SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER ALANINDA GELİŞMELER

EDİTÖRLER
PROF. DR. MEHMET ULUKAN
DOÇ. DR. FADİME DİLBER

1.CİLT

DOI: 10.5281/zenodo.14568999

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Gelişmeler

Editörler

Prof. Dr. Mehmet Ulukan

Doç. Dr. Fadime Dilber

İmtiyaz Sahibi
Platanus Publishing®

Editör
Prof. Dr. Mehmet Ulukan & Doç. Dr. Fadime Dilber

Kapak & Mizanpaj & Sosyal Medya
Platanus Yayın Grubu

Birinci Basım
Aralık, 2024

Yayımcı Sertifika No
45813

Matbaa Sertifika No
47381

ISBN
978-625-6634-54-1

©copyright
Bu kitabın yayım hakkı Platanus Publishing'e aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin alınmadan
hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Adres:Natoyolu Cad. Fahri Korutürk Mah. 157/B, 06480,
Mamak, Ankara, Türkiye.
Telefon: +90 312 390 1 118
web: www.platanuskitap.com
e-mail: platanuskitap@gmail.com

PLATANUS PUBLISHING®

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1 9

İBN RÜŞD'DE DİN VE FELSEFE İLİŞKİSİ
Hüseyin Öztürk

BÖLÜM 2 31

EROL GÜNGÖR'DE KÜLTÜR VE MEDENİYET KAVRAMLARI
Hüseyin Öztürk

BÖLÜM 3 49

TÜRK ÜNİVERSİTELERİNDE SİGORTACILIK ÖNLİSANS EĞİTİMİ: TEMEL SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ
Ramazan Baş

BÖLÜM 4 63

AFET YÖNETİMİNDE COĞRAFİ BİLGİ TEKNOLOJİLERİ VE BİLİŞİM SİSTEMLERİ: MODERN TEKNOLOJİK YAKLAŞIMLAR
Fatih Sünbül

BÖLÜM 5 91

DİJİTAL DÖNÜŞÜM VE HALKLA İLİŞKİLER: ARÇELİK ÜZERİNDEN YENİ TRENDLER
Fatma Yiğit Açıkgöz

BÖLÜM 6 101

YEREL YÖNETİMLERİN HİZMET SUNUMUNDA AKILLI ŞEHİRLERİN ROLÜ: AKILLI KAMU HİZMETİ
Nilgün Kahraman

BÖLÜM 7 115

TÜRKİYE'DE ENFLASYONLA MÜCADELEDE UYGULANAN POLİTİKALARIN ÖZEL SEKTÖR YATIRIMLARINA ETKİSİ
Osman Örge & Yusuf Ekrem Akbaş

BÖLÜM 8 129

TÜRK-İSLAM KÜLTÜRÜNDE GEYİK MOTİFİ VE GEYİK DESTANI'NIN BİR NÜSHASI ÜZERİNE
Ali Kozan

BÖLÜM 9 143

YEŞİL AKLAMA: KAVRAMSAL İNCELEME VE TEORİK TEMELLER
Nigar Özçetin

BÖLÜM 10 161

BİZANS SANATINDA PATRİK HAÇIN ANLAMI
Sinan Yılmaz

BÖLÜM 11 181

DİJİTAL KAPİTALİZM
Hüseyin Sevgi

BÖLÜM 12 193

SENDİKALAR VE YENİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ
Hüseyin Sevgi

BÖLÜM 13 207

İŞTE KENDİNİ GELİŞTİRME VE İŞE TUTULMA ARASINDAKİ İLİŞKİDE KİŞİ-İŞ UYUMUNUN ROLÜ
Yavuz Yılmaz

BÖLÜM 14 227

YEREL YÖNETİMLER VE SPOR POLİTİKALARI
İsmail Güneş

BÖLÜM 15 247

XVIII. YÜZYIL HABSBURG SEFARETNAMELERİ
Ercan Örenler

BÖLÜM 16 279

EKONOMİK BÜYÜME VE YOKSULLUK İLİŞKİSİNİN TÜRKİYE'NİN DÜZEY 2 BÖLGELERİ ÖLÇEĞİNDE ANALİZİ
Yusuf Ekrem Akbaş & Canan Sancar

BÖLÜM 17 289

AHİLİK YÖNETİM KÜLTÜRÜNÜN İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ
Mustafa Altıntaş 289

BÖLÜM 18 299

ENDÜSTRİ 4.0'IN SAĞLIKTA DÖNÜŞÜM PROGRAMI VE SAĞLIK HİZMETİ SUNUMU ÜZERİNE ETKİSİ
Eda Nur Demet

BÖLÜM 19 319

GENEL SAĞLIK DURUMU VE YAŞAM TARZI FAKTÖRLERİNİN KARDİYOVASKÜLER HASTALIK RİSKİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN MAKİNE ÖĞRENMESİ MODELLERİYLE İNCELENMESİ
Zeynep Filiz

BÖLÜM 20 341

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN KADINLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ
Melek Akdoğan Gedik

BÖLÜM 21 365

KÜRESEL KAMU EKONOMİSİ: KAMUSAL MALLAR VE DIŞSALLIKLAR
Melek Akdoğan Gedik

BÖLÜM 22 385

SOSYAL HİZMET MESLEĞİNİN MEDYA YANSIMALARI: SOSYAL HİZMET UZMANLARININ VE SOSYAL HİZMET ÖĞRENCİLERİNİN PERSPEKTİFİNDEN BİR İNCELEME
Mustafa Emin Akçin & Oğuzhan Zengin

BÖLÜM 23 401

ÖĞRENCİ TERCİH EĞİLİMLERİ VE DEMOGRAFİK PROFİLLER: ÖZEL GÜVENLİK VE KORUMA PROGRAMI ÜZERİNE BİR İNCELEME
Abdullah Gökhan Yaşa

BÖLÜM 24 417

ALİAĞA İLÇESİNDE ENDÜSTRİYEL VE KENTSEL BÜYÜME İLİŞKİSİNDE ZAMANSAL /MEKÂNSAL BİR ANALİZ
Çiğdem Ünal

BÖLÜM 25 433

PATERNALİSTİK LİDERLİK
Sabiha Sevinç Altaş & Gönül Konakay

BÖLÜM 26 447

TÜRKİYE'NİN METROPOL KENTİ OLAN İLLERİNDE BELEDİYE KATI ATIK HİZMETİ VE YÖNETİMİ
Nuriye Garipağaoğlu

BÖLÜM 27 477

1957 ABANT DEPREMİ
Hakan Türkkan & Recep Arslan

BÖLÜM 28 493

DOĞAL AFETLERDE LİMANLARIN OPERASYONEL KIRILGANLIKLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
Ali Umut Ünal

BÖLÜM 29 521

ENDÜSTRİ 4.0'IN SAĞLIKTA DÖNÜŞÜM PROGRAMI VE SAĞLIK HİZMETİ SUNUMU ÜZERİNE ETKİSİ
Eda Nur Demet

BÖLÜM 30 541

DAVRANIŞSAL FİNANSIN YATIRIMCI KARARLARINA VE PİYASAYA ETKİSİ
Fahri Alp Erdoğan

BÖLÜM 31 559

İNSAN KAYNAKLARI POLİTİKALARI VE UYGULAMALARI
Mustafa Tuncer Okumuş

BÖLÜM 32 589

YABANCI UYRUKLU ÖĞRENCİLERİN TÜRKÇE ÖĞRENME TUTUMLARININ İNCELENMESİ
Farah Al-rubaye & Hasan Bulut

BÖLÜM 33 619

TÜRKİYE OTOMOTİV SEKTÖRÜNDE DUPONT ANALİZİ İLE PERFORMANS ÖLÇÜMÜ: BORSA İSTANBUL ÖRNEĞİ
Hatice Başkaya & Abdullah Özdemir

BÖLÜM 34 641

HAM PETROL FİYATLARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER: TEORİK ÇERÇEVEDE GENEL BİR DEĞERLENDİRME
Fuat Lebe & Müge Akyürek

BÖLÜM 35 655

ÖRGÜTSEL İLETİŞİM VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK DİNAMİKLERİ: TEORİK BİR BAKIŞ
Volkan Akgül & Itır Hasırcı

BÖLÜM 36 669

GÖÇÜN ÇEVRE SAĞLIĞI VE EĞİTİM EKSENİNDE İNCELENMESİ
Ümit Gözel & Tarık Özdemir

BÖLÜM 37 691

GÜZELLİK SÖYLEMİ ÇERÇEVESİNDE İDEAL BEDEN İMAJININ OLUŞUMUNDA MEDYANIN ROLÜ
Seçil Utma

BÖLÜM 38 711

AİLE İÇİ ŞİDDETİN YAYGIN BİR TÜRÜ: ÇOCUĞA YÖNELİK ŞİDDET
İrfan Yıldırım

BÖLÜM 39 729

TÜRKİYE'DE ASPİR BİTKİSİNİN İKLİM ÜSTÜNLÜĞÜNE DAYALI ÜRETİM ALANLARININ BELİRLENMESİ
Sevda Coşkun & Muhammet Öztekinci & Sıracettin Gözalan

BÖLÜM 40 751

KAMU YÖNETİMİNİN HAYAT BOYU ÖĞRENME BAĞLAMINDA SORUMLULUĞU
Polat TunçerBÖLÜM 41 787
TÜRKİYE'NİN ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI İLE TİCARİ İLİŞKİLERİ 787
Osman Karkacıer & Sibel Mehter Aykın 787

BÖLÜM 42 805

CARİ AÇIĞIN MAKROEKONOMİK BELİRLEYİCİLERİ ÜZERİNE TEORİK BİR İNCELEME
Yasemin Dumrul & Zerrin Kılıçarslan

BÖLÜM 43 829

ATATÜRK'ÜN MADDİ MİRASI: BİRİKİMİ VE VASİYETNAMESİ
Ahmet Kısa

BÖLÜM 44 845

TIBBİ DÖKÜMANTASYON VE SEKRETERLİK ÖĞRENCİLERİNDE UMUTSUZLUK DÜZEYİNİN İNCELENMESİ
Sabiha Sevinç Altaş & Gönül Konakay

BÖLÜM 45 855

THORSTEIN B. VEBLEN VE KARL POLANYİ'NİN İKTİSADİ DÜŞÜNCELERİ
Hilal Budak Biçer

BÖLÜM 46 867

TÜRKİYE'DE DOĞAL AFETLERLE İLGİLİ HAZIRLANAN COĞRAFYA KONULU LİSANSÜSTÜ TEZLERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ
Güzin Kantürk Yiğit & Raziye Çakıcıoğlu Oban

BÖLÜM 47 893

TAGALLÜP NAZARİYESİ, UMRAN İLMİ VE ASABİYE KAVRAMLARI EKSENİNDE İBNİ HALDUN'DA İNSAN, TOPLUM VE ŞEHİR
Murat Genç & Sevda Aktoklu

BÖLÜM 48 911

WİTTGENSTEİN'DA DİL OYUNLARI VE AİLE BENZERLİKLERİNİN DİL-DÜŞÜNCE İLİŞKİSİNDEKİ YERİ
Mehmet Selim Bor

BÖLÜM 49 919

PALEOEKOLOJİK VE PALEOORTAMSAL KOŞULLARIN BELİRLENMESİNDE OSTRAKOD ANALİZLERİ
Aziz Ören

BÖLÜM 50 933

SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE KÜRESEL ISINMAYLA MÜCADELEDE YEŞİL VERGİLEME
Zeynep Arslan & Güngör Özcan & Pelin Mastar Özcan

BÖLÜM 51 955

BİR EVLİLİK NASÎHAT-NÂMESİ:PENC NASÎHAT-İ CENÂB-I MEHMED BEG BERÂY-I MASLAHAT-I İZDİVÂC
Aysun Çelik

İbn Rüşd'de Din ve Felsefe İlişkisi

Hüseyin Öztürk[1]

[1] Prof. Dr., Ahi Evran Üniversitesi Felsefe Bölümü, ORCID:0000-0009-3019-8954

1. İbn Rüşd Kimdir?

İbn Rüşd, İslam dünyasının Endülüs'te yetiştirdiği büyük düşünür, Fâkih (İslam hukukçusu) ve gelmiş geçmiş en büyük Aristoteles şerhcisidir. Asıl adı Ebu Velid Muhammed bin Ahmed olup 14 Nisan 1126 tarihinde Endülüs'ün Kurtuba şehrinde doğmuştur. Tanınmış bir aileye mensup olan İbn Rüşd, babası ve dedesi gibi kendisi de Kurtuba' da kadılık görevi yapmıştır. İbn Rüşd, babasından okuma, yazma ve dil bilgisi gibi temel eğitimle birlikte küçük yaştan itibaren fıkıh dersleri de almıştır.

İbn Rüşd'ün Kurtuba'dan önce bir süre İşbiliye de kaldığı ve çocukluğunda kısa bir süre de olsa İbn Bacce'den ders aldığı bilinmektedir. Hatta bu yaşlarda Malik b. Enes'in el- Muvatta adlı eserini ezberlemiş, dönemin ünlü bilginlerinden Ebu Mervan İbn Cüryul el- Belensi' den tıp, Ebu Cafer İbn Harun et-Tercali' den Matematik, Tıp ve Felsefe dersleri almıştır. Kur'an, Tefsir, Hadis ve Arapça ile ilgili bilimleri öğrenen İbn Rüşd felsefi araştırmaların merkezi olan Kurtuba şehrinde Matematik, Fizik, Astronomi, Mantık, Tıp ve Felsefe alanında o devrin bütün ilimlerinde kendini yetiştirmiştir (Onay, 2018: 338).

Meşşai felsefenin son temsilcisi olan İbn Rüşd, siyasi şartlar bakımından oldukça karmaşık bir dönemde yaşamıştır. Meşhur filozof ve tabip İbn Tufeyl ve yine başka bir meşhur tabip Ebu Mansur İbn Zühr, onun en çok arkadaşlık ettiği ve ilmi yönden yetişmesinde dikkate değer katkılarının olduğu iki önemli kişidir.

Emir Ebu Yakup Yusuf'la tanışmasından sonra İbn Rüşd'ün hayatında yeni bir dönem başlar. Aristoteles'in eserlerinin şerh ve tercüme edilmesi konusunda, Emir'in arzusunu yerine getiren İbn Rüşd, 1169 yılında İşbiliye (Sevilla) kadılığına atanmıştır. Daha sonra, 1171 yılında Kurtuba' ya kadıyu'l-kudat olarak tayin edilir ve bu arada Endülüs- Fas arasında çeşitli yolculuklarda bulunur (Onay, 2018: 339). Yolculuklarında bile ilmi çalışmalarını aksatmadığı bilinmektedir.

İbn Tufeyl'in emekliye ayrılmasından sonra, 1181 yılında Ebu Yakup Yusuf'un Fas şehrindeki saray doktorluğuna atanır. Emir halife 1184 yılında vefat edince yerine geçen oğlu Ebu Yusuf Yakup el Mansur da İbn Rüşd'e saygıda kusur etmez ve sarayında özel hekim olarak çalışmaya devam eder. Ardında geride çok önemli eserler bırakan İbn Rüşd, Batı'da asırlar boyunca düşünce, bilim ve kültür çevrelerinde etkisini sürdürmüş ve bu sayede Averroizm (İbn Rüşdçülük) diye bilinen bir akım ortaya çıkmıştır.

2. İbn Rüşd'ün Eserleri

İbn Rüşd'ün eserleri; din, mantık, fizik, metafizik, psikoloji, zooloji, astronomi, tıp, siyaset ve ahlâk gibi pek çok dalda eser kaleme aldığı söylenebilir.

Özellikle Aristoteles'in kitaplarına yazdığı şerhleriyle Ortaçağ'ın en büyük şarihi (şerhcisi) unvanını kazanmıştır. H. Bekir Karlığa'ya göre; İbn Rüşd'ün hayatından bahseden klasik kaynaklarda eserlerinin listesi mevcutsa da en geniş ve tam liste sadece üç eserde yer almakta, sonraki kaynaklar genellikle bu listeleri tekrarlamaktadır. Özgür Ansiklopedide; 5 dini konularla, 8 Aristo şerhleri, 19 tıpla ve 47 bilim ve felsefe ile ilgili eserleri olmak üzere toplamda 79 kitabının bulunduğu ifade edilmektedir.

3. İbn Rüşd'ün Din Anlayışı

İbn Rüşd' e göre din, akıl yoluyla anlaşılabilecek bir hakikate dayanmalıdır. Akıl, insanın ilahi düzeni anlamlandırmasını sağlar ve dinin felsefi temelini oluşturur. Ona göre doğru bir din anlayışının akıl ve rasyonelliğe dayanması gerekir. İbn Rüşd, İslam düşüncesindeki yorum çeşitliliğini kabul etmesine rağmen yorumun akıl tarafından sentezlenmesi gerektiğini söyler. Ayrıca dinin bilimsel ve felsefi gelişmelere uyum sağlaması gerektiğini savunarak, İslam düşüncesinde bilimsel ve felsefi geleneklerin önemine de vurgu yapar (Uludağ, 2017: 23- 26).

Ancak İbn Rüşd'ün din anlayışı, dönemin geleneksel din otoriteleri tarafından ciddi biçimde eleştirilmiştir. Bazıları onu İslam dışı olarak nitelendirirken, diğer bazıları da Yahudi, Hristiyan ve Müslüman nüfus arasında farklı dinlerin bir arada yaşayabileceği bir toplumsal model önermekle suçlamışlardır. Özetle; İbn Rüşd' ün din anlayışı, İslam düşüncesinde din ve felsefe uzlaşımı kurmayı amaçlayan eleştirel bir yaklaşımı temsil etmektedir. Ona göre din, akıl ve rasyonelliğin birleşimi insanlık için gerçek bir rehber olabilir.

İbn Rüşd'ün amacı felsefi düşünce ile vahyi uzlaştırmak ve bu ikisi arasında hiçbir çelişki olmadığını ispatlamaktır. Bunun orta yolu temsil ettiğine inanan İbn Rüşd'e göre aklın aktif rol oynamadığı hiçbir fikir kabul edilebilir bir fikir değildir. Ona göre hikmet ve şeriat, düşünmenin ve bilgi edinmenin birbirine bağlı iki yoludur. Bazı insanlar bu kaynakların her ikisine de ihtiyaç duyar. İbn Rüşd'e göre din ve felsefe aynı sütü emen iki kardeş gibidir. Her ikisinin de amacı insanın mutluluğuna giden mümkün olabilen yolları işaret etmektir (Aruç, 2007: 60- 61).

Kur'an'da birçok ayetin sonu "Hiç düşünmediniz mi? Hiç akıl etmediniz mi?'' diye bitiyor. Bununla Yüce Allah, bildirdikleri hususları; insanların dini ve akli muhakemelerini kullanarak; değerlendirmesini istiyor. Bu sayede konuların insanlar tarafından daha doğru olarak anlayabileceğini söylüyor (İbn Rüşd, 2019: 64). Yine bu konularla ilgili olarak; felsefenin İslam dininde yer alan her konuyu araştırması, değerlenmesi gerekir. Eğer felsefe İslam'ı iyi kavrayabilirse; felsefe ve dinin arasındaki yorum farkı azalır. Eğer felsefe, İslam'ı doğru bir şekilde

kavrayamazsa insan aklının bu konudaki yetersizliği bilinmiş olur ve onu yalnızca Şeriat kavrar (İbn Rüşd, 1986: 279).

İbn Rüşd'ün dini felsefesi, onun genel felsefesinin bir uzantısıdır. Dolayısıyla İbn Rüşd'ün genel felsefesini bilmeden onun dine ilişkin düşünce ve görüşlerini doğru bir şekilde değerlendirmek ve yorumlamaya çalışmak mümkün değildir. İbn Rüşd, Aristoteles'i takip ederek rasyonalist-realist bir felsefi görüşe ulaşmıştır. İslam dünyasında felsefenin özellikle Yunan tarzı felsefenin en büyük temsilcisidir. Müslüman filozoflar arasında en önemlisinin İbn Rüşd olduğu pek çok ilim erbabı tarafından kabul edilmektedir. Diğer meşşai filozofları Antik Yunan düşüncesi ile İslam düşüncesini uzlaştırmaya çalıştığı halde; İbn Rüşd, doğrudan Aristoteles'i şerh etmiştir. Batının Aristoteles'in gerçek yüzü ile tanışması İbn Rüşd sayesinde olmuştur. Bu bakımdan İbn Rüşd, Batıya tekrar felsefe yapmayı öğreten bir düşünürdür. Doğuda ve Batıda gelmiş geçmiş en büyük Aristoteles şerhcisidir. O, Aristotelesçi felsefeyi İslam felsefesine entegre etmiştir. Aristoteles'in felsefesine sadık kalarak eserlerini şerh ettiğinden İslam dünyasında şarih (yorumcu), Latin dünyasında (comentator), Batıda ise averroés olarak tanınmıştır. İbn Rüşd ismi Endülüs'teki İspanyollarca Aven Roşd şekline dönüştürülmüş, Latince de ise Averoes veya Averroys olarak söylenmiştir.

Akla ve hakikate yani gerçeğe bağlı olan İbn Rüşd'e göre; kelamcıların ve mutasavvıfların akli temelleri az olan, ilmi esaslara dayanmayan, gerçeklikten uzak görüşlerine şaşırmamak gerekir. Allah'ın ahirette zuhur edip etmeyeceği sorusuna değinen İbn Rüşd, Eş'ari kelamcılarını hayali ve asılsız yorumlara dayalı spekülatif açıklamalar yapmakla suçlar. Göz doğru yöne gittiğimizde işlerin yoluna gireceğini görebilir ama kalp bunu anlayamaz. Ona göre Mutezile'nin tutumu daha makuldür (Uludağ, 2017: 27). Çünkü Allah'ın beden olmadığını kabul ettiğimiz gibi, görülerin var olmadığını veya bunların doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmadığını da kabul etmiş oluruz. Çünkü Allah'ı bir beden olarak hayal ettiğimizde, onu kabul etmek ve anlamak artık zor değildir.

İbn Rüşd' e göre yorumlarını halka açıklayan ilahiyatçılar, onlarla anlamadıkları bir dilde konuşuyorlardı. İlahiyatçının durumu, tıbbın faydalarını ve kullanım alanlarını halka anlatmak yerine vazgeçip ilacın nasıl yapılacağını öğretmeye çalışan kişinin durumuna benzer. Birincisi, halkın ilacın muhtevasını veya nasıl üretildiğini bilmesine gerek olmadığı gibi bunun bir faydası da yoktur. Bu tür şeyler söylemek, muhatabın aklını karıştırır, boşuna meşgul eder ve onun daha faydalı bir şey öğrenmesine engel olur. Üstelik bu konunun eğitiminin asıl amacı olan ilaçların faydalarının ve kullanımının aktarılmasının göz ardı edildiği bir durum ortaya çıkar. Bu durum, gereksiz ve faydasız olduğu kadar, aynı zamanda zararlı ve imkânsızdır (Uludağ, 2017: 27- 29).

İbn Rüşd de Aristoteles gibi ay üstü hareketten bahsederek Allah'ın varlığını kanıtlamıştır. Ona göre; hareket sabit değil, değişkendir. Bu hareketin başlamasının nedeni vardır. Herhangi bir hareketin sebeplerini değerlendirirken başlangıçtaki neden üzerinde durmamız gerekir. Bu ilk muharrik Allah'tır. İlahiyatçılara göre sebep-sonuç ilişkisi ilahi alışkanlıktan kaynaklanmaktadır. Olaylar arasındaki nedensellik zinciri zorunlu olarak Allah tarafından yaratılmıştır. İbn Rüşd, bu görüşe karşı çıkar Bilimsel sebep ve sonucu kabul eder. Allah ezeli sebeptir. Bilimin temeli yaratılıştır. Dünyada mutlaka sonsuz bir değişim vardır. Varlık yokluktan doğmaz, yokluk da varlıktan sonra var olmaz. Olan her şey ihtimalden gerçeğe dönüşür. Çeşitli düzeyler tüm varoluşa nüfuz eder. Bazı varlıklar diğerlerinden daha iyidir. Evrenin sonsuz düzeni değiştiğine göre sonsuz bir hareketin olması doğaldır. Bu hareket aynı zamanda ilk motivasyonu da gerektirir. Kâinat, hareketini hareketsiz bir ilk varlıktan alır (Cevizci, 2009: 288).

İlk Muharrik, sürekli hareket makinesini ve evrenin düzenini icat ettiği için evrenin yaratıcısıdır. Başka bir deyişle o bir mucittir. Zihin hareketleri yoluyla evreni etkiler. İbn Rüşd, ilk Muharrik derken Allah'ı kastediyordu. Akıl ilahi özle birleştirilmiştir. Onun için birlik vardır. Varlık ve birlik öze katkıda bulunmaz. Yalnızca zihinde var olurlar. İbn Rüşd' e göre Allah'ın tikelleri ve tümelleri bilip bilmediği inkâr edilemez. Çünkü Allah bunların hepsinin üstündedir. İlahi bilgi evrenin içinde vardır ve onu kuşatır. Âlemin kendisinden başladığı Allah'tır. Her şeyin ilk şekli ve amacıdır. Dünya düzenini sonsuz bir şekilde icat eden Allah'tır (Özden, 2018: 172).

İbn Rüşd'e göre evren kadimdir. Kur'an' da yaratılıştan da bahsedilmektedir. Mesela yerin ve göğün altı günde yaratıldığı söyleniyor. Yaratılış eğitimsiz insanları ikna etmeyi amaçlamaktadır. İlahi hakikat ancak bu şekilde halka açıklanabilir. Bu ayetin iç manasını ilmi gelişmiş insanlar bilir. Bazı ayetlerde yaratılmış anlatımı âlimlerden ziyade genel halka yöneliktir.

İbn Rüşd'ün din anlayışına göre, insanların hakikati anlayabilmesi için bu hakikati tüm topluma duyurmayı amaçlayan ve tüm insanlığa hitap eden, ilahi bilgi ve vahye dayanan akli bir disiplin, anlaşılması gereken bir formattır. Ona göre din, bilimsel bir teori değil, hukuki ve ahlaki hükümlerden oluşan bir sistemdir. İbn Rüşd, din anlayışını gerekçelendirmek için yeri geldiğinde ampirik yani tecrübi metodu kullanan, yeri geldiğinde diyalektik metodu, yeri geldiğinde ise retorik metodu kullanan bir kelamcıdır. Aslında dinin tek bir şekilde anlaşılamayacağına ve insanların farklı bilgi düzeylerine göre üç yoldan birine düştüklerine inanır (Sunar, 1967: 155).

İbn Rüşd' ün İslam düşüncesine en büyük katkısı felsefe ve din arasındaki ilişki alanında olmuştur. Felsefeyi dini açıdan meşru ilan eden ilk kişi oydu, bilgeliğin dinin düşmanı değil dostu olduğunu, felsefe çalışmanın ve Antik çağın ortak kültürel mirasını araştırıp keşfetmenin önemini vurgular. Gazali ile başlayan felsefi tartışmayı, felsefi düşünceyi savunan görüşlerine Kur'an'a yapılan göndermeleri dâhil ederek aşmaya çalışmaktadır. Bu açıdan onun felsefe-din ilişkisine yaklaşımı önemlidir (Sunar, 1967:150-155). Elbette İbn Rüşd'ün aşırı rasyonalizmi, okurlarında felsefenin dine üstünlüğü gibi çağrışımları uyandırmıştır.

Felsefe konusunda bilgili olmayanların inancı, sıradan insanların inancı haline gelir. Seçkinlerin inancı, filozofların inancıyla eş anlamlıdır. İslam dünyasının en büyük filozoflarından biri olarak kabul edilen İbn Rüşd, halka konu ve sıfat sorunlarını açıklarken görünürdeki formaliteyi koruyan, kendini bilimsel ilan eden, açık fikirli bir insandı.

İbn Rüşd'ün iki delil dizisinin kâinatla insanlar arasındaki uyuma odaklandığı yönündeki görüşü, modern ekoloji biliminin ruhuna uygun orijinal bir ifadedir. Özetle Hasan Hanefi'nin de belirttiği gibi İbn Rüşd'ün iki tarafı vardır. Bu iki yönden biri İbn Rüşd'ün Batı biliminden, delilden, terakkiden ve siyasi otoriteden bağımsızlığı, ikincisi ise İbn Rüşd'ün Selefiliği, kutsal kitaplara ve inançlarına bağlılığı doğu tarafında ön plandadır. Yani İbn Rüşd Batı'da ilerleme ve değişimi temsil ederken, Doğu'da muhafazakârlığı temsil ediyordu. İbn Rüşd'ü bir bütün olarak değerlendirirken bu yönlerin dikkate alınması gerekir. Onun ispat yöntemi, günümüzün kaotik İslam dünyasının ikilemlerini çözmek için bir başlangıç noktası olabilir (Ülken, 2015: 296).

4. İbn Rüşd'ün Felsefe Anlayışı

İbn Rüşd, orta çağ İslam dünyasını etkileyen İslam filozoflarının en önemlilerinden biridir. İbn Rüşd'ün felsefi anlayışı daha çok Aristoteles'in fikirlerini okuma, anlama ve yorumlamaya dayanır ve onu İslam düşüncesiyle karşılaştırmaya çalışır. İbn Rüşd, kâinat ve insan hakkındaki bilginin akıl yoluyla elde edildiğine inanır. Ona göre akıl, insanın en kıymetli vasfıdır ve doğru bilgiye ulaşmak için kullanılmalıdır. Felsefeyi nazari ve ameli olarak ikiye ayırır. Her ikisinin de insan hayatında önemli rol bir oynadığını savunur.

İbn Rüşd' e göre nazari felsefe, metafizik ve tabiat felsefesi demektir. Metafizik, felsefenin gerçeklik ve varoluşu hakkındaki fikirleri inceleyen bir dalıdır. İbn Rüşd, hakikatin ontik yapıda bulunduğuna inanır ve her şeyin bir sebeple gerçekleştiğini ileri sürer. Ontik felsefe evrenin işleyişini inceler ve aynı zamanda gözlem ve deneye dayalı bilginin önemine işaret eder (Aruç, 2007: 87). İbn Rüşd,

ameli felsefenin ahlak ve siyaset felsefesi dalları ile de ilgilenir. Ahlak, insanın iyiyle kötü arasındaki ahlaki değerleri belirleme yeteneğidir.

Siyaset felsefesi toplumun düzenini ve yönetimini ele alır. İbn Rüşd adaletin önemine vurgu yapar ve insanların eşitlik esasına göre yönetilmesi gerektiğini savunur. İbn Rüşd'ün felsefi anlayışı İslam düşüncesinde pek çok tartışma ve eleştiriye konu olmuştur. Ancak İbn Rüşd'ün felsefesi Orta çağ Avrupa'sını büyük ölçüde etkilemiş ve skolastik düşüncenin gelişmesinde çok önemli bir rol oynamıştır (Sunar, 1967: 158- 159).

İbn Rüşd'ün düşüncesi bugün bile eleştirel düşünme ve rasyonel yaklaşımlar için önemli bir referans noktası olmaya devam etmektedir. İbn Rüşd'ün felsefesi Aristoteles'in fikirlerini aktarmayı amaçlar, ancak Müslüman düşünürler genellikle Aristoteles'in fikirlerini aktarmaktan ziyade yorumlamaya çalışırlar.

İbn Rüşd' e göre gerçek bilgi ancak akıl yoluyla elde edilebilir. Zihin, bilgiyi doğru anlama ve yorumlama konusunda doğuştan gelen bir insan yeteneğidir. Üstelik İbn Rüşd'ün felsefesinin analitik ve kapsamlı bir varoluş açıklaması vardır. Analitik açıklama, aklın, doğru düşünerek, evreni yaratan Allah'ın varlığını anlamasını ve kanıtlamasını sağlar (Aruç, 2007: 94). Kapsamlı açıklamalar deneylere, denemelere ve gözlemlere dayanır ve fiziki dünyayı incelemek için kullanılır.

İbn Rüşd'e göre insanı insan yapan beden değil, akıldır. Akıl, varlık düzenini algılayıp anladığı için varlık âleminde her şeyden daha değerlidir. İbn Rüşd, hakikati bulmada aklın önemine vurgu yaparak, bunu başkalarına iletmede ve anlatmada metodun önemini açıklamaktadır, herkesin anlama yeteneğinin farklı olduğunu ve bunun herkese aynı şekilde açıklanması yerine, anlayış farklılıklarını da dikkate alacak şekilde açıklanması gerektiğini dile getiriyor. Bu nedenle İbn Rüşd, Aristoteles'in öğretici, tartışmacı ve şüpheci olarak tanımladığı akli delilleri kullanmıştır (Sunar, 1967:153-154).

İbn Rüşd'e göre felsefe, varlıkların ve bu varlıkların yaratıcıya nasıl işaret ettiğinin incelenmesinden başka bir şey değilse, o zaman felsefe ve mantığın muhtevasına benzer ve zorunlu olması gerektiğini söyler. Hiç şüphe yok ki, bir varlığın içindeki sanatın bilinmesi ve tanınması, yaratıcının varlığına delil teşkil etmektedir. Bu sanat ne kadar tam olarak bilinir ve tanınırsa, Allah'ın bilgisi de o kadar eksiksiz ve tam olacaktır (Özden, 2018: 165- 167).

5. İbn Rüşd'e Din ve Felsefenin Uzlaştırılması

Din-Felsefe İlişkisinde İbn Rüşd'ün amacı din ile felsefenin birbirinden ayrı olarak nasıl anlaşılıp değerlendirilebileceğini belirlemek ve buna bağlı olarak

ikisi arasında birinin diğerini geçersiz kılmayacak şekilde sağlam bağlantılar kurmaktır. Değerli araştırmacı Hacı Bekir Karlığa'nin da ifade ettiği gibi; bunun için de İbn Rüşd, öncelikle dinle felsefenin konumunu kendi bütünlükleri içinde tespit etmekte, ardından bu ikisinin ortak noktalarını belirlemektedir. Sonra da dinle felsefe arasında yapılacak karşılaştırmanın yanlışlığına işaret bu iki alandan birinin diğeri adına feda edilmesinin doğuracağı vahim sonuçlara dikkat çekmektedir. Ona göre felsefe ve dinin kendilerine has prensipleri ve esasları vardır. Bu iki saha birbirinden farklı olmak durumundadır. Birinin diğerine karıştırılması yanlışlıklara sebep olur. Öyleyse dinî meselelerin din çerçevesinde, felsefî problemlerin de kendi içinde ele alınıp değerlendirilmesi gerekir. Bu demektir ki her ikisinin doğrusu kendi bünyesi içinde belirlenecektir. Şu halde filozof dinî meseleleri tartışmak istiyorsa felsefî bağlamda değil dinî bağlamda tartışmalıdır. Bunun için dinin ortaya koyduğu gerçekleri anladıktan sonra tartışmasını onlar üzerine kurmalıdır. Aynı şekilde bir din adamı da herhangi bir felsefî problemi tartışmak istiyorsa o problemin dayanağı olan sistemin üzerine bina edildiği temel ilkeleri bilip öğrenmeli ve tartışmasını o bağlamda yürütmelidir. İbn Rüşd'e göre filozofların şeriatın ilkeleri konusunda tartışıp konuşmaları câiz değildir. Çünkü her disiplinin kendine has prensipleri vardır. Bir disiplin hakkında fikir yürüten kişinin onun ilkelerini kabullenip benimsemesi icap eder (Tehâfütü't-Tehâfüte'l-Felâsife: 527).

İnsan aklı fizik dünyasına ait olan kavram, hüküm ve bilgilerden ibarettir. Bu bilgiler ise sebep-sebepli ilişkisi içerisinde anlaşılır. Varlıklar arasında fiziki seviyede var olan sebep- sebepli ilişkisi ise bu ilişkiye bağlı olarak sebepler zincirini ortaya çıkarır ki bu da insanın metafizik varlık alanıyla bağlantı kurmasına neden olur. Bundan dolayı gerçek bilgiye ulaşma amacını güden insan, zorunlu olarak metafizik alana yönelme ihtiyacı duyar. İnsanın tam bir bilgiye ulaşması ancak her iki alanda elde edeceği bilgiler sayesinde mümkün olacaktır.

İbn Rüşd, akla uygun olan ile nassa uygun olanı uzlaştırma gayesiyle bu meseleye yönelen ehil kişilerin, ortaya çıkacak uzlaşmazlığı tevil metodunu kullanarak aşmalarını ister (Uludağ, 2004:200-201). İbn Rüşd, din ile felsefe arasında görüş birliğinin olması durumunda yeni bir tevile gidilmemesi gerektiğini; ana görüş birliğinin olmaması durumunda ise din ile felsefeyi uzlaştırma yoluna gidilmesi gereği üzerinde durur. Her nassın açık anlamıyla kabul edilmesi kadar, yine her nassın tevil edilerek dinin adeta herkes tarafından anlaşılamayan gizli bilgiler bütünü olarak algılanmasına yol açacak bir yaklaşımın da yanlış olduğu düşüncesinde olan İbn Rüşd, dinin tevile imkân tanıdığını hatta teşvik ettiğini belirtir.

Filozof, bu işe yönelme gayesinde olan ehil kişilerin dini metinlerin iç (batın) ve dış (zahir) manalarının olduğunu bilmelerini ve bunu da göz önünde bulundurmalarını ister. Bununla beraber dini metinlerde yer alan bütün ayetlerin tamamının iç anlamla anlaşılmasının yanlış olacağını belirtirken aynı zamanda bütün ayetlerin dış anlamla anlaşılmasının da yanlış olacağını belirtir (Uludağ, 2004: 89- 90).

İbn Rüşd, batın anlamlar kapsamlı nasların çok sayıda olmadığını ve bunların da fizik dünyada hiçbir örneği ve benzeri bulunmayan metafizik hakikatler ile ilgili olduğunu söyler. Çünkü ona göre sadece anlatılmak istenen metafizik konunun bütün insanların mutluluğu ile yakından ilgili olması durumunda örnekleme ve benzetme yoluna gidilmelidir.

Ruhun mahiyetinin bilinmesi gibi bütün insanların mutluluğu ile doğrudan ilgili olmayan konularda bu metotları kullanılmadığı gibi, halk bu tür meselelerin peşine düşmekten men edilmiş ve bu sayede onların gereksiz yere sıkıntıya girmeleri bilgi ve iman yönünden tehlikeye düşmeleri önlenmek istenmiştir.

Bu ifade edilen durumu oluşturan naslar, gayba yönelik olmakla birlikte her insanın zorunlu olarak inanması gerektiğinden, fizik dünyasındaki benzeri veya örneği yardımı ile anlatılmaya çalışılan konular ile ilgilidir. Süleyman Uludağ'a göre; İstiva ayeti bu tür (Bakara 28; Fusilet 10; Araf 53) sınıfa dâhil olan naslara örnek olarak gösterilebilecek türden olan naslardandır (Uludağ, 2004: 89).

İfade ve üslup açısından da naslar İbn Rüşd' e göre iki ana gruba ayrılmaktadır. Bunların ilki kast edilen mana ile nassın zahirinden anlaşılan mananın aynı olduğu naslardır. Bunların hiç kimse tarafından ve hiçbir şekilde tevil edilmesi doğru değildir. İkincisi ise zahiri anlamı anlatılmak istenen gerçek anlam olmayıp, onun örneği veya benzeri olan naslardır. Ancak üstün yaradılışlı ve ilimde derinleşmiş burhan ehlince tevil edilen naslarda yer alan örnek ve sembollerin gerçekte kast edilen anlamın zahiri anlamda yer alan örnek ve sembollerin yardımı ile tevil yapılan naslar, hiçbir surette burhan ehli olmayan kişilere açıklanmaması gereğini belirtir (Uludağ, 2004: 106).

Bir diğer hususta filozof, nasın zahiri anlamında görülen örnek veya sembolün, kast edilen gerçek anlam olmadığının ve bunlar için tercih edildiğinin kolaylıkla anlaşabilme durumu olduğunu ve nasın zahiri anlamından asıl maksadın anlaşılması oldukça zor iken, bunun dışındaki naslarının diğerine nispeten kolay olduğu düşüncesindedir.

Bundan dolayı müteşabih ayetlerin tevil etme yetkisi yalnızca ilimde derinleşenlere verilmiştir. Bununla beraber hem müteşabih hem de diğer ayetleri açık

anlamıyla kabul edip öylece inanması gereken halktan birinin tevile yeltenmesi kesinlikle yasaklanmıştır. Çünkü İbn Rüşd'e göre şeriattaki tevilin ahkâmı ariflere aittir (Uludağ, 2004: 112).

İbn Rüşd, teorik meseleleri sadece akıllı, zeki, kabiliyetli ve dürüst insanların bilmelerini istemekle bu niteliklere sahip olmayanların özellikle halkın bu konular ile meşgul olmasını son derece sakıncalı bulmakta ve bu konularda ısrar etmektedir. Onun için de en yüce ilim adı verilen hikmetin, herkesin kolay kolay anlamayacağı burhan kitaplarının yazılmamasını istemektedir ve diğer eserlerde bu bilgilerin yer almasını zararlı bulmaktadır. Felsefeden gelen zararı da felsefe tahsil edenlerin, ahlaki fazilete ve dürüstlüğe sahip olmamalarından ve felsefeyi metotlu bir şekilde öğrenmemelerinden kaynaklandığı görüşündedir.

Bir diğer husus yanlış tevil yapan kişinin din açısından durumunun ne olacağı meselesi. Konu ile ilgili olarak İbn Rüşd'ün görüşleri şu şekildedir: "Bunun varılan sonuçtan çok tevili yapan kişinin ve tevil edilen nassın durumu belirler. Her şeyden önce tevil yapacak kişinin bu işe ehil olması şarttır. Tevilin Burhani bilgi seviyesindeki insanları ilgilendiren bir husus olduğu dikkate alınırsa tevil yapan kimsenin zekâca buna müsait olması yanında akli ve nakli ilimlere hâkim olması gerekir. Nasıl ki, pratik hayatta helal-haram konusunda hüküm verecek kişinin "içtihat" için gerekli olan metot bilgisi ve kıyas yoluyla çıkarma yöntemini en iyi şekilde bilmesi gerekiyor. Varlık hakkında hüküm verecek kişinin de akli ilkeleri ve bu ilkeler ışığında hüküm çıkarma yöntemini yani kıyasla onun mükemmel şekli olan burhanı bütün yönleriyle bilmesi zorunludur. Bu şartları taşımayan kimsenin değil yanlış tevilde bulunması ve bunu insan arasında yayması onun tevile kalkışması dahi küfre sebebiyet vereceğinden dolayı kesinlikle yasaktır" (Sarıoğlu, 2003: 119) yönünde hüküm verir.

Ehil olan birinin tevil konusunda yaptığı hatanın hükmünü ise, tevil edilen nassın niteliği belirtmektedir. Bunu şu şekilde açıklayabiliriz. Gerek muhteva gerekse ifade ve üslup açısından hem hitabi ve cedeli hem de burhani yolla anlaşılmaya elverişli olan dolayısıyla da tevil edilmesine hiç lüzum bulunmayan nasları tevile kalkışmak hatadır ve bunu yapan kişinin mazur görülmesi mümkün değildir. İbn Rüşd' e göre, anlaşılması çok zor olan bu meselenin tevilinde ve yorumunda ihtilafa düşenleri ya isabet ettikleri için ecir ve sevap alan ve yahut ta samimi bir çaba sarf ettikleri halde hata eden fakat mazur görülen kimselere benzetiliyor (Uludağ, 2004: 102).

Konuyla ilgili filozof, "nefse ve insan zihninde meydana gelen bir delil sebebiyle bir şeyi tasdik ve kabul etmek zaruridir, ihtiyari değildir. Yani kalkmak ve

kalkmamak elimizde olduğu gibi, bu gibi şeyleri tasdik etmek veya etmemek elimizde olan iradeli bir şeydir. Teklifte ve sorumlulukta iradenin var olması şart olduğuna göre, ilim ehlinden olmak şartıyla, esas itibari ile tasdiki bir durumunda bulunan bir kimsenin, kendisine arız olan bir şüphe ve tereddüt sebebiyle düştüğü hata mazur görülen bir hatadır." der (Uludağ, 2004: 102)

Din ile felsefenin genellikle bir uyum halinde bulunduğunu, aksi bir durumun oluşması durumunda tevil ehliyetine sahip kişilerin naslar üzerinde tevil yapmalarının önemini vurgulayan filozof, özellikle bu kapasiteye sahip insanların bu işi yaparken de halkın anlayış seviyeleri göz önünde bulundurarak hitap etmelerinin gereği üzerinde durmuştur.

6. İbn Rüşd' de Din- Felsefe İlişkisi

Meşşai geleneğin son büyük temsilcisi olan İbn Rüşd, din-felsefe ilişkileri meselesine özel bir önem atfederek konuyla ilgili olarak başta Tehafü't-Tehafüt olmak üzere bazı eserler kaleme almıştır. O, problemi ele alırken din ile felsefeyi amaç, konu, metot ve kaynak açısından karşılaştırıp aralarındaki ilişkiyi değerlendirmeye çalışmıştır.

İbn Rüşd'ün din felsefesi, onun genel felsefesinin bir devamıdır. Bunu bilmeden din hakkındaki düşünce ve kanaatlerini doğru olarak değerlendirmek mümkün değildir. Akla bu kadar çok bağlı olan İbn Rüşd'ün hemen hiçbir akli temele dayanmayan, ilmi esaslara istinat etmeyen ve realiteden uzak olan kendinden önceki kelamcılarla, mutasavvıfların görüşlerine hayal ve vehim nazarı ile bakmasına şaşırmamak gerekir. Çünkü Allah'ın ahirette görülmesi meselesi üzerine kelamcıların Allah'ın baştaki gözle görüleceğine yönelik görüşlerini "Allah hem cisim olmayacak hem bir cihette bulunmayacak hem de baştaki gözle görülecek, bu görüş aklın almayacağı bir şey diyerek karşı çıkar (Uludağ, 2004: 27).

İbn Rüşd, din-felsefe ilişkisi konusunda konuşurken aynı zamanda fakih olarak konuşmakta ve dini öncüllerden hareketle felsefeye karşı çıkanlara aynı yöntemle karşılık vermektedir. Asıl amacı, vahiy ile felsefenin birbirinden bağımsız olarak nasıl anlaşılıp değerlendirilebileceğini tespit etmek ve buna bağlı olarak ikisi arasında biri diğerini geçersiz kılmayacak şekilde de sağlam bağıntılar kurmaktır (Karaman, 2019: 149- 150).

İbn Rüşd' e göre felsefe dine aykırı değildir. Dinin durma yap dediği bir alandır. Çünkü din Allah' ı ve yarattıklarını akılda benzetme yoluyla bilmeyi buyurur. Bu bakımdan bilgece davranmak, din yönünden kaçınılmaz bir gerekliliktir.

İslam düşünce tarihinde din ile felsefe arasında var olduğu gösterilmeye çalışılan çelişki ve zıtlıklar, felsefenin ne olduğunu bilmeyen kelamcılar ile benzer

kimselerin eseridir. Felsefe insanı din aleyhine götürmez, düşünmeye sevk ederek; dine doğru yöneltir. Felsefe gerçeğiyle din gerçeği ayrı iki gerçek değil, aynı gerçeğin ayrı iki ifadesinden başka bir şey değildir (Karaman, 2019:150).

İslam felsefe tarihinde yer alan üç uzlaştırma tarzını bu şekilde ortaya koyduktan sonra insanın aklına Müslüman filozoflar niçin böyle bir uzlaştırma yapmaya ihtiyaç duymuşlardır? Şeklinde bir soru gelmektedir. Bunun nedenlerini şu şekilde ifade etmek mümkündür: İslam filozofları, felsefe ile meşguliyetlerinin meşruluğunu ve hukukiliğini ortaya koymak, felsefe aleyhtarı olanlara karşı kendilerini savunmak için böyle bir yol izlemişlerdir. İslam dininde entelektüel ve akli düşünmeyi canlandırmanın, canlı tutmanın ve geliştirmenin dine aykırı olmadığını ortaya koymak. Dinin ve Nübüvvetin bizzat kendilerinin akıl alır şeylerden olduklarını göstermek, böylece de inkârcılara karşı bu iki müesseseyi dolaylı olarak savunmak (Karaman, 2019:150) denilebilir. Bu şekilde tanımlanan din ile felsefenin hedefi insanları mutluluğa ulaştırmak olduğu için amaçları aynıdır. Yine konuları da ortaktır. Ancak biri ferdi düzeyde bu ortak konulara yönelmekte, diğeri tebliğ edilen hakikatin topluluk tarafından taşınmasını istemektedir.

Gerçeklik arayışı ve ahlakı güzelleştirme noktasında dini yol ve felsefi yol olmak üzere iki yol vardır. Dini yol hem duyulara ve deneye hem de akıl ve düşünceye değer verir. Kalbi okşar, aklı ve duyuları doyurur. Tek başına akıl yolu eksik bir yoldur. Çünkü onun göstereceği inanışlarda hareket noktası düşünürün kendisidir. Bir şeyin özüne ulaşmak akıl için zor ve güç olur. Akıl, her ne kadar Allah'ın varlığını buluyorsa da bilinmesi zorunlu olan yaratıcının sıfatları kendisine gizli kalmaktadır. Ahiret hayatı hakkında tatmin edici bilgiler verememektedir. Akıl bu bilgileri ancak vahiy ile peygamberin sözü ile bilebilir (Karaman, 2019: 151).

Dini yol da tek başına eksik bir yoldur. Çünkü bu yolda insan, sırf taklitten kendisini kurtaramaz. Kendi ruhundan parlayan, gerçekten yoksun ve düşünsel boyunduruğa mahkûm olur. Dini yol felsefi yoldan daha sağlamdır. Çünkü felsefi yolun bütün dayanaklarını kapsamaktadır. Ayrıca felsefi yolda bulunmayan ruhi güce de sahiptir. Dini yol daha geneldir. Avam dini yola girer. Felsefi yol ise seçkinlerin özel uzmanlaşma alanına girer. Dini yol çok daha nüfuz edicidir. Çünkü ruhu her yönüyle doyuran, kalbin acılı bunalımlarını yok edecek bir egemenliğe sahiptir. İkna edici emirleriyle duyguları pek fazla doyurur. Felsefi yolda düşünsel bunalımlardan kurtuluş mümkün değildir. Dini yol, birbirini doğrulayanlar zincirine dayanır. Önceki peygamberler sonra gelen peygamberleri müjdelemişler, sonra gelenler dahi öncekileri doğrulamışlardır. Felsefi yol ise tam

tersine birbirini yalanlayanlara ulaşır. Hepsi bir diğerini yalanlar. Çünkü peygamberlerin kaynağı birdir, o da Allah'ın vahyidir. Filozofların kaynağı ise insan aklı ve düşüncesidir ki o da çeşitlidir (Karaman, 2019: 151).

Aklın etkin rol almadığı bir din düşüncesinin kabul edilebilir olmadığına inanan filozof İbn Rüşd, felsefi düşünme biçimi ile dini düşünme biçimi arasında herhangi bir uzlaşmazlığın olmadığını, bilakis birbirleriyle bir uyum içerisinde olması gereken hikmet ile şeriatın birbirine muhtaç iki düşünme ve bilgilenme yöntemi olduğu üzerinde durur. Din ile felsefenin insanları birbirleriyle çelişen sonuçlara götürmelerinin mümkün olmadığı kanaatinde olan filozof, insan aklının ürünü olan felsefenin temelinde yatan ve ontik düzende geçerli olan sebepliliğin de vahiy ürünü olan dinin de kaynağı, Allah'ın ezeli ilim ve hikmeti olduğu görüşündedir (İbn Rüşd, 2007: 32).

İbn Rüşd, felsefe hikmettir ve Kur'an hikmetin öğrenilmesini, alınmasını vacip kılmaktadır. Felsefe gerçeğin bilgisi ve gerçeğin işlenmesidir. Dinin amacı da gerçek bilgiyi ve doğru davranışı öğretmektir. Öyleyse gayeleri açısından din ile felsefe arasında bir fark yoktur, aksine gaye birliği vardır. Aralarındaki fark söz konusu amaca ulaşma noktasındaki metottadır. Filozofa göre farklı yöntemlerle ayrı yollardan aynı amaca ulaşmak, insan tabiatının ve bu dünyanın kaçınılmaz kıldığı bir hizmettir (Karaman, 2019: 103).

İbn Rüşd, Müslümanlığın dört delili olarak kabul edilen Kur'an, Sünnet, İcma ve Kıyas'a dayanarak akıl yürütmenin ve çıkarım yapmanın vacip olduğunu ifade etmektedir. Akıl yürütmek, çıkarım yapmak da felsefenin metodu olduğu için felsefenin öğrenilmesi de vacip olmaktadır. Aksini iddia etmek akıl yürütmeyi (nazar) ve çıkarım yapmayı (itibarı) emreden ayetleri görmezlikten gelmek demektir. Kur'an-ı delil kabul edenlerin böyle bir yola başvurmaları beklenemez. Felsefe ve mantık dinin gerekli görerek teşvik ettiği ilimler olduğu için çeşitli gerekçelerle insanları bu ilimlerden uzaklaştırmaya çalışmak yanlış bir tavırdır (Karaman, 2019: 104).

Din ile felsefe ilişkisinde din açısından şu üç durum söz konusudur: Burhana dayalı felsefenin, akıl yürütmenin belirli bir bilgi sağladığı varlık hakkında din ya bilgi verir ya bir şey söylemez ya da her ikisinin söyledikleri uyum içindedir. Eğer söz konusu konuda dinde herhangi bir bilgi mevcut değilse ortada bir problem ve çatışma yok demektir. Burhanın ortaya koyduğu bilgi alınıp benimsenir. Fakat aynı konuda dinde bilgi bulunuyorsa bu bilginin zahiri ya burhana dayanan bilgiye uygun veya aykırıdır. Uygun ise yine bir problem yoktur, burhana dayanan bilgi alınıp benimsenir. Dinin verdiği bilgi ile burhanın sağladığı bilgi birbirine uygun düşmüyorsa problem ortaya çıkmaktadır (Karaman, 2019: 105).

Felsefe- din ilişkisinde, nakledilmiş bilgi (vahiy) akli bilgiye zıtmış gibi görünürse, akla uygunluk arz edecek şekilde tevil edilmelidir. Tevil (yorum) belirli Kur'an ayetlerinin hem zahiri hem de batını anlam taşıdığı gerçeğine dayanır (Onay, 2018: 343).

Ana hatlarıyla dile getirilen bu gerçekçi ve akılcı yaklaşımlarıyla İbn Rüşd, insanı epistemolojik bakımdan aktif, etkin ve sorumlu bir konumda yani varlığı tanıma, anlama, yorumlama ve üzerinde tasarrufta bulunma yetenek ve yetkisine sahip bir varlık olarak görür.

VII. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar geçen beş asır, İslam dünyasında dini ilimler ve felsefe alanında yoğun olarak süren çalışmaların, en olgun ürünlerini verdiği dönem olmuştur. Çok yönlü bir ilim ve düşünce adamı olarak Endülüs'te yaşayan İbn Rüşd, beş asırlık bu dönemin en başarılı ve en önemli temsilcilerinden sayılmaktadır.

Gerek İslam felsefesinde ve gerekse de Batı felsefesinde önemli bir yeri olan İbn Rüşd, Antik, Helenistik felsefe ve İslam felsefesinin ilim ve düşünce alanında o güne kadar ulaşmış oldukları zengin birikimleri kendine özgün yorumlarıyla yeniden ele alarak yeni ufukların açılmasına ve Batıda da Rönesans fikrinin uyanmasına önemli katkıları olmuştur. Bununla beraber Batılı çevrelerce Meşşai okulunun son büyük temsilcisi, Aristo felsefesini en doğru anlayan ve yorumlayan olarak kabul edilen İbn Rüşd, görüldüğü üzere din ile felsefe ilişkisine getirdiği farklı ve özgün yaklaşımlar ile kendinden önce yaşamış ve bu konu hakkında fikir beyan eden filozoflardan ayrılmıştır.

Ona göre din ve felsefe aynı kaynaktan beslenen iki ayrı bilgi türüdür ve her iki bilgi türüne muhtaç kimseler vardır. Bu kimseleri bunlardan mahrum etmenin de büyük bir haksızlık olacağını belirten filozof, böylesi bir durumun yaşanmaması için din ile felsefe ilişkilerinin nasıl olduğunu ortaya koymanın gerekliliğini önemle belirtir.

Aynı kaynaktan beslenen din ve felsefeyi "sütkardeş" benzetmesiyle temellendirmeye çalışan filozof, vahiy kaynaklı din ile insan aklının ürünü olan felsefenin temelinde yatan ve ontik düzende geçerli olan sebep- sebepli ilişkisini sağlayan özel yapıların kaynağının, ilahi ilim ve hikmet olduğunu ve bu ikisinin iç içe olduğunu vurgular. Çünkü "hakikat hakikate ters düşmez, aksine birbirine destekler" diyen filozof, buna rağmen felsefi sonuçlar ile dini nasların birbirleriyle bir çatışma içinde olabileceği yönünde bir uyumsuzluğun var olması durumunda ise bu iki bilgi kaynağının uzlaştırılması gereği üzerinde durur. Bu durum karşısında yani din ile felsefe arasında meydana gelecek uyumsuzlukta yapılması gerekenler hususunda İbn Rüşd, çözüm yöntemi olarak nasların tevil edilmesi

gereğini belirtir. Nasların nasıl anlaşılması gereği üzerinde duran filozof, nassın zahiri anlamındaki örnek ve sembolün anlatılmak istenen gerçek anlam olmadığı kolaylıkla anlaşıldığı halde, bu örnek ve sembollerin seçilişi sebebi ile hakiki anlamının ayrı derecede kolay kavranmaması durumunun olduğunu, bu kabil tevilini de yine ehil olanların yapabileceği üzerinde durur.

Felsefe ile din arasında vuku bulacak olan uzlaşmazlığın kilit noktası olarak görülen tevilin ise belli bir yeterliliğe sahip kişiler tarafından yapılmasının önemi üzerinde duran İbn Rüşd, kendisi için de hayati bir önem taşıyan tevilin son derece hassas, belli bir birikim ve beceri gerektiren bir iş olduğunu önemle vurgular. Bunun yanında nasları tevil etme ehliyetine sahip olmayan kişilerin bu işten uzak kalmaları gereğini vurgularken nasların zahiri manasıyla yetinmelerinin kendi faydaları için iyi olacağını belirtir. Ayrıca filozof, tevil ile ilgili olarak dikkat edilmesi gereken bir diğer hususunda tevil edilebilecek naslar ile tevil edilmemesi gereken nasların belirlenmesi meselesine yönelecek olan ehliyet sahibi kişilerin bunu usulüne uygun olarak dikkatle tespit etmelerini ve tevil edilecek olan nasların ulu orta açıklanmaması gereğinin üzerinde durmuştur.

Din ile felsefenin uzlaşması hususunun kilit noktası olarak görülen tevil yönteminin İbn Rüşd tarafından başarılı bir şekilde uygulanması, bizim din ile felsefe arasında var olacak olan din-felsefe uzlaşmazlığı söz konusu olduğunda en güzel çözüm metodunun bu olduğuna yönelik olan inancımızı daha da güçlendirmiştir. O bir yandan Allah'ın varlığı, birliği, sıfatları ve fiilleri konusunda gerek felsefenin yöntemi olan burhanın gerekse de dini nasların felsefi sonuçlarla herhangi bir çatışma içinde olmadığını en güzel bir şekilde göstermiştir.

Felsefenin din açısından meşruiyetini ortaya koymak için onun din içindeki konumunun ne olduğunu göstermenin önemi üzerinde duran filozof İbn Rüşd, kaynağı vahiy olan dinin, aklın bir ürünü olan felsefeyi Kur'an'dan getirdiği naslarla nasıl teşvik ettiğini güzel örneklerle sergilemiştir. O, dönemin geçmişten gelen felsefeye karşı oluşmuş olan benzer yapısını da göz önünde bulundurarak aslında bilinenin aksine dinin felsefeyi yasaklaması şöyle dursun onunla uğraşmayı vacip kılan ayetlerle dolu olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Felsefi görüşlerini mantıki bir temele oturtan İbn Rüşd, Kur'an'dan getirdiği delilleri din ile felsefenin birbirleriyle bir çatışma içerisinde olmadıklarını gösterirken böyle yaklaşmasının sebebini onun gaye olarak felsefenin dine karşı olan konumunu esas almasından kaynaklandığını düşünüyoruz. Kur'an'ı Kerim'e atıflarda bulunarak deliller ışığında görüşlerini temellendirmeye çalışan İbn Rüşd için aklın aktif rol almadığı bir dinin kabul edilebilir olmadığını, aynı kaynaktan

beslenen din ile felsefe arasında herhangi bir çatışmanın mevcut olmadığını söylememiz mümkündür.

7. Tartışma

Din ile felsefe ilişkisi üzerine yapılan tartışmalar geçmişten günümüze yoğun bir şekilde sürmüş; bu olgu, kendisini hem Hıristiyan Batı dünyasında hem de İslam dünyasında büyük tartışmalara konu olacak şekilde göstermiştir.

Din ve Felsefenin, hem İslam hem de Hıristiyan âleminde en azından Ortaçağ boyunca bir otorite olduğunu görüyoruz. Daha sonraları; felsefe eğitimin ve öğretimin içinde yer almaya devam etmiş ama kimi zaman da dini hayatın içinde olmaması gereken bir düşünce şekli olarak algılanmıştır. Düşünce ve felsefe tarihinde önemli bir yeri olan ve bugün dahi önemli bir problem olma özelliğini koruyan din-felsefe ilişkisi bütün dünyada hala canlılığını ve önemini korumaktadır. İslam felsefesinin düşünce tarihindeki yeri ve önemi, bugün artık herkes tarafından kabul edilen bir husustur. Din- felsefe münasebeti; geçmişten günümüze din ile felsefe arasındaki ilişki Müslümanlar arasında yoğun tartışmalara neden olmuştur.

İbn Rüşd'ü orijinal bir filozof yapan bazı düşünceleri mevcuttur. Bu düşünceler, Batı'da İbn Rüşd çığırının (Averroizm) doğmasına neden olmuştur. Batı'da Averroés olarak çığır açan bir grup Batılı düşünür İbn Rüşd'ün fikirlerini savunmuşlardır. Çünkü Aristoteles'in Metafizika'sını İbn Rüşd'ün şerh ve tercümelerinden öğrenmişlerdir (Öztürk-Demir, 2017: 177).

İbn Rüşd'e göre, din ile felsefe arasında herhangi bir çatışma yoktur, gerçek manada din ile felsefe birbirlerini desteklemişler, birbirlerini yok saymak şöyle dursun aksine var olmaları için birbirlerini tamamlamışlardır. Akıl vahiy ilişkisinin yani din ile felsefenin kaynağının benzer olduğunu göstermek ve felsefi düşünme şekli ile vahyi uzlaştırıp aralarında herhangi bir düşmanlık ve çelişkinin olmadığını ispatlamaktır. Bunun yanında aklın aktif rol almadığı bir din düşüncesinin kabul edilebilir bir şey olmadığını, aslında biri diğerine muhtaç iki düşünme ve bilgilenme şekli olduğunu göstermiştir.

İbn Rüşd, din ve felsefenin hakikate ulaşmak için ikisinin de farklı araçlar olduğunu söyleyerek din ve felsefenin tamamen farklı metotlar üzerinden ilerleyerek aynı evrensel gerçekliğe ulaştığını savunmuştur. İbn Rüşd'e göre din ve felsefe iki hakikat olarak çelişmez; aksine birbirini tamamlar ve destekler. İbn Rüşd'e göre, felsefenin bir diğer anlamı hikmettir. Kur'an hikmetin öğrenilmesini ve alınmasını vacip kılmaktadır. Felsefe gerçeğin bilgisi ve gerçeğin araştırılma-

sıdır. Dinin amacı da gerçeğe inanmak ve gerçeğin bilgisine göre davranışta bulunmaktır. Yani düşünme alanı felsefe, inanma ve düşünme alanı ise dindir. Felsefe ve din onun için biri diğerine muhtaç iki düşünme ve bilgilenme yoludur. İkisinin de amacının insan mutluluğunun mümkün yollarını göstermek olduğunu ifade eder. Felsefi görüşlerini mantıki bir temele oturtan İbn Rüşd, Kur'an'dan getirdiği delillerle din ile felsefenin birbiriyle bir çatışma içerisinde olmadıklarını göstermeye çalışmıştır.

İbn Rüşd din ve felsefe arasındaki ilişkiyi döneminin ötesine taşıyan önemli bir düşünürdür. Onun fikirleri ve çalışmaları İslam düşüncesinin gelişimi ve felsefe ile dinin uyum içinde olabileceği fikrini destekleme konusunda büyük etki oluşturmuştur. İbn Rüşd, din ve felsefenin birbirini tamamlayan araçlar olduğunu savunmuş ve bu sayede hem dinin daha iyi anlaşılmasına hem de felsefenin daha derin bir anlam kazanmasına katkıda bulunduğunu söyleyebiliriz.

8. Sonuç

İbn Rüşd düşüncesinin esasını kelam ve İslam felsefesine yaptığı hücumlar oluşturur. Bu hücumları, Gazali'nin Tehafütü'l –Felasife'sine karşı yazdığı Tehafü't-Tehafüt'ünde ve Faslü'l-Makal'ında topladığı söylenebilir (Öztürk, 1990: 75). Gazali' nin eseri 11. Yüzyılda, İbn Rüşd'ün eseri 12. Yüzyılda yazılmıştır. Aynı adı taşıyan bu iki eser İslam düşüncesinin birer şaheseri olarak görülebilir.

Gazali, filozofları 20 noktada eleştirmiş, sonunda bu tenkitleri üç noktada derinleştirmiştir. İbn Rüşd ise hem Gazali'yi hem de meşşai felsefe ekolü mensuplarını eleştirmekle birlikte; aynı zamanda uzlaştırma yollarını da aramıştır (İbn Rüşd, 1955: 12).

İbn Rüşd, önce kelamcıları sınıflandırarak onları tenkite başlıyor fakat karşısında rakip olarak bütün meşşai filozoflarını kuvvetli akli ve mantıki delillerle susturmuş olan Gazali'yi buluyor. Bir yandan Gazali'yi eleştirmeye çalışırken; diğer taraftan din ve felsefeyi uzlaştırmayı da ihmal etmiyor. Dinin, sembollere dayanarak halkın hayal gücüne hitap ettiğini ve hakikati bu yolla halka telkin ettiğini, felsefenin ise doğrudan doğruya akla hitap ederek tümel hakikatlerden bahsettiğini söylüyor. Felsefenin din katında sadece hoşgörülükle karşılanması değil, zaruri sayıldığını göstermek için Kur'an'dan deliller getiriyor (Elvani, 1999: 168).

Bugün geldiğimiz noktada bile; din, felsefe, bilim, hür ve bağımsız araştırma modelleri arasındaki ilişki, bir bakıma hala çok önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Önem ve aktüalitesini koruyan bu ilişkiyi ele alıp çözmek zorunda olduğumuz bir konudur. Gazali'nin Meşşai filozoflarını eleştirmesi, İbn

Rüşd'ün Gazali'ye cevabı sonucu ortaya çıkan durum üzerine yapılan çalışmalar dikkate değer hususlardır. Bu konuda bilim dostu Fatih Sultan Mehmed'in bir oturum düzenleme talimatı üzerine; yapılan tartışmada Bursa Medresesi müderrislerinden Hocazâde'nin oturumdaki başarısı; Ali Kuşçu'nun bu duruma kızıp Anadolu'dan Türkistan'a gitmesi; öyle görünüyor ki, bu sorunun nasıl çözülmesi gerektiği hususu; halen önümüzde durmaktadır (Öztürk, 1972: 37).

Değerli araştırmacı Bayraktar Bayraklı 'ya göre; İslam dünyasında felsefe ile birlikte; fizik, kimya ve biyoloji gibi pozitif tabiat bilimlerinin gelişimi de yavaşlamaya ve kaybolmaya yüz tutmuştur. Akla ve düşünceye dayalı, ilimlerdeki duraksama; beraberinde felsefenin de İslam coğrafyasından göç etmesine yol açmıştır (Bayraklı, 2005: 133).

Felsefe, bilimlerin anasıdır. Başka bir ifadeyle; ilmi temele dayanan bilgilerin bir felsefesi vardır. Daha Tanzimat yıllarında; bugün okullarımızda okunan fen ve tabiat bilgisi dersinin adı; hikmet-i tabiyye yani tabiat felsefesidir. Hakikatte felsefenin görevi, var olanlara bakmak ve varlıkların Yaratıcı'ya delaletinden başka bir şey değildir. Varlığın yapısı tam ve kesin olarak bilinirse, yapıcı hakkındaki bilgi de o derece tam ve mükemmel olur. Din de felsefe gibi var olanlar hakkında düşünmeyi teşvik ve tavsiye etmiştir. Kur'an'da insanların düşünmek ve tefekkür etmekle sorumlu olduklarını bildiren birçok ayet vardır. Hatta felsefenin ilgilendiği konunun bilinmesi din bakımından bir zorunluluk ve istenilen bir durumdur.

İbn Rüşd, din ve felsefe ilişkisini ele alırken şu soruların cevabını aramaktadır: Vahiyden kaynaklanan din, akıldan kaynaklanan felsefeyi teşvik mi eder, yasaklar mı, yoksa ona karşı ilgisiz mi kalır? İslam dinine mensup olmayanlar tarafından felsefe alanında ortaya konulmuş olan bilgi ve tecrübe birikimi ile metotlardan yararlanmanın din açısından hükmü nedir? Felsefi yol dinin gerekli gördüğü bir bilgi edinme yöntemi ise insanları bundan men edenlerin durumları ne olacaktır? Felsefe ve burhan yoluyla ulaşılan bir sonuç ile dini nasların çelişmesi mümkün müdür, mümkünse bu gibi hallerde yapılması gereken şey nedir? (Karaman, 2019:103).

İbn Rüşd'e göre; din ve felsefe bir yere kadar amaç birliği içindedir ama bu amacı yerleştirirken metot farkı bulunmaktadır. Din, her seviyeden insanı esas aldığı halde; Burhan metodu'nu kullanan felsefeciler, çok az sayıda insana hitap edebilmektedirler. Bu durum; yani, filozofların muhatap aldıkları insanların sadece bilim ve düşünce açısından yetkinliğe ulaşmasına yardımcı olmaktadır (Taş, 2009:178). İbn Rüşd'e göre; basiret sahiplerinin ibret alarak İslam'ın tavsiye ettiği kıyasla varlığı ve var olanları değerlendirmek gerekir. Bunun için; olayları,

kıyas çeşitlerinin en mükemmeli olan ‘’Burhan’’ la değerlendirip analiz etmek gerekir (İbn Rüşd, 2019: 64).

İslam düşüncesinde akılcı din felsefesi ekolüne mensup Gazali, Aristoteles’in izinden giden Meşşai Felsefe Ekolüne mensup el-Kindi, Farabi, İbn Sina, İbn Rüşd, İbn Bacce gibi filozofları İslami akideler bakımından 20 noktada eleştirir. Ancak bunlardan üçü üzerinde önemle durur. Bunlar; âlemin yoktan var oluşu, Allah’ın sadece tümelleri bildiği ve Haşr (Öldükten sonra tekrar dirilme) üzerinde önemle durur: Filozofların maddenin ezeliliği hakkındaki düşünceleri, imanın nasları ile bağdaşmadığından bunu hatalı bulur. Maddenin kendiliğinden olması düşünülemez. Düşünülse bile varla uzlaştırılamaz. Bunların sonucunda filozoflar metafizik ilkeleri açıklamakta bir acze sürüklenirler.

Filozoflar, Allah’ın yalnız tümelleri yani tabiat kanunlarını bildiğini tikelleri yani teferruatı bilmediğini kabul ediyorlar. Gazali’ye göre böyle bir ayrımdan Allah’ın olayların teferruatını bilmediği görüşü ortaya çıkar ki, bu da Allah’ın ilmini ve sonunda kendini inkâra kadar gider demektedir.

Ruhların birlik haline geleceklerini kabul etmek ve bedenleriyle yeniden birleşeceklerini reddetmek suretiyle filozoflar, büyük bir çelişki içerisindedirler. Gazali’ye göre eğer kişi bu dünyada iyilikte kötülükte yapmışsa ruhu ve bedeni ile birlikte yapmıştır. Dolayısıyla mükâfatını da cezasını da birlikte görmeleri kadar doğal bir şey olamaz; görüşündedir.

Filozoflar, olaylar arasında zorunlu bir sebep- sonuç ilişkisi görüyorlar. Gazali’ye göre Allah’ın tabiatta bir düzen kurmak için tabiat kanunlarını yarattığı doğrudur. Ancak, Allah dilerse hür iradesiyle koyduğu bu kuralları değiştirebilir. Eğer filozofların iddia ettikleri gibi causalité yani sebep-sonuç ilkesi mutlak geçerlilik taşıyorsa Allah’ın iradesine gerek yok demektir. Gazali’ye göre değişmez hiçbir kanun Allah’ın iradesini sınırlayamaz (Gazali, 1981: 137). Ona göre; sebeple eser arasındaki bağlantı bir zorunluluk değil bir alışkanlık bağlantısıdır. Tabiat kanunları zorunlu varlığın birer tezahürü olmayıp; kudret ve irade sahibi Allah’ın fiilleridir. Örneğin ateş ile yanıcı madde arasında yanma olayının meydana gelmesi bakımından zorunlu bir ilişki olduğunu varsayabiliriz (Bolay,1986: 315). Bu ilişki hep böyle süre geldiğinden maddenin yanma nedeni ateş olarak kabul edilmektedir Allah dilerse, ateş yakmayabilir (133). Ancak fenomenler yani olaylar dünyasındaki determinist nizam, Allah’ın bir sistem olarak yarattığı kainat düzeninin ilkeleri gereğidir.

Gazali, İhya’nın Acayib’ül- Kalb bölümünde; İnsan, Allah’ı bildiği için başka yaratıklardan üstündür. Kalbini bilmeyen insan Allah’ı da tam olarak kavrayamaz. Kalb’in iki anlamı vardır. Biri insandaki et parçasıdır ki onunla uğraşmak

hekimlerin işidir. Öteki manevi bir cevherdir. İnsanın özü olan Allah'a ait bir güçtür ki onunla hakikati kavrar (Gazali, Ts: 2-48). Kalp, bilginin doğduğu yerdir. Bütün varlıklar onun içinde açık- seçik bir şekilde görülür. Fakat mevki ve makam hırsı, kazanç tasası, gündelik işler gibi nedenler kalp ile hakikat arasında bir perde olup; bilginin kalpte doğmasına engel olurlar. Bütün bu engellerden sıyrılmış olan insana hakikat, bütün çıplaklığı ile görünür (Öztürk- Demir, 2015: 167-170). Küyel'in (1956) de ifade ettiği gibi; Gazali açısından Aristoteles felsefesini esas alan Meşşai felsefe ekolünün ortaya koyduğu felsefe, tek değildir. Bu bakımdan Aristoteles felsefesinin eleştirilere maruz kalması, felsefenin İslam coğrafyasından tamamen ortadan kaldırılması manasına gelmemelidir.

Gazali, filozofların zorunlu doğru olarak kabul ettikleri bilginin, ontolojik temeli olan bir zorunluluktan ziyade zihni bir kabule dayandığını belirtmektedir. Zihni kabule dayanan bir konunun ontolojik temelli bir mantıki zorunluluk olduğunu söylemek ve ona ontolojik statü kazandırmak doğru bir yaklaşım değildir (Gazali, 1990: 111).

Değerli araştırmacı Ayık'ın da belirttiği gibi; Gazali'nin zorunlu sebep-sonuç ilişkisi konusunda filozoflara getirdiği eleştirileri, sadece dini kaygılarla ortaya konulmuş eleştiriler kategorisinde değerlendirmek oldukça eksik bir değerlendirme şeklidir. Çünkü Gazali, başından beri kendi düşüncesini imkân modalitesi üzerine kurmuş, elde ettiği doğruları da mümkün doğrular olarak değerlendirmiştir (Ayık, 2009: 2).

İbn-i Rüşd ile Gazali'yi filozof olmaları bakımından karşılaştıran Mubahat Küyel bu konuda şöyle der: "Eğer şimdiye kadar yaşamış olsalardı, Gazali endeterminizmi ve ihtimaliyat mantığını kolaylıkla benimser, İbn-i Rüşd ise Laplace'ın üstün zekâ misalini tasvip ederek mutlak determinizmin tarafını tutardı. İbn-i Rüşd savunduğu zorunlu determinizm için Gazali'nin istediği akli delil yerine bir ayetle cevap vererek filozof değil bir din adamı olduğunu ortaya koymuştur. Durumu, bir din adamı olduğu söylenen Gazali felsefi planda, bir filozof olduğu söylenen İbn Rüşd dini planda ele alıp incelemektedir" (Küyel, 1956: 81).

Kaynakça

Adıvar, A. (1980). *Bilim ve Din*. İstanbul.

Ayık, H. (2009), Gazali'nin Eleştirileri Felsefeyi Bitirir Mi?, DBAA Dergisi.

Aruç, N. Y. (2007). İbn Rüşd'ün Felsefi Düşüncesi. İstanbul, Rağbet Yayınları.

Bayraktar, B. (2005). İslam Felsefesine Giriş. Ankara, DVY.

Bilim ve Ütopya. (2007), Modern Bilimin-Aydınlanmanın öncüsü İbn Rüşd. İstanbul.

Bulaç, A. (1994). İslam Düşüncesinde Din Felsefe/ Vahiy-Akıl İlişkisi. İstanbul.

Cevizci, A. (2022). Felsefenin Kısa Tarihi. Ankara, 8.Baskı Say Yayınları.

Erdem, H. (1995). Problematik Olarak Din-Felsefe Münasebeti. Konya.

Elvani, A. F, (1999) İbn Rüşd, Çev. I. Kutluer, İslam Düşüncesi Tarihi. C.II, İstanbul.

Farabi. (1996). Medinetü'l- Fazıla. (Çeviren Nafiz Danışman). İstanbul.

Farabi, (1974). Mutluluğu Kazanma (Tahsilü's- Saadde), (Farabi'nin Üç Eseri İçinde), (Çev. Prof. Dr. Hüseyin Atay), Ankara.

Gökberk, M. (2005). Felsefe Tarihi. İstanbul. Remzi Kitabevi.

Öztürk, H. (1990). Kınalızade Ali Çelebi' de Aile Ahlakı. Ankara, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.

İbn Rüşd. (2004). Felsefe Din İlişkileri Faslu'l- makal el-Keşf an minhaci'l – edille. (Hazırlayan Süleyman Uludağ). İstanbul.

……. ,. (1955). Faslu' l- Makal, Çev. Nevzad Ayasbeyoğlu, Ankara.

……. ., (2022). Faslü'l-Makal, Çev. H. Bekir Karlığa, İşaret Yayınları, İstanbul.

…….. ; (1986). Tehafütü't- Tehafüt, Çev. Mehmet Dağ, OMÜ, Samsun.

İmam Gazali. (1981). Tehafütü'l- Felasife; Filozofların Tutarsızlığı (Çeviri Bekir Karlıağa). İstanbul.

Karaman, H. (2019). İslam Felsefesi Tarihi. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları.

Kindi. (2002). Resa'ilü'l- Kindi el-felsefiye I-II, Kahire 1950-1953- Felsefi Risaleler, İstanbul.

Küyel, M. (1956). Üç Tehafüt Bakımından Din ve Felsefe Münasebeti, Ankara, TTK.

Onay, H. (2018). İslam Felsefesi Tarihi. Malatya: TDV Yayınları.

Özden, H. Ö. (2018). İslam Felsefesi Tarihi. İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.

Sarıoğlu, H. (2003). İbn Rüşd Felsefesi. İstanbul.

Sunar, C. (1967). İslam Felsefesi Dersleri. Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Sunar, C. (1963). Din Nedir? Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Taş, İ., (2009), Ebu S. Sicistani ve İbn Rüşd'ün Düşüncesinde Din ve Felsefe Din ve Felsefe Münasebeti. Sivas, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.

Taylan, N. (2006). Ana Hatlarıyla İslam Felsefesi. İstanbul.

Tümer G./ Küçük A. (1993). Dinler Tarihi. Ankara.

Uludağ, S. (2017). Felsefe- Din İlişkileri. Ankara, Dergâh Yayınları.

Ülken, H. Z. (2015). İslam Felsefesi Eski Yunandan Çağdaş Doğru Kaynakları ve Etkileri. İstanbul, Doğu Batı Yayınevi.

Ünver, G. (2005). Din Sosyolojisi. İstanbul.

Erol Güngör'de Kültür ve Medeniyet Kavramları

Hüseyin Öztürk[1]

[1] Prof. Dr., Ahi Evran Üniversitesi Felsefe Bölümü, ORCID:0000-0009-3019-8954

1. Erol Güngör Kimdir?

Erol Güngör, 1938 yılında Kırşehir'de dünyaya geldi. Babası Hacıhafızoğulları'ndan Abdullah Sabri Bey, annesi Zeliha Gülsen Hanımdır. Güngör, ilk ve orta tahsilini Kırşehir'de tamamladı. Ortaokul sıralarında Osmanlıcayı öğrendi, lise yıllarında Arapça dersleri aldı. Bu dönemde İslam-Türk kültür tarihinin ana eserlerini okumaya başladı. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde bir süre okuduktan sonra; İstanbul Beyoğlu'nda bulunan Petrol Vakfının Başkanı Merhum Fethi Gemuhluoğlu'nun tavsiyesi üzerine Prof. Dr. Mümtaz Turhan'la tanıştı. Turhan'ın önerisi üzerine İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne geçti ve burada Felsefe Bölümünü bitirdi.

Erol Güngör, 1961'de Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünden mezun olunca Tecrübî Psikoloji Kürsüsüne asistan olarak girdi. Asistanlığı sırasında Türkiye'de yeni bir ilim dalı olan sosyal psikolojiye yöneldi. Bu disiplinin önemli temsilcilerinden "Krech ve Grutchfield'in eserini Sosyal Psikoloji" adıyla Türkçeye çevirdi. 1965 senesinde Mümtaz Turhan'ın yönetiminde hazırladığı "Kelâmî (Verbal) Yapılarda Estetik Organizasyon" isimli teziyle doktor unvanını aldı. 1966 yılında Colorado Üniversitesinden Sosyal Psikolog Kenneth Hammond'un daveti üzerine Amerika Birleşik Devletleri'ne gitti. Bu Üniversitenin Davranış Bilimleri Enstitüsünde uluslararası bir ekibin çalışmalarına katıldı. 1968 senesinde Türkiye'ye dönerek Tecrübî Psikoloji Kürsüsünde sosyal psikoloji dersleri vermeye başladı.

Askerliğini yaptığı senelerde hazırladığı "Şahıslararası İhtilâfların Çözümünde Lisanın Rolü" ismini taşıyan teziyle 1970'de doçent oldu. Ben kendisini bu yıllarda aynı fakültede felsefe öğrencisi olarak "Küllük"te tanıdım. Küllük; literatüre geçmiş, Beyazıt'ta Marmara Kıraathanesinin diğer adıydı. Burada sadece Erol Güngör'ü değil; İbrahim Kafesoğlu, Mehmet Kaplan, Cemil Meriç, Nurettin Topçu, Necip Fazıl, Sezai Karakoç, İdris Küçükömer, Kemal Tahir ve Cahit Tanyol gibi birçok entelektüeli dinleme, tanışma ve konuşma fırsatı bulduğum için kendimi mutlu hissediyorum.

Üniversitede verdiği dersler ve ilmi yayınlarıyla Türkiye'de sosyal psikoloji dalını önemli bir alan haline getiren Güngör; Başbakanlık Planlama Teşkilâtında, Millî Eğitim Bakanlığı ve Kültür Bakanlığının çeşitli komisyonlarında görevde bulundu. 1978 senesinde; "Genel Değerler Sistemiyle Ahlaki Değerler Arasındaki İlişkileri" Sosyo-Psikolojik Açıdan incelediği Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar başlıklı takdim teziyle sosyal psikoloji profesörü oldu. 1982 yılında Konya Selçuk Üniversitesine rektör tayin edildi. Rahmetli Erol Güngör'le ikinci karşılaşmamız bu sırada oldu. Kendisi Rektör olduğunda ben Konya Selçuk'a

başlı Niğde Eğitim Yüksekokulunda öğretim görevlisi idim. Beni bu yüksekokula müdür olarak atadı. Rektör olarak Niğde'ye geldi. Çünkü burada kendisine bağlı iki yüksekokul; Eğitim Yüksekokulu ve Meslek Yüksekokulu bulunmaktaydı. Bu görevi sırasında 24 Nisan 1983 tarihinde İstanbul'da geçirdiği kalp krizi yüzünden hayatını kaybetti.

2. Eserleri, Tercümeleri ve Makaleleri

1.Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri, E. Kırşehirlioğlu İstanbul 1963

2.Türk Kültürü ve Milliyetçilik, İstanbul 1975

3. Kültür Değişimi ve Milliyetçilik, İstanbul 2010

4. İslâm'ın Bugünkü Meseleleri, İstanbul 1980

5. İslâm Tasavvufunun Meseleleri, İstanbul 1980

6. Dünden Bugünden Tarih- Kültür- Milliyetçilik, Ankara 1982

7. Tarihte Türkler, İstanbul 1988

8. Sosyal Meseleler ve Aydınlar, İstanbul 1998

9. Değerler Psikolojisi, Amsterdam 1995

10. Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak, İstanbul 1995.

11.Sosyal Psikoloji, Nazariye ve Problemler; D. Krech R. S. Crutchfield'den, İstanbul 1965.

12. İktisadî Gelişmenin Merhaleleri; W. Rostow'dan, İstanbul 1966.

13. Yirminci Asrın Manası; Kenneth Boulding'den, İstanbul 1969.

14. Sanayileşmenin Kültür Temelleri*; John* Nef'ten, İstanbul 1970.

15.Sınıf Mücadelesi; Raymond Aron'dan, İstanbul 1973.

16. Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme; P. Hazard, İstanbul 1973.

17. Dünyayı Değiştiren Kitaplar; Robert Downs'tan, İstanbul 1980.

Erol Güngör'ün Makaleleri; Diriliş, Türk Yurdu, Hisar, Yol, Ülkücü, Öğretmen, Töre, Türk Edebiyatı, Milli Kültür, Yeni Düşünce, Yeni Sözcü, Türk Kültürü, Milli Eğitim ve Kültür, Konevi, Hamle, Ortadoğu, Millet gibi gazete ve dergilerde yayınlanmıştır. Bu sayede Güngör, yukarıda adı geçen dergi ve gazetelere yazdığı makalelerle geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır (İ. A. Erol Güngör

maddesi). Erol Güngör'ün eserlerinin bibliyografyası Vehbi Başar tarafından hazırlanmıştır (Başar, 1988: 199- 208). Daha sonra Hanefi Bostan tarafından tamamlanmıştır (Bostan, 1994: 69- 70).

3. Kültür Nedir, Kültür Medeniyet İlişkisi Nasıldır?

Kültür kelimesinin aslı Fransızca olup; (la culture), ekin anlamına gelir. Cultiver (ekmek) fiilinden türemiştir. Dilimize Tanzimat döneminde girmiştir. Kültür, Cemil Meriç'e göre çok kaypak bir kelimedir. Meriç Kültürden İrfana adlı eserine kültürün tanımıyla başlar. Kültürün yüz altmış bir tanımı olduğunu söyleyen Meriç, 39 sayfa süren açıklamalarıyla kültürün çok kaygan ve muğlak bir kelime (Meriç, s. 31-399) olduğundan bahseder. Bu kavramlar yerine; Cemil Meriç, irfan ve ümran, Ziya Gökalp hars ve medeniyeti kullanır.

Kültür, bir millete has olan onu diğer milletlerden ayıran din, ahlak, iktisadi hayat, dil, örf ve adetler ile güzel sanatların ahenktar bir toplamıdır. Bu tanım daha çok Ziya Gökalp'in tanımına yakındır (Gökalp, 1976: 25-41) Kültür diğer bir ifadeyle hars milli olduğu halde medeniyet milletler arasıdır. Nurettin Topçu'ya göre; medeniyet, insanlığın belirli tarihi dönemlerinde bir grup toplumun benimsediği vasıtalarla çalışarak ortaya koyduğu ve yaşattığı teknik eserlerine ve yaşayışlarının bütününe denilmektedir. Kültür ise; bir toplumun kendi tarihi içinde oluşturduğu değer hükümlerinin bütünüdür (Topçu, 2017: 144). Bu ve diğer tanımlar kültür ve medeniyet arasındaki ilişkiye rağmen şu farkların da bulunduğunu ortaya koymaktadır, Şöyle ki: Medeniyet, belli bir dönemde yaşayan ve birbirleriyle ilişkide bulunan bir grup cemiyet arasında ortak olduğu halde kültür her toplumun kendine özeldir, onu diğer toplumlardan ayırır. Medeniyet, milletlerin teknik vasıtalarıyla yaşayış şekillerini ilgilendirdiği; daha çok maddi esaslara bağlandığı halde; kültür bir toplumun yaşadığı değer hükümlerinin toplamıdır. Toplumun bütün bireyleri toplumun bağlı olduğu medeniyetin hayat ve icaplarını yaşadığı halde kültür toplumun her bireyi tarafından yaşanmayan az çok kültürlü insanların sahip olduğu değerler bütünüdür. Başka bir değişle herkes medeni bir yaşayışa sahip olduğu halde; herkes aynı şekilde kültürlü değildir. Medeniyet, milletlerarasında alınıp verilebilir. Hâlbuki kültür her millet ve medeniyete özeldir. Başka toplumlardan alınmaz. Başka yerde hazır bulunmaz. Bu bakımdan kültür, adeta milletlerin karakteridir. Kültürün en temel unsuru ise dindir. Bunu sadece ben söylemiyorum. İngiliz sosyal antropoloğu Thomas Eliot gibi diğer bazı kültür bilimci, etnolog ve sosyologlar da söylüyor. Dünyada cereyan eden bazı sosyolojik realiteler de bize bunu gösteriyor. Buna örnek olarak; 1980'li yıllarda Bulgaristan'daki Todor Jivkov döneminde Türk ve Pomaklara

yapılan insanlık dışı uygulamalar, doksanlı yıllarda Yugoslavya'nın dağılma sürecinde Boşnaklara reva görülen zulüm ve katliamlarda net bir şekilde görülmektedir.

Ortaya koyduğumuz bu sosyolojik realiteden sonra; artık Erol Güngör'ün kültüre bakışına geçebiliriz, Ona göre; Türk kültürü probleminin temelinde Batı'yı tanıyamama, yanlış tanıma bulunmaktadır. Problem, Batı'nın bizden ileride olan teknolojisini almak yerine ona şekli olarak benzemeye çalışılmıştır. Bu da o günkü siyasi otoritenin Batılılaşmayı çağdaşlaşmak olarak algılamasından kaynaklanmaktadır. Bu durum bizi kendi kültürel değerlerimizden uzaklaştırmaya neden olmuştur. Erol Güngör'ün bu yaklaşımı diğer bazı aydınlar gibi işin aslını kavramaya yardımcı olmaktadır (Özyurt, 2023: 62).

4. Din, Kültür ve Edebiyat İlişkisi

Erol Güngör'de din, kültür ve edebiyat insanlığın varoluş serüveniyle yakından ilişkilidir. Bu kavramlar kendi sınırları içerisinde birbirleriyle yakın bir bağa sahiptir. Bu bağlamda Erol Güngör'ün din, kültür ve edebiyata bakışına geçmeden önce din ve edebiyat kavramlarına bakmakta yarar vardır.

Din kavramı Kur'an'da doksan iki yerde geçmektedir. Bu ayetlerde dinin anlamları; zül, yönetme- yönetilme, itaat, hüküm, tapınma, tevhit, İslam, hudut, adet, ceza, hesap, millet manalarına gelmektedir. İslam düşüncesine göre dinin kurucusu Allah'tır. Bütün semavi dinler Allah'tan gelmiş ve safiyetlerini korudukları müddetçe yürürlükte kalmışlardır. İlk insan olan Hz. Âdem aynı zamanda ilk peygamberdir. Kendine bildirilen de Tevhit dinidir. Allah'ın varlığı, zat ve sıfatları açısından mükemmelliği, nübüvvet ve ahiret inancı gibi temel itikâdi prensipler; bütün ilahi dinlerde değişmez ilkeler olarak yer almıştır. Bundan dolayı İslam düşüncesine göre; Hz. Âdem'den son ve evrensel din olan İslam'ın Peygamberine kadar bütün peygamberlerin getirdiği hak dinin ortak adı İslam'dır (Tümer,1994: 312- 316).

Erol Güngör, dinin inanılan ve hakkında teorik bir bilgiye sahip olmayla yetinilen bir bilgi olmadığını; aksine dinin yaşanılan ve hayatı şekillendiren bir özelliğinin olduğuna dikkat çeker. Ona göre hakiki Müslümanlar İslam'ı vicdanlarının gizli köşelerine hapsetmekten kaçınmalı ve onu hayata açmak gibi bir ilkeye sahip olmalıdır. Erol Güngör, dinlerin insana hem kendisi hem kâinat hakkında bir görüş kazandırdığını ifade eder. İnsan dinde kendi varoluşu ve kâinattaki yeri hakkında bir bilgi şeması bulur; kendi başlangıcı ve sonunu görür. Bu bakımdan din, insanın temel problemlerini belli bir açıdan açıklayan bir sistem olarak karşımızda durur (Güngör, 2006: 97). Bu bakımdan dinin insanlar için büyük bir öneme haiz olduğu aşikârdır. Çünkü din, insanın yaradılış olgusunu açıklamanın

yanında, insanın ontolojik varlığına dair konuları belirler. Bunlardan birini öbürüne üstün tutarak muamele etmek Allah'ın koyduğu kurallara karşı gelmek olur (Güngör;1998:166). İnsanların eşitliğine ilişkin ahlaki önerme; en güçlü dayanağını dinde bulur. ''Din, kaynağını Allah'tan alan bir ahlak sistemi''dir (Güngör, 1998: 116). Ahlakta samimi inanç esas olduğundan din, toplumsal hayatın düzenlenmesinde rasyonel ahlak sistemlerine göre daha etkilidir (Güngör; 1993: 108).

İslam, toplumsal hayatı tümel olarak ele alır. İman ve ahlak arasında kurduğu ilişkiyi bir adım sonra ahlak ile hukuk arasında kurar. Bu nedenle, Müslümanlar için hukuk ile ahlak birbirinden koparılacak şeyler değildir. İman ahlakı güçlendirdiği gibi ahlakta hukuku güçlendiren bir faktördür. Güngör'e göre; hukuk ile ahlakın ayrıldığı toplumlarda hukuk kuralları bireylerin vicdanlarına daha az bir etkide bulunur (Güngör, 1993: 108). Ancak, İslam bir din hukuku ya da teokratik bir yönetim de önermez. İslam'da din hukuku yerine ''dine uygun hukuk" önerisi vardır. Çünkü din hukuku dogmatiktir ve ruhban sınıfının yönetimini gerektirir. Dine uygun hukuk ise yasama konusunu din âlimlerine bırakmakla birlikte yöneticilerin din adamı olmasını gerektirmez. Öte yandan İslam hukuku, dinin temel değerlerine bağlı kalmak şartıyla değişen durumlara göre yeniden şekillenerek fonksiyonunu canlı tutması son din olmasının bir özelliğidir. Ülkemizdeki katı laik uygulamalarının dini kamusal alandan uzaklaştırıp vicdanlara hapsetmiş olmasını laikliğin yanlış bir yorum ve uygulaması olarak değerlendirmiştir (Güngör, 1993: 91).

Erol Güngör'e göre; değerler alanındaki soyut ve evrensel ilkelerin tek kaynağı dindir (Güngör, 1993: 242). Ona göre din insanların eşitliği ilkesine kaynaklık eder. Allah'ın kulları olarak herkes birbirine eşittir.

Erol Güngör, sanat ve edebiyatın kültür üzerindeki etkisine değinerek; sanat ve edebiyatın insan tabiatının adeta ayrılmaz bir parçası olarak daima bizimle beraber olacağını söyler (Güngör, 2007: 67). Nurettin Topçu, sanatı; sanatçı için hayattan kurtulmanın bir yolu olarak görür (Topçu, 2006: 112). Sezai Karakoç, dini, felsefeyi ve sanatı insanın kendi yaratılış sırrını aradığı alanlar olarak görür (Karakoç, 1979: 77). Necip Fazıl ise Poetika'sında şiir anlayışını, Mutlak hakikati arama düşüncesiyle dini bir temel üzerine kurgular (Karaca, 2016: 55). Öte yandan Necip Fazıl'ın ''Anladım işi, sanat Allah'ı aramakmış; Marifet bu, gerisi yalnız çelik- çomakmış…'' (Çile, 1991: 39). Mısralarında oluşan Sanat şiiri şairin sanat düşüncesinin özü sayılabilir. Yine Sezai Karakoç'a göre; sanat, kaçsa da inkâr etse de Allah'a doğrudur hep (Karakoç, 2014: 25). İfadesinde vurguladığı gibi sanatını İslami duyarlılıkla inşa eden sanatkârlarımızın eserlerinde din, sanat, edebiyat ve sanatçı üzerindeki belirleyici rolünü görmek mümkündür.

Erol Güngör; din, sanat ve edebiyat ilişkisini değerlendirirken konuyu haklı olarak; kültür medeniyet ve Türk toplumu açısından bakar. Bunu yaparken de Batı ve İslam Medeniyetlerini esas alarak bir karşılaştırmada bulunur. Erol Güngör, Batı medeniyetinin Greko-Latin temelli bir Hıristiyan medeniyeti olduğunu; Hristiyanlığın Aristoteles felsefesiyle bir düşünce sistemi haline geldikten sonra kültürün üretken gruplar üzerinde daha etkili ve belirleyici bir rol oynadığını belirtir. Bu nedenle Batıda entelektüel tabakayı daha çok din adamları teşkil etmekte ve eğitim kilisenin tekelinde bulunduğu için yakın zamana kadar kilisenin temsil ettiği klasik çağ kültürü Batılı insanın en büyük ilham kaynağı olmuştur (Güngör, 2006: 96). Batıda Kiliseye karşı çıkanların genellikle Hristiyanlık adına onu düzeltmek istediklerini veya Hristiyanlığın tarihi gerçeklerini reddetmekle birlikte onun manevi değerlerini benimsemiş bulunan birer deist olduklarını hatırlatan Erol Güngör, Batı düşüncesinde Hıristiyanlığın ne kadar köklü ve önemli olduğunun altını çizer (Güngör, 2006: 96-97).

Batıda sanat eserlerinin başlıca temaları ile Batı kültürünün ana kaynakları arasında çok sıkı bir bağlantı olduğunu söyler. Batının pek çok romancısının insana dair sorulan sorulara Hristiyanlığın ortaya koyduğu cevapları ele alıp işlediğini ifade eder. Ona göre sanatçıların en az bir kısmı insan serüvenini Hristiyanlığın penceresinden ele alırken; diğer bir kısmı da Hristiyanlığın bu konulara getirdiği çözümlerin tartışmasını kapsayan problemleri malzeme olarak kullanmışlardır. Özellikle Katolik yazarların romanlarında bunun açıkça görüldüğünü belirtir. Erol Güngör, François Mauriac'ın, eserlerinin özünü teşkil eden problemin ezeli günah ve kurtuluş teması olduğunu dile getirir. Bu anlayışa göre; insanın asıl çilesi, başlangıçta çizilen kaderin bir sonucudur. İnsan, içinde günah tohumu taşıyarak doğar. Hayatı boyunca kendini bundan arındırmaya çalışır (Güngör, 2006: 99).

Erol Güngör, sanatta dini motiflerin başarılı bir şekilde işlenmesi hususunda Rus edebiyatının önde gelen romancılarından Tolstoy ve Dostoyevski'yi örnek olarak gösterir. Ona göre bu iki yazar romanlarındaki tematik kurguyu oluştururken Hristiyan kültüründen ilham alır. Dolayısıyla romanlarda geçen hayat- ölüm, ruh- beden, kader- özgürlük, günah- kurtuluş, suç- ceza, evlilik- fuhuş, savaş-barış gibi konular işlenirken daima Hıristiyanlığın ana temaları etrafında dönüp dolaşır. Güngör'e göre; bu yazarları büyük kılan Hristiyan oluşları değil, Hristiyan kültür geleneğinin içinde yetiştikleri için bu kültürün parametrelerini ustalıkla kullanabilmiş olmalarıdır (Güngör, 2006: 99).

Kültür ve medeniyetimizle barışık olduğumuz dönemlerde bizde de durum farklı değildir. Din ve sanatın harmanlandığı Mevlana'nın Mesnevi'si baştan sona insanı öteki dünyaya ulaştırma çabasını taşır. Aynı şekilde; Leyla ile Mecnun,

Hüsn-ü Aşk gibi eserler hakikate ulaşmayı ve vahdet-i vücut tasavvuf inancını konu edinir. Yine F. Attar, Senai, Camii, Yunus Emre, Fuzuli, Baki, Nabi, Necip Fazıl gibi şair ve yazarlar, eserlerinde oluşturdukları metafizik akış ve estetik tavır sayesinde İslam medeniyetinin sanata yansıyan ruhları olmuşlardır (Karakoç, 2014: 26).

Türk modernleşmesi, siyasi, sosyal, iktisadi ve kültürel açıdan bir takım sancılarla gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Osmanlı yeni Türkiye'ye evrilirken Türk- İslam kültürü, din- sanat ilişkisinde yaşanan bu kaotik ortamdan olumsuz bir şekilde etkilenmişlerdir ((Öztürk- Çalık, 2018: 117). Bu yüzden Erol Güngör, haklı olarak günümüz Türkiye'sinde ortak bir kültür anlayışının oluşamadığını dile getirir. Bu durum; Türk insanında bir kimlik bunalımına yol açmıştır. Türk, doğulu mu, batılı mı? Belli değil. Başta tek parti yönetimi olmak üzere; siyasi iktidarların çoğunluğu artık ülkemizin İslam medeniyeti içinde kalamayacağını, süratle Batılı olması gerektiğini savunmuşlardır. Batılı olma çabası da tıpkı İslam'ı terk etme hareketi gibi bir dereceye kadar başarılı olabilmiştir. Erol Güngör'ün deyimiyle; ''Türkiye batı kültürüne girememiş, İslam kültüründe kalamamıştır'' (Güngör, 2006:101). Bu yüzden de hususi bir medeniyet anlayışına, katışıksız bir kültüre ve özgün bir edebiyata sahip değildir.

5. Modernleşme ve Batılılaşma Nedir?

Erol Güngör'e göre; Modernleşme ile Batılılaşma basit bir kelime farkından ibaret değildir. Bunlar tamamen farklı dünya görüşlerini ifade eden kavramlardır (Güngör, 1997: 22). Ülkemizin kalkınması için zorunlu kültür değişmesi modelini benimseyen tek Partinin inkılapçıları Batının manevi kültür değerlerini ve hayat tarzını benimsemeyi toplumsal kurtuluş reçetesi olarak görmüşlerdir. Bu durum ise bizi Batı kültür emperyalizmine sürüklemiştir. Batı zihniyet olarak emperyalist yani sömürgecidir. Bu durum Batı medeniyetinin temellerinden birini oluşturan Roma İmparatorluğunun adı Imperium Romanıum Sacrium'dur. Latince olan bu ifadenin Türkçesi Kutsal Roma İmparatorluğu'dur. Burada geçen imperiumun birçok anlamı yanında ikisi yaygın ve önemlidir. Bunlar; imparatorluk ve emperyalizm yani sömürgeciliktir. O dönem bizdeki muhafazakârlar ise; kendi kültürel değerlerini koruyarak sanayileşme ve Batı teknolojisini alma yoluyla ülkenin kalkınacağını öngörmüşlerdir (Güngör, 1999: 44-45). Erol Güngör'e göre muhafazakârların bu yaklaşımı daha gerçekçi ve daha doğrudur.

Cemil Meriç'in kültür kelimesiyle pek barışık olmadığına yukarıda işaret etmiştik. O Kültürden İrfana isimli eserinde bu durumu söyle değerlendirir. "Tarımdan, idmana, balıkçılıktan medeniyete kadar akla gelen ve gelmeyen düzinelerce mana. Kelime değil, bukalemun"dur adeta. Bir konferansında ise yüz altmış

bir manası olan kültür kelimesinin aslında tam anlamıyla hiçbir manası olmadığını belirtir (Meriç, 1999: 304). Meriç'e göre kültür ve medeniyet Avrupa'nın bilincimizi felce uğrattığı iki kelimedir. İrfanını ve umranını bilmeyen Avrupa hayranı Batıcı aydınlar, irfan kavramından vazgeçip kültürü; umran kavramını atıp yerine medeniyet kavramını benimsemişlerdir (Meriç, 1999: 305). Umran ve irfan, Cemil Meriç'in en çok kullandığı ve sevdiği iki kelimedir. Unutulmuş olan bu iki kelime üzerinde o kadar çok durmuştur ki, adeta bu ölü kelimeleri yeniden diriltmiştir.

Ziya Gökalp'de Kültür ve Medeniyet anlayışına gelince; O, Türkçülük hareketinin lideri, İttihatçıların akıl hocası ve ülkemizde sosyolojinin kurucusu olarak kabul edilir. Sosyoloji ile ilgili görüşleri; Fransız Sosyologu Emile Durkheim'ın toplumla ilgili görüşlerinin ülkemize uyarlamasından başka bir şey değildir. İttihat ve Terakkicilerin dört yılda koca Osmanlı Devletini parçalatması sonucu; onların akıl hocalığını yapan Ziya Gökalp'e yönelik eleştirilerin dozunun arttığını belirtmeliyiz. Bu eleştirileri yapanlar arasında Mehmet Emin Erişirgil, Nusret Sabit, Reşit Galip, M. Şekip Tunç, H. Edip Adıvar, Z. Fahri Fındıkoğlu, Hüseyin Kâzım Kadri, Uriel Heyt, Ş. Süreyya Aydemir, H. Ziya Ülken, Necip Fazıl, Orhan Türkdoğan, S. Hayrı Bolay ve Erol Güngör'ü (Oral, 2006: 27- 32) sayabiliriz.

Gökalp'ın öğrencisi Mehmet Emin ve Necip Fazıl'ın eleştirileri sert olmasına karşın, Erol Güngör'ün eleştirileri çok nazik ve saygılıdır (Oral, 2006: 26- 33). Erol Güngör, Gökalp'e göre; metot bakımından daha millidir. Zira Gökalp, tabir yerindeyse Durkheim sosyolojisinin Osmanlı ve Türkiye temsilcisidir. Erol Güngör ise; metodolojik bakımından antropolojiye, Türk tarih ve kültürüne daha yakındır (Aslantürk, 2009: 154). Gökalp'ın topluma bakışı ve onu değerlendirilişi Durkheim'a dayanır (Fındıkoğlu, 1955: 11). Durkheim'ın solidarisme'ini Türkçeye aktararak; dayanışmacılık olarak ifade eder. Bu anlayışta toplumun menfaati daha öncelikli olup; burada hak yok vazife vardır, ilkesi geçerli olup; bir bütün olarak toplumsal ruh esas alınmaktadır (Öztürk, 2002: 13).

Erol Güngör, Gökalp'in Tanzimatçıları Batı medeniyetini "yarım-yamalak" alarak memlekette bir sürü ikiliklere yol açtıkları gerekçesiyle eleştirmesine işaret ettikten sonra, Gökalp'in bu tenkitleri yaptığı döneme dikkati çeker ve Osmanlının parçalanmakta olduğunu hatırlatır (Güngör, 1993: 23). Güngör'ün Tanzimatçıların ve ardından da II. Abdülhamit'in bazı yönleriyle olsa da modernleşme konusunda başarılı olduğunu, buna mukabil Cumhuriyet döneminde, Tanzimat'ın modernleşme geleneği reddedilerek Batılılaşmanın tercih edildiğini ifade etmesi önemlidir (Güngör, 1993: 27).

Güngör böylece batılılaşma ve modernleşme kavramlarının aynı anlamı ifade etmediğini, farklı olduğunu belirtir. Batılılaşma ve modernleşme konusunda Ziya Gökalp'e yöneltilen diğer eleştiriler, çoğunlukla onun bu iki kavramı aynı anlamda kullanmasına yöneliktir. Hatta bazı sosyologlar Gökalp'in bu tutumunu, onun en önemli yanılgısı saymaktadırlar: "Gökalp'in sosyoloji sisteminde günümüz gerçekleriyle uyum sağlamayan bazı sapmalara ve yanılgılara da rastlamaktayız. Kanaatimce Batılılaşma ile modernleşmeyi (asrileşme) eşdeğer görmesi, bu yanılgılardan en önemlilerini teşkil ediyor" (Türkdoğan, 1987: 275).

Güngör, Osmanlı ıslahatçıları ile Cumhuriyet dönemi inkılâpçılarının modernleşmeye ilişkin düşüncelerini, karşılaştırarak; Osmanlı dönemi inkılapçılarının daha çok Batıcı olmayıp; sanayileşmeci, modernleşmeci olmalarını ülkemiz için daha doğru bulur (Aksoy, 2018: 387). Cumhuriyet inkılapçıları, Batı medeniyeti denilince esas itibariyle laik ve pozitivist düşünceyi anlıyorlardı (Güngör, 1995: 40). Tek partinin ideologlarından Şevket Süreyya Aydemir'e göre; "medeniyet demek, Batı demekti. Türkiye'nin kurtuluşu demek, onun Batılılaşması demekti" (Aydemir, 1968: 54). Ziya Gökalp'de Türk milletinin iki kere medeniyet değiştirdiğini, bunlardan ilkinin Orta Asya Şaman dönemi; diğerinin ise İslam medeniyeti olduğunu belirttikten sonra sıranın Batı medeniyetine geldiğini (Gökalp, 1928: 2) söyleyerek; Batılılaşma kapısını ardına kadar araladığını görüyoruz. Tek Parti 1928'den sonra bu yolu takip etmiştir

Erol Güngör, Batılılaşmanın yani sadece Batının bizde olmayan teknolojisini almak şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtmektedir. Modernleşmek ona göre, Avrupa'nın ürettiği ortak birikimden yararlanarak maddi alandaki gelişmeleri yakalamak ve bunu Müslüman Türk kültürü ile uyumlu hale getirmektir (Güngör, 1993b: 136).

Gökalp; Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Garp medeniyetindenim üçlü formülüyle; Türk kültürüyle Batı medeniyetini, kendi deyimiyle harsı uzlaştırmaya çalışmıştır. Bu doğru mudur? Hemen söyleyelim; Gökalp'ın bu yaklaşımı doğru değildir. Çünkü bin yıldır İslam'ın potasında yoğurulmuş bir Türk kültürüyle Hıristiyanlık temeline dayalı Batı medeniyetine girmek mümkün değildir. İşte Erol Güngör, Gökalp'in bu tespitlerine zorlama olduğu gerekçesiyle karşı çıkar (Güngör, 1976: ;Öztürk, 2002: 13).

Süleyman Hayri Bolay'ın da İslam Ansiklopedisi "Gökalp'de Dinde Türkçülük" maddesinde ifade ettiği gibi; Gökalp din konusunda Emile Durkheim'dan, o da Auuste Comte'tan etkilenmiştir. Comte'a göre insanlık üç dönem geçirmiştir. Bunlar; teolojik, metafizik ve pozitif dönemlerdir. Teolojik dönemin ürünü din, metafizik dönemin ürünü felsefe, pozitif dönemin ürünü ise bilimdir. İlk ikisi

devrini tamamlamıştır. Artık yaşanması gereken pozitif dönem yani bilim çağıdır. İnsanlık bilimin aydınlık yolunda ilerleyecek ve mutlu olacaktır. Böyle bir sınıflama doğru mudur? Doğru değildir. Neden? Auguste Comte, bilimi dinin yerine geçirmeye çalışıyor. Bilim dinin yerine geçemiyeceği gibi din de bilimin yerine geçemez. Çünkü her ikisinin de sahaları ayrıdır. Din, insanın inanma ihtiyacını karşılar, bilim ise insanın merakını giderir, doğaya hükmetmesini sağlar.

Auguste Comte devamla din sosyal düzeni sağlamada topluma yardımcı oluyorsa ona yeni bir din bulmak gerekir, diyor. Bu dinin adı Réligion d'Humanité "İnsanlık Dini"dir (Korlaelçi, 1986: 33- 41). İnsanlık dini ne demek, insanın insana diğer bir ifadeyle topluma tapması demektir.

Şimdi Ziya Gökalp'ın bu konu ile yani insanın topluma tapması ile ilgili olduğu için "Cemiyet" başlığını taşıyan şiirinin ilk dörtlüğünü okuyalım:

"Ben sen yokuz, biz varız.

Hem Oğan hem kullarız

"Biz" demek "Bir" demektir.

Ben sen ona taparız (Cumhur, 1976: 13).

Ziya Gökalp'in bu dörtlüğünü İslam inancıyla bağdaştırmak mümkün müdür? Oğan kelimesi, Orta Asya Türklerinde Tanrı manasına gelir ve Şamanizmin izlerini taşır. Murtaza Korlaelçi'ye göre; Ziya Gökalp'in bu dörtlüğü Auguste Comte'un "İnsanlığı Tanrı kabul edişi" ve Emile Durkheim'in "Ben Tanrı'dan ancak şekil değiştirmiş ve sembolik olarak düşünülmüş toplumu görüyorum" (Durkheim, 1924: 50) şeklindeki ifadesinin etkilerini taşıdığı düşüncesinde olduğunu belirtmektedir (Korlaelçi. 1986: 336).

Ziya Gökalp'ın ailesi, 18. yüzyılda, Diyarbakır'a Çermik'ten gelmiş, Müftüzâdeler diye bilinen dini bütün bir ailedir. Medrese kültürü ile yetişmiş amcası Hacı Hasip, Gökalp'e; Arapça, Farsça, Kelam ve Tasavvuf dersleri okutmuştur. Gökalp'in din ve siyasi düşüncesi, iki farklı dönem olarak ele alınabilir. Diyarbakır'daki yaşantısında; İslamcı, Sünni, tasavvufi yönü ağır basan bir Müslümandır (Heyd, 2010: 96). İttihat ve Terakkinin Diyarbakır delegesi olarak Selanik'e gittikten sonra fikri değişikliklerin daha belirgin hale geldiğini söyleyebiliriz (Keskin, 2003: 101).

Ancak Gökalp'ın kafasını karıştıran iki kişi var. Bunlardan biri felsefe öğretmeni Yorgi Efendi, diğeri Dr. Abdullah Cevdet'tir. Bir Ortodoks Rum olan Yorgi

Efendi, genç Ziya'ya kâinatı ve hayatı mekanik bir sistem olarak gören katı materyalizmi telkin etmiştir. 1894-1895 yılları arasında Diyarbakır'da kolera salgını vardır.

Çevresinde ateist olarak tanınan ve Türk ırkının ıslahı için Macaristan'dan damızlık erkek getirmeyi teklif eden Dr. Abdullah Cevdet (Topçu, 1975: Önsöz). Hekim olması nedeniyle geçici olarak Diyarbakır'da görevlendirilir. Aile büyüklerinin engellemesine rağmen Ziya Gökalp Dr. Abdullah Cevdet buluşması gizli gizli devam etmiş, bu buluşmaların sonunda Ziya Gökalp'ın düşüncelerinde değişiklikler oluşmaya başlamıştır.

İdâdî'de tarih-i tabiî dersi hocası olan Yorgi Efendi ile o sıralar bir kolera salgını dolayısıyla Diyarbakır'da bulunan Dr. Abdullah Cevdet, Gökalp'in inanç ve düşünce dünyası üzerinde yıkıcı bir etki yapmışlardır. Uriel Heyd, Abdullah Cevdet'in etkileri üzerinde durur (Heyd 2002: 9-10). Gökalp'ın öğrencisi olan Mehmet Emin Erişirgil, Abdullah Cevdet'in verdiği "Atheisme" isimli kitabı okuduktan sonra hocası Ziya Gökalp'ın büsbütün sarsıldığını söyler (Erişirgil, 2007: 29).

Bütün bunlar, Gökalp'ın kafasını karıştırmış, böyle bunalımlı bir anında şu beyti yazmıştır: "Daima bir ıstırap altında kalmaktır hayat, Mevt eyler bir huzuru mutlak-ı ima bana". Gökalp, 1894 yılında Diyarbakır'da kafasına bir kurşun sıkarak; intihara kalkışmıştır (Tütengil, 1956: 6). Kurşun, alın kemiğini yarmış, fakat beyne isabet etmediği için ölmemiş; orada bulunan Rus tabip subay ve Dr. Abdullah Cevdet tarafından tedavi edilmiştir (Şapolyo, 1974: 72; Öztürk, 2014: 70). Hilmi Ziya Ülken, bu durumu; Gökalp'ın almış olduğu birbirine zıt düşünce ve eğitim anlayışlarına dayandırarak açıklar (Ülken, 2001, 303-310). Bizim kanaatimiz de bu doğrultudadır.

6. Sonuç

İslam, siyasetin arkasında filizlenen bir doktrin değildir. O hedefine tek başına yürür. İslam davasının asıl yükü fikir adamlarının omuzlarındadır. Müslüman aydınlar, din adamları, âlimler, mütefekkirler, sanatkârlar bu sorumluluğun bilincinde olmalıdırlar. Medeniyeti politikacılar yapmaz. Medeniyet âlimlerle sanatkârların işidir diyen, bana göre çağdaş bir derviş olan Prof. Dr. Erol Güngör, bu konunun bilincindedir. Erol Güngör'e göre; İslamiyet, adalet temeline dayalı bir hakikat düzenidir. İslami değerler ezeli ve ebedidir. Mesele bunun doğru olarak anlaşılması ve bütün dünyaya anlatılmasıdır. Bu, elbette kolay bir iş değil, bugün dünya İslam'ı tam da zıttıyla tanıyor. Konu bu şekilde anlaşıldığından bugünkü manzara ile karşılaşılıyor. Elbette son ve evrensel bir din olan İslamiyet, ezeli ve ebediyi madde üstü bir değer olarak kavrama, meseleyi bir dünya görüşü,

yani medeniyet meselesi olarak takdim etme; hem bir uyanış şuurunu hem de entelektüel bir gücü gerektirir. Ama ne yazık ki çöküş devri uleması ve daha sonraki dönemim Batılı aydınları da böyle bir kapasiteye sahip değildir. Güngör, önce İslami uyanışı elle tutulur hale getirmek, sonra konunun bir şuur meselesi olduğunu savunarak; "Artık Müslümanlar kendi medeniyetlerinin temelleri üzerine kaderlerini tayin etme şuur ve kararlılığına ermeliler" (Güngör, 2011: 17-18) der. Güngör, böyle bir şuurun dünya çapında neticeler doğuracak güçte olduğuna inanır. Müslümanlar, bir diriliş içerisindedir. Burada Güngör'ün parmak bastığı iki önemli hususa işaret etmek gerekir.

Bunlardan ilki, artık Müslümanlar, Batılı sistemlerin değil de kendi sistemlerinin üstünlüğüne inanıyorlar. Geçmişte bunun tam zıttı bir inanç söz konusuydu. İkinci sebep, İslam ülkelerinde İslam'a karşı alternatif gösterilen sosyal siyasal ve iktisadi Batılı sistemlerin iflas etmiş olmasıdır.

Hem çağımızda ve bütün çağlarda aydını, entelektüeli olmayan herhangi bir davanın, fikrin, hareketin geliştiği, başarılı olduğu, kabul gördüğü söylenemez. Batı kültür emperyalizminin farkında olan, kendi medeniyetinin değerlerini esas alan entelektüel; kendi toplumunun beyni, düşüncesi ve vicdanı olmalıdır. Kalemiyle, fikriyle, etkisiyle hakkın, adaletin yanında oluşuyla, hakkı tutup kaldırışı ile hak ve hakikat adına kendini topluma adamasıyla yaşanmaya değen hayatı yakalayabiliriz.

Bizde aydının ihaneti katmerlidir. Cemil Meriç, aydının ülkeyi sırtlaması gerekirken harabeye çevirdiğini söyler. Aynı şekilde; değerli bilim insanı Necmettin Tozlu 'da aydınların hep Batı'ya kaçtığını ifade eder. Tozlu 'ya göre; bunların kafası karışık, vicdanı karadır. Kendi dünyasına, kültür ve medeniyetine kapalıdır. Batı'ya sonuna kadar açıktır. Bunların yüzünden millet, düşman saflara bölünmüştür (Tozlu, 2016: 576).

Erol Güngör, böyle bir ortamda hem ulemayı eleştirir hem de çağdaş Batıcı-seküler aydına "*sömürge münevveri*" der ve bunları topluma dramatik bir şekilde anlatır. Dün Mustafa Reşit, Mithat Paşalar neyse; bugün Karabağ meselesinde Ermenistan'ı tutan, Türkiye'nin cihatçıları buraya yerleştirdiğini söyleyen ve Mavi Vatan kavramına masal diyen akl-ı evvel mon cherler aynı zihniyetin bugüne yansımalarıdır.

Erol Güngör'e göre mensup olduğu toplunun değerlerine yabancı böyle tipler birdenbire ortaya çıkmamış aksine uzun bir süreçte yetişmiştir. Bunlar, bir toplumun erozyonunun eseridir. Medeniyetimizin, Devlet-i Aliye'nin yıkılışında bunların günahı çok büyüktür. Başka bir ifadeyle bunun suç ve günahı bu sahte aydın

tipine aittir. Sahte aydının en bariz özelliği tefekkürden yoksun oluşudur. Bu yüzden hali, geçmişi ve geleceği doğru tahlil edemez, anlayamaz.

Güngör bunların en kalitelilerinden saydığı Gökalp'i ele alır ve onu nazikçe eleştirir. Ona göre; Gökalp, Osmanlı'yı doğru tahlil edememiş, halkı münevverden ayrı sanmıştır. Bir yandan Türkçülüğün felsefesini yapmış, öte yandan Osmanlı'yı yokluğa mahkûm etmiştir. Gökalp'e göre Osmanlıca sunidir, uydurmadır. Türkçe 'den ayrıdır. Osmanlı şairlerinin şiirleri özgünlükten, ilhamdan, yaratıcılıktan yoksundur. Edebiyatı, Fars-Arap taklididir. Musikisi, Bizans'tan geçmedir. Ahlakı, patolojik şahsiyet sahibi insanların ahlakıdır. Bunlar karşısında halkın dili, musikisi, edebiyatı, âlimi, ahlakı tabiidir, gerçekçidir ve yücedir.

Gökalp, kültürel orijinaliteyi ve milli oluşu yanlış anlar. Bir şeyin milli oluşunu o kültürün içinden ve o milletin bünyesinden çıkmış olmaya bağlar. Hâlbuki özümseme yoluyla alınan pek çok unsur işlenir, geliştirilir ve o kültürün malı olur. Gökalp'in çok sevdiği, yücelttiği halk kültürümüzde buna dair örnekler hayli fazladır. Ferhat ile Şirin, Kerem ile Aslı, Leyla ile Mecnun, Tahir ile Zühre. Şimdi bunları Arap'a, Aceme mi mal edeceğiz? Bu konuda daha pek çok tenkit yapılabilir. Necmettin Tozlu' nun ifadesiyle; "*Ülke böyle bir güdük aydın sultasından kurtulmadıkça iflah olmaz* (Tozlu, 2016, s. 458-459).

Güngör, geleneksel ulemanın da sorumluluğunu tam olarak yerine getirmediğine inanır. Modernist aydınlar kadar geleneksel aydınlar da İslam medeniyetinin ruhunu anlamaktan uzaktırlar. Batı'ya uzak ve yabancı oldukları gibi. Müslüman aydın en evvel İslam'ı tanımalı, bilmeli onu asıl kendi öz kaynaklarından öğrenmelidir. Ona göre bu âlim tipi; 17. yüzyıldan beri yanlışlar içerisindedir. Neye, ne için inandığının tam bir bilincinde değildir. Kur'an'ı iyi anlamamıştır. İnancın kendine yüklediği sorumlulukları yerine getirememiştir. Hep tevillere kaçmış, nefsini tatmine yönelmiştir. Şunu hiç düşünmemiştir: Nasıl oluyor da aynı İslam birçok yer ve dönemlerde zirvelere götürüyor toplumu, devleti? Başka bir yer ve dönemde ise; zelil, sefil ediyor? Vahşiden medeni bir dünya kuran İslam nasıl oluyor da bugünkü çöküşün sebebi oluyor (Tozlu, 2016: 492).

İslam dünyası; sahip olduğu inanç sistemi ile yaşadığı hayat arasındaki açığı, uyumlu hale getirmek istiyor. Bu da ancak içtihatla mümkündür ve bu içtihat sürekli olmalı. İslam dünyası ancak bu sayede hayat ile din arasındaki bocalamaktan, kararsızlıktan kurtulabilir (Güngör, 2011, s. 201).

İşte bu olgunun, modern içtihadın önündeki en büyük engellerden biri klasik din tahsili görmüş ulema ve onların takipçileridir. Bu konuda İslam'ı muhafaza etme adına gösterilen titizliği, Güngör, aşırı ve anlamsız bulur. Bu tavır İslam'ı hayatın dışına iter. Onu hayattan koparır. Böyle bir anlayış İslam'a hizmet değil

belki ihanettir (Güngör, 2011: 201). Böyle bir tavır pek çok problemin doğmasına neden olur. Bu da birçok reformcu ve müçtehidin türemesine yol açar. İkinci olarak politikacılara alan açılmış olur. Politikacılarla İslam cemaatinin çekişmesinde ülkemiz büyük zararlar görmüştür. Bunların geri gelmesini, tekrarını istemiyoruz. Ama dine niçin hep dışarıdan müdahaleler yapılır? Erol Güngör, haklı olarak bunun terkedilmesi gerektiği düşüncesindedir.

Medeniyetleri siyasetçiler düzeltmez Bu âlimler ve sanatkârların işidir. Bu yüzden İslam medeniyetinin ve sanatının yeniden dirilişi de 9-15. Yüzyıllarda olduğu gibi yine fikir, ilim ve sanat eserleri ustaların omuzlarında yükselecektir. Eğer onların çabaları ile Müslümanlar arasında yeniden bir silkinme ve kalkınma olursa hedefler kendiliğinden buna göre şekillenecektir (Öztürk- Çalık, 2018: 150) diyen Erol Güngör'ü rahmetle anıyorum.

Kaynakça

Acet, M. (2014). *Z. Gökalp'te Din ve Milliyetçilik*, D. Ü. SBE, YLT, Diyarbakır.

Akgül, M. (2002). *Türkiye'de Din ve Değişim – Bir Erol Güngör Çözümlemesi,* İstanbul. Ötüken Yayınları.

Aksoy, E. (2018). *Güngör'ün Türk Modernleşmesi Üzerine Görüşleri*, E, Güngör, Kırşehir.

Aslantürk, Z. (2009). *Erol Güngör,"Kültür Ocağında Bir Mütefekkir"*, İstanbul. Kocav Yayınları.

Aydemir, Ş. S. (1968). *İnkılap ve Kadro*, Ankara,Bilgi yayınevi.

Comte, A. (1851). *Systeme de Politique Positive*, Tome I, Paris.

Cumhur, M. (1976.). *Ziya Gökalp, Yeni Hayat-Doğru Yol*, İstanbul.

Durkheim, E. (1924). *Sosyologie et Philosophie*, Paris.

Eliot, T. (1981). *Kültür Üzerine Düşünceler,* Çev. S. Kantarcıoğlu, Ankara. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Erişirgil, M. E. (2007). *Bir Fikir Adamının Dramı Ziya Gökalp*, Ankara. Nobel Yayıncılık.

Fındıkoğlu, Z. F. (1961). *İçtimaiyat, C. II, Metodoloji Nazariyeleri*, İstanbul.

Gökalp, Z. (1928). *Türk medeniyeti Tarihi*, İstanbul. Ötüken Neşriyat.

Güngör, E. (1976). *Ziya Gökalp ve Türkçülükte Din Meselesi*, Atsız Armağanı, İstanbul.

……. ., (2010). *Kültür Değişimi ve Milliyetçilik*, İstanbul, Ötüken Yayıncılık.

……. ., (1995). *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, İstanbul.

……. ., (1997). *Dünden Bugüne Tarih Kültür ve Milliyetçilik*, İstanbul, Ötüken Yayınları.

Güngör, E. (2006). *''Edebiyat ve Din'',* İslam'ın Bugünkü Meseleleri, İstanbul, Ötüken Yayınları.

Güngör, Ş. (1996). *İslam Ansiklopedisi Erol Güngör Maddesi,* C.14, s.305-307,İstanbul, TDV Yayınları.

Heyd, U. (2010). *Türk Milliyetçiliğinin Temelleri*, Çev. A. G. Bozkurt, İstanbul, KBY.

Kaplan M. (1971). *Ziya Gökalp ve "Yeniden Dogma Temi"*, Türkiyat Mecmuası, C. 16, s.1- 18.

Karakoç, S. (1979), *Ruhun Dirilişi*, İstanbul, Diriliş Yayınları.

Karakoç, S. (2014), *Edebiyat Yazıları I*, B.6, İstanbul, Diriliş Yayınları.

Kısakürek. N. F. (1991), Çile, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları.

Keskin, M. (2003). *Ziya Gökalp'in Din Anlayışı*, Fırat Ü. SBE, Elazığ, YLT.

Korlaelçi. M. (1986). *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul, İnsan Yayınları.

……. (1993). *Din ve Kültür İlişkisi*, Felsefe Dünyası, Sayı 8, s.36.

Meriç, C. (2016*). Kültürden İrfana*, İstanbul, İletişim Yayınları.

Oral, M. (2006). *Çağdaşları Tarafından Ziya Gökalp'in Eleştirisi*, ÇTTAD, V/12, ss, 21-31.

Özmen, N. (2017). *E. Güngör'ün Z. Gökalp'e Yönelik Eleştirel Yorumları*, Toplum Bilimleri D.

Öztürk. H. (2002). *Sosyolojik Yansımalar*, Ankara, Nobel Yayıncılık.

……. (2014). *Pozitivizmin Türkiye'ye Yansımaları*, Ankara, Felsefe Dünyası Dergisi.

Öztürk- Çalık, (2018). *Erol Güngör'de Din ve Sanat*, Erol Güngör Sempozyumu, Türkiye Yazarlar Birliği, Kırşehir.

Özyurt, C. (2023). *Tarih, Kültür ve Uygarlığa Alan Açan Sosyolog: Erol Güngör*, İstanbul.

Tanpınar. A.H. (2014). *''Türk Edebiyatı'nda Cereyanlar''*, İstanbul, Dergâh Yayınları.

Thomas E. (1981). *Kültür Üzerine Düşünceler*, Çev. S. Kantarcıoğlu, Ankara.

Topçu, N. (1977). *Kültür ve Medeniyet*, İstanbul, Hareket Yayınları.

Topçu, N. (2006). *Felsefe,* İstanbul, Dergâh Yayınları.

Turhan, M. (1967). *Kültür Değişimleri*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.

Tümer. G. (1994). *''Din''*, İslam Ansiklopedisi, Ankara, TDV yayınları.

Türkdoğan, O. (1987), *Ziya Gökalp,* Türk Dil Kurumu Dergisi, Ankara, TDV yayınları.

Tütengil, O. C. (1945). *Ziya Gökalp Hakkında, Bir Bibliyografya Denemesi*, İstanbul.

Ülken. H. Z. (2006). *Ziya Gökalp*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları.

……..., (2001). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, Ülken Yayıncılık.

Şapolyo, E. B. (1974). *Ziya Gökalp, İttihat terakki ve Meşrutiyet Tarihi*, İstanbul.

Türk Üniversitelerinde Sigortacılık Önlisans Eğitimi: Temel Sorunlar ve Çözüm Önerileri

***Ramazan Baş*[1]**

[1] Öğr. Gör. Ş, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi (DPÜ), Domaniç Hayme Ana Meslek Yüksekokulu, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Bankacılık ve Sigortacılık Programı, ORCID ID: 0000-0003-1007-8568

GİRİŞ

Risklere karşı güvence sağlayan ürün ve hizmetleriyle bireyleri, reel sektörü ve ticari faaliyetleri destekleyip, ekonomik büyümeye, istihdama, vergi gelirlerine katkı sağlayan, finansal sisteme uzun vadeli kaynak aktaran sigorta sektörü (Özertan ve Ateşağaoğlu, 2022) Türkiye ekonomisi ve finans sistemi açısından vazgeçilmez bir rol oynamaktadır.

2023 yılsonu verilerine göre; 47'si hayat dışı branşta, 19'u hayat ve emeklilik branşında ve 4 tanesi de reasürans alanında olmak üzere, toplam 70 şirketin aktif olarak faaliyet gösterdiği Türk sigorta ve bireysel emeklilik sektörünün 1,4 Trilyon TL aktif büyüklük ile finans sektöründeki payının %5,6 olduğu, sigorta penetrasyon oranının %3 düzeyine yaklaştığı, GSYİH'nın 22 katına ulaşan teminat tutarının söz konusu olduğu ve sektörün yaklaşık 26.000 kişiye istihdam sağladığı dikkat çekmektedir (Türkiye Sigorta Birliği [TSB], 2024).

Sigortacılık sektörünün en önemli paydaşlarından birisi de sunmuş oldukları eğitim hizmetleriyle sektöre ihtiyaç duyduğu nitelikli insan kaynağını yetiştirme sorumluluğu taşıyan üniversitelerdir. Verilere bakıldığında, ülkemizde mevcut durumda 129 devlet üniversitesi, 75 vakıf üniversitesi ve 4 vakıf meslek yüksekokulu olmak üzere, toplam 208 yükseköğretim kurumunun bulunduğu görülmektedir (Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, 2024).

Hem akademi hem de sektör açısından önem arz ettiği düşünülen bu çalışmada, ülkemiz üniversitelerinde önlisans düzeyindeki sigortacılık eğitiminin temel sorunlarının ortaya konularak, çözüm önerilerinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

Literatür İncelemesi

Sigortacılık eğitiminin amacını ve önemini ortaya koymak ve 2006-2009 dönemi bazında sektörde istihdam edilen personelin eğitim durumunu incelemek amacıyla Çelikkol ve Dalkılıç (2010) tarafından gerçekleştirilen çalışmanın sonuçları, sigortacılık bölümlerinden mezun olanların sektörde istihdam edilme düzeylerinin düşük seviyelerde olduğunu ortaya koymaktadır.

Cula ve Muluk (2016) yüksek lisans ve doktora dereceleri hariç ülkemizde sigortacılık eğitimi veren yükseköğretim programlarını incelemiş ve program yapıları, ders planları, öğretim elemanları ve paydaşlar arası işbirliği bazında hem sektör hem de üniversiteler açısından çeşitli sonuçlara ulaşmıştır.

Hayırsever Baştürk (2016) ülkemizde bulunan sigortacılık yüksek lisans ve doktora eğitim programlarının özelliklerini, kapsamlarını, sorunlarını incelemiş,

sektörün istihdam yapısını ele almış ve lisansüstü programların niteliksel anlamda güçlendirilmesi ile sigortacılık/aktüerya eğitimi alanların sektördeki istihdam oranlarının düşük olması konularına dikkatleri çekmiştir.

Yörübulut (2023) sigortacılık sektörüne nitelikli eleman kazandırmada önemli rolleri olan yükseköğretim programlarını ve 2017-2021 döneminde sigortacılık sektöründe çalışmaya başlayan personelin eğitim seviyeleri ile mezun olunan bölümlere göre istihdam edilme oranlarını incelediği çalışmasında, sigortacılık ve aktüerya yükseköğretim programlarından mezun olanların sektördeki istihdamlarının arzu edilen seviyelerde olmadığı, sonucuna ulaşmış ve istihdam oranlarının artırılması için çeşitli önerilerde bulunmuştur.

Literatürde, üniversitelerimizde önlisans düzeyindeki sigortacılık eğitiminin temel sorunlarını konu alan bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Bu noktadan hareketle, çalışmamızın literatürdeki boşluğun dolmasına katkı sunabileceği değerlendirilmektedir.

Türk Üniversitelerindeki Sigortacılık Önlisans Eğitiminin Temel Sorun Alanları Üzerine Bir Değerlendirme

Program yaygınlığının fazlalığı

Verilere bakıldığında, ülkemizde mevcut durumda 129'u devlet üniversitesi, 75'i vakıf üniversitesi ve 4 tanesi de vakıf meslek yüksekokulu olmak üzere, toplam 208 yükseköğretim kurumunun faaliyet gösterdiği gözlenmektedir (Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, 2024). Söz konusu yükseköğretim kurumlarında önlisans düzeyinde sigortacılık eğitiminin "Bankacılık ve Sigortacılık Programı" çatısı altında gerçekleştirildiği ve bu programları bünyesinde barındıran üniversitelerin listesi Ekler bölümünde yer alan Tablo 1'de sunulmaktadır (Yükseköğretim Program Atlası, 2024).

Tablo 1 incelendiğinde, çoğunluğu devlet yükseköğretim kurumu olmak üzere toplam 101 üniversitede ve bu üniversitelere bağlı olarak faaliyet gösteren toplam 171 meslek yüksekokulu bünyesinde bankacılık ve sigortacılık önlisans programlarının bulunduğu dikkat çekmektedir. Bu sonuçlar, ülkemizde bulunan üniversitelerin neredeyse yarısında bankacılık ve sigortacılık önlisans programlarının faaliyet gösterdiğine ve program yaygınlığının fazla olduğuna işaret etmektedir. Program yaygınlığının fazla olmasını 2006 yılından itibaren yeni üniversitelerin kurulmasıyla birlikte yaşanan yükseköğretimde genişleme süreciyle açıklamak mümkündür.

Öğretim elemanı/üyesi yetersizliği

YÖK akademik veri tabanı incelendiğinde; sosyal, beşeri ve idari bilimler temel alanı altında sınıflandırılan finans bilim alanı içerisinde kendisine yer bulan sigortacılık dalındaki toplam öğretim üyesi + öğretim elemanı sayısının sadece 44 olduğu gözlenmektedir (Kaynak: YÖK Akademik Veritabanı, 2024).

Bu sonuçlar, ülkemiz üniversitelerinde önlisans seviyesinde sigortacılık eğitimi verilen yükseköğretim kurumu sayısının ve program yaygınlığının fazlalığı ile birlikte ele alındığında, ilgili bölümlerde/programlarda eğitim-öğretim hizmeti sunacak akademisyen kadrosunun niceliksel anlamda yeterli olmadığını ve alanında uzman öğretim elemanı/üyesi açığı olduğunu net bir biçimde ortaya koymaktadır.

Sigortacılık alanındaki yüksek lisans ve doktora programlarının sınırlı sayıda olduğu (Hayırsever Baştürk, 2016: 204) dikkate alındığında, söz konusu açığın kapanmasını beklemek de kısa vadede mümkün görünmemektedir. Bu tabloda, üniversitelerin sigortacılık alanında ders verecek akademisyen açığını işletme, iktisat vb. gibi sosyal bilim dallarından mezun olmuş öğretim elemanları/üyeleri ile kapatma yoluna gittikleri bilinen bir gerçektir ve bu bağlamda da yetkinlik ve eğitim kalitesi sorgulaması/eleştirisi gündeme gelmektedir.

Program yapısının hatalı kurgulanması

Lisans düzeyinde sigortacılık eğitimi verilen sigortacılık, sigortacılık ve aktüerya bilimleri, sigortacılık ve risk yönetimi programlarının olmasına rağmen önlisans seviyesinde sigortacılık eğitiminin "Bankacılık ve Sigortacılık Programı" çatısı altında gerçekleştirildiği dikkat çekmektedir (Yükseköğretim Program Atlası, 2024). Bu durum, sigortacılık eğitimine ilişkin program yapısının önlisans özelinde hatalı kurgulandığına/oluşturulduğuna işaret etmektedir.

Öğrenci profilinin akademik anlamda yeterli niteliklere sahip olmaması

Veriler incelendiğinde, TYT puan türü ile öğrenci alımı yapılan bankacılık ve sigortacılık önlisans programlarına yerleşen öğrencilerin 2023 yılı için ortalama başarı sırasının (ortalama puanın) devlet üniversiteleri bazında 1.504.170 (258,70587) ve vakıf üniversiteleri bazında ise 1.589.924 (254,98313) olduğu görülmektedir (Yükseköğretim Program Atlası, 2024). Bu sonuçlar, öğrenci profilinin akademik anlamda yeterli niteliklere sahip olmadığını ortaya koymaktadır.

Arz-talep dengesizliği/uyumsuzluğu ve ilk iş bulma süresinin görece uzun olması

Bankacılık ve sigortacılık önlisans program yaygınlığının fazlalığı nedeniyle bu programlardan mezun olanların sayısının sektörün ihtiyaç duyduğu/talep ettiği çalışan/personel sayısının oldukça üzerinde olduğu ve sigortacılık sektörü tarafından istihdam edilen ilgili program mezunlarının oranının %30 civarında olduğu ve bu anlamda arz-talep dengesizliğinin olduğu gözlenmektedir (TSB, 2023). 2023 yılı TÜİK verilerine göre, bankacılık ve sigortacılık önlisans mezunlarının mezuniyetleri sonrası süreçte ilk iş bulma süre ortalamasının 17,2 ay olduğu dikkat çekmektedir (TÜİK, 2024).

Üniversite-sektör işbirliğinin sınırlı olması

Program yaygınlığının fazlalığına rağmen müfredatlar, stajlar, uygulamalı eğitim, projeler, burslar gibi temel konu başlıklarında üniversite-sektör işbirliğine dair somut örneklerin oldukça sınırlı olduğunu söylemek mümkündür. Hem üniversiteler hem de sektör büyük oranda birbirlerini görmezden gelerek kendi bildikleri yolda devam etmektedirler. Oysaki bu durum, hem sektör için hem de üniversiteler için ve hatta toplumsal refah için bir kayıp anlamına gelmektedir.

Türk Üniversitelerindeki Sigortacılık Önlisans Eğitiminin İyileştirilmesine Yönelik Çözüm Önerileri

Kontenjanlarda azaltmaya gidilmesi

Mevcut kontenjanların azaltılması ve kontenjanlar belirlenirken sektöre yönelik istihdam talep projeksiyonlarının hesaba katılması tavsiye edilmektedir. 2025-2027 dönemini kapsayan Orta Vadeli Program incelendiğinde (Orta Vadeli Program (2025-2027), 2024) beşeri sermaye ve istihdam başlığı altında başta meslek yüksekokulları olmak üzere yükseköğretim kontenjanlarının kamu ve özel sektörün orta vadede ihtiyaç duyduğu işgücü ile uyumlu hale getirilmesi hedefinin 2025 yılının ikinci çeyreğinden itibaren uygulanmaya başlanacağı yönünde bir bilginin yer aldığı gözlenmektedir. Bu noktadan hareketle, kontenjan-istihdam bağının güçlendirileceği bir politikanın hayata geçirilmesi beklenmektedir.

Öğretim elemanı temini için sektörden destek alınması

Hem yetkinlik hem de sayısal anlamda sigortacılık alanında ders verecek öğretim elemanı ihtiyacının olduğu göz önüne alındığında, sektörden destek alınması önerilmektedir. Bu çerçevede, YÖK - sigortacılık sektörü ve üniversite işbirliği ekseninde temel alan dersleri için sektörden kurumsal olarak eğitimci desteği sağlanabilecek bir mekanizma/yapı organize edilmesi paydaşlar açısından

faydalı bir çözüm önerisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, 2023 yılında Anadolu Sigorta ile Ankara Üniversitesi arasında gerçekleştirilen istihdam odaklı eğitim işbirliği kayda değer bir örnek uygulama teşkil etmektedir (Anadolu Sigorta, 2023).

Müstakil bir sigortacılık programı kurulması

Mevcut durumda "Bankacılık ve Sigortacılık Programı" çatısı altında gerçekleştirilen eğitimin hem bankacılık sektörüne hem de sigortacılık sektörüne nitelikli insan gücü yetiştirme açısından amaca hizmet eden bir yapıya sahip olmadığı ve mezunların özellikle bankacılık sektöründe istihdam edilme anlamında karşılık bulmadığı gerçeği dikkate alındığında, bankacılık ve sigortacılık programlarının bağımsız sigortacılık bölümleri formatında yapılandırılmasının piyasa gerçekleri ve kaynakların verimli kullanımı açılarından zorunluluk arz ettiğini söylemek mümkündür. Bu önerimizin, öğretim elemanı temini noktasında sektörle işbirliği yapılması önerisiyle birlikte sigortacılık önlisans eğitiminin iyileştirilmesi için olmazsa olmaz bir ön şart olarak ele alınması gerekmektedir.

+1 uygulamalı eğitim modeline geçilmesi ve müfredatların oluşturulması sürecine sektör temsilcilerinin dâhil edilmesi

Mezunların istihdam edilebilirliklerini artırmak amacıyla eğitim dönemlerinin son bir yarıyılının tam zamanlı olarak işyerlerinde geçirilmesini öngören +1 uygulamalı eğitim modelinin (Sarıbıyık, 2019) sigortacılık programlarında da hayata geçirilmesinin öğrenciler açısından uygulama becerisi kazanma, iş dünyasını ve iş süreçlerini tanıma, sorumluluk bilinci ve takım çalışması gibi becerileri kazanma vb. gibi pek çok olumlu yönü olacağı değerlendirilmektedir (Sarıbıyık, 2019).

Ayrıca, üniversiteler müfredatlarını, ders içeriklerini oluştururken sigortacılık sektörünün beklenti ve taleplerini sürece dâhil edebilmek amacıyla sektör temsilcileri ile iletişim ve işbirliği içerisinde olmalıdırlar. Bu sayede, sektörün ihtiyaç duyduğu insan kaynağı profilinin yetişmesinin önü açılmış olacak, mezunların istihdamı daha kolay hale gelmiş olacak ve şirketler/acenteler çalışanları yeniden eğitme masrafından tasarruf etmiş olacaklardır.

Sektörün başarılı ve ihtiyaç sahibi öğrencilere burs desteği sağlaması

Sigortacılık sektörünün bu alanda eğitim almayı cazip hale getirmek için YÖK ve üniversiteler ile işbirliği içerisinde başarılı ve ihtiyaç sahibi öğrencilere belirli ölçütler dâhilinde burs desteği sağlayacak kurumsal mekanizmalar oluşturması ve bu alana kaynak ayırması da önemli bir öneri olarak ön plana çıkmaktadır.

SONUÇ

Türk finansal hizmetler sektöründe bankalardan sonraki en büyük ikinci oyuncu konumunda olan sigortacılık sektörünün en önemli paydaşlarından birisi olan ve verdikleri eğitimler yoluyla sektöre ihtiyaç duyduğu nitelikli insan kaynağını yetiştirme sorumluluğu bulunan ülkemiz üniversitelerinde önlisans düzeyindeki sigortacılık eğitiminin "Bankacılık ve Sigortacılık Programları" çatısı altında gerçekleştiği görülmektedir.

Literatürde, önlisans düzeyindeki sigortacılık eğitiminin sorunlarını konu alan bir çalışmaya rastlanılmaması nedeniyle, yazında oluşan boşluğu doldurmak amacıyla gerçekleştirilen ve hem sektöre hem de akademi tarafına katkı sağlaması beklenen nitel temeldeki çalışmamızın sonuçları; program yaygınlığının fazla olduğunu, alanında uzman öğretim elemanı/üyesi açığı bulunduğunu, sigortacılık eğitimine ilişkin program yapısının önlisans özelinde hatalı kurgulandığını, öğrenci profilinin akademik anlamda yeterli niteliklere sahip olmadığını, mezun olanların sayısının sektörün ihtiyaç duyduğu/talep ettiği çalışan/personel sayısının oldukça üzerinde olduğunu ve üniversite-sektör işbirliğinin sınırlı olduğunu, ortaya koymaktadır. Sonuçlar ekseninde, müstakil bir sigortacılık programı kurulması, kontenjanlarda azaltmaya gidilmesi, öğretim elemanı temini için sektörden destek alınması, +1 uygulamalı eğitim modeline geçilmesi ve müfredatların oluşturulması sürecine sektör temsilcilerinin dâhil edilmesi ve de sektörün başarılı ve ihtiyaç sahibi öğrencilere burs desteği sağlaması önerilmektedir.

Konuya ilgi duyan araştırmacıların, bankacılık ve sigortacılık önlisans programlarında +1 uygulamalı eğitim modelini hayata geçirmiş olan üniversiteler ile standart staj uygulamasına devam etmekte olan üniversiteleri her bir uygulamanın etkinliğini ölçmeye yönelik mukayeseli analizler yapmak suretiyle literatüre katkı sunabilecekleri düşünülmektedir.

EKLER

Tablo 1: Bünyesinde Önlisans Seviyesinde Bankacılık ve Sigortacılık Programlarını Barındıran Üniversiteler

Sıra No	Üniversite Adı	Üniversite Türü	Kuruluş Yılı	Bankacılık ve Sigortacılık Programı Bulunan Meslek Yüksekokulları
1	Adıyaman	Devlet	2006	Kahta MYO, Gölbaşı MYO, Besni Ali Erdemoğlu MYO
2	Afyon Kocatepe	Devlet	1992	Bolvadin MYO, Sultandağı MYO, Başmakçı MYO, Emirdağ MYO
3	Ağrı İbrahim Çeçen	Devlet	2007	Eleşkirt MYO
4	Akdeniz	Devlet	1982	Sosyal Bilimler MYO
5	Aksaray	Devlet	2006	Ortaköy MYO
6	Alanya Alaaddin Keykubat	Devlet	2015	Alanya Ticaret ve Sanayi Odası MYO
7	Amasya	Devlet	2006	Gümüşhacıköy Hasan Duman MYO
8	Ankara	Devlet	1946	Beypazarı MYO, Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi
9	Artvin Çoruh	Devlet	2007	Hopa MYO, Artvin MYO
10	Atatürk	Devlet	1957	Oltu MYO, İspir Hamza Polat MYO, Pasinler MYO, Narman MYO, Açık ve Uzaktan Öğretim Fakültesi
11	Aydın Adnan Menderes	Devlet	1992	Yenipazar MYO, Nazilli MYO, Söke MYO, Çine MYO
12	Balıkesir	Devlet	1992	Bigadiç MYO, Kepsut MYO
13	Bandırma Onyedi Eylül	Devlet	2015	Manyas MYO
14	Batman	Devlet	2007	Sosyal Bilimler MYO

15	Bayburt	Devlet	2008	Sosyal Bilimler MYO
16	Bilecik Şeyh Edebali	Devlet	2007	Bozüyük MYO, Gölpazarı MYO
17	Bitlis Eren	Devlet	2007	Ahlat MYO, Hizan MYO
18	Bolu Abant İzzet Baysal	Devlet	1992	Bolu MYO 35
19	Burdur Mehmet Akif Ersoy	Devlet	2006	Ağlasun MYO, Gölhisar MYO
20	Bursa Uludağ	Devlet	1975	Sosyal Bilimler MYO, Keles MYO
21	Çanakkale Onsekiz Mart	Devlet	1992	Ayvacık MYO, Yenice MYO, Lapseki MYO
22	Çankırı Karatekin	Devlet	2007	Çankırı Karatekin MYO 43
23	Çukurova	Devlet	1973	Kozan MYO
24	Dicle	Devlet	1973	Çermik MYO
25	Erzincan Binali Yıldırım	Devlet	2006	Kemah MYO 46
26	Fırat	Devlet	1975	Sosyal Bilimler MYO
27	Gaziantep	Devlet	1987	Sosyal Bilimler MYO, Nizip MYO
28	Giresun	Devlet	2006	Tirebolu Mehmet Bayrak MYO, Alucra Turan Bulutçu MYO, Giresun MYO, Şebinkarahisar MYO
29	Hakkâri	Devlet	2008	Çölemerik MYO 54
30	Harran	Devlet	1992	Suruç MYO, Hilvan MYO
31	Hatay Mustafa Kemal	Devlet	1992	Reyhanlı Sosyal Bilimler MYO, Yayladağı Sosyal Bilimler MYO
32	Hitit	Devlet	2006	Sosyal Bilimler MYO
33	Iğdır	Devlet	2008	Iğdır MYO 60

34	Isparta Uygulamalı Bilimler	Devlet	2018	Yalvaç MYO, Gönen MYO, Isparta MYO, Keçiborlu MYO, Aksu Mehmet Süreyya Demiraslan MYO
35	İnönü	Devlet	1975	Malatya MYO
36	İstanbul	Devlet	1933	Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi
37	İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa	Devlet	2018	Sosyal Bilimler MYO
38	İzmir Demokrasi	Devlet	2016	İzmir Demokrasi MYO
39	Kafkas	Devlet	1992	Sosyal Bilimler MYO
40	Kahramanmaraş Sütçü İmam	Devlet	1992	Göksun MYO, Sosyal Bilimler MYO 72
41	Karamanoğlu Mehmet Bey	Devlet	2007	Sosyal Bilimler MYO
42	Kastamonu	Devlet	2006	Taşköprü MYO, Daday Nafi ve Ümit Çeri MYO
43	Kayseri	Devlet	2018	Pınarbaşı MYO
44	Kırklareli	Devlet	2007	Babaeski MYO, Vize MYO
45	Kırşehir Ahi Evran	Devlet	2006	Sosyal Bilimler MYO
46	Kocaeli	Devlet	1992	Kandıra MYO 80
47	Kütahya Dumlupınar	Devlet	1992	Domaniç Hayme Ana MYO, Simav MYO, Gediz MYO, Şaphane MYO, Hisarcık MYO, Kütahya Sosyal Bilimler MYO
48	Malatya Turgut Özal	Devlet	2018	Arapgir MYO
49	Manisa Celal Bayar	Devlet	1992	Demirci MYO, Ahmetli MYO
50	Mardin Artuklu	Devlet	2007	Savur MYO 90
51	Marmara	Devlet	1982	Sosyal Bilimler MYO

52	Mersin	Devlet	1992	Erdemli MYO
53	Muğla Sıtkı Koçman	Devlet	1992	Ula Ali Koçman MYO
54	Munzur	Devlet	2008	Pertek Sakine Genç MYO, Çemişgezek MYO
55	Muş Alparslan	Devlet	2007	Sosyal Bilimler MYO, Malazgirt MYO
56	Necmettin Erbakan	Devlet	2012	Konya Ereğli Keman Akman MYO
57	Nevşehir Hacı Bektaş Veli	Devlet	2007	Gülşehir Sosyal Bilimler MYO
58	Niğde Ömer Halisdemir	Devlet	1992	Niğde Sosyal Bilimler MYO 100
59	Ondokuz Mayıs	Devlet	1975	Çarşamba Ticaret Borsası MYO
60	Ordu	Devlet	2006	İkizce MYO, Ulubey MYO
61	Osmaniye Korkut Ata	Devlet	2007	Bahçe MYO
62	Pamukkale	Devlet	1992	Honaz MYO, Çivril Atasay Kamer MYO, Bekilli MYO, Buldan MYO
63	Recep Tayyip Erdoğan	Devlet	2006	Ardeşen MYO
64	Sakarya Uygulamalı Bilimler	Devlet	2018	Sapanca, Geyve MYO 111
65	Selçuk	Devlet	1975	Sosyal Bilimler MYO, Doğanhisar MYO, Akşehir MYO, Beyşehir MYO, Akören Ali Rıza Ercan MYO, Taşkent MYO, Hadim MYO, Yunak MYO
66	Siirt	Devlet	2007	Kurtalan MYO
67	Sinop	Devlet	2007	Gerze MYO 121
68	Sivas Cumhuriyet	Devlet	1974	Yıldızeli MYO, Gürün MYO, Cumhuriyet Sosyal Bilimler MYO, Divriği Nuri Demirağ MYO, Şarkışla Aşık Veysel MYO, Zara Ahmet Çuhadaroğlu MYO, Gemerek

				MYO, Suşehri Timur Karabal MYO, Kangal MYO, Hafik Kamer Örnek MYO
69	Şırnak	Devlet	2008	Silopi MYO
70	Tarsus	Devlet	2018	Tarsus MYO
71	Tekirdağ Namık Kemal	Devlet	2006	Hayrabolu MYO 134
72	Tokat Gaziosmanpaşa	Devlet	1992	Erbaa MYO, Zile MYO, Niksar MYO, Pazar MYO
73	Trabzon	Devlet	2018	Vakfıkebir MYO
74	Trakya	Devlet	1982	Edirne Sosyal Bilimler MYO, Havsa MYO
75	Uşak	Devlet	2006	Eşme MYO, Ulubey MYO
76	Van Yüzüncü Yıl	Devlet	1982	Gevaş MYO, Erciş MYO 145
77	Yozgat Bozok	Devlet	2006	Akdağmadeni MYO, Yozgat MYO
78	Zonguldak Bülent Ecevit	Devlet	1992	Alaplı MYO
79	Antalya Belek	Vakıf	2015	Antalya Belek MYO
80	Çağ	Vakıf	1997	Çağ MYO 150
81	Doğuş	Vakıf	1997	Doğuş MYO
82	Haliç	Vakıf	1998	Haliç MYO
83	Hasan Kalyoncu	Vakıf	2008	Hasan Kalyoncu MYO
84	İstanbul Arel	Vakıf	2007	İstanbul Arel MYO
85	İstanbul Aydın	Vakıf	2007	Anadolu Bil MYO
86	İstanbul Beykent	Vakıf	1997	İstanbul Beykent MYO 156
87	İstanbul Bilgi	Vakıf	1996	İstanbul Bilgi MYO

88	İstanbul Gedik	Vakıf	2011	Gedik MYO
89	İstanbul Gelişim	Vakıf	2011	İstanbul Gelişim MYO
90	İstanbul Kültür	Vakıf	1997	İstanbul Kültür MYO
91	İstanbul Medipol	Vakıf	2009	Sosyal Bilimler MYO
92	İstanbul Nişantaşı	Vakıf	2009	İstanbul Nişantaşı MYO
93	İstanbul Şişli Meslek Yüksekokulu	Vakıf	2012	İstanbul Şişli MYO
94	İstanbul Yeni Yüzyıl	Vakıf	2009	İstanbul Yeni Yüzyıl MYO
95	İzmir Ekonomi	Vakıf	2001	İzmir Ekonomi MYO
96	İzmir Kavram Meslek Yüksekokulu	Vakıf	2008	İzmir Kavram MYO
97	Maltepe	Vakıf	1997	Maltepe MYO
98	Yaşar	Vakıf	2001	Yaşar MYO 168
99	Girne Amerikan	KKTC	1985	Girne Amerikan MYO
100	Yakın Doğu	KKTC	1988	Yakın Doğu MYO
101	Anadolu Üniversitesi	Devlet	1973	Açıköğretim Fakültesi 171

Kaynak: Yükseköğretim Program Atlası; YÖK, Üniversite İzleme ve Değerlendirme Raporları.

KAYNAKÇA

Anadolu Sigorta, (2023), https://www.anadolusigorta.com.tr/medyada-biz/basin-bultenleri/anadolu-sigortadan-ankara-universitesi-is-birligiyle-sektor-istihdamina-buyuk-katki sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 10.10.2024.

Cula, S.&Muluk, Z. (2016). Insurance Education in Universities of Turkey. Global Journal of Business, Economics and Management: Current Issues, 6 (1), 44-51.

Çelikkol, H.&Dalkılıç, N. (2010). Türkiye'de Sigorta Sektöründe İstihdam, Eğitim ve Geleceğe İlişkin Öneriler. Ekonomi Bilimleri Dergisi, 2 (2), 73-80.

Hayırsever B.F. (2016). Sigortacılık Alanında Yüksek Lisans, Doktora Eğitiminin Gerekliliği ve Mevcut Durum. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 5 (1), 204-213.

Orta Vadeli Program (2025-2027), 2024. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2024/09/Orta-Vadeli-Program_2025-2027.pdf sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 10.10.2024.

Özertan, G.&Ateşağaoğlu, O.E. (2022). Türkiye Sigortacılık Sektörü Ekonomik Etki Analizi. Türkiye Sigorta Birliği Yayınları. İstanbul.

Sarıbıyık, M. (2019). Mesleki Eğitimde +1 Uygulamalı Eğitim Modeli. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Yayınları. https://www.setav.org/assets/uploads/2019/08/A292.pdf sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 10.10.2024.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2024), Yükseköğretim İstihdam Göstergeleri 2023. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yuksekogretim-Istihdam-Gostergeleri-2023-53466 sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 10.10.2024.

Türkiye Sigorta Birliği (TSB), (2023), Mali Tablolar ve İstatistikler. https://www.tsb.org.tr/tr/istatistik/genel-sigorta-verileri/istihdam sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 10.10.2024.

Türkiye Sigorta Birliği (TSB), (2024), Sektör Raporu 2023. https://www.tsb.org.tr/content/Broadcasts/TSB_2023_YILI_SEKTOR_RAPORU.pdf sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 10.10.2024.

Yörübulut, S. (2023). Türkiye'de Sigorta Sektöründe Sigortacılık/Aktüerya Mezunlarının İstihdam Edilme Durumlarının İncelenmesi. Biruni Sağlık ve Eğitim Bilimleri Dergisi, 6 (1), 28-38.

YÖK, Üniversite İzleme ve Değerlendirme Raporları, https://www.yok.gov.tr/universiteler/izleme-ve-degerlendirme-raporlari sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 10.10.2024.

YÖK Akademik Veritabanı. 2024, https://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/ sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 10.10.2024.

Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi. 2024. https://istatistik.yok.gov.tr/ sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 10.10.2024.

Yükseköğretim Program Atlası. 2024. https://yokatlas.yok.gov.tr/onlisans-anasayfa.php sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 10.10.2024.

Afet Yönetiminde Coğrafi Bilgi Teknolojileri ve Bilişim Sistemleri: Modern Teknolojik Yaklaşımlar

Fatih Sünbül[1]

[1] Doç. Dr., İzmir Bakırçay Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-3590-374X

1. Giriş

Doğal afetler, deprem, sel, volkanik patlama, toprak kayması, kasırga gibi doğal güçler tarafından meydana gelen ani olaylar olarak tanımlanır ve geniş çapta yıkıma, önemli maddi hasara veya can kaybına neden olabilir. Bir olayın "afet" olarak sınıflandırılabilmesi için, ciddi çevresel etkilere ya da büyük can kayıplarına neden olması gerekir ve genellikle büyük mali kayıplara yol açar (Shaluf, 2007). Son yüzyılda doğal afetlerin etkisi ve ölüm oranı, yüksek riskli bölgelerde yaşayan insan nüfusunun artması nedeniyle istikrarlı bir şekilde artmıştır (Jha, 2010). Dünya genelinde son iki yüzyıl içerisinde meydana gelen geniş çaplı afetlere bakıldığında; 1931 Çin'de meydana gelen selde 4 milyon kişi, 1976 Çin'de meydana gelen depremde 655 bin kişi ve 1970 Doğu Pakistan'da meydana gelen Bhola kasırgasında yaklaşık 500 bin kişi hayatını kaybetmiştir. Bu afetler dünya tarihinde son yüzyılda meydana gelen en ölümcül felaketler olarak literatürde yer almaktadır (Eshghi ve Larson, 2008).

Doğal afetler, küresel ölçekte insan sağlığı, ekonomik sistemler ve ekosistemler (özellikle biyoçeşitlilik) üzerinde ciddi tehditler oluşturarak toplumların sürdürülebilirliği ve gelişimi üzerinde kalıcı etkiler bırakmaktadır (Vina vd., 2011). Birleşmiş Milletler (BM) 1990 yılını Uluslararası Doğal Afetleri Azaltma On Yılı (IDNDR) olarak ilan etmesine rağmen, bu dönemde yapılan akademik ve fiziksel çabalar doğal afetlerin genel etkisini önemli ölçüde azaltamamıştır (IFRC, 2001). Bu küresel başarısız çabalar, büyük ölçüde çevresel bozulma, hızlı kentleşme ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde sosyal yapının bozulması olarak ifade edilmektedir (McEntire 1999). Doğal afetlerin sıklığındaki artış ve bu tehlikelere karşı toplumların kırılganlığının artması, nüfus artışının ve buna bağlı yerleşim alanların uygun olmayan bölgelerde genişlemesiyle doğru orantılı olarak riski de en üst seviyeye taşımaktadır (Amendola vd. 2008; Briceño 2004). Dünya ülkelerin gelişmişlikleri ele alındığında ise afetlerin %85'inin ve afet kaynaklı ölümlerin %95'inin gelişmekte olan ülkelerde meydana geldiği belirlenmiştir. Roy vd. (2011)'e göre bu ülkeler afetler ve afete hazırlık konusunda zorluklar yaşamaktadırlar. Ayrıca bu bölgelerde meydana gelen afetlere yönelik akademik araştırmaların azlığı, durumu daha karmaşık hale getirmektedir. Bu yetersiz araştırma imkanları sonucunda, özellikle kırılgan bölgelerde politika geliştirmek, yürürlüğe koymak veya afet bölgelerinde iyileştirmeler yapmak neredeyse imkânsız hale gelebilmektedir.

Ekosistem dengesi ifade edildiğinde akla ilk gelen parametre olan iklim değişikliği ise, orman yangınları, sıcak hava dalgaları ve kasırgalar gibi belirli doğal afetlerin sıklığını ve şiddetini artıran bir diğer faktördür (Habibullah vd., 2022). Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki yoğun nüfuslu ve ekonomik olarak kırılgan

bölgeler, yetersiz altyapı, afet öncesi hazırlık eksikliği ve zayıf yerel yönetimler nedeniyle daha da büyük risk altındadır (Laframboise ve Loko, 2012). 2010 Haiti depremi, 316.000'den fazla insanın hayatını kaybetmesine yol açarak, afet bölgesinde yer alan inşaat standartlarının yetersizliğini ve plansız şehirleşmenin felaketle sonuçlanan etkilerini acı bir şekilde ifade etmiştir (Herold ve Sawada, 2012). Bu bağlamda, son yarım yüzyılda bilimsel çalışmalar "doğal afet" olarak nitelendirilen birçok felaketin insanların bilinçsizce doğayı tahribatları veya geliştirdikleri yanlış politikalar nedeniyle meydana geldiğini kanıtlamaktadır (Wijkman ve Timberlake 2021). Bu politikalar maalesef ormansızlaşma, kötü kentleşme ve sürdürülebilir olmayan arazi kullanımı olarak sonuçlanmaktadır. Bu bakış açısı, doğal afetlerin kaçınılmaz ve tamamen doğal olaylar olarak görülmesinden ziyade, afet hazırlığı, zarar azaltma ve dirençlilik konularına odaklanmayı savunan "afet yönetimi" terimi ile daha sürdürülebilir bir ortam oluşturmayı hedeflemektedir (Yu vd., 2018).

Etkili afet yönetimi, "hazırlık ve planlama", "risk tespiti ve azaltma planlama", "senaryo hazırlığı ve tatbikatlar" ve "afet sonrası operasyonlar" şeklinde dört aşamayı içermektedir. Küresel olarak, özellikle yüksek profilli afetlerin ardından afet sonrası operasyonlar kapsamında yapılan çalışmalara, özellikle gelişmekte olan ülkelerde daha fazla ehemmiyet verilmektedir. Halbuki zarar azaltma ve hazırlık aşamaları çok daha önemlidir (Perera vd., 2010). Gelişmekte olan bu ülkeler incelendiğinde, plansız artan nüfus ve buna bağlı sosyo-ekonomik kırılganlıklar, afete maruziyeti artırmaktadır (Noji, 2005). Nüfusun artışı kent saçaklanmalarını artırmakta, plansız ilerleyen kentleşme yerel afet yönetim anlayışlarını beraber sürdürülmesi gerektiğini ifade etmektedir (Alexander, 2013).

Gelişmekte olan ülkeler, ekonomik, sosyal, politik ve kültürel faktörlerin birleşimi nedeniyle doğal afetleri yönetmede zorluklarla karşılaşabilmektedirler. Bunun yanında gelişmiş ülkeler bu farklı kategorideki bilgileri daha entegre bir politika yürüterek daha hızlı çözüm yolları üretebilmektedirler. Afetlerin mekânsal bir özellik göstermesi, Coğrafi Bilişim Teknolojilerinin (CBT) afet yönetiminde önemli bir araç haline gelmesini sağlamıştır. Gelişmiş ülkeler bu teknolojileri günümüzde "yapay zeka" ve "büyük veri" kapsamında daha akıllı hale getirmiştir (Karimi, 2006). Birçok gelişmekte olan ülkede ise CBT'nin benimsenmesi ve etkin kullanımı, sınırlı mali ve insan kaynakları ile kritik mekânsal veri eksikliği nedeniyle genellikle engellenmektedir (Herold ve Sawada 2012). Bu kapsamda geliştirilen açık kaynaklı ve ücretsiz Coğrafi Bilişim Teknolojileri (free and open source Geographical Information Technology, FOS GIT) programları bu engelleri aşmak için umut verici bir çözüm olarak ortaya çıkmıştır.

Gelişmekte olan ülkelerde afet yönetim çalışmalarına yardımcı olması bakımından önemli kolaylıklar sağlayan FOS GIT, küresel ölçekte gerçekleştirilen afet yönetim çabalarını önemli ölçüde artırmaktadır. Coğrafi Bilgi Sistemleri (GIS), uzaktan algılama (UA) ve web tabanlı platformlar gibi araçlar, tehlikeleri belirlemek, toplumsal kırılganlık değerlendirmeleri gerçekleştirmek ve afet yönetimi döngüsü içerisinde -zarar azaltma, hazırlık, iyileştirme aşamalarında- bilinçli kararlar almak için çok önemli bir rol üstlenmektedir (Singh 2022). Özellikle Sahana Afet Yönetim Sistemi, 2004 Hint Okyanusu tsunamisi gibi gerçek dünya afet senaryolarında etkinliğini kanıtlamış bir açık kaynak platformu olup, afet yardım operasyonları sırasında koordinasyonu ve bilgi paylaşımını iyileştirmede önemli bir rol oynamıştır (Careem vd. 2006). Ayrıca, bilimsel araştırmalar, özellikle kaynakları sınırlı ortamlarda, Coğrafi Bilişim Teknolojileri ve FOS GIT'in afet yönetimini dönüştürmedeki artan önemini vurgulamaktadır. Leidig ve Teeuw (2015), ücretsiz coğrafi yazılımın, gelişmekte olan ülkelerdeki afet yönetimi için sınırlı kaynakları optimize edebileceğini belirtmişlerdir. Bu teknoloji yaklaşımı maliyetleri azaltırken, mekansal analiz yeteneklerini artıran FOS GIT, ticari teknolojilerin benimsenmesinin mali sınırlamalar nedeniyle mümkün olmadığı bölgeler için sürdürülebilir ve ölçeklenebilir bir çözüm sunmaktadır.

İlgili bilimsel kitap bölümünün araştırma sorusu şu şekilde gelişmektedir; Coğrafi Bilgi Sistemleri (GIS), Uzaktan Algılama, Erken Uyarı Sistemleri, Büyük Veri, Yapay Zeka, İnsansız hava araçları, Robotlar, Bulut Bilişim ve Toplumsal Kaynak Kullanımı gibi ortaya çıkan teknolojiler, özellikle coğrafi olarak savunmasız ve mali kaynak olarak kısıtlı bölgelerde, insan merkezli yaklaşımlarla birlikte nasıl etkin bir şekilde kullanılabilir ve bu sayede afetlere hazırlık, müdahale ve rehabilitasyon çabaları nasıl iyileştirilebilir? Bu bölümde ifade edilen konulara kapsamlı cevaplar aranmaktadır.

2. Tehlikeler, Kırılganlık ve Afetler

Birleşmiş Milletler Afet Riski Azaltma Ofisi (UNDRR) afetleri, maruziyet, kırılganlık ve kapasite koşullarıyla etkileşime giren toplumların işleyişinde önemli kesintilere yol açan büyük olaylar olarak tanımlanmaktadır. Bu tehlikeli olaylar büyük oran can ve mal kayıplarına yol açarlar. Bu olağanüstü beklenmedik kesintiler, doğal veya insan kaynaklı olsun, ekonomik yıkıma neden olur ve toplumların genellikle kendi başlarına çözemediği geniş çaplı hasara yol açar (Lindell, 2013). Afetlerin verdiği zararlar toplumların gelişmişlik düzeyi ile ilişkisi oldukça yakındır. Gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkeler, daha gelişmiş toplumlara kıyasla afetleri farklı bir anlayışla ele alabilmekte ve bu anlayış zamanla değişebilmektedir (UNDHA, 1992). Afetler bilimsel literatürde tehlikeler,

ölüm, yaralanma, mülk hasarı, sosyal ve ekonomik kesintiler veya çevresel bozulmalara neden olabilecek doğal, insan kaynaklı veya teknolojik olaylar olarak tanımlanır (Alexander 2017). Tehlikeler, depremler veya seller gibi doğal olaylardan kaynaklanabileceği gibi, sanayi kazaları veya savaşlar gibi insan faaliyetlerinden de kaynaklanabilmektedir (Albala-Bertrand 2000). Teknolojik afetler ise, nükleer olaylar, ulaşım kazaları, siber tehditler ve büyük çaplı yangınlar gibi insan faaliyetleri ile doğal tehlikelerin etkileşimi sonucu meydana gelebilir. Özellikle, ülkelerin karşı karşıya kaldığı jeopolitik zorluklar nedeniyle bu afetler, "karmaşık veya iç içe geçmiş afetler" olarak adlandırılan duruma dönüşebilir (Kadıoğlu 2008).

Son otuz yıla bakıldığında doğal ve jeofiziksel tehlikeler, dünya genelinde 1.3 milyonun üzerinde ölüme neden olmuş ve yaklaşık 4.4 milyar insanı etkileyerek yaralanmalara, yerinden edilmelere ve acil yardım ihtiyacına yol açmıştır (UNISDR, 2019). 1991 yılında meydana gelen Bangladeş kasırgasında 140000 kişi, 2004 yılında Hint Okyanusunda meydana gelen deprem ve tsunamide 230000 kişi, 2010 Haiti'de meydana gelen depremde 220000 kişi, ve 2008 Sichuan depreminde 87000 kişi, 2023 yılında meydana gelen Kahramanmaraş merkezli depremde 54000'e yakın kişi vefat etmiştir. Dünya üzerinde meydana gelen bu afetlerin oluşturduğu hasarlar göz önüne alındığında %91 oranında jeofiziksel olayların etkin olduğu görülmektedir. Bunların yanında meydana gelen fırtınalar, seller, kuraklıklar ve aşırı hava olayları da bu kayıplarda önemli bir rol oynamıştır. Bun dönemde oluşan küresel ekonomik kayıplar 2.9 trilyon dolar iken bu yüksek mali kaybın %77'sinin iklime bağlı afetler tarafından oluştuğu hesaplanmıştır. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri, afetle ilgili 945 milyar dolarlık kayıp yaşarken, daha sık afetler yaşamasına rağmen Çin Halk Cumhuriyeti yaklaşık 492 milyar dolar kayıp yaşamıştır. Küresel afet veri güvenirliği incelendiğinde ise, dünya genelinde yaşanan afetlerin %63'ü için güvenilir ekonomik veri bulunmamaktadır (UNISDR, 2019).

Ülkemiz yerel ölçekte incelendiğinde ise, aynı dünya genelinde olan risk ve etki modellerine benzer şekilde sık sık doğal tehlikelere maruz kalmaktadır. Bunlar arasında depremler, toprak kaymaları, seller ve çığlar yer almaktadır. Jeopolitik konumu nedeniyle Türkiye, aynı zamanda insan kaynaklı afetlere de savunmasızdır; bunlar arasında çatışmalar ve Afrika ile Asya'dan gelen göç krizleri yer almaktadır (AFAD, 2019). 191 ülkeden alınan veriler temelinde yapılan küresel bir afet risk yönetimi endeksine göre Türkiye, 45. sırada yer almakta ve "yüksek risk" kategorisinde değerlendirilmektedir; bu endekste risk puanı 5.0 olarak belirlenmiştir. Türkiye'nin büyük şehirleri ve sanayi bölgeleri de dahil olmak üzere

ülke topraklarının %65'i, yüksek riskli deprem bölgelerinde yer almaktadır (AFAD, 2019).

Afetler önceki kısımda ifade edildiği üzere, toplumların normal işleyişinde önemli kesintilere neden olan, genellikle ciddi insan, ekonomik ve çevresel kayıplara yol açan çok yönlü olaylardır. Bu olaylar, yalnızca tek başına meydana gelen olaylar değil, maruziyet, kırılganlık ve toplulukların kapasite sınırlamaları gibi çeşitli faktörlerin birikimi sonucunda ortaya çıkar. Bir afetin tehlikeden ayrılan özelliği, bu faktörlerin bir araya gelmesidir. Tek başına tehlikeler doğal, teknolojik veya insan kaynaklı olsun her zaman bir afete neden olmaz. Bir tehlikeyi tam anlamıyla bir afete dönüştüren şey, etkilenen nüfusun kırılganlığı, maruziyet seviyesi ve müdahale etme kapasitesidir. Bu nedenle, afetler doğal olarak sosyal olaylardır ve hem doğal hem de insan kaynaklı tehlikeler karşısında insan sistemlerinin kırılganlığını yansıtır. Bu etkileşim, benzer olayların neden farklı bölgelerde büyük ölçüde farklı sonuçlar doğurabileceğini anlamak açısından kritik öneme sahiptir. Bu sonuçlar, etkilenen bölgenin konumu, hazırlık durumu ve dayanıklılığına bağlı olarak değişir.

3. Küresel Afet İstatistikleri ve Güncel Etkiler

Birleşmiş Milletler Afet Riski Azaltma Ofisi'nin 2017 raporuna göre, son çeyrek yüzyılda afetler yaklaşık 1,3 milyon insanın ölümüne neden olmuş, 4,4 milyar insanı ise yaralanma, zorunlu göç veya acil yardıma ihtiyaç duyma gibi şekillerde etkilemiştir. Bilimsel değerlendirmeye göre ölümlerin büyük çoğunluğu (%91) depremler ve tsunamiler gibi jeofiziksel afetlere bağlıdır, ancak fırtınalar, seller ve kuraklıklar da önemli ölçüde etkili olmuştur (UNISDR, 2019).

2023 yılında Acil Durum Olayları Veritabanı (EM-DAT), 399 doğal afeti kaydetmiş olup, bu afetler 86.473 kişinin ölümüne ve 93,1 milyon insanın etkilenmesine yol açmıştır. Bu olayların toplam ekonomik zararı 202,7 milyar dolar olarak tahmin edilmiştir. Yılın en yıkıcı olayı, 6 Şubat tarihinde Kahramanmaraş merkezli meydana gelen deprem olup, 56.683 kişinin ölümüne ve 42,9 milyar dolarlık zarara yol açmış ve bölgede yaşayan toplam 18 milyon insanın hayatını derinden sarsmıştır. Ayrıca, Endonezya 2023 yılının en ciddi kuraklıklarından birini yaşamış ve bu süreçte 18,8 milyon insan olumsuz koşullara maruz kalmıştır. 2023 yılında oluşan afetlerde vefat eden insan sayısı, 20 yıllık ortalama olan 64.148'in üzerine çıkmış olup, bunun büyük bir kısmı Türkiye ve Suriye'deki depremin etkisinden kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda, afetlerden etkilenen insan sayısı 93,1 milyon, 2003-2022 yılları arasındaki yıllık ortalama olan 175,5 milyonun altında kalmıştır. Bu durum iklim değişikliğine bağlı olarak gerçekleşen kuraklık olaylarının daha az yaşanmasıyla ilişkilendirilebilir. Bu rakamların

geçici olduğu düşünüldüğünde, özellikle devam eden kuraklıkların istatistik verilere tam yansımadığı da göz önünde bulundurulmalıdır (EM-DAT, 2023).

2023 yılındaki ekonomik veriler incelendiğinde kayıpların 202,7 milyar dolar ile 20 yıllık ortalamanın biraz üzerinde olduğu söylenebilir. Bu ortalama 2003-2022 yılları arasında yıllık olarak 196,3 milyar dolar seviyesindedir. Bu yüksek seviyelere rağmen, özellikle Afrika'da, ekonomik kayıpların raporlanmasında önemli bir boşluk bulunmaktadır. Afrika'daki afet olaylarının yalnızca %12'sinde tam finansal veriler mevcuttur. Bu değerlendirme, afetlerin ekonomik etkilerini değerlendirmek, belgelemek ve paylaşmak için küresel çabaların iyileştirilmesi gerektiğini göstermektedir. 2023 yılında 6 Şubat Türkiye ve Suriye'de meydana gelen depremler dışında, 8 Eylül'de Fas'ın Marakeş bölgesinde meydana gelen depremlerde 2.946 kişi vefat etmiş ve 7 milyar dolarlık ekonomik hasar meydana gelmiştir (Cheloni vd., 2024). Ayrıca 7 Ekim 2023 tarihinde Afganistan'ın Herat vilayetinde meydana gelen depremde 2000'in üzerinde insanın vefat ettiği bildirilmiştir (Akram vd., 2024).

2023 yılında meydana gelen şiddetli fırtınalar önemli bir etkiler oluşturmuştur. Eylül ayında Libya'yı vuran Daniel Fırtınası, büyük sellere yol açarak 12.352 kişinin ölümüne neden olmuş ve 6,2 milyar dolarlık bir zarar meydana getirmiştir (Qiu vd., 2023). Madagaskar, Mozambik ve Malawi'yi etkileyen Freddy Kasırgası, 1.209 kişinin ölümüne ve 2,3 milyon insanın etkilenmesine neden olmuştur (Liu vd., 2023). Ayrıca, Doksuri Tayfunu Filipinler ve Çin'de ciddi zarara neden olmuş, yalnızca Çin'de 25 milyar dolarlık hasar kaydedilmiş ve bu durum, yılın en maliyetli afetlerinden biri olarak literatürde yerini almıştır (Xu vd., 2024).

2023 yılı boyunca birçok ülkede büyük sel olayları yaşanmıştır. Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde mayıs ayında meydana gelen şiddetli yağışlar, yıkıcı sellere ve toprak kaymalarına yol açmış ve 2.970 kişinin ölümüne neden olmuştur (Mugisho vd., 2024). Ekim ayında Kuzeydoğu Nijerya'da meydana gelen sel felaketi 275 kişinin ölümüne yol açmıştır (Komolafe vd., 2024). Ayrıca Somali'nin yağmur sezonunda yaşanan sel felaketleri 2,5 milyon insanı etkilemiştir (Said ve Hassan, 2024). Tanzanya, Filipinler ve Guatemala gibi ülkeler de aşırı yağışlar ve seller nedeniyle milyonlarca insanın yerinden olduğu ve geçim kaynaklarını kaybettiği diğer bölgeler arasında yer almaktadır.

İklim değişikliğine bağlı olarak 2023 yılında dünya üzerinde önemli kuraklıklar meydana gelmiştir. Endonezya'daki uzun süreli kuraklık koşulları 18,8 milyon insanı etkilemiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin Güney ve Orta batı bölgeleri, 14,5 milyar dolarlık zarara yol açan ciddi kuraklık ve sıcak hava dalgaları yaşamış ve bu durum, ülkenin yıl içindeki en maliyetli afeti olmuştur. Ayrıca,

Hawaii'deki Lahaina yangını 5,5 milyar dolarlık zarara yol açmış ve 2023'ün en maliyetli felaketlerinden biri olarak kayıtlara geçmiştir (USFA, 2024).

Sonuç olarak, 2023 yılına ait veriler, küresel ölçekte ciddi afetlerin devam eden eğilimini ortaya koymaktadır. Depremler, fırtınalar, seller ve kuraklıklar büyük can kayıplarına ve ekonomik zarara yol açmıştır. Bu olaylar, afet riskinin azaltılması stratejilerinin iyileştirilmesi, afetlerin etkilerinin daha iyi raporlanması ve en çok etkilenen bölgelerde kırılganlıkları azaltmak için küresel iş birliğinin gerekliliğini vurgulamaktadır.

4. Afet Yönetiminde Yeni Teknolojilerin Rolü

Son yıllarda, gelişen teknolojiler, afet yönetiminde önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Erken uyarı sistemlerinden büyük veri analizine kadar geniş bir yelpazede yeni teknolojiler, afetleri önceden tahmin etme, hızlı yanıt verme ve iyileşme süreçlerini daha verimli hale getirme potansiyeline sahiptir. Teknolojik gelişmeler, afet döngüsünün her aşamasında uygulanabilir ve toplumların dayanıklılığını artırmaya yardımcı olabilir.

4.1 Erken Uyarı Sistemleri (EUS) ve Büyük Veri Analitiği

Erken Uyarı Sistemleri (EUS), afet riskini azaltma ve toplumların bu tür olaylara hazırlıklı olma kapasitesini artırmada hayati bir öneme sahiptir. Özellikle doğal afetlerin sayısının ve şiddetinin arttığı günümüz dünyasında, bu sistemlerin daha etkili hale getirilmesi kaçınılmazdır. Büyük veri analitiğinin EUS'lara entegre edilmesi, bu sistemlerin tahmin yeteneklerini geliştirme ve daha hızlı ve doğru bilgi sağlama açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Farklı kaynaklardan toplanan veriler; çevresel sensörler, sosyal medya ve çevrimiçi platformlar gibi geniş bir yelpazede toplanarak afetlerin daha iyi anlaşılmasına ve müdahale süreçlerinin iyileştirilmesine olanak tanımaktadır (Klepac vd., 2019; Poudel vd., 2024).

Büyük veri odaklı Erken Uyarı Sistemleri, birçok farklı konfigurasyonda uygulanmıştır. Heyelan izleme sistemleri, ani sel tahmini ve biyolojik salgın öngörüsü gibi alanlarda başarılı sonuçlar elde edilmiştir (Intrieri vd., 2017). Bu sistemler, büyük veri setlerini işleyerek gerçek zamanlı veri analizleri yapabilmekte ve önceden belirlenmiş eşik değerleri aşıldığında uyarılar gönderebilmektedir. Örneğin, heyelan riskinin olduğu bölgelerde toprak hareketlerini izleyen sensörlerden gelen veriler, erken uyarı sistemi sayesinde yerel yönetimlere ve ilgili topluluklara risk hakkında önceden bilgi verebilir, bu sayede can ve mal kayıplarının önüne geçilebilir.

Yapay zeka (AI) ve makine öğrenimi (ML) teknikleri, bu süreçlerin temelinde yer almakta ve büyük veri hacimlerini işlemek, anlamlandırmak ve analiz etmek için kullanılmaktadır (Lamsal ve Kumar, 2020). Bu teknolojiler sayesinde, afet öncesi verilerdeki kritik işaretler tespit edilerek daha hızlı ve etkili müdahaleler planlanabilmektedir. Örneğin, bir tropikal fırtına ya da sel durumunda AI, çevresel faktörleri analiz ederek afetin nerede ve ne zaman meydana geleceği hakkında daha kesin tahminler sunabilir.

Ancak bu sistemlerin geliştirilmesi ve uygulanması bazı zorluklar içermektedir. Büyük veri analitiği tabanlı EUS'lar, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, veri doğruluğu, gizlilik endişeleri ve nitelikli personel eksikliği gibi sorunlarla karşı karşıyadır (Poudel vd., 2024). Ayrıca, bu sistemlerin sağlıklı bir şekilde çalışabilmesi için çok sayıda sensör ve izleme cihazının kesintisiz bir şekilde çalışması gerekmektedir. Gelişmiş teknolojiler gerektiren bu sistemlerin yönetilmesi, eğitilmiş ve deneyimli bir iş gücünü zorunlu kılmaktadır.

Tüm bu zorluklara rağmen, büyük veri analitiği ile desteklenen EUS'lar, afet hazırlık ve müdahale kapasitelerinin geliştirilmesi açısından büyük bir potansiyele sahiptir. Bu sistemler, yalnızca afetin meydana gelmesini önceden tahmin etmekle kalmayıp, aynı zamanda afet sonrası iyileşme süreçlerinin daha verimli yönetilmesine de olanak tanımaktadır (Howard vd., 2016). Gelecekte, bu teknolojilerin daha yaygın kullanımı ile birlikte, afet risk yönetimi stratejilerinde önemli ilerlemeler kaydedilmesi beklenmektedir.

4.2 Uzaktan Algılama (UA) ve Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS)

Uzaktan algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS), son yıllarda afet yönetiminde vazgeçilmez araçlar haline gelmiştir. Bu teknolojiler, afetlerin yönetilmesinde sunduğu kapsamlı analizler ve veri temelli yaklaşımlar sayesinde, önleme, hazırlık, müdahale ve yeniden inşa gibi süreçlerde önemli avantajlar sağlamaktadır (Van Westen, 2000). Özellikle büyük alanlar üzerinde sürekli ve çok zamanlı mekansal verilerin sağlanması, afetlerin etkilerinin daha hızlı ve doğru bir şekilde değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Depremler, seller ve heyelanlar gibi doğal afetlerde, bu teknolojiler hasarın hızla tespit edilmesini ve etkin bir müdahale planı geliştirilmesini sağlamaktadır (P. Gamba ve Herold., 2007; Raghuvanshi vd., 2014).

Uzaktan algılama ve CBS'nin bir arada kullanılması, karar alma süreçlerinde daha isabetli ve zamanında veriler sağlamakta, böylece afetlere yönelik müdahalelerin daha etkin olmasına katkıda bulunmaktadır. Bu entegrasyon, yalnızca mevcut durumun değerlendirilmesini sağlamakla kalmayıp, gelecekteki potansiyel riskler ve tehlikeler için de modellemeler yapılarak erken uyarı sistemlerinin

kurulmasına olanak tanımaktadır (N. Krishnamoorthi, 2016). Örneğin, uydu görüntülerinin CBS analizleriyle birleştirilmesi, tehlike haritalarının ve kırılganlık değerlendirmelerinin yapılmasını, sel tahmin modellerinin oluşturulmasını kolaylaştırmaktadır (Simonovic ve Nirupama, 2005). Bu modeller, afet öncesinde ve sonrasında hızlı müdahale için kritik öneme sahiptir. Uzaktan algılama ve CBS teknolojileri, farklı afet türlerinin izlenmesi ve tahmin edilmesinde de geniş uygulama alanları bulmaktadır. Örneğin kasırga, kuraklık ve sel gibi olayların izlenmesinde oldukça etkili olmuşlardır. Shi vd., (2020), bu teknolojilerin afet yönetimi stratejilerinin geliştirilmesinde önemli bir rol oynadığını belirtmektedir. Uydu verileri, afetin doğrudan etkilediği bölgelerdeki coğrafi ve demografik verilerle birleştirilerek, bölgedeki risklerin doğru bir şekilde analiz edilmesini ve acil müdahale ekiplerinin yönlendirilmesini sağlamaktadır.

Bir başka önemli katkı, uzaktan algılama ve CBS'nin afet sonrası yeniden inşa süreçlerinde oynadığı roldür. Afet sonrasında hızlı hasar değerlendirmesi, onarım ve yeniden inşa süreçlerinin planlanmasını hızlandırarak, ekonomik kayıpların en aza indirilmesine yardımcı olur. Örneğin, Gamba ve Herold (2007), kentsel alanlarda depremler sonrası hasarın hızlı bir şekilde değerlendirilmesi için uzaktan algılama ve CBS'nin nasıl etkili kullanıldığını vurgulamaktadır. Benzer şekilde, Krishnamoorthi (2016), bu teknolojilerin afet yönetimi döngüsünün her aşamasında kullanılabileceğini hem planlama hem de müdahale süreçlerini iyileştirdiğini belirtmektedir. Bu sayede, afetlerden önce risk haritaları ve tahmin modelleri oluşturularak, müdahale için gerekli hazırlıklar yapılabilir ve olası hasarlar en aza indirilebilir. Afet sırasında ve sonrasında ise, hasar tespiti ve acil yardım süreçleri daha hızlı ve organize bir şekilde gerçekleştirilebilir. Tüm bu gelişmeler, uzaktan algılama ve CBS'nin, afet yönetiminde güçlü bir teknolojik altyapı sağladığını göstermektedir. Bu teknolojilerin daha yaygın ve entegre kullanımı, afet risklerinin azaltılmasına ve toplumların bu tür olaylara karşı daha dirençli hale gelmesine önemli katkılar sunmaktadır.

4.3 Yapay Zeka ve Afet Yönetimi

Yapay Zeka (YZ), son yıllarda afet yönetiminde hayati bir rol oynamaya başlamış olup, afetlerin önlenmesi, hazırlık süreçleri, müdahale ve iyileşme aşamalarında önemli katkılar sağlamaktadır (Raut, 2024; Velev ve Zlateva, 2023). YZ teknolojilerinin, sosyal medya, uydu görüntüleri ve sensörlerden gelen büyük veri setlerini işleyebilme kapasitesi, afet yönetiminde tahmin yapma, risk haritalaması oluşturma ve durumsal farkındalık yaratma gibi önemli süreçlerde büyük fayda sağlamaktadır (Nunavath ve Olsen, 2019; Pang ve Pang, 2022). Bu süreçlerde yapay zeka, afetlerin etkilerini azaltmak ve insan hayatını kurtarmak için vazgeçilmez bir teknoloji haline gelmiştir. YZ'nin afet yönetiminde en sık kullanıldığı

alanlar arasında, tahmin yapma ve risk analizleri bulunmaktadır. Bu teknolojiler, doğal afetlerin öngörülmesinde büyük başarılar elde etmiş, kasırga, sel, deprem ve diğer felaketler öncesinde erken uyarı sistemleri aracılığıyla kritik bilgilerin zamanında sağlanmasına katkıda bulunmuştur (Abid vd., 2021; Arfan vd., 2022). Özellikle, sosyal medya ve sensörlerden gelen gerçek zamanlı verilerin işlenmesi, afetlerin kapsamı ve etkileri hakkında bilgi edinilmesini sağlamaktadır. Örneğin, sosyal medya verileri analiz edilerek, afet sırasında halkın durumu ve acil yardım ihtiyaçları hakkında hızlı bilgi toplanabilmektedir (Nunavath ve Olsen, 2019). YZ destekli araçlar, afet müdahale süreçlerini daha etkili hale getirmekte ve insan hayatını riske atmadan müdahale edebilme kabiliyeti sunmaktadır. Kurtarma robotları, hava haritalama sistemleri ve bilgi toplama sistemleri, afet bölgelerindeki arama kurtarma faaliyetlerini hızlandırarak, zamandan tasarruf sağlamakta ve insan kurtarmada büyük rol oynamaktadır (Sud, 2020). Ayrıca, bu teknolojiler coğrafi bilgi sistemleri (CBS) ve uydu görüntüleriyle entegre edilerek afet bölgelerinde daha hızlı ve kapsamlı müdahale yapılmasına olanak tanımaktadır.

Ancak, YZ'nin afet yönetiminde kullanımında bazı zorluklar da devam etmektedir. Veri kalitesinin yetersizliği, sistemlerin birbirleriyle uyumluluğu ve etik meseleler, YZ'nin afet yönetimine daha geniş ölçekte entegre edilmesinde çözülmesi gereken konular olarak öne çıkmaktadır (Velev ve Zlateva, 2023; Alruqi ve Aksoy, 2023). Örneğin, büyük veri setlerinin doğruluğu ve güvenilirliği, afet müdahale süreçlerinde hayati önem taşırken, yanlış veya yetersiz veri kullanımı, müdahalelerin etkinliğini azaltabilir. Bunun yanı sıra, yapay zeka sistemlerinin karar verme süreçlerine dahil edilmesi, etik kaygıları gündeme getirmektedir; özellikle insanların hayatıyla ilgili kararların, tamamen makine öğrenimi modellerine bırakılması tartışmalı bir konudur. Tüm bu zorluklara rağmen, YZ'nin afet yönetimine entegrasyonu giderek daha fazla benimsenmekte ve bu teknoloji, afetlerin etkilerini azaltma ve hayat kurtarma konusunda büyük bir potansiyele sahiptir (Raut, 2024). Özellikle devlet kurumları ve sivil toplum kuruluşları, YZ teknolojilerini afet yönetimi stratejilerine entegre ederek, daha etkili ve zamanında müdahale süreçleri geliştirmeyi hedeflemektedir. Gelecekte, YZ'nin afet yönetimindeki rolünün daha da artması beklenmekte ve bu teknolojilerin, risk değerlendirmesi, tahmin modelleri, müdahale stratejileri ve iyileşme süreçlerinde daha geniş bir yer tutacağı öngörülmektedir. Önde gelen makaleler, YZ'nin afet yönetiminde sunduğu fırsatları ve karşılaşılan zorlukları ele almaktadır. Örneğin, Velev ve Zlateva (2023) yapay zekanın afet risk yönetimindeki potansiyelini ve veri kalitesi gibi zorlukları tartışırken, Alruqi ve Aksoy (2023) YZ'nin afetlerin tahmini ve müdahale süreçlerindeki rolüne odaklanmaktadır. Pang ve Pang

(2022) ise YZ'nin insani yardım ve afet hazırlığı süreçlerini nasıl destekleyebileceğini detaylandırmaktadır. Ayrıca, Nunavath ve Olsen (2019), sosyal medya verileri, uydu görüntüleri ve sensör verileri gibi büyük veri kaynaklarının YZ ile nasıl analiz edilebileceğini ve afet yönetiminde kullanılabileceğini araştırmaktadır.

4.4 Robotlar ve İnsansız Sistemler

Yapay zeka ve robot teknolojileri, son yirmi yılda afet müdahale senaryolarında giderek daha yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu süreçte, 28 farklı afetin yaşandığı altı ülkede görevlendirilen robotlar, arama kurtarma, keşif ve çevresel gözetim gibi görevlerde etkin bir şekilde rol almıştır (Murphy vd., 2014). Kara, hava ve deniz araçları da dahil olmak üzere robotlar, 2001 Dünya Ticaret Merkezi çöküşü ve 2011 Fukushima nükleer felaketi gibi önemli olaylarda kullanılmıştır (Richardson, 2012). Canlı kurtarma konusunda doğrudan başarı elde edememiş olmalarına rağmen, bu robotlar afet önleme, hazırlık, müdahale ve iyileşme çalışmalarında kritik roller üstlenmektedir (Murphy, 2012).

Son araştırmalar, robot tasarımlarını iyileştirmek, otonom sistemleri geliştirmek ve zorlu çevrelerde robotların etkinliğini artırmak üzerine yoğunlaşmıştır (Pomerleau vd., 2015; Mathew vd., 2023). Ancak, insansız araçların insan-robot etkileşimi, mobil manipülasyon, güvenilir kablosuz ağlar ve engel kaçınma gibi teknik zorluklar nedeniyle hala iyileştirilmesi gereken alanlar mevcuttur (Murphy, 2012). Bu alandaki önemli makaleler, robot teknolojilerinin afet müdahalesindeki rolünü ele almakta, bu teknolojilerin mevcut durumunu, karşılaşılan zorlukları ve gelecekteki potansiyel iyileştirmeleri kapsamlı bir şekilde incelemektedir.

4.5 Kitle Kaynak Kullanımı ve Sosyal Medya

Sosyal medya ve kitlesel kaynak kullanımı (crowsourcing), son yıllarda afet yönetiminde önemli araçlar olarak öne çıkmıştır. Bu teknolojiler, bilgi paylaşımı, topluluk katılımı ve karar alma süreçlerini iyileştirmeye yardımcı olmakta ve özellikle afetin farklı aşamalarında kritik roller üstlenmektedir (Clark vd., 2021; Nielsen vd., 2024). Özellikle hazırlık ve müdahale aşamalarında SMKS teknolojileri, etkili iletişim ve iş birliği ortamı sağlayarak afet yönetiminde kullanılmaktadır (Nielsen vd., 2024). Sosyal medya platformları üzerinden yapılan etkileşimli kitlesel kaynak sistemleri, afet bölgelerinden yapılandırılmış veri toplayarak durumsal farkındalık yaratmakta ve karar alma süreçlerini desteklemektedir (Das vd., 2016). Bu sistemler, afet sırasında topluluklardan hızlı veri toplanmasını sağlayarak kriz yönetim ekiplerinin daha etkin kararlar almasına yardımcı olur. Örneğin, sosyal medya üzerinden paylaşılan içeriklerin coğrafi konumlandırılması,

acil müdahale ekiplerine olay yerindeki durum hakkında daha iyi bilgi sağlamakta ve müdahaleyi kolaylaştırmaktadır (Ravi Shankar vd., 2019).

Bununla birlikte, bu teknolojilerin uygulanmasında çeşitli zorluklar da bulunmaktadır. Veri güvenilirliği, etik sorunlar ve gönüllü yönetimi gibi konular, Sosyal medya ve kitlesel kaynak kullanımı uygulamalarının etkinliğini sınırlayan faktörler arasında yer almaktadır (Schimak vd., 2015; Gao vd., 2011). Örneğin, sosyal medya üzerinden gelen bilgilerin doğruluğu her zaman garanti edilemeyebilir ve yanlış bilgi yayılması riski bulunmaktadır. Ayrıca, gönüllülerin yönetimi ve katkılarının organize edilmesi de önemli bir zorluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal medya ve kitlesel kaynak kullanımının gücüne rağmen, bu teknolojilerin birçok afet senaryosunda etkili olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle depremler ve petrol sızıntıları gibi yakın zamanda yaşanan afetlerde Sosyal medya ve kitlesel kaynak kullanımı teknolojileri başarılı bir şekilde kullanılmıştır ve afet yönetimi süreçlerine önemli katkılarda bulunmuştur (Howe, 2009). Gelecek araştırmalar, güç dinamikleri, sosyo-kültürel bağlamlar ve teknolojinin uygulanabilirliği gibi faktörlere odaklanarak bu teknolojilerin daha geniş çapta nasıl daha etkili bir şekilde kullanılabileceğini incelemelidir (Nielsen vd., 2024).

4.6 Bulut Bilişim ve Veri Paylaşımı

Bulut bilişim, veri paylaşımı ve afet yönetimi alanında birçok avantaj sunarken, güvenlik ve gizlilik konularında çeşitli zorluklar da beraberinde getirmektedir. Veri güvenliğini artırmak amacıyla, kripto-sistemler ve şifreleme gibi çeşitli güvenlik teknikleri önerilmiştir (Singhal vd., 2023). Bulut bilişim, özellikle kentsel sel afet yönetiminde veri toplama, analiz ve görselleştirme süreçlerini kolaylaştırarak önemli bir rol oynayabilmektedir (Sabbaghi vd., 2017). Veri madenciliği ve doğadan ilham alan sezgisel yöntemler, afet tahminleri yapmada ve zararlarını azaltmada önemli katkılar sağlayabilir. Ayrıca, uzaktan yansıtma ve dağıtık depolama sistemleri, hata toleransını artırarak tek bir hata noktasının oluşmasını engellemek için önerilmiştir. Bu teknolojik yenilikler, afet yönetimi için daha güvenli, dayanıklı ve etkili bulut tabanlı veri paylaşım sistemlerinin geliştirilmesine olanak sağlamaktadır (Mary ve Chitra, 2017).

4.7 Afet Yönetiminde Blockchain Teknolojisi

Blockchain teknolojisi, afet yönetiminde koordinasyonu, şeffaflığı ve verimliliği artırarak birçok alanda umut vaat eden çözümler sunmaktadır. Bu teknoloji, paydaşlar arasında bilgi paylaşımını hızlandırmakta, yardım dağıtımını akıllı sözleşmeler aracılığıyla otomatik hale getirerek daha etkin hale getirmekte ve güvenli, değiştirilemez kayıt tutma olanağı sağlamaktadır (Hunt ve Zhuang, 2022; Kolhatkar vd., 2023). Blockchain tabanlı sistemler, afet müdahalesinde kaynak

tahsisi, kayıp kişi takibi ve mülteci kamplarının haritalanması gibi zorlu alanlarda önemli iyileştirmeler sunmaktadır (Kolhatkar vd., 2023; Sobha ve Sridevi, 2019). Ayrıca, Nesnelerin İnterneti (IoT) gibi diğer teknolojilerle entegrasyonu, afet yönetimi ağlarının dayanıklılığını artırabilir ve daha etkin kriz yönetimi sağlayabilir (Sabz vd., 2022). Blockchain teknolojisi sadece afet yanıtı ve yardım süreçlerinde değil, aynı zamanda afet önleme ve pandemi yönetimi gibi alanlarda da büyük bir potansiyele sahiptir (Treiblmaier ve Rejeb, 2023; Peker vd., 2022). Bununla birlikte, blockchain teknolojisinin afet yönetiminde uygulanması oldukça karmaşıktır ve tüm paydaşların işbirliğini gerektirir (Bayat vd., 2021). Tüm bu zorluklara rağmen, blockchain, maliyetleri düşürme ve kriz yönetimi etkinliğini artırma konusunda büyük bir potansiyel göstermektedir (Bayat vd., 2021; Parıldar vd., 2023).

5. Küresel Afet Yönetimi İçin Stratejik Öneriler

Küresel afet yönetimi, afetlerin artan sıklığı ve şiddeti nedeniyle giderek daha karmaşık hale gelen bir alandır ve bu durum yerel, ulusal ve uluslararası düzeylerde etkin bir koordinasyon gerektirmektedir. Afet risk yönetiminde küreselleşmenin artmasıyla, küresel bir sistemin kurulması gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Alexander, 2006). Bu sistem, afetlere müdahalede daha hızlı ve etkili olmayı hedeflemekte, yerel yönetimlerin kapasitesini artırmakta ve uluslararası düzeyde bilgi paylaşımını sağlamaktadır. Ancak, afet yönetiminde kamu sağlığı ihtiyaçları ile politik kaygılar arasındaki dengeyi sağlamak büyük bir zorluk oluşturmaktadır (Burkle, 2006). Aynı zamanda, sürdürülebilir afet yönetimi uygulamaları geliştirmek için daha kapsamlı stratejiler gerekmektedir (Vadivel, ve Rav, 2010). Etkili bir afet yönetimi sistemi, dört aşamalı bir döngüyü takip etmektedir: müdahale, iyileşme, zarar azaltma ve hazırlık (Kadıoğlu, 2008). Bu döngüde müdahale ve iyileşme aşamalarında önemli gelişmeler kaydedilmiş olsa da zarar azaltma ve hazırlık aşamalarına daha fazla yatırım yapılması gerekmektedir. Zararın önlenmesi ve afetlere hazırlıklı olma, uzun vadede daha büyük etkiler yaratabileceği için öncelik verilmesi gereken alanlar arasında yer almaktadır.

Birleşmiş Milletler (BM), uluslararası düzeyde afet yönetimi koordinasyonunda merkezi bir rol oynamaktadır. BM, küresel politikalara rehberlik etmekte ve afet yönetim stratejilerinin uygulanmasında hükümetler ve sivil toplum kuruluşları ile iş birliği yapmaktadır (Vadivel ve Rav, 2010). Ayrıca, BM'nin küresel afet yönetiminde üstlendiği rol, ülkeler arasındaki iş birliğini ve kaynak paylaşımını teşvik etmekte, bu da daha hızlı ve etkin müdahale sağlanmasına olanak tanımaktadır. Küresel afet yönetimi alanında ilerledikçe, eğitim ve öğretim ihtiyacı giderek daha önemli hale gelmektedir. Afet yönetimi konusunda kapsamlı

eğitim programlarına olan talep artmakta, ulusal ve uluslararası düzeyde afet yönetimi kapasitesini artırmak için daha fazla eğitim ve öğretim programı geliştirilmesi gerekmektedir (Stephen ve Sparks, 2006). Ayrıca, küresel ve yerel düzeyler arasındaki bilgi akışının güçlendirilmesi, afet sonrası hızlı ve etkin müdahale için kritik öneme sahiptir. Bu gelişmeler, afet yönetimi konusunda yeni yaklaşımların ve politikaların benimsenmesi gerektiğini göstermektedir. Sürdürülebilir ve küresel düzeyde entegre bir afet yönetimi yaklaşımı, hem toplumların dayanıklılığını artırmakta hem de gelecekteki afetlerin etkilerini en aza indirmektedir. İlerleyen kısımda, küresel afet yönetimini iyileştirmek için bazı stratejik öneriler sunulmaktadır:

5.1 Dayanıklılık Odaklı Afet Yönetimi

Afet yönetiminde dayanıklılık kavramı, geleneksel yaklaşımlarına alternatif olarak daha çevik ve uyumlu sistemlerin geliştirilmesine yönelik artan bir ilgi görmektedir. Dayanıklılık, bir sistemin bozulmalara karşı işlevselliğini sürdürme ve çevresel değişikliklere hızla uyum sağlama kapasitesine odaklanır (Jenkins., 2015). Bu, afet anında sadece acil müdahaleyi değil, aynı zamanda gelecekteki olaylara hazırlıklı olmayı ve sistemin kendini iyileştirme yeteneğini içerir. Dayanıklılığın afet yönetimi politikalarına entegre edilmesi, birçok fırsat ve zorlukla birlikte gelir. Bu entegrasyon, dayanıklılığın sadece fiziksel altyapıya değil, sosyal ve yönetişim sistemlerine de dahil edilmesini gerektirir (Simonovic., 2005). Dayanıklılık kavramı, kaynakların etkili bir şekilde dağıtılmasını, karar alma süreçlerinin hızlandırılmasını ve sistemlerin çeviklik kazanmasını sağlar. Japonya'da meydana gelen 2011 Tohoku depremi ve tsunamisinde olduğu gibi, dayanıklılık kavramının afet yönetimi politikalarına etkin bir şekilde entegre edilmesi, politika yapıcıların ve uygulayıcıların karşı karşıya kaldığı önemli bir gerekliliktir. Bu felaket, dayanıklılık yaklaşımının pratikte nasıl uygulanabileceğini ve afet sonrası yeniden yapılanma süreçlerinde nasıl hayati rol oynayabileceğini göstermektedir (Shimizu, 2012). Dayanıklılık sadece acil durumlara yanıt vermeyi değil, aynı zamanda direnç, kademeli uyum ve köklü değişim gibi seçenekleri içermektedir (Matyas ve Pelling, 2015). Bu seçenekler, risk yönetimi politikalarının daha esnek ve uzun vadeli çözüm odaklı olmasını sağlar. Bununla birlikte, dayanıklılık stratejilerinin başarılı bir şekilde uygulanması için bu yaklaşımların eleştirel bir şekilde değerlendirilmesi ve karar alma kapasitesinin iyileştirilmesi gerekmektedir.

Simonovic (2016)'nın önerdiği yeni paradigma, dayanıklılığı niceliksel olarak ölçmeye yönelik bir sistem çerçevesi sunmaktadır. Bu yaklaşım, fiziksel ortam, sosyal dinamikler, metabolik akışlar ve yönetişim ağları gibi birçok bileşeni dikkate alarak, sistemlerin bozulmalara karşı nasıl direnç gösterebileceğini anlamayı

hedeflemektedir. Bu, dayanıklılığı daha somut ve uygulanabilir hale getirmek için atılan önemli bir adımdır. Bununla birlikte, dayanıklılık göstergeleri genellikle sosyal adalet boyutlarını göz ardı edebilir. Sosyal eşitsizliklerin dayanıklılık süreçlerindeki rolünün daha iyi anlaşılması ve bu konuların politika yapımında daha fazla dikkate alınması gerektiği belirtilmektedir. Avustralya'da uygulanan yeni afet yönetimi politikaları, yanıt odaklı yaklaşımlardan toplum dayanıklılığına geçişin nasıl başarılabileceğini gösterir ve bu geçişin tüm paydaşların sorumluluğu olduğu vurgulanmaktadır (Jenkins, 2015). Sonuç olarak, dayanıklılık odaklı afet yönetimi, sadece acil durumlara müdahale etmekle kalmayıp, toplumsal ve yönetsel düzeyde daha uzun vadeli çözümler sunan proaktif bir yaklaşımı temsil etmektedir.

5.2 Afet Yönetiminde Çok Taraflı İşbirliği

Afet yönetiminde çok taraflı işbirliği, artan sıklık ve şiddette meydana gelen doğal ve insan kaynaklı afetlerle başa çıkabilmek için giderek daha kritik hale gelmektedir (Hagen vd., 2013; Drager, 2013). Etkili işbirliği, ülkeler arasında koordine edilmiş acil durum yönetimi, proaktif planlama ve bilgi paylaşımını gerektirir. Bu bağlamda, uluslararası işbirliği ve bölgesel örgütler, afet yönetiminde daha etkili sonuçlar elde etmek için önemli bir rol oynar (Hagen vd., 2013; Rum, 2016). Özellikle Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN), afet yönetiminde çok taraflı işbirliğinin bir örneği olarak öne çıkmaktadır. ASEAN, bölgesel işbirliğini güçlendirmek amacıyla 2005 yılında ASEAN Afet Yönetimi ve Acil Durumlara Yanıt Anlaşması'nı (AADMER) kabul etmiştir. Bu anlaşma, ASEAN üye ülkeleri arasında afet yönetimi ve risk azaltma çabalarını koordine etmeye yönelik bir çerçeve sağlar. 2011 yılında kurulan ASEAN İnsani Yardım ve Afet Yönetimi Koordinasyon Merkezi (AHA Centre) ise bu işbirliğini uygulamaya koymakta ve bölgesel afetlere karşı koordinasyon sağlamaktadır. ASEAN'ın bu alandaki işbirliği, bölge ülkelerinin afetlere daha hızlı ve etkili yanıt verebilmesi için bir yapı oluşturmuştur (Rum, 2016).

Bununla birlikte, afet yönetiminde işbirliği konusunda bazı zorluklar devam etmektedir. Örneğin, paydaşlar arasındaki koordinasyon eksikliği, kaynakların yanlış tahsis edilmesi veya yanlış anlaşılmalar nedeniyle zaman zaman etkin müdahalelerin önüne geçmektedir (Parlak ve Gündüz, 2015). Ayrıca, çok taraflı işbirliği çerçevesinde daha bütüncül ve entegre bir yaklaşım geliştirilmesi gerekmektedir. Afet yönetimi, teknik, idari ve finansal unsurların yanı sıra, siyasi, sosyo-kültürel ve etik unsurları da içeren çok yönlü bir işbirliği gerektirir (Okdinawati vd., 2019). Afet yönetimi, doğası gereği çok disiplinli bir alandır ve farklı uzmanlıkların bir araya gelmesiyle etkili bir şekilde yürütülebilir (Adiyoso, 2021). Uluslararası afet yönetimi süreçleri, hükümetler, sivil toplum kuruluşları

(STK'lar), Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşlar ve bölgesel örgütler gibi birçok paydaşı içerir. Bu paydaşların etkili bir şekilde işbirliği yapabilmesi, afetlere hızlı müdahale ve etkin risk yönetimi için kritik önem taşır (Coppola, 2006). COVID-19 pandemisi, afet yönetiminde güçlü çok taraflı işbirliğinin ne denli önemli olduğunu bir kez daha göstermiştir. Pandemi gibi küresel ölçekli krizlerle başa çıkabilmek, ülkeler arasında sıkı işbirliği, bilgi paylaşımı ve koordinasyon lüzumlu kılmaktadır.

5.3 İklim Değişikliği ile Mücadele ve Uyum Stratejileri

İklim değişikliğiyle mücadele ve uyum stratejileri, küresel ısınma ve etkileriyle başa çıkmak için hayati önem taşımaktadır. Mücadele stratejileri, sera gazı emisyonlarını azaltmaya yönelik olup, temiz enerji kullanımı, orman koruma ve enerji verimliliği gibi önlemler üzerinde yoğunlaşmaktadır (Anderson, 2012). Uyum stratejileri ise, iklim değişikliğinin kaçınılmaz etkilerine karşı esnek çözümler üretmeye odaklanmakta, tarımsal sistemlerin yeniden yapılandırılması, su yönetiminin uyarlanması ve altyapının güçlendirilmesi gibi eylemleri içermektedir (Venkateswarlu ve Shanker, 2001). İnşaat sektörü, yeşil enerji kullanımı, sürdürülebilir malzemeler ve inovatif tasarımlar ile iklim değişikliği mücadelesine önemli katkılar sağlayabilmektedir (Tunji-Olayeni vd., 2019). Ayrıca, tarım sektörü de mahsul bazlı teknolojiler ve su kaynaklarının korunması gibi yöntemlerle bu değişikliklere uyum gösterebilmektedir (Venkateswarlu ve Shanker, 2001). Ayrıca, kolektif hareket ve mülkiyet hakları, özellikle dezavantajlı topluluklar için iklim stratejilerinin uygulanmasında büyük bir rol oynamaktadır (Klein ve Smith, 2003). Ancak, gelişmekte olan ülkeler, bu stratejilerin uygulanmasında kaynak kısıtlamaları ve finansal engellerle karşı karşıya kalmaktadır (Tunji-Olayeni vd., 2019). İklim değişikliğiyle mücadelede en etkili çözüm, hem mücadele hem de uyum stratejilerinin entegre edildiği bir yaklaşım olarak önerilmekte olup (Zhao vd., 2018), proaktif uyum stratejileri risklerine rağmen önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır (Shalizi ve Lecocq, 2010). Bu stratejilerin başarılı bir şekilde hayata geçirilebilmesi için yerel otoritelerin katılımı ve acil eylemler de büyük önem taşımaktadır (Klein ve Smith, 2003).

5.4 Afet Yönetiminde Toplum Temelli Yaklaşımlar

Toplum Temelli Afet Yönetimi, afet risklerinin azaltılması stratejilerinde önemli bir yaklaşım haline gelmiş ve acil müdahaleden ziyade önleyici tedbirler ve hazırlık çalışmalarına odaklanmayı sağlamıştır (Luna, 2013). Toplum Temelli Afet Yönetimi'nin temel amacı, toplulukların afet risklerine karşı kendilerini koruyabilmeleri için aktif katılım ve kapasite geliştirme yoluyla güçlendirilmesidir

(Pandey ve Okazaki, 2005). Bu yaklaşım, toplulukları afet yönetiminin her aşamasına, önlem, hazırlık, müdahale ve iyileştirme süreçlerine dahil etmeyi hedeflemektedir (Luna, 2013). Endonezya ve Filipinler gibi ülkelerde uygulanan toplum temelli yaklaşımlar, afetlerin etkilerini azaltmada ve toplulukların direncini artırmada olumlu sonuçlar vermiştir (Ali vd., 2019; Victoria, 2003). Başarılı Toplum Temelli Afet Yönetimi'nin temel unsurları arasında topluluk bilincini artırmak, afet farkındalığını sürekli kılmak ve yerel afet örgütlenmelerini geliştirmek yer almaktadır (Schilderman, 2004). Bu çalışmalar, topluluklar arasında güvenlik kültürünün gelişmesine katkı sağlar ve afetlere karşı daha dayanıklı bir yapının oluşmasını destekler. Ancak, Toplum Temelli Afet Yönetimi'nin uygulanmasında bazı zorluklar da bulunmaktadır. Paydaşlar arasında anlayış eksikliği, resmi örgütlenme kapasitesinin sınırlı olması ve kaynak yetersizliği gibi sorunlar bu zorlukların başında gelir (Ali ve diğerleri, 2019). Bu zorluklara rağmen, Afet Yönetiminde Toplum Temelli Yaklaşımlar, toplulukları güçlendiren ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik eden etkili bir strateji olarak kabul edilmektedir (Moghaddam vd., 2022). Toplulukların yerel düzeyde aktif katılımı, afet risklerini azaltmaya yönelik çalışmaların her topluluğun ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesini sağlamaktadır.

5.5 Finansman ve Kaynak Yönetimi

Etkili afet risk yönetimi, finansal stratejiler ve kaynak yönetimini bir araya getiren kapsamlı bir yaklaşımı gerektirir. Afet sonrası hızlı fon seferberliği için hükümetlerin rezerv fonlar, teminatlı krediler ve sigorta programları gibi çeşitli finansman araçlarına erişimi olması büyük önem taşır. Ancak yalnızca fonların mevcudiyeti yeterli değildir; hükümetlerin bu kaynakları hızla ve etkin bir şekilde ulaştırabilecek sistemleri de olmalıdır (Fengler vd., 2008). Yenilikçi finansman yaklaşımları, örneğin felaket sigortası ve teminatlı borçlar, maliyetleri düşürmeye ve uzun vadeli mali dengeleri korumaya katkı sağlayabilir (Warner vd., 2003).

Gelişen teknolojiler, daha isabetli risk değerlendirmesi yapmaya ve afet planlamasını iyileştirmeye yardımcı olurken, afetlere karşı hazırlık ve müdahale süreçlerini de güçlendirmektedir (Mahul, ve Gurenko, 2006). Gelişmiş ülkeler genellikle afetlerle başa çıkabilecek mali kapasiteye sahipken, gelişmekte olan ülkeler genellikle afet sonrası likidite krizleriyle karşılaşmakta ve yardım ile yeniden inşa süreçlerini finanse etmekte zorlanmaktadır (Hochrainer-Stigler, 2006). Bu nedenle, sürdürülebilir afet yönetimi için önceden hazırlıklı, proaktif finansman yaklaşımlarına geçiş yapmak hayati önem arz etmektedir (Fengler vd., 2008).

6. Tartışma

Coğrafi Bilgi Teknolojileri (CBT) ve Bilişim Sistemleri, modern afet yönetimi süreçlerinde giderek daha merkezi bir rol oynamaktadır. Bu teknolojiler, doğal afetlerin öngörülmesi, etkilerinin azaltılması ve afet sonrası toparlanma süreçlerinin hızlandırılması için kritik bir araç sunmaktadır. Afetlerin mekânsal boyutunu ve karmaşıklığını anlamak için Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS), Uzaktan Algılama (UA), yapay zeka (YZ) ve büyük veri analizi gibi yenilikçi teknolojiler, afet yönetim döngüsünün tüm aşamalarında etkin çözümler sunmaktadır (C. Gamba vd., 2007; T. Raghuvanshi vd., 2014). Bu teknolojilerin özellikle risk azaltma ve önleme aşamalarında sunduğu katkılar çok önemlidir. Örneğin, uzaktan algılama ve CBS teknolojileri, afet öncesinde risk haritaları oluşturulmasına, tehlikeli alanların belirlenmesine ve afet tehlike modellemelerinin oluşturulmasına olanak tanır (Simonovic ve Nirupama, 2005). Bu teknolojiler, doğal afetlerden en çok etkilenen alanların ve toplulukların belirlenmesine yardımcı olarak kaynakların ve müdahale ekiplerinin stratejik olarak yönlendirilmesini sağlar (Krishnamoorthi, 2016). Böylece, afet öncesi hazırlık ve afet sonrası toparlanma süreçlerinde teknolojik çözümlerle müdahale süreleri kısalır ve insan kaynaklı hatalar en aza indirilebilir (Murphy, 2012).

Yapay Zeka (YZ) ve büyük veri analizi, afet yönetiminin "afetlerin önceden kestirimi" ve "afet hazırlık" aşamalarında önemli bir avantaj sağlamaktadır. YZ tabanlı sistemler, büyük miktardaki veriyi hızlı bir şekilde analiz ederek afetlerin etkilerinin ve olasılıklarının öngörülmesinde kullanılmaktadır (Abid vd., 2021). Örneğin, sosyal medya verileri ve sensörlerden gelen büyük veri kümeleri, afet sırasında toplulukların durumunu izleyerek acil müdahale ekiplerine gerçek zamanlı bilgi sağlayabilmektedir (Nunavath ve Olsen, 2019). Bu teknolojiler, afet yönetiminde insan gücüne olan bağımlılığı azaltarak, afet müdahalesi süreçlerini hızlandırmaktadır. Ayrıca, Yapay Zeka destekli sistemler, afet bölgelerindeki kaynak yönetimini optimize etmek ve afetin büyüklüğünü tahmin etmek gibi görevlerde de etkili bir şekilde kullanılmaktadır (Sud, 2020). Bununla birlikte, gelişmekte olan ülkeler, bu teknolojilerin benimsenmesinde ve uygulanmasında birçok zorlukla karşı karşıya kalmaktadır. Özellikle mali kaynak yetersizliği ve teknolojiye erişim eksikliği, afet yönetiminde Coğrafi Bilgi Teknolojilerinin etkin kullanımını engellemektedir (Herold ve Sawada, 2012). Bu ülkelerde, afet yönetimi için gerekli teknolojilere yatırım yapmak, afetlere karşı daha dirençli toplumlar oluşturulmasında önemli bir adım olarak görülmektedir. Ayrıca, Leidig ve Teeuw (2015), açık kaynaklı coğrafi bilgi teknolojilerinin, gelişmekte olan ülkelerde afet yönetimi süreçlerine önemli katkılar sağlayabileceğini öne sürmektedir.

Bu tür açık kaynaklı çözümler, düşük maliyetli olmaları nedeniyle kaynak yetersizliği çeken ülkelerde teknoloji kullanımını artırabilir.

Öte yandan, gelişmiş ülkelerde bu teknolojiler daha bütüncül sistemler haline gelmiştir. Yapay zeka ve büyük veri analizi gibi ileri teknolojilerin coğrafi bilgi sistemleriyle entegrasyonu, afet yönetiminde gerçek zamanlı müdahalelerin yapılabilmesine olanak sağlamaktadır (Pang ve Pang, 2022). Örneğin, Japonya'daki afet yönetim sistemleri, erken uyarı sistemleriyle birleşen coğrafi bilgi sistemlerini kullanarak, deprem ve tsunami gibi afetlerin etkilerini minimize etmeyi başarmıştır (Herold ve Sawada, 2012). Yapay Zeka tabanlı analizler ve risk tahminleri, yalnızca afet anında değil, aynı zamanda uzun vadeli afet hazırlık ve risk azaltma planlamalarında da kullanılmaktadır (Gusanu ve Wyss, 2016). Örneğin, erken uyarı sistemlerine entegre edilen büyük veri analizleri ve YZ algoritmaları, afetlerin ne zaman ve nerede gerçekleşeceğini öngörerek erken müdahale imkanları sunmaktadır. Büyük veri analitiği ve uzaktan algılama teknolojilerinin bir arada kullanımı, afet risklerinin daha iyi analiz edilmesini ve afet bölgelerindeki hasarın hızlı bir şekilde tespit edilmesini sağlar (Intrieri vd., 2017). Bununla birlikte, CBT ve bilişim sistemlerinin kullanımı yalnızca müdahale süreçleriyle sınırlı değildir. Bu teknolojiler, afet sonrası iyileştirme süreçlerinde de önemli bir rol oynar. Afet sonrası dönemde, hasar tespiti yapmak, kaynakları doğru bir şekilde yönlendirmek ve uzun vadeli yeniden inşa planlamalarını gerçekleştirmek için CBS ve uzaktan algılama gibi teknolojiler hayati bir önem taşır (Krishnamoorthi, 2016). Örneğin, 2011 Tohoku depremi sonrası Japonya'da uzaktan algılama teknolojileri, afet sonrası hasar tespitinde önemli bir araç olarak kullanılmıştır (Shimizu, 2012). Genel olarak, CBT ve bilişim sistemlerinin afet yönetiminde etkili bir şekilde kullanımı, sadece teknolojik altyapıya sahip olmakla değil, aynı zamanda bu teknolojilerin doğru uygulanmasını ve toplumun afetlere karşı bilinçlendirilmesini gerektirir. Gelişmekte olan ülkelerde, bu teknolojilerin daha yaygın ve etkili kullanımı için altyapı ve eğitim yatırımları büyük önem taşımaktadır. Aynı zamanda, uluslararası işbirliği ve açık kaynak çözümlerinin kullanımı, teknolojik kapasiteyi artırarak afet yönetiminde daha başarılı sonuçlar elde edilmesine katkı sağlayabilir (Leidig ve Teeuw, 2015). Sonuç olarak, Coğrafi Bilgi Teknolojileri ve Bilişim Sistemleri, afet yönetiminde inovatif çözümler sunarak, risk azaltma, hazırlık, müdahale ve iyileştirme süreçlerini daha etkili hale getirmektedir. Bu teknolojilerin daha geniş ölçekte ve daha bütünleşik bir şekilde kullanımı, toplumların afetlere karşı daha dirençli olmasını sağlayacaktır.

7. Sonuçlar

Afet yönetiminde Coğrafi Bilgi Teknolojileri (CBT) ve Bilişim Sistemleri, afetlerin kestirimi, afetlere hazırlıklı olma, risklerin tespiti, hızlı müdahale ve iyileştirme süreçlerinde kilit bir rol oynamaktadır. Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS), uzaktan algılama teknolojileri, yapay zeka ve büyük veri analitiği, afet yönetimi döngüsünün her aşamasında etkili kararlar alınmasını sağlayarak afetlerin olumsuz etkilerini minimize etmektedir. Bu teknolojilerin kullanımı, gelişmiş ülkelerde yaygınlaşırken, gelişmekte olan ülkelerde maliyetler ve altyapı eksiklikleri gibi çeşitli engellerle karşı karşıya kalmaktadır. Ancak açık kaynak kodlu programların bu alanda kullanımı ve uluslararası iş birliklerinin kurulması bu zorlukları aşmak için umut vaat etmektedir. Bilişim teknolojilerin afet yönetimine entegrasyonu, yalnızca müdahale sürecini hızlandırmakla kalmayıp, aynı zamanda riskleri önceden tespit etme ve bu risklere karşı hazırlıklı olma kapasitelerini artırmaktadır. Örneğin, erken uyarı sistemleri sayesinde afetlerin etkileri önceden tahmin edilip, maruz kalabilecek topluluklar daha hızlı uyarılabilmektedir. Ayrıca, yapay zeka destekli büyük veri analizleri, afet sonrası hasar tespitinde büyük rol oynayarak iyileştirme süreçlerinin daha etkin ve organize bir şekilde yürütülmesine katkıda bulunmaktadır.

Sonuç olarak, afet yönetiminde CBT ve bilişim sistemlerinin kullanımı, toplumların afetlere karşı daha dirençli hale gelmesine olanak sağlar. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bu teknolojilerin etkin bir şekilde kullanılabilmesi için eğitim ve farkındalık artırıcı çalışmalar yapılmalı, ulusal ve uluslararası iş birliği mekanizmaları güçlendirilmelidir. Ayrıca, açık kaynaklı teknolojilerin daha yaygın kullanımı teşvik edilerek, özellikle sınırlı kaynaklara sahip ülkelerde afet yönetimi süreçlerinde teknolojinin sunduğu olanaklardan tam anlamıyla yararlanılması sağlanmalıdır. Bu teknolojilerin afet yönetiminde daha etkin kullanılması, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada da önemli bir katkı sunacaktır.

KAYNAKÇA

1. Abid, M., Mahmood, A., Lee, B. G., Arif, M., Hwang, O., ve Kim, J. (2021). AI-based disaster management using big data predictive analytics: State-of-the-art and future directions. *IEEE Access, 9*, 18277-18292. https://doi.org/10.1109/ACCESS.2021.3051536.

2. Adiyoso, W. (2021). Urgensi Pendekatan Multi dan Inter-disiplin Ilmu dalam Penanggulangan Bencana. *Bappenas Working Papers*.

3. AFAD. (2019). *Türkiye afet raporu 2019*. AFAD. https://www.afad.gov.tr/turkiye-afet-raporu-2019

4. Alexander, D.E. (2006). Globalization of disaster: trends, problems and dilemmas. *Journal of International Affairs, 59*, 2-22.

5. Alruqi, A. S., ve Aksoy, M. S. (2023). The use of artificial intelligence for disasters. *Open Journal of Applied Sciences, 13*(5). https://doi.org/10.4236/ojapps.2023.135052

6. Anderson, A. H. (2012). Unsustainable development: The missing discussion about education at Rio+20. In *Proceedings of the 2012 Rio+20 United Nations Conference on Sustainable Development*. https://api.semanticscholar.org/CorpusID:150910106

7. Arfan, M., Khan, Z., Qadri, N., Hameed, M. H., ve Amir, A. R. (2019). Role of Artificial Intelligence (AI) in combined disaster management. *Organization Theory Review (OTR), 3*(2), 97–121. https://doi.org/10.32350/OTR.0302.05

8. Alexander, D. (2017). *Natural disasters*. Springer.

9. Albala-Bertrand, J. M. (2000). Complex emergencies vs natural disasters: An analytical comparison of causes and effects. *Third World Quarterly, 21*(2), 215-227.

10. Amendola, A., Ermolieva, T., Linnerooth-Bayer, J., ve Mechler, R. (2008). Integrated catastrophic risk modelling: Supporting policy processes. *Natural Hazards, 44*(1), 107-125. https://doi.org/10.1007/s11069-007-9141-6

11. Bayat, A., Dursun, E., ve Yılmaz, Y. (2021). Challenges and opportunities of blockchain technology in disaster management. *Journal of Disaster Risk Science, 12*(4), 257-269.

12. Briceño, S. (2004). Turning the tide: Why development is the key to disaster risk reduction. *International Journal of Disaster Risk Reduction, 1*(1), 1-8.

13. Burkle, F.M. (2006). Globalization and Disasters: Issues of Public Health, State Capacity and Political Action. *Journal of International Affairs, 59*, 241

14. Careem, M., Silva, C. D. D., De Silva, R. P., Raschid, L., ve Weerawarana, S. (2006). Sahana: Overview of a disaster management system. In *International Conference on Information and Automation* (pp. 361-366). IEEE. https://doi.org/10.1109/ICIA.2006.312088

15. Clark, S., Gibson, R., ve Benson, T. (2021). Social media and crowdsourcing in disaster management. *Journal of Disaster Risk Reduction*, 45(2), 124-136.

16. Das, T. K., ve Teng, B. S. (2016). Social media crowdsourcing in disaster management. *International Journal of Information Management, 36*(5), 613-624. https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2016.03.002

17. Drager, K. H. (2013). Multi-cooperation in natural hazards warning and mitigation. In *Proceedings of the 2013 International Conference on Natural Hazards Management*. https://api.semanticscholar.org/CorpusID:195209314

18. EM-DAT. (2023). *The international disaster database*. EM-DAT. https://www.emdat.be/

19. Eshghi, K., ve Larson, R. C. (2008). Disasters: Lessons from the past 105 years. *Disaster Prevention and Management: An International Journal, 17*(1), 62-82. https://doi.org/10.1108/09653560810855883

20. Fengler, W., Ihsan, A., ve Kaiser, K. (2008). *Managing post-disaster reconstruction finance: International experience in public financial management* (p. 4475). Washington, DC: World Bank.

21. Gao, H., Barbier, G., ve Goolsby, R. (2011). Harnessing the crowdsourcing power of social media for disaster relief. *IEEE Intelligent Systems, 26*(3), 10-14. https://doi.org/10.1109/MIS.2011.52

22. Gamba, P., ve Herold, M. (2007). *Global mapping of human settlement: Experiences, data sets, and prospects*. CRC Press.

23. Habibullah, M. S., Din, B. H., Tan, S. H., ve Zahid, H. (2022). Impact of climate change on biodiversity loss: global evidence. *Environmental Science and Pollution Research, 29*(1), 1073-1086.

24. Hagen, J.C., Chhetri, M.B., ve Steiner, N. (2013). Promoting cooperation and coordination in international disaster management. *2013 International Conference on Collaboration Technologies and Systems (CTS)*, 268-272.

25. Herold, M., ve Sawada, M. (2012). Disaster risk reduction in urban environments: The role of open source geospatial tools. *Environment and Urbanization, 24*(2), 433-448. https://doi.org/10.1177/0956247812454620

26. Hochrainer, S. (2006). *Macroeconomic risk management against natural disasters*. DUV.

27. Howard, J., Wright, T., ve Kumar, A. (2016). Disaster preparedness: A big data approach using social media and predictive analytics. *International Journal of Disaster Risk Reduction, 17*, 155-162. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2016.04.014

28. Howe, J. (2009). Crowdsourcing: Why the power of the crowd is driving the future of business. *Crown Business*.

29. Hunt, K., ve Zhuang, J. (2022). Blockchain for disaster management. *Studies in Big Data*, 45(3), 151-163.

30. International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (IFRC). (2001). *Doğal afetleri azaltma on yılı raporu*. IFRC. https://www.ifrc.org/

31. Intrieri, E., Gigli, G., Mugnai, F., Fanti, R., ve Casagli, N. (2017). Landslide early warning systems: Performance and reliability. *Natural Hazards and Earth System Sciences, 17*(1), 77-95. https://doi.org/10.5194/nhess-17-77-2017

32. Jenkins, S. (2015). Resilience: The new paradigm in disaster management—An Australian perspective. *World Journal of Engineering and Technology*, *3*(3), 129-139.

33. Jha, A. K. (2010). *Safer homes, stronger communities: A handbook for reconstructing after natural disasters*. World Bank Publications.

34. Kadıoğlu, M. (2008). Afet yönetimi: Temel tanımlar ve kavramlar. *Afet Yönetimi Dergisi, 1*(1), 1-11.

35. Klein, R. J., ve Smith, J. B. (2003). Enhancing the capacity of developing countries to adapt to climate change: a policy relevant research agenda. *Climate change, adaptive capacity and development*, *317*, 334.

36. Klepac, P., Caswell, H., ve Pellis, L. (2019). Big data in natural disaster management: A review. *Geosciences*, 8(5), 165. https://doi.org/10.3390/geosciences8050165

37. Kolhatkar, A., Patel, V., ve Bhatt, K. (2023). Blockchain technology applications for disaster response and recovery. *International Journal of Information Management, 58*, 112-128. https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2023.102557

38. Krishnamoorthi, N. (2016). Geographic information systems in disaster management. In R. Rajeev ve S. Tanuja (Eds.), *Disaster management and prevention* (pp. 34-56). Cambridge Scholars Publishing.

39. Laframboise, M. N., ve Loko, M. B. (2012). Natural disasters: mitigating impact, managing risks.

40. Lamsal, M., ve Kumar, R. (2020). Artificial intelligence in disaster management: Current trends and future prospects. International Journal of Disaster Risk Reduction, 45, 101510. https://doi.org/xxxx

41. Leidig, M., ve Teeuw, R. (2015). Free and open-source software in disaster management: Opportunities for developing countries. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, *24*(4), 382-397. https://doi.org/10.1108/DPM-11-2014-0221

42. Lindell, M. K. (2013). Disaster studies. *Current Sociology*, 61(5-6), 797-825. https://doi.org/10.1177/0011392113484456.

43. Luna, E. M. (2013). Community-based disaster risk reduction and disaster management. In *Disaster Management* (pp. 43-63). Routledge.

44. Mahul, O., ve Gurenko, E. (2006). *The macro financing of natural hazards in developing countries* (Vol. 4075). World Bank Publications.

45. Mary, A.A., ve Chitra, D.K. (2017). Study on Disaster Recovery in Cloud Environment. *2017 World Congress on Computing and Communication Technologies (WCCCT)*, 165-167.

46. Mathew, D., Brintha, N. C., ve Jappes, J. W. (2023). Artificial intelligence powered automation for industry 4.0. In *New Horizons for Industry 4.0 in Modern Business* (pp. 1-28). Cham: Springer International Publishing.

47. Matyas, D., ve Pelling, M. (2015). Positioning resilience for 2015: The role of resistance, incremental adjustment, and transformation in disaster risk management policy. *Disaster Risk Reduction, 7*, 173-182. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2014.09.001

48. McEntire, D. A. (1999). Sustainability or invulnerable development? Proposals for the current shift in paradigms. *Australian Journal of Emergency Management*, 14(2), 52-57.

49. Moghaddam, P. S., Sohrabizadeh, S., Jahangiri, K., ve Nazari, S. S. H. (2022). Community-Based Disaster Health Management Approaches: A Systematic Literature Review. *Journal of Iranian Medical Council*.

50. Murphy, R. R. (2012). Disaster robotics. *Communications of the ACM, 55*(12), 38-45. https://doi.org/10.1145/2380656.2380667

51. Nielsen, J., Boserup, F., ve Nielsen, M. (2024). Social media and crowdsourcing: Enhancing disaster preparedness and response. *International Journal of Information Management, 64*, 102575. https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2023.102575

52. Nunavath, V., ve Olsen, S. (2019). AI-based crowdsourcing for disaster management: Opportunities and challenges. *Sustainability, 11*(12), 3372. https://doi.org/10.3390/su11123372

53. Okdinawati, L., Dwiputranti, M.I., ve Oktora, R.A. (2019). The role and multi parties interaction and coordination mechanism on disaster management. *International Journal of Emergency Management*.

54. Pandey, B. H., ve Okazaki, K. (2005). Community-based disaster management: empowering communities to cope with disaster risks. *Regional Development Dialogue*, *26*(2), 52.

55. Pang, Z., ve Pang, Z. (2022). Artificial intelligence and big data analytics in disaster preparedness and humanitarian assistance. *AI and Society, 37*(2), 305-319. https://doi.org/10.1007/s00146-021-01245-4

56. Parlak, B., ve Gunduz, I. (2015). Hybrid Structures In Disaster Management: Political And Administrative Multi-layered Approaches. *WIT Transactions on the Built Environment, 168*, 1159-1169.

57. Peker, S., Gönen, M., ve Altun, E. (2022). Blockchain technology for pandemic management and disaster preparedness. *Global Health Journal, 16*(2), 90-105.

58. Pomerleau, F., Colas, F., ve Siegwart, R. (2015). A review of point cloud registration algorithms for mobile robotics. *Foundations and Trends® in Robotics*, *4*(1), 1-104.

59. Poudel, R., Bista, B. B., ve Dongol, B. B. (2024). Early warning systems with big data analytics: Towards disaster management. *Disaster Risk Science and Management, 12*(1), 34-56.

60. Raghuvanshi, T. K., Kala, P. M., ve Singh, M. (2014). Landslide Disaster Management and Reduction: An Approach Through Remote Sensing and GIS. In *Landscape Ecology and Water Management: Proceedings of IGU Rohtak Conference, Vol. 2* (pp. 33-40). Springer Japan.

61. Raut, S. V. (2024). Artificial intelligence use in disasters management. *International Journal of Innovative Science and Research Technology (IJISRT), 9*(5), 2928-2930. https://doi.org/10.38124/ijisrt/IJISRT24MAY1679

62. Ravi Shankar, T., Kumar, S., ve Rajesh, R. (2019). Crowdsourcing disaster response data through social media. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, 28(2), 87-104.

63. Richardson, D. (2012). Lessons from Hiroshima and Nagasaki: The most exposed and most vulnerable. *Bulletin of the Atomic Scientists*, *68*(3), 29-35.

64. Roy, N., Singh, P., ve Roy, S. (2011). Challenges of disaster management in developing countries. *Disaster Management Review, 4*(1), 45-56.

65. Rum, M. (2016). The Case of Regional Disaster Management Cooperation in ASEAN: A Constructivist Approach to Understanding How International Norms Travel. *Southeast Asian Studies*, *5*, 491-514.

66. Sabbaghi, F., Mahboubi, A., ve Othman, S.H. (2017). Journal of Soft Computing and Decision Support Systems Hybrid Service for Business Contingency Plan and Recovery Service as a Disaster Recovery Framework for Cloud Computing.

67. Sabz, F., Ali, R., ve Javed, M. (2022). A blockchain-enabled model to enhance disaster aid network resilience. *Confluence Journal, 8*(4), 345-356.

68. Schilderman, T. (2004). Adapting traditional shelter for disaster mitigation and reconstruction: experiences with community-based approaches. *Building research ve information*, *32*(5), 414-426.

69. Schimak, G., Havlik, D., ve Granell, C. (2015). Enhancing disaster response through social media integration: A crowdsourcing perspective. *Computers ve Geosciences*, 78, 1-9. https://doi.org/10.1016/j.cageo.2015.01.007

70. Shalizi, Z., ve Lecocq, F. (2010). To mitigate or to adapt: Is that the question? Observations on an appropriate response to the climate change challenge to development strategies. *The World Bank Research Observer*, *25*(2), 295-321.

71. Shaluf, M., I. (2007). An overview on disasters. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, *16*(5), 687-703.

72. Shi, P., Ye, T., Wang, Y., Zhou, T., Xu, W., Du, J., ... ve Okada, N. (2020). Disaster risk science: A geographical perspective and a research framework. *International Journal of Disaster Risk Science*, *11*, 426-440.

73. Simonovic, S. P., ve Nirupama. (2005). A spatial multi-objective decision-making under uncertainty for water resources management. *Journal of Hydroinformatics*, *7*(2), 117-133.

74. Simonovic, S.P. (2016). From Risk Management to Quantitative Disaster Resilience – A Paradigm Shift. *International Journal of Safety and Security Engineering*, *6*, 85-95.

75. Singh, N. (2022). GIS in disaster management: An overview. *International Journal of Geo-Information Science*, *23*(4), 345-367. https://doi. org/10.1080/ 19475683.2022.2039487

76. Singhal, S., Sharma, A., Gourisaria, M. K., Sharma, B., ve Dhaou, I. B. (2023). A disaster management system using cloud computing. *2023 20th ACS/IEEE International Conference on Computer Systems and Applications (AICCSA)*, 1-6. https://doi.org/10.1109/AICCSA56732.2023.1234567

77. Shimizu, M. (2012). Resilience in disaster management and public policy: a case study of the Tohoku disaster. *Risk, Hazards ve Crisis in Public Policy*, *3*(4), 40-59.

78. Sobha, G., ve Sridevi, A. (2019). Use case of blockchain in disaster management: A conceptual view. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, *6*(2), 123-135.

79. Stephen, J., ve Sparks (2006). Extreme natural hazards: population growth, globalization and environmental change. *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*, *364*, 1875 - 1888.

80. Sud, M. (2020). The role of artificial intelligence in disaster management. *AI in Society*, *35*(3), 289-302.

81. Treiblmaier, H., ve Rejeb, A. (2023). Blockchain technology in pandemic and disaster management: A systematic review. *Journal of Technology Management, 17*(3), 225-240.

82. Tunji-Olayeni, P. F., Omuh, I. O., Afolabi, A. O., Ojelabi, R. A., ve Eshofonie, E. E. (2019, August). Climate change mitigation and adaptation strategies for construction activities within planetary boundaries: Limitations of developing countries. In *Journal of Physics: Conference Series* (Vol. 1299, No. 1, p. 012006). IOP Publishing.

83. United Nations Department of Humanitarian Affairs (UNDHA). (1992). *Disaster report 1992*. UNDHA. https://reliefweb.int/organization/un-dha

84. Van Westen, C. J. (2000). The modelling of landslide hazards using GIS. *Surveys in geophysics*, *21*(2), 241-255.

85. Vadivel, S., ve Rav, S.B. (2010). Disaster Management: A Global Issue. *International Journal of Civil and Structural Engineering*, *1*, 80-90.

86. Velev, D., ve Zlateva, P. (2023). Challenges of artificial intelligence application for disaster risk management. *International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences, XLVIII-M-1-2023*, 387-394. https://doi.org/10.5194/isprs-archives-XLVIII-M-1-2023-387-2023

87. Venkateswarlu, B., ve Shanker, A. (2001). Climate change and agriculture: Adaptation and mitigation strategies. *Indian Journal of Agronomy*, *46*(2), 1-8. https://api.semanticscholar.org/CorpusID:153055814

88. Vina, A., Chen, X., McConnell, W. J., Liu, W., ve Liu, J. (2011). Effects of natural disasters on human health and ecosystems: A synthesis of natural and human dimensions. *Natural Hazards*, *59*(3), 1613-1620. https://doi. org/10.1007 /s11069-011-9844-x

89. Warner, K., Pflug, G., Martin, L. A., Linnerooth-Bayer, J., Freeman, P., ve Mechler, R. (2003). Disaster risk management: national systems for the comprehensive management of disaster risk and financial strategies for natural disaster reconstruction

90. Zhao, C., Yan, Y., Wang, C., Tang, M., Wu, G., Ding, D., ve Song, Y. (2018). Adaptation and mitigation for combating climate change–from single to joint. *Ecosystem health and sustainability*, *4*(4), 85-94.

Dijital Dönüşüm ve Halkla İlişkiler: Arçelik Üzerinden Yeni Trendler

Fatma Yiğit Açıkgöz[1]

[1] Öğr. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-3748-1496

1. Giriş

Halkla ilişkiler (PR), geleneksel olarak kitle iletişim araçlarını kullanarak kamuoyuyla sağlıklı ilişkiler kurmayı ve bir kurumun ya da markanın itibarını yönetmeyi hedefleyen bir disiplin olarak tanımlanmaktadır (Cutlip, Center & Broom, 2006). Televizyon, radyo ve basılı medya gibi geleneksel kanallar, PR profesyonelleri için uzun yıllar boyunca temel araçlar olmuş; mesajların doğruluğu, tutarlılığı ve hedef kitleye uygun bir şekilde iletilmesi bu kanallar üzerinden sağlanmıştır (Grunig & Hunt, 1984). Ancak dijitalleşmenin hız kazanması ve sosyal medya platformlarının geniş kitleler üzerinde ciddi bir etkiye sahip olmaya başlamasıyla, halkla ilişkiler uygulamalarında köklü değişimler meydana gelmiştir (Yiğit Açıkgöz ve Karakaya, 2017).

Sosyal medya, halkla ilişkiler profesyonelleri için sadece bir iletişim aracı olmanın ötesine geçerek, çift yönlü bir etkileşim ortamı sunmaktadır. Bu platformlar, markaların yalnızca mesajlarını iletmekle kalmayıp, aynı zamanda doğrudan geri bildirim alabilecekleri bir alan yaratmıştır (Kaplan & Haenlein, 2010; Kayakuş vd., 2024). Sosyal medya sayesinde hedef kitle ile etkileşim daha hızlı ve kişiselleştirilmiş bir şekilde sağlanabilmekte, bu da geleneksel medya araçlarına kıyasla halkla ilişkilerde devrim niteliğinde bir dönüşüm yaratmaktadır (Tuten & Solomon, 2017; Kayakuş vd.,2024). Ayrıca, sosyal medyanın yükselişiyle beraber halkla ilişkiler stratejileri daha çevik ve dinamik bir hale gelmiş, kriz yönetimi ve itibar koruma süreçlerinde anlık müdahalelerin önemi artmıştır (Coombs, 2015).

Bu dönüşüm sürecinde, yapay zeka (AI) ve artırılmış gerçeklik (AR) gibi teknolojik gelişmeler, halkla ilişkilerde sosyal medyanın rolünü daha da derinleştirmiştir. Yapay zeka, sosyal medya analitiği, içerik üretimi ve kişiselleştirilmiş iletişim gibi alanlarda halkla ilişkiler profesyonellerine yeni imkanlar sunmaktadır (Van Dijck, 2013). Örneğin, yapay zeka destekli algoritmalar, sosyal medya üzerinde gerçek zamanlı veriler toplayarak, halkla ilişkiler stratejilerinin hedef kitleye daha etkili bir şekilde ulaşmasını sağlamakta ve marka algısına ilişkin öngörüler sunmaktadır (Shahbaznezhad, Dolan & Rashidirad, 2021). Ayrıca, sanal ve artırılmış gerçeklik teknolojileri, markaların hedef kitleye yaratıcı ve etkileyici deneyimler sunmasına olanak tanıyarak, halkla ilişkilerde yeni bir etkileşim düzeyi yaratmaktadır (Schroeder, 2018).

Geleceğe bakıldığında, yapay zeka ve artırılmış gerçeklik gibi teknolojilerin halkla ilişkilerdeki etkisinin daha da artacağı öngörülmektedir. Bu teknolojiler, halkla ilişkiler uzmanlarının kriz yönetiminde daha hızlı ve verimli çözümler ge-

liştirmesine, hedef kitleye ulaşmada daha stratejik adımlar atmasına ve marka deneyimlerini güçlendirmesine olanak tanımaktadır (Smith, 2020;Yiğit Açıkgöz, 2024). Sosyal medya, bu bağlamda halkla ilişkiler için yalnızca bir mecra olmanın ötesine geçip, hedef kitle ile derin bağların kurulabildiği bir alan haline gelmiştir. Bu kitap bölümü, sosyal medyanın halkla ilişkilerdeki geleceğini ve yapay zeka, artırılmış gerçeklik gibi yeniliklerin bu alana nasıl yön vereceğini incelemeyi amaçlamaktadır.

2. Halkla İlişkilerin Dönüşümü

Halkla ilişkiler (PR), toplumsal iletişim ve etkileşim biçimlerinin gelişimiyle birlikte sürekli bir evrim geçirmiştir. Teknolojik değişimler ve sosyal medya dinamikleri, halkla ilişkilerin uygulama alanlarını ve stratejilerini köklü bir şekilde dönüştürmüştür. Bu çalışmada da, halkla ilişkilerin tarihsel gelişimi, dijital dönüşüm süreçleri ve günümüzdeki uygulama yöntemleri Arçelik markası özelinde detaylandırılmıştır.

2.1. Geleneksel Halkla İlişkiler Yaklaşımları

Halkla ilişkilerin kökenleri, 20. yüzyılın başlarına dayanmaktadır. O dönemde, halkla ilişkiler uygulamaları çoğunlukla tek yönlü bir iletişim modeline dayanıyordu. Organizasyonlar, mesajlarını kamuoyuna iletmek için medya kanallarını kullanıyordu. Bu süreç, "yayıncıdan alıcıya" modelini temsil eder ve genellikle geri bildirim almadan gerçekleşirdi (Grunig, 2001). Örneğin, basın bültenleri, şirketin haberlerini iletmek için en yaygın araçlardan biriydi. Ancak bu yaklaşım, kamuoyunun tepkisini anlama konusunda ciddi zorluklar barındırıyordu.

Halkla ilişkiler profesyonelleri, genellikle markaların imajını güçlendirmeye ve kriz anlarında itibar yönetimine odaklanıyordu. Bu dönemde, PR faaliyetleri daha çok medya odaklıydı ve iletişim süreci, bir tarafın mesajını diğer tarafa iletmesiyle sınırlıydı. Bu durum, halkla ilişkilerin daha etkileşimli bir yapıya kavuşmasını engelliyordu.

2.2. Dijital Dönüşüm ve Etkileşim

Dijital teknolojilerin yükselişi, halkla ilişkilerin doğasını köklü bir şekilde değiştirmiştir. İnternetin ve sosyal medyanın gelişimi, organizasyonların hedef kitleleriyle etkileşim kurma biçimlerini dönüştürdü. Artık tüketiciler, markalarla doğrudan iletişim kurabiliyor ve geri bildirim verebiliyordu. Bu süreç, halkla ilişkiler stratejilerinin de yeniden şekillenmesini gerektirdi (Cutlip, Center & Broom, 2006).

2.3. Sosyal Medyanın Rolü

Sosyal medya platformları, halkla ilişkilerin dinamik ve etkileşimli bir hale gelmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Twitter, Facebook, Instagram gibi platformlar, markaların doğrudan tüketicilere ulaşmasını sağlamakta ve anlık geri bildirim almayı mümkün kılmaktadır. Bu değişim, PR profesyonellerinin hedef kitleleriyle daha yakın ve samimi bir ilişki kurmalarını kolaylaştırmıştır (Kietzmann et al., 2011).

Sosyal medya, yalnızca bilgilendirme aracı değil, aynı zamanda iki yönlü bir iletişim platformu haline gelmiştir. Markalar, kullanıcıların yorumlarını, paylaşımlarını ve geri bildirimlerini doğrudan izleyerek, topluluklarının beklentilerine daha hızlı yanıt verebilmektedir. Örneğin, bir marka, bir ürün lansmanı sırasında sosyal medyada anında geri dönüşler alarak, stratejisini hızlı bir şekilde güncelleyebilme şansına sahiptir.

2.4. Kriz Yönetimi

Dijital dönüşüm, kriz yönetimi alanında da önemli değişiklikler getirmiştir. Geleneksel medya kanallarında yayılan olumsuz bir haber, sosyal medya sayesinde hızla geniş kitlelere ulaşabilmektedir. Bu nedenle, halkla ilişkiler uzmanlarının kriz anlarında hızlı ve etkili bir yanıt verme yeteneği büyük önem taşımaktadır (Coombs, 2007).

Sosyal medya, markaların kriz yönetimi süreçlerini daha şeffaf ve etkili hale getirmektedir. Bir kriz durumunda, markalar sosyal medya aracılığıyla doğrudan açıklama yapabilir, yanlış anlamaları düzeltebilir ve kamuoyuyla doğrudan iletişime geçebilir. Örneğin, bir ürün hatası durumunda, marka sosyal medya üzerinden hemen bir duyuru yaparak durumu açıklığa kavuşturabilir.

2.5. Veri Analitiği ve Ölçümleme

Dijital dönüşümle birlikte, halkla ilişkilerde veri analitiği ve ölçümleme büyük bir önem kazanmıştır. Geleneksel yöntemlerle yürütülen PR kampanyalarının etkinliğini ölçmek genellikle zorluklar barındırıyordu. Ancak, günümüzde dijital araçlar sayesinde PR profesyonelleri, kampanyalarının performansını gerçek zamanlı olarak izleyebilmekte ve analiz edebilmektedir (Wright & Hinson, 2010).

2.6. Veri Tabanlı Stratejiler

Veri analitiği, hedef kitlelerin davranışlarını ve geri bildirimlerini anlamak için kritik bir araç haline gelmiştir. Sosyal medya etkileşimleri, kampanyaların hangi alanlarda daha etkili olduğunu göstermekte ve kullanıcı verileri, potansiyel

müşteri segmentlerinin belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Örneğin, bir kampanyanın belirli bir demografik grupta daha fazla ilgi görmesi durumunda, marka bu bilgiyi kullanarak hedef kitlesini daha iyi anlamaya ve stratejisini buna göre yeniden şekillendirmeye imkan bulur.

Sonuç olarak, halkla ilişkilerin dönüşümü, teknoloji ve sosyal medyanın etkisiyle şekillenen dinamik bir süreçtir. Geleneksel tek yönlü iletişim modellerinden, çok yönlü etkileşime dayanan bir yapıya geçiş, halkla ilişkiler profesyonellerinin stratejilerini yeniden düşünmelerini zorunlu kılmıştır. Bugünün dünyasında, markalar sadece mesajlarını iletmekle kalmamalı; aynı zamanda hedef kitleleriyle anlamlı bir diyalog kurmayı, kriz durumlarına hızlıca yanıt vermeyi ve veri analitiğini etkin bir şekilde kullanarak stratejilerini sürekli olarak güncellemeyi öğrenmelidir.

Bu dönüşüm, halkla ilişkilerin geleceğinde önemli bir yer tutacak ve yeni fırsatlar sunacaktır. İletişim alanındaki bu değişimler, halkla ilişkiler uygulamalarını daha etkili ve katılımcı hale getirerek, markaların ve toplumun birbirleriyle daha güçlü bağlar kurmasına yardımcı olacaktır.

3. Yöntem

Vaka analizi, bir olayı veya kurumu derinlemesine inceleyerek ilgili teorilerin pratik uygulamaları üzerindeki etkilerini analiz etmeye yönelik bir araştırma yöntemidir. Halkla ilişkilerde vaka analizi, belirli bir kurumun stratejilerini inceleyerek alandaki teorik bilgiyi somutlaştırmakta ve pratik çıktıları değerlendirme fırsatı sunmaktadır (Yin, 2014). Özellikle sosyal medya ve dijitalleşmenin halkla ilişkiler üzerindeki etkilerini anlamada vaka analizi yöntemi, bir markanın stratejik yaklaşımlarını gözlemleyerek o markanın iletişim süreçlerini daha iyi anlamayı sağlamaktadır (Tellis, 1997).

Sosyal medyanın halkla ilişkilerde artan rolü, markaların hedef kitleleriyle etkileşim kurma biçimlerini dönüştürmektedir. Yapay zeka (AI) ve artırılmış gerçeklik (AR) gibi yenilikçi teknolojiler, halkla ilişkiler stratejilerine yeni bir boyut kazandırarak müşteri memnuniyetini ve marka sadakatini artırmaya katkı sağlamaktadır (Kaplan & Haenlein, 2010). Vaka analizleri, bu tür teknolojilerin etkisini değerlendirerek gelecekteki halkla ilişkiler stratejilerinin geliştirilmesi için önemli bilgiler sunmaktadır (Eisenhardt, 1989). Bu kitap bölümünde, Arçelik markasının sosyal medya üzerindeki halkla ilişkiler faaliyetlerinde yapay zeka ve artırılmış gerçeklik teknolojilerini nasıl kullandığı örnek olarak ele alınmıştır.

3.1. Bulgular

Arçelik, Türkiye'nin önde gelen teknoloji şirketlerinden biri olarak, yenilikçi yaklaşımları ve dijital dönüşüme uyumuyla dikkat çekiyor. Şirket, sosyal medyada yapay zeka (AI) ve artırılmış gerçeklik (AR) gibi yeni teknolojilerden yararlanarak halkla ilişkiler faaliyetlerini etkin bir şekilde sürdürmektedir. Bu vaka analizi, Arçelik'in sosyal medya stratejilerinde AI ve AR'yi nasıl kullandığını ve bu teknolojilerin markanın hedef kitlesiyle olan iletişim ve etkileşimlerini nasıl dönüştürdüğünü incelemektedir.

3.1.1. Yapay Zeka Destekli Müşteri Hizmetleri ve Chatbotlar

Arçelik, müşteri hizmetleri alanında sosyal medya platformlarında yapay zeka destekli chatbotları kullanarak müşterilerine anında yanıt verme imkanı sunmaktadır. Bu chatbotlar, müşterilerin markaya ait Facebook Messenger ve WhatsApp gibi kanallar üzerinden sıkça sordukları sorulara 7/24 hızlı yanıtlar sağlayarak müşteri deneyimini iyileştirmektedir. Arçelik'in chatbotları, kullanıcıların ürün bilgilerine ulaşmalarına, teknik destek almalarına ve şikayet veya taleplerini iletmelerine olanak tanımaktadır.

Chatbotların sağladığı faydalar arasında daha hızlı yanıt süreleri, maliyet etkinliği ve insan hatasını azaltma gibi avantajlar bulunmaktadır. Ayrıca, bu sistemler veri toplama ve analiz etme kabiliyeti ile halkla ilişkiler profesyonellerine müşteri ihtiyaçları hakkında daha derin içgörüler sağlamaktadır. Bu, Arçelik'in halkla ilişkiler stratejilerini müşteri beklentilerine göre şekillendirmesini mümkün kılmakta ve markanın sosyal medya üzerindeki etkileşimlerini optimize etmesine katkı sunmaktadır.

3.1.2. AR Destekli Ürün Deneyimi

Arçelik, tüketicilere sanal ürün deneyimleri sunarak sosyal medya platformlarında etkileşimi artırmak için artırılmış gerçeklik (AR) teknolojisini kullanmaktadır. Örneğin, Arçelik'in buzdolabı ve çamaşır makinesi gibi ürünlerinin belirli AR filtreleri aracılığıyla sosyal medya üzerinden ev ortamında nasıl görüneceğini kullanıcılarına gösterme imkanı bulunmaktadır. Kullanıcılar, Instagram ve Facebook gibi platformlarda bu AR filtrelerini deneyimleyerek ürünlerin evlerinde nasıl duracağını sanal olarak görebilmektedir.

Bu AR tabanlı ürün deneyimi, tüketicilere satın alma kararlarını daha iyi değerlendirme fırsatı sunarken, markaya dair etkileşimi de güçlendirmektedir. Özellikle mobilya veya ev eşyası gibi görselliğin ve alanın önemli olduğu sektörlerde, AR teknolojisi kullanıcıların markayla bağ kurmasını kolaylaştırmaktadır.

Arçelik, bu gibi yenilikçi AR deneyimleriyle tüketicilere hem bilgi sunuyor hem de eğlenceli bir marka deneyimi yaşatan bir marka olarak öne çıkmaktadır.

3.1.3. Sosyal Medya Analitiği ile Hedef Kitle Analizi

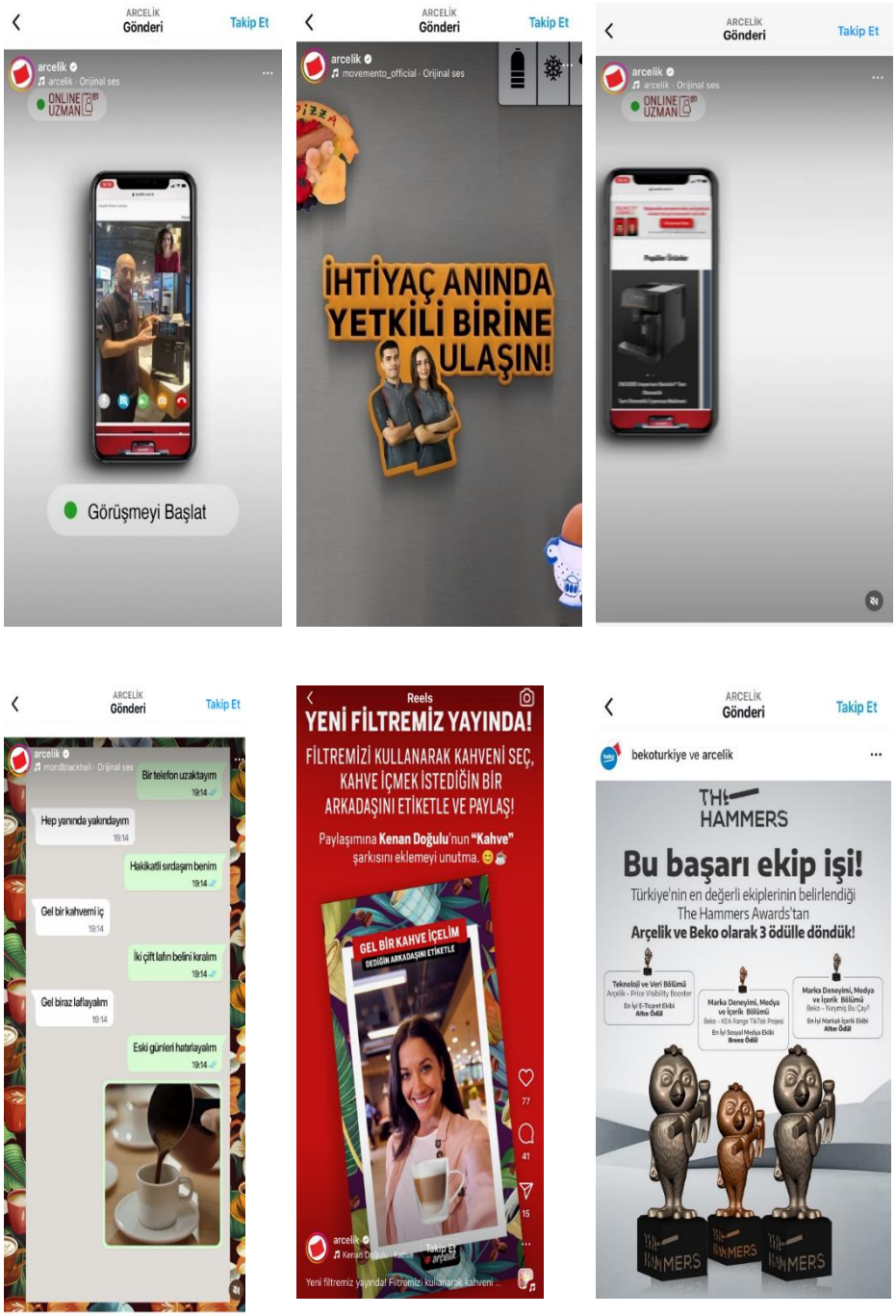
Arçelik, sosyal medya platformlarındaki kullanıcı davranışlarını analiz etmek için yapay zeka destekli sosyal medya analitik araçlarını kullanarak hedef kitlesi hakkında bilgi toplamktadır. Sosyal medya analitiği, kullanıcıların markayla nasıl etkileşime geçtiğini, hangi içerik türlerinin daha fazla ilgi çektiğini ve genel müşteri algısının nasıl şekillendiğini analiz etmesine olanak sağlamkatadır.

Yapay zeka destekli bu analizler, Arçelik'in sosyal medya kampanyalarını kişiselleştirmesine ve kampanya performanslarını sürekli optimize etmesine yardımcı olmaktadır. Örneğin, belirli bir ürün kampanyasının sosyal medya üzerindeki etkisi gerçek zamanlı olarak izlenebilmekte, böylece halkla ilişkiler profesyonelleri anlık değişikliklerle stratejilerini iyileştirebilmektedir.

3.1.4. Kampanya Başarısı ve Marka İmajı Üzerindeki Etkisi

Arçelik'in yapay zeka ve artırılmış gerçeklik gibi teknolojileri sosyal medya halkla ilişkilerinde kullanması, markanın teknolojik yeniliklere uyumlu, çağdaş ve müşteri odaklı bir imaj yaratmasını desteklemektedir. Özellikle genç ve teknolojiye duyarlı kitleler arasında markaya dair olumlu bir algı oluşturulmaktadır. AI ve AR tabanlı kampanyalar, markanın sosyal medya etkileşim oranlarını artırarak geniş kitlelere ulaşmasını sağlamaktadır.

Yeni teknolojiler kullanılarak uygulanan bu stratejiler, Arçelik markasına olan güvenin artırılmasına ve müşteri memnuniyetini iyileştirmesine katkı sağlarken, sosyal medya üzerindeki bu inovatif uygulamalar, markanın sektördeki rekabet gücünü korumasına yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte, AI ve AR'nin entegrasyonu, sadece müşteri hizmetlerinde değil, aynı zamanda dijital halkla ilişkiler stratejilerinde de verimlilik ve başarı sağlamaktadır.

Şekil: Arçelik markasının kullandığı yeni teknoloji örnekleri (Arçelik, 2024).

Sonuç

Arçelik, sosyal medya platformlarında yapay zeka ve artırılmış gerçeklik teknolojilerini kullanarak yenilikçi halkla ilişkiler stratejilerini hayata geçirmekte başarılı bir örnek sunmaktadır. Yapay zeka destekli chatbotlarla müşteri deneyimini zenginleştiren marka, AR filtreleri aracılığıyla kullanıcılarına sanal ürün deneyimleri yaşatmaktadır. Bu stratejiler, Arçelik'in teknolojiye uyumlu, modern ve müşteri odaklı bir marka imajı oluşturmasını sağlamaktadır. Arçelik'in başarısı, diğer markalara da yol gösterici olabilir; sosyal medya tabanlı halkla ilişkiler faaliyetlerinde, chatbot ve AR gibi teknolojilerden faydalanmak, müşteri bağlılığını ve marka imajını güçlendirebilir.

Gelecekte farklı markalar için de bu tarz analizlerin yapılması, halkla ilişkiler stratejilerini geliştirmek adına değerli içgörüler sunacaktır. Örneğin, farklı sektörlerdeki markalar için çeşitli sosyal medya platformlarında yürütülecek analizler, sosyal medya etkileşimlerinin marka algısı üzerindeki etkisini detaylandırabilir. Yapay zeka algoritmaları, kriz yönetimi ve itibar yönetimi süreçlerinde daha özelleştirilmiş çözümler sunarak, markaların hedef kitleleriyle daha güçlü bağlar kurmasına katkı sağlayabilir. Böylece halkla ilişkiler disiplininde sosyal medya teknolojilerinin etkin kullanımı, müşteri memnuniyeti ve marka sadakatini artırmaya yönelik önemli bir strateji olarak kalacaktır.

Kaynakça

Arçelik, İnstagram Uygulaması, (2024). Erişim Tarihi: 04.11.2024.

Coombs, W. T. (2007). Ongoing Crisis Communication: Planning, Managing, and Responding. Sage Publications

Coombs, W. T. (2015). *Ongoing crisis communication: Planning, managing, and responding*. SAGE Publications.

Cutlip, S. M., Center, A. H., & Broom, G. M. (2006). *Effective public relations*. Pearson.

Eisenhardt, K. M. (1989). Building theories from case study research. *Academy of Management Review, 14*(4), 532-550.

Grunig, J. E., & Hunt, T. (1984). *Managing public relations*. Holt, Rinehart, and Winston.

Grunig, J. E. (2001). Two-Way Symmetrical Public Relations: Past, Present, and Future. In Public Relations Research

Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of social media. *Business Horizons, 53*(1), 59-68.

Kayakuş, M., Yiğit Açikgöz, F., Dinca, M. N., Kabas, O. (2024). Sustainable Brand Reputation: Evaluation of iPhone Customer Reviews with Machine Learning and Sentiment Analysis. *Sustainability, 16*(14), 6121.

Kietzmann, J. H., Hermkens, K., McCarthy, I. P., & Silvestre, B. S. (2011). Social Media? Get Serious! Understanding the Functional Building Blocks of Social Media. Business Horizons, 54(3), 241-251.

Schroeder, R. (2018). *Social theory after the internet: Media, technology, and globalization*. UCL Press.

Shahbaznezhad, H., Dolan, R., & Rashidirad, M. (2021). The role of social media content format and platform in users' engagement behavior. *Journal of Business Research, 125*, 591-598.

Smith, P. R. (2020). *Strategic social media management: Theory and practice*. Routledge.

Tellis, W. (1997). Application of a case study methodology. *The Qualitative Report, 3*(3), 1-17.

Tuten, T. L., & Solomon, M. R. (2017). *Social media marketing*. SAGE.

Wright, D. K., & Hinson, M. D. (2010). An Updated Examination of Social Media and Public Relations: The American Perspective. Public Relations Journal, 4(3).

Van Dijck, J. (2013). *The culture of connectivity: A critical history of social media*. Oxford University Press.

Yin, R. K. (2014). *Case study research: Design and methods*. SAGE Publications.

Yiğit Açıkgöz, F., Karakaya, Ç. (2018). Akademik Örgütlerde İtibar Algısı: Akdeniz Üniversite'sinin İç ve Dış Paydaşları Üzerine Bir Araştırma. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 30, 191-217.

Yiğit Açıkgöz, F. (2024 Diyalojik İletişim Perspektifinden Olgunlaşma Enstitülerinin Sosyal Medya Kullanımı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(157), 330-344.

Yerel Yönetimlerin Hizmet Sunumunda Akıllı Şehirlerin Rolü: Akıllı Kamu Hizmeti

***Nilgün Kahraman*[1]**

[1] Dr. Arş.Gör., Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Orcid: 0000-0003-3196-2643

GİRİŞ

Teknolojinin şehir hayatını değiştirmesi ile birlikte şehir yönetimleri de değişmeye başlamıştır. Kentleşmenin oranlarının artışı ve şehirlerin giderek karmaşık bir hal alması, yönetim zorluklarını da beraberinde getirmektedir. Böylece kamu hizmetlerinin hızlı ve etkili şekilde sunulması da zorlaşmaktadır. Bu sorunları aşmada dijital dönüşüm ve teknoloji etkili olmaktadır. Akıllı şehirlerde, yapay zekâ, nesnelerin interneti (IoT) gibi teknolojiler bir araya getirilmiştir. Yeni teknolojilerle birlikte şehirlerin yaşam kalitesi artırılmış ve kamu hizmetleri daha verimli sunulmaya başlanmıştır.

Yerel yönetimler, vatandaşların sorunlarına daha hızlı çözüm getirebilen, vatandaşların daha kolay ulaşabildikleri birimler olarak öne çıkmaktadır. Teknoloji ve dijital dönüşüm ile birlikte geleneksel kamu hizmeti anlayışından vatandaş odaklı kamu hizmet anlayışına geçiş yapılmıştır. Ulaşımdan enerji yönetimine, sağlıktan tarıma kadar uygulanan yeni yöntemler ile yerel yönetimlerin de verimliliği artmıştır.

1. YEREL YÖNETİMLERİN DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜ

Onlarca yıllık teknolojik gelişmeler, kamu kurumlarının işlerini yürütme şeklini kademeli olarak yeniden şekillendirmiştir. Zamanla, idari işler birkaç önemli geçiş yapmıştır. Bilgisayarlaşma, her şeyi elle yapma ihtiyacını ortadan kaldırmıştır. Bilişim, verilerin toplanmasını ve düzenlenmesini basitleştirmiştir ve standardizasyon, farklı departmanlar arasında uyumluluğu sağlamıştır (Kuramitsu vd., 2021: 23). Yerel yönetimlerin dijital dönüşümü benimsemeleri ve kamu kayıtlarını ve formlarını kolay gezilebilir bir çevrimiçi ortama taşıyarak kâğıtsız bir yapıya geçiş yapmalarının gerekçeleri aşağıda sıralanmıştır (Kelly, 2023);

- Kolaylığı artırmaktadır,
- Şeffaflığı teşvik etmektedir,
- Çalışanların zamandan tasarruf etmesini sağlamaktadır,
- Görevleri otomatikleştirmektedir,
- Verilere erişilebilmektedir,
- İş sürekliliğini sağlamaktadır,
- İK'nın işe alma süreçlerini kolaylaştırmaktadır

Bunların yanında, günlük verimlilik üzerinde büyük bir etkiye sahip olabilecek bir teknolojik gelişme, genellikle belediyelerde bulunan çok sayıda kâğıt belgenin bulut tabanlı dijital yönetimidir. Birçok yerel yönetim, bunların çoğunu dijitalleştirme potansiyeline rağmen hala çok sayıda fiziksel belge barındırmaktadır. Bu geçişi yaparak, belediyeler belgeleri düzenlemek ve depolama ve manuel işleme için maliyetli genel giderler ödemek için harcanacak önemli miktarda zaman ve paradan tasarruf edebilmektedir (Al Hillawi ve Marsden, 2024). İngiltere'de bulunan Crown Commercial Service (CCS), dijital dönüşüm kılavuzu yayınlamıştır. Bu kılavuz, vatandaşların ihtiyaçlarını karşılayan bir dijital dönüşüm stratejisi oluşturmayı hedeflemektedir. Bunun için öncelikle vatandaş davranışlarını iyi anlamak gerekmektedir. İkinci adım, diğer yetkililerle işbirliği yapabilmektir. Üçüncü adım, iyi bir yazılım seçimidir. Diğer adımlar, kişisel bilgi güvenliği ve gizliliğine önem vermek ve kaynakları düzgün kullanabilmek için bir strateji geliştirebilmektir (Bemrose, 2022). Teknolojinin yerel yönetimlere bu olumlu etkilerine rağmen yerel yönetimlerin dijital dönüşümü çok kolay gerçekleşmemektedir. Bu dönüşümü zorlaştıran bazı durumlar da olabilmektedir.

Mattes ve Bertermann (2019) çalışmasında belediyelerin dijital dönüşüm süreçlerinde karşılaştıkları üç zorluktan bahsetmektedir. Bu zorluklar, örgütsel yapıların yeniden düzenlenmesi, işgücünün dijitalleşmesi ve yasal ve kurumsal engellerin kaldırılmasıdır. Çalışmada, özellikle Almanya'nın katı sisteme sahip olmasının belediyelerde dijitalleşmeyi yavaşlattığı öne sürülmüştür. Kuhlmann ve Heuberger (2023) çalışmasında, Almanya'da yerel yönetimlerin dijital dönüşümünün karşılaştığı bazı büyük engelleri tespit etmiştir. Yeni teknolojilerin uygulanmasında belirgin bir boşluk bulunmaktadır ve bu da yerel yönetim düzeyinde mevcut dijital olgunlaşmamışlık durumuna neden olmaktadır. Bu dijital olgunlaşmamışlığın bir sonucu olarak, dijitalleşmeyle birlikte gelmesi gereken iş rahatlaması, çalışanların bakış açısından aslında gerçekleşmemiştir. Bunun yerine, dijitalleşme yaklaşımlarının etkileri olarak genellikle artan stres, daha yüksek iş yükü, her bir vakayı işlemek için ek süre, daha zorlu prosedürler ve yöneticilere e-posta yoluyla sürekli olarak ulaşılabilmesi nedeniyle daha yüksek yükler bildirmişlerdir (Gil-Garcia vd., 2014: 17). Bu yükler hem dijital dönüşümün önündeki engeller hem de dönüşümün olumsuz etkileridir. Teknoloji bir yandan çalışma hayatını kolaylaştırırken diğer yandan da çalışana farklı sorumluluklar yüklemektedir.

Günümüzde kamu yönetimi artık dijitalleşme sürecine hızla uyum sağlamaktadır. Bu dönüşümde teknoloji ulaşılması gereken bir hedef değil, hizmet sunumunda etkinliği artırmaya yardımcı bir araçtır. Gelişen teknoloji ile kamu yönetiminde verimliliği yükseltmek için yöneticilere geniş bir uygulama içeriği

sunmaktadır. Bulut bilişim, mobil uygulamalar, m-devlet çözümleri, sosyal medya platformları, büyük veri analitiği, açık veri yaklaşımları ve gelişmiş web tasarım araçları bu kapsamda değerlendirilebilecek dijital yeniliklerin başlıcalarıdır. Artık, bu araçların kullanıldığı, kentlerin sürdürülebilir gelişimine katkıda bulunan yeni şehirler oluşmaktadır.

2. AKILLI ŞEHİR

Günümüzde şehir yaşamının hızlanması ile şehirlerde oluşan karmaşıklığın azaltılması için şehir yönetimleri bilgi ve iletişim teknolojisinden yararlanmaktadırlar (Uğuz ve Ataman, 2017: 538). BİT' nin şehirlerde farklı faaliyetler için çeşitli biçimlerde kullanılması, şehir operasyonlarının daha etkili olmasına yol açmakta ve bu şehirler "siber şehir", "dijital şehir", "elektronik şehir", "esneklik", "bilgi şehri", "telisite", "kablolu şehir" ve "akıllı şehir", "eko kent", "yaşanabilir kent" gibi birçok terim kullanılarak etiketlenmektedir (Mohanty vd., 2016: 61, Kaygısız ve Aydın, 2017: 59). Akıllı Şehir tanımı, 1990'lardan bu yana siyasetten ekonomiye kadar çeşitli alanlarda giderek daha fazla anlam kazanmıştır. Bu tanımların temel unsurları arasında sakinler, kamu hizmetlerinin tahsisi ve şehir sistemlerini destekleyen bilgi ve iletişim araçlarının kullanımı yer almaktadır. Şehir genelinde bilgi ve teknolojinin kullanımı, maliyet verimliliğinin artırılmasına, altyapının güçlendirilmesine ve kentsel sistemin iyileştirilmesine yol açacaktır (Mangır, 2016: 19). Şehirlerin plansız büyümesi, eğitim, sağlık gibi birçok alanda problemlerin yaşanmasına sebep olmaktadır. Şehirleşme, var olan sorunları artırırken aynı zamanda yeni sorunlar da ortaya çıkarmaktadır. Böylece, şehirlerde gelişen teknolojiler kullanılarak bu sorunlara çözüm sağlama ve iyileştirme "akıllı şehir" kavramı ile ele alınmaktadır (Urhan ve Güllü, 2023: 20). Akıllı şehirler, teknolojiyi kullanarak şehrin ihtiyaçlarını opitimize eden yeni bir modeldir.

Akıllı bir şehrin birçok bileşeni vardır. Bileşenler arasında akıllı altyapı, akıllı binalar, akıllı ulaşım, akıllı enerji, akıllı sağlık hizmeti, akıllı teknoloji, akıllı yönetim, akıllı eğitim ve akıllı vatandaşlar (Mohanty vd., 2016: 62), çeşitli nitelikleri arasında da sürdürülebilirlik, yaşam kalitesi, kentleşme ve akıllılık yer almaktadır (Mohanty vd., 2016: 62). Dünyadaki akıllı şehirlerin bileşenlerine bakıldığında; akıllı mekân yönetim birimleri, akıllı belediye hizmetleri, kalite yönetim sistemleri, planlama, kentsel yenileme ve kentsel dönüşüm proje yönetim sistemleri, akıllı güvenlik ve izleme sistemleri, risk, afet ve acil durum yönetim sistemleri, akıllı ulaşım yönetim sistemleri, akıllı çevre yönetim sistemleri, akıllı sağlık yönetim sistemleri, akıllı enerji yönetim sistemi, akıllı altyapı sistemleri ve akıllı eğitim sistemleri gibi farklı bileşenlerin ön plana çıktığı görülmektedir (Yıldırım Özcan, 2023: 296). Ancak akıllı şehir sistemini sadece bu yönleriyle tanımlamak,

onun bileşenlerini sınırlar. Aynı zamanda, bu sistemin istenilen sonuçları üretebilmesi için teknolojik yatırımlar yapılması gerekmektedir. Akıllı şehirler, dinamik ve yenilik üretebilen, aynı zamanda değişime uyum sağlayabilen bir organizasyon haline gelmelidir (Mangır, 2016: 20). Tüm bu bileşenlerin etkili olarak sürdürülebilmesi, teknolojiye ne kadar yatırım yapıldığı ile ilgilidir. Bu akıllı şehirlerde kamu hizmetlerinin daha verimli olarak sunulabilmesi için değişikliklere hızlı adapte olabilen kamu politikaları oluşturulmalıdır.

Akıllı şehirler, artan kentleşme nedeniyle büyüyen kentsel sorunlarla başa çıkmak için daha iyi kentsel hizmetler sunmak adına BIT tabanlı kentsel inovasyonla ilişkilidir. Akıllı şehirlerin temel hedeflerinden biri, şehirdeki yaşam kalitesini artırmaktır (Pereira, 2018: 144). Bunun için de öncelikli olarak kamu hizmetlerinin akıllı şehirlerle uyum içinde sunulması gerekmektedir.

3. YEREL YÖNETİMLERDE AKILLI KAMU HİZMETLERİ

Şehir yönetiminin özü, doğal çevrenin bütünlüğüne zarar vermeden nüfusa en iyi hizmeti sağlamaktır. Belki de farklı olan, şehir yönetimi tarafından gerçekleştirilen kamu hizmetlerinin yönetim biçimidir (Poernomo, 2016: 417). 2000 sonrası dönemde yaşanan teknolojik dönüşüm ile birlikte klasik kamu hizmeti anlayışının getirdiği hantallığa çözüm bulunarak kamu hizmetlerinin yönetimi farklılaşmaya başlamıştır (Ün, 2022: 419). Yeni anlayış ile birlikte, kamu hizmeti sunumu bağlamında "akıllılık" teriminin kullanılması, kamu sektörünün, ortaya çıkan teknolojilerin benimsenmesi yoluyla daha çevik ve dayanıklı hale gelme hırsını göstermektedir. Nesnelerin İnterneti (IoT), yapay zekâ, bulut bilişim vb. akıllı kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesi için anahtar olarak ortaya çıkan teknolojilerdendir (Velsberg, 2020: 350). Bu gelişmiş teknolojiler, kamu hizmetlerinde verimliliği artırmak için kullanılmaktadır. Bu teknolojilerin sisteme entegre edilmesi ile vatandaş katılımı güçlendirilmekte ve yenilikçi yönetim yaklaşımları teşvik edilmektedir.

Kentsel alanlara göç eden nüfusun artışı göz önünde bulundurulduğunda, bunun şehirlerde sunulan hizmetleri aşırı yükleyebileceği ve dolayısıyla operasyonlarının etkinliğini azaltabileceği ve kirlilik ve kaynak harcamaları gibi daha da kötüleşebilecek birçok mevcut soruna katkıda bulunabileceği önemli bir endişe olmuştur. Bu, yaşam koşullarının nüfus artışıyla dengelenmesinin bir yolunu bulma ihtiyacını doğurmuştur. Buna dayanarak, 1990'larda, kentsel çevrede yaşamaya yardımcı olan hizmetlerle ilgili sistemler arasında bir entegrasyon olması, insan ve teknolojik sermayeyi birbirine bağlaması ve şehir ile nüfus arasındaki ilişkiyi iyileştirmenin yollarını araması ilkesine dayanan akıllı şehir kavramı yaratılmıştır (Pinochet vd., 2019: 73). Dijitalleşmenin, şehirlerin Akıllı Şehirlere

dönüştürülmesinde ve kamu hizmetlerinin yönetiminde temel bir rolü bulunmaktadır. Bu bağlamda, akıllı şehirlerin gelişimi kamu hizmetlerine yeni teknolojilerin dâhil edilmesi olmadan anlaşılamaz. BİT'ler sayesinde enerji tedariki, ulaşım ve mobilite kontrolü veya çevre yönetimi gibi birçok hizmet bundan faydalanabilir (Telefonica, 2023). Ayrıca, ülkelerin kamu hizmetlerine bilişim sisteminin entegre edilebilmesi, için kamu-özel sektör işbirliği ve vatandaş katılımı, hukuki altyapının oluşturulması ve toplumsal kapsayıcılığın sağlanması gerekmektedir (Ün, 2022: 429). Yapay zekâ ve bilgi iletişim teknolojilerinin de dâhil olduğu yenilikler ile kentlerin ve vatandaşların ihtiyaçları daha doğru anlaşılmakta, uygulanabilmekte ve yeni politikalar üretilebilmektedir. Yerel yönetimler de oluşturulun bu politikalara uygun modeller geliştirerek gelecekte yaşanabilecek sorunlara ilişkin tahmin yürütebileceklerdir (Partigöç, 2023: 186). Ülkelerin kamu politikalarının da akıllı şehirlere uyumlu olacak şekilde, kamu–özel işbirliğine imkân verecek doğrultuda düzenlenmesi gerekmektedir.

Akıllı şehirler ayrıca vatandaşlara daha güvenli kamusal alanlar ve yaşlanan bir nüfusa destek gibi doğrudan faydalar sağlamaktadır. Öte yandan, vatandaş katılımı yenilikçi, akıllı ve sürdürülebilir şehirler yaratmak için olmazsa olmazdır. Dijital platformlar aracılığıyla vatandaşlar ihtiyaçlarını, endişelerini ve fikirlerini doğrudan iletebilirler. Bu, daha güçlü bir topluluk katılımı duygusunu teşvik ederek daha duyarlı ve etkili dijital kamu hizmetlerine yol açmaktadır (EC, 2024). Yıldız (2024)'ın çalışmasına göre, akıllı kamu hizmeti, akıllı ulaşım ve akıllı ekoloji uygulamaları akıllı şehirlerde yaşama niyetini önemli ölçüde artırmaktadır. Akıllı kamu hizmetlerinin yaşam amacı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu keşfi çok önemlidir. Akıllı kamu hizmetleri, bu sonuca varılmasının en kritik nedeni olarak kabul edilen teknoloji aracılığıyla sakinlere hizmet sunma süreçlerini optimize etmektedir. Dijitalleşme sayesinde hizmetler daha hızlı, kolay ve verimli bir şekilde sunulmaktadır.

Dijitalleşme, kamu hizmetlerindeki daha geniş bir modernleşme eğiliminin bir parçasıdır. Teknolojik yenilik, kaynakları ve maliyet verimliliğini artırma ve hizmet sağlayıcılar ile kullanıcılar arasındaki hizmetleri ve etkileşimleri daha verimli hale getirme amacıyla makine öğrenimi, yapay zekâ veya blok zinciri teknolojisi gibi dijital teknolojilerin, araçların ve süreçlerin tüm kamu hizmetlerine sunulmasına yol açmıştır (Voss ve Rego, 2019: 24). Ayrıca, yapay zekâ, vatandaşlara sunulan hizmetlerin kalitesini önemli ölçüde artırabilen büyük miktardaki verilerin analizi yoluyla bilinçli karar almayı kolaylaştırmaktadır. Bir diğer önemli husus ise yapay zekânın kamu hizmetlerini vatandaşların bireysel ihtiyaçlarına göre kişiselleştirme ve böylece deneyimlerini ve memnuniyetlerini iyileştirme yeteneğidir (Vass, 2024). Yeni kamu hizmet yönetimi ile birlikte hizmetler

vatandaşın ihtiyaç ve beklentilerine göre kişiselleştirilmiştir. Gelen istek ve taleplere göre hizmetler kişilere özel hale getirilmiştir. Böylece vatandaşın memnuniyeti artmış ve kamu yönetimine olan güven güçlenmiştir.

Yeni nesil teknolojilerin kamu hizmetlerini geliştirmede aracı rolleri çok önemlidir. Akıllı şehir oluşturma noktasında kamu hizmetlerinin de akıllı olması kamu yönetiminden beklenen temel bir dönüşümdür.

Akıllı şehirler daha verimli olmak için yenilikçi teknolojiyi kullanmaktadır. Bunu, veri toplamak için sensörler kullanarak ve bu verileri şehrin çalışma şeklini iyileştirmek için kullanarak yaparlar. Örneğin, akıllı enerji sayaçları bir binanın verimli bir şekilde ısıtılıp ısıtılmadığını görmemize yardımcı olmaktadır. Bu arada, ulaşımla ilgili toplanan veriler yol kapasitemizi iyileştirmemize ve çevre üzerindeki etkiyi azaltmamıza yardımcı olabilmektedir (EC, 2024). Teknolojiler, özellikle akıllı teknolojiler sayesinde akıllı şehirlerin ve diğer uygulama alanlarının süreçleri ve hizmetleri sırasında zamandan, enerjiden ve paradan tasarruf edilebilir. Örneğin, akıllı şehirlere akıllı enerji izleme sistemi kurularak elektrik faturaları düşürülebilir. Yapay zekanın popülaritesinin ve gelişiminin artmasıyla birlikte, verilerin akıllı bir şekilde işlenmesi veya analizi, (IoT) uygulamalarını iyileştirmek ve akıllı IoT uygulamaları geliştirmek için bir anahtardır (Ma vd., 2020: 166). Dünyada çok çeşitli akıllı şehir uygulamaları bulunmaktadır. Akıllı enerji, akıllı tarım, akıllı su yönetimi, akıllı trafik gibi uygulamalar belediyelerin en çok kullandığı akıllı uygulamalardır. Bu uygulamaların teknoloji ve inovasyon ile entegrasyonu vatandaşların hayat kalitesini iyileştirmekte ve kentsel hizmetlerin etkinliğini artırmaktadır.

Akıllı Enerji

Belediyelerin sokak lambalarının parlaklığını kontrol etmelerine olanak tanıyan akıllı aydınlatma sistemleri ve kamu güvenliğini iyileştirmek için bisiklet yollarının aydınlatılması akıllı şehir uygulamaları içinde en çok kullanılan örneklerdir. Böylece belediyeler, büyük oranda enerji ve bakım tasarrufu elde etmektedirler.

Kopenhag şehrinde uzaktan aydınlatma yöntemi ile enerji verimliliği artırılmış ve işletme maliyetleri düşürülmüştür. Birleşik Krallık'taki Bristol Şehir Konseyi, işletme maliyetlerini önemli ölçüde azaltmak, güvenliği artırmak ve ideal sürüş koşulları yaratmak için orijinal sokak aydınlatmalarını yeni bir enerji verimli çözümle değiştirmiştir. Şehir, 20.000 sokak lambasını değiştirerek yılda 1 milyon İngiliz sterlini maliyet tasarrufu sağlamıştır (Gelsin, 2022).

Akıllı Trafik

Wirtz vd. (2021)'in yaptığı çalışmada katılımcılar belediye yönetiminin iyileştirilmesine veya belediye sağlık hizmetleri veya eğitim sistemi gibi mevcut hizmet yapılarının iyileştirilmesine yönelmeden önce öncelikle şehir çapındaki mobiliteyle ilişkili sorunları çözmeyi savunmuşlardır. Çalışma, başlıca kullanıcıların çoğunun kamu hizmetlerine çevrimiçi tabanlı erişimi tercih ettiğini ve bunun vatandaşların akıllı telefonları üzerinden erişilebilen mobil uygulamalara yönelik baskın bir taleple sonuçlandığını ortaya koymaktadır.

Vatandaşların en fazla ilgi gösterdiği ve en çok fayda sağladıkları akıllı şehir uygulaması akıllı trafik uygulamalarıdır. Bu uygulamanın şehirde yaşayanlara etkisi önemlidir. Vatandaşlar uygulama sayesinde, zaman tasarrufu elde etmektedirler ve böylece kentsel yaşam kalitesi artmaktadır.

Hazırlanan mobil uygulama yolcunun mevcut konumunu algılar ve varış noktasını seçtikten sonra yolcu, seçilen varış noktasındaki trafik koşulları hakkında bilgi alabilir. Uygulamanın algoritması varış noktasına nasıl ulaşılacağına karar verebilir. Uygulama, yolcuya bölgede sıkışıklık veya ücretsiz park yeri eksikliği durumunda bir ulaşım türü, ulaşım ücreti ve diğer benzer parametreleri önerir (Horaždovský ve Svítek, 2017: 3).

Curitiba, Brezilya'nın en akıllı şehri olarak öne çıkmaktadır ve Akıllı Topluluk Forumu (ICF) tarafından küresel sıralamada listelenmektedir. Ekolojik bir başkent olarak tanınan şehir, 5G antenli ilk akıllı sokak lambasını uygulamak gibi yenilikçi projelere yatırım yapmaktadır.

Akıllı Sağlık

Omidlou ve Kaufmann (2023)' ın yaptığı çalışma akıllı şehirlerde akıllı sağlık hizmetlerinin ilerlemesinde teknolojinin merkezi rolünü vurgulamaktadır. Hem özel hem de kamu altyapısı, uygulayıcıların akıllı sağlık hizmetlerine uyum sağlamalarında kritik rol oynamaktadır. Özel sektör yatırımı inovasyonu teşvik emekte, eğitim ve destek sağlamakta ve gelişmiş teknolojiler sunarken, kamu sektörü politikalar belirlemekte, fon ve teşvikler sağlamakta, altyapı geliştirmekte ve araştırma ve bilgi yayılımını teşvik etmektedir. Bu çabalar birlikte uygulayıcıların akıllı sağlık hizmetleri teknolojilerini benimsemesi ve etkili bir şekilde kullanması için elverişli bir ortam yaratmaktadır.

Finlandiya'da hasta kayıtları, semptomlar ve tıbbi geçmişler dâhil olmak üzere büyük miktarda tıbbi veri, yapay zekâ modeli tarafından işlenmektedir. Program, bu verilere dayanarak tahminlerde bulunabilir, kalıpları tespit edebilir ve tıp uygulayıcılarına olası teşhisler ve tedavi yolları önerebilir (Mohan, 2023).

Akıllı Atık ve Geri Dönüşüm

Akıllı atık yönetimi, çöp toplamayı daha verimli, uygun maliyetli ve çevre dostu hale getirmek için teknoloji kullanan herhangi bir sistemi ifade etmektedir. Bu sistemlerin çoğu, atık toplamayı optimize etmeye ve gelecekteki inovasyonu teşvik etmeye yardımcı olmak için gerçek zamanlı verileri toplayan ve izleyen bir izleme teknolojisi olan Nesnelerin İnterneti (IoT) ile donatılmıştır (Stannard, 2021).

Akıllı su yönetimi

Su yönetimi, su temini altyapısını korumak ve izlemekten su kalitesini sağlamaya ve atık su yönetimini etkili bir şekilde ele almaya kadar birçok alanı kapsamaktadır. Belediye liderleri, akıllı su altyapısını uygulayarak su yönetiminin tüm yönlerini iyileştirebilmektedir ve akıllı şehirlerin daha sürdürülebilir bir geleceğe doğru ilerlemesine yardımcı olabilmektedir (Lewis, 2024).

Sensör ağları, veri analitiği ve öngörücü bakım teknolojilerinin dağıtımı sayesinde akıllı su yönetimi projeleri, şehirlerin su şebekelerini gerçek zamanlı olarak izlemesini sağlamaktadır. Bu, olası sorunları belirlemeyi ve kaynak tahsisini optimize etmeyi mümkün kılmaktadır. Akıllı su altyapısına yatırım yapan şehirler, iklim değişikliğine karşı dayanıklılığı artırmak, su israfını azaltmak ve tüm sakinler için temiz ve güvenli içme suyuna erişimi sağlamak için konumlandırılmıştır (thesmartcityjournal, 2024).

Barselona'da kablosuz sensör ağları ve Nesnelerin İnterneti'nden yararlanan akıllı bir sulama sisteminin geliştirilmesi, metropol alanlarındaki su tasarrufu sorununu ele almaya yardımcı olmuştur. Sürdürülebilirliği korumak ve su israfını azaltmak için şehir, parklar ve bahçeler gibi halka açık yeşil alanlarda su kullanımını optimize etmelidir (Mohan, 2023).

Akıllı Kamusal İşler

Dubai, kamu kayıt tutma prosedürlerini blockchain teknolojisiyle modernize ederek, önemli belgelerin ve işlemlerin geçerliliğini, açıklığını ve değiştirilemezliğini garanti altına almıştır. Dubai Arazi Dairesi ve Dubai Gümrükleri, operasyonları ve kamu kayıtlarına olan güveni artırmak için blockchain kullanan Dubai'deki hükümet kuruluşlarına iki örnektir (Mohan, 2023).

Akıllı Tarım

Yapay zekâ teknolojisi ayrıca tarımsal verimliliği artırmak için etkili bir yardımcı olarak kabul edilir. Google AI, dronların hastalıkları tespit etmesine ve mahsul hasarını erken önlemesine yardımcı olmak için 5000'den fazla arazi, su

ve organizma değişkenini tanıyabilir. Tarımda yapay zekâ uygulamasının bir başka örneği, fırtına gelmeden 72 saat önce %70-80 oranında doğru hasar tahminleri ve analizleri sağlayan IBM'in "IBM the Weather" adlı uygulamasında bulunabilir (Fptdigital, 2022).

Modern bilimin ilerlemesiyle, bitki özelliklerini belirlemek için sensör çip değişkenleri kullanılmaktadır. Tarım otomasyonu, atıkta, manuel işçilik saatlerinde önemli azalmalara ve sulama, hasat ve mahsul takibi gibi otomatik faaliyetlerin popüler hale gelmesine yol açabilir. Bu nedenle, dijital dönüşüm tarımsal üretkenliği artırabilir (Fptdigital, 2022).

SONUÇ

Bu çalışmada akıllı şehirler ve akıllı kamu hizmeti incelenmiştir. Dijitalleşmenin sunmuş olduğu yeni fırsatlar ile yerel yönetimler vatandaşlara daha hızlı ve verimli hizmetler sunabilmektedirler. Akıllı şehirlerin oluşumunda kullanılan yeni nesil teknolojiler, kamu hizmetlerinin daha erişilebilir ve sürdürülebilir olmasını sağlamaktadır.

Çalışmada yer alan dünya genelinde sunulan akıllı kamu hizmetleri, dijital dönüşümün somut örneklerini sunmaktadırlar. Bu örneklerle kamu hizmetlerinin ekonomik büyüme ve sosyal refah için yenilikçi çözümler sunduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, akıllı şehir ve akıllı kamu hizmetlerinin yerel yönetimlere entegrasyonu, vatandaşların günlük yaşamlarını kolaylaştırmak, kaynakların daha etkin kullanımı sağlamak ve yerel yönetimlerin verimliliğini artırmak açısından önem taşımaktadır. Yerel yönetimlerin, bu dönüşüm sürecine ayak uydurabilmeleri için yenilikçi politikalar benimsemesi, teknoloji yatırımlarını artırması ve toplumsal farkındalık yaratması gerekmektedir. Gelecekte, daha çok şehir bu teknolojik dönüşüm sürecine dâhil oldukça, kamu hizmetlerinde verimlilik ve vatandaş memnuniyeti artmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

Al-Hillawi, E. ve P. Marsden (2024). Digital transformation: reshaping local government, https://governmentbusiness.co.uk/features/digital-transformation-reshaping-local-government.

Bemrose, D. (2022). Digital transformation in the future of local government. Open Access Government, https://www.openaccessgovernment.org/digital-transformation-future-local-government-technology-ccs/136108/.

EC (European Commission) (2024). Digital public services and environments. https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/digital-public-services (04.11.2024).

Fptdigital (2022). 3 digital transformation applications in agriculture in 2022. https://digital.fpt.com/en/industries/3-digital-transformation-applications-in-agriculture-in-2022.html (09.11.2024).

Gelsin, A. (2022). Multiple Benefits of Smart Street Lighting Solutions in Smart Cities. https://www.beesmart.city/en/smart-city-blog/the-multiple-benefits-of-smart-lighting (11.11.2024).

Gil-Garcia, J. R., Helbig, N., & Ojo, A. (2014). Being smart: Emerging technologies and innovation in the public sector. *Government information quarterly*, *31*, 11-I8.

Horaždťovský, P., ve Svítek, M. (2017, May). Dynamic service of public transport in smart city and region. *Smart City Symposium Prague* (SCSP) (pp. 1-6). IEEE.

Kaygısız, Ü., ve Aydın, S. Z. (2017). Yönetişimde yeni bir ufuk olarak akıllı kentler. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *9*(18), 56-81.

Kelly, H. (2023). 13 Benefits of Digital Transformation for Local Government. GovPilot, https://www.govpilot.com/blog/benefits-of-digital-transformation-for-local-governments.

Kuhlmann, S., ve Heuberger, M. (2023). Digital transformation going local: implementation, impacts and constraints from a German perspective. Public Money & Management, 43(2), 147-155.

Kuramitsu, K., Iwata, K. & H. Toshinori (2021), Supporting the Commitment of Local Governments to Digital Transformation (DX), NEC Technical Journal, Special Issue on Social Infrastructure that Guarantees Safety, Security, Fairness, and Efficiency, 16 (1), ss. 23-28.

Lewis, M. (2024). Smart Water Infrastructure: Transforming Water Management. https://www.sandtech.com/insight/smart-water-infrastructure-transforming-water-management/ (05.11.2024).

Ma, Y., Ping, K., Wu, C., Chen, L., Shi, H., & Chong, D. (2020). Artificial Intelligence powered Internet of Things and smart public service. *Library Hi Tech*, *38*(1), 165-179.

Mangır, F. (2016). "Smart City: Strategies for Local Governments: The Case of Konya in Turkey", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 41.Yıl Özel Sayısı, ss.17-36

Mattes, S. ve T. Bertermann (2019). The Digital Transformation in Municipal Administrations: Problems and Strategies. Open Public Administration Commons Working Papers, https://www.polver.uni-konstanz.de/en/mergel/open-public-administration-scholarship/publications/finished-research-projects/digitalization/the-digital-transformation-in-municipal-administrations-problems-and-strategies/.

Mohan. S. (2023). Fueling Digital Transformation: 5 Brilliant Public Sector Innovation Examples. https://buuuk.com/blog/public-sector-digital-transformation-examples (09.11.2024).

Mohanty, S. P., Choppali, U., & Kougianos, E. (2016). Everything you wanted to know about smart cities: The Internet of things is the backbone. *IEEE consumer electronics magazine*, *5*(3), 60-70.

Omidlou, N., & Kaufmann, H. R. (2023, September). The Role of Smart Cities on Smart Healthcare Management. *Nature-based Solutions for Sustainable Resilient Smart Green and Blue Cities. Proceedings of REAL CORP 2023, 28th International Conference on Urban Development, Regional Planning and Information Society* (pp. 807-815).

Partigöç, N. S. (2023). Sürdürülebilir Kentsel Planlama Süreçlerinde Akıllı Şehir Yaklaşımının Rolü. *Çevre Şehir ve İklim Dergisi*, *2*(3), 174-189.

Pereira, G. V., Parycek, P., Falco, E., & Kleinhans, R. (2018). Smart governance in the context of smart cities: A literature review. *Information Polity*, *23*(2), 143-162.

Pinochet, L. H. C., Romani, G. F., de Souza, C. A., & Rodríguez-Abitia, G. (2019). Intention to live in a smart city based on its characteristics in the perception by the young public. *Revista de Gestão*, *26*(1), 73-92.

Poernomo, D. (2016, July). Strategy to build smart city: Form of public service innovative and sustainable. In *2016 International Conference on Public Management* (pp. 414-418). Atlantis Press.

Stannard, L. (2021). 8 Innovative Smart Waste Management Technologies. https://www.bigrentz.com/blog/smart-waste-management?srsltid=AfmBOooEith8oNoJwTQ FvetbWkq07llq-BB6MVWloiUPyLHjjhhi1zkp.

Telefonica (2023). Digitalisation of public services in smart cities. https://www.telefonica.com/en/communication-room/blog/digitalisation-of-public-services-in-smart-cities/ (05.11.2024).

Thesmartcityjournal (2024). 5 Examples of Smart City Partnerships That the Public and Private Sectors Can Engage In. https://www.thesmartcityjournal.com/en/cities/5-examples-of-smart-city-partnerships-that-the-public-and-private-sectors-can-engage-in (02.11.2024).

Uğuz, S. Ç., & Ataman, H. (2017). Akıllı Şehir Uygulamaları ve Turizm: Türkiye Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Kongresi Bildiri Kitapçığı*, 537-549.

Urhan, O., ve Güllü, K. (2023). Veriye Dayalı Akıllı Şehir Oluşturmada Teknoloji Trendleri. *Şura Akademi*, (2), 19-25.

Ün, L. (2022). Kamu hizmetinde yeni konsept: Akıllı kamu hizmeti. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *6*(2), 415-440.

Vass (2024). Smart Governance: Artificial Intelligence in Public Administration. https://vasscompany.com/en/insights/blogs-articles/smart-governance/ (05.11.2024).

Voss, E., & Rego, R. (2019). Digitalization and public services: A labour perspective.

Velsberg, O., Westergren, U. H., & Jonsson, K. (2020). Exploring smartness in public sector innovation-creating smart public services with the Internet of Things. *European Journal of Information Systems*, *29*(4), 350-368.

Wirtz, B. W., Müller, W. M., & Schmidt, F. W. (2021). Digital public services in smart cities–An empirical analysis of lead user preferences. *Public Organization Review*, *21*, 299-315.

Yıldırım Özcan, K. (2023). Components of Smart Cities: Smart City Applications and Smart Space Management. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, *13*, 295-310.

Yıldız, B. (2024). The Effect of Smart City Applications on Smart City Life Intention: The Moderating Role of Technology Anxiety. *Igdir University Journal of Social Sciences/Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (36).

Türkiye'de Enflasyonla Mücadelede Uygulanan Politikaların Özel Sektör Yatırımlarına Etkisi*

Osman Örge[1] & Yusuf Ekrem Akbaş[2]

* Bu çalışma Adıyaman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde Prof. Dr. Yusuf Ekrem AKBAŞ danışmanlığında devam etmekte olan "Türkiye'de Uygulanan Enflasyon Politika-ları ve Faiz Uygulamalarının Özel Sektör Yatırımlarına Etkisi" başlıklı tezden türetilmiştir.

[1] Kahramanmaraş İl Göç İdaresi Müdürlüğü
[2] Prof. Dr., Adıyaman Üniversitesi

1.Giriş

Özel sektör yatırımları, fayda beklentisi ve kar güdüsüyle yapılmakta bu yatırımlar toplumsal faydaları beraberinde getirmektedir. Makroekonomik açıdan değerlendirildiğinde ekonomiyi etkileyen en temel bileşenlerden birini oluşturmaktadır Gelişmekte olan ülkelerde büyüme sürecinde, ekonomilerin kapasite genişlemesinde ve uzun dönemli ekonomik büyümede belirleyici önemli rol oynamaktadır (Kalem, 2015-5; Altunç ve Şentürk, 2010-532). Enflasyon önemli makro ekonomik göstergeler arasında yer almaktadır. Bu nedenle Türkiye'de enflasyonla mücadele kapsamında TCMB fiyat istikrarını sağlamaya yönelik politikalar uygulamakla görevli kurumdur. Enflasyonla mücadele de uygulanan politikalar ekonomi de tüm birimleri olumlu veya olumsuz etkilediği gibi ekonomik büyümede yukarıda öneminden bahsettiğimiz özel sektör yatırımlarını da etkilemektedir.

Çalışmanın amacı Türkiye'de özel sektör yatırımları üzerinde enflasyon ile mücadelede uygulanan politikaların muhtemel etkisini incelemektir. Bu bağlamda, enflasyon ile mücadelede uygulanan politikaları temsilen kullanılan para arzı ve faiz oranı ile çalışmada kontrol değişken olarak kullanılan enflasyon oranının özel sektör yatırımlarına etkisinin analizi de amaçlanmıştır.

Çalışmamız Türkiye'de enflasyonla mücadelede uygulanan politikaların özel sektör yatırımlarına etkisinin olup olmadığına ortaya konması ve bu duruma yönelik literatürün yeterli kaynak olmaması nedeniyle de hem temel kaynak teşkil etmesi beklenmektedir. Bu çerçevede çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Giriş niteliğinde birinci bölümden sonra ikinci bölümde özel sektör yatırımları ile ilgili ampirik literatür yer almaktadır. Üçüncü bölümde çalışmada kullanılan veri ve metodoloji bulunmaktadır. Dördüncü bölümde ise ampirik bulgular ve bu bulgulara ilişkin tartışma kısmı bulunmaktadır. Son olarak, sonuç bölümünde elde edilen sonuçlar ve bu sonuçlara yönelik çözüm önerileri bulunmaktadır.

2.Literatür İncelemesi

Literatürde özel sektör yatırımları üzerine çeşitli çalışmalar mevcuttur. Çalışmamız ampirik bir çalışma olduğu için çalışmada literatür incelemesi yapılırken özel sektör yatırımları üzerine yapılan ampirik çalışmalar dikkate alınmıştır. Bu ampirik çalışmalar da dünya geneli ve Türkiye için özel sektör yatırımları ile ilgili ampirik literatür şeklinde iki alt grup halinde incelenmiştir. İlk olarak, dünya genelinde özel sektör ile ilgili yapılan ampirik çalışmalara yer verilmiştir.

Vergil (2002) çalışmasında, sermaye kontrollerinin özel yatırım üzerindeki etkisini araştırmıştır. Analizinde gelişmiş altı ülke (Avustralya, Fransa, Japonya,

İsveç, Norveç ve A.B.D) ve dönem olarak 1987-1997 yılları arası alınmıştır. Analiz için her bir ülke için zaman serisi regresyon analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda sermaye kontrolleri ve özel yatırımlar arasında ilişki bulunamadığı sonucuna ulaşmışlardır. Frimpong ve Marbuah (2010) çalışmalarında, Gana'da özel sektörün belirleyicileri üzerine inceleme yapmışlardır. İncelemenin tarihsel aralığı 1970-2002 tarihleri arasıdır. Analiz için çalışmada ARDL testi kullanılmıştır. Analiz sonucunda reel çıktı, enflasyon, dış borç, reel faiz oranı, açıklık ve reel döviz kurunun özel sektörü etkilediği sonucuna varmışlardır. Hassan vd. (2011) çalışmalarında, Malezya'da 1976-2006 yılları arasında özel sektör ve kamu yatırımları arasındaki olası ilişkiyi incelemiştir. Analiz için panel uyarlanmış en küçük kareler yöntemi (FMOLS) yöntemi ile tahmin yapılmıştır. Analizin sonucunda yazarlar tarım dışında sektörlerdeki kamu yatırımları, aynı sektörlerdeki özel sektör yatırımlarını pozitif olarak etkilediği sonucuna varmışlardır. Özel sektör yatırımları ile ilgili diğer bir çalışma olan Olweny ve Chiluwe (2012) çalışmalarında, Kenya'da para politikası uygulamaları ile özel sektör arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analizinde en küçük kareler (EKK) yöntemi kullanılmıştır. Analizin bulguları özel sektör yatırımlarının devlet iç borcu ve hazine bonosu oranı ile ters yönlü, para arzı ve yurtiçi tasarruflarla pozitif bir ilişkiye sahip olduğunu göstermektedir. Etiyopya'da 1975-2011 döneminde para politikasının özel sektör yatırımları üzerinde etkisini inceleyen Hailu ve Debele (2015)'nin çalışmasında söz konusu etkiyi inceleyebilmek için ARDL testi kullanılmıştır. Çalışmanın bulguları, özel yatırımın kısa vadede kamu yatırımı, para arzı ve reel çıktı tarafından pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilendiğini, ancak reel döviz kuru tarafından negatif ve anlamlı bir şekilde etkilendiğini gösterirken, reel faiz oranının makro-ekonomik teori ile uyumlu olarak önemsiz ve negatif işaretli olduğu bulunmuştur. Ayrıca, uzun vadede, sonuç kamu yatırımları, reel GSYİH ve geniş para arzının pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğunu gösterirken, reel döviz kuru özel yatırımları negatif ve anlamlı bir şekilde etkilemiştir. Bununla birlikte, reel faiz oranının da uzun vadede pozitif ancak önemsiz bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Sonuç olarak, Etiyopya'da özel yatırımların teşvik edilmesinde para politikası önlemlerinin maliye politikasından daha etkili olduğu ve yatırım için finansal kaynakların kullanılabilirliğini artırdığı sonucuna varılmıştır. Brima ve Brima (2017) 1980-2014 yılları arasında Sierra Leone'de uygulanan para politikasındaki değişikliklerin özel sektörün davranışını etkileme oranını incelenmiştir. Analiz için yazarlar vektör hata düzeltme modeli (VECM) modeli kullanmıştır. Analizin sonucunda ise ara arzı ve gayri safi yurtiçi tasarrufun özel sektör yatırımları üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu, hazine bonosu oranı, enflasyon ve gayri safi iç borcun ise negatif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu çalışmadan çıkan önemli bir politika sonucu,

özel yatırımları artırmak amacıyla özel sektöre kredi sunumunu artırmak için finansal kurumların kurulmasını kolaylaştırmaktır. Katusiime (2018), enflasyonda oynaklığın özel sektör kredi büyümesi üzerindeki etkisini 1995m1 to 2017m12 dönemi için Uganda örneği üzerinden incelemiştir. Analizde GARCH yöntemi kullanılmıştır. Bulgular özel sektör kredi büyümesinin bir dönemlik gecikmeli enflasyon oynaklığıyla pozitif bağlantılı olduğunu göstermiştir. Son olarak, Endenozya'da 1990-2020 tarihleri arasında doğrudan yabancı yatırımlar ve yurtiçi yatırımlar arasındaki ilişkiyi inceleyen Setiyanto (2022) çalışmasında ARDL sınır testi kullanılmıştır. Analiz sonucunda uzun vadede tamamlayıcı bir etkiye (crowding-in) işaret etmektedir. Bu etki özellikle ve esas olarak birincil ve ikincil sektörlerde görülmüş, üçüncül sektörde ise nötr bir ilişki sergilenmiştir. Bu sonuçlara dayanarak, Endonezya hükümetinin yerel ekonomide yeni yerel yatırımların büyümesini teşvik etmek için birincil ve ikincil sektörlerde doğrudan yabancı yatırımlar (DYY)'yi teşvik etmede daha aktif olması gerektiği önerilmiştir. Ayrıca, yerli yatırımın büyümesi için elverişli bir ortam yaratmak amacıyla sanayileşme için ekonomik dönüşümün teşvik edilmesi de önerilmiştir.

Literatürde özel sektör yatırımlarını konu eden Türkiye'yi analiz eden ampirik çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Yavuz (2005) çalışmasında, Türkiye'de kamu yatırım harcamalarının özel sektör yatırımları üzerine etkisi (dışlama, çekme) incelenmiştir. İncelemenin tarihsel aralığı 1980-2003 dönemini kapsamaktadır. Analizinde VAR modeli ve Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Analiz sonucunda kamu yatırım harcamalarının özel sektör yatırımları üzerinde pozitif etkisi yani çekme etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Düzgün (2007), 1988-2005 yılları arasında kamu harcamalarının ve özel tüketim harcamalarının özel sektör yatırımları üzerindeki dinamik etkilerini incelemiştir. Yazar söz konusu ilişkiyi VAR modeli ile analiz etmiştir. Çalışmanın bulguları özel tüketim harcamalarının özel sektör yatırımları üzerinde pozitif ve anlamlı, kamu harcamalarının ise özel sektör yatırımları üzerinde negatif ve anlamlı etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Türkiye'de 1968-2005 döneminde yatırım harcamaları (kamu, özel, yabancı sermaye) ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran Türedi (2007)'nin çalışmasında bu ilişkiyi analiz edebilmek için hata düzeltme ve VAR modelleri kullanılmıştır. Analizin sonuçları ise kamu, özel ve doğrudan yabancı sabit sermaye yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde güçlü ve pozitif bir etkiye sahip olduğunu buna ek olarak kamu yatırım harcamalarının özel sektör yatırım harcamalarına kıyasla ekonomik büyümeyi daha fazla etkilediği sonucunu göstermektedir. Ekinci (2009), döviz kurunda yaşanan belirsizliğin özel kesim sabit sermaye yatırımları üzerindeki etkisini Türkiye örneği üzerinden incelemiştir.

Çalışmada dönem olarak 1970-2004 yılları arası analiz edilmiştir. Analiz için hata düzeltme modeli kullanılmıştır. Yazar analiz sonucunda net banka kredileri / GSYİH değişkeninin özel kesim sabit sermaye yatırımları/GSYİH değişkeni üzerinde anlamlı ve pozitif etkiye sahip olduğuna ve Türkiye'de döviz kuru riskinin özel kesim yatırımlarını etkilemediğine ulaşmıştır. Özel sektör yatırımlarını inceleyen diğer bir çalışma olan Altunç ve Şentürk (2010) çalışmalarında 1980-2009 yılları arasında Türkiye'deki kamu yatırımlarının özel sektör yatırımlarına etkisini incelemiştir. Değişkenler arasında kısa ve uzun dönem analizi yapabilmek için ARDL testi uygulanmıştır. Yazarlar analiz sonucunda Türkiye'de bu iki yatırım arasında kamu yatırımlarının özel sektör yatırımlarını tamamladığı sonucuna ulaşmıştır. Kalem (2015) çalışmasında, Türkiye'deki kamu yatırımlarının özel sektör yatırımlarına etkilisini incelemiştir. İncelemenin tarihsel aralığı 1976-2012 yılları arasıdır. Çalışmasında bu iki değişken arasında tamamlama veya dışlama etkisini analiz edebilmek için VAR modeli kullanılmıştır. Analizin bulguları Türkiye'de bu iki yatırım arasında kamu yatırımlarının özel sektör yatırımlarını dışladığını göstermektedir. Kılıç (2017), kamu harcamalarının özel sektör yatırım harcamalarını dışlama etkisini 1980 sonrası Türkiye ekonomisi için analiz etmiştir. Dönem olarak 1986-2015 yılları arası alınmıştır. Analiz için çalışmada VAR modeli kullanılmıştır. Bu ampirik analiz sonucunda ilgili dönemde kamu harcamalarının özel sektör yatırımlarını dışlama etkisi yaptığı sonucuna ulaşılmıştır. Özcan ve Peker (2018), Türkiye'de 1970-2015 döneminde özel sektör yatırımlarının belirleyicilerini araştırmıştır. Araştırma için ARDL sınır testi kullanmışlardır. Analizin sonucunda uzun dönemde bankalar tarafından özel sektöre verilen krediler ile reel GSYİH, büyüme oranı ve ticari açıklık oranındaki artışların özel sektör yatırımlarını artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. 1963-2015 yılları arasında kamu sabit sermaye yatırımları ile özel sektör yatırımları arasındaki ilişkiyi araştıran Karadaş (2019) çalışmasında ise EKK yöntemi kullanılmış ve kamu sabit sermaye yatırımlarının özel sektör yatırımlarını olumsuz etkilediğine dair herhangi bir son uç bulunamamış ve özel sektör yatırımlarının önünü açabilecek yatırımlar yapılması gerektiği sonucuna ulaşmıştır.

3.Veri ve metodoloji

Bu çalışmada Türkiye'de 1980-2023 yılları arasında enflasyon ile mücadele için merkez bankasının uyguladığı politikaların özel sektör yatırımları üzerindeki olası etkisi incelenmiştir. Bu bağlamda, enflasyon ile mücadelede uygulanan politikaların özel sektör yatırımlarına etkisini belirleyebilmek için çalışmada model kurulmuştur. Bunu için enflasyon ile mücadelede uygulanan politikaları temsilen para arzı ve faiz oranı kontrol değişken olarak kullanılmıştır. Ayrıca, enflasyon

oranı da söz konusu ilişkiyi analiz edebilmek için çalışmanın modeline eklenmiştir. Son olarak, modelde bağımlı değişken olarak özel sektör yatırımları kullanılmıştır. Para arzı olarak M1 parasal büyüklüğü tercih edilmiştir. Bu parasal büyüklüğün tercih edilmesi merkez bankasının kontrol edebilmesinin daha kolay olması kaynaklanmaktadır. Emisyon merkez bankasının yetki ve kontrolünde iken para arzı sadece merkez bankasının kontrolünde değildir. Para arzı büyüdükçe merkez bankasının kontrolü de azalır. Bu nedenle merkez bankasının etkisi ve kontrolünü daha iyi test edebilmek için en küçük parasal büyüklük olan M1 çalışmanın modeli için tercih edilmiştir. Çalışmada M1 toplam TL cinsinden kullanılmıştır. Faiz oranı için oransal olarak politika faizi (FO) tercih edilmiştir. Enflasyon oranı olarak tüketici fiyat endeksi (TUFE) kullanılmıştır. Son olarak, özel sektör yatırımları için özel sektör yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki yüzdesel payı (OSY) kullanılmıştır. Para arzı ve faiz oranına ait veriler Uluslararası Para Fonu'nun elektronik veri tabanı (IFS)'ndan elde edilmiştir. Enflasyona ait veriler Dünya Bankası elektronik veri tabanından (WDI) elde edilmiştir. Özel sektör yatırımlarına ait veriler ise Cumhurbaşkanlığı Strateji Bütçe Başkanlığının (SBB**)** elektronik veri tabanından temin edilmiştir. Çalışmada faiz oranı ve özel sektör yatırımları verileri oransal (%) olarak kullanılmıştır. Enflasyon ve para arzına ait veriler ise logaritmik formda kullanılmıştır.

Bütün bu veriler dikkate alındığında çalışmanın modeli aşağıdaki gibidir:

$$OSY_t = \gamma_0 + \gamma_1 TUFE + \gamma_2 FO + \gamma_3 PA + \varepsilon_t \qquad (1)$$

Eşitlik (1)'de $\gamma_0$sabit terimi $\varepsilon_t$ise hata terimini ifade etmektedir. Çalışmada söz konusu değişkenler arasındaki ilişkiyi tahmin edebilmek için ilk olarak serilerin daha iyi anlaşılabilmesi için tanımlayıcı istatistikler değerlendirilmiştir. Daha sonra serilerin durağanlık yapısı incelenerek serilerin birim kök içerip içermedikleri test edilmiştir. Son olarak, değişkenler arasında kısa ve uzun dönem ilişki tahmin edilerek enflasyonla mücadelede merkez bankasının uyguladığı politikaların özel sektör yatırımları üzerinde bir etkisinin olup olmadığı analiz edilmiştir. Bunun için ARDL testi kullanılmıştır.

4.Ampirik Bulgular

Bu çalışmada, Türkiye'de 1980-2023 yılları arasında para politikası uygulamalarının özel sektör yatırımları üzerinde olası etkisini belirleyebilmek için ilk olarak veri ve metodoloji bölümünde belirtilen çalışmanın modelinde kullanılan değişkenlere ait serilerin durağanlık yapısı incelenmiştir. Bunun için modeldeki

serilere birim kök testi uygulanmıştır. Uygulanan birim kök testine ait sonuçlar Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Birim Kök Testi Sonuçları

	ADF		PP		GLS	
	Düzey	1.Fark	Düzey	1.Fark	Düzey	1.Fark
OSY	-0.83(0)	-5.78(1)***	-0.83[0]	-5.83[2]***	-0.53(0)	-2.10(2)**
FO	-2.86(0)*	-5.98(1)***	-2.72[3]*	-10.3[6]***	-1.81(1)*	-9.50(0)***
PA	-1.51(0)	-5.74(2)***	-1.37[16]	-16.1[41]***	-0.73(0)	-7.01(0)***
TUFE	-2.77(0)*	-8.31(0)***	-2.92[3]**	-8.73[2]***	-1.51(0)	-3.21(0)***

Not: ***,** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Sabitli model için kritik değerler -3.59, -2.93, -2.60'dir. GLS testi için kritik değerler ise -2.61, -1.94, -1.61'dir. ADF ve PP için parantez içindeki değerler gecikme uzunluğunu, GLS testi için ise bant genişliğini ifade etmektedir.

Tablo 1'de yer alan sonuçlara göre özel sektör yatırımları serisi ADF, PP ve GLS testlerinin üçünde de düzey değeri değerlendirildiğinde serinin birim kök içerdiğini ifade eden sıfır hipotezi reddedilememektedir. Bu serinin birinci farkı alındığında ise her üç yönteme göre de sıfır hipotezi reddedilmektedir. Bu nedenle, özel sektör yatırımları serisi düzey değerinde birim kök içermekte olup serinin birinci farkı alındığında durağan hale gelmektedir. Bu son uç özel sektör yatırımları serisinin durağanlık mertebesinin I(1) olduğunu göstermektedir. Tablo 1'deki diğer bir değişken olan faiz oranı incelendiğinde ADF, PP ve GLS testi için düzey değerinin %10 düzeyinde anlamlı olduğu sonucuna varılmaktadır. Ancak, %10 düzeyi çok güçlü ilişkiye sahip olmadığı için faiz serisinin birinci farkının değerlendirilmesi daha uygundur. Faiz oranı serisinin birinci farkında ise her üç yönteme göre sıfır hipotezi reddedilmektedir. Bu sonuçta faiz oranı serisinin düzey değerinde birim kök içerdiği ve birinci farkı alındığında durağanlaştığını göstermektedir. Para arzı serisi için ise ADF, PP ve GLS yöntemlerinin üçünde de sıfır hipotezi reddedilememektedir. Bu serinin de birinci farkı alındığında sıfır hipotezi reddedilmektedir. Bu nedenle para arzı serisinin de durağanlık mertebesi I(1)'dir. Son olarak, enflasyon serisi incelendiğinde ADF ve PP testi sonuçlarına göre bu seri için sıfır hipotezi reddedilmektedir GLS testi için ise sıfır hipotezi reddedilememektedir. Bu serinin birinci farkı alındığında seri her üç yönteme göre de durağanlaştığı görülmektedir. Bu sonuçlar modeldeki serilerin hiçbirisinin I(2) olmadığını göstermektedir. Bu nedenle, modeldeki değişkenler arasında kısa ve uzun dönem ilişki tahminine olanak veren ARDL testi uygulanabilir.

ARDL testinin uygulanabilmesi için ilk olarak F testi uygulanmıştır. Bu test sonucunun anlamlı bulunması ARDL testinin sonraki aşamalarına geçmeye imkan tanır.

Tablo 2. F testi sonuçları

F istatistiği	%95 alt sınır	%95 üst sınır
4.1645***	2.5804	3.9222
Testler	t-ist. değeri	Olasılık Değeri
Oto korelasyon	2.52	0.120
Normallik	1.34	0.201
Değişen Varyans	0.759	0.766

Not: *** %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 2'ye göre F test istatistik değeri %95 güven düzeyinin alt ve üst sınır değerlerinden daha büyüktür. Bu sonuç, modeldeki değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisi olduğunu göstermekte ve ARDL testi için uzun ve kısa dönem katsayı tahmini yapılabilmektedir. ARDL modeline ait uzun dönem tahmin sonuçları Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3: ARDL(4,4,0,4) Uzun Dönem Katsayı Tahmini Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	St. Hata	t-ist.değeri
TUFE	-0.1370**	0.0609	-2.248
FO	-0.1020**	0.050	-1.699
PA	0.446***	0.039	11.24

Not: ***,** %1 ve %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

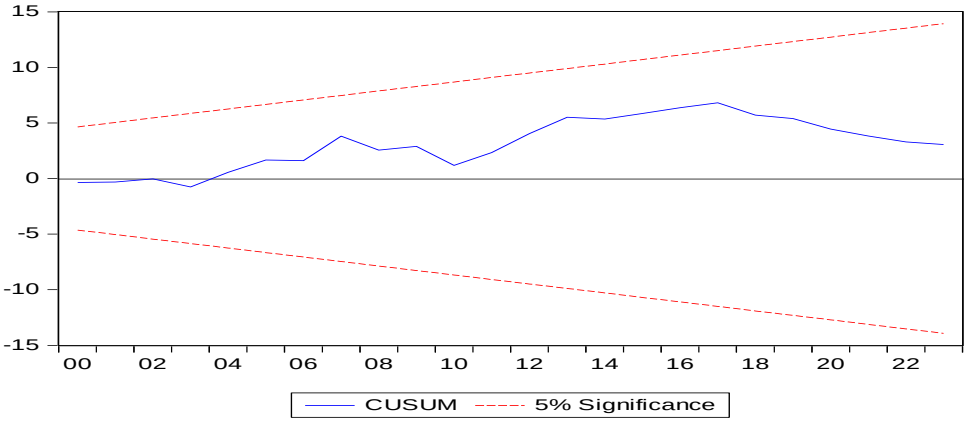
Tablo 3'de yer alan uzun dönem tahmin sonuçları TUFE, FO ve PA serilerinin üçünün de istatistiksek olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. TUFE ve FO serileri %5 düzeyinde, PA serisi ise %1 düzeyinde anlamlıdır. TUFE ve FO serileri negatif işaretli iken PA serisi pozitif işaretlidir. Bu sonuçlar enflasyon oranı ve faiz oranı artışlarının özel sektör yatırımlarını olumsuz etkilediğini göstermektedir. PA serisinin pozitif işaretli olması ise para arzı artışlarının özel sektör yatırımlarını da arttırdığını veya para arzındaki daralmanın özel sektör yatırımlarını azalttığını göstermektedir. Modeldeki değişkenler arasında uzun dönem ilişki yukarıdaki gibiyken kısa dönem ilişkisi değişebilmektedir. Kısa döneme ait tahmin sonuçları Tablo 4'de gösterilmiştir.

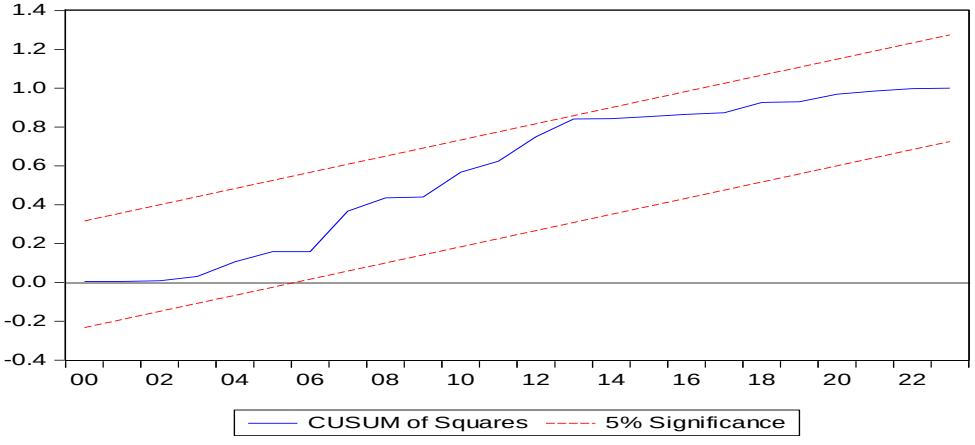
Tablo 4: ARDL(4,4,0,4) Kısa Dönem Katsayı Tahmini Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	St. Hata	t-ist.değeri
ΔTUFE	-0.038**	0.018	-2.028
ΔFO	0.0095	0.013	0.698
ΔPA	0.123**	0.046	2.653
ECT	-0.277**	0.113	-2.439

Not: ***,** %1 ve %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4'e göre hata düzeltme katsayısı (ECT) istatistiksel olarak anlamlı ve negatiftir. Ayrıca, hata düzeltme katsayısının 0 ile -1 arasında bulunması göstermektedir. Diğer sonuçlar faiz oranı dışında uzun dönem tahmin sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Bu sonuçlar, enflasyon ve faiz ile özel sektör yatırımları arasında negatif, para arzı ile özel sektör yatırımları arasında pozitif ilişki olduğunu göstermektedir. Enflasyon ile özel sektör arasında elde edilen bulgular Frimpong ve Marbuah (2010)'ın çalışması ile benzerlik göstermektedir. Enflasyon oranından özel sektör yatırımlarına doğru negatif ilişkinin temelinde enflasyonun gelecekte belirsizlik yaratması ile ilgilidir. Yüksek enflasyon karar birimlerinin gelecekle ilgili beklentilerini olumsuz etkiler. Bu durum belirsizlikleri arttırır. Belirsizliklerin arttığı ortamda ise yatırımcılar yatırım yapma konusunda çekimser davranarak yatırımlarını azaltır. Sonuç olarak, özel sektör yatırımları olumsuz etkilenir. Faiz oranındaki artış karşısında özel sektör yatırımlarının negatif etkilenmesi ise yatırımların faize olan duyarlılığının yüksek olması ile açıklanabilir. Yatırımların faiz oranına olan duyarlılığı yüksek ise faiz oranındaki artış firmaların maliyetlerini arttıracağı için yatırımlar olumsuz etkilenebilir. Yatırımcı yatırım kararını yapacağı yatırım karşılığında elde edeceği kara ve bu yatırımın maliyeti olan faiz oranına bakarak gerçekleştirir. Para arzı ile özel sektör yatırımları arasındaki pozitif ilişki ise artan para arzının toplam talebi arttırması ile açıklanabilir. Para arzının artması şeklinde uygulanan genişletici para politikası faiz oranlarını düşürerek toplam talebin artmasına neden olur. Bu gelişme, yeni yatırımları da teşvik ederek özel sektör yatırımlarının artmasına neden olur. Para arzı ile özel sektör arasındaki elde edilen pozitif ilişki Hailu ve Debele (2015)'nin çalışmasının sonuçlarını doğrulamaktadır.

Şekil 1. CUSUM ve CUSUM^2 grafikleri

Modele ait CUSUM ve CUSUM^2 grafikleri modelin istikrarlı olduğunu ve herhangi bir kırılma olmadığını göstermektedir.

5.Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye'de 1980-2023 yılları arasında uygulanan para politikasının özel sektör yatırımlarına olası etkisi incelenmiştir. Uygulanan para politikasını temsilen çalışmada faiz oranı ve para arzı değişkenleri kullanılmıştır. Ayrıca, enflasyon oranı da kontrol değişkeni olarak çalışmanın modeline ilave edilmiştir. Bu bağlamda, enflasyon, faiz ve para arzının özel sektör yatırımları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Analiz sonucunda, uzun dönemde faiz oranı ve enflasyon oranının özel sektör yatırımlarını negatif etkilediği para arzının ise pozitif etkilediği sonucuna varılmıştır.

Enflasyon oranının özel sektör yatırımlarını olumsuz etkilemesi yüksek enflasyonun belirsizlik yaratması ile ilgilidir. Enflasyon oranının yüksek olması karar birimlerinin geleceğe yönelik beklentilerini olumsuz etkiler. Bu durum belirsizliği arttırarak yatırımcılarım yeni yatırım yapma veya mevcut yatırımlarını arttırma düşüncesini olumsuz etkileyerek yatırımların azalmasına neden olur. Bu nedenle, politika otoriteleri piyasalarda belirsizliği azaltacak politikalar uygulamalıdır. Bunun için ilk olarak merkez bankaları nihai hedef olarak fiyat istikrarından taviz vermemelidir. Bu konuda merkez bankasız bağımsızlığı ön plana çıkmaktadır. Merkez bankası bağımsızlığı arttıkça piyasa koşullarına göre istediği enstrümanı kullanabileceği için nihai hedef olan fiyat istikrarına ulaşmada merkez bankaları daha başarılı olabilir. Bu kapsamda merkez bankalarının şeffaflık ve hesap verilebilirlik durumları da ön plana çıkmaktadır. Bağımsızlığı yüksek olan merkez bankalarının aynı zamanda şeffaflığı ve hesap verebilirliği de arttırılmalıdır.

Kaynakça

Altunç, Ö. F., Şentürk B. (2010). "Türkiye'de Özel Yatırımlar ve Kamu Yatırımları Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi: Sınır Testi Yaklaşımı". Muğla Üniversitesi Maliye Dergisi, Sayı. 158, Ocak-Haziran, 2010, 531-546.

Brima, S. and Brima, A. S. (2017). "Monetary Policy Effects on Private Sector Investment: Evidence from Sierra Leone". International Journal of Economics and Financial Issues, 7(1), 476-488.

Düzgün, R. (2007). Kamu Harcamalarının Özel Sektör Yatırımları Üzerindeki Dinamik Etkileri (Doktora Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ekinci, M. F. (2009). Döviz Kuru Belirsizliğinin Özel Kesim Sabit Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.

Frimpong, J. M. and Marbuah, G. (2010). "The Determinants of Private Sector Investment in Ghana: An ARDL Approach". European Journal of Social Sciences, 15(2), 250-261.

Hailu, D. B. and Debele, F. (2015). "The Effect of Monetary Policy on the Private Sector Investment in Ethiopia: ARDL Co-Integration Approach". Economics, 4(2), 22-33.

Hassan, S., Z. Othman, Z. and Karım M. Z. A. (2011). "Private and Public Investment in Malaysia: A Panel Time-Series Analysis". International Journal of Economics and Financial Issues, 1 (4), 199-210.

Kalem, A. (2015). Türkiye'deki Kamu Yatırımlarının Özel Sektör Yatırımlarına Etkisinin İncelenmesi (Uzmanlık Tezi) Ankara: Kalkınma Bakanlığı Yatırım Programlama, İzleme Ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü.

Karadaş, B. (2019). Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarının Özel Sektör Yatırımları Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği (Yüksek Lisans Tezi). Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Katusiime, L. (2018). "Private Sector Credit and Inflation Volatility". Economies, 6 (28), 1-13.

Kılıç J. (2017). Kamu Harcamalarının Özel Sektör Yatırım Harcamalarını Dışlama Etkisi: 1980 Sonrası Türkiye Ekonomisi Analizi (Yüksek Lisans Tezi). Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Olweny, T. and Chiluwe M. (2012). "The Effect of Monetary Policy on Private Sector Investment in Kenya". Journal of Applied Finance & Banking, 2(2), 239-287.

Özcan, B. ve Peker, A. E. (2018). "Özel Sektör Yatırımlarının Belirleyenleri Üzerine Bir Analiz: Türkiye Örneği". Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(16), 150-166.

Setiyanto, A. (2022). “Foreıgn And Prıvate Domestıc Investments In Indonesıa: Crowdıng-In Or Crowdıng-Out?”. Bulletin of Monetary Economics and Banking, 25(4), 623-646.

Şahan B. (2018). Enflasyon Hedeflemesi Stratejisinde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Faiz Politikasının Etkisi (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.

Türedi, S. (2007). Yatırım Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi 1968-2005 Dönemi Türkiye Örneği (Yüksek Lisans Tezi). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Vergil, H. (2002). “Sermaye Hareketlerinin Kontrolü ve Özel Yatırım Üzerine Etkileri”. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3, 19-33.

Yavuz, N. Ç. (2005), “Türkiye’de Kamu Harcamalarının Özel Sektör Yatırım Harcamalarını Dışlama Etkisinin Testi (1980-2003)”. Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, 20(1), 269-284.

Türk-İslam Kültüründe Geyik Motifi ve Geyik Destanı'nın Bir Nüshası Üzerine

Ali Kozan[1]

[1] Doç. Dr., Samsun Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Orcid ID: 0000-0002-8776-2379.

GİRİŞ

Bu çalışma Bibliotehèque Nationale de France, Turc 252 numarada kayıtlı "*Haza Kitâb-ı Dâsitân-ı Geyik*" adlı manzum destanın çeviri ve değerlendirmesini içermektedir. Yazma eser kütüphanelerinde pek çok nüshası bulunan bu küçük eser daha önce bazı çalışmalara konu olmuştur.[2] Çevirisi yapılan nüsha ise *"Nefsin eyle Müslümân Sadreddîn/Kim olasın tamu odundan emin"* (Dâsitân-ı Geyik, v. 5a) beyitinden hareketle Sadreddin adlı bir müellif tarafından kaleme alınmış bir anlatıyı ihtiva etmektedir.

Geyik Destanı'nın da içinde yer aldığı sözlü gelenek çerçevesinde başlayan ve dinleyici kitlesinin genel anlamda halk olduğu Anadolu tahkiye kültürü daha sonra destan, hikaye ve mesnevi gibi adlarla yazıya geçirilerek Anadolu yazın kültürünü meydana getirmiştir. (Aytaş, 1999, s. 161) Söz konusu eserler Anadolu'da Türk edebiyat ürünlerinin teşekkül devri olarak kabul edilen XIII. asırda gelişerek XIV. ve XV. asırlarda yazıya geçirilmişlerdir. (Köprülü, 2009, s. 276)

İçerdiği kahramanlık hikayeleri nedeniyle toplumun dinî duygularını perçinleyen, İslâmî faziletleri öğreten (Ocak, 1989, s. 13), sosyal bağları güçlendirdiğine inanılan bu tür eserler ya halk tarafından okunur yahut kahvehane gibi kamusal mekanlarda yüksek sesle bir dinleyici kitlesine aktarılırdı. (Değirmenci, 2011, s. 7-9, 23-25, 40) Aydınlı da bu tür eserlerin konaklar, saray odaları ve Yeniçeri kışlalarıyla birlikte kahvehanelerde hamallardan devlet görevlilerine şairlerden medrese talebelerine hatta derviş zümrelerini de içine alan geniş bir dinleyici kitlesine hitap ettiğini düşünmektedir. (2022, s. 52-53) Okur kitlesini bu

[2] Daha önce Geyik Destanı'nın farklı nüshaları araştırmacılarca çalışılmıştır. Geyikli'nin de "Önceki Neşirler" başlığı altında verdiği (Gedikli, 2013, s. 121-122) listenin genişletilmiş hali aşağıda verilmiştir. Bu bağlamda daha önce destanın biri Çağatayca metin olmak üzere yazma ve basma nüshalarının on beş tercümesi yayınlanmıştır. Cahit Öztelli'nin çalışması için bkz. (Öztelli, 1961, s. 2492-2494) Maarif Kütüphanesi tarafından yapılan yayın için bkz. (Hikâye-i Geyik, 1964); Müjgan Cunbur'un destanın taş basmasının çevirisini yaptığı çalışma için bkz. (Cunbur 1982, s. 71-94); Nurettin Albayrak'ın destanın üç yazma ve bir basma nüshasının kritiğini yaptığı çalışma için bkz. (Albayrak 1993); İsmet Sungurbey'in eserinde Hikaye-i Geyik başlığı adı altında ele aldığı metin için bkz. (Sungurbey, 1992); Gıyasettin Aytaş'ın 1836 istinsah tarihli bir destan metnini konu edindiği çalışması için bkz. (Aytaş, 1999, s. 161-170); Fuat Özdemir'in iki farklı nüsha üzerinden yaptığı çalışma için bkz. (Özdemir, 1999); Hatice Tören'in Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümü 4339 numaralı Dâsıtân-ı Geyik adlı çalışması için bkz. (Tören, 2005), s. 239-282; Namık Aslan'ın çevirisine yer verdiği *Geyik Destanı*'nın künyesine yer vermediği çalışması için bkz. (Aslan, 2006, s. 189-207; Muhammet Kuzubaş'ın Milli Kütüphane Yazmalar Bölümü 3881 ve 8624 numaralı yazmalar üzerine yaptığı çalışması için bkz. (Kuzubaş, 2008, s. 304-340); Fethi Gedikli, özel kütüphanesinde bulunan bir cönkte Beyan-ı Geyik adlı bir destan metnini çalışmıştır. Bkz. (Gedikli, 2013, s. 119-140); Fikret Turan'ın Geyik Destanı'nın Çağatayca versiyonunu yayınladığı çalışması için bkz. (Turan, 2019, s. 199-214); Betül Sürücü'nün Vasfi Mahir Kocatürk'ün hususi koleksiyonundan bağışlanan ve Milli Kütüphane'de 3881 numarada kayıtlı aynı destan metinleri üzerine yaptığı çalışma için bkz. (Sürücü, 2021, s. 129-160); Selma Aday'ın Kütahya Vahid Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi'nde 3336 numarada kayıtlı destan mecmuası üzerine yaptığı çalışma için bkz. (Aday, 2023, s. 44-62); Beytullah Bekar ve Okan Celal Güngör'ün Bavyera Eyalet Kütüphanesi urn.nbn.de.bvb:12-bsb10250028-7'de kayıtlı olan Geyik Destanı ile ilgili çalışmaları için bkz. (Bekar ve Okan, 2023, s. 27-50).

yönüyle etkileyen eserlerden birisi de geyik motifi ve Hz. Peygamber'in mucizeleriyle örülü *Geyik Destanı*'dır.

Albayrak ve Pala da yazma eserlerde genellikle *Mevlid* metinlerinden sonra yer alan "Geyik", "Güvercin" ve "Deve" gibi manzum hikâyelerin Hz. Muhammed'in hayvan sevgisini yansıttığı için asırlarca Türk halkı arasında dinî toplantılarda kıraat edildiğini belirtirler. (1998, s. 102; Cunbur, 1982, s. 79) Bu durum *Geyik Destanı* ve benzeri eserleri icra eden hikaye anlatıcılarının farklı mekanlarda destan anlatılarıyla dönemin popüler kültürü (Değirmenci, 2011, s. 11) üzerinde etkin bir rol oynadıklarını ortaya koymaktadır.[3]

Türk halk edebiyatında da ceylan, ahu, gazal, ceran, maral gibi adlarla anılan geyik imgesinin farklı anlamları ifade ettiği bilinmektedir. (Cunbur, 1982, s. 72) Nitekim geyik avlayanın iflah olmayacağı, bedduasının avcıların soyunu da etkileyeceğine inanılır. Geyik, tenha yerlerde insanların karşısına aniden çıkarak yol gösteren kutsal bir hayvandır. (Aytaş, 1999, s. 162) Nazara karşı koruyucu olduğuna inanılan geyik boynuzu evlerin duvarlarına asılır. Hastaların başucuna konulduğunda ise şifa verdiğine yahut acı çekmeden Tanrı'ya kavuşacağına inanılır. (Cunbur, 1982, s. 85) Laurent ve Zarcone'ye göre bu yönüyle aslında geyik insanların imgelem dünyasında öte dünya ile bağlantıyı sağlayan bir aracıdır. Ayrıca destanda geyik her ne kadar İslamiyet'in yayılmasına katkıda bulunan ve Hz. Muhammed ile imtiyazlı bir bağı olduğuna inanılan bir imge olsa da Anadolu halk anlatılarında asıl verilmek istenen şey uğursuz avdır. (2020, s. 11, 109)

Dede Korkut Hikâyeleri'nde Begil oğlu Ermen'in ok atmadan iple yaptığı geyik avı hikaye edilerek geyik avının kutsallığından söz edilir. (Hacıgökmen, 2018, s. 329) *Battal Gazi Destanı*'nda Battal Gazi'nin babası Hüseyin Gazi'nin, peşine düştüğü bir geyiğin kırk bin çerilik bir kale komutanına ait olduğunu öğrenmesi ve geyiği elde etmek için savaşarak şehit edilmesi anlatılır. (Say, 2009, s. 41-44) Karaçay, Hint kökenli olduğunu iddia ettiği Kik adlı Kazakça metinde bir avcı tarafından avlanan ve Hz. Peygamber'in kefil olduğu geyiğin avcının Müslüman olmasına vesile olduğu anlatılır. (1956, s. 153) Bursa'nın fethine katılan ve Vefâî tarikatına mensub olan Geyikli Baba Bursa dağlarında evcilleştirdiği geyikleriyle yaşayan, onlarla sohbet eden bir derviştir. Âşıkpaşazâde, 2013, s. 301-305; Neşrî, 2008, s. 79, 86) Evliyâ menâkıbnâmelerinde de Battal Gazi, Abdal Musâ, Sultan Şücâuddîn ve Resûl Baba adlı dervişlerin geyik donuna girdiklerine (metamorphose) dair anlatılara rastlanır. Bu anlatılardan birine göre,

[3] Hikâye anlatıcıları (storytellers) yahut kıssahanlar, XVI. asırdan itibaren sayıları hızla artarak saraylarda ve halk arasında pek çok destan ve hikaye anlatısı icra ederlerdi. (Köprülü, 2009, s. 388; Altunel, 2022, s. 501; Değirmenci, 2011, s. 23-24; Yayla, 2024, s. 188, 193).

Abdal Musa, Alanya Beyi'nin oğlu Gaybî (Kaygusuz Abdal)'yi ava çıkarır. Kendisi de bir geyik suretinde görünür. Gaybî'nin attığı ok ile yaralanan bir geyik yaralı halde Abdal Musa dergahına girer. Geyiğin peşinden dergaha giren Gaybî, Abdal Musa'nın oku koltuğunun altından çıkardığını görerek kendisinden geçer, aman diler ve Abdal Musa'ya intisâb eder. (Abdal Mûsâ Velâyetnâmesi, 1999, s. 106; Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybî) Menâkıbnâmesi, 1999, s. 65-66, 76) Ögel de, dervişlerin diledikleri zaman bir hayvan donuna girmelerinin Türklerde Şamanizm'in izleri olduğunu belirterek, geyiğe binen ve tepesinde geyik boynuzu bulunan şapkasıyla Geyikli Baba'nın, bu dervişlerden birisi olduğunu ifade eder.[4] (Ögel, 2003, s. 29; Karadavut, 2007, s. 107-109; Laurant; Zarcone, 2020, s. 82)

Aytaş, mesnevî tarzında kaleme alınan *Geyik Destanı*'na benzer bir hikayeden de söz eder. Hamza ve Geyik hikayesi olarak geçen bu mesnevî, bir geyik avında olan Hz. Hamza'nın geyiğin lisana gelerek müşriklerin Hz. Peygamber'e zarar verdiklerini dile getirmesi üzerine Mekke şehrine geri döndüğünde bu durumu görerek Müslüman olması anlatılır. (Aytaş, 1999, s. 163)

Aşağıda çeviri metnine yer verilen doksan iki beyitlik[5] *Geyik Destanı*'nda geyiğin dürüstlüğü ve sözünde durması ile İslamiyet'in yayılışına katkıda bulunan bir mucize objesi olarak kullanıldığı görülmektedir. Nitekim destanda kafirler -ki destan metninde birkaç yerde Cuhûd yani Yahudiler olarak geçer- (Dâsitân-ı Geyik, v. 4b-5a) tarafından yakalanan bir geyiğin yavrularını doyurmak üzere yardım istemesi ve Hz. Peygamber'in geyiğe kefil olması üzerine verdiği sözde durarak geri dönen geyiğin kafirlerin Müslüman olmalarına da vesile olduğu anlatılır. Geyik de sâlimen yavrularının yanına döner. *"Şöyle gördüm kitâb içre ol habîb/Oturdu meclisinde söykenüb*" beyiti ile başlayan destan metni okuyucuya bu anlatının bir rivayete dayandığını ifade etmekle birlikte sahihliğini ve meşruiyetini kabul ettirme yaklaşımı taşımaktadır. (Sürücü, 2021, s. 138) *"Nefsin eyle Müslümân Sadreddîn/Kim olasın tamu odundan emin; Nefsine uyup kılursan uşreti/Aceb uğrarsun görürsün cenneti; Nefsine cezâ kılanların yeri/Uçmak olur içi dopdolu hûrî; Uş bu mu'cizât tamâm oldu/Vir salavât Mustafâ Peygambere"* şeklinde kişinin nefsine uymaması ve Hz. Peygamber'in mucizelerinden birinin dile getirildiği ifade edilerek bir dua ile tamamlanır.

Yukarıda belirtildiği üzere başta Türk kültürü olmak üzere pek çok kültürde yer alan geyik anlatılarının izlerinin yanı sıra *Geyik Destanı* metninin hangi yazın

[4] İnan da Geyikli Baba'nın geyiğe binip gezmesini, Altaylı kamların dualarında geçen "bindiğim hayvan geyiksığın" sözlerini hatırlatır. (İnan, 2006, s. 83)

[5] Geyik Destanı'nın günümüze kadar çalışılan en uzun metni 102 beyitten oluşmaktadır. (Gedikli, 2013, s. 122, 132-138).

yahut anlatı kültüründen öykünerek kaleme alındığı da meselenin bir diğer boyutudur. Laurant ve Zarcone, Taberî (ö. 923)'nin tarihinde geçen gelişmiş ve yaygın bir rivayetin bu destanın ilk şekli olduğunu düşünürler. XIV. ve XV. asırlarda bu rivayetten ilham alan çok sayıda Anadolu anlatısının "Geyik Destanı" adı altında bir edebi tür oluşturduklarını belirtirler. Ayrıca Osmanlı anlatısında bu rivayete yeni olaylar eklenmiştir. Örneğin dişi geyik teslim olmak için geri gelirken dönüş yolunda kafirlerin kurduğu tuzağa düşer ve Allah'ın derhal yolladığı Cebrail'in yardımıyla özgürlüğüne kavuşur. (Laurant; Zarcone, 2020, s. 127-128) Taberî'de 'Geyik Mucizesi Hikayesi' şeklinde geçen rivayete göre Hz. Muhammed bir gün çölde Arabî tarafından avlanan bir geyikle karşılaşır. Geyik, dağdaki yavrularını emzirmek için peygamberin kendisine kefil olmasını ve avcının kendisini salıvermesini ister. Arabî geyiğin gelmemesi durumunda peygamberi öldüreceğini söyler. Hz. Muhammed de şayet geyik gelirse avcının Müslüman olmasını talep eder. Vadettiğinden bir saat önce gelen geyik Arabî'nin Müslüman olmasına da vesile olur. Arabî daha sonra geyiği salıverir. (Taberi, t.y., s. 97-98; Gedikli, 2013, s. 120; Laurant; Zarcone, 2020, s. 127-128) Dolayısıyla XIV. ve XV. asırlarda kaleme alınmaya başlayan *Geyik Destanı* anlatısı, Taberî tarihinde geçen rivayetten ilham alınarak Hz. Peygamber'in mucizesiyle bir grup gayri müslimi ihtida ettiklerine dair bir acâib anlatısına dönüşmektedir.

Destan'da geyik öğüt verici bir figür olarak Allah'ın birliği ve Hz. Peygamber'in risâletini tasdik etmektedir. *"Tanrı birdür sen Resûlisin bî gümân/Yerde gökde iş bu söz oldu 'ayân; Her ki senün hükmünle fermân ola/Yiri cennet yoldaşı Rıdvân ola."* (Dâsitân-ı Geyik, v. 3a) Destanın sonunda*, "Kızkardeşlerim Müslüman oldular/Küfrü koyup dîn îmân buldular; Yetmiş eviyle bunlar kavmi bile/Kamusu iman getirdiler bile"* beyitleriyle ifade edilen kâfir avcıların Müslüman olmaları aslında Mevlânâ'nın *Fîhi mâ Fîh* adlı eserinde geçen ve İbrahim Edhem'in manevî uyanışını anlatan, *"bir ceylanı yakalamak istedi ama onun sayesinde Yüce Allah onu yakaladı."* ifadesinin bir yansımasıdır. (Laurant; Zarcone, 2020, s. 70-71) Sürücü'ye göre de, asırlarca Anadolu halkının belleklerinde mucize ve kutsallık örgüsüyle yer eden destan metni, yeni Müslüman olmuş yahut olması muhtemel dinleyici kitlesini nebevî ahlakı ve mucizeyi kabullenmeye çağırmaktadır. Ayrıca destanın sembolik metaforunda "av" ve "avcı" arasındaki ilişkinin tersyüz olduğu, asıl "av"ın bir "mürşid" gibi kâfirlere rastlayan geyikten çok onun aracılığıyla hidâyete eren kâfirler olduğu anlaşılır. (Sürücü, 2021, s. 130, 132) Son tahlilde XIV. ve XV. asırlardan yakın dönemlere kadar halk arasında ilgiyle dinlenen bir anlatı olarak *Geyik Destanı*'nın, Anadolu halkının dinî ve ahlâkî eğitiminde önemli rol oynadığı görülmektedir.

Çeviri Metin

(1b) Haza Kitâb-ı Dâsitân-ı Geyik

Şöyle gördüm kitâb içre ol habîb/Oturdu meclisinde söykenüb

Ol Muhammed aya benzerdi yüzü/Yarın ol dileyiser Hak'tan bizi

Gördü kim karşudan atlular gelür/Heybetle şöyle kuvvetli gelür

Katırak mescide değin geldiler/Çünki mescid kapusına geldiler

Mustafâ'nın andalığın bildiler/Kamusı atdan aşağı indiler

Girdiler mescide verdiler selâm/Saf saf olup karşusına durdılar tamâm

Dediler kim gösterün Muhammed'i/Ol ki bizüm dine bâtıldur dedi

Kimdür ol putlara bâtıl diyen/Halk içinde böyle da'vâ eyleyen

Eydün ona bu sözü söylemesün/Söylerse bu arada durmasun

Ammû eydür yâ Resûl ben durayın/Turra ile cümlesin yoğurayın

Ali eydür yâ Resûl ben varayın/Zülfikâr ile kamusın kırayın

(2a) Resûl eydür sabr idün bir görelim/Nedür dilekleri bir soralım

Ola kim hükmüme mahkûm olalar/Mu'cizâtım görüp İslâm olalar

Resûl eydür nedurur dilegünüz/Gelsün ilerü otursun yalnız

Onlar eydür geleyin oturmazuz/Bir dem dahî karşunuza durmazuz

Bize Peygamberligün eyle 'ayân/Ger yoğise sözün içinde yalan

İder iken bunlar böyle mâcerâ/Bakdı gördü ol Muhammed iy yara

Bir keyicek bağlu onda bir ata/Çünki Resûl gördü kaldı 'ibrete

Tasmıyla bağlu ayağı başı/İllâ sil gibi akar gözü yaşı

Resûl eydür sorun geyigü söylesün/Benüm Peygamberligüm şerh eylesün

Ol kâfir begi işidicek bunu/Geldi eydür ne dimek olur ya'ni

Âliyle diler geyigümüz ala/Fi'liyle bize cazulıklar kıla

Bizi diler ümmetine döndere/Evimüze dahî mahrum göndere

(2b) Kırk kişiyle avlayuben tutmuşız/Bir gice dahî yabanda yatmışız

Resûl eydür hele sorun siz onu/Disün ol yeri göğü Yaradanı

Salıverdiler ol geyigün ayağını/Pek dutuben boğazının bağını

Bağlu yerden geyiği aldılar/Mustafâ'nın hazretine geldiler

Didiler kim tâ sözün var söylegil/Bize peygamberligün şerh eylegil

Didi sıkun boğazını siz hemân/İtsün Peygamberlügüm size 'ayân

Bunlar eydür sıkıcak geyik kaçar/İki kez segirse bir beylük giçer

Çıkıcak geyügümüz elden gider/Sonra onu komağıla kim tutar

Resûl eydür çağırun sözüm tutun/Geyigünüz ger kaça beni tutun

İş bu kavle râzı olub sıkdılar/Geyicegün boğazını sıkdılar

Çün sıkıldı geyik girdi mahfile/Hak Çalabun getirün adın dile

Hak Çalab dil verdi lütfundan ona/Ver salavât ne dedi idem sana

(3a) İder iki cihânın serveri/Hak Çalabun sevgili Peygamberi

Tanrı birdür sen Resûlisin bî güman/Yerde gökde iş bu söz oldu 'ayân

Her ki senün hükmünle fermân ola/Yiri cennet yoldaşı Rıdvân ola

Ben dahî göyneklüyem yâ Mustafâ/Bu karabaşum dilim gördü cefâ

Çin elinden gelmişidüm ben garîb/İsteridüm kardeşim ben ayırıb

Geliben Mekke dağında kuzuladum/İki kuzucak doğurdum gizledüm

Girü gelüb Mekke dağında kuzularum südleyem/Emzirüben karınların doyuram

Bu kâfirler gelüben avladılar/Çevre alub dört yanım bağladılar

Kaçamadım bende yoğidi mecâl/Kardeşin yavi kılanda ne mecâl

Kardeş olur kişiye key ulu dağ/Elem irse irgürür yüreğe dağ

Kişinin kardeşi yüreği yağıdır/Malı mülkü bagçesi hem bağıdur

Şimdi irdü bana bir göynek dahî/Neyleyem ol iki yavrumu dahî

Dişleri yok tâki ot otlayalar/Ne yiseler ol ıssız dağda bular

(3b) Yâ Resûl bana payandan ol bugün/Yüregim der dîne dermeyân ol bugün

İrmişem ol iki kuzulara ben/Halimi haber verem onlara ben

Çün işitdi Mustafâ bu sözleri/Yaşıla doldu mübârek gözleri

Resûl eydür kafirlere sözüm tutun/Geyigi ya bana bağışlan ya satun

Ya payandan olayın kılun kabul/Ger geyik gelmezise der ol Resûl

Geyigün iki bahasın alasın/Yâ cehudî nekim dilersen kılasun
Onlar eydür nemiz eksik satalım/İllâ payandan olursan tutalım
Geyigümüz gelmez olursa ya‘ni/Bellü bil kim öldürürüz biz seni
Râzı oldu Resûl ol dem gördüler/Kavl ikindiye degin kaldılar
Çünki bunlar iş bu kavli kıldılar/Geyiği ol dem salıverdiler
Çıkdı geyik derd ile girdi yola/Vay ona kim kuzulardan ayrıla
Yavuz okdur uğramasun kimseye/Kuzular ayrılığına kim duya
Akardı geyigün gözü yaşı/Yel gibi geçerdi dağı taşı
(4a) Dağı taş dere tepedimez geçer/Yaş yerine gözlerinden kan saçar
İrdi eydür ey iki körpe kuzu/Nide sorayım sizin ahvalinüzü
Gelinüz ahî yüzünüz göreyim/Karnınuz acıkdı sizi emzireyüm
Ey iki körpe kuzular bilinüz/Şimden geri anasız kalasız
Onlar eydür ey ana doydu canın/Dileğe gelmez idi bu söz senin
Ya ana ne geldi kim bugün size/Didigün yoğidi bu sözü bize
Geyik eydür kâfire dutulmuşam/Hak Resûlünü payandan vermişem
İş bu sözü ediben ağlaşdılar/Anasıyla birbiri söyleşdiler
Dediler südün bize oldu haram/De göresiz Resûle bizden selam
Ko bizi bu dağ içinde olalım/Tanrı Resûlüne kurbân olalım
Geyük eydür ben giderim aradan/Sizin ulunuz ola ol Yaradan
İş bu sözü idüben döndü geri/Dinle imdi Tanrı hükmün gel beri
Ol kâfir begi adam viribdi/Varun yolda tuzak kurun didi
Geldiler tuzak kuruben gittiler/Ol geyiciği tuzağa tuttular
Kıldı geyik tuzak içre ağlayu/Hak Çalab buyruğuna bel bağlayu
Eyder ey âlemlerin sırrın bilen/Ey kamu dertlilere derman kılan
Hiç kayırmazam bana oldu cefâ/İllâ payandanım oldu Mustafâ
Kaldı geyik tuzak içre kaydur/Hak Çalab Cebrâil’e pes buyurur
Tiz eriş var geyiği getür dedi/Tuzağıla Ahmed’e yetür dedi
İndi Cebrâil geyiği götürür/Tuzağıla Muhammed’e getürür

Geldi geyik ortaya Allah deyü/Tanrı birdürsün Resûlullâh deyü
Ol Cuhûdlar gördü geyik geldiğin/Dediler kim Hak Resûlü sen hemin
Kızkardeşlerim Müslüman oldular/Küfrü koyup dîn îmân buldular
Yetmiş eviyle bunlar kavmi bile/Kamusu iman getirdiler bile
Mustafâ ashâbıyla şâd oldular/Kaygudan cümlesi azâd oldular
Kâfiri ger tâ dine döndürdüler/Dîn ‘ayân olunca tâ ki gördüler
(5a) Öylelik geyiği yola gönderdiler/Cuhûdu eyü dine dönderdiler
Nefsin eyle Müslümân Sadreddîn/Kim olasın tamu odundan emin
Nefsine uyup kılursan uşreti/Aceb uğrarsun görürsün cenneti
Nefsine cezâ kılanların yeri/Uçmak olur içi dopdolu hûrî
Uş bu mu‘cizât tamâm oldu/Vir salavât Mustafâ Peygambere.

KAYNAKÇA

Abdal Mûsâ Velâyetnâmesi, (1999). haz. Abdurrahman Güzel, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Aday, Selma, (2023). "Manzum İki Dinî Halk Hikayesi Karşılaştırması: Anadolu Sahası Haza Mevlüd-i Geyik ile Kazak Sahası Giyik", Uluslararası Halk Bilimi Araştırmaları dergisi, 6/1, s. 44-62.

Albayrak, Nurettin, (1993). Dini Türk Halk Hikayelerinden Geyik, Güvercin ve Deve Hikayeleri, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Albayrak, Nurettin; İskender Pala, (1998). "Hayvan", DİA, C. 17, İstanbul Türkiye Diyanet Vakfı, s.99-101.

Altunel, İbrahim,(2022). "Kıssahan", DİA, C. 25, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 501.

Argunşah, Mustafa, (2002). Kirdeci Ali-Kesikbaş Destanı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Aslan, Namık, (2006). "Manzum Dini Hikayeler ve Kirdeci Ali'ye Ait Olduğu Söylenen İki Hikaye Metni (Güvercin ve Geyik Destanları), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20/1, s. 189-207.

Âşıkpaşazâde Tarihi, (2013). haz. Necdet Öztürk, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Aydınlı, Elif Sezer, (2022). "Osmanlı Dönemi Hikaye Kitaplarında Kolektif Yazarlık", Nesir: Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 2, s. 47-64.

Aytaş, Gıyasettin, (1999). "Türk Kültür ve Edebiyatında Geyik Motifi ve Haza Destan-ı Geyik", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 6/ 12, s. 161-170.

Bekar, Beytullah; Okan Celal Güngör, (2023). "Geyik Destanı'nın Yeni Bir Nüshası Üzerine", Dil Araştırmaları, 33, s. 27-50.

Beksaç, Engin, (2000). "Türk Dünyasında Geyik Sembolizmi", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı: 129, s. 191-208.

Cunbur, Müjgan, (1982). "Folklorumuzda Geyik Motifi Üzerine", II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, c. II, Ankara: Başbakanlık Basımevi, s.71-94.

Değirmenci, Tülün, (2011). "Bir kitabı kaç kişi okur? Osmanlıda okurlar ve okuma biçimleri üzerine bazı gözlemler", Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar 13, s. 186-218.

Ebû Cafer Muhammed bin Cerirü't Taberi, (t.y.). Tarih-i Taberi, c. III, terc. M. Faruk Gürtunca, İstanbul: Sağlam Yayınevi.

Gedikli, Fethi, (2013). "Geyik Destanı", Geyik Kitabı, edt. Emine Gürsoy Naskali; Erkan Demir, İstanbul: Kitabevi, s.119-140.

Hacıgökmen, Mehmet Ali, (2018). "Selçuklularda Av Merasimleri ve Emir-i Şikarlar", SUTAD, 43, s. 325-339.

Hâzâ Kitâb-ı Dâsitân-ı Geyik, Bibliotehèque Nationale de France, Turc 252.

Hikâye-i Geyik, (1964). Mevludi Şerifi Muhammedi içinde, İstanbul: İstanbul Maarif Kütüphanesi, s. 35-40.

İnan, Abdülkadir, (2006). Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Karaçay, Saadet, (1956). "Türk Halk Edebiyatında Geyiğe Dair Bazı Motifler", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, c. 4, s. 153-177.

Karadavut, Zekeriya; Yeşildal, Ünsal Yılmaz, (2007). "Anadolu-Türk Folklorunda Geyik", Milli Folklor, 19/76, s. 102-112.

Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybî) Menâkıbnâmesi, (1999). haz. Abdurrahman Güzel, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Köprülü, M. Fuad, (2009). Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara: Akçağ Yayınları.

Kuzubaş, Muhammet, (2008). "Manzum Bir Destan Kitabı (Destân-ı Veysel Karanî, Vefât-ı Hz. Fâtımâ, Vefât-ı Hz. İbrahim, Hikâyet-i Gügercin, Hikâyet-i Geyik)", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1/2, s. 304-340.

Laurant, Jean-Pierre; Zarcone, Thierry, (2020). Geyik-Bir Hıristiyan ve Müslüman Simgesi, çev. Goncagül Artam, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

Mevlânâ Mehmed Neşrî, (2008). Cihânnümâ, haz. Necdet Öztürk, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.

Ocak, Ahmet Yaşar, (1989). Türk Folklorunda Kesikbaş, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Ögel, Bahaeddin, (2003). Türk Mitolojisi I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Özdemir, Fuat, (1999). Halk Edebiyatı Yazıları, haz. Yusuf Sağlam, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Öztelli, Cahit, (1961). "Anadolu Dini Edebiyatından Geyik Destanı", Türk Folklor Araştırmaları, S. 7/146, s. 2492-2494.

Say, Yağmur, (2009). Türk İslam Tarihinde ve Geleneğinde Seyyid Battal Gazi ve Battalnâme, Ankara: Eskişehir Valiliği.

Sungurbey, İsmet, (1992). Hayvan Hakları, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Sürücü, Betül, (2021). "Geyik ve Güvercin Destanında Hayvan Temsili: Duygudaşlık, Mucize ve İhtida", Nesir, 1, s. 129-160.

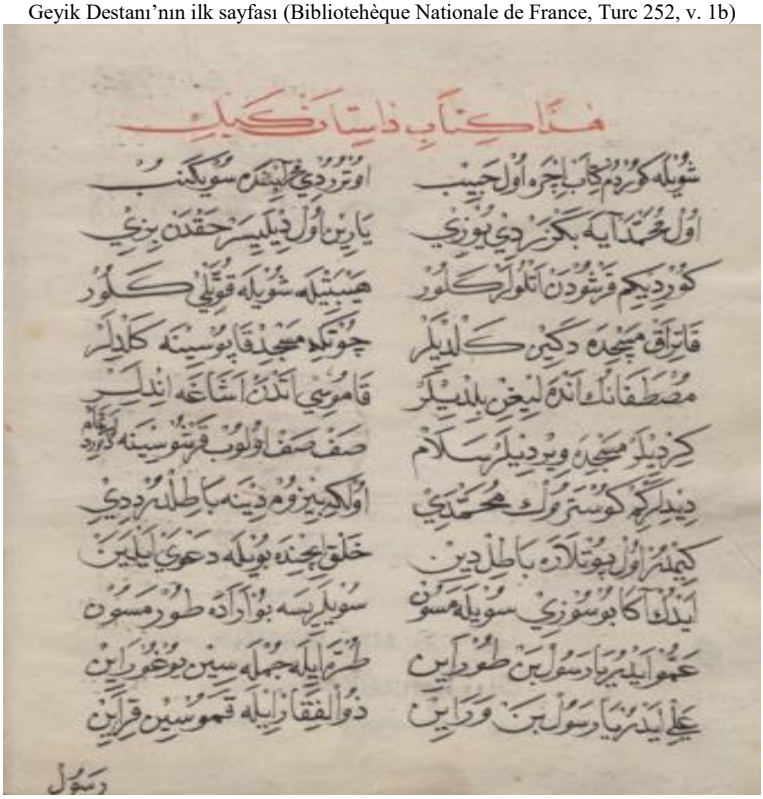
Tören, Hatice, (2005). "Sadreddin'in Dâsıtân-ı Geyik Adlı Mesnevîsi", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. XXXIII, s. 239-282.

Turan, Fikret, (2019). “Metin ve Gramer Özellikleri Bakımından Çağatayca Manzum Keyik-Nâme Hikayesi”, Türkiyat Mevcmuası, 29/1, s. 199-214.

Yayla, Mustafa Altuğ, (2024). “Popüler Kültürde Tutunmak: Osmanlı Kahvehanelerinde Hikaye Anlatıcıları (1550-1850)”, Nesir Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 6, s. 187-201.

EKLER

Geyik Destanı’nın ilk sayfası (Bibliotehèque Nationale de France, Turc 252, v. 1b)

Geyik Destanı’nın son sayfası (Bibliotehèque Nationale de France, Turc 252, v. 5a)

Yeşil Aklama: Kavramsal İnceleme ve Teorik Temeller

***Nigar Özçetin*[1]**

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi Yozgat MYO, ORCID: : 0000-0003-0831-0911

1. Giriş

Küresel düzeyde sürdürülemez tüketim düzeyi, küresel ısınma, su, hava ve toprak kirliliği ve atık üretimi gibi birçok konu ciddi çevresel sürdürülebilirlik sorunlarına yol açmakta ve bu da toplumu, geleneksel tüketim kalıplarını ve satın alma davranışlarını çevresel sürdürülebilirlik arayışına doğru değiştirmeye itmektedir (Jaiswal ve Kant, 2018,60).

Geçtiğimiz on- on beş yılda yatırımcılar, tüketiciler, hükümetler ve kurumsal müşteriler gibi paydaşlar, işletmeler üzerindeki çevresel performansları ve çevre dostu ürünler hakkında bilgi açıklamaları yönündeki baskılarını arttırmış, toplumda çevre bilinci gelişmiş ve özellikle tüketicilerde çevre dostu ürünlere ilgi artmıştır (Martín-de Castro vd., 2017,1).

Tüketicilerin tüketim kalıplarını değiştirmeye ve mal ve hizmet aleplerini daha ekolojik alternatiflerle değiştirmeye yönelmeleri, işletmelerin mallarını ya da hizmetlerini tanıtmak için yeşil iletişim kullanmalarına neden olmuştur. Yapılan anketler yeşil ürünlere yönelik tüketici talebinin arttığını göstermektedir (Parguel vd., 2015,107). Çok sayıda çalışmada yeşil ürünler, diğer ürünlere kıyasla tüm döngüsü boyunca çevreye daha az olumsuz etkisi olan ürünler olarak tanımlanmaktadır (Liobikiene vd., 2017, 3789). Tüketici satın alımlarının çevresel etkilerinin giderek daha fazla farkına varıldıkça, ürünler üç kategoride ele alınmaya başlanmıştır: Çevre dostu, organik ve sürdürülebilir. (Schmuck vd., 2018, 127). Tüm tüketiciler için sürdürülebilirlik konusu ana konu haline gelirken sürdürülebilir üretim ve tüketim günümüz dünyasında kurumsal zorunluluk haline gelmeye başlamıştır. Sürdürülebilir olduğunu iddia eden işletmeler; hükümet, rakipler ve tüketiciler tarafından daha yakından incelemeye tabi tutulmakta ve işletmeler, sürdürülebilirlik konusunda rekabet etmektedirler (Nyilasy vd., 2014, 693-694). Böylece artan çevresel kaygılar ve çevresel açıdan sorumlu davranışlar sergilemeye yönelik baskılar, çevre yönetimini birçok kurumsal gündemin en üst sıralarına taşımıştır. Bunun sonucu olarak birçok işletme çevresel çalışmalarını kamuoyuna sunarak çevresel konumlarını iyileştirmeye çalışmaktadır (Szabo ve Webster, 2021, 719). Bazı işletmelerin, hatalarını ve sorunlarını gizlemek, itibarlarını arttırmak veya daha rekabetçi görünmek için paydaşları (müşteriler, düzenleyiciler, toplum gibi) nezdindeki itibarlarını yönetebileceklerine dair endişeleri de artmaktadır (Balluchi vd., 2020, 152). Bu durumda işletmeler açısından Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS) kavramı önemli hale gelmektedir. KSS, işletmelerin toplum ve çevre üzerindeki etkilerini dikkate alarak sürdürülebilirlik ve toplumsal fayda odaklı faaliyetlerde bulunmalarını ifade eder. Bir ürünün çevresel veya sosyal faydaları hakkındaki iddia gerçek dışı ve yanıltıcı ise bu durum, yeşil aklama olarak adlandırılmaktadır. Bu durum, KSS'nin reklam aracılığıyla

yeşil aklama olarak kullanılmasıyla ilişkilidir (Bazillier ve Vauday, 2013, 2). Sosyal sorumluluk sahibi olduğu izlenimini vermek işletmeler için daha kolay, daha ucuz ve daha esnek olabilmektedir. Aynı zamanda gerçekten sosyal sorumluluk sahibi olmuş olsalardı hangi faydaları elde edeceklerse, o faydaları sağlayabilmeleri de yeşil aklama davranışı sergilemeleri için yeterli olabilmektedir (Balluchi vd., 2020, 152).

2. Yeşil Aklama Kavramı ve Tanımı

Bazı işletmeler çevresel zararlarını gerçekten azaltırken, diğerleri çabalarını abartmakta ya da öyle olmadıkları halde çevreye karşı sorumlu olduklarını iddia etmektedirler. Bu olaya yeşil aklama denilmektedir (Szabo ve Webster, 2021, 719).

Yeşil Aklama, Greenpeace tarafından ‘‘Bir şirketin tüketicileri çevresel uygulamaları veya bir mal veya hizmetin evresel faydaları konusunda yanıltma eylemi’’ olarak tanımlanmaktadır (Bazillier ve Vauday, 2013, 2). Başka bir tanım da ise yeşil aklama uluslararası işletmelerin, kendilerini çevre dostu ve yoksulluğu ortadan kaldırmak için verilen mücadelede lider olarak göstermek suretiyle sahip oldukları pazarı korumaları ve genişletmeleri şeklinde tanımlanmaktadır. (Özel, 2015, 78).

Oxford sözlüğü yeşil aklamayı ‘‘çevreye karşı sorumlu bir kamu imajı sunmak amacıyla bir kuruluş tarafından yayılan dezenformasyon’’ (Torelli vd., 2019, 408) şeklinde tanımlarken TerraChoise (2010) ‘‘tüketicileri bir şirketin çevresel uygulamaları veya bir mal veya hizmetin çevresel faydaları konusunda yanıltma eylemi’’ olarak tanımlamaktadır. Başka bir tanımda ise; işletmeler tarafından kurumsal sosyal eylemlere esastan ziyade sembolik olarak öncelik verilmesi olarak tanımlanmaktadır. Kurumsal sosyal eylemler, paydaşların refahını sağlamak için tasarlanmaktadır ve şirketlerin KSS’ni ifade ettiği geniş bir faaliyet yelpazesini içermektedir. İşletmeler, bu eylemleri meşruiyet kazanmak için tasarlayabilmektedirler. Bunlar, itibar inşa etmeye veya onarmaya ya da meşruiyet kazanmaya çalışırken, paydaşların ihtiyaçlarına sadece görünüşte uyma eğiliminde olabilmektedir. Topluma karşı sorumluluklarına ilişkin artan endişelerle birlikte işletmeler, kurumsal sosyal eylemlerini esaslı bir şekilde uygulamaktan ziyade stratejik olarak tasarlamayı öğrendikleri için bu stratejiler, yeşil aklama şemsiyesi altında ele alınmaktadır (Roulet ve Touboul, 2015,307).

Delmas ve Burbuno (2011), yeşil aklamayı, insanları bir kuruluşun çevresel performansı, uygulamaları veya ürünleri hakkında aşırı olumlu inançlar benimsemeye yönlendiren her türlü iletişim aracı olarak tanımlamışlardır. Bu bağlamda yeşil aklama, bir işletmenin ürünlerinin, amaçlarının ve/veya politikalarının çevre

dostu algısını teşvik etmek için yeşil halkla ilişkiler veya yeşil pazarlamanın aldatıcı bir şekilde kullanıldığı yanıltıcı bir eylemi ifade etmektedir. Daha geniş bir tanımı ise, bir işletmenin pozitif çevre politikalarına olan bağlılığından sapması (Du, 2015,548) ya da ürünlerin, amaçların ya da politikaların gerçek motiflerinin çevrecilik bilincinin kullanılmasıyla çarpıtılması anlamına gelmektedir (Kahraman, 2021, 420). Yani, işletmelerin sembolik olarak çevre dostu veya sosyal sorumluluk sahibi olduklarını göstermek amacıyla gerçekte yapmadıkları veya yetersiz kalan eylemlerini pazarlamaları anlamına gelmektedir. Yeşil aklama bu kapsamda, işletmelerin gerçek sosyal ve çevresel etkileri azaltmak veya gizlemek amacıyla sembolik olarak sosyal sorumluluk göstermeleridir. İşletmelerin, sembolik olarak sosyal sorumluluk göstermesi ama aslında somut olarak bu görevleri yerine getirmemesi olarak tanımlanabilir (Roulet ve Touboul, 2015,307).

3. Yeşil Aklama Kavramının Tarihçesi

1960'larda çevre hareketinin başlangıcından bu yana, çevre kirliliği ve bozulmasına ilişkin endişeler artmaya başlamış (Szabo ve Webster, 2021, 719) ve 1960'ların ortalarından itibaren çevre hareketinin onaylanmasıyla birlikte yanıltıcı çevresel haber olgusu hem eylemler hem de iş stratejileri düzeyinde tespit edilmeye başlanmıştır (Torelli vd., 2019, 407). Aynı zamanda yeşil ürün tüketen bir tüketici türü ortaya çıkmış, bu tüketiciler özellikle tüketim alışkanlıklarını değiştirerek mal veya hizmetlerin çevreye etkilerini dikkate almaya başlamışlardır (Kahraman, 2021, 420).

Yeşil aklama, 1970'lerde çevresel hareketlerin ortaya çıkması ile eş zamanlı olarak kök salmıştır (Bazillier ve Vauday, 2013, 2). Bu olgu, ilk olarak 1972'de eski reklamcılık yöneticisi olan Jerry Mander tarafından, çevreye zararlı faaliyetleri gizlemek için kullanılan yanıltıcı reklamlar olarak ''eco-pornographi'' tanımıyla ortaya çıkmıştır. 1980'lerde çevreye duyarlı tüketicilerin bu duyarlılığına karşı ürünlerin veya hizmetlerin çevre dostu olduğunu iddia eden işletmelerin ortaya çıkmasıyla birlikte, yeşil aklama kavramı da beraberinde gelmiştir (Kahraman, 2021, 420). İlk olarak 1986'da biyolog ve çevre aktivisti olan Jay Westerveld tarafından ''Yeşil Aklama'' tanımı kullanılmaya başlanmıştır (Torelli vd., 2019,407). Jay Westerveld, bu tanımı çevreyi korumak amacıyla tek kullanımlık havlu uygulamasını kaldırarak, yıkanılmış havluları tekrar kullanılmak üzere sunmaya başlayan otelcilik sektörüyle kullanmaya başlamıştır. Burada asıl amaç, maliyetleri azaltmak suretiyle karı yükseltmek olarak görülmesine karşılık sanki çevreyi korumak amaçlı çöp üretimini azaltmakmış gibi ileri sürülmüştür. 1990'lardan sonra ise yeşil aklamanın işletmeler tarafından oldukça yaygın bir şekilde kullanılmaya başlandığı görülmüştür (Kahraman, 2021, 420).

1990 yılında Amerika'da yapılan bir araştırma Amerikan tüketicisinin %82'sinin daha çevreci ürünler için %5 oranında daha fazla ücret ödemeye hazır olduğunu göstermektedir. 2000'li yılların başında yine Amerika'da yapılan bir araştırmada yeni araba satın alan tüketicilerin %60'ının gaz veya elektrikle çalışan bir arabayı, benzinle çalışan arabaya tercih edeceklerini ortaya çıkarmaktadır (Dallı ve Hamarat, 2023, 115).

2015 yılında ise Nielsen'ın yaptığı bir araştırma, küresel olarak tüketicilerin % 66'sının, sürdürülebilir ürünler satın almak için daha fazla para ödemeye hazır olduğunu ortaya koymaktadır. Bu oran, söz konusu Y kuşağı olduğunda %72'ye kadar çıkabilmektedir.

Günümüzde, yeşil aklama, çevresel konulardaki kamuoyu baskısının ve tüketici talebinin artmasıyla birlikte hala yaygın bir sorundur. Ancak, aynı zamanda, şirketlerin ve düzenleyicilerin daha fazla dikkatini çekmekte ve çeşitli önlemler alınarak engellenmeye çalışılmaktadır.

4. Yeşil Aklama Stratejileri

Literatürde üç tür yeşil aklamadan bahsedilir (Yu vd., 2020, 3):

1. İşletmelerin değerlerini arttırmak için açıklamaları manipüle etmesi şeklindeki stratejidir. İşletmeler bu stratejiyi uygulayarak gerçek çevresel performanslarını abartmaktadırlar. Bu stratejiyi benimseyen işletmeler, paydaşlarını yanıltmak amacıyla büyük miktarda çevresel veriyi ifşa ederek zayıf çevresel performanslarını gizlemeye çalışmaktadırlar.

2. Yatırımcıları yanıltmak için yapılan seçici açıklamalar da yeşil aklama stratejisi olarak değerlendirilmektedir. Bu stratejide firmalar, seçici olarak olumlu çevresel bilgileri bildirmekte ancak olumsuz bilgileri gizlemektedirler. Bu işletmeler, kamuoyunu gerçek çevresel performansları konusunda yanıltacak yanlış izlenimler yaratmaktadırlar.

3. İşletme düzeyinde yeşil aklama yerine ürün düzeyinde yeşil aklamaya odaklanan stratejidir. Bu stratejide işletmeler, satışları arttırmak için bir ürünün çevresel faydalarını abartmaktadırlar.

Bu stratejiler dışında işletmelerin yeşil aklama konusunda bazı davranışlar geliştirdikleri de görülmektedir. Malların veya hizmetlerin etiketlerinde veya reklamlarında gerçek olmayan veya abartılmış çevresel iddialar kullanmaları, mevcut bir mal veya hizmetin sadece ambalajı değiştirilerek veya adı değiştirilerek çevre dostu olduğu iddia edilmesi, çevre dostu terimler ve ifadeler kullanarak mallarını veya hizmetlerini tanıtmaları ancak bunların gerçek çevresel etkileri

hakkında yeterli kanıt sunamamaları, gerçekte çevre kirliliğine neden olan endüstriyel faaliyetlerinden kaynaklanan zararı gidermek için görsel olarak çevresel iyileştirme projeleri başlatmaları ancak gerçek çevresel sorunları gizlemeleri gibi davranışlar sergileyebilirler.

5. Yeşil Aklamanın Sebepleri

Enerji krizi ve çevre sorunlarıyla birlikte şirketler ve tüketiciler tarafından yeşil tüketime daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Tüketicilerin yeşil ürünlere olan taleplerini arttırmaları, işletmelerin tüketicilere iyi kurumsal imajlarını ve sosyal sorumluluklarını göstermek için stratejiler geliştirmelerine neden olmuştur (Zhang vd., 2018, 740). KSS o kadar etkili olmuştur ki, işletmelerin sosyal sorumluluk iddiaları daha da genişletilip abartılmaya başlanmıştır. Müşterilerin gerçekte olduklarından daha çevre dostu ürünler satın aldıklarını düşünmeleri için zarifçe aldatılmaları söz konusu olmuştur. Bu abartma uygulaması o kadar yaygınlaşmıştır ki bu duruma yeşil aklama denilmiştir (Dixon, 2020, 2). Yani kısaca tüketicilerin, işletmelerin sunduklarından daha fazla çevresel fayda vaat etmelerine inandıkları durumda yeşil aklama ortaya çıkmıştır (Zhang vd., 2018, 740).

Literatürde işletmelerin yeşil aklama yapmalarının sebepleri çeşitli araştırmacılar tarafından açıklanmıştır. Walker ve Wan'a (2012) göre işletmelerin yeşil aklama yapmalarının iki sebebi vardır. Bunlar kurumsal ve meşruiyet teorisi ile sinyalizasyon teorisidir. Yeşil Aklama, kurumsal teoriye göre, meşruiyet elde etmek; sinyalizasyon teorisine göre, sembolik eylemler ve ''yeşil konuşma (iletişim)'' yaparak paydaşlara bir sinyal yoluyla yeşil konulara ilişkin değerlerini iletmek olarak ortaya çıkmaktadır (Torelli vd., 2019, 408). Meşruiyetin sıklıkla kullanılan tanımı, bir varlığın eylemlerinin sosyal olarak inşa edilmiş bazı normlar, değerler, inançlar ve tanımlar sistemi içinde arzu edilir veya uygun olduğuna dair genelleştirilmiş bir algı veya varsayım oluşturarak kendi faaliyetlerini meşru göstermek için çeşitli aldatıcı davranışlara neden olmaktır (Türkal, 2023, 93; Balluchi vd.,2020, 153). Sinyalizasyon teorisi ise, işletmelerin sembolik eylemlere veya yeşil konuşmalara girişerek yeşil normlara uyuyor gibi görünmek ve dış paydaşlara firmaların yeşil konulara ilişkin değerlerinin sinyalini vermek konusunda etkili olmaktır. Uygulama açısından yöneticiler, yeşil değerlerin sinyalini vermenin daha kolay ve daha fazla iç esnekliğe izin vermesinden dolayı çevresel konulardaki asli eylemlere karşı sembolik eylemleri tercih edebilirler (Walker ve Wan, 2012, 230).

Yeşil aklamanın üç ana nedeni bulunmaktadır (Yang vd., 2020, 1495-1497):

1. Hükümet Politikaları

2. Rekabet Baskısı

3. Pazar Fırsatları

Hükümet Politikaları: Yeşil aklama davranışlarının öncülüğünü gevşek ve belirsiz hükümet politikaları oluşturmaktadır (He vd., 2020, 2). Çevreyle ilgili hükümet politikaları; çevre uzmanlarını içeren stratejik gerçeklerden çevresel muhasebenin, yönetim sistemlerinin, yeşil tedarik zincirlerinin hükümetin cezalandırmasının ve hükümet vergi sübvansiyon mekanizmalarının entegrasyonu gibi operasyonel konulara kadar uzanan yönetim stratejileri ve ilkelerini içerebilir. İşletmeler, çevresel düzenleme gerekliliklerini karşılamak, rekabet ölçütlerini aşmak ve işletmenin itibarını arttırmak da dahil olmak üzere birçok nedenden dolayı bu hükümet politikalarını uygulayabilirler. Ancak bu durum, daha çevre dostu ürünlerin geliştirilmesini garanti edemez (Yang vd., 2020, 1495-1497). Hatta, hükümet politikalarının yetersiz olması, işletmeleri yeşil aklamayı kullanırken aynı zamanda yeşilleştirme çığırtkanlığı yapmaya teşvik edebilir (Du, 2015, 550).

Hükümetin ticari faaliyetlerde oynadığı rolün kapsamı ülkeden ülkeye ve sektörden sektöre değişmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin piyasalarında, yeşil aklamaya ilişkin düzenlemeler kısıtlı ancak uygulama belirsizdir. Bu nedenle, çok uluslu işletmelerin operasyonlarını kar maksimizasyonuna göre yönetmeleri durumunda yeşil aklamayı kullanmaları kaçınılmaz olmaktadır (Yang vd., 2020, 1495-1497). İşletmelerin hem çevre kirliliğini ortadan kaldırabilecek hem de yeşil aklamayı engelleyebilecek geleneksel bir yaptırım aracı olarak devlet tarafından cezaların verilmesi söz konusudur. Bu konuda, medya baskıları, sahtekarlık listelerinin açıklanması ve eko-etiketleme (üçüncü tarafların yeşil sertifikasyonu) devlet kurumlarına yardımcı olabilir. Aynı zamanda yeşil sübvansiyonlar da işletmelerin çevresel davranışlarını arttırmalarına yardımcı olabilir (He vd., 2020, 2).

Rekabet Baskısı: Rakiplerine karşı sürdürülebilir üstünlük sağlaması, rakiplerine karşı güçlü taraflarını en etkili şekilde kullanması ile ilgili işletmelerin sürdürülebilir rekabet üstünlüğü sağlamasının bir yolu çevreye duyarlı yeşil işletmecilik faaliyetlerinin gerçekleştirilmesidir (Eğin vd. 2018, 14). Ancak birçok işletme, yeşil faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde çevre dostu bir itibar ve/veya bir imaj yansıtma için yeşil aklamayı kullanmaktadır. Bu nedenle, yeşil aklama, işletmelerin rakiplerinin önüne geçmesini sağlayan genel bir teknik olarak kullanılmaktadır. İşletmeler, tüketicileri kazanmak, pazar paylarını arttırmak ve hayatta kalmak ve mücadele etmek için pazardaki rakipleriyle sıklıkla etkileşime girmektedirler. Bir işletmenin davranışı, diğer işletmelerin aynı tüketici grubuna

ulaşmak için üstlendiği faaliyetler yoluyla ve belirli kanallar aracılığıyla rekabet baskısından etkilenmektedir. Ancak, dikkat çekici bir şekilde, çokuluslu işletmeler, gelişmekte olan ülkelerdeki pazarlarda erken aşamada faaliyet gösterirken aşağıdaki nedenlerden dolayı genellikle daha düşük rekabet baskısıyla karşı karşıya kalmaktadırlar (Yang vd., 2020, 1496):

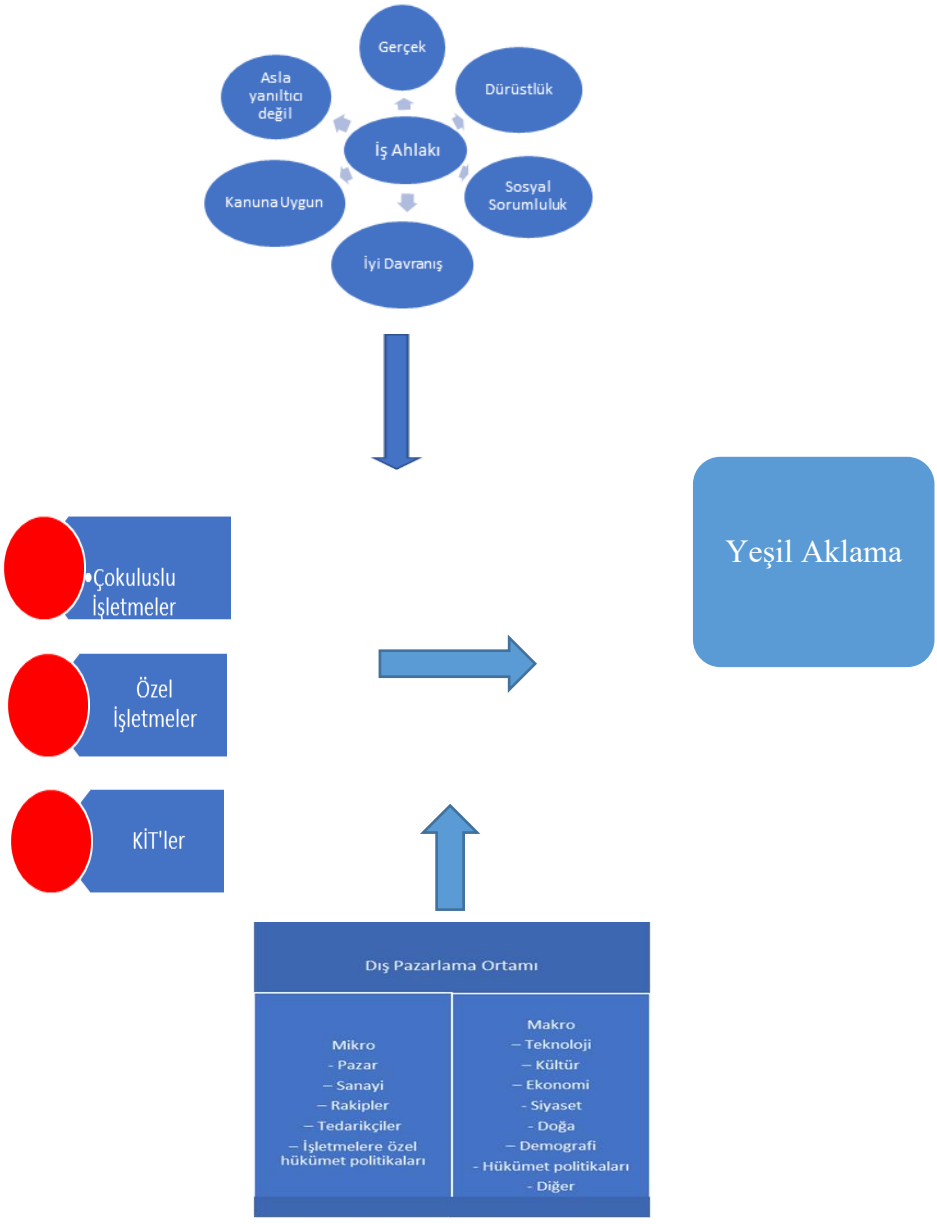
- Ev sahibi ülkeler, yerli yatırım sıkıntısını çözmek için pazarlarını yabancı yatırımcılara açmaktadır.
- Çokuluslu işletmelerin teknoloji, sermaye yatırımı, işgücü kalitesi ve yönetim becerileri açısından yerli işletmelere göre büyük karşılaştırmalı avantajları vardır.

Pazar Fırsatları: Pazar fırsatları, bir işletmenin rakipler tarafından sağlanmadığı için karşılayabileceği yeni talepler olarak tanımlanmaktadır. Çokuluslu işletmeler, genellikle yeni bir pazara hizmet eden veya başkası tarafından karşılanmayan, iç pazar segmentinden gelen ve artan talebe yanıt veren ürünler ürettikleri için büyük pazar fırsatlarına sahiptirler. Küresel ısınmaya ilişkin artan endişe nedeniyle tüketiciler çevre konusunda daha bilinçli hale geldikleri için işletmeler, yeşil tüketicileri çekmek ve ağızdan ağıza pazarlamayı arttırmak amacıyla yeşil aklamayı kullanmaktadırlar. İşletmelerin bu pazar paylarından faydalanabilmeleri için yeşil aklama uygun hale gelmektedir (Yang vd., 2020, 1497). İşletmeler pazar fırsatlarını yakalayabilmek için bazı stratejiler geliştirmişlerdir. Bu stratejiler yedi günah olarak literatürde yer almaktadır (Demiral, 2022, 82):

1. Ürünün tümüne değil sadece çevreye uygun birkaç özelliğine odaklanan gizli ticaret stratejisidir.
2. Ürün ile ilgili doğruluğu ispat edilemeyecek çevresel iddiada bulunan kanıtsızlık stratejisidir.
3. Ürünle ilgili belirsiz bir tanımda bulunma stratejisi olan belirsizlik stratejisidir.
4. Doğruluğu olan ancak ürünle ilgisi olmayan konu dışılık stratejisidir.
5. Ürünün zararlı yönlerini gizlemek suretiyle ürünle ilgili doğru iddialarda bulunma stratejisi olan kötünün iyisi stratejisidir.
6. Tamamen yanlış bir iddiada bulunma stratejisi olan yalan stratejisidir.
7. Üçüncü tarafların onayı olmadığı halde onaylanmış gibi iddiada bulunma iddiası olan yanlış sevkiyat etiketlerine tapma stratejisidir.

Bütün bunların yanında çok uluslu işletmelerin özellikle gelişmekte olan ülkelerde ev sahipliği yapan piyasalarda yeşil aklama nedenleri Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1: Yeşil Aklama Kaynakları

Kaynak: Yang vd., 2020, 1496

Şekil 1'de gelişmekte olan ev sahibi piyasalardaki üç tür işletme olan çok uluslu işletmeler, özel işletmeler ve KİT'ler tarafından kullanılan yeşil aklamanın nedenleri görülmektedir. Çok uluslu işletmeler, gelişmekte olan ülkelerdeki piyasalarda, iş ortamı, açık pazar fırsatları, düşük rekabet baskısı ve yeşil aklamaya ilişkin kısıtlı düzenlemelerle karşılanmaktadır. Başka bir deyişle bu işletmeler, iş ahlakı ile ilgili şekilde belirtilmiş olan altı özelliğe (gerçek, dürüstlük, sosyal sorumluluk, iyi davranış, kanuna uygun, asla yanıltıcı değil) bağlı kalmamakta ve bu durum yeşil aklamaya neden olmaktadır. Bu durumun dezavantajları sadece tüketicilere değil aynı zamanda bir bütün olarak topluma da yansımakta, çok uluslu işletmeler yeşil aklamadan adil olmayan bir şekilde faydalanmaktadır (Yang vd., 2020,1497).

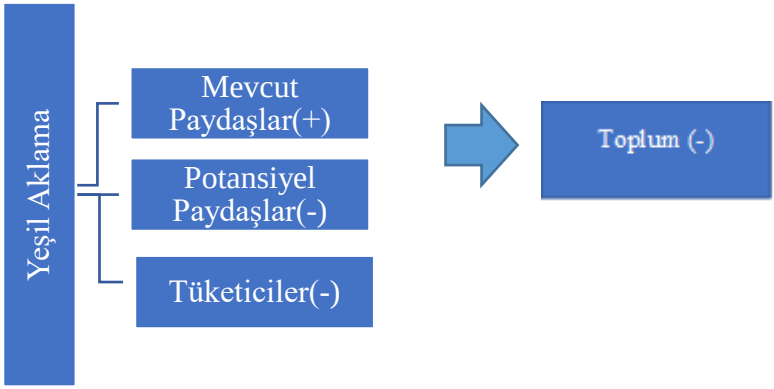
Bunların dışında yukarıda saydığımız üç ana nedenden başka işletmelerin yeşil aklamaya başvurmalarının sebepleri olarak farklı paydaş gruplarından işletmeler üzerindeki artan baskı ve bir işletmenin finansal performans ve itibar açısından elde edebileceği potansiyel faydalar yer almaktadır. Bu durumlar işletmeleri yeşil firmalar olmasalar da kendilerini sürdürülebilir kuruluşlar olarak sunmalarını teşvik etmektedir (Siano vd., 2017, 27). Ayrıca, tüketicilerin çevresel bilinçlerinin artmasıyla birlikte çevre dostu mal ve hizmetlere yönelik taleplerinin artması, bu talepleri karşılamak için işletmeleri tüketicilerin beklentilerini karşılamak adına yeşil aklama stratejilerini kullanmaya teşvik edebilmektedir. Her ne kadar tüketiciler çevre dostu ürünlere yönelmiş olsalar da çevresel iddiaların doğruluğunu kanıtlamak için gerekli bilgilere sahip olmamaları veya bu bilgileri araştırmaya zaman ayırmamaları durumunda, yeşil aklama daha etkili olabilmektedir. Aynı şekilde, düzenleyici organların sıkı denetim ve kontrol eksikliği de yeşil aklamayı teşvik edilmesinde önemli rol oynamaktadır.

6. Yeşil Aklamanın Sonuçları

Yeşil aklama toplumsal açıdan, tüketiciler ve işletmeler açısından olumsuz birçok sonuç oluşturmaktadır (Szabo ve Webster, 2021, 719-722; Yang vd., 2020,1497; Du,2015, 548; He vd. 2020, 2; Özel, 2015, 80-83):

Şekil 2'de görüldüğü gibi yeşil aklama mevcut paydaşlar açısından kârın yükselmesi gibi kısa zaman için pozitif etkiye sahip olurken, hem potansiyel paydaşlar hem de tüketiciler açısından negatif etkiye sahip olmakta ve toplumu da olumsuz olarak etkilemektedir.

Şekil 2: Yeşil Aklamanın Sonuçları

Kaynak: Yang vd., 2020, 1498

Aşağıda, yeşil aklamanın sonuçları, tüketiciler, işletmeler, paydaşlar ve toplum açısından ele alınmaktadır.

Tüketiciler açısından sonuçları (Szabo ve Webster, 2021, 719-722; Yang vd., 2020,1497; Du,2015, 548; He vd. 2020, 2; Özel, 2015, 80-83):

1. Yeşil aklama, belirli paydaşlar tarafından işletmenin çekiciliğini arttırmakta ve tüketicilerin işletmeye yönelimini ve satın alma niyetlerini ortaya çıkarmaktadır.
2. Bir markanın yeşil aklama davranışı, diğer markaların yeşil ürünlerini satın alma niyetlerini olumsuz etkilemektedir.
3. Yeşil aklama, aşırı bilgi yüklemesi yaparak tüketicilerin ürünleri değerlendirmesini zorlaştırmaktadır.
4. Tüketiciler, bir işletmenin performansı ile yeşil reklamı arasındaki farkı fark ettiklerinde ürünlere şüpheyle yaklaşmaktadırlar.
5. Tüketiciler, çevresel trendden yararlanan işletmelere karşı şüpheci davranmaktadırlar. Belirsiz ve yanıltıcı çevresel iddiaların bu kadar çok olması, tüketicilerin kurumsal dürüstlüğe karşı şüphe içinde olmalarına ve bu durumları yeşil aklama olarak düşünmelerine sebep olmaktadır.
6. ‘‘Yeşil’’ konusundaki aşırı ve yanlış iddialar pazarda bir doygunluk yaratmak suretiyle tüketiciler için anlamsız gelmeye başlayabilmektedir.

7. Çevresel sorunların anlaşılması çoğu zaman bilimsel bilgi gerektirdiği için tüketicilerin yeşil reklam ve pazarlama uygulamalarına ilişkin her zaman şüphe içinde olmalarına neden olmaktadır.

İşletmeler açısından sonuçları:

1. Yeşil aklama davranışları, çalışanların doğrulanmamış iddialara dayalı olarak şirketlerine olan güvenlerini kaybetmelerine neden olabilmekte ve onları isteksiz tüketiciler olarak gergin hale getirebilmektedir.
2. Yeşil aklama inanç krizi yaratmakta ve marka değerinin kaybına yol açmaktadır.
3. Yeşil aklama, yeşil pazarlama yaklaşımlarının genişletilmesinin önünde bir engel oluşturmaktadır.
4. Yeşil aklama konusunda medyada yer alınmasına sebep olmakta ve bu durumda işletme itibarı zarar görebilmektedir.
5. Dürüst olan işletmelerin çevresel misyonları ile ilgili olarak rekabet yeteneğinin kaybolmasına neden olmaktadır.
6. Yasal düzenlemeler ve uygulamaların yetersiz ve sınırlı olmasından dolayı, sivil toplum örgütleri ya da medyanın yeşil aklama yapan işletmelere etkisi sadece itibarının zedelenmesi olmaktadır.
7. Yeşil aklama, potansiyel müşterilerin çevre dostu ürünler üreten işletmelere yatırım yapmalarını engellemektedir.
8. Çevresel inançlar, tüketicilerin yeşil aklama algılarını etkilediğinden dolayı işletmelerin çevresel hareketleri tüketici davranışlarını olumsuz olarak etkilemektedir.
9. Yeşil aklama, sadece olumlu algıları ve şirket karlılığını baltalamakla kalmamakta, aynı zamanda etik zarara da yol açmaktadır.
10. Yeşil aklama zamanında önlenemezse, uzun vadede yatırımcı veya paydaşlar yeşil ürünlerin üretimine yatırım yapmak konusunda istekli olmayacağından dolayı, işletmeler zararlı davranışa teşvik edilmiş olmaktadır.

Paydaşlar açısından sonuçları (Szabo ve Webster, 2021, 719-722; Yang vd., 2020,1497; Du,2015, 548; He vd. 2020, 2; Özel, 2015, 80-83):

1. Yeşil aklama, hissedarların bir işletmenin gerçek performansı hakkında yanlış bilgilendirilmesine yol açmaktadır.
2. Potansiyel paydaşlar üzerinde olumsuz etkiye neden olmaktadır.
3. Paydaşlar genellikle farklı işletmelerin çevresel ayak izlerini değerlendirmek için yeterli bilgiye sahip değildir. Yeşil aklamanın ardından yeşil markalar ile paydaşları arasında marka güveni büyük zarar görebilmektedir.
4. Yatırımcılar ve toplum reklamlara güvenmektedirler ancak yeşil aklama davranışları onların güvenlerini yok etmektedir. Bu durumda, onların işletme ile iş birliği ve kaynak alış verişi yapma olasılıklarını azaltabilmektedir.
5. Yeşil aklama yapan bir işletme ile ortaklık kurmak suretiyle kendilerinin de yeşil aklamacı olarak tanınmasından korkan işletmelerin, yeşil aklama yapan işletmeden uzak durma istekleri artabilmektedir.
6. İşletmeler tarafından açıklanan çevresel, sosyal ve yönetişim bilgileri güvenilir değilse, bir işletmenin yeşil aklama davranışları çevresel, sosyal ve yönetişim faktörlerini yatırım kararlarına entegre etmenin önünde engel olmaktadır.
7. Yeşil aklamanın paydaşlarla ilişkileri üzerindeki etkisi, finansal performansta bir düşüşe yol açmakta ve yatırıma zarar vermektedir.
8. Yeşil aklama, yatırımcıların güvenini tehlikeye atmakta ve olumsuz piyasa tepkilerine neden olmaktadır.

Toplum açısından sonuçları (Szabo ve Webster, 2021, 719-722; Yang vd., 2020,1497; Du,2015, 548; He vd. 2020, 2; Özel, 2015, 80-83):

1. İşletmenin çevresel etkilerine olan güvenini azaltmaktadır.
2. Yeşil aklamaya maruz kalma tüketici sinizminin ve güvensizliğinin artmasına neden olmaktadır.
3. Toplumun olumsuz olarak etkilenmesini engelleyebilmek ve yeşil aklamanın olumsuz sonuçlarını hafifletmek için düzenleyici kurumların müdahale etmeleri gerekmektedir.
4. Yeşil aklama ile ilgili düzenlemelerin yetersiz olması, işletmeleri yeşil aklama yapmayı teşvik ederken aynı zamanda yeşilleştirme çığırtkanlığı yapmaları konusunda motive etmektedir.

5. Yeşil aklama konusundaki resmi düzenlemeler ve yaptırımların sınırlı olması, uluslararası ölçekte tutarlılığın söz konusu olmaması sivil toplum örgütleri ve aktivist gruplar gibi gayri resmi grupların yeşil aklama yapan işletmelerin izlenmesinde ve denetlenmesinde önemini arttırmaktadır.
6. Yeşil aklama davranışları kasıtlı olarak gizlenmeleri nedeniyle açık çevre kirliliği davranışlarından daha yıkıcı etkiye sahip olma eğiliminde olmaktadır.
7. Sosyal ağlar, yeşil aklama konusunda kritik öneme sahiptir. Özellikle Twitter ve Facebook, YouTube gibi platformlar, bilginin paylaşılması konusunda kritik öneme sahip olarak ortaya çıkmaktadır.
8. İşletmeler, çevre örgütleriyle bağlantı kurmak suretiyle, sürdürülebilir kalkınma söylemlerini ve yeşil imajlarını ortaya çıkarmaya çalışmaktadır.
9. Mevcut paydaşlar üzerinde ek kârlar yoluyla olumlu bir etkisi bulunmaktadır. Ancak bu durumda yeşil aklama bir bütün olarak toplumu olumsuz etkilemektedir.
10. Yeşil aklamayla ilgili zararlı davranışlar, sosyal refahı olumsuz etkilemektedir.

Genel olarak bakıldığında ise yeşil aklamanın olumsuz sonuçları aşağıdaki gibi özetlenebilir:

1. Tüketici Aldatmacası: En önemli sonuçlardan biri, tüketicilerin yanıltılmasıdır. Yeşil aklama, tüketicileri gerçek çevresel etkileri hakkında yanlış bilgilendirir ve doğru kararlar almalarını engeller. Tüketiciler, gerçek çevresel etkileri hakkında yanlış bir algıya dayanarak mal veya hizmet seçerken çevresel sorunlara katkıda bulunabilirler.
2. Güven Kaybı: Tüketiciler arasında şirketlerin ve markaların güvenilirliğini zedeler. Bir şirketin çevresel iddialarının yanıltıcı olduğu ortaya çıktığında, tüketiciler bu şirketlere olan güvenlerini kaybederler ve gelecekteki satın alımlarında şüpheci olabilirler.
3. Gerçek Çevresel Sorunların İhmal Edilmesi: Gerçek çevresel sorunların üzerini örterek veya hafifleterek, şirketlerin ve kamuoyunun gerçek çevresel sorunlarla ilgilenmesini engelleyebilir. Bu da çevresel sorunların çözülmesini ve önlenmesini geciktirebilir.

4. Rekabet Eşitsizliği: Gerçek çevre dostu uygulamalara yatırım yapmayan veya az yatırım yapan şirketlerin rekabet avantajı elde etmelerine yol açabilir. Bu durum, gerçek çevresel sürdürülebilirlik çabalarında bulunan şirketleri dezavantajlı konuma düşürebilir.
5. Çevresel Risklerin Artması: Gerçek çevresel sorunların görmezden gelinmesine veya azaltılmasına neden olduğunda, çevresel risklerin artmasına yol açabilir. Gerçek çevresel sorunlar çözülmediğinde, uzun vadede çevresel etkiler daha da kötüleşebilir.

7. Yeşil Aklamadan Korunmak İçin Alınabilecek Önlemler

Yeşil aklamadan korunmak için tüketicilerin bilinçli ve dikkatli olmaları önemlidir. Tüketiciler, doğru araştırma ve değerlendirme yaparak, gerçek çevresel sürdürülebilirliği teşvik eden şirketleri destekleyebilir ve yeşil aklamayı engelleyebilirler. Yeşil aklamadan korunma yolları aşağıdaki gibi özetlenebilir:

1. **Bağımsız Belgelendirme ve Sertifikasyonlar:** Ürünlerin veya hizmetlerin gerçek çevresel etkilerini doğrulamak için bağımsız sertifikasyon kuruluşlarının onayladığı çevre dostu sertifikalarının olup olmadığının kontrol edilmesi,
2. **Detaylı Araştırma:** Bir mal veya hizmeti satın almadan önce, şirketin veya markanın çevresel taahhütlerini ve uygulamalarının araştırılması ve yeşil iddialarını destekleyen somut kanıtlar aranması,
3. **Yeşil Etiketlerin ve İfadelerin Analizi:** Ürün etiketlerinin ve reklamların dikkatlice incelenmesi (yeşil ifadelerin veya logoların yanıltıcı veya abartılı olabileceğini unutulmamalıdır),
4. **Üçüncü Taraf Kaynakları Kullanma:** Tarafsız ve güvenilir kaynaklardan, özellikle de çevre örgütlerinden ve bağımsız medya kuruluşlarından, mal ve hizmetler hakkında bilgi edinilmesi,
5. **Şeffaflık:** Şirketlerin çevresel performansları hakkında şeffaf olmalarının ve çevresel iddialarını destekleyen verileri veya raporları paylaşmalarının beklenmesi,
6. **Gerçekçi ve Ölçülebilir Hedefler Belirleme:** İşletmelerin çevresel performanslarını değerlendirmek için gerçekçi ve ölçülebilir hedefler belirlenmesi,
7. **Paydaşlarla İletişim ve İş birliği:** İşletmelerin paydaşlarını (müşteriler, yatırımcılar, çalışanlar, düzenleyiciler, toplum) çevresel çabaları hakkında düzenli olarak bilgilendirmesi ve onlarla işbirliği yapması,

8. **Sürdürülebilirlik Raporlaması ve İzleme:** İşletmelerin çevresel performanslarını düzenli olarak raporlaması ve izlenmelerinin sağlanması,
9. **Eğitim ve Farkındalık:** İşletmelerin çalışanlarını ve yöneticilerini yeşil aklama konusunda eğitmeleri ve farkındalıklarını artırmaları,
10. **Toplum ve İncelemeler:** Sosyal medya platformları ve çevrimiçi incelemeler, diğer tüketicilerin deneyimlerinin paylaşılması ve mal veya hizmet hakkında gerçek kullanıcıların yorumlarını ve değerlendirmelerinin göz önünde bulundurulması yeşil aklamadan korunmak için alınabilecek önlemler olarak düşünülebilir.

8. Sonuç

Yeşil aklama, çevresel sorunların ciddiyetini ve gerçek çevresel sürdürülebilirlik çabalarının önemini göz ardı eden bir yaklaşımı temsil eder. Bu yanıltıcı uygulamalar, tüketicilerin güvenini sarsabilir, işletmelerin itibarını zedeleyebilir ve çevresel sorunların çözümüne engel olabilir. Ancak, artan kamuoyu bilinci, düzenleyici denetimler ve şeffaflık çabalarıyla, yeşil yıkamanın önüne geçmek ve gerçek çevresel sürdürülebilirliği teşvik etmek mümkündür. Tüketicilerin bilinçli seçimler yapması, şirketlerin şeffaf ve doğru bilgi sağlaması ve toplumun çevresel sorumluluklarına odaklanması, yeşil aklamanın azaltılmasına ve sürdürülebilir bir geleceğe doğru ilerlemeye katkı sağlayabilir.

Yeşil aklama, sadece tüketicilerin güvenini ve şirketlerin itibarını zedelemekle kalmaz, aynı zamanda çevresel sürdürülebilirlik çabalarını da tehlikeye atar. Gerçek çevresel sürdürülebilirlik, doğal kaynakların korunması, çevre kirliliğinin azaltılması ve sosyal adaletin sağlanması gibi temel ilkeleri içerir. Ancak, yeşil aklama, bu ilkeleri sulandırır ve gerçek çevresel sorunların görmezden gelinmesine neden olabilir. Bu nedenle, yeşil aklamayla mücadele etmek ve gerçek çevresel sürdürülebilirlik çabalarını teşvik etmek için tüketicilerin, işletmelerin, düzenleyicilerin ve toplumun birlikte çalışması önemlidir. Şeffaflık, hesap verebilirlik ve doğru bilgi sağlama çabaları, yeşil aklamayı önlemeye yardımcı olabilirken, çevresel sorunların çözümü için adım atmaya devam etmek de önemlidir. Ancak, bu süreçte tüm paydaşların katılımı ve iş birliği gereklidir, çünkü gerçek çevresel sürdürülebilirlik ancak birlikte hareket ederek sağlanabilir.

Kaynakça

Balluchi, F., A. Lazzini ve R. Torelli (2020). CSR and Greenwashing: A Matter of Perception in the Search of Legitimacy, Accounting, Accountability and Society, 151–166.

Bazillier, R. ve J. Vauday (2013). The Greenwashing Machine: is CSR more than Communication, HAL Open Science, 1-57.

Dallı, C. ve E.Hamarat (2023). Sosyal Bilgiler Eğitimi, Ekolojik Vatandaşlık ve Yeşil Aklama, Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10 (36), 112-128.

Delmas, M. A. ve V. C. Burbano (2011). The Drıvers of Greenwashıng, İnternet Erişim: https://www.researchgate.net/publication/228133505

Demiral, D.J. (2022). Greenwashıng'ten Yeşil Aklamaya: Türkiye'de Yapılan Akademik Çalışmalar Üzerinden Kuramsal Bir Bakış, Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23(4), 77-93.

Dixon, L. (2020). Autonowashing: The Greenwashing of Vehicle Automation, Transportation Research Interdisciplinary Perspectives 5, 100113, 1-9.

Du, X (2015). How the Market Values Greenwashing? Evidence from China, J Bus Ethics, 128, 547–574.

Eğin, E., G. Binboğa ve S. Alaca (2018). Sürdürülebilir Rekabet Üstünlüğü Sağlamada Yeşil Temel Yeteneğin Rolü, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16 (2), 1-20.

He, Q, Z. Wang, G. Wang, J. Zuo , G.Wu ve B. Liu (2020). To Be Green or not To Be: How Environmental Regulations Shape Contractor Greenwashing Behaviors in Construction Projects, Sustainable Cities and Society, 63, 1-16.

Jaiswal, D. ve R. Kant (2018). Green purchasing behaviour: A Conceptual Framework and Empirical İnvestigation of Indian Consumers, Journal of Retailing and Consumer Services, 41,60–69.

Kahraman, Ö.E. (2021). Yeşil Aklama, Bir Rıza Mühendisliği Örneği, Journal of Philosophy and Social Sciences, 31, 413-433.

Liobikiene, G., S. Grinceviciene ve J.Bernatonien (2017). Environmentally Friendly Behaviour And Green Purchase İn Austria And Lithuania, Journal of Cleaner Production, 142, 3789-3797.

Martín-de Castro, G., J. Amores-Salvad, J. E. Navas-Lopez ve R. M. Balarezo-Nunez (2017). Exploring the Nature, Antecedents and Consequences of Symbolic Corporate Environmental Certification, Journal of Cleaner Production, 164, 664-675.

Nyilasy, G., H. Gangadharbatla ve A. Paladino (2014). Perceived Greenwashing: The Interactive Effects of Green Advertising and Corporate Environmental Performance on Consumer Reactions, J Bus Ethics, 125, 693–707.

Özel, A.P. (2015). Çevresel Aktivizm,Halkla İlişkiler Ve Yeşil Aklama Üzerine Kuramsal Bir Bakış, Selçuk İletişim, 8(4), 73-89.

Parguel, B., F.Benoit-Moreau ve C.A. Russell (2015). Can Evoking Nature in Advertising Mislead Consumers? The Power of 'Executional Greenwashing', International Journal of Advertising, 34 (1), 107-134.

Roulet, T.J. ve S. Touboul (2015). The Intentions with Which the Road is Paved: Attitudes to Liberalism as Determinants of Greenwashing, J Bus Ethics, 128,305–320.

Schmuck, D., J. Matthes ve B. Naderer (2018). Misleading Consumers with Green Advertising? An Affect–Reason–Involvement Account of Greenwashing Effects in Environmental Advertising, Journal of Advertising, 47(2), 127–145.

Siano, A., A. Vollero, F. Conte ve S. Amabile (2017). "More Than Words": Expanding the Taxonomy of Greenwashing After the Volkswagen Scandal, Journal of Business Research, 71, 27–37.

Szabo, S. ve J. Webster (2021). Perceived Greenwashing: The Effects of Green Marketing on Environmental and Product Perceptions, Journal of Business Ethics, 171, 719–739.

TerraChoise (2010). The Sins of Greenwashing Home and Family Edition.

Torelli,R., F. Balluchi ve A.Lazzini (2019). Greenwashing and Environmental Communication: Effects on Stakeholders' Perceptions, Business Strategy and the Environment., 29, 407–421.

Türkal, İ. (2023). Halkla İlişkilerde Paydaş Yönetimi, İletişim Bilimleri Alanında Uluslararası Teori, Araştırma ve Derlemeler, Serüven Yayınevi.

Walker, K. ve F. Wan (2012). The Harm of Symbolic Actions and Green-washing: Corporate Actions and Communications on Environmental Performance and Their Financial Implications. Emerald Management Reviews, 109 (2), 227-239.

Yang, Z., T. T. H. Nguyen, H.N. Nguyen, T. T. N. Nguyen ve T. T. Cao (2020). Greenwashıng Behavıours: Causes, Taxonomy and Consequences Based on A Systematıc Lıterature Revıew, Journal of Business Economics and Management, 21 (5), 1486–1507.

Yu, E.P., B. V. Luu ve C. H. Chen (2020). Greenwashing in environmental, social and governance disclosures, Research in International Business and Finance, 52, 1-23.

Zhang, L., D. Li, C. Cao ve S. Huang (2018). The İnfluence of Greenwashing Perception on Green Purchasing İntentions: The Mediating Role of Green Word-of-Mouth and Moderating Role of Green Concern, Journal of Cleaner Production, 187, 740-750.

Bizans Sanatında Patrik Haçın Anlamı

***Sinan Yılmaz*[1]**

[1]Dr., Sanat Tarihi, ORCID: 0000-0001-8920-607X

Giriş

Hıristiyanlığın temel ve en tartışılan konularından biri haçtır. Hıristiyanlık tartışmalarının ana noktasında yer alan haç, erken dönemlerden itibaren Hıristiyan yazarlar ve din adamları tarafından (özellikle apolojist babalar) konu edinmiştir. Paganlar ve Yahudiler için bir aşağılanma unsuru olarak görülen Çarmıh konusu, Hıristiyanlar açısından bir kurtuluş aracı olmuştur. Çünkü İsa burada tüm Hıristiyanların günahını üstlenmiş ve onların kefaretini ödemiştir.

Çarmıhın yavaş yavaş haç unsuru halini alması büyük bir zaman dilimini almıştır. Erken dönemde ilk inananlar bu durumu gizli bir mesaj altında vermeye çalışmıştır. Böyle yapmalarının sebepleri altında paganların tutumları gelmektedir. Nitekim paganların bu durum üzerine birçok eleştirisi olmuştur. Onlar Çarmıhta ölen bir insana Hıristiyanların taptığına değinmişlerdir. Ancak Hıristiyanlar bu durumu bu şekilde yorumlamamışlardır.

Zaman içerisinde İsa'nın çarmıh üzerindeki ölümü onlar için temel noktaları içerisine girecek haça dönüşmüştür. Hıristiyanlar Çarmıhı daha anlamlı bir hale getirmek için haçı dinsel yaşamın her noktasında kullanmış ve bunu neredeyse bütün sanat eserlerinin ana noktasına almışlardır. Bizans İmparatorluğu'nda bütün sanatsal faaliyetlerinde bunu izlemek mümkündür. Haçın erken dönemlerde Bizans resim sanatında yer almasıyla birlikte yüzyıllar içerisinde farklı formlarda görülmeye başlamıştır. Birçok haç türünün ortaya çıkmasıyla aslında her haç türü çeşitli anlamlarda ele alınmıştır. Yüzyıllar içerisinde belirmeye başlayan en önemli haç türlerinden biri de patrik haçıdır. Bu haç türü Bizans sanatında el yazması, duvar resimleri, ikonalar gibi sanat türlerinin içerisinde resmedilmiştir. Patrik haçı özellikle sikkeler ve Anastasis sahnelerinin vazgeçilmez unsuları olarak karşıma çıkmaktadır. Bu hususta ele aldığımız bu çalışmada patrik haçının hangi yüzyıllarda Bizans resim sanatına girdiği, resim sanatında ne şekilde ele alınarak ona nasıl anlamlar yüklendiği belirlenmiş ve tespit edilen konular kapsamında tartışmalar sunulmuştur.

Hıristiyanlık Öncesinde Haç

Hıristiyanlık için önemli bir noktaya kendini konumlandıran haçın, bu dinden önce kullanıldığı bilinmektedir. Haçın kökenleri aramak aslında pagan dünyanın izlerini takip etmekle ortaya çıkmaktadır. Orta doğu kökenli olan haçın MÖ. 3000-4000'li yıllara kadar gittiği bilinmektedir[2]. Birçok toplumda kendine yer bulan haçın en dikkat çekici kullanımı Mısırlılar tarafından gerçekleştirilmiştir.

[2] Albayrak, 2004: 108

Ankh olarak da bilinen Tau Haçı, "T" harfine benzer ve baş kısmı dairedir[3]. Mısırlılar bu haça çeşitli anlamlar yüklemiştir. Ancak sıklıkla ima edilen anlamı gelecek hayattır. Mısır'ın önemli üç tanrısı Ra, Amon-Ra ve Amon elinde bu haçı tuttuklarında barış ve saflığın sembolü özelliği kazanmıştır[4]. Bunun dışında Mısırlılar haçı bir muska aracı olarak da görmüştür. Özellikle bu haçın kötülükleri kovduğuna inanılmıştır. Onlara göre kalbin üzerine koyulan haç önemli bir sembolik unsurdur. İyilik anlamına gelen bu haç Thebes ve Memphis'deki birçok evin ön cephesinde resim olarak tasvir edilmiştir[5].

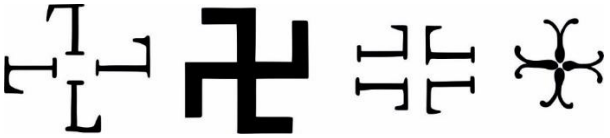
Mısırlılar için haçlara konumlandırılan dairesel disk farklı anlamlara gelmektedir (Şekil 1). Disk haçın bazen üstüne, bazen yanına, bazen da altına yerleştirilebilmektedir. Bu durum onun konumunu ayırmakla kalmayıp diskin derecesini de belirtmektedir. Sonuncu monogram diğerlerinden oldukça farklıdır. Merkür'ün mistik asasının bir varyasyonudur. Kircher'e göre, başlangıçta kutsal Tau olan haça hilal eklenmiştir. Ardından Thoth tarafından Mısır Merkür'ü yılanlara dönüştürülmüş ve bu haçla şeytan üzerindeki güç ortaya çıkmıştır[6]. Bu yüzden Tautic Haç olarak adlandırılan bu amblem gücün en önemli simgesi halini almıştır. Merkür bir ruhu Hades'e götürürken her zaman Caduceus'ü (kadüs) taşır. Tanrı onun dokunuşuyla ölüleri hayata döndürebilir ve ruhu serbest bırakabilirdi. Onun da tıpkı haç gibi kötülüklere karşı gücü vardır[7].

Şekil 1: Mısırlıların Beş Gezegenini Temsil Eden Haçlar (Seymour, 1895: 6).

Mısır haçları genel anlamda evrenselliğe dikkat çeken bir amaçla kullanılmıştır. Bu haçlar arasında dikkat çekici olanlardan biri Fylfot haçıdır. Bu haç motifi Mısır ve Roma mezarlarında sıklıkla görülmektedir. Günümüzde bile hala bu haç motifinin izlerine rastlanmaktadır. Özellikle gizli cemaatler bu haç motifini tercih etmektedir (Şekil 2)[8].

[3] Bu haç Mısırlılarla birlikte Keldaniler ve Fenikeliler tarafından da kullanılmıştır. Haçın en önemli özelliği gizli bilgelik haçı olarak anılmasıdır.
[4] Wilkinson,1841: 283.
[5] Seymour, 1895: 5-6.
[6] Deane, 1833: 136-137.
[7] Seymour, 1895: 7.
[8] Seymour, 1895: 11.

Şekil 2: Çeşitli Fylfot Haçları (Seymour, 1895: 11)

Haça duyulan saygı hiç şüphesiz Mısır'dan Afrika'ya oradan da tüm dünyaya yayılmıştır. Hindistan'a doğru geldiğimizde haçın dört kolu dört elementi ve her şeyin bileşen parçaları anlamını almıştır. Tanrıların, insanların ruhlarının ve yaşamın doğasının ondan türediğine inanılmıştır. Bu yüzden Tanrı Siva göğsünde bir haçla tasvir edilmektedir[9]. Haç ayrıca Siva, Brahma, Vishnu ve Tvashtri'nin elinde de bulunur. Hindistan'ın eski kralları tarafından asa olarak kullanılmış olmaları bu yapının oluşumunu tetiklediği düşünülebilir. Benzer şekilde yeraltı dünyasının yargıcı Jama'ya mızrak, kılıç, terazi, meşale ve haç birlikte verilir[10]. Günümüzde Kuzey Hindistan'da İndus ve Ganj nehirlerinden alınan kutsal su kavanozlarını işaretlemek için haç ele alınmıştır. Tıpkı Afrika'nın kuzeydoğu kesimlerinde tahıl ve benzeri malzemelerin taşınması için üzerine mülkiyetini belirtmek için kullanılan işaret gibidir. Güney Hindistan'da ise haç bedensiz Jaina azizlerinin amblemi olarak yerini almıştır. Doğu Hintler için Lao Tse'si yüzyıllarca onların İsa'sı olarak görülmüştür[11].

Çin'de Haç "Lao Tseu" olarak adlandırılmış ve kökleri Hıristiyanlıktan öncesine dayandırılmaktadır. Bu haçlar pagodaların[12] duvarlarına resmedilmiş, tapınakları aydınlatan fenerlerin üzerinde betimlenmiştir. Bunun dışında 239 tarihli Kiang-see eyaletinde bir demir haçın varlığı Çin'de erken dönemlerde de haçın bulunduğunu gösteren unsurlar arasındadır[13]. Japonya'da Hindistan'daki gibi Tanrı göğsünde Fylfot haçı taşımaktadır. Bu haçın kullanımı aynı coğrafyadaki toplumlar için benzer yapıya sahip gibi görünmektedir. Tibet'te sembol, kraliyet kıyafetleri arasında üstün bir yere sahiptir. Tatarlarda Tanrı'nın ve rahibin adı olarak isimlendirilen Lama, haç anlamına gelmekte ve ibadetlerin önemli bir sembolü olarak yerini almaktadır[14].

Mezopotamya coğrafyasında haç kutsal semboller arasındadır. Bölgede yapılan sanatsal üretimlerde göğüs hizasında haç tutan figürleri görmek mümkündür. Bunlar kesinlikle kraliyetin sembolü olarak dini törenlerin bir öğesi olarak yerini

[9] Seymour, 1895: 9-10.
[10] Müller, 1968: fig. 2, 78, 61, 140.
[11] Seymour, 1895: 10.
[12] Hindistan ve Doğu Asya'da genellikle çok katmanlı bir kule biçimindeki Hindu veya Budist tapınaklarına verilen addır.
[13] Kesson, 1854: 10.
[14] Wisemann, 1866: 256.

almıştır. İkinci Asur döneminde birden fazla Mısır özelliği karakterize edilmektedir. Tau veya yaşam işareti olan *crux ansata,* Khorsabadf'ın heykellerinde ve fildişlerinde bulunur[15]. Birçok harabe yapılar içinde çıkan silindirler ve mühürlerin üzerine kazınan haçların sıklığı her kişinin kendine ait mührünün olduğunu doğrulamaktadır. Bu silindirlerin uzunluğu 2 ila 5 cm arasındadır. Kalınlıkları bu boyutların yaklaşık yarısı kadardır, uzunlamasına deliklidir ve bileğe bilezik gibi takılır. Eski Ahit'te mühürler ve bileziklerle ilgili bahsedildiği zaman bunların ele nadiren de olsa parmağa takıldığına değinilmektedir[16].

Haç bahsettiğimiz durumlar dışında Mezopotamya coğrafyasında bir muska olarak da kullanılmıştır. Nitekim kölelerin bu haçlardan mahrum bırakılmadığı bilinmektedir. Genellikle kolyeden sarkıtılır bazen de elbiselerin yakalarına takılır[17]. Fenikelilerin krallıklarından biri olan Kıbrıs'daki Citium'da bir yüzünde kuzu diğer yüzünde tespih benzeri boncuklardan oluşan bir daire ve haç bir madalyon bulunmaktadır. Fenikeliler ile vereceğimiz diğer bir örnek *Royale des Inscriptions et Belles Lettres*'teki gravürüdür. Burada iki yıldız arasında bir Tanrı bulunmaktadır. Tanrı'nın başında üçgen taç, altında ise haçlar yer almaktadır[18].

Babil'in yıkılmasının ardından çeşitli yerlere doğru dağılan halk kendi yaşamları için önemli olan geleneksel yapılarını da getirmiştir. Haçın batıya doğru taşınmasıyla burada bulunan toplumlar da etkilenmiştir. Nitekim Romalılar bu sembolleri aynı amaçla ödünç almayı bilmişlerdir. Yunanistan'da haç simgesel anlamlarla ilişkilendirilmiştir. İsa'dan dört yüz yıl önce yaşamış Platon, Siraküzalı I. Dionysios'a (Yaşlı Dionysios) yazdığı mektupta teslis ile ilgili fikirlerini ortaya koymuş ve haç formunun evrene damgalamak için kullanıldığını söylemiştir. Kilise Babası Aziz Augustine Hıristiyanlığın teslis inancına bu düşüncenin borçlu olduğunu belirtmektedir[19].

M.Ö. 600 dolaylarında Yunan çömleklerinde ve M.Ö. 500-450 yıllarında Korint, Gnossos, Girit'in bir şehri olan Cnassos'un sikkeleri üzerinde Fylfot haçının birçok örneğine rastlamak mümkündür. Yapılan araştırmalar neticesinde yerel halkın her ne kadar sanatsal faaliyetlerden habersiz olsa da haçın dinsel durumunun önemine sahip oldukları ortaya çıkmıştır[20]. Araştırmacılar Sinyor Carnevali ve Sinyor Tomasetti 1817'de Roma yakınlarındaki Montecucco'da volkanik tüflerin altından Fylfot haçı taşıyan vazolar bulmuştur. Bu vazoların M.Ö. 1176'dan

[15] Layard, 1849: 468 (Chapter 7).
[16] Yaratılış, 41: 42; 2. Samuel, 1: 10.
[17] Seymour, 1895: 16-17.
[18] Baring-Gould, 1868: 96.
[19] Lysons, 1865: 215-216.
[20] Baring-Gould, 1868: 99.

önce Ascanius Alba Longa'yı kurmadan önce ülkede yaşayan bir halk tarafından üretildiğini söylemektedirler[21].

Antik dönemlerde Fylfot haçı Persophene'nin simgesi olarak kullanılmıştır. Seymour bu sembolün pagan inançlarında gizli bir şekilde yer aldığından bahsetmektedir. O, erken dönem Hıristiyan Fossorlarının (mezar kazanlar) elbiselerinde bulunduğunu iddia etmektedir. Roma'da bu haçın örnekleri çoğu yerde karşımıza çıkmaktadır. Örneklerden biri M.Ö. 46'da Vibius Pansa'nın sikkelerinde resmedilmiştir. Sikkenin arka yüzünde betimlenen Jüpiter'in sol elinde haçla biten uzun bir asa görülmektedir. Benzer şekilde Siraküza'nın sikkelerinin çoğu Fylfot haçı ile süslenmiştir[22].

Haçın Avrupa'nın kuzey kesimlerinde erken dönemlerden beridir yer aldığı bilinmektedir. Danimarka'da bulunan çakmaktaşı silahlar arasında, Thor'a kurban edilecek kurbanlar için üretilen haç biçimli taş çekiçlerin varlığından bahsedilmektedir[23]. Eski İskandinav kayıtlarında, Odin'in ölümünün eşiğindeyken, kendisine adanması gereken tüm cesur savaşçılara bir karşılama töreni hazırlamak amacıyla Godheim'a gideceğini söyleyerek kendisini bir mızrak ucuyla işaretlediğiyle ilgili kayıtlar mevcuttur. İsveçliler onun antik Asgard'a sonsuza kadar yaşamak için gittiğine inanmışlardır. Bu mızrak başı haç ile işaretlenmiştir[24].

Duridler'de (Keltler) haç dinin büyük sembolleri arasında yerini almıştır. Ayinlerde kutsal meşelerin kutsanması amacıyla ağaçlar ya istenilen şekilde kesilerek ya da başka dallar eklenerek haç şeklinde yapılmıştır. Kolların kesiştiği yerde Thau veya Tanrı kelimesi, sağda Hesus, solda Belenus ve gövdenin ortasında Tharnis kelimesi, Druid üçlüsünün isimlerini oluşturmaktaydı[25]. Duridler için haçın uzun kolu yaşamı, kısa kolları cennet, cehennem ve arafa eş değerdir[26].

Hıristiyanlıkta Haçın Anlamı

Roma ve Yahudilikte bir utanç olarak görülen çarmıha gerilme Hıristiyanlığın merkezi bir sembolü olarak yerini almıştır. Hıristiyanlık açısından haç teriminin kullanımının Apostolik dönem ve sonrası olduğu düşünülmektedir. Araştırmacılar arasında bu konu hakkında kesin bir birlik yoktur. Bize göre haçın inanç anlamında kullanımı apostolik dönemde gizli olarak verilmeye çalışılmış apolojist dönemle birlikte yavaş yavaş anlamı tartışılmaya başlanmıştır. Konu hakkında

[21] Hobhoseu, 1818: 327-345, (Stanza clxxiv).
[22] Seymour, 1895: 26-27.
[23] Baring-Gould, 1868: 86.
[24] Laing, 1844: 224-225
[25] Borlase, 1769: 108.
[26] Baring-Gould, 1868: 86.

Apostolik süreçte çarmıha geriliş üzerinden yorumlar yapılmıştır. Haç dirilişin ve kurtuluşun bir aracı olarak görülmüştür. Ignatius (30-107) *Efeslilere Mektup* eserinde çarmıhı bir metafor olarak kullanmıştır. Eserde haçı bir kurtuluş aracı olarak görmektedir[27]. Diğer bir metafor *Trallianlara Mektup*'ta karşımıza çıkmaktadır. Gerçek inananları haçın dalları olarak tanımlamaktadır. Haç burada hayat ağacı olarak değerlendirilebilir[28]. *Philadelphialılara Mektup*'ta İsa'nın haçının ölümün ve dirilişin ilk yapısı olduğunu açıklamaktadır[29].

Erken dönemlerde aslında yapılmak istenen haçla birlikte Mesih'e ait olma duygusunun geliştirilmek istenmesidir. İsa'nın çarmıhının kurtarıcı gücüne olan inanca, yaklaşan Parousia'daki (İsa'nın yeryüzüne tekrar gelişi) nihai Kurtuluş beklentisine, yeni bir ifade kazandırmıştır. Justin Martyr (114-165) haç ile ilgili bilgileri *Birinci Apoloji* eserinde sunmuştur[30]. Kozmik yapıda haçın tanınması için ilk ipuçları Justin'de karşımıza çıkmaktadır. Justin, Platon'un kozmik sembolizmini haç tipolojisine çevirir. O, Platon'un kozmik gelişimi bildiğini fakat anlamadığını iddia etmektedir. Tanrı'nın evreni "X" şeklinde yerleştirdiğini söylemektedir[31]. Ireneaus (130-200) benzer doğrultuda sözlerini ifade etmektedir. O, Tanrı Oğlu'nun evrende bir haç şeklinde damgalanmış olarak çarmıha gerildiğini ileri sürmektedir[32]. İskenderiyeli Klement (150-202) haç ile ilgili çok fazla bilgi vermemiştir. *Instructor* eserinde çarmıhla ilgili olarak İshak'ın kurban edildiği ahşap parçasıyla İsa'nın çarmıha gerildiği ahşap arasında bir bağlantı kurmuştur[33]. Tertullian (160-225) düşmanların Hıristiyanların haça bir put gibi taptıkları yönündeki suçlamalarla alay etmiştir[34].

Patrik metinlerden ve Apokrif yazılardan 200 yılı civarında haç işaretinin, haç biçimli bir imzayı ifade eden anlamının gelişmekte olduğu anlaşılmaktadır. Tertullian ve patrik gelenekte haç işareti tapınmakla bağlantılı olarak *signum* terimi ve onun türevleri olan *signare, signatio, signaculum* sözcükleri türemeye başlamıştır. Tertullian İsa'nın ve havarilerin çektiği acılardan bahseden tüm Hıristiyanların, havarilerin ve onlardan sonra tüm sadıkların, yani Hezekiel'in bahsettiği işareti taşıyan herkesin acı çekmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Bu işaret her

[27] Ehrman, 2003: 229, *Letters of Ignatıus, To The Ephesians*, 9:1
[28] Ehrman, 2003: 267, *Letters of Ignatıus, To The Trallians*, 11:2
[29] Ehrman, 2003: 291, *Letters of Ignatıus, To The Philadelphians*, 8:2
[30] Justin Martry, 1877: 52, *First Apology*, Chapter 55,
[31] Justin Martry, 1877: 55, *First Apology*, Chapter 60.
[32] Irenaeus, 1920: 100-101, *The Demonstration of the Apostolic Preaching*, Chapter 34.
[33] Alexandria of Clement, 1867: 129, The Instructor, Book 1, Chapter 5.
[34] Tertullian, 1977: 83-85 (Apology, Bölüm 16: 6-8).

inananın alnındadır. Benzer ifadeleri Marcion da aktarmaktadır[35]. Ezekiel'in bahsettiği Tau-işareti açıkça Haç (T, *crucis*) ile bağlantılıdır. Bu haç benzeri işaret tüm imanlıların alınlarında bulunur[36]. Reijners Tertullian'ın *signum* ve türevlerinin kullanıldığı terimini ritüelin bir parçası olarak ele aldığını ifade etmektedir. Yunanca σφραγίς ve Latince *signaculum* veya *signum*'un 3. yüzyıldan itibaren giderek artan bir şekilde ritüel terim olarak kullanıldığını ileri sürmektedir[37].

Cyprian'da (200-258) Tertullian'ın belirttiği anlamda bir ifade kullanmıştır. O, ritüelin bir parçası olarak haçı ele almış ve *signaculum domimcum, signum domini,* sözcüğünü ileri sürmüştür. Bu sözcük Tertullian'ın metinlerinde yer almamaktadır. Ancak Tertullian'ın aksine anlam olarak vaftiz sonrası işaretle sınırlı kalmıştır[38]. Hyppoltus (170-235) da aynı doğrultuda açıklamalarda bulunmuştur. O, haçın ritüelin bir parçası olduğunu söylemiştir[39]. Origen (284-254) Ezekiel 9:4'e atıfta bulunarak haç ile ilgili görüşlerini ortaya koymaktadır. İlk olarak İbrani alfabesinin son harfi olan *Tav*'ın erdemin mükemmelliğine işaret ettiği yönünde açıklamalar sunmuştur. İkincisi Torah sözcüğünün ilk harfinin kanuna uymanın sembolü olarak görmektedir. Üçüncü açıklamasında Hıristiyan olmuş bir Yahudi'nin eski İbrani alfabesinde *Taw* harfinin haç şeklinde olduğuna dikkat çektiğinden bahsetmektedir. Origen'in metinlerinde haç işareti yapma uygulamasına aşina olduğu görülmektedir. O, Haç işareti uygulaması ile Ezekiel 9, 4 arasında bir bağlantı kurar[40]. Ancak *Taw* işaretinin başka bir sembolik anlamı daha vardı. Şekli itibariyle Haç'a da gönderme yaparken bu sembol Vaftiz açısından da önemliydi. Patrik literatürden açıkça görülüyor ki Hıristiyanlar Vaftizin gücünü bundan aldığının bilincindeydi[41].

Ezekiel 9, 4, 6'ya neden bu kadar atıf yapılmaktaydı? Bu metinin ne kadar önemli olduğu yapılan alıntılarda ortaya çıkmaktadır. Dokuzuncu bölümünde Ezekiel, orada işlenen iğrençliklere ağıt yakan Kudüs sakinlerinin alınlarında bir *Taw* işareti bulunduğunu ve böylece Yahveh'nin şehir hakkındaki ilahi hükmünden nasıl kurtulduklarını anlatır. Bu *Taw* işaretinin kullanılmasının kutsal bir önemi vardır. Bu, Yahve'ye ait olmanın bir işaretidir ve dolayısıyla, kıyamet gününde bir korunma, kurtuluştur. Bu nedenle eskatolojik bir işaret olarak kurtuluşun garantisidir.

---

[35] Reijners, 1965: 148-149.
[36] Dinkler, 1962: 102.
[37] Reijners, 1965: 158-159.
[38] Reijners, 1965: 166-167.
[39] Reijners, 1965: 167-171.
[40] Reijners, 1965: 172-173.
[41] Reijners, 1965: 184-185.

Kilise Babası Ioannes Khrysostomos'ın;

"... yollarda, dağlarda, ormanlarda, tepelerde, denizde, gemilerde, adalarda, yataklarımızda, elbiselerde, kollarımızda, odalarımızda, ziyafetlerimizde, altın ve gümüş kaplarda, değerli taşlarda, duvar resimlerimizde, hastalıklı hayvanların bedenlerinde, şeytanların ele geçirdiği insanlarda, savaşta ve barışta, gündüz, gece, şölen danslarında, oruç ve dua toplantılarında bir bakıma Hıristiyanların her alanında yer aldığına" dair haçla ilgili sözleri konunun önemini göstermektedir[42]. Bu görüş aslında Hıristiyanlar için Haçın ne derece önemli olduğunun kanıtıdır. Ancak haçın Khrysostomos'un sözlerinden önceki veya bu sözlerden hemen sonra gelen herhangi bir dönemde bize tanıdık gelen basit biçimde kullanıldığını doğrulayan bir kanıt sunmamaktadır. Bize göre burada İsa'nın monogramı olarak kullanılan haçın iman açısından gösterilmeye çalışıldığıdır.

3. yüzyılın patrik metinlerinde haçın anlamının işaretlemek amaçlı olduğunu söyleyebiliriz. Haç bir yerde imza niteliği, kurtuluş anlamı taşırken diğer yandan kötü şeylerin kovulmasında önemli bir unsur olarak yerini almıştır. Nitekim bu anlayışın patrik geleneğin dışında apokrif metinlerde de benzer doğrultuda kullanıldığı bilinmektedir. *Elias'ın Apokalipsisi*'nde ahir zamanda göklerin ve yerin yok edilmesinde, alınlarında Tanrı'nın adı ve sağ ellerinde Tanrı'nın mührü bulunan adil kişiler kurtulacaktır. Metin şu şekildedir: "*Rab şöyle konuşuyor: Adımı onların alınlarına yazacağım ve mührümü sağ ellerine koyacağım*" [43].

Bazı Hıristiyan fanatiklerin erken dönemlerde Pavlus'un sözlerini harfi harfiyen uyguladıkları söylenmektedir[44]. Muhtemelen bu sözlerden yola çıkan ilk inananlar vücutlarının bazı yerlerine İsa'nın monogramlarını yapmışlardır. Ateş vaftizini kabul ettikleri için Heretik olarak kabul edilen Yakubiler (Süryaniler) Hıristiyanlığa geçen yeni kişilerin yanaklarına veya alınlarına kızgın demirlerle haç işaretini yapmışlardır[45]. Gazze'li Prokopius (528) "*Birçok kişi bileklerini veya kollarını Haç işaretiyle işaretledi*" şeklindeki sözleri bu durumu kanıtlayan erken kayıtlar arasındadır[46].

Çarmıh anlayışından yavaş yavaş haçın sembolik bir anlama geçmesi 6. yüzyılla birlikte başlamıştır. Fortunatus bize 560 yılı civarında yapılmış bir kabartmaya dair şüphesiz ilk referansı vermekte ve yaklaşık otuz yıl sonra Tours'lu S.

[42] Habas, 2015: 53
[43] Reijners, 1965: 183-184.
[44] Galatyalılara Mektup, 6: 17.
[45] Matta, 3: 11.
[46] Procopius of Gaza, 1860, Patrologia Graeca 87: 2401; Elliot ve Oden, 2007: 60.

Gregory, Narboune'da boyalı bir kabartmadan bahsetmektedir. Papa 2. Gregory'ye verildiği söylenen ünlü Vatikan haçı, amblemden İsa figürüne geçişte ilginç bir aşamayı sergilemektedir[47]. Bu durum zamanla çeşitli haçların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu haçlardan biri de patrik haçıdır.

Bizans Sanatında Patrik Haç

Hıristiyanlık dönemi boyunca haç, İsa'nın yaşamı, ölümü ve Hıristiyan inançları açısından son derece önemlidir. Son iki bin yılda sanat yoluyla yapılan temsillerin tümü ve haçla ilgili efsanelerin gelişimi tamamen İsa merkezli olmuştur. Bunu İsa'yı yüceleştirmek için yapılan semboller ve tasvirlerde görmek mümkündür. İlk dönemlerde Hıristiyanlar haç sembolünü gizli bir şekilde yaşatmışlardır. Bunun yerine pagan tanrısı Orpheus'la ilişki kurularak iyi çoban İsa figürünü öne çıkarmışlardır. Hıristiyanlar neden böyle bir amacı gütmüşlerdi? Bu sorunun hiç şüphesiz en bariz cevabı haçın paganlar tarafından kötü bir şekilde algılanması ve pagan tanrılarla ilişki kurularak tepkilerin önüne geçme çabasından kaynaklanmaktaydı. Hıristiyanlar paganların tepkilerini çekmemek için haçı nasıl kullanacaklardı? Bunun en kestirme yollarından biri Fylfot ve Tau haçlarının benimsenmesiyle sağlanacaktır. Paganlar açısından önemli olan bu haç formu Hıristiyanlık içinde kutsal bir amblem rolünü almıştır[48]. Hıristiyanlar için duanın belirgin bir sembolü olarak görülmüştür. Katakomblarda sembolün kullanılmasının en önemli özelliklerinden biri de budur[49].

Enine iki ve boyuna uzanan kollarla oluşturulmuş patrik haçı Hıristiyanlıkta farklı anlam kazanmıştır. Patrik haçın törensel bir haç olarak kullanılmasının dışında enine uzanan kolların kesiştiği yerlerin hem Yahudiler hem de Yahudi olmayanların kurtuluşunu temsil ettiği söylenmektedir. Eski Kudüs patriklerinin dört yıldız arasında beyaz bir levha üzerinde bu haç şeklini ve Konstantinopolis Patriği de mavi bir levha üzerinde baş iki yıldız ve tabanda bir hilal arasında benzer bir altın haç taşıyordu[50]. Bu haç tipi 8. yüzyılla birlikte birçok eserde kullanılmış ve Bizans sanatı içerisinde çeşitli anlamlarda yerini almıştır.

Patrik haçının Bizans'ta kullanım alanlarının başında sikkeler gelmektedir. Bizans sikkelerinde sade, patrik, Latin ve patent olmak üzere dört çeşit haç tipi

[47] Tyack, 1896: 19.
[48] Seymour, 1895: 153.
[49] Meer ve Morhmann, 1958: 50-51, Levha 84-88.
[50] Newton, 1846: 164

betimlenmiştir. Patrik haçını önemli şahsiyetlerin taşıdığı bilinmektedir. İlk olarak III. Theodosios (715-717) döneminde ortaya çıkmaya başlamıştır[51]. Burada yer alan patrik haçı globus üzerinde resmedilmiştir (Şekil 3). Bu tip özellikle Geç Bizans Döneminde yoğunlaşmıştır[52].

Şekil 3: III. Theodosios ve patrik haçı, solidus, globus üzerinde betimlenen patrik haçı, 715-717 https://www.doaks.org/resources/coins/catalogue/BZC.1967.27/view E.T. 02.02.2024

Sikkelerde patrik haçının yer aldığı bazı örneklerde bitkisel motiflerle birlikte yer aldığı görülmektedir[53]. Anonim follislerin bir örneğinde ortada bulunan patrik haçının altında, sağ ve sol tarafında bitkisel motiflerle çevrelenmiştir (Şekil 4). Bazı sikkelerde bu bitkisel motifler ortadan kalkmakta ve bunun yerine basamaklar gelmektedir (Şekil 5).

Şekil 4: Anonim follis, bitkisel motiflerle birlikte patrik haçı (Ataç, 2021: 37)

Şekil 5: Anonim follis, basamaklar üzerinde tasvir edilen patrik haç, 10.-11. yüzyıl, https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.3412/view E.T. 02.02.2024

Bizans sikkelerinde patrik haçın kullanımı genelde Meryem'in sahne içerisinde yer aldığı figürlerle resmedilmiştir. Meryem figürü VI. Leon'un (886-912) *solidus*larında ilk olarak karşımıza çıkmaktadır. Meryem ve imparatorların birlikte bulunduğu ve patrik haçın taşındığı yapı ikonografiye girdiği ilk dönemden

[51] Demirel Gökalp patrik haçının ilk kez Theophilos (813-842) döneminde sikkelere girdiğinden bahsetmektedir (Demirel Gökalp, 2009: 34). Ancak yaptığımız araştırmalar neticesinde bu haçın ilk kez III. Theodosios (715-717) döneminde sikkelerde yer aldığı tespit edilmiştir.
[52] Demirel Gökalp, 2009: 28, 34.
[53] Ataç, 2021: 37.

itibaren 1261'e kadar değişmez bir tip olarak yerini almıştır. Ünal, Meryem'in imparator ile beraber tasvir edilmesini göksel destekle alakalı olduğunu ifade etmektedir (Şekil 6)[54].

Şekil 6: *Tetarteron nomisma*. II. Nikephoros Phokas (963-969), Patrik haçını taşıyan imparator ve Meryem (Ünal, 2010: 218)

Bizans sanatında haçın en fazla kullanıldığı sahneler arasında Anastasis gelmektedir. Haç Anastasis sahnelerine Orta Bizans Dönemi'nde girmeye başlamış ve farklı çeşitleriyle sahne içerisinde yerini almıştır. Anastasis sahnelerinde erken dönemlerde kullanılan rulo Orta Bizans döneminde artık haça dönüşmüştür[55]. Haçın bu dönemlerde sahneye girmesinde en önemli görüşleri Şamlı Ioannes ortaya atmıştır. O, haçın en büyük harikalardan biri olduğunu söyleyerek onun sayesinde insanoğlunun kurtulacağına değinmektedir[56].

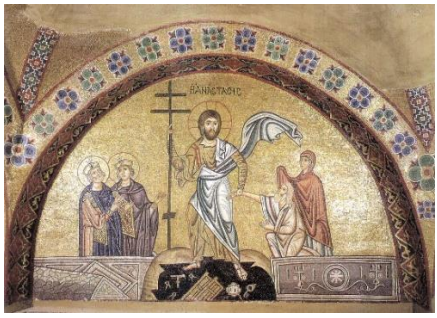
Kapadokya bölgesi Bizans resim sanatının zengin örneklerini yansıtmaktadır. Bölgedeki kiliselere Hıristiyanlığı temsilen birçok resim yapılmıştır. Konumuzu ilgilendirmesi açısından Anastasis sahnelerinin çoğu örneğini burada görmek mümkündür. Örneklerinden biri Çarıklı Kilisesi'nde yer almaktadır. Farklı araştırmacılar tarafından 11.-13. yüzyıllara tarihlendirilen kilisedeki Anastasis sahnesinde, İsa sağ eliyle Adem'i çekerken sol elinde patrik haçını tutmaktadır. İsa'nın yüzü Adem'e dönüktür. Bölgede patrik haçının bulunduğu diğer bir örnek Tatlarin II Nolu Kilise'de karşımıza çıkmaktadır. İsa yine benzer şekilde sağ eliyle Adem'i kavrarken sol elinde patrik haçını tutmaktadır. Ancak burada İsa'nın yüzü cepheden betimlenmiştir (Şekil 7). Kapadokya'da 11.-13. yüzyıllardaki kiliselerin duvar resimlerinde patrik haçının tasvir edildiği görülmektedir. Dini kıyafetler ve İsa'nın sakkos betimleri üzerinde görülen haç tasvirlerini de bu kapsamda ele almak gerekmektedir[57].

[54] Ünal, 2010: 232, 364, 382.
[55] Kartsonis, 1986: 127.
[56] John of Damascus 1908, 77-79, Kitap 4, bölüm 9.
[57] Gür ve Karakök ve Mimiroğlu, 2024: 71-90.

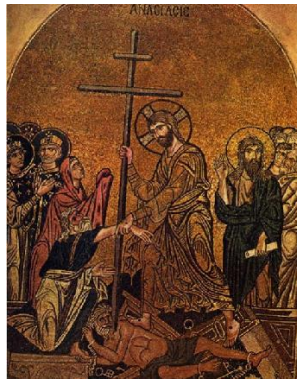

Şekil 7: Anastasis, Tatlarin II Nolu Kilisesi, tonozun kuzey yarısı batı bölümü, 12. yüzyıl sonu 13. yüzyıl başları, Kapadokya (Karakaya, 2015: 90).

Anastasis sahnelerinin birçok duvar resimlerinde yer aldığı bilinmektedir. Yunanistan bu açıdan zengin bir geleneğe sahiptir. En güzel örnekleri Hosios Lukas, Daphne ve Nea Moni'de karşımıza çıkmaktadır. Üç resimde İsa bir eliyle Adem'i çekerken diğer eliyle patrik haçını tutmaktadır. Sahneler oldukça kalabalıktır. Fakat Neo Moni diğer örneklerden bir açıdan ayrılmaktadır. Diğer iki resimde İsa sağ eliyle patrik haçını kavrarken, Neo Moni'de sol eliyle tutmaktadır (Şekil 8-9-10).

Şekil 8: Anastasis, Hosios Loukas Katholikonu, narteks batı duvarı. 1020 yılı (Chadzidakis, 1997: 33).

Şekil 9: Anastasis, Daphne Manastırı, güney haç kolu, 1100 yılı, Attica (Lazarides, 1985: 49, fig. 27).

Şekil 10: Anastasis, Nea Moni Katholilonu, kuzey pandantif, 1042-1055 yılları, Chios (Strezova, 2014: 164).

S. Maria Asunta Katedrali Torcello duvar mozaiğinde Çarmıh, Anastasis ve Son Yargı'nın alt alta verilmesi dikkat çekicidir. Burada resmedilen sahneler bir sinematografi havası vermektedir. Anastasis sahnesi Çarmıh ve Son Yargı sahnelerinin arasında betimlenmiştir. Sahne oldukça kalabalıktır. İsa diğer örneklerde olduğu gibi bir eliyle patrik haçını tutarken diğer eliyle Adem'i çekmektedir. İsa'nın patrik haçını sol eliyle tutması açısından Nea Moni'ye benzemektedir (Şekil 11).

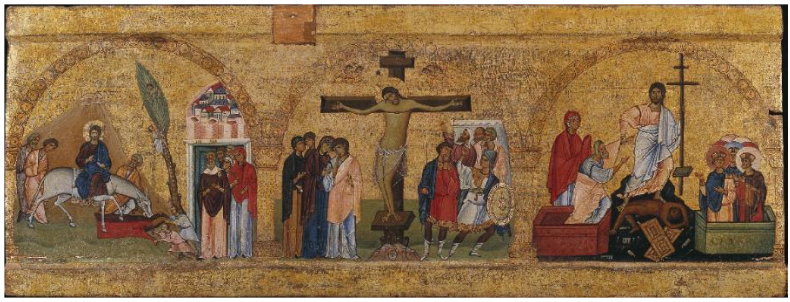

Şekil 11: Çarmıh, Anastasis ve Son Yargı, Anastasis ayrıntı, S. Maria Asunta Katedrali, Torcello duvar mozaiği, kilisenin batı duvarı, 11.-12. yüzyıllar, İtalya (Wixom, 1997: 437).

Anastasis sahnelerinin duvar resimlerinin dışında el yazması ve ikonalar gibi birçok sanat eserinde yer aldığı bilinmektedir. Anastasis sahnelerinde Patrik haçının yer aldığı resimlerden biri 11. yüzyıla tarihli Skevophylakion Lectionary, fol. 1v'de sergilenmiştir. İsa sahnenin merkezinde sol eliyle patrik haçını tutarken sağ eliyle Adem'i çekmektedir (Şekil 12). Azize Katherine Manastırı'nda bulunan İkonasiste yer alan ikonadaki Anastasis sahnesinde yine benzer şekilde sağ eliyle Adem'i kavrarken sol eliyle patrik haçını tutmaktadır. Tatlarin II Nolu Kilisesi'nde cepheden tasvir edilmiş İsa buna örnektir (Şekil 13).

Şekil 12: Anastasis, Skevophylakion Lectionary, fol. 1v, 11. yüzyıl, Lavra, Athos Dağı (Weitzmann, 1980: fig. 28)

Şekil 13: İkonasisteki Anastasis Tasviri, 11.-12. Yüzyıl, Azize Katherina Manastırı, Sinai, Mısır (Chatterjee, 2014: Levha IV)

Sonuç

Hıristiyanlığın önemli akide unsurlarından biri olan haç zaman içerisinde birçok anlamda kullanılmıştır. Hıristiyanlar bu unsuru sadece dinsel yapısı içerisinde değerlendirmemiş aynı zamanda sanat eserlerinin bir parçası olarak da ele almıştır. İsa ve din adamları tarafından statüsel ve dinsel açıdan farklılığın vurgulandığı kıyafetler ve sakkos tasvirleri buna örnektir[58]. Bizans İmparatorluğu içerisinde bu haçın görüldüğü en önemli eserler sikkeler ve Anastasis sahneleridir. Bu haç tipi iki eserde de farklı anlamlar kazanmıştır.

Patrik haçı 8. yüzyılla birlikte sikkelerde görülmeye başlanmıştır. III. Theodosios'un (715-717) sikkesinde globus üzerinde görülen patrik haçı Bizans'ın en erken örneğidir. Zaman içerisinde sikkelerde bu haç türü farklı tiplerde yerini almıştır. Yaptığımız araştırmalar neticesinde sikkelerde patrik haçının beş tipte yapıldığı tespit edilmiştir. İlki tek başına, ikincisi globus üzerinde, üçüncü bitkisel motiflerle birlikte, dördüncü basamaklar üzerinde, beşinci uzun bir şekilde uzanan önemli şahsiyetlerin tuttuğu patrik haçlarıdır. Meryem ve imparatorların birlikte yer aldığı ve patrik haçın taşındığı yapı ise Geç Bizans Dönemi'nde yoğun olarak kullanılmıştır.

İlk kez sikkelerde görülmeye başlayan patrik haçı 11. yüzyılla birlikte Anastasis sahnesi içerisine girmeye başlamıştır. Anastasis sahnelerinde İsa bir eliyle Adem'i çekerken diğer eliyle patrik haçını tutmaktadır. 11.-12. yüzyıllarda Anastasis sahnelerinde İsa elinde patrik haçını tutarken yüzü Adem'e doğru dönükken, 13. yüzyılla birlikte Adem'e doğru baktığı görülürken, bazı resimlerde yüzünün cepheye doğru betimlendiği de karşımıza çıkmaktadır.

Patrik haçının kullanılmasındaki sebep neydi? Şüphesiz sikkeler ve Anastasis sahnelerinde resmedilmeye başlanan patrik haçı farklı anlamlarda betimlenmiştir.

[58] Gür ve Karakök ve Mimiroğlu, 2024: 71-90.

Bizans İmparatorlarının bastırdığı sikkeler maddi amacı gütmekteyken aynı zamanda Hıristiyanlık propagandası yapmak için de önemli bir araç olarak yerini almıştır. Patrik haçının Bizans sikkeleri içerisine alınması önemli şahsiyetlerin piskoposluk yanlarına vurgu yapılmasını sağlamıştır. Özellikle ellerinde bu haçı tutan imparatorlar önemli bir yeri teşkil etmektedir. Meryem'inde sahne içerisinde yer almasıyla birlikte göksel destek de sağlanmıştır.

Anastasis sahnelerine patrik haçının girmesi ne anlama gelmekteydi? Bizanslı ressamlar Anastasis resimlerinde çokça patrik haçını kullanmaları dikkat çekicidir. Patrik haçının bu sahne içerisinde yer alması İsa'nın doğum ve ölümüne vurgu yapmaktadır. Nitekim patrik haçının alt kolu İsa'nın ölümüne üst kolu ise doğumuna atıf yapmaktadır. Bunun dışında bu haça başka bir manevi dönüşüm yapılmıştır. Bu hususta karşımıza cehenneme iniş ve çıkış çıkmaktadır. Bu haçın sahne içerisinde yer almasıyla alt kol onun cehenneme inişine üst kol ise onun cehennemden çıkışına işaret etmektedir. Bu nedenlerden ötürü özellikle 12. ve 13. yüzyıllarda yoğun olarak Anastasis sahnelerinde kendine yer bulmuştur.

Kaynakça

Albayrak, K. (2004). Dinsel Bir Sembol Olarak Haç'ın Tarihi. *Dini Araştırmalar 7*(19), 105-129.

Alexandria of Clement. (1867). *The Writings of Clement of Alexandria*. (Çev. W. Wilson). (Ante-Nicene Christian Library: Translations of the Writings of the Fathers down to A.D. 325, Vol. 4:1). Edinburgh: T. & T. Clark.

Ataç, N. (2021). The Leaved Cross and Crescent Beneath the Cross on Byzantine Anonymous Folles: An Interpretation of Groups H, I, and J, M. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*,14: 35-60.

Baring-Gould, S. (1868). *Curious Myths of the Middle Ages*. Vol. 2. London: Oxford and Cambridge.

Borlase, W. (1769). *Antiquities, Historical and Monumental, of the County of Cornwall*. London: W. Bowyer and J. Nichols.

Chadzidakis, M. (1997). *Hosios Loukas Byzantine Art in Greece*. Athens: Melissa Publishing House.

Chatterjee, P. (2014). *The Living Icon in Byzantium and Italy: The Vita Image, Eleventh to Thirteenth Centuries*. New York: Cambridge University Press.

Deane, J. B. (1833). *The Worship of the Serpent Traced throughout the World*. London: J. G. & F. Rivington.

Demirel Gökalp, Z. (2009). *Yalvaç Müzesi Bizans Sikkeleri*. Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.

Dinkler, E. (1962). Kreuzzeichen und Kreuz. *Jahrbuch für Antike und Christentum*. Band 5, 93-112.

Ehrman, B. (2003). *The Apostolic Fathers*. (Çev. ve Ed. B. Ehrman). (The Loeb Classical Library). Vol. 1. London: Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.

Elliot, W. M. ve Oden, T. C. (Eds.). (2007). *Isaiah 40-66*. (Ancient Christian Commentary on Scripture, Old Testament, Vol. 11). InterVarsity Press.

Gür, D. ve Karakök, C. ve Mimiroğlu, İ. M. (2024). "Dini Yapıların Duvar Resimlerindeki Sakkos Tasvirleri Üzerine Değerlendirme (11.-15. Yüzyıl)", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 32. 71-90.

Habas, L. (2015). Crosses in the Mosaic Floors of Churches in Provincia Arabia and Nearby Territories, Against the Background of the Edict of Theodosius II. *Journal of Mosaic Research, 8*: 33-60.

Hobhoseu, J. (1818). *Historical illustrations of the fourth canto of Childe Harold*. London: John Murray, Albemarle Street.

Ireneaus. (1920). *St. Irenaeus: The Demonstration of the Apostolic Preaching*. Çev. J. A. Robinson. London: Society for Promoting Christian Knowledge.

John of Damascus. (1908). *Exposition of the Orthodox Faith*. (A Select Library of The Nicene and Post-Nicene Fathers of The Christian Church, Hilary of Poitiers, John of Damascus). Vol. I. Ed. P. Schaff ve H. Wace. New York: Charles Scribner's Sons.

Justin Martry. (1877). *The Apologies of Justin Martyr: to which is Appended the Epistle to Diognetus; with an Introduction and Notes*. Vol. 5. New York: Harper & Brothers, Publishers, Franklin Square.

Karakaya, N. (2015). *Tatlarin I ve II Nolu Kiliselerin Duvar Resimleri*. Ankara: Poyraz Ofset Matbaacılık.

Kartsonis, A. D. (1986). *Anastasis: The Making of an Image*. New Jersey: Princeton University Press.

Kesson, J. (1854). *The Cross and the Dragon: Or, The Fortunes of Christianity in China; with Notices of the Christian Missions and Missionaries, and Some Account of the Chinese Secret Societies*. London: Smith, Elder and Co., Cornhill.

Laing, S. (1844). *The Heimskringla: Or, Chronicle of the kings of Norway*. Vol. 1. London: Longman, Brown, Green, and Longmans, Paternoster-Row.

Layard, A. H. (1849). *Nineveh and Its Remains*. Vol. 2. London: John Murray; Albemarle Street.

Lazarides, P. (1985). *The Monastery of Daphni: Brief Illustrated Archeological Guide*. Athens: Editions Hannibal.

Lysons, S. (1865). *Our British Ancestors: Who and What were They*. Oxford and London: John Henry and James Parker. Gloucester: J. Headland.

Meer, F. V. D. ve Morhmann, C. (1958). *Atlas of the Early Christian World*. Eds. M. F. Hedlund ve H. H. Rowley. London: Nelson.

Müller, N. (1968). *Glauben, Wissen und Kunst der alten Hindus*. Leipzig: Edition Leipzig.

Newton, W. (1846). *A Display of Heraldry*. London: William Pickering.

Procopius of Gaza. (1860). Catena in Isaiam. In *Opera omnia*. PG 87.2, cols. 1817-2717. J. P. Migne (Ed.). Paris: Migne.

Reijners, G. Q. (1965). *The Terminology of the Holy Cross in Early Christian Literature: As Based Upon Old Testament Typology*. Dekker & Van de Vegt.

Seymour, W. W. (1898). *The Cross in Tradition, History, and Art*. New York and London: The Knickcerbocker Press.

Strezova, A. (2014). *Hesychasm and Art The Appearance of New Iconographic Trends in Byzantine and Slavic Lands in the 14th and 15th Centuries*. Canberra: ANU Press.

Tertullian. (1977). Apology. (Çev. T. R. Glover ve W. C. A. Kerr). *Tertullian Apology. de Spectaculis. Minucius Felix: Octavius*, (The Loeb Classical Library), (ss. 2-

229), Cambridge, Massachusetts Harvard University Press, London: William Heinemann Ltd.

Tyack, G. S. (1896). *The Cross in Ritual, Architecture, and Art*. London: W. Andrews.

Ünal, C. (2010). *Bizans Sikkelerinde Kutsal Kişi Tasvirleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Bizans Sanatı Bilim Dalı.

Weitzmann, K. (1980). The Study of Byzantine Book Illumination, Past, Present, and Future. *Byzantine Book Illumination and Ivories*. (s. 1-60). London: Variorum.

Weitzmann, K. (1980). The Study of Byzantine Book Illumination, Past, Present, and Future. *Byzantine Book Illumination and Ivories*. (s. 1-60). London: Variorum.

Wilkinson, J. G. (1841). *The Ancient Egyptians*. Vol. 2. London: John Murray, Albemarle Street.

Wisemann, N. P. (1866). *Twelve Lectures on the Connexion between Science and Revealed Religion*. Dublin: James Duffy.

Wixom, W. D. (1997). Byzantine Art and the Latin West. Helen C. Evans ve D. Wixom (Ed.). *The Glory of Byzantium: Art and Culture of the Middle Byzantine Era A.D. 843-1261*. (s. 434-508). New York: Metropolitan Museum Art.

BÖLÜM 11

Dijital Kapitalizm

Hüseyin Sevgi[1]

[1]Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Orcid: 0000-0003-0295-0723

GİRİŞ

Marx kapitalizmin antagonist bir karaktere sahip olduğunu ve nihayetinde kendi sonunun yine kendi iç çelişkilerinden ortaya çıkacağını getirmiştir. O'na göre kapitalizm konjonktürel değişim ve dönüşümlere uyum sağlarken aynı zamanda iç tutarsızlıklarını da artırmaktadır. Bu nedenle Marx kapitalist ilişkilerin bir noktada sürdürüleyemecek kadar karmaşık hale geleceğini ve sistemin kendi içine doğru çökeceğini vurgulamıştır. Bu bağlamda tarihsel olarak kapitalizmin en önemli özelliklerinden biri sistematik olarak krize girmesidir. Ancak önemli olan sistemin krize girmesi değil krizi yönetilmesi ve bir şekilde krizin aşılmasıdır. Kapitalist sistem genellikle üretim faktörlerini yeniden düzenleyerek veya kendi dinamiklerini harekete geçirerek krizleri aşmayı başarmıştır. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kapitalizmin yaşadığı büyük yapısal kriz sosyal harcamalar eksenli devlet müdahalesiyle aşılmıştır. Daha sonra 1970'lerden itibaren tekrar derin bir krize giren sistem neoliberal politikaları adeta bir kurtarıcı olarak kabul etmiştir. 1980'lerin başından itibaren neoliberal politikaların ekonominin nerdeyse her alanına yayılması ve buna bağlı olarak devletin yavaş yavaş piyasadan çekilmesiyle bu kriz de geçici olarak aşılmıştır.

Kapitalizm krizleri yöneterek kendisini yeniden üretirken teknolojik gelişmelerden giderek daha fazla yararlanmaya başlamıştır. Özellikle 1990'ların başından itibaren yeni iletişim teknolojilerindeki gelişmeler kapitalizmin yapısal ilişkilerini dönüşüme zorlamaya başlamıştır. Daha sonra bilgisayar ve internet teknolojilerinin etkisiyle "teknolojik" bir dönüşüm sürecine giren kapitalizm son yirmi yılda hızla "dijitalleşerek" küresel düzeyde kendisini teknolojinin imkanları sayesinde yeniden üretmeye başlamıştır.

Kapitalizmi küresel boyutta yeniden yapılanmaya iten güç; sermayenin uluslararası düzeyde daha esnek ve hızlı hareket etmek isteği ve buna bağlı olarak yeni bilgi ve iletişim teknolojilerine uyum sağlama çabasıdır. Bu durum kapitalizmi kaçınılmaz olarak dönüşüme zorlayarak dijital bir görünüm kazanmasına neden olmuştur. Hızla dijitalleşen kapitalizm üretim ve tüketim süreçlerinin neredeyse tamamını dijitalleştirmeye çalıştırmaktadır. Bu sayede sermayeyi küresel düzeyde hiç olmadığı kadar akışkan hale getiren sistem bunun aksine emeği zaman ve mekândan soyutlayarak daha "görünmez" kılmaktadır. Kapitalizmin yeni teknolojiler bağlamında dijitalleşme süreci literatürde çoğunlukla dijital kapitalizm veya bilişsel kapitalizm olarak adlandırılmaktadır. Her iki kavram da dijital ekonomiyi, dijital teknoloji dönüşümünü, teknoloji eksenli yeni sermaye birikim yollarını ve dijital emek gibi görece yeni kavramları kapsamaktadır.

Dijital kapitalizm yeni iletişim teknolojileri sayesinde tüm ekonomilerin küresel düzeyde birbirinden ayrılamayacak kadar bağımlı hale gelmesini meydana getirmektedir. Bu bağımlılık neoliberal ilkelerle çerçevesinde yaygınlaşarak kapitalizmin yeniden yapılanma sürecine yardımcı olmaktadır. Bu yeniden yapılanma sürecinde tüm teknolojik yenilikler ve gelişmeler tartışmasız biçimde piyasa eksenli ve kapitalist bir işleyişle gelişim göstermektedir. Bu nedenle yeni bilgi ve iletişim teknolojilerini kendine kılavuz edinen dijital kapitalizm dijital ortamda oluşturulan tüm değerlerin metalaştırılmasının önünü açmaktadır.

Dijital kapitalizm üretim ve tüketim süreçlerini teknolojik gelişmeler bağlamında biçimsel olarak değiştirirken birçok yapısal özelliğini korumaktadır. Örneğin endüstriyel kapitalizmden miras kalan geleneksel emek ve sermaye ilişkisi dijital kapitalizm işleyişinde de aynen devam etmektedir. Bu bağlamda kapitalizmin dijitalleşmesi sermayenin emek üzerindeki baskısını ve sömürüsünü azaltmamış sadece sömürünün şeklen biçim değiştirmesine neden olmuştur. Bu çalışmanın temel amacı, dijitalleşen kapitalizmin iç dinamiklerinin ve emeğin dönüşümünün yeni teknolojiler kapsamında değerlendirilmesidir. Bu amaç çerçevesinde dijital kapitalizm ve bilişsel kapitalizm kavramları incelenerek aralarındaki benzerlik ve farklar vurgulanacaktır. Bunula birlikte dijitalleşen kapitalizm etkisiyle emeğin nasıl dönüştüğü değerlendirilerek dijital emek ile dijital kapitalizmin diyalektik ilişkisi incelenecektir.

1. Dijital Kapitalizm

Dijital kapitalizm kavramı ilk olarak Daniel Schiller tarafından kullanılmıştır. Schiller'in dijital kapitalizm teorisine göre dijital kapitalizm yaklaşık beş yüz yıllık kapitalizm tarihi içinde yeni bir dönemi temsil etmektedir. Kapitalist sistemin 1970'lerden itibaren yapısal bir krize girmesiyle krizin çözümü için yeni yollar aranmıştır. Dijital kapitalizm, kapitalizmin bu krizden çıkması için tasarlanan küresel yeniden yapılanma stratejisinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Bu nedenle dijital kapitalizm ekonominin evrimi sonucu ortaya çıkmamış sistemin yapısal sorunlarına ve kapitalizmin kalıcı kriz eğilimlerine karşı arz yönlü bir strateji olarak geliştirilmiştir (Schiller, 1999; Pieterse, 2010: 306).

Dijital kapitalizm yeni bilgi ve iletişim teknolojilerini sistemsel krizlerin çözümünde önemli bir araç olarak kabul etmektedir. 1970'lerde patlak veren krize karşı yürütülen çok yönlü yeniden yapılanmada neoliberal politikalar eşliğinde bilgi teknolojileri önemli bir rol oynamıştır. Yıllar içinde gelişen teknolojik imkanlar dahilinde çok uluslu şirketler dijital ağlar etrafında ve geleneksel sınırları aşan ölçekte örgütlenmişlerdir. Kapitalist işletmelerin bilgi teknolojilerine yönelik yatırımları kitlesel düzeyde artışlar göstermiştir. Finans sektörü de dijital ağ

hizmetlerini desteklemek amacıyla kitlesel ölçüde bilgi teknolojilerine yatırımı artırmıştır. Dolayısıyla dijital kapitalizm özellikle 1990'larda birikim sürecine önemli katkı sağlamış ve bazı iktisatçıların bilginin bir iktisadi büyüme alanı yaratmak için en önemli bir unsur olduğunu ileri sürmelerine neden olmuştur (Harvey, 2003: 88; Chakravartty & Schiller, 2010: 671)

Dijital kapitalizm geleneksel emek ile sermaye ilişkisini dönüştürürken üretim süreçlerinin tamamını kapsayan yeni bir ağ geliştirmeyi amaçlamaktadır. Schiller, internet ve ona bağlı bilgi-iletişim sistemlerini, finansal ve ekonomik küreselleşmesini önemli bir dönüm noktası olarak kabul etmektedir (Schiller, 2011: 926-927). Teknolojik gelişmeler hem piyasanın ulaştığı alanı genişletmiş hem de piyasayı birçok açıdan derinleştirmiştir. Bu bağlamda yeni iletişim teknolojileri sayesinde oluşturulan ağlar, kapitalizmin sadece ekonomik olarak değil aynı zamanda sosyal ve kültürel zeminde de genişlemesine doğrudan yardımcı olmaktadır. Böylesine geniş ağ ilişkileriyle çevirili bir sistemin oluşturulması gerek çalışma hayatı gerekse toplumsal yaşam düzeyinde elektronik bilgi ve iletişim altyapısının tamamen yeniden şekillendirilmesine ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle özellik son yirmi beş yılda yeni teknolojiler çerçevesinde telekomünikasyon politikalarında ve yatırımlarında ciddi dönüşümler gerçekleştirilmiştir (Kılıçbay, 2015: 16-17; Bassens vd. 2024: 2-3).

Dijital kapitalizm kavramı sadece yeni teknolojilerde meydana gelen dönüşümleri ifade etmek için değil yeni teknoloji ve dijital ağlara dayanan yeni kapitalist dinamikleri ifade etmek için de kullanılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda dijital kapitalizm yeni medya araçlarıyla ilişkili olarak ele alınmaktadır. Yeni medyanın yarattığı yeni kitle iletişim araçları sayesinde üretim, dağıtım ve tüketim süreçleri hiç olmadığı kadar hızlı ve bireysel gerçekleşebilmektedir. Bu durum geleneksel kapitalist üretim, dağıtım ve tüketim ilişkilerini teknoloji eksenli bir dönüşüme zorlamaktadır. Örneğin; makinelerin birbirleri arasındaki iletişimi ifade eden "nesnelerin interneti" sayesinde üretim süreçleri hızla teknolojik biçimlere dönüşmeye başlamıştır. Böylece üretimin hızı, biçimi, esnekliği ve maliyetinde ciddi farklılıklar ortaya çıkmıştır. Geleneksel üretim, dağıtım ve tüketim süreçleri yeni teknolojiler sayesinde hızla dönüşürken emek-sermaye ilişkisinin aynı hızda ve biçimde dönüştüğünü söylemek oldukça güçtür. Yeni teknolojiler kuşkusuz ki emeğin yapısında da ciddi dönüşümler meydana getirmektedir. Ancak emek yeni teknolojiler sayesinde kendisini ne kadar dönüştürse de sermaye ile arasındaki ilişkisinde yapısal bir dönüşümden ziyade sadece biçimsel bir dönüşüm söz konusudur. Bunun en temel nedeni, neoliberal politikalar sayesinde güçlenen sermayenin bu ilişkiyi baskılayan taraf olmasıdır. Dolayısıyla kapitaliz-

min yeni teknolojiler ekseninde yeniden şekillenmesi geleneksel kapitalist sömürü ilişkilerinin ortadan kalkacağı anlamına gelmemektedir. Gelensek sömürü ilişkilerinin yeni teknolojiler sayesinde ve neoliberal politikaların etkisiyle giderek daha da derinleşmesi söz konusudur (Akçoraoğlu, 2019: 527-528; Jonathan, 2018: 257; De Jong vd. 2024: 2-3).

Dijital kapitalizm özü itibariyle geleneksel kapitalizmden (endüstriyel kapitalizm) farklı bir sistemi değil kapitalizmin yeni bir aşamasını belirtmektedir. Yeni üretken kaynakları ve yeni örgütsel biçimleri yaratan ve küresel iktisadi yapının kökeninde bulunan yeni bilgi ve iletişim teknolojileri kapitalizmin bu yeni aşamasını biçimlendirmektedir. İnternet ve bilgi teknolojileri yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren küreselleşmenin ve kapitalizmin teknolojik temelini oluşturmaktadır. Dijital kapitalizmin yapısal özelliklerini belirleyen temel faktörler yeni iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve bu gelişmelerin küresel ekonomideki yansımaları olmaktadır (Wajcman, 2016; Robinson, 2018: 79-80; Shrestha vd. 2023: 2; Millar vd. 2023).

Yeni iletişim teknolojileri ve yeni medya araçları (internet, sosyal medya vb.) sahip olduğu ticari, kültürel ve sosyal potansiyeli ile kapitalizmin dijital alana yayılmasını sağlamıştır. Yeni medya araçlarının oluşturduğu ağlar ile 20. yüzyılın sonlarına doğru yeniden yapılanan kapitalist üretim biçimi yakından ilişkilidir. Manuel Castells'e göre, dijital kapitalizmi ortaya çıkaran itici güç enformasyon teknolojilerindeki gelişmelerdir. Dijital kapitalizm ile toplumsal dönüşüm arasında bireysel yaratıcılık girişimlerinin ve küresel ekonomik yapının etkili olduğu daha karmaşık bir ilişki bulunmaktadır (Castells, 2012: 200-202). Ortaya çıkan ağ toplumu küresel ekonomi ve dünya jeopolitiğiyle etkileşim içinde yeni üretim, iletişim, yönetim ve yaşam biçimlerinin somutlaşmasıdır. Castells, dijital kapitalizmin dijital kültür üretiminde de etkili olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla yeni iletişim teknolojilerini kontrol eden güç (sermaye), aynı zamanda dijital kapitalizmi de kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirebilecektir. Bununla birlikte, sermaye tarafından biçimlendirilen dijital kapitalizm toplumsal hareketlere de yeni alanlar yaratmaktadır. Yeni medya araçlarının yarattığı görece özgür ortam sayesinde toplumsal muhalefet hareketleri kendi bağımsız ağlarını oluşturabilmektedir. Dolayısıyla dijital kapitalizm sadece piyasanın dönüşümünü değil aynı zamanda sosyo-politik hareketlerde de bir dönüşümü ifade etmektedir (Castells, 1996: 186).

2. Bilişsel Kapitalizm

Kapitalizmin yeni teknolojiler ekseninde yeniden şekillenmesine farklı bir açıdan yaklaşan Marksist yazarlar, kapitalizmin yeni teknolojiler sayesinde ulaştığı bu yeni aşamayı "bilişsel kapitalizm" olarak adlandırmaktadır. Bunun en temel nedeni; dijital kapitalizm kavramının çoğunlukla kapitalizmi teknolojik olarak meşrulaştırarak dijital kapitalist dönüşüme ilişkin iyimser ve umut verici söylemler kullanmasıdır (Fuchs, 2014; Caffentzis, 2014). Bu bağlamda dijital kapitalizm evrensel olarak ilerici bir unsur olarak düşünülmekte, bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde toplumsal sorunların büyük bölümünün sona ereceği iddia edilmektedir. Bilişsel kapitalizm kavramıyla bu düşünceye karşı çıkan Marksist yazarlar endüstriyel kapitalizmin yeni teknolojilerle sürekli olarak kendini geliştirdiğini ancak kapitalizmin özünde yer alan emek sömürüsü düşüncesinin sabit kaldığını vurgulamaktadır (Fisher, 2010; Mosco & Fuchs, 2012).

Hardt ve Negri, çağdaş toplumun bilişsel kapitalizm çağına girdiğini ve bu çağın temel niteliğinin entelektüel emeğin hegemonyası olduğunu belirtmektedir (Hardt & Negri, 2000). Bilişsel kapitalizm kavramını savunan yazarlara göre kapitalizmin tarihinde üç temel aşama bulunmaktadır. Bilişsel kapitalizmin de bu üç aşamadan sonuncusu ifade etmektedir (Moulier-Boutang, 2011: 47; Jeon, 2014: 90). Buna göre kapitalizmin ilk aşaması, ticaret sermayesine dayalı ticari kapitalizmdir. Bu aşama sanayi devrimi öncesindeki ilkel kapitalist aşamayı ifade etmektedir. Kapitalizmin ikinci aşaması, sanayi devrimiyle birlikte malların kitlesel üretimine ve büyük fabrikaların sürükleyici gücüne dayalı endüstriyel kapitalizmdir. Kapitalizmin üçüncü ve son aşaması, maddi olmayan sermayenin birikimine, bilginin yayılmasına ve bilgi ekonomisine dayalı olarak gelişen bilişsel kapitalizmdir. Bilişsel kapitalizm fikri mülkiyet hakkı rejimleriyle korunan yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinin, ucuz biçimde kullanılarak dijital ürünler üreten, dijital emek süreçlerini temel almaktadır (Akçoraoğlu, 2019: 536; Peters & Bulut, 2011).

Bilişsel kapitalizm kapitalizmin yeni teknolojilerle sağladığı sermaye birikim sürecine ayrıca odaklanmaktadır. Yeni teknolojiler çerçevesinde birikimin temel nesnesi bilgidir. Bilgi sadece değer yaratma sürecinin öznesi değil aynı zamanda başlıca bir birikim biçimini ifade etmektedir. Bu bağlamda emeğin bilişsel boyutu değer yaratma ilkesi haline gelmektedir. Böylece bilişsel kapitalizmde birikimi sağlayan şey maddi olmayan entelektüel sermayenin kendisi olmaktadır (Vercellone, 2014: 428-429). Buna karşın bilişsel kapitalizm emeğin yaratıcı gücüne dayanmaktadır. Çalışmanın bilişsel boyutu bilişsel kapitalizm ile çelişkili bir ilişki

içindedir. Bu nedenle sermaye birikimi emeğin entelektüel ürününün sömürüsünün ve bilginin metaya dönüştürülmesinin bir sonucu olmasına rağmen bilişsel olan sermaye değil, emektir (Lucarelli, 2013: 12; Panitch & Albo, 2020).

Teknolojik gelişmeleri ilk elden kontrol eden sermaye, piyasanın alanını genişleterek bilişsel emeğin yarattığı artık değere el koymaktadır. Bu amaçla 'fikri mülkiyet haklarını' güçlendiren sermaye sınıfı ortak bilgi ve yaşam ürünlerini metalaştırmakta ve sömürmektedir (Vercellone, 2008). Bununla birlikte yeni teknolojiler yüksek eğitimli çalışanlara yönelik talebi arttırmış ve daha eğitimli çalışanlar için ücretler yükseldiğinden toplumsal ücret farklılıkları artmaya başlamıştır. Bu ücret farklılıkları bilişsel kapitalizmin ihtiyaç duyduğu "dijital ekonomiye" bağlı olarak artmaya devam etmektedir. Bu bağlamda dijital ekonomi, insan zekâsının yeni teknolojiler ve iletişim ağlarıyla bağlanmasıyla ortaya çıkan yeni bir ekonomi olarak ortaya çıkmaktadır. Bilişsel kapitalizm dijital ekonomi ekseninde hem emeği yapısal bir dönüşüme zorlayarak hem de yeni emek biçimlerini kullanarak sermayenin yeniden üretilmesini ve birikimini sağlamaktadır. Dolayısıyla zamanla emeğin biçim değiştirerek bilişsel kapitalizme ve dijital ekonomiye uyum sağlayacak biçimde dijitalleşmesi söz konusu olmaktadır (Acemoğlu & Autor, 2011; Tapscott, 1996).

Kapitalizmin yeni teknolojilere paralel olarak dijitalleşmesi sürecinde emek de teknolojik gelişmelerden etkilenerek yeni biçimlere bürünmeye başlamıştır. Yeni bilgi ve iletişim teknolojileri çerçevesinde oluşan yeni emek biçimlerini ifade etmek için "dijital emek" kavramı kullanılmaktadır. Dijital emek sadece tek bir emek biçimini değil yeni iletişim teknolojilerine paralel olarak ortaya çıkan tüm emek biçimlerini kapsayan geniş bir kavramdır. Yeni iletişim teknolojileri ekseninde şekillenen dijital emek son yıllarda, internet ve sosyal medyanın etkisiyle, çoğunlukla emek piyasası dışında kalan farklı bir kullanıcı emeği ve bedava emek kavramıyla birlikle ele alınmaktadır. Bu bağlamda, bilişsel kapitalizm geleneksel üretim ilişkilerini değiştirdiği için emek gayri maddi bir özellik kazanmaktadır. Gayri maddi emek, kültürel bir ürün, bilgi veya iletişim gibi maddi olmayan mallar üreten bir yapıya bürünmektedir. Dolayısıyla dijital emek, dijital kültürün bir parçası olarak gayri maddi emek kavramıyla iç içe geçmiş bir kavram olmaktadır (Hardt & Negri, 2000; Kıyan, 2015)

SONUÇ

Kapitalizmin dijitalleşmesi dijital ekonominin dinamikleri sayesinde mevcut üretim ve tüketim süreçlerinin doğal bir parçası haline gelmiştir. Yeni iletişim teknolojileri sayesinde her geçen gün hızla dijitalleşen mevcut sistem çoğunlukla biçimsel bir dönüşüm yaşamaktadır. Yeni teknolojiler kapitalizmin temelinde bulunan emek-sermaye ilişkisinde yapısal bir dönüşüme neden olmamaktadır. Sanayi devriminden sonra şekillenen klasik endüstriyel kapitalizmin emek sömürüsüne dayanan işleyişi dijital kapitalizm çağında da değişmeden devam etmektedir. Endüstriyel kapitalizm döneminde emek sömürüsü üzerine kurulu sistem çok daha somut ve görünür bir haldeyken, yeni teknolojilerin çok boyutlu etkisi nedeniyle dijital kapitalizm dinamikleri sermaye-emek arasındaki sömürü ilişkisini gizleyebilmektedir. Bu bağlamda dijital kapitalizm emek sömürüsünü azaltmadığı gibi daha da derinleştirerek yaygınlaştırmakta ve artırmaktadır.

Kapitalizmin dijitalleşmesine yönelik neoliberal tekno-optimizm yaklaşımı yeni teknolojilerin kapitalizmin yarattığı sorunları zamanla ortadan kaldıracağını iddia etmektedir. Bu yaklaşıma göre dijital kapitalizm yüksek beceri gerektiren yüksek ücretli işler yaratacaktır. Böylece toplumsal eşitsizlikleri ve iktisadi krizlerin ortadan kalkacağı düşünülmektedir. Ancak son yıllarda ortaya çıkan ekonomik ve toplumsal gelişmeler tam tersine bir eğilimi göstermektedir. Kapitalizmin dijitalleşmesi emek sömürüsünü, toplumsal eşitsizlikleri ve çalışma hayatındaki sorunları artırarak derinleştirmektedir. Bununla birlikte dijital kapitalizm sermayenin aşırı birikimini sağlayarak, kitlesel işsizliği yaygınlaştırdığı ve güvencesiz istihdamı büyüttüğü görülmektedir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde gelişmeler kapitalizmi tamamen dönüştürme amacı taşımadığı için mevcut sistem tüm sorunları ve eşitsizlikleri azaltma veya ortadan kaldırma gibi bir misyona sahip değildir. Bu nedenle dijital kapitalizm endüstriyel üretimi ve bu üretim sürecindeki sömürüyü ortadan kaldırmamakta aksine yeni teknolojiler çerçevesinde endüstriyel üretim süreçlerini yeniden organize etmektedir. Bu yeniden organize etme süreci sermayenin yeni birikim yolları ve modelleri bulmasını sağlamaktadır. Özellikle bilgisayar ve internet teknolojileri sayesinde sermayenin yeniden üretimi ve birikimi için yeni yöntemler ortaya çıkmaktadır. Yöntemler her ne kadar yeni olsa da özünde emek sömürüsü yer almaya devam etmektedir.

Dijital kapitalizm bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde emek sömürüsünü çalışma hayatının dışına çıkararak toplumsallaştırmaktadır. Daha önce emek piyasası sınırları içinde değerlendirilen emek sömürüsü yeni teknolojilerin etkisiyle yaygınlaşarak toplumun bütününü kapsamaya başlamaktadır. Bu bağlamda, bilgi

ve iletişim teknolojilerinin sağladığı imkanlar gayri maddi emeğin yeni formlarını ortaya çıkarırken bu yeni emek formlarının sömürüsünü de mümkün hale getirmektedir. Bilgisayar ve internet kullanımının yaygınlaşmasıyla dijital emek, kullanıcı emeği ve bedava emek gibi kavramlar emek sömürüsünün toplumsallaşmasını ifade etmektedir. Yeni teknolojiler kapitalizmin doğasında olan sermaye birikimini ve emek sömürüsüne yeni bir boyut kazandırmaktadır. Dolayısıyla emek ve sermaye arasındaki hak mücadelesi dijital kapitalizm çağında da devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Acemoğlu, D. & Autor. D. H. (2011). Skills, Tasks and Technologies: Implications for Employment and Earnings. Handbook of Labor Economics, 4B: 1043–1171.

Akçoraoğlu A (2019). 'Yeni Kapitalizm' Teorileri, Dijital Devrim ve Türkiye Kapitalizmi. Mülkiye Dergisi, 43(3): 525-575.

Aytes, A. (2012). Return of the crowds: Mechanical Turk and neoliberal states of exception. In Scholz, T. (Ed.), Digital labour: The internet as playground and factory. London: Routledge.

Bassens, D., Hendrikse, R., Lai, K. & Meeteren, M. V. (2024). World cities under conditions of digitization and platform capitalism: Updating the advanced producer services complex. Geoforum. Vol. (154).

Caffentzis, G. (2014). A Critique of «Cognitive Capitalism». In: Cognitive Capitalism, Education and Digital Labor, Michael A. Peters & Ergin Bulut (Eds.). Bern, Switzerland: Peter Lang.

Castells, M. (1996). The rise of the network society. Malden, Mass: Blackwell Publishers.

Castells, M. (2012). Networks of outrage and hope: Social movements in the Internet age. Cambridge, UK: Polity.

Chakravartty, P & Schiller, D (2010). Neoliberal Newspeak and Digital Capitalism in Crisis. International Journal of Communication, 4: 670-692.

De Jong, M., Joss, S. & Taeihagh, A. (2024). Smart cities as spatial manifestations of 21st century capitalism. Technological Forecasting & Social Change. Vol. (202).

Ekman, M. (2012). Understanding Accumulation: The Relevance of Marx's Theory of Primitive Accumulation in Media and Communication Studies, Journal of Global Sustainable Information Society, 10(2): 156-170.

Fisher, E. (2010). Contemporary Technology Discourse and the Legitimation of Capitalism. European Journal of Social Theory. 13(2): 229–252.

Fuchs, C. (2014). Digital Prosumption Labour on Social Media in the Context of the Capitalist Regime of Time. Time&Society. 23(1): 97-123.

Fuchs, C. (2014a). Digital Labour and Karl Marx. UK: Routledge.

Gerlitz, C. & Helmond, A. (2013). The like economy: Social buttons and the data-intensive web. New Media & Society, 15(8): 1348–1356.

Hardt, M. & Negri, A. (2000). Empire. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Harvey, D (2003). The New Imperialism. Oxford, England: Oxford University Press.

Jeon, H. (2014). Cognitive Capitalism or Cognition in Capitalism? A Critique of Cognitive Capitalism Theory. Spectrum: Journal of Global Studies. 2(3): 89-116.

Jonathan, P. (2018). The Concept of Digital Capitalism, Communication Theory, 28(3): 254–269.

Kılıçbay, B. (2015). Bir Teknoloji Söyleminden Parçalar: Enformasyon ve İletişim Teknolojileri Kuramlarına Tarihsel Bakış, Internet Toplum Kültür, Mutlu Binark ve Barış Kılıçbay (Eds.). Ankara: Epos Yayınları.

Kiyan, Z. (2015). Dijital Kapitalizmin İletişim Alanındaki İzleri: Üretim, Dolaşım, Emek ve Tüketim Süreçleri. Toplum ve Bilim. 135: 27-57.

Lucarelli, S. (2013). Introduction: From Knowledge-based Economy to Cognitive Capitalism. (Section A). In: F Bria ve D Roio (Eds), Theoretical Framework on Future Knowledge-based Economy, D-CENT Decentralised Citizens Engagement Technologies, Specific Targeted Research Project, Collective Awareness Platforms, 5-14.

Millar, E., Melles, S. & Rinner, C. (2023). Screens, streams, and flows: Implications of digital platforms for aquatic citizen science. Geoforum. Vol. (146).

Mosco, V. & Fuchs, C. (2012). Marx is back – The importance of Marxist theory and research for Critical Communication Studies today. tripleC Open Access Journal for a Global Sustainable Information Society 10 (2): 127-632

Moulier-Boutang, Y. (2011). Cognitive Capitalism. (Translated by Ed Emery), English Edition, Cambridge, UK: Polity Press.

Nixon, B. (2016). The old media business in the new: 'the Googlization of everything' as the capitalization of digital consumption. Media, Culture & Society, 38(2), 212–231.

Panitch, P. & Albo, G. (2020). Beyond Digital Capitalism – New Ways of Living. New York: Monthly Review Press

Peters, M. A., & Bulut, E. (2011). Cognitive Capitalism, Education and Digital Labor. Bern, Switzerland: Peter Lang.

Pieterse J.N. (2010). Digital Capitalism and Development: The Unbearable Lightness of ICT4D. In: Kalantzis-Cope P., Gherab-Martín K. (Ed.) Emerging Digital Spaces in Contemporary Society. London: Palgrave Macmillan,

Robinson, W. I. (2018). The Next Economic Crisis: Digital Capitalism and Global Police State. Race & Class. 60(1): 77-92.

Schiller D (2011). Power Under Pressure: Digital Capitalism In Crisis. International Journal of Communication, 5: 924–941.

Schiller D. (1999). Digital Capitalism. Cambridge, MA: MIT Press.

Shrestha, P., Gurran, N. & Nasreen, Z. (2023). From flatmates to realestate? Platform capitalism and the transformation of share housing. Digital Geography and Society. Vol (5).

Smythe, D. W. (1977). Communications: Blindspot of Western Marxism. Canadian Journal of Political and Social Theory. 3(1): 1-29.

Tapscott, D. (1996). The Digital Economy. New York: McGraw-Hill.

Toffler, Aç (1981). The Third Wave. New York: Bantam Books.

Vercellone, C. (2008). The New Articulation of Wages, Rent and Profit in Cognitive Capitalism. The Art of Rent, Queen Mary University School of Business and Management, London.

Vercellone, C. (2014). From the Mass-Worker to Cognitive Labour: Historical and Theoretical Considerations. In Beyond Marx. Leiden: Brill.

Wajcman, J. (2016). Pressed for Time: The Acceleration of Life in Digital Capitalism. Chicago: University of Chicago Press.

Sendikalar ve Yeni İletişim Teknolojileri

Hüseyin Sevgi[1]

[1]Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Orcid: 0000-0003-0295-0723

GİRİŞ

Yeni teknolojik gelişmeler son yıllarda adeta baş döndürücü bir hızda birçok toplumsal faktörü yapısal bir dönüşüme zorlamaktadır. Emek piyasaları teknoloji eksenli dönüşümden en çok etkilenen faktörler arasında yer almaktadır. Özellikle yeni bilgi ve iletişim teknolojileri başta emek piyasalarının temel aktörleri olan işçiler ve sendikaları hızlı bir dönüşüme ayak uydurmak durumunda bırakmıştır. Yeni teknolojilerin sahip olduğu hız, erişilebilirlik ve görece ucuzluk gibi özellikleri toplumsal yaşamın kurucu unsurlarında önemli dönüşümler yaratma potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda yeni iletişim teknolojileri karşılıklı etkileşim kitlesizleştirme (büyük bir kitle yerine her bireye özel enformasyon paylaşımı) ve eşzamansızlık (bir iletişim sisteminde kontrolün iletişim kaynağından, kullanıcıya doğru kayması) özellikleri sayesinde toplumsal dönüşümü ele alan çalışmalarda önemli bir kavram olarak yerini almıştır (Lucore, 2002: 20; Yücesan-Özdemir, 2009: 34).

Ulusal ve uluslararası literatürde sendikalar ile yeni teknolojiler arasındaki ilişki bilgisayar ve internetin yaygın olarak kullanılmasıyla birlikte önem kazanmaya başlamıştır. 20. yüzyılın başlarında yeni teknolojiler ile ifade edilen genelde yeni üretim teknolojileri olurken, bilgisayar ve internetin yaygınlaşmasıyla birlikte yeni teknolojiler çoğunlukla yeni bilgi ve iletişim teknolojilerini ifadeye etmeye başlamıştır. Bu bağlamda 21. Yüzyılın başlarından itibaren iletişim teknolojilerindeki hızlı ilerleme bilgisayar ve internet kullanımını yaygınlaştırarak toplumsallaşmasını sağlamıştır. Dolayısıyla yeni iletişim teknolojilerinin toplumsal hayata olan etkileri de literatürde tartışılmaya başlanmıştır (Almagor, 2011: 47).

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin toplumsal hayata ve sosyal aktörlere olan etkisi literatürde yerini alırken bilgisayar ve internetin sendikaları nasıl etkileyeceği tartışması kısmen gecikmiştir. Sendika ile internet ilişkisinden önce internetin geleneksel medyada (televizyon, gazete, radyo vb.) temsil edilemeyen toplumsal muhalefet gruplarına alternatif bir iletişim kanalı sağlayarak bu grupları görünür kıldığı ele alınmıştır (Cheong, 2022: 70-71; Bennet, 2004:131). Ayrıca toplumsal hareketlerde yer alan aktivistlerin iletişiminde, örgütlenmesinde ve eylem biçimlerinde köklü değişikliklere yol açtığı tartışmaları da yükselmiştir. Bu çalışmalarda genel olarak internetin gerek sağladığı hızlı iletişim gerekse geleneksel medyanın tekelinin dışında bir güç olmasından kaynaklı toplumsal hareketleri görünür kıldığı düşüncesi üzerinde durulmuştur (Castells, 1997:107; Vegh, 2003: 72-76).

Bilgisayar ve internet teknolojisinin giderek önem kazanmasıyla birlikte bu teknolojilerin sendikalara ve işçi sınıfına olan etkisi de tartışılmaya başlanmıştır.

Başlarda internetin sendikal örgütlenmeyi zorlaştırdığı düşüncesi ortaya atılmıştır. Ancak İnternetin günlük yaşamdaki etkisi arttıkça sendikaların yenilenmesini sağladığı, ulusal ve uluslararası düzeyde iletişim sistemlerindeki açıkları kapadığı ve işçi sınıfı içerisinde diyaloğun önünü açtığı düşüncesi literatürde kabul görmeye başlamıştır (Lucio, 2003: 336; Lee, 2008; Kostol & Svarstad, 2023).

Bu bağlamda sendikal faaliyetlerin bilgi ve iletişim teknolojileri çerçevesinde yeniden şekillenmesi aynı zamanda sendikaların bir bütün olarak günümüz koşullarına ayak uydurmasıyla paralel bir anlam taşımaktadır. Sendikaların yeni teknolojilerin sunduğu hız ve esneklikten etkin biçimde yararlanabilmesi katı bürokratik yapılardan sıyrılarak değişim ve dönüşüm süreçlerine daha hızlı adapte olabilme yeteneklerine bağlıdır. Dolayısıyla yeni iletişim teknolojilerinin sendikal değişim yaklaşımları ekseninde yeniden ele alınması aynı zamanda sendikal yapının da yeniden gözden geçirilmesini gerektirmektedir (Kaplan & Haenlein, 2010; Shostak, 2015).

1. Yeni Teknolojiler ve Sendikal Dönüşüm

Bilgisayar ve internetin teknolojilerinin özellikle 1990'lı yılların sonlarından itibaren giderek yaygınlaşması ve toplumsallaşmasıyla birlikte bu teknolojilerin sendikalar üzerinden nasıl etkileri olacağı da merak konusu olmuştur. 19. yüzyılın ağır izlerini hala üzerinde taşıyan sendikaların yeni teknolojilerden nasıl ve ne derece etkileneceği hem sendikal çevrelerde hem de akademide tartışılmaya başlanmıştır. Bilgisayar ve İnternet teknolojilerinin; birçok bürokratik süreci sadeleştirmesi, geniş kitlelere hızlı ve görece ucuz biçimde ulaşma imkânı vermesi, sendika içi iletişime ve demokrasinin gelişimine pozitif katkılar sağlaması gibi pek çok olası sonucu yeni teknolojilerin sendikalar lehine kullanılabileceği düşüncesini ön plana çıkarmıştır (Kostol & Svarstad, 2023).

Yeni teknolojilerin sendikaların geleceğine ve sendikal mücadeleye zarar vereceğine ilişkin karşıt görüşler de bulunmaktadır. Ancak bilgisayar ve internet teknolojilerinin sendikal hareket için hayati bir önemde sahip olduğu görüşü literatürde ağırlıklı olarak kabul görmüştür. Sendikalar ile yeni teknolojiler arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan akademik çalışmalar 2000'lerin başından itibaren hız kazanmıştır. Uluslararası literatürde internet teknolojileri ile sendikalar arasındaki ilişki genellikle üç yaklaşımla incelenmiştir: sendikal yapıya bağlı değişim yaklaşımları (e-sendika, sanal sendika ve siber sendika), değişimin etkisine bağlı yaklaşımlar (erozyon, modernizasyon ve demokratikleşme) ve katılma bağlı yaklaşımlar (örgütlenme ve katılım, sendikal demokrasi ve uyuşmazlıkların yönetimi). (Darlington, 2002: 98-102; Shostak, 2015: 86-89; 40-43; Darlington, 2014).

1.1. Sendikal Yapıya Bağlı Değişim Yaklaşımları

Sendikal yapıya bağlı değişim yaklaşımları yeni iletişim teknolojileri çerçevesinde geleneksel sendikal yapıların nasıl şekilleneceğine dair görüşleri içermektedir. Özellikle internet teknolojilerinin sendikaları yapısal olarak nasıl dönüştüreceğine dair üç temel yaklaşım bulunmaktadır: e-sendika, sanal sendika ve siber sendika yaklaşımlarıdır. Bu yaklaşımlar arasında benzerlikler ve farklılıklar bulunmakla birlikte tamamı internet teknolojilerinin gelecekte sendikaları yapısal olarak nasıl etkiyeceğini ortaya koymaya çalışmaktadır.

E-sendika yaklaşımının en önemli temsilcilerinden Roger Darlington'a göre; İnternet 21. Yüzyılda her şeyi değiştirmektedir. Darlington internetin bu baskın yaklaşımına paralel biçimde E-sendika kavramından bahsetmektedir. Darlington sendikal hareket ve internet ilişkisi için iki sonuç çıkarmaktadır. Birincisi, sendikaların tıpkı toplumdaki diğer kurumların yapması gerektiği gibi internet ekseninde kendilerini e-organizasyonlar (e-sendika) olarak yeniden yapılandırmaları gerektiğidir. Bunun anlamı bilgisayar ve internet teknolojilerinin sadece bazı sendikal faaliyetlerde kullanılması değil sendikal amaç ve faaliyetlerin odak noktası haline gelmesidir. Bir diğer ifadeyle, internetin bir araç olmaktan çıkarak, amacın kendisi haline dönüşmesi söz konusudur. Darlington'a göre internet ve sendikalar arasında ilişkinin ikinci sonucu ise sendikaların yeniden yapılanma sürecine girmesinin sendikanın daha önce yaptığı ve yapması gereken her şeyi derinden etkileyeceğidir. Bu durum bilgisayar ve internet teknolojilerinin, sendikal faaliyetleri daha önce hiç olmadığı kadar değiştireceği anlamına gelmektedir. E-sendika yaklaşımında yeni teknolojiler doğrultusunda yapısını ve işleyişini değiştiren sendikaların iletişim biçimleri ve etkinliği de değişmektedir (Darlington, 2014: 3-4).

E-sendika yaklaşımı teknoloji ile sendikalar arasında bir ilişki kurarak sendikaların bir "yenilenme" sürecinden geçmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ancak bu yenilenme süreci sendikal hareketin temel dayanak noktası olan sınıf mücadelesini adeta görmezden gelmektedir. Sınıf örgütleri olan sendikaların asıl amaçlarından saparak bilgisayar ve internet teknolojilerini bir amaç haline getirmeleri sınıf mücadelesi ekseninde "kapitalist bir tuzak" olarak yorumlanabilmektedir. Bu bağlamda sendikaların yeni teknolojileri temel amaç edinmeleri sınıfsal yapılarının zayıflamasına ve emek örgütleri olarak sermaye karşısında güç kaybetmelerin neden olabilecektir.

Sanal sendika yaklaşımı e-sendikadan çok farklı olmamakla birlikte e-sendikanın bir sonraki aşamasını ifade etmektedir. Sanal sendika çokuluslu şirketlerin farklı ülkelerdeki fabrikalarında faaliyet gösteren çok sayıda sendika yerine tek bir sendikaya ulaşma hedefidir. Bu bağlamda zaman ve mekân farklılıkları bu tür

bir sendikayı sanal sendika olarak var etmenin koşullarını yaratmaktadır (Carneiro & Costa, 2022). Sanal sendikanın e-sendikadan ayrıldığı en önemli nokta herhangi bir fiziki varlığının olmamasıdır. E-sendika, sendikal faaliyetlerin ve işleyişin merkezine bilgisayar ve internet teknolojilerini koyarken aynı zamanda fiziki varlığını devam ettirmektedir. Sanal sendika yaklaşımında ise sendikanın fiziki olarak herhangi bir varlığı (merkez binası, toplantı salonları, şubeleri vb.) bulunmamaktadır. Sanal sendikanın üyelik işlemleri, toplantıları, eğitimleri ve diğer tüm örgütsel faaliyetleri bilgisayar ve internet teknolojileri aracılığıyla gerçekleştirilmektedir (Başaran, 2010: 14-15).

Sanal sendika internet teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte sendikalar için bir umut veya bir kurtuluş yolu olarak değerlendirilse de bazı tehlikeleri içermektedirler. Sanal sendikalar işçiler açısından fiziksel birlikteliğin önünde engel olma riski taşımaktadır. Sanal ortam sermayenin "bireyselleştirmek" amacı ile oldukça uyumluyken, emeğin bir araya getirme ve "toplumsallaştırma" amacı ile çelişmektedir. Internet işçilerin bir araya gelerek dayanışma gösterecekler fiziki mekanları tehdit etmektedir. Aynı zamanda "birlikte paylaşma ve üretme" etkinliğini sanallaştırarak değerinin azalmasına da neden olabilmektedir. Geleneksel fiziki muhalefet mekânları ve bunların katılımcıları giderek ortadan kalmakta yerine sanal muhalefet mekânları ve katılımcıları ortaya çıkmaktadır (Atabek & Özdemir & Yüce, 2006: 307; Dencik & Wilkin, 2019).

Siber sendika yaklaşımı e-sendika ve sanal sendikadan farklı olarak geleneksel örgütlenme stratejileriyle internet ve bilgisayar teknolojisinin sağladığı yeni olanakları birleştirmektedir. Dolayısıyla siber sendika yaklaşımı interneti sadece bir araç olarak kabul etmektedir. Bu yaklaşımında internet ve bilgisayar teknolojileri sendikal faaliyetlerin merkezinde bulunmamaktadır. İnternet ekonomik, siyasi ve toplumsal eylemliliğin bir parçası olarak düşünülmektedir. Bu bağlamda e-sendika ve sanal sendikadan farklı olarak siber sendika yaklaşımında hem sınıfsal yapı hem de fiziki varlık korunabilmektedir (Yücesan-özdemir, 2009: 41; Başaran, 2007).

Siber sendika yaklaşımı, sendikalar tarafından teknolojinin tüm imkanları kullanılarak yürütülen mücadelelerin bütününü ifade etmektedir. Siber sendika yaklaşımının en önemli temsilcilerin den olan Shostak'a göre 21. Yüzyılda yeni teknolojileri en üst seviyede kullanan, sanal ortamda örgütü canlandıracak ve politik fonksiyonları harekete geçirecek sendikalar hayatta kalacaktır (Shostak, 2015: 10-11). Siber sendika yaklaşımı ileri görüşlülüğe, yenilikçiliğe, hizmetin niteliğine ve geleneğe büyük önem vermektedir. Bu çerçevede siber sendika internet teknolojilerini kapsamlı stratejik bir yönelimle kabul etmektedir (Selamoğlu & Özsoy, 2008: 33; Bennett & Taras, 2002:172).

1.2. Değişimin Etkisine Bağlı Yaklaşımlar

Yeni bilgi ve iletişim teknolojilerin sendikaların hem örgütsel yapılarını hem de faaliyetlerini yeniden şekillendirmesi söz konusudur. Her geçen gün giderek şiddetini artıran teknoloji eksenli değişim-dönüşüm dalgasından sendikaların da etkilenmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu bağlamda sendikalardaki değişim-dönüşüm sürecinde bilgi ve iletişim teknolojilerinin rolü değişimin etkisine göre üç farklı biçiminde ortaya çıkmaktadır: erozyon, modernizasyon ve demokratikleşme. Bu üç etki yeni teknolojilerin sendikalar üzerinde yaratacağı muhtemel sonuçlarını ele almaktadır (Ward & Lusoli, 2003: 148).

1990'lı yılların sonlarından itibaren bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla yaygınlaşması sendikalar gibi temsilci örgütlerin ortadan kalkacağına dair radikal iddiaları gündeme getirmiştir. Daha da ileri giderek internet çağında en büyük kaybı sendikalar ve sivil toplum örgütleri gibi geleneksel kurumların yaşayacağı iddia edilmiştir (Bimber, 1998: 157). Bu bağlamda erozyon yaklaşımı internet sayesinde geliştirilen yeni iletişim olanaklarının ortaya çıkardığı popülist doğrudan demokrasi biçimleri ile ilgilidir. Radikal olarak erozyon ise internet ve iletişim teknolojileri sayesinde vatandaşların doğrudan yönetime dâhil olmasıyla tüm temsilci örgütlerin kaybolacağı fikrine dayanmaktadır (Grossman, 1996: 4-6).

Yeni teknolojilerin sendikalar bağlamında yaratacağı erozyonun üç farklı şekilde ortaya çıkacağı vurgulanmaktadır. Birincisi; İnternetin yaygınlaşması ve yeni medya sektörünün büyümesi sendikaların örgütlendikleri geleneksel alanları daraltarak örgütlenme alanında ortaya çıkacak erozyondur. İkincisi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla daha bireysel ve tüketime yönelik bir kültürün yaratacağı erozyondur. Böyle bir erozyon bireyselleşmenin önünü açarak sendikaların ihtiyaç duyduğu kolektivizme zarar verecektir. Üçüncü erozyon ise yeni toplumsal hareketler içinde sendikaların daha az yer almalarına neden olacak erozyondur (Hogan and Grieco, 1999).

Modernizasyon yaklaşımı yeni iletişim teknolojilerinin sağladığı imkânlarla sendikaların geleneksel faaliyetlerini teknolojik gelişmeler doğrultusunda gözden geçirmeyi ifade etmektedir. Modernizasyon sendikanın potansiyel üyelere ve genel olarak toplumun bütününe daha modern bir örgüt olarak ulaşabilmesi için yapılacak olan tüm girişimleri kapsamaktadır. Sendikaların son yıllarda küresel düzeyde hem üye kaybı yaşaması hem de toplumsal meşruiyetlerinin zedelenmesi nedeniyle yeni teknolojiler ekseninde bir modernizasyon sürecine ihtiyaç duydukları tartışılmaktadır. Bu bağlamda, bilgi ve iletişim teknolojileri sendikal faaliyetlerin modernizasyonu sürecinde bir fırsat olarak değerlendirilmektedir (Hyman, 2007: 193).

Bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde sendikal bürokratik süreçlerin kısaltılması, potansiyel işçilere daha kolay ulaşılması, sendikal faaliyetlerin zaman ve mekân kısıtlarından bağımsız gerçekleştirilmesin, sendikaların propaganda ve örgütlenme çalışmalarının daha hızlı ve etkin gerçekleştirilmesi bakımından avantaj sağlamaktadır. Bununla birlikte, sendikaların yeni teknolojilere hızla uyum sağlaması toplumsal olarak sendikalara olan bakış açısında da bir dönüşüme yardımcı olabilecektir. Sendikalar yeni teknolojileri etkin biçimde kullanarak toplumun belli bir kesiminde sendikalara karşı oluşmuş hantal geri kalmış veya modası geçmiş kurumlar algısını da ciddi oranda ortadan kaldırabilecektir. Dolayısıyla yeni teknolojiler sayesinde sendikalar daha modern, yeniliklere ayak uyduran ve çağın gerisinde kalmayan bir görünüm sergileyerek toplumsal desteğini artırabilecektir (Ward & Lusoli, 2002: 150-151).

Yeni teknolojiler işçilerin hareket alanını genişletmesine, ulusal ve uluslararası kampanyaların yürütülmesine ve nihayetinde sendikaların daha demokratik yapılar haline dönüşmesine de yardımcı olmaktadır (Chicchi & Marrone, 2024: 116-117). Geleneksel olarak katı ve merkezi kurumlar olan sendikalar yeni teknolojilerle birlikte daha esnek ve demokratik birer görünüme kavuşma şansı da yakalamaktadır. Örneğin, sosyal medya platformları ve online içerikler sayesinde işçilerin sendika kararlarını tartışabilmesi, sendikayı daha kolay denetleyebilmesi ve sendika yönetimini sorumlu tutma ihtimalleri artmaktadır (Michels, 1992: 342; Diamond & Freeman, 2001: 17-18).

Yeni teknolojiler sayesinde işçiler mekân ve zaman sınırlarını aşarak benzer sorun veya çıkarları olan bireylerle karşılaşma, tartışma ve çok daha hızlı biçimde farklı ağlara bağlanma şansını yakalamıştır. Yeni teknolojilerin kişisel düzeyde kullanımı örgütsel bir değişimi veya sendikal faaliyetlerde bir artışı sağlaması kolay değildir. Bu nedenle yeni teknolojilerin sendikal faaliyetlere adapte edilmesi ulusal ve uluslararası ağlar kurulması ve diğer sendikal ağlar ile iletişime geçilmesi durumunda sendikaların çok geniş kitlelere ulaşmasına imkân verebilecektir. Bu durum işçilerin kendi düşüncelerini çok daha özgürce ifade edebilmesi anlamına gelmektedir (Hodkinson, 2004: 157).

1.3. Katılıma Bağlı Yaklaşımlar

Sendikal demokrasiyle doğrudan ilişkili olan katılıma bağlı yaklaşımlar yeni teknolojiler ile işçilerin sendikal süreçlere katılımı arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışmaktadır. Bu yaklaşımlara göre yeni iletişim teknolojileri sendikaların işçilerle arasındaki iletişimi en üst seviyeye çıkarmaktadır. Dolayısıyla işçilerin sendikal karar süreçlerine daha aktif katılımı sağlanmaktadır. Buna ek olarak yeni

teknolojiler çalışma hayatının dışındaki bileşenlerle de iletişimi mümkün kılmaktadır.

Yeni teknolojilerin örgütlenme ve katılım bağlamındaki etkisini inceleyen Kerr ve Waddington sendikaların en temel faaliyetlerden biri olan örgütlenmenin yeni teknolojilerin ekseninde yeninden yapılandırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Yeni teknolojilerin etkin kullanımı sendika tarafından sunulan bilgilerin daha güncel ve kişiselleştirilmiş olmasını sağlamaktadır. Böylece sendikalar, üyelere ve sendika dışındaki bileşenlere daha hızlı ve etkin biçimde ulaşarak örgütlenme faaliyetinde bir adım öne geçmektedir (Kerr & Waddington, 2014: 660).

Örgütlenme ve katılım açısından yeni teknolojilerin sendikaya ve işçilere sunduğu bir diğer avantaj ise ucuzluktur. Hem sendika açısından hem de işçiler açısından yeni teknolojileri kullanarak etkileşime geçmek günümüzde kısmen ucuzdur. Özellikle kişisel bilgisayarların ve internet ağının genişlemesiyle birlikte, işçiler arasında giderek yaygınlaşan internet kullanımı işçilerin sendikal yönetim süreçlerine katılım imkânlarını da artırmaktadır (Schmalz vd., 2023). Bu noktada yeni teknolojiler örgütlenme açısından uluslararası fırsatlar da sunmaktadır. Küresel ekonominin yarattığı ulusal baskıyı bir şekilde dağıtmak isteyen sendikalar yeni teknolojiler sayesinde uluslararası iş birlikleri kurarak daha güçlü bir pozisyon elde edebilmektedir (Fiorito & Jarley & Delaney, 2002: 658; Greer, 2002: 217).

Sendikal demokrasinin sağlanması ve işletilmesi aynı zamanda yeni teknolojilerin örgütlenme ve katılım bakımından kullanılmasıyla yakından ilgilidir. Sendikal demokrasiye ilişkin tartışmalarda iki faktörün yeni teknolojik gelişmelerle birlikte sendikal faaliyet biçimlerinden etkilendiği belirtilmektedir. Birincisi sendikal faaliyetlerde yeni teknolojileri kullanmak, sendika içi iletişimi artıracaktır. İkincisi ise sendikalar yeni iletişim teknolojileriyle esnekleştikçe sendikal hegemonya zayıflayacaktır. Bilgisayar ve internet teknolojileri sayesinde daha önce sesini duyuramayan kadınlar, engelliler, azınlıklar, eşcinseller gibi gruplar da sendikalara ulaşabilmektedir (Colgan & Ledwith 2003: 155-156).

Bilgisayar ve internet teknolojilerinin etkin kullanılmasıyla birlikte olumlu etkilenecek alanlar; sendikadan herkesin eşit miktarda haberdar olması, iletişim araçları üzerindeki kontrolün daha az merkezi hale gelmesi ve sendika üyeleri için geliştirilmiş iletişim imkânların sunulmasıdır. Teknolojik gelişmeleri yakından takip etmek, sendikal demokrasinin işletilmesinde ve geliştirilebilmesinde fayda sağlayacaktır (Nissim & Simon, 2021). Bilgisayar ve internet teknolojile-

rinden faydalanarak üyelerinin sendikal süreçlere katılımını sağlamak hem sendikanın şeffaflık açısından hem de üyelerin sendikaya olan bağlılığını sağlamak açısından önem taşımaktadır (Mcbride, 2001: 17; Greene & Hogan & Grieco, 2003: 285).

Bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde sendikalara örnek olabilecek bazı protesto hareketleri internet üzerinden yürütülmeye başlanmıştır. Örneğin tüketiciler memnun kalmadıkları bir ürünle ilgili söz konusu ürünü piyasaya süren markaya karşı sanal kampanyalar başlatmakta ve markanın imajını zedelemeye yönelik içerikler paylaşarak firmayı bu konuda harekete geçmek durumunda bırakmaktadır. Sendikalar da bu tür kampanyaları örnek alarak sendikal faaliyetleri internet üzerinden örgütleyerek anlaşmazlıkların çözümü için alternatif bir yol deneyebilecektir (Kerr & Waddington, 2014: 662-663). Örneğin toplu pazarlık aşamasında, sendika taleplerini ve bu taleplerin meşruluğunu sanal bir kampanya ile duyurarak toplumsal destek sağlayabilir. Böyle bir durumda, işveren sendikanın taleplerini kabul etme noktasında daha ılımlı olabilecektir (Klein, 2001: 15-16).

İnternet üzerinden gerçekleştirilecek kampanyalar sosyal medya platformlarıyla birlikte daha farklı bir anlam kazanmıştır. Özellikle 2011 yılında sonra birçok ülkede,sosyal medya üzerinden örgütlenip sokaklara çıkan milyonlarca insan internetin ve sosyal medyanın bir örgütlenme aracı olarak da kullanılabileceğini göstermiştir. Bu bağlamda yeni teknolojilerin sendikal faaliyetler noktasında, iki alanda etkili olduğu vurgulanmaktadır. Birincisi, bilgisayar ve internet teknolojilerinin sendika ve işçiler tarafından etkin kullanılmasıyla birlikte herhangi bir grev veya eylem durumunda her işçinin tek başına dahi olsa bir kampanyayı yürütebilmesine olanak vermesidir. İkincisi ise ulusal veya uluslararası düzeyde diğer sendikalarla, demokratik kitle örgütleriyle ve diğer bileşenlerle dayanışma içinde olmalarını sağlamasıdır (Gerbaudo,2012, 7-8; Martinez, 2003: 337).

SONUÇ

Yeni iletişim teknolojilerindeki baş döndüren hız birçok toplumsal aktör gibi sendikaları da derinden etkilemektedir. Geleneksel kurumlar olarak sendikaların yeni teknolojilere uyum sağlaması sendikal hareketlerin geleceği açısından önem taşımaktadır. Özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler sendikal faaliyetleri yakından ilgilendirmektedir. Geçmişten günümüze toplumsal örgütler olan sendikalar toplumsal dönüşümün bir parçası olmak durumundadır. Bu bağlamda son 30 yıl içinde yaşanan toplumsal dönüşümlerde itici gücün yeni iletişim teknolojileri olduğu görülmektedir. Yeni iletişim teknolojilerinin etkisiyle toplumsal yapı dönüşürken sendikaların bu dönüşümden etkilenmemesi mümkün değildir.

Sendikaların yeni teknolojilere olan bakış açısı zaman içinde değişmiştir. Başlarda yeni iletişim teknolojilerinin sendikal faaliyetleri engelleyeceği ve sendikalar için olumsuz sonuçlar doğuracağı düşüncesi ön plana çıkmıştır. Daha sonra bu görüş yerini daha ılımlı bir yaklaşıma bırakmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki dönüşümle beraber bu teknolojilerin sendikaların lehine kullanılabileceği düşüncesi ağırlık kazanmıştır. 2000'li yılların başlarından itibaren ulusal ve uluslararası sendikalar bilgi ve iletişim teknolojilerine uyum sağlamak ve yeni teknolojileri sendikal faaliyetlerde kullanmak için çaba harcamaktadır. Bu nedenle artık yeni teknolojilerin sendikalar için herhangi bir tehdit oluşturmadığı aksine sendikalar için yeni fırsatlar yarattığı kabul edilmektedir.

Yeni teknolojilerin sendikalar üzerinden nasıl etki yaratacağı farklı açılardan tartışılmaktadır. Özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerinin sendikalarda yapısal bir dönüşüm yaratıp yaratmayacağı konusunda birçok çalışma yapılmıştır. Bu bağlamda uluslararası literatürde yeni teknolojilerin sendikalar üzerinde hem yapısal etkileri olacağı hem de sendikal faaliyetler bakımından biçimsel değişiklikler yaratacağı vurgulanmaktadır. Bilgisayar ve internet teknolojilerinin sendikal yapıda meydana getirebileceği değişiklikler bazıları radikal yaklaşımları da ortaya çıkarmıştır. Bu radikal yaklaşımların temelinde bilgisayar ve internetle ortaya çıkan yeni iletişim teknolojilerinin sendikaları tamamen ortadan kaldıracağı düşüncesi bulunmaktadır. Bununla birlikte yeni teknolojilerin sendikalarda dönüşüme neden olacağı ancak sendikalarda temel yapılarının korunacağına dair yaklaşımlar da bulunmaktadır.

Sendikalar bakımından yeni teknolojilerin en büyük etkisinin sendikal faaliyetlerde olması beklenmektedir. İnternet kullanımının yaygınlaşması ve sosyal medyanın etkisiyle temel sendikal faaliyetlerin yöntemsel bakımından farklılaşması söz konusudur. Bu bağlamda internetin sağladığı hızlı, ucuz ve anlık iletişim

imkânı örgütlenme, propaganda, grev, toplu pazarlık, sendikal dayanışma, sendikal eğitim gibi temel sendikal faaliyetleri etkilemektedir. Geniş kitlelere çok hızlı biçimde ulaşmayı sağlayan sosyal medya ve diğer yeni iletişim teknolojileri geleneksel sendikalar faaliyetleri destekleyecek biçimde sendikalar tarafından kullanılmaktadır. Bu bakımdan yeni teknolojiler geleneksel sendikal faaliyetleri tamamlayıcı bir araç olarak düşünülmektedir. Sendikal faaliyetlerin sadece yeni teknolojiler aracılığıyla yapılması günümüzde söz konusu değildir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin sendikaları ve sendikal faaliyetleri etkilemesi ve dönüştürmesi kaçınılmazdır. Sendikalar yeni teknolojilerden en üst düzeyde faydalanmak için bu teknolojilere uyum sağlamayı öğrenmelidir. Ancak sendikalar yeni teknolojilere uyum sağlarken birer sınıf örgütleri olduklarını unutmadan hareket etmelidir. Yeni teknolojiler işçi sınıfının çıkarları doğrultusunda kullanılmalı ve bir amaç haline getirilmemelidir. Bu bağlamda yeni teknolojilerin "sihirli bir değnek" olmadığı da unutulmamalıdır. Bir bütünlük içinde sendikal faaliyetlerin hem geleneksel yöntemlerle hem de yeni teknolojiler aracılığıyla senkronize olarak yürütülmesi sendikaların yeni teknolojilerden optimum düzeyde faydalanmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Almagor, R.C. (2011). Internet History, International Journal of Technoethics, 2(2): 45-64.

Atabek, Ü. & Yücesan-Ödemir, G. & Yüce, E. (2006), Siberuzayda Sendikalar: Yeni Olanaklar, Yeni Sorunlar, XI. Türkiye'de İnternet Konferansı, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara.

Başaran, F. (2007). Dünyada Sendikal Hareket ve İletişim Teknolojileri, 10. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Başaran, F. (2010). Sendikal Yenilenme ve İletişim Teknolojileri, Çalışma ve Toplum, 24: 11-32.

Bennett, J. T & Taras, D. (2002). E-Voice: Information Technology and Unions. Journal of Labor Research, 23: 171-174.

Bennett, L. (2004). Communicating Global Activism, Cyberprotest, New Media, Citizens and Social movements, Ed. W.Van de Donk. London: Routledge.

Bimber, B. (1998). The Internet and Political Transformation: Populism, Community, and Accelerated Pluralism. The University of Chicago Press Journal, 31(1): 133-160.

Carneiro, B., & Costa, H. A. (2022). Digital unionism as a renewal strategy? Social media use by trade union confederations. Journal of Industrial Relations, 64(1), 26-51.

Castells, M. (2012). Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age. Cambridge: Polity Press.

Cheong, H. (2022). The Journey of Engaging and Organising Workers Through Digital Means. Singapore Labour Journal. 01:01, 68-74.

Chicchi, F. & Marrone, M. (2024). Digital Labour, Informal Unionism and the Rise of a New Workers' Subjectivity. In: Capitalism in the Platform Age Emerging Assemblages of Labour and Welfare in Urban Spaces. Springer Studies in Alternative Economics.

Colgan, F. & Ledwith, S. (2003). Gender, Diversity and Trade Unions International Perspectives, New York: Routledge.

Communicate or Die (2010). FAQ About Communicate or Die. Retrieve From: http://communicateordie.com/faq-about-communicate-or-die. 15. 01.2021.

Darlington, R. (2002). Left Wing Activism and Union Organization. Capital and Class, 76: 95-126.

Darlington, R. (2004). The Creation Of The E-Union: The Use Of Ict By British Unions. Retrieve From: http://www.rogerdarlington.co.uk/E-union.html. 17.01. 2021.

Dencik, L., & Wilkin, P. (2019). Digital activism and the political culture of trade unionism. Information, Communication & Society, 23(12), 1728–1737.

Diamond, W. J. & Freeman, R. (2001). Will Unionism Prosper in Cyberspace? The Promise Of The Internet For Employee Organisation, National Bureau of Economic Research, Working Paper No.W8483.

Fiorito, J. & Jarley P.& Delaney, J. T. (2002). InformationTechnology, US Union Organizing and Union Effectiveness. British Journal of Industrial Relations, 40(4): 627-658.

Fuchs, C. (2013) Social Media: A Critical Introduction. London: Sage Publications.

Gerbaudo, P. (2012). Tweets and the Streets: Social Media and Contemporary Activism. London: Pluto Press.

Greene, A. & Hogan, J. & Grieco, M. (2003). E-collectivism and distributed discourse: new opportunities for trade union democracy. Industrial Relations Journal, 34(4): 282–289.

Greer, C. R. (2002). E-Voice: How Information Technology Is Shaping Life within Unions. Journal Of Labor Research, 23(2): 215-234.

Grossman, L. K. (1996). The Electronic Republic: Reshaping Democracy in America, New York: Penguin Books.

Hodkinson, S. (2004). Problems@Labour: Towards Net Internationalism?. Electronic Democracy: Political Organisations, Mobilisation and Participation Via New ICT's, Ed. Rachel K. Gibson & Andrea Römmele & Stephen J. Ward., London: Routledge.

Hogan, J. & Grieco, M. (1999). Trade Unions On Line: Technology, Transparency and Bargaining Power, Workshop on Cyber Ontology at the University of North London, London.

Hyman, R. (2007). How Can Trade Unions Act Strategically?. European Review of Labour and Research, 13(2): 193-210.

Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. Business Horizons. 53(1), 59–68.

Kostol, F.B. & Svarstad, E. (2023). Trade Unions and the Process of Technological Change. Labour Economics, 84(2023).

Lee, E. (2008). How The Internet Makes Union Organizing Harder. Retrieve From: http://www.ericlee.info/2008/02/how_the_internet_makes_union_o.html. 19.01.2021.

Lucio, M.M. (2003). "ew Communication Systems And Trade Union Politics: A Case Study of Spanish Trade Unions and The Role of The Internet. Industrial Relations Journal. 34(4): 334-346.

Lucore, R. E. (2002). Challenges and Opportunities: Unions Confront the New Information Technologies. Journal of Labor Research, 23(2): 201-214.

Martinez, L. M. (2003). New communications systems and trade union politics: a case study of Spanish trade unions and the role of the internet. Industrial Relations Journal, 34(4): 334–347.

McBride, A. (2001). Gender Democracy in Trade Unions, London: Ashgate Publishing.

Michels, R. (1999). Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy. New Jersey: Transaction Publishing.

Munck, R. (2004). Labour and Globalisation: Result and Prospect. Liverpool: Liverpool University Press.

Nissim, G. & Simon, T. (2021). The future of labor unions in the age of automation and at the dawn of AI, Technology in Society, 67.

Schmalz, S., Basualdo, V., Serrano, M., Vandaele, K., & Webster, E. (2023). Varieties of platform unionism: a view from the Global South on workers' power in the digital economy. Work in the Global Economy, 3(2), 201-224.

Selamoğlu, A. & Özsoy, A. (2008), Türkiye'de İşçi Sendikalarının ve Konfederasyonların Web Siteleri İçerik Analizi Üzerine Bir Değerlendirme. Çalışma ve Toplum, 17(2): 31-60.

Shostak, A.B. (2015). The Cyberunion Handbook: Transforming Labor Through Computer Technology: Transforming Labor Through Computer Technology (1st ed.). New York: Routledge.

Vegh, Sandor (2003), Classifying Forms of Online Activism, In: Cyberactivism, Ed. M. McCaughey & M. D. Ayers. London: Routledge.

Ward, S. & Lusoli, W. (2002). Dinosaurs in Cyberspace? British Trade Unions and the Internet. European Journal of Communication, 18(2): 147-179.

Yücesan-Özdemir, G. (2009). Emek ve Teknoloji Türkiye'de Sendikalar ve Yeni İletişim Teknolojileri. Ankara: Tan Yayınları.

İşte Kendini Geliştirme ve İşe Tutulma Arasındaki İlişkide Kişi-İş Uyumunun Rolü

Yavuz Yılmaz[1]

1. GİRİŞ

Değişen modern iş dünyasında, her organizasyon, rekabet avantajı elde etmek için son derece etkili ve verimli olmak istemektedir. Bu, organizasyonun insan kaynaklarının amaç ve hedeflere ulaşmak için ne kadar verimli performans gösterdiğine bağlıdır. Bu nedenle, çalışan performansını etkileyen faktörlerin dikkate alınması önemlidir. Organizasyonlar çoğunlukla, örgütsel hedefe ulaşmak ve üretkenlik seviyesini artırmak için çalışanlarını cezbetmek, elde tutmak ve meşgul etmeye odaklanır.

İşyeri, birçok insan için artık çok şey haline gelmiştir. Çalışanlar için, kişisel kariyer hedeflerini gerçekleştirmek için ilham aldıkları ve ihtiyaçlarının çoğunun karşılandığı yer burasıdır. Aynı zamanda işyeri, çalışanların başarıya ulaşmak için ellerinden gelenin en iyisini yapmaya motive oldukları yerdir. Bu nedenle iş, çalışanı bu amaç ve hedeflere ulaşmak için motive edecek şekilde tasarlanmalıdır.

Organizasyonlar, değişimin hızlı olduğu, gittikçe artan bir rekabetçi bir iş dünyasında, çalışanlarının güçlü yönlerine ve yeteneklerine daha fazla güvenmek zorundadır. Rekabetçi kalmak isteyen çağdaş örgütlerin yüksek düzeyde enerji, özveri ve özümsemeye sahip çalışanlara ihtiyacı vardır. Organizasyonlar, bağlı çalışanlar gibi bir bağlı işgücü arzular: daha iyi performans göstermek, daha fazla üretmek ve işlerinde başarılı olmak için yüksek motivasyona sahip (Rayton vd., 2019) işine bağlı çalışanlar, işlerine tutkuyla bağlıdır, kendilerini işe verirler ve zorluk ve engeller ile karşılaştıklarında vazgeçmezler. Bankacılık endüstrisinde yöneticiler, çalışanlarının yaptıkları işler ile kişilik özelliklerinin uyumu, işteki gelişimleri ve işlerine tutkunluklarına çok fazla ihtiyaç duymaktadır. Bankacılık oldukça stresli ve zor iş olduğundan çalışanın işinde canlı, dinç bir şekilde kendini işine kaptırarak çalışması zordur. Bunun için çalışanın canlılık duygusuyla kendini geliştirmesinin yanında çalışanın kişisel özellikleri ile işinin özelliklerinin uyumlu olması çalışmanın ana temasını oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, kişi-iş uyumunun işte kendini gerçekleştirme ve işe tutulma arasındaki ilişkideki rolünü incelemektedir. Bu çalışma, kişi-iş uyumu araştırması için bütünleştirici bir çerçeve sağlayacak, mevcut deneysel kanıtları eleştirel bir şekilde gözden geçirip değerlendirecek, yinelenen metodolojik sorunları belirleyecek ve bu sorunlara çözümler önerecektir.

2. Hipotezler

Bu çalışmada, kişi-iş uyumunun işte kendini geliştirme ve işe tutulma arasındaki ilişkide etkisinin olup olmadığını ölçecek bir model kurulması amaçlanmış-

tır. Bu bağlamda, kavramsal yapıya ve alt boyutlara dayalı olarak hipotezler geliştirilmiş ve değişkenler arasındaki ilişkiyi gösteren bir araştırma modeli ortaya çıkarılmıştır. Araştırmada, ana değişkenler arasındaki ilişkiler ve boyutlar arasındaki ilişkiler ölçülmüştür. Araştırma modeli ve hipotezleri Şekil 1'de gösterilmiştir.

2.1. İşte Kendini Geliştirme ve Kişi-İş Uyumu

İşte kendini geliştirme, canlılık ve öğrenmenin birlikte gerçekleşmesinden oluşan psikolojik bir durumdur (Spreitzer vd., 2005). Kendini geliştiren insanlar, hem enerji dolu ve canlı hissetme duygusu (canlılık) hem de yaptıkları işte sürekli olarak geliştikleri ve daha iyi hale geldikleri (öğrenme) duygusuyla belirlenen büyüme ve ivmeyi gerçekleştirirler (Porath vd., 2012). Canlılık, pozitif enerji hissi ve diriliği ifade ederken öğrenme, işgörenlerin kabiliyet ve kendine güvenini geliştirmeye yardımcı olan yeni beceri ve bilgiyi öğrenmeyi ifade eder (Rabiul vd., 2023).

Kişi-İş uyumu, kişinin özellikleri ile işin veya işte gerçekleştirilen görevlerin özellikleri arasındaki ilişki olarak tanımlanır (Memon vd., 2015). İşin özellikleri, çalışanların kişisel ihtiyaçları ve yetenekleriyle uyumlu olduğunda, çalışanların kişi-iş uyumunun iyi olması muhtemeldir. İki tür uyumu vardır: İlk uyum türü, çalışanın bilgi, beceri ve yetenekleri ile işin talepleri arasındaki uyumu ifade eden talepler-yetenekler (DA) uyumudur; İkinci tür uyum, işin çalışanın ihtiyaç ve tercihlerini ne ölçüde karşıladığını ifade eder ve bu nedenle ihtiyaçlar-arzlar (NS) uyumu olarak adlandırılır (Tims vd., 2016). Böylece, P-J uyumu, kişinin yetenekleri ve işin talepleri veya kişinin arzuları ve işin özellikleri arsındaki uyum olarak tanımlanabilir (Sekiguchi, 2004).

Kişi-İş uyumu, görevlinin gerçekleştirdiği temel iş görevlerini tanımlayan bir iş analizi yoluyla iş talebini ve iş görevlerini yerine getirmek için gerekli beceri, bilgi ve yetenekleri belirleyerek değerlendirilir (Sekiguchi, 2004). Çalışanların iş hedeflerine ulaşmalarını sağlayan kaynaklara iş kaynakları adı verilir (Bakker ve Albrecht, 2018) ve kaynakların elde edilmesine engel olan faktörlere iş talepleri denir (Lee & Kim, 2020). İş talepleri, niceliksel ve niteliksel iş yükünü, yeterli iş performansına yönelik gereklilikleri ve değerli sonuçların alınmasına yardımcı olan faaliyetleri içermektedir (Edwards, 1991). İş kaynakları, hem duygusal (canlılık) hem de bilişsel (öğrenme) kişisel büyüme deneyiminin özüdür (Porath vd., 2011).

Yukarıdaki bilgiler ışığında, yaptıkları işte devamlı enerji dolu ve canlılık hissiyle kendini sürekli geliştiren, yeni bilgi ve beceriler öğrenen çalışanların işlerinin özellikleri için gerekli kişisel ihtiyaçlarını karşıladıklarını önermekteyiz. Bunu test etmek için aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H1: Öğrenmenin kişi-iş uyumu üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H2: Canlılığın kişi-iş uyumu üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

2.2. İşe Tutulma ve Kişi-İş Uyumu

Günlük yaşamda "angajman", katılma, bağlılık, tutku, coşku, kendini kaptırma, odaklanma çaba ve enerjiyi ifade eder (Schaufeli, 2012). İşe tutulma, yüksek düzeyde adanmışlık ve işe güçlü bir odaklanma ile birleştiğinde yüksek enerjinin olumlu, duygusal-motivasyonel durumunu ifade eder (Backer ve Albrecht, 2018). İşe tutulma, dinçlik, adanma ve kendini verme ile karakterize edilen pozitif, tatmin edici ve iş ilişkili bir ruh halidir (Bakker ve Demerouti, 2002; Bakker, 2017; Lu vd., 2018; Kliene vd., 2019). Dinçlik, çalışırken yüksek düzeyde enerji ve zihinsel dayanıklılık ile kişinin işine olan hatırı sayılır bir çaba harcama yeteneğini ifade eder (Bakker, 2017). Adanma, kişinin işine güçlü bir şekilde dâhil olmasını ve anlamlılık, heves ve meydan okuma hissini yaşamasını ifade eder. Kendini verme, kişinin işine tam olarak konsantre olması ve mutlu bir şekilde kendini kaptırması, bu sayede zamanın hızla geçmesi ve kişinin kendini işten ayırmakta zorluk çekmesini ifade eder (Bakker ve Demerouti, 2002). İşine tutkuyla bağlı çalışanlar yüksek düzeyde enerjiye sahiptir, işleriyle coşkuyla özdeşleşirler ve genellikle mutlu bir şekilde işlerine kendilerini kaptırırlar, öyle ki zaman hızla geçer. Bu nedenle işe tutulma genellikle çalışanın işe tutkusu olarak ifade edilir. İşe bağlılığın iş kaynakları ve kişisel kaynaklar adıyla iki ana öncülü vardır (Van der Walt, 2018). Çalışanlar daha yüksek düzeyde kişisel kaynaklara sahip olduklarında işe tutulma da daha yüksek olur (Bakker ve Albrecht, 2018). İşine bağlı çalışanların enerjisi yüksektir ve coşkuludur. Üstelik çoğu zaman kendilerini tamamen işlerine kaptırırlar (Bakker ve Demerouti, 2002). İş kaynakları, iş taleplerini azaltır ve çoğu kez kişisel büyüme ve gelişmeyi teşvik eder (Bakker ve Albrecht, 2018). Bireyler, değerli kaynakları veya değer edinme yollarını elde etmek veya biriktirmek için motive olurlar. Kaynaklar kaybolduğunda veya elde edilemediğinde, strese girerler ve duygusal olarak tükenirler (Lee ve Kim, 2020). İş kaynakları, temel insani ihtiyaçları – ilgi ihtiyaçları, yeterlilik ve özerklik ihtiyaçları – karşıladığı için özünde motive edicidir (Bakker ve Albrecht, 2018). Daha fazla kişi-iş uyumu deneyiminin işyerinde işe tutulmayı teşvik ettiği ve çalışanın zaman içinde işe kendini kaptırmaya daha yatkın olmasına yol açtığı görülmüştür. (Moulik ve Giri, 2022).

Hakanen ve Roodt (2010), bağlılığı tahmin etmek için JD-R modelini kullanmış ve iş kaynaklarının bağlılığın en önemli belirleyicileri olduğu sonucuna varmıştır. Örneğin, 2555 Finlandiyalı diş hekimi arasında yapılan çalışmada, Hakanen vd. (2008) iş kaynaklarının örgütsel bağlılığı belirleyen işe tutulmayı etkilediğini kanıtlamıştır.

Lu vd. (2013), kişi-çevre uyumu ve zanaatkârlık teorisinin genişletilmiş modelinden yararlanarak, işe tutulma ve kişi-iş uyumundaki değişiklikler arasındaki ilişkinin altında yatan süreçleri incelemiştir. Çin'deki bir yüksek teknoloji şirketinin çalışanları arasında yapılan çalışmada, işine bağlı çalışanların işlerini daha iyi kişi-iş uyumu oluşturan fiziksel ve ilişkisel yollarla gerçekleştirdiğini göstermiştir.

Moulik ve Giri (2022), sosyal kaynakları artırmanın işe tutulma ve duygusal örgütsel bağlılığa etkisini incelemiştir. Hindistan'da IT ve ITES firmalarından bilgi işçileri üzerinde yapılan çalışmada, sosyal kaynakları araştırmanın işe tutulma ve örgütsel bağlılığı kişi-iş uyumu yoluyla belirlediği bulunmuştur.

Yukarıdaki bilgiler ışığında, yaptıkları işin özellikleri ile kişisel özellikleri uyumlu olan çalışanların işlerine tutulduklarını önermekteyiz. Bunu test etmek için aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H3a: Kişi-iş uyumunun dinçlik üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H3b**:** Kişi-iş uyumunun adanma üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H3c: Kişi-iş uyumunun kendini verme üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

2.3. İşte Kendini Geliştirme ve İşe Tutulma

Her iki kavram da dinçliği iş hayatında temel bir unsur olarak gördüğünden, başarılı olma işe bağlılıkla teorik bir benzerliği paylaşmaktadır (Van der Walt, 2018). İşe tutulma, çalışanların iş yerinde kişisel kaynaklarını kullanma konusundaki isteklilik düzeyini belirlerken, kendini geliştirme ise bireylerin işlerinin kendilerine kaynak yaratılmasına bağlı olarak kişisel büyüme sağladığını hissetme derecesini tanımlar (Abid vd., 2018). Tutulma ve gelişme, ortak enerji boyutları bakımından tamamlayıcı olsa da tutulma için ek adanmışlık/kendini verme boyutlarında ve gelişme için öğrenmede farklılıklara da sahip olabilir (Bakker ve Leiter, 2010).

Canlılık, kişiyi dinçlik ve amaç ile yaşamaya zorlayan zihinsel ve fiziksel duyumlarla tasvir edildiğine inanıyordu. Canlı insanlar, gönülsüzce çalışmazlar ve ısrarcıdırlar, aynı zamanda amaçlarına ulaşmak için enerjik bir şekilde çalışırlar.

Öte yandan öğrenen çalışanlar ise bilgiyi edinen ve bunu durumlara güvenle uygulayan, böylece kendilerini işi yapma konusunda giderek daha yetenekli hale getiren kişilerdir. Kendini geliştirme, çalışan zorlu görevleri üstlenirken enerji hisseder. Buna göre, bu tür çalışanlar, sonuçları güvenli bir şekilde öngörmek ve zorlu koşullar nedeniyle kendilerini kaygılı, stresli ve baskı altında olmaktan uzak tutmak için kalıcı kaynaklarından yararlanırlar (Abid vd., 2018).

İşte başarılı çalışanların işlerine son derece tutkun olduklarından, işte başarılı çalışanların işlerine daha fazla bağlılık gösterdikleri önerilmiştir. İşte başarılı çalışanlar zor görev ve görevleri üstlenirken kendilerini enerji dolu hissederler. Enerjik bireyler, hedeflerine ulaşma için tüm görev ve sorumlulukları yerine getirecek kararlılık ve yüksek enerji gösterirler. Öğrenen çalışanlar, uzmanlık ve beceriler kazanır ve bunları durumlara güvenle yaklaşarak uygular, bu şekilde görevleri yerine getirme konusunda daha yetenekli hale gelir. Başarılı insanlar, işlerine daha fazla enerji harcarlar ve işlerine enerjik bir şekilde tutulurlar (Imran vd., 2020). Bu nedenle şunları öneriyoruz:

H4a: Öğrenmenin kişi-iş dinçlik üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

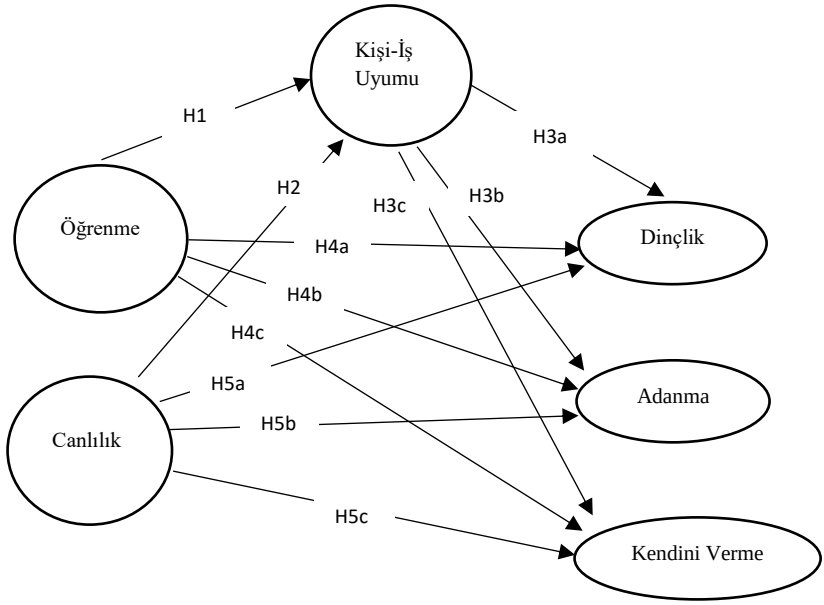
H4b: Öğrenmenin kişi-iş adanma üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H4c: Öğrenmenin kişi-iş kendini verme üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H5a: Canlılığın kişi-iş dinçlik üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H5b: Canlılığın kişi-iş adanma üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H5c: Canlılığın kişi-iş kendini verme üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Şekil 1. Yapısal Model

3. Yöntem

Bu araştırmanın evrenini, Türkiye'deki bir kamu bankasının Sakarya, Kocaeli, İstanbul-Maltepe, Muğla, Diyarbakır ve Samsun Bölgelerinin perakende şube çalışanları oluşturmuştur. Çalışanlar, çalışmanın amaçlarını ve uygulama detaylarını açıklayan ve gizliliği vurgulayan bir e-posta yoluyla bir web sayfasında düzenlenen çevrimiçi ankete katılmaya davet edilmiştir. Anketteki tüm sorular orijinalinden Türkçeye çevrilmiştir. Her katılımcı tüm sorulara beş puanlık Likert ölçeği ile yanıt vermiştir ("1 = kesinlikle katılmıyorum" ile "5 = kesinlikle katılıyorum"). Kişi-iş uyumu ile ilgili sorular Mylonas ve Georgiadi'dan (2004), işte kendini geliştirme ile ilgili sorular Porath vd. (2011) dan ve işe tutulma ile ilgili sorular Schaufeli vd. (2006) den alınmıştır. Toplam 488 anket formu, eposta yoluyla katılımcılara dağıtılmıştır. Katılımcılar tarafından 258 anket formu cevaplanmış ve elde edilen veriler analize dâhil edilmiştir. Yanıt oranı %52,86'dur. Katılımcıların profilleri Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Özellikler	**n**	**Frekans**	**Oran**
Cinsiyet	Kadın	124	48,06
	Erkek	134	51,93
Yaş	25≤30	25	9,68
	30≤35	65	25,19
	35≤40	89	34,49
	40≤45	52	20,15
	45≤55	27	10,46
Eğitim	Ön Lisans	22	8,52
	Lisans	201	77,90
	Yüksek Lisans	35	13,56
Tecrübe	0≤5	27	10,46
	5≤10	37	14,34
	10≤15	109	42,24
	15≤20	50	19,37
	20≤30	35	13,56
Bölüm	Operasyon	131	50,77
	Müşteri İlişkileri	127	49,22

Ölçekte yer alan değişkenlerin güvenilirlikleri (cronbach's alfa) test edilmiş ardından da değişkenlerin geçerliliğinin belirlenmesi amacıyla açıklayıcı faktör analizi (EFA) ve değişkenler arası ilişkileri test etmek için korelasyon analizi uygulanmıştır. Elde edilen verilerin güvenilirlik, geçerlilik ve korelasyon analizleri SPSS 16.0 paket programı ile yapılmıştır. Araştırmadaki hipotezleri test etmek için temel istatistiksel yöntem olarak Yapısal Eşitlik Modellemesi (SEM) yöntemi kullanılmıştır. SEM analizleri için Lisrel 8.7 paket programı kullanılmıştır. Her bir değişken için ölçeklerin yapısal geçerliliğine Doğrulayıcı Faktör Analizi

(CFA) ve değişkenler arasındaki doğrudan ve dolaylı etkileri test etmek için Yol Analizi (Path Analysis) kullanılmıştır. Aracı değişken rolünü test etmek için Baron ve Kenny (1986) tarafından önerilen üç aşamalı regresyon analizi yöntemi kullanılmıştır.

4. Araştırma Bulguları

Analizde ilk önce değişkenlere ait soruların birbiriyle tutarlılığını ölçmek için cronbach alfası güvenilirlik testi yapılmış ve alfa katsayısının 0,70'in üzerinde olup olmadığı araştırılmıştır. Güvenilirlik testi sonucunda kişi-iş uyumu değişkeninden PJF1, PJF2, PJF4 ve PJF8 maddeleri ölçekten çıkarılmıştır. İşe tutulma değişkeninden DED5 ve ABSO2 maddeleri çıkarılmıştır. İşte kendini geliştirme değişkeninden ise TWL4 ve TWV3 maddeleri çıkarılmıştır. Kişi-iş uyumu (0,829), işe tutulma (0,943), işte kendini geliştirme (0,904) alfa katsayıları kabul edilir sınır olan 0,70'in üzerinde olduğu için modelin güvenilir olduğuna karar verilmiştir. Faktör analizi için Kaiser–Mayer–Olkin (KMO) örneklem yeterliliği testi değeri 0,932 olarak bulunmuş ve çalışmanın faktör analizine uygun olduğuna karar verilmiştir. Bundan sonra, temel bileşenler analizi ve varimax dikey döndürme tekniği kullanılarak faktörlerin indirgenmesi sağlanmıştır. Faktör yükleri 0,50'nin üzerinde olan faktörler seçilmiştir.

Tablo 2. Kişi-İş uyumu değişkeni güvenilirlik ve geçerlilik sonuçları

	Cronbach Al- =
PJF3	,74
PJF5	,74
PJF6	,82
PJF7	,80
PJF9 current job)	

Tablo 3. İşte kendini geliştirme değişkeninin güvenilirlik ve geçerlilik sonuçları

	Cronbach Alfası = 0,904	
	Öğrenme	Canlılık
TWL1	,86	
TWL2	,90	
TWL3	,85	
TWL5	,74	
TWV1		,87
TWV2		,85
TWV4		,70
TWV5		,86

Tablo 4. İşe tutulma değişkeni güvenilirlik ve geçerlilik sonuçları

	Cronbach Alfası = 0,943		
	Dinçlik	Adanma	Kendini
VIG1	,81		
VIG2	,79		
VIG3	,70		
VIG4	,79		
VIG5	,82		
VIG6	,81		
DED1		,74	
DED2		,79	
DED3		,86	
DED4		,68	
ABSO1			,64
ABSO3			,88
ABSO4			,88
ABSO5			,62

Ölçeklerin güvenilirlik ve geçerlilikleri test edildikten sonra değişkenler arası ilişkileri test etmek için korelasyon analizi yapılmıştır. Tablo 5'te gösterildiği gibi bütün değişkenler arasında 0,01 anlamlılık seviyesinde ilişki bulunmuştur.

Tablo 5. Değişkenlerin ortalama, standart sapma ve korelasyon sonuçları

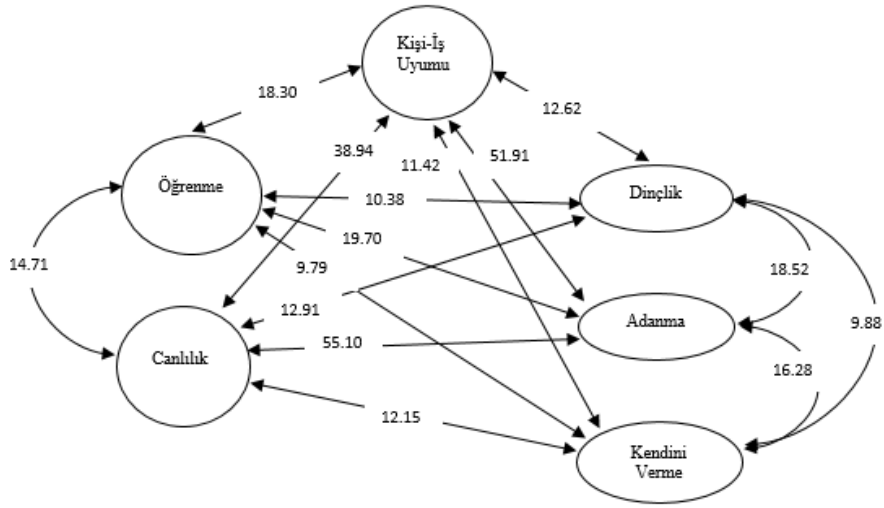
Değişkenler	PJF	TWL	TWV	VIG	DED	ABS
Kişi-İş Uyumu	1					
İşte Kendini Geliştirme - Öğ-	0,57**	1				
İşte Kendini Geliştirme - Can-	0,72**	0,58**				
Dinçlik	0,67**	0,54**	0,83**	1		
Adanma	0,77**	0,62**	0,83**	0,77**	1	
Kendini Verme	0,50**	0,48**	0,58**	0,59**	0,64**	1
Ortalama	2,90	3,29	2,78	2,88	3,04	3,35
Standart Sapma	0,96	1,04	1,08	0,99	1,15	0,99

**. Korelasyon, 0.01 seviyesinde anlamlıdır (2-tailed).

YEM modellerinin uygunluğunun değerlendirilmesinde kullanılan birbirinden farklı uyum iyiliği indisleri ve bu indislerin sahip olduğu istatistiksel fonksiyonlar vardır. Önerilen indisler arasında en çok kullanılanları ki-kare istatistiği, RMSEA (Root-mean-square error approximation), GFI (Goodness-of-fit index), CFI (Comparative Fit Index) ve NFI (The Normed Fit Index)'dir. Uyum iyiliğinin sıklıkla kullanılan CFI ve NFI ölçütleri ise 0 ile 1 aralığında değişen değerler alır ve değerlerin 1'e yakınlığı modelin uygunluğunun daha iyi olduğunu gösterir. RMSEA için ise 0,05'e eşit veya daha küçük değer mükemmel bir uyuma, 0,08 ile 0.10 arasındaki değerler kabul edilebilir bir uyuma, 0,10'dan daha büyük değerler ise kötü uyuma karşılık gelmektedir.

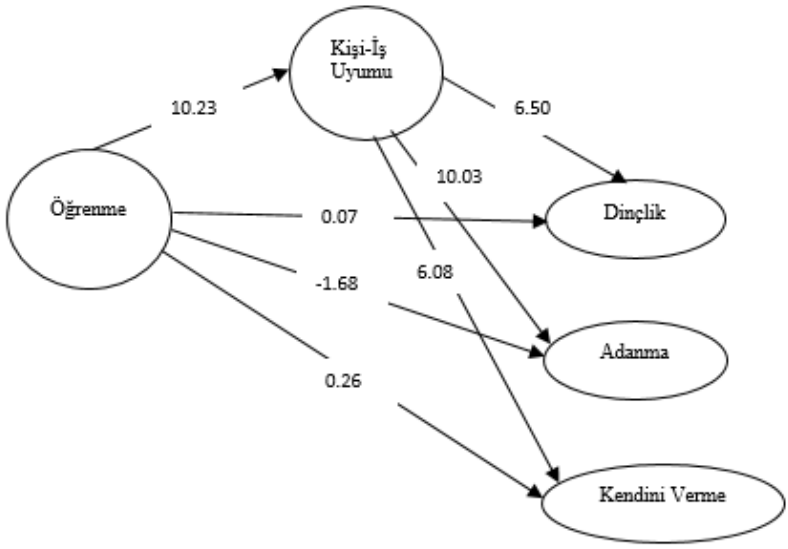
İşte kendini geliştirmenin işe tutulma üzerindeki etkisinde kişi-iş uyumunun aracılık rolünü test etmek için uygulanan Baron ve Kenny'nin (1986) yaklaşımında aracılığın kurulabilmesi için aşağıdaki koşullar sağlanmalıdır: birinci denklemde bağımsız değişken aracı değişkeni etkilemelidir; ikinci denklemde bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni etkilediği gösterilmelidir ve üçüncü denklemde aracı değişken bağımlı değişkeni etkilemelidir. Eğer bu koşulların hepsi tahmin edilen yöndeyse, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisi üçüncü denklemde ikinci denklemdekinden daha az olmalıdır.

Doğrulayıcı faktör analizinin ilk modeli açısından, χ2/df ve RMSEA için kabul edilebilir uyum görülmediğinden ölçüm modelinde değişiklikler yapılarak bazı maddeler çıkarılmıştır. Değiştirilen ölçüm modeline tekrar DFA uygulanmış ve bu sefer ölçüm modelinin verilere daha iyi uyum sağladığı tespit edilmiştir. Ölçüm modeli testi sonucu elde edilen uyum indeksleri, modelin kabul edilebilir sınırlar içinde olduğunu göstermektedir (χ^2/df=3,42; NFI= 0.96; CFI=0.97; IFI=0.97; RFI=0.95; GFI=0.86; RMSEA=0.08; SRMR=0.05). DFA sonucu bütün değişkenler arasında ilişkiler anlamlı çıkmıştır.

Şekil 2. Ölçüm Modeli

Böylece, Baron ve Kenny'nin yaklaşımının birinci ve ikinci koşulu ölçüm modeli ile sağlanmıştır. Üçüncü koşul ise Şekil 3 ve Şekil 4'te gösterilen yapısal 1 ve yapısal 2 modelleri ile sağlanacaktır.

Şekil 3. Yapısal Model 3

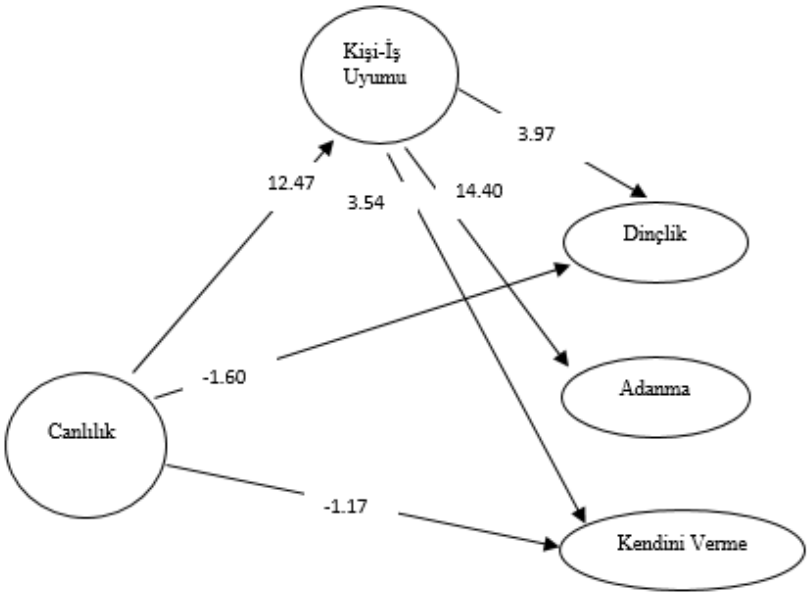
İşte kendini geliştirme bağımsız değişkeninin öğrenme boyutu için yapılan aracılık testi sonucunda ortaya çıkan yapısal model uyum indeksleri, modelin kabul edilebilir sınırlar içinde olduğunu göstermektedir (χ^2/df=3,09; NFI= 0.96; CFI=0.97; IFI=0.97; RFI=0.95; GFI=0.89; RMSEA=0.08; SRMR=0.05).

Tablo 6. Model 1 Yol Katsayıları

Yapısal Yol	**p**	**t**	**Sonuç**
Öğrenme → Kişi-İş Uyumu	0.00	10.23	Kabul
Öğrenme → Dinçlik	0.00	0.07	Red
Öğrenme → Adanma	0.00	-1.68	Red
Öğrenme → Kendini Verme	0.00	0.26	Red
Kişi-İş Uyumu → Dinçlik	0.00	6.50	Kabul
Kişi-İş Uyumu → Adanma	0.00	10.03	Kabul
Kişi-İş Uyumu → Kendini Verme	0.00	6.08	Kabul

$t > 1.96$ for $p \leq 0.05$, $t > 2.576$ for $p \leq$

İşte kendini geliştirme değişkeninin öğrenme boyutunun işe tutulma değişkenine etkisinde kişi-iş uyumu değişkeninin aracılık etkisini test etmek için yapılan birinci yol analizine göre kişi-iş uyumu değişkeninin modele eklenmesiyle öğrenme boyutunun işe tutulma değişkeninin boyutlarına etkisi anlamsız hale geldiğinden (bkz. Table 6) kişi-iş uyumu değişkeninin bu ilişkiye aracılık ettiği sonucu ortaya çıkmıştır.

Şekil 4. Yapısal Model 2

İşte kendini geliştirme bağımsız değişkeninin canlılık boyutu için yapılan aracılık testi sonucunda ortaya çıkan birinci yapısal model uyum indeksleri kabul edilebilir düzeyde çıkmadığından adanma boyutu çıkarılarak ikinci yapısal model oluşturulmuştur. Ortaya çıkan uyum indeksleri modelin geçerli olduğunu göstermiştir (χ^2/df=3,14; NFI=0.97; CFI=0.98; IFI=0.98; RFI=0.96; GFI=0.89; RMSEA=0.08; SRMR=0.05).

Tablo 7. Model 2 Yol Katsayıları

Yapısal Yol	p	t	Sonuç
Canlılık → Kişi-İş Uyumu	0.00	12.47	Kabul
Canlılık → Dinçlik	0.00	-1.60	Red
Canlılık → Kendini Verme	0.00	-1.17	Red
Kişi-İş Uyumu → Dinçlik	0.00	3.97	Kabul
Kişi-İş Uyumu → Adanma	0.00	14.40	Kabul
Kişi-İş Uyumu → Kendini Verme	0.00	3.54	Kabul

$t > 1.96$ for $p \leq 0.05$, $t > 2.576$ for $p \leq 0.01$

İşte kendini geliştirme değişkeninin canlılık boyutunun işe tutulma değişkenine etkisinde kişi-iş uyumu değişkeninin aracılık etkisini test etmek için yapılan birinci yol analizine göre kişi-iş uyumu değişkeninin modele eklenmesiyle canlılık boyutunun işe tutulma değişkeninin boyutlarından adanmanın çıkarılmasıyla oluşturulan modelde dinçlik ve kendini verme boyutlarına etkisi anlamsız hale geldiğinden (bkz. Şekil 4) kişi-iş uyumu değişkeninin bu ilişkiye aracılık ettiği sonucu ortaya çıkmıştır.

5. Sonuç

Bu çalışmanın amacı, işte kendini geliştirme ile işe tutulma arasındaki ilişkide kişi-iş uyumunun aracılık rolünü incelemektir. Bunun için Türkiye'de faaliyet gösteren bir kamu bankasının rastgele seçilen 6 bölge başkanlığında çalışan personel üzerinde anket çalışması yapılmıştır. Bulgular, varsayılan ilişkilerin hepsinin olumlu ve anlamlı olduğunu göstermektedir. Çalışma sonucunda, işte kendini geliştiren çalışanların işe tutulmalarında kişi-iş uyumunun etkisinin olduğu bulunmuştur.

Bu çalışma, Türkiye bağlamında kurumsal bir ortamda kişi-iş uyumunun işte kendini geliştirmenin işe tutulma arasındaki ilişkide doğrudan ve dolaylı etkisini inceledi. Bulgular, işte kendini vermenin işe tutulmayı hem doğrudan hem de kişi-iş uyumu aracılığıyla etkilediğini göstermiştir. İşte kendini geliştirmenin iki boyutu da işe tutulmanın üç boyutunu doğrudan ve kişi-iş uyumu aracılığıyla etkilemektedir. Fakat işte kendini geliştirmenin iki boyutu da adanma boyutunu kişi-iş uyumu aracılığıyla etkilememektedir. Bu sonuçlar, kişi-iş uyumunun işte kendini geliştirmenin işe tutulma üzerindeki etkisinde önemli bir unsur olduğunu ortaya koymuştur. Çalışanların işe tutulmasını artırmak için kişi-iş uyumu yo-

luyla işte canlı bir şekilde sürekli öğrenebilecekleri bir ortam oluşturmak önemlidir. Bunun için yöneticilerin yalnızca iş yaptıran değil, çalışanı geliştiren bir yaklaşım sergilemesi önerilmektedir.

Lee ve Kim (2020), JD-R modelinde hizmet çalışanlarının esnekliğinin derin davranış üzerindeki etkisini incelemiştir. Kore'de perakende finans sektöründe çalışanlara yönelik yapılan çalışma sonucunda kişi-iş uyumunun işe tutulmayı anlamlı bir şekilde artırdığını göstermiştir.

KAYNAKÇA

Abid, G., Sajjad, I., Elahi, N. S., Farooqi, S., Nisar, A., & Harkins, J. (2018). The influence of prosocial motivation and civility on work engagement: The mediating role of thriving at work. Cogent Business & Management, 5(1).

Bakker, A. B. (2017). Strategic and proactive approaches to work engagement. Organizational Dynamics, 46, 67-75.

Bakker, A.B., & Leiter, M.P. (Eds.). (2010). Work Engagement: A Handbook of Essential Theory and Research (1st ed.). Psychology Press.

Bakker, A.B. and Albrecht, S. (2018), Work engagement: current trends. Career Development International, 23(1), 4-11.

Baron, R. M. and Kenny, D. A. (1986). The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations. Journal of Pe~nality and Social Psychology, 51(6), 1173-1182.

Cai, D., Cai, Y., Sun, Y., & Ma, J. (2018). Linking Empowering Leadership and Employee Work Engagement: The Effects of Person-Job Fit, Person-Group Fit, and Proactive Personality. Frontiers in Psychology, 31(9), 1304.

Chang-qin Lu, Hai-jiang Wang, Jing-jing Lu, Dan-yang Du, Arnold B. Bakker, (2014). Does work engagement increase person–job fit? The role of job crafting and job insecurity. Journal of Vocational Behavior, 84(2), 142-152.

Edwards, J. R. (1991). Person-Job Fit: A Conceptual Integration, Literature Review, and Methodological Critique. International Review of Industrial and Organizational Psychology, 6, 283-357.

Imran, M. Y., Elahi N. S., Abid G., Ashfaq F., Ilyas S. (2020). Impact of Perceived Organizational Support on Work Engagement: Mediating Mechanism of Thriving and Flourishing. Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. 6(3), 82.

Iqbal, A. Z., Abid, G., Arshad, M., Ashfaq, F., Athar, M.A., & Hassan, Q. (2021). Impact of Authoritative and Laissez-Faire Leadership on Thriving at Work: The Moderating Role of Conscientiousness. European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education, 11, 667-685.

Kleine, A., Rudolph, C.W., & Zacher, H. (2019). Thriving at work: A meta-analysis. Journal of Organizational Behavior, 40 (9-10), 973-999.

Lee, M. S. & Lee, H. S. (2020). The Effects of Service Employee Resilience on Emotional Labor: Double-Mediation of Person–Job Fit and Work Engagement. International Journal Environmental Research and Public Health, 17, 7198.

Lu, C. Q., Wang H. J., Lu, J. J., Du, D. Y., Bakker, A. B. (2014). Does work engagement increase person–job fit? The role of job crafting and job insecurity. Journal of Vocational Behavior, 84(2), 142-152.

Maria Tims, M., Daantje Derks, D., & Bakker, A. B. (2016). Job crafting and its relationships with person–job fit and meaningfulness: A Three-Wave Study, Journal of Vocational Behavior, 92, 44-53.

Memon, M. A., Salleh, R. & Baharom, M. N. R. (2015). Linking Person-Job Fit, Person-Organization Fit, Employee Engagement and Turnover Intention: A Three-Step Conceptual Model. Asian Social Science, 11(2), 313-320.

Mylonas, K. & Georgiadi E. (2004). The Person-Job Fit Scale: psychometric properties for three samples of Greek employees. Proceedings of VII European Conference on Psychological Assessment, Malaga, Spain, 1-4 April.

Porath, C., Spreitzer, G., Gibson, C. And Garnett, F. G. (2011). Thriving at work: Toward its measurement, construct validation, and theoretical refinement. Journal of Organizational Behavior, 33(2), 250-275.

Rabiul, M. K., Karatepe, O. M., Al Karim, R., & Panha, IM. (2023). An investigation of the interrelationships of leadership styles, psychological safety, thriving at work, and work engagement in the hotel industry: A sequential mediation model. International Journal of Hospitality Management, 11(3), 1-11.

Rayton, B., Yalabik, Z.Y. & Rapti, A. (2019), "Fit perceptions, work engagement, satisfaction and commitment", Journal of Managerial Psychology, 34(6), 401-414.

Schaufeli, W. B. (2012). Work Engagement. What Do We Know and Where Do We Go?. Romanian Journal of Applied Psychology, 14(1), 3-10.

Sekiguchi, T. (2004). Person-Organization Fit and Person-Job Fit in Employee Selection: A Review of the Literature. Osaka Keidai Ronshu, 54(6), 179-196.

Spreitzer, G., Sutcliffe, K., Dutton, J., Sonenshein, S., & Grant, A. M. (2005). A Socially Embedded Model of Thriving at Work. Organization Science, 16(5), 537-549.

Van der Walt, F. (2018). Workplace spirituality, work engagement and thriving at work. SA Journal of Industrial Psychology, 44, 1-10.

Yang, J.-F., Feng, C.-C., & Feng, P.-H. (2020). Linking Ethical Leadership to Work Engagement: The Effects of Person–Group Fit and Person–Job Fit. Wseas Transactions On Business And Economics, 17(66), 682-691.

BÖLÜM 14

Yerel Yönetimler ve Spor Politikaları

İsmail Güneş[1]

[1]Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, ORCID: 0000-0001-9048-9433

1. GİRİŞ

Latincede spor "dağıtmak, eğlenmek, bir birinden ayırmak" anlamları taşıyan 'disporate' ve 'desport' sözcüklerinden ilk hecesi aşınarak 'sport' biçimine dönüştüğü söylenmektedir. Spor etkinliği kuralları önceden belirlenmiş yarışma yada eğlence amacı taşıyan bedensel , zihinsel hareketlerdir (Çağlayan,2017: 12), (Şimşek, 2013).

Oyun ile spor farklılıklar gösterse de çağdaş sporun gelişimine oyun katkı koymuştur. Oyunda amaç haz olmasına karşın, manevi ve psikolojik tatmin ön plana çıkarken sporun bunların yanında maddi kazanç, eğlenmek, mutlu olmak, estetik, sağlık, statü, sosyalleşmek, kimi farklı özellikleri vardır (Erten, 9-12). 1992 de kabul edilen ve 2001 yılında revize edilen Avrupa Spor Şartı'nın 2. Maddesinde spor "Rastgele veya organize katılım yoluyla fiziksel form ve zihinsel refahı ifade etmeyi veya geliştirmeyi, sosyal ilişkiler kurmayı veya her düzeydeki rekabette sonuç elde etmeyi amaçlayan her türlü fiziksel faaliyet" olarak tanımlamaktadır. 1975 yılında düzenlenen "Avrupa Herkes İçin Spor Şartı" başlıklı konferansta spordan sorumlu Avrupa Bakanları tarafından tanımlanan "Herkes İçin Spor Politikası İlkeleri" hakkındaki (76)41 sayılı Kararına göre spor alanındaki hükümet politikaları için temel oluşturmakta ve bireylerin ayırım yapılmaksızın "spora katılma hakkının" olduğu belirtilmektedir. (CE-CM;2001).

Kişinin maddi ve manevi varlığını korumak ve geliştirmek temel ve vazgeçilmez haklarından biridir. Bu sürece katkı yapan etmenler arasında spor önemli bir role sahiptir. Spor bireyin gelişimi, fiziksel ve ruhsal sağlığı açısından oldukça önemlidir. Sporun kuralları disiplini, çalışma prensipleri, bireyin eğitimine, sağlığına, sosyal ve ekonomik yaşamına olumlu katkılar yapmaktadır. Günümüzde çağdaş ülkelerde spor eğitim ve öğretim sürecinin en önemli aracıdır ve eğitim sonrasında kişilerin meslek , kariyer alanı olarak sürdürebildikleri ancak diğer yandan da yaşam boyunca hobi veya sağlık için sürdürülebilir bir etkinliktir (Kartal, 2020:537-538). Sporun beden, ruh ve sosyal gelişime katkısı onu modern toplumun vazgeçilmez öğesi haline getirmiştir.

Modern, sağlıklı ve refah toplumu yaratmak isteyen devletler için çok etkin bir sosyal olgu halini alan spor, sağladığı kişisel faydaların yanında sosyal faydalarının yüksek olması sonucunda bilinçli politikalarla yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Çağdaş toplumların spor yapma eğilimi ve gelişmişlik arasında bağlantının olduğu genel kabul görmektedir (Yetim, 2000),(Aydın, Demir, Yetim, 2017).

2. TÜRKİYE'DE SPOR POLİTİKALARI VE YASAL DAYANAKLARI

Spor ilk kez 1982 Anayasası içerisinde "Gençlik ve Spor" başlığı altında yer bulmuştur. Anayasanın dokuzuncu bölümünde madde 58 ve 59 sporun geliştirilmesiyle ilgilidir. Anayasa'nın 58. maddesi devlete gençliğin korunması kişisel, bedensel gelişimi konusunda sorumluluklar yüklemektedir. 59.maddede ise bu yükümlülüklerin kapsamı biraz daha ayrıntılı şekilde ele alınmakta ve devletin her yaş grubundaki vatandaşlarının beden ve ruh sağlığını koruyacak ve geliştirecek önlemleri almakla ve en geniş anlamda sporun herkes tarafında yapılabilmesi için teşvik edici olmasını ve alanında başarılı olan sporcuları korumasını öngörmektedir. Anayasamız açık şekilde devletin yükümlülüklerini sayarken sporcuyu teşvik amaçlı gerekli imkanları temin etmeyi taahhüt etmektedir. Spor için gerekli altyapının ve tesislerin yapılmasının devletin görevleri arasında yer almaktadır (Kartal, 2020), (Bıçakçı, 2005)

Anayasal bir görev olan spor ile ilgili özel, resmi, sivil, kamusal birçok kurum hizmetleri arasında spora yer ayırmaktadır. Bu kurumlar içerisinde yerel yönetimler ve özellikle belediyeler vatandaşın sporla ilgili taleplerine yanıt verme açısından vatandaşlara en yakın kuruluşlardır.

Belediyeler kanununun 14. Maddesinde belediyelerin görev ve sorumlulukları liste ilkesine göre sayılmıştır. Bu yasayla belediyelere gençlik ve spor hizmetlerini yapma veya yaptırma görevi verilmiştir. Bu amaçla da gerek duyulması halinde sporu teşvik etmek amacıyla spor malzemesinin temin edilmesi, sporcu yetiştirme konusunda önemli bir rolü olan amatör spor kulüplerine ayni ve nakdî yardım yoluyla gerekli desteklerin sağlanması, her türlü amatör spor karşılaşmaları düzenlenmesi, yurt içi ve yurt dışı müsabakalarda üstün başarı gösteren veya derece alan öğrencilere, sporculara, teknik yöneticilere ve antrenörlere belediye meclisi kararıyla ödül verebilmesi mümkündür (Koç,2021) , (Aydın, Demir, Yetim, 2007).(Atalı,2014). (Aslan, 2022)

Yasamız, profesyonel liglere katılım sağlayan spor kulüplerinin nakdi ya da ayni yollardan desteklenmesine izin vermemektedir. Spor kulübünün belediye ile ilişkili olması veya belediyenin adını taşıması halinde durum farklıdır. Yasanın "Amaç ve kapsam" başlıklı 1'inci maddesinde; "… kamu kurum ve kuruluşlarını, kamu hizmetlerini veya personelini desteklemek üzere kurulan dernekler ve Türk Medenî Kanunu'na göre kurulan vakıflar ile bunların kamu kurum ve kuruluşları ile ilişkilerini düzenler ve kapsar." demektedir. g fıkrasında "Kamu kurum ve kuruluşlarının bütçelerinden bu Kanun kapsamındaki dernek ve vakıflara ödenek, yardım veya herhangi bir kaynak aktarılamaz" denmektedir .3289 sayılı Kanun'a

göre, spor kulüpleri, profesyonel takımlarını, Türk Ticaret Kanunu hükümlerine göre kuracakları veya kurulmuş olan şirketlere devredebilirler veya profesyonel futbol takımlarını kiraya verebilirler (Arslan,2022).

Belediyeler kamu kurumu niteliği taşıyan meslek kuruluşları, Bakanlar kurulunca kamu yararına çalışan dernek statüsü verilenler, Cumhurbaşkanlığınca vergi muafiyeti tanınmış vakıflar ve 5362 sayılı Esnaf ve Sanatkârlar Meslek Kuruluşları Kanunu kapsamına giren meslek odaları ile ortak hizmet projeleri yapabilirler. Bu kapsam dışında kalan dernek ve vakıflar ile yapacakları projeler için mülki idare amirinden izin alınması gerekmektedir. Dernekler yasasının 10. Md. Derneklerin, tüzüklerinde gösterilen amaçları gerçekleştirmek üzere, benzer amaçlı derneklerden, siyasi partilerden, işçi ve işveren sendikalarından ve meslekî kuruluşlardan maddî yardım alabileceklerini ve adı geçen kurumlara maddî yardımda bulunabileceklerini söyler. 5072 sayılı Dernek ve Vakıfların Kamu Kurum ve Kuruluşları ile İlişkilerine Dair Kanun hükümleri saklı kalmak üzere, dernekler kamu kurum ve kuruluşları ile görev alanlarına giren konularda ortak projeler yürütebilirler. Bu projelerde kamu kurum ve kuruluşları, proje maliyetlerinin en fazla yüzde ellisi oranında aynî veya nakdî katkı sağlayabilirler. 5018 sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun 29'uncu maddesinin birinci fıkrasının ikinci cümlesi ile 5253 sayılı Dernekler Kanunu'nun 10'uncu maddesi; belediyeler, il özel idareleri, bağlı kuruluşları ve bunların üyesi oldukları birlikler ile ortağı oldukları Sayıştay denetimine tabi şirketler için uygulanmaz demektedir.

Belediyeler sportif alanda çok sayıda proje yapabilmektedir. Bunları gerçekleştirirken paydaşı olan kurum ve kuruluşlarla iş birliği yapması adeta bir zorunluluktur. Bu süreçte belediyeler spor kulüpleri ile hizmet ve proje odaklı karşılıklı olarak iş birliğine girmektedir. Bu ilişki sürecinde her iki tarafında amacının halkın spor yapma olanaklarını arttırmak olması durumunda ortaya daha büyük bir sosyal fayda konulabilmektedir.

3. YEREL YÖNETİMLER SPOR VE REKREASYON

Rekreasyon terimini Aristo herhangi bir amaç olmadan istenildiği için yapılan etkinlikler olarak tanımlamaktadır. Mull vd (2005) katılıcının etkinliğe katılım konusunda serbest olduğu , boş zamanını dilediği gibi kullandığı ve etkinlikten beklenen sonuçları kendisinin belirlediği deneyimler olarak tanımlamaktadır. (Öz, 2022), (mull vd, 2005) Yapılan tüm tanımlamaların ortak noktası serbest zamanda yapılan bir etkinlik olması , katılımın gönüllülük esasına göre sağlan-

ması, dinlendirici, eğlendirici, bilgilendirici, geliştirici sonuçları olması ve bireyin beklentilerinin talep düzeyini belirlemesidir. (Ardahan, Turgut, Kaplan 2016) ,(Öz, 2022), Mull, Bayles, Jamieson, 2005)

Ülkemiz yerel yönetim yapılanmasında sorun teşkil eden bir nokta yerel yönetimlerin özünde rekreasyon diyebileceğimiz alanlarının yönetiminin birimler arasında bölünmesi nedeniyle koordinasyon içinde yapılamamasıdır. Genelde yeşil alanlar ve park alanları içinde halkın spor yapabilmesi, sağlıklı bir toplum için büyük önem taşımaktadır. İnsanların kendini mutlu ve huzurlu hissetmesinde, sosyal ve ekonomik açıdan dezavantajlı kişi ve grupların yerel hizmetlerden faydalanmasında ve erişiminde bireyden başlayarak ulusal ölçeğe kadar spor ve rekreasyon hizmetlerinin halkın zihinsel ve fiziksel sağlığına olumlu etkileri olduğu gözlenmektedir (Torkildsen, 2006: 375). Gelişmiş ülkelerde halka yönelik spor, rekreasyon kavramı içinde yer almaktadır (Sivrikaya ve Doğu, 2011: 55).

Bu anlamda ülkemizde yerel yönetimlerin Türkiye'de Park ve Bahçeler adıyla sundukları hizmetlerde önemli bir eksiklik mevcuttur. Los Angeles Belediyesi, parklarla ilgili birimini 1899, oyun alanları ve rekreasyon birimini 1904'te kurmuştur. Bunu gerekli kılan koşullar ise hızlı kentleşme ve sanayileşme olmuştur. Kentleşme sanayileşmenin yarattığı olumsuzluklar ile mücadele amacıyla bu yola gidilmiştir. (Doğu, 2002) .

ABD'de gelişmiş bir spor ekonomisi, profesyonellik ve spor altyapısı mevcuttur. Belediyeler spor hizmetlerini rekreatif bir faaliyet olarak kabul etmektedirler. Bu nedenle de belediyelerde spor hizmetleri, park ve rekreasyon hizmetleri olarak isimlendirilen hizmet alanı içindedir. Örnek vermek gerekirse San Diego Belediyesi Park ve Rekreasyon Komisyonu, belediye başkanı tarafından atanır ve Belediye meclisi tarafından onaylanarak göreve başlar. Bu komisyon parkların, sahillerin ve mesire yeri ve tesislerinin geliştirilmesi, bakımı ve işletilmesine ilişkin konularda bir politika danışma kuruludur. On bir kişiden oluşan komisyonun üyelerinin tamamı denetim, finans, belediye finansmanı, l işletme, planlama, biyoloji veya çevre bilimi, kaynak yönetimi, vahşi yaşam yönetimi veya koruma, inşaat yönetimi, rekreasyon yönetimi alanlarda uzmanlığı olan kişilerden seçilir. Bu komisyon 1.5 milyon nüfuslu kentte 170.000 dönüm alana sahip etkinlik alanlarını, 59 rekreasyon merkezi, 26 km uzunluğunda plajları, 14 havuz, yedi paten parkı ve üç golf sahasını içine alan 400'den fazla park ve tesisi yönetmektedir (Sivrikaya, 2022). Benzer şekilde Kanada'da Spor ve rekreasyon belediyeler hizmetlerin doğrudan sunumunu üstlenmek üzere belediyelerin teşkilat yapısında rekreasyon birimlerini kurmuşlardır. Toplum rekreasyon merkezleri hizmet sunmaktadır (Harvey, 2001: 31)

Bellingham Belediyesi ise Park ve Rekreasyon Biriminin sorumluluk alanında Parklar, oyun ve spor alanları, rekreasyon tesisleri ve mezarlıklar da dahil bütün yeşil ve açık alanların bakım ve işletmesi bulunmaktadır. Hollanda'nın Eindhoven şehrinde ise 150.000 metrekarelik alan spor alanlarına ayrılmış ve 100.000'e yakın spor tesisi aktif olarak halkın kullanımına açıktır. Spor yapmayı ve sporu teşvik etmeyi amaçlayan bu tesisleşme sonucunda spor kulüpleri desteklenmekte, ucuz tarifeler karşılığında spor tesisleri kullanılmakta, düşük gelirli ailelerin spor yapabilmesi için bir fon ayrılmaktadır. Spor sahalarının işletmesi belediyeye ait 5 şirket tarafından yapılmaktadır (Sivrikaya ve Doğu, 2011: 57).

Ülkemizde de yerel yönetimler halkın ortak nitelikteki gereksinimlerini karşılamakla yükümlüdür. Spor ve rekreasyon ortak yerel ihtiyaçlar arasında yer almaktadır. 5302 sayılı İl Özel İdare Kanunu, ve 5393 sayılı Belediye kanunu ve 5216 sayılı Büyükşehir Kanununda gençlik ve spor, parklar ve yeşil alanların oluşturulması ile ilgili görevler bulunmaktadır. Ülkemizde belediyelerin spor ve rekreasyon politikaları ve hizmetleri gelişmiş ülkelere göre arzulanan düzeyde değildir. Konuya ilişkin rekreasyon hizmetlerinde ve planların oluşturulmasında yerel yönetimler daha çok merkezi idare ağırlıklı olarak devreye girmektedir. Merkezi idare ülkemizde yerel nitelik taşısa bile bu tür hizmetlerin sunumunda yerel yönetimlere geniş inisiyatif ve yetki bırakılmasına sıcak bakmamaktadır. Pek çok hizmette iki ayrı yetkilenmiş kurum bulunması çoğu kez koordinasyon sorunu yaratmakta ve bürokrasiyi artırmaktadır. Oysa halka bütün etkinlikleri tek elden koordineli, etkili ve verimli sunmak mümkündür ve gelişmiş ülkelerde, bu hizmetlerin yerel yönetimlerce yapılması gerektiği kabul edilmiştir (Uçar, 2016)

Merkezi yönetimlerin hizmetlerin düzenlenmesi, koordine edilmesi konusunda yerel yönetime yardımcı olması beklenmektedir. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı (2015)'nın 4/3 maddesi "yerindenlik" ilkesi hizmetlerin sunumunda vatandaşa en yakın otorite tarafından yerine getirilmesi istenmektedir. Görevin kapsam ve niteliğinde zorunluluk olması durumunda veya yerel yönetimlerin görevi yerine getirecek yetenek ve ekonomik güce sahip olması durumunda yerel yönetimler hizmeti sunmayabilir (Uçar2016) Ülkemiz için sorunda bu noktada ortaya çıkmaktadır. Yerel yönetimlerin gelirlerinin yaklaşık2/3'ü merkezi idare paylarından oluşmaktadır. Bu nedenle kaynağı veren ya da vermeyen yine Merkezi idaredir. Dolayısıyla yerelin kaynağı yetersiz merkezi idare yapsın demek rasyonel değildir. Merkezi idare yapacak kaynağı bulabiliyorsa bunu istediği taktirde yerel idarelere aktarabilir. Burada asıl sorun Türk idari sisteminde yerel yönetime bakış açısının kontrole dayalı ve baskıcı olmasıdır. Merkezi İdare yerel idareleri, kontrolleri altında tutulması gereken ve merkezi aygıtın

bir parçası gibi düşünmektedir. Yerel yönetimlerin geniş alanda sundukları hizmetlere ek olarak Merkezi İdare taşra teşkilatları da aynı konularda görevlendirilebilmekte ve bu yetki, görev karmaşasına ve etkinsizliğe yol açmaktadır.

Yerel yönetimlerin spor ve Kentleşmenin kişiler, topluluklar ve kentin dokusu üzerinde yarattığı olumsuzlukları ortadan kaldırabilmek için sporun önemini keşfedilmesi sonucunda yeşil alanların ve parkların sportif etkinlik ve oyun amaçlı kullanılması ortay acıkmıştır. Bu ise kentlerde yeşil alnlardan, oyunlardan veya spordan sorumlu birimlerin uyum içinde çalışmasını ya da bir tanesinin yetkilendirilmesini gerekli kılmıştır. Son olasılık ise bu hizmetlerin tek bir yerden sunularak gelişmiş ülkelerde olduğu gibi halka yönelik sporun, rekreasyon kavramı içinde yer almasıdır. Dünya uygulamaları belediyelerde Rekreasyon ve spor hizmetlerinin bir arada yapılmasının halka daha fazla fayda sağladığı görülmüştür. Belediyeler, Park ve Rekreasyon birimiyle spora hizmet etmektedirler. Bu birimler, ülkelerinde spor tesislerinin yapılması ve spor hizmetlerinin yürütülmesinde yerel yönetimlerden azami ölçüde yararlanmaktadır. Türkiye'de aynı görevi farklı kurumların yapmasının yanı sıra belediyeler ve il özel idarelerinden GSGM ayrılan payın düşüklüğü sporun finansmanı açısından yetersizdir.

Yerel yönetimler spora katılımın önündeki engelleri kaldırmaya ve spor ve rekreasyon sunum sistemini iyileştirmeye yardımcı olmalıdırlar. Bu amaçla spor hizmetlerine yatırım yaparak tesis ve alanların çoğaltılması gereklidir. Yerel yönetimler kendi kentlerinde spor ve rekreasyon hizmetleri sağlamada merkezi bir rol oynamalıdırlar. Tüm toplulukların spor ve fiziksel aktiviteye katılmanın sağlık ve sosyal faydalarından yararlanmasını sağlamanın en iyi yolunun, yatırımın yerel yönetimler için zorunlu hale getirilmesidir.

Birçok yerel yönetim kuruluşunun bütçeleri üzerindeki baskılar göz önüne alındığında, sınırlı kaynakların nereye ve nasıl yatırılacağına ilişkin zor kararlar nedeniyle finansman genellikle gözden kaçmaktadır. Spor ve fiziksel aktiviteyi yasal bir zemine oturtmak, tüm bu alanlarda daha tutarlı bir şekilde teşvik edilmesini sağlamak gerekmektedir. Halkın spor ve fiziksel aktiviteye katılmanın sağlık ve sosyal faydalarından yararlanması sağlanmalıdır.

Yerel yönetimler ayrıca, yol haklarının, parkların ve diğer yeşil alanların yönetimi dahil olmak üzere yerel nüfusun fiziksel aktivitesi üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilecek daha geniş politika alanlarından sorumludur. Yüksek kaliteli, çok amaçlı yerel yeşil alanlar, spor alanları olarak ve özellikle geleneksel spor merkezlerini kullanma olasılığı daha düşük olanlar için spor ve sağlıklı faaliyetler için alternatif ortamlar olarak kilit bir rol oynayabilir. Yeşil alanlara ve diğer yerel konumlara spor ve sağlıklı faaliyet alanları olarak yatırım yapılarak

topluluklar için elde edilebilecek çok sayıda faydayı gerçekleştirme fırsatları, ortaya çıktıklarında dikkate alınmaları için aktif olarak teşvik edilmelidir.

Makamların sağlıklı yaşam tarzlarını teşvik etme görevi beraberinde ulusal düzeyde sağlık politikalarını, beslenme, obezite, hareketsizlik ile başa çıkma gibi alanları da etkileyecektir.

Spor, toplumların ve bireylerin sağlığını koruma ve geliştirme özellikleriyle önemli bir hizmet sektörü olarak kabul edilmektedir (Devecioğlu, 2005). Dünya Sağlık Örgütü'nün sağlık tanımlamasında sağlık fiziksel, ruhsal ve sosyal sağlık şeklinde üç temel bileşenle açıklanmıştır (Erkoç, 2023). Dünya Sağlık Örgütünün bu tanımını biraz daha genişleterek spor politikaları aracılığıyla ulaşılmak istenen beş temel sonuç fiziksel sağlık, zihinsel refah, bireysel gelişim, sosyal ve toplumsal kalkınma ve ekonomik kalkınma olarak ifade edilebilir. Bu sonuçlara ulaşmak için spor aktivitesini kullanmak için bir yasal zorlama olmasa dahi yerel makamların tesis veya spor faaliyetleri yoluyla bu amaçlara ulaşmak için gayret etmesi gerekmektedir. Sosyal sorunlarda eğer toplumsal bilinç ve farkındalık düzeyi yükseltilememişse bu sosyal sorunun çözümü zorlaşmaktadır. Bu nedenle eğitim kurumlarının sosyal konuların çözümünde anahtar bir rolü vardır. Eğitim kurumları her düzeyde spora gerekli önemi, zamanı ayırması durumunda spordan beklentiler karşılanabilecektir.

Ancak ülkemizde okullar sporun gelişimine yeterli katkı sunamamaktadır. Bunun başlıca iki nedeni vardır. Okulların fiziksel alanlarının spor için uygun olmaması, var olan spor salonlarının artan biçimde ticarileşmesi , okul bahçelerinin plansız ve çok amaçlı kullanıma uygun olmaması, eğitim amaçlı sportif malzeme ve araç gereçlerin okullar için yetersiz olması, anlayış olarak spora önem verilmemesi, bütçe olanaklarının kısıtlı olması şeklinde toparlayabileceğimiz birinci gruptaki eksiklerin yanında okullarda eğitim sisteminin sınava ve rekabete dayalı hale gelmesi sonucunda eğitmenlerin ve öğrencilerin tek başarı ölçüsü sınav sonuçları haline gelmiştir. Bu ise ailelerin ve eğitmenlerin önceliklerini sınav ve testler haline getirirken spor aktiviteleri gereksiz ve önceliksiz oyunlar olarak algılanmaktadır.

Oysa sporun onunla ilgilenen insanlara çok yönlü olumlu katkıları vardır. Gençlerin arzu edilmeyen yerlerde, mekanlarda olmamasını sağlamak, bağımlılık yapan sigara, içki, kumar, gibi arzu edilmeyen alışkanlıklardan uzak durmasını sağlamak katılımcı, girişken yenilikçi, evrensel değerleri algılayabilen yeni nesiller yetiştirmek için spor önemli bir kavramdır. Spor bir yaşam biçimidir. Bu yaşam biçimini tamamlayan, etkileyen ve sahip olduğu güçleri bireylerde özelleşen bir bütünlüğü olan sporun insan yaşamına yön vermesinin bir anlamı vardır.

Düzenli spor yapmak ister üst seviyede yarışmak ister parkta yürümek olsun, birey ve toplumu bir araya getirme, daha iyi yaşam kalitesi oluşturma ve sağlıklı olunması açısından yararlıdır. Ülkemizde yerel yönetimlerin yapması gereken bu imkânları belde sakinlerine sunmaktır.

Yerel Yönetim, insanların refahını katkı yapma sorumluluğuna sahiptir. Tesisler ve sunulan hizmetler aracılığı ile topluma bu hizmetler sunulur. Spor alanları, kulüp odaları, kortlar, açık ve kapalı yüzme havuzları, spor merkezleri ve parklar, yürüyüş alanları genellikle kamuya açık alan olarak düzenlenir ve kullanılır. Bu tesislerin ekonomik gereksinimlerinin yerel yönetimlerce karşılanması sürdürülebilirliklerinin sağlanması açısından önemlidir. Bununla beraber yerel yönetimler, okullar dahil çok işlevli ve ortak kullanım olanaklarına odaklanmalı, tesis konsolidasyonu sağlamalı, spor kulüpleri dahil yerel topluluklarla yakın çalışmalı, tüm sportif ve aktif rekreasyon organizasyonlarına önderlik etmelidir.

4. YEREL YÖNETİMLER VE SPOR: KISITLAR VE KAPSAMI NE OLMALIDIR?

Türkiye'de yerel yönetimler sporla ne ölçüde ve kadar ilgilenmelidir. Öncelikleri neler olmalıdır konusunda öncelikli olarak yasamızda belirtilen görev tanımının ilk kısmı belediyelerin çevre sakinlerine sportif bir alan yaratmak konusundaki sorumluğudur. Yerel yönetimler öncelikle sporun gelişmesi için sorumlu oldukları görev alanlarında herkesin erişebileceği yerlerde engelsiz spor tesisleri yapmalıdır. Bu spor tesislerinin içinde kapalı ve açık yüzme havuzları, basketbol sahası, voleybol sahası, futbol sahası, tenis kortları vb. alanlar olabilir. Çok amaçlı tesisler yanında tek amaca dönük tesislerde inşa edilebilir. Tesis niteliği taşımasa bile altyapıda, yollarda ve çevresel düzenlemelerle çevre sakinleri için yürüyüş, dinlenme alanları, bisiklet sporu için parkurlar oluşturabilirler.

Yerel yönetimler sosyal görevleri öncelikli yapması gereken kuruluşlardır. Bu nedenle öncelikle amatör sporlara, gençlerin, yaşlıların, engellilerin ve kadınların spor yapmasına odaklanmalıdır. Bu alanlarda atılacak her adımın sosyal bir katkısı vardır. Profesyonel sporu yapanların birinci amacı bu yoldan para kazanmak, mümkünse kazançlarını maksimize etmektir. Amatör sporları yapanlar ise her şeyden evvel bunu kendi fiziki kapasitelerini üst düzeyde tutmak, muhtemel hastalık risklerini bu şekilde azaltmak veya iyileşme sürecine katkıda bulunmayı amaçlarlar. Genç nesillere yarış sporlarının olumlu katkıda bulunacağından ve karar verme ve düşünme yeteneklerinin iyileştirmesini sağlayacağından belediyelerin geçlere dönük spor faaliyetlerine önem vermelidir. Bir başka alan ise engelsiz şekilde spor yapılmasını sağlamaktır. Ülkemizdeki engellilerin spor yapabilmesi, tesislere erişimi yerel yönetimler açısından öncelikli bir alan olmalıdır.

Bu olanakların sağlanması bir sosyal politikadan daha çok çağdaş toplum olmanın bir gereğidir.

Yerel yönetimlerin amatör spor faaliyetlerini desteklemek için yapabileceği başlıca faaliyetleri şu şekilde sıralayabiliriz;

• Basketbol, voleybol, futbol için semt sahaları kurmak, forma ve top temin etmek, belli saatlerde belli yaş gruplarına göre eğitmenlerin bulunmasını sağlamak.

• Yürüyüş yollarının, bisiklet parkurlarının sayısını arttırmak, gençlere malzeme temin etmek.

• Yurt içi ve yurt dışı müsabakalarda üstün başarı gösteren veya derece alan sporculara ve antrenörlere desteklemek amacıyla belediye meclisi kararıyla ödül vermek.

• Mahallelerde atletizm pistleri yapmak, belli saatlerde, belli yaş gruplarına için eğitmen temin etmek. Unutulmamalı ki atletizm tüm sporların temelini oluşturmaktadır.

• Bu şekilde organize olan mahalle takımları arasında "amatör mahalle ligleri "organize etmek.

• Çocuk ve gençlerin altyapı çalışmalarına katılmasını sağlamak.

• Yaz ve kış spor okulları faaliyetleri ile isteyen her çocuğun tercih ettiği branşla tanışmasına ve kendini denemesine fırsat yaratmak.

• Önemli olanın centilmence bir mücadele olduğu, kazanmak değil, katılmak olduğu spor müsabakaları organize etmek, bu konuda teşvik edici olmak, farkındalık yaratmak.

• Görevli eğitici personelin bilgi yenilemesi açısından eğitilmesini ve bilimsel toplantılara katılmasını sağlamak.

• Boks, halter, güreş, kürek, yelken ve benzeri sporlar için amatör takımlar kurmak, bunlara malzeme ve eğitmen temin etmek.

• Şehirlerde küçük boyutta ve fonksiyonel kapalı spor salonları yaparak sporun 12 ay boyunca yapılmasını sağlamak.

• Başarılı sporculardan arzu edenlerin profesyonel olması ve meslek olarak seçimine yardımcı olmak, mentorluk yapmak.

• Ulusal düzeyde amatör spor şenlikleri düzenlemek.

• Engelli vatandaşlarımızın da spor yapabilmesi için onlara imkânlar sağlamak.

• Mahalle yüzme havuzları yaparak buralarda ücretsiz yüzme kursları vermek.

• Mahalle parklarına konulan jimnastik aletlerini yaygınlaştırmak.

• Tüm toplumun katılabileceği "herkes için spor "altyapısını kurmak ve oluşturmak ve gelişimi için projeler yapmak.

• Belediye çalışanlarının ve bakmakla yükümlü oldukları aile efradının spor faaliyetlerini yönlendirmek

• Spor eğitimini ve ahlakını geliştirmek

• Sporu sevdirecek ve farkındalık artıracak projeler geliştirilmesi

• Belde sakinlerine hem sporu sevdirecek hem de spor yapabileceği alanları inşa etmek.

• Büyük bütçeli takımlar kurarak rekabetçi bir yarış içerisinde olmamak, kaynakları halk yararına ve en geniş alana ulaşacak şekilde kullanmak.

Spor alanı yapmak ve bakımıyla ilgilenmek gerekli olmakla beraber yeterli değildir. Spor bir düzendir, bir kurumlaşmadır. Gençlerin sportif örgütlenmeleri için gerekli olan altyapının da sağlanması gerekir. Bu aynı zamanda demokratikleşme çabalarımıza güç ve atılım verecektir. Yerel yönetimlerin engelli sporuna verdikleri öneme gelince yerel yönetimlerimizin bu konuda pasif kaldığını görüyoruz.

Belediye kanunun ikinci bendinde belediyeler amatör sporlara ve amatör takımlara malzeme yardımı yapabilirler diyor. Amatör spor dendiği zaman ise, konunun aslında bir altyapı konusu olduğunu vurgulamak gerekir. Spor ya okulda öğrenilir ya da kulüpte. Ama her ikisi de genç yaşta altyapıda başlar. Türkiye'de hem altyapı hem de okul sporlarımız ikisi de çok zor durumdadır. Okullarımızdaki sporun durumu iç açıcı değildir. Yerel yönetimler okul sporuna tüm kısıtlara ve yasal anlamda noksanlara rağmen yardımcı olmalıdır. Ülkemizde kulüplerimiz ve takımlarımızda çok sınırlı imkânlara sahipler ve istedikleri gibi altyapıya önem verememektedirler. Yerel yönetimlerimiz bu alanlara eğilerek spora gerçek katkılarını başarılı sporcuların yetişmesine önayak olarak yapabilirler.

5. YEREL YÖNETİMLERİN DİĞER KURUMLARLA İŞ BİRLİĞİ YAPABİLECEKLERİ ALAN VE KONULAR

Yerel yönetim kuruluşlarının sportif faaliyetlerine eğitim, araştırma, politika önerme, izleme alanlarında katkıda bulunmak, proje ve politika önermeleri yapabilecek çok farklı kurum ve kuruluş bulunmaktadır. STK, Üniversiteleri, kulüplerin okulların, ailelerin sporcuların stratejik ortağı konumunda olan Yerel yönetim kuruluşları ile tüm paydaşları arasında ilişkiler ve işbirliği geliştirilmelidir. Yürütme yetkisine sahip olan yerel yönetim kuruluşlarının faaliyetlerinden en üst düzeyde toplumsal faydanın elde edilmesi amacıyla bu kuruluşlarla ve diğer paydaşlar ile ilişkilerinin geliştirilmesine katkıda bulunmayı hedeflemelidir.

Belediyeler, spor alanındaki görüş, düşünce ve önerilerini kamuoyu ile düzenli şekilde paylaşarak spor alanında basın ve halkla ilişkilerle ilgili faaliyetlerini planlamalı ve bu faaliyetlerin belirlenen usul ve esaslara göre yürütülmesini sağlamalıdır. Bu kamuoyunun dikkatini bu alana çekecektir. Belediyelerin spor alanında düzenledikleri etkinlikleri düzenli ve çok farklı kanallardan halka duyurması konu hakkında toplumsal duyarlılığı artıracaktır.

Belediyeler, spor konusunda yazılı, görsel, işitsel ve internet ortamında çıkan haber, yorum ve eleştirileri izlemek, halkı ve paydaşlarını bilgilendirmek, acil müdahale gerektiren konular hakkında işlem yapmak, gerekli düzenlemeleri ve takibi yapmalıdır. Belediyeler açısından rutin bir işlem sayılabilecek basın yayın organlarıyla olan ilişkileri düzenlemek, basın haberleri, basın bültenleri ve basın bildirileri hazırlamak ve yayınlanması amacıyla ilgili medya kuruluşlarına göndermek, Cevap ve düzeltme hakkını kullanmak gibi etkinlikler kendi içinde alt başlıklara göre sınıflandırılmalı ve bu alt gruplardan biriside Belediyelerin sportif etkinlikleri olmalıdır. Belediye birimleri bu konuda koordineli çalışmalıdır. Düzenlenen toplantı, konferans ve seminer gibi faaliyetlere ilişkin haberleri basın kuruluşlarına ulaştırılması, basın yayın organları tarafından yapılan çekim, röportaj, programa davet vb. taleplerin değerlendirilmesi, spor konusunda paylaşımlar ve bilgilendirme yapmak üzere resmi sosyal medya hesaplarınınım yönetilmesi yerel yönetimlerin hesaplarında yaptıkları paylaşımları takip eden çok geniş kitlelerin farkındalığını artıracaktır.

Belediyeler, kentlerinde bulunan Üniversiteler, yüksekokullar ve akademik personelle kurumun bir paydaşı olmak sıfatıyla ilişkilerinin geliştirilmesine dönük, orta ve uzun vadeli gelişim plânına yönelik iş birliğinde bulunmalıdır. STK, Meslek odaları, Üniversiteler ile iş birliği sonucunda Ulusal ve uluslararası düzeyde gerçekleştirilebilecek etkinliklerin düzenlenmesi için katkı sağlanmalıdır. Bu paydaşların desteğiyle eğitim - öğretim programları kongre, konferans vb. etkinlikler, spor sektörüne yönelik her türlü teknolojik ve araştırma, geliştirme etkinliklerinin teşvik edilmesi ve arttırılması , ulusal ve uluslararası fonlardan faydalanılması konusunda çalışmalar yapılabilir.

Yerel yönetimlerin 5 yıllık süredeki vizyonunu ve yapacaklarını gösteren belge stratejik plan belgesidir. Bu ana belge dışında belirli alanlarda Master plan yapılabilir. Belediyeler nasıl ulaşım, imar vb konularda Master planlar yapabiliyorsa Spor ve Rekreasyon konularında da tüm paydaşlarla beraber doğrudan ve dolaylı olarak iş birliği yapabilir. İş birliği yapılabilecek konular öncelikle spor sektörünün içinde bulunduğu sorunların da aynı zamanda çözümüne dönük başlıkları içermektedir.

Spor Master Planı (SMP) ve spor stratejisi hazırlanması olmazsa olmaz bir koşuldur. Günümüzde Pek çok kurum ve kuruluş sınırlı kaynakları en etkin şekilde kullanarak hizmet üretmek durumundadırlar. Spor Bakanlığı, federasyonlar, kulüpler, yerel yönetimler bu kurumlar içerisinde yer alırlar. Sürekli değişen dünya koşullarında spor endüstrisine yön veren birimler modern dünya ile barışık bir şekilde yönetebilmek için, dinamik durumlara ortam sağlayan uygulamalar gerçekleştirmek ve çalışmaları sürekli izleyerek, gerekli iyileştirmeleri planlamak zorundadır. Spordan sorumlu birimlerin mali ve idari sorunları dikkate alındığında faaliyetlerini planlı bir şekilde yerine getirmeleri giderek önem kazanmaktadır. Bu birimlerin mali yönetim çerçevesinde, makro düzeyde bütçe hazırlama ve uygulama sürecinde mali disiplini sağlamak, kaynakları stratejik önceliklere göre dağıtmak, bu kaynakların etkin kullanılıp kullanılmadığını izlemek ve bunun üzerine kurulu bir hesap verme sorumluluğu geliştirmek için spor master planına gereksinim duymaktadırlar

SMP'nın hazırlanması sonrası sporu oluşturan birimlerin varlık nedenlerini (misyon), stratejiler çerçevesinde netleştirecekleri, politika ve önceliklerini ortaya koyabilecekleri, performans göstergeleri geliştirmek suretiyle başarılarını ölçebileceklerdir. Katılımcı bir anlayışla hazırlanacak olan bu planlarda dış ve iç faktörlerin memnuniyeti esas alınmalı ve planlama sürecine ilgili tüm tarafların dâhil edilmesi gereklidir. Sporu Master Planı, sporunun orta ve uzun vadeli amaçlarını, temel ilke ve politikalarını, hedef ve önceliklerini, performans ölçütlerini, bunlara ulaşmak için izlenecek yöntemler ile kaynak dağılımlarını içeren plan olarak tanımlanabilir. İş birliği yapılarak düzenlenecek çalıştaylar sonrası farklı görevlere ve donanımlara sahip birçok kişiyi bir araya getirilmelidir.

SMP katılımcı bir planlama yaklaşımıdır. Spor camiası içindeki en üst yöneticiden başlayarak her kademede çalışanların katılımını gerektirir. Yerel yönetimler spor master plan çalışmalarını koordine edebilirler. Master planlama çalışmalarında; toplantıların organizasyonu, kuruluş içi ve dışı iletişimin sağlanması ve belge yönetimi gibi destek hizmetleri koordinatör birim tarafından sağlanabilir. Planlama ekibinde spordan sorumlu birim yöneticileri de yer alır. Planlama ekibi

eğitim ihtiyacı, danışmanlık ihtiyacı, veri ihtiyacı, mali kaynak ihtiyacını belirleyerek takvime bağlar.

Spor bilincinin oluşturulması ve sporun yaygınlaştırılması konusunda iş birliği yapılmalıdır. Türkiye, %2-3 spor yapma oranı ile en düşük ülkeler arasındadır. Spor bilinci yaygınlaştırılmalıdır. Bu konuda yerel yönetimler lokomotif rol oynamalıdır. Bilinçli spor kamuoyunun oluşturulması için çağdaş spor medyası, sağlık ve eğitim kurumları ile iş birliği yapılmalıdır. Belediyeler bu konuda paydaşlarıyla iş birliği yaparak daha geniş halk kitlesine erişilmesini sağlamayı amaçlamalıdır.

Önemli bir alanda sporun ülke, kent imajına olumlu katkısını sağlamaktır. Ülke ya da kent imajını kentin insanların kafasında yarattığı ilk çağrışım ve beyinlerde oluşan fotoğraf olarak tanımlayabiliriz. Bir ülkenin ya da kentin imajı dışarıdan algısındaki iyileşmeler kültür, sanat, spor, bilim vb alanlardaki başarıları ve bunların kamuoyu ile yaygın biçimde paylaşılması ile mümkün olabilir. Buradan hareketle kenti oluşturan tüm birimler kendi faaliyet alanlarında kent imajına ve ülke imajına olumlu katkılarda bulunabilirler. Sportif organizasyonların ülkede ve kentlerde düzenlenmesi beraberinde önemli faydalar sağlamaktadır. Bu tür organizasyonlar paydaşların birlikte ve koordineli şekilde hareket etmeleri sonucunda neler başarabileceğini yaşayarak öğreten organizasyonlardır. Ülkenin ve kentlerin potansiyelini, altyapısını, insan gücünü açığa çıkarır. Etkin kullanımını sağlar. Belediyelerimiz ulusal ve uluslararası organizasyonların gerçekleşmesinde daha proaktif politikalar belirlemelidir.

Engelsiz spor tesislerin yaygınlaştırılması ve erişilebilirliğinin sağlanması gerekmektedir. Spor tesislerine erişim hakkından tüm vatandaşların faydalanması sağlanmalıdır. Engelli vatandaşlar başta olmak üzere, bireylerin sosyal hayata katılımlarını sağlayan bu süreç rehabilitasyon, istihdam ve eğitim konuları ile birleştiğinde anlam kazanmaktadır. Okullar dâhil her türlü kamu kurum ve kuruluşlarının spor alanları ve tesisleri halk ile buluşturulmalıdır. Mevcut spor tesislerinin erişimi önündeki engellerin tespit edilerek en kısa sürede giderilmesi konusunda çalışmalar yapmalıdır.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı verilerine göre Türkiye'de engelli nüfusun oranının yüzde 6,9 düzeyindedir. 2 milyon 85 bin erkeğin ve 2 milyon 792 bin kadının en az bir engeli bulunmaktadır. Görme, İşitme, Bedensel Engelliler ve Özel Sporcular Spor Federasyonları bulunmaktadır. Atıcılık, Boccia, Halter, Kayak, Masa Tenisi, Okçuluk, Oturarak Voleybol, Tekerlekli Sandalye Basketbol, Tekerlekli Sandalye Dans, Tekerlekli Sandalye Tenis, Yelken, Yüzme gibi branşlarda spor yapılmasına olanak sağlamalı, belediye spor kulüpleri branşlar

açmalı, mevcut kulüplerle iş birliğine gidilmeli ve bireysel sporculara destek sağlanmalıdır. Bu alandaki dünya çapındaki önemli organizasyonlara adaylıklar gerçekleştirilmelidir.

Sporda, cinsiyet ayrımının kaldırılması ve okullarda sporun yaygınlaştırılması gerekmektedir. Sporda toplumsal cinsiyet eşitliği, bireylerin cinsiyetleri, cinsel kimlik ve yönelimleri nedeniyle herhangi bir ayrımcılığa uğramadan fırsat ve olanaklara eşit düzeyde erişim hakkına sahip olmalarıdır. Spor alanında toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklerin giderilmesi konusunda uygulanacak politikaların geliştirilmesi konusunda Yerel yönetimler alandaki uzman kurum, kuruluş ve STK ile iş birliği içerisinde çalışmalıdır.

Ülkemizde Aktif lisanslı sporcu sayıları gerçekte bilinmemektedir. Sayıların denetlenmesi branşlarda artış hedeflerinin konulması, okul ve spor ilişkisinin yeniden kurulması gerekir. Kız çocuklarının özellikle okullarda spor yapması sağlanarak cinsiyet eşitsizliği ile mücadele edilmelidir. Okul sporları faaliyetlerine İl Müdürlükleri, yerel yönetimler, İl Milli Eğitim müdürlüğü destek vermelidir. Sporun okullarla yeniden buluşması için farkındalık çalışmaları yapılmalıdır. Belediyeler özellikle okullarda spor yapılabilecek alanların artırılması, öğrencilerin kamuya açık alanlarda spor yapabilmesi konusunda paydaşlarla iş birliği içinde hareket etmelidir.

Yerel yönetim birimleri arası iş birliği kadar önemli olan konulardan bir tanesi de sporun paydaşları arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesidir. Spordan sorumlu birimler arasında iletişimin artırılması ve çalıştayların düzenlenmesi fayda sağlayabilir. Belediyeler Kurum içi ve dışındaki paydaşlarıyla iletişim eğitimleri düzenlenmelidir. Belediyelerin sportif alanda sorumlu birim amir ve çalışanları bir araya gelerek sağlamak, iş birliği olanaklarını geliştirmek kurumun başarısıyla, çalışanların beklentilerini bütünleştirmek, çalışanların, bilgi ve becerilerini geliştirmeleri açısından eğitilmelerine destek vermek, İyi uygulama örneklerini paylaşmak, katılımcılığı, üretkenliği ve motivasyonu arttırmak konusunda adımlar atabilirler. Mevzuattan kaynaklanan engeller ortadan kaldırılmalıdır. Okullar, üniversiteler, yerel, kamu ve özel kuruluşları, STK, Dernekler aktif iş birliğine yönlendirilmelidir.

Spor projeleri için hibeler, proje yazma eğitimleri kapasiteyi arttırma yönünde fayda sağlayacaktır. Kıt olan finansman kaynaklarının artırılması amacıyla proje yazma eğitim programları düzenlenmelidir. Bu eğitimle proje türleri ve fon sağlayan kuruluşlar hakkında bilgi sağlamak, proje yazma ve hazırlama süreçleri ve proje dosyası hazırlama ile ilgili farkındalık oluşturmak, proje üretme ve yürütme deneyim kazandırmak amaçlanmaktadır. Bu eğitimle ulusal ve uluslararası proje

hazırlama, proje sonuçlarından yararlanma ve uygulama becerileri kazandırmak amacıyla oluşturulacak eğitim programı çerçevesinde Spor kulüpleri ve STK ile temaslar daha artacak, birlikte çalışma ortamı oluşacaktır. Bu eğitimi alan kişilerin çalıştıkları kurumda sosyal sorumluluk ya da araştırma geliştirme projeleri hazırlayabilecek ve çevresine proje kültürünün yayılması konusunda katkı sağlayabilecektir.

Spor turizminin geliştirilmesi ekonomik ve sosyal yönden önem arz etmektedir. Genel turizm tariflerinden hareketle, spor turizmi kavramı için, spora ilgi duyan kişilerle, aktif olarak spor yapan kişi, grup ya da takımlar ile bunların idarecileri ve seyircilerinin turizme katılmalarından doğan olaylar ve ilişkiler bütünü, şeklinde bir yaklaşımda bulunmak mümkündür. Spor turizmi için spor altyapısı yapılmış tesisler önem arz etmektedir. Bu altyapı sporun branşına göre değişiklikler gösterebilmektedir. Ülkemizin spor turizmine uygun tesisleri özellikle Antalya Bölgesi'nde yoğunlaşmıştır. Seçilecek illerde farklı spor dallarında iyi bir alternatif oluşturabilecek ve potansiyele sahip olan kentlerde projeler uygulanmalıdır. Bu amaçla mevcut spor tesislerinin kalitesinin ve yeterliliğinin geliştirilmesi, mevcut ve yeni yapılacak konaklama tesislerine spor komplekslerinin de planlanması, iyi bir pazarlama, tanıtım programıyla yurdumuzun tüm bölgeleri spor turizmine önemli katkılar verebilir hale getirilebilir. Yerel yönetimler her ilimizi için öncelikli alanları tespit ederek bu illerimizdeki spor turizm raporu hazırlamalıdır.

E-Spor İle Z Kuşağı ile buluşturulması yönünde talepler dikkate alınmalıdır. E-Spor gençler arasında hızla yayılan ve Z kuşağının kendi değerleri ile uyumlu hale getirdiği bir yeni alan olarak hızla endüstrileşirken sosyal açıdan ailelerin, yerel yönetimlerin ve okulların görmezden gelemeyeceği bir olguya dönüşmektedir. Gençlerin çevrimiçi ve dışı olarak bir araya gelerek ortak hobileri ve ortak tutkuları için 'Hayat paylaşmak içindir 'felsefesi ile hareket etmeleri dikkate değer bir akım haline dönüşmüştür. Spor müsabakalarına herkesin katılabilmesi katılımcıların yaş, cinsiyet, köken, fiziksel görünüş, engel durumuna bakılmaksızın herkesi kucaklayan bir oyun olması ilgiyi daha da artırmaktadır.

23 Nisan Ulusal Egemenlik Kupası, 19 Mayıs Gençlik Kupası, 30 Ağustos Zafer Kupası, 29 Ekim Cumhuriyet Kupası gibi ulusal bayram günlerinde online veya çevrimdışı turnuvalar düzlenebilir. Çevrimdışı oyun oynanabilmesi için E-Spor Salonları açılarak yeterlilik alınabilir. Belediye Kulüpleri e-spor branşı açabilir. Yerel Yönetimler kentlerinde E-Sporun öncülüğünü yaparak gençleri kucaklayabilir, beraber yol yürüyebilir pek çok kentimizde sosyal sorun halini almış zararlı konularda başarı sağlayabilir. Bir süre sonra yaşamın gerçekleri ve fiili durum tüm kurumlar gibi yerel yönetimleri de bu alana duyarsız kalamaz hale

getirecektir. Bu gerçeği görerek bu alanda liderlik yapan yerel yönetimler bir adım önde olacaktır.

Ülkemizde önemli bir soruna dönüşen uyuşturucu ve madde bağımlılığı ile spor soluyla mücadeleye öncelik verilmelidir. Madde bağımlığı hem zihin hem de bedene fazlaca zarar vermektedir. Bağımlılık, bedeni alışık olduğu çalışma düzeninden çıkartarak, farklı bir düzen oluşturmaya çalışmaktadır. Bu bağımlılık sürecinde, bağımlı olunan alkol ya da madde sistemden çıkarıldığı zaman, bağımlı endişeli, depresif ve hayatın ana streslerine daha fazla duyarlı hale gelmiş hissedebilir. Spor, gençlerin başta madde bağımlılığı olmak üzere tüm bağımlılıklardan ve zararlı alışkanlıklardan korunması, farkındalık oluşturulması için etkin rol üstlenebilir. Son yıllarda Türkiye'de ergen ve gençler arasında yasadışı madde kullanımında çok ciddi bir artış söz konusudur. Uyuşturucuya başlama küçük yaşlara inmiş durumdadır. Uyuşturucu ile Mücadelede Önleme mücadele kapsamında yerel yönetimlerimiz "farkındalık" eğitimleri ve spor etkinlikleri düzenlemelidir. Spor bu konuyla ilgili mücadele kilit noktadır.

Yaygın, Herkes için spor etkinliklerine destek verilmelidir. Yerel yönetimler öncelikle her yaştan vatandaşın spor yapabilmesini sağlayacak olanakları yaratmalıdır. Yerel yönetimler şampiyonluk peşinde koşan büyük bütçeli kulüplerle yarışmak yerine altyapıdan sporcu yetiştirme ve yaygın olarak herkes tarafından yapılabilecek spor dallarına öncelik vermelidir. Yerel yönetimler Amatör kulüplerine gücünün yettiği ölçüde adilane bir şekilde yardım yapmalıdır. Kendi kulüplerinde altyapı sporcusu yetiştirmeli bu sporcuların kişisel gelişimlerine katkı yapmalıdır.

Günümüzün "Herkes İçin Spor" ve "Hayatın İçinde Olun" kampanyaları belediyelerce tüm illerimizde desteklenmelidir. Sağlıklı kent sakinleri yaratmak önemlidir. Son yirmi yıl civarında görülen sağlık, zayıflama kampanyaları patlaması, zayıflama, boş zaman değerlendirme, kozmetik, reklam ve diyet endüstrilerine ilave olarak ticari açıdan kışkırtılmıştır. Yerel yönetimler bunlardan bağımsız 7'den 77'ye sağlıklı yaşam programları uygulamalıdır.

Altyapıyı ve maliyet yönetimini esas alan bir yönetim anlayışı geliştirilmelidir. Bugün kulüpleri borçlandıran temel şey: Kaynakların etkin ve verimli kullanılamamasının yanı sıra gelirlerin giderleri karşılamada yetersiz kalması, bunda da ana faktörün oyuncu maaş ve transfer ücretlerinin olmasıdır. Oyuncu maaş ve transfer ücretlerinin gelirin yüzde yetmişinden fazla olmaması gerekmektedir. Bu nedenle kulüpler alt yapıya özel önem vermelidir. Yerel yönetimler spor kulüp-

lerinin özellikle altyapılarının gelişmesine katkı yapmalıdır. Bu amaçla sporcuların yetiştirilmesinden, altyapı tesislerinin kurulmasına ve kullandırılmasına ve malzeme yardımlarına kadar bir plan dâhilinde hareket etmelidir.

Kaliteli spor eğitimi, teknik eleman ve antrenör eğitimi ve liyakate dayalı istihdam politikasına gereksinim vardır. Sporun ülkemizde yaygınlaşması ve gelişmesindeki temel önceliklerinden birisi de ülkemizdeki tüm kurum ve kuruluşların iş birliği ile oluşturulacak olan amacına uygun bilinçli ve kaliteli spor eğitimidir. İyi eğitilmiş, bilgili ve deneyimli antrenörlerin eğitimine öncelik verilmelidir. Yerel yönetimlerde öncelikli olarak alanında uzmanlaşmış Beden Eğitimi Spor Yüksekokulları ve Fakülteleri mezunlarının istihdamını sağlayıcı düzenlemeler yapılmalıdır. Üniversitelerimizin Beden Eğitimi ve Spor yüksekokulu Antrenörlük Eğitimi ve Spor Yöneticiliği Bölümü mezunlarının uzmanlık alanlarına göre dengeli şekilde kamuda ve yerelde istihdamı sağlanmalıdır. Bu kapsamda kulüplerde kilit yönetsel görevler ehliyetli ve yeterli profesyonellere bırakılmalı, bu kişilerin atanması için işe uygun kişiler seçilmelidir. Yerel yönetimler spor kulüplerine yapacakları ayni ve nakdi yardımlarda da personel seçiminde olduğu gibi liyakati ön plana çıkarmalıdır.

Sponsorluk yasası ve kullanımın yaygınlaştırılması gerekmektedir. Sponsorluk mevzuatı kurumlarımızın daha etkin kullanabileceği bir hale getirilerek ülke genelinde işlerlik kazandırılmalıdır. Şu anda sponsorluk uygulaması arzu edilen şekilde çalıştırılamamaktadır. Başta özel sektöre yönelik olarak sponsorluk farkındalık bilgilendirmeleri, farkındalık yaratma gibi etkinlikleri yerel yönetimlerle beraber planlamalıdır.

KAYNAKÇA

Arslan, Ahmet (2022) Belediyeler kendilerine ait spor kulüplerine yardım yapabilir mi? Online Erişim: https://www.ekonomim.com/kose-yazisi/belediyeler-kendilerine-ait-spor-kuluplerine-yardim-yapabilir-mi/

Ardahan F, Turgut T, Kaplan Kalkan A. (2016) Her yönüyle rekreasyon. Ankara: Detay Yayıncılık

Aydın, A. D., Demir, H., & Yetim, A. (2007). Türk Spor Politikalarında Öngörülen Hedeflerin Gerçekleşme Düzeylerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma GSGM Örneği. Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 1(2), 87-96.

Atalı, Levent (2014) Belediye" İbaresinin Spor Kulüpleri Tarafından Tüzel Kişilik Adlarında Kullanılmasının Değerlendirilmesi, Mahalli İdareler Dergisi, Yıl:2•Sayı:19(220),Temmuz' 14

Bıçaklı, Levent; (2005) Türkiye'de ve Dünya'da Spor Hukuku, Yargısı ve Özelliklerin, Spor Hukuku Kolokyumu, Galatasaray Üniversitesi Yayınları, Ağustos 2005, İstanbul

Bromage, Arthur (1950), Municipal Government and Administration, Appleton Century-CroftsİInc., New York.dan aktaranDoğu, Gazanfer-Kesim, ÜmitSivrikaya, Ömer (2002). "Belediyelerin Sporla İlgili İşlevleri: Düzce Belediyesi Örneği", Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt 11, Sayı 2 Nisan,s.93.

Doğu, Gazanfer-Kesim,Ümit-Sivrikaya, Ömer (2002). "Belediyelerin Sporla İlgili İşlevleri: Düzce Belediyesi Örneği", Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt 11, Sayı 2 Nisan, ss. 89-106.

Çağlayan, Ramazan (2007) Spor Hukuku, Asil Yayın Dağıtım, Ankara 2007; CE-CM (Council Of Europe Committee Of Ministers), (2001) Recommendation No. R (92) 13 Rev Of The Committee Of Ministers To Member States On The Revised European Sports Charter Online Erişim: https://rm.coe.int/16804c9dbb

Devecioğlu, S (2005) Türkiye'de spor sektörü stratejilerinin geliştirilmesi, Verimlilik Dergisi, 2, s: 118

Erkoç, B. (2023). Toplumun Sosyal Sağlık Düzeyinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. Toplum ve Sosyal Hizmet, 34(1), 133-149.

Erten, Rıfat (2007) Milletlerarası Özel Hukukta Spor, Adalet Yayınları, Ankara

Harvey, Jean, (2001), "The Role of Sportand Recreation Policy in Fostering Citizenship:The Canadian Experience", Canadian Policy Research Networks Inc. (CPRN), 600250 Albert Street, Ottawa, Ontario K1P 6M1, CPRN Discussion Paper No. F|17,pp.23-45

Kartal, P. (2020). Bir hak olarak spor faaliyeti. Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 26(2), 537-570.

Koç, C. (2021). İnsan Hakları Bağlamında Sporda Irkçılık ve Ayrımcılık Yasağı (Master's thesis, Necmettin Erbakan University (Turkey)).

Mull FF, Bayless KG, Jamieson LM, 2005. Recreational Sport Management. Human Kinetics, Champaign.

Öz, N. D. (2022). Spor yönetiminde eğitim ve uygulama erkinin rekreasyon politikalarına ilişkin görüşlerinin incelenmesi. Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Spor Yöneticiliği Anabilim Dalı Doktora Tezi

Sivrikaya, Ömer(2022) Türkiye'de Büyükşehir Belediyelerinin Spor Yönetiminde Rolü ve Etkinliği, Sporda Araştırma ve. Değerlendirmeler. Ekim 2022. Editör, Mustafa Altınkök, Ahmet Haktan SİVRİKAYA , Gece yayınevi

Şimşek,Alparslan (2013) Spor Müsabakalarında Sporcuların Yaralanmasından Ve Ölmesinden Kaynaklanan Hukuki Sorumluluk , Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı Y.L Tezi

Uçar, A. (2016). Türkiye'de spor ve rekreasyon politikalarının oluşumu ve bu hizmetlerin sunumu. Yerel Politikalar Akademik Araştırma ve Düşünce Dergisi Yıl 3 Sayı 6 Sh. 27-48

Yetim, A., (2000) Sporun Sosyal Görünümü, Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, Cilt:V, Sayı:L,S:63,2000.

XVIII. Yüzyıl Habsburg Sefaretnameleri

Ercan Örenler[1]

1

Giriş

XVIII.Yüzyılda Habsburg Sefaretnameleri isimli yapmış olduğumuz çalışmada Avusturya ülkesine gitmiş olan Osmanlı Sefirleri; Seyfullah Ağa, Müteferrika İbrahim Ağa, Silahdar İbrahim Ağa, Mustafa Efendi, Mustafa Hatti Efendi, Ahmet Resmi Efendi, Ebubekir Ratib Efendi gibi Osmanlı sefirlerinin yapmış olduğu elçilik faaliyetleri sonucunda meydana gelen gelişmeler hakkında önemli bilgiler verilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde, diplomasinin ilk dönemlerde kullanılış şekli ve ne şekilde uygulamış olduğu, ilerleyen süreçlerde ise merkezi yapıda meydan gelen bozulmalar ve bu bozulma neticesinde "ad hoc" diplomasiden geçici diplomasi ve daha sonra ise sürekli diplomasi uygulamasının kullanılışları hakkında bilgi verilecektir. Belgrad'ın tarihsel süreçteki yeri de yine bu çalışmada önemli bir yer alacaktır. Son olarak ise Osmanlı Devleti'nde Sefaretname geleneğinin yine gelişimi ve kullanılış şekli hakkında bilgilendirme yapılmaktadır. Makaleyi yazarken amacımız burada, bu sefirlerin Habsburg ülkesinde diplomatik kaide ve kuralları ne şekilde gerçekleştirmiş olduğunu göstermektedir. Bu elçilerin raporları Osmanlı Devleti'nin modernleşmesi ve Avrupa diplomasi anlayışına ayak uydurmak açısında da hayatı önem taşımaktadır. Sefirlerin raporları sonucunda Avrupa'da var olan birçok önemli gelişme Osmanlı Devleti'nde uygulanmaya başlayacaktır. Bunlar arasında Avrupa'ya gönderilen öğrenciler neticesinde tıp alanında çalışmalar yapılmış, yine bu sefirler sayesinde Osmanlı Devleti'nde matbaanın icat edilmesine vesile olunmuştur. Her ne kadar matbaa ilk başlarda etkin bir şekilde Osmanlı Devleti'nde yeterli düzeyde kullanılamadıysa da daha sonraları matbaa 'da birçok eser basılmaya başlanacak etkinlik alanını genişletecektir. Yine bu sefirlerin sefaret raporları ile ilgili çalışmalarından yararlanılarak konumuzun içerik yapısı zenginleştirildi.

1. Osmanlı Diplomasisinde Elçi Gönderimi

Diplomasi Yunan asıllı "diploma" kelimesinden türemiştir. Antik Yunan'da "ikiye katlanmış olan şey, katlanılan kâğıt" demek olmakla birlikte "diploma" eski Yunanistan'da "iki levha adı verilen ve bunların üzerine yazılmış olan hukuki bir çözümleme" için kullanılırdı. Latincede "tavsiyename yada selahiyet bir konu hakkında insanları yönlendirme (selahiyet) kağıdı" olmanın yanında İmparator ve Senatolar tarafından ülkenin posta hizmetlerini gerçekleştirmek için araçlarda kullanılan bir pasaport idi. Askerlik hizmetini yapanlara imkanlar sunan ayrıcalık anlamlarında kullanılırdı. Ortaçağ'da ise devlet dairelerinde "diplomasi" yerine "berat", "mektub, belge" anlamlarına gelen charta, ep'ıstola, littera, pagina, briet ve urkunde kelimeleri kullanılır, ilerleyen zamanlarda bu ifade farklılaşarak resmi belge olarak kullanılırdı. Fransız dilinde "d ip lö m e", "şehadet-

nâme, berat, imtiyaz" anlamlarına gelmektedir ve buradan türeyen diplomatika ise "şehâdet-nâme, imtiyaz-nâme ve eski ahid ve kanunlarla berat vs.yi halletmek fenni" yahut biraz daha geniş olarak "hukukî ve idârî önem taşıyan belge ve resmî kayıtları malzeme ve muhtevâ yönünden inceleyen ilim dalı" olarak ifade edilirdi (Kütükoğlu,1988).

Osmanlı Devleti'nde diplomatika'da ise belgelerin Osmanlıca versiyonlarına "vüsûk" kökünden gelip ve "sağlam bir delil, senet" anlamlarını ifade eden vesîka ismi verilirdi. Vesikanın yanında "varak" ekinin çoğulu diyebileceğimiz "evrak" kelimeside kullanılmış, Osmanlı arşivlerine ise "hazine-i evrak" adını vermişlerdir. Osmanlı Devleti'nde ilk olarak yapılan diplomasi çalışmalarına II.Meşruiyet'ten bir yıl kadar sonra 1909'da Târîh-i Osmânî Encümeni'de ve 1914'teki Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuasının yayınlanması ile başlayacaktır. Devlet'in diplomatik anlayışının temelleri Orta Asya'da kurulmuş olan Uygur Türklerine kadar uzanmaktadır. Bununla birlikte birçok İslam Devleti'nin diplomatik kaideleri ve kurallarının da etkisi altında kalmıştır. Etkisi altında kalmış olduğu bu yapı ve kurumları olduğu gibi bırakmayarak bunları geliştirmiştir (Kütükoğlu 1994). Bu anlamda diplomasi kelimesi devletlerin dış politikada siyasi bir etki aracı olarak kullandığı ve devletlerarası ilişkilerin savaşla değil, barışçıl yollarla yürütülmesini ifade eder(Kurtaran, 2014).

Osmanlı Devleti'nin uygulamış olduğu diplomasi uygulamalarında hem Batı'nın hem de Doğu'nun etkilerini görmek kaçınılmazdı. Devlet, ilk etapta Bizans Devleti ile diplomatik ilişkiler kurmuş ve bu devletten önemli oranda etkilenmiştir. Bu sebepten dolayı Osmanlı Diplomatları, batıya gittikleri zaman buralarda var olan diplomasi onlara hiç de yabancı gelmeyecektir. Yabancı devletlerin elçileri Osmanlı ülkesine geldikleri zaman Padişah'ın mutlak egemenliğini vurgulamak için daha ciddi ve daha ağırbaşlı bur ortam oluşurdu. Osmanlı diplomasi anlayışında İslam Hukuku'nda var olan ilke ve kavramlar temel teşkil ederdi. Bu sebepten dolayı İslam Ülkeleri genel olarakDarü'l-Harb, gayr-ı Müslimlerin yaşadığı ve cihad yapılmaya müsait olan ülkeler, Darü'l İslam İslam Topraklarındaki şeriatın var olduğu yerler, Darü's Sulh devlete tabi bağlı ve haraçlarını ödeyen ülkeler olarak sıralanırdı (Öz, 2018).

Osmanlı Diplomasisinin gelişmesinin ve olgunlaşmasında devletin siyasi tarihinden bağımsız bir şekilde elbette düşünülemez. Osmanlı İmparatorluğu'nun yabancı güçlere ve bilhassa Avrupa güçlerine karşı daha güçlü ve daha etkili bir müzâkere durumlarında bile diplomaside bu minval üzerine gelişmeye başlayacaktır. Osmanlı fetihlerinin Anadolu'yu geçip Balkanlara ve Avrupa'ya doğru ilerlemesi ile diplomatik işlemlerde bu doğrultuda gelişip olgunlaşacaktır. Avrupa ile kurulacak olan bu diplomatik ilişkiler İstanbul'un Fethi sonrasında daha

yoğun bir hal alacaktır. Bu gelişmeler olurken özellikle Balkanlar ve Doğu Avrupa'da dur durak bilmeyen Osmanlı Fetihleri, diplomaside de ilk dönemlerde bazı ilkleri benimseyecektir. Buna göre; "Hiçbir Avrupa Hıristiyan devleti eşit haklara haiz muhatap kabul etmeme ve bun devletler ile her ne olur ise olsun hiçbir zaman kalıcı ve daimi bir barış içinde olmama" prensibini benimseyip buna göre hareket edilecektir (Savaş,1999; Kurtaran 2009).

Osmanoğulları Beyliği'nin, kurulup büyük bir cihan İmparatorluğu kurmasında 13. Ve 14. Yüzyıl Anadolu ve komşu devletlerinde siyasi istikrarsızlık ve büyük boşluklar var idi. Devlet ise bu siyasi boşluktan yararlanıp kuruluş safhasını gerçekleştirecektir. Anadolu ve Batı'da çok aktörlü ve aralarındaki büyük güç dengeleri mücadelelerinde Osmanlı Devleti birçok farklı strateji kullandı ve kullanmış olduğu bu stratejilerden en önemlilerden birisi de diplomasidir. Kuruluş yıllarında Osmanlı Devleti bu karışık yapıda kalıcılığını devam ettirmek ve büyümesinde her ne kadar kurulduğu bölgenin jeopolitik konumuna bağlanmış olsada evlilik yoluyla (Sultan Orhan Bey'in Bizans imparatoru Kantekuzenos kızı Teodora ile evlenmesi) (Savaş, 2007), (Germiyanoğlu Beyliği'nin kızının I.Murad ile evlenmesi ve çeyiz olarak bu beyliğin Osmanlılara bağlanması), geçici ittifaklar kurmuştur. Ayrıca gaza politikalarının uygulanması, Müslüman devletler ve Anadolu'da var olan beylikler ile akıllı ve stratejik planlar kurulması elçilik faaliyetleri için ulemanın nüfusundan yararlanmak vb. uygulamalar kuruluş döneminde savaş dışı olan bu eylemler modern anlamda olmasa bile Osmanlıların savaşın dışındaki bu araçları müzakere dediğimiz faaliyetlere dayanan, etkin bir şekilde bunları kullandığının ispatıdır. Osmanlı Devleti, kuruluş döneminde diplomasiyi daha çok akrabalık yolu, ittifaklar, toprakları satın alma (Kadı Burhanettin) vb. yollar kullanarak diplomasiyi hasbelkader kullanmaya çalışmış olacaktır. Diplomasinin etkili bir şekilde işlevsellik kazanması yükseliş döneminde ve II.Mehmed'den itibaren olacaktır (Elçi, 2009).

Osmanlı İmparatorluğunda, İstanbul'un fethinden sonra gelecek olan askeri başarıların yanında, II.Mehmed Cenevizlilere kapitülasyon (Kallek, 2000) vererek Venediklilere sürekli dış temsilcilik veya Osmanlı ülkesinde elçi bulundurma hakkını vermesi, Venedik Bayrağı olan gemilerin şehirde özgür bir şekilde dolaşmasına izin verilmesi devletin diplomatik ilişkilere vermiş olduğu önemi gösterir (Sander, 1987). Her ne kadar devlete zarar vermiş ise de Cem Sultan olayı da Batılı güçler ile çeşitli diplomatik ilişkiler kurulması açısından önemli sayılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin diplomatik olarak ilişkilerde bulunduğu diğer bir devlet Altınorda Devleti'dir. Altınorda Devleti hükümdarı Mahmud'un Fatih'e gönder-

miş olduğu bitik adı verilen mektuplarda iki devletin aralarındaki diplomatik ilişkileri gösteriyordu. Kuruluş aşamasında olduğu gibi devlet yükseliş sürecinde de evlilik, geçici elçilik ve mektup yolları ile Safevi Devleti ile diplomatik ilişkiler geliştirmiştir. Akkoyunlu Devleti yıldıktan sonra İran Coğrafyasında Safevi Devleti kurulacak, ve devletin başında ise güçlenerek "Kızılbaş"adı verilen bir kişini olduğunu öğrenen II.Bayezıd, İbrahim Çavuş Balaban himayesinde bir elçilik heyeti gönderip diplomatik ilişkiler kuracaktır.II.Bayezıd, Safevi Hükümdarına elçilik heyetinin yanında mektuplar göndermiş ve bu mektuplarda Akkoyunlulara karşı kazanmış olduğu zaferden dolayı tebrik etmiş, diğerinde ise Sünnilere karşı yürütmüş olduğu politikadan vazgeçmesi yönünde olacaktır. II.Bayezıd'tan sonra oğlu I.Selim döneminde de devam edecekti (Elçi, 2009).

I.Süleyman zamanında fetihler ile birlikte sınırların genişlemesine paralel olarak diplomasi alanında da en parlak dönem yaşanacaktır. Bu dönemde himayesi altında bulunan Katoliklere karşı Ortodokslar korunup kollanmıştır. Rus Knezlikleriyle bu Ortodoksların himayesi konusunda mücadele edecektir. Yaşanan bu durumların Osmanlı Devleti'nin ne kadar güçlü olduğunu, İslami bir devlet olan Osmanlı Devleti'nin çevresinde çok sayıda Ortodoks bulundurması ve bunları Avrupa'ya karşı ve özellikle de Ruslara karşı koruması büyük bir diplomasi örneğinin kanıtıdır. Osmanlıda ilk zamanlarda sürekli dış temsilcilik yalnızca Venediklilere ait iken devletin sınırlarını genişletip büyümesi ve Avrupa'da güçlenmesiyle siyasi üstünlüğü Osmanlılara kaptıranlar Venedik'ten sonra Macarlar, Hırvatlar, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu vb. devletler kendi geleneklerine uygun büyük olsa da bile Osmanlı coğrafyasına gelmeye başlayacaklardır. İlerleyen süreçlerde Avrupa'da herhangi bir sorun olduğu zaman devletler Osmanlı Devleti'nden yardım isteyeceklerdi, bunun akabinde Avrupa'daki devletler ile (Kutsal Roma Germen İmparatorluğu) diplomatik girişimler daha yoğun olacaktır. Bu gelişmeler Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da eşit bir diplomasi anlayışı benimsemediğini göstermektedir. Osmanlı ülkesine gelen yabacı elçilere dostu olanlara farklı düşmanı olanlara farklı muamelelerde bulunacaktır. Müslüman ülkeler (İran gibi) Osmanlı Devleti'ne gelince güzel karşılanıp ağırlanacaktır. Bunun aksine Avusturya heyeti gelirken kötü karşılanıp üstüne bazen padişah tarafından huzura bile alınmayacaktır. Osmanlı Devleti, XVII.Yüzyılda gücünün zirvesinde iken Avrupa'da meydan gelecek olan olaylarda bu devletten yardımlar istenecektir. Fransa kralına geçmesi beklenen Fransuva Kanuni'den yardım isteyecek ve bu girişim sonuncunda Fransuva başa geçecek ve burada da diplomasi kullanılmış olacaktır. İki ülke arasında siyasi ilişkilerin gelişmesine paralel olarak 1535 senesinde Osmanlı-Fransa Devleti arasında antlaşma yapılacak bu antlaşma sonucunda Fransa'ya kapitülasyon denilen ayrıcalık verilecektir. Fransa, Osmanlı

ülkesinde sürekli elçi bulunduracaktır. Bu gelişmelerden yola çıkılır ise devletin güçlü olduğu ve toprakları dış güçler tarafından tehdit edilmediği sürece "ad hoc" dediğimiz tek taraflı olacak olan diplomasi modeli aktif bir şekilde kullanılacaktır(Kodaman, Akçay, 2010).

Osmanlı Devleti'nin 16.Yüzyıldan sonra merkezi otoritedeki bozulmalar ve bunun diğer alanları doğrudan etkilemesi diplomasi alanında da görülecektir. Devleti'nin diplomasiyi kullanma biçimine yansıyacak ve bu tarihten itibaren artık ad hoc yerine diplomatik anlamda eşit bir sürece geçmesini sağlayacaktır. Osmanlılar, kapitülasyonları Avrupalı devletlere olası bir Haçlı İttifakını engellemek, Osmanlıya karşı bit güç dengesini bölmek vb. etkenlerden dolayı kapitülasyonları verirken bu tarihten itibaren merkezi otoriteyi korumak, ticaretini devam ettirmek, devletlerarası denge siyaseti dediğimiz güç birliğini korumak ve Avrupa'dan yardım almak örneğin; Ruslara karşı İngiliz ve Fransa'dan yardımlar almak olarak diplomasiyi kullanacaktır (Elçi 2009). Osmanlı Diplomasisi, devletin müzakerelerde güçlü olduğu 1606 Zitvatorok Antlaşmasına kadar olan dönem, Zitvatorok'tan 1699 yılındaki Karlofça Antlaşmasına kadar "eşit hakları haiz muhatap kabul etmemem" anlayışından vazgeçilip artık Avrupa ülkelerinde daimi elçiliklerin kurulduğu ve Avrupa Diplomasisinden yararlanıldığı üç dönem olacak bu şablona göre devlet diplomatik ilişkilerde bulunacaktır (Çiftçi, 2018).

Osmanlı Devleti'nde, diplomasi ve dış politikasına yön veren en önemli olayların başında şüphesiz 1606 Osmanlı-Avusturya Zitvatorok Andlaşması yer almaktadır. Yapılan bu andlaşmanın Osmanlı açısından önemi önceleri Avusturya-Macaristan İmparatoru olarak ifade edilen kişinin artık "Kaiser" olarak tanınması ve Osmanlıya yıllık ödemesi gereken verginin ise ortadan kaldırılmasıdır. Osmanlı tarihinin önemli bir dönüm noktası olan bu antlaşma aynı zamanda diplomatik olarak ilk prestij kaybı olması açısından da değerlidir. Bunu takiben 1699 yılındaki Karlofça Barış Antlaşması, Osmanlı Devleti'nde ilk defa yabancı bir devletin arabuluculuğunu kabul edecek, yine Osmanlı Diplomasisinde eskiden Moskov Prensi olan Rus Çarı'nın "Çarlık" unvanı kabul edilecektir (Savaş, 1999).

Osmanlılar 15.Yüzyıldan XVIII.Yüzyıla kadar yapmış olduğu antlaşmalarda genelde tek taraflı olarak hazırlanır ve karşı tarafa bunun kabul ettirilmesi istenirdi. Siyasi gücün kendisinde olmasından dolayı böyle bir yol izleyecektir. Lakin XVII.Yüzyılın sonlarında imzalanan Karlofça ile artık Osmanlı diplomasisi kayba uğrayacak ve saygınlığını kaybedecektir. Devletin uygulamamış olduğu tek taraflı (ad hoc) diplomasi anlayışı sekteye uğrayacak, artık karşı devletler dikkate alınacak ve buna göre yol haritası belirlenecektir (Kurtaran, Ankara 2015).

Osmanlı Devleti'nde XVII. Yüzyıldan itibaren elçilik ve elçilik girişiminde önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olacaktır. Batılı güçlerin artık Osmanlıları takip etmeye başlaması, dış ilişkilerde yapılacak olan çalışmaların sekteye uğramaya başlaması ve bilhassa Zitvatorok Antlaşmasından sonra bu sorunlar artık bariz bir şekilde görülmeye başlanacak, devlet bu sorunları gidermek için ise yeni yollar arayacaktır. Yapılacak olan çalışmalardan ilki olarak Divan-ı Hümâyûn'da görüşülen dış ilişkiler konusu artık sadrazamın konağı olan yerlerde görüşülmeye başlanacaktır (Elçi, 2009). Devletin, XVII.Yüzyılda gerçekleştirdiği bu gelişmeyi, XVIII.Yüzyılın başlarında Reisüküttab (Ahıshalı, 2007)'ın dış sorunlar ile ilgilenmesi gelişmeleri başlayacaktır. Karlofça Antlaşması'nda Dışişlerden sorumlu olan Mehmed Rami Efendi'nin göstermiş olduğu büyük başarılar oluşabilecek zararları minimum seviyeye indirecektir. Mehmet Rami Efendi'nin bu performansı bundan sonra dış ilişkilerin Reisülküttablar tarafından yürütülmesini gerekli kılacaktır (Uzunçarşılı, 1988). Osmanlı Devleti'ndeki Divan-ı Hümâyûndaki tercüme odalarının sorumluluklarını üzerine alan Reisülküttablık, 18.Yüzyıldan sonra sadrazam ve kethüdadan sonra üçüncü bir şahıs olan Reisülküttablık doğrudan doğruya vezirliğe yükselme konumuna gelmiş olacaktır. II.Mahmud, yapmış olduğu reformlarıyla hariciye nezaretine dönüşüp, içişlerine ait olan görev ve yetkilerini bırakıp yalnızca dışişleri ile ilgili sorunlar ile ilgilenmeye başlayacaktır (Kınlı, 2004).

Osmanlı Devleti, 1699 Karlofça Antlaşmasından sonraki temek felsefesi kaybettiği yerleri geri almak olacak ki bu açıdan 1711 yılında Ruslarla yapılan Prut Antlaşmasında kaybettiği yerleri geri aldığının ilk ispatıdır. (Azak Kalesi geri alındı.) Diplomasi açısından ise Ruslar, İstanbul'da elçi bulundurmayacaklarını istemeseler de kabul edecektir. Osmanlıların Prutta elde etmiş olduğu başarı kaybettiği yerleri geri alma açısında önemliydi. Akabinden Venedik-Avusturya kuvvetleri karşı Osmanlı Devleti, Pasarofçada mağlup olacak, artık Avrupa'daki gelişmeleri takip etmek için geçici elçilik girişimlerinde bulunacaktır (Savaş, 1999).

Osmanlı Devleti'nde 1718'ten itibaren Avrupa ülkelerine gönderilen elçiler daha çok başa geçen yeni padişahları bildirmek, yapılmış olan barış şartlarını yeniden görüşmek, yapılmış olan bir antlaşma var ise bunu göndermek, savaş sonrasından yapılan barışının tesisini geliştirmek vb. belirli bir amaç doğrultusunda Avrupa'ya giderlerdi. 1718'ten sonra ise Avrupa'ya giden elçiler Batıdaki gelişmeleri yakından takip etmek ve bu gelişmeleri Osmanlı ülkesinde uygulamak gibi bir gaye doğrultusunda hareket edeceklerdir (Kurtaran, 2021).

1736 senesinde başlayan Osmanlı-Rus/Avusturya savaşları 1739 senesinde imzalanan Belgrad Antlaşması ile sona ermiştir. Osmanlı Devleti, bu savaşı ya-

bancı bir devleti arabuluculuğu (Fransa)'nın garantör devletliğinden dolayı antlaşma imzalamak zorunda kalacaktır. Bu antlaşmanın diğer önemli bir sonucu olarak Avusturya ile 50 yıl sürecek olan bir dostluk sürecine girilecektir. Ülkede, batı ile olan mücadeleler devam ederken doğuda İran ile sorunlar yaşanıyordu. 1746 senesinde İran ile yapılan antlaşma devam edilmiş, Sultan I.Mahmud döneminde Nadir Şah'ın ölmesi üzerine bu ülkeye saldırı gerçekleşmemiştir. I.Mahmud, dönemi Osmanlı diplomasi tarihi açısından en parlak devirlerden birisi olarak bilinirdi (Kurtaran, 2018). Özellikle 1739 senesinde yapılan Belgrad Antlaşması, devletin yaptığı en görkemli antlaşmadır. Bu tarihten sonra Ruslar ile sorunlar devam edecek, Ortodoksları kışkırtmak için Osmanlılar ile sorunlar yaşanacak ve iki taraf karşı karşıya gelecek, Osmanlı Devleti mağlup olup 1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanacaktır. Osmanlı tarihi açısında özellikle dış politikada imzalamış olduğu en ağır antlaşmalardan bir tanesidir. Seneler boyunca diplomatik açıdan dikkate alınmayan ve eşit haklara tabi tutulmayan Ruslar, Osmanlı Devleti'ne karşı üstünlük sağlamış ve Osmanlı diplomasisinde ilk defa Ruslara karşı savaş tazminatı ödenecektir. Rusya ile antlaşma imzalayan Osmanlı Devleti, 1790 yılında Prusya ile ilk defa tedafüî dediğimiz kendi sınırlarını koruyan bir antlaşma imzalayacaktır. Bu Antlaşmanın Osmanlı Devleti açısından önemi Hıristiyan bir devlet ile ve tarafların birbirinin toprak bütünlüğünü koruyan ilk antlaşma olması açısından oldukça önemliydi. Prusya ile yapılan antlaşmadan sonra devlet 1791 yılında Ziştovi,1792 senesinde ise Yaş Antlaşmalarını imzalamış ve toprak kayıpları bu antlaşmalar ile devam etmiştir. Bu tarihi süreçlerden sonra Osmanlı Devleti, diplomasi açısından artık Avrupa'daki devletler ile eşit haklara haiz uygulamasından mevcut siyasi yapısını devam ettirme yoluna gidecek ve buna göre bir yol izleyecektir (Savaş, 1999).

Osmanlı Devleti'nin diplomasi anlamında tarihine yön veren ve ışık tutan en kayda değer belgeleri Nâme-i Hümâyûnlar (Ertuğ, 2019), Sefâretnâmeler (Beydilli, 2009) ile Sınır Tahdid Raporları (Kurtaran, 2018) olarak gösterilmektedir.

Osmanlı Tarihi'nin ünlü tarihçilerinden Hammer, Osmanlı Devleti'nin ilk elçilik girişiminin Sultan Orhan (1324-1362) zamanında Bağdat'a gönderildiğini söylemektedir (Savaş, 2007). Osmanlı Devleti, Avrupa ile diplomatik ilişkileri XVIII.Yüzyılın başlarından itibaren oluşmaya başlanacaktır. Pasarofça Antlaşmasından Damat İbrahim Paşa sadaretindeki elçilik ve temsilcilerin yapılarında artışlar olacaktır. Avrupa'nın önemli ülkelerine (Paris, Viyana, Varşova, Rusya) kişilerin siyasi görüşmeler ya da ticari ilişkilerden dolayı değil, buranın kültürünü, sanatını, diplomasisini, sanayisini ve askeri-teknolojileri hakkında bilgiler edinmeye bunları raporlar halinde dönemin padişahlarına sunacaklardır (Yalçın-

kaya, 2002). 1719 senesinde Viyana'ya bir elçilik heyeti, 1721 senesinde ise Paris'e Yirmisekizinci Mehmet Sait Çelebi Efendi Elçi olarak gönderilecektir (Lewıs, 2007). Mehmed Çelebi, Osmanlılar tarafından kendisine tevdi edilen bu görevi layıkıyla yerine getirerek, seyahatinde o dönem için gezip gördüklerini, Paris'in ünlü sokak ve caddelerini, hastanelerini, askerlerin eğitim yaptıkları yerleri, okulların yapılarını ve verilen eğitimleri hakkında bilgiler sunmaktadır. Fakat şu bir gerçektir ki; verilen bilgilerde detaylı anlatım yapılmamış tamamen yüzeysel olarak bilgiler verilmiştir (Kurşun, 2015).

III.Selim döneminde, Osmanlı Diplomasisinde mütekabiliyet esası dediğimiz insanların ve vatandaşların yanı hak ve özgürlüklere sahip olması prensibine göre;1793 senesinde ilk Osmanlı Elçisi Yusuf Agah Efendi'yi Londra'ya göndermiştir. Daha sonrasında ise 1797 senesinde Paris'e Moralı Esseyid Ali Efendi, Berlin'e Ali Aziz Efendi, 19.Yüzyılda ise Viyana'ya İbrahim Atıf Efendi atanacaktır. Bu elçilik heyetlerine ek olarak İtalyan Liman kentlerine seferler ve şehberderlikler (konsolokluk) gönderilecektir. Osmanlılar, elçilik heyetini belirledikten sonra ilk yer olarak Fransa'yı tercih edeceklerdir. Bunun sebebi; I.Süleyman'dan itibaren gelişen dostluk ilişkileri ve taraflar arasında herhangi bir problemin meydana gelmemesi. Gönderilecek olan elçilik heyeti 3 yıllığına bu görevi yapar ve görev süresi dolmaya yakın yeni elçilik grupları oluşmaya başlar idi (Elçi, 2009).

2. Osmanlı Devleti'nde Sefaretname Geleneği

Kelimesinin aslı "sifaret" olan sefaret, terminolojik olarak elçilik anlamına gelirdi (Acar, 20019). Sefaretname, Osmanlı Devleti'nin yabancı ülkelere gönderdikleri sefirlerin bunların deneyim ve tecrübelerinin, görevlerini ne şekilde yaptıklarını anlatan kayda değer mektuplarında oluşmaktadır (Unat, 1968). Osmanlı Diplomasi tarihi açısından son derece önemli bilgiler içeren sefaretnameler, herhangi bir yabancı ülke hakkında ilk elde edilen ana kaynaklar olması bakımından önemli birer tarihi kaynaklardır. Bu belgeler, devletin, diğer ülkeler hakkında bilgi aldıkları elçilerin raporlarından oluşmaktadır. Müslüman ve gayrı Müslim pek çok ülke hakkında bilgi sunması açısından Osmanlı Devleti'nde bir bakıma bu mektuplar temel kaynaklardır. Bu tarihi belgelerin büyük bir çoğunluğu Avrupa'ya giden sefirlerin raporlardır ve ağırlıklı olarak XVII-XIX. Yüzyıllarını içermektedir. Askeri, ekonomi, sosyo-kültürel gibi nedenlerden dolayı Avrupa'nın kimliğinde meydana gelen değişimlerin ve bu değişimlerin sonuçlarını anlama ve değerlendirilmesi bakımından bu mektuplar, devletin Avrupa'ya karşı bakış açılarının değişmelerine ortam hazırlayacaktır. Sefirlerin kaleme aldığı bu

orijinal belgeler, yabancı ülkeler ile temasta bulunan elçinin buralarını nasıl gördükleri, Avrupa hakkında ne gibi bilgiler sunduğu, bu bilgileri anlatırken nelere dikkat ettiği hangi durumların başta olması gerektiği vb. konular işlenişi bakımından birinci elden kaynak teşkil edilmektedir (Korkut, 2003).

Sefaretname Belgeleri, bizzat sefirler tarafından yazıldığı gibi maiyetinde bulunan kişiler tarafından da yazılmış olabilmektedir. Sefaretname yazma geleneği Osmanlı Devleti'ne ait bir özellik olmayıp İslam tarihindeki Emevi Devleti'ne kadar gitmektedir. Fakat Osmanlı Devleti'nde var olan sefaretnameleri kendilerine özgü bir yapısı vardır: Osmanlı diplomasi tarihinde daimi elçiliklerin oldukça geç bir tarihinde açılması (1793) nedeniyle son derece geniş yetkiler ile Avrupa ülkelerine giden bu yetkili kişilerin yazmış oldukları raporların kendilerine özgü bir yapıdan oluşmaktadır. Bu bakımdan sefaretnameler, farklı yerlerden hizmet gören Venedik sefirlerinin hizmetleri sonucunda senato karşısında okuyacakları raporlara benzemektedir. Osmanlı Devleti'ndeki bu sefaretname raporları siyasi içerik bakımından zayıf, daimi elçiliklerin olmamasında dolayı Venedik'te var olan raporlara kıyasla sayıları daha azdır (Kurtaran, 2015).

Osmanlı Tarihinde ilk dönemlerden başlayarak yabancı devletlere gönderilen sefirlerin derecelerin neler olduğu, hangi unvanlar ile gittiği hangi sınıflardan oluştuğu hakkında bilgiler net ve açık değildir. Fakat XVI. Yüzyıldan itibaren hangi görevler ile ve yapacakları hizmetlerin yapısına türüne ve gönderildiklerin devletlerin siyasi konjonktürüne bakarak Büyük ve Orta Elçi olarak ikiye ayrıldığını görmekteyiz. Bunların yanında düşük bir memuriyet ya da bir mektubu götürmek maksadıyla giden kişilere "Nameres" denilirdi. Bazı durumlarda ikinci derece görevliler olan Çavuş, Ağa, Müteferrika adı altında yurt dışına görevliler gönderilmiştir. Bu giden kişilerin devlet nezdinde önemli bir kayda değer durumları yoktur. 1793 senesinde Londra'ya giden ilk daimi elçi olan Yusuf Agah Efendi, Osmanlı diplomasisini tek taraflı (ad hoc) olarak uygulayacaktır. Osmanlı Devleti'nde ilk daimi elçilik faaliyetleri İstanbul Fethi(1453) sonra Venedikliler balyos (Şakiroğlu, 1992) tarafından kurulacak ve akabinde 15. Yüzyıldan sonra Avrupa'da pek çok ülke bu daimi elçi maslahatgüzar(kapu kethüdası) maksadıylaOsmanlı ülkesine geleceklerdir. Osmanlı İmparatorluğu ise ilk daimi elçisini bundan 340 yıl kadar sonra gönderecektir (Yalçınkaya, 2018).

Sefaretname türünde yazılan eserlerin sayısı bugün tam olarak 48 adettir. Bu türde yazılmış olan eserlerin bir bölümü kazara elden çıkarılmış, bir bölümü ise henüz bulunamamaktadır. Yazılmış olan bu sefaretnamelerin büyük bir kısmını Avrupa devletleri oluşturmaktadır (36 adedini). Bu Avrupa ülkelerine yazılan sefaretnamelere bakıldığı zaman; Avusturya 9, Fransa 7, Rusya 8, Polonya 3, İsveç

1, Prusya 3, İspanya 1, İngiltere 3, İtalya 1toplamda ise 36 adet sefaretname yazılmıştır. Bu sefaretnamelerden de anlaşılacağı üzere yoğunluk daha çok Avusturya, Rusya ve Fransa'da oluşmaktadır. Bunun nedeni; Osmanlı Devleti'nin bu devletler ile yaşamış olduğu siyasi ve diplomatik sorunlardan dolayı bu devletler ile diplomasi yollar ile sorunların çözümüne başvuracaktır Manzum ve nesir olarak yazılmış olan bu sefir raporları, klasik nesir üslûbuyla ve eskiden beri var olan tarzlarda yazılacaktır. Nesir(düz yazı) olarak yazılacak olan bu eserler geleneğe balkı kalarak Allah'a hamd, Peygambere Salavat, dönemin padişahına ve önemli devlet büyüklerine tazim ve dualar ile başlar, sebeb-itertib, sebeb-i te'lif gibi kalıplaşmış ifadeler ile devam ederdi. Osmanlı Devleti'ndeki, sefaretnameler içerisinde yalnızca 1793 senesinde Londra'ya giden ilk ikamet elçisi olan Yusuf Agah Efendi'nin Londra Sefaretnamesi, kâtibi Raif Efendi tarafından yazılacak ve bu eser Fransızca kaleme alınmış ilk eserdir(Gürsoy, 2006).

Faik Reşit Unat, Osmanlı Sefaretnamelerinin toplamda 46 adet olduğunu söylerken, Azmi Süslü, bu sayının 45 olduğunu ifade etmektedir (Korkut, 2003). Mehmet Alaaddi Yalçınkaya ise Avrupa, Asya ve Afrika ülkeleriyle ilgili olarak toplam sefaretname sayıları, ülkeleri ile ilgili olarak şu sıralamayı yapmaktadır:

AVRUPAÜlkeleri	**Sefaret-name Sayısı**	**Asya ve Afrika Ülkeleri**	**Sefaretname Sayıları**
Macaristan	1	Akkoyunlu	1
Avusturya(Nemçe)	10	İran	7
Fransa	7	Hindistan	1
Rusya	14	Buhara Hanlığı	1
Polonya (Lehistan)	3	Fas	2
İsveç	1		**12 ADET**
Prusya(Almanya)	4		
İspanya	1		
İngiltere	4		
İtalya	1		

46 ADET

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzerine bugüne kadar toplam 58 adet sefaretname ortaya çıkarılmıştır. Bu sefaretnamelerin yaklaşık ¾'ü Avrupa ülkeleri hakkında kaleme alınmış iken, geriye kalanlar Asya-Afrika'da bulunan İslam ülkeleri hakkında yazılmaktadır (Yalçınkaya, 2018).

Osmanlı elçilik heyetleri, sefaretnamelerini yazarken, oldukça gizli olan resmi raporları yazmamışlardır. Bunun sebebi; resmi talimatlar ve devletin dış politikası hakkında bilgiler içermesinden dolayıdır. Avrupa ülkelerinde daimi elçilikler kurulana kadar giden sefirler kısa süreliğine bu görevleri yerine getirip ardından geri gelirler ve Padişah, Sadrazam ve Reisülküttab ile yarı ayrı görüşüp, gözlemleri ve yaşamış oldukları durumlar hakkında bilgiler sunarlardı (Erdoğan, 2019).

Osmanlı Diplomasisinde, Avrupa'nın birçok yerine gidecek olan sefirlerde var olan diplomatik kurallara göre hareket edilirdi. Yabancı devletler ile Osmanlı Devleti arasında elçileri karşılama, ağırlama merasimi, uğurlama, birbirlerine hediyeler verme vb. Durumlarda birbirlerine eşit ve adaletli bir tutum göstermeye çalışırlar idi (Gürsoy, 2002). Sefir olarak gönderilecek olan bu kişilerde Osmanlı bürokrasinde çalışmış olması, kültür seviyesi yüksek, uluslar arası ilişkileri son derece iyi bilen ve çoğunlukla zengin olanlar bu görevlere seçilirdi. Osmanlı Sefirlerinin, gideceği ülkelerin hükümdarlarına çeşitli hediyeler göndermeleri bir adet haline gelecektir. Gönderilecek olan hediyelerde Osmanlı Maliyesinde hiçbir fedakârlıktan kaçınılmadığı, Osmanlının servet ve cömertliklerinin fazla olduğunun gönderilen hediyelerde eli açıklık yapılıp gönderildiği Avrupa'ya gidecek olan vakanüvis (Kütükoğlu, 2012) tarihçilerde fazlasıyla görülecektir (Quataert, 2008).

Yabancı ülkelere sefir olarak gidecek olan kişiler yolculuğa başlamadan önce sadrazam ve dönemin şeyhülislamı ile birlikte padişahın huzuruna çıkarlar ve padişah tarafından kendisine verilen mektubu aldıktan sonra kendisine hilat giydirilirdi. Sefir, Avrupa ülkelerine götüreceği hediyeleri aldıktan sonra Sultanahmet'ten hareket ederek hangi ülkeye gidecek ise oraya doğru yol alacaktır. Elçi heyeti, sınırı geçtikten sonra artık misafir konumunda olup masrafları gideceği ülke tarafından karşılanırdı (Acar, 2019).

Osmanlı Sefir heyeti, kalabalık bir grup ile yolculuğa çıkacaktır. Bu heyetin içerisinde; katip, seyis, hizmetçi, aşçı, muhafız, rehber, yaver ve tercümanlar ile seyahate gideceklerdi. Osmanlı Devleti'nde ilk daimi elçi olacak olan Yusuf Ağah Efendi'nin Londra Sefaretinde yabancı ülkelerde eğitim gören ilk Türk öğrenciler olan Mehmed Derviş Efendi ile Mehmed Tahir Efendiler de yer alacaktır. Osmanlı Devleti'nde, sefaretname türünde yazılmış olan ilk eser II.Mehmed döneminde kurulmuş olan dostluk ilişkileri Avusturya devletine gönderilen Hacı Zağanos Paşa'nın raporudur. Bu sefaretname, II.Mehmed'in ilk 10 yılını rastlamaktadır (Alioğlu, 2020). Osmanlıların göndermiş olduğu son sefaretname ise 1872-1877 yıllarında İran'da elçilik yapacak olan Mehmed Tahir Münif Paşa'nın risalesi olacaktır (Yalçınkaya, 1996). Fakat tüm bunlara bakarak öncesinde ve sonrasında sefaretname türünde yazılmış olan eserlerin olmadığını söylemek

doğru olmaz. Osmanlı Arşivinde ve münferit kişilerin ellerinde olan eserlerin inceleri artarak çoğalınca bu alanda daha pek çok eserin ortaya çıkacağını ifade edilmektedir. (Uluocak, 2007) Sefaretnameler, o dönemlerde Avrupa'yı tanımayan Osmanlı Devleti ve toplumu için aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır (Sazak, 2016).

Osmanlı sefaretleri edebi tür olarak seyahat günlüğü, hatırat ve içerikleri yalnızca siyasi konulardan oluşmaları bakımında ikiye ayrılmaktadır. İçeriklerinde yalnızca siyasi konular barındıran sefaretnameler, gittikleri ülkelerin siyasi, sosyal, ekonomi ve askeri tarihleri hakkında bilgiler vermektedir. Buna karşın hatıra yada seyahat günlüğü olarak kaleme alınan sefaretlerde, devletin sefir tayin merasimi, gitmiş oldukları devlet hükümdarına sunacakları hediyelerin teslimi, mektupların Avrupa hükümdarlarına takdimi ve cevapların yazılması, İstanbul'dan ayrılışından itibaren geleceği tarihe kadar tecrübe etmiş olduğu gözlemleri ve nerelere uğradıkları hakkında detaylı bilgilerden oluşmaktadır. Bu bakımdan ikinci tür olarak isimlendirilen sefaretnameler, hem kültür ve hem de diplomasi bakımından oldukça geniş bilgilere sahiptir. Osmanlı Devleti'nde, klasik anlamda düzenlenmiş olan ilk sefaretname örneği 1665 tarihli olanıdır. Bu sefaretname Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında imzalanmış olan Vasvar Antlaşması ile iki taraf arasında dostluk ilişkilerin artması ve Avusturya Kralına hediyeler sunmak için 300 kişilik bir elçilik heyeti ile Kara Mustafa Paşa'ya ait olanıdır. Osmanlı tarihinde bu türün yazılmasına neden olan olay, 1683 senesinde Kutsal İttifak savaşları sonucunda imzalamış olduğu 1699 tarihli Karlofça Antlaşması olacaktır. Bu antlaşma ile batıya karşı var olan üstünlük ve eşitlik anlayışı kaybolacaktır (Kurtaran, 2018) Aradan geçen 19 yıl gibi bir sürede 1718 senesinde ilk defa batının üstünlüğü resmen kabul edilecektir. Osmanlı kimliğinin oluşmasında artık dışlamış ve öteki olarak lanse edilen Avrupa oluşturmaya başlayacaktır. Bu süreçler doğrultusunda artık Avrupa'ya sefirler gönderilmeye başlanacaktır. Yirmisekiz Çelebi Mehmed, Paris'e gönderilecek, İbrahim Paşa Viyana'ya, Moskova'ya Nişli Mehmed Ağa gibi sefirler gönderilecektir. III.Selim ile birlikte daimi(ikametgâh) elçilik girişimleri gerçekleşecektir ve giden sefirler üçer yıllığına bu görevleri yapacaklardır.1793 senesinde Ağah Yusuf Efendi Londra'ya ikamet elçi olarak gidecek ve sonrasında Paris, Viyana ve Berlin gibi Avrupa'nın güzide şehirlerine de gidilecektir (Kurtaran, 2015).

Sefaretnameler, manzum olarak yazılabildiği gibi genellikle nesir olarak kaleme alınmıştır. Nesir olarak kaleme alınan bu eserlerde ara ara mukaddime (önsöz) kısımları manzum olmanın yanında şair olan sefirler eserlerine manzum bölümlerde yerleştireceklerdir. Yazılacak olan bu raporlar Osmanlı yazı türü olan

"rik'a, rik'a kırması" olarak yazılan bu sefaretnameler Türkçe olarak kaleme alınmaktadır. Yalnızca Mahmud Rauf Efendi'nin yazmış olduğu eseri Fransızcadır. Osmanlı Devleti'nde bu sefaret raporları, modernleşmenin bir programı olarak görülmektedir. Bu raporlarda anlatıldığına göre devlet, askeri okullar, talim edilecek ordular, silah, top ve mühimmat gibi konularda elçilerden gelecek olan yardımları bekleyecek, yetişmiş olan askeri ve sivil personeller Osmanlı Devleti'nde, çalışmak isteyeceklerdir. Ebubekir Ratıb Efendi'nin Viyana Sefaretnamesinde, Viyana giden doktorlar sayesinde Türkiye'de tıbbın gelişip ilerlemesinde katkılar sunulacaktır. Benzer şekilde matbaa'nın kurulup gelişmesinde bu sefirlerin yazmış olduğu bilgiler son derece önemliydi. Yirmisekiz Çelebi Mehmed, yanında beraber götürdüğü oğlu Mehmed Sait Efendi ve arkadaşı olan İbrahim Müteferrika sayesinde matbaa Osmanlı ülkesine gelecekti. 1839 Tanzimat Fermanı'nda, Fransa'da elçilik görevi yapan Mustafa Reşid Paşa'nın girişimleri ile hayata geçecekti (Gürsoy, 2002).

3. XVIII. Yüzyıl'da Habsburg'a Giden Osmanlı Sefirleri

Osmanlı Devleti'nin 18.Yüzyıl'da en fazla sefir gönderdiği ülkeler arasında başta Avusturya, Rusya ve İran yer almaktadır (Unat, 1968). İki devlet arasında Sefaret gönderilme nedenleri; taraflar arasında meydan gelen savaşlar, yapılacak olan barış antlaşmasının şartları ve antlaşma uzatılacak ise bunun uzatılma gerekçeleri, Osmanlı Devleti'nin herhangi bir ülkeye yapacağı seferlerde Avusturya'nın kendisi karşı savaşmayacağı, tahta bir padişahın çıkması halinde cülus olarak bunun tebliğ edilmesi Avusturya'nın Osmanlı Devleti'ne göndereceği elçiye karşılık devletin bu ülkeye karşılık vermesi vb. etkenleri sayabiliriz. Bu gelişmeler dikkate alındığında iki taraf için elçilerin oldukça önemli bir yerde olduğunu görmekteyiz.

Osmanlı Devleti'ndeki elçiler, padişah ve sadrazam mektupları ile bunların hediyelerini, yazılacak olan cevap mektupları ve Avusturya'da gelen hediyeleri Osmanlı Devleti'ne ulaştırmakla ilgilenirlerdi. Birbirlerine yoğun bir şekilde gönderilen bu mektuplarda barışın korunması (David, 2012) ve devam ettirilmesi olacaktır. Giden sefirler görevleri sırasında görmüş oldukları; menzilleri, yaşamış oldukları anıları daha önce görmemiş olduğu ilginç ve tuhaf hadiseleri detaylı bir şekilde yazarlardı. Bu sefaretnamelerin içlerinde elçiler, Avusturya çasarı, çasariçesi, başvekili veya üst düzey devlet yöneticileri ile yapmış oldukları siyasi görüşmeleri de yine bu sefaretnamelerine yazarlardı. Sefaretnamelerdeki bilgilerden yola çıkarak XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Avusturya arasında olan ilişkileri bölümler halinde inceleyeceğiz (Kuyucu, 2020).

3.1.Seyfullah Ağa'nın Sefareti

Yapmış olduğu sefareti dışında hayatı hakkında bilgi olmayan Seyfullah Ağa, Osmanlı Devleti'nde kaos ortamının var olduğu bir süreçte Viyana Sefaretine tayin olacaktır. Seyfullah Ağa, Avusturya'nın İstanbul'da var olan elçisi Talman'ın yazmış olduğu rapor çerçevesinde Avusturya ile yapılan ve 25 yıl gibi bir süreye yayılan Karlofça Antlaşması'nın yenilenmesi ve uzatılması gibi konuları görüşmek üzere Viyana'ya gidecektir. Buna göre Seyfullah Ağa 1711 yılında 16-20 kişilik bir heyet ile Avusturya'ya doğru hareket edecektir. Avusturya Prensine gönderilen Osmanlı elçisinin asıl niyeti Osmanlı-Prusya ilişkilerinde Avusturya'nın tarafsızlığını sağlamaktır. Seyfullah Ağa, bu görüşmeler sırasında Lehistan tahtına Avusturya karşıtının birisinin geçmesi üzerine Viyana Hükümeti bu durumdan rahatsız olacak ve Osmanlı Sefiri yaşanan bu hadiseye müdahalede bulunacaktır. Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa tarafından yazılıp, Osmanlı elçisine verilmiş olan mektup daha önce yazılmış olan mektuplardan oldukça farklılık göstermektedir. Mektubu farklı kılan etken; savaşa yol açan, yapılan savaşı haklı gösteren nedenleri detaylı bir şekilde kaleme alınıp yazılmış olmasıdır. Mektup'ta ayrıca iki taraf arasında dostluğun devam edebilmesi ve ilişkiler bozulmaması hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Bu raporda tamamen siyasi konular(üst düzey yöneticiler ile yapılan görüşmeler) yer almaktadır, toplumsal ve buna benzer konular bu mektubun içerisinde yer almazdı Osmanlı tarihinde bu elçilik raporu Karlofça Antlaşmasından arabuluculuğu kabul etmiş olan devletin Avrupa diplomasi kurallarına göre hareket ettiğinin ilk belgesidir (Karaca, 2018).

Osmanlı Sefiri olan Seyfullah Ağa, Avusturya'ya geldiği vakit Viyana hükümetinin ileri gelenleri ile görüşmeler gerçekleştirecektir. Elçilik raporlarında bu görüşmeler hakkında detaylı bilgiler sunan Osmanlı sefiri, iki ülke arasında siyasi ilişkiler hakkında da bilgiler sunmaktadır (Kuyucu, 2020).

1711 Yılında Avusturya'ya gelecek olan Seyfullah Efendi, kendisini bir bakıma savaşın içerisinde bulacaktır. İsveç Kralı XII.Şarl, Rusya ile yapılan savaştan kaçarak Osmanlı ülkesine sığınmıştır. Bu durum üzerine yeni bir Osmanlı-Rus savaşı meydana gelme durumu gündeme gelecektir. Bab-ı Âli ise, bu durum karşısında Avusturya'ya bir bakıma teminat vermek durumunda kalacaktır. Osmanlı Devleti'nin, olası bir Rus savaşı sırasında eski savaş müttefikleri olan Lehistan'ın bu duruma dahil olmayacağını ve yeni toprakları elde edimeyeceği konusunda bir bakıma Seyfullah Efendi'yi buraya garanti vermek için göndermiştir. Seyfullah Ağa, 5 Mart 1711 Perşembe günü Belgrad şehrine gelecek ve burada Belgrad Muhafızı olan Abdi Paşa tarafından karşılanıp ve buraya gelme sebebi

olan Avusturya Prensi Eugen'e verilecek mektup hakkında bilgi verecektir. Seyfullah Ağa burada belli bir süre kaldıktan sonra himayesine verilen tercüman ve korumalar ile yola koyulacaktır. Varajdin diye bir kasabaya geldiklerini ifade eden sefir burası için; "Hududtan Varajdin'e 10 günde vasıl olundu" ifadesini sefaretnamesinde dile getirecektir. Sonunda 7 Nisan'da Viyana'ya ulaşırlar. Varajdin'e geçişi ve Viyana'ya gelmesi arasındaki mesafe 11 günü bulacaktır. Seyfullah Ağa 20 kişilik bir maiyetle Viyana'ya ve kendisine tahsis edilen Leixenringisches Haus'a yerleştigi haberi 7 Nisan tarihli olarak yayımlanan Viyana Gazetesi"nde okurlara bildirilmiştir. Bununla beraber kendisine tercümanlık eden Schmidt'in günlüğünde bu sayının Seyfullah Aga ile birlikte 25 kişi olarak beyan etmektedir. Seyfullah Ağa Viyana'da kendisine tahsis edilen mekanda Kant von Volska tarafından ağırlanacaktır,ve Viyana'ya gelmesinden dolayı duyulan memnuniyet ifade edilir, kendisine nezaket gösterisinde bulunulurdu. Viyana'ya geldiğinin 3. günü (9 Nisan 1711) başvekil Prens Eugen von Savoyen tarafından kabul edilip ağırlanacaktır. Bu görüşmeden 4 gün sonra, 13 Nisan günü Prens Eugen tarafından ikinci defa olarak kabul edilecektir. Prens Eugen ile görüşmenin hangi tarihte yapıldığı seyahatnamede belirtilmemekle beraber, bu verilen tarihlerden hareketle, 15 Nisan'da olmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu husus tercüman Schmidt tarafından tutulan kayıtlarda da teyid edilmektedir. Seyfullah Ağa kabul salonunda Avusturya Prensi ile görüşme yerine gelirken, Türk usulü selam vererek üç; defa temenna ve hemen kendiliğinden Prens'in olan kanepeye oturduktan sonra Türkçe olarak gelme nedenini beyan ve Sadrazam tarafından gönderilen mektubu sunmuştur. Prens yaşanan bu olay karşından şapkasını çıkarmak olarak algılayacak, yanı başında duran kişiye şapkasını takdim edecektir. Ardından Osmanlı Sefiri Türkçe, Avusturya Prensi Almanca konuşacaklardı. Bu hadise Schmidt tarafından not alınmıştır. Avusturya Prensi ile yapılacak olan ikinci görüşme daha çok siyasi konulardan olacak ve Osmanlı elçisi Lehistan'a herhangi bir seferin olmayacağını vurgular. Osmanlı ordusunun Lehistan'a girdiği yönünde çıkan haberlerin ise asılsız olduğunu beyan edecektir. Eugen, Seyfullah Efendi'ye kendisi İstanbul'da olmadığı sırada Lehistan taraflarına Osmanlı kuvvetlerinin geldiğini, Tatar bölgesinde Rus saldırılarını önlemek için böyle bir girişimin olabileceğini ifade eder. Birkaç gün içerisinde İspanya Veraset Savaşları için Fransa'ya gideceğini söyleyen Prens Eugen, bundan sonraki görüşmeleri başvekili tarafından gerçekleşeceğini ifade edecektir. Yapılacak olan üçüncü ve son görüşme bir bakıma veda niteliği taşımaktadır ve Prens Eugen'in Fransa'ya yolculuğu hakkında olacaktır. Görüşmede iki taraf arasında dostluk ilişkilerin devam etmesi yönünde olub Lehistan'a herhangi bir müdahale'nin yapılmaması hakkında olacaktır.

Seyfullah Ağa Avusturya Presn ile gerçekleştirmiş olduğu görüşmelerde, her durumda tamamen güven verici sözler söylemiş, bunu yanında iki devlet arasındaki Karlofca Barışı ile oluşan ılımlı durumun devamının arzu edildiğini bir kez daha temin edilecektir. Bunun üzerine kendisine takdim edilmek üzere hazırlanmış gümüş eşyalar elçinin sefaretnamesindeki ifadesiyle "evani" konulur ve hediye olarak verilecektir. Osmanlı sefiri kendilerine gösterilmiş olan bu dostça içten davranışlar için teşekkür eder, kendileri için ifade edilen dostane sözlerin Osmanlı Devleti temsilcisi olarak Avusturya tarafına da aynı duygular içerisinde bulunduğunu söyleyip vedalaşma gerçekleşecektir. Eugen'e yazılmış olan mektubu cevabı yazılıp Seyfullah Ağa'ya verilecek gönderilecektir (Beydilli ve Erünsal, 2002).

3.2. Müteferrika İbrahim Ağa'nın Sefareti

Osmanlı Devleti, 1720 senesinde Avusturya-Venedik ile imzalamış olduğu antlaşma gereği Avusturya ile karşılıklı olarak birbirlerine elçiler göndereceklerdi. Bu sebepten dolayı Osmanlı devleti Rumeli Beylerbeyisi ile İbrahim Paşa'yı bu görev için uygun bulmuştur. Yazılma şekli ve Viyana'ya gönderilmesi konusunda kaleme alınmış olan bu rapor daha önce var olan elçilik raporlarından oldukça farklı idi. Başlangıç bölümünde besmele, Yüce yaratıcıya övgü dolu sözler ile dua, tanzim ve rahmet yerlerinin olmadan direk olarak tarih verilip yazılmaya başlanmıştır. Bu elçilik raporuna bundan dolayı zaman ve mekanın olması hasebiyle günlük olarak değerlendirmek yerinde olacaktır (Korkut, 2007). Bu elçilik raporunun diğer bir farklı yönü sınırların belirlenmesinde uygulanacak olan diplomatik unsurlar detaylı bir şekilde kaleme alınacaktır. Bu sebepten buralara gelen elçilik heyetleri hemen görüşmelere başlayacak, taraflar arasında sınırlar oluşturulduktan sonra sefaret heyetleri birbirlerinin sınırlarını geçerek belirledikleri yerlerde sulh görüşmelerinde bulunacaklardır. Daha öncesinde Viyana'ya gönderilmiş olan elçilerde böyle bir durum zuhur etmemiştir. Bundan dolayı Osmanlı Devleti diplomasisi açısından oldukça önemlidir. Bu durumun nedeni, daha önceleri sadece tek taraflı olarak elçilerin gönderilmiş olması böyle bir durumun yaşanmamış olmasıdır. İbrahim Paşa'nın bu raporunun diğer bir yönü başına bir başlık koyması, atına binerken sorguç koyması bunun yalnızca diplomasi açısından değil diğer yazılmış olan raporlardan farkını ortaya koyacaktır. İbrahim Paşa sınıra uğurlanırken mehter takımları eşliğinde, Avusturya tarafından gelecek olan heyet ise trampetler eşliğinde görüşme alanına gelecektir. Elçilik raporunun ilerleyen bölümlerinde Avusturya'nın coğrafi yapıların hakkında da bilgilere ulaşmaktayız. Osmanlı heyeti, prens ve Avusturya kralı ile görüşmesini yapmak üzere içeri girer-girmez ilk önce çavuş ağaları ayağa kalkıp alkışlamada bulunacaktır. Avusturya Kralı, Osmanlı elçisi ile bizzat görüşmemiş yetkilendirdiği bir yönetici

görüşmüştür. Bu durum Avusturya diplomasi için bir kural olup kral yabancı kişiler ile görüşme yapmayacaktır. Aynı görüşme prensle yapılınca bu defa çavuş ağalarının prensi ayakta alkışladıkları görüşmüştür. Elçilik mektuplarında bu tür ifadelerin yer alması yabancı ülkelerin diplomatik kuralları ile ilgili bilgi vermesi açısından önemliydi. Avusturya'da yapılan top şenlikleri ve bu şenliklere Mustafa Paşa'nın Beç şehrinde uğradığı bozgundan dolayı bir daha yapılması hakkında da bilgiler yer almaktadır. İbrahim Paşa'nın barış görüşmelerinde herhangi bir olumsuz durum yaşanmadan memlekete tekrardan geri dönülecektir (Karaca, 2018). Bu sefaretname örneği Osmanlı Devleti'nin Karlofça Antlaşmasını yansıtan ve tıpkı Seyfullah Ağa'da olduğu gibi sefaretname kuralları çerçevesinde gerçekleşecektir (Beydilli ve Erünsal, 2002).İlgili sefaretnamede Belgrad ile ilgili herhangi bir veri bulunamamıştır.

Silahtar İbrahim Ağa'nın Sefareti

Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında imzalanan 1719 Pasarofça Antlaşması gereği taraflar arasında elçi göndermesi ahit maddeleri yer almaktadır. Avusturya bu antlaşma gereği olarak 1719 senesinde Kont De Virmont'u İstanbul'a elçi olarak gönderecektir. Osmanlı Devleti'nde ise sefir belirlenirken önceki dönemlerde yapılmış olan antlaşmalarda bulunan kişiler bu göreve seçilirlerdi. Bu kural dikkate alındığında Pasarofça Antlaşmasında en yetkili olan Defterdar-ı Şıkk-ı Sani Silahdar İbrahim Ağa, Rumeli Beylerbeyi yetkisi verilerek bu göreve getirilip Avusturya'ya sefir olarak gönderilecektir (Özcan, Uğur, Çakır, İzgörer, 2013).

Dönemin Padişah'ı olan II.Ahmed (1703-1730), Viyanada Osmanlı Devleti'nin çok güzel bir şekilde temsil edilmesini istiyordu. Daha önceleri Viyana giden elçilere nazaran İbrahim Ağa'ya verilecek olan hediyelerin Avrupa Devleti hükümdarlarına sunulabilecek en gösterişli ve en heybetli olanından olmasını istiyordu. O dönemlerde Avusturya Kralına diğer ülkelerden gelmiş olan hediyelerde gerçekten de Osmanlı Devleti'nin sunmuş olduğu hediyeler yanında yetersiz ve eksik kalırdı. Taraflar arasında birbirlerine gönderilen sefirlerin tüm masrafları ise ev sahibi devlet tarafından karşılanırdı. Fakat gerek Osmanlı Devleti ve gerek Avusturya hükümetleri ekonomik olarak zayıf olduklarında bu masraflar devlete oldukça bir yük getirirdi (Hammer, 2020).

Osmanlı Sefiri olan İbrahim Ağa, Viyana günlerinde iken bir sefaretname kaleme alacaktır. Yazılmış olan bu sefaretname, İbrahim Paşa'nın kendi yazmış olduğu eseri olmayıp himayesinde olan bir kişi tarafından kaleme alınacaktır. İbrahim Paşa, Gürcü olup sultan II.Mustafa (1695-1703) zamanında silahdar (Turan, 2009) olmuş, III.Ahmed'in saltanatı döneminde ise nişancı (Afyoncu, 2007)lık görevine tayin olacaktır. Pasarofça Antlaşmasındaki zekası, üstün kabiliyeti ve

lisanın düzgün ve yeterli olması nedeniyle Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın dikkatini çekecek ve Viyana Sefirliğine tayin olacaktır. Viyana Sefaretnamesi eseri 23 Mart 1719 senesinde elçi olarak tayin edilen İbrahim Paşa'nın İstanbul'dan hareket etmesi ile başlar, Viyana gitmesine kadar yollarda yaşamış deneyimlerden oluşmaktadır. Sefir mübadele merasimleri bu eserde teferruatlı bir şekilde anlatılmaktadır. İbrahim Paşa, Avusturya sınırlarını geçtiği zaman kendisine ve elçilik heyetinin her türlü ihtiyacını karşılamak üzere bir komsar (erzak ihtiyaclarını karşılan yetkili) gönderilmiştir. Komsar, dörtyüz atlı ile birlikte buraya gelip Osmanlı sefir heyetini alıp Beç şehrine götürecektir (Kuyucu, 2020).

İbrahim Paşa, yazmış olduğu Sefaretnamesinde Avusturya'ya giderken ve dönerken yollar arasındaki mesafeleri, izlenimleri anlatmaktadır. Geçmiş olduğu sınırlarda yapılmış olan sefir merasimlerini, 20 sene kadar Osmanlı Devleti'nin himayesinde olup daha sonra kaybedilen Belgrad'ın durumunu, Nemçe kralı tarafından nasıl ağırlandıklarını, burada olan halkın çeşitli yönlerini insanlar ile kurmuş oldukları ilişkileri anlatmaktadır. Osmanlı Diplomasisinde ilk defa bir sefirin Nâme-i Hümâyûn mektubu ile çeşitli hediyelerin Avusturya kralına sunuş biçimleri teferruatlı bir şekilde İbrahim Paşa'nın Viyana Sefaretinden anlatılmaktadır (Eşel, 2022).

Osmanlı Sefirinin, Belgrada geldiklerinde General Otovar ve kendileri adına düzenlenecek olan etkinliklerden bahsedilmeden geçilmesi imkânsız olurdu. Otovor'un, mezarlıklarda olan taşların sökülüp savaşta ağır hasar alan kale ve kentteki surların yapımı için kullanıldığını anlatmaktadır. Bölgeden sıkı bir denetimin olduğu ve buraya giriş ve çıkışların yabancılara pek olmadığını ifade etmektedir (Sözen, 2020).

Eskiden Yeniçeri Ağası, vezirlerin kıymetlisi(Vezir-i Mükerrem) olarak ifade edilen Abdullah Paşa, Rumeli'de vali olmasının yanında bütün Rumeli'deki eyaletler ile birlikte Niş'te muhafızdır. Sefir olarak İstanbul'dan Niş bölgesine gelecek olan İbrahim Paşa'yı, Abdullah Paşa'da karşılamaya gelecektir. Hem Osmanlı sefirleri hem de Nemçe ülkesine ait sefirlerin karşılıklı mübadele olunacağı yer ise Raçine ile Parakin arasındaki yerdir ve bu yer iki devlet için de üçer saatlik mesafeden oluşacaktır.

Sefir değiştirme geleneği olarak üç adet sınır taşı tespit edilir. Bu belirlenen taşlardan iki tanesi her ülkenin kendi sınırlarını içerir ve taraflar bu taşlara ulaşmak isterler. Sınır taşlarına her iki taraf geldikten sonra orta taşta buluşmak için hareket edilir ve mübadele faaliyeti gerçekleşir idi. Diplomasi tarihinde sınır taşlarına kim sonda ulaşır ise o taraf diplomatik olarak karşı tarafa üstünlük göste-

rirdi. Abdullah Paşa'da bu uygulamayı çok iyi bildiği için Avusturya tarafı hareket etmeden bu girişimde bulunmamıştır. Sınır taşarı işlemi gerçekleştikten sonra Rumeli Valisi Abdullah Paşa ile Avusturya generali kendi sınırlarına geçerlerdi. Sınır dikili taşlar arasındaki mesafe kırkar adımdan oluşurdu, her iki taraf orta yerde adımlardan sonra buluşacaklardı. Birbirlerinin ellerini tutup oturduktan sonra sefirleri çağıran vekiller barış görüşmelerini konuşmaya başlar idi. Abdullah Paşa, Sefir İbrahim Paşa'nın elini alıp Belgrad generaline teslim ederken sefirin buraya gelme nedenini açıklar: "Âl-i Osman padişahının büyük sefiridir. Barış ve salah olmak için gönderilmiştir." Avusturya generali de kendi elçilerinin elini eline alıp: "Nemçe Kralının büyük sefiridir." dedikten sonra Abdullah Paşa'ya, Avusturya sefirini teslim eder

Viyana'ya gidip Avusturya Kralı ile görüşecek olan Osmanlı Sefiri, Osmanlı padişahının mektubunu ve hediyeleri takdim edecektir. Sefirin görevi yalnızca mektup ve hediyeleri takdim etmek değil bunun yanında kendisine söylenen emir ve tebliğleri de Avusturya Kralına takdim edecektir. Kral, sefirin getirmiş olduğu emir ve tebliğler için "münasip ve bizim için makuldur" ifadesini kullanacaktır. İbrahim Paşa, Nemçe Kralının Osmanlı Padişahına cevaba yazmış olduğu mektubu almaya gittiği zaman kral, iki taraf arasında dostluğun devam etmesi temin ettiğini hangi taraf bu barışı bozar ise bundan sorumlu o taraf olacaktır gibi bir ifade kullanacaktır. İbrahim Paşa ise bu cevaba "çok makul" ifadesinin kullandıktan sonra kralın yazmış olduğu mektubu alır. Kral adına başvekili barışın devam etmesini isterken Abdullah Paşa'da buna olumlu yaklaşacaktır (Kuyucu, 2020)

3.3. Mustafa Efendi'nin Sefareti

Faik Reşit Unat'ın ifade ettiği biçimiyle Mustafa Efendi'nin Viyana Sefaretnamesi'nin 5 adet nüshası bulunmaktadır. Bunlar; İstanbul Fatih Millet Kütüphanesi (No:843), İstanbul Fatih Millet Kütüphanesi (No:844), İstanbul Topkapı Müzesi (No:224), İstanbul Üniversitesi Yıldız Yazmaları (No:270), İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Nuru Osmaniye Koleksiyonu (No:1293/2)Mustafa Efendi'nin Viyana Sefaretnamesinin nüshaları arasında yer almaktadır (Unat, 1968).

Mustafa Efendi'nin 1730 Viyana Sefaretnamesi, kendi dönemine kadar yazılmış olan sefaretnamelerden oldukça farklı bir yerde yer almaktadır. Şöyle ki; 1793 yılına kadar yazılmış olan sefaretnamelerde sefirler genel olarak oranın tarihi, coğrafyası, kültürleri hakkında bilgiler vermektedir. Sefirler, sefirlik görevinin başlangıcından bu görevin son bulduğu güne kadar olan olayları eserinde kaleme almıştır. Elçiler gezip gördükleri ve şahit oldukları bu olayları dört bölüm

halinde kaleme almıştır. Fakat 1793 senesinden sonra tayin olan ikamet(mukim) elçi Wikipedia Özgür Ansiklopedi, 2024) ler ise genel olarak siyasi içerikli konulardan oluşmaktadır. Mustafa Efendi'nin 1730 senesinde yazmış olduğu bu sefaretname de 1793 yılından sonraki sefaretnameler gibi siyasi konulardan meydana gelmektedir. Bu farklılıktan dolayı bu elçilik raporunda gidiş-geliş bölge coğrafyası, sosyo-ekonomik ve kültürel konular yok denecek kadar azdır. Hammer'den edinilen bilgilere göre bu sefirlik heyeti 62 kişiden oluşmakta ve bunları isimleri eserde bulunmamaktadır. Elçilik heyeti içerisinde; mühür muhafızı, hazinedar, kilerci(bir çeşit kâhya), tütüncü, şamdancı, imam, tüfekçiler, şatırlar, uşaklar, hizmetkârlar vb. kişiler bulunmaktadır. Mustafa Efendi'nin, Avusturya Kralı VI. Karl'a sunulan hediyeler arasında Osmanlıda basılan son üç yıla ait eserler yer almaktadır. Krala sunulan bu hediyelere karşılık kendisine Meninski (Wikipedia Özgür Ansiklopedi, 2024)'ninLûgatı hediye edilmiştir. İki taraf arasında gerçekleşen bu kitap alışverişleri Osmanlı Diplomasi tarihinde ilk ve tektir (Hammer, 2020).

Mustafa Efendi'nin Nemçe Sefaretnamesi, dönemin padişahı olan I.Mahmud(1730-1754)'a olan dua bölümü ile başlamaktadır. Elçi, akabinde I.Mahmud'uncülus'unu ifade etmekte ve Avusturya Devleti'nin siyasi yapısı hakkında bilgiler verilmektedir. Mustafa Eefndi, seferatında Avusturya Kralı'nın başkanlık ve siyasi görevleri dışında şehrin diğer birimlerinin giderleri hakkında bütçeler ayırdığını ve bu mali durum hakkında açıklamalar yapmaktadır. İki devlet arasında kıyaslama yapan elçi, Osmanlı hazinesinin yaklaşık olarak yüz kat daha Avusturya hazinesinden daha iyi olduğunu beyan etmektedir. Hazine dışında ordusu hakkında da bilgi veren Mustafa Efendi, ülkenin kıtlık vb. sorunlar ile mücadelesiyle ilgili durumlara değinmiştir. Bu elçilik raporunun diğer elçilik raporlarından farkı İspanya Veraset Savaşları hakkında bilgi verilmiş olmasıdır. Avusturya ile Osmanlı Devleti'ni bir kez daha karşılaştırmasını yapan sefir, Nemçe'nin Osmanlı Devleti için bir tehdit olamayacağını bildirmektedir. Avusturya'nın aslında önceki süreçlerde de Osmanlı için bir tehdit olmadığını söyleyen Mustafa Efendi, devletin kırk yada sene seneden beri buralar için önemli girişimlerde bulunulmadığından dolayı meydana gelen gidişatın Osmanlı Devleti için olumsuz sonuçlandığını söylemektedir (Karaca, 2018).

3.4. Mustafa Hatti Efendi'nin Sefareti

Osmanlı Devleti ile Avusturya/Rusya arasında imzalanan 1739 Belgrad Antlaşmasının yenilenmesi için Osmanlı Devleti tarafından Mustafa Hatti Efendi, nişancılık rütbesi ve ilk kez bir orta elçi (İlim ve Medeniyet, 2018) olarak 1748 senesinde Avusturya'ya elçi olarak gönderilecektir (Savaş, 1997). Osmanlı elçisi

olan Mustafa Hatti Efendi, hem Avusturya İmparatoruna ve hem de çariçeye yazılmış olan iki adet Nâme-i Hümâyûnu yanına alacaktır ki bu Osmanlı tarihinde bir ilk olması açısından son derece önemlidir. Bu mektuplar yanında kral ve kraliçe için ayrılmış olan hediyeleri de yanına alıp götürecektir. Sefir, götüreceği hediyeleri ve mektupları yanına aldıktan sonra 22 Ocak günü İstanbul'da ayrılı ve elli iki gün gibi bir zaman diliminden sonra 12 Mart 1748 günü Avusturya'ya ulaşır. Mustafa Efendi, İstanbul'dan ayrılıp Viyana'ya gelene kadar yolda görmüş olduğu ve yaşamış olduğu olaylar hakkında bilgi vermemiştir. Nemçe'nin, Osmanlı elçilik heyetini alması ve karşılaması protokol ile uğradıkları yerleri ve taraflar arasında meydan gelen diyaloglar hakkında bilgi verecektir (Savaş, 1999).

Pasarofça Antlaşmasından sonra Avusturya'ya doğudan gelen veba hastalığının yayılmasını önlemek için birtakım önlemler alacaktır. Almış olduğu bu tedbirleri Osmanlı Elçilik heyetine uygulamak isteyecek ve 40 gün gibi bir süreyi karantinadan geçirilmesi gerektiğini Avusturya tercümanı Bericht von Schwacheim tarafından gelen sefir grubuna bildirilir. Bu gelişme üzerine Mustafa Hatti Efendi, İstanbul'dan gelirken hastalık adına kendilerinde hiçbir belirtinin olmadığını ve kırk günlük sürenin de oldukça fazla olduğunu söyleyip süreye itiraz edecekler ve yalnızca kendilerine muayene kontrolü yapılacaktır. Baş tercüman Mustafa Hatti Efendi'ye, daha önce buraya gelen elçilik heyetlerinde olduğu gibi kral ve kraliçe ile ne gibi konuşmaların yapılacağını bir kâğıda yazıp kendisine teslim edilmesi gerektiğini söyleyecek ve Mustafa Hatti Efendi'de bu krala uyarak gerekeni yapacaktır. Mustafa Hatti Efendi, 11 Haziran günü kral ile görüşmesi gerçekleşecek ve hediyelerini, mektuplarını kral ve kraliçeye sunduktan sonra Osmanlı padişahına görüşmesinin gerçekleştiğini bildirmek için hazinedar ile raporunu gönderecektir. Osmanlı sefiri, Viyana izlenimlerini yazmaya devam ederek, Nemçe ülkesinde meydan gelen hadiseleri yazmaya devam edecektir. Viyana'da Leopoldstadt yabancı elçilerin ikamet ettiği yerde kalacak olan Osmanlı Sefiri Mustafa Hatti Efendi, ziyafet ve ziyaretlere katılacak, ayrıca önemli yerleri (Rasathane, Schonbrunn Sarayı, Opera vb) bulunmuş ve buraları seferatnamesinde ifade etmiştir. Kral ve Kraliçe tarafından verilen ziyafetlerde Türk aşçılar tarafından Türk yemekleri hazırlanmış, Osmanlı Sefir heyeti bunların altında kalmayarak benzer şekilde ziyafetler verilecek ve yine bunlar sefaretnamede dile getirilecektir. Mustafa Hatti Efendi, sefaretnamesinde ilk defa "dondurma" ile burada karşılaşmış olduğunu söyleyecektir. Avusturya İmparatoriçesi Maria Theresia, barışa ve dostluğa her zaman sadık kalacaklarını bildirerek, Mustafa Hatti Efendi'ye oldukça yakın bir ilgi ve alaka gösterecek daha çok yaşta olan kralzadeler ile tanıştırmış ve yakın ilişki kurulmuştur. Osmanlı Sefirine ikramda her-

hangi bir sorun meydana gelmemesi için büyük çaba gösterecek olan Nemçe çariçesi her fırsatta sefirin herhangi bir ihtiyacının olup olmadığı yönünde telkinlerde bulunacaktır (Savaş, 1997). Mustafa Hatti Efendi'nin Viyana Sefaretnamesi, Nemçe ülkesinde çok büyük bir ilgi ile karşılanacaktır. Osmanlı Sefirine, kendisinin konumuna duyulan ilgiden dolayı Avusturyadaki Devlet Arşivlerinde var olan mevcut belgelerde bu ilgi ve alaka sıklıkla dile getirilirdi. Elçinin Viyana Sefaretnamesinde, Belgrad Antlaşmasi (1739) yenilenmesi, hakkında da bilgiler sunulmaktadır. Bu sefaret raporu o dönemin şartları göz önüne alındığında büyük bir anlam ifade etmiştir (Savaş, 1991).

Şairlik yönü de bulunan Mustafa Hatti Efendi'nin okumuş olduğu şiiri çok beğenilir ve Avusturya Meclis binasına asılacaktır (Kuyucu, 2020). Avusturya Kralı ve Kraliçesi ile vedalaştıktan sonra yola koyulmaya başlayan sefir, 24 Ekim'den Tuna'dan hareket ederek Viyana'dan ayrılacak,29 Kasım'da sınır şehri olan Zemum'a gelecek, 2 Aralık günü Belgrad canibine teslim olacak elçi iki gün burada dinlendikten sonra 4 Aralık günü Belgrad'tan hareket ederek 20 Aralık günü Rusçuk'a gelecektir. 17 Ocak 1749 günü İstanbul'a gelecektir (Savaş, 1999).

3.5. Ahmed Resmi Efendi'nin Sefareti

Osmanlı Devleti'nde 13 Aralık 1754 günü Sultan I.Mahmud'un ölmesi üzerine yerine kardeşi III.Osman'ın geçmesi ve genç yaşta vefat etmesi üzerine 30 Ekim 1757 III.Mustafa padişah olacaktır. Başa geçen bu yeni padişahın diğer ülkelere bildirimi yapılırken Avusturya ülkesine ise bu durumu bildirmek için Ahmed Resmi Efendi görevlendirilecektir(Atsız, 1980) .1757-1758 yılları arasında Avusturya'da sefaret görevlerini tamamladıktan sonra 1763 senesinde Prusya'ya elçi olarak gönderilecektir (Kütükoğlu,1989).

Ahmed Resmi Efendi'nin Sefaretnamesi, Besmele ve ve Allah'a hamd ile başlar ve izlenimleri hakkında bilgiler sunar. Ahmed Rasim, Edirneden yola çıktıklarını değinerek geçirmiş oldukları şehirleri sırasıyla ve yaşamış olduğu hadiseleri detaylı bir şekilde bu sefaretnamesinde anlatacaktır. Sefir 19 Nisan günü kral ile görüşmesi gerçekleşir ve bu görüşmeyi ve kendisini karşılama alayını sefaretnamesinde anlatacaktır. Büyük Frederic'in Avusturya saldırma ihtimaline karşı kral, Osmanlı elçilik heyetine araba ve adamlar vermek isteyecektir. Ahmed Efendi ise bu durumdan rahatsız olup izin isteyip Osmanlı ülkesine geri dönmek için talepte bulunacaktır. Yaşanan bu durum üzerine Avusturya Kralı, padişaha veabı ve hediyeler ile gitmelerine izin verecektir. Viyana hükümeti, Osmanlı sefirinden memnun kalacaktır. Ahmed Resmi Efendi ise 2 Temmuz 1758 günü Viyana'dan ayrılıp Belgrad'a gelecektir (Kuyucu, 2020).

3.6. Ebubekir RatıbEfendi'nin Sefareti

1757 senesinin sonrasında Avusturya'ya sefir olarak gönderilen Ebubekir Ratıb Efendi'nin gönderilme sebebi;III.Osman'ın vefat etmesi üzerine yerine geçen III.Mustafa'nın başa geçme haberini bildirmek için bu ülkeye sefir olarak gönderilecektir. Ebubekir Ratıb Efendi, kendisinden önceki sefirlerde olduğu gibi görmüş olduğu yerleri geldiği zaman ele alıp yazacak ve bu eserinde siyasi konular yok denecek kadar az olacaktır. Eserin muhteva özelliklerine bakıldığı zaman; tarihi, coğrafyası, sosyo-kültürel yönleri vb. konular hakkında detaylı bir çalışma hazırlanacaktır (Sert, 2023).

Ebubekir Ratıb Efendi ve beraberindeki heyet, 22 Aralık günü Avusturya'nın Sibin kasabasına ve buradan Temeşvar'a gelecektir. Temeşvar'da davet edildiği bir opera gösterisine katılacak olan sefir bu gözleminin raporunda detaylı bir şekilde anlatacaktır. Temeşvar kasabasında, vekil, ketküda, subaylar olmasına rağmen; oyunlara katılabilmek için bu kişilerden izin belgeleri almak zorundadırlar. Bu izinler ile opera binasına gidiliyordu. Bu oyunların tamamı ise manzum şeklinde sahnelenecektir. Her hikayeyi kıyafet ile gösterip sergilerlerdi. Bu opera binaları iki bazen de daha fazla olurdu (Kuyucu, 2020). Temeşvar'da elçilik heyeti için gelen general, subaylar gibi askeri kadrodan gelenler hoş geldiniz diye karşılamışlar, ardından gelen kişiler o kadar çoğalmış ki avlu insanlar ile dolup taşmıştır.

Osmanlı Sefiri, Temeşvar kalesini gezmemekle birlikte burası hakkında sefaretinde bilgiler vermektedir. Buna binaen; Temeşvar kalesi düz bir yerde kurulmuştur, yakınında başka herhangi bir kent veya kale bulunmadığını ifade etmektedir. Kalenin etrafı büyüklü küçüktü göllerle çevrilidir, kaledeki surlar dört kat ve her katta on beş arşındır, katların arasında silah, cephane ve malzeme bulunmaktadır. Buranın dört kapısı mevcuttur; birincisi Lagoş tarafına bakan yerde, ikincisi Bec tarafına bakan tarafta, üçüncüsü Pançova tarafına açılan yerde, dördüncü ve sonuncusu ise Varoş kapısıdır ki bu kapıların üzerlerinde tabyalar bulunurdu. Bu tabyalar üçerli on iki adetten oluşurdu. Dışarıdan buraya bakanlar, buranın ada olduğunu görür ve suyun bırakılması halinde etraf deniz haline bürünür olarak görülmektedir. 16 Ocak günü elçilik heyeti Temeşvar'da ayrılarak beş konak ileride olan Macar beyzadeleri tarafından uğurlanırlardı. Sefir, burayı yazacağı sefaretnamesinde bir hayli uzun uzadıya anlatacaktır. Çünkü burası gelmiş oldukları ilk Nemçe kentidir. Sefir Avusturya'nın bir değil de iki tane başbakanı olduğunu öğrenecektir. Bunlar Prens Kolorado ve Prens Kavaniç'tir. Kendisinde ise bir adet mektup olunca eşyalarını unutma bahanesiyle bir adamını İstanbul'a gönderilip diğer kişi içinde mektup yazılmasını isteyecektir. Sibin ve

Erdel gezilerinde Ebubekir Ratıp Efendi, okulları, işyerlerini, dini ayin yapılan yerleri gezip buralar ile ilgili raporlar tutacaktır. Kendisinden nelere gitmek istiyor ise bununla ilgili bir plan hazırlamasını isteyeceklerdi.Sibinde emekli olan bir generalin kütüphanesini gezip yabancı ve türk yazarlar hakkında bilgi alacak ve okumuş olduğu eserler ile ilgili olarak gazetede yayınları çıkacaktır (Bilim, 1990).

Osmanlı Sefirinin Avusturya Sefaretnamesi, klasik anlamda var olan sefaretname türleri bakımında şekil yapısı ve genel özelliklerini taşımasının yanında bir Osmanlı diplomasinin Avrupa karşısında deneyimlerini görmüş olduğu yerleri yansıtan ilk eserlerden olması bakımından son derece değerlidir. Avrupa'da var olan kurum ve kuruluşlar hakkında da bilgi vermesi Batılılaşma açısından değerlidir. Sefaretname gene olarak dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde; elçilik heyetinin yola çıktıkları yer olan Şumnu'dan başladıkları nerelere uğradıkları, neler ile karşılaştıkları hangi güzelgahlardan geçtikleri, nerelerde dinlendikleri gibi bölümlerden oluşmaktadır. İkinci bölümde; seyahatleri sırasında yakalanmış oldukları sıtma hastalığından, Nemçe ülkesindeki protokol kuralların-dan var olan protokol'daki elçilerin rütbelerinin neler olduğu, Viyanada olan diğer şehirler hakkında bilgilerden oluşmaktadır.Üçüncü bölümde; Avusturya'daki önemli olan kurum ve okullardan ve bilhassa Osmanlı Devleti'nde istihdam edilecek olan Şark Akademisi'nden söz edilmektedir. Katılmış olduğu dans, bale, tiyatro, opera vb. aktiviteler hakkında bilgi vermektedir. Eserin son bölümünde ise III.Selim(1789-1807)'in yazmış olduğu mektubu II.Leopold'a ne şekilde verdiğini detaylı bir şekilde anlatmış ve İstanbul'a nasıl geldiklerine değinerek eserini tamamlayacaktır. Düz yazı olarak kaleme alınmış olan Avusturya Saferatnamesi, Türkçe ve Farsça manzum bölümleri de bulunmaktadır. Eserin dili herkesin anlayabileceği dilde sade ve anlaşılır bir şekilde yazılmıştır (Polatçı, 2024).

Ebubekir Efendi'nin Viyana Sefaretnamesi, Osmanlı Devleti'nde 18.Yüzyıl ile birlikte değişecek olan diplomasi yapısının önemli bir örneğini teşkil etmektedir. Bu tarihten itibaren devlet artık sürekli diplomasi (Eren 2021) modelini uygulayacağı için sefirin bu eseri Osmanlı Devleti'ndeki modernleşmenin alt yapılarını oluşturması açısında önemlidir. Ayrıca bu eserin önemli bir özelliği Osmanlı sefir heyetinin Viyana'da var olan kaleleri gezmek istemesi ve Nemçe'nin bu isteği geri çevirmesi Osmanlı açısından bir ilk olacaktır (Karaca 2018).

Sonuç

XVIII.Yüzyılda Habsburg Sefaretnameleri isimli çalışmada Osmanlı Sefirlerinin Avusturya ülkesine gitme nedenleri üzerinde durularak bilgilendirme yapılmaktadır. Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren tek taraflı (ad hoc) diplomasiyi benimsediği için Avrupa ülkelerine elçi göndermemiştir. Bunun yanında yabancı devletler ise buna benzer bir uygulamayı benimsememiş. Osmanlı ülkesine bir çok Avrupa Ülkesinden sefirlik heyetleri gelmeye başlayacaktır. Avusturya II.Mehmed zamanından itibaren Osmanlı Devletine sefirlerini göndermeye başlayacaktır. 1693 yılı Osmanlı Tarihi ve diplomasi açısından oldukça önemli bir yer alacaktı. Devlet bu tarihte Kutsal İttifak savaşlarında ağır bir mağlubiyet alacak ve 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması ile artık tek taraflı ve uygulamamış olduğu diplomasi girişimden vazgeçecek bunun yerini eşit şartlarda müzakare ve Avrupa'ya diplomatik anlamda sefirler gönderilmeye başlanacaktır. Karlofça Antlaşmasında göstermiş olduğu başarıdan dolayı Ebubekir Ratıp Efendi, Avusturya ülkesine sefir olacak gönderilecek ve bu uygulama artık diğer Avrupa ülkeleri içinde geçerli olacaktır. Konumuzun özünü oluşturan XVIII. Yüzyıl Habsburg sefaretnamesinde giden elçi heyetlerin bu faaliyetleri ne şekilde gerçekleştirmiş olduğu ve bu sefirlerin raporlarının Osmanlı diplomasisine ve Osmanlı ülkesine olan katkıları üzerinde durulacak ve nitekim tıp biliminin gelişmesi, matbaa'nın kurulması bu sefirlerin yazmış olduğu raporlar neticesinde gerçekleşecektir. Devlet, Avusturya başta olmak üzere diğer Avrupa ülkelerine göndermiş olduğu bu sefirlerin okumuş aydın kesimlerden, alanında yetkin, deneyimli kişilerden seçip göndermiştir. Giden bu sefirler yalnızca diplomatik girişimlerde bulunmamışlar, ülkenin bayındırlık faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Osmanlı sefirlerinin bu raporlarının diplomatik kurallara yansımasında, Osmanlı Devleti'nin kendisini hiçbir devlet ile bir tutmaması göndermiş olduğu sefirlerin birer casus olarak nitelendirilmesi bakımından Avusturya tarafından ilk defa XVIII. Yüzyılda Ebubekir Ratıb Efendi'ye bu etiket verilmesi şeklinde meydana gelecektir. Avusturya'dan, Osmanlı devletine sürekli olarak elçilik heyetleri gelirken (bu sayı toplam olarak 120dir), Osmanlı Devleti'nden ise Avusturya ülkesine 42 sefir gönderilecektir (Karaca, 2018). Osmanlı Devleti yalnızca resmi yollar ile bu diplomatik politikaları uygulamıyordu. Bilinçli olarak ve resmi olmayan bir şekilde Avrupa'nın pek çok ülkesine sefirler gönderip gelişmelerden haberdar olmak isteyecektir. Fakat bu uygulamış olduğu sistem devlete sınırlı oranlarda bilgilerin gelmesine neden olacaktır.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin modernleşme ve gelişmesi açısından oldukça önemli bir yerde olacak olan bu Avusturya sefaretnameleri, devletin siyasi

varlığının bir süre daha devam etmesine, Avrupa diplomatik kurallara göre hareket etmesine, kendisini diğer Avrupa ülkelerinden üstün görme anlayışından vazgeçmesi vb. etkenler neticesinde gerçekleşmiş olacaktır. Bu diplomatik belgeler neticesinde Avrupa'nın mevcut siyasi yapısı, sosyo-kültürel durumu, ekonomik yapıları hakkında da bilgiler edinilmiştir. Gidecek olan sefirlere Osmanlı Devleti tarafından hiçbir masraftan kaçınılmamış, Türkün gücünü Avrupa'ya göstermek için gösterişli ve pahalı hediyeler Avrupa Kral ve Kraliçelerine gönderilmiştir.

Kaynaklar

ACAR C. (2019), Ahmed Azmi Efendi'nin H.1205/M. 1790-91Tarihli Sefaretnamesi ile Seyyid Mehmed Vahid Efendi'nin H.1221/M. 1806-07 Tarihli Sefaretnamesinin Karşılaştırması ve Değerlendirilmesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Nevşehir.

AFYONCU E.(2007), "Nişancı", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 33, İstanbul, 156-158.

AHISHALI R(2007), "Reîsülküttab", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 34, İstanbul, 546-549.

ALİOĞLU Ö(2020), Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi Süleymaniye Kütüphanesi Zühtü Bey Koleksiyonu Nüshası İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Dizin-Tıpkı Basım, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Düzce.

ATSIZ B.(1980), Ahmed Resmi Efendi'nin Viyana ve Berlin Sefaretnameleri, İstanbul, Kervan Kitapçılık Basım Sanayi ve Ticaret A.Ş.

BEYDİLLİ K., ERUSAN İ(2002), "Prut Savaşı Öncesi Diplomatik Bir Teşebbüs Seyfullah Ağa'nın Viyana Elçiliği (1711)", Türk Tarih Belgeleri Dergisi, 26, Ankara, 1-47.

BEYDİLLİ K(2009), "Sefaretnâme", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 36, İstanbul, 289-294.

BİLİM C(1990), "Ebubekir Ratıb Efendi Nemçe Sefaretnamesi", Belleten, 54(209), Ankara, 261-295.

ÇİFTÇİ H(2018), "Osmanlı Devleti'nin XVIII. Yüzyılda Diplomasi Alanında Geçirdiği Değişimin Diplomatik Dile Yansıması", XVIII.Türk Tarih Kongresi, Ankara, 681-693.

DAVİD G(2012), "XVI. Yüzyılda Osmanlı-Habsburg Mücadelesinin Bir Kaynağı Olarak Mühimme Defterleri", Tarih Dergisi, 53, İstanbul, 295-349.

DEMİRKOL P. T(2024), "Nemçe Sefaretnamesi (Ratıb)", Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü, Ankara, 1-2.

ELÇİ H.İ(2009),"Osmanlı Diplomasisi ve Gelişim Süreci", Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi, 9, 23-38.

ERDOĞAN M (2019), Sultan I.Mahmud Dönemindeki Sefaretnamelerinin Osmanlı Modernleşmesi ve Diplomasisi Üzerindeki Etkisi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Karaman.

EREN E(2021), "Geleneksel Diplomasiden Modern Diplomasiye Diplomasinin Tarihsel Evrimi", Uluslar arası Eşitlik Politikaları Dergisi, İstanbul, 32-55.

ERTUĞ T. Z(2019), "Nâme-i Hümâyûn", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 3, İstanbul, 345-356.

EŞEL G(2022),"Lale Devri Sefaretnamelerinin Osmanlı Modernleşmesindeki Yeri", Akademik Sosyal Araştırmaları Dergisi, Antalya, 41-46.

GÜRSOY A. B (2002), "Sefaretnameler", Türkler Ansiklopedisi, C.12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 956-973.

GÜRSOY A.B (2006), Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, 36, Ankara, 139-165.

HAMMER V.J(1988), Büyük Osmanlı Tarihi,Üçdal Neşriyat Yayınları, VII. İstanbul.

KARACA Z(2018), "Osmanlı-Avusturya Sefaretnamelerinin Osmanlı Diplomasisi ve Modernleşme Süreci Üzerine Etkileri", Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (EFAD),1(1) Karaman, 9-32.

KELLEK C(2000), "İmtiyaz", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 22, İstanbul, 245-252.

KINLI O(2004), Osmanlı Devleti'nde Modernleşmenin Aracı Olarak Diplomasi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslar arası İlişkiler Anabilim Dalı İzmir .

KODAMAN T,AKÇAY, Y. E(2010), "Kuruluştan Yıkılışa Kadar Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Türkiye'ye Bıraktığı Miras", Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22, Isparta, 75-92.

KORKUT H(2003), Osmanlı Elçileri Gözüyle Avrupa (1719-1807), (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Siyasi Tarih ve Uluslar arası İlişkiler Anabilim Dalı İstanbul.

KORKUT H(2003), "Osmanlı Sefaretnameleri Hakkında Yapılan Araştırmalar", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 1(2), İstanbul, 491-511.

KORKUT H(2007), Osmanlı Elçileri Gözüyle Avrupa, Gökkube Yayınları, İstanbul.

KURŞUN Ö(2015), "Osmanlı Devleti'nde Daimi Elçilikler ve Diplomasi, Akdeniz Üniversitesi Yayınları Akdeniz Üniversitesi Uluslar arası İlişkiler Sempozyumu, Akdeniz Üniversitesi Antalya, 143-151.

KURTARAN U(2009), Osmanlı Diplomasi Tarihinden Bir Kesit Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri (1526-1791), Ukde Yayınları, Kahramanmaraş.

KURTARAN U(2015), "Osmanlı Diplomasi Tarihinin Yazımında Kullanılan Başlıca Kaynaklar İle Bu Kaynakların İncelenmesindeki Metodolojik ve Diplomatik Yöntemler Üzerine Bir Değerlendirme", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S.38, Ankara, 107-139.

KURTARAN U(2018), Sultan I. Mahmut (1730-1754), Altınordu Yayınları, Ankara.

KURTARAN U(2014), “Sultan Birinci Mahmud’un Rusya’ya Verdiği 1739 Tarihli Ahidnamenin Diplomatik Açıdan Tahlili”, Tarih İncelemeleri Dergisi, S. XXIX/1, İzmir, 213-232.

KURTARAN U(2018), “XVIII. Yüzyıla Ait Bir Hudutname Ve Sınır Tahdit Örneği: Karlofça Antlaşması’na Göre Belgrad Sınırlarının Belirlenmesi”, (Ed. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya-Uğur Kurtaran), Osmanlı Diplomasi Tarihi Kurumları ve Tatbiki, Altınordu Yayınları, Ankara, 119-145.

KURTARAN U(2018), “Karlofça Antlaşması’ndan Sonra İstanbul’a Gelen Yabancı Elçilerin Ağırlanması Ve Yapılan Harcamalar”, Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 37/S. 63, Ankara 2018, s. 331-370.

KURTARAN, U(2021), “Osmanlı’da Bir Elçi Mübadalesi Örneği: Pasarofça Antlaşması’ndan Sonra Osmanlı-Habsburg Elçi Mübadelesi”,Journal of Social and Humanities Sciences Research, 8(77), Ankara, 3179-3214.

KUYUCU B(2020), Osmanlı Sefirlerinin Gözünde 18. Yüzyıl Osmanlı-Avusturya Münasebetleri, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakfı Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Programı, İstanbul.

KÜTÜKOĞLU B(1989), “Ahmed Resmi Efendi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2, İstanbul, 121-122.

KÜTÜKOĞLU B(2012), “Vak’anüvis”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 42, İstanbul, 457-461.

KÜTÜKOĞLU M(1994), “Diplomatik”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 9, İstanbul, 364-366.

KÜTÜKOĞLU M(1988), Osmanlı Arşiv Belgelerinin Dili, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, İstanbul.

LEWIS, B(2007), Modern Türkiye'nin Doğuşu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ÖZ M(2018), Osmanlı Diplomasisi, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.

ÖZCAN A, UĞUR Y, ÇAKIR B, İZGÖER A(2013), Ahmet, Tarîh-î Râşîd ve Zeyli Râşid Mehmed Efendi Çelebizâde İsmaîlÂsım Efendi, Klasik Yayınları, İstanbul.

SANDER O(1987), Anka’nın Yükselişi ve Düşüsü (Osmanlı Diplomasisi Üzerine Bir Deneme), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

SAVAŞ İ.A(1991), “Mustafa Hatti Efendi’nin Viyana Sefaret Raporu Üzerine”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6(1), Samsun, 235-254.

SAVAŞ İ.A(1997), “Osmanlı Elçisi Mustafa Hatti Efendi’nin Sefareti İle İlgili Üç Belge”, Türk İdare Dergisi, 12(1), Ankara 125-137.

SAVAŞ İ.A(1999), "Genel Hatları ile Osmanlı Diplomasisi", Osmanlı Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları 1, Ankara, 643-659.

SAVAŞ İ.A(1999), Mustafa Hatti Efendi Viyana Sefaretnâmesi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

SAVAŞ İ.A(2007), Osmanlı Diplomasisi, 3 F Yayınları, İstanbul.

SAZAK S(2016), Sefaretnameler Işığında Osmanlı-Rus Münasebetleri, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.

SERT M(2023), 18.Yüzyıl Osmanlı İktisat Düşüncesinde Kameralizm Etkisi: Ahmed Resmi Efendi ve Ebubekir Ratıb Efendi Üzerine Bir Değerlendirme, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

SÖZEN İ(2020), Sefaretnameler, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Aksaray.

ŞAKİROĞLU H.M(1992), "Balyos", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 5, İstanbul, 43-47.

TURAN Ş(2009), "Silâhdar", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 37, İstanbul, 191-193.

ULUOCAK M(2007), XVIII. Yüzyıl Sefaretnamelerinde Türetmek ve İşletme Ekleri, (Basılmamış Doktora Tezi) Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Tarihi, Bursa.

UNAT R. F(1968), Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

UZUNÇARŞILI H. İ(1988), Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1, Ankara 1988.

YALÇINKAYA A. M,KURTARAN U(2018), Osmanlı Diplomasi Tarihi Kurumları ve Tatbiki, Altınordu Yayınları, Ankara.

YALÇINKAYA A. M(1996), "Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Defteri", Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 7, Ankara, 329-338.

YALÇINKAYA A.M(2002), "XVIII. Yüzyıl Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi"(1703-1789), Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, 12, Ankara, 470-502.

QUATAERT D(2008), Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922, (Çev. Ayşe Berktay), İletişim Yayınları, İstanbul.

WikipediaÖzgürAnsklopedi(2024)https://tr.wikipedia.org/wiki/Mukim

WikipediaÖzgürAnsklopedi(2024)https://tr.wikipedia.org/wiki/Fran%C3%A7ois_de_Mesgnien_Meninski

İlimveMedeniyet(2018)https://www.ilimvemedeniyet.com/diplomatik-temsilcilikler-buyukelci-ve-elci-farki-nedir.html

BÖLÜM 16

Ekonomik Büyüme ve Yoksulluk İlişkisinin Türkiye'nin Düzey 2 Bölgeleri Ölçeğinde Analizi

Yusuf Ekrem Akbaş[1] & Canan Sancar[2]

[1] Prof. Dr., Adıyaman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ORCID: 0000-0002-9355-2802
[2] Prof. Dr., Gümüşhane Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, ORCID: 0000-0002-4578-9573

GİRİŞ

Bir ülkenin ekonomik faaliyetlerinin ve genel refahının belirlenmesinde yaygın kullanılan ölçü gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH)'dır. GSYH, ekonomik üretimin büyüklüğünü ölçer ve bu da sermaye ve emek gibi üretim faktörlerine yapılan ödemeleri etkiler. GSYH büyümesi, bir ülkenin toplam gelirinin zamanla nasıl arttığının bir göstergesidir (Cerra, Lama, & Loayza, 2021,s.2). Bu anlamda ekonomik büyüme, mevcut kaynakların verimli kullanımı ve bir ülkenin üretim kapasitesinin artırılmasıyla elde edilir. Ekonomik büyüme oranı yüksek olduğunda, mal ve hizmet üretimi artar ve bu artış işsizlik oranının azalmasına, iş fırsatlarının ve nüfusun yaşam standardının artmasına ve gelirin yeniden dağıtılmasına olanak sağlayabilir (Haller, 2012, s.66)

Kalkınma çabalarının en önemli hedefi, ekonomik büyüme ve/veya gelir dağılımıyla elde edilebilen yoksulluğun azaltılması olmuştur. Büyümenin yoksullara sağladığı faydalarla ilgili konular da 1990'larda kalkınma politikalarının önceliği olmuştur. Bu kapsamda ortaya çıkan bir fikir birliği, büyümenin tek başına yoksulluğun azaltılması için oldukça kaba bir araç olduğudur (Kakwani & Son, 2003, s.417). Dünya genelinde yoksulluk devam ettikçe ve eşitsiz büyümenin etkileri giderek daha belirgin hale geldikçe, yoksul yanlısı büyüme (Pro-poor Growth) ve kapsayıcı büyüme (Inclusive Growth) kavramları kalkınma gündeminde ortaya çıkmıştır (Ochi, Labidi & Saidi, 2024, s.705). Yoksul yanlısı büyüme basit bir ifadeyle, yoksulların ekonomik aktiviteye aktif olarak katılmasını ve genel gelir artışından yoksul olmayanlarla orantılı olarak daha fazla faydalanmasını sağlayan büyüme türüdür (Pernia, 2003, s.2). Yoksullar , yoksul olmayanlara göre çok daha düşük refaha sahiptir ve piyasa güçlerinden kaynaklanan büyüme süreci genellikle zenginlere yoksullardan oransal olarak daha fazla fayda sağlar. Bunun nedeni, zenginlerin piyasa ekonomisinde doğal avantajlara (örneğin, insan ve maddi sermaye) sahip olmalarıdır (Kakwani & Pernia, 2000, s. 3). Yoksul yanlısı büyüme, yoksul insanların yararına ve iyiliği için ekonomik büyümeyi teşvik eden ulusal politikaları talep eden bir kavramdır (Ghandour, 2022, s.33). Diğer taraftan kapsayıcı büyüme, yoksullukla birlikte yaygın dışlanma ile kadınlar, engelli kişiler, azınlık grupları ve tüm bölgeler ve ülkeler için büyümenin faydalarına eşitsiz erişim dahil olmak üzere tüm eşitsizlikleri ve farklı ayrımcılık biçimlerini azaltmaya odaklanan daha geniş bir kavramdır (Udoh & Ayara, 2017, s.2). Kapsayıcı büyüme kalkınmanın ihtiyatlı bir hedefi olarak "yoksullara yardım etme" konusundaki yenilenen odaklanma ve dünya ekonomilerini sürdürülebilir planlama için çabalamaya yöneltmiştir. Kapsayıcı ekonomik büyüme, insanlar için gelişen bir geleceği sürdürmeyi öngörür (Ghandour, 2022, s.32).

Bu kapsamda ekonomik büyümenin tek başına yoksulluğu önemli ölçüde azaltıp azaltamayacağı, ne ölçüde ve hangi koşullar altında azaltabileceği konusunda uzun süredir devam eden bir tartışma vardır. Çünkü büyümeye öncelik vermenin önemli olup olmadığı ve yoksulluğu azaltmak için hangi tür büyümenin gerekli olduğu konusu ülkelerin karşı karşıya kaldığı kritik politika sorularıdır (Balasubramanian, Burchi, & Malerba, 2023, s.1) .

Bu çalışmada, 2014-2022 döneminde Türkiye'nin İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) göre oluşturulan 26 Düzey 2 bölgesinde yoksulluk ve ekonomik büyüme ilişkisi genelleştirilmiş moment yöntemi (GMM) ile araştırılmıştır. Bölgesel düzeyde yoksulluk ve ekonomik büyüme ilişkisini araştıran çalışmaların sınırlı sayıda olması nedeniyle bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmada giriş bölümünden sonra ikinci bölümünde yoksulluk ve ekonomik büyüme ilişkisini araştıran literatür, üçüncü bölümde veri ve metodoloji, dördüncü bölümde ekonometrik bulgulara yer verilmiştir. Çalışma sonuç bölümüyle sonlanmaktadır.

LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Bu bölümde ekonomik büyüme ve yoksulluk ilişkisini araştıran ulusal ve uluslararası ampirik çalışmalarda farklı ampirik bulgular elde edilmiştir. Örneğin; Efeer ve Topçu (2024), gelir eşitsizliği, yoksulluk ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi OECD ülkelerinin 2004-2019 dönemini için Sabit etkili Driscoll-Kraay tahmincisi ile araştırmışlardır. Çalışmanın bulguları, gelir eşitsizliği ve yoksulluğun ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkisinin olduğunu göstermiştir. Yoksulluktaki %1'lik artış ekonomik büyümeyi yaklaşık %0.17 azaltmaktadır.

Balasubramanian, Burchi ve Malerba (2023), yoksulluk ve büyüme ilişkisini iki yeni çok boyutlu yoksulluk göstergesi olan GCSPI ve G-M0 endekslerini kullanarak araştırmışlardır. Çalışmada 91 düşük ve orta gelirli ülkenin 1990-2018 dönemi yoksulluk ve ekonomik büyüme serileri panel veri yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuçları ekonomik büyümenin çok boyutlu yoksulluğu hafifletmek için önemli bir araç olduğunu, ancak çok boyutlu yoksulluk üzerindeki etkisinin parasal yoksulluktan önemli ölçüde daha düşük olduğunu göstermiştir.

Alpdoğan (2023), Türkiye'nin 1990-2021 döneminde ekonomik büyüme, yoksulluk ve gelir eşitsizliği ilişkisini ARDL yöntemiyle araştırmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar ekonomik büyüme ile yoksulluk arasında ters yönlü bir ilişkinin olduğu; ekonomik büyüme ile birlikte yoksulluğun azaldığını göstermiştir.

Marrero ve Servén (2022), eşitsizlik-büyüme ve yoksulluk-büyüme bağlantılarını 158 ülkenin 1960 - 2010 dönemi için panel veri yöntemiyle analiz etmişlerdir. Analiz sonuçları, büyümenin yoksullukla ilişkisinin sürekli olarak negatif olduğunu, kişi başı yoksulluk oranındaki yüzde 10'luk bir düşüşün, kişi başına düşen GSYH'de yılda %0,5 ile %1,2 arasında bir artışla ilişkili olduğunu göstermiştir. Buna karşılık, büyümenin eşitsizlikle ilişkisi ampirik olarak kırılgandır.

Malik, Shah, Alakkas, Alemu ve Khan (2022), Etiyopya'da ekonomik büyüme ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi 1995-2015 dönemi için ARDL ve ECM yöntemleriyle araştırılmıştır. Çalışmanın sonuçları kısa vadede, ekonomik büyüme ve yoksulluk arasında iki yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu, ancak bu ilişkinin uzun vadede büyümeden yoksulluğa doğru tek yönlü olduğunu göstermiştir. Çalışmada ekonomik büyümenin hem kısa hem de uzun vadede yoksulluğu azaltmada etkili olduğu vurgulanmıştır.

Isiwu, Azike ve Ngwu (2021), 1982-2019 döneminde Nijerya'da artan GSYH'nin yoksulluk üzerindeki etkisini ARDL yöntemiyle incelemişlerdir. Ampirik sonuçlar, GSYH'deki büyümenin kısa vadede yoksulluk oranı üzerinde negatif ve önemli bir etkiye sahip olduğunu, uzun vadede ise yoksulluk oranı üzerindeki etkisinin pozitif ve önemli olduğunu göstermiştir. Bu sonuç, reel GSYH'deki büyümenin kısa vadede yoksulluğun azalmasına yol açarken, uzun vadede ise yoksullukta artışa yol açtığını ve büyümenin yoksul yanlısı olmadığını göstermiştir.

Sancar ve Polat (2021), Türkiye geneli ve ülkenin 12 bölgesi kapsamında yoksulluk, işsizlik ve büyüme arasındaki ilişkiyi 2006-2018 dönemi için panel veri yöntemiyle test etmişlerdi. Çalışmanın yoksulluk ve büyüme arasındaki nedensellik testi sonuçları, Türkiye geneli ve TR2 Düzey 1 bölgesinde yoksulluk oranından kişi başı GSYH'ye doğru; TR1, TR6 ve TR9 Düzey 1 bölgelerinde kişi başı GSYH'den yoksulluk oranına doğru nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. Çalışmada Türkiye geneli ve TR2 düzey1 bölgesinde yoksulluğu azaltmayan büyümenin olduğuna vurgu yapılmıştır.

Azevedo, Yang, Inan, Nguyen ve Montes (2016), 2006-2013 döneminde yoksulluk eğilimlerini, yoksulluk yakınsamasını, ekonomik hareketliliği ve bölgesel düzeyde yoksulluk azaltımının belirleyicilerini Türkiye'nin Düzey 2 bölgeleri ölçeğinde analiz etmişlerdir. Çalışmanın bulguları doğu bölgelerindeki tarımsal büyümenin Türkiye'deki bölgesel yoksulluğun azaltılmasına önemli katkıda bulunduğunu göstermiştir. Ayrıca, hizmet sektörlerindeki istihdam büyümesinin ülke genelindeki yoksulluğun azaltılmasına destek sağladığı görülmüştür. Mali açıdan

ise kişi başına düşen merkezi harcama miktarının da yoksulluğun azaltılmasıyla bağlantılı, ancak bu etkinin batıdaki bölgeler için daha güçlü olduğu sonucuna varılmıştır.

VERİ VE METODOLOJİ

Bu çalışmada, Türkiye'de 2014-2022 yılları arasında ekonomik büyümenin yoksulluk üzerinde olası etkisi araştırılmıştır. Söz konusu ilişki İBBS'nin Düzey 2 sınıflandırmasına göre incelenmiştir. Bu bağlamda, 26 bölgeye yönelik analiz yapılmıştır. Yoksulluğu temsilen medyan gelirin %60'ına göre yoksul sayısı dikkate alınmıştır. Büyüme oranını temsilen kişi başına GSYH verisi kullanılmıştır. İki değişkene ait veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nun elektronik veri tabanından elde edilmiştir. Her iki değişkene ait veriler logaritmik formda kullanılmıştır.

Bu bilgiler dahilinde çalışmanın modeli aşağıdaki gibidir:

$$YOK_{it}=B_0+B_1GSYH_{it}+e_{it} \quad (1)$$

Eşitlik (1)'de B_0 sabit terimi, e_{it} ise beyaz gürültülü sürece sahip hata terimini temsil etmektedir.

Çalışmada, büyüme ile yoksulluk arasındaki ilişkiyi analiz edebilmek için panel veri analizi altında GMM yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem birim sayısının zaman sayısından büyük olması nedeniyle tercih edilmiştir.

AMPİRİK BULGULAR

Çalışmada ilk olarak modeldeki değişkenlere ait durağanlık sınaması yapılmıştır. Bu analiz için LLC ve IPS panel birim kök testleri kullanılmıştır. Söz konusu iki teste ait sonuçlar Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Birim Kök Testi Sonuçları

	LLC		IPS	
Değişkenler	Sabitsiz	Sabitli	Sabitsiz	Sabitli
YOK	1.678	1.497	1.130	1.453
GSYH	0.957	1.012	0.509	0.756
DYOK	3.645***	4.093***	4.564***	4.786***
DGSYH	4.979***	3.998***	3.775***	3.978***

Not:*** %1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 1'e göre yoksulluk serisi hem LLC hem de IPS testi açısından düzey değeri için sıfır hipotezi reddedilememektedir. Serinin birinci farkı alındığında ise sıfır hipotezi reddedilmektedir. Bu nedenle, yoksulluk serisi düzey değerinde

birim kök içerirken birinci farkı alındığında durağanlaşmaktadır. Bu sonuç, yoksulluk serisinin durağanlık mertebesinin I(1) olduğunu göstermektedir. Büyüme serisi de yoksulluk serisi ile benzer sonuçlar vermektedir. Büyüme serisi için düzey değeri değerlendirildiğinde LLC ve IPS testine göre sıfır hipotezi reddedilememektedir. Bu serinin birinci farkı alındığında ise her iki test açısından sıfır hipotezi reddedilmektedir. Bu sonuç, büyüme serisinin de düzeyde birim kök içerdiğini ve bu serinin birinci farkı alındığında durağanlaştığını göstermektedir. Yani, yoksulluk serisi gibi büyüme serisinin de durağanlık mertebesi I(1)'dir. Bu sonular, iki seri üzerinde de şokların kalıcı olduğunu ve bu şokların giderilebilmesi için ekonomi politikası gibi dış müdahalenin gerektiğini göstermektedir.

Çalışmanın modelinde kullanılan değişkenlere ait durağanlık sınaması yapıldıktan sonra değişkenler arasındaki ilişki tahmin edilmiştir. Bu kapsamda büyümenin yoksulluk üzerindeki etkisi GMM yöntemi ile tahmin edilmiştir. Bu analize yönelik sonuçlar ise Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. GMM Tahmincisi Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-ist.değeri
GSYH	0.133***	0.023	5.76
c	0.354***	0.120	2.95

Not:*** %1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 2'ye göre büyüme serisi istatistiksel olarak anlamlı ve pozitiftir. Buna göre, büyüme oranı arttıkça yoksulluk da artmaktadır veya büyüme oranı azaldıkça yoksulluk da azalmaktadır. Bu sonuç yoksullaştırıcı büyüme niteliğindedir. Büyüme oranındaki artış ile birlikte yoksulluğun da azalması toplumun genelinin refah düzeyinin artmasına bağlıdır. Elde edilen bu bulgular Isiwu, vd. (2021), Sancar ve Polat (2021) çalışmalarının sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Eğer, büyüme artışı ile birlikte toplumun genelinin refah düzeyi de artıyorsa bu gelişme kaynak dağılımının büyüme sonrasında adaletli dağılım sergilediğini gösterir. Bu durum toplumun genelinde yoksulluk oranını da azalmasına öncülük eder. Eğer büyüme sonrasında toplumun genelinin refah düzeyi de artmıyorsa bu gelişme büyüme sonrasında kaynak dağılımının adaletli dağılmadığını gösterir. Böyle bir durumda bir büyüme yaşanır ancak bu büyüme toplumun belirli bir kesimi tarafından domine edilir. Dolayısıyla, bu şekilde gerçekleşen büyümeden sadece toplumun belirli bir kesimi faydalanabilir. Bu nedenle büyüme yaşandığında toplumun genelinin refah düzeyi artmayabilir. Söz konusu gelişme bir yandan da kaynak dağılımının adaletli dağılmamasına ilave olarak yüksek enflasyonun da aynı anda yaşanmasına da bağlıdır. Yüksek oranda ekonomik büyüme gerçekleşmesine rağmen bir yanda gelir dağılımı adaletsizliğini gösteren Gini katsayısının yüksek olması diğer yandan yüksek enflasyonun yaşanması ülkede

elde edilen büyümenin sadece toplumun belirli bir kesimine fayda sağladığını gösterir. Bir ekonomide yüksek enflasyonun yaşandığı bir dönemde özellikle ücretli çalışanlar ve memurlar gibi sabit ücretli kişilerin reel gelirlerinin düşmesi nedeniyle satın alma güçleri ve buna bağlı olarak refah düzeyleri düşer. Bu gelişme ekonomik büyümeye rağmen toplumun genelinde yoksulluğun artmasına neden olabilir. Eğer, ücretli çalışan, emekli ve memur gibi sabit ücretli olan kişilerin toplam nüfus içindeki payı yüksek ise ve bu oran gittikçe artıyor ise bu kesimin satın alma gücündeki düşüş nedeniyle yoksulluğun ülke genelinde artış göstermesi kuvvetle muhtemel bir ihtimaldir. Bu gelişmelerin dışında bir ekonomide ekonomik büyüme ile birlikte yoksulluğun da artması bu ekonomide istihdamın yeterli gelişmemesine de bağlı olabilir. Bir ekonomide büyümeye rağmen istihdam sayısı artmıyorsa bu gelişmenin en önemli nedenlerinden biri verimlilik artışıdır. Teknolojik gelişme nedeniyle daha az emek gücü ile daha fazla çıktı elde etmek mümkün olabilir. Bu gelişme bir yandan büyüme oranını arttırırken diğer yandan istihdam oranını düşürür. İstihdam oranının düşmesi ise toplumda yoksulluğun artmasına neden olur. İstihdamsız büyüme olarak da nitelendirilebilen bu gelişme de büyüme ile yoksulluk arasında negatif ilişki yaşanmasına neden olabilir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye'de 2014-2022 yılları arasında yoksulluk oranı üzerinde ekonomik büyüme oranının etkisi analiz edilmiştir. Analiz için Türkiye'deki iller düzey 2 sınıflandırmasına göre kategorize edilerek 26 alt bölgeye ait veriler kullanılmıştır. Dolayısıyla, söz konusu iki değişken arasındaki ilişki 26 alt bölge için yapılmıştır. Analiz sonucunda ise ilgili dönemde Türkiye'de büyümenin yoksulluk üzerinde pozitif etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Ekonomik büyüme ile birlikte yoksulluğun da artması toplumun büyük bir kısmının refah düzeyinin düşük olduğunu gösterir. Bu gelişmede yaşanan yüksek enflasyonun etkisi olabilir. Nüfusun büyük bölümü ücretli çalışanlar, memurlar ve emekliler gibi sabit ücretli kişilerden oluşuyorsa yüksek enflasyon karşısında bu kişilerin satın alma gücü ve dolayısıyla refah düzeyi düşer. Bu gelişmeye ilave olarak gelir dağılımında adaletsizliğin de yüksek olması ekonomide büyümeye rağmen yoksulluğu arttırır. Bu nedenle, politika otoriteleri yoksulluğu azaltacak politikalara önem vermelidir. Enflasyonu düşürme bu uygulamaların başında gelmektedir. Yüksek enflasyon karşısında sabit gelirli kişilerin reel gelirlerinde de düşüş yaşanacağı için refah düzeyleri düşer. Bu konuda para politikası otoriteleri fiyat istikrarından taviz vermemelidir. Bunun için merkez bankası bağımsızlığını arttıracak tedbirler arttırılmalıdır. Enflasyon ile birlikte gelir dağılımı adaletsizliğinin de yüksek olması yoksulluğu artıran faktörlerdendir. Bu nedenle politika

otoriteleri gelir dağılımı adaletsizliğini azaltacak tedbirler almalıdır. Bu bağlamda, bütçe içerisinde artan oranlı gelir vergisi, verginin genele yayılması, dolaysız vergi gelirlerinin toplam gelirler içerisinde oranının arttırılması gibi tedbirler son derece önemlidir. Bu uygulamalar ile birlikte bir yandan kamu bütçe gelirleri artarken diğer yandan zengin kişilerden daha fazla vergi alınır. Bu gelişme, bir yandan büyümeyi pozitif desteklerken diğer yandan gelir dağılımı adaletsizliğini azaltır. Dolayısıyla, enflasyon oranını düşürmeye yönelik uygulanan politikalara ilave olarak gelir dağılımını azaltacak uygulamaların yürürlüğe konulması yoksulluğu da azaltır. Diğer yandan, istihdamsız büyüme de yoksulluğu arttırabilir. Bu olayın yaşanmasında verimlilikteki artış öncü rol oynamaktadır. Teknolojik gelişme nedeniyle daha az emek gücü ile daha çok çıktı elde etmek mümkündür. Bu durumda, büyüme yaşanmasına rağmen istihdam oranı düşebilir. İstihdam oranındaki düşüş ise çıktı açığının azalmasına yol açacağı için yoksulluk oranını arttırabilir. Dolayısıyla, politika otoriteleri istihdamı teşvik edecek politikalar uygulamalıdır. Verimlilik artışı büyüme için önemli bir etken olmasına rağmen işsizliği arttırabilir. İşsizlikteki artış ise yoksul sayısını arttırır. Bu nedenle, yeni yatırımların teşviki, istihdam teşviki, sigorta desteği gibi konularda politika otoriteleri desteklerini arttırmalıdır.

Kaynakça

Alpdoğan, H. (2023). Türkiye'de Ekonomik Büyüme, Gelir Dağılımı ve Yoksulluk İlişkisi. *Sayıştay Dergisi*(*129*), 259-290. https://doi.org/10.52836/sayistay.1280487

Azevedo, J. P., Yang, J. S., Inan, O. K., Nguyen, M. C., & Montes, J. (2016). When and Where Do We See Regional Poverty Reduction and Convergence? Lessons from the Roof of Turkey. *Policy Research Working Paper*(7540), 2-62.

Balasubramanian, P., Burchi, F., & Malerba, D. (2023). Does economic growth reduce multidimensional poverty? Evidence from low- and middle-income countries. *World Development, 161*(106119), 1-12. doi:https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2022.106119

Cerra, V., Lama, R., & Loayza, N. V. (2021). *Links between Growth, Inequality, and Poverty A Survey.* Development Economics Development Research Group.

Efeer, L., & Topcu, E. (2024). Yoksulluk, Gelir Eşitsizliği Ve Ekonomik Büyüme: OECD Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme. Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi, 20(3), 654-674. https://doi.org/10.17130/ijmeb.1430030.

Ghandour, M. (2022). Inclusive Growth versus Pro-Poor Growth and Measurement Framework: A Comparative Analysis of Four Measurement Strategies Applied to Selected Countries. International Journal of Latest Engineering Science (IJLES), 5(4), 32-49. doi:10.51386/25816659/ijles-v5i4p104

Haller, A.-P. (2012). Concepts of Economic Growth and Development. Challenges of Crisis and of Knowledge. *Economy Transdisciplinarity Cognition, 15*(1), 66-71.

Isiwu, G. D., Azike, L. C., & Ngwu, J. C. (2021). Poverty and Economic Growth Nexus in Nigeria. *Journal of Social Science, 6*(2), 136-153.

Kakwani, N., & Pernia, E. M. (2000). What is Pro-poor Growth? *Asian Development Review, 18*(1), 2-16. doi:DOI: 10.1142/S0116110500000014

Kakwani, N., & Son, H. (2003). Pro-poor Growth: Concepts and Measurement with Country Case Studies. *The Pakistan Development Review, 42*(4), 417–444.

Malik, I. A., Shah, S. A., Alakkas, A. A., Alemu, T., & Khan, M. A. (2022). Nexus of Economic Growth and Poverty Reduction Evidence from Ethiopia. *Ama, Agricultural Mechanization in Asia, Africa & Latin America, 53*(2), 6013-6024.

Marrero, G. A., & Servén, L. (2022). Growth, inequality and poverty: a robust relationship? *Empirical Economics* (63), 725–791.

Ochi, A., Labidi, M.A. & Saidi, Y. (2024). The Nexus Between Pro-poor Growth, Inequality, Institutions and Poverty: Evidence from Low and Middle Income Developing Countries. *Social Indicators Research,* 172(2), 703–739. https://doi.org/10.1007/s11205-024-03326-7

Pernia, E. M. (2003). *Pro-poor Growth: What is It and How is It Important?* Asian Development Bank. ERD Policy Brief No.17.https://www.adb.org/sites/default/files/publication/28075/pb017.pdf

Sancar, C. & Atay Polat, M. (2021). Yoksulluk, İşsizlik ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye ve Düzey 1 Bölgeleri Ölçeğinde Bir Uygulama. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 211-242.

Udoh, E. & Ayara, N. (2017). An Investigation of (Non-) Inclusive Growth in Nigeria's Sub-Nationals: Evidence from ElasticityApproach. *Economies*, 5(43), 2-17. https://doi.org/10.3390/economies5040043

Ahilik Yönetim Kültürünün İnsan Kaynakları Yönetimi Perspektifinden Değerlendirilmesi

Mustafa Altıntaş[1]

[1] Öğr. Gör. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-9846-5513

GİRİŞ

Ahilik, 13. Yüzyılda Anadolu'da ortaya çıkan, ekonomik ve sosyal hayatı düzenleyen bir yapıyı temsil eden bir meslek teşkilatı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahilik, özgün bir meslek ahlakı olmasının yanı sıra adalet, dayanışma, işbirliği ve meslek etiğini içerisinde barındıran, bireylerin sosyal ve ahlaki sorumluluklarını ön planda tutan bir örgüt yapısına sahiptir.

Ahi teşkilatı, Ahi Evran-ı Veli tarafından, üyelerinin mesleki gelişimini sağlamak için kurallar ve etik ilkeler çerçevesindeki bir yapıyı ifade etmektedir. Bu teşkilattaki bireyler belirli bir disiplin altında eğitilmiş ve ahlaki değerlere dayalı bir yaşam tarzını benimsemişlerdir (Ergenç, 1980). Ahi teşkilatı "usta", "kalfa" ve "çırak" gibi hiyerarşik unvanlarla yapılandırılmıştır. Bu yapı, mesleki bilgi ve zanaatın nesilden nesile aktarılmasını sağlamıştır (Ülken, 1948). Günümüz işletmelerinin ve esnaf teşkilatlarının temelini oluşturan Ahilik teşkilatı, kurulduğu günden bu yana bazı temel standartlar çerçevesinde sürdürülmektedir.

21. Yüzyılın yönetim modellerine ve yaklaşımlarına bakıldığında sanayi devriminden bu yana köklü bir değişimin var olduğu görülmektedir. Modern örgüt yapısının ve çalışma yaşamının değişime uğramasıyla birlikte işletme fonksiyonları da değişmiş ve dönüşmüştür. Bir işletme fonksiyonu olan İnsan Kaynakları Yönetimi (İKY) kuruluşun insanla olan en temel bağını oluşturan yapıyı ifade etmektedir. İnsan sermayesi ise örgütü başarılı olmaya iten temel unsur olması nedeniyle tüm örgütlerde en önemli varlıklar olarak görülmektedir (Jain, Shrivastav & Vijetha vd., 2022). İnsan Kaynakları Yönetimi bir örgütün insan sermayesinin etkili ve verimli bir şekilde yönetmeyi amaçlayan bir fonksiyon olarak karşımıza çıkmaktadır. İçerisinde işe alımdan eğitime, çalışan ilişkilerinden performansa kadar birçok unsuru barındıran İKY, temelinde insan unsuruna hizmet etmektedir.

Ahilik teşkilatının temeli incelendiğinde modern insan kaynakları yönetimiyle benzer unsurlara sahip olduğu öngörülmektedir. Özellikle örgütlerin sürdürülebilirlik hedefleri, çalışan refahı, örgütsel başarı gibi durumlar göz önünde bulundurulduğunda Ahiliğin temelini oluşturan ilkeler ile örtüştüğü görülmektedir. Bu çalışmada Ahilik yönetim kültürü ve felsefesi ile İKY ele alınarak güncel çalışma yaşamı açısından katkıları tartışılacaktır.

1. AHİLİK VE AHİLİK YÖNETİM KÜLTÜRÜ

Ahi Evran-ı Veli'nin kurmuş olduğu Ahilik Teşkilatı, kendisi tarafından tanımlanırken insan bilimi olarak ifade edilmiştir. Ahilik, felsefi yönüyle ön plana çıkan bir teşkilatlanma olduğu gibi her çağda ve her yerde düzeni ve dengeyi

sağlayabilecek bir kudrete sahip olabileceğinden bahsedilmiştir. Ahilik sisteminin temelinde toparlayıcı bir yapı bulunduğundan sistemin dünya ile ahiret arasında denge sağlayıcı yapısı da ortaya konulmuştur. Temelinde insan olan Ahilik sistemi, sosyal ve ekonomik yaşamı insanın mutluluğuna bağlayan bir değerler bütünüdür (Tokgöz, 2014).

Kuruluşu Anadolu'da olan ve 13. Yüzyılda doğan Ahilik Teşkilatı, Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti dönemlerinde, kuruluş amaçlarını geliştirerek dönüşen sosyo-ekonomik bir kurum olarak ifade edilmektedir. Çok karmaşık bir sistem olarak tanımlanan Ahilik Teşkilatı, ekonomik ve sosyal yönlerinin yanı sıra ahlaki değerleri barındırmasıyla karmaşıklığının yanı sıra çok yönlü bir yapıya sahiptir (Köymen, 1992).

Ahilik Teşkilatı, temelinden bir teşkilatlanma yapısı barındırdığından günümüz yöneticiliğine benzer şekilde "Pîr" olarak ifade edilen liderler tarafından yönetildiği, her şehir bağımsız ve gruplar halinde faaliyetlerini gösterdiği bildirilmektedir. Ahilik teşkilatında eğitim-öğretim süreçleri formal bir yapıdadır ve çıraklıktan ustalığa uzanan yolda sürekli bir öğrenme mevcuttur. Bu sistem sosyo-ekonomik yaşamda kardeşliğin, dayanışmanın ve dürüst ticaretin ilkelerle olabileceği inancıyla hareket etmiştir (İnalcık, 1994).

Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan Ahilik, özellikle dönemin bir yönetim projesi olarak görülmüştür. Ahilik kavramı Türk kültüründen başka hiçbir kültüre kullanılmamakta ve Trük tarihinde esnaf teşkilatı ve dayanışma kültürüne atfedilmektedir. Farklı kültürlerde Ahilik teşkilatıyla benzer özelliklere sahip olan sistemler olabileceği gibi Türk tarihinde özel ve önemli bir anlama sahiptir (Çağatay, 1989).

Ahilikte yamak, çırak, kalfa ve usta olmak üzere dört meslek derecesi yer almaktadır. Yamak, Ahi eğitiminin ilk basamağını ifade eder; bir yamak en az on yaşındadır ve işe gidip gitmediği ailesi tarafından takip edilir. Herhangi bir ücret almadan iki yıl aralıksız çalışanlar çıraklığa yükseltilir. Diğer yandan çıraklık, kalfalık düzeyinde başarılı olanların terfi ettikleri düzeydir. Bunlar gündüzleri mesleki eğitim görürler, ahlaki eğitim ve erdem eğitimine tabi tutulurlar. Ustanın yanında çalışmaya başlayan çocuğun başarısı ve becerisi, ona küçük işler yaptırılarak gözlemlenir ve böylece çırağın dürüstlüğü hakkında bilgi edinilirdi. Bu gözlemler sonucunda çocuğun yetenekli, çalışkan, dürüst ve güvenilir olduğu tespit edilirse o işyerinde çalışmasına izin verilirdi. Usta, üç yıldan beş yıla kadar değişen süreler içinde çırağın hem mesleki hem de manevi öğretmeni olurdu (Kaygın, Yıldız, Topçuoğlu & Özkes, 2020).

Bahsedilen bu sistem özellikleri, Ahilik sisteminin kendisinden önceki kurulmuş olan teşkilatlar gibi örgütlendiğini ve belirli ihtiyaçları karşılamak amacıyla ortaya çıktığı görülmektedir. Ahilik sistemi yönetim kurallarının doğru bir şekilde ifade edilerek belirlendiği bir yapıya sahiptir (Erken, 2021). İyi bir denetim ve yönetim ağı için her dönemde oluşturulmaya çalışılan uygulamalar, Ahilik teşkilatı içinde o dönemdeki toplumsal yapıya en uygun olarak belirlenmeye ve uygulanmaya çalışılmıştır. Ahilikte iyi bir yönetim kadar, denetim ve kontrolde büyük önem taşımaktadır. Zamanın koşulları sebebiyle devletin ulaşamadığı yerlerde, işyerlerini, üretilen malzemelerin kalitesini çalışma hayatı koşullarını, müşteri şikâyetlerinin dinlenmesi ve çözülmesi gibi çeşitli görevler Ahilik teşkilatında belirli kişiler tarafından yerine getirilmiştir (Özden, 2015).

Ahilik ve ahilik yönetim kültürünün temelinde yardımseverlik, iyi huylu olmak, sözlerine sadıklık, ilkelerine bağlılık, haset, kin ve gıybetten kaçınmak, cömert ve düşünceli olmak, kusurları örtmek, tatlı dilli olmak, samimi ve güler yüzlü olmak gibi unsurlar yer almaktadır. Ayrıca saygılı olmak, herkese iyilik yapmak, onların iyiliklerini istemek, yapılan iyilik ve yardımları övmemek, hukuka ve hakkaniyete uymak, halkın işini samimiyetle ve gülümsemeyle yapmak, her zaman iyi bir arkadaş olmak temel ilkelerdendir (Yiğit, 2017).

Ahilik ve ahilik yönetim kültürünün temelindeki ilkelerin yanı sıra toplumsal düzene yönelik bir rehberlik ve ahlaki değerlerin korunması yaklaşımı yer almaktadır. Bu yaklaşımda meslek mensuplarının adalet, dürüstlük, dayanışma ve ahlaki prensiplerle donatılmasını sağlar. Bu değerler hem ticari hem de toplumsal ilişkilerde dürüstlüğün ve adil davranışın temsilcisi olmayı hedeflerken toplum tarafından onaylanan ve paylaşılan bir sistem olarak kabul görmüş ve varlığını sürdürmüştür (Aktan, 1993).

2. İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ

İnsan kaynakları yönetimi (İKY) stratejik bir yönetim disiplini olup işe alım, eğitim, performans değerlendirme, kariyer geliştirme, çalışan davranışları ve ilişkileri, personel politikaları gibi birçok etkin yönetim sürecini içermektedir. Bunun yanı sıra değişen ve gelişen çalışma yaşamında adaptasyon, stratejik bakış açısı gibi önem gerektiren işlerde İKY örgüte rekabet avantajı kazandırma açısından önemli bir rol oynamaktadır. İş dünyasının dinamiklerine odaklanan ve gelişmeleri sürekli takip eden İKY, insan sermayesinin örgüt için kritik bir rol oynadığının farkında bir yapıdır (Benligiray, 2013).

İnsan kaynakları yönetimi (İKY), kökeni sanayi devrimine kadar uzanan ve zaman içerisinde büyük bir evrim geçiren yönetim disiplini olarak ifade edilmektedir (Yılmazer ve Eroğlu, 2008). Örgütlerin sürekli kâr elde etmeleri birinci

amaçları olduğu gibi stratejik hedefleri doğrultusunda başarıya ulaşabilmeleri ve bunu sürdürülebilir kılabilmeleri insan kaynağının doğru kullanımına bağlıdır. İnsan kaynağını diğer faktörlerden ayıran en önemli özelliğin ise organize edebilme yeteneği olduğu ifade edilmektedir (Tunçer, 2011). Bu yüzden her ne kadar kâr elde etmek örgütler için birinci planda olsa da bunun insan kaynağından geçtiği bilinmelidir.

İnsan kaynakları yönetimi için literatürde evrensel olarak kabul edilen dört ana amaç olduğu bildirilmektedir. Bunlar aşağıda sıralanmaktadır (Deringöl, 2010):

Bireysel Amaç: Çalışanların bireysel hedeflerini gerçekleştirmelerinde onlara fırsat tanınması, kendi bireysel amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla onlara yardım etmek.

Örgütsel Amaç: İnsan kaynaklarını yönetiminin örgütün bütünüyle etkinliğine katkıda bulunmasını sağlamak.

Toplumsal Amaç: Toplumun ihtiyaçlarını doğru bir şekilde karşılamaya çalışarak toplumun örgüt hakkındaki negatif düşüncelerini asgari seviye indirmek ve örgütün, kaynakları toplum yararına olacak şekilde kullanmaması durumunda yasal düzenlemelerle bunun önüne geçmek.

İşlevsel Amaç: İnsan kaynaklarını yönetimini örgütün gereksinimlerine uygun bir şekilde (ne gereksinim fazlası ne az) organize etmek.

Armstrong (2006), insan kaynakları yönetiminin temel amacının örgütün hedeflerine insanlar vasıtasıyla ulaşmasını sağlamak olarak ifade etmektedir. İnsan kaynakları yönetiminin ana amaçları doğrultusunda bireysel ve örgütsel hedefleri aşağıda sıralanmıştır (Gürbüz, 2018):

- Örgüte nitelikli çalışanları çekmek, geliştirmek ve örgütte kalmalarını sağlamak.
- Çalışanların iş tatminini ve örgütsel bağlılığını artırmak.
- Çalışanların motivasyonunu artırarak kişisel ve örgütsel performansı iyileştirmek.
- Çalışma ortamında barış ve güveni tesis etmek.
- İnsan faktörü sayesinde sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmek.
- Ürün ve hizmet kalitesini artırmak.
- Değişen durumlara karşı esnek bir yapı kazanmak.

- Değişimi yönetmek.
- Yasalara ve etik değerlere uygun hareket etmek.

3. AHİLİK YÖNETİM KÜLTÜRÜNÜ İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRME

Ahilik Sistemi 13. Yüzyıldan 19. Yüzyıla kadar Anadolu'da esnaf teşkilatı şeklinde faaliyet sürdürmüş, mesleki örgütlenme sağlayan bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahiliğin modern insan kaynakları yönetimi bakış açısıyla değerlendirilmesi, geçmişin günümüze yansımalarını algılamak ve anlamak açısından önemli görülmektedir. Geleneksel bir sistem olan Ahilik Yönetim Kültürünün günümüz yönetim anlayışına birçok açıdan ışık tutabileceğini söylemek mümkündür.

Ahilik ve İKY'nin temel odağının insan olması, ortak bir nokta oluşturmaktadır. Ahilik kültürü ve İKY'deki insan odaklılık sadece geleneksel ve modern yönetimdeki bireyin becerilerine değil aynı zamanda bireysel ve etik değerlere odaklanmanın önemli olduğunu ortaya koymaktadır. İki sistemde de insan merkeze alınarak toplumun gelişimine katkı sağlanmaktadır. Yavan (2012) araştırmasında stratejik insan kaynakları yönetiminin firma performansına etkisini incelemiş ve eğitimin önemine vurgu yapmıştır. Ahilik yönetim kültüründe de eğitim ve kişisel gelişim ön planda ve bu bakımdan iki sistemin de insan sermayesine odaklandığını söylemek mümkündür. Ayrıca işletmelerde sürekli öğrenme kültürünün oluşturulması ve çalı-şanların yeteneklerinin geliştirilmesi, Ahilik kültürünün modern organizasyonlara entegre edilmesiyle güçlendirilebilir.

Ahilik kültürü, bireylerin mesleklerini icra ederken toplumsal faydayı önceliklendirdiği bir iş ahlakı sistemine sahiptir. Bu kültür, örgütlerde etik davranışların teşvik edilmesi ve örgütsel değerlerin korunması açısından İKY politikalarına önemli bir katkı sağlayabilir. Ahilikte yer alan "helal kazanç elde etme" ve "dürüst ticaret yapma" anlayışları, modern işletmelerde kurumsal etik kodlarının temelini oluşturabilir (Ünsür, 2020).

Ahilik yönetim kültürü, üyeleri arasında güçlü bir dayanışma ve kardeşlik bağı oluşturmayı hedeflemiştir. Bu yaklaşım, günümüz organizasyonlarında ekip çalışması, çalışan ilişkileri ve işbirliği kültürünün güçlendirilmesi için bir model sunmaktadır. Ayrıca Ahilik kültüründeki sosyal yardımlaşma uygulamaları, modern organizasyonlarda çalışan refahını artırmaya yönelik programlarla benzerlik göstermektedir (Öztürk, 2015).

Ahilikte usta-çırak ilişkisi, liderlik anlayışının bir yansımasıdır. Usta, sadece mesleki bilgi aktarımı yapmaz; aynı zamanda çıraklara ahlaki değerleri ve iş disiplini kazandırır. Bu anlayış, günümüz İKY literatüründe yer alan dönüşümcü liderlik ve liderlerin çalışanlar için rol model olması gibi kavramlarla örtüşmektedir. Ahilik İKY sisteminde kariyer yönetimi güçlü bir şekilde performansla ilişkilendirilmiş, kariyer basamaklarında ilerleyiş maddi ve manevi performansa bağlı kılınmıştır. Dolayısıyla liderlik anlayışının yanı sıra Ahilik, Kariyer Yönetimi ile de ilişkilidir (Ünsür, 2021).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ahilik yönetim kültürü, tarihsel anlamda toplumsal dayanışma, meslek etiği ve insani değerlerin bir arada yaşatıldığı bir sistem olarak geçmişten var olan ve günümüzde etkileri devam eden bir yapıdır. Bu çalışmada Ahilik yönetim kültürü, insan kaynakları yönetimi (İKY) perspektifinden ele alarak, modern İKY uygulamaları için sağladığı anlam ve katkıları değerlendirmiştir. Ahilikteki değerler sistemi, çalışan-işveren ilişkilerinde etik ilkelerin uygulanması, mesleki gelişim ve iş ahlakının önemi gibi konulara vurgu yapılmıştır.

Ahilik yönetim kültürünün öne çıkan özelliklerinden olan dayanışma, adalet, eğitim ve sosyal sorumluluk; günümüz modern İKY uygulamalarında önem kazanan kavramlarla örtüşmektedir. Özellikle çalışan bağlılığının artırılması, iş yerinde adaletin sağlanması ve bireysel gelişim olanaklarının sunulması gibi uygulamalarda Ahilik ilkelerinin rehberlik edebileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte, Ahilik'teki "insan odaklı" yaklaşımın, çalışanların iş tatmini ve örgütsel bağlılık düzeylerini artırmada önemli bir rol oynayacağı söylenebilir.

Ahilik yönetim kültürünün, modern iş dünyasında sürdürülebilir bir yönetim anlayışı olarak algılanması için geleneksel ama eskimeyen bir kültür olduğunu bilmekten geçmektedir. Bu bağlamda örgütlerde Ahilik ilkelerinin yeniden yorumlanarak uygulanması, hem çalı-şanların hem de işverenlerin uzun vadeli fayda sağlamasına katkıda bulunabilir. Ayrıca, bu değerler sisteminin, etik liderlik, kurum içi eğitim programları ve çalışan motivasyon stratejileri gibi alanlarda uygulamalı yaklaşımlarla desteklenmesi örgüte fayda sağlayabilir. Bunun yanı sıra çalışmadan elde edilen çıkarımlar neticesinde aşağıdaki öneriler yöneticilere ve örgütlere verilebilir:

- İş Etiği Eğitimlerinin düzenlenmesi,
- Usta-Çırak ilişkisini mentorluk kapsamında değerlendirilmesi,
- Sosyal sorumluluk projelerinin uygulanması,

- Adil bir yönetim anlayışıyla kazan-kazan ilişkisinin sağlanması,
- Küresel rekabet için yerel değerlerin geliştirilmesi,
- Çalışan refahı ve sosyal dayanışma için Ahiliğin temel alınması,
- Dijital çağa uygun Ahilik uygulamalarının benimsenmesi,

Sonuç olarak, Ahilik yönetim kültürü, tarihsel bir miras olmanın ötesinde, insan kaynakları yönetimi açısından yenilikçi ve değer odaklı bir çerçeve sunmaktadır. Çalışmanın, hem akademik literatüre hem de uygulamacılara Ahilik kültürünü daha iyi anlamaları ve entegre etmeleri için katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Alkan, T. (1993). Siyasal ahlak ve siyasal ahlaksızlıklar. Ankara: Bilge Yayınları.

Armstrong, M. (2006). Strategic human resource management: A guide to action (3rd ed.). Kogan Page.

Benligiray, S. (2013). İnsan kaynakları yönetimi ve örgütlenmesi. R. Geylan & H. Z. Tonus (Eds.), İnsan kaynakları yönetimi (pp. 6–7). Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Çağatay, N. (1989). Bir Türk kurumu olan ahilik. Ankara: TTK Basımevi.

Deringöl, H. (2010). Tarihsel gelişimi içinde insan kaynakları yönetimi anlayışı, amaçları ve fonksiyonları üzerine Çukurova bölgesinde faaliyet gösteren işletmelerde bir araştırma (Yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ergenç, Ö. (1980). Osmanlı esnafı ve ahilik. İstanbul: İletişim Yayınları.

Erken, E. (2021). Ahilik donmuş bir yapı değildir, günümüze de uyarlanabilir. H. Arslan (Ed.), Uluslararası Ahilik Anlayışı ile Hayata Dokunuş Sempozyumu Tebliğler Kitabı (pp. 255–270).

Gürbüz, S. (2018). İnsan kaynakları yönetimi: Teori, araştırma ve uygulama (2. baskı). Ankara: Seçkin Akademik ve Mesleki Yayınlar.

İnalcık, H. (1994). Osmanlı'da devlet, hukuk ve adalet. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Jain, D., Shrivastav, N., & Vijetha, P. S. (2022). Reshaping and redefining HR practices during and post COVID-19. Journal of Management & Entrepreneurship, 16(1), 81–90.

Kaygın, E., Yıldız, T., Topçuoğlu, E., & Özkes, S. (2020). An investigation into apprenticeship education in Kars. Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Dergisi, 2(2), 99–105. https://doi.org/10.47542/sauied.826948

Köymen, M. (1992). Ahilik ve esnaf teşkilatları. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Özden, Ö. (2015). Türk kültüründe bir değerler eğitim kurumu olarak ahilik. Erzurum: Bilge Kültür Sanat.

Öztürk, N. (2015). Ahilik teşkilatı ve günümüz ekonomisi, çalışma hayatı ve iş ahlakı açısından değerlendirilmesi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7, 1–12.

Tokgöz, Z. (2014). Geçmişten gelen ışık, Ahi Evran ve ahilik sistemi. Ankara: Pelin Ofset Matbaacılık.

Tunçer, P. (2011). İnsan kaynakları yönetimi. Ekin Basım Yayın.

Ülken, H. Z. (1948). Türk tefekkür tarihi. İstanbul: Ülken Yayıncılık.

Ünsür, A. (2020). Ahilik sistemi değerleri yönetim ve eğitimi. Değerler Eğitimi Dergisi, 18(39), 297–337. https://doi.org/10.34234/ded.667411

Ünsür, A. (2021). Ahilik sisteminin insan kaynakları yönetimi (İKY) açısından değerlendirilmesi. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5, Fütüvvet, Ahilik ve İktisadi Hayat Özel Sayısı, 132–149.

Yavan, Ö. (2012). Stratejik insan kaynakları yönetimi ve firma performansı. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, 32, 1–20.

Yılmazer, A., & Eroğlu, C. (2008). Meslek yüksekokulları için insan kaynakları yönetimi. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yiğit, İ. (2017). XVI. yüzyıl Türkiye'sinde Ahi adlı yerleşmeler. Pamukkale İşletme Bilişimi ve Yönetimi Dergisi, 9(3), 251–267.

Endüstri 4.0'ın Sağlıkta Dönüşüm Programı ve Sağlık Hizmeti Sunumu Üzerine Etkisi

Eda Nur Demet [1]

[1] Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 0000-0002-9543-6004

1. GİRİŞ

İnternetin ve teknolojinin insan hayatına girmesiyle birlikte bilgiye sınırsız erişim, zaman ve mekândan bağımsız iletişim çağına girişimiz kolaylaşmıştır. Teknoloji insan hayatının her alanında yer almaya başlamıştır. Bu teknoloji çağı içerisinde sağlık sektörü de yerini almıştır. Türkiye'de sağlık kuruluşları, sağlıkta dönüşüm programıyla birlikte tıbbi teknolojinin dijitalleşme ve otomasyonun yoğun olarak kullanıldığı bir döneme girmiştir. Sağlık kuruluşları bu sayede teşhis ve tedavi süreçlerini artık daha etkili ve hızlı bir şekilde gerçekleştirmeye başlamıştır. Tıbbi cihazların artmasıyla birlikte hekimler, hastaların sağlık verilerine hem daha kolay ulaşma imkânına erişmiş hem de hastalıklara tanı koymakta kolaylıklar sağlamıştır. Tıbbi teknolojinin gelişmesiyle yakın zamanda robotik cerrahi işlemlerde artmaya başlamıştır. Bununla birlikte zaman ve mekan fark etmeksizin hekimler yapay zekadan faydalanarak hatayı en aza indirgeyebilen teknolojiyle hassas ve güvenli ameliyatlar yapmaya başlamıştır. Geçmişten günümüze sağlık hizmeti sunumunda son derece önemli etki ve faaliyet alanı olan tıbbi teknolojik cihazlar başta hekimler ve hastalar olmak üzere sağlık sektöründe birçok fırsat sunmuştur. Endüstrinin gelişimi de tıbbi teknolojik cihazların gelişim sürecini zaman içerisinde ortaya çıkarmıştır. Erişimin her zaman mümkün olmadığı zamanlar için e-sağlık hizmeti geliştirilmiştir. Bu sayede hastalar hem sağlık hizmetine daha kolay ulaşabilir hem de geçmiş tedavi süreçlerini elektronik olarak ulaşma ve paylaşma imkânı kazanmıştır(Yalman ve Filiz, 2022).

Sağlık hizmetlerinin yapısı ve sunumu, diğer sektörlerde olduğu gibi teknolojik araçların kullanımıyla zaman içerisinde değişim ve gelişim göstermektedir. Kaliteli sağlık hizmetlerinin her birey için erişilebilir olması, sağlık kurumlarının teknolojik gelişmeleri takip etmesi, yeniliğe karşı uyum göstermesi sürdürülebilir olması için önemlidir. Yapay zeka destekli tıbbi teknolojilerinin sağlık hizmeti veren kurumlar tarafından kullanılması, birçok açıdan büyük faydalar sağlamaya başlamıştır. Örneğin, e-sağlık hizmetinin insan hayatına girmesiyle sağlık hizmeti sunumunun zaman ve mekândan bağımsız hale gelmesi hizmet alanlarının genişlemesine olanak sunmuştur. Tele-tıp uygulamasıyla hastalar, hekimlerle uzaktan iletişime geçerek teşhis, tedavi ve izlem yöntemlerinden faydalanabilmektedir. Bu durum hastanelerdeki yoğunluğu azaltırken, hastalarında bekleme sürelerini azaltarak memnuniyeti arttırmıştır. Ayrıca verileri analiz ederek hekimlerin karar verme süreçlerine yardımcı olacak etkili teşhis ya da tedavi önerilerde bulanabilmektedir. Yani yapay zeka teknolojisi, tıbbi hataları azaltılırken sağlık hizmetlerinin kalitesini ve erişilebilirliğini artırırken, sağlık kurumlarının daha etkin ve verimli bir şekilde çalışmasına yardımcı olmaktadır(Bacaksız, Yılmaz, Ezizi ve Alan, 2020).

2. ENDÜSTRİ 4.0 VE GELİŞİM SÜRECİ

2.1. Endüstri 1.0 (1780-1870): Birinci sanayi devrimi ile endüstrideki değişim sürecinin temeli atılarak buhar gücüyle çalışan makineler icat edilmiştir. Bu makinelerin ortaya çıkmasıyla üretim süreçleri hızlandırmıştır. Daha fazla mal üreten fabrikalar artan üretimle hammaddeye olan ihtiyaç artarken insan gücüne ihtiyaç azalmaya başlamıştır. Bu dönemde yaşanan gelişmeler gelecek devrimlerin öncüsü olmuştur. (Yıldız Tonga ve Tonga, 2022)

2.2. Endüstri 2.0 (1870-1970): İkinci sanayi devriminde demiryolu ulaşımının gelişmesiyle birlikte hammaddeye erişim kolaylaşmıştır. Seri üretim bandı fabrikaları kurularak, üretim sürecinde verimlilik artmıştır. Hem telgraf, radyo ve diğer iletişim araçların ortaya çıkmasıyla hem de refah düzeyinin artmaya başlamasıyla dünya teknolojik devrimin içinde yerini almıştır (Yıldız Tonga ve Tonga, 2022).

2.3. Endüstri 3.0 (1970-2010): İkinci Dünya Savaşından sonra hız kazanan üçüncü sanayi devrimi teknolojinin gelişmesiyle birlikte insan hayatına giren internet ağı bilgiye erişim ve bilgiyi paylaşım kolaylaştırmıştır. Endüstride insan gücüne duyulan ihtiyaç gittikçe azalmaya başlamıştır (Yıldız Tonga ve Tonga, 2022).

Endüstri4.0 (2011+): Bu kavram ilk olarak Almanya'da Hannover Fuarı'nda ortaya atılmıştır (Baki ve Serdar, 2020). Endüstri 4.0 devrimiyle birlikte iş yöntemlerinde değişiklikler yaşanmıştır. Yaşanan bu değişikliklerle birlikte insan gücüne duyulan ihtiyaç minimum seviyeye inerken, yapay zekanın önem kazanmasıyla birlikte insansız üretim yöntemine geçiş yapılmıştır. Yapay zekayla yönetilen robotlar bilgi teknolojisiyle donatarak ihtiyaç duyulan iş sektöründe hizmet sunmayı hedeflenmiştir (Bacaksız, Yılmaz, Ezizi ve Alan, 2020).

3. SAĞLIK 4.0 VE GELİŞİM SÜRECİ

3.1. Sağlık 1.0 (1780-1870): 18. Yüzyıldan itibaren tıp alanında gelişmeler yaşanmaya başlanmıştır. Bu dönemde Laënnec tarafından stetoskop, Simpson tarafından anestezi ve Von Helmholtz tarafından da oftalmoskop bulunmuştur. Cerrahi uygulamaların gelişmesi, anestezi ve kan nakli tekniklerinin ilerlemesiyle birlikte medikal cihazların sanayileşmesine yönelik gelişmeler yaşanmıştır (Koştı, Burmaoğlu ve Kıdak, 2021).

3.2. Sağlık 2.0 (1870-1970): 1895'te Röntgen'in ilk X-ışın tüpünü bulmasıyla tıbbi görüntüleme teknolojisi ortaya çıkmıştır. Bu buluş ile kemik kırıklarının tanısına yönelik tıp alanında büyük bir ilerleme sağlamıştır. Daha sonra ise hem elektrokardiyograf cihazının geliştirilmiş olması ve hem

de anjiyografinin geliştirilmesiyle birlikte kardiyovasküler tıp alanında gelişmeler yaşanmıştır. 1940'lı yıllarda ise tedavi yöntemleri teknolojiye bağımlı hale gelmeye başlamıştır. Bu dönemde böbrek diyaliz makinesi, kalp makinesi, kalp pili ve biyomedikal donanımlar gibi pek çok tıbbi cihaz geliştirilmiştir (Koştı, Burmaoğlu ve Kıdak, 2021).

3.3. Sağlık 3.0 (1970-2010): 1970'li yıllarda tıbbi görüntüleme ve tarama cihazlarında büyük ilerlemeler yaşanmıştır. Bu dönemde ilk olarak Bilgisayarlı Tomografi (BT) cihazı geliştirilmiştir. Sonrasında ise tüm vücudu tarama fırsatı veren Manyetik Rezonans (MR) cihazı geliştirilmiştir. Aynı zamanda tıbbi teknolojik cihazların gelişimi sağlanırken cerrahi işlemlerin gelişimiyle de ilk kalp nakli Hollanda'da yapılmıştır. 1985 yılından itibaren tıbbi teknolojik cihazların sağlık sektöründe etkisi gittikçe artmıştır. Bu dönemin sonlarına doğru ise tıbbi teknolojik cihazlarda yeni farklılar ve robotik uygulamalarda artışlar gözlemlenirken, organ nakilleri de yapılmaya başlanmıştır (Koştı, Burmaoğlu ve Kıdak, 2021).

3.4. Sağlık 4.0 (2011+): Bu dönemden itibaren tıbbi teknolojik gelişmeler gruplandırılarak çeşitlendirilmiştir. Elektronik teknolojileri (tıbbi IT sistemleri, bilgisayar donanımlı cihazlar, robotik ve kablosuz sistemler gibi çeşitli alt kategorilere), minimal invazif teknolojiler (fotonik cihazlar, akustik cihazlar, minyatür cihazlar ve görüntüleme cihazları olarak alt kategorilere), yapay organ ve doku kombinasyonu (organ destekleyici cihazlar, biyo-uyumluluk teknolojileri, enfeksiyon önleyici cihazlar, kumanda aygıtları, nöro-algılayıcılar gibi çeşitli alt kategorilere), dağıtılmış sağlık hizmetleri (bireysel sağlık cihazları, taşınabilir cihazlar, tele-tıp sistemleri gibi çeşitli alt kategorilere) ve tanı, teşhis ve izleme teknolojileri (özelleştirilmiş tıbbi cihazlar, sensör teknolojileri ve hasta izleme sistemleri gibi çeşitli alt kategorilere) ayrılmıştır (Koştı, Burmaoğlu ve Kıdak, 2021).

4. ENDÜSTRİ 4.0'IN SAĞLIKTA DÖNÜŞÜM PROGRAMI VE SAĞLIK HİZMETİ SUNUMU ÜZERİNE ETKİSİ

Sağlık, yaşadığımız toplumun refah seviyesini etkileyen her zaman önemli bir faktör olmuştur. Bu yüzden sağlıklı yaşamak her insanın varlığını sürdürebilmesi için gereklidir. Sağlıkta dönüşüm programı, sürekli gelişen dünya sisteminde; sağlık sektöründeki uluslararası gelişmeleri gözeten, toplumun sosyal ve ekonomik seviyesine, sağlık profesyonellerinin tıbbi teknolojik yeniliklere ve yeni tedavi yöntemlerine, toplum statiğine uygun, kaliteli hizmete daimi erişimi sağla-

yan, dengeli ve geliştirilebilir bir program olarak ortaya çıkmıştır. Sağlık politikalarında ise, ‘‘*değişim sürecinin sağlıklı işlemesini sağlayacak, aşamalı, süreklilik arz eden bir politika döngüsü öngörülmüştür.’’* (Akdağ, R. 2008)

Türkiye’nin 2003 yılından itibaren uygulamayı hedeflediği sağlıkta dönüşüm programının amaçları arasında, sağlık hizmetini adil şekilde sunmak, sağlık hizmetlerinin yerel düzeyde daha etkin yönetimini ve koordinasyonunu sağlamak, kaynakların etkili ve verimli kullanılmasını sağlamak, sağlık hizmetlerine erişim kolaylığı sağlamak, planlanma, yönetilme ve hizmet sunumu süreçlerinde insanların ihtiyaçları göz önünde bulundurarak ihtiyaçlara uygun çözümler üretmek, şeffaf ve açık iletişim kurmak, hasta mahremiyetine ve güvenliğine önem vermek, sağlık hizmeti yönetim sürecinde karar alma süreçlerini dengeli şekilde paylaştırmak vardır (Kart,2013:109).

Sağlıkta dönüşüm programının temel ilkeleri arasında(Akdağ, 2003);

- **İnsan Merkezlilik:** Sağlık hizmeti sunumundan faydalanacak bireyin istek ve ihtiyaçlarını odak noktasında tutma ilkesidir.
- **Sürdürülebilirlik:** Planlanan dönüşüm programının ülkenin değer ve kaynaklarıyla örtüşmesi ayrıca süreklilik göstererek sürdürülebilir bir sağlık hizmeti sunma ilkesidir.
- **Sürekli Kalite Gelişimi:** Sağlık hizmeti sunumunda hatalardan ders çıkararak ve hep daha iyisi için çalışarak, sürekli iyileştirmelerle en iyi sağlık hizmetini sunmayı hedefleyen bir ilkedir.
- **Katılımcılık:** Sağlık hizmeti uygulamalarının ve sağlık politikalarının yapılanmasında toplumun ve paydaşların görüşlerini alarak, yapıcı bir platform çerçevesinde geribildirim almayı amaçlayan ilkedir.
- **Uzlaşmacılık:** Farklı paydaşların ortak bir değer etrafında birleşerek, halk sağlığını gözetecek şekilde ortak kararların alınmasını, iş anlaşmalarının yapılmasını ve çözüm yollarının bulunmasını hedefleyen bir ilkedir.
- **Gönüllülük:** Sağlık hizmet sunucularının toplum sağlığında daha etkin rol oynamasını ve yapılan iyileştirmelerde gönüllü katılımın sağlanmasını amaçlayan bir ilkedir.
- **Güçler Ayrılığı:** Planlama yapan, finansmanı sağlayan, denetleyen ve hizmet üreten tüm güçlerin çıkar çatışması yaşamaması için birbirlerinden ayrılma ilkesidir. Amaç koordinasyon eksikliğinin giderilmesi, mevcut durumun yeniden yapılandırılması, kaynakların etkin kullanması ve kaliteli hizmet sunmaktır.

- **Desantralizasyon:** Karar alma yetkisinin merkezi otoriteden alınıp alt birimlere devredilmesi ilkesidir. Amaç karar mekanizmasında işleyişin daha hızlı sağlamasıdır.
- **Hizmette Rekabet:** Sağlık hizmet sunucularını rekabete teşvik ederek standartlara uygun farklı hizmet sunucularını piyasada rekabeti sağlama ilkesidir. Amaç, hizmet sunumunda rekabet ortamını yaratarak hem maliyeti azaltarak hem de kaliteyi arttırarak hastaların en iyi sağlık hizmetine erişimini kolaylaştırmaktır.

Endüstri 1.0 ile başlayan bu dönüşüm süreç yeniliklerin sağlık sektörüne entegre edilmesiyle birlikte tıbbi teknoloji hekimlere tanı ve teşhis yöntemlerine gelişmiş görüntüleme (MRI, Röntgen ve BT gibi) teknikleriyle pek çok kolaylık sunmuştur. Endüstri 4.0'ın tedavi yöntemlerine hibrit ameliyathaneler, robotik cerrahi sistemleri, lazer tedavi cihazları gibi yeni seçenekler dahil ederek tedavi yöntemlerini genişletmiştir. Hastane ortamında (EKG, EEG ve Oksimetre gibi) çeşitli hasta izlem cihazları hekimlere teşhis sırasında yol gösterici olurken, taşınabilir (akıllı saatler, tansiyon cihazı, şeker ölçer ve taşınabilir EKG cihazı gibi) izlem cihazları hastaların kendi sağlık durumlarını takip etmelerine olanak sağlamıştır. Endüstri 4.0'ın sağlık hizmetlerine entegre edilmesiyle birlikte tanı ve teşhiste yapay zekaya, tedavide robotik cihazlara yer verilmeye başlanmıştır (Koştı, Burmaoğlu ve Kıdak, 2021).

Sağlık sektöründeki hızlı dijitalleşme, sağlık hizmeti sunucularının da denetlenmesini gerekli kılmıştır. Bu yüzden Türkiye'de Sağlık Bakanlığı ile ortak hareket eden HIMSS (Healthcare Information and Management Systems Society-Sağlık Bilgi ve Yönetim Sistemleri Topluluğu), sağlık kurumlarının dijitalleşme düzeylerini değerlendiren uluslararası bir kuruluştur. HIMSS, EMRAM ile hastaneleri 0 ile 7 arasındaki seviyelerde derecelendirerek *"bilgi teknolojilerinin, sağlık hizmetlerinin sunumunda ve geliştirilmesinde en uygun ölçüde kullanımını''* sağlık hizmeti sunucularının standartlara uyum sağlamasını amaçlamaktadır. Türkiye'de 35 ilde HIMSS akreditasyon belgesine sahip seviye 6'da 165 ve seviye 7'de tek (İzmir Tire Devlet Hastanesi) hastane bulunmaktadır. Bu belgeye sahip olan kamu hastanelerinin sayısı 132'dir (Sağlık 4.0, n.d.; Vermişli Peker, Yavuz Van Giersbergen ve Biçersoy, 2018). Sağlık 4.0'ın nihai amacı, dijitalleşme ve otomasyonun avantajlarından yararlanarak, hastaların bireysel ihtiyaçlarına uygun, sürekli güncellenebilen ve kişiselleştirilmiş sağlık hizmetleri sunmaktır. Bu yaklaşım, özellikle robotik cerrahi işlemlerinde daha güvenli, hızlı ve etkili tedavi yöntemleri geliştirmeyi hedeflemektedir. Ancak, sağlık hizmetlerinin dijitalleşmesi beraberinde bazı zorlukları da getirmektedir. Hasta verilerinin

gizliliği ve güvenliği konusunda endişeler artmakta, ayrıca ileri teknolojik gelişmeler sağlık hizmeti maliyetlerini yükseltmektedir (Wehde, M., 2019).

Tıbbi robotik teknoloji, sağlık hizmeti sunumunu değişime uğratırken, iş gücü piyasasını da dönüştürmektedir. Bu dönüşüm sürecinde, insan iş gücünün gelişmiş teknolojiye adaptasyon sağlaması gerekmektedir. Fakat teknolojinin sürekli gelişimi giderek insan gücüne ihtiyacı azaltmıştır. Sürekli değişen koşullara uyum sağlamaya çalışan sağlık kurumlarında da rekabet ortamı yoğunlaşmıştır. Artan rekabet ortamı sağlık kurumlarını sürekli yenilikçi stratejiler geliştirmeye zorlamaktadır. Bu bağlamda, sağlık sektörü çalışanlarının yeni becerilere sahip olması ve kurumların esnek yapılar geliştirmesi önem kazanmaktadır. Aynı zamanda, teknolojik gelişmelerin getirdiği fırsatlardan yararlanırken, olası olumsuz sosyal etkileri de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Sağlık hizmeti sunucularının robotik cerrahinin, giyilebilir teknolojilerin, mobil nesnelerin internetinin hakimiyet sağladığı sistemde, hayatta kalabilmek için yeni stratejiler geliştirmek zorundadır. Giyilebilir teknolojiler ve akıllı cihazlar gibi mobil nesnelerin internetinde riskler ortaya çıkmadan önce kişisel veriler gözlemlenerek erken müdahale sağlanabilir. Bu gibi yaklaşımlar kullanıcıların yaşam kalitesini arttırırken, sağlık harcamalarını azaltmaya olanak sağlamaktadır (Şahin ve Yılmaz, 2021).

Endüstri 4.0 ve ileri teknolojilerin sağlık sektörüne entegrasyonu, birçok fayda sağlamasına rağmen çeşitli zorlukları da beraberinde getirmektedir. Bu yeni sistemlerin kurulumu, başlangıçta yüksek finansal kaynaklar gerektirse de uzun vadede verimlilik artışı sağlamaktadır. Yeni iş modellerinin geliştirilmesi, kişiselleştirilmiş hizmetler, üretim hızı ve kalitesinde artış, hata oranlarında azalma gibi avantajlar sunmaktadır. Ancak bu dönüşüm sürecinde bazı engeller de ortaya çıkmaktadır:

1. Yüksek yatırım ihtiyacı
2. Yetersiz vergi teşvikleri ve AR-GE desteklerinde eksiklik
3. Nitelikli işgücü eksikliği
4. Yasal düzenlemelerdeki boşluklar
5. Veri güvenliği ve gizlilik sorunları
6. Fikri mülkiyet hakları ile ilgili belirsizlikler
7. Değişime karşı direnç

Endüstri 4.0'ın sağlık sektörüne entegrasyonu, verimlilik artışı ve hizmet kalitesinde iyileşme sağlarken, iş gücü piyasasında önemli değişimlere yol açmakta ve işsizlik gibi zorlukları beraberinde getirmektedir. (Şahin ve Yılmaz, 2021)

Sağlık 4.0, modern tıp uygulamalarında teknoloji ve dijitalleşmenin etkin kullanımını ifade eden kapsamlı bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, sadece gelişmiş tıbbi teknolojik cihazların varlığıyla sınırlı kalmayıp, sağlık profesyonellerinin bu teknolojileri etkin kullanabilme becerilerini de bağlıdır. Robotik cerrahi, bu yaklaşımın önemli bir bileşeni olarak hem hekimlere hem de hastalara önemli avantajlar sağlamaktadır. Hastaların daha düşük maliyetle yüksek kaliteli sağlık hizmeti talep etmesi, hastaneleri sağlık 4.0 kapsamında çeşitli teknolojik ve dijital yenilikleri benimsemeye yöneltmektedir. Ayrıca, karmaşıklaşan hastalıkların tedavileri, kompleks cerrahi işlemler ve Covid-19 pandemisiyle birlikte dijitalleşmeye olan ihtiyaç artmış, bu da hastanelerin kaynaklarını ve insan gücünü daha verimli kullanma gereksinimini artırmıştır. Robotik cihazların yaygınlaşması, hastanelerin sermaye yoğunluğunu artırırken, hekimlerin bu teknolojileri kullanabilmek için sürekli eğitim ihtiyacını da beraberinde getirmektedir (Tortorella, Saurin, Fogliatto, Rosa, Tonetto vd., 2021). Yapay zeka ve robotik teknolojilerin entegrasyonu, özellikle kanser gibi hastalıkların teşhisinde daha yüksek doğruluk oranları sağlamaktadır. Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi Beyin ve Sinir Cerrahi Polikliniğine başvuran bir hastanın manyetik rezonans (MR) görüntüleme tetkiki sonucunda hasta, yapay zekanın tespit ettiği tümör sayesinde ve acil müdahale edilen Türkiye'deki ilk klinik vaka örneği olmuştur (Gazi Üniversitesi Hastanesi, 2023).

Sağlık 4.0 teknolojisinin sağlık hizmeti sunumunu olumsuz etkileyen durumlardan biri olan maliyet faktörü, tıbbi teknolojik cihazların satın alınması ve alındıktan sonra elde tutulmasının sağlamak hastanelerin bütçesini etkilemektedir. Türkiye ileri teknolojik cihazları temin etme konusunda, dış pazara bağımlı olması satın alınmak istenen cihazların kur dalgalanmaları sebebiyle hastanelerin satın alma gücünü olumsuz etkilemektedir. Bu durumda yüksek maliyetli cihazlar, hastanelerin araştırma maliyetlerini de arttırmaktadır. Sağlık personellerinin, cihaz teknolojisini kullanabilmek için ihtiyaç duyduğu eğitim, bilgi ve tecrübe faktörleri de hastane maliyetlerini arttıran bir diğer unsurdur. Ayrıca Sağlık Uygulama Tebliği'nde fiyatlandırmalardaki yetersizlikler karşısında hastaneler, yüklendiği maliyetleri azaltmak için hastalara ihtiyaç dâhilinde olmayan tetkik ve tedavi yöntemleri uygulayabilmektedir. Hekim ile hasta arasında bilgi asimetrisi olması, sağlık hizmeti sunumunun suiistimal edilmesine sebep olmaktadır. Bu durum karşısında hastaların cepten ödemeleri de artmaktadır. Robotik cerrahinin hasta ile doğrudan etkileşim içerisinde olması, robotik cerrahiden kaynaklı hataların ortaya çıkması halinde sorumlu tarafın kim olacağının bilinmemesi ve yasal boşlukların henüz doldurulamaması gibi riskleri de beraberinde getirmektedir (Güven ve Kılınç, 2022).

Genç sağlık personellerinin varlığı, sağlık turizmi potansiyeline sahip olması, gelişmiş ve dijital hastane altyapıları, teknoloji kullanımına yatkınlık sağlık 4.0'ın Türkiye'deki sağlık sektöründeki güçlü özellikleri arasındadır. Hastanelerde teknolojik cihaz yatırımlarının yüksek maliyeti, hekimlerin robotik cerrahiyi adaptasyon sürecindeki zorluklar, veri güvenliğini sağlamak konusunda yetersizlikler, kırsal bölgedeki hastanelerde teknolojik yetersizlik sağlık 4.0'ın Türkiye'deki sağlık sektöründeki zayıf özellikleri arasındadır. Yapay zeka destekli tanı ve tedavi yöntemlerinin geliştirilmesi, kişiselleştirilmiş tıp uygulamaları, e-sağlık uygulamalarının yaygınlaşması, sağlık sektöründeki uluslararası firmalarla işbirliği imkanları sağlık 4.0'ın Türkiye'deki sağlık sektöründeki fırsatlar arasındadır. Son olarak yüksek teknolojinin hastaların tedavi ücretlerine yansıma riski, hastanedeki sistem kesintilerinin hasta bakımına etkisi, uzaktan tedavi yöntemlerinin artması sebebiyle hekim-hasta ilişkilerinde zayıflama riski, sağlık verilerinin ticari amaçlarla kullanılma riski, yerli üretimin yokluğu karşısında dış kaynaklara bağımlı kalma sağlık 4.0'ın Türkiye'deki sağlık sektöründeki tehditleri arasındadır.(Sayılgan ve İşler, 2017; Kiper, 2013)

4.1. E-sağlık Uygulamaları

2008 yılında tüm paydaşlara erişim imkânı sunan Ulusal Sağlık Veri Sistemi (USVS), tüm sağlık verilerini bir araya getirerek, sistemler arasında veri paylaşımını kolaylaştırmayı amaçlayan bir sistemdir. Sağlık verilerini tek bir sistem üzerinden kontrol edecek şekilde hata payını azaltarak, tedavi süreçlerinin etkinliğini arttırmaktadır(Çoban, 2023; T.C. Sağlık Bakanlığı, n.d., **USVS**).

2010 yılında uygulamaya konulan Merkezi Hekim Randevu Sistemi (MHRS), hastanelerde poliklinik önlerindeki insan yoğunluğunun ve hastaların muayene öncesi bekleme süresinin azaltılması amacıyla hayata geçirilmiştir. Bu randevu sistemiyle hastaneler vatandaşlara hem eşit şekilde sağlık hizmeti dağıtılmasını hem de tam zamanlı sağlık hizmetine erişim imkânı sağlayarak düzenli hale getirilmiştir. Buna bağlı olarak hekimlerinde iş gücünün etkin kullanımının sağlanması amaçlanmıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı, t.y., **MHRS hakkında**).

2011 yılında kurulan (Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü, 2024), sağlıkta dönüşüm programının temel unsurlarından biri olan Ulusal Sağlık Bilgi Sistemi USBS, tüm vatandaşları kapsayan bir sistemdir. Bu sistem hem bireylere tüm sağlık bilgilerine erişim imkânı sunarken hem de sağlık hizmeti sunucularının da tüm verilerini kaydeden işlevsel bir veri tabanı sunucusudur (T.C. Sağlık Bakanlığı, t.y., Sağlıknet hakkında).

2015 yılında uygulamaya konulan Medula sistemi, sosyal güvenlik kurumu ile sağlık hizmeti veren kuruluşların elektronik olarak faturalandırma, provizyon

işlemlerini eş zamanlı olarak gerçekleştiren bir sistemdir. Suiistimal edilebilecek durumların önüne geçerek kontrol mekanizmasını etkin kılmaktadır. E-reçete sistemini etkinleştirerek, kağıt israfının da önüne geçmektedir.(Kördeve, 2017)

2015 yılında uygulamaya konulan e-nabız sistemi, Türkiye Cumhuriyet'i vatandaşlarının ve hekimlerinin, hastaların geçmiş teşhis ve tedavi süreçlerine ulaşarak sağlık verilerine erişimini sağlayan, kişisel sağlık verilerinin kaydına tek bir uygulamadan erişim imkânı sunan bir internet sitesi ve mobil uygulamasıdır. Ayrıca e-nabız uygulaması üzerinden MHRS'ye bağlanarak randevuları istenilen gün ve saat aralığında planlama fırsatı sunmuştur (Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü, n.d.).

2017 yılında uygulamaya konulan Tele-tıp hastanelerdeki insan yoğunluğunu ve hastaların bekleme sürelerini azaltmak amacıyla ulaşım problemini ortadan kaldırarak iletişim araçlarıyla sağlık hizmetini hastalara uzaktan sunmuştur (Sayılgan ve İşler, 2017). Türkiye'de tele-radyoloji haricindeki tele-tıp (tele-psikiyatri, tele-dermatoloji, tele-patoloji ve uzaktan hasta görüntüleme) hizmeti, pilot uygulama düzeyinde kalmıştır (Toygar, 2018). Bu durumun sebebi ise tele-tıp hizmetinin finansmanı ve sigorta kapsamı konusunda netlik bulunmamasıyla birlikte uygulamanın da geniş çapta benimsenmesini zorlaştırmıştır (Dilbaz, Kaplanoğlu ve Kaya Kaplanoğlu, 2020).

2020 yılında uygulamaya konulan Hayat Eve Sığar, Covid-19 pandemisiyle mücadele etmek için vatandaşların mobil uygulama üzerinden kontrol ederek, riskli bölgelerden uzak kalmasının sağlandığı ve güvenli alan kalmayı amaçlayan bir uygulama olarak vatandaşlara sunulmuştur. Uygulama kullanıcılarına Güvenli Alan" ve "HES Kodu Sorgulama ve Okutma" özellikleriyle, özellikle sosyal alanlarda (işyerleri, restoranlar, toplu taşıma araçları, vb.) güvenliği artırmak için tasarlanmıştır. Bu uygulamanın amacı, kullanıcılarının riskli olup olmadığını, riskli kişilerle temas edip etmediğini takip ederek, potansiyel riskleri en aza indirmektir. Kullanıcı pozitif bir vakayla aynı ortamı paylaşmışsa, uygulama aracılığıyla bu kişiye bildirim gönderilerek ve gerekli sağlık ve rehberlik hizmetleri sunulmaktadır (Ankara, ve Tekin, 2021).

2020 yılında uygulamaya konulan Tele-radyoloji Sistemi, hastalara (e-Nabız uygulaması üzerinden) ve sağlık profesyonellerine radyolojik tetkiklere her an erişim imkânı sunmaktadır. Bu sistem de sağlık profesyonelleri görüntüleri raporlayabilmekte ya da uzmanlar arasında uzaktan iletişim bağlantısı kurarak hastaların teşhis ve tedavisi hakkında bilgi alışverişinde bulunabilmektedir. Bu yöntem, uzmanlık gerektiren durumlarda hızlı ve etkili bir şekilde bilgi ve öneri al-

mayı mümkün kılmaktadır. Hem özel hem de kamu hastaneleri bu sisteme entegre olabilmektedir (T.C. Sağlık Bakanlığı, Telemedicine ve Teleradyoloji Hizmetleri, t.y.).

2021 yılında uygulamaya konulan Neyim Var sistemi, hastaların şikayetlerine göre hastaneye gitmeden önce yaklaşık üç dakika içerisinde hastanın şikayetlerini değerlendirip teşhis önerileri sunarak MHRS üzerinden doğru branşa yönlendiren bir internet sitesi uygulamasıdır. Uygulamaya erişim e-devlet ya da e-nabız şifresiyle sağlanabilmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi, n.d.). Bu uygulama ile hastaların yanlış uzmana başvurma miktarı azalmıştır.

2024 yılında MHRS sistemi üzerinden geliştirilen MHRS onaylı randevu sistemi, ‘‘*hastanelere ve hekimlere zamanı verimli kullanma imkânı sunan, randevuların iptal edilmesinin ardından boş kalan kapasitenin hizmet bekleyen hastalar için kullanılmasını sağlayacak olan yeni bir uygulama’’* olarak ortaya çıkmıştır. Bu uygulama ile hastalara üç gün ve sonrası günler için alınan branş randevularına gideceğine dair onaylama zorunluluğu getirilmiştir. 65 yaş üstü hastalar ve kanser hastaları bu uygulamadan sorumlu tutulmayacaktır. Randevusunu onaylamayan hastalar içinse randevuları sistem üzerinden iptal edilecektir. Randevusunu onayladığı halde gitmeyen hastalara da gitmek istediği branş için 15 gün içerisinde yeni bir randevu alamayacaktır. Boşa çıkmış olan her randevu saati de diğer hastalar tarafından değerlendirilecektir (Balıkesir İl Sağlık Müdürlüğü, 2024).

2024 yılında uygulamaya konulan Engelsiz Sağlık İletişim Merkezi (ESİM) projesi MHRS sistemi ile bağlantılı, 112 Acil Çağrı Merkezini kullanamayan işitme engelli vatandaşlara, işaret dili aracılığıyla görüntülü görüşme hizmeti vererek sağlık hizmetine erişimi kolaylaştırmayı amaçlamaktadır. Engelli vatandaşlar bu hizmetten 7/24 faydalanabileceği gibi mobil veri erişiminin sağlanamadığı noktalarda ücretsiz olarak SMS ile de çalışarak iletişim engelini ortadan kaldırarak acil müdahaleyi etkin kılmaya çalışmaktadır (Denizli İl Sağlık Müdürlüğü, n.d).

4.2. Giyilebilir Sağlık Cihazları

Giyilebilir teknoloji, bireylerin vücutlarının üzerinde taşıdığı teknolojik cihazlara denilmektedir. Bireylerin vücut fonksiyonlarını ve sağlık verilerini tek cihazda toplayarak kullanıcılarına kolaylık sağlayan giyilebilir sensörler ya da cihazlar hastaların sağlık durumunu takip etmek için ortaya çıkan sağlık teknolojileridir. Bu cihazlar sağlık kayıtlarına entegre olabildiği gibi hekimlere de teşhis ve tedavide kolaylık sağlayabilmektedir. Kalp ritmi monitörleri, kan basıncı ölçüm cihazları, uyku monitörleri ve akıllı EKG gibi cihazlar hastaneler tarafından

hastalara temin edilebilirken; şeker takip cihazları, akıllı bileklikler, verilen nefesi analiz edebilen solunum cihazları, UV ışınlarını ölçen sensör ve diyabetik hastalar için erken tanıda kullanılan akıllı çoraplar gibi giyilebilir teknolojiler de kişisel tercihe göre hastalar tarafından temin edilebilmektedir (Doğan Merih, Ertürk, Yemenici ve Satman, 2021)

4.3. Robotik Cihazlar

Robotik cihazlar, günümüzde cerrahi işlemlerin kolaylaştırılmasını sağlamakla birlikte, hastalar ve doktorlar arasındaki ilişkiye de yeni bir boyut kazandırmaktadır. Bu teknoloji de hastalar ve hekimler arasında fiziki boyutta mesafeler bulunmaktadır. Hekimler hastalara doğrudan dokunamamaktadır. Dokunma işlemi dolaylı yoldan robotik cihazların kollarıyla gerçekleşmektedir. İleri teknolojinin kullanıldığı bu sistem hastalara cerrahi işlem sırasında gördüğü zararı minimum seviyeye düşürmek ve hastanın sağlığına kısa sürede kavuşabilmesini sağlamak için geliştirilmiştir (Ergur ve Nuhoğlu, 2021)

Da Vinci Robotik Cerrahi sistemi, 2004 yılından itibaren Türkiye pazarında yerini alan bu cihaz kalp damar, jinekoloji, kulak burun boğaz, göğüs ve pediatrik cerrahi gibi pek çok branşta kullanılmaktadır. İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya, Erzurum, Kocaeli ve Kayseri'deki kamu hastaneleri dâhil olmak üzere 38 hastanede bulunmaktadır. Bu robotik cerrahi sisteminin kullanımı sadece cihazın eğitimini almış hekimler tarafından gerçekleştirilmektedir(Da Vinci Cerrahisi, n.d.; Erciyes Üniversitesi Hastanesi, 2023). Bu robotik teknolojiden Türkiye'de 50 bin bypass hastası faydalanmıştır. Da vinci robotik cerrahi cihazı ile yapılmayan ameliyatlarda hastaların bypass ameliyatlarında göğüs kemiği kesilirken, bu robotik cerrahi ile yapılan ameliyatlarda hekimler küçük kesi atılarak kalbe ulaşılabilmektedir. Bu sayede hastaların kanama riski azalarak normal hayata dönüş hızı kısalmaktadır. (Eroğlu, 2024)

Gamma Knife Robotik Cerrahi teknolojisi, kanserli bölgeyi ışın demetlerinin etkisiyle kanserli bölgeye odaklanarak daha küçük ya da etkisiz hale getirmeye çalışan sinir cerrahisi alanında kullanılan bir robotik cerrahidir. Gamma Knife hastanın kanserli dokusunun koordinatlarını ayrıntılı olarak belirlerken, hekim için hastalıklı bölgeyi hedef alarak hastaya zarar vermeyecek şekilde odaklamaktadır. Daha çok küçük kanserli dokuların tedavisinde kullanılmaktadır. Fakat her kanserli dokunun gözlemlenmesinde bu robotik cerrahi uygulamaması tercih edilmemektedir. Sebebi kanserli bazı kanserli dokuların çok büyük olması ya da kritik bölgede olması sayılabilmektedir (Ergur ve Nuhoğlu, 2021). Bu uygulama Türkiye'de ilk defa 1995-2000 yılları arasında Marmara üniversitesinde yapılmıştır (BOYAR, ve TUCER, 2014).

CyberKnife teknolojisi, ‘‘k*anserli ve kanserli olmayan tümörler ve radyasyon tedavisinin endike olduğu diğer durumlar için invaziv olmayan bir tedavidir. Prostat, akciğer, beyin, omurga, baş ve boyun, karaciğer, pankreas ve böbrek dâhil olmak üzere vücuttaki durumları tedavi etmek için kullanılır*’’ Türkiye’de 3 tanesi kamu 1 tanesi de özel hastane olmak üzere 4 hastanede bulunmaktadır. Hastalara ayaktan tedavi hizmeti sunarak hastanede yatışı ortadan kaldırmaktadır. Hekimlerin ameliyat edemeyeceği ya da tümörü kompleks bölgede bulunan hastalar için kolaylık sağlamaktadır. Cihaz hassasiyeti yüksekliğinden tümöre doğrudan etki ederek uzun vadede olumlu sonuçlar çıkarırken cihazdan kaynaklı yan etkileri de minimum seviyeye indirgemektedir (Accuray Incorporated, n.d.). Yapılan bir araştırmaya göre, görüntüleme teknolojilerinin gelişmesiyle kanser teşhisleri artmış ve radyoterapi tedavisi yaygınlaşmıştır. Türkiye'de radyoterapi cihazlarının sayısı, Dünya Sağlık Örgütü'nün önerdiği standartların altında kalmıştır. Son dönemlerde eski teknoloji kobalt cihazlarının kullanımı azalırken, Cyberknife gibi ileri teknoloji cihazların kullanımı artmıştır (Etiz, Bayman, Baydar Dalar ve Bal, 2012).

ROSA Robotik Cerrahi sistemi, ortopedik rahatsızlıkların tedavisinde kullanılan bu teknolojik cihaz protezlerin doğru ölçülerde ayarlanmasını sağlayarak hızlı iyileşme ve vücut fonksiyonların düzelmesine katkıda bulunmaktadır. Dokuların kısıtlı açılımı sağlayarak yumuşak dokularda daha az hasara sebep olmaktadır. Bu durum hekimlerin operasyon başarısını artırırken ve hastaların da yaşam kalitesini iyileştirmektedir. Bu cihazın robotik kollar tekrarlayan cerrahi işlemleri aynı doğrulukla tekrar tekrar yapabilirler ve hata payı düşük, hızlı ve ergonomiktir. Çok daha kompleks kemik kesilerini daha hassas ve kusursuz olarak uygulayabilirler (Yıldız ve Çelebi, 2022). Adana ve Ankara’daki hastanelerde bulunmaktadır (Acıbadem Sağlık Grubu, n.d.; Gazi Üniversitesi Hastanesi, n.d.).

Navio diz robotu, hastanın diz anatomisini dijital olarak cihaza yükleyerek, cerraha kişiye özel implant yerleştirme imkânı sunmaktadır. Cihaz sisteminin geri bildirimi olmadığı için, cerrahi işlem sırasında hekimin belirlediği sınırın dışına çıkmamaktadır. Kullanım amacı yumuşak doku dengesini cihazda görselleştirerek hasta için en uygun implantı hassaslık ve uygunluk sağlayarak yerleştirmeyi desteklemektedir (Tandoğan, Kayaalp ve Terzi, 2022). İstanbul’daki hastanelerde bulunmaktadır (Başaran, n.d.).

MAKO Robotik Cerrahi sistemi, hastanın dizine ait bilgisayarlı tomografi taraması ve üç boyutlu planlama ile ameliyat öncesinde implantların boyutlandırılması ve yönlendirilmesi için tasarlanmıştır. Bu yöntem, hasarlı eklemin bir kısmını veya tamamını çıkarıp yapay implantlarla değiştirmeyi amaçlayan eklemler

de kullanılmaktadır(Ölçer ve Atınç, 2021). Ankara'da bu cerrahi sistemi bulunmaktadır (Çankaya Hastanesi, n.d.).

Transoral Robotik Cerrahi sistemi ise kulak burun boğaz hastalıklarının tedavisinde hekimler tarafından başvurulan bir cerrahi sistemidir. Bu robotik cerrahinin en önemli avantajı hekime üç boyutlu görüş alanı sağlayarak, gerekli durumlarda dokudan parça kesip alabilmektedir. Bu cihaz tekniğiyle ameliyat, geleneksel tedavi yöntemlerine kıyasla oldukça kısa sürmektedir (Oysu, Şahin Yılmaz ve Önder, 2014). İstanbul'da bu tedavi yöntemi kullanılmaktadır. (Kayhan, n.d.)

Türkiye'de robotik cerrahinin yaygınlaşmasının önünde birtakım engeller bulunmaktadır. Bu engeller arasında öncelikle, ameliyat öncesi hazırlık aşamasının uzun sürmesi, operasyon sürecini zaman açısından zorlaştırabilmektedir. Ayrıca, hastaların sağlık güvencesindeki geri ödemelerin yetersizliği, robotik cerrahinin maliyetlerini karşılamada zorluk yaratmaktadır. Cihazların büyük boyutlara sahip olması da fiziksel alanı yetersiz hastanelerde zorluklar yaratabilmektedir. Uygun ekip ve ekipman temininde yaşanan zorluklar, robotik cerrahinin uygulanabilirliğini sınırlayabilmektedir. Son olarak, yurtiçindeki eğitim olanaklarının yetersizliği, sağlık profesyonellerinin robotik cerrahi konusunda yeterli bilgi ve deneyime sahip olmalarının önüne geçebilmektedir. Sonuç olarak bu engeller, robotik cerrahinin potansiyelinin tam anlamıyla gerçekleştirilmesini zorlaştırmaktadır(Ateş, Ergün, Göllü, Türedi, Bahadır ve Çakmak, 2017).

5. SONUÇ

Sağlıkta dönüşüm programının önceliği insanların istek ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmak olduğu için vatandaşların, kolayca erişebilecekleri kaliteli sağlık hizmetini adil ve eşit hizmet sunmak hedeflenmiştir. Sağlık 4.0 kavramı, Sağlıkta Dönüşüm Programı ilkeleriyle önemli ölçüde eşleşmektedir. E-sağlık uygulamaları kullanıcılar tarafından benimsenmiştir ve yaygın şekilde kullanılmaktadır. Fakat bu dönüşüm sürecinin tele-tıp gibi yetersiz kaldığı ve fiyatlandırma politikaları gibi iyileştirilmesi gereken faktörlerde bulunmaktadır. Öncelikle tüm kişisel sağlık verileri ve bilgiler elektronik ortamda kayıtlı tutulduğu için, veri hırsızlığıyla sürekli karşı karşıya kalabilmektedir. Bu konuda yasal düzenlemelerin, düzenli olarak güncellenmesi önem taşımaktadır. Ülke geneline bakıldığında robotik cerrahi cihazlarının sayısı oldukça yetersiz kalmıştır. Belirli sayıdaki üçüncü basamak sağlık kuruluşlarında ve özel sağlık gruplarında robotik cerrahi bulunurken cihaz maliyetlerinin yüksekliğinden dolayı küçük hastanelerde ve küçük şehirlerdeki hastanelerde robotik cerrahi teknoloji yetersiz kalmıştır. Bu durum kırsal bölgede ya da küçük şehirlerde yaşayan hastalar için tedavi masrafları üzerine ulaşım ve konaklama masraflarını da eklemektedir. Robotik

cerrahinin ülke genelinde daha iyi bir konuma gelebilmesi için teknik alt yapı güçlendirilmelidir. Cihaz sayıları Dünya Sağlık Örgütü standartlarına ulaştırılması hedeflenmelidir. Literatürde sağlık 4.0 konusu üzerine çalışmalar artmasına rağmen e-sağlık uygulamalarına kullanım düzeylerinin, robotik cihazların ülke genelinde dağılımının, cerrahi işlemlerin başarı ve başarısızlık oranlarının, hasta memnuniyeti gibi konularda yetersiz kalmıştır. Türkiye birçok göstergede gelişmiş ülkelere yaklaşmışken yapay zekaya entegre edilmiş robotik teknolojide gelişmiş bir sanayisi olmadığı için önemli ölçüde ilerleme kaydedememiştir.

KAYNAKÇA

Akdağ, R. (2003). Sağlıkta Dönüşüm. T.C. Sağlık Bakanlığı. Aralık 2023.

Akdağ, R. (2008). Türkiye Sağlıkta Dönüşüm Programı. T.C. Sağlık Bakanlığı. Ağustos 2008.

Ankara, H. G., ve Tekin, B. (2021). Bir Güven Araştırması: "Hayat Eve Sığar" Uygulaması. Sağlık Ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi, 3(2), 153-158.

Ateş, U., Ergün, E., Göllü, G., Türedi, B., Bahadır, K. ve Çakmak, A. M. (2017). Robotik Cerrahinin Ülkemizdeki Yaygınlaşma Süreci ve Önündeki Engeller. Türkiye Çocuk Hastalıkları Dergisi, 4, 248-253.

Bacaksız, F. E., Yılmaz, M., Ezizi, K., ve Alan, H. (2020). Sağlık hizmetlerinde robotları yönetmek. Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi, 3(7), 458-465.

Baki, B. ve Serdar, D. (2020). Sanayi 4.0 Olgunluk Düzeyinin Değerlendirilmesine Yönelik Çok Kriterli Bir Yaklaşım: Lojistik Sektörü Uygulaması. Hacettepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 38(4), 655-693.

Boyar, B. ve Tucer, B. (2014). Stereotaktik Cerrahinin Tarihçesi. Türk Nöroşirürji Dergisi, 24(2), 204-208.

Çoban, M. (2023). Türkiye'de E-Sağlık Uygulamalarında Mevcut Durum: Türkiye Örneği. BÜSAD, 4(1), 197-204.

Dilbaz, B., Kaplanoğlu, M. ve Kaya Kaplanoğlu, D. (2020). Teletıp ve Telesağlık: Geçmiş, Bugün ve Gelecek. Eurasian Journal of Health Technology Assessment, 4(1), 40-56.

Doğan Merih, Y., Ertürk, N., Yemenici, M., Satman, İ. (2021). Evde Sağlık Hizmetlerinde Teknoloji Kullanımı. Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı Dergisi, 4(3), 76-89.

Ergur, A. ve Nuhoğlu, Ş. (2021). Gamma Knife, Bir Işından Fazlası: Dolayımlanmış Müdahalenin Cerrahi Alanı Yeniden Yapılandırıcı Etkisi. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 24(2), 199-226.

Etiz, D., Bayman, E., Baydar Dalar, Z. ve Bal, C. (2012). Adjuvan Radyoterapi Uygulanmış 28 Serviks Karsinomlu Vaka. PS 320. 10. Ulusal Radyasyon Onkoloji Kongresi. Türk Radyasyon Onkolojisi Derneği.

Güven, A., ve Kılınç, İ. (2022). Sağlık İşletmelerinde Endüstri 4.0 Kapsamında Örgütsel Değişim Üzerine Bir Araştırma. Uluslararası İşletme Bilimi Ve Uygulamaları Dergisi, 2(2), 89-112.

Kart, E. (2013). "Sağlıkta Dönüşüm" Sürecinde Performansa Dayalı Ücretlendirmenin Hekimler Üzerindeki Etkileri. Çalışma ve Toplum, 3(38), 103-140.

Kiper, M. (2013). Dünyada ve Türkiye'de Tıbbi Cihaz Sektörü ve Strateji Önerisi. Ankara, TTGV, Ağustos 2013.

Koştı, G., Burmaoğlu, S. ve Kıdak, L. B. (2021). Sağlık 4.0: Sanayide Öngörülen Gelişimin Sağlık Sektörüne Yansımaları. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 24(3), 483-506.

Kördeve, M. (2017). Sağlık Ödemelerinde Yeni Bir Kavram: Medikal Muhasebe. Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 26(2), 1-13.

Oysu, Ç., Şahin Yılmaz, A. A. ve Önder, S. (2014). Uyku apne sendromunda transoral robotik cerrahi. Kulak Burun Bogaz Ihtisas Dergisi, 24(2), 110-113.

Ölçer, İ. ve Yılmaz, A. (2021). Yapay Zekanın Cerrahi Uygulamalara Entegrasyonu. Beykent üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi, 13(2), 21-27.

Sayılgan, E., ve İşler, E. (2017). Medikal Endüstri 4.0 ile tıbbi cihaz sektörü, Trabzon, 368-371.

Şahin, D., ve Yılmaz, S. (2021). Endüstri 4.0 Uygulamalarının Sağlık Kurumlarında İnsan Kaynakları Yönetimine Etkilerinin Değerlendirilmesi. Uluslararası Sağlık Yönetimi Ve Stratejileri Araştırma Dergisi, 7(1), 142-155.

Tandoğan, R. N., Kayaalp, A. ve Terzi E. (2022). Üç boyutlu bilgisayarlı tomografi temelli robotik kol yardımlı diz artroplastisi. TOTBİD Dergisi, 21, 82-89.

Tortorella, G. L., Saurin, T. A., Fogliatto, F. S., Rosa, V. M., Tonetto, L. M., ve Magrabi, F. (2021). Impacts of Healthcare 4.0 digital technologies on the resilience of hospitals. Technological Forecasting and Social Change, 166, 120666.

Toygar, Ş. A. (2018). E-sağlık uygulamaları. Yasama Dergisi, (37), 101-123.

Vermişli Peker, S., Yavuz Van Giersbergen, M. ve Biçersoy, G. (2018). Sağlık Bilişimi ve Türkiye'de Hastanelerin Dijitalleşmesi. Sağlık Akademisi Kastamonu, 3(3), 228-267.

Yalman, F. ve Filiz, M. (2022). Sağlık Hizmetlerinde 4.0 Uygulamaları ve Sağlık Yönetimine Yansımaları. Sağlık ve Toplum, 32(1), 53-63.

Yıldız, C. ve Çelebi, L. (2022). Görüntüsüz robotik kol yardımlı total diz artroplastisi. TOTBİD Dergisi, 21, 68-81.

Yıldız Tonga, M. ve Tonga, M. (2022). Endüstri 4.0'a Genel Bir Bakış: Sanayinin Geleceği. G. Ü. İslahiye İİBF Uluslararası E-Dergi, 6(6), 40-60.

Wehde, M. (2019). Healthcare 4.0. IEEE Engineering Management Review, 47(3), 24-28.

Acıbadem Sağlık Grubu. (t.y.). ROSA robotik cerrahi asistan. Acıbadem Sağlık Grubu. Erişim adresi: https://www.acibadem.com.tr/medikal-teknoloji/rosa-robotik-cerrahi-asistan/

Accuray Incorporated. (t.y.). CyberKnife: How it works. Accuray. Erişim adresi: https://cyberknife.com/cyberknife-how-it-works/

Accuray Incorporated. (t.y.). What to expect after CyberKnife treatment. Accuray. Erişim adresi: https://cyberknife.com/what-to-expect-after-cyberknife-treatment/

Balıkesir İl Sağlık Müdürlüğü. (2024, Mayıs 23). MHRS'de onaylı randevu dönemi. Balıkesir İl Sağlık Müdürlüğü. Erişim adresi: https://balikesirism.saglik.gov.tr/TR-312774/mhrsde-onayli-randevu-donemi.html#:~:text=%C3%9C%C3%A7%20g%C3%BCn%20veya%20daha%20sonras%C4%B1,randevular%2C%20otomatik%20olarak%20onaylanm%C4%B1%C5%9F%20olacak.

Başaran, H. (t.y.). Ortopedide robotik cerrahi ve robotik protez kullanım alanları. Hakan Başaran. Erişim adresi: https://hakanbasaran.com/ortopedide-robotik-cerrahi-ve-robotik-protez-kullanim-alanlari/

Çankaya Hastanesi. (t.y.). Mako robotik yardımlı protez cerrahisi Erişim Adresi: https://cankayahastanesi.com.tr/tr/mako-robotik-yardimli-protez-cerrahisi/

Da Vinci Cerrahisi, (t.y.). Da Vinci Cerrahisi. Erişim Adresi: https://www.davincicerrahisi.com/

Denizli İl Sağlık Müdürlüğü. (t.y.). Engelsiz Sağlık İletişim Merkezi (EŞİM) uygulaması. Denizli İl Sağlık Müdürlüğü. Erişim adresi: https://denizliism.saglik.gov.tr/TR,81767/engelsiz-saglik-iletisim-merkezi-esim-uygulamasi.html

Erciyes Üniversitesi Hastanesi, (2023, Aralık 9). ERÜ'de ameliyatlar robot ile yapılacak. Erciyes Üniversitesi Hastanesi. Erişim adresi: https://hastaneler.erciyes.edu.tr/tr/duyuru-detay/65/erude-ameliyatlar-robot-ile-yapilacak#:~:text=%C3%9Croloji%20ve%20kad%C4%B1n%20do%C4%9Fum%20ba%C5%9Fta,Hastaneleri'nde%20de%20hizmet%20verecek

Eroğlu, A. (2024, Temmuz 01). ‘‘3 milyon kalbe bypass!’’ Yeni Şafak Gazetesi, s:16.

Gazi Üniversitesi Hastanesi. (2023, Mayıs 23). Gazi Hastanesinden Tıp Tarihinde Bir İlk. Erişim Adresi : http://gazi.edu.tr/view/news/292693/gazi-hastanesinden-tip-tarihinde-bir-ilk Erişim Tarihi: 27.10.24

Gazi Üniversitesi Hastanesi. (t.y.). Anasayfa. Gazi Üniversitesi Hastanesi. Erişim adresi: https://hastane.gazi.edu.tr/

Kayhan, F. T. (t.y.). Robotik Cerrahi. Erişim Adresi: https://fatmatulinkayhan.com/robotik-cerrahi.html#:~:text=KBB%20ve%20Ba%C5%9F%2DBoyun%20Cerrahisinde,(TORS)%E2%80%9D%20olarak%20tan%C4%B1mlan%C4%B1r.

Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü. (t.y.). e-Nabız yardım sayfası. Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü. Erişim adresi: https://enabiz.gov.tr/Yardim/Index?page=a1&detail=b13

Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü. (2024, Ocak 26). Kuruluşumuz. Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü. Erişim adresi: https://sbsgm.saglik.gov.tr/TR-1276/kurulusumuz.html#:~:text=Sa%C4%9Fl%C4%B1k%68Bilgi%20Sistemleri%20Genel%20M%C3%BCd%C3%BCrl%C3%BC%C4%9F%C3%BC,663%20say%C4%B1l%C4%B1%20KHK)%20ile%20kurulmu%C5%9Ftur.

T.C. Sağlık Bakanlığı. (t.y.). Sağlıknet hakkında. https://e-saglik.gov.tr/TR,6212/sagliknet-hakkinda.html

T.C. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi. (t.y.). Neyim var? Erişim adresi: https://neyimvar.gov.tr/giris

T.C. Sağlık Bakanlığı. (t.y.). MHRS hakkında. Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı. Erişim adresi: https://www.mhrs.gov.tr/hakkimizda.html

T.C. Sağlık Bakanlığı, Telemedicine ve Teleradyoloji Hizmetleri. (t.y.). Teleradyoloji. T.C. Sağlık Bakanlığı, Telemedicine ve Teleradyoloji Hizmetleri. Erişim adresi: https://teleradyoloji.saglik.gov.tr/

Sağlık 4.0. (t.y.). HIMSS hakkında. Sağlık 4.0. Erişim adresi: https://saglik40.com.tr/himss-hakkinda

T.C. Sağlık Bakanlığı. (t.y.). USVS. e-Sağlık. Erişim adresi: https://e-saglik.gov.tr/TR,7141/usvs.html#:~:text=USVS%20%C3%A7al%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1n%C4%B1n%20alt%C4%B1nda%20yatan%20ama%C3%A7,Ba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20taraf%C4%B1ndan%202007%20y%C4%B1l%C4%B1nda%20olu%C5%9Fturulmu%C5%9Ftur.

Genel Sağlık Durumu ve Yaşam Tarzı Faktörlerinin Kardiyovasküler Hastalık Riski Üzerindeki Etkisinin Makine Öğrenmesi Modelleriyle İncelenmesi

Zeynep Filiz [1]

[1]Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İstatistik Bölümü, ORCID: 0000-0001-6301-7289

GİRİŞ

Sınıflandırma konusu ilkel çağdan beri insanların ilgilendiği bir alan olmuştur. Tarihte bilinen ilk sınıflandırmanın antik Yunan filozoflarından Aristoteles tarafından, canlıların görülebilen ve morfolojik özelliklerine göre yaptığı sınıflandırma olduğu bilinmektedir. Bilimsel olarak biyolojik sınıflandırmayı ise ilk olarak İsveçli bilim adamı Carl Linnaeus yapmıştır. Sınıflandırma tekniklerinin yoğun olarak kullanıldığı alanlar: kredi başvurusunun değerlendirilmesi, dolandırıcılık tespiti, resim ve örüntü tanımı, hastalık teşhisi olarak örneklendirebilir. Özellikle sağlık alanında son zamanlarda makine öğrenmesi üzerine çalışmalar artmıştır. Bilim insanları, solunum yolları ve enfeksiyon hastalıkları, HIV/AIDS, hepatit, sıtma, diyabet gibi hastalıklardan dünya genelinde çoğu insan ölmektedir. Bu yüzden bu hastalıklarla mücadelede bilgisayar ortamında gen diziliminden sınıflandırma algoritmalarına kadar birçok teknik kullanılmaktadır (Yangın, 2019).

Uzun yıllardır küresel çapta ölümcül hastalıkların birinci sırasında yer alan hastalık türü olan Kardiyovasküler Hastalıklardan (KVH) her yıl milyonlarca insan hayatını kaybetmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO, World Health Organization) verilerine göre hayatını kaybeden insanların çoğunluğunun ölüm nedenleri kalp krizi veya inme gibi ani gelişen hastalıklar ile gerçekleşmiştir. Küresel olarak tüm insanları tehdit eden bu hastalığın tahmininde makine öğrenmesi algoritmaları kullanmak, sağlık alanında tedavi çalışmalarının hızlanmasına ve gelişmesine büyük katkı sağlayacaktır (Kaba ve Bağdatlı Kalkan, 2022).

Bu çalışmanın amacı, kardiyovasküler hastalıkların gelişiminde rol alan etkenlerin daha iyi anlaşılmasında katkı sağlamaktır. Genel sağlık durumu, fiziksel ve zihinsel sağlık durumu gibi faktörleri içerirken, yaşam tarzı faktörleri, beslenme alışkanlıkları, fiziksel aktivite seviyeleri, sigara kullanımı ve alkol tüketimi gibi unsurları kapsamaktadır. Bu faktörlerin kardiyovasküler hastalık riski üzerindeki etkisini iki farklı makine öğrenmesi yöntemiyle (lojistik regresyon ve karar ağacı) anlaşılması ve hangi yöntemin yaşam tarzı faktörlerinin kalp hastalığı riski üzerindeki etkisini daha iyi belirlediği daha iyi anlaşılacaktır.

LİTERATÜR ÖZETİ

Kardiyovasküler hastalıklar dünya da hala önde gelen ölüm nedenlerinin başında gelmektedir. Gelişen teknoloji kardiyovasküler hastalıkların tespiti ve tedavisinde önemli bir hal almıştır. Makine öğrenimi yöntemleri de bunlardandır.

Literatürde, kardiyovasküler hastalıklar, alışkanlıkların kardiyovasküler hastalıklar üzerinde etkisi ve kardiyovasküler hastalıkların makine öğrenmesi yöntemleriyle incelenmesi konularını ele almış bazı çalışmalar incelenmiştir.

Kaba ve Bağdatlı Kalkan (2022), "Kardiyovasküler Hastalık Tahmininde Makine Öğrenmesi Sınıflandırma Algoritmalarının Karşılaştırılması" adlı makalesinde makine öğrenmesi teknikleri ile kardiyovasküler hastalığın erken teşhisine katkı sağlamak amacıyla çalışmada kullanılan veriler üzerinde en başarılı sınıflandırma tahminini yapan algoritmaya ulaşmak hedeflenmiştir. Bu çalışmada "UCI Machine Learning Repository" veri tabanına kaynağına ait Kalp Yetmezliği Tahmin Veri Seti (2021) 918 hastadan oluşmaktadır. Çalışmada Naive Bayes, Lojistik Regresyon, Rastgele Orman, K-En Yakın Komşu ve Destek Vektör Makineleri olmak üzere beş farklı makine öğrenmesi yöntemi kullanılmış %86,76 doğruluk oranı ile Lojistik Regresyon analizi performansı daha etkili olduğuna karar verilmiştir. Daha sonra sırasıyla %86,60 ile Rastgele Orman Algoritması, %67,93 ile K-En Yakın Komşu Algoritması, %66,18 ile Destek Vektör Makineleri olmak üzere başarılı sınıflandırma tahminini yapan algoritmaların başarı oranlarını belirlemişlerdir.

Yangın (2019), "Xgboost Ve Karar Ağacı Tabanlı Algoritmaların Diyabet Veri Setleri Üzerine Uygulaması" adlı tez çalışmasında sınıflandırma algoritmaları üzerinde özellikle durulmuş ve diyabet hastalığının tahmin edilmesi için makine öğrenme yöntemleri algoritmalarından yararlanılmıştır. Çalışmada; karar ağaçları, Rastgele Orman, Gradient Boosting ve XGBoost algoritmaları anlatılmıştır. Bu algoritmalar iki veri setine uygulanmış ve performans ölçütlerinden doğru sınıflandırma oranı, kesinlik, duyarlılık, Kappa ve F1 sonuçları elde edilmiştir. Elde edilen sonuçlardan doğru sınıflandırma oranı kullanılan algoritmalar bakımından karşılaştırması yapılıp yorumlanmıştır. Kullanılan sınıflandırma algoritmalarından elde edilen sonuçlar doğru sınıflandırma oranları bakımından incelenmiştir. Doğru sınıflandırma oranı bakımından karar ağaçları, Rastgele Orman, Gradient Boosting ve XGBoost algoritmalarının sırasıyla birinci veri setinde %56.10, %60.98, %65.85 ve %70.73 iken; "PIMA INDIANS" veri setinde ise %75.82, %81.05, %81.70 ve %82.35 sonuçlarını verdiği görülmüştür. Bu sonuçların ışığında her iki veri setinde de XGBoost algoritmasının performans bakımından daha iyi çalıştığı sonucuna varılmıştır.

Lupague, Mabborang, Bansil ve Lupague (2023), "Çok Boyutlu Sağlık Faktörlerine Dayalı Kapsamlı Kalp Hastalığı Risk Değerlendirmesi için Entegre Makine Öğrenimi Modeli" adlı makalede kişinin kişisel yaşam tarzı faktörlerini kullanarak kardiyovasküler hastalıkların riskini belirlemek için farklı makine öğrenmesi modellerinin kullanımına odaklanmıştır. En iyi model, 0,32564 F1 puanıyla

Lojistik Regresyon olmuş ve çalışmada K-En Yakın Komşu, Naive Bayes, Karar Ağacı Sınıflandırıcısı ve Rastgele Orman gibi çeşitli makine öğrenme modelleri kullanılmıştır.

KARDİYOVASKÜLER HASTALIKLAR

Kardiyovasküler Hastalık Tanımı ve Önemi

Kardiyovasküler hastalık (Kalp ve Damar Hastalığı; KVH), kalp (kardiyo) ve/veya vücutta bulunan kan damarları (vasküler) sistemini olumsuz etkileyebilen hastalıkları kapsayan genel bir terimdir. Dünyada ölüm sebeplerinin en başında yüzde otuz oranla KVH gelmektedir. 2012 yılı içerisinde 17.5 milyon kişi kalp ve damar hastalığı sebebiyle hayatını kaybetmiştir. Bunlardan 7.4 milyonu iskemik kalp hastalığı sebebiyle ölürken, 6.7 milyon kişi de felç sebebiyle ölmüştür.

Türkiye de KVH sebebiyle ölümlerin yüksek olduğu ülkelerden biridir. 2012 yılında Türkiye'deki KVH ölümü 31,000,000 dur. Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre 2013 yılında, ölümlerin yüzde 39,8'inin sebebi KVH'tır. Kadınlarda bu oran 44,6'ya çıkmaktadır. KVH nedeniyle gerçekleşen ölümlerin yüzde 38,8'ini iskemik kalp hastalığı oluştururken, yüzde 25,2'sini serebrovasküler hastalıklardan kaynaklanmıştır (TÜİK 2014).

Önemli Kardiyovasküler Hastalık Risk Faktörleri

Kardiyovasküler Hastalıkların ölümleri incelendiğinde, daha önce teşhis konulmamış ya da bir belirti olmayan hastaların ölümlerin yarısından fazlasını oluşturduğu görülmektedir. Bu nedenle Kardiyovasküler Hastalıkların risk faktörlerinin belirlenmesi büyük önem kazanmaktadır. Kardiyovasküler Hastalıkların risk faktörlerinin azaltılması hem Kardiyovasküler Hastalıkların hem de bu sebeple ölümlerin azalmasını sağlamaktadır.

Değiştirilemeyen Risk Faktörleri

a. Yaş: Yaşın ilerlemesiyle Kardiyovasküler Hastalıklar artış göstermektedir. Erkeklerde 45 yaş ve üzeri, kadınlarda ise 55 yaş ve üzeri riskli olarak kabul edilmektedir.

b. Cinsiyet: Genç erkeklerde Kardiyovasküler Hastalıklar ve bu sebeple ölüm oranı kadınlardan 4-5 kat fazladır. 65 yaş altında erkeklerin felç olma riski kadınlara göre 2 kat daha fazladır

c. Aile öyküsü: Birinci derece akrabalarda kadınlarda 65 erkeklerde 55 yaş öncesi Kardiyovasküler Hastalık tanısı konulmuş olması, gelecekteki Kardiyovasküler Hastalıklar için öngörücü olarak kabul edilmektedir. Fakat günümüzde Kardiyovasküler Hastalıkların yatkınlığı için klinik pratikte kullanımı kabul edilmiş bir tarama testi yoktur.

Değiştirilebilen risk faktörleri

a. Sigara: Kardiyovasküler Hastalıklar için ana risk faktörlerinden biri sigara kullanımıdır ve Kardiyovasküler Hastalık saptanmış kişilerin sigara içmeye devam etmesi ölüm oranlarını arttırmaktadır

b. Hipertansiyon (yüksek tansiyon): Dünya genelinde oldukça yaygın bir sağlık problemidir. Hipertansiyonun neden olduğu hastalıklar içerisinden en sık rastlananlar ise Kardiyovasküler Hastalıklar ve felçtir. Hipertansiyon tedavisi ile kardiyovasküler risk azalmaktadır.

c. Diyabet (şeker hastalığı): Kardiyovasküler Hastalıkların başlıca risk faktörlerinden biri de diyabettir. Diyabet hastalıklarında en önemli ölüm sebebi Kardiyovasküler Hastalıklardır.

d. Hiperlipidemi (kan yağlarının yüksekliği): Kan yağlarından en az birinin artmasıdır. Yapılan tüm araştırmalarda hiperlipidemi ile Kardiyovasküler Hastalıklar arasında bir ilişki çıkması sonucu önemli ve düzeltilebilir Kardiyovasküler Hastalıklar faktörlerinden biri olarak kabul edilen hiperlipidemi diyet, egzersiz ve ilaç tedavisi ile kontrol altına alınabilir

e. Obezite: Yağ kitlesinin yağsız vücut kitlesine göre yüksek olmasına obezite denir. Beden Kitle İndeksi (BMI) obezite tespiti için kullanılan en çok bilinen yöntemdir. BMI değerinin 30 üzerinde olması Kardiyovasküler Hastalıkların riskini artırır

Kalp ve damar hastalarında yukarıda belirtilen başlıca risk faktörlerinden birkaçının aynı anda bulunması dikkat çekmektedir. Bahsedilen risk faktörlerinden üç ya da daha fazlasının bir hastada şans eseri bir arada bulunma ihtimali, üç ya da daha fazla risk faktörüne sahip KVH tanısı konmuş hastalar ile karşılaştırıldığında, ihtimale göre dört kat daha fazla gerçekleştiği görülmektedir (Erkuş, 2015).

MATERYAL VE METOT

Veri Seti

Bu çalışmanın veri toplama yöntemi, Dünya Sağlık Örgütü'nün 2021 yılında davranışsal risk faktörü gözetim sisteminden alınan verilerin kullanılmasını içermektedir. Bu veri seti toplamda 438.693 kayıttan ve 304 değişkenden oluşmaktadır. Ancak, tüm bu öznitelikler bu özel çalışma ile ilgili değildir. Bu nedenle, kalp hastalığı üzerinde en fazla etkiye sahip olan değişken ve özniteliklerden özel bir alt küme oluşturuldu ve analiz ve model geliştirme amacıyla kullanılan toplam 308.854 veri örneği elde etmek için bu alt küme içinde 19 değişken seçildi. Bu kasıtlı seçim, öngörücü bir model oluşturmak amacıyla kardiyovasküler hastalık için makine öğrenimi modeline dahil edildi ve bu süreç, kayıt sayısında bir azalmaya neden oldu.

"Heart_Disease" (Kalp Hastalığı) dahil olmak üzere toplam 19 değişken bulunmaktadır. Bu değişkenler demografik ve yaşam tarzı değişkenini içermektedir. Bu değişkenlerin açıklamaları:

1. General_Health (Genel Sağlık): Genel sağlık durumunu "bad" (kötü), "normal", "good" (iyi), "very good" (çok iyi), "cxcellent" (mükemmel) olarak ifade eden kategorik bir değişkendir.
2. Checkup (Sağlık Taraması): Sağlık muayenesi yaptırma sıklığı veya düzenliliğini "Within the past year" (son bir yıl içinde), "Within the past 2 years" (son 2 yıl içinde), "Within the past 5 years" (son 5 yıl içinde), "5 or more years ago" (5 veya daha fazla yıl önce), "Never" (asla) olarak ifade eden kategorik bir değişkendir.
3. Exercise (Egzersiz): Egzersiz yapılıp yapılmadığını "no" (hayır), "yes" (evet) şeklinde ifade eden kategorik bir değişkendir.
4. Heart_Disease (Kalp Hastalığı): Kardiyovasküler hastalık (kalp hastalığı) varlığını veya yokluğunu "no" (hayır), "yes" (evet) biçiminde ifade eden kategorik bir değişkendir.
5. Skin_Cancer (Cilt Kanseri): Cilt kanseri varlığını veya yokluğunu "no" (hayır), "yes" (evet) biçiminde ifade eden kategorik bir değişkendir.
6. Other_Cancer (Diğer Kanser): Diğer kanser türlerinin varlığını veya yokluğunu "no" (hayır), "yes" (evet) biçiminde ifade eden kategorik bir değişkendir.

7. Depression (Depresyon): Depresyon durumunun varlığını veya yokluğunu “no” (hayır), “yes” (evet) biçiminde ifade eden kategorik bir değişkendir.
8. Diabetes (Diyabet): Diyabet (şeker hastalığı) varlığını veya yokluğunu “no” (hayır), “yes” (evet) biçiminde ifade eden kategorik bir değişkendir.
9. Arthritis (Eklem İltihabı): Eklem iltihabı (artrit) durumunun varlığını veya yokluğunu “no” (hayır), “yes” (evet) biçiminde ifade eden kategorik bir değişkendir.
10. Gender (Cinsiyet): Cinsiyeti ifade eder.
11. Age_Category (Yaş Kategorisi): Yaş kategorisini temsil eder.
12. Height_(cm) (Boy): Kişinin boyunu santimetre cinsinden ifade eder.
13. Weight_(kg) (Kilo): Kişinin kilosunu kilogram cinsinden ifade eder.
14. BMI (Vücut Kitle İndeksi): Vücut kitle indeksi (Body Mass Index) değerini ifade eder.
15. Smoking_History (Sigara Geçmişi): Sigara içmişlik durumunu “no” (hayır), “yes” (evet) biçiminde ifade eden kategorik bir değişkendir.
16. Alcohol_Consumption (Alkol Tüketimi): Alkol tüketim miktarını ifade eder.
17. Fruit_Consumption (Meyve Tüketimi): Meyve tüketim miktarını ifade eder.
18. Green_Vegetables_Consumption (Yeşil Sebze Tüketimi): Yeşil sebze tüketim miktarını ifade eder.
19. Fried_Consumption (Kızartma Tüketimi): Kızartma tüketim miktarını ifade eder.

Veri Önişleme

Veri setindeki 19 değişkenin 15 tanesi kategorik değişkendir. Bu veri setine karar ağacını daha doğru şekilde uygulamak için kategorik değişkenlere ikili sınıflandırma yöntemi (veriyi 0 ve 1 sınıflarına ayırmak) uygulanmıştır. Sınıflandırmada uygulanan kodlamalar aşağıda verilmiştir:

Tablo 1. Sınıflandırmada Uygulanan Kodlamalar

DEĞİŞKEN	**KOD-LAMA**	**KODLAMA KARŞILIĞI**
General_Health (Genel Sağlık)	0	Bad (Kötü)
	0	Normal
	1	Good (iyi)
	1	Very Good (çok iyi)
	1	Excellent (mükemmel)
Checkup (Sağlık Taraması)	1	5 or more years ago (5 veya daha fazla yıl önce)
	0	Never (hiç)
	1	Within the past 2 years (son 2 yıl içinde)
	1	Withen the past 5 years (son 5 yıl içinde)
	1	Within the past year (son bir yıl içinde)
Exercise (Egzersiz)	0	No (Hayır)
	1	Yes (Evet)
Heart_Disease (Kalp hastalığı)	0	No (Hayır)
	1	Yes (Evet)
Skin_Cancer (Cilt kanseri)	0	No (Hayır)
	1	Yes (Evet)
Other_Cancer (Diğer Kanserler)	0	No (Hayır)
	1	Yes (Evet)
Depression (Depresyon)	0	No (Hayır)
	1	Yes (Evet)
Diabetes (Diyabet)	0	No (Hayır)
	1	Yes (Evet)
Arthiris (Eklem iltihabı)	0	No (Hayır)
	1	Yes (Evet)
Gender (Cinsiyet)	0	Women
	1	Men
Age_Category (Yaş kategorisi)	0	18-24
	0	25-29
	0	30-34
	0	35-39
	0	40-44
	1	45-49
	1	50-54
	1	55-59
	1	60-64
	1	64-69
	1	70-74
	1	75-79
	1	80+
Smoking_History (sigara kullanım geçmişi)	0	No (Hayır)
	1	Yes (Evet)
Height_cm (Boy)	1	Short (kısa)
	2	Mediım Height (Orta Boylu)
	3	Long (uzun)
Weight_kg (Kilo)	1	Underweight (zayıf)
	2	Normal
	3	Overweight (kilolu)
BMI	1	Underweight (zayıf)
	2	Normal weight (normal kiloda)
	3	Overweight (kilolu)
	4	Obese (obez)

Model Seçimi

İlk olarak veri setindeki değişkenleri göz önünde bulundurarak bağımlı değişkenimiz olan Heart_Disease (Kalp Hastalığı) değişkenin kategorik değişken olması nedeniyle en uygun makine öğrenmesi modelinin lojistik regresyon olduğuna karar verildi.

İkinci olarak kolay anlaşılabilir yapısı, öznitelik seçimi ve etkileşimlerini belirleme yeteneği, eksik veri ile başa çıkabilmesi, minimal ön işleme gereksinimleri ve hızlı performansı sayesinde sağlık verisi analizi için ideal bir seçim olması sebebiyle karar ağacı algoritması uygulanmıştır.

ANALİZ

Lojistik Regresyon

Bağımlı değişkenin kodlanması, genellikle bir kategorik değişkenin modele entegre edilmesi sırasında kullanılır. Bu kodlama, "no" (hayır) kategorisinin temel durumu temsil ettiği ve "yes" (evet) kategorisinin bu temel durumu değiştiren bir etki olduğu bir bağlamı yansıtır. Bu durumda, lojistik regresyon çıktıları, "no" (hayır) durumunun temel etkisini ifade eden bir referans noktasına sahip olacaktır. "yes" (evet) kategorisinin katsayısı, "no" (hayır) kategorisine göre bu etkiyi değiştiren miktarı gösterecektir.

Tablo 2. Lojistik Regresyonda Kullanılan Kodlamalar

Original Value	Internal Value
no	0
yes	1

Bu tablo referans kategorimizin “no” (hayır) olduğunu söylemektedir. Referans kategorimizi bilmemiz çok önemli çünkü diğer yorumları referans kategorisine göre yapıldı.

Sınıflandırma Tablosu (Classification Table)

Bu tablo, kalp hastalığı sınıflandırma modelinin performansını inceleyerek, lojistik regresyonun etkinliğini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Aşağıda verilen sınıflandırma tablosu, modelin adım adım performansını göstermektedir:

Step 0: Modelin İlk Performansı

- Gözlemlenen: Kalp hastalığına sahip ve olmayan bireylerin sayısını içerir.
- Tahmin Edilen: Modelin her bir birey için yapmış olduğu tahminleri ifade eder.

Tablo 3. Başlangıç Sınıflandırma Tablosu

Classification Table[a,b]

			Predicted		
			Heart_Disease		Percentage Correct
	Observed		no	yes	
Step 0	Heart_Disease	no	282748	0	100,0
		yes	24881	0	,0
	Overall Percentage				91,9

a. Constant is included in the model.

b. The cut value is ,500

Bu adımda, modelin toplam doğruluk yüzdesi %91,9 olarak belirlenmiştir. Bu, modelin genelde doğru sınıflandırma yaptığını gösterir. Daha açık olmak gerekirse kalp hastalığını %91,9 olasılıkla doğru sınıflandırmıştır.

Model Katsayılarının Çok Amaçlı Testleri (Omnibus Tests of Model Coefficients)

Bu analiz, regresyon modelinin katsayılarının genel anlamlılığını değerlendirmek için yapılan Omnibus test sonuçlarını sunmaktadır.

Tablo 4. Omnibus Test Sonuçları

Omnibus Tests of Model Coefficients

		Chi-square	df	Sig.
Step 1	Step	36366,408	39	,000
	Block	36366,408	39	,000
	Model	36366,408	39	,000

Bu tablo, regresyon modelinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu gösteriyor. Elde edilen düşük p-değeri (0.000), modelin en az bir bağımsız değişkenin bağımlı değişkendeki değişimi açıklama yeteneğinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu gösterir. Dolayısıyla, bu regresyon modeli, en azından bir bağımsız değişkenin bağımlı değişkendeki varyasyonu anlamada anlamlı bir katkı sağlamaktadır.

Bu sonuçlar, modelin başarılı bir şekilde bağımlı değişkendeki değişimi açıkladığını, ancak özel katsayıların anlamlılığını değerlendirmek için daha fazla analizin yapılması gerektiğini göstermektedir.

Model Özeti (Model Summary)

Bu özet tablo, bir lojistik regresyon modelinin temel istatistiksel ölçümlerini sunmaktadır.

Tablo 5. Model Özeti

Model Summary

Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	136467,642[a]	,111	,259

a. Estimation terminated at iteration number 8 because parameter estimates changed by less than ,001.

- **-2 Log Likelihood:** Bu istatistik sapan ki-kare istatistiği olarak bilinir. -2logL istatistiği analize bağımsız değişken ilave edildiğinde modelin hatasını gösterir.
- **Cox & Snell R^2 ve Nagelkerke R^2**: R^2 bağımlı değişkenin açıklanan varyansının yüzdesini gösterir ancak Lojistik regresyonda bağımlı değişkenin varyansı bu değişkenin olasılık dağılımına bağlıdır. İki gruplu bir bağımlı değişkenin varyansı grup frekansları eşit olduğu zaman (0,5*0,5=0,25) maksimum olur. Bu açıdan regresyon analizin-

deki R^2 ile lojistik regresyondaki R^2 farklıdır. Lojistik regresyonda bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin gücünün ölçülmesinde kullanılan iki sözde R^2 istatistiği vardır. Bu istatistikler, Cox-Snell R^2 istatistiği ve Nagelkerke R^2 istatistiğidir. Bu değerlerin>0.2 olması istenir. Bizim analizimizde Cox-Snell R^2 ve Nagelkerke R^2 0,2'den büyük olduğu için modelin anlamlı olduğu söylenebilir.

Tablo 6. Hosmer-Lemeshow Test Sonuçları

Hosmer and Lemeshow Test

Step	Chi-square	df	Sig.
1	244,268	8	,000

Hoşmer-Lemeshow testi, bir lojistik regresyon modelinin uyumunu değerlendirmek amacıyla kullanılan bir istatistiksel testtir. Bu istatistik lojistik regresyon modelini genel olarak test eder.

H_0: Sabit terim dışındaki tüm katsayılar sıfırdır.

Hosmer-Lemeshow istatistiği olabilirlik oran testidir ve modelde bağımsız değişkenlerin olmadığı -2logL0 istatistiği ile modelde bağımsız değişkenlerin yer aldığı -2logL istatistiği arasındaki fark alınarak hesaplanır. Bu istatistik incelenen modelin parametre sayısı ile sabit terimli modelin parametreleri arasındaki fark bir serbestlik dereceli ki-kare dağılımına uyar. Modelin anlamlı olması arzu edilir ($p<0,05$). Hosmer-Lemeshow testinde p değeri oldukça küçük olduğunda, bu gözlemlenen ve tahmin edilen değerler arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğunu gösterir. Uygulamadaki p değeri 2,8249E-48 (2,8249 x 10^ (-48)) gibi çok küçük bir değer olduğundan SPSS tarafında 0 olarak verilmiştir. Bu da demek oluyor ki, lojistik regresyon modeli, verilere uygun bir şekilde uyum sağlamaktadır.

Sınıflandırma Tablosu (Classification Table)

Sınıflandırma tabloları, özellikle çoklu sınıflı (multinomial) bir bağımlı değişkeni incelediğinizde multinomial logistik regresyon modellerinin performansını değerlendirmek için sıklıkla kullanılır. Multinomial logistik regresyon, bağımlı değişkenin iki veya daha fazla kategorisi olduğu durumlar için kullanılan bir regresyon yöntemidir.

Tablo 7. Sınıflandırma Tablosu

Classification Table[a]

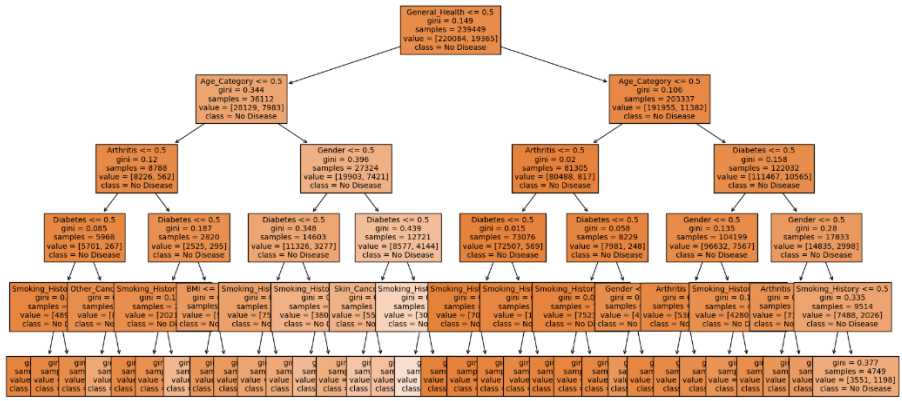
Observed			Predicted		
			Heart_Disease		Percentage Correct
			no	yes	
Step 1	Heart_Disease	no	281267	1481	99,5
		yes	23342	1539	6,2
	Overall Percentage				91,9

a. The cut value is ,500

Classification Table de görüldüğü gibi 24823 kişi yanlış sınıflanmıştır. Kalp hastası olarak tespit edilmeyen kişilerin %99,5'i, Kalp hastası olarak tespit edilenleri ise %6,2'si doğru tahmin edilmiştir. Genel olarak doğru sınıflama oranı %91,9 olmuştur.

Karar Ağacı Algoritması

Aşağıdaki karar ağacı, genel sağlık durumu ve yaşam tarzı faktörlerinin kardiyovasküler hastalık riski üzerindeki etkisini incelemek amacıyla oluşturulmuştur. Ağaç, birçok farklı değişkenin hastalık riski üzerindeki etkilerini analiz ederek hangi faktörlerin daha belirleyici olduğunu göstermektedir.

Şekil 1. Karar Ağacı

Karar ağacında "<= 0.5" eşik değeri, genellikle o faktörün düşük seviyede olduğu anlamına gelir ve bu da daha düşük kardiyovasküler hastalık riski ile ilişkilidir. Diğer taraftan, "> 0.5" değeri, o faktörün yüksek seviyede olduğu anlamına gelir ve bu da daha yüksek kardiyovasküler hastalık riski ile ilişkilidir. Bu tür ayrımlar, sağlık riskini değerlendirmek ve hangi bireylerin daha fazla risk altında olduğunu belirlemek için kullanılmaktadır.

Karar ağacını şu şekilde okunmaktadır; "<= 0.5" 0 grubunu temsil etmektedir. Örneğin General_Health<=0.5 yani genel sağlık durumu iyi olan kişiler sola gider, genel sağlık durumu kötü olan kişiler (0.5'ten büyük) sağa gider.

Karar Ağacı Düğümlerindeki Değişkenler

Gini Katsayısı

Gini katsayısı, düğümdeki örneklerin saflığını ölçen bir metriktir. Gini katsayısı, 0 ile 0.5 arasında bir değer alır. Bu değer, bir düğümdeki veri noktalarının ne kadar homojen olduğunu gösterir. Düşük Gini katsayısı, düğümdeki veri noktalarının büyük ölçüde aynı sınıfa ait olduğunu, yani daha homojen olduğunu belirtir. Yüksek Gini katsayısı ise veri noktalarının daha karışık, yani heterojen olduğunu gösterir. Saf bir düğümde (tüm örnekler aynı sınıfa ait), Gini katsayısı 0 olur.

Örnek Sayısı (Samples)

Örnek sayısı, belirli bir düğümdeki toplam veri noktası (örnek) sayısını ifade eder. Bu metrik, düğümde kaç veri noktası bulunduğunu gösterir ve genellikle "samples" olarak adlandırılır. Örnek sayısı, düğümdeki veri setinin büyüklüğünü anlamamıza yardımcı olur. Büyük örnek sayısına sahip düğümler, daha fazla veri içerirken, küçük örnek sayısına sahip düğümler daha az veri içerir.

Sınıf Dağılımı (Value)

Sınıf dağılımı, düğümdeki veri noktalarının her bir sınıfa nasıl dağıldığını gösteren bir vektördür. Bu vektör, her sınıf için düğümdeki veri noktalarının sayısını içerir. Örneğin, bir düğümde iki sınıf varsa (örneğin, "Hastalık" ve "Hastalık Yok"), value vektörü şu şekilde olabilir: $[a,b]$. Burada a, "Hastalık Yok" sınıfındaki örneklerin sayısını, b ise "Hastalık" sınıfındaki örneklerin sayısını temsil eder. Bu dağılım, düğümdeki sınıf dengesini değerlendirmek için kullanılır.

Sınıf Etiketi (Class)

Sınıf etiketi, düğümde en fazla bulunan sınıfı temsil eder. Bu metrik, düğümdeki çoğunluk sınıfını belirtir ve genellikle "class" olarak adlandırılır. Sınıf etiketi, düğümdeki veri noktalarının çoğunluğunun hangi sınıfa ait olduğunu gösterir ve karar ağacının sınıflandırma yaparken kullandığı temel bilgidir. Düğümler sonlandırıldığında, yani yaprak düğümlerine ulaşıldığında, sınıf etiketi o düğümdeki sınıflandırma sonucunu belirtir.

Özetle karar ağaçlarında gini katsayısı, örnek sayısı, sınıf dağılımı ve sınıf etiketi gibi değişkenler, veri setinin sınıflandırılmasında kritik rol oynar. gini katsayısı, düğümdeki veri noktalarının homojenliğini ölçerken, örnek sayısı düğümdeki veri miktarını gösterir. Sınıf dağılımı, düğümdeki veri noktalarının her bir sınıfa nasıl dağıldığını belirlerken, sınıf etiketi düğümdeki çoğunluk sınıfını ifade eder. Bu metrikler, karar ağacının performansını ve doğruluğunu anlamak için önemlidir ve veri bilimcilerin daha etkili modeller oluşturmasına yardımcı olur.

Renklerin Anlamı

Karar ağacının görselleştirilmesinde kullanılan renkler, genellikle düğümlerin gini katsayısına göre belirlenir. Bu, bir düğümdeki verilerin ne kadar homojen veya heterojen olduğunu görsel olarak anlamayı kolaylaştırır. Koyu renkler genellikle daha yüksek gini katsayısına sahip düğümleri temsil etmektedir. Bu düğümler, daha fazla çeşitlilik içerir ve farklı sınıflardan daha fazla örnek bulundurmaktadır. Yani, bu düğümlerde kalp hastalığı olan ve olmayan kişilerin sayısı birbirine daha yakın olmaktadır. Açık renkler ise daha düşük gini sayısına sahip düğümleri temsil etmektedir. Bu düğümler daha homojen olup, çoğunlukla tek bir sınıfa ait örnekler içermektedir. Yani, bu düğümlerde kalp hastalığı olan veya olmayan kişiler daha belirgin bir çoğunluk oluşturmaktadır.

Karar ağacınızın amacı, kalp hastalığı olan ve olmayan kişileri sınıflandırmak olduğundan, düğümlerin rengi, o düğümdeki kalp hastalığı olasılığını yansıtabilir şeklinde yorumlanır. Koyu renkli düğümler, daha yüksek gini katsayısına sahip olduklarından bu düğümler, farklı sınıflardan daha fazla örnek içerir. Yani hem kalp hastalığı olan hem de olmayan kişiler bu düğümde bulunabilir. Açık renkli düğümler, daha düşük gini katsayısına sahip olup, daha homojen veriler içerir. Genellikle, bu düğümlerde ya kalp hastalığı olan ya da olmayan kişiler baskındır. Bu düğümler, belirli bir sınıfa ait olma olasılığını yüksek gösterir.

Karar Ağacı Yorumlama

Karar ağacındaki düğümler, belirli bir özelliğin eşik değerine göre dallanır. Her düğümde, belirli bir özelliğin belirli bir değeri (örneğin, Age_Category <=

0.5) altında olup olmadığına göre veri ayrılır. Bu ayrım, o düğümdeki veri örneklerinin daha homojen (yani, daha benzer) gruplara bölünmesini sağlar. İşte bazı temel noktalar:

1. **Genel Sağlık Durumu (General_Health):**
    - **General_Health <= 0.5:** Genel sağlık durumu iyi olan bireyler, genellikle düşük hastalık riski taşır. Ağaçta görüldüğü gibi, genel sağlık durumu iyi olan bireyler ("No Disease") sınıfına girmektedir.
    - **General_Health > 0.5:** Genel sağlık durumu kötü olan bireyler, daha yüksek hastalık riski taşır. Bu bireyler, daha ileri analiz için diğer değişkenler (yaş, artrit vb.) temelinde daha fazla ayrıntılı incelemeye tabi tutulur.
2. **Yaş Kategorisi (Age_Category):**
    - **Age_Category <= 0.5:** Genç bireyler (muhtemelen 18-24 yaş aralığı gibi), daha düşük hastalık riski taşır.
    - **Age_Category > 0.5:** Daha yaşlı bireyler, daha yüksek hastalık riski taşır.
3. **Artrit (Arthritis):**
    - **Arthritis <= 0.5:** Artriti olmayan bireyler, daha düşük hastalık riski taşır.
    - **Arthritis > 0.5:** Artriti olan bireyler, daha yüksek hastalık riski taşır.
4. **Diyabet (Diabetes):**
    - **Diabetes <= 0.5:** Diyabeti olmayan bireyler, daha düşük hastalık riski taşır.
    - **Diabetes > 0.5:** Diyabeti olan bireyler, daha yüksek hastalık riski taşır.
5. **Cinsiyet (Gender):**
    - **Gender <= 0.5:** Muhtemelen kadın olan bireyler, daha düşük hastalık riski taşır.

- **Gender > 0.5:** Muhtemelen erkek olan bireyler, daha yüksek hastalık riski taşır.

6. **Sigara Geçmişi (Smoking_History):**

- **Smoking_History <= 0.5:** Sigara içmeyen bireyler, daha düşük hastalık riski taşır.
- **Smoking_History > 0.5:** Sigara içen bireyler, daha yüksek hastalık riski taşır.

Karar Ağacının Genel Yapısı

Karar ağacının kök düğümünde genel sağlık durumu (General_Health) yer almaktadır. Bu, genel sağlık durumunun kardiyovasküler hastalık riskini belirlemede en önemli faktör olduğunu göstermektedir. Genel sağlık durumu <= 0.5 olan bireyler, yani genel sağlık durumu iyi olanlar, genellikle "No Disease" ("Hastalık Yok") sınıfına girmektedir.

Genel sağlık durumu iyi olmayanlar (General_Health > 0.5) ise daha ayrıntılı incelemeye tabi tutulmuştur. Bu grupta, yaş kategorisi (Age_Category) bir sonraki önemli belirleyici faktör olarak öne çıkmaktadır. Yaş kategorisi <= 0.5 olan bireyler (genç bireyler), yaş kategorisi> 0.5 olan bireylere kıyasla daha düşük bir hastalık riski taşımaktadır.

Ara Düğümler ve Yapraklar

Ağaçta ilerledikçe, diğer faktörlerin etkisi belirgin hale gelmektedir:

- **Artrit (Arthritis):** Artrit varlığı, hastalık riskini önemli ölçüde etkilemektedir. Artrit <= 0.5 olan bireylerde, hastalık riski genellikle daha düşüktür.
- **Diyabet (Diabetes):** Diyabetin varlığı da önemli bir risk faktörüdür. Diyabet <= 0.5 olan bireylerde hastalık riski daha düşüktür. Diyabet varlığı arttıkça, risk de artmaktadır.
- **Cinsiyet (Gender):** Cinsiyet, kardiyovasküler hastalık riskini etkileyen bir diğer önemli faktördür. Cinsiyet <= 0.5 olan bireyler (muhtemelen kadınlar), daha düşük bir risk taşırken, cinsiyet> 0.5 olan bireyler (muhtemelen erkekler), daha yüksek bir risk taşımaktadır.

- **Sigara Geçmişi (Smoking_History):** Sigara içme geçmişi, hastalık riskini önemli ölçüde artırmaktadır. Sigara geçmişi <= 0.5 olan bireyler daha düşük risk altındayken, geçmişte sigara içmiş bireyler daha yüksek risk altındadır.

Ağaçta daha aşağıya indikçe, faktörler arası etkileşimler ve daha spesifik kombinasyonlar belirginleşmektedir. Örneğin, diyabet ve sigara geçmişi kombinasyonu, kardiyovasküler hastalık riskini önemli ölçüde artıran bir durum olarak öne çıkmaktadır. Benzer şekilde, artrit ve diğer sağlık sorunlarının kombinasyonu da riski artırmaktadır.

Genel bir yorum yapacak olursak yaş, cinsiyet, genel sağlık, eklem iltihabı, diyabet hastalığı ve sigara kullanma durumu faktörleri kalp hastalığı riskini arttıran değişkenlerdendir. Karar ağacında sağa gittikçe kalp hastalığı riskinin arttığı söylenebilir. Bu durumda genel sağlık durumu kötü, diyabeti olan ve sigara kullanan 45 yaş üstü erkeklerin kalp hastalığı riski daha yüksektir şeklinde bir yorum yapılabilmektedir.

F1 Skor Puanı

Bu çalışmada iki farklı makine öğrenimi modeli olan lojistik regresyon ve karar ağacı algoritmaları kardiyovasküler hastalıkları öngörmedeki etkinliğini karşılaştırmak amacıyla lojistik regresyon için SPSS programı ve karar ağacı algoritması için Python programa dilinde scikit-learn kütüphanesinde yer alan 'DecisionTreeClassifier' sınıfı kullanılmıştır.

Modelleri dengeli bir şekilde değerlendirmek amacıyla F1 Skor Puanı seçilmiştir. Karar ağacı modelinde F1 skor puanı hesaplanırken karar ağacı modellerinde kategori azaltılmasına gidildiğinden dolayı daha adil karşılaştırma yapmak amacıyla uygulama yaparken lojistik regresyon içinde kategoriler düzeltilmiştir.

Tablo 8. Karar Ağacı Algoritması İçin F1 Skor Puanı

```
Accuracy-Doğruluk: 0.9194633651477195
Precision-Kesinlik: 0.8454494197296174
Recall-Duyarlılık: 0.9194633651477195
Classification Report-Sınıflandırma Raporu:
              precision    recall  f1-score   support

           0       0.92      1.00      0.96     44412
           1       0.00      0.00      0.00      3889

    accuracy                           0.92     48301
   macro avg       0.46      0.50      0.48     48301
weighted avg       0.85      0.92      0.88     48301
```

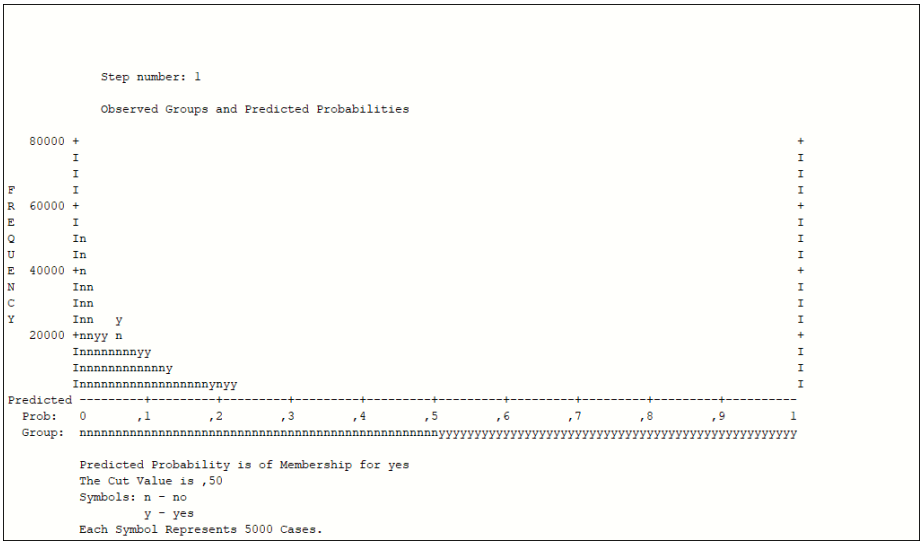
Python F1 Skor Çıktı Ekranı

$$\text{F1 Skor} = 2*\frac{Kesinlik*Duyarlılık}{Kesinlik+Duyarlılık} = 2*\frac{0{,}84*0{,}91}{0{,}84+0{,}91} \cong 0{,}88$$

Modelin performansını ölçmek için kullanılan F1 skoru, 0.8809 olarak bulunmuştur. Bu değer modelin hem pozitif sınıfları doğru şekilde tanımlamada (doğruluk) hem de gerçek pozitif örnekleri geri çağırmada (geri çağırma) oldukça başarılı olduğunu göstermektedir. F1 skorunun 1'e yakın olması, modelin sınıflandırma görevini büyük bir doğrulukla yerine getirdiğini ve yanlış pozitif veya yanlış negatif sonuçların düşük olduğunu gösterir. Bu, modelin özellikle kritik sınıflarda (örneğin, hastalık teşhisi gibi) hata yapma olasılığının düşük olduğu anlamına gelir.

Lojistik Regresyon İçin F1 Skor Puanı

F1 skor puanı hesaplarken yukarıda bulunan karışıklık matrisi tablosu kullanılarak tablodaki semboller üzerinden kesinlik duyarlılık ve F1 skoru hesaplaması yapılmıştır.

Şekil 2. Lojistik Regresyon İçin F1 Skor Puanı

Tabloda belirtildiği üzere her sembol 5000 vakayı temsil etmektedir. 0.50'nin altındaki olasılıklar negatif (n), üstündeki olasılıklar pozitif (y) olarak sınıflandırılmıştır. Aşağıdaki tabloda sembollerin yerleşim bilgileri mevcuttur.

Tablo 9. Sembollerin Yerleşim Bilgileri

	Tahmin Edilen Hayır (p<0,5)	Tahmin Edilen Evet (p>=0,5)
Gerçekten Hayır (n)	True Negative (TN) = 40	False Positive (FP) = 10
Gerçekten Evet (y)	False Negative (FN) = 10	True Positive (TP) = 40

Bu durumda:

- **True Positive (TP)**: 40 sembol (200000 vaka)
- **False Positive (FP)**: 10 sembol (50000 vaka)
- **False Negative (FN)**: 10 sembol (500000 vaka)
- **True Negative (TN)**: 40 sembol (200000 vaka)

Kesinlik (Precision): $\frac{TP}{(TP+FP)} = \frac{200000}{(200000+50000)} = 0{,}80$

Duyarlılık (Recall): $\frac{TP}{(TP+FN)} = \frac{200000}{(200000+50000)} = 0{,}80$

F1 Skor = $2*\frac{Kesinlik*Duyarlılık}{Kesinlik+Duyarlılık} = 2*\frac{0{,}80*0{,}80}{0{,}80+0{,}80} = 0{,}80$

Modelin performansını ölçmek için kullanılan F1 skoru, 0.80 olarak bulunmuştur. Bu değer modelin hem pozitif sınıfları doğru şekilde tanımlamada (doğruluk) hem de gerçek pozitif örnekleri geri çağırmada oldukça başarılı olduğunu göstermektedir.

SONUÇLAR

Veri toplama prosedürü, Hastalık Kontrol Merkezi'nden (2021) elde edilen 2021'deki yıllık BRFSS verilerinin kullanılmasını içeriyordu. Toplam 304 özniteliğe sahip 438.693 kayıttan oluşan veri setine yerel makine üzerinden erişilmiştir.. Ancak tüm özellikler bu özel çalışmayla ilgili olmadığından 19 özellikten oluşan spesifik bir alt küme seçilmiş ve kardiyovasküler hastalık için öngörücü model oluşturmak üzere makine öğrenimi modelinin yapısına dahil edilmiştir. Bu çalışmada genel sağlık durumu, fiziksel ve zihinsel sağlık durumu gibi faktörleri içerirken, yaşam tarzı faktörleri, beslenme alışkanlıkları, fiziksel aktivite seviyeleri, sigara kullanımı ve alkol tüketimi gibi unsurların kardiyovasküler hastalıklar üzerindeki etkisi lojistik regresyon ve karar ağacı algoritması kullanılarak incelenmiş ve iki model F1 skor puanları hesaplanarak performans açısından karşılaştırılmaları hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda 308.854 kişinin 19 değişken içeren bir veri seti kullanılmıştır.

Bu çalışmada iki model ele alınmış ele alınan modeller ile kişisel yaşam tarzı faktörlerinin kardiyovasküler hastalıkları ne derece de etkilediği belirlenmeye çalışılmış ve daha sonrasında performanslar ağırlıklı F1 puanıyla karşılaştırılmıştır.

Yapılan analize göre karar ağacı algoritmasının lojistik regresyon modeline göre daha iyi bir performans yaptığı görülmektedir. Yani karar ağacı modeli yaşam tarzı faktörlerinin kalp hastalığı riski üzerindeki etkisini daha iyi belirlemektedir yorumu yapılabilir. Sonuç olarak, her iki model de güçlü performans sergilemekle birlikte, karar ağacı modeli daha yüksek F1 skoru ile öne çıkmaktadır. Model seçimi, uygulama alanına ve hata oranlarının kabul edilebilirlik seviyesine göre yapılmaktadır. Özellikle kritik sınıflandırma görevlerinde karar ağacı modeli tercih edilebilecekken, genel sınıflandırma görevlerinde lojistik regresyon modeli de yeterli yorumu yapılabilir.

KAYNAKÇA

Erkuş, S. (2015). Veri Madenciliği Yöntemleri İle Kardiyovasküler Hastalık Tahmini Yapılması. Bahçeşehir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Kaba G. ve Bağdatlı Kalkan S. (2022) Kardiyovasküler Hastalık Tahmininde Makine Öğrenmesi Sınıflandırma Algoritmalarının Karşılaştırılması. İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 21(42), Güz 2022, 183-193.

Lupague R.M.J. M., Mabborang R. C., Bansil A. G., Lupague M. M. (2023). Integrated Machine Learning Model For Comprehensive Heart Disease Risk Assessment Based On Multi-Dimensional Health Factors. European Journal Of Computer Science And Information Technology, 11(3), 44-58.

Yangın, G. (2019). XGBOOST Ve Karar Ağacı Tabanlı Algoritmaların Diyabet Veri Setleri Üzerine Uygulaması. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

Who Health Organization (WHO) (2021). Cardiovascular Diseases. https://www.who.int/health-topics/cardiovascular-diseases#tab=tab_1

TUİK Türkiye İstatistik Kurumu. (2014). Ölüm nedeni istatistikleri 2013. http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16162.

İklim Değişikliğinin Kadınlar Üzerindeki Etkileri

Melek Akdoğan Gedik [1]

[1]Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi İİBF/ Maliye Bölümü, ORCID:0000-0001-6470- 5796

1.GİRİŞ

Cinsiyet eşitsizliği ve iklim değişikliği arasındaki ilişki, tüm dünyada kadınların bazı zorluklarla karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Mies ve Shiva'ya (1993) göre iklim değişikliği ve onun çevre üzerindeki yıkıcı etkileri insan yaşamını doğrudan etkilemektedir. İklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarından öncelikle kadınlar etkilenmektedir.

Tarih boyunca nüfus hareketlilikleri ve nüfus artışı, su kalitesinin bozulması, hava kirliliğinin artması, ormansızlaşmanın yarattığı olumsuzluklar öncelikli olarak kadınlar ve çocukları doğrudan etkilemiştir. Kadınlar bir yandan başta çevresel sorunlar olmak üzere yaşamlarını olumsuz etkileyen sorunlarla aktif şekilde mücadele ederken diğer yandan ailelerinin yaşamlarını sürdürebilmek için çalışmışlardır. Erkek egemen değer sistemi tüm bu çabalarına karşın kadınları sistematik olarak ötekileştirmiştir.

Bu kez insanlık tarihinin karşı karşıya olduğu en büyük sorunlardan biri iklim krizi ile karşı karşıyayız. Tarihsel süreçte yaşanan deneyimlerin gösterdiği gibi bu kriz sonucunda ortaya çıkabilecek en olası durum iklime bağlı afetlerin yoğun yaşandığı bölgelerden göç olarak karşımıza çıkacaktır. Göçten en fazla etkilenenler de kadınlar ve çocuklar olacaktır. Bunun yanı sıra iklim değişikliği, kadınlarda üreme sağlığını tehdit eder boyutlara erişerek, sıtma gibi hastalıkların yayılmasını artırarak anne sağlığını ve gebelik süreçlerini olumsuz etkileyerek kronik sağlık sorunlarına neden olabilmektedir. Kadınlar, çoğu zaman sağlık hizmetlerine erişim konusunda da zorluklar yaşayabilmektedirler. Su kıtlığı, kadınların sağlıklı içme suyu ve asgari hijyen koşullarını sağlayabilecek suya erişimini zorlaştırabilir. Değişen iklim koşulları nedeniyle su kaynaklarının azalması, kadınları uzun mesafeler kat etmeye veya kirli su kullanmaya zorlayabilir.

Dahlberg (1983), Owen (1998) ve Howard (2003)'e göre, ilkel dönemdeki topluluklarda ihtiyaç duyulan gıda kaynağının ana sağlayıcısı ‘avcı-erkek’ değil, ‘toplayıcı-kadın’dır. Kadınların meyve, fındık, yenilebilir yapraklar, çiçekler, mantarlar, kökler, filizler, yumrular, biyokütle enerjisi ve tıbbi bitkiler toplama gibi faaliyetleri günlük beslenmeyi sağlamaktaydı. Et, sadece Arktik bölge dışında, daha çok önemli olduğu yerlerde, tamamlayıcı bir gıda maddesiydi (Akt: Lee ve De Vore, 1968). Tüm dünyada kadınlar, gıda üretiminde önemli bir rol oynamaktadırlar. İklim değişikliği, tarımda verimliliğin azalmasına neden olduğundan, kadınların geçim kaynaklarını olumsuz etkileyebilir. İklim kaynaklı gıda güvencesizliği ve ruh sağlığı sorunları kadınlar arasında daha çok gözlenmesi olasıdır. (Bir öneri, bu paragraf bütün olarak gıda üzerine kurulu iken son cümlede ruh sağlığını araya sokmak ne kadar doğru?)

Kriz durumlarında kadınlara yönelik şiddet artabilmektedir. Covid-19 döneminde sokağa çıkma yasağı uygulanmasını takip eden haftalarda dünya çapında kadına dönük şiddet vakalarında artışlar görülmüştür. Pandemi dönemi yapılan çok sayıda araştırma ve uluslararası kuruluşların verileri kadınlara ve kızlara yönelik şiddet biçimlerinde endişe verici artışlara işaret etmektedir.

Ekonomik zorluklar ve sosyal huzursuzluk, cinsiyet temelli şiddeti tetikleyebilmekte ve kadınların savunmasızlığını artırabilmektedir. İklim değişikliği, mevcut cinsiyet eşitsizliklerini derinleştirerek kadınların geçim kaynaklarına yönelik özel tehditler oluşturmaktadır. Bu tehditlerin azaltılması ve ortadan kaldırılmasına yönelik politika tedbirleri önem arz etmektedir.

Dünya nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturan kadınlar ulusal ve küresel ekonomi için önemli bir işgücü potansiyeline sahip olmalarına rağmen, erkeklere göre zayıf ve savunmasız bir yapıya sahiptirler. Çoğu kez kadınlar cinsiyet temelli sömürüyle, ayrımcılıkla ve hak ihlalleriyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin genelinde kadınların sosyal, ekonomik ve siyasal yaşama ve politik sürece ve onun sonucu olan karar alma mekanizmalarına katılımında büyük eşitsizlikler söz konusudur.

Birleşmiş Milletler Kadın Birimi (UN Women) ve Parlamentolar Arası Birlik (IPU) verilerine göre 1 Ocak 2021 itibarıyla Dünya genelinde parlamentolardaki kadın milletvekili oranı % 25.5, bakanlık görevi yapan kadınların oranı % 21.9'dur. Devlet başkanı kadın olan ülkelerin oranı %5.9, hükümet başkanı kadın olan ülkelerin oranı %6.7.'dir (UN-Woman,2022). Kadınlar kamusal karar alma süreçlerinde yetersiz düzeyde temsil edilmektedirler. Bu süreçlerde ağırlıklı olarak erkekler rol almakta ve bu durum, kadınların özel ihtiyaçlarını ele alan iklim politikalarını şekillendirmede kadınların etkisinin azalmasına neden olmaktadır.

Kadınların liderliğindeki sivil toplum kuruluşları, iklim eylemleri için yeteri kadar fona sahip değildirler. Kadınların çevresel sorunlara yönelik faaliyetler için ihtiyaç duydukları finansal kaynaklar hayırsever destekleri ile karşılandığından, iklime uyum ve olumsuz etkilerini hafifletme için gerekli finansal kaynaklara erişim konusunda da kısıtlar yaşanmaktadır.

2.KÜRESEL DÜZEYDE KADINLARIN DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

Birleşmiş Milletler İktisadi ve Sosyal İşler Biriminin 2024 yılında yayınlamış olduğu "Progress on the Sustainable Development Goals- The Gender Snaphot 2024" başlıklı rapora göre kadınların yoksullukla başa çıkabilmeleri için 137 yıl

kadar bir süreye ihtiyaç duyulmaktadır. Sosyal korunma ve yoksullukla mücadelede kilit rol oynamalarına rağmen kadınların yalnızca %50.1'i, erkeklerin ise %54.6'sı en az bir sosyal korunma imkânından faydalanabilmektedir. Bu durum, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanabilmesinde ve yoksullukla mücadelede acil eylem ihtiyacını vurgulamaktadır.

Kadınlar arasında gıda güvencesizliği, erkeklere göre daha yaygındır. Dünya genelinde gıda güvencesinden yoksun yaklaşık 47.8 milyon kadın olduğu tahmin edilmektedir. Tarım sektöründe cinsler arasındaki verimlilik ve gıda sistemlerindeki ücret farkını azaltıcı önlemler ve politikalar gıda güvencesi sorununu azaltabilir. Diğer yandan, çatışma ve yerinden edilme, kadınların fiziksel ve zihinsel sağlığı için önemli risk faktörleridir. Sudan'da yaklaşık 1.2 milyon hamile ve emziren kadının yetersiz beslenmeden muzdarip olduğu ve doğum sırasında olumsuz durumlarla karşılaştığı gözlenmektedir. UN-Woman (BM- Birleşmiş Milletler- Kadın) verilerine göre her gün ortalama 63 kadın İsrail tarafından öldürülmekte, Gazze'de gıda kıtlığı yaşanmakta, bir milyondan fazla insan felaket boyutunda açlık, su, sanitasyon, barınak ve ilaç eksikliği yaşamaktadır. BM, İsrail'in yoğun bombardımanı nedeniyle yeterli insani yardım sağlayamamaktadır (UN-Woman,2024). Tarihte çatışma ve savaşlarda yaşamını yitirenlerin % 90'ı asker iken günümüzde çatışma ve savaşlarda siviller de yaşamını kaybetmekte ve bundan en çok etkilenen gruplar kadınlar ve çocuklar olmaktadır. Silahlı çatışmanın sonuçlarından tüm topluluk üyeleri etkileniyor olsa da, kadınlar ve kızlar toplumdaki statüleri ve cinsiyetleri nedeniyle özellikle etkilenmektedirler. Çatışma durumlarındaki taraflar sıklıkla kadınlara tecavüz etmektedir ve bazen sistematik tecavüzü bir savaş taktiği olarak kullanmaktadırlar. Silahlı çatışmada kadınlara karşı işlenen diğer şiddet biçimleri arasında cinayet, cinsel kölelik, zorla hamile bırakma ve zorla kısırlaştırma yer almaktadır. Tüm bu olumsuzluklara rağmen kadınları sadece mağduriyeti ile anmak eksik bir yaklaşım olacaktır. Kaos ve çatışma ortamının içinde aile geçimini sağlamanın temel rolünü üstlenen kadınlar özellikle barış eylemlerinin güçlenmesinde ve toplumların barış içerisinde gelişmesinde önemli roller üstlenmektedirler (UN-Woman,2000).

2024 yılı itibariyle, Dünya genelinde 119.3 milyon kız çocuğu okula gitmemektedir[2]. Eğitim becerileri arasındaki farklılığın giderilebilmesi için yıllık küresel maliyet 10 trilyon doları aşmaktadır, bu rakam Fransa ve Japonya'nın GSYİH'sinden daha fazla bir miktara denk gelmektedir. Sahra Altı Afrika'da bu maliyet 210 milyar dolar olup, GSYİH'nin %10'undan fazladır.

[2] Bu sayı 2015 yılından günümüze kadar 5.4 milyon düzeyinde azalma eğilimi göstermiştir.

Dünyanın birçok yerinde ayrımcı yasal çerçeveler hüküm sürmektedir. Ülkelerin %18'inde kadınlar, eşleriyle eşit haklara sahip değildir. Ülkelerin %54'ünde, genel kabul gören olması gereken temel unsur "rızanın yokluğuna" dayandıran yasalar mevcut değildir (bu cümleyi de tam olarak anlamak zor, o yüzden senin neyi anlatmak istediğine bağlı olarak sen düzeltirsin). Ülkelerin %51'inde, kadınların erkeklerle aynı işleri yapmasını engelleyen en az bir kısıtlama söz konusudur. Ülkelerin %72'si, hem kadınlar hem de erkekler için yasal izin olmaksızın evlenme yaşını 18'in altında belirlemektedir. 15-49 yaş arası her 8 kadından ve kız çocuğundan 1'i, eşi veya yakını tarafından cinsel ve/veya fiziksel şiddete maruz kalmaktadır.

20-24 yaş aralığındaki kadınların %18,7'sinin 18 yaşından önce evlendiği tespit edilmiştir[3]. Mevcut verilere istinaden yapılan tahminlere göre çocuk evliliğinin ancak 2092 yılında sona ereceği öngörülmektedir. Küresel düzeyde, kadınlar erkeklere göre günde 2.5 kat daha fazla süre ücretsiz bakım ve ev işleri için zaman harcamaktadırlar. 2023 yılında, kadınlar parlamentolardaki koltukların %26,9'unu, yerel yönetimlerde %35,5'ini ve yönetici pozisyonlarının %27,5'inde görev almaktadırlar. Dünya genelinde kadınlar ve kız çocukları, temiz ve sağlıklı su sağlayabilmek için günde toplam 250 milyon saat harcarken, bu süre erkekler ve erkek çocuklarından üç kat daha fazladır.

Günümüzde yapay zekânın, işgücü piyasalarını yeniden şekillendirdiği gözlenmektedir. Kadınlar erkeklere kıyasla teknolojinin yerini alan iş kollarında istihdam edilebilme olanaklarına sahiptirler. Kadınlar, bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik mezunlarının sadece %35'ini oluşturmaktadır. Bu durum dikkate alınmadığı takdirde, internet kullanımındaki küresel cinsiyet farkı, önümüzdeki beş yıl içinde düşük ve orta gelirli ülkelere tahmini 500 milyar dolara mal olacağı öngörülmektedir.

Göçmen kadınlar ve kız çocukları, cinsiyete dayalı şiddet ve insan ticareti riski altındadırlar. 2020 yılı verilerine göre, cinsel istismara maruz kalan insan ticareti mağdurlarının % 64'ünü kadınlar, %27'sini ise kız çocukları oluşturmaktadır. Yine aynı yıl verilerine göre kentsel alanlarda yaşayan kadınların erkeklere göre daha çok ihtiyaç duydukları toplu taşıma imkânlarından yoksun olmaları, eşitsizliğin orantısız bir şekilde daha kötü hale gelmesine neden olmaktadır.

2022 yılı itibarıyla dünya genelinde kadınların tahmini %15'i silahlı çatışma yaşanan alanlara yaklaşık 50 kilometre mesafede yaşamakta[4], çatışma ortamına bağlı cinsel şiddet vakalarında %50'lik bir artış olduğu ve bu durumun, kadınları

[3] Bu oran 2003 yılında % 24,01'dir.
[4] 2015 verilerinden yaklaşık % 41 daha fazla

sağlık, ekonomik katılım, eğitim düzeyi ve siyasi güçlenme konularında daha fazla etkilediği tespit edilmiştir. İklim krizlerinin de giderek daha sık ve yaygın hale gelmesiyle birlikte, üreme sağlığına bağlı olarak önümüzdeki 25 yıl içinde yaklaşık 158 milyon kadının yoksulluk başta olmak üzere eşitsizlik koşullarının artıracağı düşünülmektedir (GGGR,2024,38). Ülkeler, cinsiyet verilerini planlama, üretme ve erişilebilir hale getirme konusunda maalesef mevcut potansiyellerini kullanmamaktadırlar.

Erkekler ve kadınlar arasındaki finansal güç fark göstermekte; erkeklerin finansal katılımda daha baskın rol oynadığı gözlenmektedir. Özellikle tarım dışı istihdamda kadınların payı dünya genelinde farklılıklar göstermektedir. Afrika ülkelerinde kadınların ortalama %30'u tarım dışı işlerde çalışırken, Latin Amerika'da bu oran % 44, Avrupa'da % 48, Kuzey Amerika'da %25, Asya'da % 25 ve en yüksek oran Moldova'da % 55'tir. Benzer şekilde, az gelişmiş ülkelerde 100 erkek çocuğa karşılık sadece 66 kız çocuğu ilkokula kayıtlı iken, gelişmiş ülkelerde bu oran 100 erkek çocuğa karşılık 125 kız çocuğudur.

3.İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

İklim değişikliği sorunu belki de meteoroloji biliminin en karmaşık ve tartışmalı konusudur. 'İklim değişikliği' ifadesinin kullanılabilmesi için kaç yıllık bir süre ile mevsim anormalliklerinin meydana gelmesi gerektiği konusunda kesin bir ölçüt yoktur. İklim bilimciler arasında iklim teriminin tanımı iklim değişikliği, iklim eğilimi veya dalgalanmadan bahsederken genel kabul görmüş bir tanım yoktur (Werndl,2016).

Günümüzde tartışılan küresel iklim değişikliği ise, fosil yakıtlar, kontrolsüz arazi kullanımının yarattığı değişimler, ormansızlaştırma ve sanayi üretiminin ve insan tüketimlerinin sonucunda atmosfere salınan sera gazı birikimine bağlı artan sera etkisi sonucunda yerkürenin ortalama yüzey sıcaklıklarındaki artışı ve iklimde oluşan değişiklikleri ifade etmektedir (MGM,2024).

İklim değişikliği, çeşitli nesiller ve yıllar boyunca evrilen bir hava değişikliği olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda, biyotik süreçleri radyasyon, tektonik plakalar, volkanik patlamalar ve doğal afetler tarafından etkilenen uzun süreli ve kısa süreli ortalama hava değişikliklerini de vurgulamaktadır. Doğanın tahribatıyla ilgili insan faaliyetleri, iklim değişikliğinin önemli nedenlerinden biri olarak anılmakta ve küresel ısınma olarak adlandırılmaktadır. Çoğu bilim insanı ve çevreci, iklim değişikliğinin sera gazı emisyonları nedeniyle olduğunu düşünmektedir. Şehirlerin ve kentleşmenin hızlı gelişimiyle insanların doğaya ve çevreye zarar vermeye başlaması küresel ısınmanın nedenleri arasında yer almaktadır. Son

yüzyılda, yer kürenin ortalama sıcaklığı 0.85 C^0 arttığı tespit edilmiştir. 21. yüzyılda kaydedilen en sıcak 14 yılın 13'ü bu dönemde gerçekleşmiştir ve 2015 yılı en sıcak yıl olarak kaydedilmiştir. Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO) açıklamasına göre 2024 yılının ocak-eylül dönemi kayıtlardaki en sıcak yıl olmuştur. Yüksek sıcaklıklar, aşırı hava koşulları ve deniz seviyesi artışı gözlenmiştir.

1990 yılından itibaren deniz seviyesi her yıl ortalama 19 cm artış göstermektedir. Aşırı su baskınları, tuzlanma, doğal kaynakların ve ekosistemin tahribatı olasılıkları söz konusudur (Dimitrov,2019, 210).

Ülkeler arasındaki kalkınma modellerinin çeşitliliğinde gözlenen sıcaklık artışı ciddi sorunlara neden olabilmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki yarış, kaynakların hızla tüketilmesine neden olmaktadır. İklim değişikliği, insanlığın kalkınma adı altında doğayı yok etmeye başlayarak küresel ısınmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sanayi devrimi, yeni teknolojilerin uygulanması sonucunda çevreye zarar veren endüstriler nedeniyle, iklim değişikliği açısından kilit öneme sahiptir. Modern uygarlık, son 150 yılda atmosferdeki karbondioksit seviyesinin milyonda 280 parçacıktan 400 parçacığa çıkmasına neden olmakla birlikte, son 50 yılda yer küre üzerinde hissedilen sıcaklık artışının %90'ının insan kaynaklı sera gazları, karbondioksit, metan ve azot oksit nedeniyle olduğu gözlemlenmiştir (Dimitrov,2019, 214).

4. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE KADINLAR

İklim değişikliği, erkeklerin ve kadınların yaşamları üzerinde olumsuz etkilere neden olmakla birlikte; bu etkiler iyileşme, tedavi, rehabilitasyon ve yeniden yapılanma gibi olanaklara erişimleri sınırlı olan yoksul kadınlar üzerinde daha da fazla hissedilebilmektedir. Kırsal kesimde yaşayan kadınlar doğal ve insan kaynaklı felaketler sırasında iklim değişikliğine uyum sağlama esnekliğine ve erişimine sahip olmayabilmektedirler. Kadınlara hane içinde bakıcılık ve koruyuculuk görevi atfedildiğinden, doğal afetlere karşı savunmasız ve kırılgan hale gelebilmektedirler.

Doğal afetler sırasında kadınların savunmasızlığını etkileyen en temel 6 faktör bulunmaktadır. Şekil-1, kadınların afetler ve iklim değişikliği sırasında karşılaştıkları ekonomik, sosyal, çevresel, politik, fiziksel ve duygusal savunmasızlık durumlarını göstermektedir.

i) Duygusal Savunmasızlık; kadınlar doğal afetler sırasında korku, kaygı, inançsızlık, öfke, hayal kırıklığı, inkâr, gibi çeşitli duygusal sorunlarla baş etmek zorunda kalabilmektedirler

***ii)Ekonomik Savunmasızlık*;** kadınların resmi ve gayri resmi sektörlerde istihdam olanaklarını zorlaştırmakta, düşük ücret almalarına ve kaynaklara erişimlerini sınırlamaktadır.

iii) ***Sosyal Savunmasızlık;*** sosyal koşulların değişimiyle kadınların toplum içinde, ailede çeşitli sosyal sorunlarla karşılaşmalarına, sosyal sürecin bozulmasına neden olurken, kadınların sosyal değişime uyum sağlamasında engel teşkil etmektedir.

iv) ***Çevresel Savunmasızlık*;** değişen çevre koşulları ve çevrenin bozulması nedeniyle kadınların geçimlerini sağlamak için gıda arayışına girmelerine neden olmakta ve çevreye uyum sağlamalarını zorlaştırmaktadır.

v) ***Siyasi ve Politik Savunmasızlık*,** kadınların karar alma süreçlerinde düzgün bir şekilde temsil edilmesine imkân vermeyerek, siyasi güce ve temsile sınırlı erişim söz konusudur.

vi) ***Fiziksel Savunmasızlık*;** afetler sırasında kadınlar psikolojik olarak olumsuz etkilendiğinden vücut ağrıları, yetersiz uyku, fiziksel bozukluklar, jinekolojik sorunlar gibi etkilere maruz kalabilmektedirler.

Şekil:1. Kadınların Afetler ve İklim Değişikliği Sırasında Karşılaştıkları Savunmasızlıklar

1	2	3	4	5	6
DUYGUSAL	**EKONOMİK**	**SOSYAL**	**EKOLOJİK**	**POLİTİK**	**FİZİKSEL**
					
Doğal afetler sırasında çoğu kadının korku, kaygı, inanmama, öfke, hayal kırıklığı, inkar, sinirlilik gibi çeşitli duygusal sorunlarla karşı karşıya kalması	Ücretlerin düşük olduğu, kaynaklara ve malzemelere erişimlerinin sınırlı olduğu resmi ve gayrı resmi sektörlerde istihdam fırsatı bulmanın zorluğu.	Değişen toplumsal koşullara bağlı, kadının toplum içinde çeşitli toplumsal sorunlarla karşı karşıya kalması, aile içinde toplumsal sürecin parçalanması ve kadının toplumsal değişime uyum sağlayamaması	Değişen çevre koşulları ve çevrenin bozulması nedeniyle kadınların geçimlerini sağlamak için yiyecek ve gıda arayışıyla bir yerden başka bir yere göç etmek zorunda kalması, bunun da onların yeni ortama uyum sağlamasını zorlaştırması	Kadınların karar alma mekanizmalarında yeterince temsil edilmemesi, siyasi güce ve temsile sınırlı erişimlerinin olması.	Kadınların çoğu, vücutlarında ağrı, düşük, uyku, fiziksel bozukluklar, jinekolojik sorunlar gibi olumsuz etkilere neden olan afetlerden psikolojik olarak etkilenmesi.

Kaynak: Dimitrov (2019,211) tarafımızca uyarlanmıştır.

İklim değişikliği ile ilgili kadınları etkileyen çeşitli sorunlar mevcuttur. Bu sorunlar doğal kaynaklar, doğal afetler, sağlık, nüfus artışı, kentleşme, göç, hane yapısı, çatışma ve şiddet vs. olarak sıralanabilmektedir. Dünya Gıda Programı (The World Food Programme), 2050 yılına kadar dünya genelinde bireylerin %10-20'sinin iklim değişikliği nedeniyle açlık riskiyle karşı karşıya kalacağını

öngörmektedir. Bu bireylerin bir kısmı, iklim değişikliğine bağlı açlık riski altında olup, bu durumun gelişmekte olan ülkelerde kadınları ve çocukları daha fazla etkileyeceği beklenmektedir.

Doğal kaynaklara dayalı faaliyetler, yoksul kesimin geçim kaynakları açısından kritik bir öneme sahiptir. Örneğin, dünyada yetersiz beslenen bireylerin neredeyse %80'i, en yoksul hanelerin %75'i geçimlerini doğrudan veya dolaylı olarak tarım veya balıkçılığa dayalı olarak sağlamaktadırlar (FAO, 2009). Bozulan bir çevrede sürdürülebilir geçim kaynaklarını koruma mücadelesi aynı zamanda cinsiyete duyarlı bir konudur. Savunmasız durumda olan kadınlar, kırsal kesimde yaşayan yoksulların gıdalarının %90'ını üretmektedirler. Aynı zamanda, doğal kaynaklara bağımlı üretim gerçekleştirmeleri nedeniyle iklim değişikliği ve doğal kaynakların tükenmesi sorunlarıyla karşı karşıya kalabilmektedirler (WWF, 2010).

Doğal afetler sırasında, kadınların afet döngüsünü yönetmedeki rolleri ve başarıları önem arz etmektedir. Risk yönetim becerileri, yaşadıkları topluluklar hakkında bilgi ve sosyal ağlara sahip olmaları, doğal kaynakları korumaları ve yönetmeleri kadınları erken afet uyarısı sırasında en iyi oyuncular haline getirmektedir (Aguilar, vd., 2008) Değişen hava koşulları ve mevsimler, aşırı hava şartları, deniz seviyesinin yükselmesi gibi iklim değişikliğine bağlı etkiler kadınları olumsuz etkilemektedir. Kadınların çoğu sel, deprem, kasırga, tsunami vb. ile ilgili bilgilere erişmekte yetersiz kalmaktadır. Kadınlar, yüzme, ağaca tırmanma gibi başa çıkma becerileri konusunda eğitilmedikleri için afetler sırasında çoğunlukla evlerde kalmaktadırlar. Can kurtarma faaliyetlerinin en çok erkeklere atfedilen bir görev olduğu düşünüldüğünde afetler sırasında kadınların dışlandığı gözlemlenmektedir. Konuya ilişkin birçok araştırma özellikle sel, tsunami felaketi yaşayan birçok ülkede kadınların yüzme bilmedikleri için hayatlarını kaybettiklerinin altını çizmektedir.

Kadınlar, iklim değişikliği etkili afetler sırasında sağlık problemleriyle daha fazla mücadele etmek zorunda kalabilmektedirler. Su kısıtı veya temiz içme suyuna erişimin mümkün olmadığı durumlarda kadınlar yetersiz beslenme, anksiyete, ruhsal bozukluklar ve depresyon gibi sorunlarla mücadele etmek zorunda kalabilmektedirler. Gıda üretiminde önemli bir role sahip olan kadınlar, kültürel ve geleneklere dayalı sebeplerle erkeklere kıyasla açlık ve yoksulluğa daha yatkındır. Kadınlarda yetersiz beslenme, gebelikte düşük riskine neden olabileceği gibi, düşük kilolu bebek doğumlarına ve doğumda anne-bebek ölümlerine neden olabilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde hamile kadınların %50'sinde demir eksikliği gözlenmekte ve her yıl 315.000 kadın doğum sırasında hayatını kaybet-

mektedir. Benzer şekilde, yaklaşık 1,2 milyar insan temiz içme suyuna erişememekte ve birçok kişi su kaynaklı hastalıklardan etkilenmektedir. Kırsal kesimde yaşayan kadınların her yıl yaklaşık 210 saatlerini temiz suya erişmek için harcadıkları tespit edilmiştir, bu süre yaklaşık olarak 27 günlük ücret kaybına denk gelmektedir (Dimitrov,2019,212).

Su, arındırma ve hijyen müdahalelerinin faydaları arasında, yaşamı tehdit eden birçok su ve vektör kaynaklı patojenin önlenmesi yer almaktadır. Temiz su, yıkama suyu, kamp ve kentsel alanlardaki atık suya yumurta bırakan sivrisinek vektörlerinin kontrolü karmaşık teknik uzmanlık gerektirmemekle birlikte, ishal, sıtma, humma gibi hastalıkların önlenmesi için kentsel planlama ve belediyelerle işbirliği gerekmektedir. Kadınlar hanelerinde, su toplama sırasında ve tarım alanlarında vektör üreme alanlarıyla sık sık temas halinde kalmaktadırlar. Bu nedenle, tüm müdahaleler cinsiyet ve eşitlik merceği ile ele alınmalı ve özellikle kadınlar (ve çocuklar) için riskler değerlendirilmelidir (WHO,2024,4).

Bu süreç kadınların ruh sağlığı üzerinde ciddi hasarlara neden olabilmektedir. Nöropsikiyatrik bozuklukların büyük bir çoğunluğu kadınlarda görülmektedir. Kadınlar depresif bozukluklar, beyin sendromları, demanslarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Dünyada birçok insan iç isyanlardan, savaşlardan, afetlerden ve yerinden edilmelerden etkilenirken, özellikle kadınlar ve çocuklar yaşamları boyunca şiddete karşı oldukça savunmasız kalmaktadırlar. Diğer yandan kadınlar yerinden edilme nedeniyle tecavüze uğramaktadırlar.

Gelişmekte olan ülkelerde gözlenen nüfus artışı, doğal kaynaklara dayalı geçimlerini sağlayan kadınları olumsuz etkilemektedir. Kadınları savunmasız hale getiren yüksek oranlı doğurganlık nedeniyle, doğal kaynaklara ulaşım rekabeti sorununu da beraberinde getirmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde tarım ve diğer organize sektörlerin başarısızlığı nedeniyle göç oranlarının daha yüksek olduğu gözlenmektedir. Çevresel bozulma, düşük verimlilik nedeniyle göç kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru gerçekleşmektedir. Göç ve yerinden edilmeler hem erkekler hem de kadınlar için oldukça yaygındır ve bu da afetler sırasında kalıcı ve geçici yerinden edilmelere yol açmaktadır. Çoğunlukla kadınlar, sağlıksız durumlarla karşı karşıya kaldıkları kentsel alanlara göç ettiklerinde, sanitasyon eksikliği, temiz içme suyuna erişim, vs. gibi kadınları doğrudan etkileyen sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Barınma olanaklarının az olması nedeniyle artan kentsel yoksulluk, ancak ve ancak bireylerin yaşam koşullarının iyileşmesini sağlayacak politikaların uygulanmasıyla gerçekleşebilecektir. Çocuk yetiştirme, gelir elde etme ve ev işlerini yönetme gibi sorumlulukları daha çok kentsel alanlarda yaşayan yoksul kadınlar yüklenmektedir.

Gecekondu mahallelerinde yaşayan genç kadınlar, gecekondu mahallesinde yaşamayan genç kadınlarla mukayese edildiğinde çoğunluğunun daha erken yaşta çocuk sahibi olduğu ve geniş bir aileye sahip olduğu gözlenmektedir. Özellikle bu kadınlar çocuk, yaşlı bakımı ve evin sorumluluklarını üstlendikleri için iş arama olanakları sınırlanmaktadır. Bir felaket veya çatışma olduğunda, çok görünür olan zorla yerinden edilme gerçekleşmektedir. Son yıllarda kente doğru zorunlu göç ve yerinden edilme artış göstermektedir. Doğal bir afet olduğunda ve bu durum kimi zaman aile üyelerinin kaybına yol açtığında hane halkı yapısı değişmekte, savunmasız durumda olan kadınlar ailenin geçimini sağlamak ve aile reisi olmak zorunda kalmaktadırlar.

Çatışma ve şiddet, yiyecek ve su gibi doğal kaynakları bulma konusunda büyük bir rekabet olduğunda ortaya çıkacaktır. Bu çatışmalar bazen kadınlar arasında toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine yol açmakta, çoğunlukla erkekler yaralanmakta veya yaşamlarını kaybetmektedirler. Bu da doğal afetlerin yarattığı etkilere benzer şekilde kadın, aile reisi olmak zorunda kalmaktadır.

Şekil 2. İklim Değişikliğinin Kadınlar Üzerindeki Etkileri

Kaynak: Dimitrov (2019,213) tarafımızca uyarlanmıştır.

Şekil 2' de iklim değişikliğinin kadınlar üzerindeki etkilerini belirleyen unsurlar farklı başlıklar altında gösterilmektedir. İklim değişikliğine bağlı doğal kaynakların azalması kuraklık, verimsizlik, kıtlık, tarımsal üretimde azalma, temiz suya erişim sıkıntısı ve hane halkının iş yükünün artmasına neden olmaktadır. İklim değişikliği bulaşıcı hastalıklar, yetersiz beslenme, kirlilik, ruhsal bozukluklar gibi sağlık sorunlarına neden olmaktadır. Yüksek doğum oranlarına

bağlı artan nüfus kıt kaynaklara ulaşım için rekabete ve nüfusun savunmasız bir hal almasına neden olmaktadır. Doğal afet, savaş ve çatışma kaynaklı göç ve yerinden edilme kentleşme hızını artırmaktadır. Buna bağlı çevresel bozulma ve kaynak kıtlığı sorunlarından kadınlar daha fazla etkilenmekte ve yoksullaşmaktadırlar. Doğal kaynaklar, doğal afetler, sağlık, nüfus artışı, kentleşme, şiddet ve çatışma hali hazırda giderilmeye çalışılan cinsiyet eşitsizliğinin derinleşmesine yol açmaktadır.

5.İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ PROTOKOLLERİ VE KADINLARA YÖNELİK İÇERİKLERİ

1997 yılında gerçekleşen Kyoto Protokolü, iklim değişikliğinin getirdiği çevresel ve sosyal adaletsizliklerin ilk uluslararası belirleyicisi niteliğine sahiptir. Kadınların erkeklere göre iklim değişikliğine bağlı oluşan doğal afetlerde, yüzme bilmemeleri, kötü inşa edilmiş evlerde barınmaları gibi nedenlerle hayatlarını kaybetme olasılıkları 14 kat daha fazladır. Kadın haklarından mahrum olan toplumlarda, iklime bağlı afet ölüm oranları kadınlar için her zaman erkeklerden daha yüksek bir seyir izlemektedir. Bu tür doğal afetlerin ardından kadınların hane içinde iş yükü artmakta, kayıtlı istihdam olanakları azalmakta, şiddet ve tacize maruz kalabilmekte, sınırlı mülk edinme hakkına sahip olabilmektedirler.

İklim değişikliğinin göçü tetiklediği bilinmekle birlikte, 2050 yılına kadar 125 milyondan fazla kişinin yerinden olması beklenmektedir. Küresel mültecilerin % 80'inin kadın olduğu ve mevcut destek sistemlerini zayıflattığı tahmin edilmektedir. Göç imkânına sahip olmayan kadınlar yaşadıkları yerlerde daha zor şartlarla baş etmek zorunda kalabilmektedirler.

Tablo 1: İklim Değişikliği ile İlgili Uluslararası Belgelerde Kadın ve Toplumsal Cinsiyet

Metnin Adı	Yıl	Yorum
Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW)	1979	İklim adaleti, afet riski önlemlerinin toplumsal cinsiyet odaklı olması tavsiyesi
Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi	1994	Toplumsal Cinsiyet
Pekin Eylem Platformu (4. Dünya Kadın Konferansı)	1995	Sürdürülebilirlik İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Vurgusu
UNFCC Marakeş 7. Taraflar Konferansı	2001	Tarafların temsilinde daha fazla kadın temsilcinin katılması
Birleşmiş Milletler Kyoto Protokolü	2005	İlgili çalışmaların devamı
UNFCC Bali 13. Taraflar Konferansı	2007	"Toplumsal Cinsiyet ve İklim Değişikliği" modülünün eklenmesi
UNFCC Lima 20. Taraflar Konferansı	2014	Lima Toplumsal Cinsiyet Çalışma Programının Başlatılması
2030 Sürdürülebilir Küresel Kalkınma Hedefleri	2015	17 hedeften 5.si " Toplumsal Cinsiyet Eşitliği"
Birleşmiş Milletler Paris İklim Anlaşması	2016	İlgili çalışmaların devamı

Kaynak: Elçi (2022), Talu (2017), Tatgın (2019) yararlanılarak tarafımızca düzenlenmiştir.

İklim değişikliği ile ilgili ilk ve en kapsamlı temel belge niteliğine sahip olan Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nde toplumsal cinsiyet vurgusu yer almayıp; bu yaklaşım 2001 yılında gerçekleştirilen Marakeş 7. Taraflar Toplantısı'na kadar sürmüştür. Bugüne kadar feminist hak temelli mücadele arayışının ve farkındalık geliştirme çabalarının sonucu olarak, 2015 yılında küresel düzeyde bağlayıcılığı söz konusu olan Küresel Kalkınma Hedefleri arasında "toplumsal cinsiyet eşitliği" ne yer verilmiştir. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin esas kriterleri, Birleşmiş Milletler tarafından her yıl yayınlanan Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi ve Dünya Bankası tarafından hazırlanan Küresel Cinsiyet Eşitliği/Uçurumu Endeksi'ne göre ekonomik katılım, fırsat, eğitim başarısı, sağlık, hayatta kalma ve siyasi güçlendirme olarak tespit edilmiştir (Elçi, 2021: 52). Öztürk ve Gürsoy (2023). Ekofeminist bir bakış açısıyla Paris Anlaşmasının

iklim değişikliği sorununa çözüm bulma konusunda anlaşmanın daha önceki girişimlerden çok farklılaşmadığını ifade etmektedirler. Paris Anlaşması'nın daha önceki belgelerde de yer alan, büyüme ve kalkınma odaklı yaklaşımla, ataerkil kapitalist ilişkiler esaslı yapısal çerçevede herhangi bir değişim hedeflememesi, insan ve doğa arasında oluşan ikincil hiyerarşik ilişkilerin sürmesidir. Doğanın korunmasıyla ekonomik büyüme arasında "oksimoronik" bir ilişki söz konusudur, ekonomik büyüme hedeflendiği sürece ne doğa ne de iklim konusunda gerçek bir sürdürülebilirliğe ulaşmak imkânsız hale gelebilmektedir.

Çevresel adalet hareketinde öncü rolü oynayanlar genelde kadınlar olsa da, marjinal kesimleri ve toplulukları etkileyen çevresel yükleri ortaya çıkarmayı ve sorunlara çözüm üretmeyi amaçlayan çevresel adalet literatüründe toplumsal cinsiyete ilişkin yeter sayıda araştırma söz konusu değildir. İklim değişikliği sorunu çevresel adalet ve toplumsal cinsiyet açısından yeterince sorgulanmamakta, iklim değişikliğinin kadınlar üzerinde yarattığı çevre politikalarında ve ulusal iklim değişikliği mücadele stratejilerinde yer almamaktadır. Küresel ve ulusal iklim değişikliği politikaları, toplumsal cinsiyet faktörüne yeterince yer vererek, toplumdaki kesimler arasındaki farklılık ve eşitsizlikleri göz önüne alarak, çözüm yollarına odaklanmalıdır. Etkili çözümlerin belirlenebilmesi ve politikaların oluşturulmasında kadınlar sürece dâhil edilmelidir (Külcür,2021,46).

Cinsiyete Duyarlı Afet Riskinin Azaltılmasına Yönelik Küresel Eylem Pekin Gündemi, 2015 yılına kadar ulaşılması gereken dokuz hedef belirlemiştir (Dimitrov 2019,213). Bu hedefler;

- Bakanlıkların iş birlikleri ve siyasi taahhütlerinin artırılarak toplumsal cinsiyet analizi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin ana akım haline getirilmesine odaklanmak. Sivil toplum kuruluşları aracılığıyla iklim değişikliği, yoksulluk ve toplumsal cinsiyet sorunlarının azaltılmasında iş birliği yapmak
- Yasaları, politikaları, planları, bütçeleri gözden geçirmek ve kalkınma politikaları aracılığıyla toplumsal cinsiyet sorunlarına karşı gerekli önlemleri almak
- Çeşitli politikalar aracılığıyla idari tedbirler almak ve bunları toplumsal cinsiyet bakış açısıyla afetler ve iklim değişikliğinin azaltılmasına yönelik politika tedbirleriyle arasında ilişkilendirmek
- Afetlerin etkisine ilişkin toplumsal cinsiyet istatistiklerinin toplanması, savunmasız gruplar ve risk değerlendirmeleri yoluyla toplumsal cinsiyete duyarlı göstergelerin geliştirilmesi

- Toplumsal cinsiyete özgü ihtiyaçlar yoluyla toplumsal cinsiyet duyarlılığı, kırılganlık ve risk azaltma konularında kamu medyası aracılığıyla afet yaratma farkındalığını azaltmak
- Afet, risk azaltma, iklim değişikliği konularında araştırma kurumlarının desteği ile toplumsal cinsiyet duyarlılığına ilişkin çalışmalar yapmak
- Afetlerin önlenmesi için kalkınma politikaları oluşturulmasına ve yoksulların daha da yoksullaşmamasına yönelik değerlendirmelerin yapılmasına yer verilmesi
- Kapasite geliştirme ve eğitim yoluyla kadınların afete hazırlanmalarına, kadın ve erkeklerin eşit katılımını sağlamak
- Meslek örgütlerinde, iletişimde, yerel organlarda vb. kalkınmaya yönelik tüm sektörlerde çeşitli eğitimler yoluyla toplumsal cinsiyetin ana akım haline getirilmesinin sağlanması

Anlaşma, insan haklarını, toplumsal cinsiyet eşitliğini ve yerel halkların haklarını, eşitliği, gıda güvencesini, bütünlüğü ve dayanıklılığı sağlamalıdır. Toplumsal cinsiyete duyarlılık, sorumluluk ve şeffaflık konusunda yeni yaklaşımlar, gıda güvencesinin, bütünlüğünün ve dayanıklılığının sağlanması, insanlar ve çevre için güvenli teknolojinin ve gelişimin toplumsal cinsiyete duyarlı bir şekilde aktarılması, toplumsal cinsiyete duyarlı kamu fonları sağlanması Paris Anlaşmasına dayalı olarak kadınların temel beklentilerini oluşturmaktadır.

6. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN KADINLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİYLE BAŞ ETME STRATEJİ VE POLİTİKALARI

İklim değişikliğinin kadınlar üzerindeki etkilerine ilişkin araştırmalar, toplumun her düzeyindeki eşitsiz güç ilişkilerinin, ihtiyaçların ve bakış açılarının sürdürülemez ve adaletsiz gelişmeleri nasıl körüklediğini vurgulamaktadır. Sonuçlar sadece çevresel alanda değil, aynı zamanda sosyal düzeyde de, doğal kaynakların kullanımında artan eşitsizlik ve cinsiyet farklılaşması, özellikle kadınları ve çocukları olumsuz etkileyen çevresel değişimde de kendini göstermektedir. Çevresel bozulmanın sonuçları, kadınların ve kız çocuklarının omuzlarına ayrıca yükler getirerek işlerini, sağlıklarını ve yaşam koşullarını etkilemektedir (Dankelman,2010,51). Konuya ilişkin kritik unsurlar şu şekilde özetlenebilir; öncelikle toprak, su, enerji kaynakları ve küçük orman ürünleri gibi doğal kaynaklara ve eko sistemlere erişimin, bunlar üzerindeki kontrolün yanı sıra, özellikle kadınların üretim alanlarını etkileyen tohumlar ve biyolojik çeşitliliğe erişim ve kontrolün kaybedilmesi sorunu önem arz etmektedir. Kadınların bilgi, teknoloji, eğitim

ve öğretim gibi diğer üretim kaynaklarına erişiminin ve bu kaynaklar üzerindeki kontrolleri mümkün görünmemekle birlikte kadınlar ortak kaynak yönetimi ve ortak mülkiyet konusunda da karar verme güçlerini kaybedebileceklerdir.

Bu unsurların yanı sıra bozulan eko sisteme bağlı olarak aileler temel tüketim ve üretim faaliyetlerini gerçekleştirebilmeleri için daha fazla enerji ve zamana ihtiyaç duyabileceklerdir. Aileler, gıda, su, yakıt gibi günlük asgari ihtiyaçlarını karşıladıkları kaynakların artan kıtlığıyla baş etmek durumunda kalabilmektedirler. Güvenli olmayan ve tehlikeli durumlara daha fazla ve daha doğrudan maruz kalma, zaman, kaynak ve işgücü eksikliği nedeniyle eğitim ve gelir getirici fırsatların bozulması, kadınların örgütlenmesine ilişkin kısıtlamalar, kıt kaynakların aşırı kullanımı, çevresel bozulma ve yoksulluk döngüsü, ekolojik ve sosyal güvensizliğin yanı sıra doğal afetlere karşı savunmasızlık sayılabilecek diğer risk unsurları arasında yer almaktadır.

Kısaca bu unsurlar iş yüklerinin önemli ölçüde artacağının, sağlık, refah ve yaşam koşullarının olumsuz etkileneceğinin, yoksulluğun artacağının, gelişim olanaklarının sınırlanacağının, toplumun özerkliğini ve karar verme gücünün azalacağının göstergeleridir. Tüm bu unsurlar, özellikle kadınları olumsuz yönde etkilediği için cinsiyet eşitliğini artırmaya yönelik değerlendirmelerde bulunulmalıdır.

Özetlemeye çalıştığımız sorunlara çözüm bulabilmek için çeşitli stratejiler ve eylem planları geliştirilmektedir. Bu stratejilerin birçoğu yerel, çevresel, sosyal ve kültürel bağlamda değerlendirilmekle birlikte, yerel ölçekte kadın ve erkeklerin uyguladığı başa çıkma stratejilerinden bazıları şunlardır:

Özellikle yerel düzeyde kadınların daha fazla zaman, çaba ve enerji harcadıkları gözlenmektedir. Kadınları daha fazla doğal kaynak kullanılabilir hale getirmek ve kaynak arzını artırmayı amaçlayan özel faaliyetler için çaba harcanmalıdır. Örneğin ağaç dikme, yeniden ağaçlandırma ve orman koruma faaliyetlerinde kadınlar aktif rol alabilmektedirler. Su noktalarının kurulması, bozulmuş arazi ve su havzalarının yenilenmesi kadınların aktif katılımıyla gerçekleşebilir. Bireyler kaynakları tasarruflu kullanma konusunda bilinçlendirilmedir. Enerji tasarrufu sağlayan veya kaynak tasarrufu sağlayan cihazların kullanılması yaygınlaştırılmadır. Bu teknolojilerin, planlama ve uygulama süreçlerinde kullanıcı olarak kadınlara yeterince danışılmadan tanıtıldığı birçok örnek bilinmektedir. Çevresel tahribata ilişkin bir diğer önemli husus geri dönüşüm bilincinin oluşturulmasıdır. Kadınlar su kıtlığı yaşandığı durumlarda suyu çeşitli amaçlar için geri dönüştürmeyi ve yeniden kullanmayı başarabilmektedirler. Ayrıca yemek pişirmek için

güneş enerjisi, alternatif ürünlere geçiş, ekim modellerini veya teknolojilerini değiştirmek gibi alternatifler de kullanılabilmelidir.

Tarlada veya doğal kaynakların toplanmasında birlikte çalışmaya alışkın olan bu kadınlar, karşılaştıkları sorunları birbirleriyle paylaşarak ve çözüm arayarak örgütlenebilirler. Yeni örgütlenmeler oluşturularak veya mevcut kadın örgütleri aracılığıyla geçim kaynaklarını çevre sorunlarıyla ilişkili bilgilendirmelerde bulunulabilir. Kirliliğin önlenmesi veya atık alanlarının temizlenmesi, yerel düzeyde kadın ve erkeklerin rol alabileceği başka bir stratejik eylemdir. Örneğin, Bamako, Mali'de işsiz kadınlar tarafından oluşturulan bir grup atık bertaraf faaliyetlerinde bulunmuşlardır (Traoré vd, 2003).

Tüketici ve üretici kadınlar, çevreye duyarlı ürünlerin ve üretim süreçlerinin tanıtımında güçlü roller oynayabilirler. Bu, dünya çapında, özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika gibi yüksek gelirli ülkelerde bir sorun teşkil etmektedir(paragrafın bütününde neden sorun teşkil ettiğine dair bir tespit yok). Yerel düzeyde kadınlar ve erkekler, çevresel tahribatı ve kirliliği, geçim kaynaklarını tehdit eden gelişmeleri protesto etmek için örgütlenmektedirler. Protesto gösterileri ve kampanyaları düzenlemenin yanı sıra, bu tür faaliyetleri durdurmak için genellikle şiddet içermeyen muhalefet ve baskı unsurları oluşturmaktadırlar. Yerel düzeyde birçok kadın ve erkek çevresel ve sosyal kaygılarını yansıtmak için Hint şarkısı " Chipko" örneğinde olduğu gibi şarkılar, şiirler ve diğer kültürel ifade biçimleri yaratmışlardır (Dankelman,2010,54).

Geçim kaynaklarının sürdürülebilirliğinin ve sosyal adaletin sağlanması kesinlikle kadınların ve alt gelir grubunun sorumluluğunda olmamalıdır. Kadınlar kalkınma yardımlarının pasif alıcıları veya çevresel koşulların iyileştirilmesi ve korunmasından sorumlu bireyler olarak değil tüm bu süreçlerde çözüm ortakları olarak görülmelidirler. Çevre yönetimine ilişkin sorunlar uluslararası, ulusal ve yerel düzeyde özel sektör ve sivil toplum kuruluşları da dâhil olmak üzere diğer tüm kalkınma aktörlerinin çok daha fazla sorumluluğundadır.

Sürdürülebilirliği, eşitliği ve adaleti yeniden sağlamak için bir takım düzenleyici eylem, strateji ve müdahalelere ihtiyaç duyulmaktadır. Ağaçlandırma ve doğanın korunması yoluyla doğal kaynakların arzını artırmak, arazi rehabilitasyonu, erozyon kontrolü, su yönetimi, ekolojik tarım, çoklu ürün ve yönetim önlemleri ile biyolojik çeşitliliğin artırılması, ekolojik döngülerin yenilenmesi, kirletici olmayan süreçlerin ve ürünlerin yanı sıra atık ve kirlilik arıtma, kanalizasyon ve sanitasyonun tanıtılmasıyla çevre kalitesinin arttırılması aracılığıyla doğal çevre korunabilir. Zaman ve enerji tasarrufu sağlayan cihazların kullanımının yaygınlaştırılması, mesleki ve doğal kaynakların yönetimine ilişkin eğitimler verilmesi,

üretim faktörlerine ve finansal olanaklara erişimin artırılması, gelir getirici faaliyetleri ve istihdam olanaklarının teşvik edilmesi önem arz etmektedir.

Katılımcı yaklaşımın ve yönetim anlayışının geliştirilmesi, kadınların karar alma yetkilerinin, haklarının ve kaynaklarının örgütlenmesine yönelik kurumsal ve yasal değişiklikler, çevre sorunları ve sürdürülebilir kalkınma ile ilgilenen kuruluşlarda toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, toplumun her düzeyinde çevresel ve sosyal bilincin teşvik edilmesi aracılığıyla kurumsal değişiklikler sağlanarak iyileşme sağlanabilir.

Bu faaliyetler ne kadar önemli olursa olsun, sürdürülebilir kalkınmanın itici unsurları dikkate alınmadığı takdirde sürekli bir mücadele döngüsünden çıkılamayacaktır. Bölgesel, ulusal ve uluslararası kalkınma düzeylerinde finansal ve çevresel krizler de dâhil olmak üzere mevcut krizlerin yakınsamasının yanı sıra uluslararası ekonomilerin, sermaye akışlarının ve ticari ilişkilerin yeniden yapılandırılmasının sistematik analizine, sürdürülebilir üretim ve tüketim süreçlerinin teşvik edilmesine, servetin yeniden dağıtılmasına, insan haklarına saygıya, yerel kullanıcıların kaynaklara erişiminin ve bu kaynaklar üzerindeki kontrolünün artırılmasına, biyolojik çeşitliliğe ilişkin erişim ve fayda paylaşımı da dâhil olmak üzere fikri mülkiyet haklarının korunmasına, sürdürülebilirlik için bilimin teşvik edilmesine, 1992 Rio Çevre ve Kalkınma Deklarasyonu ilkelerinin uygulanmasına, özel sektör bilgilerine erişim de dâhil olmak üzere bilgiye erişim ve bilginin paylaşılmasına, kadınlara ve gençlere, yerli gruplara ve azınlıklara özel önem verilerek yerel halkın güçlendirilmesine, sağlık hizmetlerine, ucuz ve güvenli ilaçlara erişimin sağlanmasına, kadınların ve erkeklerin üreme sağlığı hizmetlerine erişimleri de dahil olmak üzere cinsel ve üreme haklarının güvence altına alınmasına, doğal kaynakları tehlikeye atan ve genellikle bu kaynaklar üzerindeki çatışmalardan körüklenen uluslararası, bölgesel ve yerel çatışmaların ve savaşların önlenmesi ve çözülmesine ihtiyaç duyulmaktadır (Güneş,2019,60).

Tüm bu önlemler için toplumsal cinsiyete özgü bir bakış açısına ihtiyaç duyulmaktadır. Müdahalelerin ve iyileştirmelerin her seviyede bütünleşik bir çaba içinde yapılması gerekmektedir. Bu yaklaşım, tek bir kurum veya kuruluş tarafından değil, farklı aktörleri kapsadığı ve faaliyetlerin iyi koordine edilmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Bu nedenle önemli bir ön koşul, bu alanların her birinde, toplumsal cinsiyet de dâhil olmak üzere çevresel ve sosyal yönlerin yanı sıra makroekonomik ve politik yönlerin de yeterli farkındalık ve anlayışa sahip olması gerekmektedir.

İklim değişikliği politikaları ve eylemleri, iklim değişikliği etkilerini hafifletmek ve önlenemeyen değişikliklere uyum sağlamak için gereklidir. Afet riskinin

azaltılması ve afet yönetiminden önemli dersler çıkarılabilir. Örneğin kadınların bu süreçlere aktif katılımının, hafifletme ve uyum politikalarının, mekanizmalarının ve uygulamalarının hem erkeklere hem kadınlara fayda sağlaması gerekmektedir. Ayrıca, stratejilerin oluşturulması ve teşvik edilmesinde, daha sürdürülebilir yaşam tarzlarının teşvik edilmesinde, eğitim ve farkındalık yaratılması gibi konularda kadınlar önemli rol oynayabilirler. Bu nedenle, kadınlar seslerini uluslararası müzakerelerde duyurmak için küresel olarak örgütlenmektedirler (Aguilar vd, 2002, DGIS ve Novib, 1994).

Toplumsal cinsiyet, çevre ve kalkınma arasındaki ilişkinin yanı sıra toplumsal cinsiyete özgü yaklaşımların çevre çalışmalarındaki önemine dair temel anlayış, toplumsal cinsiyet ve çevre konusunda eğitim de dâhil olmak üzere kapasite geliştirme, toplumsal cinsiyete özgü yaklaşımların, toplumsal cinsiyet-çevre analizi, katılımcı yöntemler, toplumsal cinsiyete özgü araçlar gibi araç ve gereçlerin kullanımı, çevresel veriler, ölçütler ve göstergeler, toplumsal cinsiyet bütçelemesi ve cinsiyete özgü izleme ve değerlendirme, çevre, sürdürülebilir kalkınma, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadının güçlendirilmesi alanında çalışan kuruluşlar ve departmanlar arasında işbirliği ve koordinasyon organizasyonel düzeyde, bütünleşmiş bir yaklaşımı geliştirmek ve çevre konusunda toplumsal cinsiyetin ana akım haline getirilmesini teşvik etmek için gerekli önlemler arasında yer almaktadır. Sürdürülebilir enerji teknolojilerinde kadınların güçlendirilmesi, kadınların toprağa ve diğer doğal kaynaklara erişiminin ve bunlar üzerindeki kontrolünün teşvik edilmesi, yerel kuruluşların kapasitesinin geliştirilmesi ve ciddi şekilde bozulmuş veya tehdit altındaki ortamlarda yaşayan kadınlar ve aileleri için geçim alternatiflerinin geliştirilmesi gibi toplumsal cinsiyet ve çevre alanındaki faaliyetlerin geliştirilmesi ve desteklenmesi gerekmektedir. Bu çabalara tabandan gelen kadınlar, sivil toplum kuruluşları, devlet kurumları ve üniversiteler de dâhil edilmelidir.

Özetle, bireyler ve çevreleri arasındaki etkileşimlerin yoğun, karmaşık ve cinsiyete göre farklılaşmış bağlantıları söz konusudur. Kadınlar ve erkekler çevreleriyle farklı şekillerde etkileşime girerken, çevresel işlevler ve unsurlar genellikle kadınlar ve erkekler için farklılık arz etmektedir. Çevresel değişimin cinsiyete göre farklılaşan etkileri, cinsiyet eşitsizliğini ve kadınlar üzerindeki yükleri artırabilir. Toplumsal cinsiyet eşitliği kendi başına çevresel sürdürülebilirlik için bir ön koşul olmasa da, kadınların bu alandaki zengin katkıları ve potansiyelleri kendini en iyi şekilde ortaya koyabildiklerinden, çevrenin korunmasına ve yönetimine önemli ölçüde katkıda bulunabilmektedirler. Öte yandan, çevresel sürdürülebilirlik genellikle kadınların hayatlarını kolaylaştırır ve gelişimleri için fırsatlar sunmaktadır. Ancak, bu hususlar cinsiyet eşitliğini garanti etmemektedir. Sınıf,

etnisite, din ve yaş gibi diğer sosyal farklılaşma biçimleri de önemli belirleyicilerdir ve toplumsal cinsiyet konularının yanı sıra özel dikkat gerektirmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma, toplumların hem çevresel hem de sosyal yönlerine ve her iki alan arasındaki bağlantılara odaklanmayı gerektirmektedir. Toplumda kadın ve erkek arasındaki yapısal ilişki, çevrenin ve doğal kaynakların her iki cinsiyet için de sahip olduğu işlevlerin yanı sıra, kadın ve erkeğin çevresel kullanım ve yönetimde oynadığı rolü de şekillendirmektedir. Bu dinamikler, kırsal ve kentsel toplulukların yaşadığı alanlarda görülmekle birlikte, sürdürülebilir kalkınma ve çevre koruma çabalarının toplumsal cinsiyete özgü ve katılımcı bir yaklaşıma ihtiyaç duyduğunun farkına varılmasına neden olmaktadır. Diğer yandan, toplumsal cinsiyet eşitliğini geliştirmek, kadın ve erkekleri güçlendirmek için, insanların yaşadığı fiziksel bağlamın anlaşılmasının da mümkün olduğunu açıkça ortaya koymaktadır (Dankelman,2010,57).

7. SONUÇ

İklim değişikliği başlangıçta bir çevresel sorun olarak kabul edilmekle beraber son 25 yılda yaşanan hızlı gelişmeler sonrasında sadece bir çevre sorunu olmaktan çıkarak insanlığın karşı karşıya olduğu en büyük tehlikelerden biri haline dönüşmüştür. Sonuçları itibariyle herhangi bir ayrımcılık olmaksızın erkek, kadın, çocuk veya ekosistemi paylaştığımız tüm canlıları etkilemektedir. Cinsiyet temelli yaklaşım çerçevesinden baktığımızda iklim değişikliğinin kadınları daha çok etkilediği ve kadınların geçmişten günümüze tarihsel süreçte yaşadığı sorunlar ve yansımaları sonucunda artan savunmasızlık ve kırılganlıklarının bu etkilenmeyi daha da derinleştirdiği görülmektedir. Tüm dünyada kadınlar erkeklere göre ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda eşitsizlikten olumsuz etkilenen taraftır. Dünyamızı tehdit eden ve üretim, tüketim, yaşam biçimleri ve coğrafyalarda önemli değişimler yaratan iklim değişikliğinin yarattığı olumsuzluklardan kadınlar daha fazla etkilenmektedir. Kadınlar, savaş, çatışma, doğal afetler, ekonomik krizler gibi olağanüstü durumlarda savunmasızlıkları nedeniyle sorunlarla daha sert şekillerde yüzleşmektedirler. İklim değişikliği-kuraklık, sel, artan hastalıklar, gıda kıtlığı, kötü hava koşulları üzerindeki etkiler, çoğunluğunu kadınların oluşturduğu dünyadaki 1,3 milyar yoksulu aşırı derecede etkilemektedir. İklim değişikliğiyle mücadelede ve doğayı korumada hükümetlerin ve sivil toplumların rolünün öne çıkması ve kadınların kırılganlığına son verilmesi bir zorunluluktur.

KAYNAKÇA

Aguilar, L., Castañeda, I. and Salazar, H. (2002) In Search of the Lost Gender: Equity in Protected Areas, International Union for Conservation of Nature (IUCN), San José, Costa Rica

Aguilar, L., et al. (2008) Training Manual on Gender and Climate Change. San José, Costa Rica: IUCN, UNDP, GGCA.

Dimitrov, George (2019) "Effects of Climate change on Women" Research Review International Journal of Multidisciplinary Vol.4 Issue.5 pp.200-215

Elçi, Dilek Özcan (2021) "Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Bağlamında Toplumsal Cinsiyet Eşitliği". Artikel Akademi, İstanbul, s 45-59.

Elçi, Dilek Özcan (2022) "İklim Değişikliği, Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Temalı Çalışmalara Dair Bir Literatür Taraması" BCCS2022- (Bio) Climate Change Symposium 2022 _ Conference Proceedings,51-62, Erzurum

Dahlberg, F. (ed) (1983) Woman the Gatherer, Yale University Press, New Haven, and London

Dankelman,Irene (2010) Gender and Climate Change: An Introduction

DGIS and Novib (1994) NGOs and Sustainable Land Use in Bangladesh: A study of the programs regarding sustainable land use of three partner organizations of Novib in Bangladesh, DGIS and Novib, The Hague

FAO (2009) The State of World Fisheries and Aquaculture Consensus Report. World review of fisheries and aquaculture. http://anewcourse.org/wp-content/uploads/2013/04/WCS-Gender-Fisheries-2012.pdf.

GGGR (2024) Global Gender Gap Report, World Economic Forum Cologny/Geneva Switzerland

Güneş, İsmail (2019) Piyasa Başarısızlıkları, Dışsallıklar ve Kamusal Çözümler, Karahan Yayınevi, Adana

Howard, P. (ed) (2003) Women and Plants: Gender Relations in Biodiversity Management and Conservation, Zed Books, London

Külcür, R. (2021) "Toplumsal Cinsiyetin Çevresel Adalet ve İklim Değişikliği Bağlamında Türkçe Literatürdeki Görünürlüğü" İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi, 24: 31-54

Lee, R. and De Vore, I. (eds) (1968) Man the Hunter, Aldini, Chicago

Mies, M., & Shiva, V. (1993) Ecofeminism. Halifax. *Nova Scotia: Femwood Publications, and London and New*.

MGM (2024) İklim Değişikliği ve Mevcut Durum Online Erişim: https://www.mgm.gov.tr/iklim/iklim-degisikligi.aspx

Talu, N. (2017.) “İklim Değişikliği ve Toplumsal Cinsiyet”. Yasama Dergisi, Sayı 33: 68-87.

Tatgın, E , (2019) “İklim Adaleti Kapsamında Toplumsal Cinsiyet Tartışması” Kent ve Çevre Araştırmaları Dergisi Cilt:1, Sayı:1:104-118

Traoré, D., Keita, M., Sacko, B. and Muller, M. (2003) Citizen Involvement in Clean-Up Activities in Bamako: Lessons from an Action Research Project in Commune IV, UWEP Working Document 13, CEK & Waste, Gouda

Owen, L. (1998) ‘Frauen in Altsteinzeit: Mütter, Sammlerinnen, Jägerinnen, Fisherinnen, Köcherinnen, Herstellerinnen, Künstlerinnen, Heilerinnen’ in Auffermann, B. and Weniger, G. C. (eds), Frauen, Zeiten and Spuren, Neanderthaler-Museum, Mettmann

Öztürk, D. Ve Gürsoy, S.İ. (2023) “Ekofeminist Perspektiften Paris İklim Anlaşmasının Eleştirel Bir Değerlendirmesi” Alternatif Politika, 15 (3): 522-549

UN (2024) Progress on the Sustainable Development Goals – The Gender Snapshot 2024, UN Department of Economic and Social Affairs

UN-Woman (2000) Women and Armed Conflict Online Erişim: https://www.un.org/womenwatch/daw/followup/session/presskit/fs5.htm [10-10-2024]

UN-Woman (2022) UN Women – IPU “Siyasette Kadın 2021, Online Erişim: turkiye.un.org/tr/115804-un-women-–-ipu-“siyasette-kadın-2021”-haritasına-göre-parlamentolarda-bakanlıklarda-devlet [10-10-2024]

UN-Woman (2024)“We need real action” Online Erişim: https://www.unwomen.org/en/news-stories/feature-story/2024/04/palestinian-women-speak-of-hope-and-resilience-amid-the-horrors-of-war-in gaza [10-10-2024]

Werndl, C. (2016) On defining climate and climate change. *The British Journal for the Philosophy of Science*.

WHO (2024) Water and Sanitation Interventions to Prevent and Control Mosquito-borne diseases: Focus on Emergencies

Küresel Kamu Ekonomisi: Kamusal Mallar ve Dışsallıklar

Melek Akdoğan Gedik [1]

[1]Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi İİBF/ Maliye Bölümü, ORCID:0000-0001-6470- 5796

1. GİRİŞ

1950'li yıllardan bu yana kamu sektörünün ekonomik teorisi " Kamu Malları Teorisi" çerçevesinde şekillenmiştir. Paul Samuelson'un 1954 ve 1955 yıllarında yayınlanan ve bu alanda öncü kabul edilen çalışmaları sonrasında ekonomistler, "kamu malı" teriminin genel bir tanımını kabul etmiş ve ekonomide hükümetin üretim rolünü ana hatlarıyla belirtmek için kamu malı, kamu sektörü kavramını kullanmıştır. Kamu malları teorisi sonucunda mal ve hizmetlerin tanımlanması ve özellikleri ile kategorize edilmesi sonucunda bazı mal ve hizmetlerin piyasa ekonomisi yapısı içerisinde verimli üretiminin mümkün olmadığı ve piyasa başarısızlıkları denilen durumun ortaya çıktığı ve bunun sonucunda hükümetin piyasanın başarısız olduğu malların üretiminde bir rol üstlenmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır (Holcmbe, 2000).

Mancur Olson'un 1971 yılında "Kolektif Eylemin Mantığı" adlı eserinde tedarik sorunları analiz edilmektedir. 1960'ların sonlarında ise Garrett Hardin (1968) 'in kamusal mallar ile küresel ölçekte yaşanan sorunlar arasında "Ortakların Tradejisi" adlı çalışması ile bağlantı kurmuştur. Bruce Russett ve John Sullivan'ın 1971 yılında yayınladıkları "Ortak Mallar ve Uluslararası Organizasyon" kitabı ile devam etmiştir.

Charles Kindleberger 1986 yılında yayınladığı "The World in Depression 1929–1939" adlı çalışmasında, dünya ekonomisinin 21. Yüzyılın başında yaşadığı krizini analiz ederek kriz döneminde ve öncesinde krizi oluşturan koşullarda serbest ticaret sistemi ve uluslararası finans sağlayan kurumların temel küresel kamu malların ve hizmetlerinin temininde başarısız oldukları tespitinde bulunmuştur.

1992'de tartışmaya Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın görevlisi olan Ruben Mendez katıldı ve "Uluslararası Kamu Maliyesi" adlı çalışmasıyla uluslararası kamu yararı teorisini ve kalkınmanın finansmanı inceledi. 1997 Yılında Todd Sandler'in Cambridge Üniversitesince yayınlanan "Küresel Zorluklar: Çevresel, Siyasi ve Ekonomik Sorunlara Bir Yaklaşım" adlı çalışması küresel kamusal fayda kavramı, kapsamını ele alırken bu konudaki farkındalığı artırma yönünde önemli katkılar yapmıştır. Ancak küresel kamu mallarının ne olduğuna dair az sayıda araştırma yapılmış ve bu malların özelliklerinin belirlenmesine yönelik çok az katkı sunulmuştur.

Küresel kamu mallarının sağlanmasıyla yakından ilgili olan siyaset bilimi "Devletler neden işbirliği yapıyor ve uluslararası anlaşmalara uyuyor veya bunlardan kaçıyor?" sorusuyla ilgilenmektedir. Bu soru üzerine, özellikle 1980'li yıllardan günümüze, farklı yönlerden kapsamlı bir literatür gelişmiştir. Keohane

(1984), Krasner (1986), Gilpin (1987), Mayer, Rittberger ve Zurn (1993) gibi konuya katkı sağlayan araştırmacılar olarak genelde hükümetlerarası işbirliğine odaklanmışlardır.

Aynı zamanda, herhangi bir iktisadi faaliyetin daha çok bireyin tercihine nasıl sunulacağı ve refahının artırılması için nasıl katkı sağlayacağına cevap arayan kalkınma iktisadı literatüründen de yararlanılmaktadır. Literatür genelde gelişmekte olan ülkelerin sorunlarıyla ilgilenmekle birlikte, dünyanın "gelişmiş" ve "gelişmekte olan" ülkeler olarak ayrılması geleneksel haliyle söz konusu bir yapıya sahip görünmemektedir. Ancak bir ülkenin gelirinin yüksek olması sürdürülebilir bir ekonomik yönetimin, kalkınmanın, refahın garantisi olmadığı gibi sistemin adil olduğunu da göstermemektedir. Bireylerin güvenliğinin sağlanmasına yönelik sorunlar dünyanın her yerinde farklı biçimlerde de olsa mevcuttur. Küresel kamusal mallar tüm ülkelerde bu sorunların üstesinden gelinmesinde kritik öneme sahiptir (Sen 1987; Dasgupta 1995).

Diğer yandan Riddell 1996, Stokke 1996, Berg 1997 gibi araştırmacılar ve Dünya Bankası 1998 ve UNDP 1999 gibi kurumların çalışmaları uluslararası yönetim ve anlaşma teorilerine dayandırılmamıştır. Bu çalışmalarda ana tema uluslararası yardımlar olmuştur ve çalışmalar daha çok uluslararası anlaşmaların sağlanmasında uluslararası kuruluşların rolüne odaklanmıştır. Uluslararası yardımların öncelikli amacının kalkınma öncelikli olduğu tespit edilmiştir. Ancak günümüz küresel sorunlarının üstesinden gelinebilmesi için "yardım" kapsamının genişletilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Düşük gelir grubunda olan ülkeler küresel kamusal mal sunumunun ve finansmanının gerçekleştirilebilmesi için uluslararası transferlere ihtiyaç duymaktadırlar.

Bu tartışma aynı zamanda konuya özgü çok sayıda analizden de faydalanmaktadır. Günümüz küresel sorunlarının üstesinden gelebilmek için çok disiplinli ve çok düzeyli bir literatürün değerlendirilerek sentezlenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Konuya çok disiplinli, çok düzeyli ve farklı bakış açılarıyla yaklaşımlar, küresel zorlukların incelenmesi konusunda karşılaştırmalı bir bakış açısı sağlamaktadır. Çevresel kaygılar genellikle kamu malları çerçevesinde ele alınırken, finansal istikrar, eşitlik veya kültür gibi diğer konular nadiren bu bakış açısıyla ele alınmaktadır. Çevre paradigmasının unsurları şüphesiz buradaki analizin çoğuna ışık tutmaktadır.

2. TEMEL POLİTİKA ALANLARI ve YETERSİZLİKLER

Ulusal sınırları aşan kaygıların giderek arttığı yeni bir kamu politikası sürecinden geçilmektedir. Bu süreçte sorunların üstesinden gelebilmek için gereken kavramların ve araçların geliştirilmesine ve uluslararası düzeyde uygulanabilir

politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. Negatif dışsallıkların zamanında içselleştirilebilmesiyle birlikte potansiyel sınır ötesi etkileri olabilecek sorunların kaynağında çözümlenebilmesi olanağı söz konusu olabilecektir. Uluslararası ilişkileri ilgilendiren küresel sorunların (ulaşım, tarifeler, vs.) aksine günümüzün uluslararası politika sorunlarının çoğu, sınır ötesi politikalarda yakınlaşmayı ve giderek artan oranda işbirliği gerektirmektedir. Aynı zamanda, özel sektör ve sivil toplum örgütleri gibi devlet dışı ulus ötesi aktörlerin, temel insan haklarından uluslararası standartlara kadar ortak politika normlarına bağlı kalmaları için hükümetler üzerinde baskı oluşturmalıdırlar.

Günümüzde toplum yararına çalışan, demokratik gelişmelere katkı yapan ve kar amacı gütmeyen ve devletten bağımsız hareket edebilen, ortak amaç ve hedefler için bir araya gelebilen sivil gruplar siyasal idareyi etkileyebilmekte ve kamuoyu duyarlılığı oluşturabilmektedir (Güneş, 2019a:2).

Bu koşullar altında iklim değişikliğine neden olan unsurların azaltılması, hastalıkların ortadan kaldırılması veya uluslararası finans sisteminin etkili bir şekilde denetlenmesi gibi küresel eylemler, ulusal politika hedefleri açısından önem arz etmektedir. Ulusal düzeyde önem taşıyan politika başarıları hükümetler tarafından sağlanamadığı takdirde, çevresel sürdürülebilirlik, sağlık veya finansal istikrar gibi birçok küresel kamu mallarının sağlıklı bir şekilde sunumu ve finansmanı söz konusu olamayacaktır. Bu durum uluslararası düzeyde politika hedefleri açısından risk oluşturmakta ve küresel kamuoyunda olumsuzluklara neden olmaktadır. Konu uzun yıllardır gündemde olmakla birlikte son dönemde olası etkilerin önemi politika analistlerinin, siyasi liderlerin ve kamuoyunun ciddi düzeyde ilgisini çekmekte ve konuya küreselleşmeyi yönetme bakış açısıyla yaklaşılmaktadır.

Küresel kamu mallarının sunumu ve finansmanına yönelik mevcut çalışmalar üç temel zayıflığa ve yetersizlik durumuna işaret etmektedir (Kaul vd.1999,24).

Yargı Yetersizliği: küresel ve ulusal politikalar arasındaki tutarsızlığı ifade etmektedir. Politikaların hem odak hem de kapsam açısından ağırlıklı olarak ulusal olması, diğer yandan yaşanan sorunların çoğunun küresel olması nedeniyle boşluk ortaya çıkmaktadır. Yerel düzeyde politika belirleyen ve yasama fonksiyonunu yerine getiren sorumlu birimler, küresel ölçekte güçlerini, Pazar paylarını ya da sivil organizasyonlar üzerindeki hâkimiyetlerini korumayı arzu etmektedirler. Çoğu kez ulusal politika hedefleri uluslararası hedefler ile uyum içerisinde olmayabilir. Birçok ülke açısından yasa yapma, strateji geliştirme, politikaları geliştirme konusunda ülkelerin gerçekleri ve beklentileri ve çıkarları ile uluslararası yeni yaklaşımlarının gereklilikleri birbiriyle uyum içinde olmayabilir.

Katılım Yetersizliği: Geçmişte önemli küresel aktörler ortaya çıkmıştır. Ancak uluslararası işbirliği öncelikli olarak diğer aktörlerin katıldığı hükümetler arası bir süreç olup, küresel politika konularını ele almaya yönelik geleneksel çabaların etkinliğini engellemektedir. Hükümetler, uluslararası müzakerelerde sivil toplumun ve özel sektörün rolünü genişleterek, çoğulculuğu ve çeşitliliği teşvik ederken, meşruiyet ve temsil edilebilirlik konularını akılda tutarak politika sonuçları üzerindeki nüfuzlarını da artırabilmektedirler. İstikrarlı özelleştirme, siyasi ve ekonomik gücün tek elden uzaklaştırılması faaliyetleri göz önüne alındığında, pek çok büyük çok taraflı kuruluştaki karar alma yapılarının yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

Teşvik Yetersizliği. Günümüzde uluslararası trafik kurallarından, sınır ötesi sorunlara kadar uluslararası iş birliğinin kapsamı çeşitlilik göstermektedir. Böylelikle, uluslararası anlaşmaların uygulanması veya işleyişi daha önemli bir konu haline gelmektedir. Uluslararası anlaşmaların etkin şekilde uygulanması, takip mekanizmalarının kurulması ve denetlenmesi zorlu bir süreçtir. Güçlü bir iş birliği gerektirmektedir. Buna uyum sağlayabilecek ve sanayileşmiş bir ülkenin bunu ulusal bir stratejiye dönüştürebilmesi için farklı politika seçeneklerinden çok yardım mekanizmasına odaklanıldığı görülmektedir.

Küresel kamu mallarında temel sorun ortak hareket edebilme kapasitesinin düşüklüğü ve eylemler ve olaylar karşısında ülkelerin çıkarlarının çatışma alinde olabilmesidir. Bu durum, sorunlar hakkında belirsizlikleri artırmaktadır ve olası politika seçeneklerinin uygulanabilirliğini azaltmaktadır. Kamu politikası oluşturma, politika mekanizmaları ve araçları bugünün gerçeklerinden ziyade geçmişin gerçeklerini yansıtmaktadır. Küresel kamu kötülüklerini küresel kamu iyilerine dönüştürmek için politika düzenlemelerine acil ihtiyaç duyulmaktadır. Çok farklı alanda değişimler ve iyileştirmeler yapmak gerekli olmakla beraber bu bile yeterli olamayabilir. Bu nedenle daha köklü reformlar yapılması gerektiği sıklıkla tartışılmaktadır.

2.1. YARGI BOŞLUĞUNUN KAPATILMASI

Çalışmamızın kapsamı bu tartışmaları yansıtmakla birlikte sorunların çözümlenebilmesi için aynı zamanda önemli bir boyut kazandırmaktadır. Yeniden düzenlemelerin mevcut sorunları kontrol etmenin ötesine geçmesi, geçici çözümler olmaması, kriz önleme ve kriz yönetme faaliyetlerinin ötesinde, politika oluşturmanın temel ilkelerini gözden geçirmek gerekmektedir. İki önemli değişiklik yapılması gerekmektedir. Bunlardan birincisi ulusal düzeyde politika oluşturma sürecinde mutlaka uluslararası kurum, kuruluş ve evrensel değerlerle uyum içinde hareket edilmesidir. Ulusal ve uluslararası faaliyetler arasındaki ayrımın net bir

şekilde ortaya konması gerekmektedir. Diğer yandan, başarı odaklı bir uluslararası iş birliği herkes için adil bir çözüm önerisinde bulunmalıdır. Bu iki husus üzerinde fikir birliğine varılması önem arz etmektedir. Tespit edilen politika açıklarının ortadan kaldırılmasına yönelik politika önerileri bu hususlara dikkat çekmektedir.

Bu yönde atılacak ilk adım, her ülkenin hem olumlu hem de olumsuz yayılmalarına odaklanılmasına yardımcı olmak için ulusal dışsallık görünüşlerinin oluşturulmasını içerebilir. Dışsallıkları içselleştirmeye yönelik politika, ulus düzeyinde bakanlıkların uluslararası iş birliği için açık bir yetkilendirme geliştirmesini de gerektirebilir. Yetkinin kullanılmasında öncelikli olarak çevre, sağlık, ticaret, sağlık, finans gibi alanlar ve bunların dış dünya ile koordineli ve uyumlu çalışması önemlidir. Bu alanlardaki yetkili kamu otoriteleri, bakanlıkların biri yurt içi harcamalara, diğeri uluslararası iş birliğini finanse etmeye yönelik olmak üzere iki yönlü bir bütçeye sahip olmaları ve bu dış faaliyetlerin etkin koordinasyonunu sağlamaları yararlı olabilir.

Hangi küresel kamu mallarının sunumuna karar verilmesi gibi önceliklerin belirlenmesi süreci, küresel endişeleri somut, daha alt düzey takip eylemlerine dönüştürme gibi uygulama süreci için geçerlidir. Örneğin öncelikler ve ihtiyaçlar bölgesel, hatta çoğu zaman alt bölgeler olarak farklılık gösterdiğinden, örneğin tarımsal veya tıbbi araştırmalara yönelik tek bir standart yaklaşım söz konusu değildir. Genel hatlarıyla politikaların standartlar ile desteklenmesi sonucunda piyasaların daha verimli çalışması sağlanabilir. Ancak küresel ölçekte geliştirilecek tek düze politika ve standartlar her ülkede aynı sonucu vermeyebilir. Bu nedenle bölgesel ve yerel farklılıkları göz önüne alan ve yerelleştirilebilir politika önceliklerine gereksinim duyulmaktadır. Bu mal ve hizmet sunumunda yerelleştirme, yerinden yönetimi sağlayabilmek için yetki devri, yerele yakınlaştırma gerekebilir. Bu konuda daha fazla gayret gösterilmesi gerekmektedir. Yerel ve bölgesel düzeylerdeki kurum ve kuruluşlarda küresel ölçekte sorumluluklar yüklenebilirler.

Dışsallıkların ulusal veya bölgesel düzeyde içselleştirilmesinin uygulanabilir veya etkili bir seçenek olmadığı veya pazarların bulunmadığı durumlarda, uluslararası kuruluşlar ile ülkeler arasında veya hükümetler ile diğer küresel aktörler arasında "dışsallık alışverişini" kolaylaştırabilir. BM sistemindekiler de dâhil olmak üzere pek çok uluslararası kuruluş, başlangıçta sağlık, eğitim, kültür, gıda üretimi, işgücü piyasaları ve sanayi gibi sektörlerin güçlendirilmesiyle ilgilenmekteydiler. Ancak gıda güvencesi, barış, dengeli büyüme veya paylaşılan bilgi gibi somut sonuçlara ulaşmak için bağlantıları göz önünde bulundurmamışlardır.

Etkili ve arzu edilen sonuçlara ulaşabilmek için ülkeler arasında yapılacak müzakereler, bölgesel işbirlikleri, ortak projeler uluslararası iş birliğinin artırılması yönünde katkılar yapabilecektir. Bu anlamda mevcut uluslararası kurumların yeniden organize edilmesi, günümüzün koşullarına uygun hale getirilmesi, üzerinde geniş uzlaşma sağlayacak karar mekanizmaları oluşturması bu kurumlara olan güveni artırdığı gibi küresel ölçekte gereksinim duyulan alanlarda önemli bir görevi yerine getirebilir. Örneğin Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), bilginin yaratılması ve yayılması bağlamında Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO) ile bağlantı kurabilir ve bunun sonucunda küresel bir bilgi bankası oluşabilir. Fikri mülkiyet garanti altına alınabilir.

Özetle, küresel kamu mallarına ilişkin sorunlarla etkili bir şekilde baş etmek için gerekli politika oluşturma süreci döngüsel bir yapıya sahiptir. Sorunun kökleri, verimlilik ve etkililik nedeniyle dışsallıkların içselleştirilmesinde birincil sorumluluğun yattığı ulusal düzeydedir. Küresel düzeyde eylem ikinci en iyi seçenektir çünkü uluslararası işbirliğinin maliyet etkileri özellikle de geniş bir aktör grubu arasındaki müzakerelerin işlem maliyetleri söz konusudur. Ancak kolektif eylem sorunlarından kaçınmak ve yükün adil bir şekilde paylaşılmasını sağlamak için bu tür maliyetler bazı durumlarda kaçınılmazdır ve eylemsizliğin maliyetleriyle karşılaştırıldığında çok düşük düzeyde kalacaktır. Uluslararası işbirliği artık sadece dış ilişkiler meselesi değil, her şeyden önce bir ulusal politika sürecidir.

2.2.KATILIM YETERSİZLİKLERİNİN GİDERİLMESİ

Bu bölüm, kamu mallarının üretimine ve tüketimine katkıda bulunma ve çeşitli kamusal mal türleri arasında öncelikleri belirleme fırsatlarının tüm önemli aktörler (hükümet, halk, sivil toplum ve iş dünyası) arasındaki yatay dağılımını incelemektedir. Tedarik sürecinin işlemesi için bu üç aşamanın tamamen katılımcı olması gerekmektedir. Tüm aktörlerin söz sahibi olması, kendilerinden beklenen katkıyı yapabilmeleri ve bunun sonucunda ortaya çıkan faydalara erişebilmeleri için uygun fırsatlara sahip olmaları gerekir. Kamusallık olgusunun gerçek anlamda anlamını bulması için bu gereksinimler yerine getirilmelidir. Bu alanda olası başarısızlıklar küresel kamu mallarının eşitlik sağlayıcı fonksiyonundan uzaklaşarak mevcut eşitsizlikleri daha da derinleştirebilir.

Bazı kamu mallarının erişim sorunları olduğu gerçeği kulağa çelişkili gelebilir, çünkü kamu malları en azından kısmen dışlanamaz. Ancak kamu mallarına erişim güçlüğü dışlanabilirlikten farklıdır. Teorik olarak herkes internete erişebilir ve bu nedenle internet dışlanamaz bir mal gibi görünmektedir. İnternet, kamusallığının bilinçli olarak aranması gereken küresel bir kamu yararıdır. Ancak uygulamada, yoksullar bir sunucuya abone olmak, bilgisayar eğitimi almak veya

daha da önemlisi bir bilgisayar satın almak için maddi imkânları olmadığından internete erişim güçlüğü yaşayabilirler.

Kamu mallarına erişim kısmen eşitlik kavramıyla ilgilidir. Kamusal nitelikteki mal ve hizmetleri temin etmenin ve sunmanın maliyetleri öncelikli olarak vergilerle finanse edilmektedir. Vatandaşlar zaman zaman yüksek maliyetlere katlanmak zorunda kalabilmektedirler. Kamusal malların sunumunun yeniden kaynak ve gelir dağılımını düzenleme fonksiyonu vardır. Dolayısıyla ikincil dağılımın daha adil olması beklenmektedir. Bu ise kaynakların bir kısmının yüksek refah gruplarından yoksullara doğru aktarılmasını gerekli kılmaktadır. Kamusal hizmet ve mallara erişim olanaklarının artmasıyla, daha düşük maliyetle yaygın faydalar elde edilebilir; çünkü bağlantının bedeli bir kez ödendiğinde, ek bir tüketicinin kamu yararından faydalanması genellikle çok az maliyetli olur.

Küresel düzeyde, küresel kamu mallarının herkes için erişilebilir olmasını sağlamak, özellikle de üretim çabası ortak bir çabaysa, aynı derecede önemlidir. Örneğin, okuma yazma bilmeyen bir vatandaş, bilgiden (ücretsiz) faydalanabilmesi için kendisine sunulan olanaklardan faydalanma şansını kaybetmektedir.

Ancak erişimle ilgili endişeler, kamu politikalarının eşitsizliğin artması gibi istenmeyen eğilimleri desteklememesini sağlamak açısından da önemlidir. Eşitlik, uluslararası iş birliğinin kritik bir maddesi olduğundan, eşitlik sorunları ele alınmazsa küresel kamu mallarının genel anlamda sağlanması zarar görebilir; küresel iklim değişikliği örneğinde görüldüğü gibi, ilerleme sadece bilimsel belirsizlik sorunları nedeniyle değil, aynı zamanda bazı politika seçeneklerinin adilliği ve eşitliğe ilişkin endişeler nedeniyle de durmuştur.

Kaul vd. (1999)'e göre, ilgili tüm aktörlerin küresel kamusal mal önceliklerinin belirlenmesi ve kararlarda söz sahibi olmasının sağlamasında, mevcut kurumların reformu için ihtiyaç duyulan en az dört boyut söz konusudur.

- Birincisi, birçok uluslararası kuruluşun yönetiminde Kuzey-Güney temsiliyetinin daha iyi olmasına ihtiyaç vardır. Bazı analistler önde gelen sanayileşmiş ülkelerden oluşan G-8 grubunu, sekiz büyük gelişmekte olan ülkeyi ekleyerek G-16'ya genişletmek olacağını ileri sürmüştür. (Sachs 1998)
- İkinci olarak günümüzde gerek sivil yapılar, gerek özel sektör yerel veya ulusal otoritelerin dışında uluslar ve sınır ötesi organizasyonlar kurabilmektedir. Günümüzün üçüncü büyük sektörü kabul edilen sivil alanın eylem ve faaliyetlerinin sonuçlarının kamusal eylemlerden

daha etkili olduğu görülebilmektedir. Bu nedenle küresel nitelik taşıyan ve öncelik ifade eden konularda kamu sektörü, özel sektör ve sivil sektörden oluşan üçlü bir sistem kurgulanması tavsiye edilmektedir.

- Üçüncü olarak bugünün sorunlarının yarattığı maliyetler gelecek nesillere ödettirilmemelidir. Özellikle de bu gelecek toplumların mevcut müzakerelerde söz hakkı olmadığı için durumun böyle olmamasını sağlamak için, uzun vadeyi hesaba katmak ve geleceğe gereken değeri vermek için özel çaba sarf edilmelidir. Uluslararsı organizasyonların yeniden organizasyonu sorunlar ve çözümlerine etkin çözümler üretebilen dinamik yapıya bürünmesi sürdürülebilir kalkınmanın koruyucusu olarak hareket etmeleri önerilmektedir.
- Dördüncüsü, daha yeni ve sorun odaklı uluslararası örgütlerde disiplinlerarası işbirliğinin arttırılması ya da başka bir deyişle ilgili tüm kaygı ve çıkarların uygun bir şekilde temsil edilmesi önemlidir. Örneğin, finansal kurtarma paketleri müzakere edilirken sosyal kaygıların temsilcilerinde hazır olması sağlanmış olsaydı, finansal krizlerin sosyal maliyetleri önemli ölçüde azaltılabilirdi.

Dünya hâlihazırda bu yönde, özellikle de sivil toplumun ve iş dünyasının hükümetler arası süreçlere daha kapsamlı katılımına doğru ilerlemektedir. Belirsizliğini koruyan konulardan biri, iş dünyası, sivil organizasyonlar ve hükümet arasındaki işbirliği ve koordinasyonun temsile nasıl uyarlanacağı ve uluslararası forumlarda temsilin nasıl gerçekleştirileceğidir. Temel kaygı bu grupların sonuçta aşırı temsil edilebileceğidir. Ancak buradaki bölümlerde bu noktaya ilişkin düşüncelerden, özellikle de eşitlikle ilgili olanlardan yola çıkarak, insanların, çevrecilerin, avukatların, doktorların veya feministlerin olduğu gibi sadece yerel ve vatandaşlıkla sınırlı olmayan kaygıları olduğu görülmektedir. Kişiler sadece ülke temsilcisi değillerdir. Bir grubun hak talebini, bir ideolojiyi veya küresel bir değeri de aynı zamanda temsil edebilmektedir. Özellikle de bu yeni üçlü yapının küresel kamu mallarının kamusallığını sağlamak açısından çok önemli fonksiyonları vardır.

Ülkelerin uluslararası yükümlülükleri yerine getirebilme konusunda yeterli düzeyde kaynağa sahip olmadıklarını düşünmeleri nedeniyle yükümlülüklerden kaçındıklarını ileri sürenler bulunmaktadır. Bu nedenle sağlık, çevre başta olmak üzere küresel kamu mallarının yetersiz sunulmaktadır. Bu gibi durumlarda, uluslararası toplumun, küresel kamusal kötülüklerin aşırı üretiminin maliyetini üst-

lenmek yerine, yoksul ülkeleri taahhütlerini yerine getirme konusunda desteklemek çoğu zaman daha verimli olacaktır. Gerçek katılım, iş birliğinden çıkarı olan tüm aktörlerin temsil edilme kapasitesine sahip olmaları ve uluslararası taahhütlerini yerine getirebilmeleri açısından küresel öncelikler hakkındaki tartışmalara katılabilmelerini gerektirir. Uluslararası süreçlere katılım konusunda yeterli kapasitesi ve finansal kaynağı olmayan devletlerin desteklenmesi bir gerekliliktir. Aynı derecede önemli olan, küresel kamu mallarının çoğu veya tüm ulusların katkılarına bağlı olduğu durumlarda, bazı devletlerin uluslararası taahhütlerini yerine getirebilmelerini sağlamak için kapasite geliştirmenin desteklenmesi gerekli olacaktır. Karar alma süreçlerine geniş katılımın sağlanması alınacak kararların genel kabul görmesi ve yeni tartışma ve sorunlara yol açmaması açısından önemlidir.

2.3.TEŞVİK YETERSİZLİKLERİNİN GİDERİLMESİ

Uluslararası işbirliğinden beklenen sonuçların alınması ve sürdürülebilir olması için teşvikler ile amaçlar arasında uyum olması gerekir. Katılımcı tüm taraflar açıklık içerisinde bilgi sahibi olmalı fayda ve yükümlülükleri açık ve anlaşılır, adil ve kabul edilebilir olmalıdır.

Küresel kamu mallarının sağlanması, mevcut durumun iyileştirilmesi için düşük maliyetli yaklaşım benimsenmektedir. Ulusal veya özel kazanımlarla küresel veya kamu kazanımları birleştirme fırsatlarından yararlanılmaktadır. Her ikisi de devletlerin, firmaların ve bireylerin kişisel çıkarlarını gözeten eylemler üzerinden kamu yararını desteklemeye çalışmaktadır. Ozon tabakasını incelten maddelerin aşamalı olarak ortadan kaldırılmasını öngören Montreal Protokolünün (Birleşmiş Milletler 1987) benimsenmesi özel ve kamu çıkarlarının bir araya gelmesiyle mümkün olmuştur.

Küresel nitelik taşıyan kamusal malların teşvik edilmesinde telafi edici ödemeler, önemli bir unsurdur. Tarafların beklentileri ve öncelikleri birbirinden farklı olabilir böylesi durumlarda bu ödeme şekli ön plana çıkacaktır. Küresel Çevre Fonu ve Çok Taraflı Kalkınma Fonu bu alanda örnek olarak verilebilir.

Küresel bir kamu malının faydalarının en azından kısmen sınırlı olabildiği durumlarda, bu maldan en çok yararlananların maliyetlerin en büyük payını ödemesini sağlayacak bir "kulüp" yaklaşımının sağlanmasına çalışılabilir. WTO, OECD, ve NATO gibi kuruluşlara üye olmak için belirli koşulları sağlaması istenebilir. Benzer yaklaşım uluslararası mali piyasaların liberalizasyonuna uygulanabilir ve birbirine yakın düzeylerde sistemlere sahip ülkelerden oluşan kulüpler oluşturulabilir. Bir ülkenin finansal istikrarı destekleyen politikalara bağlılığı

kulüp üyeliğini ve beraberinde ülkenin finansal bulaşıcılıktan etkilenmesi durumunda kolektif destek gibi faydaları getirecektir.

Kamusal mal ve hizmetlerin temini ve geliştirilmesi için piyasa güçleri ve fiyat mekanizması kullanılabilir. Temiz hava, su gibi kamusal nitelikteki kaynaklar ile farklı bir alanda özel bir kaynak farklı fiyatlanabilmektedir. Doğru fiyat politikası piyasaların oluşması çalışması ve sürdürülebilir olması için gereklidir. Küresel ölçekte arzu edilen politika sonuçlarının alınabilmesi için de gereklidir. Pazarlanabilir kirlilik hakkı ticareti buna örnek verilebilir.

Küresel kamu mallarının finansmanı için farklı yöntemler bulunmaktadır. Kalkınma yardımları bu alanda sıklıkla kullanılmaktadır. Ancak ihtiyaç sahibi ülkeler için yeterli düzeyde görünmemektedir. Küresel öncelikleri ve ülkelerin gereksinimleri esas alan yeni yaklaşımlar tartışılmaktadır. Kayıt dışılığı önleyecek mekanizmalar geliştirilmelidir.

Gelişmekte olan ülkelerin karar süreçlerine katılımını sağlayacak ve kapasitelerini artıracak önlemler almak gerekmektedir. Eşitlik ve erişim hakkının temini yeterli olmayabilir. Herkesin küresel düzenlemelere adil katılımını desteklemek için, gelişmekte olan ülkeler tarafından kendi kendine yönetilen bir "Küresel Katılım Fonu'nun oluşturulması önerilmektedir.

Önerilen ve ulusal bakanlıkların bütçelerinin bir kısmının uluslararası iş birliğine tahsis edileceği iki yönlü bütçeleme, sınır ötesi yayılmalarla mücadelede yeni olanakların açılması ve pozitif küresel dışsallıkların üretilmesinde işbirliğinin teşvik edilmesi açısından hayati öneme sahiptir.

3. KÜRESEL KAMU MALLARI: KİMLER YARARLANMAKTADIR?

Küresel sorunların çözümü için önerilen politika araçları ve uluslararası kurum etkinlikleri sonucunda devletler ve insanlar ne tür faydalar sağlamaktadır, kimler faydalanmaktadır. Uluslararası işbirliği bir zorunluluk halini aldıkça küresel kamusal nitelik taşıyan mal ve hizmetlerde iç politik hedefleri ile uluslararası hedefler uyumlaşmaya başlamaktadır. Ancak ulusal hükümetler bazı yetkilerini uluslararası iş birliği çerçevesinde paylaşmak zorunda kalmaktadır. Bu nedenden ötürü uluslararası iş birliklerinin planlı, daha sistematik ve uyumlaştırılmış bir çerçevesinin belirlenmesi gerekmektedir. Bir yandan ulusal politikaların belirlenmesi ve uygulanması diğer yandan uluslararası politika oluşturma ve uygulanması iki farklı uzmanlık alanında teknik çalışmayı zorunlu kılmaktadır.

Gelişmekte olan ülkeler için, küresel kamu mallarına yönelik sistematik bir yaklaşım, küresel kaynakların kendileri için önemli olan önceliklere daha adil bir

şekilde tahsis edilmesi umudunu beraberinde getirmektedir. Küresel kamu malının tanımlanması için nesnel ölçütlerin oluşturulmasıyla, sıklıkla çatışan Kuzey ve Güney kalkınma gündemleri daha karşılaştırılabilir ve dolayısıyla tartışılabilir hale gelir. İklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarının ortadan kaldırılması ve küresel bilgiye erişimin genişletilmesi küresel kamusal malları olmakla birlikte farklı ülke grupları, çeşitli zorlayıcı nedenlerle bunlara farklı öncelikler vermektedir. Ancak her ikisi de küresel kamu malı olduğu için, bir karşılık olasılığı, her birinin esasen "özel" bir mal - ortak bir kamu paydası olmayan bir "Kuzey" ve bir "Güney" malı olduğunu iddia etmekten çok daha güçlü bir şekilde kendini göstermektedir.

Endüstrileşmiş ülkelerde küresel konulardaki politikalara yaklaşım ve çözüm odaklı yaklaşım beklentisi bulunmaktadır. Gerek sermaye piyasalarında, gerekse beşeri ve sosyal alanda uluslararası sorunlar ortaya çıktığında daha az mali yükle karşılaşacaklardır. Küresel kamu mallarının sınıflandırılması, önceliklendirilmesi, tanımlanması konusunda formel bir sürecin başlaması ülkelerin tüm kesimlerin kazanabileceği karşılıklı destekleri keşfetmelerine yardımcı olacaktır. Maliyetlerin bölüşümü kurumsal, bilimsel ve toplam faydayı artıracak şekilde düzenlenebilir. Karşılıklı güvene dayanan ve teşvik edilen bir sistem olmadan ülkelerin bir araya gelmesi ve sonuç alması zor görünmektedir

Geçtiğimiz on yıldaki yüksek maliyetli ekonomik, askeri, insani ve sosyal krizleri incelediğimizde, uluslararası sistemin tipik olarak, hangi sorun alanında olursa olsun, esas hasar meydana geldikten çok sonra yıkıcı koşullara tepki verirken yakalandığı açıktır. Krizleri ortaya çıkmadan önlemek ve öngörülemeyen krizlere karşı daha hazırlıklı olmak, işlerimizi yönetmenin çok daha verimli ve etkili bir yoludur.

Böyle bir yeniden değerlendirme için gerekli siyasi ivme, uluslararası ilişkilerde daha fazla eşitlik ve adaletin ortaya çıkaracağı enerjiden kaynaklanabilir. Bu durum, burada daha katılımcı karar alma süreçlerine, hükümetler, sivil toplum ve iş dünyası arasında yeni bir üçlü yapının oluşturulmasına, kamu malları için Birleşmiş Milletler Küresel Vesayet Konseyi'nin kurulmasına ve G-8'in G-16'ya genişletilmesine yapılan güçlü vurguyu açıklamaktadır. Bu tür reformlara duyulan ihtiyacın göz ardı edilmesi, kolaylıkla bir dizi küresel krizin devam etmesine yol açabilir ve küreselleşmeye karşı kamuoyu tepkisi olasılığını artırabilir.

İnsanlık uzun süredir küresel artan sorunlar ve çözümü konusunda derin kaygılar yaşamaktadır. İki dünya savaşı yaşayan insanlık yeni riskler karşısında uluslararasındaki çatışmaların barışçıl yöntemlerle çözülmesi ve çatışmanın ekono-

mik ve sosyal derinliğe erişmemesi için uluslararası işbirliği için yeni mekanizmalar aramıştır. Günümüzün uluslararası kurumları çağımızın ekonomik, sosyal ve insani sorunlarına çözüm üretmek konusunda beklenen başarıları gösteremektedir. Fiili durum ve Gereksinimler ile kurumların fonksiyonları arasındaki kopukluğun giderilmesi gerekmektedir.

Önceki bölümlerde değinildiği gibi, kamu malları teorisinin temeli, Paul Samuelson'ın katkılarıyla oluşturulmuştur. Klasik makaleleri, kamu mallarının sunumuna ilişkin kararların alındığı varsayılan çerçeveye referansta bulunurken öncelikle ulus devlet kavramına vurgu yapmaktadır. Sonraki gelişmeler ağırlıklı olarak yerel kamu malları ve yerel kamu finansmanı alanında gerçekleşmiştir. Ancak son zamanlarda iktisatçıların dikkati, yalnızca belirli bir ülkenin nüfusu açısından değil, bir bütün olarak dünya nüfusu açısından da kamuya açık olan mallara çevrilmiştir. Kurumsal düzeyde, küresel kamu mallarının örnekleri, dünya barışını ve uluslararası güvenliği teşvik etmek veya küresel piyasa ekonomisini sürdürmek için gerekli kurumlardır (Sandmo,2000, 2006).

Samuelson'ın kamu malları formülasyonu refah ekonomisi temeline dayanmaktadır. Analizin amacı, bireysel bir refah fonksiyonundan yola çıkarak, üretim olanağı kısıtı altında refahın en çoklandığı durumda kaynakların optimal tahsisini karakterize etmektir. Samuelson kuralı olarak tanımlanan analize göre, kamu malı ile bazı özel mallar arasında toplumdaki tüm tüketiciler tarafından üstlenilen marjinal ikame oranlarının toplamı, üretimdeki marjinal dönüşüm oranına eşit olmalıdır. Başka bir yorum ise, kamusal fayda oluşturulabilmesi için toplam marjinal ödeme istekliliğinin marjinal üretim maliyetine eşit olması gerektiğidir.

Bu noktada Samuelson kuralının küresel bağlamda geçerliliği sorunu ortaya çıkmaktadır. Küresel kamusal malların sunumu ve kamusal yararlar konusunda teoride yapılması gereken değişiklikler ve düzenlemeler öncelikli sorunlardır. Samuelson'un analizinde önemli rol oynayan üretim verimliliğinin arzu edilirliği, eşitlik ve verimlilik koşullarının ayrılması ile ilgili konular önem arz etmektedir.

Samuelson'ın 1955 yılında kaleme aldığı "Diagrammatic Exposition of a Theory of Public Expenditure" başlıklı çalışmasında yer verdiği saf kamu malları örneklerinden bazıları açık hava sirki veya ulusal savunmadır. Kamu mallarının anlaşılabilmesi için verilen bu iki basit örneğin mevcut ve gelecekteki dönemde kullanılabilirlikleri, çok sayıda tüketici ve üreticinin faaliyetleriyle belirlenmektedir. Bu faaliyetlerin etkileri bazen negatif, bazen pozitif olmakla birlikte, en azından mevcut bağlamda dışsallıkları, özel faaliyetlerin kamu malları üzerindeki istenmeyen etkileri olarak düşünmek doğaldır. Bu bağlamda, normatif kamu malları teorisiyle dışsallıklar arasında yakın bir ilişki söz konusudur.

4. KÜRESEL DISSALLIKLAR

Her hangi bir bireyin davranışlarının toplumu oluşturan diğer bireylerin refahlarını olumlu veya olumsuz etkilemesi, toplum olarak bir arada yaşayabilmenin zorunlu sonuçlarından biridir. Bu yönüyle dışsallıklar toplumsal hayatın dinamiklerini oluşturmaktadır. Sosyoloji, antropoloji, siyaset bilimi, hukuk gibi birçok sosyal bilim disiplini bu etkiler üzerine inşa edilmiştir. İktisadi sistem içinde, mal ve hizmetlerin üretim ve dağıtım süreçleriyle birlikte dışsallıklar oluşmaktadır. Dışsallıklar, piyasa işleyişi ve fiyat mekanizması içinde fiyatlara yansıdığı sürece kamu ekonomisinin alanına girmemektedir.

Alfred Marshall, dışsallıkla ilgili ilk teoriyi katkıyı sunan iktisadi düşünürdür. Marshall, başta İngiltere olmak üzere sanayileşmiş ülkelerdeki iktisadi büyümeyi incelemiş, kişi başına üretkenlikle kaydedilen artışı açıklamaya çalışarak, içsel ekonomilerin yanı sıra dışsal ekonomiler üzerinde de durmuştur Marshall, dışsal ekonomileri hem endüstri içindeki gelişme koşullarına bağlı olarak firmaların elde ettikleri fayda ve firmalar arasındaki rekabet koşullarını bozup bozmamaları açısından değerlendirmiştir (Sönmez, 1987, 123, Manisalıoğlu, 1971, 5 Kirmanoğlu, 2009, 153, Özbilgi, 2020,73).

Marshall'ın ortaya koyduğu dışsallık kavramını Pigou yeniden ele almıştır. 1962 yılında Pigou, refah iktisadıyla dışsal ekonomi arasında ilişki kurmuştur. Pigou, Marshall'dan farklı olarak sadece pozitif dışsallıkları ele almamış, bunun yanı sıra dışsal kayıplar (external diseconomies) üzerinde de durmuştur (Güneş, 2019b:34)

Pigou'nun en önemli vurgusu, eksik rekabet piyasasında refah artışının sağlanabilmesi için devlet müdahalesi gerekliliğidir. Pigou, Marshall'dan farklı olarak olumlu dışsallıkların yanı sıra negatif dışsal ekonomileri de inceleme konusu yapmıştır. Bu bağlamda Pigou'nun dışsallıklar teorisine en önemli katkısı, dışsallık konusunu toplumsal refah ve etkinlik açısından değerlendirmesidir (Özbilgi, 2020,73, Sonat, 1988: 125).

Pigou ile benzer değerlendirmeler yapan olan Mishan (1971,2), bir dışsal etkiyi genellikle bir firmanın çıktısı ya da bir kişinin faydasının diğerlerinin faaliyetlerine etkisi olarak açıklamaktadır. Mishan'ın açıklaması, standart kirlilik ve gürültü örnekleri çerçevesinde kabul edilebilirken, bir firmanın çıktısının veya bir kişinin faydasının başkalarının faaliyetlerinden etkilenebileceği ifadesi, dışsal etkilerin yokluğunda da doğrulanabilir bir niteliğe sahiptir. Walrasyan genel denge gibi karşılıklı bağımlılık ilişkisi bağlamında, bireylerin davranışlarında meydana gelen dışsal bir değişim, firma ile endüstrilerin çıktı düzeyleri ile kişilerin fayda düzeylerini değiştirmek koşuluyla, ürün ve faktör fiyatlarının denge

durumunu değiştirebilir. Mishan, göreli fiyatlar yoluyla oluşan etkileri "dolaylı", fayda ya da üretim fonksiyonları uyuşmazlıkları sonucu ortaya çıkan etkileri ise "doğrudan" etkiler olarak tanımlamaktadır (Özbilgi, 2020,74).

Buchanan, dışsallıkların özel mallarla beraber üretildiğini öne sürerek, dışsal etki yaratan malları da "dışsal çıktılar" olarak tanımlamıştır. Buchanan'a göre bir bireyin faaliyeti, mal veya hizmet üretimi veya tüketimi bir başka bireyin fayda veya maliyet fonksiyonuna etkide bulunduğunda dışsallık oluşmaktadır. Dışsallıktan etkilenen birey piyasa yoluyla tazmin edilemiyorsa dışsallık Pareto optimumuna ilişkindir ve gerekli marjinal koşulların oluşmadığı anlamına gelmektedir. Buchanan dışsallıkların olduğu durumunda tek taraflı vergi ve sübvansiyonlar aracılığıyla Pareto etkinliğine ulaşılamayacağını ortaya koymuştur (Sönmez, 1987: 125, Özbilgi, 2020,74).

Marshall'ın ileri sürdüğü dışsallık teorisi, Pigou tarafından formüle edilerek, negatif çevresel dışsallıklardan kaynaklanan piyasa başarısızlığının, kirletici faaliyetlerinin sosyal etkilerini içselleştirmelerini sağlayacak iyi tasarlanmış bir vergi sistemi ile iyileştirilebileceğini öne sürmektedir. Tüm kirleticiler aynı vergi oranıyla karşı karşıya kaldığında, sistem sadece maliyet ve faydalarının etkili bir şekilde dengelenmesine değil, aynı zamanda emisyonlardaki azalmanın en az sosyal maliyetle elde edilmesi anlamında üretim etkinliğine de yol açacaktır. Her ne kadar etkin bir tahsis, alternatif sistemleriyle, özellikle de devredilebilir kotalar sistemi ile elde edilebilse de, Pigoucu vergiler, çevre politikası ilkelerinin uluslararası boyuta taşınan konuların bir örneğini temsil etmektedir. Teorinin bu özel uygulamasının önemi, sera gazı emisyonu ve bunun küresel ısınma üzerindeki etkilerine ilişkin son dönemde yapılan araştırmalarla vurgulanmaktadır (Goulder ve Pizer, 2006, Candela vd, 2008, 286).

Konuyla ilgili bazı düzenlemelere ihtiyaç duyulabilir. İktisadi birimlerin, kaynakların kamu mallarına tahsisini değerlendirirken her zaman kendi kişisel çıkarlarına dar bir açıdan baktığı varsayımı her zaman gerçekçi değildir. Büyük ölçekli ekonomilerde bekâr bireyler in dahi, kamu malları sunumu ve finansmanı için gönüllü olarak zaman harcadıkları veya para bağışladıkları gözlenmektedir. Çevre ile ilgili artan kamu politikası tedbirleri, büyük ölçüde baskı grupları olarak hareket eden gönüllü kuruluşlardan etkilenmektedir.

Çoğu birey, kaynakların kamu mallarına tahsisi veya düzenlenmemiş özel eylemlerin etkilerini değiştirecek politikaların tasarlanması gibi toplu sonuçları etkileme konusunda kendilerini yeterli görmektedir. Ulusal ekonomideki bir birey için doğru olanın, uluslararası toplulukta yer alan bir ülke için de geçerli olması

olasıdır. Bu nedenle, en azından bir dereceye kadar, her ülkenin kendi eylemlerinin küresel çevre üzerindeki etkilerini içselleştirebileceği beklenebilir (Barrett, 2001, 2003).

Özetle kamusal mallar ve dışsallıklar teorileri, ülkelerin küresel kamu malları sunumuna veya çevresel bozulmaya neden olarak uluslararası boyutta çözümlenmesi gereken bir konudur. Küresel refah maksimizasyonu varsayımı altında, kamu malları için Samuelson optimallik kuralı ve Pigoucu vergileme küresel düzeyde geçerliliğini korumaktadır. Bununla birlikte, uluslararası düzeyde sonuçların geçerli olması için gereken varsayımlar, ulus devlet bağlamında olduğundan daha az dikkat çekicidir. Bu tür transferlerin siyasi olarak uygulanabilirliği ulus-devlet bağlamında bile pek gerçekçi değilken; uluslararası bağlamda daha da soru işaretiyle yaklaşılan bir konudur. Bu zıt durum, standart optimallik koşullarının uluslararası bağlamda geçerli olduğu koşulları göstermesi açısından ilginçtir.

Uluslararası transferlerin önemini vurgulamak için, götürü transferlerin ulus devlet içinde gerçekten mümkün olduğu, ancak devletlerarasında mevcut olmadığı varsayılmıştır. Bu durumda optimalite koşulları değişmektedir. Birincisi, küresel üretim verimliliği artık arzu edilen bir durum değildir; eşitliğin sağlanabilmesi için, yoksul ülkelerin küresel kamu mallarına karşılaştırmalı üstünlükler bağlamında katkıda bulunmaları gerekmeyebilir. İkincisi, kamu mallarının sunumuna ilişkin optimalite koşulu, ulusal marjinal fayda-maliyet oranlarının toplamının bire eşit olması gerekliliğine dönüşmektedir.

Bu durum, küresel ekonomi için önemli bir sorunu ortaya çıkarmaktadır. Her ulus devlet sorunun çözümlenebilmesi için ulus devlette sorumlu olduğu her bir birey kadar dünyada yaşayan bir başka bireye de sorumlu hale gelmektedir. Bir bütün olarak küresel düzeyde bir iyileşmenin sağlanabilmesi için her ülkenin katkıda bulunması gerekmektedir. Benzer bakış açısı, dışsallıklar için de geçerlidir: Eşitlikçi bir sosyal refah işlevine sahip uluslararası transferlerin olmadığı durumda, yoksul ülkedeki tüketicilere tahakkuk eden çevresel faydalar, küresel faydaların değerlendirilmesinde daha fazla dikkate alınmalıdır. Ayrıca, Pigoucu vergi oranı fakir ülkede zengin ülkeye göre daha düşük olmalıdır.

Uluslararası transferlerin olduğu ve olmadığı durumlar uluslararası gelirin yeniden dağılımın sorununun teorik olarak iki uç durumudur. Analizden çıkarılabilecek daha genel sonuç, küresel kamu malları ve dışsallıklarla ilgili kararların uluslararası transferler politikasıyla birleştirildiğinde sorunun çözümüne katkı sağlayacağıdır. Gerçekten de, zengin ve yoksul ülkeler bağlamında, etkinliğin yoksul ülkeler tarafından küresel kamu mallarının kapsamlı bir şekilde sunumunu gerektiren bir politikanın, örneğin, yağmur ormanlarının veya tropikal biyo-çeşitliliğin korunması uygulanması, yeniden dağıtım politikasıyla birleştirildiğinde daha kolay olacaktır. Transferler, küresel kamu mallarının sunumundan elde edilen genel kazançların, herkes için olumlu bir kazanç sağlamak için ülkeler arasında dağıtılabileceği şekilde tasarlanabilir.

Bu tür transferlere bir başka bakış açısı, transferleri zengin ülkelere verdikleri hizmetler karşılığında yapılan geri ödemeler olarak değerlendirmektedir. Zengin ülkeler, yoksul ülkelerin küresel kamu malları sunumundan (çevresel iyileştirme dâhil) fayda elde ederler ve eğer yoksul ülkeler bu tür malların üretiminde karşılaştırmalı bir avantaja sahiplerse, zengin ülkeler bu malları yurtdışından daha ucuza "satın alabilirler". Bu nedenle, burada ticaretten elde edilebilecek kazançlar söz konusudur. Ancak kazanımları gerçekleştirmek için, kamu mallarının tahsisine ilişkin tüm sorunların doğasında ve kaçınılmaz olan gönüllü katılım sorununun bir şekilde aşılması gerektiği unutulmamalıdır. Zengin ülkeler, yoksul ülkelere nesli tükenen türlerin korumasına daha fazla kaynak aktarmaları için ödeme yaparak dünya genelinde daha fazla biyolojik çeşitlilik ve küresel kamu yararı elde edebilirler. Ancak yine de tek bir zengin ülke, diğer zengin ülkelerin bedel ödemesine seyirci kalarak bedavacı bir davranış sergileyebilmektedir.

Gelir transferlerinden beklenen etkinin gözlenebilmesi için, mevcut dış yardımlardan farklı bir şekilde tasarlanmaları gerekmektedir. İktisatçılar küresel düzeyde eşitsizliğin giderilebilmesi için karşılıksız yardımların önemini vurgulamaktadırlar. Konumuz bağlamında gelir transferlerinden beklenen etkinin gerçekleşebilmesi için, küresel kamu mallarının sunumuna katkı şartına bağlı kılınması gerekmektedir.

Küresel ve ulus devlet düzeyinde kamu malları sunumu arasındaki temel fark, vergi ödemeleriyle ilgilidir. Öncelikle, ulus devlet düzeyinde, kamu malları sunumunda vergiyle finanse edilen bir artış, her bir vatandaşın refahını olumlu yönde etkilemesi için fayda-maliyet değerlendirilmesi yapılmaktadır. Bunun nedeni, ulus-devletin, kamu malı sunumuna ilişkin politikadan net yararlanıcı olmayan vatandaşlardan da ödeme alabileceği yaptırım araçlarına sahip olması, buna karşın egemen uluslardan oluşan dünya topluluğunun bu tür politika araçlarına sahip olmamasıdır. Bu nedenle, küresel toplumda politikaya katılım gönüllü katılıma dayanmalıdır, böylece kazanımları tüm katılımcı ülkelere dağıtan politika araçlarının geliştirilmesi önemli hale gelmektedir. Bir diğer fark, güvenilir yaptırım politikaları geliştirme olasılıklarıdır. Politika sonuçlarından ülkeler olumlu yönde etkilenseler dahi, her bir ülke katlandığı fayda veya maliyeti gizleme, vergi kaçırma ve kaçınma şeklinde küresel anlamda net kazanımlarını artırmak isteyecektir. Uygulanabilir küresel kamu mal sunumuna ilişkin politika önerisi, ülkelerin ulusal çıkarların ötesine geçen küresel refah kavramının benimsenmesiyle mümkün hale gelebilmektedir (Sandmo, 2006,19).

KAYNAKÇA

Candela, G., Castellani, M. Ve Dieci R. (2008) "Economics of Externalities and Public Policy" Int Rev Econ , 55:285–311

Barrett, S. (2001). "International Cooperation for Sale", European Economic Review 45, 1835-1850.

Barrett, S. (2003). "Creating Incentives for Cooperation: Strategic Choices", I. Kaul, P. Conceicao, K. Le Goulven and R. U. Mendoza (eds.), Providing Global Public Goods, Oxford: Oxford University Press, 308-328.

Dasgupta, Partha S. 1995. An Inquiry into Well-Being and Destitution. Oxford: Clarendon Press.

Gilpin, Robert G. 1987. The Political Economy of International Relations. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Goulder, L. H. and W. A. Pizer. 2006. "The Economics of Climate Change", NBER Working Paper 11923.

Güneş, İsmail (2019a) Sivil Toplum Kuruluşları için Stratejik Planlama ve Bütçe, Karahan Yayınevi, Adana

Güneş, İsmail (2019b) Piyasa Başarısızlıkları Dışsallıklar ve Kamusal Çözümler. Karahan Yayınevi, Adana

Hardin, Garrett. 1968. "The Tragedy of the Commons." Science 162 (December): 1243–48

Holcombe, Randall. (2000). Public Goods Theory and Public Policy. The Journal of Value Inquiry. 34. 273-286. 10.1023/A:1004730424324.

Kaul, I., Grunberg, I. ve Stern, A. (1999). Defining Global Public goods. In I Kaul, I. Grunberg ve A. Stern (Edt.). Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century. New York.

Keohane, Robert O. 1984. After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Kindleberger, Charles P. 1986. The World in Depression 1929–1939. Berkeley: University of California Press.

Kirmanoğlu, H.; Yılmaz B. E. ve Susam N. (2006), "Maliye Teorisi'nin Çıkmazı: Küresel Kamusal Mallar (Kalkınma Yardımları İçinde Küresel Kamusal Malların Finansmanı)", Maliye Dergisi,150, 25-52.

Kirmanoğlu, H. (2009), Kamu Ekonomisi Analizi, 2.Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul.

Krasner, Stephen D. 1986. International Regimes. Ithaca, NY and London: Cornell University Press.

Manisalıoğlu, E. (1971), Dışsal Ekonomiler ve İktisadi Gelişme, Nu.:18, Sermet Maatbası, İstanbul.

Mayer, Peter, Volker Rittberger and Michael Zurn. 1993. “Regime Theory: State of the Art and Perspectives.” In Volker Rittberger and Peter Mayer, eds., Regime Theory and International Relations. New York: Oxford University Press

Mishan, E. J. (1971), The Postwar Literature on Externalities:An Interpretative Essay, Journal of Economic Literature, Vol. 9, No.1, Page:1-28.

Olson, Mancur. 1971. The Logic of Collective Action. Cambridge, MA: Harvard University Press

Özbilgi, Fırat (2020) “Piyasa Başarısızlıklarından Dışsallıklar ve Çözüm Yollarına İlişkin Değerlendirmeler” Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, Cilt/Vol.: 2 - Sayı/No: 1 (70 – 90)

Russett, Bruce M., and John D. Sullivan. 1971. “Collective Goods and International Organization.” International Organization 25(4): 845–65.

Sandmo, A. (2000). The Public Economics of the Environment, Oxford: Oxford University Press.

Sandmo, Agnor (2006) “Global Public economics: Public Goods and Externalities” Économie publique/Public economics 18-19 | 2006/1-2 pp.3-24,Varia

Samuelson, P.A. (1954). “The Pure Theory of Public Expenditure”, Review of Economics and Statistics 36, 387-389.

Samuelson, P. A. (1955). “Diagrammatic Exposition of a Theory of Public Expenditure”, Review of Economics and Statistics 37, 350-356.

Sen, Amartya K. 1987. On Ethics and Economics. Oxford and New York: Basil Blackwell.

Sonat, A. (1988), Çevre Programlarının Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi ve Türkiye İçin Bir Model Denemesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

Sönmez, S. (1987), Kamu Ekonomisi Teorisi:Kamu Harcamalarında Etkinlik Arayışı, Teori Yayınları, Ankara.

Sosyal Hizmet Mesleğinin Medya Yansımaları: Sosyal Hizmet Uzmanlarının ve Sosyal Hizmet Öğrencilerinin Perspektifinden Bir İnceleme

Mustafa Emin Akçin [1] ***& Oğuzhan Zengin*** [2]

[1]Arş. Gör., Karabük Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-7750-3138
[2] Prof. Dr., Karabük Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-2682-0870

Giriş

Gelişen teknoloji, küreselleşen dünya, iletişim araçlarının yaygınlaşması ve bu araçlara ulaşılabilirliğinin artması, sosyal ve ekonomik yaşamda yaygınlaşan sosyal ağlar, çağımızın iletişim çağı olarak adlandırılmasına neden olmuştur. İletişim çağı, günlük yaşantımızda öyle etkili olmuştur ki her yaştan ve her sınıftan insan dünyanın her yerinde aktif veya pasif bir şekilde eğlence, hobi, siyaset, ekonomi, sosyal ve akademik gibi her türlü amaç ile iletişim dünyasına katılım sağlamaya başlamıştır. Böylece iletişim, özellikle kitle iletişim araçları sayesinde kişisel ve toplumsal yaşamın ayrılmaz bir bütünü olmaya başlamıştır. Medya olarak da adlandırdığımız bu araçlar ve bu araçların oluşturduğu çeşitli içerikler, psikolojik ve bilişsel dünyamızda, sosyal yaşamımızda, gelecek ve geçmişe bakışımızda, kişisel ve toplumsal kararlara katılımımızda başat bir unsur olmaya başlamıştır.

Kavramsal açıdan baktığımızda "medya" ve "kitle iletişim araçları" kavramlarının bazı çalışmalarda birbirlerinin yerine kullanılabildiklerini bazılarında da farklı anlamlarda nitelendirildiklerini görebiliriz. Kitle iletişim kavramının, 1920'li yıllarda gazete, radyo ve film gibi araçlar aracılığıyla geniş kitlelere ulaşmak için oluşan yeni fırsatları karşılayan bir kavram olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz (Mcquail, 2010, Valkenburg ve diğ., 2016:316). Medya ise, Kocadaş'a (2005:5) göre hem sınırları kullanım olarak daha geniş olan, hem de sadece televizyon medyası denilerek tek bir kitle iletişim aracını kastetmek için ya da kitle iletişim araçlarının hepsi adına kullanılabilmektedir. Bu çalışma boyunca tüm kitle iletişim araçlarını (televizyon, radyo, gazete, dergi, internet vb.) kapsar şekilde "medya" kavramının kullanımı tercih edilmiştir.

İletişim teknolojilerinde yıllardır devam eden hızlı gelişme, 1990'lı yıllardan sonra internetin de işin içine girmesi ile daha hızlı bir gelişme kat etmiş ve toplumsal anlamda da değişmeler yaşanmasını sağlamıştır. İnternet ile birlikte toplum, sosyal ağlara bağlı bir toplum olmaya başlamış, zaman ve mekân kısıtlamaları yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamıştır (Yeniçıktı, 2014:263-264). Bu hızlı gelişme sayesinde, kitle iletişim araçları ya da bir diğer ifadeyle medya, hayatımızı tüm alanlarda sarıp sarmalamaya başlamıştır. Medyanın hayatımıza gün geçtikçe farklı şekillerde dahil olması, medya araçlarında taşınabilirliğin ve aktif olmanın daha kolay hale gelmesi ile günlük yaşamımızda ve zihin dünyamızdaki gücü daha da artırmıştır. Böylece medya, algı ve tasavvurlarımızı etkilemeye, değiştirmeye ve algılarımızı belirleyebilmeye başlamıştır (Arslan, 2016:5-6).

Medya, bireylerin toplumsal yaşam içinde toplumla bütünleşmesi, kültürel değerlerin karşılıklı olarak aktarılması, inançların ve tutumların değişmesi noktasında önemli bir rol oynar. Bu karşılıklı alışverişin etkililiği, bireyin medya araçlarına ne kadar süre ve ne sıklıkla maruz kaldığına göre değişim göstermektedir. Günümüzde en sık maruz kalınan medya unsurları arasında internet ve televizyonun olduğu bilinmektedir. Televizyon ve internet modern toplumun bilgi edinme amacıyla en sık kullandığı iletişim araçlarıdır (Temizel, 2008:128). Televizyon, ilk çıktığı zamanlardan beri önemini koruyan ve artıran, oldukça etkili bir araç haline gelmiştir (Akıncı, 2014:318). Ancak son yıllarda, akıllı telefonların işlevlerinin artması, akıllı telefon ve internet kullanımının her yaş grubuna ulaşmasıyla televizyonun eskiye kıyasla yerini internetin özellikle de sosyal medyanın almaya başladığını söyleyebiliriz.

Sosyal medya öncesi birçok medya aracında bireyler pasif bir durumda iken, sosyal medya ve internetin sunduğu fırsatlar sayesinde bireyler çift taraflı bir etkileşim sürecine girerek hem alıcı hem de kaynak konumuna geçme şansını elde etmişlerdir (Aydoğan ve Kırık: 2012:60).Sosyal medya, edebiyat, müzik, mimari, bireysel ve toplumsal faaliyetler, ticaret, eğitim, arkadaşlık, seyahat ve turizm, yemek kültürü gibi akla gelebilecek her türlü konuda içerik üreterek, farklı kültürlerden ve görüşlerden olan kişileri bir araya getirmiştir. Sosyal medyada bu sayede katılımcı bir kültür etkin olmuştur.

Sosyal medya, mobil iletişimdeki ve mobil ağlardaki yaşanan gelişim sayesinde kullanıcılar arasında daha da yaygınlaşmaya başlamıştır. Medyanın özellikle sosyal medyanın gücünü fark eden kurumlar profesyonel anlamda sosyal medya stratejileri geliştirmeye başlamıştır. Kurumların yanında bireysel kullanıcılarda bu gücün farkına vardıkça, kendi kişisel alanlarında sosyal medyadan faydalanmak için girişimlerde bulunmaktadırlar (Kuşay, 2017:24). Son zamanlarda sosyal medya uzmanlığı gibi alanlar ortaya çıkmış, kurumlar ihtiyaçları doğrultusunda sosyal medya alanında yetkin kişileri istihdam etmeye başlamışlardır.

Medyanın, özellikle internetin ve sosyal medyanın, bu kadar etkin kullanılıp günlük yaşam ile özdeşleştiği bu dönemde; toplumsal algının oluşmasında, kamuoyunun tavır ve tutum oluşturmasında etkili bir araç olduğu aşikardır. Her türlü yönlendirmenin yapılabildiği medya dünyasında, bir mesleğin nasıl tasvir ve temsil edildiği, meslek elemanlarının profili, nasıl betimlendiği, ne kadar medyada yer alabildikleri önem arz etmektedir. Sosyal hizmet mesleğinin, sosyal hizmet lisans ve yüksek lisans eğitim programlarının, sosyal hizmet uzmanlarının ulusal ve uluslararası medyada tasvir edilişi, ne sıklıkla medyatik araçlarda yer aldıkları sosyal hizmet gibi toplumsal yaşamın her alanında toplum çıkarları için savaş veren bir meslek açısından önemlidir. Özellikle de ülkemizde sosyal hizmet

mesleğinin yeni yeni toplumsal yaşamda var olmaya başlaması bu önemi daha da artırmaktadır.

Sosyal Hizmet Mesleğinin Medya Yansımaları

Sosyal hizmetin çalışma odağı, felsefesi ve çalışma alanlarından dolayı olması muhtemeldir ki, toplumun büyük çoğunluğu sosyal hizmet uzmanlarıyla doğrudan etkileşime girmemektedir. Bu yüzden mesleğin medyadaki tasviri ve tanıtımı halkın algısının büyük bir kısmını şekillendirmekte söz sahibidir (Olin, 2013:97). Doğrudan karşılaşıp değerlendirme ve tutum oluşturma fırsatı bulamayan toplum, sosyal hizmet mesleği adına dolaylı yoldan eksik ve hatalı olma ihtimali yüksek olan bilgiler edinebilir. Bu durum da sosyal hizmetin toplumun zihninde olumsuz bir profil oluşturmasına neden olabilir.

Sosyal hizmetin medyatikliğinin, profesyonel uygulamaları ve sosyal hizmetlerin müracaatçıların hizmetine sunumu noktasında da doğrudan etkisi bulunmaktadır. Medya temsili, kamuoyunun görüşlerini ve tutumlarını etkileyerek sosyal hizmetler, sosyal hizmet uzmanları ve müracaatçılarını, onların aldığı kararları ve sosyal politikaları etkilemektedir (Franklin, 1998; Zugazaga ve diğ., 2006:662). Örneğin, gündemde olan ve izleyicisi yüksek olan bir dizide canlandırılan sosyal hizmet uzmanı karakter, daha önce sosyal hizmet uzmanlarıyla ilgili bir fikri bulunmayan insanları etkileyebilir. Bu karakterin kişisel profiline ve senaryoya göre, mesleğe ait olmayan mesleki değerler izleyicilerin zihninde sosyal hizmetle eşleştirilebilir (Bolgün, 2016:62). Müracaatçılar, sosyal hizmetler politikalarının üretiminde söz hakkı olan yöneticiler, yeni sosyal hizmet uzmanı adayı öğrenciler, bu karaktere göre mesleği yorumlayıp kararlarını bu önyargıya göre verebilir.

Yapılan literatür taramasında, yurtdışında sosyal hizmet ve medya konusuna odaklanan ve sosyal hizmet mesleğine yönelik oluşan algılarda medyanın önemine dikkat çeken birkaç çalışmaya rastlanmıştır. Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri'ndeki sosyal hizmet uzmanlarının ulusal derneğinin (NASW) de medya temsiline dikkat çektiği ve medya konusunda çalışmalara giriştiği görülmüştür (Andrews, 1987; Aldridge, 1990; Ayre, 2001; Freeman ve Valentine, 2004; Zugazaga, Surette, Mendez ve Otto, 2006; Olin, 2013). Ülkemizde ise, odak noktası sosyal hizmet disiplininin ve mesleğinin medyada yer alışı olan herhangi bir çalışmaya rastlanılmamakla birlikte, dolaylı yoldan konuya değinen birkaç çalışma yapıldığı görülmektedir.

Yurtdışında yapılan bazı çalışmaların bulgularına baktığımızda, Andrews (1987) 1963-1964 yılları arasında 26 bölüm olarak yayınlanan "Doğu Yakası/ Batı Yakası" adlı dizide sosyal hizmet mesleğinin nasıl tasvir edildiğini analiz

etmiş ve diziye bir dönem danışmanlık yapan Amerikan Ulusal Sosyal Hizmet Uzmanları Derneğinin (NASW) diziye olan katkılarını araştırmıştır. Senaryoların içerik analizi, eleştirmenlerin ve sosyal hizmet uzmanlarının görüşleri doğrultusunda yapılan araştırmada, dizinin o yıllarda sosyal hizmetin kendisini tanıtması adına büyük bir ilerleme sağladığı belirtilmiş ve sosyal hizmet uzmanlarının halka yönelik imaj geliştiren medyatik araçlarda aktif olmasının önemine vurgu yapılmıştır.

Yine yurtdışında gerçekleştirilen, sosyal hizmet ve medya konusunu farklı açıdan ele alan iki araştırma, konunun kapsamını genişletmek adına önemlidir. Bunlardan birincisi Aldridge'nin (1990) yaptığı çalışma, sosyal hizmet mesleğinin uygulama alanlarının haber medyasında yer alışına yoğunlaşmıştır. Aldridge'e (1990) göre sosyal hizmet meslek elemanlarının yetki ve sorumlukları içerisine giren, önleyici ve koruyucu tedbirler uygulamakta karar verici konumda oldukları, çocuk istismarı, kadın cinayeti gibi toplumsal tepkinin hızlı ve duygusal bir şekilde verildiği konuların medyatik araçlarda yer alışı, sosyal hizmet mesleğinin kötü haber medyası muamelesi görmesine neden olmaktadır. Ayrıca makalede sosyal hizmetin olumlu sunum yollarını önerilmiş ve mesleğin doğası gereği kâr odaklı olmamasının kâr amacı güden medyatik kurumlar tarafından desteklenmemesine neden olduğu belirtilmiştir. Diğer ikinci çalışma ise benzer bir çerçevede gerçekleştirilen Ayre'nin (2001) çalışmasıdır. Çalışmada İngiltere ve Galler'de çocuk istismarı skandallarının haber medyasında yer alışından yola çıkılarak medyanın çocuk koruma alanında oluşturduğu güvensizlik, korku ve suçlama ortamının çocuk refahı kurumlarına ve çocuk refahı alanında çalışan meslek elemanlarına etkisi konu edinilmiştir. Makaleye göre haberlerin yansıtılma şekli, çocuk refahı alanında çalışan sosyal hizmet uzmanlarına, çocuk refahı kurum ve kuruluşlarına halkın olumsuz tutumlar oluşturmasında etkili olmaktadır.

Freeman ve Valentine (2004) bir sosyal hizmet uzmanı karakterin canlandırıldığı 1938-1998 arasında yayınlanan 44 filmi toplumsal cinsiyet, ırk, sınıf temalarına özel önem vererek incelemiştir. Makale bulgularına göre kişiler izledikleri filmlerden yola çıkarak sosyal hizmet uzmanları ile ilgili bir çıkarım yaparlarsa sosyal hizmet uzmanları, genelde kadın (kadın sosyal hizmet uzmanı olan film sayısı erkek sosyal hizmet uzmanı olan film sayısının iki katı), beyaz, orta sınıf, çocuk alanında çalışan, müracaatçıları ile cinsel ilişkide bulunmaya eğilimli, çoğunlukla yoksul ve statükoyu koruma eğiliminde olduklarını düşüneceklerdir. Ayrıca erkek sosyal hizmet uzmanları genel olarak toplumun erkek klişesine uygun olarak sert mizahlı tasvir edilmiş, kadınlar da mesleki olarak yetkin fakat daha çok toplumsal cinsiyet algısının yön verdiği işlerle meşgul olan karakterler olarak canlandırılmıştır.

Sosyal hizmetin medya tasvirine dair algıları ölçmek için gerçekleştirilen bir diğer çalışma, 665 sosyal hizmet uzmanıyla; sosyal hizmet uzmanlarının haber ve eğlence medyasında yer alan sosyal hizmet mesleğinin tasvir edilişine dair algılarını ölçmek için gerçekleştirilmiştir. Araştırma bulgularına göre sosyal hizmet uzmanlarının hem eğlence medyasında hem de haberlerde olumsuz olarak tasvir edildiklerini düşündüklerini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca araştırma sosyal hizmet alanında eğitim veren kişilerin medyada aktif ve faydacı şekilde nasıl yer alınabileceğine dair eğitim modelleri belirlenmesi önerilmiştir (Zugazaga vd., 2006).

Olin (2013) ise, mesleğin algılanışında değişim yapabilmek için öncelikle mesleki topluluğu oluşturan bireylerin kendi farkındalıklarının yüksek olması gerektiğini savunmuştur. Yazar makalede sık sık medyanın mesleğin algılanışında etkisine dikkat çekmiş ve medyanın sosyal hizmet çevresi tarafından etkin kullanılması gerektiğini savunmuştur.

Sosyal hizmet mesleğine ve meslek elemanlarına dair bilgi ve inanışları sorgulamak amacıyla yapılan ancak sosyal hizmet mesleğinin medyatikliği açısından bulgular barındıran bir diğer çalışma LeCroy ve Stinson tarafından 2004 yılında gerçekleştirilen çalışmadır. Çalışmada katılımcılara sosyal hizmet mesleğine yönelik inanışları ölçmek amacıyla sorular sorulmuştur. 386 kişinin katılım sağladığı çalışmada, katılımcıların %12,4'ünün TV'den %10,8'inin de gazetelerden sosyal hizmet mesleğine ilişkin bilgi edindiklerini ortaya çıkmıştır.

Ülkemizde gerçekleştirilen çalışmalar arasında, direkt olarak sosyal hizmet ve medya odağında yapılmış bir çalışmaya rastlanılmazken konuya dolaylı yoldan değinen araştırmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalardan biri, sosyal hizmet uzmanlarının çalışma hayatlarında karşılaştıkları sorunların incelemesi amacıyla, sosyal hizmet uzmanları ve kurum yöneticileri ile yapılan ve sosyal hizmet uzmanlarının hizmetlerinin kalitesini artırmak için nelere ihtiyaç duyulduğunu inceleyen bir araştırmadır. Araştırma bulgularına göre katılımcılar, sosyal hizmet sunan kuruluşların ve sosyal hizmet meslek elemanlarının ülkemiz genelinde tanınırlığının az olduğunu ve medyanın bu konuda etkin kullanılması gerektiğini belirtmişlerdir (Berkün, 2010:107). Avşar'ın (2019) gerçekleştirmiş olduğu "Türkiye'de Sosyal Hizmet Uzmanlarının İstihdam Olanakları: Sorun Alanları ve Fırsatlar" adlı nitel araştırmada benzer görüşlere yer vermiştir. Katılımcılardan bazıları sosyal hizmetin tanınmadığını belirterek çağın gerekliliklerinden dolayı sosyal medya başta olmak üzere medyanın etkin kullanılmasının mesleki tanınırlığı artıracağını belirtmişlerdir.

Özetle, 21. yüzyılda medyanın gücü herkes tarafından kabul edilen ve yadsınamaz bir gerçektir. Medyanın toplumsal yapıdaki etkisi bu kadar açık ortada

iken sosyal hizmet mesleğinin odağını hızla medyada temsil edilişine çevirmesi gereklidir. Ülkemizde ve dünya genelinde, sosyal hizmet mesleğinin meslek elemanları, akademisyenleri, öğrencileri, mesleki kurum ve kuruluşları ile medyatiklik üzerine odaklanması, mesleğin medyada temsiline yön verebilmesi açısından önemlidir.

Yöntem

Bu araştırma Türkiye'de sosyal hizmet mesleğinin ve sosyal hizmet camiasının medyada temsilinin ne şekilde ve nasıl gerçekleştiğini; alanda çalışan sosyal hizmet uzmanları ve eğitim hayatına devam eden sosyal hizmet öğrencilerinin görüşlerinden yola çıkarak alan içinden bir bakış açısı oluşturmayı ve sosyal hizmetin medyatikliğini betimlemeyi amaçlayan nitel araştırmanının fenomenoloji deseninde tasarlanmış bir çalışmadır.

Nitel araştırma yöntemini tercih eden araştırmacıların, empati becerilerine sahip ve görüştüğü bireylerin bakış açısını anlama olanağı yüksek olması önemlidir. Bu özelliklere sahip araştırmacı, katılımcılar ile nitelikli bir iletişim kurabilir ve görüşmelerin güvenilir, samimi ve objektif bir şekilde geçmesini sağlayabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2005:51). Nitel araştırma yöntemini kullanan araştırmacılar, insanların başkaları hakkında, dış dünyası hakkında nasıl bilgi sahibi olduğunu, onu nasıl algıladığını ve anlamlandırdıklarını incelediği için araştırmacı, grup hakkında ne kadar derinlemesine bilgi sahibi ise o grubu kendi özellikleri ile o kadar iyi anlayabilir (Berg ve Lune, 2019:21). Tüm bu özellikler nitel araştırmanın bu araştırmanın yöntemi olarak seçilmesinde önemli rol oynamıştır. Çünkü, araştırmacı katılımcılar ile aynı deneyimleri yaşamış, araştırmaya söz konusu olan sahayı deneyimlemiştir. Araştırmacı, sahanın doğal bir parçası olarak katılımcılarla yüksek empati kurma şansına sahiptir.

Fenemolojik yaklaşım, araştırmaya konu olan fenomene yönelik deneyimlerin ve öznel düşüncelerin anlamını ön planda tutarak fenomene yönelik katılımcıların duygu, düşünce ve algılarını anlamlandırmaya çalışır. Bu anlamlandırma, birey deneyimlerini çok boyutlu olarak anlayabilme amacındadır (Tekindal ve Uğuz, 2020:178). Günlük yaşamda sık sık karşılaştığımız, farkında olduğumuz ama üzerinde detaylı olarak düşünmediğimiz fenomenler bu yaklaşımda odak noktadadır. Tam anlamıyla yabancı olmadığımız ancak tam olarak anlama girişiminde bulunmadığımız fenomenleri araştırmayı amaçlayan çalışmalar için bu yaklaşım deseni önerilir (Yıldırım ve Şimşek, 2005:78).

Bu araştırmanın evrenini, Türkiye'de öğrenciliği devam eden sosyal hizmet lisans öğrencileri ve herhangi bir kurumda sosyal hizmet uzmanı olarak görev

yapmayan yüksek lisans öğrencileri ile güncel olarak sosyal hizmet uzmanı olarak çalışan bireylerden oluşmaktadır. Örneklem olarak ulaşılabilirliği olan öğrenci ve uzmanlar seçilmiş ancak belirli bir çeşitliğin oluşmasına da çaba gösterilmiştir. Çalışmaya 20 sosyal hizmet lisans son sınıf ve yüksek lisans öğrencisi ve 15 sosyal hizmet uzmanı katılmıştır. Öğrenci katılımcılar 4. sınıf ve yüksek lisans öğrencilerden oluşmuştur. Çünkü sosyal hizmet kurumlarını staj yoluyla deneyimleme şansları ve sosyal hizmetin medyaya yansımalarına yönelik gözlem fırsatları olmuştur. Ayrıca 4. sınıf ve yüksek lisans öğrencilerinin sosyal hizmet okumak, sosyal hizmet uzmanı olmak noktasındaki deneyimlerinin ve yaşantılarının da alt sınıflara göre daha fazla olduğu düşünülmüştür.

Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından hazırlanan iki farklı yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Söz konusu form araştırmacının görüşme esnasında hatırlaması amacıyla kullanılmış olup görüşmenin derinleşmesini engellememesine dikkat edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formu danışman gözetiminde hazırlanmış ve veri toplama sürecine başlamadan önce birkaç görüşme ile test edilerek gözden geçirilmiş ve tekrar düzenlenmiştir Görüşmelerin yirmi altısı yüz yüze, beş tanesi uzaktan online görüntülü görüşme ve dört görüşme de telefon ile görüşme şeklinde gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler katılımcıların uygun olduğu gün ve saatlerde istedikleri mekanlarda gerçekleştirilmiştir ve her görüşmede ses kaydı alınmıştır. Ses kaydının yanında araştırmacı tarafından notlarda tutulmuş ve veriler arasına eklenmiştir. Katılımcılara ses kaydı alınacağı ile ilgili bilgilendirme yapılarak izin alınmış, araştırmada kesinlikle isimler geçmeyeceği, çalışma yaşamlarına olumsuz hiçbir etkisinin olmayacağı özellikle vurgulanmış ve görüşmelere gönüllü katıldıklarına dair form imzalatılmıştır. Görüşmeler toplam 1422 dakika sürmüş ve görüşmelerin ortalama süresi 41 dakika olmuştur.

Bulgular

Katılımcılara ülkemizdeki sosyal hizmet camiasının sosyal medya da yer alışı, yerli ve yabancı yapımlarda sosyal hizmetin görünürlüğü ile ilgili sorular sorulmuş verilen yanıtlardan elde edilen verilerin analiz edilmesiyle bulgular "Görsel ve İşitsel Medya" ve "Sosyal Medya" olarak adlandırılan iki ayrı temada analiz edilmiştir. Görsel ve İşitsel Medya teması "Yerli Yapımlar" ve "Yabancı Yapımlar" olmak üzere katılımcı ifadelerinin yoğunluğuna göre iki ayrı kategoriye ayrılmıştır. Sosyal Medya teması da "Nadiren Etkiliyiz" ve "Etkili Değiliz" olarak adlandırılan iki ayrı kategoriden oluşmuştur.

Tablo 1: Görsel ve İşitsel Medya Teması

Tema	Kategori	Katılım	Betimleme Örneği
Görsel ve İşitsel Medya	Yerli Yapımlar	ÖK1, ÖK2, ÖK4, ÖK5, ÖK7, ÖK10, ÖK13, ÖK15, ÖK16, ÖK17, SHUK1, SHUK2, SHUK4, SHUK5, SHUK6, SHUK7, SHUK8 SHUK9, SHUK11, SHUK12, SHUK13	ÖK1, ÖK4, SHUK6, SHUK8
	Yabancı Yapımlar	ÖK7, ÖK8, ÖK13, ÖK17, SHUK1, SHUK2, SHUK3, SHUK4, SHUK9, SHUK10, SHUK12, SHUK13	ÖK17, SHU2, SHUK12

Yerli yapımlarda sosyal hizmet uzmanı, sosyal hizmet öğrenci ya da akademisyeni gibi sosyal hizmete ilişkin kişilerle karşılaştığını ifade eden katılımcılar en çok "*Kırgın Çiçekler, Esra Erol, Müge Anlı, Şerif Issı ve Kimsesizler"* ifadelerini kullanarak deneyimlerini betimlemişlerdir. Genel kanı, direk sosyal hizmet uzmanı olarak bir yer alış olmadığı ancak sosyal hizmet uzmanının kurum ve kuruluşlarının yer aldığı ya da sadece sosyal hizmet uzmanı tabirinin geçtiğini şeklinde olmuştur. Ayrıca katılımcılar sosyal hizmetin Türk medyasındaki görünürlüğünün kısıtlı olduğunu belirterek daha fazla yer alması gerektiği düşüncesindedir. "Yerli Yapımlar" kategorisine ait betimleme örnekleri aşağıdaki gibidir.

ÖK1: "Kırgın Çiçekler ve Müge Anlı'da karşılaştım ya da karşılaşıyorum diyebilirim. Ama mesela Müge Anlı da psikolog var, adli bir uzmanda var sanırım, neden bir sosyal hizmet uzmanı da oturmuyor orada? O kadar konunun içinde geçiyor, sürekli bizim müracaatçı grubumuz geliyor, neden sosyal hizmet uzmanı yok? Kırgın Çiçekler'de, çalışan kadın vardı, sonra da emniyete çocuk birimine geçmişti ve orada çocuklarla ilgileniyordu ama kadına dizide sosyal hizmet uzmanı dendiğine rastlamadım."

ÖK4: "Denk geldim. Adam kendini sosyal hizmet uzmanı olarak kendini tanıtıyor. Şerif Issı diye bir isimde video. Komik bir video olarak paylaşılıyor ama bizimle ilgili bir paylaşım değil. Kırgın çiçeklerde ve Kimsesizlerde karşılaştım

ayrıca. Direk sosyal hizmet uzmanına rast gelmedim ama sosyal hizmetler olarak kurum ve kuruluş olarak birçok kez denk geldim. Özellikle Müge Anlı ve Esra Erol'da. Hatta Esra Erol baya baya bizden bile alan üzerine bilgili. Evinize gelecekler inceleme yapılacak diye çok lafı geçiyor. Bir de Kimsesizler var. O da hatta baya gündüm oldu isim değişikliği için."

SHUK8: "Bu gerçekten mükemmel bir soru iyi ki yer vermişsiniz. Benim de çok üstüne düşündüğüm kanayan bir yaramdı. Şimdi karışıyorum diyebilirim. Ama Müge Anlı'da karşılaşıyoruz daha çok. Orada da sosyal hizmet kelimesi geçiyor sadece ben çok mutlu oluyordum mesela. Onun dışında pek rastlamadım. Bir de bir tane abi vardı çok bilinmedik bir kanalda telefon görüşmesi yapıyordu. Sosyal medyada komik videolar paylaşılıyor ya o şekilde denk gelmiştim. Çünkü sinirleniyordu adam karşısındaki onu hiç anlamıyordu falan. Bence mutlaka daha fazla yer almalıyız. Televizyonda sabah programlarında, gündüz programlarında mutlaka olmalıyız. Bir sosyal hizmet uzmanının görüşü alınmalı mesela. Bu tartışma programlarında falanda mutlaka yer almalıyız çünkü bizim bakış açımız her zaman farklı oluyor."

SHUK6: "Birkaç kere programlarda Uğur Hocayı gördüm. Hacettepe Üniversitesinde Hoca. TRT'de çıkmıştı yanlış hatırlamıyorsam. Bir de bir tane yarışma programına bir sosyal hizmet uzmanı çıkmış, annemde bana fotoğraf çekip atmıştı hatta. Bu kelime yarışmalarındandı galiba. Düşünün yani ne kadar az görünüyorsa annem bana fotoğraf çekip atıyor. Maalesef pek görünür değiliz medyada. Mesela yoksulluk tartışılıyor bizden pek kişi olmuyor. Askeri bilimci bile çıkıyor ama sosyal hizmete dair kimse yok. Ayrıca medyatik anlamda, bizim alandan olup tanınan bir tek Emre Kongar Hoca var galiba. Çok sık katılıyor tartışma programlarına ama belirli bir izleyici kesiminin izlediği kanallarda oluyor daha çok."

Yerli yapımlara yönelik dikkat çeken söylemler incelendiğinde sosyal hizmet mesleğine yerli medyada çoğunlukla televizyon programlarında değinilmesi ve bunların genelde gündüz kuşağı kadın programları olmasıdır. Bir diğer dikkat çeken veri Şerif Isı'dan katılımcıların sıklıkla bahsetmesi olmuştur. Araştırmacı tarafından katılımcıların bahsettiği video izlenmiş, Şerif Isı'nın genelde yurtdışında yaşayan vatandaşlarımızın izlediği bir kanalda yurtdışında karşılaştıkları problemlerini sorup onlara çözümler sunan bir TV programı yaptığı, bu programlarından birinde telefonla bağlanan vatandaşın Şerif Issı'yı anlamakta zorluk çektiği ve Şerif Issı'nın sosyal hizmet uzmanına son derece yakışır bir profesyonellikle görüşmeyi sonlandırdığı görülmüştür. Bu video telefonla bağlanan kişinin ifadelerinden dolayı komik bir video olarak çok sık paylaşılmış ve başka televizyon programlarından da konu edilmiştir. Şerif Issı'nın yine bu çok izlenen videoyu

konu edinen bir programda yaptığı konuşmadan Almanya'da sosyal güvenlik alanında çalışan bir sosyal hizmet uzmanı olduğu öğrenilmiştir.

Yabancı yapımlarda sosyal hizmet uzmanı tasvirine ve karşılaşılma sıklığına baktığımızda ise, katılımcılar arasında yabancı yapımları takip ettiğini ve karşılaştığını belirtip deneyimlerini aktaranlar yerli yapımlara kıyasla yabancı yapımlarda sosyal hizmetin daha görünür olduğunu, daha sık karşılaştıklarını ve daha iyi tasvir edildiğini düşünmektedir. "Yabancı Yapımlar" alt kategorisine ait betimleme örnekleri aşağıdaki gibidir.

ÖK17: "Yabancı medyada izlediğim şeylerde var. Mesela Gabriel'i Kim Öldürdü? diye bir dizi var. O mesela direk zaten sosyal hizmet uzmanları üzerine bir dizi gibi bir şeydi. Güzel tasvir ediliyordu bence. Yani yabancı yapımlarda ya da Avrupa'da sosyal hizmet uzmanıyım dediğin zaman böyle önünü ilikliyorlar gibi benim duyumların ve izlediğim dizilere filmlere göre."

SHUK2: "Okul sosyal hizmetinin çok fazla belirgin olduğunu düşünüyorum ben yabancı yapımlarda. Onunla çok karşılaştım ama şu an isimlerini hatırlayamıyorum. Ölmek için 13 sebep diye bir dizi vardı mesela onu hatırladım, orada okul sosyal hizmet uzmanı vardı. Çok güzel bir şekilde yansıtıyordu bizi, intihar meyilli olan bir çocukla sosyal hizmet uzmanının görüşmeleri vardı. Sonra hatta genelci bir bakış açısıyla yaklaştı sadece çocukla değil, arkadaşları ile, aileleri ile falan görüştü."

SHUK12: "Sık yer aldığını düşünüyorum. Yabancı yapımlardan bulunduğum çıkarımlar doğrultusunda bize göre onlarda mesleğin bilinirliği çok yüksek. Maaşları ülkemiz gibi düşük. Statüsü yine aynı, düşük. Ama ne iş yapıldığı biliniyor, sosyal hizmet uzmanlarının ne iş yaptıklarını biliyorlar. Jokerde bile vardı. Kartvizitte yazıyordu kadının sosyal hizmet uzmanı diye. Belediye bizim fonumuzu kıstı kapatıyoruz dükkânı diyordu. Vermişler izbe bir oda. Aynı yani bizle. Tasvir kötü ama yine de görünüyor yani. Diğer yandan evlat edindirmenin konu aldığı çoğu filmde var. Palmer filminde de var. Görünürlük var ama tasvir sıkıntılı derim ben özet olarak."

Tablo 2: Sosyal Medya Teması

Tema	Kategori	Katılım	Betimleme Örneği
Sosyal Medya	Etkili Değiliz	ÖK5, ÖK9, ÖK10, ÖK13, ÖK15, ÖK16, SHUK3, SHUK4, SHUK6, SHUK7, SHUK9, SHUK10	ÖK13, SHUK9, SHUK10
	Nadiren Etkiliyiz	ÖK4, ÖK7, ÖK8, ÖK11, SHUK5, SHUK8	ÖK7, SHUK8

Katılımcılardan sosyal medya kullanan ve sosyal hizmete dair sosyal medya hesaplarını takip edenlere yönetilen sorulara verilen cevaplar bu kategoriyi oluşturmuştur. Katılımcıların birçoğu Türkiye'de sosyal hizmet camiasının sosyal medyayı etkili olarak kullanamadığını, sosyal hizmetin fazla takip edilen sayfaları olmadığını ve olanlarında kendi içine kapanık kaldığını belirtmişlerdir. Bu betimlemelerle "Etkili Değiliz" kategorisi oluşmuştur. Kategoriye ait betimleme örnekleri aşağıdaki gibidir.

ÖK13: "Görünür değiliz. Kendimize ait özel bir günümüz bile yok. Bu konuda avukatları, öğretmenleri vesaire çok kıskanıyorum. Meslek olarak iç içe oldukları, bir sürü paylaşımda bulunabildikleri ortak alanları, özel günleri var. Mesleği meslek elemanları içerisinde bile bütünleştirmiyoruz. Bu sebeple yaygın olduğumuzu ne sosyal medyada ne de başka bir alanda görünür olduğumuzu düşünmüyorum."

SHUK9: "Diğer meslek elemanları kadar görünür değiliz. Bir tane İnstagram hesabı var, onun da takipçi sayısı çok az, paylaşım çok az yapılıyor. Twitter desen yine aynı şekilde. Sosyal medyada ben çok görmüyorum mesleğimizin adını ya da bir şeyler yapıldığını. Yazın kamplar oluyor, 3 meslek elemanı var, mesleki açıdan bilgilendirici de oluyor ben bunu çok seviyorum faydalı da buluyorum ama bunun reklamı sosyal medyada yapılmıyor. Sadece o grup biliyor."

SHUK10: "Sosyal medyada etkin olduğumuzu düşünmüyorum. Örneğin AÖF psikoloji açılacağı zaman dernekle, sosyal medyayla etkin birleşimi ile bölüm açılmadan kapandı. Ama bizim için ne derneğin mücadelesi var ne herhangi bir meslek grubunun mücadelesi var, ne çalışanların mücadelesi var, hatta kendi adıma benim bile mücadelem yok. Bizim alanımızda çalışan hocaların bazıları

da AÖF'ye sıcak bakıyor. Yani tamamen çıkmazın içindeyiz. Herhangi etkinlik alanında sesimiz çıkmıyor. Çıksa da duyulmuyor."

Konuyla ilgili görüş belirten bir diğer katılımcı grubu, sosyal medyada sosyal hizmetin etkin olduğunu ancak bunun belli başlı konularla sınırlı olduğunu düşünmektedir. Bu düşüncedeki cevapların kümelendiği kategori olan "Nadiren Etkiniz" kategorisine ait betimleme örnekleri ise aşağıda yer almaktadır.

ÖK7: "Bir tek ataması konusunda etkiniz sosyal medyada. O da pek işe yaramıyor gibi duruyor. Öğretmenler ve sağlık çalışanları bu yolla yol kat ettiler söz aldılar birçok kez. Biz de uğraştık ama pek bi sonuca ulaşamadık bence. Mülakat istemiyoruz diye birçok etkinlik oldu Türkiye gündemine girdik, mülakat yine oldu. Atama sayısı için sağlık bakanlığından falan sayı artsın diye Türkiye gündemine girdik yine Tiwitter'da onu da biliyorsunuz yine çok az sayı verdiler."

SHUK8: "Sosyal medyada ben çok paylaşım yapıyorum kurumlara gittiğimde falan. Bunu yapma sebebimde mesleğimi biraz olsun görünür kılmak açıkçası. Son dönemlerde son 2 3 senedir sosyal hizmet sayfaları çoğaldı ve gerçekten güzel paylaşımlar yapıyorlar. Ama çok yok yani ve takipçileri sayıları da az maalesef. Bir de Twitter'da atama olacağı zaman bi ön plana çıkıyoruz. Onun dışında sönük kalıyoruz bence."

Sosyal hizmet camiasının sosyal medyada etkin olmadığı, istediklerini sosyal medya aracıyla dile getirebildiği ancak hedefe ulaşmakta sorunlar yaşadığının betimlenmesinin önem verilmesi gereken bir konu olduğu düşünülmektedir. Bir diğer konu sosyal hizmet uzmanı ve öğrencilerinin sosyal medyada en aktif oldukları ve çok ön plana çıktıkları konunun istihdam/atama olduğu olduğunu çoğu katılımcı ifade etmiştir.

Sonuç

Bu çalışma, sosyal hizmet mesleğinin ve topluluğunun Türkiye'deki medyada nasıl temsil edildiğini hem uygulayıcı sosyal hizmet uzmanlarından hem de alandaki öğrencilerden alınan içgörülerden yararlanarak araştırmayı amaçlamıştır. Nitel, fenomenolojik bir yaklaşım benimseyerek, çalışma katılımcıların sosyal hizmetin geleneksel medya ve sosyal medya platformlarındaki görünürlüğüne ilişkin deneyimlerini ve algılarını araştırmıştır.

Bulgular, sosyal hizmetin Türk medyasında, özellikle mesleğin yüzeysel olarak tasvir edildiği ve popüler yerel yapımlarda yeterince temsil edilmediğini göstermektedir. Buna karşılık, yabancı medya yapımlarının sosyal hizmet uzmanlarının daha doğru ve görünür bir tasvirini sağladığı, genellikle okullar ve toplum içindeki ayrılmaz rollerini sergilediği algılanmıştır.

Sosyal medya ile ilgili olarak, katılımcılar Türkiye'deki sosyal hizmet uzmanlarının ve kurumlarının henüz bu platformları mesleğe yönelik farkındalığı artırmak ve savunuculuk yapmak için etkili bir şekilde kullanmadıklarını belirtmişlerdir. Çoğu katılımcı, sosyal hizmet uzmanlarının hem geleneksel hem de dijital medyada daha güçlü bir varlığa sahip olma arzusunu dile getirmiş ve bu görünürlüğün kamuoyunun mesleğe ilişkin anlayışını ve takdirini artırabileceğini ileri sürmüştür.

Genel olarak, bu çalışma sosyal hizmet uzmanlarının alana yönelik daha fazla toplumsal tanınma ve destek sağlamak için daha proaktif medya katılımına ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır. Görünürlüklerini artırarak, sosyal hizmet uzmanları sosyal adalet, refah ve toplum refahı için daha iyi savunuculuk yapabilirler.

Teşekkür

Bu çalışma Mustafa Emin Akçin'in Oğuzhan Zengin danışmanlığında tamamladığı yüksek lisans tezinden üretilmiş olup katılımcılara vakit ayırıp çalışmaya katkı verdikleri için teşekkürlerimizi sunarız.

Kaynakça

Akıncı, S. (2014). Siyasal katılımın toplumsal dinamikleri ve kitle iletişim araçları. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 305–321.

Aldridge, M. (1990). Social work and the news media: A hopeless case? *The British Journal of Social Work, 20*(6), 611–625.

Andrews, J. (1987). Social work public image building: "East Side/West Side" revisited. *Social Service Review, 61*(3), 484–497.

Arslan, M. (2016). Kitle iletişim araçları, medya ve din ilişkisi üzerine. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 6*(1), 5–26.

Avşar, M. K. (2019). Türkiye'de sosyal hizmet uzmanlarının istihdam olanakları: Sorun alanları ve fırsatlar. (Yüksek Lisans Tezi). Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Manisa.

Aydoğan, F., & Kırık, A. M. (2012). Alternatif medya olarak yeni medya. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (18), 58–69.

Ayre, P. (2001). Child protection and the media: Lessons from the last three decades. *British Journal of Social Work, 31*(6), 887–901.

Berg, B. L., & Lune, H. (2019). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Eğitim Yayınevi.

Berkün, S. (2010). Sosyal hizmet uzmanlarının çalışma hayatında karşılaştıkları mesleki sorunlar: Bursa örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet, 21*(1), 99-109.

Bolgün, C. (2016). Toplumun sosyal hizmet uzmanına ilişkin görüş ve düşüncelerinin incelenmesi: Manisa örneği. (Yüksek Lisans Tezi). Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Manisa.

Freeman, M. L., & Valentine, D. P. (2004). Through the eyes of Hollywood: Images of social workers in film. *Social Work, 49*(2), 151–161.

Kocadaş, B. (2005). Kültür ve medya. *Bilig*, (34), 1–13.

Kuşay, Y. (2017). İş gücü alanı olarak sosyal medyanın kullanımı ve girişimci kadınlar. *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi, 1*(1), 23–33.

LeCroy, C. W., & Stinson, E. L. (2004). The public's perception of social work: Is it what we think it is? *Social Work, 49*(2), 164–174.

Olin, J. (2013). The public and the profession's perception of social work. *Columbia Social Work Review, 11*(1), 92–102.

Tekindal, M., & Uğuz Arsu, Ş. (2020). Nitel araştırma yöntemi olarak fenomenolojik yaklaşımın kapsamı ve sürecine yönelik bir derleme. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi, 20*(1), 153-172.

Temizel, H. (2008). Kamuoyu kuramları ve kamuoyu oluşumunda kitle iletişim araçları. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 8*(15), 126–146.

Valkenburg, P. M., Peter, J., & Walther, J. B. (2016). Media effects: Theory and research. *Annual Review of Psychology, 67*, 315–338.

Yeniçıktı, N. T. (2014). İletişimsel eylem ve Facebook: Gezi Parkı olaylarında sosyal medyanın gücü. *Selçuk İletişim, 8*(2), 263–284.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (Genişletilmiş 5. baskı). Seçkin Yayıncılık.

Zugazaga, C. B., Surette, R. B., Mendez, M., & Otto, C. W. (2006). Social worker perceptions of the portrayal of the profession in the news and entertainment media: An exploratory study. *Journal of Social Work Education, 42*(3), 621–636.

Öğrenci Tercih Eğilimleri ve Demografik Profiller: Özel Güvenlik ve Koruma Programı Üzerine Bir İnceleme

***Abdullah Gökhan Yaşa*[1]**

[1]Öğr. Gör., Ankara Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-1521-4701

1. GİRİŞ

Günümüz dünyasında, güvenlik sektörü, hızla gelişen ve değişen tehditler karşısında büyüyen bir profesyonel alan olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, özel güvenlik hizmetleri artık kamu güvenliğinin bir parçası haline gelmekle birlikte her geçen gün de profesyonel güvenlik personeline olan talep artmaktadır. Türkiye'de de bu alana yönelik akademik eğitim programları yaygınlaşmış ve özellikle önlisans seviyesindeki Özel Güvenlik ve Koruma Programları, sektöre nitelikli eleman yetiştirme işlevini üstlenmiştir. İlgili çalışmanın amacı, Türkiye'de özel güvenlik ve koruma eğitimine katılan öğrencilerin demografik profilini analiz etmektir. Ayrıca çalışma kapsamında öğrencilerin bu eğitim türünü tercih etme eğilimlerini de incelemek hedeflenmektedir. Programa yönelik genel ilgi ve motivasyon unsurları, özellikle cinsiyet, yaş ve bölgesel dağılım gibi demografik verilerin yanı sıra öğrencilerin yerleştirme puanları ve tercih sıralamalarına dayalı eğilimleri inceleyerek ele alınacaktır.

Özel Güvenlik ve Koruma programı, güvenlik sektöründe artan profesyonel personel ihtiyacına yanıt vermek için geliştirilmiş iki yıllık bir önlisans programıdır. Programın amacı, özel güvenlik hizmetleri alanında çalışacak kişilere sektörde ihtiyaç duyulan bilgi ve becerileri kazandırmaktır. Temel güvenlik bilgisi, güvenlik teknolojileri, hukuk, iletişim ve kriz yönetimi gibi konular programın müfredatında yer almakta söz konusu eğitimler yoluyla da sektörde gereken niteliklere sahip olmaları hedeflenmektedir. Bununla birlikte öğrencilerin sektördeki çeşitli riskleri yönetme, yasal düzenlemelere uyma, insan ilişkilerini yönetme ve güvenlik cihazlarını etkin bir şekilde kullanma becerilerini geliştirmelerini sağlaması da planlanmaktadır. Programın sonunda mezunlar hem kamu hem de özel sektörde geniş bir yelpazede iş fırsatlarına sahip olmaktadır.

İş bulma fırsatlarının fazla olması, sektörde giderek artan güvenlik ihtiyacı ve özel güvenlik alanında profesyonelleşme süreci düşünüldüğünde öğrencilerin bu sektöre yönelmesinin altyapısının oluşmuş olduğu görülmektedir. Mezunlar genellikle alışveriş merkezleri, havaalanları, bankalar, hastaneler, tersaneler gibi özel şirketlerde veya belediyeler, valilikler ve diğer kamu kuruluşları tarafından işletilen diğer yerlerde iş bulma şansı bulmakta mekânsal olarak çok geniş bir alanda çalışma fırsatına sahip olabilmektedirler. Bununla birlikte alanın mezunları mezuniyetleri sonrasında eğitimleri sayesinde güvenlik amirliği veya özel koruma gibi daha özel pozisyonlarda kariyerlerini ilerletme şansına da sahip olabilmektedir.

Son zamanlarda artan güvenlik gereksinimleri ve toplumsal tehlikeler söz konusu programın önemini daha da artırmış gözükmektedir. Programın içeriği, özel güvenlik hizmetlerinin fiziki güvenlik ile sınırlı kalmayıp dijital güvenlik, risk

yönetimi ve acil durum stratejileri gibi çok yönlü hale gelmesiyle gelişen ve değişen dünyaya uyumlu olarak güncellenmek durumundadır. İlgili eğitim süreci giderek daha fazla öğrenciye ulaşma potansiyeli olan güvenlik sektörünün profesyonel personel ihtiyacını karşılamanın yanı sıra toplumun güvenliğine katkı sağlayacak nitelikli elemanların yetiştirilmesine de olanak tanımaktadır. Özel Güvenlik ve Koruma programı, hem istihdam alanı geniş bir kariyer yolu olarak hem de bireylerin güvenlik bilincini artırmaya yönelik sağlanan bir eğitim alanı olarak önemli addedilmektedir. Bu durum öğrencilerin demografik dağılımları, tercih nedenleri ve sektörel durumların incelenmesini ve analiz edilmesini geleceğin ele alınması sürecinde zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda sektörün gelişim potansiyeli düşünüldüğünde öğrenciler, eğitim süreci ve sektörel durum ile ihtiyaçlar üzerinde düşünmek gerekli görülmektedir.

2. Demografik Veriler

Söz konusu araştırma Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Atlası verilerine dayalı olarak ele alınmakta ve öğrenci profilleri ile tercih davranışları arasındaki ilişkiyi açıklamayı hedeflemektedir. Çalışma ile birlikte özel güvenlik alanında eğitim gören bireylerin demografik özelliklerinin ve tercih süreçlerinin analiz edilmesiyle, bu programların öğrenci profiline ve sektörün beklentilerine ne ölçüde uyum sağladığını tartışmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, yerleştirme puanları ve tercih sıralamalarının, öğrencilerin özel güvenlik ve koruma alanına yönelik kariyer beklentilerini nasıl şekillendirdiği incelenecek ve güvenlik eğitiminin Türkiye'deki gelişimine katkıda bulunulacaktır.

Araştırma bağlamında 10 üniversite verileri temel olarak alınmış ve bunlar üzerinden inceleme gerçekleştirilmiştir. Seçilen üniversiteler güncel olan 2024 taban puanlarına göre seçilmiş ve listede ilk 10 sırada bulunan üniversiteleri ele almıştır. Listede İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Batman Üniversitesi, Adıyaman Üniversitesi, İnönü Üniversitesi ve Ondokuz Mayıs Üniversitesi gibi Türkiye'nin farklı bölgelerinde yer alan 10 devlet üniversitesi bulunmaktadır. Bu üniversiteler, Türkiye'nin geniş bir coğrafi dağılımını temsil etmekte ve aynı zamanda ilk 10 üniversitenin söz konusu üniversiteleri içermesi nedeniyle bölgesel farklılaşmayan bir öğrenci talebini de göstermektedir.

Üniversite	İl	Üniversite Türü	Ücret Durumu	Eğitim Türü
İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa	İstanbul	Devlet	Ücretsiz	Örgün
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	Van	Devlet	Ücretsiz	Örgün
Necmettin Erbakan Üniversitesi	Konya	Devlet	Ücretsiz	Örgün
Bursa Uludağ Üniversitesi	Bursa	Devlet	Ücretsiz	Örgün
Akdeniz Üniversitesi	Antalya	Devlet	Ücretsiz	Örgün
Ankara Üniversitesi	Ankara	Devlet	Ücretsiz	Örgün
Batman Üniversitesi	Batman	Devlet	Ücretsiz	Örgün
Adıyaman Üniversitesi	Adıyaman	Devlet	Ücretsiz	Örgün
İnönü Üniversitesi	Malatya	Devlet	Ücretsiz	Örgün
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Samsun	Devlet	Ücretsiz	Örgün

Tablo 1 Çalışmaya Dahil Edilen Üniversiteler (YÖK, 2024).

Çalışma kapsamında Her bir üniversite farklı bir şehirde yer almakta olup, İstanbul, Van, Konya, Bursa, Antalya, Ankara, Batman, Adıyaman, Malatya ve Samsun illerini kapsamaktadır. Bu şekilde çalışmanın Türkiye'nin batısından doğusuna, kuzeyinden güneyine kadar geniş bir bölgesel kapsama alanına sahip olduğu söylenebilmektedir. Aynı zamanda seçilen üniversitelerin hepsi devlet üniversitesi olup, herhangi bir vakıf ya da özel üniversite bu kapsamda bulunmamaktadır. Bu nedenle çalışma kapsamında ele alınan eğitim ücreti durumu tüm üniversitelerde "ücretsiz" olarak görülmektedir. Aynı zamanda ilk 10 üniversite seçildiğinden hepsi örgün olarak listeye girmiş olup bu durum örgün eğitimlerin ikinci öğretime göre daha yüksek puanlı olmasıyla da ilişkilidir. Aynı zamanda 10 Temmuz 2024 tarihli 259. Üniversitelerarası Kurul Toplantısı ile II. Öğretim programların kapatılmış olduğu görülmektedir (YÖK, 2024). Bu anlamda hem güncel durum üzerinden bir süreç gelişimi izlemek hem de ilerisi için ortaya çıkabilecek verilerle karşılaştırma imkânı olabilmesi açısından örgün eğitimin ele alınmasının daha isabetli olacağı görülmüştür.

Üniversite	Taban Puan (0.12) - 2024	Taban Puan (0.12) - 2023	Taban Başarı Sıralaması (0.12) - 2024	Taban Başarı Sıralaması (0.12) - 2023
İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa	302,06007	297,35829	856.453	914.652
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	292,52815	281,38872	981.927	1.124.783
Necmettin Erbakan Üniversitesi	290,218	272,07143	1.014.159	1.259.538
Bursa Uludağ Üniversitesi	288,46095	278,94098	1.038.807	1.159.523
Akdeniz Üniversitesi	286,67091	281,53018	1.064.373	1.122.797
Ankara Üniversitesi	284,87152	276,71367	1.090.537	1.191.525
Batman Üniversitesi	284,83575	277,71401	1.091.079	1.177.130
Adıyaman Üniversitesi	282,20628	280,57951	1.129.992	1.136.198
İnönü Üniversitesi	282,02417	272,89838	1.132.762	1.247.201
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	278,66959	266,96203	1.183.084	1.337.366

Tablo 2 Çalışmaya Dahili Üniversitelerin Taban Puanları ve Başarı Sıralamaları 2023-2024 (YÖK, 2024).

Tablo-2 çalışma kapsamında ele alınan üniversitelerin 2023 ile 2024 yıllarına ait hem taban başarı sıralamalarını hem de taban puanlarını vermektedir. Tabloya göre İstanbul Üniversitesi'nin 2023 yılı taban puanı 297,35829 iken, 2024 yılında bu puan 302,06007'ye yükseldiği görülmektedir. Başarı sıralaması ise 2023'te 914.652 iken 2024'te 856.453 olarak daha iyi bir seviyeye gelmiştir. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nin ise 2023 yılı taban puanı 281,38872'den 2024 yılında 292,52815'e yükselmiştir. Başarı sıralaması ise 2023'te 1.124.783 iken, 2024'te 981.927 olarak iyileşmiştir. Necmettin Erbakan Üniversitesi'ne bakıldığında ise taban puanı 2023'te 272,07143 iken 2024'te 290,218'e çıkmıştır. Başarı sıralaması ise 1.259.538'den 1.014.159'a gelerek daha yüksek seviyede bir talep göstermiştir. Bursa Uludağ Üniversitesi'nin ise 2023'teki taban puanı 278,94098'den 2024 yılında 288,46095'e yükselmiştir. Başarı sıralaması ise 1.159.523'ten 1.038.807'ye gelerek iyileşme göstermiştir. Akdeniz Üniversitesi'ne bakıldığında ise 2023 taban puanı 281,53018'den 2024 yılında 286,67091'e çıkmıştır. Başarı sıralaması ise 1.122.797'den 1.064.373'e iyileşmiştir. Ankara Üniversitesi'nin ise 2023 yılında taban puanı 276,71367 iken 2024'te 284,87152'ye yükselmiştir. Başarı sıralaması 1.191.525'ten 1.090.537'ye

gelerek daha iyi bir konuma ulaşmıştır. Batman Üniversitesi'nin ise 2023 taban puanı 277,71401 iken 2024'te 284,83575'e çıkmıştır. Başarı sıralaması 1.177.130'den 1.091.079'a gelmiştir. Adıyaman Üniversitesi'nin ise 2023 yılı taban puanı 280,57951 iken 2024'te 282,20628'e yükselmiştir. Başarı sıralaması 1.136.198'den 1.129.992'ye iyileşme göstermiştir. İnönü Üniversitesi'nin ise 2023'teki taban puanı 272,89388 iken 2024 yılında 282,02417'ye yükselmiştir. Başarı sıralaması ise 1.247.201'den 1.132.762'ye gelmiş durumdadır. Ondokuz Mayıs Üniversitesi'ne bakıldığında ise 2023 taban puanı 266,96203 iken 2024 yılında 278,66959'a çıkmıştır. Başarı sıralaması ise 1.337.366'dan 1.183.084'e gelerek daha iyi bir seviyeye ulaşmış gözükmektedir.

Üniversite	Erkek Öğrenci Sayısı (2021-2022-2023)	Kadın Öğrenci Sayısı (2021-2022-2023)	Oran (2021-2022-2023) (Erkek-Kadın)
İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa	- 18 - 19 - 15	- 13 - 12 - 17	- %58,1 - %41,9 - %61,3 - %38,7 - %46,9 - %53,1
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	- 19 - 18 - 22	- 12 - 13 - 10	- %61,3 - %38,7 - %58,1 - %41,9 - %68,8 - %31,3
Necmettin Erbakan Üniversitesi	- --- - 18 - 16	- --- - 13 - 16	- --- - %58,1 - %41,9 - %50 - %50
Bursa Uludağ Üniversitesi	- 34 - 20 - 24	- 7 - 21 - 18	- %82,9 - %17,1 - %48,8 - %51,2 - %57,1 - %42,9
Akdeniz Üniversitesi	- 40 - 30 - 35	- 17 - 27 - 24	- %70,2 - %29,8 - %52,6 - %47,4 - %59,3 - %40,7
Ankara Üniversitesi	- 24 - 29 - 23	- 17 - 20 - 26	- %58,5 - %41,5 - %59,2 – %40,8 - %46,9 - %53,1
Batman Üniversitesi	- 19 - 23 - 22	- 12 - 8 - 10	- %61,3 - %38,7 - %74,2 - %25,8 - %68,8 - %31,3
Adıyaman Üniversitesi	- 36 - 27 - 26	- 16 - 25 - 14	- %69,2 - %30,8 - %51,9 - %48,1 - %65 - %35
İnönü Üniversitesi	- 35 - 26 - 33	- 17 - 26 - 34	- %67,3 - %32,7 - %50 - %50 - %49,3 - %50,7
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	- 25 - 25 - 29	- 27 - 27 - 25	- %48,1 - %51,9 - %48,1 - %51,9 - %53,7 - %46,3

Tablo 3 Yerleşen Öğrencilerin Cinsiyet Dağılımı ve Oranı (Yök Atlas, 2023).

Tablo-3 2021-2022-2023 yılları içerisinde ilgili üniversitelere yerleşen öğrencilerin cinsiyet dağılımını göstermektedir. Bu bağlamda hem yıllara göre öğrenci sayıları hem de yüzdelik oranları verilmiştir. Verilere bakıldığında üniversiteler

arasında önemli farklılıklar olduğu görülmektedir. Akdeniz Üniversitesi ve Batman Üniversitesi gibi bazı üniversitelerde erkek öğrenci oranı yüksek olsa da Ankara ve Adıyaman Üniversitesi gibi bazı üniversitelerde ise kadın öğrenci oranı artmaktadır. Bu durum üniversitelerin akademik ve bölgesel çeşitliliklerinden kaynaklanabileceği gibi, tercih edilen bölümlerin cinsiyet dağılımındaki eğilimlerin bir sonucu olarak da ele alınabilmektedir. Genel olarak bakıldığında ise bazı üniversitelerde cinsiyet dengesi sağlanmaya başlanmış durumdadır. Bununla birlikte kadın öğrenci oranında bir artış eğilimi de gözlenmektedir. Söz konusu eğilim Türkiye'deki yükseköğretimdeki ve özel güvenlik ve koruma bağlamında cinsiyet dağılımının giderek daha dengeli hale gelmesi açısından dikkate değer bir değişim olarak görülmektedir.

Üniversite	**Öğrencilerin Geldikleri Coğrafi Bölgeler (2021-2022-2023)**						
	Akdeniz	D.Anadolu	Ege	G.D Anadolu	İç Anadolu	Marmara	Karadeniz
İstanbul Üniversitesi	- 2 - 2 - x	- 2 - x - x	- x - x - 1	- 3 - 2 - 3	- 1 - 1 - 1	- 16 - 21 - 25	- 7 - 5 - 2
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	- x - x - 1	- 29 - 28 - 29	- x - x - x	- 2 - 2 - 1	- x - 1 - 1	- x - x - x	- x - x - x
Necmettin Erbakan Üniversitesi	- x - 3 - 4	- x - 2 - x	- x - 1 - 1	- x - x - 2	- x - 24 - 24	- x - x - 1	- x - 1 - x
Bursa Uludağ Üniversitesi	- 4 - x - 4	- 3 - 1 - 4	- x - 4 - x	- 4 - 2 - 3	- x - 3 - 6	- 25 - 25 - 21	- 5 - 6 - 4
Akdeniz Üniversitesi	- 20 - 26 - 35	- 4 - 6 - 3	- 7 - 8 - 4	- 5 - 4 - 7	- 12 - 6 - 5	- 7 - 2 - 4	- 2 - 5 - 1
Ankara Üniversitesi	- 1 - 8 - 4	- 4 - x - 1	- x - 1 - 1	- 3 - 2 - 2	- 26 - 30 - 33	- x - 1 - x	- 7 - 7 - 8
Batman Üniversitesi	- x - x - x	- 3 - 5 - 1	- x - x - x	- 28 - 25 - 30	- x - x - x	- x - x - 1	- x - 1 - x
Adıyaman Üniversitesi	- 3 - 4 - 1	- 4 - 2 - 2	- x - 1 - x	- 43 - 41 - 36	- 1 - 1 - x	- x - 1 - x	- 1 - 2 - 1
İnönü Üniversitesi	- 2 - 3 - 9	- 42 - 36 - 44	- x - 1 - 1	- 4 - 9 - 11	- 3 - 1 - 1	- x - 1 - 1	- 1 - 1 - x
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	- 3 - 1 - 3	- 1 - 3 - 4	- x - x - 1	- 1 - 1 - 3	- 4 - 2 - 7	- 3 - 3 - 2	- 40 - 42 - 34

Tablo 4 Öğrencilerin Üniversitelere Geldikleri Coğrafi Bölgeler

Yukarıdaki tablo Türkiye'deki özel güvenlik ve koruma programlarının bölgesel olarak nasıl bir çekim gücüne sahip olduğunu göstermek bakımından önemli veriler sunmaktadır. Tablo incelendiğinde üniversitelerin çoğunlukla bulundukları bölgeden öğrenci çekme eğilimleri dikkati çekmektedir. Buna Örnek olarak bakıldığında Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Bölgesi'nden, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Karadeniz Bölgesi'nden, İnönü Üniversitesi'nin ise Doğu Anadolu Bölgesi'nden öğrenci çekme eğiliminde olduğu görülmektedir. Söz konusu durum öğrencilerin genellikle kendi bölgelerindeki üniversiteleri tercih etme eğiliminde olduğunu gösterir niteliktedir. Yine bu duruma uygun olarak uzak bölgelerde yer alan üniversiteler coğrafi olarak daha uzak bölgelerden öğrenci çekme hususunda zorlanmaktadır. Buna örnek olarak ise Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nin Ege ve Marmara Bölgelerinden çok az öğrenci çekerken, Akdeniz Üniversitesi'nin de Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden daha düşük sayıda öğrenci çekmesi verilebilmektedir. Buna karşın İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerde yer alan üniversitelerin Türkiye'nin birçok bölgesinden öğrenci çekebildiği de görülmektedir. Söz konusu durum bir büyükşehir avantajından öte bir durumda olmakla birlikte Türkiye'nin en büyük şehirleri olması hasebiyle görülen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. Sektörel Durum Değerlendirmesi

Ülkemizde özel güvenlik hizmetlerini düzenleyen ilk yasa 22.07.1981 tarihli olan 2495 sayılı Bazı Kurum ve Kuruluşların Korunması ve Güvenliklerinin Sağlanması Hakkında Kanundur. Bu kanun ise özel güvenlik hizmetlerinin ve çerçevesinin daha net bir oluşumunu sağlayan 10.06.2004 tarihinde kabul edilen 5188 Sayılı Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanun ile yürürlükten kaldırılmıştır (Mevzuat.gov.tr, 2004).

Türkiye'de olukça potansiyeli olan ve gelişimine devam eden bir sektör olarak özel güvenlik alanı bazı sorunlarla da karşı karşıya kalmaktadır. Bunlar içerisinden en önemli olarak addedilen sorunlardan birisi profesyonelleşme anlamında yaşanmaktadır. Bu bağlamda ….'da sadece sertifika almanın özel güvenlik görevlisi olmak için asgari şart olarak görüldüğü dile getirilmekte buna karşın sonraki aşamaları için bir yükselme veya devam kriterlerinden bahsedilmemektedir. Bu durum hem profesyonelleşmenin devamı hem de sektör için olumsuz bir olarak açığa çıkmakta, eğitim sürecinin güçlendirici unsurlarını devreye sokmayı da gerektirmektedir (TOBB, 2014, s. 10). Aynı zamanda bir diğer sorun ise özel güvenliğin niceliğinin aksine niteliksel olarak olması gereken yerde olmamasıdır. Bu kapsamda ilk olarak ele alınabilecek sorunlardan birisi özel güvenlik istihdam eden şirketlerin genellikle bunu güvenliği sağlamaktan öte kanuni yükümlülük-

lerini yerine getirmek için gerçekleştirmesidir. Bu durum da kendi işi dışında birçok işle meşgul olabilen, toplumsal olarak imajı sallantılı ve iyi anlaşılamayan bir meslek imajını ortaya çıkarmaktadır. Toplumda yerleşen sadece bir sertifika alarak güvenlik görevlisi olma durumu mesleğin niteliksel olarak gelişiminin önünü tıkamakta sadece niceliksel bir gelişimde sektör ve mesleğin gereken potansiyeline ulaşmasını engellemektedir. Bu bağlamda sektörün ve mesleğin kazanımlarının artması için profesyonelleşme konusu ve meslek eğitimi daha da önem kazanmaktadır. Özellikle mesleki eğitimin sadece saat üzerinden değerlendirilip sertifika ile sonuçlanmasının ötesinde önlisans düzeyinde iki yıllık eğitimin verimli bir yolla verilmesi niteliksel gelişimi de gerçekleştirebilecek bir yol olarak görülmektedir. Bunun yanı sıra eğitim sürecinin yanı sıra mesleki şartların iyileştirilmesi, sosyal hakların kazanımı ve meslek imajının güçlendirilmesi çok daha güçlü bir öğrenci profilini söz konusu sektöre yönlendirebilecek daha gelişime açık bir çalışan grubunun doğmasına yol açabilecektir (TOBB, 2012). Bu durum mesleki gelişimin hem imaj hem de çalışan kalitesi bakımından yükselmesini sağlayacak bu durum da mezunların sektör içerisinde kalma taleplerini güçlendirecektir.

AÇIKLAMA	SAYI	TOPLAM
Özel Güvenlik Eğitim Kurumu Sayısı	563	2303
Özel Güvenlik Şirketi Sayısı	1.311	
İl Özel İdare/Belediye Şirketi Sayısı	359	
İl Özel İdare/Belediye Şirketi (GEÇİCİ FİB)	1	
Alarm İzleme Merkezi Sayısı	69	
Özel Güvenlik İzni Alan Yer Sayısı	101.092	101.092
Kişi Koruma İzni Alan Sayısı	335	335

Tablo 5 Türkiye'de Kolluk Gücü ile Özel Güvenlik Çalışanı Sayıları (EGM, 2024)

Türkiye'de 563 özel güvenlik eğitim kurumu vardır. Bu kurumlar, özel güvenlik görevlisi olarak çalışmak isteyen kişilere eğitim sağlayan kurumlardır. Bunun yanı sıra 1.311 özel güvenlik şirketi bulunmaktadır. Bu şirketler ise çeşitli sektörlerde özel güvenlik hizmeti sunmak için kurulmuş ve bu ilgili alanda eğitim vermektedir. 359 ilde özel idare veya belediye güvenlik şirketleri aktif haldedir. Bu şirketler ise kamu kurumlarına bağlı özel güvenlik hizmetlerini yerine getirmektedir. Türkiye'de geçici faaliyet izin belgesine sahip sadece bir özel idare veya belediye şirketi vardır. Bu durumda ise özel izinle ve geçici süreyle çalış-

maktadır. Türkiye'nin her yerinde 69 alarm izleme merkezi bulunduğu görülmektedir. Bu merkezler güvenlik ve izleme hizmeti sunarak işlevlerini yerine getirmektedir. 101.092 yer için ise özel güvenlik izni verilmiştir. Bu yerler ise özel güvenlik personelinin yoğun olarak çalıştığı yerlere örnek olarak verilebilmektedir.. 335 kişi ise koruma izni almış durumdadır. Bu izin genellikle belirli kişilerin korunması için verilmektedir.

Aktif Çalışan Özel Güvenlik Görevlisi Sayısı	**KAMU**	**SİVİL**
	189.463	186.050
Kolluk Gücü	POLİS	JANDARMA
	319.593	55.920
Geçerli Özel Güvenlik Görevlisi Kimliği Olan Kişi Sayısı	**SİLAHLI**	**SİLAHSIZ**
	568.044	288.485

Tablo 6 Türkiye'de Özel Güvenlik Sektörü (EGM, 2024)

Yukarıdaki tablo kamu ve sivil alanda aktif olarak görev yapan özel güvenlik görevlisi sayıları ile kolluk kuvvetlerinin sayılarını sunmaktadır. Aktif çalışan özel güvenlik görevlisi sayısına bakıldığında kamuda 189.463 özel güvenlik görevlisi bulunurken sivilde ise 186.050 özel güvenlik görevlisi bulunduğu görülmektedir. Kamu ve sivil sektördeki özel güvenlik görevlisi sayıları birbirine çok yakın olarak seyretmektedir. Bu durum Türkiye'de özel güvenlik hizmetlerine hem kamu hem de özel sektörde yoğun bir talep olduğunu göstermektedir. Buna karşın özel sektör ile kamu dağılımının bu kadar yakın olması mesleğin özel alanı öne çıkaran nitelikleri bakımından ele alındığında daha çok profesyonelleşme alanının da bulunduğu görülmektedir. Sektörün verilerinin kolluk gücü ile karşılaştırılması da önemlidir. Türkiye'de bulunan polis sayısı toplam 319.593 olarak verilirken jandarma sayısı ise 55.920 olarak verilmiştir. Buna göre Türkiye'de kamu ve özel sektör toplamı olarak 375.513 özel güvenlik görevlisi bulunurken polis ve jandarma toplamı ise 375.515 olarak görülmektedir. Bu durum özel güvenlik sektörünün büyüklüğünü ve kapasitesini gösteren önemli verilerden biri olarak değerlendirilmektedir. Geçerli özel güvenlik görevlisi kimliği olan kişi sayısına bakıldığında ise silahlı özel güvenlik görevlisi kimliği olan kişi sayısının 568.044 olduğu görülmektedir. Silahsız özel güvenlik görevlisi kimliği olan kişi sayısı ise 288.485'tir. Silahlı güvenlik görevlisi sayısının silahsız güvenlik görevlisi sayısından oldukça fazla olduğu dikkati çekmektedir. Söz konusu veriler aynı zamanda kamu ve özel sektörde çalışan güvenlik görevlilerinin yanı sıra Türkiye'deki toplam kolluk kuvvetlerinin sayısal büyüklüğünü ve bu sayede niceliksel karşılaşmasını da ortaya koyarak mümkün kılmaktadır. Kolluk güçleri ve özel güvenlik görevlileri sayısının yüksek olması, güvenliğe ve sektöre verilen önemi

de göstermektedir. Bununla birlikte değerlendirildiğinde silahlı güvenlik görevlisi talebinin sektörde daha çok talep edildiğini göstermektedir. Aynı zamanda Türkiye'de güvenlik sektörünün hem kamu hem de sivil alanlarda ne kadar yaygın olduğu da görülmektedir.

Kamu sektöründe çalışan özel güvenlikler kapsamında yapılan bir araştırmada bazı demografik özelliklere ulaşılmıştır. Araştırmanın 266 özel güvenlik görevlisi ile yapıldığı görülmektedir. İlk etapta bakılan cinsiyet dağılımı sonucunda araştırmaya katılan özel güvenlik görevlilerinin yaklaşık yüzde 87'si erkek iken yaklaşık yüzde 13'ü ise kadındır. Bu durum 232 erkeğe karşılık 34 kadın olarak görülmektedir. Aynı zamanda 111 katılımcı evli iken 155 katılımcının ise bekar olduğu görülmektedir. Bu durum oransal olarak evlilerin oranının %41,7 olduğunu bekarların oranının ise %58,3 olduğu görülmektedir. Katılımcıların %88.8'i 20-39 yaş arasındadır. En büyük grubu ise %60.2 oranında 20-29 yaş aralığındaki genç özel güvenlik görevlileri oluşturmaktadır. Buna karşılık 50 yaş ve üzeri katılımcıların oranı oldukça düşüktür. Bu durum sektörlerdeki evli bekar oranını açıklamak için kullanılabiliyor olsa da çalışma şartları, geçim sıkıntıları ve vardiyalı sistem gibi negatif olabilecek unsurlar da düzenli bir hayatı zorlaştırıyor görünmektedir. Katılımcıların %69'u beş yıl ve daha az süredir çalışmaktadır, bu durum özel güvenlik sektöründeki görevlilerin büyük çoğunluğunun görece daha kısa süredir çalıştığını gösterir niteliktedir. Aynı zamanda eğitim durumlarına bakıldığında ise Katılımcıların %57'si lise, %38'i ön lisans mezunu iken, lisans ve lisansüstü mezunlarının oranı oldukça düşüktür. Bu, sektörde çalışanların büyük çoğunluğunun orta öğretim veya ön lisans seviyesinde eğitim aldığını göstermektedir (Aksu & Yamacı, 2024, s. 27). Buna karşı önlisans seviyesinde eğitim alanların kaçının özel güvenlik ve koruma programından mezun olduğu da belli değildir. Önlisans mezunu olan çalışanların sayısı %37,6 olsa da bu durum ilgili program mezuniyetini göstermediğinden net bir veri olarak görülmemektedir. Bu bağlamda tamamının bile ilgili program mezuniyetine sahip olduğu düşünülse kamu sektöründe çalışan özel güvenlik görevlilerinde bile diplomalı olarak bu işi yapan çalışan sayısının az olduğu görülmektedir.

Ankara'da kamu ile özel sektörde görev yapan özel güvenlik görevlileri ile yapılan bir diğer araştırma ise toplamda 1251 katılıma ulaşmıştır. Anket verilerinin kullanıldığı çalışmada analiz için ise t Testi, ANOVA ve Tukey Testi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda bazı demografik verilerin ve çalışma alanının profesyonelleşme düzeyinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kadın özel güvenlik görevlilerinin profesyonelleşme tutumları erkeklerden daha yüksek gerçekleşmiştir. Bununla birlikte çalışmamız kapsamından bir diğer önemli sonuç ise özel güvenlik meslek yüksekokullarından mezun olan çalışanların profesyonelleşme

tutumlarında eğitim kurumlarından mezun olanlara göre pozitif yönde anlamlı farklılaşmanın tespit edilmesidir. Yaş değişkeninin de önemli olduğu görülmekte fakat daha genç, meslekte az deneyimli olanların profesyonelleşme tutumlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Mesleğin içerisinde daha fazla kaldıkça profesyonelleşme tutumunun azalması üzerinde durulması gereken ciddi mesleki problemlere işaret eder niteliktedir. Kamu ve özel sektör istihdamı arasında profesyonelleşme düzeyleri açısından farklılıkların bulunduğu doğrulanmıştır. Özel sektörde çalışanların profesyonellik düzeylerinin daha yüksek olduğu, kamu görevlilerinin ise bağlılık ve aidiyet açısından daha düşük puan aldıkları belirtilmiştir (Demirci, 2021, s. 171-173). Bu durum da genel kapsamlı değerlendirme gerektiren bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.

Farklı bir çalışma ise iş doyumunun, çalışanların psikolojik sağlıkları ve şiddet eğilimleri üzerindeki etkisi üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda yüksek iş doyumunun olumlu tutumlar ile düşük iş doyumunun ise olumsuz durumlar ve stres ile ilişkili olduğu varsayılmaktadır. Anket yöntemiyle gerçekleşen araştırma iş doyumu ve şiddet eğilimi üzerine odaklanmış bu alana yönelik hazırlanmış ölçekleri kullanmıştır. Çalışma, yüksek iş tatmini olan özel güvenlik görevlilerinin düşük iş tatmini olanlara göre daha az şiddet uyguladığını göstermiştir. Bununla birlikte adil ve destekleyici bir çalışma ortamının da yüksek iş doyumu ile ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır (Karakuyu & Bedir, 2020, s. 1087-1090). Bu da bir diğer ele alınan unsurlardan biriyle oldukça ilgili bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışma sahasının profesyonelleşmesi ve meslek imajının düzeltilmesi için çalışanların yanı sıra işverenlerin de birtakım sorumlulukları bulunmakta bunun başında ise adil ve destekleyici bir çalışma ortamının ortaya çıkarılması gerekmektedir.

4. Eğitim Sürecinin Eğilimi ve Sektörel Durum İlişkisi

Çalışma kapsamında eğitim süreciyle ilişkili olarak ele alınan demografik verilerin özel güvenlik sektöründe artan iş gücü talebi, cinsiyet dengesi, bölgesel dağılım ve profesyonelleşme eğilimleri gibi unsurlar üzerinden değerlendirilerek sektörün gelişim potansiyeline ve geleceğine yönelik yorum yapma imkanını arttırdığı varsayımında bulunulmaktadır. Bununla birlikte sektör geleceğinde özel güvenlik ile ilişkili önlisans mezuniyetinin sektörün profesyonellik ve meslek imajı beklentisiyle daha önemli hale geleceği ön görülmektedir.

İlgili bağlamda sektörel durumun şu anki görünümü ile mevcutta öğrencilerin tercih eğilimleri birlikte değerlendirildiğinde bazı sonuçlara ulaşmak mümkündür. İlgili araştırma üniversitelerde özel güvenlik programlarına kayıtlı öğrencilerin cinsiyet dağılımının yıllara göre değişimini ele almaktadır. Bu kapsamda

eğitim bağlamında erkek öğrenciler sayıca daha fazla olsa bazı üniversitelerde kadın öğrencilerin daha fazla olduğu da görülen bir durumdur. Bu durum özellikle önlisans mezunu özel güvenlik görevlileri bağlamında sektörün zamanla daha dengeli bir cinsiyet dağılımına yönelebileceğini ve özel güvenlik alanında kadınların istihdam oranlarının artabileceğini göstermektedir. Aynı zamanda eğitim ile mesleğe girenler arasında cinsiyet dağılımının şeflik veya yöneticilik gibi alanlarda da cinsiyet dağılımı değişme gösterebilecektir.

Üniversitelerin bulunduğu yere göre öğrenci çekim gücünün değiştiği görülmektedir. Buna karşılık ele alınan tüm coğrafi bölgelerde programlar ilk 10 üniversite kapsamında dolmaktadır. Bu durum bölgesel olarak talep farklılaşması olduğu yönünde bir bulgu olmadığı göstermektedir. Bu bağlamda eğitim yönünde talebin devam ettiği görülmektedir. Örneğin, öğrencilerin kendi bölgelerinde yer alan üniversiteleri tercih etme eğilimine bakıldığında mezunlarının işgücü piyasasında yerel olarak istihdam edilme olasılığının arttığı düşünülmektedir. Bu durum aynı zamanda mezunların mezun oldukları yerlerde çalışabilecekleri yerel fırsatların önemini vurgularken sektörün de bu şekilde bir gelişimini mümkün kılması imkân dahilindedir. Eğitim unsuru bu şekilde bölgesel güvenlik ihtiyaçlarına cevap veren bir yerel iş gücü kaynağı da sağlar durumdadır.

Ayrıca üniversitelerin yerleştirme puanları ve başarı sıralamaları da verilmiştir. Bu veriler doğrultusunda öğrencilerin programlara olan ilgilerinin zaman içindeki değişimini ele almak mümkündür. Örnek olarak bakıldığında daha yüksek puanlarla yerleşilen üniversiteler öğrenciler tarafından daha çok tercih edilmektedir ve bu tercihler sektörde nitelikli iş gücünün gelişimine katkıda bulunmaktadır. Özel güvenlik sektörüne yönelik akademik ilginin artması durumu da sektöre daha yüksek nitelikli ve donanımlı çalışanlar kazandırma potansiyeline sahiptir. Bu durum daha önceki raporlarda vurgulanan imaj sorunu ile profesyonelleşme sıkıntısına yönelik orta vadeli bir çözüm olarak ele alınabilecektir.

Çalışma ayrıca Türkiye'deki özel güvenlik şirketlerinin, eğitim kurumlarının ve özel güvenlik izni verilen yerlerin sayısını ele almaktadır. Söz konusu veriler değerlendirildiğinde Türkiye'de oldukça yüksek sayıda özel güvenlik ile ilgili eğitim kurumu olduğu görülmektedir. Bu durum mezunların iş bulma şansının yüksek olduğu düşüncesiyle de ilişkili olmakla beraber özellikle kamu ve özel sektörde güvenlik ihtiyacının artması nedeniyle bu kanının da güçlendiği görülmektedir. Sektördeki iş gücü ihtiyacı ile paralel olarak bu programların tercih edilmesi, mezunların sektörde hızla yer bulabilmelerini süreci birbirini takip etmekte ve eğitimli özel güvenlik personeli talebini karşılama ihtimali ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte "amatörlük" olarak daha önce ifade edilen problemin

raporlarda belirtilen sektörel eleştiriye karşı daha profesyonel bir tutum sahibi çalışan grubunun yetiştirilmesiyle aşılması mümkün olabilecektir.

Çalışmada silahlı ve silahsız güvenlik görevlisi kimliği olan kişi sayısı da yer almıştır. Silahlı olarak hizmet veren özel güvenlik görevlisi sayısı silahsız olarak hizmet veren özel güvenlik görevlilerinden daha fazladır. Bu durum da sektörün silahlı güvenlik hizmetine daha büyük bir talep duyduğunu gösterir niteliktedir. Sektörde çalışmak isteyen bireylerin eğitim süreçlerinde silahlı güvenlik eğitimi de alarak mezun olmaları ve silahlı hizmet verebilme olanağına sahip olmaları öğrencilerin kariyer olanaklarını arttırabilir gözükmektedir.

5. SONUÇ

İlgili çalışma ile Türkiye'de özel güvenlik ve koruma eğitimi gören öğrencilerin demografik profilleri ve tercih davranışlarının analiz edilmesi ve sektörel durum ile birlikte incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma verilerinin öğrenciler ile ilgili istatistiklerini oluşturan kısmı YÖK Atlası'ndan alınarak 2024 taban puanları ve sıralamaları temelinde 10 üniversite özelinde incelenmiştir. Araştırma kapsamında Türkiye'nin farklı bölgelerinden devlet üniversitelerinde ücretsiz ve örgün eğitim alarak programa katılan öğrencilerin bölgesel dağılımları, cinsiyet oranları, başarı sıralamaları ve tercih eğilimleri ortaya konulmaktadır.

Demografik verilerde göze çarpan ilk bulgulardan birisi özel güvenlik programlarına daha fazla erkek öğrenci kayıt yaptırsa da bazı üniversitelerde kadın öğrenci oranının artmakta olduğudur. Bu durum sektörün geleceği ve erkek egemen bir meslek olarak görülen güvenlik alanında gelecekte cinsiyet değişimlerinin yaşanabileceği yönündedir. Aynı zamanda kadın çalışanlarda profesyonelleşme tutumlarının daha yüksek olması da mesleki anlamda önemli eleştirilerden birisi olan söz konusu tutumun sağlanmasında etkili olabilecektir.

Sektördeki iş imkanlarının artışı ve bununla paralel olarak da özellikle silahlı güvenlik görevlisi taleplerinin fazla olması gibi unsurlar öğrencilerin gelecek planlarını şekillendirmektedir. Türkiye genelinde 563 özel güvenlik eğitim kurumu ve 1311 özel güvenlik şirketi bulunurken buna karşın sektörde eğitimli personel gereksiniminin yüksek olduğu söylenebilmektedir. Yine araştırmalarda vurgulandığı üzere ilgili eğitimin verildiği önlisans programlarından mezun olan öğrencilerin profesyonellik tutumları daha yüksek değerlendirilmektedir. Bu durum da gelecekte sektörel talebin ilgili program mezuniyetinin daha fazla önemseneceği bir yapıya ve profesyonellik isteğine yöneleceğini göstermektedir.

Sektör için bir diğer önemli düzenleyicinin ise asli olarak kanuni yapısıdır. 5188 sayılı kanun ile birlikte özel güvenlik alanının yeniden düzenlendiği görülmektedir. Bu kanun aynı zamanda özel güvenlik hizmetlerinden faydalanmak isteyenlerin özel güvenlik şirketlerinden hizmet alma zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Kanunun bu düzenlemesi ile birlikte 2004 yılından itibaren olmak üzere şirketlerin kurulmasını ve güvenlik hizmeti almak isteyen kurum, kuruluşların ile kişilerin şirketlerden hizmet alması gerekliliği kısa süre içerisinde şirket sayısının artışı ile sonuçlanmıştır (Uçkun, Yüksel, & Demir, 2012, s. 29). Hızlı seyreden artış süreci neticesinde sayının hızla artması güvenlik şirketlerinin faaliyetlerinin denetimlerinde ve mesleğin profesyonelleşmesi sürecinde zaaflar doğurmuştur.

Sektörde devam eden profesyonellik eksikliği, meslek imajının olumsuz seyretmesi ve çalışan niteliği gibi problematik alanlar mevcuttur. Öğrenci talep ve yerleşimleri ile artan öğrenci sayısına bakıldığında bu alanda eğitim gören öğrencilerin kariyer planlarını sektörde kalmak üzere çizmeleri durumunda söz konusu problemlerin de azalabileceği düşünülmektedir. Coğrafi farklılık göstermeden devam eden öğrenci talebi ve yüksek başarı puanlarıyla tercih edilen üniversitelerin daha fazla talep görmesi durumu programların nitelikli iş gücü yetiştirme sürecine olumlu katkı sunduğunu ortaya koyar niteliktedir.

Kaynakça

Aksu, M., & Yamacı, R. (2024, Mart). Kamu Kurumlarında Çalışan Özel Güvenlik Görevlilerinin İş Tatminlerinin Vardiyalı Çalışma Sistemi ve Demografik Özellikler Açısından İncelenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1*, s. 19-40. doi:DOI: 10.17494/ogusbd.1317092

Demirci, U. (2021). Özel Güvenlik Görevlilerinin Profesyonelleşme Tutumları: Türkiye'de Ampirik Bir Çalışma. *Verimlilik Dergisi*(2), s. 157-176.

EGM. (2024, Kasım 4). *Özel Güvenlik İstatistikleri*. Kasım 2, 2024 tarihinde www.egm.gov.tr: https://www.egm.gov.tr/ozelguvenlik/ozel-guvenlik-istatistikleri adresinden alındı

Karakuyu, A., & Bedir, A. (2020). Özel Güvenlik Görevlilerinin İş Doyum Düzeylerine Göre Şiddet Eğilimlerinin İncelenmesi. *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi, 7*(53), s. 1086-1091. doi:http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.1852

Mevzuat.gov.tr. (2004). *Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanun*. Kasım 7, 2024 tarihinde Mevzuat.gov.tr: https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5188.pdf adresinden alındı

TOBB. (2012). *Türkiye Özel Güvenlik Hizmetleri Meclisi Sektör Raporu 2012.* Ankara: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği.

TOBB. (2014). *Türkiye Özel Güvenlik Hizmetleri Meclisi Sektör Raporu 2014.* Ankara: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği.

Uçkun, G., Yüksel, A., & Demir, B. (2012). Özel Güvenlik Sektörünün Türkiye'deki Rolü ve Dünyadaki Konumu. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, s. 22-30.

YÖK. (2024, Temmuz 10). *Üniversitelerarası Kurul Toplantısı*. Kasım 5, 2024 tarihinde www.yok.gov.tr: https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2024/259-universitelerarasi-kurul-toplantisi.aspx adresinden alındı

YÖK. (2024). *Yök Atlas*. Kasım 10, 2024 tarihinde yokatlas.yok.gov.tr: https://yokatlas.yok.gov.tr/tercih-sihirbazi-t3-tablo.php?p=tyt adresinden alındı

Yök Atlas. (2023). *Özel Güvenlik ve Koruma*. Kasım 2, 2024 tarihinde yokatlas.yok.gov.tr: https://yokatlas.yok.gov.tr/onlisans-program.php?b=40003 adresinden alındı

BÖLÜM 24

Aliağa İlçesinde Endüstriyel ve Kentsel Büyüme İlişkisinde Zamansal /Mekânsal Bir Analiz

Çiğdem Ünal[1]

[1]İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, ORCID No: 0000-0003-0515-495X

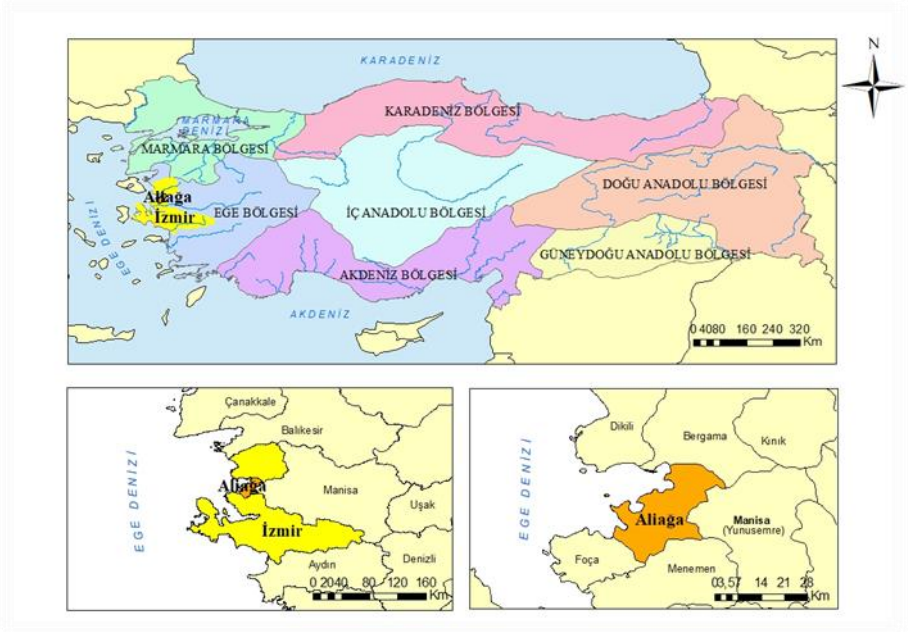
GİRİŞ

Özellikle 20. Yüzyılda hızını artıran sanayileşme faaliyetleri, gelişmekte olan birçok ülkede kentsel alanlarda nüfus artışına ve dolaysıyla kentsel büyümeye neden olmaktadır. Yoğun göçle ortaya çıkan kentsel büyüme ise var olan arazi kalıplarında birtakım değişiklikleri ortaya çıkarmaktadır. Kentsel büyüme, bir kentsel alanın çevresindeki alanlara doğru genişlemesi olarak tanımlanabilir. Küçük kasabalar ve kırsal alanlar, tarihsel olarak nüfus büyüklüğü arttıkça ve ilgi çekici hale geldikçe yakınlarında bulunan metropolün sosyal dokusuna ve ekonomik hayatına mekânsal olarak uyum sağlamaya ve değişmeye başlarlar (Lichter vd., 2021). Kentsel büyümeyi ortaya çıkaran çeşitli sebepler vardır. Sanayileşme süreciyle birlikte ortaya çıkan kentleşme süreci kuşkusuz bu büyümeyi ortaya çıkaran en büyük etkenlerden birisidir. Sanayi devrimiyle ortaya çıkan üretim yapısındaki değişim ve yeni pazarların oluşum mekanizmaları, kentlerde tarımsal üretim biçimlenmesi yanında endüstriyel üretim alanlarının gelişmesine ve zamanla kümelenmesine yol açmıştır. Kentin sanayileşme sürecinde kazandığı bu işlevler, zamanla kentin farklı mekânsal ölçeklerde arazi kullanım yapılarında çok boyutlu bir değişime sahip olmasına neden olmuştur.

Türkiye'de özellikle 1960'lı yıllarda etkisini artıran iç göçlerle başlayan, kentlerde nüfus artışı ve kentin mekânsal genişlemesinin yarattığı sorunlar ile arazi kullanım kalıplarındaki değişimler 1980'li yıllarda kendisini daha belirgin bir şekilde hissettirmiş ve bu konuda yapılan araştırmalar da önem kazanmıştır. Arazi kullanımı ve arazi örtüsü değişiminin incelenmesi ile ilgili literatürde pek çok çalışma bulunmaktadır. Döker ve Aydoğdu (2019), "Gebze'de şehirsel büyümenin mekansal zamansal analizi" başlıklı çalışmasında; şehirsel büyümenin yönü ve boyutlarını Landsat uydu verilerini kullanarak analiz etmişlerdir. Benzer bir çalışma Timur ve diğ. tarafından 2021 yılında yapılmıştır. Arazi kullanımının zamansal ve mekânsal değişimini Nazilli İlçesi örneği üzerinden ele almışlardır. Araştırmada İlçenin 2004 ve 2019 yıllarına ait Google Earth uydu görüntüleri kullanılarak, ArcGIS 10.5 programı aracılığıyla manuel sınıflandırma yapılmış, beş ana AÖ/AK sınıfı oluşturulmuş ve sayısallaştırma yapılmıştır. Aşık ve Kaçmaz (2021), 2012 ve 2018 arazi kullanım/arazi örtüsü (AKAÖ) haritaları kullanılarak Burdur İli Merkez İlçesi'nde peyzaj değişikliklerini incelemişlerdir. AKAÖ sınıfları arasında en büyük dönüşümün tarımsal alanlar ile doğal/yarı doğal alanlar arasında olduğunu ve endüstriyel/ticari alanlar ile sulak alanlarda parçalanmanın arttığını ortaya koymuşlardır. Köse 2023 yılında "sanayi kuruluşlarının mekânsal değişim üzerindeki etkileri: Kozan şehri örneği" isimli araştırmasında Kozan merkezinin şehirsel gelişimini ve yakın çevresinde meydana gelen mekânsal dönüşümü belirlemek amacıyla 30 m mekânsal çözünürlüğe sahip

Landsat uydu görüntüleri ABD Jeoloji Servisi'nin (USGS) web sitesinden elde etmiştir. Araştırmanın sonucunda hızlı kentleşme neticesinde arazi kullanımının değişim ve dönüşümü ortaya konulmuştur. Tunalı ve Akengin (2024), Silivri'de 1990-2022 yılları arasında meydana gelen arazi kullanımı değişimlerini Landsat uydularından elde edilen uydu görüntüleri kullanarak elde ettikleri görüntüleri ArcMap 10.5 programı aracılığıyla analiz etmişlerdir. Sahada 1990-2022 yılları arasında konut ve sanayi alanlarında önemli ölçüde artış olurken, tarım ve mera alanları ile orman alanlarında azalış olduğunu tespit etmişlerdir.

Bu araştırmada İzmir metropol kentinin kuzeyinde yer alan Aliağa ilçesinde (Şekil 1) sanayileşmenin başlamasıyla ortaya çıkan kentsel büyüme ve arazi kullanımındaki değişim zamansal ve mekânsal olarak incelenmiştir. Aliağa ilçesinin ekonomik tarihine bakıldığında 1970'li yıllara kadar balıkçılık ve tarıma dayalı bir yapı gösterdiği görülür. 1960'lı yılların başında yapılan planlı kalkınma planlarıyla Türkiye'de birçok yerleşim alanlarında ekonomik görünüm yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Bu yerleşmelerden biri olan Aliağa ilçesinin 1965 yılında İzmir'in sanayi alt bölgesi olarak planlanmasıyla sanayi atılımları daha hızlı bir şekilde gelişmeye başlamıştır (Ünal, 2019 ve 2023). Bugün Ege Bölgesinin önemli dış ticaret merkezi konumunda olan Aliağa'nın, 1960 yılında nüfusu 2860 kişi iken 2024 verilerine göre 106 bin kişinin üzerine çıkmıştır. İlçe' de 1970'li yıllara kadar balıkçılık ve tarıma dayalı ekonomik yapı hâkim olması çalışan nüfusun önemli bir bölümünün bu sektörde toplanmasına neden olmuştu. Ancak 1965 yılında Aliağa'nın İzmir'in sanayi alt bölgesi olarak planlanmasıyla, yerleşmenin ekonomik görünümü yavaş yavaş değişmeye başlamış ve bu değişimle birlikte yerleşmenin arazi kullanımında da önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır.

Şekil 1. Aliağa İlçesi Lokasyonu

Bu araştırmayı önemli kılan iki temel unsur vardır. Bunlardan birincisi İzmir metropol kentinin etki alanı içerisinde yer alan, ancak ondan bağımsız Türkiye'nin uluslararası düzeyde en önemli sanayi kuruluşlarına (PETKİM ve TÜPRAŞ, Kimya İhtisas Organize Sanayi Bölgesi, Gemi Söküm Tesisleri gibi) sahip olan ilçenin arazi kullanım kalıplarındaki değişimi anlamak açısından önemlidir. İkincisi ise arazi yönetimi kapsamında bu arazilerden planlı yararlanma ve bir program altında kullanımının sağlanması; fiziksel planlama kararlarına yön vermek açısından bir veri tabanı oluşturmaktadır. Bu verilerin ortaya konulması aynı zamanda kentsel mekânın sürdürülebilir büyümesinin sağlanması açısından da büyük önem arz etmektedir.

MATERYAL VE YÖNTEM

1985 yılında Avrupa Komisyonu tarafından başlatılan ve daha sonra Avrupa Çevre Ajansı'nın sorumluluğunda Avrupa Birliği-Avrupa Çevre Ajansı'na üye ülkelerde devam eden CORINE projesi çalışmaları Türkiye'de 1998 yılında başlamıştır. CORINE projesi temelde arazi örtüsü-arazi kullanımı çerçevesinde bir envanter çalışmasını kapsamaktadır. Nitekim bu çalışmalar elde edilen uydu görüntülerinin sınıflandırılması ile ilki 1990 yılı olmak üzere 2000, 2006, 2012 ve 2018 yıllarına ait, her 6 yılda bir düzenlenen ve analiz edilen arazi örtüsü-arazi

kullanım verileri ortaya konmaktadır. Arazi kullanımının sınıflandırılması ve zamansal ölçekte gerçekleşen değişimlerin tespit edilmesine yönelik oldukça faydalı bir sistemdir. CORINE projesinin önemli avantajlarından biri olan CBS ortamında kullanılmaya uygun ve hazır veri setleri arazide meydana gelen değişimlerin tespitini sayısal yöntemlerle incelenmesine olanak sağlamaktadır. Alanın arazi kullanımlarının zamansal ve mekânsal değişiminde kullanılan yöntem, bazı araştırmacıların çalışmalarında (Richards 2022, Kara & Karatepe 2012, Oğuz & Zengin 2011) kullandıkları metodolojileri dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Bu çalışmada CORINE Land Cover veri setlerinden 1990, 2000, 2006, 2012 ve 2018 veri setleri kullanılmıştır. Elde edilen veri setleri geniş bir spektrumda sınıflara ayrıldığı için (Tablo 1) daha anlamlı ve amaca yönelik olması açısından arazi sınıflandırılması genelleştirilmiş, ortak bir lejanta dönüştürülmüştür ve özellikle endüstriyel alanların gelişimi ortaya konmaya çalışılmıştır (Tablo 2). Bununla birlikte 2023 yılına ait veri seti için ESRI firmasının Sentinel-2 10 m Land Use/Land Cover veri seti kullanılmıştır. Ayrıca ortak bir lejant altında toplanan arazi sınıflarına ek olarak endüstriyel alanlar ortaya konulmuştur. Özellikle CORINE projesi kapsamında bu alanların sınıflandırılması yapılırken ESRI'ye ait olan veri setinde bu sınıflandırma yapılmamıştır. Bu sebeple 2018 yılına ait olan CORINE endüstriyel alanlar verisi CBS ortamında KML formatına dönüştürülmüş ve Google Earth Pro üzerine aktarılmıştır. 2018 yılına ait olan endüstriyel alanlar taranmış ve 2023 yılına kadar gelişim göstermiş olan bu alanlar ile diğer arazi kullanım sınıfları karşılaştırılmalı bir şekilde uydu görüntülerinden çizilerek tekrar CBS ortamına aktarılmıştır. Bu işlemler sonucunda 2023 yılına ait arazi örtüsü sınıfları ortaya konmuştur. Daha sonra CBS ortamında 1990, 2000, 2006, 2018 ve 2023 yıllarına ait olan Endüstriyel Alanların dağılımı ve gelişimi için ayrı bir harita hazırlanmıştır. Bunun yanı sıra zamansal ve mekânsal ölçekte değişim ve gelişim gösteren arazi kullanım sınıflarının Aliağa İlçesinde ne kadar ha alan kapladığı CBS ortamında hesaplanmış ve daha sonra elde edilen sonuçlar tablo haline getirilmiştir.

Tablo 1. CORINE Land Cover Veri Setlerine Göre Arazi Örtüsü Veri Sınıflamaları

Kesikli / Süreksiz Şehir Yapısı	Karışık Tarım Alanları
Endüstriyel ve Ticari Birimler	Doğal Bitki Örtüsü ile Birlikte Bulunan Tarım Alanı
Limanlar	Geniş Yapraklı Ormanlar
Maden Çıkarım Sahaları	İğne Yapraklı Ormanlar
Boşaltım Sahaları	Karışık Ormanlar
İnşaat Sahaları	Doğal Çayırlar
Spor ve Eğlence Alanları	Sklerofil Bitki Örtüsü
Sulanmayan Ekilebilir Alanlar	Bitki Değişim Alanları
Sürekli Sulanan Alanlar	Seyrek Bitki Alanları
Meyve Bahçeleri	Tuz Bataklığı
Zeytinlikler	Su Kütleleri
Mera Alanları	

Kaynak: Europeen Unıon. Coprnicus Land Monitoring Servise, Corine Land Cover (CLC) 2018

Tablo 2. Aliağa İlçesi İçin Arazi Kullanım Sınıflaması

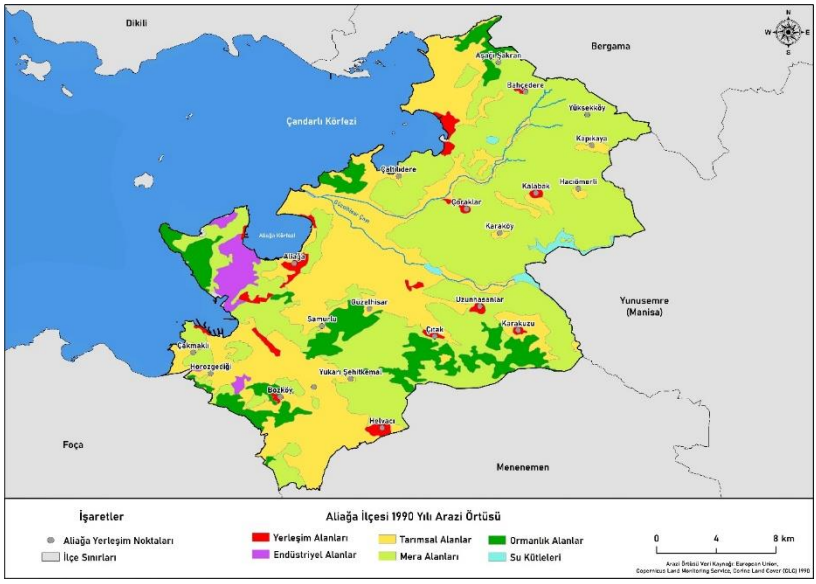
Arazi Örtüsü
Yerleşim Alanları
Endüstriyel Alanlar
Tarımsal Alanlar
Mera Alanları
Ormanlık Alanlar
Su Kütleleri

Çalışmada ilk olarak, CORINE arazi örtüsü sınıfları içerisinde ve alanının AÖ/AK doğrultusunda yeniden bir değerlendirmesi yapılmış ve arazi örtüsü 6 farklı sınıfa ayrılmıştır.

BULGULAR

Aliağa ilçesinde meydana gelen arazi kullanımının zamansal ve mekânsal değişiminde 1990-2023 dönemini kapsayan otuz üç yıllık dönem ele alınmıştır. Bu değişimde, elde edilen verilere göre oluşturulan 1990, 2000, 2012, 2018 ve 2023 yılına ait haritalar analiz edilecektir.

1990 Yılında Aliağa İlçesi Arazi Kullanımı

Şekil 2. Aliağa İlçesinde 1990 yılında arazi kullanımı

Tablo 3. 1990 Yılında Arazi Kullanımları ve Dağılımı

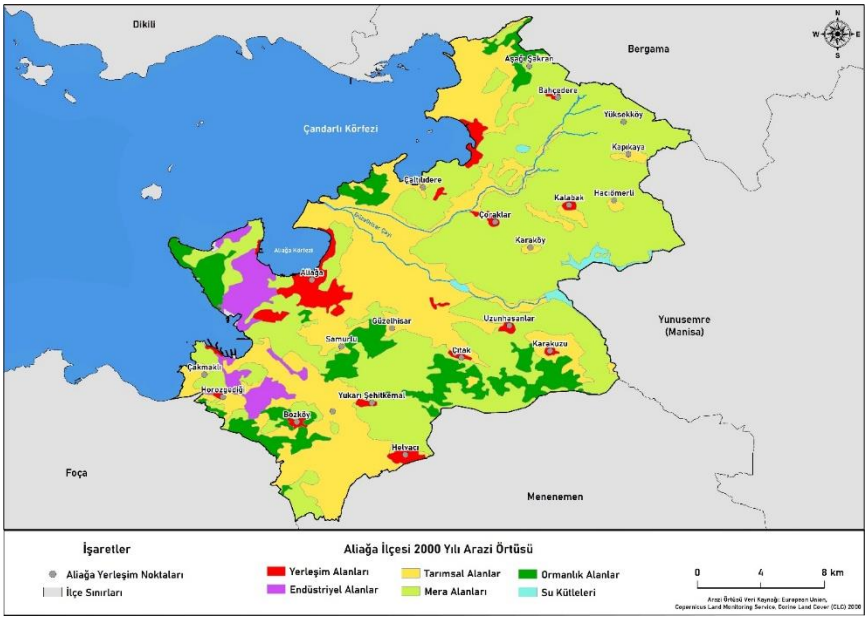
Arazi Örtüsü	**Alan (ha)**	%
Yerleşim Alanları	874	2.3
Endüstriyel Alanlar	838	2.2
Tarımsal Alanlar	12989	33.7
Mera Alanları	19724	51.1
Ormanlık Alanlar	3835	9.9
Su Kütleleri	302	0.8
Toplam	38562	100.0

Kaynak: Esri Land Cover Sentinel -2 10 Meter Land Use/Land Cover

1990 yılında Aliağa ilçesinde mera alanlarının diğer arazi sınıflarına göre daha fazla yer kapladığı görülmektedir. Bu tarihte %51.1'lik paya sahip olan mera alanlarının hemen arkasından %33.7'lik oranla tarımsal alanlar gelmektedir (Tablo 3). Oransal açıdan üçüncü sırada ormanlık alanları (%9.9) ve hemen arkasından yerleşim alanları (%2.3) yer alır. Endüstriyel alanlarının ise bu tarihte çok düşük bir paya (%2.2) sahip olması, sahada henüz sanayileşmenin başlamadığının göstergesidir. Daha öncede ifade edildiği gibi Aliağa ilçesi 1965 yılında İzmir'in sanayi alt bölgesi olarak ilan edilmiş ve bu tarihlerden sonra PETKİM ve demir çelik sanayisinin temelleri atılmış ve yatırımlar başlamıştır (Ünal, 219). 1990 yılında ilçedeki mevcut sanayinin neredeyse tamamının Aliağa Körfezinin

batısında yer alan Aliağa yarımadasında konuşlandığı görülmektedir. İlçe merkezini oluşturan yerleşim alanları Körfezin güneyinde dar bir kuşak boyunca uzanmaktadır. Kırsal yerleşim alanları ise arazi sınıfları dağılımda önemli alanlara sahip olan tarımsal ve mera alanları üzerinde veya yakın çevresinde yer alırlar (Şekil 2).

2000 Yılında Aliağa İlçesi Arazi Kullanımı

Şekil 3. Aliağa İlçesinde 2000 yılında arazi kullanımı

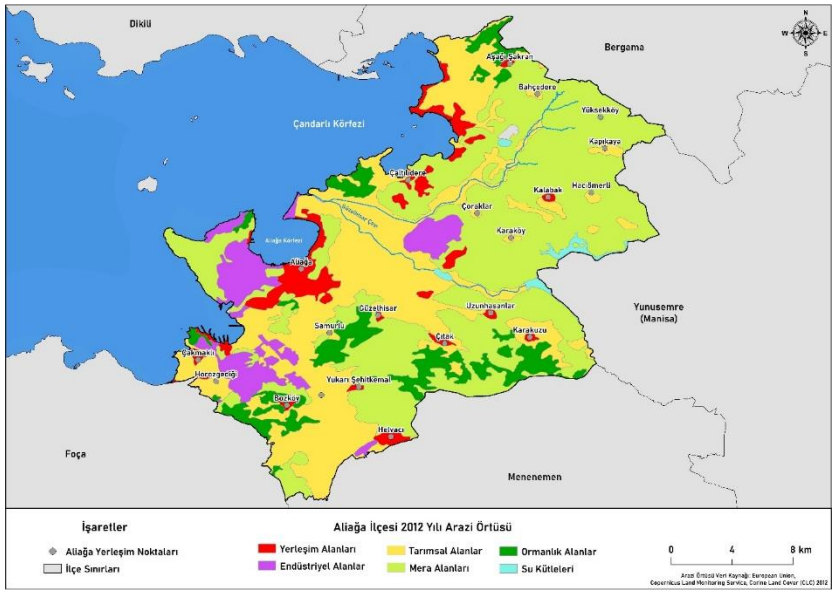
Tablo 4. 2000 yılında arazi kullanım sınıflarının kapladığı alan ve oranları

Arazi Örtüsü	Alan (ha)	%
Yerleşim Alanları	1431	**3.7**
Endüstriyel Alanlar	1401	**3.6**
Tarımsal Alanlar	12016	**31.1**
Mera Alanları	19793	**51.3**
Ormanlık Alanlar	3635	**9.5**
Su Kütleleri	302	**0.8**
Toplam	38578	**100.0**

Çalışma sahasına ait 2000 yılı verileri değerlendirildiğinde (Tablo 4) on yıl öncesine göre; yerleşme, endüstriyel ve mera alanlarında bir artışın olduğu, buna

karşılık tarımsal ve ormanlık alanlarda azalış görüldüğü tespit edilmiştir. Su kütlelerinin kapladığı alanda bir değişim söz konusu olmamıştır. Arazi kullanım paylarında en yüksek oranlar yine mera alanları (51.3) ve tarımsal alanlara (31.1) aittir. Ormanlık alanın payı %9.9'dan 9.5'e gerilerken; yerleşim alanlarının oranı %3.7'ye, endüstriyel alanların payı ise 3.6'ya yükselmiştir. 2000 yılında yarımada üzerinde bulunan endüstriyel alanlarda nispi bir genişleme görülse de; özellikle ilçenin güney batısında yeni alanların ortaya çıktığı gözlenir. Bu dönemde Aliağa kent yerleşmesinin hızla büyüdüğü kıyı kuşağı boyunca kuzeye ve doğuya doğru genişlediği görülür. Kentsel büyümenin yönünde, kuzeyde ve güneyde yer alan yüksek alanlar belirleyici olmaktadır (Şekil 3).

2012 Yılında Aliağa İlçesi Arazi Kullanımı

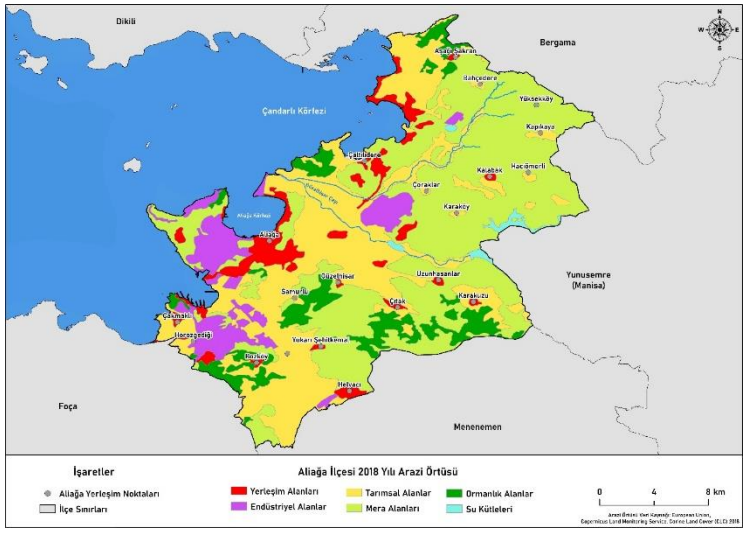
Şekil 4. Aliağa İlçesinde 2012 yılında arazi kullanımı

Tablo 5. 2012 yılında arazi kullanım sınıflarının kapladığı alan ve oranları

Arazi Örtüsü	**Alan (ha)**	%
Yerleşim Alanları	2071	5.4
Endüstriyel Alanlar	2661	6.9
Tarımsal Alanlar	12371	32.0
Mera Alanları	17904	46.4
Ormanlık Alanlar	3266	8.4
Su Kütleleri	337	0.9
Toplam	38610	100.0

2000 yılından 2012 yılına gelindiğinde yerleşim, endüstriyel, tarımsal ve su kütleleri alanlarında artış; mera ve ormanlık alanlarda azalış görülür (Tablo 5, Şekil 4). Tarımsal alanların payı %32'ye yükselirken, mera alanlarının payı %46.4'e gerilemiştir. Endüstriyel alanların yayıldığı alan yerleşim alanlarının önüne geçerek, toplam arazi kullanımı içerisindeki payını %6.9'a yükseltmiştir. Yerleşim alanların payı %5.4 ve yine bu dönemde artış gösteren su kütlelerinin oranı ise 0.9 civarlarındadır. Sanayi alanlarının ilk kuruluş yeri olan Aliağa Körfezinin batısında Aliağa yarımadası üzerinde mekânsal yayılımın arttığını ve Aliağa merkez ilçesine doğru genişlediği görülür. Yine bu süreçte kent yerleşmesinin güneyinde İzmir-Çanakkale çevre yolu boyunca yeni sanayi alanlarının ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Yarımada üzerinde yer alan sanayi alanlarının çok fazla büyüme imkânının olmaması yeni sanayi bölgelerinin oluşturulması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. İlçenin lojistik avantajlarının etkisiyle, kent yerleşmesinin kuzey doğusunda yeni bir sanayi alanının (ALOSBİ) oluşturulmaya başlanmıştır. Aliağa'ya yaklaşık 9 kilometre uzaklıkta, ilçe merkezinin kuzey doğusunda kurulan Aliağa Organize Sanayi Bölgesi (ALOSBİ), yaklaşık 10000 dönüm araziye sahiptir. 5 ile 266 dönüm arasında değişen toplam 350 sanayi parselinin yer aldığı ALOSBİ Türkiye'nin tek Kimya İhtisas Sanayisi olması amacını taşımaktadır. Güney batıda yer alan küçük sanayi sitelerinin genişlediği ve nemrut körfezi boyunca yeni alanların ortaya çıktığı görülmektedir. Sanayi alanın kuruluş yeri önemli ölçüde mera alanları üzerindedir. Bu dönemde özellikle kıyı kuşağında yer alan kırsal yerleşimlerin büyümesi de dikkat çekicidir (Şekil 4).

2018 Yılında Aliağa İlçesi Arazi Kullanımı

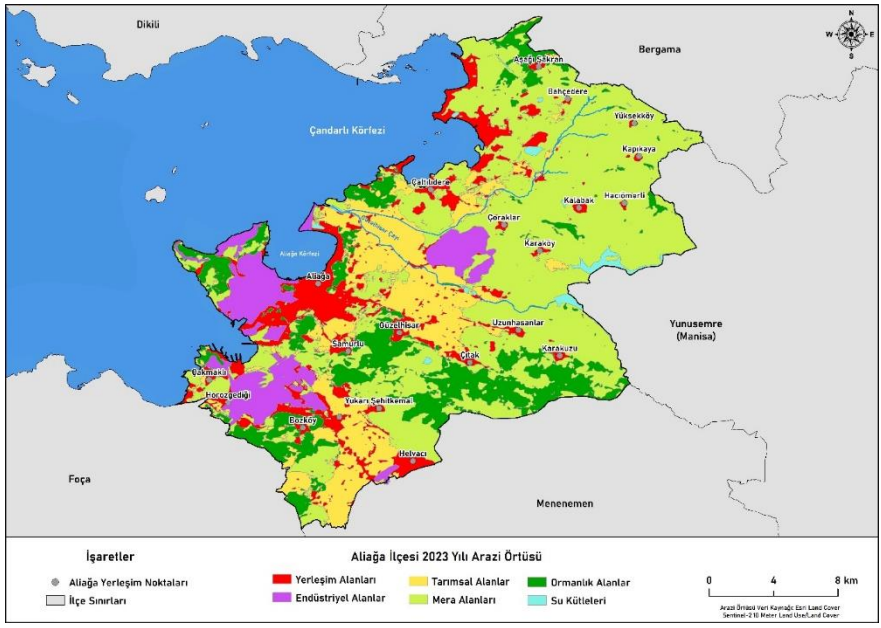
Şekil 5. Aliağa İlçesinde 2018 yılında arazi kullanımı

Tablo 6. 2018 yılında arazi kullanım sınıflarının kapladığı alan ve oranları

Arazi Örtüsü	Alan (ha)	%
Yerleşim Alanları	2340	6.1
Endüstriyel Alanlar	2900	7.5
Tarımsal Alanlar	12106	31.4
Mera Alanları	17639	45.7
Ormanlık Alanlar	3266	8.4
Su Kütleleri	337	0.9
Toplam	38588	100.0

Tablo 6'da görüldüğü gibi 2018 yılına gelindiğinde, yerleşim alanları ve endüstriyel alanların kapladığı alanların miktarı artmaya devam etmektedir. Yerleşim alanların toplam alan içerisindeki oranı %6.1'e, endüstriyel alanların oranı %7.5'e yükselmiştir. Bu iki arazi kullanım sınıflarında yükseliş görülürken; mera ve tarımsal alanlarındaki azalma devam etmiş ve tarımsal alanların oranı %31.4'e, mera alanlarının oranı ise 45.7'ye gerilemiştir. Ölçümü yapılan bir önceki dönem yani 2012 rakamlarına kıyaslandığında, geçen altı yıllık süre zarfında ormanlık ve su alanları değerlerinde bir değişme yaşanmamıştır.

2023 Yılında Aliağa İlçesi Arazi Kullanımı

Şekil 6. Aliağa İlçesinde 2023 yılında arazi kullanımı

Tablo 7. 2023 yılında arazi kullanım sınıflarının kapladığı alan ve oranları

Arazi Örtüsü	Alan (ha)	%
Yerleşim Alanları	2750	7.1
Endüstriyel Alanlar	3129	8.1
Tarımsal Alanlar	11697	30.4
Mera Alanları	17053	44.4
Ormanlık Alanlar	3431	9.0
Su Kütleleri	360	0,9
Toplam	38420	100.0

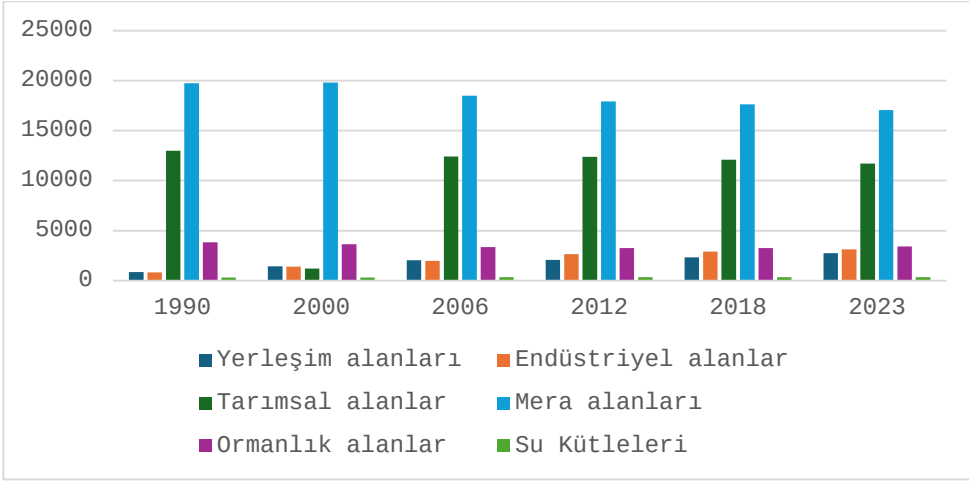
Bu dönemde araştırma sahası içerisinde en fazla alan kaplayan arazi örtüsünü yine mera alanları ve tarımsal alanlar oluşturmaktadır. Mera alanları, 2018 yılında 17639 hektar iken 2023 yılında 17053 hektara gerilemiştir. Mera alanlarındaki azalışla birlikte şüphesiz tarımsal alanlarındaki azalışta önemli bir sorun olarak algılanmalıdır. Araştırmanın verilerini kapsayan dönem esas alındığında tarımsal alanlardaki arazi kaybı yaklaşık 130 hektardır. Dönemlere ait ilgili haritalar incelendiğinde, tarımsal alanlar üzerinde yeni yerleşim alanlarının oluştuğu ve endüstriyel alanların genişleyerek tarımsal alanları yuttuğu açık bir şekilde görülmektedir. Daha önce yapılmış mevcut çalışmaların sonuçları incelendiğinde, Türkiye'de tarımsal alanların korunamadığı araştırma sahamızda da bir kez daha ortaya çıkmıştır. 2023 yılı verileri incelendiğinde (Tablo 7) yerleşim alanlarındaki artışın 1990 dönemine göre üç katından daha fazla oranda olduğu ve 2023 yılına gelindiğinde 2750 hektara yükseldiği tespit edilmiştir. Şehir merkezinin özellikle doğuya doğru büyüdüğü, ayrıca güneyde yer alan küçük sanayi işletmeleri çevresi ve Çandarlı körfezinde yer alan yerleşim alanları yeni yerleşim alanları olarak büyümeye devam etmektedirler (Şekil 6). İlçedeki endüstriyel alanların yayılış alanı bir önceki döneme (2018) göre yaklaşık 230 hektar daha genişlemiştir. Organize Sanayi Bölgesinin kurulması, İlçedeki sanayinin gelişigüzel mekânsal büyümesini önemli ölçüde kontrol altına almış gibi görünse de küçük sanayi sitelerinin alansal büyümeye devam ettiği gözlemlenmektedir (Şekil 6).

Tablo 8. Aliağa İlçesi Arazi Kullanım Sınıflarının 1990-2023 arası değişimi.

Arazi Örtüsü	1990	2023	Değişim %si
Yerleşim Alanları	874	2750	214,6
Endüstriyel Alanlar	838	3129	273
Tarımsal Alanlar	12989	11697	-9.94
Mera Alanları	19724	17053	-13.5
Ormanlık Alanlar	3835	3431	-10,5
Su Kütleleri	302	360	16.1

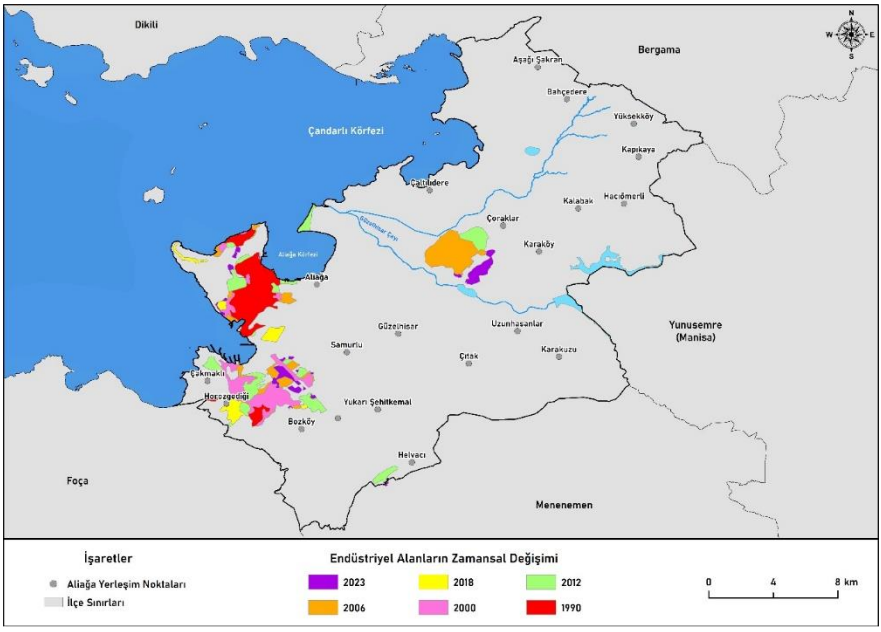
Formül: ((B-A)/A))X100. A sayısından B sayısına değişim yüzdesi

Aliağa ilçesinde 1990-2023 yılları arasında AKAÖ sınıfları arasında meydana gelen değişim (Şekil 7) ve dönüşümlerini daha net görebilmek amacıyla değişim yüzdeleri hesaplanmıştır (Tablo 8). İlgili tablo incelendiğinde negatif yönlü en büyük değişimin sırasıyla mera alanları, ormanlık alanlar ve tarımsal alanlarda olduğu görülmektedir. Mera alanlarında otuz üç yıllık sürede ortada çıkan değişim -13.5, ormanlık alanlarda -10.5 ve tarımsal arazilerde ise -9.94 civarlarında olmuştur. Pozitif yönlü en yüksek değişim endüstriyel alanlarda olup % 273 oranında bir artış yaşanmıştır. Aynı şekilde yerleşim alanlarında %214 oranında, su kütlelerinde ise % 16.1 oranında yükselişler ortaya çıkmıştır.

Şekil 7. Aliağa İlçesinde Arazi Kullanımının Zamansal Değişimi

Aliağa ilçesinde otuz üç yıllık süreçte arazi kullanımında bazı değişikliklerin yaşandığını söylemek mümkündür. Yerleşim alanları 1990 yılında 874 hektar iken 2023 yılında 2750 hektara, endüstriyel alanlar 838 hektardan 3129 hektara ve su kütlelerinden oluşan alanlar ise 302 hektardan 360 hektara yükselmiştir. Buna karşılık tarımsal alanlar 12989 hektar iken 11697 hektara, mera alanları 19724'ten 17053'e ve ormanlık alanlar 3835 hektardan 3431 hektara gerilemiştir. Bu süreçte meydana gelen değişimler özellikle mera, tarımsal ve ormanların aleyhine olmuştur.

Şekil 8. Aliağa İlçesinde Endüstriyel Alanların Zamansal Değişimi

İlçenin arazi kullanımında ortaya çıkan bu zamansal ve mekânsal gelişimde; şüphesiz sahadaki hızlı sanayileşmenin etkisi daha belirleyici olmuştur. Bu amaçla sanayinin zamansal ve mekânsal gelişimini daha net bir şekilde görebilmek amacıyla ayrı bir harita hazırlanmıştır (Şekil 8). Araştırma sahasındaki endüstriyel alanların yıllar itibariyle gelişimleri incelendiğinde; 1990 yılında çoğunlukla Aliağa yarımadası üzerinde konuşlanmış olan sanayi alanlarının yıllar itibariyle hem bu alanda büyümesini sürdürdüğü hem de merkez ilçenin güneyindeki alanlarda yeni sanayi alanlarının ortaya çıktığı gözlenir. Organize Sanayi Bölgesinin (ALOSBİ) kurulmasıyla 2005 yılından itibaren, sanayi alanları şehrin kuzey doğusuna doğru kaydırılmıştır. Günümüzde ilçenin sanayi alanları bu bölgede büyümeye devam etse de; yarımada üzerinde ve Nemrut körfezi çevresinde küçük çaplı yeni sanayiler ortaya çıkmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye nüfusu, özellikle de sanayileşmeye açık olan kentlerimizin nüfusları daha hızlı bir şekilde artmaya devam etmektedir. Hızla sanayileşen Aliağa ilçesinde de nüfus hızlı bir şekilde artmakta ve bu sürecin sonucunda arazi kullanımı ve yapısında önemli değişimler ortaya çıkmaktadır. Aliağa kentsel alanındaki mekânsal büyümenin özellikle tarımsal alanlar üzerinde bir baskı oluşturduğu ve

batıya doğru genişleme imkânı bulamayan şehirsel alanın çevresini kuşatan dağlar arasında genelde doğuya doğru ilerlediği görülmektedir. 1990-2023 yılları arasındaki dönemin esas alındığı alan kullanımları değişiminde yerleşim alanları ve sanayi alanlarının arttığı buna karşılık tarımsal alanların ve meraların azaldığı tespit edilmiştir. Başlangıçta Aliağa yarımadası üzerinde büyüme gösteren endüstriyel alanların zamanla, Yarımadanın güneyinde Nemrut körfezi çevresinde yoğunlaşmaya başlamasında; deniz ulaşımı yanında, İzmir-Çanakkale karayolu ve İzmir kentine ulaşan demiryolunun varlığı da etkili olmuştur. Bu sahadaki sanayi alanlarının genişlemesi yine tarımsal ve mera alanlarının azalmasına yol açmıştır. Aliağa Organize Sanayi Bölgesinin faaliyete geçmesi kentsel büyümeyi daha da hızlandırmış ve bu süreçte OSB çevresindeki kırsal yerleşmelerde de bir büyümenin olduğu gözlemlenmiştir. OSB'nin yer seçimi mera alanlarının yer aldığı bir bölgede olması sonucunda bu alandaki mera kayıpları ortaya çıkmıştır.

Bugün nüfusu 106 binin üzerine çıkan ve Ege Bölgesinin önemli bir dış ticaret merkezi olan Aliağa 1960 yılında 2860 kişi nüfusa sahip küçük bir yerleşmeydi. Kentin bugün üstlenmiş olduğu endüstriyel vizyonu; daha yeni sanayi alanları talebi yaratmaya devam etmektedir. OSB'nin kurulmasıyla sanayinin belirli bir bölgede toplanması hedeflense de, İlçenin sanayisinin gelişme gösterdiği bir diğer aks ise güney yönlü olup Menemen- Cuma ovasına doğrudur. Dolaysıyla bu yönlü gelişme devam ettiği sürece, bu alanlardaki özellikle orman ve tarımsal alanlarda arazi kullanım sınıflarında yeni değişimlerin yaşanması kaçınılmaz olacaktır. Aliağa'ya yaklaşık 9 kilometre uzaklıkta bulunan Aliağa Organize Sanayi Bölgesi (ALOSBİ), yaklaşık 10000 dönüm arazi üzerinde kurulmuştur. 5 ile 266 dönüm arasında değişen toplam 350 sanayi parselinin yer aldığı ALOSBİ Türkiye'nin tek Kimya İhtisas Sanayisi olması amacıyla oluşturulmuştur. 2011 yılında Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından Bölgenin Kimya İhtisas Organize Sanayi Bölgesi ilan edilmesiyle bu organize sanayi bölgesini daha özel bir duruma sokmuştur. ALOSBİ'nin PETKİM ve TÜPRAŞ gibi tesislere yakınlığı nedeniyle hammaddeye ulaşma kolaylığı, Aliağa Limanları, İzmir-Çanakkale Otoyolu ve İzmir-Bandırma Demiryolunun kesişim noktasında yer alması ve pazara olan yakınlığı; önemli avantajları ortaya çıkarmıştır. Kısacası stratejik konumu, lojistik avantajı, işgücü potansiyeli ve modern alt yapısı, Aliağa ilçesini birçok yatırımlar açısından da cazip hale getirmektedir. Bu bağlamda yapılması gereken en önemli şey yeni sanayi işletmelerinin sadece Organize Sanayi Bölgesi içerisinde kurulmasına izin verilmesi ve yapılacak mekânsal planlamalarla; arazi kullanım dokusuna zarar vermeden kentsel sürdürülebilirliğinin korunmasıdır.

KAYNAKÇA

Aşık, Y., & Kaçmaz, G. (2021). Kentsel peyzaj değişiminin zamansal ve mekânsal analizi: Burdur kenti örneği. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, *23*(2), 422-432.

Döker, M. F., & Aydoğdu, M. (2019). Gebze'de şehirsel büyümenin mekânsal-zamansal analizi. Coğrafi Bilimler Dergisi, 17(2), 403-427.

Kara, F., & Karatepe, A. (2012). „„Uzaktan Algılama Teknolojileri İle Beykoz İlçesi (1986- 2011) Arazi Kullanımı Değişim Analizi.'"" Marmara Coğrafya Dergisi, (25), 378-389.

Lichter, D. T., Brown, D. L., & Parisi, D. (2021). The rural–urban interface: Rural and small town

Oğuz, H., & Zengin, M. (2011). „„Peyzaj Patern Metrikleri Ve Landsat 5 Tm Uydu Görüntüleri Kullanılarak Arazi Örtüsü/Arazi Kullanımı Değişimi Analizi (1984-2010): Kahramanmaraş Örneği'"" I. Ulusal Akdeniz Orman ve Çevre Sempozyumu, 26-28.

Richards, J. A., & Richards, J. A. (2022). Remote sensing digital image analysis (Vol. 5, pp. 256-258). Berlin/Heidelberg, Germany: springer. growth at the metropolitan fringe. Population. Space and Place, 27(3), 1-14.

Timur, O., Aytaş, İ., & Acet, B. (2021). Arazi Kullanımının Zamansal ve Mekânsal Değişimi: Nazilli İlçesi Örneği. Kent Akademisi, 14(1), 230-240.

Tunalı, E., & Akengin, H. (2024). Silivri'de arazi kullanımı değişimi (1990-2022) ve modellenmesi (2038-2054). lnternational Journal of Geography and Geography Education, (52), 71-95.

Ünal, Ç. (2023). Aliağa ilçesinde sanayi ve gelişimini etkileyen yerel dinamikler. Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Gelişmeler, Platanus Yayıncılık, 178. ISBN: 978-625-6971-83-7.

Ünal. Ç. (2019). Aliağa İlçesinde sanayinin tarihsel gelişimi, yapısal özellikleri ve Önemi. Gece Akademi Yayınları. İSBN: 978-625-7046-67-1

Paternalistik Liderlik

Sabiha Sevinç Altaş[1] & Gönül Konakay[2]

[1] Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri, MYO Tıbbi Hizmetler ve Teknik-leri Bölümü, ORCID: 0000-0003-2556-0357
[2] Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi Ömer İsmet Uzunyol MYO Muhasebe Ve Vergi Uygulamaları Programı, ORCID:0000-0002-4113-8992

GİRİŞ

Örgütlerde "paternalizm" ya da hamilik, babacanlık Batı literatüründe toplulukçu ve hiyerarşik kültürlerde oldukça sık görülen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavram ile, ikili ilişkilerde nitelik yani bilhassa güç mesafesi ve ast ile üst ilişkisindeki görev ve sorumluluklar belirlenmektedir. Paternalistik toplumlarda üst ve ast ilişkisine bakıldığında anne, baba ve evlat arasındaki ilişkiye benzediği görülmektedir. Bu ilişkide üstün sorumluluğu astına yol göstermek, onu yönlendirmek ve korumak ve hatta onun lehine olacağını düşündüğü durumlarda onun adına karar vermek şeklindedir. Bu doğrultuda asttan beklenen ise üstüne karşı itaat etmek ve bağlılık göstermek olacaktır (Aycan, 2001).

Feodal, patriarkal düzenin aile ve devlet yapılarında paternalist özelliklerin daha çok görüldüğü tespit edilmiştir. Babacan ya da pederşahi gibi özellikleri içinde barındıran devlet, halkını himayesi altında toplamaktadır. Ayrıca halkına bakmakla yükümlüdür. Zaman geçtikçe aile ile devlet içinde bulunan ilişkilerin işyerlerine de sirayet ettiği görülmektedir (Köksal, 2011).

Asya kültürlerinde artan rekabet, yöneticileri ve akademisyenleri, insan kaynaklarını tatmin etmeye ve elde tutmaya yardımcı olan özel liderlik tarzlarını yeniden düşünmeye yöneltmiştir (Oh&Oh,2017). Liderlik, çalışanların işle ilgili sonuçlarının güçlü bir belirleyicisi olarak kabul edilir. Bu nedenle etkili liderlik stilleri üzerine odaklanmak gerekmektedir. Rawat ve Lyndon (2016)'a göre liderlik tarzları arasında en az incelenen Asya kültürlerinde etkili olan paternalistik liderlik tarzıdır.

Kültürlerin beklenen liderlik tarzları üzerindeki etkisi ortaya çıkınca farklı kültürel değerlerin olduğu toplumlarda işgörenlerin arzu ettiği liderlik stilleri ve yaklaşımların araştırılması gereği doğmuştur. Bu araştırmalarda Batı'da olumsuz anlamlar barındıran paternalist liderliğin Asya ve Ortadoğu toplumlarında yaygın olduğu tespit edilmiştir (Pellegrini & Scandura, 2006; Chen & Kao, 2009). Türkiye kollektivist, güç mesafesi yüksek ve paternalizm özelliklerine sahip bir ülkedir. Bu özellikleriyle de Asya ve Ortadoğu ülkeleri ile benzerlik göstermektedir. Bu özellikleriyle Türkiye'deki çalışanların beklediği bir yaklaşım olabileceği düşünülmektedir (Cerit, 2012).

Paternalizm ile ilgili olarak Doğu ve Batı toplumları karşılaştırıldığında önemli farklılıklar göze çarpmaktadır. Geleneksel olan Doğu toplumlarında paternalizm arzu edilen, etkili ve önemli bir yönetsel ve kültürel özellik ile karşımıza çıkarken, Batı toplumlarında büyük ölçüde olumsuz anlamlar bulundurmaktadır. Hatta Northouse (1997), paternalizm kavramını 'iyi niyetli gibi gözüken diktatörlük' şeklinde ifade etmektedir.

Aycan (2002)'ye göre, paternalizm çoğunlukla gelişmekte olan ülkelerin kültürel dokusunu açıklamak için kullanılmaktadır. Bu gelişmekte olan ülkelerin liderlerine bakıldığında, yüksek otoritedeki insanlar olduğu kadar, astları ile de yakın ilişkiler kurmaya gayret ettikleri göze çarpmaktadır. Astlar da liderlerinden kişisel ilişkileri geliştirme, onlar tarafından korunma, yönlendirme hatta denetlenme beklentisi içindedir. Liderler astlarına yönelik sorumluluk yüklenirken, buna karşılık sadakat istemektedir. Bu etkileşim gelişmekte olan ülkelerin ebeveyn-çocuk ilişkisine benzetilerek, bu tarzı da "paternalizm" olarak isimlendirilmektedir (Özyılmaz, 2020).

Paternalistik liderlik tarzı güçlü bir otoriteye sahip, ataerkil türde bir lideri çağrıştırmaktadır. Bu tür liderler astları ile ilgilenmek, onları anlamak ve onlarla ilgilenme konusuna odaklanmaktadır. Moral ve motivayon ile onları yönetmektedir (Yeh vd.,2008; Cerit, 2011).

İlgili yazında iki paternatistik lidelik modeli yer almaktadır. Farh ve Cheng'in Paternalist Liderlik Modeli ile Aycan'ın Paternalist Liderlik Modeli aşağıda açıklanmaktadır.

1.Paternalistik Liderlik Türleri

1.1Farh ve Cheng'in Paternalist Liderlik Modeli

Farh ve Cheng (2000) "Çin Örgütlerinde Paternalist Liderliğin Kültürel Bir Analizi" isimli araştırmalarında Çin kültüründe paternalistik liderliği incelemişlerdir. Büyük bir çalışma grubu üzerinde güçlü disiplini, otoriteyi, kişisel bir atmosferde babacan yardımseverlik ve ahlaki bütünlükle birleştiren paternalist liderliğin Aile İşletmeleri'nde sıklıkla kullanılıp kullanılmadığını araştırmışlardır. Bu çalışma üç boyutludur. Otoriter, yardımsever ve ahlaki boyuttur. Otoriter liderlik işgörenlere karşı kesin otorite ve kontrol altında tutulmayı ifade eder. İşgörenlerden koşulsuz itaat beklenmektedir. Yardımsever liderlik, işgörenlerin ve ailelerinin refahları için geniş bir ilgiyi açıklamaktadır. Ahlaki liderlik, liderin kişisel erdemlerini veya niteliklerini açıklamaktadır. Astlarından liderlerini saygı ve tanınmayı sağlamaktadır.

Paternalist ilişkilerde, lider astlarına karşı yardımsever, ilgili ve korumacı olduğu için astlarda liderlerine bağlılık, sadakat, ait olma ve uyum göstererek karşılık verirler (Pellegrini vd.,2010; Pellegrini & Scandura,2008).

Modele ait lider davranışları ve beklenen ast davranış kalıpları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1: Farh ve Cheng(2000) Paternalist Lider Davranışları ve Astların Tepkileri

	Lider Davranışı	Ast Tepkisi
Otoriter Liderlik	**Otorite ve Kontrol** - Yetki devretmeyi istememe - Yukarıdan aşağıya iletişim - Bilgi saklama - Sıkı kontrol -Astların yeteneklerini hafife alma -Astların önerilerini göz ardı etme - Astların katkılarını küçümseme **İmaj yaratma** - Ağır başlı bir tutum sergileme - Yüksek özgüven sergileme - Bilgi manipülasyonu **Öğretici Davranış** -Yüksek performans konusunda ısrar etme - Zayıf performans sebebiyle Astları azarlama/kınama - Astların gelişimi için rehberlik yapıp talimatlar vermek.	**Uyum** - Açık destek verme -Liderle açık bir çatışmadan kaçınma -Açık bir anlaşmazlıktan kaçınma **İtaat** - Liderin emirlerini her koşulda kabul etme - Sadakat - Güven **Saygı ve Korku** -Derin bir saygı - Liderden korktuğunu belli etme **Utanma Hissi** -İstekli olarak hatalarını itiraf - Liderin talimatlarını ciddiye alma - Hataları düzeltme ve gelişim gösterme
Yardımsever Liderlik	**Kişiselleştirilmiş İlgi** - İşgörenlere aile üyeleri gibi davranma - İş güvenliği sağlama -Özel sıkıntıları olduğunda destek olma - Bütüncül ilgi gösterme -Astları toplum içinde utandırmaktan kaçınma - Astların ciddi hatalarında bile onlara destek olma	**Minnettarlık gösterme** - Liderin iyiliklerini asla unutmama **Karşılıkta bulunmak için çaba harcama** - Çıkarını lideri için feda etme - Görevlerini ciddiye alma - Liderin beklentilerini karşılama -Özenle ve sebat ederek çalışma
Ahlaki Liderlik	**Cömertlik** - İşgörenin kazancı için otoritesini kötüye kullanmama - Örgüt çıkarları ile kişisel çıkarları birbirine karıştırmama - Kişisel ilginin ötesinde toplu ilgi gösterme **Örnek olarak öncülük yapmak** - İş ve kişisel hayatta örnek olmak için rol yapma	**Özdeşleşme** - Liderin değerleri ve amaçları ile özdeşleşme - Liderin değerlerini benimseme **Model Alma** - Liderin davranışlarını taklit etme

Kaynak: Farh ve Cheng (2000)

1.2. Aycan'ın Paternalist Liderlik Modeli

Aycan (2006) paternalist liderliği iki başlık altında sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırmaya göre birincisi iyi niyetli paternalist ve ikincisi çıkarcı ya da sömürücü paternalist şeklinde ifade edilen sınıflandırmadır. Birinci sınıflandırmada, lider ve astına yönelik iyi niyet, fedakarlık ve özen neticesinde oluşan, gönüllü şekilde

pozitif cevap verme durumudur. Liderlerin cömertçe sunduğu olumlu davranışlara karşılık astların da olumlu cevap vermeye yönelik gayretlerini ifade etmektedir. İkinci sınıflandırma da liderin beklentisi nedeniyle astların bağlılık davranışı sergileme durumudur. Böylece ortaya otoriter liderlik çıkmakta ve astların davranışları gönüllülük esasına değil korkuya dayanmaktadır. Lider bununda astların lehine bir durum olduğunu düşünmektedir. Fakat astların arzu ve rızası az ya da çok yok sayılmaktadır.

Aycan'ın (2006) geliştirmiş olduğu paternalist liderlik modelinde lider davranışında beş liderlik davranışı öne çıkmaktadır. Birincisi, işyerinde aile ortamı yaratmaktır. Baba gibi davranmak astlarına hem profesyonel hem de kişisel yaşamlarında babacan tavsiyeler vermektir. İkincisi, astlarla yakın ve kişiselleştirilmiş ilişkiler kurmaktır. Her astıyla bireysel olarak yakın ilişkiler kurmak, her astını şahsen tanımak (kişisel sorunlar, aile hayat vb.), onların refahıyla gerçekten ilgilenir, yakından ilgilenir. Astların profesyonel ve kişisel yaşamlarına ilgi duymaktadır. Üçüncüsü, iş dışı alana dahil olmaktır. Önemli etkinliklere katılmak (örneğin düğün ve cenaze törenleri, mezuniyetler vb.), astları ve onların birinci derece aile üyeleri, ihtiyaç duymaları halinde astlara yardım ve yardım (örneğin mali) sağlarlar. Çalışan ile eşi arasında evliliklerinde sorun var ise arabulucu olarak görev yapma sayılabilir. Dördüncüsü, sadakat beklemektir. Astlardan sadakat ve bağlılık beklemek, çalışanların acil bir duruma hemen müdahale etmesini beklemek, çalışanların özel hayatları pahasına gerektiğinde şirkette olmasını beklemektir. Sonuncusu yetki/statüyü korumaktır. Statü farklılıklarına önem vermek (pozisyon sıralamaları) ve çalışanların buna göre davranmasını beklemektir. Astları ve onların çalışanları için neyin iyi olduğunu bildiğine inanmalarını istemektir. Kariyer anlamında, kimsenin otoritesinden şüphe etmesini istememektir (Aycan, 2006).

Zaman içerisinde aile arasında görülen dikey ataerkil iletişim iş hayatına da yansımaya başlamıştır. İşin sahibi olan lider yol göstererek, otoriter davranarak astların itaat ve sadakat dengesini kurmuştur (Aycan, 2006).

Tablo 2: Paternalist Lider Davranışları ve Astların Tepkileri

Lider Davranışları	Ast Tepkileri
İşyerinde aile ortamı oluşturma - Astlarına karşı baba gibi davranış sergileme -Astlarının kişisel ve iş hayatlarında tavsiyeler verme **Çalışanlar ile yakın olma ve bireysel ilişkiler geliştirmeyi önemseme** - Bireysel açıdan yakın ilişkiler oluşturma - Çalışanların refahı açısından her astın kişisel ve aile hayatını vb. öğrenme - Astların iş hayatının ilaveten kişisel hayatına karşı ilgi **Çalışanların dışardaki hayatına dahil olma** -Çalışanların ve yakınlarının düğün, mezuniyet, cenaze gibi özel günlerine katılma - İhtiyaç durumunda çalışanlara yardım ve destek - Bir problem olduğunda (evlilikle ilgili) arabulucu olma **Sadakat beklentisi** -Çalışanlarından bağlılık ve sadakat beklentisi - İşte acil bir durum olduğunda kişisel hayatlarını ikinci plana atarak işe katılım gösterme **Otoriteyi, statüyü koruma** - Statü farklılıklarını önemseme, astlardan buna uygun davranış beklentisi -Çalışanlar ve kariyerleri için iyi olacakları bildiğini düşünme - Hiçbir çalışanın kendi otoritesinden şüphe duymasını istememe	**İş ortamını aile gibi görme** - İşyerini astın ailesi gibi kabul etmesi - Paternalist lider önderliğinde mental bağlar varolduğunu hissetme - Lideriyle gurur duyma - Astın kişisel ve mesleki meselelerinde fikrine gerçekten güvendiği için liderin tavsiyesine ihtiyaç duyma **İş dışı alanlara katılabilme** - İhtiyaç olduğunda liderin kişisel hayatıyla ilgili yardım etme(mesela ev boyama yardımı) **Sadık ve itaatkar olma** - Örgüt içinde ve dışında lideri tenkitlerden koruma - Liderin iyiliklerine karşılık verme isteği için fazla çalışma ve onların yüzlerini eğdirmeme - Lidere karşı saygıya ilaveten sadık ve İtaatkar olma - Lider olsun ya da olmasın ihtiyaç halinde gönüllü fazla mesai yapma **Otoriteyi kabul etme** - Liderin otoritesini istekli olarak kabul - Liderin kendileri neyin iyi neyin kötü olacağını bildiğine gerçekten inanma

Kaynak: Aycan, 2006

2.Paternalistik Liderlik ve Diğer Liderlik Türleri ile İlişkisi

2.1.Otokratik Liderlik

Günümüzde geleneksel liderlik tarzlarına bakıldığında en çok görülen liderlik tarzı, otokratik liderliktir. Bu liderlik türünde, sahip olduğu konumun otoritesi ile çalışanlarından sorgusuz sualsiz itaat beklemektedir. Kararları sadece kendisi vermektedir. Astlarını yönlendirmekten konumunu korumak istediği için çekinmektedir (Aslan, 2022).

Paternalist liderlik ile otokratik liderlik yaklaşımları farklılıklar göstermektedir. Paternalist yaklaşıma göre, liderin astına kişisel ilgisi bulunmaktadır ve yönetime katılımı mevcuttur. Oysa otokratik liderler astlarından verimli çalışmalarını beklemekte ve koşulsuz otoriteyi kabul etmesini istemektedir, Paternalistik lider ise yakınlığına karşılık sadakat beklemektedir. Astlar kendi istekleri ile sadakat gösterirler (Köksal,2011).

Gürcan (2018) paternalist liderliği, Farh ve Cheng'in (2000) merkezileştirilmiş otorite boyutu ve Aycan'ın (2001) modelinde yer verdiği otokratik-paternalist alt boyutları ile karşılaştırarak otokratik liderlik ile direkt benzerlikler tespit etmiştir.

2.2.Demokratik Liderlik

Demokratik liderler, karar alma konusunda yetkiyi astları ile paylaşmak isterler. Bu doğrultuda amaçların, planların ve politikaların oluşturulmasında, iş bölümünün yapılmasında ve iş emirlerinin meydana getirilmesinde lider daima astlarından aldığı fikir ve düşünceler doğrultusunda davranışlarını belirlemeye özen gösterir (Eren, 2013). Demokratik lider; hedefleri, planları ve politikaları belirlerken çalışanlarını da karar sürecine dâhil ederek onların güvenlerini kazanmış olur (Tengilimoğlu, 2005). Paternalist lider ve demokratik lider arasındaki fark, son kararın verilmesi sürecinde meydana gelmektedir. Paternalist liderlikte, astların yönetime katılımı mümkündür. Fakat son karar liderindir. Astlar bunun bilerek önerilerini sunmaktadır. Oysa demokratik liderlik stilinde astlar zaten karar alma sürecinin tüm aşamalarında yer almaktadır (Köksal, 2011).

2.3.Dönüşümcü Liderlik

Dönüşümcü lider, örgütleri, değişim ve yenilenmeyi gerçekleştirerek üstün performansa ulaştıran kişidir. Bunun gerçekleşebilmesi için liderin öncelikler vizyon sahibi olması gerekir. Aynı zamanda bu vizyonun astları tarafından kabul görmesini sağlattırabilmelidir. Lider astları için bir rol modeldir. Bu durum astların adanmışlık seviyesini yükseltir (Koçel, 2014). Paternalist liderlik ile dönüşümcü liderlik arasında benzerlikler değerlendirildiğinde asta karşı kişisel ilgi dikkat çekmektedir. Paternalist liderlikte olduğu gibi dönüşümcü liderlikte de astına karşı ilgi duyma bulunmaktadır. Dönüşümcü liderlik batıdan, paternalistik liderlik doğudan gelmekte, sadece belli bir kültür için mümkün olan emik davranışlara ilaveten bütün kültürlere uyumlu genel milletler üstü davranışları içerisinde buluşturmaktadır (Erben, Güneşer, 2008).

2.4.Hizmetkar Liderlik

Hizmetkar liderlik, liderlikle ilgili tüm kavramları içinde bulundurmaktadır.İlk defa Greenleaf'ın (1977) "The Servant as Leader" isimli makalesinde, "Lider bir hizmetkârdır " ifadesini kullanmıştır. Gündeme bu şekilde gelen ve liderlik yaklaşımlarının temelini oluşturan bir liderlik modelidir (Fındıkçı, 2009). Hizmetkar ve paternalist liderlik tarzları; liderin astların gelişimini önemsemesi, yol göstermesi, ilgilenmesi, ihtiyaçlarını gözetmesi, koruması gibi faktörler açısından benzerlik göstermektedir. Çalışanlar hizmetkar liderlere olduğu gibi paterna-

list liderlere de güven duymaktadırlar (Akdöl, 2015: 42). Batı toplumlarında yapılan pek çok çalışmada paternalizm, hizmetkar liderliğin oluşmasının önünde bir engel olarak görülürken doğu toplumlarında, özellikle Türkiye'de, çalışanların hizmetkar liderlik algıları paternalist liderlik algılarıyla çok benzemektedir. Öner(2011) tarafından Türkiye'de her iki liderlik algısının karşılaştırıldığı bir araştırma gerçekleştirilmiştir ve yüksek ilişki tespit edilmiştir. Bu durum değerlendirildiğinde hizmetkar liderliğın Türkiye'de oldukça yüksek olarak insan odaklı algılanmasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir (Gürcan, 2018).

2.5.Karizmatik Liderlik

Karizma kelimesi 1947 yılında Max Weber tarafından modern sözlüklerde yerini almıştır. Son dönemde örgütsel liderlik çalışmalarının yoğun bir şekilde ele alınan bir konudur. Karizma psikolojik çekim olarak ifade edilmektedir (Doğan, 2007). Bir kişinin karizması, başkalarını etkilemede önemli bir avantajdır. Lider bünyesindeki karizma yaratan özellikleri ile çalışanlarını kendi istediği şekilde davranmasını sağlayabilen kişidir. Karizmatik lider aynı zamanda astlarını yüksek performansa yönelten kişidir (Koçel, 2007).

Aycan ve Paşa (2003), Türkiye 'de geniş çaplı bir çalışma yürütmüştür. Altı farklı coğrafi bölge ve onyedi üniversitesin 1213 öğrencisine uyguladıkları çalışmalarında liderlik tiplerini araştırmışlardır. Sonuçlar araştırmaya konu olan katılımcı, bürokratik, karizmatik ve paternalist liderlik türlerinden en çok tercih edilenin karizmatik liderlik olduğunu göstermiştir. Katılımcı liderlik ikinci sırada, paternalist liderlik üçüncü sırada ve bürokratik liderlik son sırada yer almıştır. Bu araştırmada paternalist liderlik ile ilgili olarak katılımcı ve karizmatik liderlik tarzları ile pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunurken, bürokratik liderlik tarzı ile anlamlı, negatif ilişki bulunması bir diğer ilgi çekici bulgu olarak göze çarpmaktadır (Aycan,2001; Aycan, Paşa, 2003). Batı toplumlarında ilgi gören karizmatik liderlik ile Asya ve Ortadoğu'ya uygun olduğu düşünülen paternalistik liderliği araştıran Cheng vd. (2004)'nin karizmatik liderlikle ilgili tespitleri bulunmaktadır. Karizmatik liderler işgörenlerin sadece işlerini yapması ile ilgili değildir. Yanısıra onların karizma, saygınlık, entelektüel teşvik ve beklentileri aşma ile ilgili olarak motivasyonlarını yükseltmekte, onları cesaretlendirmektedir. Karizmatik ve paternalist liderlik türleri köklerini, farklı kültürler için geçerli olan farklı liderlik teorilerinden almaktadırlar. Söz konusu iki liderlik türü, ast ile üstün hak ve sorumlulukları hakkında benzer olmayan önemli varsayımlara dayanmaktadır. Her iki liderlik türü de kişisel tarzlar içermektedir. Örneğin; paternalist lider, otorite, kontrol ve imaj geliştirme gibi özellikler sergilerken, karizmatik lider, kişisel karizma ve entelektüel teşvik sergilemektedir.

3.Türkiye'de Paternalistik Liderlik

Günümüzde liderlerin çalışanlarına ve ilgili kuruluşlara yaklaşımı ve göstermiş oldukları davranış şekilleri rekabet avantajı açısından önemli bir yere sahiptir. Liderlik konusu tüm paydaşlar açısından sorunların çözüm noktasında ayrı bir yere sahiptir (Özişli, 2023).

Liderler tarzlarını istedikleri gibi seçemezler. Bir liderin çalışması kültürel bağlama bağlıdır ve ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Paternalistik liderlik ile ilgili ülkemizde yapılan araştırmalara bakıldığında bu tarzın kültürümüze uyum gösterdiği düşünülmektedir. Ülkemizde küçük işletmelerin sayısı oldukça fazladır. Bu sebeple paternalistik liderlik yaygın olarak görülmektedir (Kabasakal, Bodur, 2007).

Aycan ve Kanungo (2000), on ülkeyi karşılaştırdıkları çalışmalarında, Türkiye'nin paternalist ve topluluğa bağlılık boyutunda ikinci olarak tespit etmiştir. Ek olarak paternatistik liderlik yaklaşımının Türkiye'de işgören tutum ve davranışlarında etkili olduğunu göstermektedir (Erben&Güneşer,2008; Çerit, 2011; Kurt, 2013).

Türk şirketleri merkezi karar alma özellikleriyle öne çıkmaktadır. Kararlar son derece kişiselleştirilmiş, güçlü liderlik ve sınırlı delegasyon içermektedir (Ronen, 1986). Benzer şekilde 38 ülke arasında Trompenaars ve Hampden-Turner (1998) tarafından yapılan çalışmada Türkiye'nin en dik hiyerarşiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu da çalışanların liderlerine tabi olduğunu göstermektedir. Türk şirketlerinin aynı zamanda aile tipi olduğu da belirtilmektedir. Türk liderler babacan niteliklerle nitelendirilmektedir. Ebeveynlerin çocuklarına karşı gösterdiği ilgiyi Türk yöneticiler ve liderler uygulamaktadır (Kanungo ve Aycan,1997; Fikret-Paşa,1999; Aktaran: Paşa vd., 2001).

Kabasakal ve Bodur (1998), Türkiye'de iş hayatının özel holding şirketlerinin hakimiyetinde olduğunu ifade etmektedir. Aile üyeleri ve kamu iktisadi teşebbüsleri tarafından yönetilmektedir. Aile üyeler hala organizasyonlarda önemli pozisyonlarda bulunmaya devam etmekte ve devlet görevlileriyle ilişkilerden sorumludur (Aktaran:Paşa vd., 2001).

Paternalizm bireyci olarak görülen Batı toplumlarında hala yadırganmaktadır. Oysa ki Asya, Güney Amerika ve Orta Doğu toplumlarının ise en göze çarpan kültürel özelliklerindendir. Hatta bu yaklaşımın, Asya, Orta Doğu ve Latin Amerika örgütsel ortamlarında iş koşullarını uygarlaştırması ve maneviyatını geliştirmesi düşünülmektedir (Erben ve Güneşer, 2008).

Lider davranışını toplumsal kültür değerleri etkilemektedir. Ek olarak örgütsel kültür de lider davranışını etkiler. Çünkü örgüt üyelerinin neyin iyi, neyin önemli olduğuna dair paylaştıkları varsayım ve değerler herkes için anlam ifade etmektedir. Örgüt kültürü lideri, liderde örgüt kültürünü karşılıklı etkilemektedir. Globalleşme ile liderlik davranışları da evrensel boyuta ulaşmıştır (Paşa vd., 2001). Tabii bu durum Türkiye'yi de etkilemektedir. Çoğu zaman Batı'da küresel özellikler düşünülerek oluşturulan etkili lider-iyi yönetici kavramları uluslararası seviyede uygulanmaktadır. Yönetici eğilimleri de bu şekilde gelişmektedir (Paşa, 2000). Paternalizm sadece güç mesafesi yüksek kültürlerde görülmemektedir. Güç mesafesi düşük kültürlerde örneğin doktor-hasta, öğretmen-öğrenci, yönetici-çalışan arasında da görülebilmektedir (Aycan vd., 2000; Köksal, 2011).

Paternalistik liderlik işgörenlerin örgütlerine bağlılığını arttırarak olumlu etkiler yaratmaktadır. Böylece işgörenler kendilerini şirketin önemli bir parçası olarak görmektedir (Afsar, Rehman, 2015; Mete ve Serin,2015; Aslan, 2022).

Günümüzde örgütler hızlı bir değişim ve dönüşüm yaşamaktadır. Bu durumu iyi sentezleme yeteneğine sahip yöneticiler çalışanlarının güven duygusu içerisinde örgütüyle uyum sağlamasını da gerçekleştirir. Bu durum rakipler karşısında iş göreni değerli kılarak bir avantaj oluşmasını da sağlamaktadır (Özişli, 2024: 203).

Paternalizm kültürler arası farkları ortaya çıkartmada kullanılabilecek önemli bir kültürel boyut olduğu gibi aynı zamanda da kültüre-özel bir liderlik modeli olarak da karşımıza çıkmaktadır (Aycan, 2001)

Artık farklı kültürel bağlamlarda başarılı bir liderliğin nasıl yapılacağını anlamak çok önemlidir. Hatta Uluslararası çalışma durumunda bir zorunluluktur. Batı açısından paternalistik liderlik olumsuz olarak algılanabilir. Farklı kültürlerde olumlu olarak algılanabileceği gözardı edilmemelidir (Uçar,Gülmez, 2022).

Kaynaklar

Afsar B. ve Rehman M., (2012), "The Impact of Paternalistic Leadership on Organization Commitment and Organization Citizenship Behaviour", Journal of Business Management and Applied Economics, 5, 148-159.

Akdöl, B. (2015). Hizmetkar Liderlik. İstabul: Derin Yayınları.
Aslan, E.(2022). Demokratik ve otokratik liderlik yaklaşımlarının kamu çalışanları üzerindeki etkileri, Gebze Teknik Üniversitesi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi

Aycan, Z. ve Kanungo, R., N. (2000). "Toplumsal Kültürün Kurumsal Kültür ve İnsan Kaynakları Uygulamaları Üzerine Etkileri", (Ed.: Zeynep Aycan), Akademisyenler ve Profesyoneller Bakış Açısıyla Türkiye'de Yönetim, Liderlik ve İnsan Kaynakları Uygulamaları, Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları: 25-53.

Aycan, Z. (2001). Paternalizm: Yönetim ve liderlik anlayışına ilişkin üç görgül çalışma.Yönetim Araştırmaları Dergisi, 1(1), 11-31.

Aycan, Z. (2002). "Leadership and Teamwork in Developing Countries", Challenges and Opportunities. Online Readings in Psychology and Culture, 15/8: 1-12.

Aycan, Z. ve Paşa, S., F. (2003). "Career Choices, Job Selection Criteria and Leadership Preferences in a Transitional Nation: The Case of Turkey", Journal of Career Development, 30/2:129-144.

Aycan, Z. (2006). "Paternalism: Towards Conceptual Refinement And Operationalizations", U. Kim, K.S. Yang, & K.K. Hwang (Eds.), In Indigenous and Cultural Psycholog (pp. 445-466). New York: Springer Science+Business Media, Inc.

Cerit, Y., Özdemir, T. ve Akgün, N. (2011). Sınıf Öğretmenlerinin Okul Müdürlerinin Babacan Liderlik Davranışları Sergilemelerini İstemeye Yönelik Görüşlerinin Bazı Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi. AİBÜ, Eğitim Fakültesi Dergisi, 11(1), 87 – 99.

Cerit, Y. (2012). Paternalistik Liderlik İle Yöneticiden Ve İşin Doğasından Doyum Arasındaki İlişki. Ondokuz Mayis University Journal Of Education Faculty, 31(2).

Chen, H.Y. and Kao, H.S. (2009). "Chinese Paternalistic Leadership And Non-Chinese Subordinates' Psychological Health", The International Journal of Human Resource Management, 20 (12), 2533–2546.

Cheng, B., S.; Chou L., F.; Wu T., Y.; Huang, M., P. ve Farh J., L. (2004). "Paternalist Leadership and Subordinate Responses: Establishing a Leader Model in Chinese Organizations", Asian Journal of Social Psychology, 7: 89-117.

Doğan S., (2007), "Vizyona Dayalı Liderlik", İstanbul: Kare Yayınları, 2. Baskı.

Erben, G.S. & Güneşer, A.B. (2008). The Relationship Between Babacanic Leadership and Organizational Commitment: Investigating the Role of Climate Regarding Ethics.Journal of Business Ethics, 82, 955–968.

Farh, J., L. ve Cheng, B., S. (2000). "A Cultural Analysis of Paternalist Leadership in Chinese Organizations", (Ed.: J., T., Li; A., S., Tsui ve E., Weldon), Management and Organizations in the Chinese Context, London: Macmillan: 84-127.

Farh, J. L., & Cheng, B. S. (2000). A cultural analysis of paternalistic leadership in Chinese organizations. In Management and organizations in the Chinese context (pp. 84-127). London: Palgrave Macmillan UK.

Fındıkçı, İ. (2012). Bir Gönül Yolculuğu Hizmetkar Liderlik. İstanbul: Alfa.

Fikret-Pasa, S. (1999). Leadership influence in Turkey: The case of a high power distance and collectivist culture. Unpublished manuscript.

Fikret Pasa, S., Kabasakal, H., & Bodur, M. (2001). Society, organisations, and leadership in Turkey. Applied Psychology, 50(4), 559-589.

Gürcan, N. (2018). Türk kültüründe paternalist liderlik davranışlarının izleyenlerin duygusal bağlılıkları üzerindeki etkisi: Y kuşağına yönelik bir araştırma (Master's thesis, Dokuz Eylul Universitesi (Turkey)).

Kabasakal, H., & Bodur, M. (2007). Leadership and culture in Turkey: A multifaceted phenomenon. In Culture and leadership across the world (pp. 869-908). Psychology Press.

Kanungo, R.N., & Aycan, Z. (1997). Organizational cultures and human resource practices from a cross cultural perspective. Paper presented in a symposium conducted at the Canadian Psychological Association Annual Conference, Toronto.

Koçel, T. (2007). İşletme Yöneticiliği, İstanbul: Arıkan Basım Yayın

Köksal, O. (2011). Bir kültürel liderlik paradoksu: Paternalizm. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(15), 101-122.

Kurt, İ. (2013). Babacan liderlik ile çalışanların işlerine yaratıcı Katılım algıları arasındaki ilişkiyi araştırmaya Yönelik bir çalışma. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi,5 (1), 321-330.

Mete Y. A., Serin H., (2015), "Okul Yöneticilerinin Babacan Liderlik Davranışı İle Öğretmenlerin Örgütsel Vatandaşlık ve Örgütsel Sinizm Davranışları Arasındaki İlişki", Hasan Âli Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi, 12(2),147-159.

Northouse, P. G. (2021). Leadership: Theory and practice. Sage publications.

Özyılmaz,B.(2020). Paternalistik liderlik algısının çalışan sesliliğine etkisi: Gıda sektörü çalışanları üzerine bir araştırma, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi

Özişli, Ö. (2023). Hizmetkar Liderlik ve Örgütsel Özdeşleşmenin İş Tatminine Etkisi: Sağlık Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma, International Journal of Eurasia Social Sciences (IJOESS), 14(52), 787-799. http://dx.doi.org/10.35826/ijoess.3335

Özişli, Ö. (2024). Birey Örgüt Uyumunun İş Tatmini ve İş Performansı Üzerine Aracılık Etkisi: Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. Ekev Akademi Dergisi, (98), 196-207.

Paşa, S., F. (2000). "Türkiye Ortamında Liderlik Özellikleri", (Ed.: Zeynep Aycan),Akademisyenler ve Profesyoneller Bakış Açısıyla Türkiye'de Yönetim, Liderlik ve İnsan Kaynakları Uygulamaları, Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları: 225-241.

Paşa, S., F.; Kabasakal, H. ve Bodur, M. (2001). "Society, Organisations and Leadership in Turkey", Applied Psychology: An International Review, 50 (4): 559-589.

Pellegrini, E.K. and Scandura, T.A. (2006). "Leader-Member Exchange (LMX), Paternalism, And Delegation In The Turkish Business Culture: An Empirical Investigation", Journal of International Business Studies, 37, 264-79.

Pellegrini, E. K. & Scandura, T. A. (2008). "Paternalistic Leadership: A Review And Agenda For Future Research", Journal of Management, 34 (3), 566–593

Pellegrini, E. K. & Scandura, T. A. & Jayaraman, V. (2010). "CrossCultural Generalizability Of Paternalistic Leadership: An Expansion Of Leader–Member Exchange Theory", Group &Organization Management, 35(4) 391–420.

Rawat, P. S., & Lyndon, S. (2016). Effect of paternalistic leadership style on subordinate's trust: An Indian study. Journal of Indian Business Research, 8(4), 264-277.

Ronen, S. (1986). Comparative and multinational management. New York: John Wiley & Sons.

Tengilimoğlu D., (2005), "Kamu Ve Özel Sektör Örgütlerinde Liderlik Davranışı Özelliklerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Çalışması", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 14, 1-16.

Trompenaars, F., & Hampden-Turner, C. (1998). Riding the waves of culture: Understanding cultural diversity in global business (2nd edn.). New York: McGraw-Hill.

Uçar, Z., & Gülmez, B.,(2023). Hofstede'nin Kültür Boyutları Ve Paternalist Liderlik İlişkisinin Kuramsal Düzlemde İncelenmesi. International Journal of Applied Economic and Finance Studies; Vol. 8, No.1; 2023

Yeh, H.R. & Chi, H.K. & Chiou, C.Y. (2008). The Influences of paternalistic leadership, job stress, and organizational commitment on organizational performance: an empirical study of policemen in taiwan. The Journal of International Management Studies, 3(2),85-91.

BÖLÜM 26

Türkiye'nin Metropol Kenti Olan İllerinde Belediye Katı Atık Hizmeti ve Yönetimi

Nuriye Garipağaoğlu[1]

[1] Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, İstanbul-Türkiye
Orcid: 0000-0003-4967-8536

1. GİRİŞ

Gerek küresel ölçekte ve gerek se Türkiye'de hızlı nüfus artışına ve aşırı tüketime bağlı olarak, katı atık üretimi önemli miktarlara ulaşmıştır. Bu bağlamda, günümüzde, çöp hizmetleri kent yönetimleri açısından çevre hizmetlerinin de önemli bir parçası sayılmakta ve çevre politikalarının merkezinde yer almaktadır. Diğer taraftan, geliştirilen katı atık yönetiminde sistematik bir yaklaşım benimsenmiştir. Katı atıklar, yerel yönetimlerin sorumluluk alanı kapsamında toplanır, uzaklaştırılır ve bertaraf edilir. Bu hizmet, katı atık yönetimiyle gerçekleştirilir. Günümüzde Tüketim alışkanlıklarının değişmesiyle birlikte katı atık üretim miktarları kadar, çeşitleri de artmıştır (Chen vd., 2020). Kentsel nitelikli katı atıkların yönetiminde ülkelerin mevzuatları önemli rol oynamakla beraber, özellikle gelişmekte olan ülkelerde atıkların yönetimine dair sorunlar henüz giderilememiştir. (Alshehrei ve Ameen, 2021; Ding ve ark., 2021). Tasarım, planlama, işletme ve hizmet aşamaları, şehirlerde sürdürülebilir katı atık yönetiminde belirleyici olmaktadır. Sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşılmada ise, ortam kalitesinin korunması için atık bertaraf yöntemleri ve yönetim stratejilerine ihtiyaç duyulmuştur. Katı atıkların ortadan kaldırılmasında kompostlaştırma, düzenli depolama, anaerobik çürütme ve termal gibi yöntemler kullanılmaktadır (Reyes-Torres., 2018).

Dünya ekosisteminde özellikle beşerî kökenli müdahaleler, yerkürenin su, atmosfer ve karasal ekosistemlerinde bozulma ve kirlenmelere sebep olmuştur (Garipağaoğlu, 2020). Esasında, toprağı, suyu ve havayı kirleten kaynaklar arasında belediye çöp döküm alanlarının ayrı bir yeri vardır (Garipağaoğlu, 2022). Katı atıklar, atık türleri arasından coğrafi ortamı en fazla etkileyen sorunlardandır. Çöpler ise, katı atıkların içerisinde ortamda en yüksek etkiye sahip tür olarak bilinmektedir. (Palabıyık, 2001). Günümüzde atıkların büyük bir kısmını kentsel atıklar oluşturmaktadır. Kentsel atıklar, kentlerde oluşan, yerel yönetimler tarafından veya onlar adına toplanıp, uzaklaştırılan atıklar olarak tanımlanmaktadır. Kentsel atıklar, zararlı-tehlikeli atıklar haricinde sayılmaktadır. Evsel nitelikli ve bu nitelikteki endüstriyel, kurumsal, ticari ve kentsel faaliyetlere bağlı oluşan atıklar bu gruba dahil edilmektedir (EPA, 1989:9). Kentlerin coğrafi özellikleri (doğal ve beşerî özellikler) başta olmak üzere, sosyoekonomik yapı, kültürel yapı, beslenme alışkanlıkları gibi faktörler, kentsel atık miktarlarını ve kompozisyonunu doğrudan etkilemektedir (Palabıyık ve Altunbaş, 2004). Atıkların coğrafi ortam üzerindeki etkileri, fiziksel, kimyasal ve biyolojik yönlerden gerçekleşmektedir. Biyolojik açıdan hayvanlarla bulaşan birçok hastalık oluşabileceği gibi, çöp depolama alanlarındaki gazlar ve sızıntı suları, biyolojik ve kimyasal sorunlar yaratabilmektedir (Palabıyık, 2001). Sürdürülebilir atık yönetiminde, ortam ve

insan sağlığına zarar verilmeyecek biçimde atıkların toplanmaları, zararsız duruma getirilmeleri, geri kazanılmaları veya düzenli şekilde bertaraf edilmeleri hedeflenmektedir (Kaypak, 2018)

Türkiye'de ortam ve ortam sorunları ile merkezi ve yerel düzeyde olmak üzere, birçok kurum ve kuruluş ilgilenmektedir. Bu bakımdan atıkların toplanması, taşınması, bertarafı, yerel yönetimlerin sorumluluğundadır. Merkezi yönetimin ise, katı atık yönetim hizmetleri, tesis inşası, çevre koruma ve planlama gibi sorumluluk ve yetkileri vardır (Yılmaz ve Bozkurt, 2010). Gelişmiş ülkeler, aynı zamanda ileri düzeyde atık yönetim planlarına ve uygulamalarına sahiptirler. Bu ülkelerde atıkların önemli miktarı geri dönüştürülme yoluyla ekonomiye kazandırılmaktadır. Geri dönüşümü sağlanamayanlar da ortama zarar vermeyecek biçimde bertaraf edilmektedir. Atık yönetim stratejileri arasında, atıkların ortam ve insan sağlığı açısından tehdit olmaktan çıkarılması ve ekonomiye katkıda bulunması gibi temel hedefler vardır. Bu bakımdan atık yönetim stratejileri, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımlarına da temel teşkil eder (Köse vd., 2007; Kolukısa, 2013). Türkiye'de atıklara dair yasal mevzuatta birçok kanun ve yönetmelik bulunmaktadır. Kanunlar arasında; 4856 sayılı Çevre ve Orman Bakanlığı Kanunu, 2872 sayılı Çevre Kanunu ve bu Kanunda değişiklik yapan 5491 sayılı Kanun, 1593 sayılı Genel Sağlık (Umumi Hıfzıssıhha) Kanunu, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu 5393 sayılı Belediye Kanunu, 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu gösterilebilir (Kaypak, 2018:10). Ayrıca, ÇED Yönetmeliği (2022), Yüksek Çevre Kurulu ve Mahalli Çevre Kurullarının Oluşumu ve Çalışma Usul ve Esasları Yönetmeliği (2013), Atık Yönetimi Yönetmeliği (2015), Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği – Ekler (2021), Atık Elektrikli ve Elektronik Eşyaların Yönetimi Hakkında Yönetmelik – Ekler (2022), Atık Ön İşlem Ve Geri Kazanım Tesislerinin Genel Esaslarına İlişkin Yönetmelik – Ekler (2021), Atık Pil ve Akümülatörlerin Kontrolü Yönetmeliği (2004), Atık Yağların Yönetimi Yönetmeliği – Ekler (2019), Atıkların Düzenli Depolanmasına Dair Yönetmelik (2010), Atıkların Yakılmasına İlişkin Yönetmelik (2010), Bitkisel Atık Yağların Kontrolü Yönetmeliği (2015), Elektrikli ve Elektronik Eşyalarda Bazı Zararlı Maddelerin Kullanımının Kısıtlanmasına İlişkin Yönetmelik – Ekler (2022), Hafriyat Toprağı, İnşaat ve Yıkıntı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği – Ekler (2004), Geri Kazanım Katılım Payına İlişkin Yönetmelik (2019), Madencilik Faaliyetleri İle Bozulan Arazilerin Doğaya Yeniden Kazandırılması Yönetmeliği (2010), Ömrünü Tamamlamış Araçların Kontrolü Hakkında Yönetmelik (2009), Ömrünü Tamamlamış Lastiklerin Kontrolü Yönetmeliği (2006), Poliklorlu Bifenil ve Poliklorlu Terfenillerin Kontrolü Hakkındaki Yönetmelik – Ekler (2007), Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği (2017), Maden Atıkları Yönetmeliği – Ekler (2017), Sıfır

Atık Yönetmeliği (2019) gibi bir çok yönetmelik mevcuttur (https://cygm.csb.gov.tr/yonetmelikler).

Bu çalışmanın amacını, Türkiye'de, metropoliten kentlerin yer aldığı illerdeki katı atıkların ilgili belediyeler tarafından yönetimi, karşılaşılan sorunlar ve bu hususta geliştirilebilen çözüm önerileri oluşturmaktadır. Türkiye'de sosyal bilimlere ait araştırmalarda bütünüyle yerleşmelerin ve şehirlerin hiyerarşik sınıflamasında nüfus büyüklükleri temel ölçüt olarak kullanılmıştır. Bu sıralamada nüfus büyüklüğünün artış oranına bağlı biçimde şehirlerin şehirleşme niteliklerinde işlevsel olarak değişikliklerin ortaya çıktığı kabul edilmektedir (Darkot, 1967; Karaboran,1989; İsbir, 1991). Metropol kategorisinde olan kentlerin nüfus miktarlarını 500.000 ve daha fazla olarak alan çalışmalar olduğu gibi (Yüceşahin ve Özgür, 2008; Göçer, 1985; Çıracı, 1982) son zamanlarda 1 000 000 ve üzerini kabul eden araştırmalar da mevcuttur (Yazar, 2006). Kavram olarak metropoliten kent, genellikle bir odak şehir ve onun etrafındaki kırsal-yarı kentsel bölgeyi bütünüyle ifade etmektedir (Demir ve Çubuk, 2010). Bu anlamda, nüfusu 1 milyonu bulan ve aşan metropoliten kentler dikkate alınarak, bu özelliği taşıyan kentlerin içerisinde yer aldığı iller araştırmaya dahil edilmiştir. Çalışmada kullanılan kentsel katı atıklara dair veriler, TÜİK'den sağlanmıştır. Araştırmanın kapsam alanına giren katı atıklar, miktar ve yönetim açısından incelenerek, kentsel katı atık profili saptanmıştır. Türkiye'nin metropoliten şehirlerinin nüfus miktarlarının fazla ve nüfus yoğunluklarının yüksek olması sebebiyle birim alan başına isabet eden konut sayısı da artmaktadır. Bu metropolitenlerin bazı semt ilçelerinde nüfus yoğunluğu son derce yüksektir. Bu durum, öncelikle evsel alanda üretilen katı atık miktarının artmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla katı atık üretiminin fazla olduğu metropolitenlerde sürdürülebilir atık yönetiminin uygulanması, Türkiye geneli içinde ayrı ve önemli bir yere sahiptir. Ayrıca bu çalışmadan, ileriye yönelik olarak, Türkiye geneli için sürdürülebilir atık yönetimine katkı sağlaması beklenmektedir.

2. VERİ VE YÖNTEM

Çalışma alanını, Türkiye'de nüfusu 1 milyonu bulan ve aşan metropoliten kentlerin içerisinde yer aldığı iller oluşturmaktadır. Çalışma alanında bu özelliği taşıyan iller olarak İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli, Bursa, Adana, Konya, Kayseri, Antalya, Diyarbakır, Gaziantep, Mersin ve Şanlıurfa illeri bulunmaktadır. Bahsi geçen alanda katı atıkların zamansal ve mekânsal değişiminin tespitinde; illerden toplanan atık miktarlarının yıllara göre değişim değerleri kullanılmıştır. Zamansal değişim açısından, öncelikle Türkiye geneline ait olmak üzere, 2001, 2012, 2016 ve 2022 yıllarının belediye atık hizmeti ve yönetimi göstergeleri ile

belediyeler veya belediyeler adına işletilen atık bertaraf ve geri kazanım göstergeleri incelenmiştir. Daha sonra metropoliten kentlerin bulunduğu illerin belediye atık hizmeti ve yönetimi göstergeleri 2012, 2016 ve 2022 yılları karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Aynı şekilde, bertaraf ve geri kazanım yöntemlerine göre belediye atık miktarları, 2016 ve 2022 yılları verileri esas alınarak incelenmiştir. Bahsi geçen illerin belediye katı atık miktarları ve ortadan kaldırılışına ait veriler, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Çevre İstatistikleri içerisinde yer alan Belediye Atık İstatistiklerinden ve ayrıca İl Çevre Durum Raporlarından sağlanmıştır. Bu verilerin, çalışma alanındaki dağılışları ise, coğrafi bilgi sistemleri yardımıyla üretilen haritalarla açıklanmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Türkiye'de Belediye Atık Hizmeti Ve Yönetimi

Türkiye'de belediye atık miktarlarının yıllara göre değişimi, tablo 1'den anlaşılacağı üzere, önemli farklılıklar göstermekte olup, genel bir artış izlenmektedir. Bu artış üzerinde, nüfusun artış seyri, teknolojik gelişmelerin ürün çeşitliliği ve tüketim alışkanlıklarını değişmesi etkili olmuştur. Örneğin Türkiye genelinde oluşan belediye katı atık miktarı, 2001 yılında 31 031 000 ton iken, 2012 yılında küçük bir düşüşle 30 786 000 tona inmiş, ancak 2016'da yeniden artarak, 33 763 000 tona ve 2022 yılında artışa devam ederek 32 422 000 tona ulaşmıştır. Bu durum, 2012 yılı bir tarafa bırakılırsa, düzenli bir artışın olduğuna işaret etmektedir. Aynı şekilde Toplanan belediye atık miktarları da genel anlamda artış içerisindedir. Örneğin, 2001 yılında 25 134 000 ton civarında iken, 2022 yılında 30 284 000 ton seviyesine çıkmıştır. Kişi başı günlük ortalama atık miktarında ise, düzenli bir düşüş gerçekleşmiştir. 2001 yılında kişi başına günlük ortalama atık miktarı 1,35 Kg civarında iken, 2022 yılında 1,03 Kg seviyesine inmiştir. Belediye atık yönetiminde ise, atık işleme tesislerine gönderilen atık miktarlarında çok büyük artışlar görülmektedir. Toplamda 2001 yılında 8 522 000 ton iken, 2022 yılında yaklaşık 3 kat aratarak 26 017 000 ton seviyesine çıkmıştır. Belediye çöplüğüne gönderilen ve diğer bertaraf yöntemlerine sevk edilen atık miktarlarında, yıllar arası düzenli bir azalma mevcuttur.

Tablo 1: Türkiye'de Belediye Atık Hizmeti Ve Yönetimi Göstergeleri (bin ton)

Göstergeler	2001	2012	2016	2022
Türkiye nüfusu	67803	75627	79814	85279
Toplam belediye sayısı	3227	2950	1397	1391
Toplam belediye nüfusu	53407	63743	74911	80785
Atık hizmeti veren belediye sayısı	2921	2894	1390	1389
Atık hizmeti verilen belediye nüfusu	50875	63105	73854	80319
Atık hizmeti verilen belediye nüfusunun toplam belediye nüfusuna oranı (%)	95,3	99,0	98,6	99,4
Oluşan belediye atık miktarı (Bin ton/yıl) (1)	31031	30786	33763	32422
Toplanan belediye atık miktarı (Bin ton/yıl)	25134	25845	31584	30284
Kişi başı ortalama atık miktarı (Kg/kişi-gün)	1,35	1,12	1,17	1,03
Belediye atık yönetimi (Bin ton/yıl)				
Atık işleme tesislerine gönderilen(2)	8522	15639	22430	26017
Belediye çöplüğüne gönderilen	14570	9772	9095	4093
Diğer bertaraf yöntemleri 3)	2 042	437	58	174

Kaynak: TÜİK

(1) Atık toplama hizmeti verilmeyen yerlerde oluşan atık miktarını tahminini olarak içerir.
(2) Düzenli depolama, yakma ve geri kazanım tesislerine gönderilen atıkları kapsar.
(3) Araziye dökülen, açıkta yakılan, dereye ve göle dökülen, gömülen atıkları kapsar.

3.2. Metropoliten Kentlerin bulunduğu İllerin Belediye Atık Hizmeti Ve Yönetimi

Türkiye'de metropoliten kentlerin bulunduğu illerde toplanan atık miktarları, incelenen yıllar ve iller arasında önemli farklılıklar göstermektedir. (Tablo 2,3,4 ve Şekil 4, 5). Esasında, toplanan atık miktarı yıllara göre genel bir artış seyri izlemektedir. Diğer taraftan, toplanan atık miktarları il nüfus miktarlarına bağlı bir biçimde değişmektedir. Türkiye genelinde olduğu gibi, araştırmaya konu olan illerin atık miktarının artışı, nüfusu artışı, ürün çeşitliliği ve tüketim alışkanlıklarının değişmesi gibi faktörlerle ilişkili gözükmektedir.

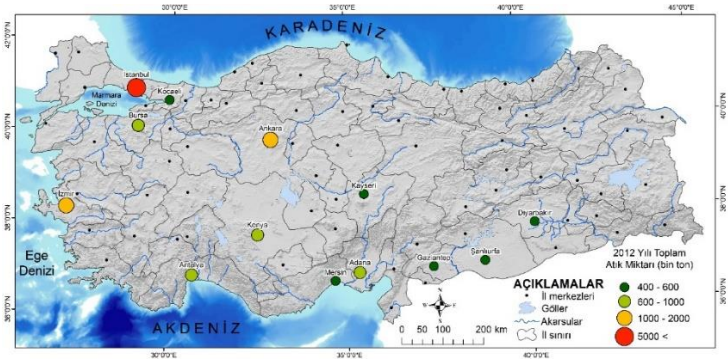
Tablo 2: Türkiye'de Metropoliten Kentlerin Bulunduğu İllerin Belediye Atık Hizmeti ve Yönetimi Göstergeleri (2012)

İl Adı	Toplam belediye nüfusu	Toplam belediye sayısı	Atık hizmeti veren belediye sayısı	Atık hizmeti alan belediye nüfusu	Atık hizmeti alan nüfusun toplam nüfus içindeki oranı (%)	Atık hizmeti alan belediye nüfusunun toplam belediye nüfusuna oranı (%)	Toplanan atık miktarı (Ton)	Kişi başı toplanan ortalama atık miktarı (Kg/kişi-gün)
Adana	1 925 170	37	37	1 923 461	90	100	614 493	0,88
Ankara	4 869 872	46	46	4 867 951	98	100	1 880 527	1,06
Antalya	1 808 631	94	94	1 808 187	86	100	942 544	1,43
Bursa	2 458 168	39	39	2 457 698	91	100	859 553	0,96
Diyarbakır	1 188 888	30	28	1 144 184	72	96	486 651	1,17
Gaziantep	1 641 407	23	23	1 639 789	91	100	522 678	0,87
Mersin	1 473 667	55	55	1 472 555	88	100	566 958	1,05
Istanbul	13 710 512	40	40	13 704 966	99	100	5 670 824	1,13
Izmir	3 725 160	54	54	3 693 716	92	99	1 613 168	1,20
Kayseri	1 166 985	49	48	1 166 090	91	100	406 369	0,95
Kocaeli	1 527 407	13	13	1 509 224	92	99	555 061	1,01
Konya	1 860 236	200	197	1 826 004	89	98	705 777	1,06
Şanlıurfa	1 092 285	26	24	1 065 028	60	98	406 937	1,05
Toplam	38 448 388	706	698	38 278 853			15 231 540	
Türkiye	63 743 047	2950	2894	63 105 474	83	99	25 844 572	1,12

BS: Toplam belediye sayısı, AV: Atık hizmeti veren belediye sayısı, AH: Atık hizmeti alan nüfusun toplam nüfus içindeki oranı (%), AHA: Atık hizmeti alan belediye nüfusunun toplam belediye nüfusuna oranı (%), KB: Kişi başı toplanan ortalama atık miktarı (Kg/kişi-gün)

Kaynak: TÜİK

2012 yılında toplanan en yüksek atık miktarıyla İstanbul İli dikkat çekmektedir (5 670 824 ton). Ankara (1 880 527 ton) ve İzmir (1 613 168 ton) ise, 2. Sırada yer almaktadır. Antalya

Şekil 1: Türkiye'de Metropoliten Kentlerin Bulunduğu İllerin Belediye Atık Miktarları (2012)

(942 544 ton), Bursa (859 553 ton), Konya (705 777 ton) ve Adana (614 493 ton) illeri 3. Sırada gözükmektedir. Kocaeli (555 061 ton), Gaziantep (522 678 ton), Diyarbakır (486 651ton), Kayseri (406 369) ve Şanlıurfa'nın (406 937 ton) yıllık atık miktarları ise, 400- 600 bin ton aralığında kalmaktadır (Şekil 1). Metropoliten kenti olan illerin toplam atık miktarı ise, 15 231540 ton olup, aynı yıl Türkiye toplam atık miktarının (25 844 572 ton) %58,94'ünü teşkil etmektedir. Bu durum, Türkiye atık üretiminin yarıdan fazlasının bu özellikteki illere ait olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, adı geçen illerin Türkiye atık üretiminde ayrı bir yerinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu illerde yürütülecek olan gerek belediye atık hizmeti ve yönetimi göstergeleri ve gerekse, Belediye atık bertaraf ve geri kazanım yöntemleri hem iller açısından hem de Türkiye geneli açısından önem arz etmektedir. Bunlar içerisinden de özellikle İstanbul, Ankara ve İzmir illeri ayrı bir yere sahiptir. Metropolü olan illerin toplam atık miktarının %59,58 gibi kısmı, yani, yarıdan fazlası bu üç ile aittir (İstanbul %37,23'ünü, Ankara %12, 35'ini, İzmir %10'unu oluşturmaktadır). Türkiye toplam atık miktarı içerisinde ise, %34,99'luk payla dikkat çekmektedirler (İstanbul %21,42'sine, Ankara %7,28'sine, İzmir %6,24'üne sahiptir). Kişi başına toplanan günlük ortalama atık miktarı açısından Antalya en yüksek miktarla (1,43 Kg) Türkiye ortalamasının da (1,12 Kg) üzerinde gözükmektedir. İzmir, Diyarbakır ve İstanbul'da da Türkiye ortalaması hafifçe aşılmaktadır. Diğer illerin günlük atık üretimi, Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır. Atık hizmeti alan belediye nüfusunun toplam belediye nüfusu içerisindeki oranına göre, Adana, Ankara, Antalya, Bursa, Gaziantep, Mersin, İstanbul ve Kayseri %100 oranla dikkat çekmekte olup, Türkiye ortalamasının (%99) üzerindedirler. İzmir ve Kocaeli, Türkiye ortalamasına eşit, Konya ve Şanlıurfa (%98) ise, Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır (Tablo 2) Bu illerin toplam belediye sayısı 706 civarında olup, Türkiye toplamının

(2950) %23,93'ünü oluşturmaktadır. Mevcut belediyelerden 698 tanesi atık hizmeti vermektedir. Türkiye'de atık hizmeti veren belediyelerin toplamının (2894) %24,12'sini oluşturmaktadır.

2016 yılına gelindiğinde, tablo 3'de yer alan illerin hepsinde, 2012 yılına nazaran önemli artışlar gerçekleşmiştir. Yine toplanan en yüksek atık miktarıyla İstanbul İli başta bulunmaktadır (7 035 246 ton). Ankara (2 219 660 ton) ve İzmir (2 026 374 ton) ise, 2. Sırayı, Antalya (1 148 004 ton), ve Bursa (1 178 121 ton) 3. Sırayı korumaktadır. Konya (830 362 ton) Mersin (773 844 ton) ve Adana (714 982 ton) illerinin atık miktarları ise, 700-1000 bin ton aralığında, Diyarbakır, Gaziantep, Kocaeli ve Şanlıurfa'nın 600 bin tonun üzerinde, Kayseri'nin ise, yıllık atık miktarı, 500 000 tonun altında gerçekleşmiştir. Bu illerin 2016 yılında toplam atık miktarları, 18 991 658 tonu bulmuştur. Bu miktar, aynı yıl Türkiye toplam atık miktarının (31 583 553 ton) %60,13'ünü oluşturmaktadır. Bu durum, Türkiye atık üretiminde bu illerin paylarının daha da arttığını göstermektedir. Bahsi geçen illerden yine İstanbul, Ankara ve İzmir illeri, tablodaki illerin toplam atık miktarında en yüksek orana sahiptirler. İstanbul %37,04'ünü, Ankara %11, 68'ini, İzmir %10'67'sine karşılık gelmektedir (üç ilin toplam payı %59,39). Türkiye toplam atık miktarının ise, İstanbul %22,28'ine, Ankara %7,03'üne, İzmir %6,42'sine sahiptir (üç ilin toplam payı %35,73). Kişi başına toplanan günlük ortalama atık miktarı bakımından yine Antalya (1,38 Kg) Türkiye ortalamasının (1,17 Kg) üzerinde bulunmaktadır. İzmir, İstanbul ve Mersin illeri de Türkiye ortalamasını hafifçe aşmışlardır.

Tablo 3: Türkiye'de Metropoliten Kentlerin Bulunduğu İllerin Belediye Atık Hizmeti Ve Yönetimi Göstergeleri (2016)

İl Adı	Toplam belediye nüfusu	BS	AV	Atık hizmeti alan belediye nüfusu	AH	AHA	Toplanan atık miktarı (Ton)	KB
Adana	2 201 670	16	16	2 192 512	99,6	99,6	714 982	0,89
Ankara	5 346 518	26	26	5 325 818	99,6	99,6	2 219 660	1,14
Antalya	2 328 555	20	20	2 280 641	97,9	97,9	1 148 004	1,38
Bursa	2 901 396	18	18	2 901 396	100	100	1 178 121	1,11
Diyarbakır	1 673 119	18	18	1 637 486	97,9	97,9	634 586	1,06
Gaziantep	1 974 244	10	10	1 969 966	99,8	99,8	637 478	0,89
Mersin	1 773 852	14	14	1 748 950	98,6	98,6	773 844	1,21
İstanbul	14 804 116	40	40	14 804 116	100	100	7 035 246	1,30
İzmir	4 223 545	31	31	4 207 197	99,6	99,6	2 026 374	1,32
Kayseri	1 358 980	17	17	1 351 657	99,5	99,5	429 810	0,87
Kocaeli	1 830 772	13	13	1 830 772	100	100	669 272	1,00
Konya	2 161 303	32	32	2 154 165	99,7	99,7	830 362	0,99
Şanlıurfa	1 940 627	14	14	1 874 676	96,6	96,6	693 919	1,01
Toplam	44 518 697	269	269	44 279 352			18 991 658	
Türkiye	74 911 343	1397	1390	73 854 880	92,5	98,6	31 583 553	1,17

BS: Toplam belediye sayısı, AV: Atık hizmeti veren belediye sayısı, AH: Atık hizmeti alan nüfusun toplam nüfus içindeki oranı (%), AHA: Atık hizmeti alan belediye nüfusunun toplam belediye nüfusuna oranı (%), KB: Kişi başı toplanan ortalama atık miktarı (Kg/kişi-gün)

Kaynak: TÜİK

Şekil 2: Türkiye'de Metropoliten Kentlerin Bulunduğu İllerin Belediye Atık Miktarları (2016)

Diğer illerin günlük atık üretimi, yine Türkiye ortalamasından düşüktür (Tablo 3, Şekil 2). Atık hizmeti alan belediye nüfusunun toplam belediye nüfusu içerisindeki oranı, Mersin, İstanbul ve Kocaeli'de %100'e ulaşmıştır. Diğer illerden Antalya, Diyarbakır ve Şanlıurfa Türkiye ortalamasının (%98,6) altındadır. Türkiye'de Büyük Şehir Yasası ile birlikte, belediye sayılarındaki düşüş bu illere de yansımıştır. 2016 yılında bu illerin toplam belediye sayısı 269'a, Türkiye toplamı 1397'ye inmiştir. Türkiye belediyeleri arasında %19, 26'lük bir oran kaplamaktadır. Metropoliten şehri olan bu illerin belediyelerinin tamamı atık hizmeti vermektedir.

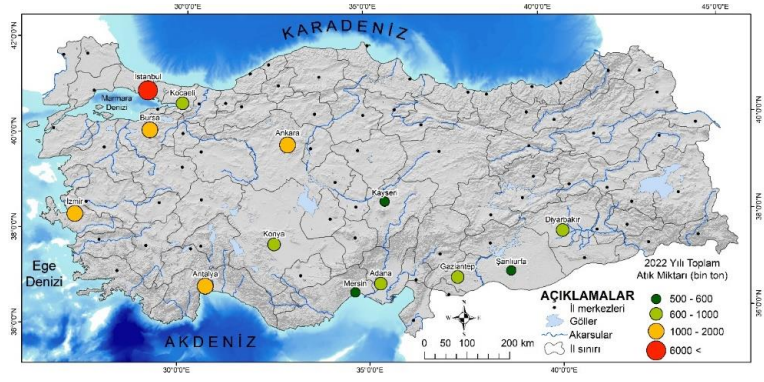
2022 yılında ise, 2016 yılına göre, tabloda yer alan illerden Adana, Ankara, Bursa, Mersin, İstanbul, İzmir, Kocaeli, Konya ve Şanlıurfa'da yıllık toplam atık miktarlarında düşüşler görülmekle birlikte, 2012 yılına nazaran önemli artışlar gerçekleşmiştir. Antalya, Diyarbakır, Gaziantep ve Kayseri'de bir miktar artış kaydedilmiştir. Ancak, 2012-2022 değerlerine göre illerin hepsinde, önemli artışlar vardır. 2022 yılında da toplanan en yüksek atık miktarıyla İstanbul İli (6 552 701 ton) 1. sırada. Ankara (1 956 586 ton) İzmir (1 983 465 ton), Antalya (1 340 770 ton) ve Bursa (1 033 183 ton) ise, 2. sırada, Konya (823 070 ton), ve Diyarbakır (739 224 ton), Adana (665 695 ton), Gaziantep (682 796 ton), Kocaeli (622 287 ton) illerinin atık miktarı 600-1000 bin ton arasında olup 3. sırada, Mersin, Kayseri ve Şanlıurfa illerinde 500- 600 bin ton arasında bulunmaktadır (Tablo 4, Şekil 3).

Tablo 4: Türkiye'de Metropoliten Kentlerin Bulunduğu İllerin Belediye Atık Hizmeti ve Yönetimi Göstergeleri (2022)

İl Adı	Toplam belediye nüfusu	BS	AV	Atık hizmeti alan belediye nüfusu	AH	AHA	KB
Adana	2 274 106	16	16	2 260 333	99,4	665 695	0,81
Ankara	5 782 285	26	26	5 778 930	99,9	1 956 586	0,93
Antalya	2 688 004	20	20	2 672 108	99,4	1 340 770	1,37
Bursa	3 194 720	18	18	3 194 720	100,0	1 033 183	0,89
Diyarbakır	1 804 880	18	18	1 772 283	98,2	739 224	1,14
Gaziantep	2 154 051	10	10	2 154 051	100,0	682 796	0,87
Mersin	1 916 432	14	14	1 908 836	99,6	590 566	0,85
İstanbul	15 907 951	40	40	15 907 951	100,0	6 552 701	1,13
İzmir	4 462 056	31	31	4 457 705	99,9	1 983 465	1,22
Kayseri	1 441 523	17	17	1 441 232	100,0	513 665	0,98
Kocaeli	2 079 072	13	13	2 079 072	100,0	622 287	0,82
Konya	2 296 347	32	32	2 286 298	99,6	823 070	0,99
Şanlıurfa	2 170 110	14	14	2 124 726	97,9	513 421	0,66
Toplam	48 171 537	269	269	48 038 245		18 017 429	
Türkiye	80 785 141	1391	1389	80 319 403	99,4	30 283 757	1,03

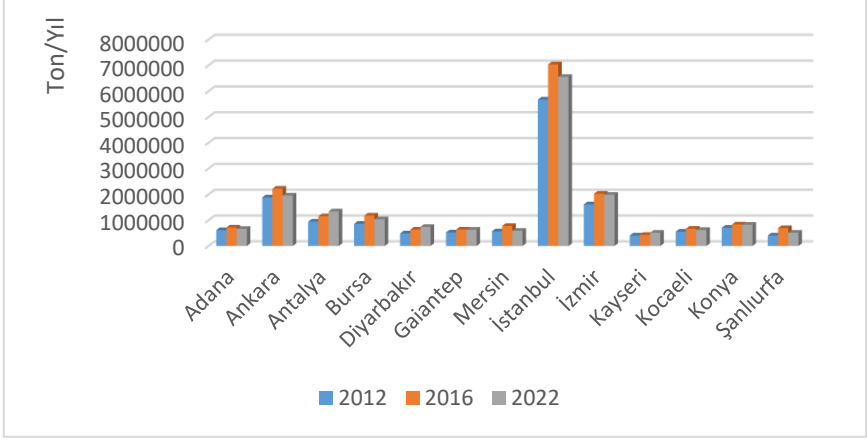
BS: Toplam belediye sayısı, AV: Atık hizmeti veren belediye sayısı, AH: Atık hizmeti alan nüfusun toplam nüfus içindeki oranı (%), AHA: Atık hizmeti alan belediye nüfusunun toplam belediye nüfusuna oranı (%), KB: Kişi başı toplanan ortalama atık miktarı (Kg/kişi-gün)

Kaynak: TÜİK

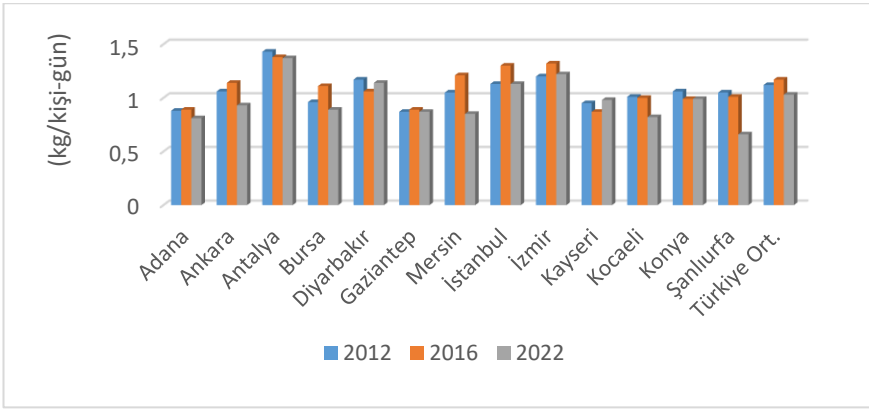

Şekil 3: Türkiye'de Metropoliten Kentlerin Bulunduğu İllerin Belediye Atık Miktarları (2022)

2022 yılında araştırılan illerin toplam atık miktarları, 18 017 429 ton olarak gerçekleşmiş olup, Türkiye toplam atık miktarının (30 283 757 ton) %59,50'sine karşılık gelmektedir. Bu oran, 2016 yılına göre önemsiz bir azalma gösterse de Türkiye atık üretiminde bu illerin paylarının yüksekliğine işaret etmektedir. Bu yılda da yine İstanbul, Ankara ve İzmir illeri, toplam atık miktarı içerisinde en yüksek orana sahiptirler. İstanbul %36,37'sini, Ankara %10, 86'sını, İzmir %11'01'ni oluşturmaktadır (üç ilin toplam payı %58,24). Aynı yılda, Türkiye toplam atık miktarının ise, İstanbul %21,64'üne, Ankara %6,46'sına, İzmir %6,55'ine sahiptir (üç ilin toplam payı %34,65). Günlük ortalama kişi başı toplanan atık miktarı açısındanyine Antalya (1,37 Kg) birinci sırada yer almaktadır. Türkiye ortalamasının (1,17 Kg) üzerinde bulunmaktadır. Diyarbakır, İzmir, İstanbul illeri de Türkiye ortalamasının (1,03 Kg) üzerinde bulunmaktadır. Diğer illerin günlük atık üretimi, yine Türkiye ortalamasından düşüktür (Tablo 4, Şekil 2). Atık hizmeti alan belediye nüfusunun toplam belediye nüfusu içerisindeki oranı, Bursa, Gaziantep, İstanbul, Kayseri ve Kocaeli'de %100'e ulaşmıştır. Diğer illerden Diyarbakır ve Şanlıurfa, yine Türkiye ortalamasının (%99,4) altında kalmıştır. Türkiye'de 6360 Sayılı Yeni İl Büyükşehir Belediye Yasası ile birlikte, belediye sayılarındaki düşüş bu illere de yansımıştır. Örneğin, 2022 yılında bu illerin toplam belediye sayısı yine 269 civarında iken, Türkiye toplamı 1391'e inmiştir. Türkiye belediyeleri arasında %19, 34'lük bir oran kaplamaktadır. Metropoliten şehri olan bu illerin belediyelerinin yine bu yılda da tamamı atık hizmeti vermektedir.

Şekil 4: Türkiye'de Metropoliten Kentlerin Bulunduğu İllerde Toplanan Atık Miktarı (Ton)

Şekil 5: Türkiye'de Metropoliten Kentlerin Bulunduğu İllerde Kişi BaşıToplanan Ortalama Atık Miktarı (kg/kişi-gün)

3.3. Metropoliten Kentlerin Bulunduğu İllerde Bertaraf ve Geri Kazanım Yöntemlerine Göre Belediye Atıkları

Türkiye'de nüfusu 1 000 000 ve üzerinde olan metropoliten kentlerin bulunduğu illerde, toplanan atık miktarları gibi bertaraf ve geri kazanıma giden atık miktarları da incelenen yıllar ve iller arasında farklılıklar göstermektedir. Esasında, düzenli depolama ve geri kazanım tesislerine gönderilen atık miktarlarında hızlı bir artış seyri görülmektedir. Diğer taraftan, toplanan atık miktarlarıyla bertaraf ve geri kazanıma giden atık miktarları, il nüfus büyüklüklerine de bağlı olarak değişmektedir.

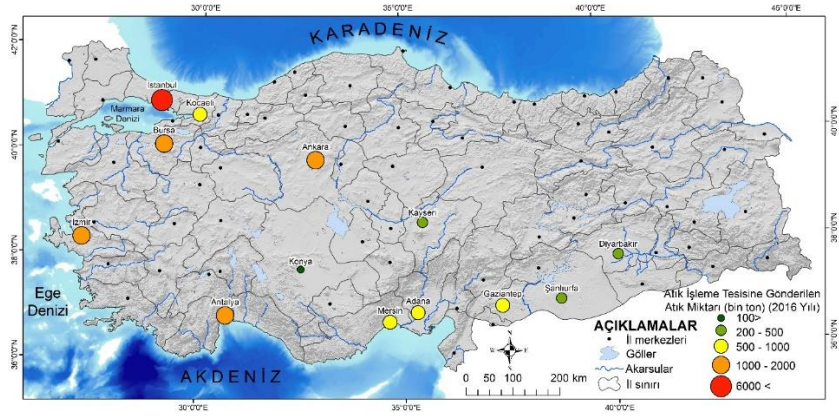
2016 yılında, ilgili illerde, bertaraf yöntemleri arasından düzenli depolama tesislerine gönderilen atık miktarları çok yüksek gözükmektedir. Örneğin, tablo 5'de yer alan illerin toplam atık miktarının (18 991 658 ton), 14 116 496 tonu düzenli depolama tesislerine gönderilmiş olup, bu oran %74,33'üne karşılık gelmektedir. Türkiye toplamı içerisinde ise, yine çok yüksek olup, %73,00'lük orana ulaşmıştır. Düzenli depolama tesislerine gönderilen atık miktarları açısından İstanbul (6 424 415 ton), İzmir (1 740 176 ton) ve Bursa (1 050 123 ton) illeri önde yer almaktadır. Aynı şekilde bu illerin oranları gerek genel toplam içerisinde ve gerek se, Türkiye toplamına göre çok yüksek gözükmektedir. Bu duruma göre genel toplamın; İstanbul%, 45,51'ine, İzmir %12,33'üne, Bursa %7,44'üne sahiptir. Türkiye toplamı içerisinde de İstanbul %33,22, İzmir%8,99, Bursa %5,43 gibi yüksek oranlarla dikkat çekmektedir. Diğer iller içerisinden yaklaşık olarak; Ankara ve Antalya 800-900 bin ton, Adana, İstanbul, Kocaeli 600-700 bin ton, Gaziantep, Mersin 400-500 bin ton, Diyarbakır ve Şanlıurfa 200-300 bin ton ve Konya 63 bin ton atık düzenli depolama tesislerine göndermiştir.

Tablo 5: Türkiye'de Metropoliten Kentlerin Bertaraf Edilen ve Geri Kazanım Tesislerine Gönderilen Atık Göstergeleri (2016)

			Belediye çöplüğüne gönderilen		Düzenli depolama tesislerine gönderilen		Geri kazanım tesislerine gönderilen		Düzenli Depolama ve geri kazanım tesislerine gönderilen	Diğer bertaraf yöntemleri (2)
İl Adı	A	Toplanan toplam atık miktarı (Ton)	B	AT	B	AT	B	AT	AT	AT
Adana	16	714 982	-	-	16	672 999	7	41 983	714 982	-
Ankara	26	2 219 660	12	217 871	18	819 417	21	1 182 372	1 264 313	-
Antalya	20	1 148 004	8	115 217	13	897 121	16	135 666	1 032 787	-
Bursa	18	1 178 121	4	19 917	13	1 050 123	14	108 081	1 158 204	-
Diyarbakır	18	634 586	17	612 200	-	225 053	5	14 721	239 774	7 665
Gaziantep	10	637 478	4	83 900	5	527 264	3	26 314	553 578	-
Mersin	14	773 844	7	259 630	6	463 211	13	51 003	514 214	-
İstanbul	40	7 035 246	-	-	40	6 424 415	40	610 831	6 486 246	-
İzmir	31	2 026 374	5	117 172	25	1 740 176	27	169 026	1 909 202	
Kayseri	17	429 810	12	113 151	5	294 608	5	22 052	316 660	-
Kocaeli	13	669 272		-	13	610 322	12	58 950	669 272	-
Konya	32	830 362	27	737 857	5	62 574	10	29 931	92 505	
Şanlıurfa	14	693 919	8	361 843	8	329 213	3	2 863	332 076	-
Toplam	269	18 991 658	114	2 638 758	167	14 116 496	176	2 453 793	16 570 289	7 665
Türkiye	1390	31 583 553	839	9 094 906	606	19 337 907	390	3 092 308	22 430 215	58 432

A: Atık hizmeti verilen toplam belediye sayısı, B: Belediye sayısı, AT: Atık miktarı (Ton), -Herhangi bir veri yok

Kaynak: TÜİK

Şekil 6: Türkiye'de Metropoliten Kentlerin Bulunduğu İllerde Atık İşleme Tesislerine Gönderilen Atık Miktarı (2016)

Belediye çöplüğüne ise, toplamda 2 638 758 ton atık gönderilmiştir. İllerin toplam atık miktarlarına göre bu kategorideki atık oranları %13,89 civarındadır. Türkiye toplamına göre ise, %29,51 seviyesinde bulunmaktadır. Bu kategoride, Konya (737 857 ton) ve Diyarbakır (612 200 ton) belediye çöplüğüne daha fazla atık göndermiştir. Ankara, Mersin ve Şanlıurfa 200-400 bin tonla bu illeri izlemektedir. Diğer illerin miktarları 200 bin tonun altında gerçekleşmiştir. İstanbul, Kocaeli ve Adana illerinde ise veri bulunmamaktadır. Geriye kalan 2 453 793 ton atık, geri kazanım tesislerine gönderilmiş olup, oranı, il toplamları içerisinde %12,92 iken, Türkiye toplamı içerisinde %79, 35'i bulmaktadır. Ankara 1 182 372 tonla önde gözükmektedir. Ankara, tabloda yer alan illerin geri kazanım tesislerine gönderilen toplam atık miktarları içerisinde %48,19, Türkiye toplamı içerisinde %38,24 gibi çok yüksek orana sahiptir. İstanbul (610 831 ton) 2. Sırada bulunmaktadır, İstanbul'da bu oranlar, genel toplam içerisinde %24,89, Türkiye toplamında %19,75 civarındadır. Antalya, Bursa, İzmir İllerinde 100 bin tonu aşmış, diğer iller de bu miktarın altında kalmıştır. Düzenli depolama ve geri kazanım tesislerine gönderilen toplam atık miktarlarına göre ise, durum çok daha farklıdır. Şöyle ki bu illerin toplam atık miktarının 16 570 289 tonu düzenli depolama ve geri kazanım tesislerine gönderilmiş olup, bu oran %87,25'e ulaşmaktadır. Türkiye toplamı içerisinde ise, yine çok yüksek olup, %73,87'lik orana sahiptir. Bu bakımdan da İstanbul İli 6 milyon tonun üzerinde atık miktarıyla dikkat çekmektedir. İstanbul'u, 1- 2 milyon ton aralığında atık miktarıyla İzmir, Ankara, Bursa, Antalya illeri izlemektedir.500 bin- 1 milyon ton aralığında atık miktarı olan iller arasında; Adana, Gaziantep, Mersin, Kocaeli, illeri, 200- 500 bin aralığında; Diyarbakır, Kayseri, Şanlı urfa İlleri, 100 bin tonun altında ise Konya İli yer almaktadır (Tablo 5, Şekil 6). Diğer bertaraf yöntemlerine ait atıklar ise, sadece Diyarbakır ilinde gözükmektedir (7 665 ton).

Tablo 6: Türkiye'de Metropoliten Kentlerin Bulunduğu İllerde Bertaraf Edilen ve Geri Kazanım Tesislerine Gönderilen Atık Göstergeleri (2022)

			Belediye gönderilen Çöplüğüne		Atık tesisine İşleme gönderilen(1)		Diğer bertaraf yöntemleri (2)	
İl Adı	A.	Toplanan atık miktarı (Ton)	B	AT	B	AT	B	AT
Adana	16	665 695	0	0	16	663 895	1	1 800
Ankara	26	1 956 586	3	15 500	23	1 941 086	0	0
Antalya	20	1 340 770	5	49 966	18	1 290 804	0	0
Bursa	18	1 033 183	3	9 930	16	1 023 253	0	0
Diyarbakır	18	739 224	17	703 118	16	22 606	1	13 500
Gaziantep	10	682 796	0	0	9	682 796	0	0
Mersin	14	590 566	0	0	13	590 566	0	0
İstanbul	40	6 552 701	0	0	40	6 552 701	0	0
İzmir	31	1 983 465	0	0	30	1 972 425	2	11 040
Kayseri	17	513 665	11	121 583	12	357 082	1	35 000
Kocaeli	13	622 287	0	0	13	622 287	0	0
Konya	32	823 070	25	253 336	24	569 734	0	0
Şanlıurfa	14	513 421	4	88 729	10	424 692	0	0
Toplam	269	17 555 350		1 242 162		16 713 927		61 340
Türkiye	1389	30 283 757	553	4 092 721	1002	26 016 988	49	174 048

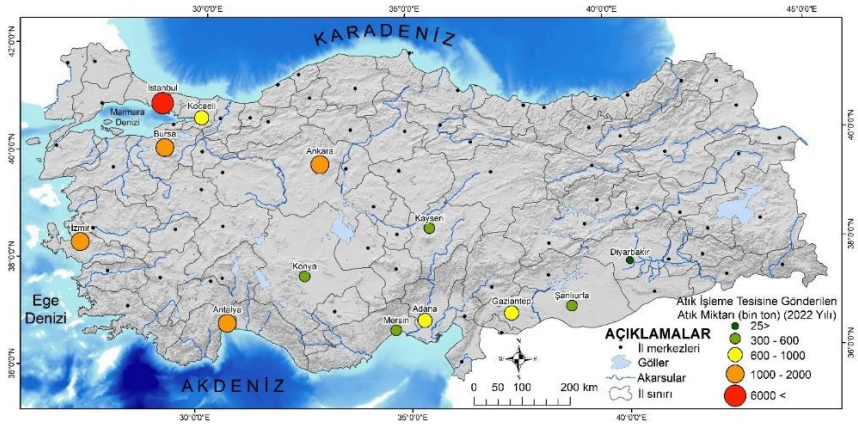
TÜİK Atık İstatistikleri, 2022

(1) Düzenli depolama, yakma ve geri kazanım tesislerine gönderilen atıkları içerir.

2) Açıkta yakılan, gömülen, araziye ve dereye dökülen atıkları kapsar.

Araştırmaya konu olan illerden 2016 yılında, düzenli depolama alanlarına, yakma ve geri kazanım tesislerine gönderilen atıklar, toplam olarak 16 570 289 tonu bulmaktadır.2022 yılında ise, çok az artış göstererek, 16 713 927 tona yükselmiştir (Tablo 5, 6). Belediye çöplüğüne gönderilen atık miktarında da 2016 yılına göre azalma vardır (%52,93 oranında azalmıştır). 2022 'de bu illerin toplam atık miktarının (17 555 350 ton), 1 242 162 tonu belediye çöplüğüne gönderilmiştir. Bu miktar, illerin toplam atık miktarları içerisinde %7,08 ve Türkiye toplamı içerisinde %4,10 gibi oranlara karşılık gelmektedir. Bu durum gerek miktar ve gerek se oran itibariyle 2016 yılına nazaran önemli ölçülerde düşüşlerin kaydedildiğini işaret etmektedir. Bu kategoride, iller arasından Diyarbakır 703 118 ton belediye çöplüğüne atık göndermiş olup, baş sırada bulunmaktadır. Bunu,

Konya yaklaşık 253 bin ton, Kayseri 122 ve Şanlıurfa 89 bin tonla izlemektedir. Ankara, Antalya, Bursa, illerinin miktarları 10-50 bin ton arasında değişmektedir. Adana, Gaziantep, Mersin, İstanbul, İzmir, Kocaeli illerinde ise, bu kategoriye ait atık gözükmemektedir. Tabloda yer alan illerin belediye çöplüğüne gönderilen toplam atık miktarlarının; Diyarbakır %56,60'na, Konya %20,39'una, Kayseri %9,81'ine, Şanlıurfa %7,14'üne sahiptir.

Şekil 7: Türkiye'de Metropoliten Kentlerin Bulunduğu İllerde Atık İşleme Tesislerine Gönderilen Atık Miktarı (2022)

Geri kazanım tesislerine gönderilen atık miktarları, 2022 yılında ayrıca verilmemiş olduğundan (atık işleme tesislerine gönderilen kategoriye dahil edildiğinden), 2022 yılı ile 2016 yılı mukayese edilememiştir. Ancak, düzenli depolama alanlarına, yakma ve geri kazanım tesislerine yollanan toplam atık miktarları açısından yıllar arasında bir karşılaştırma yapılmıştır. Şöyle ki 2016 yılında 16 570 289 ton atık düzenli depolama ve geri kazanım tesislerine gönderilmiş iken, 2022'de atık işleme tesislerine 16 713 927 ton atık gönderilmiş olup, %0,86 oranında önemsiz bir artış kaydedilmiştir. Atık işleme tesislerine gönderilen atık miktarının illerde toplanan atık miktarı içerisindeki oranı 2016'da %87,25 iken, 2022'de %95,21'e yükselmiş, Türkiye toplamı içerisinde ise, 2016'da %73, 87 iken, 2022'de %64,24 oranında gerçekleşmiştir. Bu oranlar, atık işleme tesislerine gönderilen atık miktarlarında, araştırılan illerde bir artışın olduğunu göstermektedir. Ancak, Türkiye geneline göre oran çok yüksek olmakla birlikte, 2016 yılına nazaran bir gerilemeye de işaret etmektedir. Bu durum, Türkiye'nin diğer illerinden atık işleme tesislerine gönderilen atık miktarlarının da arttığını açıklamaktadır.

Bu kategorideki atık işleme tesislerine gönderilen atık miktarı ve oranları, araştırılan iller arasında da önemli farklılıklara sahiptir. Bu açıdan İstanbul, 6 milyon tonu aşan miktarla her iki dönemde de 1. Sırada gözükmektedir. İzmir, her iki yılda da 2 milyon tona yakın miktarla 2. Sırayı korumakta, İzmir ve Ankara illeri 2022 yılında 2. Sıraya yerleşmektedir (1 972 425 ton, Ankara 1 941 086 ton)). Antalya ve Bursa ise, 1 milyonu tonu aşan atıkla 3. Sırada bulunmaktadır. Adana, Gaziantep, Kocaeli, 600-1000 bin ton, Mersin, Kayseri, Şanlıurfa ve Konya illerinin bu kategorideki atık miktarları 300-600 bin ton arasında gerçekleşmiştir. Diyarbakır'da ise, 25 bin tonun altında kalmıştır (Tablo 6, şekil 7). Üç büyük metropolün bulunduğu illerden, İstanbul, 2016'da tabloda yer alan illerin geri kazanım tesislerine gönderilen toplam atık miktarı içerisinde %48,19 oranında iken, 2022'de %11,61'e gerilemiştir. Türkiye toplamı içerisinde de 2016'da %8,51 iken, 2022'de %25,19'a yükselmiştir. Ankara'da, 2016'da tabloda yer alan illerin bu kategorideki toplam atık miktarı içerisinde oranı %7,63 iken, 2022'de %11,61'e yükselmiştir. Türkiye toplamı içerisinde de 2016'da %5,56 iken, 2022'de %7,46'ya yükselmiştir. İzmir'de ise, bu oranlar, 2016'da genel toplam içerisinde %11,52 iken, 2022'de %11,80'e, Türkiye toplamında %19,75 civarında iken,2022'de %7,58 olmuştur. Antalya, Bursa İllerinde, her iki dönemde de 1 milyon ton aşılmıştır. Diğer illerin bu kategorideki atık miktarları 1 milyon tonun altında gerçekleştiğinden, oranları da daha düşüktür. Diğer bertaraf yöntemlerine ait atık miktarları önemli olmamakla birlikte, 2016'da sadece Diyarbakır ilinde 7 665 ton iken, 2022'de 61 340 tona yükselmiştir. Bu kategorideki atıklar, Kayseri, Diyarbakır, İzmir ve Adana illerine ait gözükmektedir (Tablo 5, 6).

3.4. Metropoliten Kentlerin Bulunduğu İllerde Belediyeler Tarafından Belediye Atıklarının Yönetimi

Belediye atıklarının yönetimi belediyelerce yürütülmekte olup, bu kapsamda yer alan illerde yönetim de belediyeler arasında farklılıklar göstermektedir. İlgili belediyelerin atık yönetimleri, her ilin kendi içerisinde değerlendirilmiştir. Bunlardan **İstanbul İli** sınırları içerisinde, metropolden de öteye, megakent özelliği taşıyan şehir olması sebebiyle, belediye atık hizmetleri, bertarafı, geri kazanımı ve yönetimi, gerek İstanbul ve gerekse Türkiye açısından, ayrı bir öneme sahiptir. İstanbul İli'nde evsel atıkların konutlardan ve işyerlerinden toplanmasından ilçe belediyeleri sorumludur. İlçe belediyeleri, kendi içerisinde atık toplama sistemlerini kurmuşlardır. İlçe konteynırlarından atıklar, sıkıştırma özellikli çöp toplama araçlarıyla İstanbul Büyükşehir Belediyesi katı atık transfer noktalarına taşınmaktadır. İstanbul genelinde 8 adet katı atık transfer istasyonu bulunmaktadır İlçe belediyelerince getirilen evsel atıklar düzenli depolama alanlarına taşınmakta

ve bertaraf çalışmaları yapılmaktadır. Aktarma istasyonlarından depolama sahalarına getirilen evsel atıklardan; imha kapsamında olan ve depolama yöntemiyle imha edilebilecekler, düzenli depolama alanlarında işlem görmektedir. Katı atık aktarma istasyonlarından, geri kazanım tesislerinden, ilçe belediyelerinden, kurum, kuruluş ve firmalarca atıklar, Şile-Kömürcüoda ve Silivri-Seymen 2. Sınıf Düzenli Depolama Sahalarına gönderilmektedir. Odayeri-Eyüpsultan Düzenli Depolama Sahası ise, 2017 yılı sonunda kapatılmıştır. İstanbul'da günlük olarak yaklaşık 17 836 ton civarında atık, düzenli depolama alanlarında bertaraf edilmektedir. Toplam alanı 226 ha olan Silivri Seymen'de 2022 yılında yaklaşık günlük olarak 10 474 ton atık ve 233 ha alanı olan Şile Kömürcüoda'da günde 7 362 ton atık bertaraf edilmektedir. İstanbul'da vahşi depolama yapılmamaktadır. Gerek fiziksel ve gerek se kimyasal ve biyolojik yöntemler kullanılarak çöplerin meydana getirdiği sızıntı suları arıtılmaktadır. Arıtılmış ve deşarj standartlarına kavuşturulmuş sızıntı suları, şehrin Anadolu kesiminde derelere, Avrupa kesiminde ise İSKİ kanalına deşarj edilmektedir. Sızıntı suyu arıtma tesislerinden Odayeri tesisinin kapasitesi 2 000 m^3 /gün ve Kömürcüoda tesisi kapasitesi de 1 700 m^3 /gündür. Düzenli depolama alanlarında ortaya çıkan metan gazı borularla toplanmakta ve elektrik enerjisi üretilmektedir. Evsel nitelikli katı atıkların bir bölümü, Kemerburgaz' da bulunan kompost ve geri kazanım tesisine, bir kısmı da Şile-Kömürcüoda Geri Kazanım Ve Entegre Mekanik Biyolojik İşlem Tesisine yönlendirilmektedir. Belirtilen tesislerin geri kazanım bölümlerine gönderilen kağıt-karton, plastik, cam, demir, alüminyum gibi geri dönüşebilir özellikteki atıklar, mekanik ayrıştırıcılar vasıtasıyla ayrıştırılmaktadır. Ayrıştırılan organikler, Kemerburgaz'da bulunan kompost tesisi fermantasyon bölümünde kompost elde edilmek üzere gönderilmektedir. Kömürcüoda Entegre Mekanik Biyolojik İşlem Tesisinde ise, biyokurutma ünitesi bulunmaktadır (https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/istanbul-cdr).

Ankara İli ise, nüfus büyüklüğü açısından Türkiye'nin 2. sırada yer alan metropolüne sahiptir. Bu bakımdan, Ankara'da izlenen atık yönetiminin, Türkiye geneli içerisinde de önemli bir yerinin olacağı muhakkaktır. Ankara İli'nde, günlük toplanan ortalama belediye katı atık miktarı 5.000 ton civarındadır. Ankara'da hizmet alımı esaslı 13 tane aktarma noktası bulunmaktadır. Ankara İli sınırları içerisinde iki adet düzenli depolama alanı yer almaktadır. Bunlar, Yukarı İmrohor Mahallesi'nde Mamak Katı Atık Depolama Alanı ve Gökler Mahallesi'nde Sincan-Çadırtepe Katı Atık Depolama Alanıdır. Tesislerin her ikisinde de sızıntı suyu toplama sistemleri bulunmaktadır (https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/ankara-cdr).

İzmir İli'nde ise, Türkiye'nin 3. Sırada yer alan metropolünü bulunmaktadır. Bu bakımda İzmir'de gerek metropoller açısından ve gerekse Türkiye atık yönetiminde önemli rol alabilecek iller arasında sayılmaktadır. İlin, ilçe belediyelerinden toplanan belediye atıklarının yaklaşık olarak %97,6 gibi önemli bölümü, Ödemiş ve Bergama Entegre Katı Atık Yönetim Tesisleri ile Harmandalı Enerji Üretim Tesisine yollanmaktadır. Atıkların geriye kalan %2,4'lük gibi az bir kısmının da Tire'de bulunan düzensiz döküm alanında bertarafı gerçekleştirilmektedir. Tire'deki düzensiz döküm alanının iyileştirme çalışmaları henüz tamamlanmamış olup, sürmektedir (https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/izmir-ilcdr).

Araştırmaya konu olan diğer illerin metropollerinin nüfus miktarları, bahsi geçenlere nazaran daha az olmakla birlikte belediyelerce gerçekleştirilen atık yönetim faaliyetleri açısından dikkate değer grup içerisinde bulunmaktadırlar. Bunlardan **Adana İli'nin,** Sofulu mevkiinde bulunan katı atık düzensiz depolama alanında Çukurova, Seyhan, Sarıçam, Karaisalı ve Yüreğir gibi merkez ilçe belediyelerinin ve Ceyhan Belediyesinin kurumsal, ticari ve evsel özellikteki katı atıklarının; ayıklanması, kompostlaştırılması ve düzenli depolanması ve ayrıca tıbbi atıkların bertarafının yapılabilmesi gayesiyle 2008 yılında projelendirilme çalışmaları başlatılmıştır. 2011'de, Sarıçam İlçesi ve şehrin kuzey-doğusundaki alanda, Adana Entegre Katı Atık Bertaraf Tesisi faaliyete geçmiştir. 2014 yılında Adana Büyükşehir Belediyesi bünyesinde Aladağ, Seyhan, Ceyhan, Yumurtalık, Kozan, Tufanbeyli, Pozantı, Karataş, İmamoğlu, Feke-Saimbeyli, Karaisalı, İlçelerinde toplam 12 tane Çöp transfer istasyonu bulunmaktadır. Evsel özellikteki katı atıklar, Adana Büyükşehir Belediyesi'nin yarı-treyler ve tır araçları vasıtasıyla entegre katı atık işleme tesisine taşınmaktadır. Çukurova, Yüreğir ve Sarıçam ilçelerinde katı atık aktarma istasyonu bulunmadığı için evsel atıklar, ilçe belediyelerinin çöp kamyonlarıyla tesise getirilmektedir. Adana Büyükşehir belediyesinin, entegre katı atık bertaraf tesisi, mekanik ayırma ve biyometanizasyon sistemi, enerji üretim tesisi, tıbbi atık sterilizasyon tesisi ve düzenli depolama alanı bulunmaktadır. Düzenli depolama tesisine, Adana ilinin 15 ilçesinden günlük olarak yaklaşık 2000 ton civarında evsel katı atık gelmektedir. Tesise gelen karışık formdaki atıkları ayrıştıran 3 hatlı ayrıştırma ünitesi bulunmaktadır (https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/adana-ilcdr).

Antalya İli'nin Büyükşehir Belediyesi sınırları içerisinde ilçe belediyelerine ait katı atıklar, transfer noktalarına taşınmaktadır. Önemli depolama ve bertaraf tesisleri arasında, Patara Katı Atık Düzenli Depolama Sahası, Manavgat Katı Atık Düzenli Depolama Ve Enerji Üretim Tesisi, Alanya Entegre Katı Atık Değerlendirme Ve Bertaraf Tesisi, Kızıllı Entegre Atık Değerlendirme, Geri Dönüşüm Ve

Bertaraf Tesisi bulunmaktadır. Katı atık aktarma istasyonları ise, Elmalı, Kemer, Kumluca, Manavgat, Serik, Korkuteli gibi ilçelerde yer almaktadır. Ayrıca, Demre ve Gazipaşa katı atık transfer istasyonlarının, yapımı tamamlanmıştır. Kumluca Düzenli Depolama Tesisinin ise, kapasitesi dolduğu için 2019'da durdurulmuştur. Günümüzde, Kumluca ve Finike ilçelerinin evsel özellikli katı atıkları, Kumluca Aktarma İstasyonundan, Kızıllı Entegre Atık Değerlendirme, Geri Dönüşüm Ve Bertaraf Tesisine transfer yapılmaktadır. Kızıllı Katı Atık Düzenli Depolama Tesisinde, entegre atık değerlendirme, geri dönüşüm ve bertaraf işlemleri, 2018 yılında aktif hale getirilmiştir. Kızıllı Entegre Atık Değerlendirme Geri Dönüşüm Ve Bertaraf Tesisine, 5 tane merkez ilçe belediyesiyle birlikte Finike, Elmalı, Kumluca, Kemer, Serik ve Korkuteli ilçelerinden evsel karakterli katı atık yollanmaktadır. Tesiste çöp sızıntı suyu arıtma tesisi mevcuttur. Entegre atık yönetimi gereğince; İbradı, Alanya, Gündoğmuş, Gazipaşa ve Akseki, ilçelerine ait evsel karakterli katı atıkları, Alanya Entegre Katı Atık Değerlendirme Ve Bertaraf Tesisinde işlenmekte olup, işletme, 2020'de çalışmaya başlamıştır. Kaş, Akseki, İbradı, Gündoğmuş ilçelerinin evsel katı atıklarının entegre tesislere transferlerinin projelendirme çalışmaları da sürmektedir (https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/antalya-cdr).

Bursa İli'nde, Büyükşehir Belediyesince işletilen katı atık bertaraf etme tesisi, Hamitler Katı Atık Depolama Alanında yer almaktadır. Hamitler Sızıntı Suyu Arıtma Tesisi, 2020 yılında, günde 500 m^3 çöp sızıntı suyunu arıtabilecek kapasitede, iki aşamalı şekilde projelendirilmiştir. Birinci aşama, 2004'de faaliyete geçmiştir. 156 ha alanı olan, Yenikent Katı Atık Depolama Sahasında ise, yeraltı sularının kirletilmemesi için tedbir alınmıştır. Sızıntı suyu arıtma tesisi BUSKİ Genel Müdürlüğünce işletilmektedir. Aynı şekilde İnegöl Katı Atık Depolama Sahası da Büyükşehir Belediyesi tarafından işletilmektedir. Bu sahanın devri, 2014'de Büyükşehir Belediyesine yapılmıştır. Burası yaklaşık 24,4 ha civarında bir alana sahip, önemli bir çöp döküm sahasıdır. Burada da yeraltı sularının kalitesinin korunması için gerekli tedbir alınmıştır (https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/bursa-cdr).

Diyarbakır İli'nde, üretilen evsel atıklar, Diyarbakır kent merkeziyle birlikte Çınar, Silvan, Eğil ve Ergani ilçelerinden Keşiştepe mevkiinde bulunan ve inşa çalışmaları devam eden entegre katı atık yönetimi tesisine getirilmektedir. Burada uygun yöntemlerle bertaraf edilerek, atıktan enerji üretimi sağlanmaktadır. Depolama sahasında günlük yaklaşık olarak 1 400 ton atık depolanmaktadır (https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/d-yarbak-r-cdr 2022).

Kayseri İli'nde Kayseri Katı Atık Düzenli Depolama ve Pilot Kompost Tesisi, 2015'de tamamlanmış, çalışmaya başlamıştır. Kocasinan, Melikgazi, Hacılar, İncesu ve Talas İlçe belediyelerinde düzenli depolama ve kompost tesisleri bulunmaktadır (https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/kayseri-ilcdr).

Kocaeli İli'nde oluşan belediye atıkları, İzmit İlçesi'ndeki bertaraf tesisine gönderilmektedir. İlçe belediyeleri tarafından toplanan belediye atıklarının bertaraf tesislerine az sayıda araçla taşınması amacıyla, ilçelerde aktarma istasyonları hizmet vermektedir. Mevcut aktarma istasyonlarından Gebze Transfer İstasyonu, Gebze, Çayırova, Dilovası, Darıca, İlçelerine, Kartepe Transfer İstasyonu, Kartepe İlçesi'ne, Kandıra Transfer İstasyonu, Kandıra İlçesi'ne, Körfez Transfer İstasyonu, Derince ve Körfez İlçelerine, Gölcük Transfer İstasyonu, Gölcük İlçesi'ne ve Başiskele Transfer İstasyonu da Başiskele İlçesi'ne hizmet vermektedirler (https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/kocaeli-ilcdr).

Konya İli'nde, Konya Katı Atık Yönetimi Projesi kapsamında yapımı tamamlanan tesiste Selçuklu, Meram, Karatay ve Çumra İlçe Belediyelerince toplanan evsel katı atıkların düzenli depolama ve bertaraf işlemleri, Kadınhanı'nda yer alan Konya Katı Atık Düzenli Depolama Alanında yapılmaktadır. 2022 yılında burada toplam olarak 468 335 ton katı atık işlenmiştir. Ayrıca, Konya Katı Atık Yönetimi Proje sahasında geri dönüşüm tesisi kurulmuştur. 31 ilçedeki katı atık bertarafının belediye yetki alanında olması sebebiyle 6 adet katı atık depolama ve bertaraf bölgesi oluşturulmuştur. Bunlar arasında, 1. bölgede; Selçuklu, Çumra, Karatay, Meram ilçeleri, 2. bölgede; Akşehir, Tuzlukçu, Sarayönü, Yunak, Çeltik, Kadınhanı, Doğanhisar, Ilgın ilçeleri, 3. bölgede; Kulu, Altınekin, Cihanbeyli ilçeleri, 4. bölgede; Karapınar, Emirgazi, Ereğli, Halkapınar ilçeleri, 5. bölgede, Hadim, Güneysınır, Bozkır, Taşkent, Yalıhüyük Akören, Ahırlı ilçeleri, 6. bölgede; Beyşehir, Seydişehir, Derebucak, Hüyük, Derbent ilçeleri bulunmaktadır. Cihanbeyli Katı Atık Düzenli Depolama Sahasında, Cihanbeyli-Altınekin-Kulu ilçelerine ait katı atıklar depolanmaktadır. Katı atıklardan enerji üretimine yönelik 1,56 MW/saat kapasiteli enerji üretim tesisi işletilmektedir. Akşehir Katı Atık Düzenli Depolama Sahası, Akşehir'e 5 km uzaklıkta, Kozağaç yolunda konuşlandırılmıştır. Bu depolama Sahası 2012 yılında işletmeye alınmıştır. Katı atıklardan enerji üretimine yönelik 0,8 MW/saat kapasiteli enerji üretim tesisi işletilmektedir. Ayrıca, Konya Şehri katı atıklarının depolandığı Aslım Mevkiinde depo gazlarının değerlendirilmesi maksadıyla biyogaz enerji üretim tesisi kurulmuştur. Bu tesis, 2011 yılından itibaren faaliyete geçmiştir (https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/konya-ilcdr).

Mersin İli genelinde 2022 yılı itibariyle 13 ilçeden toplam olarak 587 778 ton civarında evsel katı atık ortadan kaldırılmıştır. Mersin Büyükşehir Belediyesinin

2 tane düzenli depolama alanı bulunmaktadır. Bunlardan birisi, Akdeniz İlçesinin Sarıibrahimli Mahallesi'nde Akkoç Tepe Mevkiindedir. Diğeri ise, Silifke İlçesinin Tosmurlu Mahallesi'nde Göksu tesisidir. Yenişehir katı atık aktarma istasyonundan atıklar, Sarıibrahimli Katı Atık Düzenli Depolama Tesisine taşınmaktadır. İl sınırları içerisinde çok sayıda katı atık aktarma istasyonu bulunmaktadır. Tarsus Katı Atık Aktarma İstasyonundan atıklar, Tarsus (Gürlü) Katı Atık Depolama Tesisine taşınmaktadır. Çamlıyayla Katı Atık Aktarma İstasyonundan atıklar, Tarsus (Gürlü) Katı Atık Depolama Tesisine taşınmaktadır. Erdemli Katı Atık Aktarma İstasyonundan atıklar, Silifke (Göksu) Katı Atık Düzenli Depolama Tesisine taşınmaktadır. Gülnar Katı Atık Aktarma İstasyonundan atıklar, Silifke (Göksu) Katı Atık Düzenli Depolama Tesisine taşınmaktadır. Mut Katı Atık Aktarma İstasyonundan atıklar, Silifke (Göksu) Katı Atık Düzenli Depolama Tesisine taşınmaktadır. Anamur Katı Atık Aktarma İstasyonundan atıklar, Silifke (Göksu) Katı Atık Düzenli Depolama Tesisine taşınmaktadır. Aydıncık Katı Atık Aktarma İstasyonundan, atıklar, Silifke (Göksu) Katı Atık Düzenli Depolama Tesisine taşınmaktadır. Katı atık düzenli depolama ve bertaraf tesisiyle Tarsus depolama alanının, evsel katı atıklarından elektrik enerjisi üretilmektedir(https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/mers-n-cdr).

Gaziantep İl merkezinden toplanan atıkların, güneydoğuda Mazmahor Uzundere bölgesinde bulunan katı atık düzenli depolama tesisinde bertarafı yapılmaktadır. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Katı Atık Düzenli Depolama Tesisi, 1996'da faaliyete başlamıştır. Düzenli depolama alanı, 50 yıl süreyle hizmet verecek biçimde planlanmış olup, 30 milyon m^3'lük kapasitesi vardır. 5 milyon m^2'ye yakın alan, düzenli depolama alanı olarak planlanmıştır. Günlük çöplerin sıkıştırılmasıyla oluşan sızıntı suyu, tesiste arıtılmaktadır. Gaziantep'de günlük evsel katı atık miktarı yaklaşık 2450 ton civarındadır. 2021'de Merkez Katı Atık Düzenli Depolama Alanında 702 166 ton çöp bertaraf edilmiştir. İlin merkez ilçelerinden toplanan katı atıklar, konteynerlerde biriktirilmektedir. Daha sonra presli çöp toplama araçlarıyla Büyükşehir Belediyesinin katı atık düzenli depolama alanına taşınarak, burada bertarafı yapılmaktadır. Gerek toplama ve gerek se taşıma faaliyeti, ilçe belediyelerince yapılmaktadır. Transfer istasyonunun zamanla şehrin merkezinde kalması nedeniyle 2008 yılında iptal edilmiştir. Bu nedenle ilçe belediyelerince sıkıştırmalı araçlar kullanılarak, ilçe merkezlerinden toplanan katı atıklar, aktarmasız şekilde düzenli depolama sahasına taşınmaktadır. Bunların dışında, Nizip İlçesi'nde de katı atık düzenli depolama tesisi bulunmaktadır. Karkamış İlçesi katı atıkları da bu tesise getirilmektedir. Bu tesiste, 2021 yılında, 65 879 ton çöp bertaraf edilmiştir. Diğer taraftan, Gaziantep İl sı-

nırları içerisinde Nurdağı-İslâhiye, Araban-Yavuzeli ilçeleri arasında ve Şehitkamil ilçesinde 1'er adet olmak üzere, toplam 3 adet daha katı atık transfer istasyonu vardır. Bu istasyonlardan da evsel atıklar, merkez katı atık düzenli depolama sahasına gönderilmektedir (https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/gaz-antepcdr).

Şanlıurfa İli'nde, günlük olarak 1 200 ton evsel nitelikli atık, Merkez Katı Atık Düzenli Depolama Sahasına gönderilmektedir. Mevcut ilçelerden, depolama tesisine, Eyyübiye, Haliliye ve Karaköprü ilçe belediyeleri, kendi araçları vasıtasıyla, Akçakale, Bozova, Birecik, Ceylanpınar, Siverek, Suruç ve Viranşehir, ilçeleri aktarma istasyonu aracılığı ile atık göndermektedirler. Hilvan, Harran, Halfeti ve Hilvan ilçelerinde ise, vahşi depolama uygulanmaktadır. Merkezdeki tesiste bulunan atıklar öncelikle ayrıştırılmaktadır. Daha sonra, kâğıt-karton, plastik, metal gibi geri dönüştürülebilecek özellikte olanlar, geri dönüşüm firmalarına yollanmaktadır. Organik özellikli olanlar ise, depolanmakta ve oluşan metan gazından enerji üretilmektedir(https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/sanliurfa-ilcdr).

SONUÇ

Türkiye'de kentsel karakterli katı atıkların miktar ve yönetimlerine dair, illere ait istatistiksel araştırmalar yapılmış olmakla beraber, bunlar içerisinden metropol özelliği taşıyan kentlerin bağlı bulundukları illeri kapsayan toplu bir bakış açısı geliştirilmemiştir. Bu çalışmada söz konusu boşluğun doldurması hedeflenmiştir. Bu kapsamdaki illerde, sürdürülebilir katı atık yönetim planlarının hazırlanmasına katkı sunabilecek bazı bulgulara ulaşılmıştır. Türkiye'de metropoliten kentlerin bulunduğu illerde toplanan atık miktarları, yıllar ve iller arasında farklılıklar göstermekle birlikte, genel bir artış seyri içerisindedir. Ayrıca, toplanan atık miktarları il nüfus miktarlarıyla orantılı şekilde artmaktadır. 2012 yılında toplanan en yüksek atık miktarıyla iller içerisinden İstanbul birinci (5 670 824 ton), Ankara (1 880 527 ton) ve İzmir (1 613 168 ton) ikinci, Antalya (942 544 ton), Bursa (859 553 ton) ve Konya (705 777 ton) illeri üçüncü sıraya yerleşmiştir. Bu yılda, Metropoliten kenti olan illerin toplam atık miktarı ise, 15 231540 ton olup, Türkiye toplam atık miktarının (25 844 572 ton) %58,94'ünü oluşturmaktadır. Böylece Türkiye atık üretiminin yarıdan fazlasının metropolü olan illere ait olduğu ve Türkiye atık üretiminde ayrı bir yer kapladıkları anlaşılmaktadır. Bu sebeple işaret edilen illerde yürütülecek olan belediye atık hizmeti ve yönetimi, belediye atık bertaraf ve geri kazanım yöntemleri, bu iller kadar Türkiye geneli açısından da önemli sayılmaktadır. Özellikle İstanbul, Ankara ve İzmir illeri ayrı bir yere sahiptir. Metropolü olan illerin toplam atık miktarının %59,58

gibi kısmı, yani, yarıdan fazlası bu üç ile aittir. Türkiye toplam atık miktarı içerisinde de %34,99'luk payları vardır. 2016 yılında bu illerin hepsinde, 2012 yılına nazaran önemli artışlar gerçekleşmiştir. En yüksek atık miktarıyla İstanbul (7 035 246 ton), Ankara (2 219 660 ton), İzmir (2 026 374 ton) Antalya (1 148 004 ton), ve Bursa (1 178 121 ton) illeri önde gelmektedir. Çalışmaya konu olan illerin 2016 yılında toplam atık miktarları, 18 991 658 tonu bulmuştur. Bu miktar, aynı yıl Türkiye toplam atık miktarının (31 583 553 ton) %60,13'ünü oluşturmaktadır. Bu durum, Türkiye atık üretiminde bu illerin paylarının daha da arttığını göstermektedir. 2022 yılında toplanan en yüksek atık miktarıyla İstanbul (6 552 701 ton), Ankara (1 956 586 ton) İzmir (1 983 465 ton), Antalya (1 340 770 ton), Bursa (1 033 183 ton), Konya (823 070 ton), ve Diyarbakır (739 224 ton) illeri dikkat çekmektedir. 2022 yılında araştırma kapsamında olan illerin toplam atık miktarları, 18 017 429 ton olarak gerçekleşmiş olup, Türkiye toplam atık miktarının (30 283 757 ton) %59,50'sine karşılık gelmektedir. Bu oran, 2016 yılına göre kısmi olarak azalsa da Türkiye atık üretiminde bu illerin paylarının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Türkiye'nin metropoliten kentlerin bulunduğu illerinde toplanan atık miktarları gibi bertaraf ve geri kazanıma giden atık miktarları da yıllar ve iller arasında önemli farklılıklara sahiptir. Geri kazanım tesislerine gönderilen atık miktarlarında hızlı bir artış seyri görülmektedir. Diğer taraftan, toplanan atık miktarlarıyla bertaraf ve geri kazanıma giden atık miktarları, il nüfus büyüklüklerine bağlı biçimde değişkenlik göstermektedir. 2016 yılında, ilgili illerden, bertaraf yöntemleri arasından düzenli depolama tesislerine gönderilen atık miktarları çok yüksek gözükmektedir. Bu illerden toplam olarak 14 116 496 ton atık düzenli depolama tesislerine gönderilmiş olup, bu oran toplam atığın %74,33'ünü oluşturmaktadır. Türkiye toplamı içerisinde de çok yüksek orana sahiptir (%73,00). Düzenli depolama tesislerine gönderilen atık miktarları açısından İstanbul, İzmir ve Bursa illeri önde bulunmaktadır. Metropoliten şehri olan illerden 2016 yılında, yakma, geri kazanım ve düzenli depolama tesislerine yollanan toplam atık miktarı 16 570 289 ton iken, 2022 yılında, çok az artış göstererek, 16 713 927 tona çıkmıştır. Belediye çöplüğüne gönderilen atık miktarında ise, 2016 yılına göre azalma kaydedilmiş olup, 2022 'de bu illerden toplam 1 242 162 ton atık belediye çöplüğüne gönderilmiştir. Atık işleme tesislerine gönderilen atık miktarlarında iller ölçeğinde büyük artışlar kaydedilmiştir. Atık işleme tesislerine gönderilen atık miktarı ve oranları, bakımından, İstanbul, İzmir, Ankara, Antalya ve Bursa illeri baş sıralarda yer almaktadır. Sonuç olarak, araştırmaya konu olan Metropoliten şehre sahip iller, kentsel katı atık üretimi, atık işleme tesislerine gönderilen

ve bertaraf edilen atık miktarları açısından çok yüksek orana sahiptirler. Bu illerdeki kentsel katı atık yönetimi ve bertaraf yöntemlerinin iyileştirilerek, sürdürülebilir atık yönetimi niteliğine kavuşturulmasıyla, Türkiye bütününde de katı atık kontrolüne önemli bir basamak oluşturacaktır.

KAYNAKÇA

Alshehrei, F., & Ameen, F. (2021). Vermicomposting: A management tool to mitigate solid waste. Saudi Journal of Biological Sciences, 28, 3284-3293.

Chen, T, Zhang, S., &Yuan, Z. (2020). Adoption of solid organic waste composting products: A critical review. Journal of Cleaner Production, 272, 122712.

Çıracı, H. (1982). Türkiye'de Şehirleşme Olayına Bir Şehirsel Büyüme Modeli İle Yaklaşım. İ.T.Ü.Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Darkot, B. (1967). Şehir ayrımında nüfus sayısı ve fonksiyon kriterleri. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, 16, 3-8.

Demir, K; Çabuk, S. (2010). Türkiye'de Metropoliten Kentlerin Nüfus Gelişimi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 28 /1 (193-215 s.) 194.

Ding, Y., Zhao, Jun, Liu, J.W., Zhou, J., Cheng, L., Zhao, Jia, Shao, Z., Iris, Ç., Pan, B., Li, X., &Hu, Z.T. (2021). A review of China's municipal solid waste (MSW) and comparison with international regions: Management and technologies in treatment and resource utilization. Journal of Cleaner Production, 293, 126144.

EPA, Environmental Protection Agency (1989). The Solid Waste Dilemma: An Agenda for Action, EPA, Washington, DC.

Garipağaoğlu, N. (2022). Çevre Kirliliği Okuryazarlığı. (Eğitimde Coğrafya Okuryazarlığı-I İçinde. Editör R. Sever), Pegem Akademi. 395-452.

Garipağaoğlu, N. (2020). Çevre Sorunlarına Türk Coğrafyacıların Yaklaşımları Ve Bu Alanda Yapılmış Olan Çalışmalar. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 18, Sayı 35, 5-45.

Göçer, O. (1985). Şehirsel Merkezler ve Şehirsel Kademelenme, (Şehircilik). İ.T.Ü, Gümüssuyu.

İsbir, E. G. (1991). Şehirleşme ve Meseleleri, Gazi Büro, Ankara.

Karaboran, H. (1989). Şehir coğrafyası ve şehirsel fonksiyonlar. Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler), 1, 81-118.

Kaypak, Ş. (2018). Kentsel Çevrenin Sorunu Olarak Atık Ve Yönetim: Antakya Örneğinde 2. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi 4-5 Mayıs 2018 Adana, Bildiri Tam Metin Kitabı, Sosyal Bilimler, s. 72-90, (Ed. Kaypak), Akademisyen Kitabevi, Ankara.

Kolukısa, Z. Ü. (2013). Belediyelerde Katı Atık Yönetimi: Malatya Belediyesi Örneği İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Malatya.

Köse, Ö., Ayaz, S. & Köroğlu, B. (2007). Türkiye'de Atık Yönetimi: Ulusal Düzenlemeler ve Uygulama Sonuçlarının Değerlendirilmesi, Performans Denetim Raporu, Ankara.

Palabıyık, H. (2001). Belediyelerde Kentsel Katı Atık Yönetimi: İzmir Büyükşehir Belediyesi Örneği, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Palabıyık, H. & Altunbaş, D. (2004). Kentsel Katı Atıklar ve Yönetimi, Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar: Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetsel Perspektifler. 103-124, Beta Yayın, İstanbul.

Reyes-Torres, M., Oviedo-Ocaña, E.R., Dominguez, I., Komilis, D., &Sánchez, A. (2018). A systematic review on the composting of green waste: Feedstock quality and optimization strategies. Waste Management, 77, 486–499.

Seyhan, N. (2023). Türkiye'de Atık Yönetimi: İllerin Performanslarının MAIRCA Yöntemi ile Değerlendirilmesi, Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 58(3), 2670-2685.

T.C. Çevre, Şehircilik Ve İklim Değişikliği Bakanlığı (https://cygm.csb.gov.tr/kanunlar-i-438. Erişim tarihi: 05-06-2024)).

T.C. Çevre, Şehircilik Ve İklim Değişikliği Bakanlığı (https://cygm.csb.gov.tr/yonetmelikler-i-440 Erişim tarihi: 12-06-2024).

T.C. Çevre, Şehircilik Ve İklim Değişikliği Bakanlığı 2021 yılı İl Çevre Durum Raporları (https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/adana-ilcdr-2021-20221216124708.pdf. Erişim tarihi: 12-07-2024).

(https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/gaz-antep_-cdr2021-20230217144632.pdf Erişim tarihi: 22-08-2024).

(https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/sanliurfa-ilcdr-2021-20221011144631.pdf. Erişim tarihi: 26-08-2024).

T.C. Çevre, Şehircilik Ve İklim Değişikliği Bakanlığı 2022 Yılı İl Çevre Durum Raporları, (https://webdosya. csb.gov.t r/db/ced/icerikler/ankara_-cdr2022-202 310061 54850. pdf.Erişim tarihi: 09-07-2024).

(https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/antalya_-cdr2022-20230823154442.pdf. Erişim tarihi: 18-07-2024).

(https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/bursa_-cdr2022-20230914130940.pdf. Erişim tarihi: 22-07-2024)

(https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/d-yarbak-r_-cdr2022-20240717093337.pdf. Erişim tarihi: 28-07-2024)

(https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/istanbul_-cdr2022-20230914131022.pdf. Erişim tarihi: 04-08-2024).

(https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/izmir-ilcdr-2022-20230717151105.pdf. Erişim tarihi: 05-08-2024).

(https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/kayseri-ilcdr-2022-20240115151252.pdf. Erişim tarihi: 10-08-2024).

(https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/kocaeli-ilcdr-2022-20230706104825.pdf. Erişim tarihi: 12-08-2024).

(https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/konya-ilcdr-2022-20230823154609.pdf. Erişim tarihi: 15-08-2024).

(https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/mers-n_-cdr2022-20231218100046.pdf. Erişim tarihi: 20-08-2024).

Turak, E. (1985). Metropoliten Alanlar: Kavramlar, Tanımlar, Ölçütler. Dünya Şehircilik Günü Kolokyumu-1, MSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayını:2, 36.

TÜİK Belediye atık hizmeti istatistikleri (https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Atik-Istatistikleri-2022-49570. Erişim tarihi: 05-03-2024).

TÜİK Atık bertaraf ve geri kazanım tesis istatistikleri (https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Atik-Istatistikleri-2022-49570. Erişim tarihi: 03-04-2024).

TÜİK Atık hizmeti verilen belediye sayısı nüfusu yaz ve kış mevsimine göre toplanan ortalama atık miktarı (https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Belediye-Atik-Istatistikleri-2012-16170. Erişim tarihi: 08-05-2024).

TÜİK Bertaraf yöntemine göre belediye atık miktarı (https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Belediye-Atik-Istatistikleri-2012-16170. Erişim tarihi: 08-05-2024).

TÜİK Atık bertaraf ve geri kazanım tesisleri istatistikleri (https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Atik-Bertaraf-ve-Geri-Kazanim-Tesisleri-Istatistikleri-2016-24877. Erişim tarihi: 05-05-2024).

TÜİK Atık hizmeti verilen belediye sayısı nüfusu ve toplanan ortalama atık miktarı (https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Belediye-Atik-Istatistikleri-2016-24876. Erişim tarihi: 10-05-2024).

TÜİK Bertaraf ve geri kazanım yöntemlerine göre belediye atık miktarı (https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Belediye-Atik-Istatistikleri-2016-24876. Erişim tarihi: 10-02-2024).

Yazar, H. K. (2006). Sürdürülebilir Kentsel Gelişme Çerçevesinde Orta Ölçekli Kentlere Dönük kent Planlama Yöntem Önerisi. A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kent ve Çevre Bilimleri Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

Yılmaz A. & Bozkurt, Y. (2010). Türkiye'de Kentsel Katı Atık Yönetimi Uygulamaları ve Kütahya Katı Atık Birliği (KÜKAB) Örneği. SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 15(1), 11-28.

Yüceşahin, M. M; Özgür, E. M. (2008). Türkiye Kentlerinin Kentleşme Düzeylerinin Demografik, Ekonomik ve Sosyal Değişkenlerle belirlenmesi. Coğrafi Bilimler Dergisi, 6 (2), 115-139.

1957 ABANT DEPREMİ

Hakan Türkkan [1] ***& Recep Arslan*** [2]

[1] Doç. Dr. Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. ORCİD: 0000-0002-2681-6230
[2] Doç. Dr. Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. ORCİD: 0000-0003-4389-692X

Giriş

Bir şeyi sarsma anlamına gelen (Devellioğlu, 1997:1176) deprem veya zelzele, yerin içinde bulunan ve fay düzlemi adı verilen kırıklar üzerinde biriken enerjinin sıkışarak ani bir şekilde boşalması sonucunda ortaya çıkan jeolojik bir hadisedir. Yer kabuğunun altında magma üzerinde yüzmekte olan ve hareket halinde bulunan levhalar mevcuttur. Kıtaların hareket etmesi ve plato sınırlarındaki sürtünmeden dolayı ortaya çıkan kinetik enerjinin büyük bir güçle boşalması sonucunda yer katmanlarında şok dalgalarının ortaya çıkması depremleri meydana getirmektedir. Depremler günümüzde bilimsel bir saha haline gelmiş olup halen önemli bir inceleme ve çalışma alanıdır. Sismoloji, depremin oluşumu, deprem dalgaları, deprem aletleri ve depremle ilgili her türlü konuyu inceleyen bilim dalıdır. Bu itibarla deprem dalgalarını belirleyen alete *"sismometre"* veya *"sismograf",* tespit edilen dalga kayıtlarına ise *"sismogram"* denilmektedir (Unat, 2013: 231).

Depremle ilgili çalışmalarda sıkça karşılaşılan bazı terimler mevcuttur. Bu terimler deprem hadiselerinde depremin gerçekleştiği yer ve depremin hangi şiddet veya büyüklükte olduğu ile ilgilidir. Depremle ilgili terimlerden *depremin merkezi,* deprem enerjisinin boşalmaya başladığı, sismik dalgaların çıkış kaynağı olan nokta anlamına gelmektedir. Depremin merkezi ile karıştırılabilecek olan fakat farklı anlamları ihtiva eden bir terim de *depremin merkez üssü'* dür. *Depremin merkez üssü,* depremin merkezinin yeryüzündeki izdüşümü olarak tanımlanabilir (Arslan, 2017: 237; Unat, 2013: 231). Depremin şiddeti ve büyüklüğü de yine depremle ilgili temel kavramlardandır. Depremin şiddeti, depremin meydana getirdiği tahribatı ortaya koyan bir kavramdır. Depremin şiddeti hiçbir zaman depremin kaynağında ne kadar enerji boşalımı meydana geldiğini ortaya koymaz. Depremin şiddeti çoğunlukla *"Mercalli"* şiddet ölçeği ile ifade edilir. Deprem odağından boşalan enerji miktarı esas alınarak gerçekleştirilmiş olan ölçümler sonucu ortaya konulan değerlere ise depremin büyüklüğü denilir. Depremin büyüklüğü 1935 yılında C.F. Richter tarafından tanımlanmış olup depremin büyüklüğü ile ilgili ölçü değerleri de yine *"Richter ölçeği"* ile ifade edilmektedir. Depremin Richter ölçeğiyle ölçülen büyüklük aralıkları 1 ve 8 rakamları arasında sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmaya göre 1-4 arası büyüklükteki depremler hissedilmeyen veya az hasar veren depremlerdir. 4-7 arası depremlerin ise orta ve yüksek derecede hasar veren depremler olduğu, 8 ve daha büyük depremlerin ise şehirleri yok edebilecek bir etkiye sahip olduğu görülür (Atabey, 2000: 23-24, 26).

Depremden Kur'an-ı Kerim'de de zelzele veya aynı kökten gelen kelimelerle toplamda beş ayette bahsedilmiştir. Zelzele kavramıyla Kur'an-ı Kerim'de kıyametin kopması sırasındaki yer sarsıntısı anlatılmıştır. Ayrıca önceki ümmetlerin ve Hz. Peygamberin dinleri uğruna yaşadıkları sıkıntılar da zelzele veya aynı kökten gelen kelimelerle ifade edilmiştir. Bu itibarla İslâm alimleri de deprem konusuyla ilgilenmişlerdir. Dolayısıyla İslam alimleri tarafından da depremin oluşu ve mahiyeti ile ilgili çeşitli görüşler ortaya konulmuştur. Bu düşüncelerin geliştirilmesinde Aristo'nun *"Meteorologica"* isimli eserinden yararlandıkları anlaşılmaktadır. İslam alimlerinin ortaya attıkları düşüncelerin günümüz bilgi ve tecrübeleriyle örtüşen ve örtüşmeyen yanları mevcuttur (Arslantaş, 2013: 227).

Çalışmada 26 Mayıs 1957 tarihinde gerçekleşen ve çoğunlukla *"Abant depremi"* (Öcal, 1959: 1), olarak ifade edilen deprem ele alınacaktır. Çalışmada deprem konusunda ortaya koyulmuş olan literatürün yanı sıra depremden hemen sonra düzenli olarak yayınlanan ulusal gazetelerden, depremle ilgili kurumlar tarafından hazırlanmış raporlardan ve birtakım resmi yayınlardan yararlanılmıştır.

Türkiye ve Deprem

Beslenme ve barınma gibi ihtiyaçlar insanoğlu için temel ve zaruri ihtiyaçlardır. İnsanoğlu bu ihtiyaçlarını karşılayabileceği yerleri yaşamak için seçmiştir. Bu yüzden insanlar çoğunlukla tarım potansiyeli yüksek olan alüvyonlu sahaları yerleşim yeri olarak tercih etmiştir. Bu tür alanlar genelde deprem kuşakları üzerinde yer alan ve zeminleri sağlam olmayan yerler olup depremlerden büyük çapta etkilenen bölgeler durumundadır. Türkiye coğrafyasında meydana gelen depremlerin büyük yıkımlara neden olmasında yerleşim yeri olarak seçilen sahaların yukarıda sözünü ettiğimiz türden bölgeler olmasının payı büyüktür (Yılmaz ve diğerleri, 2013: 415). Gerek sözünü ettiğimiz sağlam olmayan zeminler nedeniyle gerekse jeolojik anlamda depremselliğin yüksek olmasından kaynaklı olarak Türkiye coğrafyasının büyük bir kısmı şiddetli depremlere maruz kalmaktadır. Bu durum Türkiye'nin bir deprem bölgesi olduğu sonucunu doğurmaktadır.

Anadolu depremleri, bölgenin güneydoğudan Arabistan levhası ve güneyden de Afrika levhası tarafından itilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte Ölüdeniz fayının kuzeydoğuya uzanan hatlarıyla Kuzey Anadolu fayı Anadolu da oluşan depremlerin önemli bir sebebini teşkil etmektedir. Anadolu coğrafyasında çok eski zamanlardan itibaren depremlerin olduğu bilinmektedir. Marmara bölgesi de Antikçağdan itibaren depremlerin sıkça yaşandığı bir coğrafya durumundadır. Osmanlı Devleti'nden önce ve Osmanlı döneminde İstanbul'da irili ufaklı

pek çok deprem yaşanmıştır. 1509, 1719, 1766 ve 1894 depremleri kayıtlara geçen ve büyük can ve mal kayıplarına yol açan depremlerdir (Arslantaş, 2013: 228).

Kuzey Anadolu Fay Hattı Türkiye'de en yoğun depremlerin yaşandığı bölgelerden biridir. Doğuda Karlıova, batıda ise Mudurnu Vadisi arasında doğu-batı doğrultusunda bir yay gibi uzanan bu bölge dünyada da en aktif ve en önemli kırık hatları arasında yer alır. Kuzey Anadolu Fayının uzunluğunun 1200 km, genişliğinin ise 100m-10km arasında değişkenlik arz ettiği bilinmektedir (Üzen, 2014: 78). Çalışmayı teşkil eden Bolu-Abant bölgesini de içine alan bu bölgede tarih boyunca sıklıkla depremler meydana gelmiştir.

Çalışmada incelenmekte olan 26 Mayıs 1957 tarihli deprem öncesinde de Bolu ve çevresinde çok sayıda deprem kayda geçmiştir. Bu depremler kronolojik sıra ile şöyledir:

Sıra no	Tarih	Yeri ve Mahiyeti
1	1668	3 temmuzda başlayıp 13 Eylül'e kadar devam eden bütün Anadolu'da hissedilen pek çok şehre hasar veren deprem. Bolu'da 1800 kişi ölmüştür.
2	1897	Osmeneli ve Bilecik'te gerçekleşmiştir. Deprem üsleri Bolu havzasından Marmara deprem bölgesine doğru uzanan faylarla ilgilidir.
3	1902 Ekim	Bolu'da gerçekleşen şiddetli deprem.
4	1935	Adapazarı civarında gerçekleşen şiddetli ancak hasarsız deprem.
5	1 Şubat 1944	Çerkeş-Gerede-Bolu depremi. Anadolu'nun büyük bir kısmında duyulmuştur. 180 km uzunlukta bir fay hattında etkili olmuş ve büyük hasar vermiştir. Bolu Kaplıcalar yolu üzerinde de büyük hasar vermiştir. Depremin bilançosu tamamen veya kısmen yıkılan 50.000 ev ve 4000 ölüdür.
6	15 Şubat 1944	Merkezi Düzce'dir. 3000 ev hasar görmüş 80 kişi ölmüştür.
7	5 Nisan 1944	Merkezi Mudurnu'dur. Hafif hasar vermiştir.

Tablo 1: *26 Mayıs 1957 Abant depreminden önce bölgede gerçekleşen depremler (Öcal, 1959:2)*

1957 Abant Depreminin Meydana Gelişi

Çalışma boyunca *"1957 Abant Depremi"* olarak ifade edilecek olan deprem 26 Mayıs 1957 tarihinde gerçekleşmiştir. Kandilli Rasathanesi tarafından verilen bilgilerde depremin 26 Mayıs sabahında saat 8:34'te gerçekleştiği[3], 10:55, 11:14, 11:17 ve 11:36'da aralıklarla devam ettiği görülür. Deprem İstanbul Teknik Üniversitesi'ne bağlı *"Sismografi Enstitüsü"* nde bulunan iki adet sismograf cihazıyla da kaydedilmiştir. Buna göre deprem sabah saat 8:34'te, doğu-batı yönlü olarak İstanbul'a 185 km uzaklıkta gerçekleşmiştir. Bu bilgiler, İstanbul Teknik Üniversitesi'nin verileriyle Kandilli Rasathanesinin verilerinin küçük farklar olsa da birbiriyle örtüştüğünü göstermektedir.

Depremin 8:34'te ve 8-8.5 büyüklüğünde gerçekleşen ilk sarsıntısının şiddetiyle Kandilli Rasathanesindeki sismograflardan yani depremi kaydeden cihazlardan iki tanesinin iğnesi ve birinin de aynası yerinden çıkmış ve cihazlar arızalanmıştır. Bu nedenle ilk sarsıntı Kandilli Rasathanesinde bulunan dördü isli kâğıt, dördü de fotoğraf kâğıdıyla çalışan 8 sismograf cihazının yalnız 5 tanesi tarafından tespit edilebilmiştir. Depremin gerçekleşmesiyle birlikte Kandilli Rasathanesi Müdür ve asistanlarının hemen Rasathaneye gelerek konuyla ilgili incelemeler yaptıkları ve rapor tuttukları görülür. Kandilli Rasathanesi'nde görevli asistanlardan biri olan Nevzat Öcal'ın vermiş olduğu bilgilere göre depremin merkezi İstanbul'un güneydoğu yönünde 170 km kadar uzaklıktadır. Her ne kadar 1957 yılında elde mevcut olan deprem haritalarında Göynük ve Mudurnu civarı deprem açısından sakin bölgeler olarak görünüyor olsa da 26 Mayıs depreminde sözü edilen bölgenin de deprem ürettiği veya depremden etkilendiği anlaşılmıştır. Çünkü Nevzat Öcal'ın tespiti ışığında depremin merkez üssü, Göynük, Mudurnu, Abant ve Bolu arasındadır. Dolayısıyla Abant depremi olarak belirttiğimiz depremin merkez üssünün Bolu olduğu ifade edilir. Yaklaşık 8-8,5 büyüklüğünde olduğu ifade edilen 26 Mayıs depremi Türkiye'de deprem hatlarında mühim değişikliklere de neden olmuştur. Çünkü 1935 yılından beri Türkiye'de gerçekleşen şiddetli depremlerin merkez üslerinin toplandığı Erzincan'dan başlayan ve Karadeniz sahilini takip ederek Balıkesir, Yenice ve Gönen tektonik hattının Bolu ve İznik arasında kalan ve Abant çöküntü bölgesini kapsayan kısmı 26 Mayıs depremiyle kapanmıştır (Milliyet 27 Mayıs 1957: 3; Öcal, 1959: 1).

[3] Depremin saati konusunda kaynaklarda birtakım farklar mevcuttur. Söz konusu farklar dakika düzeyinde olabildiği gibi saat olarak da farklılıklar mevcuttur. Örneğin ilk depremin saati çoğunlukla 26 Mayıs 1957 günü sabah 8:34 olarak ifade edilirken bazı kaynaklarda 8:33 olarak da ifade edilmiştir. En büyük farklılık ise Kandilli Rasathanesi görevlilerinden Dr. Nevzat Öcal tarafından hazırlanan ve 1959 yılında Yayınlanmış olan *"26 Mayıs 1957 Abant Zelzelesi"* isimli çalışmadadır. Belirtilen depremle ilgili olarak bölgede edinilen müşahedeler ve detaylı teknik analizlerin bulunduğu söz konusu çalışmada depremin saati 6:34 olarak belirtilmiştir. (Öcal, 1959: s.1).

Deprem bölgesinde incelemelerde bulunan Nevzat Öcal, depremin oluş şekli ile ilgili olarak Bolu-Mudurnu yolu üzerinde yer alan Güven Hanyeri'nde bir köylünün müşahedelerini aktarmıştır. Söz konusu köy sakininin belirttiğine göre deprem; "A*ni titreme şeklinde başlamış ve gök gürültüsüne benzer bir gürültü ile bina sallanarak kiremitler aynı istikamette uçmuş, sarsıntı dipten değil yandan sallanma şeklinde hissedilmiştir"* (Öcal, 1959: 6). Yine aynı köyde yaşayan Ali Ata isimli bir vatandaş da depreme hayvan otlatırken dışarıda yakalandığını ve deprem sırasında hayvanlarıyla birlikte yere düştüğünü belirtmiştir. Bir süre yerden kalkmakta zorlanan Ali Ata, dere kenarında bazı yerlerde sular fışkırdığını ve yarıklar oluştuğunu belirtmiştir (Öcal, 1959: 1). Ayrıca her deprem olayında olduğu gibi Abant depreminde de depremin merkezi ve merkezine yakın yerlerde sıra dışı tabiat olaylarına şahit olunmuştur. Bolu ve civar bölgelerde yaşlılar, deprem öncesinde Bolu'nun üzerini siyah bulutların kapladığını, kuşların ve leyleklerin havada uçuştuklarını ayrıca hayvanların bütün güçleriyle bağırdıklarını söylemişlerdir (Milliyet, 27 Mayıs 1957, 3). 26 Mayıs günü benzer bir şekilde Sakarya'da da deprem gerçekleşmeden önce gökyüzünü bir sis tabakasının kapladığı ve sisin toprağa doğru inmekte olduğu ifade edilmiştir. İlerleyen yıllarda yaşanan pek çok depremle ilgili olarak da depremlerin öncesinde veya deprem sırasında bu tür doğa olaylarına şahit olunduğuna dair pek çok kayıt ve sayısız rivayet mevcuttur.

Deprem Nedeniyle Yaşanan Kayıplar ve Meydana Gelen Hasar

Depremin merkez üssünde ilk sarsıntının 8 büyüklüğünde ikinci sarsıntının ise 5 büyüklüğünde olduğu ifade edilmiştir. Bundan da anlaşılacağı üzere artçı sarsıntıların yavaş yavaş büyüklük ve şiddet açısından hafifleyerek etkisini yitirmeye başladığı görülür. Bununla birlikte gerek yaklaşık 8 büyüklüğündeki ilk sarsıntının gerekse daha sonra ortaya çıkan aralıklı sarsıntıların şiddetli ve yıkıcı olduğu anlaşılmaktadır. (Milliyet 27 Mayıs 1957: 1).

Deprem olaylarında depremin merkezi dışında geniş bir çevreyi şiddetli bir şekilde etkilediği düşünüldüğünde bu depremin de çevresine büyük bir zarar verdiği anlaşılmaktadır. Deprem Türkiye'nin Doğu bölgesi hariç Ankara, İstanbul, Antalya, Afyon, Merzifon, Kütahya, Dumlupınar, Balıkesir, Akhisar, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Bilecik, Eskişehir, Sakarya, İzmit gibi pek çok il ve ilçede hissedilmiştir. Depremin merkez üssünde olduğu gibi çevre il ve ilçelerde de ilk sarsıntının çok daha şiddetli ve yıkıcı olduğu anlaşılmaktadır. Buna bağlı olarak örneğin Bursa, Eskişehir, Bilecik dolaylarında binaların yıkılması veya duvarlarında çatlaklar oluşması gibi hasarlar meydana gelmiştir. Depremin merkezi olan Abant-Bolu hattında bulunan Sakarya ise ilçeleriyle birlikte depremi en fazla his-

seden ve hasar gören yerlerden biri olmuştur. Sakarya merkezinde yıkılan ev sayısı fazla olmamakla birlikte çok fazla bina hasar görmüştür (Milliyet, 27 Mayıs 1957: 3). Bununla birlikte Sakarya-Adapazarı ve Bolu dolaylarında incelemelerde bulunanlar Adapazarı'nda beton binaların depremden ağır hasar almadığını ve beton yapıların genelde yıkılmadığını belirtmişlerdir (31 Mayıs 1957: 1). Sakarya'da can kaybı da yaşanmış, 15 yaşında bir çocuk kopan elektrik telleri nedeniyle vefat etmiştir (Milliyet, 27 Mayıs 1957: 3). Ayrıca halk evlerine giremediği için sokaklarda ve meydanlarda beklemek zorunda kalmıştır. Halk yemeklerini bile tabaklarını ellerine alarak sokaklarda yemek zorunda kalmıştır. Fasılalarla devam eden depremlerde Sakarya'da yıkılan ev sayısının Bolu'dan bile fazla olduğu, halkın otobüslere binerek başka şehirlerdeki ailelerinin yanlarına gitmeye çalıştığı, şehirdeki memurların ise çalışmak istemediklerini ve işe ara verilmesini istedikleri görülür (Milliyet, 30 Mayıs 1957: 1). Sakarya'ya bağlı ilçelerden olan Hendek ve Akyazı'nın merkez ve köylerinde de büyük tahribat meydana gelmiştir. Can kayıplarının da yaşandığı bölgede çok sayıda ev oturulamaz hale gelmiştir. (Milliyet, 27 Mayıs 1957: 3).

Abant gölünün kuzey sırtlarında tespit edilen fay hattının üzerinde yer alan Güney, İğneciler, Elmacıdere, Sofucular, Yeğendere, Ortaköy, Süveyköy gibi yerlerde büyük hasar meydana gelmiştir. Bu bölgede binaların yıkılış şekli, yerden suların fışkırması ve aynı bölgede bulunan Ilıca köyünde bulunan kaplıcalardaki suların çekilmesi gibi olaylar yaşanan depremlere bağlı olarak gerçekleşen tipik hadiselerdir. Bölgede 30-40 cm'i bulan çeşitli yer ve şekillerde toprak yarılmaları da söz konusudur. Toprak yarılmalarının batıda Elmacıdere ve doğuda Seymen deresi vadilerine doğru uzanması 1957 tarihindeki deprem merkezinin uzunca bir fay hattı boyunca yer değiştirdiğini, enerji yayılım merkezinin Abant'tan batıya doğru hareket ettiğini ve bir dikişin sökülmesi gibi devamlı şekilde ilerlediğini göstermektedir (Öcal, 1959: 7).

Bununla birlikte deprem en fazla hasarı elbette Bolu ve civarında meydana getirmiştir. Çünkü gerek ilk sarsıntı gerekse müteakip sarsıntılar Bolu'dan başlayıp Abant silsilesi ve Dokurcun vadisini takip ederek batıya, Akyazı'ya doğru uzanan sahada kurulu köy vb. yerleşim yerlerinde büyük ölçüde can ve mal kaybına yol açmıştır (Öcal, 1959, 1).

Depremin ilk günlerinde Bolu'da mevcut 6000 evin yüzde kırkının yani yaklaşık 2400 evin oturulamayacak derecede ağır hasar aldığı ve 300 evin ise tamamen yıkıldığı kayıtlara geçmiştir. Depremde ibadethaneler de hasar almış, Bolu'da bulunan İmaret Camii'nin şerefesi ile Kadı Camii'nin minaresi zarar görmüştür (Milliyet, 27 Mayıs 1957, 1). Ayrıca depremden sonra çeşitli nedenlerle bazı yangın hadiseleri de yaşanmıştır. Fakat bu yangınlara müdahale edilmiş ve

söndürülmüştür. Abant'ta yol üzerinde bulunan bazı köprülerle eski bir otel binası, Seben İlçesinde de hükümet binası tamamen yıkılmıştır. Ayrıca Mudurnu'da da büyük hasar meydana geldiği ve yıkılan evler nedeniyle 13 kişinin vefat ettiği görülür. Yine Akçalan ve Markodere gibi yerlerde de yıkım meydana geldiği ve bir kişinin vefat ettiği tespit edilmiştir (Milliyet, 27 Mayıs 1957, 3). Depremden sonraki günlerde deprem bölgesinde yapılan incelemelerde depremin Bolu'dan çok Mudurnu'da tahribata neden olduğu belirtilmiştir. İncelemeyi gerçekleştiren kimseler Mudurnu'da evlerin, üst üste koyulmuş taşların üzerine uzatılan kalaslar ve kalasların üzerine koyulan çeşitli örtü malzemeleri ve kiremitlerden ibaret olduğunu ifade etmişlerdir. Evlerde herhangi bir kerpiç veya sıva bulunmadığını dolayısıyla depreme dayanabilecek durumda olmadıklarını belirtmişlerdir. Dolayısıyla bu tür yapıların daha önce yaşanan depremlere bile dayanabilmelerinin mucize olduğu görülür (Milliyet, 31 Mayıs 1957: 1). Deprem bölgesinin büyük bir kısmında aynı zamanda Mudurnu'da da incelemelerde bulunan Kandilli Rasathanesi asistanlarından Nevzat Öcal'ın görüşleri de benzer niteliktedir. Mudurnu'da Kaymakamlık tarafından kendilerine tahsis edilen bir jeep aracı ile hasarın fazla olduğu Arpaseki, Madenşahlar ve Karaçomak köylerini dolaşan Öcal, bu köylerin orman köyü olması nedeniyle pek çok yapının ahşap olduğunu ve bunların sarsıntıya dayanamadığını, ayakta kalabilen birkaçı hariç tümünün yerle bir olduğunu belirtmiştir (Öcal, 1957: 7).

Depremin ilk gerçekleştiği 26 Mayıs'tan sonraki günlerde de depremin devam ettiği ve 2 gün içinde 372 depremin tespit edildiği görülür (Milliyet, 28 Mayıs 1957: 1). Bu sayı gün geçtikçe artmış 3 gün içinde 448'i bulmuştur (Milliyet, 29 Mayıs 1957, 1). 29 Mayıs günü kaydedilen depremlerle de 542'ye (Milliyet, 30 Mayıs 1957: 3), 30 Mayıs günü ise 618'e kadar ulaşmıştır (Milliyet, 31 Mayıs 1957: 1). Fakat tektonik hattın denge vaziyetine gelmesiyle günlük deprem sayısıyla depremlerin büyüklük ve şiddeti de hafiflemiştir (Milliyet, 29 Mayıs 1957, 1). Ancak buna rağmen yaşanan artçı depremlerde Düzce, Akyazı ve Mudurnu'da çok sayıda ev yıkılmıştır. Ayrıca Mudurnu'da yarılan topraktan sular fışkırmıştır. Artçı depremlerde de halk büyük korku yaşamış ve evlerine giremediklerinden sokaklarda kalmışlar hatta hastanelerdeki hastalar da çadırlara yerleştirilmiştir. Bölgede okulların hatta fabrikaların tatil edilmesi gerekmiştir. Gerek Bolu gerekse çevre il ve ilçelerde artçı depremler daha önceki sarsıntılarda hasar almış olan binaların yıkılmasına neden olmuştur. Yaşanan bu durum ilk depremden sonraki günlerde yaşanan depremlerin de yıkıcı ve korkutucu olduğunu göstermektedir (Milliyet, 28 Mayıs 1957: 1).

Kurtarma ve Yardım Faaliyetleri

Deprem büyüklüğünü ölçen cihazların en fazla 12 büyüklüğündeki depremleri tespit edebildikleri düşünüldüğünde 8 büyüklüğünde gerçekleştiği tespit edilen 26 Mayıs Abant depreminin özellikle ilk sarsıntısının son derece şiddetli olduğu anlaşılır. Buna bağlı olarak depremin sebep olduğu korku, panik ve hasar da büyük olmuştur. Bu durum bazı vatandaşların deprem nedeniyle yaşadığı korkudan dolayı kaçmalarına ve düşerek yaralanmalarına neden olmuş ve 4 kişi *Bolu Memleket Hastanesi'*ne kaldırılıp tedavi altına alınmışlardır (Milliyet, 27 Mayıs 1957: 3).

Deprem gerçekleştikten kısa süre sonra tespit edilen rakamlara göre Bolu merkezinde 7 ölü, 15'i ağır ve 9'u hafif olmak üzere 24 yaralı mevcuttur. Depremin gerçekleşmesinin hemen ardından dönemin Bolu Valisi şehri dolaşmaya çıkmıştır. Vali kurtarma faaliyetlerine bizzat katılarak sekiz aylık hamile bir kadını enkaz altından kendi elleriyle kurtarmıştır (Milliyet, 27 Mayıs 1957: 3).

Dönemin Sakarya Valisi ise depremden zarar gören Sakarya ve Bolu'daki bölgelere yardım ulaştırılması için kendisinin de içinde bulunduğu yardım ekipleri oluşturmuştur. Yardım ekibi Mudurnu yolunda yıkılan çam ağaçları nedeniyle yolun kapanmasından dolayı yolda kalmış ve felaket bölgelerine ulaşmakta zorluk yaşamıştır (Milliyet, 27 Mayıs 1957: 3).

Bölgeye Türk Kızılay'ının da derhal yardım malzemeleri göndermeye başladığı ve Düzce'ye 277, Adapazarı'na ise 50 çadır ulaştırdığı görülür. Ayrıca Bolu'ya askerî araçlarla 6000 kadar ekmek ve 1,5 ton civarında çivi gönderilmiştir. İçişleri Bakanı Namık Gedik ise Kızılay'ın Ankara teşkilatı tarafından deprem bölgesine 1000 çadır, 2000 battaniye, 5000 ekmek ve ilaç gönderildiğini vermiş olduğu ve ileride de zikredilecek olan beyanatıyla bildirmiştir (Milliyet, 27 Mayıs 1957: 3). Bolu'daki deprem nedeniyle Kızılay'ın 21 şubesinin Bolu ve çevresinde depremden etkilenenlere ulaştırılmak üzere devamlı surette yardımlar topladıkları görülür (30 Mayıs 1957: 3).

Depremin şiddetini azaltarak da olsa devam ettiği günlerde yardım ekipleri Bolu ve çevresinde depremden etkilenen ve ulaşılamayan köylere ilaç ve çadır ulaştırmak için büyük mücadeleler vermişlerdir (Milliyet, 29 Mayıs 1957: 1). Bu arada depremden etkilenen Bolu halkına Ticaret Odası 20.000 lira, Sanayi Odası 15.000 lira ve Migros Şirketi de 8.000 lira değerinde yiyecek maddesi yardımında bulunmuşlar ve bu yardımlar kamyonlarla Bolu Valiliğine iletilmiştir. İstanbul'da Mısır Çarşısı ve çiçekçi esnafı da Bolu'ya Milliyet Gazetesi aracılığıyla gönderilmek üzere 250 lira tutarında bağış yapmışlardır. Tıbbi yardım olarak ise bir ilaç fabrikası gerekli ilk yardım malzemeleriyle birlikte iki doktoru Bolu'ya gönder-

miştir (30 Mayıs 1957: 3). Yine İstanbul'da, Abant depreminden zarar gören depremzedelere çeşitli yardım kampanyaları yapılmıştır. Örneğin şehirde faaliyet gösteren sinemalar gelirlerini depremzedelere tahsis etmişlerdir. Ayrıca Eminönü-Bebek arasında dolmuşçuluk yapmakta olan Selim Kıvılcım ve Dikbıyık isminde iki şoför günlük gelirlerini depremzedelere bağışlamışlardır. Sirkeci'de ise oto yedek parça tüccarları 5287 lira, Gözlükçüler derneği de Milliyet Gazetesi aracılığıyla 1000 lira bağışta bulunmuşlardır. Gözlükçüler derneği 100 depremzede ve ihtiyaç sahibi vatandaşın gözlük ihtiyacını da karşılamaya karar vermiştir (Milliyet, 31 Mayıs 1957: 1).

Yardımların yalnız aynî veya nakdî olarak değil vatandaşların özellikle de gençlerin bizzat deprem bölgesine gelmeleriyle de gerçekleştirildiği görülür. Bu anlamda T.M.T. Federasyonu, bütün fakülte ve yüksekokullara yazı göndererek deprem bölgesinde çalışmak isteyen öğrencilerin tespit edilmesini istemiştir (30 Mayıs 1957: 3).

Türkiye Büyük Meclisi'nde de felaketzedelere yapılacak yardımlar konusunda daha depremin ilk günlerinde bir kanun layihası hazırlanmış ve görüşülmeye başlamıştır.

Yaşanan bu deprem felaketi nedeniyle yalnızca Türkiye içinden değil Türkiye dışından da depremzedelere yardımlar ulaştırılmıştır. Bu yardımlardan en önemli ve manidar olanı ise Kıbrıs Türk halkı tarafından gönderilen yardımlardır. Kıbrıs Türk halkı 7500 İngiliz lirası yani o sıradaki değeriyle 60.000 Türk lirası para toplamıştır. Bu paranın ilk etapta 6000 lirasını Türkiye'nin Kıbrıs Başkonsolosluğu aracılığıyla Türkiye'ye iletmişlerdir (Milliyet, 29 Mayıs 1957: 1). Ayrıca İstanbul'da bulunan Amerikan Kadınlar Kulübünden de Bolu'daki afetzedelere Kızılay kanalıyla ulaştırılmak üzere 1000 lira bağışta bulunulmuştur (Milliyet 30 Mayıs 1957: 3).

Devlet tarafından depremzedelere yönelik olarak birtakım kanuni düzenlemeler de yapılmıştır. Deprem afetine maruz kalan ve bölgede görevli bulunanlara tazminat, İkramiye ve avans ödenmesine dair 12.07.1960 tarihinde alınan bir karar 21 Temmuz 1960 tarihli Resmî Gazetede yayınlanmıştır. Söz konusu karar 26 Mayıs 1957 depreminden birkaç yıl sonra yayınlanmış olsa bile Bolu-Abant bölgesindeki depremzedeleri de kapsadığı muhakkaktır. Söz konusu karar şöyledir:

> *"7269 sayılı kanun gereğince afete maruz kalan bölgelerde görevlendirilmiş olanlara verilecek tazminat, ikramiye ve avansa müteallik olup İmar ve İskân Bakanlığınca hazırlanan ve Maliye Bakanlığınca muvafık mütalaa edilen ilişik esaslar İmar ve İskân Bakanlığının 4.07.1960 tarihli ve 3706/1-76-4/1972/29212 sayılı yazısı üzerine mezkûr kanunun 12. Maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 12.07.1960 tarihinde tasvip edilmiştir* (Resmî Gazete, 1960: 10557).

Buna göre, afetler nedeniyle görevli olmayanlardan, afet sırasında görevlendirilmiş olanların ekip başları tarafından hazırlanan belgeleri mahallin en büyük mülki amiri tarafından tasdik olunan belgeleri ile; memur olanlar Valilerin teklifiyle, depremde yararlılık gösterenlere İmar ve İskân Bakanlığının tensibiyle Beş yüz lira ikramiye verilmesi kararlaştırılmıştır.

Madde 3'te ise avans konusu ele alınmıştır. Buna göre afete maruz kalan bölgelerde katma bütçeli idareler, özel idareler ve belediyeler gibi kurumlarla 2847 ve 3659 sayılı kanunlara tabi kurumlardan maaş ve ücret alan memur, müstahdem, emekli, dul, yetim, yardıma muhtaç ve bedenen zarara uğrayanlara kendi müracaatları ve valiliklerin teklifi ile İmar ve İskân Bakanlığınca üç aylık brüt istihkakları tutarına kadar hesabından faizsiz avans verilebilecektir.

İlgili kararda maluliyet halleri göz önünde bulundurularak depremzedelere ödenecek olan tazminatlar da kararlaştırılmıştır. *"Kısmî ve daimî maluliyet hallerine mahsus tazminat nispetleri cetveli"* (Bk. Ek 2) başlıklı bu cetvelde maluliyet durumuna göre ödenecek tazminat oranları ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir (Resmî Gazete, 1960: 10557).

Depremin Yansımaları

Dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar depremden hemen sonra İçişleri Bakanı Namık Gedik ile bölgeye hareket etmiştir. İlk olarak depremzedelerin yanına uğramış olan Celal Bayar, Bolu Adliye Binası önünde toplanan vatandaşlara hitaben bir konuşma yapmıştır. Celal Bayar konuşmasında;

> *"Bolulular geçmiş olsun, teessürünüzü paylaşmaya geldim. Çok yakında yıkılan ve hasara uğrayan evlerinizin yerine yenileri yapılacaktır, siz sağ olun."* diyerek felaketzedelerin acısını paylaşmış ve teselli etmeye çalışmıştır (Milliyet, 27 Mayıs 1957).

İçişleri Bakanı Namık Gedik de Bolu'da incelemelerde bulunmuş ve şu beyanatı vermiştir.

> *"Zelzelenin bilânçosu insan kaybı açısından bizim için daha üzücü olmuştur. Beklenmeyen bu hadise sebebiyle 26 vatandaşımız yaralanmış, 19 vatandaşımız da maalesef ölmüştür. Zelzelenin tam bilânçosu henüz tespit edilmiş değildir. Yarın buraya gelecek heyetler durumu tespit edeceklerdir. Zelzeleyi müteakip Ankara Kızılay teşkilatı 1000 çadır, 2000 battaniye, 5000 ekmek ve ilaç göndermiştir. Kocaeli, Sakarya ve İstanbul illeri de yardım ekipleri ile zelzele mıntıkasına gelmişlerdir. Zarar en kısa zamanda telafi edilecektir"* (Milliyet, 27 Mayıs 1957: 3).

Cumhurbaşkanı ve İçişleri Bakını Namık Gedik'in yanı sıra Meteoroloji Genel Müdürü Fuat Adalı ile İstanbul Emniyet Müdürü ve Ankara'dan da Emniyet Genel Müdürü adına depremzedelere taziye ve geçmiş olsun dilekleri iletilmiştir. Bunların yanı sıra dönemin Rum Patriği Athenagoras da Başbakan Adnan Menderes'e taziyede bulunmuştur (CCA, 121-772-5). Athenagoras taziye telgrafında;

> *"Bolu felaketinde vuku bulan yer sarsıntıları neticesindeki müessif insan kayıpları teessür ve acımızı bir misli daha artırmıştır. Ekselansınıza şahsımın ve Patrikhanenin derin sempatilerini ifade ile Cenab-ı Haktan aziz vatanımızın benzeri afetlerden vikaye etmesini hayır dualarımla dilerim."* Sözleriyle Türk halkının acısına ortak olmuştur (CCA, 121-772-5).

Deprem Türkiye dışında da yankı bulmuştur. Kıbrıs Türk halkı Kıbrıs Türk Başkonsolosluğu aracılığıyla taziyelerini ileterek çeşitli yardımlarda bulunmuşlardır. Dönemin Batı Almanya Büyükelçisi de Başbakan Adnan Menderes'e bir mektup göndermiştir. Alman Büyükelçisi mektubunda, yaşanan son deprem felaketinden dolayı üzüntülerini bildirerek Alman milletinin felakete iştirak ettiğini bildirmiştir (Milliyet, 29 Mayıs 1957: 1).

Alınan ve Alınması Düşünülen Tedbirler

Depremden hemen sonra Bolu İlinde üst düzey Devlet görevlilerinin de katıldığı bir toplantı yapılmıştır. Toplantıya dönemin Başbakanlık Müsteşarı Ahmet Salih Korur, İçişleri Bakanı Müsteşarı Dilaver Argun, Bolu Valisi ve Bolu Belediye Başkanı katılmışlar ve deprem nedeniyle alınacak tedbirleri görüşmüşlerdir (Milliyet, 27 Mayıs 1957: 3).

Bunun yanı sıra Kandilli Rasathanesinden bir heyetin de Bolu ve çevresinde depremin yaptığı tahribatı incelemek ve sahada çalışmalar yapmak maksadıyla bölgeye gittikleri görülür (30 Mayıs 1957: 3). Bölgeye İstanbul Teknik Üniversitesi de bir bilim heyeti göndermiştir. Üç kişiden oluşan heyette, Ord. Prof. İhsan İnan'la birlikte Sismolog Sadettin Kesili ve Yüksek Mühendis Filva Aynacıyan bulunmaktadır. Bu heyet, yanlarında götürdükleri üç tane sismografla deprem bölgesinde araştırmalar yapmışlardır. Bu tür araştırma gruplarının bölgeye giderek yerinde incelemeler gerçekleştirmelerinin ileride karşılaşılabilecek depremlere yönelik alınacak önlemler açısından son derece önemli olduğu muhakkaktır (30 Mayıs 1957: 3).

26 Mayıs 1957 Abant depremi ve sonrasında gerçekleştirilen en önemli faaliyetlerden biri de Kandilli Rasathanesi tarafından yapılan anket çalışmasıdır. *"Yer Sarsıntısı Fişi"* başlığını taşıyan bu anket deprem bölgesinde yaşayan öğretmen ve memur gibi kimselere gönderilmiş ve çeşitli sorular sorularak deprem hakkında bilgiler toplanmaya çalışılmıştır. Bu sorular, sarsıntının hissedildiği saat ve o sırada nerede bulunulduğu, bulunulan yerin arazi yapısı, deprem sırasında herhangi bir gürültü duyulup duyulmadığı, ışık veya ateş olaylarının görülüp görülmediği gibi hususlardan oluşmaktadır. Anketle depremi bizzat yaşayanların görgü şahitliklerinden yararlanarak deprem konusunda ayrıntılı bilgi sahibi olmak ve bir rapor hazırlamak amaçlanmıştır (30 Mayıs 1957: 3).

Ayrıca Nafia Bakanlığı ve görevlendirilen Nafia heyeti bölgede incelemelerde bulunmuştur. Nafia heyetinin hazırladığı raporlar neticesinde ortaya çıkacak sonuca göre deprem mıntıkasında depreme dayanıklı evlerin yapılması planlanmıştır (Milliyet, 31 Mayıs 1957: 1).

Yapılan bütün yardımlar, çalışmalar, araştırmalar ve incelemeler bir tarafa bırakılacak olursa, bu dönemde depreme ve depremzedelere yönelik bütün ülkeyi kapsayan şümullü kanunların bulunmadığı anlaşılmaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 17 Haziran 1957 Pazartesi günü yapılan oturumda bu konu gündeme gelmiştir. Yapılan tartışma ve konuşmalarda, Türkiye'de sıklıkla deprem de dahil olmak üzere çeşitli felaketlerin yaşandığı belirtilmiş ve yasal düzenlemelerin de o sırada gerçekleşen afetlere yönelik olduğu üzerinde durulmuştur. Bu itibarla söz alan Yozgat Milletvekili Ömer Lütfi Erzurumluoğlu, depremler başta olmak üzere yaşanan afetlerle ilgili olarak;

> *"...Şahıslar böyle hususi kanunlar getireceğine Hükümet bir an evvel umumi bir kanun çıkarsın."* (TBMM Zabıt Ceridesi, 17.06.1957: s.291)

diyerek aslında Türkiye'nin bu sırada deprem başta olmak üzere tüm afetler için kapsayıcı ve nitelikli bir kanuna olan ihtiyacını dile getirmiştir.

Sonuç

Depremler bütün insanlık tarihi boyunca büyük can ve mal kayıplarına neden olmuştur. Yaşanan depremlerin etkisiyle insanlık her zaman büyük korku ve panik yaşamış ve bunun tekrarlanmasından daima korkmuştur. Bu bakımdan yaşanan her deprem vakasından ders çıkarmaya ve buna bağlı olarak önlemler almaya çalışmıştır. Teknolojinin gelişmesiyle bu önlemler daha kullanışlı ve güvenilir hale gelmeye başlamıştır.

Ülkemizin bulunduğu coğrafyanın jeolojik yapısı itibariyle depremler periyodik ve devamlılık arz eden bir tabiat olayıdır. Antik dönemlerden Orta çağlara ve günümüze kadar coğrafyamızda sık sık ve büyük kayıplarla sonuçlanan depremler yaşanmış ve yaşanmaya maalesef devam etmektedir.

26 Mayıs 1957 tarihinde yaşanan Abant depremi de aslında Kuzey Anadolu fayında yaşanan ve tarih boyunca tekrarlayan depremlerden biri niteliğindedir. 1957 yılının öncesinde ve sonrasında da gerek Bolu-Abant gerekse çevre il ve ilçeleri etkileyen ve büyük can ve mal kayıplarına yol açan depremler gerçekleşmiştir. Bununla birlikte gerek mevzumuz olan 1957 depremi gerekse sonrasında ortaya çıkan devlet, toplum ve fert reflekslerinin benzer olduğu anlaşılmaktadır.

Çalışmada incelenip değerlendirilen kaynaklar 1957 tarihli depremin merkez ve çevresinde yer yer büyük can ve mal kayıplarının yaşandığını ortaya koymaktadır. Özellikle kırsal bölgelerde imkânsızlıktan dolayı bina yapımının teknik ve malzeme açısından eksik ve kusurlu olduğu görülür. Bu tür yapıların hemen hemen tümüyle yok olması söz konusudur. Bu dönemde beton yapılarda kısmen daha az can kaybının olması bina yapımında malzeme ve teknik yeterliliğin ne kadar önemli olduğunun açık göstergesidir. Fakat bu konuda bina yapımını üstlenen kimselerin eksik ve kusurlu bina yapmalarının önlenmesi birinci derecede mühim bir meseledir. Çünkü gerek çalışma konumuz olan 1957 yılı gerekse sonrasında bu konu hep tartışma konusu olacaktır.

26 Mayıs Abant depremiyle 1957 yılında Türk halkının deprem konusunda büyük bir duyarlılık ortaya koyduğu görülür. Bunun yanı sıra deprem konusunda günümüzde bile kullanılmakta olan bilgi, belge ve tecrübelerin henüz bu dönemlerde büyük çabalarla temin edilmeye çalışıldığı görülür. Öyle ki gerek İstanbul Teknik Üniversitesi'nin gerekse İstanbul Kandilli Rasathanesinin bölgede gerçekleştirdiği inceleme ve araştırmalar konuya verilen önemi ortaya koymaktadır. Ayrıca hazırlanmış olan raporların günümüzde bile son derce değerli olduğu ve mühim bilgileri içerdiği muhakkaktır.

Kaynakça

Araştırma Tetkik ve Telif Eserler

ARSLAN, Recep, "1957 Fethiye Depremi ve Bölgeye Etkileri", *Turkish Studies,* Yıl 2017, Cilt 12, Sayı 35, s. 33-47.

ARSLANTAŞ, Nuh, "Zelzele", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C.44, İstanbul, 2013, s. 227-231.

ATABEY, Eşref, *Deprem,* Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Yayınları, Eğitim Serisi No: 34, Ankara 2000.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *"Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat",* Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997.

ÖCAL, Nevzat, *"26 Mayıs 1957 Abant Zelzelesi",* Maarif Vekaleti İstanbul Kandilli Rasathanesi Sismoloji Yayınları:4, Maarif Basımevi, İstanbul 1959.

UNAT, Yavuz, "Zelzele", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C.44, İstanbul, 2013, s. 231-233.

ÜZEN, İsmet, "1942 ve 1943 Erbaa Depremleri", *Karadeniz Araştırmaları,* Kış 2014, s. 77-93.

YILMAZ, Ali - ŞAHİN, Kemalettin - ŞAHİN M. Hazım, (Kış 2013). "Depreme Bağlı Yeri Değiştirilen Bir Şehir: Erbaa, Tokat", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Kış 2013, C. 7, S. 24, s. 414- 425.

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

CCA, Yer No: 121-772-5, Tarih: 26 Mayıs 1957.

Resmî Kaynaklar

Resmî Gazete, 21 Temmuz 1960, Karar: 5/143, Sayı 10557, s.1785-1786.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 20, İçtima 3, 82. İnikat, 17.06.1957: s.291.

Gazeteler

Milliyet, 27 Mayıs 1957, *"Zelzele Felaketi",* s.1.

Milliyet, 27 Mayıs 1957, *"Zelzele İstanbul'da Heyecan Yarattı",* s.3.

Milliyet, 28 Mayıs 1957, *"İki Günde 372 Deprem",* s.1.

Milliyet, 29 Mayıs 1957, *"Zelzele Şiddetini Azaltmaya Başladı",* s.1.

Milliyet, 30 Mayıs 1957, *"Zelzele Fasıla ile Devam Ediyor", s.* 1.

Milliyet, 30 Mayıs 1957, *"Zelzele Fasıla ile Devam Ediyor", s.* 3.

Milliyet, 31 Mayıs 1957, *"Zelzele Bilançosu", s.* 1.

Milliyet, 01 Haziran 1957, *"Felaketzedelere Yardım",* s.1

Ekler:

Ek 1: İstanbul'da günlük hasılatlarını depremzedelere gönderen şoförler. *(Milliyet, 31 Mayıs 1957: 1).*

Ek 2: Depremzedelere maluliyet durumlarına göre verilecek tazminat oranlarına dair örnek. (*Resmî Gazete, 21 Temmuz 1960, Karar: 5/143, Sayı 10557, s.1785-1786).*

Kısmi ve daimî mâlûliyet hallerine mahsus tazminat nispetleri cetveli

	Sağ	Sol
Kolun veya elin tamamen ziyaı	% 60	% 50
Omuz hareketinin ziyaı	% 25	% 20
Dirsek hareketinin tamamen ziyaı	% 20	% 15
Bilek hareketinin tamamen ziyaı	% 20	% 15
Başparmak ile şahadet parmağının tamamen ziyaı	% 30	% 25
Başparmak ve şahadet parmağı dâhil olmak üzere üç parmağın tamamen ziyaı	% 30	% 25

Doğal Afetlerde Limanların Operasyonel Kırılganlıkları Üzerine Bir Araştırma

Ali Umut Ünal[4]

[4]Öğr.Gör.Dr., Kocaeli Üniversitesi Karamürsel Denizcilik Meslek Yüksekokulu
ORCID: 0000-0002-2575-6379

GİRİŞ

Doğal afetler, Dünya'nın doğal süreçlerinin bir sonucu olarak meydana gelen yıkıcı doğa olaylardır. Önemli ölçüde can kaybına, mal kaybına ve uzun vadeli ekonomik etkilere yol açabilirler. Bu nedenlerde dolayı bu doğal olaylar doğal afetler olarak adlandırılmaktadır. Doğal afetler, cana, mala ve çevreye önemli ölçüde zarar veren çevresel faktörlerin neden olduğu aşırı, ani doğa olaylarıdır. Jeolojik, meteorolojik, hidrolojik, klimatolojik ve biyolojik afetler de dahil olmak üzere çeşitli kategorilerde sınıflandırılabilirler. Bu afetlerin yapısını ve yıkıcılığını anlamak, hazırlıklı olmak, doğru müdahale ve zamanında iyileştirme çabaları çok önemlidir.

Doğal afetler her biri farklı neden ve etkilerle karakterize edilen birkaç genel tipte sınıflandırılabilirler. Doğal afetlerin başlıca kategorileri arasında jeolojik, meteorolojik, hidrolojik, klimatolojik ve biyolojik afetler yer almaktadır.

Doğal afetler insan toplumu için önemli bir tehdit oluşturmakta ve altyapıya, ekonomilere ve ekosistemlere büyük zararlar vermektedir. Jeolojik afetler depremler ve volkanik patlamalar gibi olayları kapsarken, meteorolojik afetler kasırga ve siklonları içerir. Hidrolojik afetler öncelikle sel ve tsunamileri içerirken, klimatolojik afetler kuraklık ve sıcak hava dalgalarıyla ilgilidir. Biyolojik afetler, nüfuslar ve ekonomiler üzerinde yıkıcı etkileri olabilecek hastalıkların veya istilaların yayılması ile karakterize edilir (Strulik ve Trimborn, 2018).

Doğal afetlerin artan sıklığı ve yoğunluğu, özellikle 1970'lerde ülke başına ortalama 11 olaydan 2000'lerde 28 olaya yükselen Asya-Pasifik bölgesinde iyi bir şekilde belgelenmiştir (Strulik ve Trimborn, 2018). Bu eğilim, toplumların bu felaketlere karşı kırılganlığının arttığını göstermesi bakımından endişe vericidir. Bu tür afetlerin etkileri, anlık fiziksel yıkımın ötesine geçerek sosyal ve ekonomik sistemleri bozabilir ve etkilenen toplumlar için uzun vadeli sonuçlara yol açabilir (Pu, 2017). Örneğin, doğal afetlerin ekonomik etkileri derin olabilmekte, gelişmekte olan ülkeler yetersiz altyapı ve afete hazırlık nedeniyle genellikle daha şiddetli yansımalar yaşamaktadır (Panwar ve Sen, 2018).

Doğal afetlerin ekonomik sonuçları, afetin türüne ve etkilenen toplulukların direncine bağlı olarak önemli ölçüde değişebilir. Örneğin, sellerin ve kuraklıkların tarımsal üretkenlik ve hane halkı refahı üzerinde özellikle zararlı etkileri olduğu ve kırsal nüfus arasında yoksulluğun ve kırılganlığın artmasına yol açtığı gösterilmiştir (Arouri vd., 2015). Buna karşılık, depremlerin ekonomik etkileri, altyapı hasarının ekonomik faaliyetleri sekteye uğratabileceği ve önemli mali kayıplara yol açabileceği kentsel ortamlarda daha fazla ortaya çıkabilir (Fomby vd.,

2011). Etkilerdeki bu farklılıklar, farklı toplumların özel hassasiyetlerini ve kapasitelerini dikkate alan özel afet müdahale stratejilerine duyulan ihtiyacın altını çizmektedir (Guliashki, 2023).

Teknolojinin afet yönetimindeki rolü son yıllarda giderek daha fazla dikkat çekmektedir. Örneğin jeo-uzamsal teknolojiler, doğal afetlerin etkilerini haritalamak ve değerlendirmek için kullanılmakta, daha iyi hazırlık ve müdahale çabalarını kolaylaştırmaktadır (Pu, 2017). Bu teknolojik gelişmeler afet yönetimi stratejilerinin etkinliğini artırabilir ve etkilenen topluluklar için sonuçları iyileştirebilir (Guliashki, 2023).

Dünya ticareti açısından büyük önem taşıyan denizyolu taşımacılığı, güvenli, ekonomik ve yüksek taşıma kapasitesi nedeniyle diğer taşıma modlarına göre oldukça avantajlı bir taşıma modudur. Dünya ekonomisi ve sanayisinin gelişmesiyle birlikte denizyolu taşımacılığına olan talep hızla artmış, bu durum gemi sayısı ve tonajında artışa neden olmuştur (Arslan vd., 2022).

Denizyolu taşımacılığı, çeşitli yönlerden önemli bir rol oynar ve dünya ticaretinin temel taşıma modlarından birini temsil eder. Bu taşıma modeli geniş kapasite imkanları, ekonomik ve maliyet açısından etkinlik, çevresel avantajlar, ulaşılması zor alanlara erişim ve sürekli taşıma gibi bir dizi avantaja sahiptir. Bu nedenle, denizcilik taşımacılığı küresel ticaretin hayati bir unsuru olup dünya ekonomisi için kritik bir rol oynar (Arıcan, 2024b). Denizyolu taşımacılığı dünya ticareti gelişen teknoloji sayesinde artık vazgeçilmez ve lider konumda olan bir taşımacılık türüdür. Bu taşımacılık türünün en önemli merkezleri ise limanlardır. Limanlar doğal afetler karşısında ciddi tehditler altında kalmakta olup ciddi hasar alma durumlarında hizmette aksamalar hatta kesilmeler meydana gelebilmektedir.

Limanların kırılganlığı çevresel, teknolojik, operasyonel ve düzenleyici boyutları kapsayan çok yönlü bir konudur. Limanlar, küresel ticarette kritik düğüm noktaları olarak hizmet vermekte ve uluslararası ticaretin yaklaşık %90'ını deniz yolları üzerinden gerçekleştirmektedir (Wang vd., 2023). Bununla birlikte, stratejik önemleri onları doğal afetler, siber tehditler ve operasyonel aksaklıklar da dâhil olmak üzere çeşitli kırılganlıklara karşı hassas hale getirmektedir. Limanların operasyonel kırılganlıkları özellikle tedarik zinciri aksaklıkları bağlamında önemlidir. Limanlar küresel tedarik zincirinin ayrılmaz bir parçasıdır ve herhangi bir aksaklık uluslararası ticaret üzerinde basamaklı etkilere neden olabilir. Xu ve arkadaşları, kritik limanlardaki aksaklıkların etkisinin farklı bölgeler arasında büyük farklılıklar gösterdiğini ortaya koyarak, bazı limanların küresel nakliye ağı

içindeki birbirine bağlılıkları nedeniyle diğerlerinden daha savunmasız olduğunu belirtmektedir (Xu vd., 2023).

Ayrıca, liman güvenlik açıklarının ekonomik etkileri de göz ardı edilemez. Denizcilik sektörü küresel ekonomiye önemli bir katkı sağlamaktadır ve limanlardaki aksamalar önemli ekonomik kayıplara yol açabilir. Rousset ve Ducruet'nin limanları etkileyen büyük şoklar üzerine yaptığı karşılaştırmalı çalışma, aksaklıkların nakliye modellerini nasıl değiştirebileceğini ve bölgesel ekonomileri nasıl etkileyebileceğini göstermektedir (Rousset ve Ducruet, 2019). Denizcilik sektöründe iş geliştirme, sürdürülebilirlik ve müşteri memnuniyeti, emniyetli ve güvenli bir şekilde işletilmesini sağlamak önelidir (Yıldırım ve İnegöl, 2023). Liman güvenlik açıklarının ekonomik sonuçları, risk yönetimine proaktif bir yaklaşım gerektirmekte ve limanların hem çevresel hem de operasyonel zorluklarla başa çıkabilecek donanıma sahip olmasını sağlamaktadır.

Limanların kırılganlığı çevresel, teknolojik, operasyonel ve düzenleyici boyutları kapsayan karmaşık bir konudur. Küresel ticaretin kritik düğüm noktaları olarak limanlar, iklim değişikliği ve siber tehditlerden tedarik zinciri aksaklıklarına kadar sayısız riskle mücadele etmek zorundadır. Sağlam araştırmalarla incelenen liman kırılganlıkların kapsamlı bir şekilde anlaşılması, limanların dayanıklılığını artırmaya yönelik etkili stratejiler geliştirmek için çok önemlidir. Liman yetkilileri, çeşitli çalışmalardan elde edilen içgörüleri entegre ederek önümüzdeki zorluklara daha iyi hazırlanabilir ve bu hayati altyapıların işlevselliğinin ve güvenliğinin devam etmesini sağlayabilir.

Bu çalışmada doğal afetlerden kaynaklı limanların kırılganlıklar incelenmiş olup, liman işletmecilerine bu kırılganlıklara karşı çözüm önerileri sunulmaya çalışılmıştır.

1. Doğal Afet Türleri

Jeolojik afetler depremler, volkanik patlamalar ve toprak kaymaları gibi olayları kapsar. Depremler tektonik plakaların hareketinden kaynaklanır ve özellikle nüfusun yoğun olduğu bölgelerde ciddi yıkımlara yol açabilir. Volkanik patlamalar lav akıntılarına, kül bulutlarına ve piroklastik akıntılara neden olarak yakındaki topluluklar için tehdit oluşturabilir (Huggins vd., 2020). Genellikle şiddetli yağışlar veya depremler tarafından tetiklenen toprak kaymaları, manzaraları ve altyapıyı harap edebilir (Mustikaningrum, 2023).

Meteorolojik afetler arasında kasırgalar, hortumlar ve şiddetli fırtınalar yer almaktadır. Güçlü rüzgarlar ve yoğun yağışlarla karakterize edilen kasırgalar, geniş çaplı sel ve rüzgâr hasarına neden olabilir. Hortumlar, tipik olarak kısa ömürlü

olmakla birlikte, saatte 300 mili aşan rüzgarlar üretebilir ve yerel ancak şiddetli yıkıma neden olabilir (Yamamura, 2014). Fırtınalar ve kar fırtınaları da dahil olmak üzere şiddetli fırtınalar günlük hayatı aksatabilir ve tehlikeli koşullara yol açabilir (Lukić vd., 2013). Hidrolojik afetler olarak adlandırılan seller dünya çapındaki doğal afetler arasında %40 almaktadır. Seller aşırı yağışlar, fırtına dalgaları veya kar ve buzların erimesi nedeniyle meydana gelebilir. Önemli ekonomik kayıplara ve nüfusun yer değiştirmesine yol açabilirler (Moawad, 2024). Bir başka hidrolojik afet olan kuraklıklar, uzun süre anormal derecede düşük yağış olduğunda meydana gelir ve tarımı ve su tedarikini ciddi şekilde etkiler (Guliashki, 2023).

Klimatolojik afetler sıcak hava dalgaları ve soğuk hava dalgaları gibi olayları içerir. Sıcak hava dalgaları, özellikle savunmasız nüfus arasında sağlık krizlerine yol açabilirken, soğuk hava dalgaları hipotermi ve soğukla ilgili diğer hastalıklarla sonuçlanabilir (Gaillard ve Texier, 2010). Bu afetler, sıklıklarını ve yoğunluklarını artıran iklim değişikliğinden giderek daha fazla etkilenmektedir (Bessaha vd., 2021). Biyolojik afetler, çevresel koşullarla daha da kötüleşebilen hastalık salgınlarını içerir. Örneğin, doğal afetler, sel veya deprem sonrasında görüldüğü gibi bulaşıcı hastalıkların yayılmasına elverişli koşullar yaratabilir (Sunarti, 2024). Sağlık sistemlerinin bozulması morbidite ve mortalitenin artmasına neden olabileceğinden, doğal afetler ve halk sağlığı arasındaki etkileşim kritik öneme sahiptir (Dasari, 2023).

Şekil 1: Doğal Afet Örnekleri

Özetle, doğal afetler, her biri kendine özgü özelliklere ve etkilere sahip jeolojik, meteorolojik, hidrolojik, klimatolojik ve biyolojik türler olarak kategorize edilebilir. Bu kategorileri anlamak, bu olaylarla ilişkili riskleri azaltmak için hayati önem taşıyan etkili afet yönetimi ve azaltma stratejileri için gereklidir (Musthofa ve Indartono, 2020). Doğal afetler, kapsamlı bir anlayış ve müdahale stratejileri gerektiren çeşitli türleri ve etkileriyle insan toplumu için önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Bu olayların artan sıklığı, özellikle savunmasız topluluklarda afete hazırlık ve direnç oluşturma konusunda proaktif bir yaklaşım gerektirmektedir (Guliashki, 2023).

Limanların karşılaştığı başlıca çevresel kırılganlıklardan biri, özellikle yükselen deniz seviyeleri ve tropikal siklonlar gibi aşırı hava olaylarıyla ilgili olarak iklim değişikliğinin etkisidir. Araştırmalar, hassas coğrafi bölgelerde bulunan limanların, operasyonları aksatabilecek ve altyapıya zarar verebilecek bu olaylardan dolayı yüksek risk altında olduğunu göstermektedir (Sweeney ve Becker, 2020). Örneğin Shen ve arkadaşları, Kuzeybatı Pasifik ve Kuzey Hint Okyanusu'ndaki denizcilik ağının tropikal siklonların etkisi altında önemli bir kırılganlık sergilediğini vurgulayarak, kritik düğümlere yönelik hedefli saldırıların zayıflıkları daha da kötüleştirebileceğini göstermektedir (Shen vd., 2019).

2. Doğal Afetlerin Meydana Getirdiği Etkiler

Doğal afetler dünya çapında toplumlar için önemli zorluklar teşkil etmekte, sağlık sistemlerini, ekonomileri ve toplumların direncini etkilemektedir. Bu olayların çok yönlü doğası, afet yönetimine hazırlık, müdahale, iyileştirme ve zarar azaltma stratejilerini entegre eden kapsamlı bir yaklaşım gerektirmektedir.

Doğal afetlerin ekonomik etkisi derindir ve gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında önemli farklılıklar gösterir. Gelişmiş ülkeler tipik olarak güçlü afet riski finansman mekanizmalarına, dirençli altyapıya ve ekonomik şokları gelişmekte olan muadillerine göre daha verimli bir şekilde absorbe etmelerini sağlayan etkili kamu politikalarına sahiptir. Örneğin, Noy ve Nualsri gelişmiş ülkelerin gelişmiş hazırlık ve müdahale sistemleri nedeniyle afetlerin ardından genellikle daha az şiddetli bir ekonomik gerileme yaşadıklarını vurgulamaktadır (Noy ve Nualsri, 2011). Buna karşılık, genellikle bu tür kaynaklardan yoksun olan gelişmekte olan ülkeler, Fomby ve diğerlerinin benzer büyüklükteki felaketlerin ardından daha küçük ekonomilerde daha büyük çıktı düşüşlerine işaret eden bulgularının da gösterdiği gibi, daha ciddi ekonomik aksaklıklarla karşı karşıya kalmaktadır (Panwar ve Sen, 2018). Bu eşitsizlik, ekonomik kayıpların azaltılması için hassas bölgelerde afete hazırlığın artırılmasının önemini vurgulamaktadır**.** Aşağıda tablo 1'de son on yıl içinde meydana gelen doğal afetler listelenmiştir.

Tablo 1: Son On Yıl İçinde Gerçekleşen Doğal Afetler (Wikipedia, 2024)

Yıl	Doğal Afet Türü	Etkilenen Ülke/Bölge	Doğal Afetin Etkisi
2013	Tayfun	Filipinler	6.300'den fazla insan ölümü ve büyük derece yıkım
2013	Kasırga	Amerika Birleşik Devletleri	24 insan ölümü ve 212 insan yaralanması
2014	Sel Felaketi	Hindistan ve Pakistan	500'den fazla insan ölümü ve milyonlarca evsiz insan
2015	Deprem	Hindistan, Çin ve Bangladeş	9000'e yakın insan ölümü ve büyük derece yıkım
2015-2020	Su Kıtlığı	Güney Afrika	Ülke çapında büyük su kesintileri
2016	Deprem	Ekvador	650'den fazla insan ölümü ve büyük derece yıkım
2017	Deprem	Meksika	350'den fazla insan ölümü ve büyük derecede yıkım
2018	Deprem ve Tsunami	Endonezya	4300'den fazla insan ölümü ve büyük derecede yıkım
2019	Fırtına	Mozambik, Zimbabve ve Malavi	1500'den fazla insan ölümü ve büyük derecede yıkım
2019	Pandemi (Covid19)	Tüm Dünya Ülkeleri	7.000.000'dan fazla insan ölümü ve küresel ekonomide büyük çaplı kayıp
2019	Sıcak hava Dalgası	Belçika, Fransa, Almanya, Lüksemburg, Hollanda ve Birleşik Krallık	3.900'den fazla insan ölümü ve uluslararası ve ulusal ulaşımda ve taşımalarda ciddi aksamalar
2019-2020	Orman Yangınları	Avustralya	28 kişi ölüm ve 1.100.000'dan fazla hayvan ölümü ve büyük çaplı ekonomik kayıp
2020	Orman Yangınları	Amerika Birleşik Devletleri	10.000'den fazla yapı kaybı ve büyük çaplı kayıp
2020	Süper Siklon	Bangladeş	266 kişi ölümü ve yaklaşık 10.000.000 kişi etkilenmesi
2023	Deprem	Türkiye ve Suriye	60.000'in üstünde insan ölümü ve yüksek derecede yıkım/ ulusal düzeyde maddi hasar
2024	Sel Felaketi	İspanya	202 kişi ölüm ve büyük çapta ekonomik kayıp

Doğal afetlerin etkilenen nüfus üzerinde önemli psikolojik etkileri de olabilir. Araştırmalar, afetlerin ardından anksiyete, depresyon ve travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) gibi ruh sağlığı sorunlarının arttığını göstermektedir (Zhang vd., 2022). Toplumlar yeniden inşa ve toparlanma mücadelesi verirken, afetlerin ardından gelen ekonomik ve sosyal aksaklıklar da psikolojik zararı artırmaktadır. Bu faktörler arasındaki etkileşim, doğal afetlerin çok yönlü doğasını ve insan refahı üzerindeki etkilerini vurgulamaktadır (Zhang vd., 2022).

Dahası, doğal afetlerin etkisi anlık ekonomik kayıpların ötesine geçerek hane halkı refahı ve toplumun dayanıklılığı üzerindeki uzun vadeli etkileri de kapsamaktadır. Arouri ve arkadaşları tarafından yapılan araştırma, doğal afetlerin, özellikle toplulukların büyük ölçüde tarıma bağımlı olduğu kırsal alanlarda, hane halkı refahında önemli düşüşlere yol açabileceğini vurgulamaktadır (Arouri vd., 2015). Ürünlerin ve altyapının tahrip olması yalnızca anlık mali strese yol açmakla kalmaz, aynı zamanda uzun vadeli gıda güvensizliği ve yoksulluğa da katkıda bulunarak kırılganlık döngüsünü devam ettirir. Benzer şekilde, Panwar ve Sen'in çalışmaları, doğal afetlerin ekonomik yansımalarının etkilenen bölgelerdeki kalkınma çabalarını engelleyebileceğini ve iyileşmeyi uzun süren bir süreç haline getirebileceğini göstermektedir (Panwar ve Sen, 2018).

Ekonomik etkilere ek olarak, doğal afetlerin etkilenen nüfus üzerinde önemli psikolojik etkileri vardır. Zhang ve arkadaşları, doğal afetler ile afetzedeler arasında anksiyete ve depresyon gibi ruh sağlığı sorunlarının artan oranları arasında güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koyan bir çalışma yürütmüştür (Zhang vd., 2022). Sahip olunan varlıkların kaybı, yerleşilen yerden ayrılma veya ayrılmak zorunda kalma ve gelecekle ilgili belirsizlikle ilişkili stres, bireylerin ruh sağlığı koşullarını daha da kötüleştirebilir ve bireyler ve topluluklar için yeni zorluklar yaratabilir. Bu psikolojik sonuçlar, afet müdahale planlamasında genellikle göz ardı edilir, ancak uzun vadeli iyileşme ve dayanıklılığı teşvik etmek için kritik öneme sahiptir.

İnsanlar, varlıklar olarak her ortamda iletişim kurma ve geliştirmektedirler. Bireyler, aile bağları, arkadaşlık ilişkileri, ortak geçmişler ya da benzer inançlar gibi etkenler aracılığıyla daha güçlü iletişim kanalları oluşturabilirler. Örgütsel dayanıklılık olarakta örgütler krizler, belirsizlikler ve zorlu koşullara karşı direnç gösterme yetenekleri bulunmaktadır (Berk ve Özbağ, 2024).

Doğal afetlerin çevresel sonuçları da dikkate değerdir. Dou ve arkadaşları, bu tür olayların karbon emisyonlarında ve genel çevre kalitesinde nasıl değişikliklere yol açabileceğini ve iyileşme çabalarını daha da karmaşık hale getirebilece-

ğini tartışmaktadır (Dou vd., 2022). Ekosistemlerin ve doğal kaynakların yok olması yalnızca biyolojik çeşitliliği etkilemekle kalmaz, aynı zamanda bu doğal kaynaklara bağımlı olan toplulukların geçim kaynaklarına da zarar vermektedir. Doğal kaynaklara ulaşımın engellenmesi ve meydana gelen ekonomik kırılganlık arasındaki bu etki, toplumlarda ekonomik iyileşmenin yanı sıra çevresel sürdürülebilirliği de dikkate alan afet yönetimine yönelik bütünleşmiş yaklaşımlara duyulan ihtiyacı göstermektedir.

Ayrıca, teknolojinin afet yönetimindeki rolü son yıllarda önem kazanmıştır. Jeo-uzamsal teknolojilerin ve büyük veri analitiğinin uygulanması, doğal afetleri değerlendirme ve bunlara müdahale etme şeklimizde devrim yaratmıştır. Örneğin Yu ve arkadaşlarının çalışması, çevresel değişiklikler ve nüfus hareketleri hakkında gerçek zamanlı bilgi sağlayarak büyük verinin afet yönetimi politikalarını geliştirme potansiyelini vurgulamaktadır (Yu vd., 2018). Gelişen teknoloji ile gelişmeler hazırlık, müdahale ve iyileştirme çabalarını iyileştirebilir ve nihayetinde afetlerin toplumlar üzerindeki etkisini azaltabilir.

Dahası, doğal afetler ve yoksulluk arasındaki ilişki karmaşıktır ve genellikle döngüseldir. Afetler, mevcut eşitsizlikleri daha da kötüleştirebilir, kırılgan nüfusları daha da yoksulluğa iterken iyileşme çabalarını da engelleyebilir (Karim ve Noy, 2016). Bu döngü, kaynaklara ve destek sistemlerine sınırlı erişimin etkili afet müdahalesini ve toparlanmayı engelleyebildiği gelişmekte olan ülkelerde özellikle belirgindir (Panwar ve Sen, 2018). Sonuç olarak, iyileştirilmiş altyapı, afete hazırlık ve sosyal güvenlik ağları yoluyla dayanıklılığın artırılması, doğal afetlerin savunmasız nüfuslar üzerindeki etkilerinin azaltılması için çok önemlidir (Arouri vd., 2015).

Doğal afetlerin etkileri çok yönlü açıdan etkilemekte olup ekonomik, psikolojik ve çevresel boyutları bulunmaktadır. Afete hazırlık ve müdahale açısından gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin, hassas bölgelerde dayanıklılığı artırmak için hedefe yönelik müdahalelere ihtiyaç duyulmaktadır. Doğal afetlerin sıklığı ve yoğunluğu artmaya devam ettikçe, etkilerinin kapsamlı bir şekilde anlaşılması, sürdürülebilir kalkınmanın ve toplum direncinin güçlendirilmesi için oldukça önemlidir.

3. Limanlar ve Genel Yapıları

Limanlar, küresel tedarik zinciri yönetiminde oldukça kritik düğüm noktalarıdır ve yüklerin taşınması ve lojistiği için temel altyapılara sahip lojistik merkezleri olarak hizmet vermektedir. Limanların özellikleri genel olarak operasyonel

verimlilik, yönetim yapıları, teknolojik gelişmeler ve çevresel hususlar olarak sınıflandırılabilir. Bu unsurların her biri, limanların denizcilik sektöründeki genel performansını ve rekabet gücünü belirlemede önemli bir rol oynamaktadır.

Limanlar, küresel ticaret ve lojistikte çok önemli bir rol oynamakta ve malların uluslararası sınırlar arasında hareketini kolaylaştıran tedarik zincirlerinde hayati düğüm noktaları olarak hizmet vermektedir. Limanların ekonomik önemi, bölgesel ve ulusal ekonomilere yaptıkları katkılarla vurgulanmaktadır; çünkü limanlar yalnızca yük elleçlemekle kalmayıp aynı zamanda deniz ve kara taşımacılığı ağları arasındaki bağlantıyı güçlendiren intermodal merkezler olarak da hizmet vermektedir (Mathys, 2012). Örneğin, Antwerp ve Zeebrugge dahil olmak üzere Flaman deniz limanları Belçika ekonomisinin ayrılmaz bir parçasıdır, önemli endüstriyel faaliyetler sağlar ve emtia akışını kolaylaştırır (Mathys, 2012). Benzer şekilde, limanlar, verimliliklerinin tedarik zinciri performansını doğrudan etkilediği lojistik sistemlerinin temel bileşenleri olarak giderek daha fazla kabul görmektedir (Sen vd., 2020). Kıyı tesisleri içerisinde büyük bir yer teşkil eden limanlar karadaki yüklerin gemilere yüklenmesini veya gemilerle gelen yüklerin kara tesislerine, fabrikalara ve son varış noktasına iletilmesi için önemli merkezlerdir (Arıcan, 2024a)

Fiziksel altyapının yanı sıra, limanların yönetişimi de operasyonel başarıları açısından büyük önem taşımaktadır. Thai, modern çağda liman personelinin sahip olması gereken yetkinlikleri tartışmakta ve liman operasyonlarının karmaşıklığını aşmak için yetenekli bir yönetime ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır (Thai, 2012). Yönetişim yapıları, limanların yalnızca aktarma noktaları olmaktan ziyade tedarik zincirlerinin ayrılmaz bileşenleri olarak görülmeye başlandığı değişen lojistik ortamına uyum sağlamalıdır (Mangan vd., 2008). Liman idarelerinin rolü, katma değerli hizmetleri kolaylaştırmaya ve hizmet sunumunu ve operasyonel çevikliği artırmak için özel paydaşlarla stratejik ortaklıklar kurmaya doğru kaymıştır (Verhoeven, 2010).

Limanların daha geniş bir lojistik ağına entegrasyonu, performanslarını etkileyen bir diğer önemli özelliktir. Limanlar artık izole varlıklar değildir; nakliye şirketleri, lojistik sağlayıcılar ve yerel yönetimler de dahil olmak üzere çeşitli paydaşlarla birbirlerine bağlıdırlar. Bu birbirine bağlılık, limanların operasyonlarını tedarik zincirinin ihtiyaçlarıyla uyumlu hale getirmesi gereken lojistik yönetimine yönelik işbirlikçi bir yaklaşım gerektirmektedir (Protega vd., 2011). Depolama ve dağıtım gibi liman merkezli lojistik hizmetleri sunma becerisi, limanların lojistik ekosistemindeki değer teklifini daha da artırmaktadır (Mangan vd., 2008).

İstihdam yaratma, ticareti kolaylaştırma ve altyapı geliştirme yoluyla yerel ve ulusal ekonomilere katkıda bulundukları için limanların ekonomik etkisi önemlidir. Örneğin, Antwerp Limanı, bölgedeki istihdam ve yatırım üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkilerini içeren ekonomik katkıları açısından analiz edilmiştir (Coppens vd., 2007). Benzer şekilde, kruvaziyer endüstrisi de liman ekonomilerinin hayati bir bileşeni olarak ortaya çıkmış, Barselona ve Port Canaveral gibi limanlarda kruvaziyer faaliyetlerinin ekonomik faydalarını vurgulayan çalışmalar yapılmıştır (Vayá vd., 2017).

Dahası, limanların küresel tedarik zincirlerine entegrasyonu, rollerini sadece geçiş noktalarından değer yaratmada aktif katılımcılara dönüştürmüştür. Bu değişim, verimli yük elleçleme, sağlam hinterland bağlantıları ve lojistik ağı içinde stratejik ortaklıklar yoluyla limanların rekabet gücünü artırmaya odaklanılmasını gerektirmektedir (Host vd., 2018). Limanların ve ilgili operasyonel altyapılarının yönetiminde kamu ve özel sektör arasındaki iş birliği çabaları, genel tedarik zinciri esnekliğini ve performansını iyileştirmek için hayati önem taşımaktadır (Gekara ve Chhetri, 2013).

Limanlar, terörizm ve kaçakçılık da dahil olmak üzere suç faaliyetlerinin potansiyel hedefi olarak görülmekte ve bu da sağlam güvenlik önlemleri alınmasını gerektirmektedir. 11 Eylül sonrası oluşturulan Uluslararası Gemi ve Liman Tesisi Güvenliği (ISPS) Kodu, kapsamlı güvenlik stratejilerine duyulan ihtiyacı vurgulayarak liman güvenlik protokollerini dönüştürmüştür (Sergi, 2023). Bu durum, küresel tedarik zincirlerindeki kritik rolleriyle ilişkili riskleri azaltmak için güvenlik uygulamalarının limanların operasyonel çerçevesine entegre edildiği liman alanlarının güvenliklerinin artırılmasına yol açmıştır (Sergi, 2023).

Teknolojik gelişmelere ek olarak, liman güvenliğini çevreleyen düzenleyici ortam da gelişmektedir. ISPS Kodu gibi güvenlik düzenlemelerine uyum, operasyonel bütünlüğün korunması ve liman tesislerinin güvenliğinin sağlanması için esastır (Pinto ve Talley, 2006). Bununla birlikte, uyumlulukla ilişkili maliyetler liman işletmecileri için bir yük olabilmekte ve güvenlik yatırımları ile operasyonel verimlilik arasında bir denge kurulmasını gerektirmektedir (Talas ve Menachof, 2014). Önleme, tespit, müdahale ve kurtarma aşamalarını kapsayan güvenlik olayı döngüsünü anlamak, liman yetkililerinin güvenlik olaylarını etkili bir şekilde yönetmesi ve etkilerini azaltması için hayati önem taşımaktadır (Pinto ve Talley, 2006).

Dahası, limanların doğal afetlerden, siber tehditlerden veya ekonomik değişimlerden kaynaklanan aksaklıklara karşı kırılganlığı, sağlam bir değerlendirme çerçevesi gerektirmektedir. Jiang ve arkadaşları, limanların küresel ticaretteki

kritik rollerini sürdürebilmeleri için dirençli olmaları gerektiğinin altını çizerek, liman kırılganlığının tedarik zinciri perspektifinden değerlendirilmesinin önemini vurgulamaktadır (Jiang vd., 2021). Bu dayanıklılık, öngörülemeyen olayların etkisini azaltabilecek etkili risk yönetimi stratejileri ve acil durum planlaması ile desteklenmektedir.

Limanların özellikleri operasyonel verimlilik, yönetim, teknolojik entegrasyon, çevresel sürdürülebilirlik ve lojistik bağlanabilirliği kapsayan çok yönlüdür. Bu faktörlerin karşılıklı etkileşimi, limanların küresel denizcilik ortamındaki genel performansını ve rekabet gücünü belirler. Bu büyük güç doğal afet durumlarında yararlanılabilecek çok önemli ve büyük bir güçtür.

4. Limanların Doğal Afet Durumlarına Karşı Operasyon Kırılganlıkları

Doğal afetler, küresel tedarik zincirlerinin kritik bileşenleri olan liman operasyonlarını ve lojistiği önemli ölçüde etkilemektedir. Limanların bu tür aksaklıklara karşı dirençli olması, ekonomik istikrarın korunması ve ticaretin devamlılığının sağlanması için elzemdir. Çeşitli çalışmalar, liman altyapılarının doğal afetlere karşı kırılganlıklarını vurgulayarak etkili risk değerlendirme ve yönetim stratejilerine duyulan ihtiyacı ortaya koymuştur.

Modern operasyonel sistemlerinin eskisinden daha karmaşık ve kapsamlı olmasından dolayı, limanların kırılganlığı daha çok artmıştır. Limanlar, sürekli artan küresel taleplere cevap verebilmek için hizmet kapasitelerini arttırdıkça, doğal afetlerin neden olduğu etkilere karşı daha kırılgan hale gelmektedir. Liman operasyonlarının birbiriyle olan bağlantılarıyla, doğal afetler sonucu meydana gelen aksakların geniş kapsamlı sonuçlar meydana getireceği ve liman operasyonel sistemlerinde meydana gelecek olası arıza ve aksaklıklar karşı limanların altyapı ve üstyapı sistemlerine kapsamlı bir şekilde hâkim olmalarını gerektirir.

Doğal afetler liman operasyonları için önemli tehditler oluşturmakta, yalnızca acil operasyonel ve altyapıyı değil, aynı zamanda bu kritik merkezlere bağlı olan daha geniş ekonomik sistemleri de etkilemektedir. Limanların bu tür felaketler karşısındaki kırılganlığı çok yönlüdür; fiziksel hasarı, operasyonel aksaklıkları ve küresel tedarik zincirleri boyunca dalgalanabilecek ekonomik yansımaları kapsar. Bu kırılganlıkların anlaşılması ve direnç stratejilerinin geliştirilmesi, doğal afetlerin liman operasyonel sistemleri üzerindeki etkilerinin azaltılması önemlidir. Aşağıdaki Tablo 2'de dünya çapında meydana gelen doğal afetler ve etkilenen limanlardan birkaç örnek verilmiştir.

Tablo 2: Dünya Çapında Meydana Gelen Doğal Afetler ve Etkilenen Limanlar (Wikipedia, 2024)

Yıl	Doğal Afet Türü	Etkilenen Ülke/Bölge	Etkilenen Liman
2004	Tsunami	Hint Okyanusu Çevresi	Çok Sayıda Liman
2011	Deprem ve Tsunami	Japonya	Sendia Limanı
2012	Kasırga	ABD	New York ve New Jersey Limanları
2017	Kasırga	ABD	Houston Limanı ve Diğer Limanlar
2020	Patlama	Lübnan	Beyrut Limanı
2023	Deprem	Türkiye	İskenderun Limanı

Limanlar küresel ticaret ve lojistikte çok önemli bir rol oynamaktadır, ancak operasyonları aksatabilen ve önemli ekonomik yansımaları olabilen doğal afetlere karşı giderek daha savunmasız hale gelmektedirler. Liman operasyonel sistemlerinin doğal afetlere karşı kırılganlığı çeşitli çalışmalarda vurgulanmış ve riskleri azaltmak için gelişmiş tespit ve erken uyarı sistemlerine duyulan ihtiyaç vurgulanmıştır. Örneğin Qian, liman lojistiği çerçevesindeki kırılganlıkların en aza indirilmesi için bu sistemlerin güçlendirilmesinin şart olduğunu öne sürmektedir (Qian, 2023). Bu durum, iklim değişikliğiyle daha da şiddetlenen kıyı ve deniz felaketlerinin artan sıklığının, limanlar da dâhil olmak üzere ulaştırma altyapıları için önemli riskler oluşturduğunu belirten Xiao ve diğerleri tarafından da desteklenmektedir (Xiao vd., 2015). Liman operasyonel sistemlerinin bu tür afetlere karşı savunmasızlığı, riskleri azaltmak ve dayanıklılığı artırmak için kapsamlı değerlendirmeler ve stratejik planlama gerektirmektedir. Limanlar doğal olarak, operasyonları aksatabilen ve altyapıya büyük zarar verebilen siklonlar, depremler ve tsunamiler gibi çeşitli doğal tehlikelere maruz kalmaktadır (Tsaimou, 2023).

Ayrıca, liman sistemlerinin diğer taşımacılık ve lojistik ağlarıyla olan karşılıklı bağımlılığı, etkili afet risk yönetimi ihtiyacını artırmaktadır. Limanlar izole varlıklar değildir; karayolu, demiryolu ve deniz taşımacılığı sistemlerini içeren daha geniş tedarik zincirlerinin ayrılmaz bileşenleridir. Limanlardaki aksaklıklar bu birbirine bağlı sistemlerde darboğazlara ve gecikmelere yol açarak doğal afetlerin ekonomik etkilerini daha da kötüleştirebilir (Thekdi ve Santos, 2015). Wang ve arkadaşları, limanların operasyonel altyapısının genellikle birbiriyle ilişkili olduğunu, doğal afetler ve diğer acil durumlardan kaynaklanan çeşitli risklerle karşı karşıya olduğunu vurgulamaktadır (Wang vd., 2023). Dolayısıyla, dayanıklılığa yönelik bütüncül bir yaklaşım bu karşılıklı bağımlılıkları ele almalı ve tüm bağlantılı sistemlerde acil durum planlarının yürürlükte olmasını sağlamalıdır.

Doğal afetler nedeniyle limanlarda yaşanan aksaklıkların ekonomik etkileri çok büyüktür. UNCTAD tarafından yapılan bir anket, liman yetkililerinin önemli bir yüzdesinin operasyonel aksaklıklar yaşadığını, %76'sının kesintiler bildirdiğini ve %60'ının aşırı hava olayları nedeniyle gecikmelerle karşılaştığını ortaya koymuştur (Verschuur vd., 2020). Bu aksaklıklar sadece anlık liman operasyonlarını etkilemekle kalmayıp, bölgesel ve küresel tedarik zincirleri üzerinde de basamaklı etkilere yol açarak maliyetlerin artmasına ve mal teslimatında gecikmelere neden olmaktadır (Achurra-Gonzalez vd., 2019).

Limanlar genellikle kıyı bölgelerinde yer almaktadır ve bu da onları kasırga, sel ve tsunami gibi çeşitli doğal tehlikelere karşı özellikle hassas hale getirmektedir. UNCTAD tarafından 2017 yılında yapılan bir anket, liman yetkililerinin %72'sinin aşırı hava olaylarından etkilendiğini, bunun da operasyonel gecikmelere ve fiziksel hasarlara yol açtığını ortaya koymuştur (Monios ve Wilmsmeier, 2022). Bu aksaklıkların ekonomik etkileri çok büyüktür; yük elleçleme ve nakliyede önemli gecikmelere yol açabilir ve bu da hem bölgesel hem de küresel olarak ticareti ve ekonomik istikrarı etkiler (Gou ve Lam, 2018). Geminin limandan kalkışının tamamlanmasından sonra, kalkış operasyonundan önce, vardiya sorumlu zabiti gerekli seyir planını yapmalı ve kaptanın onayını almalıdır (Arıcan, Arslan ve Ünal, 2023). Örneğin, limanlardaki aksaklıklar tedarik zincirleri boyunca basamaklı etkilere neden olabilir ve yalnızca anlık liman operasyonlarını değil, aynı zamanda zamanında teslimatlara bağımlı olan endüstrileri de etkileyebilir (Achurra-Gonzalez vd., 2019).

Doğal afetlerin liman operasyonları üzerindeki etkisi, Verschuur ve arkadaşları tarafından yapılan ve liman otoritelerinin önemli bir yüzdesinin aşırı olaylar nedeniyle aksaklıklar yaşadığını gösteren bir çalışmada da kanıtlandığı gibi derindir (Verschuur vd., 2020). Bu tür aksaklıklar yalnızca operasyonları geciktirmekle kalmaz, aynı zamanda lojistik ağının genel dayanıklılığını etkileyerek fiziksel hasara da yol açabilir. Liyanage ve Villalba-Romero, liman projeleri için kamu-özel sektör ortaklıklarında afet riskini azaltma çerçevelerinin önemini daha da detaylandırarak, dayanıklılığın ekonomik ve toplum düzeyindeki etkiler de dahil olmak üzere birden fazla açıdan ölçülmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Liyanage ve Villalba-Romero, 2020). Bu çok yönlü yaklaşım, limanların doğal afetlere karşı dayanıklılığını anlamak ve geliştirmek için hayati önem taşımaktadır.

Ayrıca, doğal afetlerden kaynaklanan liman aksaklıklarının ekonomik etkileri de önemlidir. Thekdi ve Santos aksaklıkları, limanlardaki mal akışını engelleyen, farklı sürelerde devam edebilen ve tedarik zincirleri üzerinde basamaklı etkileri olan olaylar olarak tanımlamaktadır (Thekdi ve Santos, 2015). Benzer şekilde Paul ve Maloni, afetlerin gemi ve kargo operasyonlarındaki gecikmeler nedeniyle

önemli ekonomik kayıplara yol açabileceğini ve etkili afet müdahalesi için gerçek zamanlı analizler gerektirdiğini vurgulamaktadır (Paul ve Maloni, 2010). Küresel tedarik zincirlerinin birbirine bağlı olması, Achurra-Gonzalez ve diğerlerinin de belirttiği gibi, bir limandaki aksaklıkların uluslararası piyasalarda dalgalanma etkileri yaratabileceği anlamına gelmektedir (Achurra-Gonzalez vd., 2019).

Doğal afetlerden kaynaklanan liman aksaklıklarının ekonomik analizi, maliyetlerin önemli olabileceğini ortaya koymaktadır. Örneğin, araştırma, çeşitli limanlardaki ortalama aksama süresinin altı ila yirmi gün arasında değişebileceğini göstermekte ve bu etkileri en aza indirmek için etkili planlama ve kaynak tahsisi ihtiyacının altını çizmektedir (Monios ve Wilmsmeier, 2022). Ayrıca, liman kesintileriyle ilişkili ekonomik kayıplar, daha geniş pazar dinamiklerini ve tüketici davranışlarını etkileyerek anlık operasyonel maliyetlerin ötesine geçebilir (Paul ve Maloni, 2010).

5. Doğal Afetlere Karşı Limanların Alabileceği Önlemler

Doğal afetler karşısında limanlar, tedarik zinciri bütünlüğünün korunmasında ve bölgesel ekonomik istikrarın sağlanmasında kritik bir rol oynamaktadır. Bu tür olaylarla ilişkili riskleri etkin bir şekilde yönetmek için limanlar hazırlık, dayanıklılık oluşturma ve kurtarma stratejilerini kapsayan çok yönlü bir yaklaşım benimsemelidir.

Liman altyapısının dayanıklılığı, operasyonların doğal afetlere dayanabilmesi ve bu afetlerden kurtulabilmesi açısından kritik öneme sahiptir. Dayanıklılık stratejileri hem kısa vadeli müdahaleleri hem de uzun vadeli planlamayı kapsamalıdır. Becker ve Caldwell, limanların ekonomik faydalar ve çevrenin korunması da dahil olmak üzere farklı çıkarlara sahip çeşitli paydaşlara hizmet ettiğini belirterek, dayanıklılık stratejilerinin geliştirilmesinde paydaş katılımının önemini vurgulamaktadır (Becker ve Caldwell, 2015). Bu karmaşıklık, ilgili tüm paydaşların farklı hedeflerini göz önünde bulunduran kapsamlı bir dayanıklılık yaklaşımı gerektirmektedir.

Fiziksel altyapı iyileştirmelerine ek olarak, limanlar doğal afetlerle ilişkili riskleri daha iyi yönetmek için operasyonel protokollerini geliştirmeye de odaklanmalıdır. Buna, olası aksaklıklara hazırlanmak için düzenli tatbikatlar ve simülasyonlar yapmak da dâhildir (Hu vd., 2021). Paydaşlar, geçmiş olayları değerlendirerek ve afetlerin liman operasyonları üzerindeki etkilerinin dinamiklerini anlayarak, coğrafi ve operasyonel bağlamlarının ortaya çıkardığı belirli zorluklara göre uyarlanmış daha etkili müdahale stratejileri geliştirebilirler (Hein ve Schubert, 2020).

Bu zorluklar ışığında, limanların afete hazırlık ve iyileştirme için kapsamlı stratejiler benimsemesi gerekmektedir. Panahi ve arkadaşları, limanların iklim değişikliği ve doğal afet tehditlerine uyum sağlamasının sürdürülebilir kalkınma için elzem olduğunu savunmaktadır (Panahi vd., 2020). Bu, aşırı hava olaylarına dayanabilecek altyapıya yatırım yapılmasını ve dayanıklılığı teşvik eden politikaların uygulanmasını içerir. Ayrıca, Xu ve arkadaşları tarafından yapılan araştırma, bölgesel liman yatırımlarının afet riskleri göz önünde bulundurularak optimize edilmesinin önemini vurgulamakta ve proaktif önlemlerin liman direncini önemli ölçüde artırabileceğini öne sürmektedir (Xu vd., 2023). Kaza önleme departmanları kurulabilir, şirket içinde denetimler yapılabilir ve ramak kala raporlarına göre önlemler alınabilir (Arslan vd., 2023). Benzer şekilde, Wicaksono ve diğerleri, faaliyetlerinin kıyı ekosistemleri üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için limanlarda sağlam çevre yönetimi uygulamalarına ihtiyaç duyulduğunu vurgulamakta ve böylece hem operasyonel hem de çevresel kırılganlıkları ele almaktadır (Wicaksono vd., 2019).

Erken uyarı sistemlerinin uygulanması, liman dayanıklılığını artırmanın kritik bir bileşenidir. Limanlar, afet tespit ve erken uyarı kabiliyetlerini güçlendirerek doğal afetlere karşı kırılganlıklarını en aza indirebilirler (Qian, 2023). Bu kırılganlıkları ele almak için limanların afet risk yönetimine proaktif bir yaklaşım benimsemesi gerekmektedir. Bu, aşırı hava olaylarına dayanabilecek altyapıya yatırım yapmayı ve potansiyel tehditleri tespit etmek için erken uyarı sistemleri uygulamayı içerir (Qian, 2023). Örneğin, yapısal sağlık izleme için insansız hava araçlarının (İHA'lar) entegrasyonu, liman tesislerinin değerlendirilmesini geliştirebilir ve felaketler meydana gelmeden önce zamanında müdahalelere izin verebilir (Tsaimou, 2023). Ayrıca, özellikle kamu-özel sektör ortaklıklarında afet riskini azaltma çerçevelerinin geliştirilmesi, acil durumlarda koordineli müdahaleleri ve kaynak tahsisini kolaylaştırabilir (Liyanage ve Villalba-Romero, 2020).

Liman altyapısı için, Hanshin depremi ve Tianjin patlamaları gibi geçmiş olayların da gösterdiği gibi, aksaklıklardan kurtulmayı artırmak için uyarlanabilir stratejilerin önemini vurgulayan bir esneklik modeli önerilmiştir (Cho ve Park, 2017). Bu proaktif yaklaşım, hasarı azaltabilecek ve iyileşme sürelerini kısaltabilecek zamanında müdahalelere olanak tanır. Örneğin, stratejik ittifakların kurulması ve acil durum planlarının güncellenmesi, bir limanın acil durumlara müdahale etme kabiliyetini önemli ölçüde artırabilir (Cao ve Lam, 2018). Nakliye hatları ve konteyner terminal operatörleri gibi tedarik zincirinde yer alan taraflar arasındaki iş birliği, mevcut kapasiteyi verimli bir şekilde kullanabilir ve limanların kara ve deniz taşımacılığı hatlarındaki tıkanıklığı azaltabilir (Toygar, Yıldı-

rım ve İnegöl, 2022). Bu tür önlemler yalnızca acil müdahale kabiliyetlerini geliştirmekle kalmaz, aynı zamanda hazırlıklı olma ve uyum sağlama kültürünü teşvik ederek uzun vadeli dayanıklılığa da katkıda bulunur.

Afet önleme ve dayanıklılık artırma tedbirlerine yatırım yapılması limanlar için kritik önem taşımaktadır. Ancak, bu tür yatırımlara ilişkin sorumluluklar genellikle belirsizdir ve bu da etkili stratejilerin uygulanmasını zorlaştırmaktadır (Xiao vd., 2015). Ekonomik modelleme, proaktif yatırımların afetlerin liman operasyonları üzerindeki etkilerini önemli ölçüde azaltabileceğini göstermiştir (Xu vd., 2023). Ayrıca, karar destek sistemlerinin geliştirilmesi liman yöneticilerine afet müdahale senaryolarını analiz etmede yardımcı olabilir ve böylece operasyonel dayanıklılığı artırabilir (Paul ve Maloni, 2010).

Teknolojinin liman dayanıklılığının artırılmasındaki rolü göz ardı edilemez. Gelişmiş modelleme teknikleri, doğal afetlerin liman operasyonları üzerindeki etkilerini tahmin etmeye yardımcı olarak yetkililerin acil durum planları geliştirmesini ve kaynak tahsisini optimize etmesini sağlayabilir (Xiao vd., 2015). Ayrıca, güvenlik açıklarını haritalamak ve değerlendirmek için jeo-uzamsal teknolojilerin kullanılması, belirli limanların karşılaştığı riskler hakkında değerli bilgiler sağlayarak hedefe yönelik müdahalelere olanak tanıyabilir (Pu, 2017). Örneğin, deniz limanlarına bağlı iç tesisler olan kuru limanların kurulması, afetler sırasında alternatif lojistik rotalar sağlayarak kıyı operasyonlarıyla ilişkili riskleri azaltabilir (Kurnia vd., 2023). Kuru liman, limanların hinterlandların da yer alan yüksek yük kapasitesine sahip, karayolu ve demiryolu bağlantıları olan, üretim endüstrilerine ve ürün pazarlarına yakınlığı sayesinde, doğrudan limanlarla bağlantılı olan iç terminal olarak tanımlanabilir (İnegöl, 2023). Kuru liman limanların doğal afet durumlarında yüklerinin transfer işlemlerinin gerçekleşmesi için en iyi alternatif merkezler olup olası bir liman hasarında yük operasyonları için ikinci operasyon merkezleri olacaktır.

Kırılganlıklara ek olarak, liman operasyonlarını çevreleyen düzenleyici ortam da bu operasyonların dayanıklılığını şekillendirmede önemli bir rol oynamaktadır. Düzenleyici çerçeveler, iklim değişikliği ve siber saldırılardan kaynaklananlar da dâhil olmak üzere, ortaya çıkan tehditlere yanıt olarak gelişmelidir. Bocayuva'nın çalışması, Avrupa Birliği'nin liman sektöründeki dijital dönüşüm bağlamında siber güvenlik risklerini anlamanın önemini vurgulamakta ve düzenleyici kurumların değişen manzaraya uyum sağlama ihtiyacını vurgulamaktadır (Bocayuva, 2021). Bu düzenleyici uyarlanabilirlik, limanların hem mevcut hem de ortaya çıkan güvenlik açıklarına etkili bir şekilde yanıt verebilmesini sağlamak için gereklidir.

Ayrıca, toplum katılımı ve hazırlığının önemi de göz ardı edilemez. Limanlar genellikle yerel nüfusun doğal afetlerden doğrudan etkilendiği kıyı şehirlerinde yer almaktadır. Bu nedenle, liman çalışanları ve çevredeki toplum arasında hazırlıklı olma kültürünün teşvik edilmesi, risklerin en aza indirilmesi ve hızlı toparlanmanın sağlanması için elzemdir (Panahi vd., 2020). Afete müdahale ve iyileştirmeye odaklanan eğitim programları, liman operasyonlarının ve hizmet verdikleri toplulukların genel dayanıklılığını artırabilir (Pitilakis vd., 2016).

Dahası, çevresel, teknolojik ve operasyonel zafiyetler arasındaki etkileşim liman yönetimi için karmaşık bir manzara yaratmaktadır. Örneğin, limanların çevresel tehlikelere karşı dayanıklılığı genellikle yetersiz teknolojik altyapı ve siber güvenlik önlemleri nedeniyle tehlikeye girmektedir. Sweeney ve Becker, mühendislerin liman altyapısını gelecekteki deniz seviyesi değişikliklerini göz önünde bulundurarak tasarlamaları ve hem çevresel hem de operasyonel zorlukları hesaba katan esneklik stratejilerini entegre etmeleri gerektiğini savunmaktadır (Sweeney ve Becker, 2020). Bu bütüncül yaklaşım, güvenlik odaklı çerçeveleri deniz tedarik zinciri dayanıklılığına dahil eden yapılandırılmış bir kırılganlık değerlendirme metodolojisi öneren Dui ve diğerleri tarafından da yinelenmektedir (Dui vd., 2021). Liman yetkilileri, bu güvenlik açıklarının birbiriyle bağlantılı doğasını kabul ederek riskleri azaltmak için daha etkili stratejiler geliştirebilir.

Liman yetkilileri, geçmişteki aksaklıkları ve bunların etkilerini analiz ederek gelecekteki olaylara daha iyi hazırlanabilir ve dayanıklılığı artırmak için stratejiler geliştirebilir (Verschuur vd., 2020). Bu, yalnızca fiziksel altyapı iyileştirmelerini değil, aynı zamanda krizler sırasında bilgi paylaşımını kolaylaştıran sağlam iletişim ağlarının kurulmasını da içerir (Pitilakis vd., 2016).

Limanların doğal afetlere karşı hazırlıksız oluşları, operasyonel yetersizlikler ve güvenlik tehditleri gibi çeşitli faktörlerden kaynaklanabilir. Bu doğal afet durumlarına hazırlıklı olma yönetimi, güvenliğin, operasyonel sürekliliğin ve ekonomik canlılığın korunması için çok önemlidir. Doğal afetlerin oluşturacağı risklerin kapsamlı bir şekilde anlaşılması ve etkili yönetim sistemlerinin uygulanması, liman dayanıklılığının artırılması için oldukça önemlidir. Limanlar doğal afet yönetimiyle, ileri teknolojilerin, sistematik güvenlik yönetimi uygulamalarının ve etkili risk yönetimi çerçevelerinin entegrasyonunu içeren çok yönlü bir yaklaşım sergilemelidir. Limanlar bu alanları ele alarak doğal afet durumlarına karşı limanın altyapı ve üstyapı dayanıklılıklarını artırabilir ve çalışanların güvenliğini sağlayabilir.

5. Tartışma

Bu çalışma, doğal afetlerin limanların operasyonel kırılganlıkları üzerindeki etkisini derinlemesine inceleyerek önemli bir konuya ışık tutmuştur. Literatür taraması, doğal afetlerin liman operasyonlarını ve altyapısını ciddi şekilde etkileyebileceğini, bu durumun da gecikmelere, hasara ve büyük ekonomik kayıplara yol açabileceğini açıkça ortaya koymaktadır (Wilmsmeier, 2022). Bu bulgu, limanların bu tür olaylara karşı kırılganlığını azaltmak için etkili stratejiler geliştirmenin kritik önemini vurgulamaktadır. Özellikle iklim değişikliğinin etkisiyle doğal afetlerin sıklığı ve şiddetinin artması, bu konunun aciliyetini daha da artırmaktadır.

Çalışma kapsamında, limanların doğal afetlere karşı kırılganlığını azaltmak için bir dizi önlem belirlenmiştir. Bu önlemler arasında erken uyarı sistemlerinin kurulması, kapsamlı risk analizlerinin yapılması ve gerçekçi afet müdahale senaryolarının hazırlanması yer almaktadır (Qian, 2023). Bu stratejiler, limanların doğal afetlere etkili bir şekilde hazırlanmalarına, potansiyel etkilerini azaltmalarına ve olaylardan sonra hızlı bir şekilde toparlanmalarına yardımcı olabilir. Ayrıca, bu önlemlerin uygulanması, limanların operasyonel sürekliliğini sağlayarak tedarik zincirlerindeki aksaklıkları minimize edebilir ve ekonomik istikrara katkıda bulunabilir.

Çalışmanın bulguları, limanların doğal afetlere karşı dayanıklılığını artırmak için teknolojinin oynadığı hayati rolü de vurgulamaktadır. Jeo-uzamsal teknolojiler ve büyük veri analitiği gibi ileri teknolojiler, afet yönetimi stratejilerinin etkinliğini önemli ölçüde artırabilir (Pu, 2017). Bu teknolojiler, limanların potansiyel tehlikeleri daha doğru bir şekilde belirlemelerine, kaynakları daha verimli bir şekilde tahsis etmelerine ve acil durum müdahale çabalarını daha etkili bir şekilde koordine etmelerine yardımcı olabilir. Bu sayede, can kayıpları ve hasar en aza indirilebilir, toparlanma süreci hızlandırılabilir.

Çalışma ayrıca, limanların doğal afetlere karşı direncini artırmada çok sektörlü iş birliğinin önemini de ortaya koymaktadır. Liman yetkilileri, hükümet kurumları, özel sektör ve yerel topluluklar arasındaki iş birliği, etkili afet hazırlık ve müdahale stratejilerinin geliştirilmesi ve uygulanması için kritik öneme sahiptir. Bu iş birliği, bilgi paylaşımını, kaynakların koordineli bir şekilde kullanılmasını ve ortak öğrenmeyi sağlayarak limanların afetlere karşı daha hazırlıklı olmasını ve toparlanma kapasitesini güçlendirmesini sağlayabilir.

SONUÇ

Doğal afetler, dünya çapında limanlar için giderek artan bir tehdit oluşturmaktadır. Bu çalışma, limanların doğal afetlere karşı kırılganlığını azaltmak için bütüncül ve çok yönlü bir yaklaşımın gerekli olduğunu açıkça göstermiştir. Erken uyarı sistemleri kurarak, kapsamlı risk analizleri yaparak, gerçekçi afet müdahale senaryoları hazırlayarak ve ileri teknolojiyi entegre ederek limanlar, bu tür olayların etkilerini en aza indirebilir, operasyonlarının sürekliliğini sağlayabilir ve toparlanma süreçlerini hızlandırabilirler.

Doğal afetler ve liman operasyonlarının kesişimi çok yönlü bir yaklaşım gerektiren karmaşık bir sorun teşkil etmektedir. Teknolojiden yararlanarak, toplumun hazırlıklı olmasını teşvik ederek ve dayanıklı altyapıya yatırım yaparak limanlar doğal afetlere dayanma ve bu afetlerden kurtulma kabiliyetlerini artırabilirler. Bu alanda devam eden araştırma ve geliştirme çalışmaları, liman lojistiğinin geleceğini şekillendirmek ve artan çevresel tehditler karşısında küresel ticaret ağlarının sürdürülebilirliğini sağlamak için hayati önem taşıyacaktır.

Limanların doğal afetler karşısındaki kırılganlığı, gelişmiş erken uyarı sistemleri, sağlam afet risk azaltma çerçeveleri ve dirençli altyapıya stratejik yatırımları içeren çok yönlü bir yaklaşım gerektirmektedir. Limanlardaki aksaklıkların ekonomik sonuçları, artan doğal afet tehditleri karşısında bu kritik altyapıların dayanıklılığını artırmak için koordineli bir müdahaleye duyulan ihtiyacın altını çizmektedir. Limanlar ve doğal afetler arasındaki etkileşim, altyapı, operasyonel protokoller, paydaş katılımı ve ekonomik analiz de dahil olmak üzere çok çeşitli faktörleri kapsayan gelişmiş dayanıklılık stratejilerine duyulan kritik ihtiyacı vurgulamaktadır.

Afet risk yönetimine proaktif ve bütünleşmiş bir yaklaşım benimseyerek, limanlar doğal afetlerin etkilerine daha iyi hazırlanabilir, müdahale edebilir ve bu etkilerden kurtulabilir ve nihayetinde küresel tedarik zincirlerindeki hayati rollerini koruyabilirler. Limanlar, doğal afetlerin artan sıklığına ve şiddetine dayanabilmek için kapsamlı risk değerlendirme stratejileri benimsemeli ve altyapı iyileştirmelerine yatırım yapmalıdır. Liman aksaklıklarının ekonomik sonuçları, küresel tedarik zincirlerinin istikrarını sağlamak için proaktif bir yaklaşım gerektirmektedir.

Çalışmanın bulguları, liman yetkilileri, politika yapıcılar, araştırmacılar ve özel sektör temsilcileri için önemli çıkarımlar taşımaktadır. Doğal afetlerin artan sıklığı ve yoğunluğu göz önüne alındığında, limanların bu tür olaylara karşı dayanıklılığını artırmak için proaktif önlemler almak hayati önem taşımaktadır. Bu

çalışma, limanların doğal afetlere daha etkili bir şekilde hazırlanmalarına ve bunlara müdahale etmelerine yardımcı olabilecek stratejiler, teknolojiler ve iş birliği modelleri hakkında değerli bilgiler sunmaktadır.

Sonuç olarak, limanlar erken uyarı sistemlerini güçlendirmeyi, sağlam afet riski azaltma çerçeveleri geliştirmeyi, altyapı iyileştirmeleri yoluyla dayanıklılığı artırmayı ve paydaşlar arasında iş birliğini teşvik etmeyi içeren kapsamlı bir strateji benimsemelidir. Bu sayede limanlar sadece doğal afetlerin etkilerini azaltmakla kalmayıp aynı zamanda hızlı bir toparlanma sağlayabilir ve böylece küresel tedarik zincirlerindeki kritik rollerini sürdürebilirler.

Bu çalışmanın, limanlardaki doğal afet risk yönetimi anlayışına önemli katkılarda bulunması ve daha dirençli, sürdürülebilir ve güvenli liman operasyonlarının geliştirilmesini teşvik etmesi beklenmektedir. Ayrıca, bu çalışmanın bulguları, diğer kritik altyapı sistemlerinin afetlere karşı direncini artırmak için de uyarlanabilir ve bu sayede toplumların genel afet riskini azaltmaya katkıda bulunabilir.

KAYNAKÇA

Achurra-Gonzalez, P., Angeloudis, P., Goldbeck, N., Graham, D., Zavitsas, K., & Stettler, M. (2019). Evaluation of port disruption impacts in the global liner shipping network. Journal of Shipping and Trade, 4(1). https://doi.org/10.1186/s41072-019-0043-8

Arıcan, O. H., (2024a). Analysis Of Inspections for Giving Operation Permits to Shore Facilities, Kocaeli Example. *Kent akademisi (Online)*, vol.17, no.5, 1639-1653. http://doi.org/10.35674/kent.1422095

Arıcan, O. H., (2024b). Research on Violations of Maritime Conventions in Ship Accidents in Turkish Territorial Waters. Gemi ve Deniz Teknolojisi, no.225, 73-89. http://doi.org/10.54926/gdt.1417218

Arıcan, O. H., Arslan, O. & Ünal, A. U., (2023). The Importance of CATZOC in Passage Planning and Prioritization of Strategies for Safe Navigation. Marıne Science and Technology Bulletin, vol.12, no.4, 445-458.

Arslan, O., Keçeci, T., Solmaz, M. S. & Usluer, H. B., (2023). A social sustainability model for maritime labour force based on card sorting, fuzzy AHP & QFD method. Research in Transportation Business and Management, vol.49, 1-17.

Arslan, O., Solmaz, M.S., Usluer, H.B. (2022). Determination of the perception of ship management towards environmental pollion caused by routine operations of ships. Aquatic Research, 5(1), 39-52. https://doi.org/10.3153/AR22005

Arouri, M., Cuong, N., & Youssef, A. (2015). Natural disasters, household welfare, and resilience: evidence from rural vietnam. World Development, 70, 59-77. https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2014.12.017

Becker, A. and Caldwell, M. (2015). Stakeholder perceptions of seaport resilience strategies: a case study of gulfport (mississippi) and providence (rhode island). Coastal Management, 43(1), 1-34. https://doi.org/10.1080/08920753.2014.983422

Berk, S. S., & Kaya Özbağ, G. (2024). Lojistik Çalışanlarında Örgütsel Kronizm ve Örgütsel Dayanıklılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR), 11(112), 2138–2148. https://doi.org/10.5281/zenodo.14045214

Bessaha, M., Hayward, R., & Gatanas, K. (2021). A scoping review of youth and young adults' roles in natural disaster mitigation and response: considerations for youth wellbeing during a global ecological crisis. Child and Adolescent Mental Health, 27(1), 14-21. https://doi.org/10.1111/camh.12517

Bocayuva, M. (2021). Cybersecurity in the european union port sector in light of the digital transformation and the covid-19 pandemic. Wmu Journal of Maritime Affairs. https://doi.org/10.1007/s13437-021-00240-4

Cameron, L. and Shah, M. (2015). Risk-taking behavior in the wake of natural disasters. The Journal of Human Resources, 50(2), 484-515. https://doi.org/10.3368/jhr.50.2.484

Cao, X. and Lam, J. (2018). Simulation-based catastrophe-induced port loss estimation. Reliability Engineering & System Safety, 175, 1-12. https://doi.org/10.1016/j.ress.2018.02.008

Cho, H. and Park, H. (2017). Constructing resilience model of port infrastructure based on system dynamics. International Journal of Safety and Security Engineering, 7(3), 352-360. https://doi.org/10.2495/safe-v7-n3-352-360

Coppens, F., Lagneaux, F., Meersman, H., Sellekaerts, N., Voorde, E., Gastel, G., … & Verhetsel, A. (2007). Economic impact of port activity: a disaggregate analysis - the case of antwerp. SSRN Electronic Journal. https://doi.org/10.2139/ssrn.1687569

Dasari, S. (2023). Dphfm: a deep parallel hybrid fusion model for disaster tweet classification on twitter data. https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-3230920/v1

Dou, Y., Shahbaz, M., Dong, K., & Dong, X. (2022). How natural disasters affect carbon emissions: the global case. Natural Hazards, 113(3), 1875-1901. https://doi.org/10.1007/s11069-022-05374-z

Dui, H., Xiang, Z., & Wu, S. (2021). Resilience analysis of maritime transportation systems based on importance measures. Reliability Engineering & System Safety, 209, 107461. https://doi.org/10.1016/j.ress.2021.107461

Environmental Research and Public Health, 17(14), 5175. https://doi.org/10.3390/ijerph17145175

Fomby, T., Ikeda, Y., & Loayza, N. (2011). The growth aftermath of natural disasters. Journal of Applied Econometrics, 28(3), 412-434. https://doi.org/10.1002/jae.1273

Gaillard, J. and Texier, P. (2010). Religions, natural hazards, and disasters: an introduction. Religion, 40(2), 81-84. https://doi.org/10.1016/j.religion.2009.12.001

Gekara, V. and Chhetri, P. (2013). Upstream transport corridor inefficiencies and the implications for port performance: a case analysis of mombasa port and the northern corridor. Maritime Policy & Management, 40(6), 559-573. https://doi.org/10.1080/03088839.2013.776716

Guliashki, V. (2023). Optimization models and strategy approaches dealing with economic crises, natural disasters, and pandemics – an overview. Cybernetics and Information Technologies, 23(4), 3-25. https://doi.org/10.2478/cait-2023-0033

Gou, X. and Lam, J. (2018). Risk analysis of marine cargoes and major port disruptions. Maritime Economics & Logistics, 21(4), 497-523. https://doi.org/10.1057/s41278-018-0110-3

Hein, C. and Schubert, D. (2020). Resilience, disaster, and rebuilding in modern port cities. Journal of Urban History, 47(2), 235-249. https://doi.org/10.1177/0096144220925097

Host, A., Skender, H., & Mirković, P. (2018). The perspectives of port integration into the global supply chains – the case of north adriatic ports. Pomorstvo, 32(1), 42-49. https://doi.org/10.31217/p.32.1.5

Hu, Y., Meng, G., Lv, J., Jin, H., & Lu, L. (2021). A study on the theoretical model of port safety resilience under major emergencies and its quantitative evaluation. E3s Web of Conferences, 257, 03053. https://doi.org/10.1051/e3sconf/202125703053

Huggins, T. J., E, F., Chen, K., Gong, W., & Yang, L. (2020). Infrastructural aspects of rain-related cascading disasters: a systematic literature review. *International journal of environmental research and public health*, *17*(14), 5175.

İnegöl, G. M., (2023). Kuru Liman Kavramı ve Kuru Liman Lokasyon Seçim Kriterlerinin Karar Destek Modeli ile Analizi. Deniz İşletmeciliği ve Yönetiminde Güncel Yaklaşımlar (Pp.31-53), İstanbul: Efe Akademik Yayıncılık.

Jiang, M., Lu, J., Qu, Z., & Yang, Z. (2021). Port vulnerability assessment from a supply chain perspective. Ocean & Coastal Management, 213, 105851. https://doi.org/10.1016/j.ocecoaman.2021.105851

Karim, A. and Noy, I. (2016). Poverty and natural disasters — a qualitative survey of the empirical literature. The Singapore Economic Review, 61(01), 1640001. https://doi.org/10.1142/s0217590816400014

Kurnia, G., Adzkia, H., & Rachmawati, N. (2023). Dry port location selection: a case study of tanjung intan port. Journal of Emerging Supply Chain Clean Energy and Process Engineering, 2(1), 45-58. https://doi.org/10.57102/jescee.v2i1.53

Liyanage, C. and Villalba-Romero, F. (2020). Disaster risk reduction compliance framework for public private partnership (ppp) port projects. International Journal of Disaster Resilience in the Built Environment, 12(5), 484-499. https://doi.org/10.1108/ijdrbe-05-2020-0053

Lu, H., Jia-xi, Z., Ou, H., Liu, Y., & Li, X. (2022). Impact of natural disaster shocks on farm household poverty vulnerability—a threshold effect based on livelihood resilience. Frontiers in Ecology and Evolution, 10. https://doi.org/10.3389/fevo.2022.860745

Lukić, T., Gavrilov, M., Marković, S., Komac, B., Zorn, M., Mlađan, D., … & Prentović, R. (2013). Classification of natural disasters between the legislation and application: experience of the republic of serbia. Acta Geographica Slovenica, 53(1), 149-164. https://doi.org/10.3986/ags53301

Mangan, J., Lalwani, C., & Fynes, B. (2008). Port-centric logistics. The International Journal of Logistics Management, 19(1), 29-41. https://doi.org/10.1108/09574090810872587

Mathys, C. (2012). Economic importance of the belgian ports: flemish maritime ports, liège port complex and the port of brussels – report 2010. SSRN Electronic Journal. https://doi.org/10.2139/ssrn.2111338

Moawad, D. (2024). Does environmental change affect migration especially into the eu?. Social Sciences, 13(3), 160. https://doi.org/10.3390/socsci13030160

Monios, J. and Wilmsmeier, G. (2022). Maritime governance after covid-19: how responses to market developments and environmental challenges lead towards degrowth. Maritime Economics & Logistics, 24(4), 699-722. https://doi.org/10.1057/s41278-022-00226-w

Musthofa, Z. and Indartono, S. (2020). Disaster mitigation curriculum-based on local wisdom to support sustainable development programs. https://doi.org/10.2991/assehr.k.200130.021

Mustikaningrum, M. (2023). Multi-hazard analysis in gunungkidul regency using spatial multi-criteria evaluation. Forum Geografi, 37(1). https://doi.org/10.23917/forgeo.v37i1.19041

Noy, I. and Nualsri, A. (2011). Fiscal storms: public spending and revenues in the aftermath of natural disasters. Environment and Development Economics, 16(1), 113-128. https://doi.org/10.1017/s1355770x1000046x

Panahi, R., Ng, A., & Pang, J. (2020). Climate change adaptation in the port industry: a complex of lingering research gaps and uncertainties. Transport Policy, 95, 10-29. https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2020.05.010

Panwar, V. and Sen, S. (2018). Economic impact of natural disasters: an empirical reexamination. Margin the Journal of Applied Economic Research, 13(1), 109-139. https://doi.org/10.1177/0973801018800087

Paul, J. and Maloni, M. (2010). Modeling the effects of port disasters. Maritime Economics & Logistics, 12(2), 127-146. https://doi.org/10.1057/mel.2010.2

Pinto, C. and Talley, W. (2006). The security incident cycle of ports. Maritime Economics & Logistics, 8(3), 267-286. https://doi.org/10.1057/palgrave.mel.9100159

Pitilakis, K., Argyroudis, S., Kakderi, K., & Selva, J. (2016). Systemic vulnerability and risk assessment of transportation systems under natural hazards towards more resilient and robust infrastructures. Transportation Research Procedia, 14, 1335-1344. https://doi.org/10.1016/j.trpro.2016.05.206

Protega, A., Rogić, K., & Vrdoljak, J. (2011). Logistic approaches to port management system., 1053-1054. https://doi.org/10.2507/22nd.daaam.proceedings.513

Pu, R. (2017). A special issue of geosciences: mapping and assessing natural disasters using geospatial technologies. Geosciences, 7(1), 4. https://doi.org/10.3390/geosciences7010004

Rousset, L. and Ducruet, C. (2019). Disruptions in spatial networks: a comparative study of major shocks affecting ports and shipping patterns. Networks and Spatial Economics, 20(2), 423-447. https://doi.org/10.1007/s11067-019-09482-5

Qian, Y. (2023). Vulnerability assessment for port logistics system based on dematelism-bwm. Systems, 11(12), 567. https://doi.org/10.3390/systems11120567

Sen, S., Shaikh, A., Tareq, A., Islam, M., & Wang, X. (2020). Port efficiency and supply chain: implication for bangladesh. International Journal of Engineering and Management Research, 10(6), 21-34. https://doi.org/10.31033/ijemr.10.6.3

Sergi, A. (2023). Cocaine and the port: utopias of security, urban relations, and displacement of policing efforts in the port of piraeus. European Journal of Criminology, 21(3), 329-349. https://doi.org/10.1177/14773708231182782

Shen, Z., Xu, X., Li, J., & Wang, S. (2019). Vulnerability of the maritime network to tropical cyclones in the northwest pacific and the northern indian ocean. Sustainability, 11(21), 6176. https://doi.org/10.3390/su11216176

Strulik, H. and Trimborn, T. (2018). Natural disasters and macroeconomic performance. Environmental and Resource Economics, 72(4), 1069-1098. https://doi.org/10.1007/s10640-018-0239-7

Sunarti, E. (2024). Sajira flash flood at january 2020: analysis its prolonged impact on family life aspects. Iop Conference Series Earth and Environmental Science, 1359(1), 012044. https://doi.org/10.1088/1755-1315/1359/1/012044

Sweeney, B. and Becker, A. (2020). Considering future sea level change in maritime infrastructure design: a survey of us engineers. Journal of Waterway Port Coastal and Ocean Engineering, 146(4). https://doi.org/10.1061/(asce)ww.1943-5460.0000583

Talas, R. and Menachof, D. (2014). Using portfolio optimisation to calculate the efficient relationship between maritime port security residual risk and security investment. International Journal of Shipping and Transport Logistics, 6(3), 314. https://doi.org/10.1504/ijstl.2014.060788

Thai, V. (2012). Competencies required by port personnel in the new era: conceptual framework and case study. International Journal of Shipping and Transport Logistics, 4(1), 49. https://doi.org/10.1504/ijstl.2012.044135

Thekdi, S. and Santos, J. (2015). Supply chain vulnerability analysis using scenario-based input-output modeling: application to port operations. Risk Analysis, 36(5), 1025-1039. https://doi.org/10.1111/risa.12473

Toygar, A., Yıldırım, U. & Inegol, G. M., (2022). Investigation of empty container shortage based on SWARA-ARAS methods in the COVID-19 era. European Transport Research Revıew, vol.14, no.1.

Tsaimou, C. (2023). Enhanced port vulnerability assessment using unmanned-aerial-vehicle-based structural health monitoring. Sustainability, 15(18), 14017. https://doi.org/10.3390/su151814017

Vayá, E., García, J., Murillo, J., Romaní, J., & Suriñach, J. (2017). Economic impact of cruise activity: the case of barcelona. Journal of Travel & Tourism Marketing, 35(4), 479-492. https://doi.org/10.1080/10548408.2017.1363683

Verhoeven, P. (2010). A review of port authority functions: towards a renaissance?. Maritime Policy & Management, 37(3), 247-270. https://doi.org/10.1080/03088831003700645

Verschuur, J., Koks, E., & Hall, J. (2020). Port disruptions due to natural disasters: insights into port and logistics resilience. Transportation Research Part D Transport and Environment, 85, 102393. https://doi.org/10.1016/j.trd.2020.102393

Verschuur, J., Koks, E.E., Li, S. et al. Multi-hazard risk to global port infrastructure and resulting trade and logistics losses. Commun Earth Environ 4, 5 (2023). https://doi.org/10.1038/s43247-022-00656-7

Wang, S., Yin, J., & Khan, R. (2023). Dynamic safety assessment and enhancement of port operational infrastructure systems during the covid-19 era. Journal of Marine Science and Engineering, 11(5), 1008. https://doi.org/10.3390/jmse11051008

Wicaksono, A., Yanuwiadi, B., & Dwiyanto, A. (2019). Eco-fishing port assessment model as an environmental management tool on coastal fishing port 'pondok-dadap' - indonesia.. https://doi.org/10.2991/apte-18.2019.22

Wikipedia (2024). https://www.wikipedia.org/

Xiao, Y., Fu, X., Ng, A., & Zhang, A. (2015). Port investments on coastal and marine disasters prevention: economic modeling and implications. Transportation Research Part B Methodological, 78, 202-221. https://doi.org/10.1016/j.trb.2015.04.009

Xu, M., Zhu, Y., Deng, W., Shen, Y., & Li, T. (2023). Assessing the efficiency and vulnerability of global liner shipping network. Global Networks, 24(1). https://doi.org/10.1111/glob.12445

Xu, Z., Yang, Q., & Wang, J. (2023). A study on the optimization of regional port investments considering disasters under uncertain demand. https://doi.org/10.4108/eai.19-5-2023.2334364

Yamamura, E. (2014). Impact of natural disaster on public sector corruption. Public Choice, 161(3-4), 385-405. https://doi.org/10.1007/s11127-014-0154-6

Yıldırım, U., & İnegöl, G. M., (2023). Seafarer Selectıon For Sustaınable Shıppıng: Case Study For Turkey. Internatıonal Journal Of Marıtıme Engıneerıng , Vol.165.

Yu, M., Yang, C., & Li, Y. (2018). Big data in natural disaster management: a review. Geosciences, 8(5), 165. https://doi.org/10.3390/geosciences8050165

Zhang, R., Zhang, Y., & Dai, Z. (2022). Impact of natural disasters on mental health: a cross-sectional study based on the 2014 china family panel survey. International Journal of Environmental Research and Public Health, 19(5), 2511. https://doi.org/10.3390/ijerph19052511

Endüstri 4.0'ın Sağlıkta Dönüşüm Programı ve Sağlık Hizmeti Sunumu Üzerine Etkisi

Eda Nur Demet [1]

[1]Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 0000-0002-9543-6004

1. GİRİŞ

İnternetin ve teknolojinin insan hayatına girmesiyle birlikte bilgiye sınırsız erişim, zaman ve mekândan bağımsız iletişim çağına girişimiz kolaylaşmıştır. Teknoloji insan hayatının her alanında yer almaya başlamıştır. Bu teknoloji çağı içerisinde sağlık sektörü de yerini almıştır. Türkiye'de sağlık kuruluşları, sağlıkta dönüşüm programıyla birlikte tıbbi teknolojinin dijitalleşme ve otomasyonun yoğun olarak kullanıldığı bir döneme girmiştir. Sağlık kuruluşları bu sayede teşhis ve tedavi süreçlerini artık daha etkili ve hızlı bir şekilde gerçekleştirmeye başlamıştır. Tıbbi cihazların artmasıyla birlikte hekimler, hastaların sağlık verilerine hem daha kolay ulaşma imkânına erişmiş hem de hastalıklara tanı koymakta kolaylıklar sağlamıştır. Tıbbi teknolojinin gelişmesiyle yakın zamanda robotik cerrahi işlemlerde artmaya başlamıştır. Bununla birlikte zaman ve mekan fark etmeksizin hekimler yapay zekadan faydalanarak hatayı en aza indirgeyebilen teknolojiyle hassas ve güvenli ameliyatlar yapmaya başlamıştır. Geçmişten günümüze sağlık hizmeti sunumunda son derece önemli etki ve faaliyet alanı olan tıbbi teknolojik cihazlar başta hekimler ve hastalar olmak üzere sağlık sektöründe birçok fırsat sunmuştur. Endüstrinin gelişimi de tıbbi teknolojik cihazların gelişim sürecini zaman içerisinde ortaya çıkarmıştır. Erişimin her zaman mümkün olmadığı zamanlar için e-sağlık hizmeti geliştirilmiştir. Bu sayede hastalar hem sağlık hizmetine daha kolay ulaşabilir hem de geçmiş tedavi süreçlerini elektronik olarak ulaşma ve paylaşma imkânı kazanmıştır(Yalman ve Filiz, 2022).

Sağlık hizmetlerinin yapısı ve sunumu, diğer sektörlerde olduğu gibi teknolojik araçların kullanımıyla zaman içerisinde değişim ve gelişim göstermektedir. Kaliteli sağlık hizmetlerinin her birey için erişilebilir olması, sağlık kurumlarının teknolojik gelişmeleri takip etmesi, yeniliğe karşı uyum göstermesi sürdürülebilir olması için önemlidir. Yapay zeka destekli tıbbi teknolojilerinin sağlık hizmeti veren kurumlar tarafından kullanılması, birçok açıdan büyük faydalar sağlamaya başlamıştır. Örneğin, e-sağlık hizmetinin insan hayatına girmesiyle sağlık hizmeti sunumunun zaman ve mekândan bağımsız hale gelmesi hizmet alanlarının genişlemesine olanak sunmuştur. Tele-tıp uygulamasıyla hastalar, hekimlerle uzaktan iletişime geçerek teşhis, tedavi ve izlem yöntemlerinden faydalanabilmektedir. Bu durum hastanelerdeki yoğunluğu azaltırken, hastalarında bekleme sürelerini azaltarak memnuniyeti arttırmıştır. Ayrıca verileri analiz ederek hekimlerin karar verme süreçlerine yardımcı olacak etkili teşhis ya da tedavi önerilerde bulanabilmektedir. Yani yapay zeka teknolojisi, tıbbi hataları azaltılırken sağlık hizmetlerinin kalitesini ve erişilebilirliğini artırırken, sağlık kurumlarının daha etkin ve verimli bir şekilde çalışmasına yardımcı olmaktadır(Bacaksız, Yılmaz, Ezizi ve Alan, 2020).

2. ENDÜSTRİ 4.0 VE GELİŞİM SÜRECİ

2.1. Endüstri 1.0 (1780-1870): Birinci sanayi devrimi ile endüstrideki değişim sürecinin temeli atılarak buhar gücüyle çalışan makineler icat edilmiştir. Bu makinelerin ortaya çıkmasıyla üretim süreçleri hızlandırmıştır. Daha fazla mal üreten fabrikalar artan üretimle hammaddeye olan ihtiyaç artarken insan gücüne ihtiyaç azalmaya başlamıştır. Bu dönemde yaşanan gelişmeler gelecek devrimlerin öncüsü olmuştur. (Yıldız Tonga ve Tonga, 2022)

2.2. Endüstri 2.0 (1870-1970): İkinci sanayi devriminde demiryolu ulaşımının gelişmesiyle birlikte hammaddeye erişim kolaylaşmıştır. Seri üretim bandı fabrikaları kurularak, üretim sürecinde verimlilik artmıştır. Hem telgraf, radyo ve diğer iletişim araçların ortaya çıkmasıyla hem de refah düzeyinin artmaya başlamasıyla dünya teknolojik devrimin içinde yerini almıştır (Yıldız Tonga ve Tonga, 2022).

2.3. Endüstri 3.0 (1970-2010): İkinci Dünya Savaşından sonra hız kazanan üçüncü sanayi devrimi teknolojinin gelişmesiyle birlikte insan hayatına giren internet ağı bilgiye erişim ve bilgiyi paylaşım kolaylaştırmıştır. Endüstride insan gücüne duyulan ihtiyaç gittikçe azalmaya başlamıştır (Yıldız Tonga ve Tonga, 2022).

Endüstri4.0 (2011+): Bu kavram ilk olarak Almanya'da Hannover Fuarı'nda ortaya atılmıştır (Baki ve Serdar, 2020). Endüstri 4.0 devrimiyle birlikte iş yöntemlerinde değişiklikler yaşanmıştır. Yaşanan bu değişikliklerle birlikte insan gücüne duyulan ihtiyaç minimum seviyeye inerken, yapay zekanın önem kazanmasıyla birlikte insansız üretim yöntemine geçiş yapılmıştır. Yapay zekayla yönetilen robotlar bilgi teknolojisiyle donatarak ihtiyaç duyulan iş sektöründe hizmet sunmayı hedeflenmiştir (Bacaksız, Yılmaz, Ezizi ve Alan, 2020).

3. SAĞLIK 4.0 VE GELİŞİM SÜRECİ

3.1. Sağlık 1.0 (1780-1870): 18. Yüzyıldan itibaren tıp alanında gelişmeler yaşanmaya başlanmıştır. Bu dönemde Laënnec tarafından stetoskop, Simpson tarafından anestezi ve Von Helmholtz tarafından da oftalmoskop bulunmuştur. Cerrahi uygulamaların gelişmesi, anestezi ve kan nakli tekniklerinin ilerlemesiyle birlikte medikal cihazların sanayileşmesine yönelik gelişmeler yaşanmıştır (Koştı, Burmaoğlu ve Kıdak, 2021).

3.2. Sağlık 2.0 (1870-1970): 1895'te Röntgen'in ilk X-ışın tüpünü bulmasıyla tıbbi görüntüleme teknolojisi ortaya çıkmıştır. Bu buluş ile kemik kırıklarının tanısına yönelik tıp alanında büyük bir ilerleme sağlamıştır. Daha sonra ise hem elektrokardiyograf cihazının geliştirilmiş olması ve hem de anjiyografinin geliştirilmesiyle birlikte kardiyovasküler tıp alanında

gelişmeler yaşanmıştır. 1940'lı yıllarda ise tedavi yöntemleri teknolojiye bağımlı hale gelmeye başlamıştır. Bu dönemde böbrek diyaliz makinesi, kalp makinesi, kalp pili ve biyomedikal donanımlar gibi pek çok tıbbi cihaz geliştirilmiştir (Koştı, Burmaoğlu ve Kıdak, 2021).

3.3. Sağlık 3.0 (1970-2010): 1970'li yıllarda tıbbi görüntüleme ve tarama cihazlarında büyük ilerlemeler yaşanmıştır. Bu dönemde ilk olarak Bilgisayarlı Tomografi (BT) cihazı geliştirilmiştir. Sonrasında ise tüm vücudu tarama fırsatı veren Manyetik Rezonans (MR) cihazı geliştirilmiştir. Aynı zamanda tıbbi teknolojik cihazların gelişimi sağlanırken cerrahi işlemlerin gelişimiyle de ilk kalp nakli Hollanda'da yapılmıştır. 1985 yılından itibaren tıbbi teknolojik cihazların sağlık sektöründe etkisi gittikçe artmıştır. Bu dönemin sonlarına doğru ise tıbbi teknolojik cihazlarda yeni farklılar ve robotik uygulamalarda artışlar gözlemlenirken, organ nakilleri de yapılmaya başlanmıştır (Koştı, Burmaoğlu ve Kıdak, 2021).

3.4. Sağlık 4.0 (2011+): Bu dönemden itibaren tıbbi teknolojik gelişmeler gruplandırılarak çeşitlendirilmiştir. Elektronik teknolojileri (tıbbi IT sistemleri, bilgisayar donanımlı cihazlar, robotik ve kablosuz sistemler gibi çeşitli alt kategorilere), minimal invazif teknolojiler (fotonik cihazlar, akustik cihazlar, minyatür cihazlar ve görüntüleme cihazları olarak alt kategorilere), yapay organ ve doku kombinasyonu (organ destekleyici cihazlar, biyo-uyumluluk teknolojileri, enfeksiyon önleyici cihazlar, kumanda aygıtları, nöro-algılayıcılar gibi çeşitli alt kategorilere), dağıtılmış sağlık hizmetleri (bireysel sağlık cihazları, taşınabilir cihazlar, tele-tıp sistemleri gibi çeşitli alt kategorilere) ve tanı, teşhis ve izleme teknolojileri (özelleştirilmiş tıbbi cihazlar, sensör teknolojileri ve hasta izleme sistemleri gibi çeşitli alt kategorilere) ayrılmıştır (Koştı, Burmaoğlu ve Kıdak, 2021).

4. ENDÜSTRİ 4.0'IN SAĞLIKTA DÖNÜŞÜM PROGRAMI VE SAĞLIK HİZMETİ SUNUMU ÜZERİNE ETKİSİ

Sağlık, yaşadığımız toplumun refah seviyesini etkileyen her zaman önemli bir faktör olmuştur. Bu yüzden sağlıklı yaşamak her insanın varlığını sürdürebilmesi için gereklidir. Sağlıkta dönüşüm programı, sürekli gelişen dünya sisteminde; sağlık sektöründeki uluslararası gelişmeleri gözeten, toplumun sosyal ve ekonomik seviyesine, sağlık profesyonellerinin tıbbi teknolojik yeniliklere ve yeni tedavi yöntemlerine, toplum statiğine uygun, kaliteli hizmete daimi erişimi sağla-

yan, dengeli ve geliştirilebilir bir program olarak ortaya çıkmıştır. Sağlık politikalarında ise, ‘‘*değişim sürecinin sağlıklı işlemesini sağlayacak, aşamalı, süreklilik arz eden bir politika döngüsü öngörülmüştür.’’* (Akdağ, R. 2008)

Türkiye’nin 2003 yılından itibaren uygulamayı hedeflediği sağlıkta dönüşüm programının amaçları arasında, sağlık hizmetini adil şekilde sunmak, sağlık hizmetlerinin yerel düzeyde daha etkin yönetimini ve koordinasyonunu sağlamak, kaynakların etkili ve verimli kullanılmasını sağlamak, sağlık hizmetlerine erişim kolaylığı sağlamak, planlanma, yönetilme ve hizmet sunumu süreçlerinde insanların ihtiyaçları göz önünde bulundurarak ihtiyaçlara uygun çözümler üretmek, şeffaf ve açık iletişim kurmak, hasta mahremiyetine ve güvenliğine önem vermek, sağlık hizmeti yönetim sürecinde karar alma süreçlerini dengeli şekilde paylaştırmak vardır (Kart,2013:109).

Sağlıkta dönüşüm programının temel ilkeleri arasında(Akdağ, 2003);

- **İnsan Merkezlilik:** Sağlık hizmeti sunumundan faydalanacak bireyin istek ve ihtiyaçlarını odak noktasında tutma ilkesidir.
- **Sürdürülebilirlik:** Planlanan dönüşüm programının ülkenin değer ve kaynaklarıyla örtüşmesi ayrıca süreklilik göstererek sürdürülebilir bir sağlık hizmeti sunma ilkesidir.
- **Sürekli Kalite Gelişimi:** Sağlık hizmeti sunumunda hatalardan ders çıkararak ve hep daha iyisi için çalışarak, sürekli iyileştirmelerle en iyi sağlık hizmetini sunmayı hedefleyen bir ilkedir.
- **Katılımcılık:** Sağlık hizmeti uygulamalarının ve sağlık politikalarının yapılanmasında toplumun ve paydaşların görüşlerini alarak, yapıcı bir platform çerçevesinde geribildirim almayı amaçlayan ilkedir.
- **Uzlaşmacılık:** Farklı paydaşların ortak bir değer etrafında birleşerek, halk sağlığını gözetecek şekilde ortak kararların alınmasını, iş anlaşmalarının yapılmasını ve çözüm yollarının bulunmasını hedefleyen bir ilkedir.
- **Gönüllülük:** Sağlık hizmet sunucularının toplum sağlığında daha etkin rol oynamasını ve yapılan iyileştirmelerde gönüllü katılımın sağlanmasını amaçlayan bir ilkedir.
- **Güçler Ayrılığı:** Planlama yapan, finansmanı sağlayan, denetleyen ve hizmet üreten tüm güçlerin çıkar çatışması yaşamaması için birbir-

lerinden ayrılma ilkesidir. Amaç koordinasyon eksikliğinin giderilmesi, mevcut durumun yeniden yapılandırılması, kaynakların etkin kullanması ve kaliteli hizmet sunmaktır.

- **Desantralizasyon:** Karar alma yetkisinin merkezi otoriteden alınıp alt birimlere devredilmesi ilkesidir. Amaç karar mekanizmasında işleyişin daha hızlı sağlamasıdır.
- **Hizmette Rekabet:** Sağlık hizmet sunucularını rekabete teşvik ederek standartlara uygun farklı hizmet sunucularını piyasada rekabeti sağlama ilkesidir. Amaç, hizmet sunumunda rekabet ortamını yaratarak hem maliyeti azaltarak hem de kaliteyi arttırarak hastaların en iyi sağlık hizmetine erişimini kolaylaştırmaktır.

Endüstri 1.0 ile başlayan bu dönüşüm süreç yeniliklerin sağlık sektörüne entegre edilmesiyle birlikte tıbbi teknoloji hekimlere tanı ve teşhis yöntemlerine gelişmiş görüntüleme (MRI, Röntgen ve BT gibi) teknikleriyle pek çok kolaylık sunmuştur. Endüstri 4.0'ın tedavi yöntemlerine hibrit ameliyathaneler, robotik cerrahi sistemleri, lazer tedavi cihazları gibi yeni seçenekler dahil ederek tedavi yöntemlerini genişletmiştir. Hastane ortamında (EKG, EEG ve Oksimetre gibi) çeşitli hasta izlem cihazları hekimlere teşhis sırasında yol gösterici olurken, taşınabilir (akıllı saatler, tansiyon cihazı, şeker ölçer ve taşınabilir EKG cihazı gibi) izlem cihazları hastaların kendi sağlık durumlarını takip etmelerine olanak sağlamıştır. Endüstri 4.0'ın sağlık hizmetlerine entegre edilmesiyle birlikte tanı ve teşhiste yapay zekaya, tedavide robotik cihazlara yer verilmeye başlanmıştır (Koştı, Burmaoğlu ve Kıdak, 2021).

Sağlık sektöründeki hızlı dijitalleşme, sağlık hizmeti sunucularının da denetlenmesini gerekli kılmıştır. Bu yüzden Türkiye'de Sağlık Bakanlığı ile ortak hareket eden HIMSS (Healthcare Information and Management Systems Society-Sağlık Bilgi ve Yönetim Sistemleri Topluluğu), sağlık kurumlarının dijitalleşme düzeylerini değerlendiren uluslararası bir kuruluştur. HIMSS, EMRAM ile hastaneleri 0 ile 7 arasındaki seviyelerde derecelendirerek *"bilgi teknolojilerinin, sağlık hizmetlerinin sunumunda ve geliştirilmesinde en uygun ölçüde kullanımını''* sağlık hizmeti sunucularının standartlara uyum sağlamasını amaçlamaktadır. Türkiye'de 35 ilde HIMSS akreditasyon belgesine sahip seviye 6'da 165 ve seviye 7'de tek (İzmir Tire Devlet Hastanesi) hastane bulunmaktadır. Bu belgeye sahip olan kamu hastanelerinin sayısı 132'dir (Sağlık 4.0, n.d.; Vermişli Peker, Yavuz Van Giersbergen ve Biçersoy, 2018). Sağlık 4.0'ın nihai amacı, dijitalleşme ve otomasyonun avantajlarından yararlanarak, hastaların bireysel ihtiyaç-

larına uygun, sürekli güncellenebilen ve kişiselleştirilmiş sağlık hizmetleri sunmaktır. Bu yaklaşım, özellikle robotik cerrahi işlemlerinde daha güvenli, hızlı ve etkili tedavi yöntemleri geliştirmeyi hedeflemektedir. Ancak, sağlık hizmetlerinin dijitalleşmesi beraberinde bazı zorlukları da getirmektedir. Hasta verilerinin gizliliği ve güvenliği konusunda endişeler artmakta, ayrıca ileri teknolojik gelişmeler sağlık hizmeti maliyetlerini yükseltmektedir (Wehde, M., 2019).

Tıbbi robotik teknoloji, sağlık hizmeti sunumunu değişime uğratırken, iş gücü piyasasını da dönüştürmektedir. Bu dönüşüm sürecinde, insan iş gücünün gelişmiş teknolojiye adaptasyon sağlaması gerekmektedir. Fakat teknolojinin sürekli gelişimi giderek insan gücüne ihtiyacı azaltmıştır. Sürekli değişen koşullara uyum sağlamaya çalışan sağlık kurumlarında da rekabet ortamı yoğunlaşmıştır. Artan rekabet ortamı sağlık kurumlarını sürekli yenilikçi stratejiler geliştirmeye zorlamaktadır. Bu bağlamda, sağlık sektörü çalışanlarının yeni becerilere sahip olması ve kurumların esnek yapılar geliştirmesi önem kazanmaktadır. Aynı zamanda, teknolojik gelişmelerin getirdiği fırsatlardan yararlanırken, olası olumsuz sosyal etkileri de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Sağlık hizmeti sunucularının robotik cerrahinin, giyilebilir teknolojilerin, mobil nesnelerin internetinin hakimiyet sağladığı sistemde, hayatta kalabilmek için yeni stratejiler geliştirmek zorundadır. Giyilebilir teknolojiler ve akıllı cihazlar gibi mobil nesnelerin internetinde riskler ortaya çıkmadan önce kişisel veriler gözlemlenerek erken müdahale sağlanabilir. Bu gibi yaklaşımlar kullanıcıların yaşam kalitesini arttırırken, sağlık harcamalarını azaltmaya olanak sağlamaktadır (Şahin ve Yılmaz, 2021).

Endüstri 4.0 ve ileri teknolojilerin sağlık sektörüne entegrasyonu, birçok fayda sağlamasına rağmen çeşitli zorlukları da beraberinde getirmektedir. Bu yeni sistemlerin kurulumu, başlangıçta yüksek finansal kaynaklar gerektirse de uzun vadede verimlilik artışı sağlamaktadır. Yeni iş modellerinin geliştirilmesi, kişiselleştirilmiş hizmetler, üretim hızı ve kalitesinde artış, hata oranlarında azalma gibi avantajlar sunmaktadır. Ancak bu dönüşüm sürecinde bazı engeller de ortaya çıkmaktadır:

1. Yüksek yatırım ihtiyacı
2. Yetersiz vergi teşvikleri ve AR-GE desteklerinde eksiklik
3. Nitelikli işgücü eksikliği
4. Yasal düzenlemelerdeki boşluklar
5. Veri güvenliği ve gizlilik sorunları
6. Fikri mülkiyet hakları ile ilgili belirsizlikler
7. Değişime karşı direnç

Endüstri 4.0'ın sağlık sektörüne entegrasyonu, verimlilik artışı ve hizmet kalitesinde iyileşme sağlarken, iş gücü piyasasında önemli değişimlere yol açmakta ve işsizlik gibi zorlukları beraberinde getirmektedir. (Şahin ve Yılmaz, 2021)

Sağlık 4.0, modern tıp uygulamalarında teknoloji ve dijitalleşmenin etkin kullanımını ifade eden kapsamlı bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, sadece gelişmiş tıbbi teknolojik cihazların varlığıyla sınırlı kalmayıp, sağlık profesyonellerinin bu teknolojileri etkin kullanabilme becerilerini de bağlıdır. Robotik cerrahi, bu yaklaşımın önemli bir bileşeni olarak hem hekimlere hem de hastalara önemli avantajlar sağlamaktadır. Hastaların daha düşük maliyetle yüksek kaliteli sağlık hizmeti talep etmesi, hastaneleri sağlık 4.0 kapsamında çeşitli teknolojik ve dijital yenilikleri benimsemeye yöneltmektedir. Ayrıca, karmaşıklaşan hastalıkların tedavileri, kompleks cerrahi işlemler ve Covid-19 pandemisiyle birlikte dijitalleşmeye olan ihtiyaç artmış, bu da hastanelerin kaynaklarını ve insan gücünü daha verimli kullanma gereksinimini artırmıştır. Robotik cihazların yaygınlaşması, hastanelerin sermaye yoğunluğunu artırırken, hekimlerin bu teknolojileri kullanabilmek için sürekli eğitim ihtiyacını da beraberinde getirmektedir (Tortorella, Saurin, Fogliatto, Rosa, Tonetto vd., 2021). Yapay zeka ve robotik teknolojilerin entegrasyonu, özellikle kanser gibi hastalıkların teşhisinde daha yüksek doğruluk oranları sağlamaktadır. Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi Beyin ve Sinir Cerrahi Polikliniğine başvuran bir hastanın manyetik rezonans (MR) görüntüleme tetkiki sonucunda hasta, yapay zekanın tespit ettiği tümör sayesinde ve acil müdahale edilen Türkiye'deki ilk klinik vaka örneği olmuştur (Gazi Üniversitesi Hastanesi, 2023).

Sağlık 4.0 teknolojisinin sağlık hizmeti sunumunu olumsuz etkileyen durumlardan biri olan maliyet faktörü, tıbbi teknolojik cihazların satın alınması ve alındıktan sonra elde tutulmasının sağlamak hastanelerin bütçesini etkilemektedir. Türkiye ileri teknolojik cihazları temin etme konusunda, dış pazara bağımlı olması satın alınmak istenen cihazların kur dalgalanmaları sebebiyle hastanelerin satın alma gücünü olumsuz etkilemektedir. Bu durumda yüksek maliyetli cihazlar, hastanelerin araştırma maliyetlerini de arttırmaktadır. Sağlık personellerinin, cihaz teknolojisini kullanabilmek için ihtiyaç duyduğu eğitim, bilgi ve tecrübe faktörleri de hastane maliyetlerini arttıran bir diğer unsurdur. Ayrıca Sağlık Uygulama Tebliği'nde fiyatlandırmalardaki yetersizlikler karşısında hastaneler, yüklendiği maliyetleri azaltmak için hastalara ihtiyaç dâhilinde olmayan tetkik ve tedavi yöntemleri uygulayabilmektedir. Hekim ile hasta arasında bilgi asimetrisi olması, sağlık hizmeti sunumunun suiistimal edilmesine sebep olmaktadır. Bu durum karşısında hastaların cepten ödemeleri de artmaktadır. Robotik cerrahinin

hasta ile doğrudan etkileşim içerisinde olması, robotik cerrahiden kaynaklı hataların ortaya çıkması halinde sorumlu tarafın kim olacağının bilinmemesi ve yasal boşlukların henüz doldurulamaması gibi riskleri de beraberinde getirmektedir (Güven ve Kılınç, 2022).

Genç sağlık personellerinin varlığı, sağlık turizmi potansiyeline sahip olması, gelişmiş ve dijital hastane altyapıları, teknoloji kullanımına yatkınlık sağlık 4.0'ın Türkiye'deki sağlık sektöründeki güçlü özellikleri arasındadır. Hastanelerde teknolojik cihaz yatırımlarının yüksek maliyeti, hekimlerin robotik cerrahiyi adaptasyon sürecindeki zorluklar, veri güvenliğini sağlamak konusunda yetersizlikler, kırsal bölgedeki hastanelerde teknolojik yetersizlik sağlık 4.0'ın Türkiye'deki sağlık sektöründeki zayıf özellikleri arasındadır. Yapay zeka destekli tanı ve tedavi yöntemlerinin geliştirilmesi, kişiselleştirilmiş tıp uygulamaları, e-sağlık uygulamalarının yaygınlaşması, sağlık sektöründeki uluslararası firmalarla işbirliği imkanları sağlık 4.0'ın Türkiye'deki sağlık sektöründeki fırsatlar arasındadır. Son olarak yüksek teknolojinin hastaların tedavi ücretlerine yansıma riski, hastanedeki sistem kesintilerinin hasta bakımına etkisi, uzaktan tedavi yöntemlerinin artması sebebiyle hekim-hasta ilişkilerinde zayıflama riski, sağlık verilerinin ticari amaçlarla kullanılma riski, yerli üretimin yokluğu karşısında dış kaynaklara bağımlı kalma sağlık 4.0'ın Türkiye'deki sağlık sektöründeki tehditleri arasındadır.(Sayılgan ve İşler, 2017; Kiper, 2013)

4.1. E-sağlık Uygulamaları

2008 yılında tüm paydaşlara erişim imkânı sunan Ulusal Sağlık Veri Sistemi (USVS), tüm sağlık verilerini bir araya getirerek, sistemler arasında veri paylaşımını kolaylaştırmayı amaçlayan bir sistemdir. Sağlık verilerini tek bir sistem üzerinden kontrol edecek şekilde hata payını azaltarak, tedavi süreçlerinin etkinliğini arttırmaktadır(Çoban, 2023; T.C. Sağlık Bakanlığı, n.d., **USVS**).

2010 yılında uygulamaya konulan Merkezi Hekim Randevu Sistemi (MHRS), hastanelerde poliklinik önlerindeki insan yoğunluğunun ve hastaların muayene öncesi bekleme süresinin azaltılması amacıyla hayata geçirilmiştir. Bu randevu sistemiyle hastaneler vatandaşlara hem eşit şekilde sağlık hizmeti dağıtılmasını hem de tam zamanlı sağlık hizmetine erişim imkânı sağlayarak düzenli hale getirilmiştir. Buna bağlı olarak hekimlerinde iş gücünün etkin kullanımının sağlanması amaçlanmıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı, t.y., **MHRS hakkında**).

2011 yılında kurulan (Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü, 2024), sağlıkta dönüşüm programının temel unsurlarından biri olan Ulusal Sağlık Bilgi Sistemi USBS, tüm vatandaşları kapsayan bir sistemdir. Bu sistem hem bireylere

tüm sağlık bilgilerine erişim imkânı sunarken hem de sağlık hizmeti sunucularının da tüm verilerini kaydeden işlevsel bir veri tabanı sunucusudur (T.C. Sağlık Bakanlığı, t.y., Sağlıknet hakkında).

2015 yılında uygulamaya konulan Medula sistemi, sosyal güvenlik kurumu ile sağlık hizmeti veren kuruluşların elektronik olarak faturalandırma, provizyon işlemlerini eş zamanlı olarak gerçekleştiren bir sistemdir. Suiistimal edilebilecek durumların önüne geçerek kontrol mekanizmasını etkin kılmaktadır. E-reçete sistemini etkinleştirerek, kağıt israfının da önüne geçmektedir.(Kördeve, 2017)

2015 yılında uygulamaya konulan e-nabız sistemi, Türkiye Cumhuriyet'i vatandaşlarının ve hekimlerinin, hastaların geçmiş teşhis ve tedavi süreçlerine ulaşarak sağlık verilerine erişimini sağlayan, kişisel sağlık verilerinin kaydına tek bir uygulamadan erişim imkânı sunan bir internet sitesi ve mobil uygulamasıdır. Ayrıca e-nabız uygulaması üzerinden MHRS'ye bağlanarak randevuları istenilen gün ve saat aralığında planlama fırsatı sunmuştur (Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü, n.d.).

2017 yılında uygulamaya konulan Tele-tıp hastanelerdeki insan yoğunluğunu ve hastaların bekleme sürelerini azaltmak amacıyla ulaşım problemini ortadan kaldırarak iletişim araçlarıyla sağlık hizmetini hastalara uzaktan sunmuştur (Sayılgan ve İşler, 2017). Türkiye'de tele-radyoloji haricindeki tele-tıp (tele-psikiyatri, tele-dermatoloji, tele-patoloji ve uzaktan hasta görüntüleme) hizmeti, pilot uygulama düzeyinde kalmıştır (Toygar, 2018). Bu durumun sebebi ise tele-tıp hizmetinin finansmanı ve sigorta kapsamı konusunda netlik bulunmamasıyla birlikte uygulamanın da geniş çapta benimsenmesini zorlaştırmıştır (Dilbaz, Kaplanoğlu ve Kaya Kaplanoğlu, 2020).

2020 yılında uygulamaya konulan Hayat Eve Sığar, Covid-19 pandemisiyle mücadele etmek için vatandaşların mobil uygulama üzerinden kontrol ederek, riskli bölgelerden uzak kalmasının sağlandığı ve güvenli alan kalmayı amaçlayan bir uygulama olarak vatandaşlara sunulmuştur. Uygulama kullanıcılarına Güvenli Alan" ve "HES Kodu Sorgulama ve Okutma" özellikleriyle, özellikle sosyal alanlarda (işyerleri, restoranlar, toplu taşıma araçları, vb.) güvenliği artırmak için tasarlanmıştır. Bu uygulamanın amacı, kullanıcılarının riskli olup olmadığını, riskli kişilerle temas edip etmediğini takip ederek, potansiyel riskleri en aza indirmektir. Kullanıcı pozitif bir vakayla aynı ortamı paylaşmışsa, uygulama aracılığıyla bu kişiye bildirim gönderilerek ve gerekli sağlık ve rehberlik hizmetleri sunulmaktadır (Ankara, ve Tekin, 2021).

2020 yılında uygulamaya konulan Tele-radyoloji Sistemi, hastalara (e-Nabız uygulaması üzerinden) ve sağlık profesyonellerine radyolojik tetkiklere her an

erişim imkânı sunmaktadır. Bu sistem de sağlık profesyonelleri görüntüleri raporlayabilmekte ya da uzmanlar arasında uzaktan iletişim bağlantısı kurarak hastaların teşhis ve tedavisi hakkında bilgi alışverişinde bulunabilmektedir. Bu yöntem, uzmanlık gerektiren durumlarda hızlı ve etkili bir şekilde bilgi ve öneri almayı mümkün kılmaktadır. Hem özel hem de kamu hastaneleri bu sisteme entegre olabilmektedir (T.C. Sağlık Bakanlığı, Telemedicine ve Teleradyoloji Hizmetleri, t.y.).

2021 yılında uygulamaya konulan Neyim Var sistemi, hastaların şikayetlerine göre hastaneye gitmeden önce yaklaşık üç dakika içerisinde hastanın şikayetlerini değerlendirip teşhis önerileri sunarak MHRS üzerinden doğru branşa yönlendiren bir internet sitesi uygulamasıdır. Uygulamaya erişim e-devlet ya da e-nabız şifresiyle sağlanabilmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi, n.d.). Bu uygulama ile hastaların yanlış uzmana başvurma miktarı azalmıştır.

2024 yılında MHRS sistemi üzerinden geliştirilen MHRS onaylı randevu sistemi, ‘‘*hastanelere ve hekimlere zamanı verimli kullanma imkânı sunan, randevuların iptal edilmesinin ardından boş kalan kapasitenin hizmet bekleyen hastalar için kullanılmasını sağlayacak olan yeni bir uygulama’’* olarak ortaya çıkmıştır. Bu uygulama ile hastalara üç gün ve sonrası günler için alınan branş randevularına gideceğine dair onaylama zorunluluğu getirilmiştir. 65 yaş üstü hastalar ve kanser hastaları bu uygulamadan sorumlu tutulmayacaktır. Randevusunu onaylamayan hastalar içinse randevuları sistem üzerinden iptal edilecektir. Randevusunu onayladığı halde gitmeyen hastalara da gitmek istediği branş için 15 gün içerisinde yeni bir randevu alamayacaktır. Boşa çıkmış olan her randevu saati de diğer hastalar tarafından değerlendirilecektir (Balıkesir İl Sağlık Müdürlüğü, 2024).

2024 yılında uygulamaya konulan Engelsiz Sağlık İletişim Merkezi (ESİM) projesi MHRS sistemi ile bağlantılı, 112 Acil Çağrı Merkezini kullanamayan işitme engelli vatandaşlara, işaret dili aracılığıyla görüntülü görüşme hizmeti vererek sağlık hizmetine erişimi kolaylaştırmayı amaçlamaktadır. Engelli vatandaşlar bu hizmetten 7/24 faydalanabileceği gibi mobil veri erişiminin sağlanamadığı noktalarda ücretsiz olarak SMS ile de çalışarak iletişim engelini ortadan kaldırarak acil müdahaleyi etkin kılmaya çalışmaktadır (Denizli İl Sağlık Müdürlüğü, n.d).

4.2. Giyilebilir Sağlık Cihazları

Giyilebilir teknoloji, bireylerin vücutlarının üzerinde taşıdığı teknolojik cihazlara denilmektedir. Bireylerin vücut fonksiyonlarını ve sağlık verilerini tek ci-

hazda toplayarak kullanıcılarına kolaylık sağlayan giyilebilir sensörler ya da cihazlar hastaların sağlık durumunu takip etmek için ortaya çıkan sağlık teknolojileridir. Bu cihazlar sağlık kayıtlarına entegre olabildiği gibi hekimlere de teşhis ve tedavide kolaylık sağlayabilmektedir. Kalp ritmi monitörleri, kan basıncı ölçüm cihazları, uyku monitörleri ve akıllı EKG gibi cihazlar hastaneler tarafından hastalara temin edilebilirken; şeker takip cihazları, akıllı bileklikler, verilen nefesi analiz edebilen solunum cihazları, UV ışınlarını ölçen sensör ve diyabetik hastalar için erken tanıda kullanılan akıllı çoraplar gibi giyilebilir teknolojiler de kişisel tercihe göre hastalar tarafından temin edilebilmektedir (Doğan Merih, Ertürk, Yemenici ve Satman, 2021)

4.3. Robotik Cihazlar

Robotik cihazlar, günümüzde cerrahi işlemlerin kolaylaştırılmasını sağlamakla birlikte, hastalar ve doktorlar arasındaki ilişkiye de yeni bir boyut kazandırmaktadır. Bu teknoloji de hastalar ve hekimler arasında fiziki boyutta mesafeler bulunmaktadır. Hekimler hastalara doğrudan dokunamamaktadır. Dokunma işlemi dolaylı yoldan robotik cihazların kollarıyla gerçekleşmektedir. İleri teknolojinin kullanıldığı bu sistem hastalara cerrahi işlem sırasında gördüğü zararı minimum seviyeye düşürmek ve hastanın sağlığına kısa sürede kavuşabilmesini sağlamak için geliştirilmiştir (Ergur ve Nuhoğlu, 2021)

Da Vinci Robotik Cerrahi sistemi, 2004 yılından itibaren Türkiye pazarında yerini alan bu cihaz kalp damar, jinekoloji, kulak burun boğaz, göğüs ve pediatrik cerrahi gibi pek çok branşta kullanılmaktadır. İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya, Erzurum, Kocaeli ve Kayseri'deki kamu hastaneleri dâhil olmak üzere 38 hastanede bulunmaktadır. Bu robotik cerrahi sisteminin kullanımı sadece cihazın eğitimini almış hekimler tarafından gerçekleştirilmektedir(Da Vinci Cerrahisi, n.d.; Erciyes Üniversitesi Hastanesi, 2023). Bu robotik teknolojiden Türkiye'de 50 bin bypass hastası faydalanmıştır. Da vinci robotik cerrahi cihazı ile yapılmayan ameliyatlarda hastaların bypass ameliyatlarında göğüs kemiği kesilirken, bu robotik cerrahi ile yapılan ameliyatlarda hekimler küçük kesi atılarak kalbe ulaşılabilmektedir. Bu sayede hastaların kanama riski azalarak normal hayata dönüş hızı kısalmaktadır. (Eroğlu, 2024)

Gamma Knife Robotik Cerrahi teknolojisi, kanserli bölgeyi ışın demetlerinin etkisiyle kanserli bölgeye odaklanarak daha küçük ya da etkisiz hale getirmeye çalışan sinir cerrahisi alanında kullanılan bir robotik cerrahidir. Gamma Knife hastanın kanserli dokusunun koordinatlarını ayrıntılı olarak belirlerken, hekim için hastalıklı bölgeyi hedef alarak hastaya zarar vermeyecek şekilde odaklamaktadır. Daha çok küçük kanserli dokuların tedavisinde kullanılmaktadır. Fakat her

kanserli dokunun gözlemlenmesinde bu robotik cerrahi uygulamaması tercih edilmemektedir. Sebebi kanserli bazı kanserli dokuların çok büyük olması ya da kritik bölgede olması sayılabilmektedir (Ergur ve Nuhoğlu, 2021). Bu uygulama Türkiye'de ilk defa 1995-2000 yılları arasında Marmara üniversitesinde yapılmıştır (BOYAR, ve TUCER, 2014).

CyberKnife teknolojisi, ''k*anserli ve kanserli olmayan tümörler ve radyasyon tedavisinin endike olduğu diğer durumlar için invaziv olmayan bir tedavidir. Prostat, akciğer, beyin, omurga, baş ve boyun, karaciğer, pankreas ve böbrek dâhil olmak üzere vücuttaki durumları tedavi etmek için kullanılır*'' Türkiye'de 3 tanesi kamu 1 tanesi de özel hastane olmak üzere 4 hastanede bulunmaktadır. Hastalara ayaktan tedavi hizmeti sunarak hastanede yatışı ortadan kaldırmaktadır. Hekimlerin ameliyat edemeyeceği ya da tümörü kompleks bölgede bulunan hastalar için kolaylık sağlamaktadır. Cihaz hassasiyeti yüksekliğinden tümöre doğrudan etki ederek uzun vadede olumlu sonuçlar çıkarırken cihazdan kaynaklı yan etkileri de minimum seviyeye indirgemektedir (Accuray Incorporated, n.d.). Yapılan bir araştırmaya göre, görüntüleme teknolojilerinin gelişmesiyle kanser teşhisleri artmış ve radyoterapi tedavisi yaygınlaşmıştır. Türkiye'de radyoterapi cihazlarının sayısı, Dünya Sağlık Örgütü'nün önerdiği standartların altında kalmıştır. Son dönemlerde eski teknoloji kobalt cihazlarının kullanımı azalırken, Cyberknife gibi ileri teknoloji cihazların kullanımı artmıştır (Etiz, Bayman, Baydar Dalar ve Bal, 2012).

ROSA Robotik Cerrahi sistemi, ortopedik rahatsızlıkların tedavisinde kullanılan bu teknolojik cihaz protezlerin doğru ölçülerde ayarlanmasını sağlayarak hızlı iyileşme ve vücut fonksiyonların düzelmesine katkıda bulunmaktadır. Dokuların kısıtlı açılımı sağlayarak yumuşak dokularda daha az hasara sebep olmaktadır. Bu durum hekimlerin operasyon başarısını artırırken ve hastaların da yaşam kalitesini iyileştirmektedir. Bu cihazın robotik kollar tekrarlayan cerrahi işlemleri aynı doğrulukla tekrar tekrar yapabilirler ve hata payı düşük, hızlı ve ergonomiktir. Çok daha kompleks kemik kesilerini daha hassas ve kusursuz olarak uygulayabilirler (Yıldız ve Çelebi, 2022). Adana ve Ankara'daki hastanelerde bulunmaktadır (Acıbadem Sağlık Grubu, n.d.; Gazi Üniversitesi Hastanesi, n.d.).

Navio diz robotu, hastanın diz anatomisini dijital olarak cihaza yükleyerek, cerraha kişiye özel implant yerleştirme imkânı sunmaktadır. Cihaz sisteminin geri bildirimi olmadığı için, cerrahi işlem sırasında hekimin belirlediği sınırın dışına çıkmamaktadır. Kullanım amacı yumuşak doku dengesini cihazda görselleştirerek hasta için en uygun implantı hassaslık ve uygunluk sağlayarak yerleştirmeyi desteklemektedir (Tandoğan, Kayaalp ve Terzi, 2022). İstanbul'daki hastanelerde bulunmaktadır (Başaran, n.d.).

MAKO Robotik Cerrahi sistemi, hastanın dizine ait bilgisayarlı tomografi taraması ve üç boyutlu planlama ile ameliyat öncesinde implantların boyutlandırılması ve yönlendirilmesi için tasarlanmıştır. Bu yöntem, hasarlı eklemin bir kısmını veya tamamını çıkarıp yapay implantlarla değiştirmeyi amaçlayan eklemler de kullanılmaktadır(Ölçer ve Atınç, 2021). Ankara'da bu cerrahi sistemi bulunmaktadır (Çankaya Hastanesi, n.d.).

Transoral Robotik Cerrahi sistemi ise kulak burun boğaz hastalıklarının tedavisinde hekimler tarafından başvurulan bir cerrahi sistemidir. Bu robotik cerrahinin en önemli avantajı hekime üç boyutlu görüş alanı sağlayarak, gerekli durumlarda dokudan parça kesip alabilmektedir. Bu cihaz tekniğiyle ameliyat, geleneksel tedavi yöntemlerine kıyasla oldukça kısa sürmektedir (Oysu, Şahin Yılmaz ve Önder, 2014). İstanbul'da bu tedavi yöntemi kullanılmaktadır. (Kayhan, n.d.)

Türkiye'de robotik cerrahinin yaygınlaşmasının önünde birtakım engeller bulunmaktadır. Bu engeller arasında öncelikle, ameliyat öncesi hazırlık aşamasının uzun sürmesi, operasyon sürecini zaman açısından zorlaştırabilmektedir. Ayrıca, hastaların sağlık güvencesindeki geri ödemelerin yetersizliği, robotik cerrahinin maliyetlerini karşılamada zorluk yaratmaktadır. Cihazların büyük boyutlara sahip olması da fiziksel alanı yetersiz hastanelerde zorluklar yaratabilmektedir. Uygun ekip ve ekipman temininde yaşanan zorluklar, robotik cerrahinin uygulanabilirliğini sınırlayabilmektedir. Son olarak, yurtiçindeki eğitim olanaklarının yetersizliği, sağlık profesyonellerinin robotik cerrahi konusunda yeterli bilgi ve deneyime sahip olmalarının önüne geçebilmektedir. Sonuç olarak bu engeller, robotik cerrahinin potansiyelinin tam anlamıyla gerçekleştirilmesini zorlaştırmaktadır(Ateş, Ergün, Göllü, Türedi, Bahadır ve Çakmak, 2017).

5. SONUÇ

Sağlıkta dönüşüm programının önceliği insanların istek ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmak olduğu için vatandaşların, kolayca erişebilecekleri kaliteli sağlık hizmetini adil ve eşit hizmet sunmak hedeflenmiştir. Sağlık 4.0 kavramı, Sağlıkta Dönüşüm Programı ilkeleriyle önemli ölçüde eşleşmektedir. E-sağlık uygulamaları kullanıcılar tarafından benimsenmiştir ve yaygın şekilde kullanılmaktadır. Fakat bu dönüşüm sürecinin tele-tıp gibi yetersiz kaldığı ve fiyatlandırma politikaları gibi iyileştirilmesi gereken faktörlerde bulunmaktadır. Öncelikle tüm kişisel sağlık verileri ve bilgiler elektronik ortamda kayıtlı tutulduğu için, veri hırsızlığıyla sürekli karşı karşıya kalabilmektedir. Bu konuda yasal düzenlemelerin, düzenli olarak güncellenmesi önem taşımaktadır. Ülke geneline bakıldığında robotik cerrahi cihazlarının sayısı oldukça yetersiz kalmıştır. Belirli sayıdaki üçüncü basamak sağlık kuruluşlarında ve özel sağlık gruplarında robotik

cerrahi bulunurken cihaz maliyetlerinin yüksekliğinden dolayı küçük hastanelerde ve küçük şehirlerdeki hastanelerde robotik cerrahi teknoloji yetersiz kalmıştır. Bu durum kırsal bölgede ya da küçük şehirlerde yaşayan hastalar için tedavi masrafları üzerine ulaşım ve konaklama masraflarını da eklemektedir. Robotik cerrahinin ülke genelinde daha iyi bir konuma gelebilmesi için teknik alt yapı güçlendirilmelidir. Cihaz sayıları Dünya Sağlık Örgütü standartlarına ulaştırılması hedeflenmelidir. Literatürde sağlık 4.0 konusu üzerine çalışmalar artmasına rağmen e-sağlık uygulamalarına kullanım düzeylerinin, robotik cihazların ülke genelinde dağılımının, cerrahi işlemlerin başarı ve başarısızlık oranlarının, hasta memnuniyeti gibi konularda yetersiz kalmıştır. Türkiye birçok göstergede gelişmiş ülkelere yaklaşmışken yapay zekaya entegre edilmiş robotik teknolojide gelişmiş bir sanayisi olmadığı için önemli ölçüde ilerleme kaydedememiştir.

KAYNAKÇA

Akdağ, R. (2003). Sağlıkta Dönüşüm. T.C. Sağlık Bakanlığı. Aralık 2023.

Akdağ, R. (2008). Türkiye Sağlıkta Dönüşüm Programı. T.C. Sağlık Bakanlığı. Ağustos 2008.

Ankara, H. G., ve Tekin, B. (2021). Bir Güven Araştırması: "Hayat Eve Sığar" Uygulaması. Sağlık Ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi, 3(2), 153-158.

Ateş, U., Ergün, E., Göllü, G., Türedi, B., Bahadır, K. ve Çakmak, A. M. (2017). Robotik Cerrahinin Ülkemizdeki Yaygınlaşma Süreci ve Önündeki Engeller. Türkiye Çocuk Hastalıkları Dergisi, 4, 248-253.

Bacaksız, F. E., Yılmaz, M., Ezizi, K., ve Alan, H. (2020). Sağlık hizmetlerinde robotları yönetmek. Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi, 3(7), 458-465.

Baki, B. ve Serdar, D. (2020). Sanayi 4.0 Olgunluk Düzeyinin Değerlendirilmesine Yönelik Çok Kriterli Bir Yaklaşım: Lojistik Sektörü Uygulaması. Hacettepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 38(4), 655-693.

Boyar, B. ve Tucer, B. (2014). Stereotaktik Cerrahinin Tarihçesi. Türk Nöroşirürji Dergisi, 24(2), 204-208.

Çoban, M. (2023). Türkiye'de E-Sağlık Uygulamalarında Mevcut Durum: Türkiye Örneği. BÜSAD, 4(1), 197-204.

Dilbaz, B., Kaplanoğlu, M. ve Kaya Kaplanoğlu, D. (2020). Teletıp ve Telesağlık: Geçmiş, Bugün ve Gelecek. Eurasian Journal of Health Technology Assessment, 4(1), 40-56.

Doğan Merih, Y., Ertürk, N., Yemenici, M., Satman, İ. (2021). Evde Sağlık Hizmetlerinde Teknoloji Kullanımı. Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı Dergisi, 4(3), 76-89.

Ergur, A. ve Nuhoğlu, Ş. (2021). Gamma Knife, Bir Işından Fazlası: Dolayımlanmış Müdahalenin Cerrahi Alanı Yeniden Yapılandırıcı Etkisi. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 24(2), 199-226.

Etiz, D., Bayman, E., Baydar Dalar, Z. ve Bal, C. (2012). Adjuvan Radyoterapi Uygulanmış 28 Serviks Karsinomlu Vaka. PS 320. 10. Ulusal Radyasyon Onkoloji Kongresi. Türk Radyasyon Onkolojisi Derneği.

Güven, A., ve Kılınç, İ. (2022). Sağlık İşletmelerinde Endüstri 4.0 Kapsamında Örgütsel Değişim Üzerine Bir Araştırma. Uluslararası İşletme Bilimi Ve Uygulamaları Dergisi, 2(2), 89-112.

Kart, E. (2013). "Sağlıkta Dönüşüm" Sürecinde Performansa Dayalı Ücretlendirmenin Hekimler Üzerindeki Etkileri. Çalışma ve Toplum, 3(38), 103-140.

Kiper, M. (2013). Dünyada ve Türkiye'de Tıbbi Cihaz Sektörü ve Strateji Önerisi. Ankara, TTGV, Ağustos 2013.

Koştı, G., Burmaoğlu, S. ve Kıdak, L. B. (2021). Sağlık 4.0: Sanayide Öngörülen Gelişimin Sağlık Sektörüne Yansımaları. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 24(3), 483-506.

Kördeve, M. (2017). Sağlık Ödemelerinde Yeni Bir Kavram: Medikal Muhasebe. Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 26(2), 1-13.

Oysu, Ç., Şahin Yılmaz, A. A. ve Önder, S. (2014). Uyku apne sendromunda transoral robotik cerrahi. Kulak Burun Bogaz Ihtisas Dergisi, 24(2), 110-113.

Ölçer, İ. ve Yılmaz, A. (2021). Yapay Zekanın Cerrahi Uygulamalara Entegrasyonu. Beykent üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi, 13(2), 21-27.

Sayılgan, E., ve İşler, E. (2017). Medikal Endüstri 4.0 ile tıbbi cihaz sektörü, Trabzon, 368-371.

Şahin, D., ve Yılmaz, S. (2021). Endüstri 4.0 Uygulamalarının Sağlık Kurumlarında İnsan Kaynakları Yönetimine Etkilerinin Değerlendirilmesi. Uluslararası Sağlık Yönetimi Ve Stratejileri Araştırma Dergisi, 7(1), 142-155.

Tandoğan, R. N., Kayaalp, A. ve Terzi E. (2022). Üç boyutlu bilgisayarlı tomografi temelli robotik kol yardımlı diz artroplastisi. TOTBİD Dergisi, 21, 82-89.

Tortorella, G. L., Saurin, T. A., Fogliatto, F. S., Rosa, V. M., Tonetto, L. M., ve Magrabi, F. (2021). Impacts of Healthcare 4.0 digital technologies on the resilience of hospitals. Technological Forecasting and Social Change, 166, 120666.

Toygar, Ş. A. (2018). E-sağlık uygulamaları. Yasama Dergisi, (37), 101-123.

Vermişli Peker, S., Yavuz Van Giersbergen, M. ve Biçersoy, G. (2018). Sağlık Bilişimi ve Türkiye'de Hastanelerin Dijitalleşmesi. Sağlık Akademisi Kastamonu, 3(3), 228-267.

Yalman, F. ve Filiz, M. (2022). Sağlık Hizmetlerinde 4.0 Uygulamaları ve Sağlık Yönetimine Yansımaları. Sağlık ve Toplum, 32(1), 53-63.

Yıldız, C. ve Çelebi, L. (2022). Görüntüsüz robotik kol yardımlı total diz artroplastisi. TOTBİD Dergisi, 21, 68-81.

Yıldız Tonga, M. ve Tonga, M. (2022). Endüstri 4.0'a Genel Bir Bakış: Sanayinin Geleceği. G. Ü. İslahiye İİBF Uluslararası E-Dergi, 6(6), 40-60.

Wehde, M. (2019). Healthcare 4.0. IEEE Engineering Management Review, 47(3), 24-28.

Acıbadem Sağlık Grubu. (t.y.). **ROSA robotik cerrahi asistan**. Acıbadem Sağlık Grubu. Erişim adresi: https://www.acibadem.com.tr/medikal-teknoloji/rosa-robotik-cerrahi-asistan/

Accuray Incorporated. (t.y.). **CyberKnife: How it works.** Accuray. Erişim adresi: https://cyberknife.com/cyberknife-how-it-works/

Accuray Incorporated. (t.y.). **What to expect after CyberKnife treatment.** Accuray. Erişim adresi: https://cyberknife.com/what-to-expect-after-cyberknife-treatment/

Balıkesir İl Sağlık Müdürlüğü. (2024, Mayıs 23). **MHRS'de onaylı randevu dönemi.** Balıkesir İl Sağlık Müdürlüğü. Erişim adresi: https://balikesirism.saglik.gov.tr/TR-312774/mhrsde-onayli-randevu-donemi.html#:~:text=%C3%9C%C3%A7%20g%C3%BCn%20veya%20daha%20sonras%C4%B1,randevular%2C%20otomatik%20olarak%20onaylanm%C4%B1%C5%9F%20olacak.

Başaran, H. (t.y.). **Ortopedide robotik cerrahi ve robotik protez kullanım alanları.** Hakan Başaran. Erişim adresi: https://hakanbasaran.com/ortopedide-robotik-cerrahi-ve-robotik-protez-kullanim-alanlari/

Çankaya Hastanesi. (t.y.). **Mako robotik yardımlı protez cerrahisi** Erişim Adresi: https://cankayahastanesi.com.tr/tr/mako-robotik-yardimli-protez-cerrahisi/

Da Vinci Cerrahisi, (t.y.). Da Vinci Cerrahisi. Erişim Adresi: https://www.davincicerrahisi.com/

Denizli İl Sağlık Müdürlüğü. (t.y.). **Engelsiz Sağlık İletişim Merkezi (EŞİM) uygulaması**. Denizli İl Sağlık Müdürlüğü. Erişim adresi: https://denizliism.saglik.gov.tr/TR,81767/engelsiz-saglik-iletisim-merkezi-esim-uygulamasi.html

Erciyes Üniversitesi Hastanesi, (2023, Aralık 9). **ERÜ'de ameliyatlar robot ile yapılacak**. Erciyes Üniversitesi Hastanesi. Erişim adresi: https://hastaneler.erciyes.edu.tr/tr/duyuru-detay/65/erude-ameliyatlar-robot-ile-yapilacak#:~:text=%C3%9Croloji%20ve%20kad%C4%B1n%20do%C4%9Fum%20ba%C5%9Fta,Hastaneleri'nde%20de%20hizmet%20verecek

Eroğlu, A. (2024, Temmuz 01). ‘‘3 milyon kalbe bypass!’’ Yeni Şafak Gazetesi, s:16.

Gazi Üniversitesi Hastanesi. (2023, Mayıs 23). Gazi Hastanesinden Tıp Tarihinde Bir İlk. Erişim Adresi : http://gazi.edu.tr/view/news/292693/gazi-hastanesinden-tip-tarihinde-bir-ilk Erişim Tarihi: 27.10.24

Gazi Üniversitesi Hastanesi. (t.y.). Anasayfa. Gazi Üniversitesi Hastanesi. Erişim adresi: https://hastane.gazi.edu.tr/

Kayhan, F. T. (t.y.). Robotik Cerrahi. Erişim Adresi: https://fatmatulinkayhan.com/robotik-cerrahi.html#:~:text=KBB%20ve%20Ba%C5%9F%2DBoyun%20Cerrahisinde,(TORS)%E2%80%9D%20olarak%20tan%C4%B1mlan%C4%B1r.

Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü. (t.y.). **e-Nabız yardım sayfası.** Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü. Erişim adresi: https://enabiz.gov.tr/Yardim/Index?page=a1&detail=b13

Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü. (2024, Ocak 26). **Kuruluşumuz.** Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü. Erişim adresi: https://sbsgm.saglik.gov.tr/TR-

1276/kurulusumuz.html#:~:text=Sa%C4%9Fl%C4%B1k%68Bilgi%20Sistemleri%20Genel%20M%C3%BCd%C3%BCrl%C3%BC%C4%9F%C3%BC,663%20say%C4%B1l%C4%B1%20KHK)%20ile%20kurulmu%C5%9Ftur.

T.C. Sağlık Bakanlığı. (t.y.). Sağlıknet hakkında. https://e-saglik.gov.tr/TR,6212/saglik-net-hakkinda.html

T.C. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi. (t.y.). Neyim var? Erişim adresi: https://neyimvar.gov.tr/giris

T.C. Sağlık Bakanlığı. (t.y.). MHRS hakkında. Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı. Erişim adresi: https://www.mhrs.gov.tr/hakkimizda.html

T.C. Sağlık Bakanlığı, Telemedicine ve Teleradyoloji Hizmetleri. (t.y.). Teleradyoloji. T.C. Sağlık Bakanlığı, Telemedicine ve Teleradyoloji Hizmetleri. Erişim adresi: https://teleradyoloji.saglik.gov.tr/

Sağlık 4.0. (t.y.). HIMSS hakkında. Sağlık 4.0. Erişim adresi: https://saglik40.com.tr/himss-hakkinda

T.C. Sağlık Bakanlığı. (t.y.). USVS. e-Sağlık. Erişim adresi: https://e-saglik.gov.tr/TR,7141/usvs.html#:~:text=USVS%20%C3%A7al%C4%B1%C5%9 Fmas%C4%B1 n%C4% B1n% 20alt%C4%B1nda%20y ata n%20am a%C 3%A7,Ba%C5%9Fkanl %C4%B1%C4%9F%C4%B1%20taraf%C 4%B1ndan% 20 2007%20y%C4%B 1l%C4%B1nda%20olu%C5%9Ft urulmu%C5%9Ftur.

Davranışsal Finansın Yatırımcı Kararlarına ve Piyasaya Etkisi

***Fahri Alp Erdoğan*[1]**

[1]Arş.Gör., Milli Savunma Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-6069-5981

Giriş

Geleneksel finans teorisi, rasyonel ekonomik davranışları açıklamayı ve finansal yatırımların, piyasaların nasıl olması gerektiğine yanıt aramıştır. Uzun yıllar boyunca ve günümüzde de mevcut finansal olayların açıklayışına geleneksel finans teorisi hakim olmuştur. Fakat bu anlayışın yanıt bulmadığı bazı ekonomik olaylar mevcuttur. Geleneksel finans teorisinin en temel varsayımı olan rasyonel insan teorisi birçok ekonomik olay ve faaliyetin açıklanışında kısıtlı kalmıştır (Ellickson, 1989). Rasyonel insan teorisi, insanların kendi faydalarını maksimize ederken, tüm bilgilere sahip olduğu, sürekli doğru kararlar aldığını önermektedir. Fakat gerçekte insan, mantık dışı hareketler yapabilen, yanılabilen, tüm bilgilere sahip olamayan bir varlıktır. Bundan dolayı, gerçekleşen açıklanamayan finansal olayların çözümlenmesi için bazı araştırmacıları yeni bir anlayışın olması gerektiği sonucuna ulaştırmıştır. Bunun sonucunda Herbert Simon (1955)'un sınırlı rasyonellik teorisiyle beraber davranışsal finansın tohumları atılmıştır. Bu akım, Thaler, Kahneman, Tversky gibi Nobel ödüllü ekonomistler tarafından geliştirilmiş olup finansal olayların açıklanmasında psikoloji, sosyoloji gibi disiplinler kullanılmıştır (Osman, 2015). Davranışsal finansın en önemli katkılarından birisi ise sürü psikolojisi, çapalama etkisi, aşırı güven etkisi, temsiliyet etkisi, kayıptan kaçınma, çerçeveleme etkisi gibi kavramlarla rasyonel olmayan yatırımcı davranışlarına açıklık getirmeyi sağlamıştır (Madaan & Singh, 2019). Bu finans dalındaki en önemli teoriler ise beklenti teorisi ile irrasyonel balonlar teorisi olmuştur. Beklenti teorisi insanların, kaybetmekten kaçındıklarını, aynı birim fayda ile aynı birim zararın insanları aynı şekilde etkilemediği, zararın etkisinin insanlarda daha fazla hissedildiğini öne sürmüştür. İrrasyonel balonlar teorisi ise yatırımcıların iyi bir habere aşırı tepki vermeleri sonucunda piyasada balonların oluşabileceğini öne süren bir teori olmuştur. Nitekim 2008 yılında yaşanan mortagage krizi, davranışsal finansta yer alan sürü davranışı ve irrasyonel balonlar teorisi ile açıklanabilecek bir olaydır (Grosse, 2012). Davranışsal finans, bu tür hata, kusurları tespit etmede her ne kadar etkili olarak değerlendirilebilecekse çözüm önerileri geliştirme açısından yetersiz olarak algılanabilir. Genelde sunulan çözüm önerileri farkındalık eğitimleri gibi yüzeysel çözümler olmuştur.

1. Davranışsal Finansın Tanımı

Davranışsal finans, bireylerin yatırım kararlarını, piyasa hareketlerini ve ekonomik davranışlarını incelerken psikolojik, sosyal ve duygusal faktörlerin etkilerini açıklayan bir ekonomi alt dalıdır (Ritter, 2003).Geleneksel finans teorilerinin aksine, davranışsal finans, bireylerin karar alma süreçlerinde irrasyonel davranışlar sergileyebileceğini kabul eder ve bu davranışların sistematik olarak tahmin edilebilir olduğunu savunur. Davranışsal finansın amacı, duygusal süreçler ve

bunların seçimleri ne ölçüde etkilediği de dahil olmak üzere yatırımcıların muhakeme kalıplarını daha iyi anlamak ve açıklamaktır (Ricciardi & Simon, 2000). Çalışma konuları olarak aşağıdaki olgulara bakmaktadır (Olsen, 1998):

• Yatırımcıların nakit temettülere yönelik farklı tercihleri

• Resmi olarak kaotik hisse senedi fiyatları

• Aşırı hisse senedi fiyat oynaklığı ve fiyat balonları

• Yatırımcı sürüsü veya lideri takip etme davranışı

• Kayıp riskinin yanlış tahmini

• Kazanan yatırımları çok erken satmak ve kaybeden yatırımları çok geç satmak

• Zaman çeşitlendirmesinin değerine inanç

•Yatırımcıların "iyi" şirketleri "iyi" yatırımlarla karıştırması

• Yeni piyasa bilgilerine aşırı veya düşük tepki veren varlık fiyatları

• Portföyleri iyi çeşitlendirilmemiş bireysel yatırımcılar

• İlk halka arzların üstün kısa vadeli ve zayıf uzun vadeli performansı

Davranışsal finans, yatırımcıların rasyonel karar alma süreçlerini psikolojik ve duygusal önyargılarla nasıl şekillendirdiğini açıklayan bir disiplin olarak, finans dünyasında giderek önem kazanmaktadır. Geleneksel finans teorileri, yatırımcıların her zaman rasyonel ve tüm bilgileri analiz ederek hareket ettiğini varsayarken, davranışsal finans bu varsayımı sorgular ve bireylerin sıklıkla irrasyonel davranışlar sergilediğini öne sürer.

2. Geleneksel finans teorileriyle karşılaştırma

Uzun zamandır finans alanında aklın her şeyden önemli olduğuna ve piyasa katılımcılarının kararlarını hazır verilere ve ekonomik gerçekliğin dikkatli bir analizine dayandırdıklarına inanılmaktadır. Ancak davranışsal finans, finansal karar alma sürecini etkileyen mantık dışı ve duygusal faktörleri anlamak için psikolojiyi inceleyerek geleneksel akla meydan okumaktadır (Kim, & Nofsinger, 2008). Öngörülen fayda maksimizasyonu olarak bilinen geleneksel finans, mantıklı bireylerin faydalarını maksimize etmeyi seçeceklerini savunur. Ancak davranışsal finansa göre, aynı zamanda kiminle karşılaştırılacağına da bağlı olduğuna

inanmaktadır (Vissing-Jorgensen, 2003). Geleneksel finans piyasaları, risk-getiri ödünleşimine ve getirilerin öngörülemez doğasına ilişkin varsayımlar içerir (Campbell & Viceira, 2005). Davranışsal teoriye göre yararlılık mutlak değil, daha ziyade göreceli̇dir (Schoemaker, 1982). Piyasa ve yatırımcının mantıksal düşünce süreci klasik teorinin ana konularıdır (Langevoort, 1992). Titiz klasik standart finans teorisine göre, bir yatırımcı tüm finansal kararlarını mantıksal olarak verir (Davidson, 1996). Bu yatırımcılar tipik olarak yatırımlarla ilişkili potansiyel riskler hakkında net bir anlayışa sahiptir. Günümüzde yatırımcılar, finansal piyasaların küreselleşmesi nedeniyle yatırımlarını izleme ve yönetme konusunda daha bilinçli, bilgili ve zeki olmak zorundadır. Halkın erişebildiği finansal ürün ve hizmetlerin karmaşıklığı ve iyi bilgilendirilmiş kararlara duyulan gereksinim bunu zorunlu kılmaktadır.

Davranışsal finans teorisinin başlıca çalışma alanları borsa yatırımları, yatırımcıların irrasyonelliği ve yatırım davranışında yer alan bilişsel süreçlerdir (Mittal, 2022). İnsanların karar vermek için tüm bilgileri kullandığına inanan klasik finansın aksine, davranışsal finans insanların daha az rasyonel olduğu ve bilgi işleme için daha düşük bir kapasiteye sahip olduğu varsayımını yapar (Shadid vd., 2018). Yatırımcıların kararları, insani duygu ve düşüncelerinden önemli ölçüde etkilenmektedir (Tversky & Kahneman, 1992).

3. Rasyonel karar verme vs. irrasyonel davranışlar

Uygulama ve teori arasındaki ayrışma, 2008 ekonomik finansal krizi sırasında kanıtlanmış ve gerçek riskin ve tüm bilgilerin klasik teoride varsayıldığı gibi dikkate alınmadığını ve fiyatlara dahil edilmediğini göstermiştir. Bu belirgin eksiklikler, geleneksel finans paradigmasını açıklamak ve çözmek için uzun süredir üzerinde çalışılan bir yöntem olan davranışsal finansın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Davranışsal finansa göre, insan doğasının bir parçası olan sosyolojik ve psikolojik faktörler, yatırımcılar ve diğer kişiler tarafından alınan finansal kararlar üzerinde etkili olmaktadır (Baker, & Nofsinger, 2010). Klasik ekonomi teorileri karar alıcıları yalnızca rasyonel karar alıcı varsayımları altında açıklamaya çalışırken, davranışsal finans, ekonomik davranışta görünüşte rasyonel ajanların ekonomik modelleri aracılığıyla pratikte görülen önyargıları ve sezgiselliği açıklamak için psikoloji ve ekonomi unsurlarını kullanır (Laibson & Zeckhauser, 1998). Davranışsal önyargılar, geleneksel paradigmanın meşruiyetine şüphe düşüren ve klasik etkin piyasalar teorisinin öngördüğü gibi piyasaların rasyonelliğini azaltan tutarsızlıklara sebebiyet verir (Frankfurter & McGoun, 2002). Ekonomik aktörler yeni bilgiler karşısında inançlarını uygun bir şekilde gözden ge-

çirdiklerinde, bu inançlara dayalı makul kararlar aldıklarında ve bu kararların öngörülen fayda hareketiyle uyumlu olmasını sağladıklarında rasyonel kabul edilirler (Simon, 1979).

4. Davranışsal Finansın Tarihçesi

Davranışsal finansın ortaya çıkışı, piyasaların etkinliğine ve karar alma sürecindeki rasyonelliğe karşı bir eleştiridir. Simon (1955), "ekonomik insan" ın rasyonelliğine yanıt olarak, psikolojik teoriler ışığında, ilk olarak duyguların karar vermede sınırlı bilgi veya akla hükmettiği isteklerin etkisini ortaya koymuştur.

Tversky ve Kahneman (1974) bu fikri, yatırımcıların temel kararlarını rasyonelliğin değil psikolojik önceliklerin yönlendirdiğini öne süren beklenti teorisini önererek genişletmiştir. Yatırımcılar, bilgi ve rasyonellik sınırlarını aşmak için sezgisel yöntemlere veya kestirme yollara başvururlar. Sezgisel yöntemler, olasılık teorisi veya mantık ile çözülemeyen sorunlara çözüm bulmak için önemli ve faydalı yöntemlerdir.

Daha sonraları Thaler (1980) "bağış etkisi" kavramını bulmuştur. Bu kavram, insanlar sahip oldukları şeylere, başkalarının ellerindeki aynı şeylere verdikleri değerden daha fazla değer verirler. Sizden vazgeçmeniz istendiğinde aynı hakkı elde etmek için ödeyeceğinizden çok daha fazlasını talep edersiniz.

Shiller (2000) tarafından ortaya atılan irrasyonel balonlar hipotezi, yatırımcıların bilgi veya haberlere sıklıkla aşırı tepki vererek hisse değerlerini gerçek değerlerinin üzerine çıkardığını iddia etmektedir. Olumlu haberler, yatırımcıların kendilerine aşırı güven duymalarına ve fiyatları olması gerekenden daha yükseğe çekmelerine neden olur. Benzer bir şekilde, kötü haberler duyurulduğunda, yatırımcılar aşırı derecede karamsarlığa kapılır ve fiyatları düşürür, bu da fiyat balonlarına yol açar.

Akerlof ve Shiller (2010) yazdıkları kitapta, ekonomik kararlarda irrasyonel unsurların ve psikolojik faktörlerin rolünü ele aldı. Bu kitap, makroekonomik analizlerde bireylerin duygu ve sezgilerinin göz ardı edilmemesi gerektiğini öne sürdü. Ekonomideki güven, adalet, yolsuzluk gibi kavramları ele alarak karar alma süreçlerini açıklamaya çalıştılar.

5. Bilişsel Yanılsamalar

İnsanlar, karar verirken ekonomik, sosyal, politik değişimleri göz önünde bulundururken, hatırlanması kolay özet bilgileri kullanılırlar veya duygusal davranış sergilerler. Dolayısıyla insanlar tümüyle detaylı bir inceleme gerçekleştirseler dahi sahip oldukları duygulardan dolayı hata yapmak durumunda kalacaklardır.

Bilişsel yanılsamalar, sezgisel ve duygusal yanılsamalar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yatırımcıların kararları, genellikle bilişsel yanılgılar ve duygusal tepkilerle yönlendirilir. Aşırı özgüven, yatırımcıların kendi bilgi ve yeteneklerini abartmasına neden olurken, kayıptan kaçınma eğilimi, bireylerin kayıplara karşı daha duyarlı olmasına yol açar. Örneğin, bir yatırımcı zararda olan bir hisseyi satmak yerine tutmayı tercih edebilir, çünkü kaybı kabul etmek zorunda kalmak psikolojik olarak daha zorlayıcıdır. Benzer şekilde, sürü psikolojisi bireylerin piyasa hareketlerini takip ederek rasyonel olmayan kararlar almasına neden olur. Bu tür davranışlar piyasa balonlarına ve çöküşlerine yol açabilir.

5.1. Sezgisel Yanılsamalar

Beklenti teorisine göre, yatırımcılar kararlarını mevcut tüm bilgileri kullanmak yerine fayda değerlendirmelerine odaklamakta, bu da irrasyonel kararlara yol açmaktadır (Kahneman ve Tversky, 1979). Beklenti hipotezi, bilişsel, çevresel ve kişisel faktörlerin yatırımcıların sınırlı ve mantıksız kararlar almasına neden olduğunu belirtmektedir. Kahneman ve Tversky (1972) tarafından tanımlanan bilişsel önyargıların kökeni, bunları hafızayla ilgili konulardan problemle ilgili konulara kadar uzanan yargı hataları olarak tanımlamaktadır. Beynimizin bilgiyi hızlı ve kolay bir şekilde yorumlamak için kullandığı yöntemler bu önyargıların nedenidir. Beyinlerimiz karmaşık durumların üstesinden gelmek için ani kararlar vermeye yatkın olduğundan, insanlar sıklıkla bu önyargıları tespit etmekte başarısız olurlar. Yatırımcıların finansal kararlarıyla ilgili olarak incelenen önemli bilişsel önyargılar arasında tutum önyargısı, aşırı güven ve sürü etkisi yer almaktadır.

5.1.1. Temsiliyet

Temsiliyet, yatırım kararlarını ve hisse senedi fiyatlarını etkileyen bilişsel bir önyargıdır (DeBondt & Thaler, 1995). Borsadaki yatırımcılar göze çarpan bilgilere daha fazla ağırlık vermekte ve firmanın başarısı veya başarısızlığı ile ilişkilendirirken diğer ilgili hususları göz ardı ederek aşırı tepkiye neden olmaktadırlar. Borsadaki yatırım kararları temsil edilebilirlik sezgiselliğinden iki şekilde etkilenmektedir. Birincisi, yatırımcılar bir şirketin gelecekteki performansını tahmin ederken aşırı tepki verme eğilimindedir, çünkü benzer bilgileri bir model olarak yorumlarlar ve bir şirket hakkındaki bilgilere daha fazla ağırlık verirler. İkinci olarak, bir veri dizisi oldukça kısa olsa bile, yatırımcılar bunu ortalamaya dönüş olarak tanımlayabilirler. Yatırımcılar, yatırımları hakkında karar verirken bir hisse senedinin geçmiş performansını bir dayanak olarak kullanırlar. Uzun bir yüksek karlılık geçmişi olan bir hisse senedinin gelecekte de anlamlı olumlu sonuçlar üretmeye devam edeceğine inanırlar.

5.1.2. Aşırı güven

Aşırı güven, insanların gerçekte olduklarından daha iyi olduklarına inandıklarında ve geçmişteki başarısızlıkları kötü şansa, önceki zaferleri ise yeteneklerine bağladıklarında ortaya çıkan bilişsel bir önyargıdır. Rasyonel ajanlar varsayımından uzaklaşan davranışsal finans teorileri, finansal piyasaları daha iyi anlamak ve yatırımcıların aşırı güveninin piyasa fiyatlaması ve alım satım faaliyetleri üzerindeki etkilerini analiz etmek için ortaya atılmıştır (Daniel, Hirshleifer ve Subrahmanyam, 1998). Bu teoriler tipik olarak yatırımcıların kendilerine aşırı güvendiklerini ve aşırı güvenin derecesinin gerçek piyasa performansına göre değiştiğini varsaymaktadır. Bu davranış, riski etkilediği ve yatırımcının uzmanlık ve becerilerini bilinçsizce abartmasına yol açtığı için yatırım kararlarını esasen olumsuz etkileyecektir.

5.1.3. Çapalama Önyargısı

Beklenti teorisinin referans noktası yönü, insanlar sıklıkla görünüşte önemli ancak potansiyel olarak alakasız bir değer seçer ve ardından ideal değer olduğuna inandıkları değere ulaşana kadar bu değer üzerinde küçük değişiklikler yaparlar. Ayarlamalar genellikle çapa değerden yeterince uzak olmadığı için bu süreç "çapalama önyargısı" olarak adlandırılır Tversky & Kahneman, 1986). Çapalama etkisi sayısal bir yargıda bulunulduğunda deneğin bir başlangıç değeri ile başlayıp daha sonra nihai bir tahmin elde etmek için bu başlangıç değerinde ayarlamalar yapmasıdır (Tversky ve Kahneman 1974). Sonuç olarak, bilinmeyen bir miktarın tahmini belirli bir değerle başlar ve daha sonra kabul edilebilir bir seviyeye ulaşana kadar değiştirilir. Bu değişiklikler çoğu zaman yetersiz kalmakta ve yargıda sürekli hatalara yol açmaktadır. Nihai sonuç duygusal olarak tatmin edici olsa da, fayda maksimizasyonu her zaman söz konusu değildir (Kahneman, 1992).

Örneğin, işvereniniz size 200 dolar ikramiye verdiğinde çok sevinirsiniz. Ancak, tüm iş arkadaşlarınızın 800 dolar aldığını görürseniz, mutsuz olabilirsiniz. Böyle bir karar verme sürecinin mantıksız olduğu açıktır. Açıkçası, kazanç ve kayıplardaki asimetrik tercih, yatırımcılar için yatırım kararını etkileyebilir.

Davranışsal finans aynı zamanda piyasada bilgi asimetrisine ve fiyatlama hatalarına da neden olabilir. Bireyler, çapalama etkisi gibi yanılgılar nedeniyle geçmiş fiyatlardan etkilenerek irrasyonel fiyatlama yapabilir. Bu tür önyargılar, piyasalarda verimliliği azaltır ve varlık fiyatlarının temel değerlerinden sapmasına yol açar.

5.2. Zihinsel Yanılsamalar

Bu tür önyargılar, insanların duygusal ruh halleri düşünme ve yargıda bulunma biçimlerini etkilediğinde ortaya çıkar (Shehfrin, 2002). Bu önyargı nedeniyle insanlar, objektif veya mantıklı sonuçlar çıkarmakta zorlanır ve daha duygusal davranır.

5.2.1. Kayıptan kaçınma

İnsanların kayıplara karşı faydalardan daha duyarlı olma eğilimi kayıptan kaçınma olarak bilinir (Gal & Rucker, 2018). Beklenti teorisi, her şey eşit olduğunda, insanların potansiyel kayıplar karşısında potansiyel kazançlar olarak gördükleri şeylere dayanarak tahmin edilebilir seçimler yapacaklarını öne sürer. Teori, insanların kayıpları içeren kararlar verirken daha fazla risk arayışında olduklarını ve olası ödülleri içeren kararlar verirken riskten kaçındıklarını varsayar (Zaleskiewicz, 2001). Bu bağlamda, bireylerin risk arama davranışına yönelik bir eğilim sergileyebilecekleri bir dinamik mevcuttur.

Yatırımlarıyla ilgili yaptıkları seçimler ailelerinin mali durumunu etkilediğinden, yatırımcılar genellikle potansiyel kayıplar konusunda daha fazla endişe duymaktadır. Bu eğilim ilk olarak Shefrin ve Statman (1985) tarafından tanımlanmış ve çoğu kişinin yakın zamanda daha güçlü bir pozisyon kazanan finansal varlıkları, daha kötü bir pozisyon kazananlara kıyasla satmaya çalıştığını iddia etmiştir. Gelecekte fiyatların düşmesi durumunda kârlarını optimize etmek için yatırımcılar kazanan varlıkları satmayı tercih etmektedir. Bunun nedeni, yatırımcıların kayıplardan nefret etmeleri ve servetlerini büyütmeye odaklanmak yerine korumayı tercih etmeleridir. Kadın yatırımcılara kıyasla erkek yatırımcılar riskten daha az kaçınmaktadır.

5.2.2. Sürü psikolojisi

Bir ekonomik aktör kendi inisiyatifiyle hareket etmek yerine başkaları tarafından yapılan seçimleri taklit ettiğinde, bu sürü psikolojisi olarak bilinir (Chamley, 2004). Geçmişte, sürü davranışı 2008 finansal krizinde olduğu gibi finansal istikrarsızlık dönemlerinde ortaya çıkmıştır. Finans piyasasındaki en yaygın davranışsal önyargılardan biri bu etkidir.

Biri irrasyonel diğeri rasyonel olan iki bakış açısı, sürü davranışının finansal perspektifi ile gösterilir. Piyasa ile aynı fikirde olmasalar bile, insanlar genellikle kendi bilgilerini göz ardı eder ve piyasayı takip ederler. Yatırımcılar diğerlerini takip eder çünkü bu belirsizliği azaltır ve onlara güvenlik hissi verir. Tersine, insanların irrasyonel eylemlerini savunmak için rasyonel davranışlar sergilenir. Bi-

reysel yatırımcılar mantıksal olarak daha bilgili olduğuna ve piyasanın sahip olmadığı bilgilere sahip olduğuna inandıkları kişileri takip ederler (Fernández vd., 2011). Dolayısıyla hem rasyonel hem de irrasyonel sürüleşme, yatırımcıların kararlarını kendi bilgilerine dayanarak verme eğiliminde olmadıkları sonucuna varmaktadır.

Meslektaşlarından öğrenen ve benzer yatırım tercihleri yapan yatırım fonu yöneticilerinin sürü davranışı sergiledikleri söylenir. Sürü davranışı, yöneticilerin konferanslar, firma ziyaretleri, profesyonel forumlar ve mezun ağları gibi çeşitli kanalları kullanması nedeniyle iletişim ve bilgi paylaşımı ile daha kolay hale gelir (Shiller, 1995). Sürü davranışı aynı zamanda kültürel, mesleki, cinsiyet ve eğitim faktörlerinden de etkilenir. Gelecekte çöküşlere neden olsa da sürü psikolojisi hisse senedi fiyatlarını anlık olarak yükseltebilir.

5.2.3. Çerçeveleme Etkisi

Yatırım kararları, çerçeveleme etkisine dayalı olarak iki aşamaya ayrılabilir: değerlendirme aşaması ve çerçeveleme aşaması. Yatırımcıların tutarsız ve öngörülemez kararlar verdiği düşünülmektedir. Çerçeveleme etkisi, yatırımcıların seçimlerini algılanan kayıplardan ziyade algılanan kazançlara nasıl odakladıklarını vurgular çünkü nihai sonuçlardan ziyade potansiyel kayıpları ve getirileri dikkate alırlar (Kahneman ve Tversky, 1979). Bu zihinsel muhasebenin üç bölümü vardır. Fonların bir hesaba girişi ve çıkışı ikinci bileşende ele alınmakta, hesabın düzenliliği üçüncü bileşende değerlendirilmekte ve ilk bileşen sonuçların nasıl algılandığı ve alındığına odaklanmaktadır. Yatırımcılar tutarlı getirilere sahip yatırımlar planlamak için genellikle giriş ve çıkışları değerlendirir. Ancak, ikame edilebilirliğin finansal normu zihinsel muhasebe unsurları tarafından azaltılır. Parça bilgilerinin karşılaştırılması nedeniyle, fazla getiriler yatırımcıları daha yüksek getiri elde edene kadar devam etmeye teşvik edecektir.

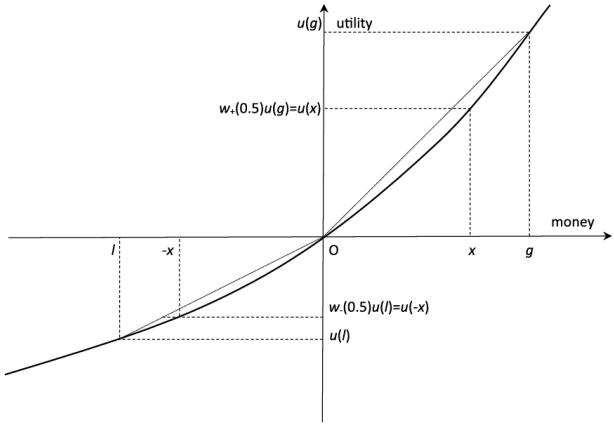
6. Davranışsal Finans Modelleri

Davranışsal finans modellerinin temelinde klasik finans teorisinin açıklamadığı veya açıklayamadığı piyasa olayları ile yatırımcı davranışları yer alır. Bu bölümde davranışsal finans modellerden ikisi olan beklenti teorisi ile irrasyonel balonlar teorisi incelenecektir. Özellikle davranışsal finans yaklaşımında beklenti teorisinin rolü büyüktür (Duxbury, 2015). Bu teori, çeşitli bilişsel ve sezgisel yanılsamaların açığa çıkmasında katkıda bulunmuştur.

6.1. Beklenti Teorisi

Davranışsal iktisatta beklenti teorisinin ortaya çıkışı, rasyonel seçim modelinin varsayımlarına meydan okuyan ve psikolojik önyargıları karar verme süreçlerine dahil eden bir paradigma değişimine yol açmıştır (Thaler, 1991). Bu teori, insanların karar verirken yüksek olasılıklara düşük ağırlık verme ve küçük olasılıklara ağırlık verme eğiliminde olduklarını, olası kar ve zararları bir referans noktasına göre analiz ettiklerini ve kayıplardan kaçınma eğilimi gösterdiklerini ifade etmektedir. Piyasanın dinamikleri ve piyasa anomalilerinin ortaya çıkışı bu temel inançlardan önemli ölçüde etkilenmektedir.

Kahneman ve Tversky'nin deneylerine göre, fayda fonksiyonu, beklenen fayda modelinin iddia ettiği gibi nihai servetin mutlak seviyesinden ziyade servetteki değişime bağlıdır (Kahneman & Tversky, 1979). Bu ağırlık fonksiyonları, insanların büyük olasılıklı olaylarla karşılaştıklarında düşük tepki verme ve küçük olasılıklı olaylarla karşılaştıklarında aşırı tepki verme eğilimlerini yakalamaya olanak tanır. Kahneman ve Tversky (1992) tarafından önerilen ve statüko gibi bir referans seviyesine göre servet üzerinden tanımlanan bir fayda fonksiyonuna göre, yatırımcılar referansa bağlı tercihlere sahiptir. Yatırımcıların kayıptan kaçınma belirtileri gösterdiklerini, yani finansal servetlerindeki bir düşüşe bir kazançtan daha duyarlı olduklarını ve bir kayıptan kaçınma eğilimlerinin aynı büyüklükteki bir kazançtan elde ettikleri faydadan daha büyük olduğunu keşfetmişlerdir. Bu tür kayıptan kaçınma eğiliminin en basit şekli, kazanç ve kayıpların marjinal faydasının sabit olduğu doğrusal kayıptan kaçınma eğilimidir. Kahnemann ve Tversky (1979) tarafından yapılan araştırmaya göre, kazançlar sunulduğunda yatırımcılar riskten kaçınan seçenekleri tercih ederken, kayıplarla karşılaştıklarında risk arayan seçenekleri seçmeye daha meyillidirler. Bu davranışı tanımlamak için S-şeklinde bir fayda fonksiyonu kullanılabilir.

Şekil 1. Beklenti Teorisi

6.2. İrrasyonel Balonlar Teorisi

İrrasyonel balonlar teorisine göre, yatırımcılar sıklıkla bilgi veya haberlere aşırı tepki verir ve bu da menkul kıymetlerin fiyatını gerçek değerlerinin üzerine çıkarır. Yatırımcılar çok heyecanlanır ve iyi bir haber açıklandığında fiyatları olması gerekenden daha yükseğe çekerler (Al Mamun, Syeed & Yasmeen, 2015). Benzer şekilde, yatırımcılar aşırı kötümser olduklarında ve olumsuz bilgilerin yayılmasına tepki olarak fiyatları olması gerekenden daha aşağıya çektiklerinde fiyat balonları meydana gelir. Balonların kendi kendini sınırlayan doğal davranışının ve balon sona erdikten sonra aşağı yönlü geri bildirim olasılığının, gelecekte hisse senetleri için tehlikeli bir görünüme işaret edebilir (Shiller, 2000).

7. Davranışsal Finansın Piyasaya Etkileri

Davranışsal finansın piyasaya etkisi, bireysel yatırımcı kararlarının toplu davranışa dönüştüğünde daha belirgin hale gelir. Örneğin, bir piyasa balonu sırasında, yatırımcılar fiyatların sürekli artacağına inanarak irrasyonel biçimde alım yapar. Bu durum, varlık fiyatlarının gerçek değerlerinin üzerine çıkmasına neden olur ve sonunda kaçınılmaz bir piyasa çöküşüne yol açar. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri, 2008 Küresel Finansal Krizi sırasında yaşanan konut piyasası balonudur. Varlık fiyatlarının her zaman mevcut tüm bilgileri yansıttığını ve rastgele bir yürüyüş izlediğini savunan etkin piyasa hipotezi, piyasa anomalileri tarafından kırılmaktadır. Fiyatların tersine dönmesi, momentum, değer ve boyut anomalileri de dahil olmak üzere çok çeşitli fenomenler içerir (Kelly, Moskowitz, & Pruitt, 2021). Bu anomalilerin tümü, zaman içindeki fiyat hareketlerini rastgele olmayan kalıplarla tahmin etmenin mümkün olduğunu gösterir.

1990'larda Nobel ödüllü ve tanınmış ekonomistler tarafından kurulan bir hedge fonu olan Long-Term Capital Management (LTCM) vakasını ele alalım. Entelektüel becerilerine rağmen LTCM aşırı güvenin ve aşırı risk almanın kurbanı oldu (Ritholtz, 2009). Fon, algılanan piyasa verimsizliklerinden yararlanmak için karmaşık matematiksel modeller kullanmış ancak sistemik risk potansiyelini hesaba katmamıştır. Aralarında 1998 Rusya mali krizi ve ardından gelen likidite sıkıntısının da bulunduğu beklenmedik olaylar, LTCM'nin yüksek kaldıraçlı pozisyonlarının çözülmesine yol açarak muazzam zararlara neden oldu ve fonun daha ciddi bir mali felaket yaşamasını önlemek için hükümet tarafından kurtarılmasını gerektirdi.

2008'deki konut piyasası balonunu takip eden mali kriz, teyit önyargısı ve sürü psikolojisinin tehlikelerine dair sarsıcı bir hatırlatma işlevi görmektedir. Birçok yatırımcı ve finans kuruluşu, spekülatif faaliyetler ve gevşek kredi kuralları nedeniyle karşılanamaz boyutlara ulaşan konut fiyatlarının sonsuza kadar yükselmeye devam edeceğini düşünerek yoldan çıktı (Fenzl, & Pelzmann, 2012). Bu doğrulama önyargısı, azalan satın alınabilirlik ve artan ipotek temerrütleri gibi yaklaşan çöküşün uyarı işaretlerini gözden kaçırmalarına yol açtı (Nofsinger, 2012). Sonunda balon patladığında, bir dizi finansal kurum iflası, ipotek temerrütleri ve ekonomide keskin bir düşüş başladı (Acharya, & Richardson, 2009). Varlık değerleri temellerinden uzaklaştığında, piyasa balonları meydana gelir (Mishkin, 2008). Bu balonlar sıklıkla aşırı güven ve sürü psikolojisi gibi davranışsal önyargılara karşı ortak bir duyarlılıktan kaynaklanır (Dervishaj, 2021). 2008'deki küresel mali kriz, insanların gelişen bir emlak piyasası hakkındaki iyimserlikle teşvik edilen sürüyü takip etme eğiliminin nihai çöküşe nasıl katkıda bulunduğunun bir örneğidir (Sims, 2013)

Hisse senetleri gibi varlıkların trendine yönelik sürekli eğilim momentum etkisi olarak bilinir (Grinblatt, Titman, & Wermers, 1995). Başka bir deyişle, yakın zamanda güçlü performans göstermiş olan varlıkların yakın gelecekte de bu performansı göstermeye devam etmesi, güçlü performans göstermemiş olanların ise düşük performans göstermeye devam etmesi muhtemeldir. Varlık fiyatlarının bilgiyi yansıtması ve rastgele kalıpları takip etmesi gerektiği varsayımına dayandığı için, bu olgu etkin piyasa teorisinin antitezidir.

8. Davranışsal Finansın Yatırımcı Kararlarına Etkisi

Sürü davranışında bulunan yatırımcılar, kendi muhakemelerini kullanmak yerine başkalarının hareketlerini takip eder ve bu da fiyatları temellerden uzaklaştıran grup faaliyetinin bir sonucu olarak piyasa balonlarına ve çöküşlerine neden

olabilir (Spyrou, 2013). Riskten kaçınma olarak bilinen yatırımcıların daha düşük riskli yatırımları tercih etmesi, sıklıkla uzun vadeli finansal hedefleriyle uyumlu olmayabilecek muhafazakar portföylerle sonuçlanır (Hue vd., 2019). Yatırımcılar, bir olayın olasılığını istatistiksel gerçeklerden ziyade önceden var olan stereotipleriyle ne kadar yakından eşleştiğine göre değerlendirdiklerinde ortaya çıkan temsil önyargısı nedeniyle belirli sonuçların olasılığını abartabilirler (Chalissery vd., 2023). Açgözlülük, yatırımcıları bazen rasyonel risk değerlendirmesi pahasına agresif bir şekilde yüksek getiri peşinde koşmaya iten, spekülatif balonlara ve finansal istikrarsızlığa yol açan temel bir duygusal itici güçtür (Zahera ve Bansal, 2018).

Yatırımcıların erişebildiği bilginin niteliğiyle bağlantılı olabilecek bir piyasa verimsizliği örneği, irrasyonel duyarlılığın hisse senedi fiyatları üzerindeki sistematik etkisidir (Shleifer, 2000). Piyasadaki genel iyimserlik veya kötümserlik hissiyat olarak bilinir. Spekülasyon ve alım satım kararları nedeniyle fiyatlar temel değerlerinden sapar ve arbitrajcılar öngörülemezlikleri nedeniyle bu yanlış fiyatlandırmayı tam ve hızlı bir şekilde düzeltemezler (Mitchell & Pulvino, 2012). Bu nedenle, yanlış fiyatlama bir süre daha devam eder ve sonrasında fiyat düzeltmesi gerçekleşir. Gelecekteki bu fiyat düzeltmesi, getirinin tersine dönmesiyle temsil edilir ve mevcut duyarlılık ile gelecekteki hisse senedi getirileri arasında negatif bir ilişkiye yol açar (Lee, Jiang & Indro, 2002).

Finansal eğitim girişimleri, yatırımcıların önyargılarını belirlemelerine ve ele almalarına, finansal güvenliklerini artırmalarına ve daha mantıklı yatırım kararları almalarına yardımcı olabilir (Stolper & Walter, 2017). Hem politika yapıcılar hem de özel yatırımcılar davranışsal önyargıları anlamalıdır. Politika yapıcılar finansal okuryazarlığı teşvik ederek ve davranışsal eğilimleri dikkate alan politikalar oluşturarak piyasa verimliliğini ve yatırımcı korumasını artırabilirken, yatırımcılar da bu önyargıların farkında olduklarında daha iyi karar verme ve yatırım performansından faydalanabilirler (Abideen vd., 2023). Yatırımcılar daha fazla finansal okuryazar ve bu önyargıların bilincinde olarak daha mantıklı kararlar alabilir ve bu da nihayetinde istikrarlı finansal piyasaların oluşturulmasına yardımcı olur.

Yüksek nevrotiklik, yatırımcıları bir çöküşe inanmaya daha yatkın ve gelecekteki ortalama hisse senedi getirileri konusunda daha kötümser hale getirmektedir (Jiang, Peng, & Yan, 2024). Bu yatırımcılar enflasyonun artacağını öngörmekte ve gelecekteki ekonomik büyüme hakkında daha olumsuz düşünmektedir. Risk tercihleri de kişilik özellikleriyle bağlantılıdır. Özellikle, yüksek düzeyde açıklık sergileyen yatırımcılar daha fazla risk almaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, bireylerin yatırım kararlarının rasyonel varsayımların yanı sıra psikolojik ve duygusal faktörlerden de etkilendiğini ortaya koymaktadır. Davranışsal finans yaklaşımı, yatırımcıların irrasyonel kararlarının geleneksel finans teorilerinin varsayımlarını aşarak nasıl piyasa anomalileri yaratabileceğini açıklamaktadır (Chaudary, 2013). Bu bireysel davranışların finansal piyasalar üzerindeki toplam etkileri araştırılmıştır. Piyasa balonları, aşırı volatilite ve fiyat anomalileri yatırımcıların irrasyonel kararlarından kaynaklanabilir (Singh, 2012). Ayrıca bu piyasa dalgalanmalarının kurumsal yatırımcılar, bireysel yatırımcılar ve tüm ekonomi üzerinde etkisi olduğu kabul edilmektedir.

Bu çalışma, davranışsal finans piyasa eğilimlerini ve yatırımcı eğilimlerini anlamak için güçlü bir çerçeve sunmaktadır. Çalışmanın sonuçlarına göre, yatırımcıların daha iyi kararlar verebilmeleri için finansal okuryazarlıklarını artırmaları ve davranışsal önyargıların farkında olmaları gerekmektedir. Politika yapıcılar ve piyasa düzenleyicileri, davranışsal önyargıların piyasa istikrarı üzerindeki zararlı etkisini azaltmak için daha kapsamlı planlar oluşturabilir. Bu bağlamda, gelecekteki araştırmaların davranışsal finans teorileri ile gerçek dünya uygulamaları arasındaki bağlantıya daha yakından bakması tavsiye edilmektedir. Davranışsal finans, yatırımcıların irrasyonel kararlarını ve bunların piyasa üzerindeki etkilerini anlamaya yönelik önemli bir araçtır. Yatırımcıların bu önyargıların farkında olması, daha bilinçli kararlar almalarına ve irrasyonel davranışları minimize etmelerine yardımcı olabilir. Bu perspektif, finansal piyasalarda daha sağlıklı ve sürdürülebilir bir ekosistemin oluşmasına katkıda bulunabilir.

Kaynakça

Abideen, Z. U., Ahmed, Z., Qiu, H., & Zhao, Y. (2023). Do Behavioral Biases Affect Investors' Investment Decision Making? Evidence from the Pakistani Equity Market. Risks, 11(6), 109.

Acharya, V. V., & Richardson, M. (2009). Causes of the financial crisis. Critical review, 21(2-3), 195-210.

Akerlof, G. A., & Shiller, R. J. (2010). Animal spirits: How human psychology drives the economy, and why it matters for global capitalism. Princeton university press.

Al Mamun, M., Syeed, M. A., & Yasmeen, F. (2015). Are investors rational, irrational or normal?. Journal of Economic & Financial Studies, 3(04), 01-15.

Baker, H. K., & Nofsinger, J. R. (2010). Behavioral finance: an overview. Behavioral finance: Investors, corporations, and markets, 1-21.

Campbell, J. Y., & Viceira, L. M. (2005). The term structure of the risk–return trade-off. Financial Analysts Journal, 61(1), 34-44.

Chamley, C. (2004). Rational herds: Economic models of social learning. Cambridge University Press.

Chalissery, N., Tabash, M. I., Nishad, T. M., Aburezeq, I. M., & Daniel, L. N. (2023). Does the Investor's Trading Experience Reduce Susceptibility to Heuristic-Driven Biases? The Moderating Role of Personality Traits. Journal of Risk and Financial Management, 16(7), 325.

Chaudhary, A. K. (2013). Impact of behavioral finance in investment decisions and strategies–a fresh approach. International journal of management research and business strategy, 2(2), 85-92.

Daniel, K., Hirshleifer D., and Subrahmanyam A., (1998). Investor psychology and security market under- and overreactions, Journal of Finance 53, 1839–1885.

Davidson, P. (1996). Reality and economic theory. Journal of Post Keynesian Economics, 18(4), 479-508.

DeBondt, W. F. M., & Thaler, R. H. (1995). Financial decision-making in markets and firms: A behavioral perspective. Handbooks in Operations Research and Management Science, 9, 385–410.

Dervishaj, B. (2021). Psychological biases, main factors of financial behaviour-A literature review. European Journal of Medicine and Natural Sciences, 4(1), 27-44.

Duxbury, D. (2015). Behavioral finance: insights from experiments I: theory and financial markets. Review of Behavioral Finance, 7(1), 78-96.

Ellickson, R. C. (1989). Bringing culture and human frailty to rational actors: A critique of classical law and economics. Chi.-Kent L. Rev., 65, 23.

Fenzl, T., & Pelzmann, L. (2012). Psychological and social forces behind aggregate financial market behavior. Journal of Behavioral Finance, 13(1), 56-65.

Fernández, B., Garcia-Merino, T., Mayoral, R., Santos, V., & Vallelado, E. (2011). Herding, information uncertainty and investors' cognitive profile. Qualitative Research in Financial Markets, 3(1), 7-33.

Frankfurter, G. M., & McGoun, E. G. (2002). Resistance is futile: the assimilation of behavioral finance. Journal of Economic Behavior & Organization, 48(4), 375-389.

Gal, D., & Rucker, D. D. (2018). The loss of loss aversion: Will it loom larger than its gain?. Journal of Consumer Psychology, 28(3), 497-516.

Grosse, R. (2012). Bank regulation, governance and the crisis: a behavioral finance view. Journal of financial regulation and compliance, 20(1), 4-25.

Hue, B., Jinks, A., Spain, J., Bora, M., & Siew, S. (2019). Investment risk for long-term investors: risk measurement approaches: Considerations for pension funds and insurers. British Actuarial Journal, 24, e16.

Grinblatt, M., Titman, S., & Wermers, R. (1995). Momentum investment strategies, portfolio performance, and herding: A study of mutual fund behavior. American Economic Review, 85(5), 1088-1105.

Jiang, Z., Peng, C., & Yan, H. (2024). Personality differences and investment decision-making. Journal of Financial Economics, 153, 103776.

Kahneman, D., & Tversky, A. (1972). Subjective probability: A judgment of representativeness. Cognitive psychology, 3(3), 430-454.

Kahneman, D. And Tversky (1979). A. Prospect theory: An analysis of decision under risk. Econometrica, 47(2), 263–292.

Kelly, B. T., Moskowitz, T. J., & Pruitt, S. (2021). Understanding momentum and reversal. Journal of financial economics, 140(3), 726-743.

Kim, K. A., & Nofsinger, J. R. (2008). Behavioral finance in Asia. Pacific-Basin Finance Journal, 16(1-2), 1-7.

Laibson, D., & Zeckhauser, R. (1998). Amos Tversky and the ascent of behavioral economics. Journal of Risk and Uncertainty, 16, 7-47.

Langevoort, D. C. (1992). Theories, assumptions, and securities regulation: Market efficiency revisited. University of Pennsylvania Law Review, 140(3), 851-920.

Lee, W. Y., Jiang, C. X., & Indro, D. C. (2002). Stock market volatility, excess returns, and the role of investor sentiment. Journal of banking & Finance, 26(12), 2277-2299.

Madaan, G., & Singh, S. (2019). An analysis of behavioral biases in investment decision-making. International Journal of Financial Research, 10(4), 55-67.

Mitchell, M., & Pulvino, T. (2012). Arbitrage crashes and the speed of capital. Journal of Financial Economics, 104(3), 469-490.

Mittal, S. K. (2022). Behavior biases and investment decision: theoretical and research framework. Qualitative Research in Financial Markets, 14(2), 213-228.

Mishkin, F. S. (2008). How should we respond to asset price bubbles. Financial Stability Review, 12(1), 65-74

Nofsinger, J. R. (2012). Household behavior and boom/bust cycles. Journal of Financial Stability, 8(3), 161-173.

Olsen, R. A. (1998). Behavioral finance and its implications for stock-price volatility. Financial analysts journal, 54(2), 10-18.

Osman, M. (2015). Behavioral economics: Where is it heading?. Psychology, 6(9), 1114-1124.

Ricciardi, V., & Simon, H. K. (2000). What is behavioral finance?. Business, Education & Technology Journal, 2(2), 1-9.

Ritholtz, B. (2009). Bailout nation: how greed and easy money corrupted wall street and shook the world economy. John Wiley & Sons.

Ritter, J. R. (2003). Behavioral finance. Pacific-Basin finance journal, 11(4), 429-437.

Schoemaker, P. J. (1982). The expected utility model: Its variants, purposes, evidence and limitations. Journal of economic literature, 529-563.

Shahid, M. N., Aftab, F., Latif, K., & Mahmood, Z. (2018). Behavioral finance, investors' psychology and investment decision making in capital markets: an evidence through ethnography and semi-structured interviews. Asia Pacific J. Emerg. Mark, 2(1), 14.

Shefrin, H. (2002). Beyond greed and fear: Understanding behavioral finance and the psychology of investing. Oxford University Press.

Shefrin, H., & Statman, M. (1985). The disposition to sell winners too early and ride losers too long: Theoryand evidence. The Journal of Finance, 40(3), 777–790.

Shleifer, A. (2000). Inefficient markets: An introduction to behavioural finance. Oup Oxford.

Shiller, R. J. (1995). Conversation, information, and herd behavior. The American economic review, 85(2), 181-185.

Shiller, R. J. (2000). Irrational Exuberance. Princeton University Press.

Simon, H. (1955). A Behavioral Model of Rational Choice. The Quarterly Journal of Economics,69(1), 99–118.

Simon, H. A. (1979). Rational decision making in business organizations. The American economic review, 69(4), 493-513.

Sims, R. L. (2013). Antecedents and consequences of collective fraud: A study of the United States residential real estate market boom and bust. Business & Professional Ethics Journal, 145-182

Singh, S. (2012). Investor irrationality and self-defeating behavior: Insights from behavioral finance. Journal of Global Business Management, 8(1), 116.

Spyrou, S. (2013). Herding in financial markets: a review of the literature. Review of Behavioral Finance, 5(2), 175-194.

Stolper, O. A., & Walter, A. (2017). Financial literacy, financial advice, and financial behavior. Journal of business economics, 87, 581-643.

Thaler, Richard H. (1980), "Towards a Positive Theory of Consumer Choice," Journal of Economic Behavior and Organization, 1, 39-60.

Thaler, R. H. (1991). The psychology of choice and the assumptions of economics. Quasi rational economics, 137(139-155).

Tversky, A. and Kahneman, D. (1974). Judgment Under Uncertainty: Heuristics and Biases. Science, 185(4157), 1124–1131.

Tversky, A., Kahneman D., (1986). Rational choice and the framing of decisions. Journal of Business 59 4 251–278.

Tversky, A. and Kahneman, D. (1992). Advances in prospect theory: Cumulative representation of uncertainty. Journal of Risk and uncertainty, 5, 297–323.

Vissing-Jorgensen, A. (2003). Perspectives on behavioral finance: Does" irrationality" disappear with wealth? Evidence from expectations and actions. NBER macroeconomics annual, 18, 139-194.

Zahera S. A., & Bansal R. (2018). Do investors exhibit behavioral biases in investment decision-making? A systematic review. Qualitative Research in Financial Markets, 10(2), 210–251.

Zaleskiewicz, T. (2001). Beyond risk seeking and risk aversion: Personality and the dual nature of economic risk taking. European journal of Personality, 15(1), 105-122.

İnsan Kaynakları Politikaları ve Uygulamaları

Mustafa Tuncer Okumuş[1]

[1]Dr. Öğretim Üyesi, Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Orcid: 0000-0002-6495-3252

Giriş

İnsan kaynağı bir toplum için en stratejik kaynaklardan biridir ve her tür organizasyon için böyledir. Bu amaçla, işe başvuranlar ve kurum çalışanları hakkında doğru bilgilerin toplanmasına özel bir özen gösterilmelidir. Yöneticilerin seçim süreci, işe alım, iş rotasyonu, eğitim, ödeme sistemi, iş sınıflandırması, değerlendirme ve diğer personel operasyonları ile ilgili optimal karar vermelerine yardımcı olacaktır (Mehrabad ve Brojeny, 2007:306).

İnsan kaynakları, iş başarısının en önemli faktörünü ve her organizasyonun kilit stratejik ve rekabet avantajını temsil eder. Bilgi, beceri, yetenek, motivasyon, materyal, finansal ve bilgi kaynaklarını kullanma ve yönetme ile her şirketin iş sonuçları, gelişimi ve hayatta kalması üzerinde en fazla etkiye sahip olan kişilerdir. İnsan kaynakları yönetimi, her kuruluşta önemli bir iş işleve sahiptir. Yetkin aday ve çalışanları bulmak ve uygun olanları seçmek şirket hedeflerine ulaşılmasını en fazla etkileyebilecek olan insan kaynakları yönetiminin değil, genel olarak şirketlerin de en önemli görevlerinden biri haline gelmiştir. İnsanlar, organizasyonlara ve işletmelere rekabetçi ve stratejik avantaj sağlayan, onların çok küreselleşmiş ve rekabetçi bir ekonomide ve dünyada hayatta kalmalarını ve gelişmelerini sağlayan şey haline gelmiştir. Organizasyon, çalışanlarının bir yansımasıdır ve organizasyonun başarısı, organizasyon tarafından istihdam edilen yeteneklerin kalitesine bağlıdır (Klepic, 2019:14-15).

İK departmanları, bir çalışanın bir kuruluşa katılımının yaşam döngüsünü kapsayan faaliyetlerden sorumludur. İK genellikle iş ilanları yayınlamaktan, potansiyel başvuru sahiplerini başvurmaya teşvik etmekten, başvuru sahiplerini taramaktan, mülakata almaktan ve kuruluşa en uygun başvuru sahibini seçmek için işe alım müdürü ile birlikte çalışmaktan sorumludur. Bir çalışanı işe aldıktan sonra İK, oryantasyon, eğitim ve diğer işe alım faaliyetlerini düzenler. Ayrıca İK, hakları koordine eder, çalışanların elde tutulmasını sağlar, performans değerlendirme sürecini düzenler ve emekli veya işten çıkarılan çalışanlar için çıkış sürecini yönetir (Bina vd., 2021:1326).

İnsan Kaynakları Yönetimi (a) işe alma, seçme ve değerlendirme gibi belirli insan kaynakları uygulamaları (b) belirli uygulamaların gelişimini yönlendiren ve kısmen kısıtlayan resmi insan kaynakları politikaları ve (c) bir kuruluşun politikalarını ve uygulamalarını belirleyen değerleri belirleyen kapsayıcı insan kaynakları felsefelerini kapsayan bir şemsiye terimdir. İdeal olarak bunlar, örgütün ve üyelerinin etkin işleyişini ve hayatta kalmasını sağlayan çalışanları çeken, geliştiren, motive eden ve elinde tutan bir sistemden oluşur (Jackson ve Schuler, 1995:238).

İşin karmaşıklığı, iş ortamı, iş bağlamı, iş görevleri, gerçekleştirilen davranışlar ve faaliyetler veya çalışan özellikleri hakkında bilgi elde etmek için bir iş analizi kullanılır. Seçim süreci için merkezi öneme sahip olan, çalışan gereksinimleri, yani bilgi, beceriler, yetenekler ve diğer kişisel özellikler hakkındaki bilgilerdir. İş analizi, uygun şekilde tasarlanmış seçim prosedürleri için esastır çünkü yalnızca işle ilgili yapıların değerlendirilmesini sağlar (Carless, 2009:2520).

Herhangi bir organizasyonun maliyet, kalite, hizmet veya yenilik açısından etkin bir şekilde rekabet edebilmesi doğru becerilere sahip, yeterli sayıda doğru insanın, zaman içinde uygun noktalarda uygun yerlere konuşlandırılmasına bağlıdır. Günümüzde İKY alanında, İK profesyonellerinin karşılaştığı zorluklardan biri, özellikle doğru zamanda doğru işe doğru kişiyi sağlamak için yetenekleri yönetmektir. Bu görevler çok sayıda yönetimsel karar içerir ve bunlar bazen çok belirsizdir ve en iyi kararları vermek zordur. Gerçekte, mevcut İK karar uygulamaları, insan deneyimi, bilgi, tercih ve yargı gibi çeşitli faktörlere bağlıdır. Bu faktörler tutarsız, hatalı, eşitsiz ve öngörülemeyen kararlara neden olabilir (Jantan vd., 2009:775).

Ticari kuruluşlarda, İKY uygulayıcıları günümüzde kendilerini kısa vadeli kar elde etme ve uzun vadeli kurumsal uygulanabilirlik arasında kalıcı bir gerilim içinde buluyorlar. Geleneksel olarak, birçok şirket çalışanları işle ilgili bir maliyet olarak görmekte ve sıkı iş sözleşmeleri, minimum sağlık ve güvenlik standartlarının sağlanması yoluyla maliyetleri en aza indirmeye çalışabilmektedir. Sürdürülebilir İKY, çalışanların bir maliyet olmaktan uzak, aslında iş operasyonlarının özel bir değer katan bileşeni olduğu ve aynı zamanda kendi değerlerine sahip olduğu görüşünü taşımaktadır (Lis, 2012:282).

Kuruluşların rekabet avantajı elde etmenin bir yolu olarak elindeki tüm mevcut kaynakları kullanması gerekir. İnsanoğlu, diğer tüm kaynaklardan daha fazla, örgütlerinin başarısını veya başarısızlığını belirler. Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları, modern yöneticiler için büyük bir endişe haline gelmiştir, çünkü kuruluşlar amaç ve hedeflerine başkalarının çabalarıyla ulaşır ve bu, içlerindeki insanların etkinliğini ve verimli yönetimini gerektirir. Günümüz iş ortamındaki sürekli değişim, rekabet avantajı elde etmek için Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarının benimsenmesini sağlamıştır. Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi, organizasyonel hedefleri teşvik ederken organizasyonların çalışanlarının ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılamalarına yardımcı olmak için tasarlanmıştır. Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi, bir organizasyonun çalışanlarının ihtiyaçlarını daha iyi karşılayabilmesi ve çalışanların da organizasyonun ihtiyaçlarını daha iyi karşılayabilmesi için ileriye dönük düşünmeyi ve yollar planlamayı gerektirir (Eneh ve Awara, 2016:27-28).

Günümüzde birçok şirket, yalnızca kuruluşların çevre yönetimi yönlerine odaklanmak için çevre ile ilgili yeni işler veya pozisyonlar tasarlamıştır. İnsan Kaynakları Yönetimi açısından, çevreyi korumak gerçekten değerli bir girişim ve uygulamadır. Ayrıca bazı şirketler çevre merkezli görev ve sorumlulukları bünyesine katarak mevcut işlerini daha çevreci bir şekilde tasarlamaya başlamışlardır. Bunlar, yeşil iş tasarımı ve yeşil iş analizi adı verilen işlevler altında anlaşılabilecek en iyi yeşil İKY uygulamalarından bazılarıdır (Arulrajah vd., 2015:3).

İşe alım sürecinde, İK departmanları, organizasyonla potansiyel olarak uyumlu, yüksek nitelikli adaylardan oluşan bir yetenek havuzu oluşturmaya çalışır. Günümüzde birçok İK departmanı işe alım süreçlerinde oyun temelli yaklaşımlar uygulamaktadır. Bazı kuruluşlar, başvuranların kendilerini kuruluşun bir üyesi olarak görmelerine yardımcı olmak için oyun tabanlı yaklaşımlar da kullanmaktadır (Hawkes vd., 2018; akt. Bina vd., 2021:1326).

30.1. SEÇİM UYGULAMALARI

Bir şirketin başarısını belirlemede yüksek kaliteli İnsan Kaynakları (İK) esastır. Bir şirketi başarıya götürmek için bir iş gücünün mevcudiyetini sağlamanın ilk adımı, uygun bir seçim süreci yürütmektir. Bununla birlikte, insan yargısı karar vermede önemli bir rol oynamakta olup kararların tutarlı ve önyargısız olduğunu garanti etmek zordur (Kusumawardani ve Agintiara, 2015:638-639).

İşe alım ve seçim, bir iş için en iyi başvuru sahibini bulmayı içerir. Seçim uygulamaları kimin işe alınacağını belirleyecektir. Düzgün tasarlanmışsa, yetkin adayları belirleyecek ve onları işle doğru bir şekilde eşleştirecektir. Uygun seçim aracının kullanılması, bir boşluğu doldurmak için doğru kişinin seçilme olasılığını artıracaktır. İş için en iyi insanlar seçildiğinde verimlilik artar (Boohene ve Asuinura, 2011:267).

İşe alım, başarılı iş performansı ve hedefler belirlemek için gerekli yetenek, beceri ve özelliklere sahip açık iş pozisyonları için adayları çekme sürecidir. Adayları aramayı, cezbetmeyi ve sağlamayı ve iş ilanı gereksinimlerine en uygun olanları seçmeyi içerir. İşe almanın amacı, en iyisini seçebilmek için yeterli aday bulmaktır. Seçim, gereksinimlerini en iyi karşılayanları seçmek için belirli bir iş için önceden belirlenmiş ve standart yöntem ve teknikleri kullanma sürecidir. Aday seçim süreci, adayların önceden tanımlanmış kriterlere ve yöntemlere dayalı olarak en iyi adayları seçme yeteneklerini değerlendirme süreci olarak tanımlanabilir. Seçim süreci, çalışanların ve kuruluşların gelecekteki performansını tahmin etmeyi ve en üst düzeye çıkarmayı amaçlar (Klepic, 2019:16).

İşe alım, bir kuruluştaki mevcut pozisyonlar için nitelikli adayları toplama ve nitelikli adayları işe almaya veya reddetmeye karar verme sürecidir. Seçim, belirli bir iş için gereksinimleri karşılayan en uygun adayların seçilmesini içerir. Uygun seçim süreçlerini benimseyen kuruluşların, belirli bir iş için doğru becerilere ve güven düzeyine sahip çalışanları işe almaları garanti edilir (Saifalislam vd., 2014:43).

İK seçimi ile ilgili olarak, daha geçerli seçim teknikleri kullanan kuruluşlar kendilerini yalnızca yasal zorluklardan korumakla kalmaz, aynı zamanda daha az geçerli seçim prosedürleri kullanan kuruluşlardan daha kaliteli bir iş gücü istihdam edebilirler (Werner, 2000:8).

Çalışan alımı, seçkin çalışanları işe alma yolunda atılan ilk adımdır. Bir kuruluşun işe alım stratejisi ne kadar başarılı olursa, başvuru havuzu o kadar güçlü olur, dolayısıyla işe alınan çalışanlar o kadar güçlü olur. Gatewood ve Field'a (1998) göre, işe almanın üç geleneksel amacı şunlardır: (a) Asgari maliyetle iş başvuru havuzunu artırmak, (b) kuruluşun işgücünün demografik bileşimine ilişkin yasal ve sosyal yükümlülüklerini yerine getirmek ve (c) düşük nitelikli veya yanlış becerilere sahip başvuruların yüzdesini azaltarak seçim sürecinin başarı oranını artırmaya yardımcı olmak (Brock ve Buckley, 2013:273-274).

Seçim, bir işte daha başarılı olma olasılığı olanları tanımlamak (ve işe almak) için başvuru sahipleri arasında farklılaştırma sürecidir. Bir organizasyondaki seçim yöntemlerinin dört ana işlevi yerine getirmesi önemlidir: bilgi toplama, tahmin, karar verme ve bilgi verme (Mutsuddi, 2011:43-44). İnsan kaynakları, kaynaklarını belirledikten, potansiyel çalışanları aradıktan ve onları bir kuruluştaki işlere başvurmaları için teşvik ettikten sonra, yönetim, doğru çalışanları doğru zamanda seçme işlevini yerine getirmek zorundadır. Seçimdeki açık yol gösterici politika, doldurulmamış her iş için en kalifiye ve uygun iş adayını seçme niyetidir. Seçim kararının amacı, kalifiye adaylar havuzundan işi en başarılı şekilde yapabilen bireyi seçmektir (Rao, 2009:51).

Genel olarak insan kaynakları, farklı uzmanlıklar gerektiren belirli bir iş türü için sınırlıdır. Örneğin, veri iletişimini içeren bir iş, bilgisayar ağlarında becerilere sahip bir insan kaynağı gerektirir (Tsai vd., 2003:168).

30.1.1. İlk Seçim

Bu aşamada, eldeki aday adaylarının sayı ve niteliğine bağlı olarak tamamı ya da bir kısmı aday olarak belirlenip aday belirleme amaçlı kıyaslamalar yapılır. Yeterli sayıda aday belirlendikten sonra bir sonraki aşamaya geçilir (Ertürk, 2011:107).

Başvuru Formu: Başvuru formları ve özgeçmişler, iş başvurusunda bulunanlar hakkında potansiyel olarak çok faydalı bilgiler içerir. Bu belgelere güvenmenin en büyük dezavantajı, yanlış olabilmeleri veya başvuru sahibinin niteliklerini abartmaları olabilir. Başvuru formuna iş başvurusunda bulunan tarafından imzalanacak ve ideal olarak başvuru sahibini dürüst olmaya teşvik edecek olan "bildirilen tüm bilgilerin doğru olduğunu" belirten bir beyan eklenir. Başvuru formunda sadece işle ilgili bilgiler istendiğinden ve seçim kararlarında kullanılması yasa dışı olan bilgilerin (medeni durum, boy ve kilo gibi) yer almadığından emin olunmalıdır (Fried, 2002:136).

Öz Geçmiş Kontrolleri: Başvuru formuna ek olarak özgeçmiş, referans mektubu ve bonservis de istenebilir. Özgeçmiş, bireyin kendisi tarafından hazırlanan ve kendisinin eğitimi, deneyimi, çalıştığı yerler, yaptığı işler gibi geçmişteki iş yaşamı ve sahip olduğu yetenekler hakkında bilgi verir. Referans mektubu, adayı tanıyanları aday hakkında bilgi vermek amacı ile yazdığı mektuptur. Bonservis, adayın daha önce çalıştığı iş yerinden ayrılırken aldığı kendisinin çalışma niteliklerini belirtir. Bu bilgiler geçmişe ilişkin davranış kalıplarını tahmin etmek için ölçüt olarak kullanılır (Yüksel, 2007:110-111). Referans ve arka plan kontrolleri seçim sürecinde önemli bir rol oynar ve işe alınan her çalışan için her zaman gerekli kontrolleri yapmanız gerekir. Maalesef, eski işverenler referans verme konusunda işi zorlaştırarak ve çoğu zaman çalışma tarihleri, iş unvanları ve son maaşının ötesinde bilgi sağlama konusunda isteksiz davranabilmektedirler (Grensing-Pophal, 2010:50).

30.1.2. Asli Seçim

30.1.2.1. Testler

Kişilerin özelliklerini belirlemek amacıyla birçok test geliştirilmiştir. Yönetimin işin gerekleri ile ilgili kişisel boyutları ölçen testleri seçmesi veya geliştirmesi ve adaylara uygulaması gerekir (Can vd., 2012:174). Test kullanımı ciddi ve zor bir iştir. Her şeyden önce, bütün bireysel özelliklerin testlerle aynı doğrulukta ölçülmesi ve değerlemesi pek mümkün değildir. Örneğin sağlık testleri ile kişilerin sağlık durumlarını veya uyuşturucu bağımlılıklarını; bilgi testleri ile çeşitli konulardaki bilgilerini; performans testleriyle sözgelimi araba, bilgisayar kullanma ya da el göz koordinasyonu becerilerini, belki yeterli doğrulukta ölçebilirsiniz. Fakat, özellikle kişilerin psikolojik ve zihinsel yönlerini testlerle değerlenmesi daha zordur. Çünkü insanların mizaç, karakter, zekâ gibi ruhsal/zihinsel yönleri, soyut ve daha karmaşık ve belirsiz bir nitelik gösterir (Acar, 2015:141). Genel zihinsel yetenek testlerinin, kişilik testlerinin ve dürüstlük testlerinin kullanılması, bu nesnel, güvenilir ve geçerli seçim araçlarını kullanmayan rakiplere

karşı rekabet avantajı elde etmek için muhtemelen yardımcı olacaktır (Risavy vd. 2019:70).

Yetenek Testleri: Bu testler, bir adayın yeni bir iş veya beceri öğrenme kabiliyetini ölçmektedir. Bu testler yoluyla bir kişinin algısal veya entelektüel kapasitesindeki özellikleri veya kusurları tespit edilebilir (Shivarudrappa, 2010:44). Genel yetenek testleri genellikle eleştirel akıl yürütme, sözel akıl yürütme, sayısal akıl yürütme, ince el becerisi ve mekanik yetenek testlerini kapsamaktadır (Wolf ve Jenkins, 2002:5).

Başarı Testleri: Başarı testleri, başvuru sahiplerinin bir şeyler bildiklerini iddia ettiklerinde yapılır. Bir kuruluş deneyimli adaylar almak istediğinde belirli bir başarının değerini ölçmek için daha kullanışlıdır (Rao, 2009:61). Başarı testleriyle bireyin neler bildiği ve neler yapabildiği öğrenilebilir. Ölçülen bilgiler bireyin eğitim, yetiştirilme ve iş deneyimine dayalıdır ve testlerle bireyin edinmiş olduğu bilgi veya becerilerindeki maksimum başarısı ölçülmeye çalışılır. Başarı testleri yazılı, sözlü veya uygulamalı olabilir. Yazılı ve sözlü testler açık, anlaşılır olmalı, kavram kargaşasına yer vermemek için konunun uzmanları ve test uzmanlarının ortak çalışmalarıyla hazırlanmalıdır (Yüksel, 2007:113).

Zekâ Testleri: Zekâ testleri, bir kişinin genel entelektüel yeteneğini veya zekâ bölümünü (IQ) ölçer ve yeni problemlerle başa çıkabilecek zihinsel kapasiteye sahip olup olmadığını bilmemizi sağlar. Bir çalışanın dil, hafıza, tümevarım, muhakeme, algılama hızı ve mekansal görselleştirme (Shivarudrappa, 2010:45), düşünme, bellek, mantık, öğrenme hızı, anlama, kavrama gibi düşünsel yeteneklerini ölçmeyi amaçlar. Zekâ testlerinin kültürel farklılıklardan etkilendiği, bir kültür için geliştirilmiş zekâ testinin diğer bir kültürde zekâ düzeyini açıklayıcı nitelikte olmadığı bilinmelidir (Yüksel, 2007:114). Zekâ, soyutlamalar (kavramlar) ile doğru kavrama, akıl yürütme ve problemleri çözme yeteneğidir. Zekâ, iş performansının en iyi tahmincisi olmasına rağmen, işe alımda zekânın tek başına kullanılması insanları seçmenin en iyi yolu olduğu sonucunu ortaya çıkarmaz. İş performansına ilişkin daha iyi tahminler üretmek için zekâ ile birlikte diğer tahmin ediciler de kullanılmalıdır (Schmidt, 2009:9).

Kişilik Testleri: Bilişsel yetenek dışında iş performansıyla ilgili faktörler bulunur ve bu faktörlerin iş başarısını tahmin etmek için kullanılması seçim sisteminin olumsuz etkisini azaltarak geçerliliği artırmanın bir yolu olarak yetenek testine ilave olarak kişilik testi eklenebilmektedir (Thomas ve Scroggins, 2006:35). Kişilik testleri, bir bireyin değer sistemine, duygusal tepkilerine, olgunluğuna ve karakteristik ruh hallerine dair ipuçlarının keşfedilmesini sağlar

(Rao, 2009:62). Kişilik testinin özellikle yönetim çalışanı seçimi ve ekip oluşturma faaliyetleri için yararlı olduğu görülmektedir (Risavy vd. 2019:70).Günümüzde, kişilik testleri kâğıt ve kalemle yapılan değerlendirmelerden çevrimiçi, bilgisayarlı değerlendirmelere geçiş yapmıştır. Ayrıca, teknoloji, özellikle yapay zekâ, algoritmaların kullanımı yoluyla bireylerin kişiliklerinin değerlendirilmesinin yanı sıra testler üzerindeki geri bildirim sürecini otomatikleştirerek kişilik testinde dönüşüm sağlamıştır (Kumar, 2019:17).

Performans-Simülasyon Testleri:

Simülasyonlar genellikle değerleme merkezleri, durumsal yargı testleri ve iş örneklemesi olmak üzere üç kategoride test tekniğinden oluşur. *Değerleme merkezleri*nde; verilen bir senaryoyla ilgili nasıl başa çıkabileceklerinin yazılmasının istendiği *sepet içi alıştırmalar*, adaylardan oluşan bir gruptan sınav görevlilerinin her adayın liderlik ve iletişim becerilerini değerlendireceği işle ilgili bir sorunu tartışmasının istendiği *lidersiz grup tartışmaları,* işle ilgili bir durumda başka bir bireyle etkileşime girilen ikincisinin genellikle adaya yanıt veren eğitimli bir rol oyuncusundan oluştuğu *rol yapma testleri* bulunur. *Durumsal yargı testleri*nde adaylara başvurdukları işte karşılaşabilecekleri bir durum sunulur. İş *örneklemesi*nde adaylar işte yapacakları fiili görev türleri üzerinde test edilir (Kumar, 2019:15-16).

30.1.2.2. İş Görüşmesi (Mülakat)

İş görüşmesi (mülakat), personel seçiminde kullanılan en yaygın prosedürlerden biridir. Mülakat, bir adayın sözlü yanıtlarına dayanarak gelecekteki iş performansını ve bir rolle uyumluluğunu tahmin etmek için kullanılan bir araç olarak tanımlanır. Mülakatlar durumsal mülakatlar, davranışsal mülakatlar ve teknik mülakatlar olarak alt bölümlere ayrılır. Durumsal görüşmede, kuruluşta karşılaşılabilecek benzer bir durumda adayın yeteneklerini ve problem çözme becerilerini değerlendirmeyi sağlamak için adaylara işle ilgili ikilemler sunulur ve bu tür durumlarla karşılaştıklarında ne yapacakları sorulur. Davranışsal görüşmede, işle ilgili olan önceden belirlenmiş durumları kapsayan adayın geçmiş durumlardaki davranışları ile ilgili yaptıkları bir hata ve nasıl çözüldüğü gibi sorular sorulur. Durumsal görüşmeye benzer şekilde, davranışsal görüşme işverenin bir adayın kişiliğini, çalışma durumlarını ele alma yeteneğini ve becerilerinin değerlendirmesini sağlar. Teknik görüşme, adaya özellikle iş rolüyle ilgili teknik sorular sorulduğunda gerçekleşir. Teknik mülakatlar ağırlıklı olarak mühendislik ve bilgisayar bilimleriyle ilgili işlerde kullanılır, çünkü bu meslekler zor beceriler gerektirir (Kumar, 2019:7-10).

İş görüşmesi, seçim sürecinde en önemli adımdır. Bu adımda, görüşmeci aday hakkında elde ettiği bilgileri çeşitli yollarla, iş gerekliliklerıyle ve görüşme sırasında kendi gözlemleriyle elde ettiği bilgilerle eşleştirir (Rao, 2009:63). Seçim görüşmesi sürecinde hem organizasyon hem de birey tarafından kararlar alınmaktadır. Görüşmede, hem görüşmeci hem de başvuru sahibi, birbirleriyle ilgili sonraki karar verme süreçlerinde kullanılan izlenimlerini oluştururlar (Ferris,1990:122). Görüşmelerin yapılabileceği yer, odanın hazırlanması ve görüşme oturumunun oluşturulması düşünülmelidir. Adayların doğal performans gösterebilmeleri amacıyla rahat edebilmeleri için bütün çaba gösterilmelidir (Bryson, 2006:79).

Adaya öğrenilmek istenen özellikleri ile ilgili sorular sorulur; aynı zamanda adayın da iş ve işletme hakkında soru sormasına imkân tanınır. Görüşmede iki taraf vardır: Görüşmeci(ler) ve görüşülen aday(lar). Görüşmecilerde bulunması gereken en temel nitelikler; personel seçilecek işleri ve bu işlere alınacak personelde aranan nitelikleri ve bunlardan özellikle hangilerinin görüşmede değerleneceğini bilmeleri ve görüşmecilik özelliklerine sahip olmalarıdır. Bu özellikler arasında, nesnellik ve görüşme/değerlendirme hatalarına düşmemek özellikle önemlidir. Adaylarla niçin, neye göre ve nasıl görüşüleceğini bilmeyen görüşmecilerle yapılan mülakatların geçerli ve güvenilir sonuçlar vermesi beklenmemelidir (Acar, 2015:146).

Görüşmenin; yapay ortamlarda, kısa süre içerisinde, sınırlı bilgilerle, aday hakkında kesin yargıya varılmak zorunda kalınması, uzman olmayan kişilerce yapıldığında yanlış değerlendirmelere gidilebilmesi, görüşmenin görüşmeyi yürütenin aday hakkındaki ön yargılarından etkilenmesi, psikolojik baskı nedeniyle adayın kendini yeterince tanıtma imkanının kısıtlanması gibi sonuçlara yol açması, görüşmenin sakıncalarıdır (Yüksel, 2007:116-117).

Günümüzde mülakatlar çoğunlukla yüz yüze yapılmakla birlikte internet üzerinden de yüz yüze iş görüşmeleri yapılabilmektedir. Özellikle uluslararası ve küresel işletmeler ile home office çalışma yapan sanal organizasyonlarda görüşmeci ile adayın fiziksel olarak uzak mesafelerde bulunması halinde bu yöntem kullanılabilmektedir. Bir ülkede ya da bölgede ihtiyaç bulunan bir iş ile ilgili olarak; önce varsa yerelde yetkili kişinin ön görüşme yapması sağlanmakta, olumlu görüşü halinde sonrasında başka bir ülkedeki yetkili kişi ile yine internet üzerinden iş görüşmesi gerçekleştirilmekte ve eğer o kişinin de olumlu görüşü gerçekleşir ise, esas karar verici olan daha başka bir ülkede bulunan görüşmeci ile internet üzerinden nihai iş görüşmesi yapılarak işe seçim süreci sonlandırılabilmektedir. Ülkemizde de günümüzde bu yöntemle seçim yapılarak faaliyet gösteren işletmeler aktif olarak bulunmaktadır.

30.1.3. Elektronik İşgören Seçimi

Sistemler tipik olarak insan kaynakları yönetim sistemleri olarak adlandırılır ve İK profesyonellerine İK bilgilerini ve süreçlerini yönetme yeteneği verir. Bir insan kaynakları yönetim sistemi'nin parçası olarak, elektronik insan kaynakları bilgi sistemleri, kurumsal paydaşlara internet veya intranetler aracılığıyla İK bilgilerine ve belirli İK işlevlerine erişim sağlar. Tahmin edilebileceği gibi, insan kaynakları yönetim sistemlerinin kuruluşlara bir dizi önemli fayda sağladığı düşünülmektedir. Örneğin, araştırmacılar ve uygulayıcılar bu yeni sistemlerin (a) İK verimliliğini artırdığı, (b) maliyetleri azalttığı, (c) İdari yükleri azalttığı, (d) İK planlamasını kolaylaştırdığı ve (e) İK profesyonellerinin kuruluşlarda stratejik veya iş ortağı olmalarına izin verdiğini ifade etmektedirler. Ayrıca elektronik insan kaynakları bilgi sistemlerinin (a) daha eski iş başvuru sahipleri gibi bazı grupların üyeleri üzerinde olumsuz bir etkisi olması ve (b) kişisel mahremiyeti ihlal etme potansiyeline sahip olmak gibi endişelerde bulunmaktadır (Stone ve Dulebohn, 2013:2-3).

Son yıllarda personel alımında iş ilanlarını duyurmak veya e-işe alım için internet kullanımı artarak daha popüler bir yöntem haline gelmiştir. İşletmeler e-işe alım yoluyla, 24 saat iş ilanlarını verebilirler. Başvuru sahipleri, işe alım organizasyonuna başvuruları sunmak için hızlı cevap verme ve düşük maliyet avantajı olan e-posta kullanma imkânına sahiptir. Kuruluşlar, iş ilanlarının kapsamlı detaylarını web sitelerinde yayınlayabilir. E-işe alım, internetin küresel erişiminden dolayı ulusal ve uluslararası geniş bir işgücü piyasası kaynaklı iş başvuruları elde etmek için de uygundur (O'Meara ve Stanley, 2013:85).

İşletmelerin internet üzerinde yer alan web sitelerinde insan kaynağı bölümlerinin hazırlamış olduğu eleman ihtiyaç duyuruları, iş başvuru formları bulunmaktadır. Böylelikle iş görüşmeleri, başvuru değerlendirme gibi prosedürler eş zamanlı (online) olarak gerçekleştirilebilmektedir. Bununla birlikte işletmeler işe alım ve iş ilanı gibi uygulamaları profesyonel olarak bu işi yapan firmaların kurumsal web siteleri üzerinden de gerçekleştirebilmektedir. Bu durum işletmelere daha fazla zaman tasarrufu sağlamaktadır. Ayrıca iş başvurusu yapan insan kaynağı açısından da önemli avantajlar sağlamaktadır. İşletmeler bu yolla işe alım sürecini hızlandırırken üye oldukları sitelerde istedikleri zaman iş ilanı yayınlayabilme ve bunları değerlendirme şansına sahip olmaktadır. Bu şekilde bürokratik engeller ve zaman sorunu daha kolaylıkla çözümlenebilmektedir (Güler, 2006:21).

30.1.4. Seçim Uygulama Örnekleri

Ülkemizdeki birçok firmada olduğu gibi, 2023 yılında Türkiyenin 500 büyük sanayi kuruluşu İSO 500'de ilk beşe giren üç firma (Tüpraş, Ford Otomotiv ve Toyota) ve 2023 yılındaki Türkiye İhracatçılar Meclisince yayınlanan Türkiye'nin ilk 1000 ihracatçısı listesinde 1. olan Türk Hava Yolları örnek alınarak yapılan incelemede ön bilgilendirmeler de yaparak web üzerinden online başvuru aldıkları görülmektedir.

TÜRK HAVA YOLLARI web sitesinde Kariyer sayfası (https://careers.turkishairlines.com/tr-TR/) üzerinden duyurularını yapmakta ve aday bilgilendirme sayfasında eşsiz bir kariyer fırsatı başlığı ile başlayarak kabin ekibi, idari/teknik birim çalışanı, kokpit ekibi, uluslararası çalışan, yeni mezun/öğrenci bölümlendirmesi yaptıkları görülmektedir. Yeni mezun/öğrenci bölümünde seçim sürecinin genel yetenek ve ingilizce sınavı, video mülakat, grup mülakatları, ingilizce mülakatı, envanter uygulaması, ik ve iş birimi teknik mülakatı, belge kontrolü aşamalarından oluştuğu ve "İşe başlatma gerçekleştirildikten sonra çalışan için planlanan oryantasyon programı ile Ortaklığın bazı yerleşkelerine ziyaretler düzenlenip Ortaklığın üniteleri ve işleyişi hakkında detaylı bilgilendirme yapılır." İfadesinin paylaşıldığı görülmektedir (THY, 20.11.2024).

FORD OTOSAN kariyer sayfasında Ford Otosan Ailesine Katılmak İçin İzleyeceğin Adımlar başlığı altında, ofis çalışanları için kariyer.net, linkedin, peoplise, üniversite aktiviteleri, FO kariyer, toptalent, youthall üzerinden başvuru aldıklarını ifade etmektedirler. Sonrasında ingilizce sınavı, online vaka çalışmaları, online envanter ve mülakat (kişilik envanteri ve yetkinlik bazlı mülakat), ilgili yöneticilerle mülakatlar, onay ve teklif aşamaları ile işgören seçim sürecini yürümektedirler. Ayrıca Staj ve yetenek programları bölümleri bulunmaktadır (FORDOTOSAN, 20.11.2024).

TÜPRAŞ kariyer sayfasında "Siz de Tüpraşlı Olmak İster Misiniz?" başlığı altında "Yeni arkadaşlarımıza kariyer yolculuklarında rehberlik ediyor, özel tasarlanan eğitim ve gelişim programları ile liderlik ve teknik yetkinliklerini geliştirmelerine destek oluyoruz. Çalışma arkadaşlarımızın mesleki bilgi ve becerileri ile kişisel yeteneklerinin geliştirilmesi için Türkiye'de ve yurt dışında sektörün önde gelen iş okulları ve üniversiteleri ile iş birlikleri yapıyoruz." ifadelerinin paylaşıldığı görülmektedir. Öğrenciler ve yeni mezunlar için staj programları, genç yetenek programı, profesyoneller başlığı altında bilgilendirme yapılmaktadır. Kariyer fırsatları için ise Koç Kariyerim ve LinkedIn web sayfalarına yönlendirme yaparak iş gören seçim duyurularını yapmaktadırlar (TÜPRAŞ, 20.11.2024).

TOYOTA TÜRKİYE OTOMOTİV kariyer sayfasında Toyota'da kariyer başlığından sonra Tanışalım mı? Toyota'da Yolculuk, Toyotalı Ol bölümlerinin olduğu görülmektedir. "'"Toyota'lı olmaya varım!" diyorsan aşağıdaki linklerden açık pozisyonlarımızı inceleyebilir, sana uygun pozisyonlara hemen başvurabilirsin. Başvurunu heyecanla bekliyoruz!" ifadelerinden sonra kariyer.net ve linkedin'e yönlendirme yapıldığı ve işgören ilanlarına yönlendirildiği görülmektedir. Kariyer sayfasında ayrıca Toyota'da yolculuk başlığı altında eğitim ve gelişim programları, performans sistemi, rotasyon imkânı, çalışma modeli, izinler, çalışma kültürü hakkında bilgiler paylaşılmaktadır (TOYOTA, 20.11.2024).

Benzer şekilde daha birçok kurumsal firmada da görüleceği gibi işletmeler bünyelerinde birlikte çalışacakları kişilerle ilgili seçim süreçlerinde titiz davranmakta, seçim süreçleri ile ilgili adaylara bilgilendirmeler yapmakta, doğrudan veya elektronik ortamlar ile iletişim kanalları oluşturmakta ve sonuçta hem adaylar için hem de kurumları için en doğru sonuca ulaşmak istemektedirler.

30.2. EĞİTİM VE GELİŞTİRME PROGRAMLARI

Günümüzde en kârlı yatırım eğitim olup yatırımcıya birkaç yıl içinde karşılığını vererek sermaye ve kâr sağlamaktadır. Kuruluşlarının potansiyeli olarak insanlar, kuruluşun en büyük itici ve yaratıcı gücüdür. Üretim sürecinde belirleyici rol ve öneme sahiptirler. Değişimin uygulanmasının, ek değer oluşturmanın, iş verimliliğinin geliştirilmesinin ve gelecekteki performansının arkasındaki itici gücün taşıyıcılarıdırlar. Kuruluşun belirlenen amaç ve misyonunun gerçekleştirilmesi çalışanların iş için yeterlilik derecesine, çalışma alışkanlıklarının durumuna, yaratıcılığına ve motivasyonuna bağlıdır. Kuruluşlar, İKY ile yürüttükleri politikalar, uygulamalar ve süreçler aracılığıyla, çalışanlarının gelişimini teşvik ederler, çalışanlar üzerinde güçlü motivasyon ve kimlik etkisi olan yöntem ve araçlar ararlar. Farklı eğitim ve gelişim programları her zamankinden daha önemli hale gelmekte ve çalışanların bilgi, yetkinlik, yetenek, motivasyon ve memnuniyetini artırmaya hizmet etmektedir. Eğitim/öğretimin bir insan ihtiyacı olduğu gerçeği özellikle önemlidir. Öğrenme yoluyla birey kişisel gelişimini sağlar, kendi potansiyelini, bilgilerini, ilgi alanlarını, kişisel tatminini yükseltir, organizasyonunun performansını etkiler ve daha geniş anlamda da tüm toplumu etkiler. Eğitim ve öğretim, kişisel ve örgütsel gelişimin önemli faktörleridir (Przulj ve Vjestica, 2017:126).

Eğitim, birey, grup ve/veya organizasyon düzeyinde performansı artırmak için tasarlanmış planlanmış programlardan oluşur. Artan performans, bilgi, beceri, tutum ve/veya sosyal davranışta ölçülebilir değişiklikler olduğu anlamına gelir

(Cascio, 1998:262). Eğitimin amacı; eğitim programlarının temelindeki bilgi, beceri ve davranışlara personelin sahip olması ve onların günlük faaliyetlerinde bunlara başvurmalarıdır (Noe, 2009:4).

Kuşkusuz eğitim faaliyetleri, çalışanların yeni koşullara veya ortamlara uyumunu kolaylaştırmak, bu ortamlarda karar verme ve sorun çözme yeteneklerini artırmak için sürekli bir insan kaynakları yönetimi işlevidir. Eğitim, çalışanlara verilen önemin bir göstergesidir ve insana yapılan yatırımların önemli bir kanadını oluşturmaktadır. Çalışanlar açısından, masrafları firmalar tarafından karşılanan eğitim programlarına katılım kendilerini ayrıcalıklı hissetmelerini, bilgi ve becerilerini artırmalarını sağlayabilmektedir. Bu sayede eksik hissetmeden daha motive bir şekilde görevlerini yerine getirebilirler (Ozkeser, 2019:803).

Eğitim, bireye bilgi, beceri ve yetenek kazandırarak bir değişimi gerçekleştirmesi sürecidir. Bu değişim gerçekleştirme süreci, önce kişinin değişimi ile başlar, bunu örgütsel değişim ve sonra da toplumsal değişim izler. *Yetiştirme,* belirli bir işin gerektirdiği nitelik ve yeteneklerin bireye kazandırılmasına ilişkin eğitsel faaliyetlerdir. *Geliştirme*, kişide bulunan bilgi ve yeteneklerin mevcut işi için yeterli düzeyde olsa bile, hem bireyin verimli çalışması hem de farklı pozisyonlarda istihdamı için kendisine yeni bilgi ve yeteneklerin kazandırılması ya da mevcut olanların geliştirilmesidir. Görüldüğü gibi yetiştirme ve geliştirme eğitimin birer türü niteliğindedir (Özçelik, 2015:165-166).

Yöneticilerin kuruluşlarında çalışanların eğitim ihtiyaçlarını belirlemek için kullanabilecekleri dört yöntem vardır (Engetou, 2017:6):

1. İş gereksinimleri analizi. Uygun iş tanımında belirtilen beceri ve bilgiler incelenir. Gerekli becerilere sahip olmayan çalışanlar bir eğitim programına adaydır.

2. Örgütsel analiz. Bir organizasyonun etkinliği, başarıları ve farklılıkların nerede olduğunu belirlemek için analiz yapılır. Örneğin, yüksek devir hızına veya düşük performans kaydına sahip bir departmanın üyeleri ek eğitim gerektirebilir.

3. Performans değerlendirmeleri. Her çalışanın çalışması, işi için belirlenen hedeflere göre ölçülür.

4. İnsan kaynakları araştırması. Yöneticilerin yanı sıra yönetici olmayanlardan da işyerlerinde hangi sorunları yaşadıklarını ve sorunları çözmek için hangi eylemlerin yapılabileceğine inandıklarını açıklamaları beklenir. Eğitim ihtiyaçları hemen belirlenir, insan kaynakları bölümü beklenen ve gerçekleşen sonuçlar arasındaki boşluğu kapatmak için uygun eğitim çabasını başlatmalıdır. Eğitim

planı geliştirme, eğitim dersi tasarlama, eğitmen seçme ve eğitmenleri hazırlamaları gerekir.

30.2.1. Eğitim Türleri

Biçimsel Eğitim: Biçimsel eğitim programları, kurum içi ve kurum dışı olmak üzere; şirket çalışanları için tasarlanmış özel programlar, üniversitelerce sunulan kısa kurslar, MBA programları ve üniversite programlarıdır. Bu programlar uzmanlarca verilen konular, işletme oyunları, simülasyonlar, macera öğrenmeler ve müşterilerle yapılan toplantıları içerebilir (Noe, 2009:312). Bu kapsamda belediyelerce verilen yaygın eğitim kapsamındaki kurslarda verilen eğitimler, ülkemizde gerçekleştirilen eğitimlerin örneklerindendir.

İş Tecrübeleri ve Teknik Yetenekler: İş tecrübeleri, ilişkiler, problemler, istekler, görevler veya personel işlerinde karşılaşacakları diğer özellikler ile alakalıdır. İşlerinde başarılı olmak için, personel yeni beceriler elde etmeye zorlanmalı, kendi beceri ve bilgilerini yeni bir yolla uygulamalı ve yeni tecrübelerde uzmanlaşarak becerilerini geliştirmelidirler (Noe, 2009:312).

Kişilerarası ilişkiler: Çalışanlar birlikte çalıştıkları çalışma arkadaşları, ast ve üstleriyle iletişim içerisinde bulunurlar ve performanslarının gelişimi için bu önemlidir. İhtiyaç halinde işgörenler, şirket ve şirketin hakkında bilgilerini daha tecrübeli organizasyonel bir üye (danışman veya koç) ile interaktif artırabilir ve becerilerini geliştirebilirler (Noe, 2009:334).

Problem Çözme Becerileri: Bireylerin gerek günlük yaşamlarında gerekse de çalışma yaşamlarında karşılaştıkları ve çözmek durumunda kaldıkları birçok problem bulunmaktadır. Özellikle örgütlerin amaçlarına ulaşabilmeleri ve sürdürülebilirlikleri için karşılaştıkları problemleri etkili ve verimli bir şekilde çözmek son derece önemlidir. Bu önem kapsamında problem çözme ve bu beceriye sahip olma da o derece önemlidir (Seçer ve Kanbur, 2021:35). Yöneticiler ve diğer çalışanlar için problem çözme eğitimi, neden-sonuç ilişkisini belirlemek, alternatifleri geliştirmek, analiz etme ve alternatifler arasında seçim yapma kadar düşünme, akıl yürütme ve problem tanımlama becerilerini kuvvetlendirme faaliyetlerini kapsamaktadır (Robbins ve Judge, 2017:561).

30.2.2. Eğitim Yöntemleri

İşletmelerde eğitim yöntem ve tekniklerinin seçimi eğitilebilecek kişiye, konuya, zamana ve maliyete göre değişebilmektedir. Genellikle yönetici eğitimi ile yönetici olmayanların eğitimi arasında fark vardır. Yönetici olmayanların eğitimi daha çok beceriye dönük iken yönetici eğitimi daha çok kavramsaldır (Yüksel,

2007:203). Kurumlar tarafından kullanılan en popüler eğitim ve gelişim yöntemleri iş başında ya da iş dışı eğitim olarak sınıflandırılabilir (DeCenzo ve Robbins, 1996:243).

İş Başında Eğitim: İş başında eğitim, yeni veya tecrübesiz personelin, işi yapan çalışma arkadaşlarını veya yöneticilerini gözlemlemek ve onların davranışlarını taklit etmek yoluyla öğrenmelerini ifade eder. Yeni işe alınan personelin eğitimi, yeni teknoloji geldiğinde personelin beceri seviyelerinin yükseltilmesi, personelin bir departman veya iş biriminde çapraz eğitimi ve terfi alan personelin yeni görevlerine oryantasyonu konularında yararlıdır (Noe, 2009:235). İş başında eğitim, çalışanlara çalışma ortamlarında işteyken eğitim verme yöntemidir. Bu eğitimin amacı, çalışanların normal çalışma koşullarına aşina olmalarını sağlamaktır. Eğitim süresi boyunca işçiler makine, ekipman, cihaz, malzeme vb. kullanımına doğrudan dahil olacaklardır. Çalışanların işin yürütülmesi sırasında ortaya çıkabilecek zorluklarla nasıl başa çıkacaklarını anlamalarına yardımcı olur. Bu eğitimin ana fikri, amirin veya daha deneyimli çalışanların eğitimi belirli bir görevin nasıl yerine getirileceğini gösterdiği yerde yaparak öğrenmektir. Öğrenciler, yöneticinin talimatlarını takip ederek görevi yerine getirirler. Bu yöntem, basitliği nedeniyle şirketler tarafından mevcut ve gelecekteki çalışanları eğitmek için yüksek oranda kullanılmaktadır. İş başında eğitim, çıraklık, koçluk, staj, iş rotasyonu, iş eğitimi gibi faaliyetleri içerir (Engetou, 2017:8).

İş Dışında Eğitim: İş dışı eğitim, belirli bir süre için orijinal çalışma ortamından uzakta bir yerde düzenlenen bir başka eğitim yöntemidir. İş alanı dışında bir yerde bu eğitim yönteminin amacı, çalışanlara sadece öğrenmeye odaklanabilecekleri huzurlu bir alan vermektir. Tam bir teorik bilgi için kursiyerlere öğrenme materyali sağlanır. Kursiyerler bu eğitimler sırasında bakış açılarını ve görüşlerini ifade edebilirler. Ek olarak, yeni ve yenilikçi fikirleri araştırabilirler. Vaka çalışmaları, konferanslar, görsel-işitsel yayınlar, seminerler, simülasyonlar, rol oynama ve dersler çalışanın iş dışında eğitim sırasında deneyimlemesi gereken bazı temel sistemlerdir. Maliyetli eğitim yöntemlerinden biridir. Eğitim yerinin seçimini, çalışanlar için tesislerin düzenlenmesini, eğitimi vermek için uzmanların işe alınmasını gerekebilir (Engetou, 2017:8-9).

E-Eğitim: Bilgisayar ve iletişim teknolojileri kullanılarak, eğitim-öğretim sürecinde öğretmenin ve öğrencinin fiziksel olarak aynı ortamda bulunmadığı bir eğitim tekniğidir. Öğrenci, öğretmene ihtiyaç duymaksızın e-öğrenme nesneleriyle bireysel hızına uygun öğrenme aşamalarını göz önünde bulundurarak bireyselleştirilmiş eğitim-öğretimini tamamlayabilmektedir (Altıparmak, 2011:321). E-öğrenme, teknoloji katkısı ile internet üzerinden yapılan eğitim ve geliştirme etkinliklerine verilen genel isimdir (Ertürk, 2011:150). E-eğitimin alt yapısını

oluşturan, çeşitli araçları (internet, video, Cd vb.) günümüzde sadece-eğitimle bağlantılandırmak yanlış olur. Bugün geleneksel eğitim yöntemlerinin birçoğunda, e-eğitimin alt yapısından yararlanılmaktadır. Günümüzde geleneksel eğitim ile e-eğitim içiçedir. Ancak burada e-eğitimden kasıt, bu araçlar kullanılmasına rağmen bireylere geleneksel bir ortamda (sınıf, yönetici gözetimi, panel vb.) eğitim verilmemesi, sanal sınıfların oluşturulması, ya da bireyin tek başına sanal ortamdan yararlanarak eğitilmesidir (Özçelik, 2015:204). Yıllar geçtikçe, daha fazla sayıda kuruluş e-öğrenme ve daha az sınıf eğitimi yoluyla artan teknolojiyle verilen eğitim sunacaklarını öngörmektedir (Arthur, 2004:200).

30.2.3. Çalışanın Öğrenme Tarzına Uygun Eğitim Verme

İyi öğretmenler, öğrencilerinin farklı şekillerde öğrendiklerini bilirler ve çoklu öğretim yöntemleri kullanırlar: ders öncesinde okuma ödevleri verirler, ders verirler, kavramları örneklendirmek için görsel araçlardan faydalanırlar ve öğrencilerin grup projelerine, vaka analizlerine, canlandırmalara ve deneysel öğrenme alıştırmalarına katılırlar. Tek öğrenme tarzına bağlı kalma, söz konusu tarz yoluyla iyi şekilde öğrenemeyen kişileri dezavantajlı hale getirir (Robbins ve Judge, 2017:564).

30.3. PERFORMANS DEĞERLEME

30.3.1. Performans

Performans, önceden belirlenmiş olan çalışma sürecine ve yapılacak işin niceliğine göre çalışanların gösterdikleri başarının derecesidir. Aynı zamanda çalışanların elde ettiği başarı derecesi o işle ilgili daha önce elde edilmiş sonuçlarla da kıyaslanarak da değerlendirme yapılabilir. Bu yolla elde edilen sonuç da performans olarak adlandırılır (Güney, 2014:182). Yöneticiler zorlu ancak ulaşılabilir hedefler koyar, performansı değerlendirir ve geri bildirimde bulunur. Astların gelişmesi için imkanlar sağlar ve yüksek performansın vurgulandığı bir iklimi teşvik eder (DenHartog vd., 2004:563). Performans değerleme, kuruluşların çalışanları değerlendirmek ve yetkinliklerini geliştirmek, performanslarını artırmak ve ödülleri dağıtmak istedikleri çeşitli faaliyetler için genel bir başlık haline gelmiştir (Fletcher, 2001:473).

Kişi, işine birtakım özelliklerini taşır ve bu özelliklerini kullanarak, kendisine verilen görevleri maksimum düzeyde yerine getirmeye çalışır. Kişi, işinde iyi bir performans gösterdiği takdirde, ekonomik ve sosyal yönden fırsatlar elde eder, ilerler, terfi yoluyla yükselir. Örgütün üyeleri maksimum düzeyde görevlerini yerine getirirse kişi başarılı olur ve üstün performans oluşur (Bingöl, 2016:373). Araştırmacılar performansı oluşturan üç tür davranış olduğunu savunmaktadır:

Bir mal ya da yönetim görevlerine katkıda bulunan görev ve sorumlulukların yerine getirildiği *görev performansı*, talep edilmediği halde diğerlerine yardımda bulunmak gibi örgütün psikolojik çevresine katkıda bulunan *örgütsel vatandaşlık* ve örgüte *zarar verici eylemler*dir (Robbins ve Judge, 2017:565).

30.3.2. Performans Değerleme, Önemi ve Amaçları

Performans değerleme, çalışanların tanımlanmış olan işlerinde elde ettikleri başarı, gelişme ve ilerlemeyi gerçekleştirme düzeyinin belirli bir zaman dilimi içerisinde ölçülmesidir (Fındıkçı, 2012:297).

Formal değerlendirmelerin, performans planlama ve hedef belirleme, performans geri bildirimi ve koçluk sağlama, çalışan gelişimi, danışmanlık ve planlama, performansı tazmin etme ve terfi kararları için potansiyel olarak etkili bir araçtır. Eğer bir kuruluş, özellikle yönetsel gelişmeyi teşvik etmek için bir araç olarak formal performans değerlendirmelerin kullanımına büyük ölçüde güvenecekse etkili bir değerlendirme sistemi kullanmalıdır (Longenecker, 1997:212).

Çalışan kişi açısından değerlendirme süreci süreklilik gösterir. Öncelikle işe alma aşamasında bir değerlendirmeye tabi tutulan kişi, işletmedeki yaşamı boyunca belirli aralıklarla ve belirli amaçlarla yeniden değerlendirilecektir. İşe alınırken kişi o anda sahip olduğu bilgi, beceri ve yetenek, ayrıca gelecekte kendisinden beklenen özellikleri açısından değerlendirilir. Daha sonraki değerlendirme aşamalarında ise, kişinin işi başındaki performansı incelenir. Böylece kişinin işletme içindeki o anki konumu, gelişimi, elde edeceği ödüller ve gelecekteki pozisyonu bu çalışmalarla belirlenir (Uyargil, 2015:211).

Bir işgören, işe kabul edilip yerleştirildikten ve belirli bir iş için eğitildikten sonra, iş performansının beklenen ölçütlerine nasıl ulaşacağını bilmek hakkına sahip olur. İşgörenin ilk amiri, ona bu konuda bilgi vermekle sorumludur. İlerleme umudu çoğu çalışan için önemlidir. Çalışanlar, performanslarını iyileştirmek ve kendilerini daha iyi işlere hazırlamak için neler yapabileceklerini bilmek isterler (Bingöl, 2016:377). Yöneticiler açısından da değerleme çalışanlar kadar önemlidir. Çalışanların başarısı aynı zamanda yöneticilerin başarısı olarak da kabul edilmektedir. Dolayısıyla performansları objektif ve doğru değerlendirilen işgörenler yöneticilerinde başarısını yükseltir. Yöneticiler performans değerleme sayesinde çalışanlarını daha iyi tanırlar ve verimlilikleri hakkında sağlıklı bilgiler elde ederler (Güney, 2014:185-186).

Bireysel performansın sağlıklı ve adil standart ve kriterler aracılığı ile belirlenerek ölçülmesi, bu konuda kişilere bilgi verilmesi ve kişisel performansın geliştirilerek örgütsel etkinliğin artırılması (Uyargil, 2015:215), personel konularında

yükselme, eğitim, uyarı, eleştiri, aşama indirimi, transfer, işten çıkarma gibi alınacak kararların temel ilkelere oturtulması (Sabuncuoğlu, 2009:186), çözüm getirici programların geliştirilmesi için işgören kabiliyet ve yeteneklerinin ortaya çıkarılması, çalışanlara örgütün performanslarını nasıl gördüklerini belirten geri bildirim sağlanması ve liyakate dayalı ücret artışlarını içeren ödül dağıtımına temel oluşturması (Robbins ve Judge, 2017:565) personel değerlemede temel amaçlardır.

30.3.3. Değerlenecek Nitelikler

Görev Çıktıları: Görev çıktılarında sonuçlar esas alınır ve çalışanların yaptıkları işin sonucunda ortaya çıkan ürünler değerlendirilir. Üretim miktarı, maliyeti, satış hacmi, satış miktarı, müşteri memnuniyeti, elde edilen kâr, işletmenin finansal durumu gibi çıktılar esas alınarak alt, orta ve üst yönetim için farklılaşan görev çıktıları değerlenir. Ölçülebilir hedefler oluşturulabildiği için görev çıktılarının değerlendirilmesi kolaylıkla yapılabilir.

Davranışlar: Görev çıktıları yoluyla ölçülebilir hedefler oluşturmanın zor olduğu zihinsel çaba gerektiren durumlarda kişinin davranışının değerlendirmeye alınması gerekebilmektedir. Geleneksel değerlendirmede bir kişiyi belirli bir kişisel özelliğe sahip olarak tanımlarken davranışsal değerlendirme, kişinin belirli durumlardaki davranışını tanımlar. Geleneksel değerlendirmede bir kişi otorite çatışması veya endişeli bir kişiliğe sahip olarak tanımlanabilirken davranışsal değerlendirmede "kişiye bir üst tarafından bir emir verildiğinde, kişi tartışır ve alaycı açıklamalar yapar" ifadeleri kullanılabilir. Davranışsal değerlendirmede, tartışmanın ve karşılık vermenin sonuçları amirin emri geri çekmesinden, amirin tartışan kişiyi cezalandırmasına kadar herhangi bir şey olabilecek şekilde tanımlamaya devam edilir (Trent, 2022). Grubun performansının bütün olarak değerlendirilmesi grup üyelerinin ayrı ayrı gruba katkılarını belirlemekten daha kolaydır.

Kişilik Özellikleri: İşletmeler açısından çalışanların kişilik özellikleri, iş performansını diğerlerine göre daha az etkilemekle birlikte gözardı edilemeyecek ve değerlenebilecek bir konudur. Çalışanların kişilik özelliklerinin ölçümü işe alım esnasında yapılabildiği gibi sonrasında da yapılabilecek kişilik envanteri testleri ile gerçekleştirilebilmektedir. Test sonucu ortaya çıkan kişilik özelliklerine göre işveren kişiyi değerlendirebilmektedir.

30.3.4. Değerlendiricilerin Belirlenmesi

En Yakın Üst veya Amir Tarafından Değerleme: Kişinin, işini nasıl yaptığını, başarılı ya da başarısız olduğu noktaları, kendini hangi konularda nasıl geliştirmesi gerektiğini en iyi bilen o kişinin ilk üstüdür. Çünkü aralarındaki sürekli iletişim ve çoğunlukla da fiziksel yakınlık nedeni ile astın performansını en iyi ilk düzeydeki üstü gözlemleyebilir. Bunun sonucunda da kişinin organizasyon ve bölüm amaçlarına ne şekilde katkıda bulunacağını, onun performansını en iyi biçimde ilk üst amir planlar (Uyargil, 2015:223).

İş Arkadaşları ve Astlar Tarafından Değerleme: Aynı birimde çalışan kişilerin birbirlerini daha yakından tanıyacağı varsayımı ile birbirlerinin performansını değerlendirmesi istenebilir. İş arkadaşlarının gün boyunca birlikte çalıştığı takım arkadaşını yakından gözlemleyebilme fırsatını bulacağı bir gerçektir (Sabuncuoğlu, 2009:192). Birlikte çalıştığı arkadaşları tarafından değerlendirme yapılabileceği gibi astlar tarafından da değerlendirme yapılabilir. Yönetici ile birlikte çalışan astlar yöneticiyi en iyi tanıyan kişilerdendir.

Kendi Kendini Değerleme: Kişinin kendi kendini değerlemesidir. Yönetici çalışana kendi kendisini değerlemek üzere bir değerleme formu verir ve kişi kendisini nasıl algılıyor ve görüyorsa o şekliyle değerlendirir (Sabuncuoğlu, 2009:192).

Müşteriler Tarafından Değerleme: Bu performans değerleme yöntemi daha çok hizmet sektöründe olumlu sonuçlar verir. Çünkü hizmet sektöründe müşteri ile çalışanlar karşı karşıyadır. Dolayısıyla müşteriler çalışanların tutum, davranış ve performanslarını çok yakından gözlemleyip objektif değerlemeler yapabilir (Güney, 2014:200). İşletme müşteri ilişkileri bu yol ile daha sağlam temellere oturtulmaktadır. Personele ilişkin olarak kendisinden görüş bildirilmesi istendiğinde, müşteri söz konusu işletmeye daha fazla bağlanmakta ve işletme ile müşteri arasında daha uzun süreli ilişkiler gelişebilmektedir (Uyargil, 2015:223).

Komite veya Grup Tarafından Değerleme: Komite veya grup tarafından değerlendirme, birden fazla yönetici tarafından yapılır. Değerlendirme işini yapan kişi en yakın amir olmasına karşın, üst yöneticiler de değerlendirmeye katılır. Değerlendirme konusunu bilen birkaç kişinin sadece üst tarafından tek başına elde edilenden daha fazla veri sağlayabilmeleri nedeniyle bu yöntem tercih edilebilmektedir (Bingöl, 2016:391).

360 Derece Değerleme: Geleneksel olarak, bir çalışanın performans analizi esas olarak tek bir geri bildirim kaynağından, yani onun en yakın yöneticisinden

yapılırdı. 360^0 geribildirim, akranlar, müşteriler, astlar, patronlar ve hatta öz değerlendirme gibi çeşitli kaynakları içeren bir kavramdır. Bu bilgiler, bir çalışanın üretkenliği en üst düzeye çıkarmak için güçlü ve zayıf yönlerini belirlemek ve ayrıca bu yetkinlikler ile ilgili profesyonel konumunu anlamasına yardımcı olmak için kullanılır (Baroda vd., 2012). Çoğunlukla değerlendiriciler, değerlendirenin üstleri, akranları ve astlarıdır. Daha az yaygın olarak ise dahili veya harici müşteriler gibi diğer paydaşlar değerlendirici olarak katılır. Sürecin temel dayanağı, değerlendirilen kişiyle farklı ilişkileri olan bireylerin, o kişinin iş performansına ilişkin farklı bakış açılarına sahip olmasıdır. Bu farklı bakış açılarından elde edilen veriler birleştirilerek, puan alan kişinin güçlü yönleri ve gelişim ihtiyaçlarının daha eksiksiz bir resminin oluşturulması mümkün olmalıdır (Craig ve Hannum, 2006:117).

30.3.5. Performans Değerleme Yöntemleri

Performans değerleme yöntemlerine bakıldığında en çok kullanılan başlıca yöntemler; grafik değerleme yöntemi, kritik olay yöntemi, derecelendirme ve puanlama yöntemi, kontrol listesi yöntemi, zorunlu seçim yöntemi, puan tahsis yöntemi, davranışsal değerleme yöntemi, ikili karşılaştırma ve sıralama yöntemi, 360 derece performans değerleme (Erşahan, 2014:247-255) olarak görülmektedir. Bu bölümde bazı değerleme yöntemleri ele alınacaktır.

Grafik Değerleme Yöntemi: Grafik değerleme yönteminde, bir bölümde veya küçük bir işletmede çalışan işgörenler listede alt alta yazılır ve karşılarında yer alan çok yetersiz, yetersiz, normal, yeterli ve çok iyi gibi değerlendirme tablosunda işaretlenir. Böylelikle toplu olarak tek tabloda kişilerin bulundukları performans noktaları görülür ve diğerleriyle kolaylıkla karşılaştırılabilir (Sabuncuoğlu, 2009:201).

Kritik Olay Yöntemi: Bu yöntem, değerlendiricinin her çalışanın tüm olumlu ve olumsuz davranışlarının bir kaydını tutmasını gerektirir. Çalışanın zamanlanmış performans değerlendirmesinde bu kayıt, çalışanın performansıyla ilgili ayrıntılı tanımlama geliştirmek için kullanılır. Bu teknik, yöneticilerin daha yakın tarihli olaylara daha fazla ağırlık verdikleri "yenilik eğilimin" nden kaçınmalarına yardımcı olur (Arthur, 2004:135).

Derecelendirme ve Puanlama Yöntemi: Çalışanların yaptıkları işle ilgili bir çok özellikleri (iletişim becerileri, arkadaşlık ilişkileri, karar verme ve planlama yeteneği, inisiyatif kullanabilme, araç ve gereçleri kullanabilme, amirlerine karşı saygısı, kılık kıyafetine önem verme, bağlılık, devamlılık vb. gibi) belirlenir ve bu özellikler için bir değerleme tablosu oluşturulur. Belirlenen bu özellikler ön-

ceden dereceleri tespit edilmiş bir ölçekte değerlendirmeye tabi tutulur. Bu yöntemle yöneticiler, işgörenlerin belirli bir dönemdeki çalışma durumlarını dikkate alarak başarısı, becerisi, yeteneği, iş arkadaşları ve yöneticilerle ilişkisi, uyumu ve sorumluluk alma gibi özelliklerini ön planda tutarak objektif, sistemli ve düzeni olarak değerleme yaparlar (Güney, 2014:211-212).

Davranışsal Derecelendirme Yöntemi: Kritik olayların önemli unsurlarını ve grafik değerleme yöntemindeki tutumları birleştirir. Değerlendirme uzmanı çalışanları maddelere göre bir süreç boyunca değerlendirir ancak bu maddeler genel açıklamalar ve özelliklerden ziyade işteki gerçek davranışların örneklerini içerir (Robbins ve Judge, 2017:566). Davranışlar ayrı olarak belirlendikten sonra değerlendiriciler davranışları derecelendirirler.

30.3.6. Karşılaştırma Yöntemleri

Bireyler diğer bireylerle karşılaştırılır. Bu yöntemler mutlak ölçüm cihazı olmayıp göreceli standartlardır. En popüler olanları bireysel sıralama ve grup sıralamasıdır.

Bireysel Sıralama: Bu değerlendirme türünde bireyler en yüksekten en düşüğe doğru sıralanır. Birinci ve ikinci çalışan arasındaki farkın 21. ve 22. çalışan arasındaki farka eşit olduğu varsayılmaktadır. Bu yöntemde yönetici, her kişiyi çalışma standartlarından farklı olarak başkalarıyla karşılaştırır (Dessler, 2000).

Grup İçi Sıralama: Değerlendiriciler tarafından çalışanların, en üst sıradan beşli grupta ya da başka bir beşli grupta bulunacakları şekilde sıralama yapılmasıdır.

30.3.7. Performans Değerlemede Yapılan Hatalar

Hoşgörü Hatası: Her değerlendiricinin, değerlendirmelere karşı standart oluşturan kendi değer sistemi vardır. Gerçek veya mevcut performansa ve kişisel sezgilere göre, bazı değerlendirmeler yüksek ve düşük seviyelerdedir. Birincisi pozitif hoşgörü hatası, ikincisi negatif hoşgörü hatası olarak kabul edilir. Değerlendiriciler, değerlendirmelerinde pozitif olarak hoşgörülü olduklarında bireyin performansı abartılır yani olması gerekenden daha yüksek puan alır. Benzer şekilde negatif hoşgörü hatası, performansı olduğundan az göstererek bireyi düşük değerlendirir (DeCenzo ve Robbins, 1996:335).

Hale Etkisi: Bir değerleyicinin bir personeli belirli bir iş alanındaki mükemmelliğine bakarak, diğer alanlarda da olduğundan yüksek değerlendirmesidir. Bu durumun tersi de geçerlidir. Belirli bir iş alanında başarısız olan bir personel diğer alanlarda da başarısızmış gibi düşünülebilir (Can, 2012:239).

Yeni gerçekleşen olaylardan etkilenme: Değerlendiricilerin, işgörenin en yeni performansına dayanarak değerlendirmelerini belirlediği durumdur. Hâlbuki değerlendirmeler uzun süreler sonrasında yapılmalıdır (Cascio, 1998:322).

Kontrast hatalar: Kontrast hata, bir çalışanın değerlendirmesi, daha önce değerlendirilen başka bir çalışanın performansı nedeniyle yukarı veya aşağı doğru önyargılı olduğunda ortaya çıkar. Kontrast hataları büyük ihtimalle, puanlayıcıların çalışanları en iyiden en kötüye doğru sıralamaları gerektiğinde ortaya çıkar. Değerlendirici kısa bir süre içinde çok sayıda çalışanı değerlendirirse, bu hatanın meydana gelme ihtimali daha yüksektir (Tziner ve Kopelman, 2002). Başka bir deyişle, bir değerlendiricinin takdir notu, kendisinden hemen önce takdir edilen başka bir değerlendiricinin notundan etkilenebilir (Boachie-Mensah, ve Seidu, 2012 :78).

Kişisel Önyargılar: Değerlendiricilerin önyargılı olarak işgörenleri değerlemesidir. Genellikle geçmişteki ilişkiler, cinsiyet, din, dil, ırk, bölgecilik gibi durumlar etkileyebilmektedir.

Pozisyondan etkilenme: Değerlendiricinin değerlendirdiği kişiden çok kişinin yüksek pozisyonundan etkilenerek yüksek puan verme eğilimi içerisine girmesidir (Sabuncuoğlu, 2009:221). Tersi olarak düşük pozisyonlardakilere de düşük puan verme ortaya çıkacaktır.

Ortalama Eğilimi: Değerlendirici tarafından çalışanların ortalamaya yakın değerlendirilmesi durumudur. Çalışanın performansını derecelendirmek için kullanılan gerçek ölçüm veya derecelendirme sisteminin dikkatli bir şekilde tasarlanması gerekir. Çalışanları sıralayan bir performans değerlendirme sistemi sayısal bir derecelendirmeye göre, çok sayıda ortalama performansa yol açma eğilimindedir. Örneğin, en iyi beş olmak üzere 1-5 arasında bir ölçek kullanılırsa, çalışanların çoğunluğu üç olarak derecelendirilecektir. Bu onların gerçek performansını yansıtıyor olsa da, çok az insan ortalama olarak adlandırılmaktan memnun olur (Boice ve Kleiner, 1997:199).

30.3.8. Etkili Bir Performans Değerleme Sistemi Nasıl Sağlanabilir?

Mükemmel bir sistemin mevcut olmamasına karşın, her sistem belirli özelliklere sahip olmalıdır. *İş ile ilişki*li faktörler değerlendirmede kullanılması, yöneticiler ve astlar, değerlendirme döneminden önce *performans beklentileri* konusunda anlaşmaya gitmesi, değerlendiricinin süre ve işlemler açısından *değerlendirmede standardizasyon* gerçekleştirmesi etkili bir değerlendirme için gereklidir (Bingöl, 2016:405-406).

Bazı değerlendiriciler, değerlendirme sürecini sevdikleri veya sevmedikleri çalışanları ödüllendirmek veya cezalandırmak amacıyla siyasi bir fırsat olarak görmektedirler. Kesin performans değerlendirmelerini teminat altına alacak koruyucu önlemler olmamasına rağmen; değerlendiricilerin sayısını arttırarak daha kesin bilgi edinme ihtimalinin arttığı *çoklu değerlendiricilerin kullanılması*, belirsizlikleri azaltmak için değerlendiricilerin sahip oldukları uzmanlık alanlarında işgörenleri değerlendirme yapmalarının esas alındığı *seçici selektif değerlendirme*, değerlendiricileri neye bakmaları gerektiği, çalışanın davranışını detaylı şekilde tanımlama gibi performansı ölçecek konularda eğitildiği *değerlendiricilerin eğitimi*, işgörenlere geri bildirim, süreçle ilgili açık iletişim kanalı, önyargısız ve kanıtlara dayalı son karardan oluşan *usule uygun süreçle çalışan sağlama,* gibi yöntemlerle söz konusu süreç daha nesnel ve adil hale getirilebilir (Robbins ve Judge, 2017:570-571).

30.3.9. Değerlendirme Görüşmesi – Geri Bildirim

Yönetici ile astlar arasında yüz yüze gerçekleştirilir. Yönetici; çalışanların performans açısından gerçek durumlarını bilmeleri ve kendilerini geliştirerek performanslarını artırmaları için çalışanlara geri bildirim yapmalıdır.

Bir performans yönetimi programında etkin geri bildirim tasarlamak, bireysel ve takım performansını artırır ve işletmeyi daha etkili hale getirir. Etkili geri bildirim süreçleri ile çalışanlar ilerlemelerini görebilir ve bu da çalışanları performans hedeflerine başarıyla ulaşmaları için motive eder. Performans değerlendirme sürecinde çalışanların standartlar üzerindeki performanslarını ele alan etkin ve zamanında geribildirim, başarılı bir performans yönetimi programının temel bir bileşenidir. Çalışanların ne kadar iyi performans gösterdiklerini zamanında bilmeleri gerekir. Çalışanların iyi yaptıkları veya iyileştirilmesi gereken alanlar varsa onlara söylenmesi gerekir (Mutsuddi, 2011:88-89).

Yönetici, başarılı bir performans geri bildirimi yapmak için değerlendirme görüşmesi öncesi, görüşme esnası ve görüşme sonrasında neler yapacağını bilmelidir. Bu anlamda değerlendirme görüşmesi öncesinde yönetici, astları ile sık sık performansları hakkında iletişim kurmalı, performans geribildirimi ve değerlendirme görüşmesi hakkında eğitim almalı, "anlat ve sat" yerine "problem çözme" yaklaşımı kullanmayı planlamalı, astları performans geri bildirim görüşmeleri için hazırlamalıdır. Değerlendirme görüşmesi esnasında yönetici, astları katılıma teşvik etmeli, kişiliği ve tavrı değil performansı değerlendirmeli, açık olmalı, aktif bir dinleyici olmalı, yıkıcı eleştiriden kaçınmalı, gelecekteki gelişmeler için karşılıklı olarak kabul edilebilir hedefler belirlemelidir. Değerlendirme görüş-

mesi sonrasında yönetici, astları ile sık sık performansları hakkında iletişim kurmalı, periyodik olarak hedeflere yönelik ilerlemeyi değerlendirmeli ve performansa bağlı organizasyonel ödüller uygulamalıdır (Cascio, 1998:325-326). Organizasyonel ödüller vermek çalışanları motive edecektir (Lawler, 2003:397).

KAYNAKÇA

ACAR A.C. (2015). İnsan Kaynakları Planlaması ve İşgören Seçimi, Ömer Sadullah vd., İnsan Kaynakları Yönetimi. Yenilenmiş 7. Baskı, Beta Yayın, İstanbul, ss. 87-157.

ALTIPARMAK, M., KURT, İ. D. ve KAPIDERE, M. (2011). E-öğrenme ve uzaktan eğitimde açık kaynak kodlu öğrenme yönetim sistemleri. XI. Akademik Bilişim Kongresi. 2 - 4 Şubat 2011 İnönü Üniversitesi, Malatya

ARTHUR, D. (2004). Fundamentals of Human Resources Management: EBook Edition, AMACOM, ProQuest Ebook Central, http://ebookcentral.proquest.com/lib/sutcu/detail.action?docID=1043627.

ARULRAJAH, A. A., OPATHA, H. H. D. N. P. ve NAWARATNE, N. N. J. (2015). Green human resource management practices: A review. Sri Lankan Journal of Human Resource Management, 5(1). 1-16.

BARODA, S., SHARMA, C. AND BHATT, J. K. (2012). "360 Degree Feedback Appraisals- An innovative approach of Performance Management System". International Journal of Management & Information Technology, 1(2), 53-66.

BINA, S., MULLINS, J. K. ve PETTER, S. (2021). Examining Game-based Approaches in Human Resources Recruitment and Selection: A Literature Review and Research Agenda. In HICSS (pp. 1-10). Proceedings of the 54th Hawaii International Conference on System Sciences, 1325-1334.

BİNGÖL D. (2016). İnsan Kaynakları Yönetimi, 10. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, ss.:726.

BOACHIE-MENSAH, F. O. ve SEIDU, P. A. (2012). Employees' perception of performance appraisal system: A case study. International journal of business and management, 7(2), 73-88.

BOICE, D. F. ve KLEINER, B. H. (1997). Designing effective performance appraisal systems. Work study. 46(6), 197-201.

BOOHENE, R. ve ASUINURA, E. L. (2011). The effect of human resource management practices on corporate performance: A study of graphic communications group limited. International Business Research, 4(1), 266-272.

BROCK, M. E. ve BUCKLEY, M. R. (2013). Human resource functioning in an information society: Practical suggestions and future implications. Public Personnel Management, 42(2), 272-280.

BRYSON A. (2006). Managing Human Resources, ed.: Iris Keating ve Ray Moorcroft, Managing the Business of Schools, SAGE Publications. ProQuest Ebook Central, http://ebookcentral.proquest.com/lib/sutcu/detail.action?docID=334467.

CAN H., KAVUNCUBAŞI Ş. ve YILDIRIM S. (2012). Kamu ve Özel Kesimde İnsan Kaynakları Yönetimi, 7. Baskı. Siyasal Kitabevi, Ankara, ss.:498.

CARLESS, S. A. (2009). Psychological testing for selection purposes: a guide to evidence-based practice for human resource professionals. The International Journal of Human Resource Management, 20(12), 2517-2532.

CASCIO W.F. (1998). Managing Human Resources, 5. Basım, McGraw-Hill Companies, ABD, ss.:720.

CRAIG, S. B. ve HANNUM, K. (2006). Research update: 360-degree performance assessment. Consulting Psychology Journal: Practice and Research, 58(2), 117-124.

DE CENZO D.A. ve ROBBINS S.P. (1996). Human Resource Management, 5. Baskı, John Wiley&Sons, ABD, ss.:521

DEN HARTOG, D. N., BOSELIE, P. ve PAAUWE, J. (2004). Performance management: A model and research agenda. Applied psychology, 53(4), 556-569.

DESSLER, G. 2000. Human Resource Management, Prentice Hall, 8. Baskı

ENEH, S. I. ve AWARA, N. F. (2016). Strategic human resource management practices and organizational growth: A theoretical perspective. Global Journal of Social Sciences, 15(1), 27-37.

ENGETOU, E. (2017). The impact of training and development on organizational performance, Yüksek Lisans Tezi, CENTRIA UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES, 26s.

ERŞAHAN B. (2014). Performans Değerleme, İnsan Kaynakları Yönetimi, Ed.: İsmail BAKAN, Gazi Kitabevi, Ankara, ss.:237-265.

ERTÜRK M. (2011). İnsan Kaynakları Yönetimi, 1. Basım, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, ss.:330.

FERRIS G.R., ROWLAND K.M. ve BUCKLEY M.R. (1990) Human Resource Management Perspectives and Issues, 2. Baskı, Allyn and Bacon, Massachusetts, ss.:481.

FINDIKÇI İ. (2012). İnsan Kaynakları Yönetimi, 8. Basım, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, ss.:510.

FLETCHER, C. (2001). Performance appraisal and management: The developing research agenda. Journal of Occupational and organizational Psychology, 74(4), 473-487.

FORDOTOSAN (20.11.2024). https://www.fordotosan.com.tr/tr/kariyer/kariyer-firsatlari/ford-otosan-ailesine-katilmak-icin-izleyecegin-adimlar. Erişim tarihi: 20.11.2024.

FRIED, B. J. (2002). Recruitment and selection. Ed. Fried B.J. ve Johnson J.A., İçinde Human Resources in Healthcare. Washington, USA. Aupha Press.

GRENSING-POPHAL, L. (2010). Human Resource Essentials, 2. Baskı, Society for Human Resource Management, US. ss. 274

GÜLER, E.Ç. (2006). İşletmelerin E-İnsan Kaynakları Yönetimi ve E-İşe Alım Süreçlerindeki Gelişmeler. Ege Akademik Bakış Dergisi, 6(1), 17-23.

GÜNEY, S. (2014). İnsan Kaynakları Yönetimi, 1. Basım, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, ss.:274.

HAWKES,B., CEK, I. VE HANDLER, C. (2018). "The Gamification of Employee Selection Tools: An Exploration of Viability, Utility, and Future Directions," in Next Generation Technology-Enhanced Assessment: Global Perspectives on Occupational and Workplace Testing, J. C. Scott, D. Bartram, and D. H. Reynolds Eds. New York, NY: Cambridge University Press, ss.. 288-313

JACKSON, S. E. ve SCHULER, R. S. (1995). Understanding human resource management in the context of organizations and their environments. Annual review of psychology, 46(1), 237-264.

JANTAN, H., HAMDAN, A. R. ve OTHMAN, Z. A. (2009). Knowledge discovery techniques for talent forecasting in human resource application. World Academy of Science, Engineering and Technology, 50, 775-783.

KLEPIC, I. (2019). Correlation of recruitment and selection of human resources and the performance of small and medium enterprises. Naše gospodarstvo/Our economy, 65(4), 14-26.

KUMAR, R. (2019). The use of personality testing in personnel selection, CMC Senior Theses, https://scholarship.claremont.edu/cmc_theses/2038

KUSUMAWARDANI, R. P. ve AGINTIARA, M. (2015). Application of fuzzy AHP-TOPSIS method for decision making in human resource manager selection process. Procedia computer science, 72, 638-646.

LAWLER, E. E. (2003). Reward practices and performance management system effectiveness. Organizational Dynamics, 32(4), 396-404.

LIS, B. (2012). The relevance of corporate social responsibility for a sustainable human resource management: An analysis of organizational attractiveness as a determinant in employees' selection of a (potential) employer. management revue, 23(3), 279-295.

LONGENECKER, C. O. (1997). Why managerial performance appraisals are ineffective: causes and lessons. Career Development International, 2(5), 212-218.

MEHRABAD, M. S. ve BROJENY, M. F. (2007). The development of an expert system for effective selection and appointment of the jobs applicants in human resource management. Computers & Industrial Engineering, 53(2), 306-312.

MUTSUDDI, I. (2011). Managing Human Resources in the Global Context, New Age International Ltd, ProQuest Ebook Central, http://ebookcentral.proquest.com/lib/sutcu/detail.action?docID=3017442.

NOE R.A. (2009). İnsan Kaynaklarının Eğitimi ve Geliştirilmesi, Çev.: Canan Çetin, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, ss.:503.

O'MEARA, B. ve STANLEY P. (2013). The Handbook of Strategic Recruitment and Selection : A Systems Approach, Emerald Publishing Limited, ProQuest Ebook Central, http://ebookcentral.proquest.com/lib/sutcu/detail.action?docID=1593391.

OZKESER, B. (2019). Impact of training on employee motivation in human resources management. Procedia Computer Science, 158, 802-810.

ÖZÇELİK A.O. (2015). Eğitim ve Geliştirme, Ömer Sadullah vd., İnsan Kaynakları Yönetimi. Yenilenmiş 7. Baskı, Beta Yayın, İstanbul, ss. 163-210.

PRZULJ, Z. ve VJESTICA O.Z. (2017). The impact of training/education on business results and employee satisfaction, European Journal of Economics and Business Studies , 3(3), 126-135.

RAO P.S. (2009). Human Resource Management, Himalaya Publishing House, Mumbai, ss.215.

RISAVY, S. D., FISHER, P. A., ROBIE, C. ve KÖNIG, C. J. (2019). Selection tool use: A focus on personality testing in Canada, the United States, and Germany. Personnel Assessment and Decisions, 5(1), 62-72.

ROBBINS S.P. ve JUDGE T.A. (2017). Örgütsel Davranış, Çev. Ed.: İnce Erdem, 14. Basımdan Çeviri, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, ss.:666.

SABUNCUOĞLU Z. (2009). İnsan Kaynakları Yönetimi, 4. Baskı, Furkan Ofset, Bursa, ss.:365.

SAIFALISLAM, K. M., OSMAN, A. ve ALQUDAH, M. K. (2014). Human Resource Management Practices: Influence of recruitment and selection, and training and development on the organizational performance of the Jordanian Public University. IOSR Journal of Business and Management, 16(5), 43-46.

SCHMİDT, F. L (2009). Select on intelligence. Ed. Edwin A. Locke, İçinde Handbook of Principles of Organizational Behaviour, West Sussex, United Kingdom, Wiley.

SEÇER, A. ve KANBUR, E. (2019). POZİTİF PSİKOLOJİK SERMAYENİN ÇALIŞANLARIN PROBLEM ÇÖZME BECERİLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ. İş ve İnsan Dergisi, 8(1), 33-47.

SHIVARUDRAPPA D. (2010). Human Resource Management, Himalaya Publishing House, Mumbai, ss.188.

STONE, D. L. ve DULEBOHN, J. H. (2013). Emerging issues in theory and research on electronic human resource management (eHRM). Human Resource Management Review, 23(1), 1-5.

THOMAS, S. L. ve SCROGGINS, W. A. (2006). Psychological testing in personnel selection: Contemporary issues in cognitive ability and personality testing. The Journal of Business Inquiry, 5(1), 28-38.

TOYOTA (20.11.2024). https://www.toyota.com.tr/toyotada-kariyer. Erişim tarihi: 20.11.2024.

TRENT, J.T. (2022). Behavioral assessment, Salem Press Encyclopedia of Health.

TSAI, H. T., MOSKOWITZ, H. ve LEE, L. H. (2003). Human resource selection for software development projects using Taguchi's parameter design. European Journal of operational research, 151(1), 167-180.

TZINER, A. ve KOPELMAN, R. E. (2002). Is there a preferred performance rating format? A non-psychometric perspective. Applied Psychology, 51(3), 479–503.

TÜRK HAVA YOLLARI (20.11.2024) https://careers.turkishairlines.com/yeni-mezunogrenci erişim tarihi: 20.11.2024.

TÜPRAŞ (20.11.2024). https://www.tupras.com.tr/tr/tuprasli-olmak-ister-misiniz. Erişim tarihi: 20.11.2024.

UYARGİL C. (2015). Performans Değerlendirme, Ömer Sadullah vd., İnsan Kaynakları Yönetimi. Yenilenmiş 7. Baskı, Beta Yayın, İstanbul, ss. 211-266.

WERNER, J. M. (2000). Implications of OCB and contextual performance for human resource management. Human resource management review, 10(1), 3-24.

WOLF, A. ve JENKINS, A. (2002). The growth of psychometric testing for selection: why has test use increased, will growth continue, and what does this mean for education? (No. 29). Centre for the Economics of Education, London School of Economics and Political Science, 56 s.

YEŞİL S. (2014). İnsan Kaynağının Eğitimi ve Geliştirilmesi, İnsan Kaynakları Yönetimi, Ed.: İsmail BAKAN, Gazi Kitabevi, Ankara, ss.:189-235.

YÜKSEL, Ö. (2007). İnsan kaynakları yönetimi. Gazi Kitabevi.

Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Türkçe Öğrenme Tutumlarının İncelenmesi

Farah Al-rubaye[1] & Hasan Bulut[2]

[1]Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Fakültesi, İstatistik Bölümü, Samsun, Türkiye
ORCID ID: 0009-0003-1194-9932
[2] Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Fakültesi, İstatistik Bölümü, Samsun, Türkiye

1. Giriş

Günümüzün küreselleşmiş dünyasında, kişinin ana dili dışında bir yabancı dil bilmesi son derece önemli hale gelmiştir; hem finansal hem de sosyal açıdan çok dillilik, gerçek etkileşim kurmaya ve dünyayı daha iyi anlamaya yardımcı olur. Giderek artan küreselleşme için dil becerileri giderek daha önemli hale geliyor ve küresel topluluğa ayak uydurmak isteyenler için oldukça gerekli hale geliyor (Lin, 2013).

Yabancı dil, birey veya grupların daha kolay etkileşime girme, ilişki kurma ve çok dilli bir ortama bağlı kalma konusunda daha duyarlı olmasını sağlar. Yabancı dil bilgisi istihdam fırsatına, kültürel alışverişe kapı açar ve milletler arasında karşılıklı anlayış ve dostluğu teşvik eder. Bu çalışmanın yürütüldüğü Türkiye, çok çeşitli kültürlere, dinlere, imparatorluklara ve medeniyetlere ev sahipliği yapan, muazzam bir tarihi geçmişe sahip, insanlık tarihinin ilk yerleşim yerlerinden biri olan ve aynı zamanda İstanbul gibi dünyanın en bilinen şehirlerinden biridir. Ülke 814.578 km² toplam yüzölçümünün % 97'si Asya'da ve % 3'ü Avrupa'da olmak üzere dünyanın stratejik açıdan önemli bir bölgesinde yer almaktadır (Kirkgöz, 2014). Bu stratejik coğrafi konum ve Orta Doğu ile Afrika'ya olan yakınlığı, ülkeyi her yıl binlerce uluslararası öğrenci için bir eğitim merkezi haline getirmektedir. Türkiye, bölgedeki en güvenli ve en gelişmiş ülkelerden biri olarak kabul edildiğinden, Kuzey Afrika'nın yanı sıra Ortadoğu'dan gelen insanların da ana destinasyonu ve çekim merkezi haline geldi. Etkilerini Türklerin tarih sahnesine çıkmasıyla öğrenebildiğimiz Türk dili, geniş bir coğrafyada kullanılan bir dil olmasının yanı sıra kadim bir tarihe de sahiptir.

Türk dili, temas halinde olduğu birçok ülkede öğrenilip kullanılmakta, bazen de ortak dil olarak kullandığı görülmektedir Günümüz Türkiye'sinde bu çalışmalar bir disiplin olarak yürütülmekte ve özellikle bazı kurumlar bu konuda büyük sorumluluk üstlenmektedir. Çoğu zaman bunların en önemlilerinden biri olarak kabul edilen TÖMER, yabancılara Türkçeyi etkili bir şekilde öğretebilmeleri için en nitelikli materyalleri ve öğretmenleri sağlama misyonuyla 1984 yılında kuruldu. Yurtdışında eğitim almak uluslararası öğrenci için en iyi yaşam deneyimlerinden biri olmasına rağmen, bu macera kolay değildir ve uluslararası öğrencilerin karşılaştığı çok büyük zorluklar vardır. Sosyo - kültürel uyum ve Türkçe diline hakim olmak, bu öğrencilerin ilk anda karşılaştıkları iki büyük zorluk olarak görülüyordu.

Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte Türkçe konuşan kardeş ülkeler önem kazandı ve Türkiye bu ülkelerle ekonomik ve siyasi ilişkiler kurarak bu toplum-

larda Türkçe öğrenen kişi sayısını artırdı. Türkiye'de Türkçe öğretim programlarına katılan kökeni Türk olan öğrenciler, diğer yabancı öğrencilerden farklılık gösteriyorlar. Zira, ana dilleri Türkçe ağızı olan bireylere Türkçe öğretiminin aynı gruptaki yabancılara yönlendirilmesi doğru bir yaklaşım değildir (Yağmur, 2013). Türkiye'ye gelerek ya da kendi ülkelerindeki imkanlardan faydalanarak Türkçeyi öğrenen kökeni Türk olan öğrenciler, diğer yabancı öğrencilere kıyasla daha şanslıdırlar, özellikle Türkmenistan, Özbekistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Tataristan ve Kazakistan gibi ülkelerden öğrenciler için durum böyledir; bu öğrenciler kendi ana dilleri olan Türk ağızlarını konuşmakta zorluk çekmedikleri için, Türkçe öğrenirken daha az zorluk yaşarlar (Karatay ve Kartallioğlu, 2012:3). Dil yakınlığı veya uzaklığı, dil öğrenme zorluğunu belirleyen önemli bir faktördür (Atilla, 2002).

Yabancı öğrencilerin genel olarak yabancı dil, özelde ise Türkçe öğrenirken karşılaştıkları zorluklar ve bu dile yönelik tutumları ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında Başak Temel (2019) tarafından konuşmayan öğrencilerin Türkçe öğrenme hakkındaki görüşleri, yabancı öğrencilerin (lisans, yüksek lisans ve doktora) Türkçeyi bir dil olarak öğrenmenin yolu ve onların görüşleri hakkındaki görüşlerini belirtmeyi amaçlayan çalışma yer almaktadır dil öğrenme becerileri. Araştırmanın sonuçları, öğrencilerin en çok zorlandıkları alanların alfabe ve yazma becerileri olduğunu gösterdi. Başka bir çalışmada yabancı öğrencilerin tutumları, Halit ve Nurettin'in (2016) yabancı dil olarak Türkçe öğrenmeye yönelik tutumları ile dil becerilerinin kazanılması arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmasıdır. Yabancı dil olarak Türkçe öğrenme tutumu ile dil becerileri edimi arasındaki ilişki bu çalışmada ortaya konmuştur. Öğrencilerin tutumları ile özellikle okuma, yazma ve konuşma becerileri arasında olumsuz ve düşük düzeyde bir ilişki vardır. Ahmet ve Kürşad (2023) tarafından Türkçe'yi yabancı dil olarak öğrenen öğrencilerin Türkçe öğrenme tutumları ile Türkçe öğrenmeye yönelik motivasyon engelleri arasındaki ilişkileri yapılan çalışma, yabancı öğrencilerin Türkçe öğrenme yönleri ile Türkçe öğrenmede karşılaştıkları motivasyonel engeller arasındaki ilişkileri belirlemeyi amaçlamaktadır. Sonuçlar, orta ve yüksek düzeyde ters ilişkilerin olduğunu göstermiştir. Katılımcıların Türkçe öğrenmeye yönelik tutumları ile alt boyutlar ve motivasyon engelleri arasında düşük düzeyde anlamlılık olduğu görülmektedir.

Yabancılar için Türkçe öğretim programının tüm yönleriyle uzmanlar tarafından hazırlanması gereklidir; bu amaçla, bu alanda uzmanlardan oluşan bir birimin kurulması gerekmektedir. Kurulacak olan birimde, Türkçe öğretim uzmanları, hedef kitle için hazırlanan programın uygunluğunu belirlemek amacıyla eğitim

ve öğrenme uzmanları ile başarı düzeyini belirlemek için ölçme ve değerlendirme uzmanları bulunmalıdır (Unla, 2011).

Her dil gibi, Türkçe de benzersiz ses, biçim ve yapısal özelliklere sahiptir. Bu Türk özellikleri bazı uluslara kolaylıklar sağlarken, diğerleri için zorluklar oluşturabilir. Bu zorlukları yaşayanlar da öğrencilerdir. Bu nedenle, öğrenci görüşlerine uygun olarak sorunların belirlenmesi ve değerlendirilmesi önemli bir çalışmayı hak ederdir.

1.1. Problem Durumu

Türkiye'ye son yıllarda çok sayıda uluslararası öğrencinin gelmesi ve Türkçe programlara yerleşmesinden dolayı bu öğrencilere Türkçe eğitimi verilmesi gün geçtikçe önem kazanmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada farklı ülke ve kültürlerden gelmiş, farklı demografik özelliklerdeki bireylerin aynı TÖMER merkezinde verilen Türkçe öğretimine ilişkin tutumlarının istatistiksel analizler ile karşılaştırılması ve incelenmesine karar verilmiştir.

1.2. Araştırma Soruları

Araştırma sorusu "Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen yabancı öğrencilere dil öğretiminin özellikleri nelerdir? "

Araştırma sorusu çerçevesinde aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Yabancı uyruklu Türkçe öğrencilerinin kişisel olarak dil öğrenmek için kullandıkları etkinlikler/yöntemler ile Türkçe öğrenme tutumlarının arasında nasıl bir ilişki nedir?
- Cinsiyetin yabancı öğrencilerin dil öğrenme özelliklerine etkisi nedir?
- Yabancı öğrencilerin dil düzeyi ile dil öğrenme özellikleri arasındaki ilişki nedir?
- Yabancı öğrencilerin kültürel tutumları ile dil öğrenme özellikleri arasındaki ilişki nedir?
- Yabancı öğrencilerin ana dilleri ile dil öğrenme özellikleri arasındaki ilişki nedir?
- Yabancı öğrencilerin kişilik özellikleri ile dil öğrenme özellikleri arasındaki ilişki nedir?

1.3. Amaç

Türkiye'ye son yıllarda çok sayıda uluslararası öğrencinin gelmesi ve Türkçe programlara yerleşmesinden dolayı bu öğrencilere Türkçe eğitimi verilmesi gerekmektedir. Bu öğrencilerin kendi kullandıkları anadilleri geldikleri ülkelere göre farklılık gösterebilmektedir.

Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Türkçe Öğrenme Tutumlarının İncelenmesi ve öğrencilerin demografik durumu hakkındaki bilginin, özellikle Türkçe öğretimi ve bu derslerde uygulanan eğitim programlarının verimliliğini artıracağına inanılmaktadır. Bu nedenle, bu çalışma Türkçe öğrenen bireylerin demografik verilerini ve öğrenme tutumlarının incelenmesi hedeflenmektedir.

1.4. Dil

Dil kavramıyla ilgili birçok tanım mevcuttur. (TDK) Türk Dil Kurumu'na göre (2005) dil, insanların duygu ve düşüncelerini aktarmak için kelimelerle veya sembollerle yaptıkları anlaşma biçimidir. Dil, insanın dünyadaki konumunu ve değerini belirler. Konuşma yeteneği, insanın en önemli özelliklerinden biridir.

Toplum içinde yaşamayı mümkün kılan ve bireyler ile topluluklar arasındaki iletişimi sağlayan dil, insanların duygularını, düşüncelerini ve isteklerini detaylı bir şekilde ortaya çıkarır ve korur. Alman Dilbilimci Walter Porzig ise bir dili konuşmayı " belirli bir telaffuz tarzının iyi bilgisiyle bir dilbilgisi ve sözlükte tanımlanabilecek" olarak tanımlamaktadır (Porzig, 1985, 8.99). Dil bir gelişim alanıdır ve hem donanım hem de kazanım getirir. Ayrıca, bireylerin doğuştan getirdiği dil donanımı da mevcuttur. Evrimsel süreçte, savaş, göç, iş, evlilik gibi durumlarla farklı insan grupları birbirleriyle iletişim kurmuş ve birbirlerini etkilemiştir. Özellikle teknolojik gelişmelerin getirdiği iletişim ağı, yeni bir dünya oluşturmuştur. Dil, içinde genellikle kültürü barındırır ve hem kültürden etkilenir hem de kültürü etkiler ve nesiller boyunca kültürü aktarır.

Dil, iletişim aracı olarak her alanda rol oynarken aynı zamanda toplumun yaşam deneyimlerini koruyarak ve gelecek nesillere aktararak canlı bir varlık görevi görürdür.

1.5. Ana Dil ve Yabancı Dil

"Ana dil" ve "ana dili" kullanımı bakımından sıklıkla karıştırılan iki kavramdır. Ana dil kavramı daha çok dilin tarihsel gelişim süreciyle, ana dili ise bireysel bir dilin güncel durumu ile ilgilidir. Bu nedenle birbirlerinden farklıdır (Karakaya, 2008). Ana dil kavramındaki "ana" kelimesi temel, esas ve asıl anlamında kullanılmaktadır (Oruç, 2016). Ana dil, Türk Dil Kurumu (2022) Güncel Söz-

lük'ünde " Kendisinden başka diller veya lehçeler türemiş dil. "olarak tanımlanmaktadır Ana dil; ses yapısı ve anlam bakımından birbirinden farklılaşmış olan dillerin ve lehçelerin, köken itibarıyla bilinmeyen bir zamanda birleştikleri dil olarak tanımlanır (Korkmaz, 1992: s. 8). Ana dili, çocuğun ailesinden ve çevresinden edindiği dildir " (Türk Dil Kurumu [TDK] Türkçe Güncel Sözlük, 2022). Ana dili duygu ve düşünceleri dile getirmenin aracı olmanın ötesinde, çocuğa kişilik kazandırır ve içinde bulunduğu toplumla özdeştirir (Ahmet, 2005).

Yabancı dil, bireylerin ana dili dışında ilgi, ihtiyaç veya herhangi bir amaç doğrultusunda bilinçli olarak öğrendiği dildir (Bulut ve Kardaş, 2019, s. 94). Yabancı dil ana dilden sonra öğrenilen, yaşadığı çevrede fonksiyonel olarak kullanılma imkânı bulunmayan, belirli amaçlar doğrultusunda öğrenilen, edinilen dildir (Şahin, 2013, s. 14).

1.6. Yabancı Dil Olarak Türkçe

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi konusundaki çalışmaların yaygınlaşması hem genel olarak Türkçe eğitimini güçlendirecek hem de yabancılara Türkçe öğretilerek Türk dili ve kültürünün tanıtılmasına katkı sağlayacaktır. (Karababa ve Çalışkan, 2012). Türk dilini incelediğimizde Türkçenin Batı Avrupa dillerinden tamamen farklı olduğu görülür.

1.7. Tutum

Tutum, Latince kökenli olan "aptus" kökünden gelmektedir ve "uyum" anlamına gelir. Tutum birçok şekilde tanımlanmıştır. Tutum, düşünceler ve duygularla ilgili unsurları olan ve davranışsal eğilimleri içeren; kişinin bir kişiye, nesneye veya konuya karşı olumlu veya olumsuz duygu veya değerlendirmesidir (Korkut, 1994); insanın herhangi bir durum, konu, nesne, olay vb. karşısında ortaya koyması beklenen davranış biçimi (Temizkan ve Sallabaş, 2009); bir kişinin bir durum, olay veya olgu karşısında sergileyebileceği muhtemel davranış biçimi olarak başka bir şekilde ifade edildiğinde, Inceoğlu'na (2010) göre bir nesneye ilişkin tepki eğilimidir; deneyim ve yaşam tecrübeleri sonucu oluşan, bireyin davranışlarını yönlendiren duygusal ve zihinsel hazırlık durumudur "(Allport, 1935; Akt: Tavşancıl, 2010)" bir psikolojik nesneye yönelik bireyin olumlu veya olumsuz duygulanımı olarak tanımlanabilir "(Erden, 1995, s. 99) olarak tanımlanmaktadır. Tutum doğrudan gözlenemeyen, gözlenen davranışlardan çıkarsama yapılarak o bireye affedilen bir eğilimdir. Diğer bir deyişle " Arkonaç'a (2008) göre, tutum sergilenen bir davranış değil , davranışa hazırlayıcı eğilimdir. Eğitimde başarıyı etkileyen unsurlardan biri, öğrencinin konuya, okula öğretmene ve benzeri unsurlara olan etkileşim yönelik olumlu veya olumsuz tutumudur.

Öğrencinin daha önceki öğrenim deneyimleri, okula ve derslere karşı olumlu ya da olumsuz tutumlar geliştirmesine yol açmaktadır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma tarama modelindedir ve Samsun'da Tömerde aracılığıyla Türkçe dersleri üniversitelerdeki öğrencilerin Türkçeye yönelik algılarını ve ihtiyaçlarını belirlemeyi amaçlayan bir araştırmadır. Taranma modeli araştırma yaklaşımlarından biridir ve mevcut veya devam eden bir durumu olduğu gibi göstermeyi hedefler (Karasar, 2009).

2.2. Verilerin Toplanması

Araştırma verilerinin, ankette katılımcıları tanımak ve arka plan bilgilerini öğrenmek için sorular. Öğrencilerin dil öğrenme tutumlarını belirlemek amacıyla kullanılan Yabancı Dil Öğrenme Ölçeği, Özçelik (2013) tarafından geliştirilmiş olup toplamda 18 madde ve 5 boyut içermektedir. Ölçek maddelerinden m1 - m2 - m3 - m4 - m5 Türkçe dilinin zorluğu : m6 - m7 - m8 Türkçe alfabenin zorluğu ; m9 - m10 - m11- m12 Yabancı öğrencilerin Türkçe öğrenirken karşılaştıkları sorunlar : m13 - m14 - m15- m16- m17 ve m18 ise Mevcut programın uygunluğu. Ölçek 5'li Likert tipinde geliştirilmiş olup 1-Kesinlikle katılmıyorum; 2-Katılmıyorum; 3-Kararsızım; 4-Kesinlikle katılıyorum; 5- Katılıyorum şeklinde puanlanmaktadır.

- *Türkçe dilinin zorluğu:*
    1. Türkçe öğrenilmesi zor bir dildir.
    2. Türkçeyi öğrenmekte zorlanıyorum.
    3. Kendimi yazılı olarak Türkçe ifade edebiliyorum.
    4. Türkçe yazılmış uzun bir metni anlamak benim için zordur.
    5. Her bir becerideki yeterlilik seviyem, Türkçe sözlü ve yazılı iletişimimi sağlayacak kadar yüksektir.
- *Türkçe alfabenin zorluğu:*
    6. Türk alfabesi, yazılması ve telaffuzu zor bazı harfler içerdiğinden öğrenilmesi kolay değildir.
    7. Kelime bilgim akademik bir konu ile ilgili düşüncelerimi yazılı bağlamlarda ifade etmeme yetecek kadar hizmet vermektedir.
    8. Türkçede kelime dağarcığı geliştirme süreci zorludur.

- *Yabancı öğrencilerin Türkçe öğrenirken karşılaştıkları sorunlar:*

    9. Görevleri yazarken sıklıkla sorun yaşıyorum ve daha fazla yardıma ihtiyacım var.
    10. Yazarken doğru kelimeye karar vermem uzun zaman alır.
    11. Yazılı ödevlerde sözcük öğelerinin yanlış kullanımı nedeniyle puan kaybedersiniz.
    12. Yazma becerisini geliştirmek diğer dil becerilerine göre daha fazla zaman ve çaba gerektirir.

- *Mevcut programın uygunluğu:*

    13. Mevcut program, öğrencilerin Türkçe'deki her beceriyi geliştirme gereksinimlerini karşılamaktadır.
    14. Mevcut program yazma becerisini geliştirmek için yeterli girdi ve olanak sağlamamaktadır.
    15. Mevcut programda kelime öğretimi açısından bazı revizyonların yapılması bir zorunluluktur.
    16. Mevcut program Türk alfabesinin öğretiminde etkili bir performans sergilememektedir.
    17. Mevcut programın, konuşmacıların ana dilleri dikkate alınarak.
    18. Mevcut programın, konuşmacıların ana dilleri dikkate alınarak değiştirilmesi ve Türkçe kelimelerin öğretimine daha fazla önem verilmesi gerekmektedir.

2.3. Veri Seti

Araştırmanın örneklemini Ondokuz Mayıs Üniversitesi bünyesindeki TÖMER'de öğrenim gören ve Türkçe seviyeleri A1'den C1'e kadar rastgele seçilmiş 360 öğrenci oluşturmuştur. Katkıda bulunanlar, evrende kullanılan nitel araştırma yöntemlerinden biri olan rastgele örnekleme tekniği (Başkale, 2016) ile seçildi.

Rastgele örnekleme tekniği, evrenin en iyi şekilde yansıtıldığı bir yöntemdir. Araştırma grubuna ait demografik veriler Tablo.1'de bulunmaktadır.

Tablo.1. Çalışma grubunun demografik özellikleri

Değişken		N	%
Cinsiyet			
	Erkek	194	53,9
	Kadın	166	46,1
Ana Dil			
	İngilizce	42	11,7
	Fransızca	39	10,8
	Türkmen	40	11,1
	Arapça	113	31,4
	Diğer	126	35,0
Yaş			
	17-20	153	42.5
	21-24	115	31.9
	25-28	40	11.1
	29-32	34	9.4
	33-36	8	2.2
	37-40	7	1.9
	41-44	3	0.8
Türkçe dil düzeyi			
	A1	54	15,0
	A2	116	32,2
	B1	69	19,2
	B2	55	15,3
	C1	66	18,3

Tablo.1'e göre, çalışma grubunun cinsiyet değişkenine bakıldığında, 194 erkek ve 166 kadın öğrenciden oluştuğu görülmektedir. Çalışma grubunun ana dil değişkeni açısından incelendiğinde, 126 kişinin ana dilinin diğer dillerinden, 113 kişinin Arapça, 42 kişinin İngilizce, 40 kişinin Türkmen ve 39 kişinin ana dilinin Fransızca olduğu görülmektedir.

Katılımcıların 153'ü 17-20; 115'i 20-24; 40'ı 25-28; 34'ü 29-32; 8'i 33-36; 7'si 37-40 ve 3'ü 41-44. Katılımcıların 116'sı A2 , 69'u : B1, 66'sı : C1 , 55'si B2 ve 54'ü ise A1 düzeyindedir.

2.4. Verilerin İstatistiksel Analizi

Bu çalışmada kullanılmış veriler anket yardımıyla toplanmıştır. Oluşturulan anket Arapça, İngilizce ve Türkçe olarak hazırlanmış ve öğrencilere istedikleri formatta anket formu verilmiştir.

Toplandı verilerin niteliği, çalışmalarda izlenen yaklaşım ve sunulan hipotezler dikkate alınarak anket aşağıdaki adımlara göre tasarlanmıştır: En uygun istatistiksel yöntemin belirlenmesi için veriler SPSS programına girilmiş ve analiz edilmiştir. Daha sonra SPSS programında aşağıdaki hesaplamalar yapılmıştır:

- ✓ Analizlerde aritmetik ortalama, frekans, yüzde, Mann Whitney - U, Kruskall Wallis analiz teknikleri kullanılmıştır.
- ✓ Ölçümün güvenilirliğini belirlemek için Chronbach alfa katsayısı hesaplanmıştır.
- ✓ Araştırmaya katılan bireylerin çalışma değişkenlerine ilişkin ifadelere verdikleri yanıtlardaki değişimi belirlemek için karşılaştırma testlerinden yararlanılmıştır.

Yabancı Dil Öğrenme Ölçeği için güvenilirlik, Cronbach alpha analizi ile test edilmiştir. Tablo.2. y'de sonuçlar görülmektedir.

Anketlerin geçerlik ve güvenirliğini ölçmek için Cronbach alfa katsayısı kullanıldı. Cronbach alfa katsayısının değeri sıfır ile bir (0-1) arasında değişmekte olup, en az (%60) değerine eşit olan değeri, araştırmanın geçerliğini yargılamak için kabul edilebilir bir değer olarak değerlendirilmekte, soru formu veya anket için geçerlidir.

Tablo.2. Cronbach Alfa Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Değişkenler	Soru sayısı	Alfa katsayısı
1- Türkçe dilinin zorluğu.	5	0.74
2- Türkçe alfabenin zorluğu	3	0.66
3- Yabancı öğrencilerin Türkçe öğrenirken karşılaştıkları sorunları.	4	0.83
4- Mevcut programın uygunluğu.	6	0.76
Toplam	18	0.80

Tablo.3. Madde ortalamalarına göre benimsenme dereceleri (Hadidan, 2020).

Minimum	Maksimum	Benimsenme derecesi
1.00	1.80	Çok düşük
1.81	2.60	Düşük
2.61	3.40	Orta
3.41	4.20	Yüksek
4.21	5.00	Çok yüksek

Tablo.3'te Benimsenme derecesinin sınırlarını göstermektedir ve 5 kategoriden oluşmaktadır. Aritmetik ortalama 1.00 ile 5.00 arasında sınırlıdır.

Bu aşamada, çalışılan örneklem üyelerinin çalışmanın temalarına ilişkin ifadelere verdikleri tepkileri frekans ve yüzdelere dayalı olarak incelemeyi, aritmetik ortalama ve standart sapmalara göre uyum derecesini belirlemeyi amaçlamaktadır.

- **Türkçe Dilinin Zorluğu değişkenine ilişkin tanımlayıcı çalışma sonuçlarının analizi.**

Tablo.4.de, yabancı öğrencilerin karşılaştığı en büyük zorluğun 3,92 ortalama ve 1,109 standart sapma ve yüksek benimseme derecesi ile M2'de (Türkçeyi öğrenmekte zorlanıyorum) olduğu, ardından 3,80 ortalama ve 1,114 standart sapma ve yüksek düzeyde benimseme ile M1'de (Türkçe öğrenilmesi zor bir dildir) zorluk olduğu açıkça ortaya çıktı., ardından aritmetik ortalama 3,69, standart sapma 1,115 ve yüksek düzeyde benimseme ile M3 (Kendimi yazılı olarak Türkçe ifade edebiliyorum), ardından 3,64 ortalama ve 1,191 standart sapma ve yüksek düzeyde benimseme ile M5 (Her bir becerideki yeterlilik seviyem, Türkçe sözlü ve yazılı iletişimimi sağlayacak kadar yüksektir) . Karşılaştıkları en az zorluk 3,55 ortalama, 1,246 standart sapma ve yüksek düzeyde benimsenme ile (Türkçe yazılmış uzun bir metni anlamak benim için zordur) M4'tür.

Türkçe Dilinin Zorluğu ifadelerinin aritmetik ortalama değeri 3,72 olup bu durum yabancı öğrenciler için Türkçe öğrenmede zorluk derecesinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo.5.de, yabancı öğrencilerin Türkçe alfabenin zorluğu karşılaştığı en büyük zorluğun 3,58 ortalama ve 1,269 standart sapma ve yüksek benimseme derecesi ile M7'de (Kelime bilgim akademik bir konu ile ilgili düşüncelerimi yazılı bağlamlarda ifade etmeme yetecek kadar hizmet vermektedir) olduğu, ardından 3,56 ortalama ve 1,281 standart sapma ve yüksek düzeyde benimseme ile M8'de

(Türkçede kelime dağarcığı geliştirme süreci zorludur) zorluk olduğu açıkça ortaya çıktı. Karşılaştıkları en az zorluk 3,54 ortalama, 1,339 standart sapma ve yüksek düzeyde benimsenme ile (Türk alfabesi, yazılması ve telaffuzu zor bazı harfler içerdiğinden öğrenilmesi kolay değildir) M6'dır.

Türkçe Alfabenin Zorluğu ifadelerinin aritmetik ortalama değeri 3,56 olup bu durum yabancı öğrenciler için Türkçe Alfabenin öğrenmede zorluk derecesinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo.4. Türkçe dilinin zorluğu.

Maddeler	**F %**	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**Aritmetik Ortalama**	**Standart Sapma**	**Benimsenme derecesi**	**Sıralama**
1-Türkçe öğrenilmesi zor bir dildir.	F	15	42	50	146	107	3.80	1.114	Yüksek	2
	%	4.2	11.7	13.9	40.6	29.7				
2-Türkçeyi öğrenmekte zorlanıyorum.	F	13	42	33	146	126	3.92	1.109	Yüksek	1
	%	3.6	11.7	9.2	40.6	35.0				
3-Kendimi yazılı olarak Türkçe ifade edebiliyorum.	F	14	31	118	85	112	3.69	1.115	Yüksek	3
	%	3.9	8.6	32.8	23.6	31.1				
4-Türkçe yazılmış uzun bir metni anlamak benim için zordur.	F	26	48	95	83	108	3.55	1.246	Yüksek	5
	%	7.2	13.3	26.4	23.1	30.0				
5-Her bir becerideki yeterlilik seviyem, Türkçe sözlü ve yazılı iletişimimi sağlayacak kadar yüksektir.	F	25	30	104	93	108	3.64	1.191	Yüksek	4
	%	6.9	8.3	28.9	25.8	30.0				
Aritmetik ortalama							3.72		Yüksek	

- **Türkçe Alfabenin Zorluğu değişkenine ilişkin tanımlayıcı çalışma sonuçlarının analizi.**

Tablo.5. Türkçe alfabenin zorluğu.

Maddeler	**F&%**	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**Aritmetik Ortalama**	**Standart Sapma**	**Benimsenme derecesi**	**Sıralama**
6- Türk alfabesi, yazılması ve telaffuzu zor bazı harfler içerdiğinden öğrenilmesi kolay değildir.	F	37	50	72	85	116	3.54	1.339	Yüksek	3
	%	10.3	13.9	20.0	23.6	32.2				
7- Kelime bilgim akademik bir konu ile ilgili düşüncelerimi yazılı bağlamlarda ifade etmeme yetecek kadar hizmet vermektedir.	F	26	55	77	90	112	3.58	1.269	Yüksek	1
	%	7.2	15.3	21.4	25.0	31.1				
8- Türkçede kelime dağarcığı geliştirme süreci zorludur.	F	23	65	76	80	116	3.56	1.281	Yüksek	2
	%	6.4	18.1	21.1	22.2	32.2				
Aritmetik ortalama							3.56		Yüksek	

- **Yabancı öğrencilerin Türkçe öğrenirken karşılaştıkları sorunları değişkenine ilişkin tanımlayıcı çalışma sonuçlarının analizi.**

Tablo.6.da, yabancı öğrencilerin Türkçe öğrenirken karşılaştığı en büyük sorunları 3,69 ortalama ve 1,257 standart sapma ve yüksek benimseme derecesi ile M12'de (Yazma becerisini geliştirmek diğer dil becerilerine göre daha fazla zaman ve çaba gerektirir) olduğu, ardından 3,58 ortalama ve 1,222 standart sapma ve yüksek düzeyde benimseme ile M11'de (Yazılı ödevlerde sözcük öğelerinin yanlış kullanımı nedeniyle puan kaybedersiniz) zorluk olduğu açıkça ortaya çıktı., ardından aritmetik ortalama 3,43 standart sapma 1,269 ve yüksek düzeyde benimseme ile M10 (Yazarken doğru kelimeye karar vermem uzun zaman alır). Karşılaştıkları en az zorluk 3,41 ortalama, 1,295 standart sapma ve yüksek düzeyde benimsenme ile (Görevleri yazarken sıklıkla sorun yaşıyorum ve daha fazla yardıma ihtiyacım var) M9'dur.

Yabancı öğrencilerin Türkçe öğrenirken karşılaştıkları sorunları ifadelerinin aritmetik ortalama değeri 3,52 olup bu durum yabancı öğrencilerin Türkçe öğrenirken karşılaştıkları sorunları derecesinin yüksek olduğunu göstermektedir.

- **Mevcut Programın Uygunluğu değişkenine ilişkin tanımlayıcı çalışma sonuçlarının analizi.**

Tablo.7.de, Yabancı öğrencilerine göre en uygun Programı 3,79 ortalama ve 1,201 standart sapma ve yüksek benimseme derecesi ile M13'te (Mevcut program, öğrencilerin Türkçe'deki her beceriyi geliştirme gereksinimlerini karşılamaktadır) olduğu, ardından 3,71 ortalama ve 1,211 standart sapma ve yüksek düzeyde benimseme ile M14'te (Mevcut program yazma becerisini geliştirmek için yeterli girdi ve olanak sağlamamaktadır) uygunluk olduğu açıkça ortaya çıktı., ardından aritmetik ortalama 3,55 standart sapma 1,237 ve yüksek düzeyde benimseme ile M15 (Mevcut programda kelime öğretimi açısından bazı revizyonların yapılması bir zorunluluktur), ardından 3,50 ortalama ve 1,242 standart sapma ve yüksek düzeyde benimseme ile M16 (Mevcut program Türk alfabesinin Öğretiminde etkili bir performans sergilememektedir.), ardından 3,49 ortalama ve 1,180 standart sapma ve yüksek düzeyde benimseme ile M18 (Mevcut programın, konuşmacıların ana dilleri dikkate alınarak değiştirilmesi ve Türkçe kelimelerin öğretimine daha fazla önem verilmesi gerekmektedir).

Yabancı öğrencilere göre 3,45 ortalama, 1,259 standart sapma ve yüksek düzeyde benimsenme ile (Mevcut programın, konuşmacıların ana dilleri dikkate alınarak) M17'dır. Mevcut Programın Uygunluğu ifadelerinin aritmetik ortalama değeri 3,58 olup bu durum yabancı öğrenciler için mevcut programın uygunluğu derecesinin yüksek olduğunu göstermektedir

Tablo.6. Yabancı öğrencilerin Türkçe öğrenirken karşılaştıkları sorunlar.

Seçimler / Maddeler	F&%	1	2	3	4	5	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	Benimsenme derecesi	Sıralama
9-Görevleri yazarken sıklıkla sorun yaşıyorum ve daha fazla yardıma ihtiyacım var.	F	28	72	78	81	101	3.41	1.295	Yüksek	4
	%	7.8	20.0	21.7	22.5	28.1				
10-Yazarken doğru kelimeye karar vermem uzun zaman alır.	F	31	54	86	92	97	3.43	1.269	Yüksek	3
	%	8.6	15.0	23.9	25.6	26.9				
11-Yazılı ödevlerde sözcük öğelerinin yanlış kullanımı nedeniyle puan kaybedersiniz.	F	18	57	97	75	113	3.58	1.222	Yüksek	2
	%	5.0	15.8	26.9	20.8	31.4				
12-Yazma becerisini geliştirmek diğer dil becerilerine göre daha fazla zaman ve çaba gerektirir.	F	25	44	76	89	126	3.69	1.257	Yüksek	1
	%	6.9	12.2	21.1	24.7	35.0				
Aritmetik ortalama							3.52		Yüksek	

Tablo.7. Mevcut programın uygunluğu.

Maddeler	F & %	1	2	3	4	5	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	Benimsenme derecesi	Sıralama
13- Mevcut program, öğrencilerin Türkçe'deki her beceriyi geliştirme gereksinimlerini karşılamaktadır.	F	18	37	86	81	138	3.79	1.201	Yüksek	1
	%	5.0	10.3	23.9	22.5	38.3				
14- Mevcut program yazma becerisini geliştirmek için yeterli girdi ve olanak sağlamamaktadır.	F	19	39	101	71	130	3.71	1.211	Yüksek	2
	%	5.3	10.8	28.1	19.7	36.1				
15- Mevcut programda kelime öğretimi açısından bazı revizyonların yapılması bir zorunluluktur.	F	28	43	94	92	103	3.55	1.237	Yüksek	3
	%	7.8	11.9	26.1	25.6	28.6				
16- Mevcut program Turk alfabesinin Öğretiminde etkili bir performans sergilememektedi.	F	23	56	102	75	104	3.50	1.242	Yüksek	4
	%	6.4	15.6	28.3	20.8	28.9				
17- Mevcut programın, konuşmacıların ana dilleri dikkate alınarak.	F	24	56	100	76	104	3.45	1.259	Yüksek	6
	%	6.7	16.5	27.8	21.1	28.9				
18- Mevcut programın, konuşmacıların ana dilleri dikkate alınarak değiştirilmesi ve Türkçe kelimelerin öğretimine daha fazla önem verilmesi gerekmektedir.	F	23	47	110	91	89	3.49	1.180	Yüksek	5
	%	6.4	13.1	30.6	25.3	24.7				
Aritmetik ortalama							3.58		Yüksek	

3. Bulgular ve Yorum

Araştırmanın ilk alt sorununda araştırma grubunun Türkçe öğrenme zorluğu ölçeğinden elde edilen skorlar ve cinsiyet değişkenleri kullanılmıştır. Elde edilen veriler Mann-Whitney U-testi ile test edilmiştir. İlgili sonuçlar Tablo.8'de sunulmuştur.

Tablo.8. Cinsiyet ile TÖZÖ arasındaki ilişkiye yönelik Mann Witney-U testi sonuçları.

Cinsiyet	Kolmogorov-Smirnov P değeri	N	Sıra Ortalaması	Medyan	Min-Max	P
Kadın	0.003	166	180.59	3.5556	2.56-4.56	0.988
Erkek	0.005	194	180.42	3.6111	2.22-4.56	

Tablo.8'den elde edilen Türkçe öğrenme zorluğu ölçeği skorları ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir fark göstermektedir (p değeri = 0,988 > 0,05). Ortalama sıralama skorları incelendiğinde, kadın öğrencilerin skorlarının (180.59) erkek öğrencilerin skorlarından (180.42) daha yüksek olduğu görülmüştür. Kadın öğrencilerin aldıkları Türkçe öğrenme Zorluğu Ölçeği skorları erkek öğrencilere göre daha yüksek olmasına rağmen, bu fark kadın öğrencilerin lehine istatiksel olarak anlamlı bir farklılık oluşturmayacak düzeydedir.

Araştırmanın ikinci alt sorununda, araştırma grubunun Türkçe öğrenme zorluğu ölçeğinden elde edilen skorlar ve öğrencilerin Ana dili değişkenleri kullanılmıştır. Elde edilen veriler Kruskall Wallis-testi ile test edilmiştir. İlgili sonuçlar Tablo.9'da sunulmuştur.

Tablo.9'dan elde edilen Türkçe öğrenme zorluğu ölçeği skorları ile Ana dil değişkeni arasında anlamlı fark olup olmadığı Kruskall Wallis - H testi ile sınanmıştır. Analiz sonucuna göre, araştırma grubunun Türkçe Öğrenme zorluğu Ölçeği skorları ile ana dil arasında anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir (p değeri = 0.905 > 0.05). Ortalama sıralama skorları incelendiğinde, İngilizce konuşan öğrencilerin diğer dilleri konuşan öğrencilere göre daha yüksek skorlara sahip oldukları görülmüştür.

Tablo.9. Anadil ile TÖZÖ arasındaki ilişkiye yönelik Kruskal-Wallis Testi sonuçları.

Anadil	Kolmogorov-Smirnov P değeri	N	Sıra Ortalaması	Medyan	Min-Max	P
Anadil	**Kolmogorov-Smirnov P değeri**	**N**	**Sıra Ortalaması**	**Medyan**	**Min-Max**	**P**
İngilizce	0.200	42	190.26	3.7500	2.56-4.50	0.905
Fransızca	0.200	39	185.95	3.6667	2.89-4.33	
Türkmen	0.200	40	183.86	3.6667	2.61-4.56	
Arapça	0.003	113	187.33	3.6111	2.22-4.56	
Diğer	0.006	126	168.37	3.4722	2.56-4.50	

Araştırmanın üçüncü alt sorusunnda, araştırma grubunun Türkçe öğrenme zorluğu ölçeğinden elde edilen skorlar ve öğrencilerin Yaş değişkenleri kullanılmıştır. Elde edilen veriler Kruskall Wallis-testi ile test edilmiştir. İlgili sonuçlar Tablo.10'da sunulmuştur.

Tablo.10. Yaş ile TÖZÖ arasındaki ilişkiye yönelik Kruskal-Wallis Testi sonuçları.

Yaş	Kolmogorov-Smirnov P değeri	N	Sıra Ortalaması	Medyan	Min-Max	P
17-20	0.087	153	178.17	3.5556	2.39-4.56	0.264
21-24	0.004	115	172.12	3.4444	2.22-4.56	
25-28	0.200	40	205.13	3.6944	2.89-4.39	
29-32	0.200	34	173.81	3.5833	2.61-4.50	
33-36	0.200	8	173.75	3.5833	3.06-4.06	
37-40	0.200	7	221.71	3.6667	3.39-4.28	
41-44	0.000	3	289.83	4.0556	3.94-4.24	

Tablo.10'dan elde edilen Türkçe öğrenme zorluğu ölçeği skorları ile Yaş arasında anlamlı fark olup olmadığı Kruskall Wallis-H testi ile sınanmıştır. Analiz sonucuna göre, araştırma grubunun Türkçe Öğrenme zorluğu Ölçeği skorları ile Yaş arasında anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir (p değeri = 0.264 >0.05). Ortalama sıralama skorları incelendiğinde, yaş arasında (17 den 20'ye kadar) öğrencilerin diğer yaş gurupları daha fazla skora sahip oldukları görülmektedir, (41

den 44 e kadar) yaş grubundaki öğrenciler (N=3), diğer seviyelere göre az olmasına rağmen daha fazla skora sahip olmaları dikkat çekicidir.

Araştırmanın dördüncü alt sorununda, çalışma grubunun Türkçe öğrenme zorluğu ölçeğinden elde edilen skorlar ve öğrencilerin dil seviyesi değişkenleri kullanılmıştır. Elde edilen veriler One-Way ANOVA ile test edilmiştir. İlgili sonuçlar Tablo11.'de sunulmuştur.

Tablo.11. Dil seviyler ile TÖZÖ arasındaki ilişkiye yönelik One-Way ANOVA Testi sonuçları.

Seviye	Kolmogorov-Smirnov P değeri	N	Ortalama	Std. Sapma	P
A1	0.070	54	3.6543	0.48199	0.066*
A2	0.200	116	3.5018	0.48189	
B1	0.200	69	3.6320	0.41356	
B2	0.200	55	3.7141	0.42986	
C1	0.200	66	3. 6246	0.56177	

Levene Testi p değeri=0.028; * Welch ANOVA

Yapılan incelemeye göre Türkçe dil seviyesine göre ortalama TÖZÖ skorları bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (p değeri=0.066).

Araştırmanın beşinci alt sorununda, araştırma grubunun Türkçe öğrenme zorluğu ölçeğinden elde edilen skorlar ve öğrencilerin Kıta değişkenleri kullanılmıştır. Elde edilen veriler Kruskall Wallis-testi ile test edilmiştir. İlgili sonuçlar Tablo.12'de sunulmuştur.

Tablo.12. Kıta ile TÖZÖ arasındaki ilişkiye yönelik Kruskal-Wallis Testi sonuçları.

Kıta	Kolmogorov-Smirnov P değeri	N	Sıra Ortalaması	Medyan	Min-Max	P
Afrika	0.090	159	181.85	3.6111	2.39-4.56	0.597
Asya	0.012	184	178.22	3.5556	2.22-4.56	
Avrupa	0.200	14	178.07	3.6389	2.56-4.33	
Diğer	0.000	3	260.17	4.2778	3.33-4.33	

Tablo.12'den elde edilen Türkçe öğrenme zorluğu ölçeği skorları ile Kıta değişkeni arasında anlamlı fark olup olmadığı Kruskall Wallis - H testi ile sınanmıştır Analiz sonucuna göre, araştırma grubunun Türkçe Öğrenme zorluğu Ölçeği skorları ile Kıta arasında anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir (p değeri

=0.597 >0.05). Ortalama sıralama skorları incelendiğinde, (Diğer Kıtalardan) öğrencilerin diğer kıta gurupları daha fazla skora sahip oldukları görülmektedir.

Araştırmanın altıncı alt sorununda araştırma grubunun Türkçe öğrenme zorluğu ölçeğinden elde edilen skorlar ve Türkiye'ye komşu bir ülkeden gelip gelmemesi değişkenleri kullanılmıştır. Elde edilen veriler Mann-Whitney U-testi ile test edilmiştir. İlgili sonuçlar Tablo.13'te sunulmuştur.

Tablo.13. Türkiye'ye komşu bir ülkeden gelip gelmemesi ile TÖZÖ arasındaki ilişkiye yönelik Mann Whitney-U testi sonuçları.

Türkiye'ye komşu bir ülkeden mi geliyorsunuz?	Kolmogorov-Smirnov P değeri	N	Sıra Ortalaması	Medyan	Min-Max	P
Evet	0.002	287	178.91	3.5556	2.22-4.56	0.564
Hayır	0.200	73	186.77	3.6667	2.67-4.50	

Tablo.13'ten elde edilen Türkçe öğrenme zorluğu ölçeği skorları ile Türkiye'ye komşu bir ülkeden gelip gelmemesi değişkeni arasında anlamlı bir fark göstermemektedir (p değeri =0.564>0.05). Ortalama sıralama skorları incelendiğinde, Hayır tercih eden öğrencilerin skorlarının (186.77) evet tercih eden öğrencilerin skorlarından (178.91) daha yüksek olduğu görülmüştür. Hayır tercih eden öğrencilerin Türkçe öğrenme zorluğu ölçeğimden aldıkları skorlar evet tercih eden öğrencilere göre daha yüksek olmasına rağmen, bu fark hayır söyleyen öğrencilerin lehine anlamlı fark oluşturmayacak kadar azdır.

Araştırmanın yedinci alt sorununda, araştırma grubunun Türkçe öğrenme zorluğu ölçeğinden elde edilen skorlar ve öğrencilerin Türkiye'de bulunma değişkenleri kullanılmıştır. Elde edilen veriler Kruskall Wallis-testi ile test edilmiştir. İlgili sonuçlar Tablo14.'de sunulmuştur.

Tablo.14. Türkiye'de bulunma süresine göre TÖZÖ skorları bakımından farklılığa yönelik Kruskal-Wallis Testi sonuçları.

Kaç aydır Türkiye'desiniz?	Kolmogorov-Smirnov P değeri	N	Sıra Ortalaması	Medyan	Min-Max	P
1 den 20e kadar	0.000	333	179.98	3.5556	2.22-4.56	0.772
21 den 40e kadar	0.200	21	193.71	3.7222	2.67-4.39	
41 den 60 a kadar	0.200	6	163.00	3.4722	2.94 -4.33	

Tablo14'den elde edilen Türkçe öğrenme zorluğu ölçeği skorları ile Türkiye'de bulunma süresi arasında anlamlı fark olup olmadığı Kruskall Wallis - H testi ile sınanmıştır. Analiz sonucuna göre, araştırma grubunun Türkçe Öğrenme zorluğu Ölçeği skorları ile Türkiye'de bulunma süresi arasında anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir (p değeri =0.772 >0.05). Ortalama sıralama skorları incelendiğinde, (21 den 40 e kadar) ayından itibaren Türkiye'de bulanan öğrencilerin diğer gurupları daha fazla skora sahip oldukları görülmüştür.

Araştırmanın sekizinci alt sorununda, araştırma grubunun Türkçe öğrenme zorluğu ölçeğinden elde edilen skorlar ve Türkiye'ye ilk kez gelip-gelmeme değişkenleri kullanılmıştır. Elde edilen veriler Mann-Whitney U-testi ile test edilmiştir. İlgili sonuçlar Tablo 15.'de sunulmuştur.

Tablo.15. Türkiye'ye İlk Kez Gelip-Gelmemeye göre TÖZÖ skorları bakımından farklılığa yönelik Mann Whitney-U testi sonuçları.

Türkiye'ye ilk kez mi geliyorsunuz?	Kolmogorov-Smirnov P değeri	N	Sıra Ortalaması	Medyan	Min-Max	P
Evet	0.039	161	149.51	3.4444	2.22-4.56	0.000
Hayır	0.000	199	205.58	3.8333	2.50-4.56	

*P<0.05= anlamalı farklılık .

Tablo15.'den elde edilen Türkçe öğrenme zorluğu ölçeği skorları ile Türkiye'ye ilk kez gelip-gelmeme değişkeni arasında anlamlı fark olup olmadığı Mann Whitney-U testi ile sınanmıştır Analiz sonucuna göre, çalışma grubunun Türkçe Öğrenme zorluğu Ölçeği skorları ile Türkiye'ye ilk kez gelip-gelmeme arasında anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir (P değeri =0.00 <0.05). Ortalama sıralama skorları incelendiğinde, Hayır diyenler daha fazla olduğu görülmektedir.

Araştırmanın dokuzuncu alt sorununda, araştırma grubunun Türkçe öğrenme zorluğu ölçeğinden elde edilen skorlar ve öğrencilerin Türkiye'ye gelindiğinde ilk yaşanan değişkenleri kullanılmıştır. Elde edilen veriler Kruskall Wallis-testi ile test edilmiştir. İlgili sonuçlar Tablo 16.'da sunulmuştur.

Tablo.16. Türkiye'ye Gelindiğinde İlk Yaşanan Soruna göre TÖZÖ skorları bakımından farklılığa yönelik Kruskal-Wallis Testi sonuçları.

Türkiye'ye ilk geldiğinizde ne tür sorunlarla karşılaştınız?	Kolmogorov-Smirnov P değeri	N	Sıra Ortalaması	Medyan	Min-Max	P
Pasaport	0.200	32	167.61	3.5000	2.61-4.33	0.077
Dil sorunu	0.200	188	170.67	3.5556	2.22-4.56	
İkamet tezkeresi	0.000	106	202.33	3.8056	2.50-4.56	
Vize	0.200	34	178.94	3.5556	2.67-4.39	
Diğer	0.000	0	0.000	0.0000	0.00-0.00	

Tablo16.'dan elde edilen Türkçe öğrenme zorluğu ölçeği skorları ile Türkiye'ye gelindiğinde ilk yaşanan sorun arasında anlamlı fark olup olmadığı Kruskall Wallis - H testi ile sınanmıştır. Analiz sonucuna göre, araştırma grubunun Türkçe Öğrenme zorluğu ölçeği skorları ile Türkiye'ye gelindiğinde ilk yaşanan sorun arasında anlamlı fark olmadığı belirlenmiştir (p değeri = 0.077 >0.05 Ortalama sıralama skorları incelendiğinde, ikamet sorunu yaşayan öğrenciler diğer gurupları daha fazla skora sahip oldukları görülmüştür.

Araştırmanın 10'uncu alt sorununda, araştırma grubunun Türkçe öğrenme zorluğu ölçeğinden elde edilen skorlar ve öğrencilerin anadil dışında bilinen diller değişkenleri kullanılmıştır. Elde edilen veriler Kruskall Wallis-testi ile test edilmiştir. İlgili sonuçlar Tablo17.'de sunulmuştur.

Tablo.17. Anadil dışında bilinen dillere göre TÖZÖ skorları bakımından farklılığa yönelik Kruskal-Wallis Testi sonuçları.

Anadiliniz dışında bildiğiniz yabancı dil ya da diller var mı?	Kolmogorov-Smirnov P değeri	N	Sıra Ortalaması	Medyan	Min-Max	P
Türkçe	0.014	173	182.28	3.5556	2.56-4.56	0.364
Fransızca	0.135	32	168.33	3.5000	2.50-4.28	
İngilizce	0.054	149	183.82	3.6667	2.22-4.56	
Almanca	0.000	3	155.50	3.4444	3.22-3.89	
Diğer	0.000	3	68.00	3.0556	2.61-3.44	

Tablo17'den elde edilen Türkçe öğrenme zorluğu ölçeği skorları ile anadil dışında bilinen diller arasında anlamlı fark olup olmadığı Kruskall Wallis - H testi

ile sınanmıştır. Analiz sonucuna göre, araştırma grubunun Türkçe öğrenme zorluğu ölçeği skorları ile anadil dışında bilinen diller arasında anlamlı fark olmadığı belirlenmiştir (p değeri = 0.364 >0.05). Ortalama sıralama skorları incelendiğinde, İngilizce bilen öğrenciler diğer gurupları daha fazla skora sahip oldukları görülmüştür.

Araştırmanın 11'inci alt sorununda, araştırma grubunun Türkçe öğrenme zorluğu ölçeğinden elde edilen skorlar ve öğrencilerin okula başlandığında karşılaşılan sorunlar değişkenleri kullanılmıştır. Elde edilen veriler Kruskall Wallis-testi ile test edilmiştir. İlgili sonuçlar Tablo18.'de sunulmuştur.

Tablo.18. Okula Başlandığında Karşılaşılan Sorunlara göre TÖZÖ skorları bakımından farklılığa yönelik Kruskal-Wallis Testi sonuçları.

Okulumuza başladığınızda ne tür sorunlarla karşılaştınız?	Kolmogorov-Smirnov P değeri	N	Sıra Ortalaması	Medyan	Min-Max	P
Türkçe konuşma ve yazma konusunda	0.012	302	181.06	3.5556	2.22-4.56	0.003
Okula/sınıfa uyum	0.002	46	201.27	3.8611	2.39-4.39	
Öğretmenlerle iletişim sorunu	0.101	12	86.88	3.9722	2.61-3.72	

Yapılan incelemeye göre okula (TÖMER) başlandığında karşılaşılan zorluklara göre TÖZÖ skorları bakımından %99 güvenle istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur(p değeri=0.003<0.01). Yapılan çoklu karşılaştırmalara göre; 1. Grup (Türkçe konuşma ve yazma konusunda) ile 3. grup (Öğretmenlerle iletişim sorunu) (p değeri=0.002<0.01) ve 2.Grup(Okula/sınıfa uyum) ile 3. Grup(Öğretmenlerle iletişim sorunu) (p değeri=0.001<0.01) arasında %99 güvenle farklılık bulunmuştur.

Araştırmanın 12'inci alt sorununda, araştırma grubunun Türkçe öğrenme zorluğu ölçeğinden elde edilen skorlar ve öğrencilerin Türkçe ile ilgili yaşanan sorunların çözümleri değişkenleri kullanılmıştır. Elde edilen veriler Kruskall Wallis-testi ile test edilmiştir. İlgili sonuçlar Tablo19.'da sunulmuştur.

Tablo.19. Türkçe İle İlgili Yaşanan Sorunların Çözümlerine göre TÖZÖ skorları bakımından farklılığa yönelik Kruskal-Wallis Testi sonuçları.

Türkçe ile ilgili sorun yaşadıysanız nasıl çözdünüz ya da çözüyorsunuz?	Kolmogorov-Smirnov P değeri	N	Sıra Ortalaması	Medyan	Min-Max	P
Halk eğitimde dil kursuna giderek	0.200	14	175.50	3.6667	2.39-4.17	0.982
Tömer'e giderek	0.000	343	180.22	3.6111	2.22-4.56	
Başka bir merkezde kurs aldım	0.000	3	173.25	3.5833	3.44-3.27	

Tablo.19'den elde edilen Türkçe öğrenme zorluğu ölçeği skorları ile Türkçe ile ilgili yaşanan sorunların çözümleri arasında anlamlı fark olup olmadığı Kruskall Wallis - H testi ile sınanmıştır. Analiz sonucuna göre, araştırma grubunun Türkçe öğrenme zorluğu ölçeği skorları ile Türkçe ile ilgili yaşanan sorunların çözümleri arasında anlamlı fark olmadığı belirlenmiştir (p değeri = 0.982 >0.05). Ortalama sıralama skorları incelendiğinde, Sadece Tömere giderek yardım alan öğrenciler diğer gurupları daha yüksek skorlara sahip oldukları görülmüştür.

Araştırmanın 13'üncü alt sorununda, araştırma grubunun Türkçe öğrenme zorluğu ölçeğinden elde edilen skorlar ve herhangi bir yerden ilave eğitim alıp-almama durumu değişkenleri kullanılmıştır. Elde edilen veriler Mann-Whitney U-testi ile test edilmiştir. İlgili sonuçlar Tablo.20'de sunulmuştur.

Tablo.20. Mann Whitney-U testine göre TÖZÖ skorlarının herhangi bir yerden ek eğitim alıp almadığına göre karşılaştırılması.

Herhangi bir yerden eğitim yardımı alıyor musunuz?	Kolmogorov-Smirnov P değeri	N	Sıra Ortalaması	Medyan	Min-Max	P
Evet	0.087	59	178.31	3.5000	2.22-4.50	0.860
Hayır	0.004	301	180.93	3.6111	2.39-4.56	

Tablo.20'den elde edilen Türkçe öğrenme zorluğu ölçeği skorları ile herhangi bir yerden ilave eğitim alıp-almama durumu değişkeni arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir (p değeri = 0.860 >0.05). Ortalama sıralama skorları incelendiğinde, Hayır tercih eden öğrencilerin skorlarının (180.93) evet tercih eden öğrencilerin skorlarından (178.31) daha yüksek olduğu görülmüştür. Hayır tercih eden öğrencilerin aldıkları Türkçe öğrenme zorluğu ölçeği skorları evet

tercih eden öğrencilere göre daha yüksek olmasına rağmen, bu farklılık hayır söyleyen öğrencilerin lehine anlamlı bir fark oluşturmayacak kadar azdır.

Araştırmanın 14'üncü alt sorununda, araştırma grubunun Türkçe öğrenme zorluğu ölçeğinden elde edilen skorlar ve maddi zorluk yaşayıp-yaşamama durumu değişkenleri kullanılmıştır. Elde edilen veriler Mann-Whitney U-testi ile test edilmiştir. İlgili sonuçlar Tablo.21'de sunulmuştur.

Tablo.21. Maddi Zorluk Yaşayıp- Yaşamama Durumuna göre TÖZÖ skorları bakımından farklılığa yönelik Mann Whitney-U testi sonuçları.

Maddi açıdan zorluk yaşıyor musunuz?	Kolmogorov-Smirnov P değeri	N	Sıra Ortalaması	Medyan	Min-Max	P
Evet	0.001	214	184.47	3.6111	2.56-4.56	0.381
Hayır	0.032	146	174.68	3.5833	2.22-4.56	

Tablo.21'den elde edilen Türkçe öğrenme zorluğu ölçeği skorları ile maddi zorluk yaşayıp-yaşamama durumu değişkeni arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir (p değeri = 0.381 >0.05). Ortalama sıralama skorları incelendiğinde, Evet tercih eden öğrencilerin skorlarının (184.47). Hayır tercih eden öğrencilerin skorlarından (174.68) daha yüksek olduğu görülmüştür. Evet tercih eden öğrencilerin aldıkları Türkçe öğrenme zorluğu ölçeği skorları hayır tercih eden öğrencilere göre daha yüksek olmasına rağmen, bu fark hayır söyleyen öğrencilerin lehine anlamlı bir fark oluşturmayacak kadar azdır.

Araştırmanın 15'inci alt sorununda, araştırma grubunun Türkçe öğrenme zorluğu ölçeğinden elde edilen skorlar ve etkinliklere katılma durumu değişkenleri kullanılmıştır. Elde edilen veriler Mann-Whitney U-testi ile test edilmiştir. İlgili sonuçlar Tablo.22'de sunulmuştur.

Tablo.22. Etkinliklere Katılma Durumuna göre TÖZÖ skorları bakımından farklılığa yönelik Mann Whitney-U testi sonuçları.

Okulumuzda düzenlenen etkinliklere, sosyal faaliyetlere katılıyor musunuz?	Kolmogorov-Smirnov P değeri	N	Sıra Ortalaması	Medyan	Min-Max	P
Evet	0.200	38	147.01	3.4167	2.22-4.33	0.036
Hayır	0.000	322	184.45	3.6111	2.39-4.56	

Tablo.22. Yapılan incelemeye göre Etkinliklere Katılma Durumuna göre TÖZÖ skorları bakımından %95 güvenle istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur (p değeri=0.036<0.05). Buna göre üniversitedeki etkinliklere katılıyorum yanıtını verenlerin TÖZÖ ortancası %95 güvenle etkinliklere katılmıyorum diyenlere göre daha düşük çıkmıştır.

Araştırmanın 16'ıncı alt sorununda, araştırma grubunun Türkçe öğrenme zorluğu ölçeğinden elde edilen skorlar ve mezun olduktan sonra kendi ülkesine dönme isteği değişkenleri kullanılmıştır. Elde edilen veriler Mann-Whitney U-testi ile test edilmiştir. İlgili sonuçlar Tablo.23'de sunulmuştur.

Tablo.23. Mezun Olduktan Sonra Kendi Ülkesine Dönme İsteğine göre TÖZÖ skorları bakımından farklılığa yönelik Mann Whitney-U testi sonuçları.

Mezun olduktan sonra ülkenize dönecek misiniz?	Kolmogorov-Smirnov P değeri	N	Sıra Ortalaması	Medyan	Min-Max	P
Evet	0.000	251	188.62	3.6661	2.22-4.56	0.025
Hayır	0.041	109	161.80	3.4444	2.39-4.50	

Tablo.23. Yapılan incelemeye göre Mezun Olduktan Sonra Kendi Ülkesine Dönme İsteğine göre TÖZÖ skorları bakımından %95 güvenle istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur (p değeri=0.025<0.05). Buna göre mezun olduktan sonra ülkeme döneceğim diyenlerin TÖZÖ ortancası%95 güvenle ülkeme dönmeyeceğim diyenlere göre daha düşük çıkmıştır.

4. Sonuç ve Tartışma

Yabancı uyruklu öğrencilerin Türkçe öğrenme tutumlarının incelenmesi belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmada ulaşılan sonuçlar şöyledir:

1. Araştırma sorusunda" Okulumuza başladığınızda ne tür sorunlarla karşılaştınız?" Öğrencilerin çoğunun Türkçe konuşma ve iletişim kurmada zorluk yaşaması nedeniyle elde edilen sonuçlarda büyük bir fark vardı. çünkü Tömer'de özellikle B1, B2 ve C1 gibi ileri düzeylerde öğrencilerin kendi aralarında Türkçe dışında bir dil konuşmalarına izin verilmiyor. Daha az sayıda öğrencinin karşılaştığı bir diğer zorluk da başlangıç için uygun seviyeyi belirlemektir, çünkü genellikle uygun seviyeyi belirleyecek bir sınav yoktur ve Türkçe konusunda çok az bilgisi olan öğrencilerin çoğu B1 seviyesinden başlamayı tercih eder, temel ve ilk kurallar A1 ve A2 seviyelerinde olduğu için, onlar için B1 uygun seviye olmayabilir. Ayrıca çoğunlukla Türkiye'ye komşu ülkelerden değiller ve Kazakistan gibi yakın ülkeler gibi Türk diline benzer veya yakın bir kültüre sahip değiller Türkmenistan, Özbekistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Tataristan ve Kazakistan gibi çünkü "Anadiliniz dışında bildiğiniz yabancı dil ya da diller var mı?" araştırma sorusunda sonuçlar şunu gösterdi: Öğrencilerin çoğu Türkçeyi akıcı bir şekilde konuşmaktadır ve bu ülkelerden gelmektedirler.

2. Okulumuzda düzenlenen etkinliklere, sosyal faaliyetlere katılıyor musunuz? sorusuna verilen evet ve hayır cevapları arasında büyük fark çıkmıştır. Bunun nedeni Çoğu öğrenci Türkçe dilinin yeterli olmaması nedeniyle bu tür etkinliklere katılmayı tercih etmemektedir. Çoğu aktivite eğitim süresi gerektirir ve bu da öğrencileri bu tür etkinliklere hazırlanmak için bazen bazı dersleri kaçırmaya zorlar.

3. Türkiye'ye ilk kez mi geliyorsunuz?" sorusuna verilen yanıtlarda evet ve hayır arasında farklılık vardı, çoğu yabancı öğrenci bu ülkeye ilk kez gelmediği için "hayır" cevabını verdi, çünkü Türkiye, çoğu turizm amacıyla gelen yabancı turistlerin tüm ülkelerden çekilmesinde öncü olan ülkelerden biridir.

4. Son araştırma sorusu olan "Öğrenciler mezun olduktan sonra ülkelerine dönecekler mi?" sorusuna verilen "evet" ve "hayır" yanıtları arasında büyük bir fark bulunmuştur, çoğu öğrenci mezun olduktan ve eğitimlerini tamamladıktan sonra memleketine dönecek, bunun nedeni ise mezun olduktan sonra yeni oturma izni alamamaları veya ikametlerini yenileyememeleri, ayrıca yabancı oldukları için iş bulmanın zorluğudur.

5. Anketin Türkçe konuşmayan yabancı öğrencilerinin Türkçe dilinin zorluğu görüşleri olan ilk boyutunda, bu çalışmanın bulguları öğrencilerin çoğunluğunun Türkçeyi zor bir dil olarak tanımladığını, çoğunluğunun ise Türk alfabesini öğrenmesi kolay olduğunu düşündüğünü göstermektedir. Öğrencilerin büyük çoğunluğu kelime bilgisi düzeylerinin Türkçe sözlü ve yazılı iletişimlerini sağlayacak kadar yüksek olduğunu ve Türkçe kelime hazinelerinin akademik standartlarda düşüncelerini yazılı olarak ifade edebilecek kadar yeterli olduğunu kabul etmiştir. Ancak katılımcıların çoğu akademik fikirlerini Türkçe ifade etmekte zorlandılar. Katılımcıların büyük bir kısmı ders kitabının yetersiz olduğunu düşünmektedir.

6. Anketin ikinci boyutu olan Türkçe alfabenin zorluğu yabancı öğrencilerinin Türkçedeki kelime bilgisi becerilerine ilişkin görüşleri; pek çok öğrencilerin kelime dağarcığının Türkçeyi kullanma, sözlü ve yazılı iletişim kurma konusunda yeterli olmadığını ve bu nedenle Türkçe kelime hazinesini geliştirmede zorluk yaşadıklarını belirttikleri ortaya çıktı. Türkçe harflere gelince, bunları yazarken ve telaffuz ederken pek zorluk çekmezler.

7. Anketin sonuncu boyutu olan Türkçe mevcut programın uygunluğuna ilişkin olarak araştırmaya katılan öğrenciler, mevcut programın Türkçe öğrenirken becerilerini geliştirme ihtiyaçlarını karşılamadığını, ayrıca yazma becerilerini geliştirmek için yeterli fırsat ve girdi sağlamadığını kabul etmişlerdir. Türkçe harflerin öğretiminde etkisiz Bu, eğitimde her seviyeye ayak uyduramamasından kaynaklanıyor olabilir. Türkiye'ye yakın ülkelerdeki bazı öğrenciler, uzak ülkelerdeki öğrencilere göre daha yeteneklidir.

Elde edilen sonuçların değerlendirilmesi sonucunda, İleride gerçekleştirilecek dil öğretimi araştırmaları ve çalışmaları için aşağıdaki öneriler ortaya konulmuştur:

1. Türkçe öğretilirken öğrencilerin demografik, sosyal ve kültürel özellikleri göz önünde bulundurulmalı ve tüm öğrenciler aynı düzeyde değerlendirilmemelidir çünkü Türkiye'ye yakın ülkelerden gelen bazı öğrenciler Türkçe öğrenmede daha yetkin ve daha hızlıdır.

2. Eğitim sisteminin her seviyeye ve gruba uygun olması, bazı eğitim planlarında düzenleme yapılması, konuşma ve yazma derslerinin sayısının arttırılması gerekiyor çünkü öğrencilerin büyük bir kısmı kendilerini

uzun bir metin yazamadıklarını belirtmişler ve bu da konuşma ve yazarken doğru cümle kurma becerilerindeki zayıflığa işaret eder.

3. Öğretmenler yabancı öğrencileri hazırladıkları etkinliklere, sosyal faaliyetleri katılmaya teşvik etmeli, örneğin katılan öğrencilere ek notlar vermeli, çünkü bu tür etkinliklere katılmak öğrencinin Türkçe konuşma becerisini arttırmaktadır.

Kaynaklar

Ahmet, 1. K. (2005). Yunanistan'da (Batı Trakya'da) ikidilli eğitim veren azınlık okullarında Türkçe ve Yunanca öğrenim gören öğrencilerin okuduğunu anlama ve yazılı anlatım becerilerinin değerlendirilmesi (Yayın No. 632793) [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Ahmet B., Kürşad Y. (2023). Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenen Öğrencilerin Türkçe Öğrenme Tutumları İle Türkçe Öğrenmeye Yönelik Motivasyon Engelleri arasındaki ilişkiler. MANAS sosyal araştırmalar Dergisi 12 (1), 62-76.

Arkonaç, S. H. (2008). Sosyal psikolojide insanları anlamak deneysel ve eleştirel yaklaşımlar. Nobel Yayınları .

Atilla, J. (2002). Ural Dilleri Konuşanların Türkçe Öğrenmede Karşılaştıkları Sorunlar. Milli Eğitim Bakanlığı. Avrupa Konseyi 2002 Avrupa Dilleri Yılı: Avrupa'da Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Sempozyum Bildirileri.

Başka, T. (2019). Türkçe Konuşmayan Öğrencilerin Türkçe Öğrenmeye İlişkin Görüşleri. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yeditepe Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

Bulut, K., ve Kardaş , I. N. (2019). Türkçe öğrenme ve öğretim yaklaşımları. Pegem Akademi . Büyükcebeci, A. (2018). Ergenlerde sosyal dışlanma , yalnızlık ve okul öznel iyi oluş arasındaki ilişki : Empatik eğilimin aracı rolü (Yayın No. 470209) [Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Erden , A. (1995) . Öğretmen adaylarının öğretmenlik sertifikası derslerine yönelik tutumları . Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 11, 99-104.

Halit K., Nurettin K. (2016). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenme Tutumu İle Dil Becerileri Edimi Arasındaki İlişki. Bolu Abant izzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 16 (4), 203-214.

Karakaya, M. (2008). Dil edinimi okul öncesi dil ve oyun eğitimi. Eflatun Matbaacılık.

Karasar, A. (2009) Bilimsel araştırma yöntemi , Ankara : Nobel Yayıncılık, ss. 77.

Karatay, N. ve Kartalhoğlu, H. (2012). Kargız Öğrencilerin Türkiye Türkçesi Öğrenmeye İlişkin Tutumları Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Araştırmaları Dergisi, 3, 1-11.

Korkut, F. (1994). Insan ilişkilerinde tutum ve tavırların önemi, insan ilişkileri ders kitabı. Ecem Yayınları.

Lin, Y. (2013). A ABD'de Mandarin Çincesi öğrenimine yönelik motivasyon ve tutumların incelenmesine sosyo-kültürel yaklaşım.

Oruç, F. (2016). Ana dili , ikinci dil, iki dillilik, yabancı dil. Akademik Sosyal Bilimler Çalışmaları Dergisi, 4. http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3411

Şahin, G. (2013). Farklı boyutlarıyla yabancı dil öğrenimi ve öğretimi. Eğitim Yayınevi .

Türk Dil Kurumu (TDK) (2022). 15.11.2022 tarihinde Https://Sozluk.Gov.Tr/ adresinden erişildi .

Yağmur, R. (2013). Dil Öğretiminde Anadili. Ikinci Dil ve Yabancı Dil Kavramları, Ed. Mustafa Durmuş ve Alpaslan Okur. Yabancılara Türkçe Öğretimi El Kitabı Ankara: Grafiker Yayınları.

Hadidan, S.(2020). Çalışanların bağlılığa yönelik tutumları. Cezayir Djen Djen-Jijel limanında bir saha çalışması.Jijel Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi - Cezayir. Dergisi, XII ,İkinci sayı.

BÖLÜM 33

Türkiye Otomotiv Sektöründe Dupont Analizi ile Performans Ölçümü: Borsa İstanbul Örneği*

Hatice Başkaya[1] & Abdullah Özdemir[2]

* Bu çalışma, Uluslararası Bilimsel Araştırma ve İnovasyon Kongresi'nde sunulan BIST'te İşlem Gören Otomotiv Sektörü Şirketlerinin Ekonomik Performanslarının DuPont Analizi Yöntemiyle Değerlendirilmesi isimli çalışmanın genişletilmiş ve gözden geçirilmiş bir versiyonudur.

[1]Öğr. Gör. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Aydın, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6098-3999

[2] Prof.Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF, İktisat Bölümü, Aydın, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7506-3431

GİRİŞ

Otomotiv sektörü, ekonomik kalkınmanın temel taşlarından biri olarak kritik bir öneme sahiptir. Dünya çapında milyonlarca kişiye doğrudan veya dolaylı istihdam sağlayan bu sektör, yalnızca araç üretimini değil, aynı zamanda yedek parça üretimi, satış ve satış sonrası hizmetler gibi birçok alt dalı kapsayan geniş bir ekosistemi barındırmaktadır. Teknolojik ilerlemelerle sürekli gelişen bu sektör, çevre dostu ve yenilikçi çözümleri teşvik ederek sürdürülebilir bir geleceğin şekillenmesine katkıda bulunmaktadır. Otomotiv sektörü aynı zamanda birçok ülkede ekonomik büyüme, ticaret ve inovasyon için önemli bir itici güç olarak işlev görmektedir.

Türkiye'nin otomotiv sektörü, küresel ekonomideki bu stratejik konumun bir parçasıdır. 1960'lı yıllardan itibaren sanayi altyapısının oluşturulması ve Gümrük Birliği gibi dış ticaret politikalarının etkisiyle Türkiye, Avrupa'nın önde gelen otomotiv üretim merkezlerinden biri haline gelmiştir. Otomotiv sanayii, yalnızca üretim faaliyetleriyle değil, aynı zamanda demir-çelik, plastik, lastik ve petrokimya gibi yan sanayi dallarıyla da ekonomide geniş bir etki alanına sahiptir. Ayrıca, turizm, tarım, inşaat ve savunma gibi sektörlerin ihtiyaçlarını karşılayarak ekonomik büyümede kilit bir rol oynamaktadır.

Bu bağlamda, otomotiv sektöründeki şirketlerin finansal performanslarının analizi, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde rekabet gücünün artırılması açısından önemlidir. Şirketlerin kârlılık düzeyleri, verimlilikleri ve finansal yapılarını ölçmek, sektörel liderlerin belirlenmesi ve stratejik kararların alınması için gereklidir. Bu çalışmada kullanılan DuPont analizi, bir şirketin kârlılığı ve finansal verimliliği üzerinde etkili olan faktörleri ayrıntılı bir şekilde inceleyerek işletmelerin güçlü ve zayıf yönlerini tespit etmeyi sağlamaktadır. Net kâr marjı, aktif devir hızı, aktif kârlılık, borç kaynak oranı ve özsermaye kârlılığı gibi finansal göstergeler üzerinden yapılan bu analiz, şirketlerin ekonomik durumları hakkında kapsamlı bir değerlendirme sunmaktadır.

Türkiye'deki otomotiv sektörü üzerine yapılan bu çalışma, Borsa İstanbul (BİST)'da işlem gören otomotiv şirketlerinin 2019-2023 dönemindeki performanslarına odaklanmaktadır. Çalışmada, sektörde lider konumunda olan Otokar (OTKAR), Ford Otosan (FROTO) ve diğer öne çıkan şirketlerin performansları incelenmiş, rekabetin karmaşıklığı ve şirketlerin finansal stratejilerindeki farklılıklar değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra, düşük performans gösteren Tümosan (TMSN), Karsan (KARSN) gibi şirketlerin neden bu durumda olduğu ve iyileştirme alanları analiz edilmiştir. Bu çalışmanın bulguları, sektör liderliğini sürdüren şirketlerin stratejik avantajlarını ve sektördeki diğer firmaların bu başarıyı

yakalamaları için gereken stratejileri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Türkiye otomotiv sektörü için bu tür analizlerin, sektörel rekabet gücünü artırmak, sürdürülebilir büyümeyi teşvik etmek ve uluslararası piyasada daha güçlü bir konum elde etmek için rehber niteliğinde olması hedeflenmektedir.

1. OTOMOTİV SEKTÖRÜ

Otomotiv sektörü, dünyanın önemli üretim alanlarından biridir ve birçok ülkede ulusal kalkınmanın yapı taşlarından biri olmuştur. Sektör, geniş endüstriyel süreçleri ve diğer sektörlere sağladığı dolaylı faydalarla ekonomik açıdan büyük bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda otomotiv sektörü, tarihsel olarak, sanayi gelişiminin sembolü olarak görülmüş ve önemli devlet desteği almıştır. 1960'lardan 1980'lere kadar olan ithal ikameci dönemde, devletler yüksek kaliteli doğrudan yabancı yatırım çekmek ve istihdam yaratmak için sektöre sübvansiyonlarla destek sağlamıştır. Bu destekler genellikle sermaye sınıfına rant sağlayarak yüksek koruma sağlamıştır. Ancak, bu sübvansiyonların zaman zaman kötüye kullanılması sektörde büyük verimsizliklere yol açmış ve hükümetler bu rantları disipline etmede sınırlı kalmıştır. 1980'lerden sonra ticaretin liberalleşmesiyle birlikte, devletler sektörü dışa açarak ihracatı geliştirmeyi hedeflemiştir. Günümüzde ise otomotiv sektöründeki devlet-iş ilişkileri, ulusal politik ekonomiden çok uluslararası otomotiv firmaları ile yerli otomotiv bileşen üreticileri arasındaki küresel değer zincirindeki pazarlık gücü dinamikleri tarafından şekillenmektedir. Genel olarak yerli otomotiv firmalarının ortaya çıkması sınırlı kalmış olsa da, Hindistan ve Çin gibi ülkeler bu alanda önemli istisnalar oluşturmuştur (Black vd., 2020: 4).

Aşağıda yer alan tabloda 2019-2023 yılları arasında Dünya'da ülkeler bazında toplam üretim miktarı yer almaktadır.

Tablo 1. Ülkeler Bazında Dünya Otomotiv Üretimi 2019-2023 (Milyon Adet)

Ülkeler	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**
Çin	25.750,65	25.225,24	26.121,71	27.020,62	30.160,97
Amerika	10.892,88	8.822,40	9.157,21	10.060,34	10.611,56
Japonya	9.684,51	8.067,56	7.836,91	7.835,52	8.997,44
Almanya	4.947,32	3.742,45	3.308,69	3.677,82	4.109,37
Güney Kore	3.950,61	3.506,77	3.464,40	3.757,05	4.243,60
Hindistan	4.524,37	3.394,45	4.399,11	5.456,86	5.851,51
Meksika	4.013,14	3.176,60	3.194,86	3.509,07	4.002,05
İspanya	2.822,63	2.268,19	2.098,13	2.219,46	2.452,12
Brezilya	2.944,99	2.014,06	2.248,25	2.369,77	2.234,84
Rusya	1.720,12	1.435,34	1.566,32	608,46	1.841,66
Tayland	2.013,71	1.427,07	1.685,71	1.883,52	1.553,03
Kanada	1.916,59	1.376,62	1.120,00	1.228,74	1.505,71
Fransa	2.175,35	1.316,37	1.352,23	1.383,17	1.468,39
Endonezya	12.868,85	691,29	887	1.048	1.188,47
Çek Cumhuriyeti	1.433,96	1.159,15	1.111,43	1.224,46	1.395,72
Birleşik Krallık	1.381,41	987,04	932,49	876,61	880,09
Slovakya	1.107,90	985,00	1.030,00	1.000,00	1.025,47
İran	821,06	881,00	894,30	1.064,22	1.080,00
İtalya	915,29	777,17	797,24	796,39	774,60
Türkiye	**1.461,24**	**1.297,88**	**1.276,14**	**1.352,65**	**1.404,50**
TOPLAM	97.346,57	72.551,64	74.482,33	78.372,71	86.781,08
Türkiye'nin Toplam Üretim İçindeki Payı (%)	**1,50**	**1,79**	**1,71**	**1,73**	**1,62**

Kaynak: Otomotiv Sanayii Derneği yıllık verilerinden derlenmiştir.

2019-2023 yılları arasındaki üretim verileri, COVID-19 pandemisinin otomotiv sektörü üzerindeki etkilerini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Pandeminin başlangıç yılı olan 2020'de, dünya genelindeki toplam otomotiv üretimi ciddi bir düşüş yaşamış ve 2019'daki 97,3 milyon adetlik üretim, 2020'de 72,5 milyon adede gerilemiştir. Bu durum, pandemi nedeniyle uygulanan üretim kısıtlamaları, tedarik zinciri sorunları ve düşen talep gibi faktörlerden kaynaklanmıştır.

Ülkeler bazında bakıldığında, üretimde en büyük düşüşler Almanya, Japonya ve Meksika gibi önemli üretim merkezlerinde görülmüştür. Örneğin, Almanya'nın üretimi 2019'da 4,9 milyon adetten 2020'de 3,7 milyon adede düşerken, Japonya ve Meksika'da da benzer düşüşler yaşanmıştır. Özellikle gelişmiş otomotiv merkezleri, tedarik zincirine bağımlılıkları nedeniyle daha fazla etkilenmiştir.

2021 ve sonrası ise toparlanma sürecinin başladığı yıllar olmuştur. Pandemi kısıtlamalarının gevşemesi, üretimde kademeli bir artışa yol açmıştır. Örneğin, Hindistan ve Güney Kore gibi ülkeler, 2021 ve 2023 arasında üretimlerini pandemi öncesi seviyelerin üzerine çıkarabilmiştir. Ancak, tedarik zinciri aksaklıkları, çip krizi ve lojistik problemler gibi faktörler, toparlanmayı kısmen yavaşlatmıştır.

Türkiye açısından bakıldığında, pandemi döneminde üretimdeki düşüş sınırlı kalmış, 2020 yılında %11'lik bir gerileme yaşanmıştır. Ancak, 2021 ve sonrasında toparlanma göstermiş ve 2023'te 1,4 milyon adetlik üretimle pandemi öncesi seviyelere yakın bir performans sergilemiştir. Sonuç olarak, pandemi yıllarında küresel otomotiv üretimi sert bir darbe almış, ancak 2023 itibarıyla üretim genelde toparlanma sürecine girmiştir. Bu süreçte esnek üretim stratejilerine sahip ülkeler ve bölgeler, toparlanmada daha avantajlı olmuştur.

Türkiye'deki otomotiv endüstrisi, 1960'lardan bu yana önemli bir gelişim göstermiştir. Bu süreçte, sektörde faaliyet gösteren firmaların edindiği bilgi ve deneyimler, uluslararası ortaklıklar ve teknolojik ilerlemelerle birleşerek sektörü rekabetçi bir konuma getirmiştir. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren, Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne girmesi ve yabancı sermaye yatırımlarının artmasıyla birlikte sektörün büyüme hızı artmıştır. Bu dönemde yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin otomotiv üretiminde Avrupa'nın önde gelen ülkelerinden biri haline gelmesini sağlamıştır (Başbuğ ve Evlimoğlu, 2020: 134-135).

Otomotiv sektörü, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümeye önemli katkıları olan ve birçok sektöre öncülük eden kilit bir endüstridir. Türkiye'de de sanayi üretiminin temel belirleyicilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu sektör, demir-çelik, petrokimya, cam, lastik, tekstil, elektrik-elektronik

gibi sanayi dallarında ve ekonomilerinde domino etkisi yaratmasıyla "lokomotif sektör" olarak tanımlanmaktadır. Otomotiv endüstrisi, otomobil üreticileri, bayilikler, orijinal ekipman üreticileri ve otomobil bakımı şirketleri gibi birçok bileşeni kapsayarak finansal performansı ve ekonomik değişkenleri temsil etmektedir. Türkiye'de, otomotiv sektöründeki işbirlikleri sadece ana ve yan sanayiye değil, aynı zamanda tekstil, plastik, metal işleme gibi sanayilere de önemli katkılar sağlamıştır. Ayrıca, turizm, altyapı, inşaat, tarım, savunma ve ulaştırma gibi çeşitli sektörlerin ihtiyaç duyduğu araçlar da otomotiv sektörü tarafından sağlanmaktadır. Otomotiv ürünlerinin üretiminden tüketicilere ulaşmasına kadar olan süreçte hammadde ve yan sanayi ile birlikte pazarlama, bayilik, servis, akaryakıt, finans ve sigorta gibi sektörlerde geniş bir iş hacmi ve katma değer yaratılmakta, bu da kendisine bağlı sektörleri olumlu yönde etkilemektedir (Polat, 2020: 512).

2. DUPONT ANALİZİ

2.1. Literatür

Yazar(lar)	Kullanılan Yöntem	Temel Bulgular
Saunders (2000)	DuPont Finansal Analiz Sistemi	Gelir tablosu ile bilanço arasındaki bağlantının ROE'yi (özsermaye kârlılığını) iyileştirmek için nasıl kullanılabileceğini göstermektedir.
Nissim & Penman (2001)	Modifiye DuPont Modeli	Yöneticilerin kontrolündeki faktörlere odaklanarak daha etkili bir değerlendirme yöntemi sunmaktadır.
Sundararajan et al. (2002)	Çeşitli getiri oranları ölçümleri	Banka kârlılığını değerlendirirken yalnızca birkaç göstergeye güvenmenin tehlikelerine dikkat çekmektedir.
Soliman (2004)	Sektör-spesifik DuPont Çarpan Bileşenleri	Sektör-spesifik oranların, ekonomi-genelindeki bileşenlerden daha faydalı değerleme sağladığını göstermektedir.
Milbourn & Haight (2005)	Orijinal DuPont Modeli	Yönetim kararlarının finansal sonuçlar üzerindeki etkilerini açıklamak için öğretim aracı olarak kullanılmaktadır.
Prendergast (2006)	Oran Analizine Modifiye DuPont Yaklaşımı	Küçük işletmelerde finansal performans sorunlarının gerçek nedenlerini belirlemeye yardımcı olmaktadır.
Debasish Sur & Kaushik Chakraborty (2006)	Finansal Performans Analizi	Hint ilaç sektörünün yaşam süresini uzatmada oynadığı önemli rolü vurgulamaktadır.
T. Vanniarajan ve C. Samuel Joseph (2007)	DuPont Kontrol Çizelgesi	Liberalize edilmiş ekonomik ortamda bankaların finansal performansını analiz etmektedir.

Mihaela Herciu, Claudia Ogrean & Lucian Belascu (2011)	DuPont Analizi	En kârlı şirketlerin her zaman yatırımcılar için en çekici olmadığını göstermektedir.
Ahmed Arif Almazari (2012)	DuPont finansal analiz sistemi	Arab Bank'ın finansal performansının minimum dalgalanma gösterdiği ve borca olan bağımlılığın azaldığı sonucuna varılmıştır.

2.2. Veri Seti ve Metodoloji

Ekonomik ve finansal analiz, özellikle karmaşık olgular ve mekanizmalar gösteren ve sürekli değişen dinamik global pazar bağlamında önemli bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır. Büyük ve orta ölçekli şirketlerin başında bulunan yöneticiler tarafından uygulanan yönetim fonksiyonu ile ekonomik finansal fonksiyon analizi arasında önemli bir bağlantı vardır ve bu fonksiyonlardan en önemlisinin yönetim kararlarına yardımcı olmaktır. İşletmelerin yönetim kararlarına ekonomik ve finansal analiz açıdan yardımcı olan analiz biri de Dupont analizidir (Burja ve Mărginean, 2014: 216).

DuPont analizi, 1900'lü yılların ortalarında bir işletmenin verimliliğini değerlendirmek için F. Donaldson Brown tarafından geliştirilmiş olup performans oranları, likidite oranları, kârlılık oranları ve kaldıraç oranları gibi farklı oranlar ile şirketlerin finansal performansını ölçebilmektedir (Bhagyalakshmi ve Saraswathi, 2019: 355).

Bu çalışma kapsamında, 2019-2023 dönemi için Türkiye'deki Borsa İstanbul (BİST)'da işlem gören sekiz otomotiv şirketinin finansal performansını değerlendirmek amacıyla DuPont analizi kullanılmıştır. Analiz, Net Kâr Marjı, Aktif Devir Hızı, Aktif Kârlılığı, Borçlanma Oranı ve Özkaynak Kârlılık oranlarını içermektedir. Aşağıda, otomotiv sektöründeki şirketlerin BİST kodları listelenmiştir.

Tablo 2. Otomotiv Sektöründeki Şirketlerin BİST Kodları

BİST Kodları	Şirket İsmi
ASUZU	Anadolu Isuzu Otomotiv Sanayi
DOAS	Doğuş Otomotiv Servis ve Ticaret
FROTO	Ford Otomotiv Sanayi
KARSN	Karsan Otomotiv Sanayi
OTKAR	Otokar Otomotiv ve Savunma Sanayi
TMSN	Tümosan Motor ve Traktör Sanayi
TOASO	Tofaş Türk Otomobil Fabrikası
TTRAK	Türk Traktör ve Ziraat Makineleri

Dupont analizi, işletmelerin kârlılık oranlarını belirlemek için kullanılan bir yöntemdir ve özsermaye kârlılığı, ROA (Return on Assets - Varlıkların Getirisi) ve ROE (Return on Equity - Özkaynak Getirisi) olmak üzere iki aşamalı bir mali analiz sürecini içermektedir. Bu analizde kullanılan oranlar ve hesaplama yöntemleri aşağıda belirtilmiştir (mkk.com.tr).

Net Kâr Marjı (%)(A): Dönem kârının (zararının), toplam gelirin (hasılatın) ve finansal sektör faaliyeti hasılatının toplamına bölünüp 100 ile çarpılmasıyla hesaplanmaktadır. Firmanın yeteneğinin ölçüldüğü genel performanstır. Her bir TL'lik satışı net kara dönüştürmek için ne kadar üretim yapılacağı veya ve ürünleri en verimli şekilde hangi fiyattan satacağının belirlendiği önemli bir orandır (Santhi ve Amruthavarshini, 2019: 84).

Aktif Devir Hızı (B): Toplam gelirin (hasılatın) ve finansal sektör faaliyeti hasılatının ortalama toplam varlıklara bölünmesiyle hesaplanmaktadır. Bu oran, işletmenin varlıklarını ne ölçüde etkin kullandığını ve likiditesi hakkında genel bir bilgi sağlamaktadır. Sermaye yoğun sektörlerde düşük, hizmet yoğun sektörlerde ise yüksek olma eğilimindedir.

Aktif Kârlılığı (%)(ROA)= AxB: Dönem kârının (zararının), ortalama toplam varlıklara bölünüp 100 ile çarpılmasıyla hesaplanmaktadır. ROA değeri, işletmede yönetim etkinliği hakkında farklı bir bakış açısı sunmakta ve bir şirketin aktiflerinin (bankadaki nakit para, alacak hesapları, mülk, ekipman, envanter ve mobilya vs.) her biri için ne kadar kâr elde ettiğini ortaya koymaktadır (Sheela ve Karthikeyan, 2012:85).

Borçlanma Oranı (%)(D): Toplam yükümlülüklerin, ortalama toplam varlıklara bölünüp 100 ile çarpılmasıyla hesaplanmaktadır. Finansal kaldıraç oranı olarak da adlandırılan bu oran işletmede yer alan varlıkların hangi oranda yabancı kaynaklar ile finanse edildiğini göstermektedir (Sarıaslan ve Erol, 2008). Borç verenlerce düşük olması işletmeler açısından ise yüksek bir kaldıraç ile çalışılması talep edilmektedir (Bilici, 2019: 181).

Özkaynak Kârlılığı (%)(ROE): Aktif kârlılığının (ROA) borçlanma oranından (D) çıkarılması ve 100 ile çarpılmasıyla hesaplanmaktadır. Şirketin kârlılığı açısından ölçülen finansal performans, rasyonel yatırımcıların ekonomik kararlarını almalarında çok önemlidir. Yatırımcılar, firmanın varlıklarından kazanç elde etme kabiliyetini ve yönetimin firma kaynaklarını kullanmadaki ekonomik etkinliğini ölçmek için özkaynak kârlılığını kullanmaktadır. Özkaynak kârlılığı, ortakların firmaya yaptığı yatırıma karşılık elde edebilecekleri kâr miktarını ölç-

mektedir. Başka bir deyişle, bir şirketin hisse senedi arzlarını ve birikmiş kazançları içeren öz kaynaklarını kullanarak ne kadar verimli bir şekilde kâr edebileceğini ölçmektedir (Gopi, 2018: 16).

2.2. Araştırma Bulguları

Ford Otomotiv Sanayi (FROTO), Tofaş Türk Otomobil Fabrikası (TOASO) ve Anadolu Isuzu Otomotiv Sanayi (ASUZU) gibi şirketler, hem yerli hem de uluslararası pazarlara otomobil ve ticari araç üretmektedir. Türk Traktör ve Ziraat Makineleri (TTRAK) ve Tümosan Motor ve Traktör Sanayi (TMSN), tarım makineleri ve traktör üretiminde önde gelen firmalardır. Otokar Otomotiv ve Savunma Sanayi (OTKAR), hem ticari hem de askeri araçlar üretmektedir. Doğuş Otomotiv Servis ve Ticaret (DOAS), otomotiv distribütörlüğü ve hizmet sektöründe faaliyet göstermektedir. Karsan Otomotiv Sanayi (KARSN), özellikle toplu taşıma araçları ve çevre dostu ulaşım çözümleri geliştirme konusunda öncü bir firmadır.

Tablo 3. BİST'de İşlem Gören Otomotiv Şirketlerinin 2019/12 Dönemi Dupont Analiz Sonuçları

Şirketler	Net Kâr Marjı (%)	Aktif Devir Hızı	Aktif Kârlılık (%)	Borç Kaynak Oranı	Özsermaye Kârlılığı (%)
ASUZU	1,53	0,90	1,37	64,22	3,93
DOAS	0,77	2,08	1,60	73,15	5,95
FROTO	5,00	2,65	13,24	71,57	45,79
KARSN	1,06	0,70	0,74	75,10	3,78
OTKAR	14,46	0,98	14,12	76,19	68,45
TMSN	-9,36	0,38	-3,56	40,15	-6,07
TOASO	7,84	1,46	11,48	66,20	36,88
TTRAK	2,94	1,27	3,72	73,80	15,81
Sektör Ortalaması	5,13	1,81	9,29	69,70	32,17

Tablo 3 verilenden de görüldüğü gibi, 2019 yılında en yüksek net kâr marjı %14,46 ile Otokar (OTKAR)'a aittir, bu da şirketin gelirlerinin yüksek bir kısmını net kâra dönüştürdüğünü göstermektedir. En düşük net kâr marjı ise % -9,36 ile Tümosan (TMSN)'a aittir, bu da şirketin zarar ettiğini ifade etmektedir. Sektör ortalaması %5,13'tür. Otokar ve Tofaş (TOASO) bu ortalamanın üzerinde performans gösterirken, diğer şirketler ortalamanın altında kalmaktadır.

En yüksek aktif devir hızı 2,65 ile Ford Otosan (FROTO)'a aittir, bu da şirketin varlıklarını verimli bir şekilde kullandığını göstermektedir. En düşük aktif devir hızı 0,38 ile Tümosan (TMSN)'a aittir. Sektör ortalaması 1,81'dir. Doğuş Otomotiv (DOAS) ve Ford Otosan bu ortalamanın üzerinde performans gösterirken, diğer şirketler ortalamanın altında kalmaktadır.

En yüksek aktif kârlılık %14,12 ile Otokar (OTKAR)'a aittir. En düşük aktif kârlılık % -3,56 ile Tümosan (TMSN)'a aittir. Sektör ortalaması %9,29'dur. Ford Otosan ve Tofaş bu ortalamanın üzerinde performans gösterirken, diğer şirketler ortalamanın altında kalmaktadır.

En yüksek borç kaynak oranı %76,19 ile Otokar (OTKAR)'a aittir. En düşük borç kaynak oranı %40,15 ile Tümosan (TMSN)'a aittir. Sektör ortalaması %69,70'tir. Otokar, Karsan (KARSN), Doğuş Otomotiv, Türk Traktör (TTRAK) ve Ford Otosan bu ortalamanın üzerinde borç kullanırken, diğer şirketler ortalamanın altında kalmaktadır.

En yüksek özsermaye kârlılığı %68,45 ile Otokar (OTKAR)'a aittir, bu da şirketin özkaynaklarını çok verimli bir şekilde kullandığını gösterir. En düşük özsermaye kârlılığı % -6,07 ile Tümosan (TMSN)'a aittir. Sektör ortalaması %32,17'dir. Ford Otosan, Tofaş ve Otokar bu ortalamanın üzerinde performans gösterirken, diğer şirketler ortalamanın altında kalmaktadır.

Otokar (OTKAR), tüm değişkenlerde sektör ortalamasının üzerinde performans göstererek sektör lideri konumundadır. Ford Otosan (FROTO) ve Tofaş (TOASO), genellikle sektör ortalamalarının üzerinde performans göstermekte ve sektörde güçlü pozisyonlarını korumaktadırlar. Tümosan (TMSN), hemen hemen tüm değişkenlerde negatif değerlere sahip olarak sektörün en zayıf performans gösteren şirketi olarak dikkat çekmektedir. Diğer Şirketler (ASUZU, DOAS, KARSN, TTRAK), bazı değişkenlerde ortalamanın üzerinde olsalar da genel olarak sektör ortalamalarının altında kalmaktadırlar.

Tablo 4. BİST'de İşlem Gören Otomotiv Şirketlerinin 2020/12 Dönemi Dupont Analiz Sonuçları

Şirketler	Net Kâr Marjı (%)	Aktif Devir Hızı	Aktif Kârlılık (%)	Borç Kaynak Oranı	Özsermaye Kârlılığı (%)
ASUZU	1,10	0,71	0,78	70,19	2,40
DOAS	5,49	3,21	17,61	67,74	58,74
FROTO	8,48	2,43	20,59	71,07	71,65
KARSN	1,30	0,60	0,78	73,20	2,99
OTKAR	21,26	0,83	17,63	76,76	75,17
TMSN	7,05	0,63	4,41	43,25	7,57
TOASO	7,57	1,46	11,05	77,06	40,56
TTRAK	12,44	1,66	20,68	68,62	70,42
Sektör Ortalaması	**8,12**	**1,89**	**15,36**	**72,13**	**53,24**

2020 yılı verilerine göre, en yüksek net kâr marjı %21,26 ile Otokar (OTKAR)'a aittir, bu oran şirketin gelirlerinin yüksek bir kısmını net kâra dönüştürdüğünü göstermektedir. En düşük net kâr marjı ise %1,10 ile Anadolu Isuzu (ASUZU)'ya aittir. Sektör ortalaması %8,12'dir. Otokar, Ford Otosan (FROTO), Doğuş Otomotiv (DOAS) ve Türk Traktör (TTRAK) bu ortalamanın üzerinde performans gösterirken, diğer şirketler ortalamanın altında kalmaktadırlar.

En yüksek aktif devir hızı 3,21 ile Doğuş Otomotiv (DOAS)'e aittir, bu da şirketin varlıklarını verimli bir şekilde kullandığını göstermektedir. En düşük aktif devir hızı 0,60 ile Karsan (KARSN)'a aittir. Sektör ortalaması 1,89'dur. Doğuş Otomotiv bu ortalamanın oldukça üzerinde performans gösterirken, diğer şirketler ortalamanın altında kalmaktadırlar.

En yüksek aktif kârlılık %20,68 ile Türk Traktör (TTRAK)'a aittir. En düşük aktif kârlılık %0,78 ile Anadolu Isuzu (ASUZU) ve Karsan (KARSN)'a aittir. Sektör ortalaması %15,36'dır. Ford Otosan, Doğuş Otomotiv, Otokar ve Türk Traktör bu ortalamanın üzerinde performans gösterirken, diğer şirketler ortalamanın altında kalmaktadırlar.

En yüksek borç kaynak oranı %77,06 ile Tofaş (TOASO)'a aittir. En düşük borç kaynak oranı %43,25 ile Tümosan (TMSN)'a aittir. Sektör ortalaması %72,13'tir. Tofaş, Otokar ve Karsan bu ortalamanın üzerinde borç kullanırken, diğer şirketler ortalamanın altında kalmaktadırlar.

En yüksek özsermaye kârlılığı %75,17 ile Otokar (OTKAR)'a aittir, bu da şirketin özkaynaklarını çok verimli bir şekilde kullandığını göstermektedir. En dü-

şük özsermaye kârlılığı %2,40 ile Anadolu Isuzu (ASUZU)'ya aittir. Sektör ortalaması %53,24'tir. Ford Otosan, Doğuş Otomotiv, Otokar ve Türk Traktör bu ortalamanın üzerinde performans gösterirken, diğer şirketler ortalamanın altında kalmaktadırlar.

Otokar (OTKAR), net kâr marjı, aktif kârlılık ve özsermaye kârlılığı gibi değişkenlerde sektördeki en yüksek değerlere sahip olup sektör lideri konumundadır. Ford Otosan (FROTO) ve Doğuş Otomotiv (DOAS), genellikle sektör ortalamalarının üzerinde performans göstererek sektörde güçlü pozisyonlarını korumaktadırlar. Türk Traktör (TTRAK), aktif kârlılık ve özsermaye kârlılığı açısından sektörün en iyilerindendir. Anadolu Isuzu (ASUZU) ve Karsan (KARSN), hemen hemen tüm değişkenlerde sektör ortalamalarının altında kalarak zayıf performans göstermektedir. Tümosan (TMSN), bazı metriklerde iyileşme gösterse de genel olarak sektör ortalamalarının altında kalmaktadır. Tofaş (TOASO), yüksek borç kaynak oranına rağmen, aktif kârlılık ve özsermaye kârlılığı açısından iyi bir performans sergilemektedir.

Tablo 5. BİST'de İşlem Gören Otomotiv Şirketlerinin 2021/12 Dönemi Dupont Analiz Sonuçları

Şirketler	Net Kâr Marjı (%)	Aktif Devir Hızı	Aktif Kârlılık (%)	Borç Kaynak Oranı	Özsermaye Kârlılığı (%)
ASUZU	7,89	0,97	7,64	61,40	21,49
DOAS	9,59	2,88	27,64	55,27	70,26
FROTO	12,38	2,12	26,22	76,28	102,38
KARSN	4,78	0,64	3,06	73,41	11,48
OTKAR	23,10	0,87	20,18	75,01	83,19
TMSN	4,50	0,65	2,91	50,40	5,53
TOASO	11,05	1,38	15,28	75,53	64,26
TTRAK	11,35	2,18	24,71	66,44	75,72
Sektör Ortalama	**11,65**	**180,00**	**20,97**	**72,11**	**75,24**

2021 Yılında en yüksek net kâr marjı %23,10 ile Otokar (OTKAR)'a aittir, bu oran şirketin gelirlerinin büyük bir kısmını net kâra dönüştürdüğünü gösterir. En düşük net kâr marjı ise %4,50 ile Tümosan (TMSN)'a aittir. Sektör ortalaması %11,65'tir. Otokar, Ford Otosan (FROTO), Doğuş Otomotiv (DOAS), Türk Traktör (TTRAK) ve Tofaş (TOASO) bu ortalamanın üzerinde performans gösterirken, diğer şirketler ortalamanın altında kalmaktadırlar.

En yüksek aktif devir hızı 2,88 ile Doğuş Otomotiv (DOAS)'e aittir, bu da şirketin varlıklarını verimli bir şekilde kullandığını gösterir. En düşük aktif devir hızı 0,64 ile Karsan (KARSN)'a aittir. Sektör ortalaması 1,80'dir. Doğuş Otomotiv, Türk Traktör (TTRAK) ve Ford Otosan (FROTO) bu ortalamanın üzerinde performans gösterirken, diğer şirketler ortalamanın altında kalmaktadırlar.

En yüksek aktif kârlılık %27,64 ile Doğuş Otomotiv (DOAS)'a aittir. En düşük aktif kârlılık %2,91 ile Tümosan (TMSN)'a aittir. Sektör ortalaması %20,97'dir. Ford Otosan, Doğuş Otomotiv, Otokar ve Türk Traktör bu ortalamanın üzerinde performans gösterirken, diğer şirketler ortalamanın altında kalmaktadır.

En yüksek borç kaynak oranı %76,28 ile Ford Otosan (FROTO)'a aittir. En düşük borç kaynak oranı %50,40 ile Tümosan (TMSN)'a aittir. Sektör ortalaması %72,11'dir. Ford Otosan, Otokar, Karsan ve Tofaş bu ortalamanın üzerinde borç kullanırken, diğer şirketler ortalamanın altında kalmaktadırlar.

En yüksek özsermaye kârlılığı %102,38 ile Ford Otosan (FROTO)'a aittir, bu da şirketin özkaynaklarını çok verimli bir şekilde kullandığını gösterir. En düşük özsermaye kârlılığı %5,53 ile Tümosan (TMSN)'a aittir. Sektör ortalaması %75,24'tür. Ford Otosan, Doğuş Otomotiv, Otokar ve Türk Traktör bu ortalamanın üzerinde performans gösterirken, diğer şirketler ortalamanın altında kalmaktadırlar.

Ford Otosan (FROTO), özsermaye kârlılığı, aktif kârlılık ve net kâr marjı gibi değişkenlerde sektördeki en yüksek değerlere sahip olup sektör lideri konumundadır. Otokar (OTKAR), net kâr marjı, aktif kârlılık ve özsermaye kârlılığı gibi değişkenlerde yüksek performans göstermektedir. Doğuş Otomotiv (DOAS), aktif devir hızı ve aktif kârlılık gibi metriklerde üstün performans sergilemektedir. Türk Traktör (TTRAK), genel olarak yüksek performans göstermektedir ve birçok metrikte sektör ortalamalarının üzerinde yer almaktadır. Tümosan (TMSN), hemen hemen tüm metriklerde sektör ortalamalarının altında kalarak zayıf performans göstermektedir. Anadolu Isuzu (ASUZU) ve Karsan (KARSN), bazı değişkenlerde ortalamanın üzerinde olsa da genel olarak sektör ortalamalarının altında performans göstermektedir. Tofaş (TOASO), borç kaynak oranı yüksek olmasına rağmen, net kâr marjı ve özsermaye kârlılığı gibi önemli metriklerde iyi performans sergilemektedir.

Tablo 6. BİST'de İşlem Gören Otomotiv Şirketlerinin 2022/12 Dönemi Dupont Analiz Sonuçları

Şirketler	Net Kâr Marjı (%)	Aktif Devir Hızı	Aktif Kârlılık (%)	Borç Kaynak Oranı	Özsermaye Kârlılığı (%)
ASUZU	6,71	1,28	8,58	57,49	20,55
DOAS	17,64	2,98	52,62	36,24	87,70
FROTO	8,60	2,97	25,55	70,66	90,49
KARSN	-3,91	0,66	-2,56	61,78	-7,28
OTKAR	11,33	1,09	12,37	75,49	50,30
TMSN	5,57	1,48	8,27	42,89	14,90
TOASO	7,56	2,55	19,27	64,97	59,34
TTRAK	10,41	2,58	26,84	64,45	76,31
Sektör Ortalaması	**9,71**	**2,56**	**24,89**	**63,73**	**72,18**

2022 yılında ASUZU'nun net kâr marjı %6,71 ile sektör ortalaması olan %9,71'in altında kalmaktadır. Aktif devir hızı 1,28, bu oran sektör ortalaması olan 2,56'nın oldukça gerisinde olduğunu göstermektedir. Bu düşük aktif devir hızı, ASUZU'nun varlıklarını etkin bir şekilde kullanamadığını işaret eder. Aktif kârlılığı %8,58 ile sektör ortalaması %24,89'un çok altında olup, bu durum net kar marjı ve aktif devir hızındaki zayıflıkla ilişkilidir. Borç kaynak oranı %57,49, sektör ortalaması %63,73'ün altında olup, nispeten daha az borç kullanımı göstermektedir. Ancak, özsermaye kârlılığı %20,55 ile sektör ortalaması %72,18'in oldukça altındadır. Bu durum firmanın genel performansının düşük olduğunu yansıtmaktadır.

DOAS, net kâr marjı %17,64 ile sektör ortalaması %9,71'in oldukça üzerinde güçlü bir performans sergilemektedir. Aktif devir hızı 2,98, sektör ortalamasının (2,56) üstünde olup, varlıkların etkin kullanımını göstermektedir. Aktif kârlılığı %52,62 ile sektör ortalamasının (%24,89) çok üzerindedir, bu oran yüksek kârlılık ve etkin varlık kullanımını işaret etmektedir. Borç kaynak oranı %36,24, sektör ortalamasının (%63,73) oldukça altında olup, firmanın borçlarını etkin yönetebildiğini göstermektedir. Özsermaye kârlılığı %87,70, sektör ortalamasının (%72,18) üstünde olup, DOAS'ın genel olarak çok güçlü bir performans sergilediğini ve yatırımcılar için cazip olduğunu göstermektedir.

FROTO'nun net kâr marjı %8,60 ile sektör ortalaması (%9,71) ile neredeyse aynı düzeydedir. Aktif devir hızı 2,97, sektör ortalamasına (2,56) çok yakındır ve

varlıkların etkin kullanımını göstermektedir. Aktif kârlılık %25,55 ile sektör ortalamasına (%24,89) yakın olup, kârlılık açısından sağlam bir performans sergilemektedir. Borç kaynak oranı %70,66, sektör ortalamasının (%63,73) biraz üzerinde olup, firmanın borç kullanımında sektörden daha yüksek bir oranı işaret etmektedir. Ancak, özsermaye kârlılığı %90,49, sektör ortalamasının (%72,18) oldukça üzerindedir ve FROTO'nun genel olarak çok iyi bir performans sergilediğini göstermektedir.

KARSN, net kâr marjı -%3,91 ile sektör ortalamasının (%9,71) çok altında olup, zarar ettiğini göstermektedir. Aktif devir hızı 0,66, sektör ortalamasının (2,56) oldukça altında olup, varlıkların etkin kullanılamadığını işaret etmektedir. Aktif kârlılığı -2,56 ile sektör ortalamasının (%24,89) çok altındadır. Borç kaynak oranı %61,78 ile sektör ortalamasına (%63,73) yakındır. Ancak, özsermaye kârlılığı -%7,28, sektör ortalamasının (%72,18) çok altındadır ve KARSN'nin finansal açıdan çok zayıf bir durumda olduğunu göstermektedir.

OTKAR, net kâr marjı %11,33 ile sektör ortalamasının (%9,71) üzerindedir. Aktif devir hızı 1,09, sektör ortalamasının (2,56) oldukça altında olup, varlıkların etkin kullanılmadığını göstermektedir. Aktif kârlılığı %12,37, sektör ortalamasının (%24,89) altında kalmaktadır. Borç kaynak oranı %75,49, sektör ortalamasının (%63,73) üzerinde olup, daha yüksek bir borç kullanımını işaret eder. Özsermaye kârlılığı %50,30, sektör ortalamasının (%72,18) altında olup, genel olarak OTKAR'ın finansal performansının sektör ortalamasının altında olduğunu göstermektedir.

TMSN'nin net kâr marjı %5,57 ile sektör ortalamasının (%9,71) altındadır. Aktif devir hızı 1,48, sektör ortalamasının (2,56) oldukça altında olup, varlıkların etkin kullanılmadığını göstermektedir. Aktif kârlılığı %8,27, sektör ortalamasının (%24,89) oldukça altında olup, düşük kârlılığı göstermektedir. Borç kaynak oranı %42,89, sektör ortalamasının (%63,73) altında olup, daha az borç kullanımı göstermektedir. Özsermaye kârlılığı %14,90 ile sektör ortalamasının (%72,18) oldukça altında olup, TMSN'nin genel finansal performansının zayıf olduğunu göstermektedir.

TOASO'nun net kâr marjı %7,56 ile sektör ortalamasının (%9,71) altında kalmaktadır. Aktif devir hızı 2,55, sektör ortalamasına (2,56) çok yakındır ve varlıkların etkin kullanımını gösterir. Aktif kârlılığı %19,27, sektör ortalamasının (%24,89) altında kalmaktadır. Borç kaynak oranı %64,97, sektör ortalamasına (%63,73) yakındır. Özsermaye kârlılığı %59,34, sektör ortalamasının (%72,18) altında kalmaktadır. Genel olarak, TOASO sektöre yakın bir performans sergilemekte ancak bazı alanlarda ortalamanın altında kalmaktadır.

TTRAK'ın net kâr marjı %10,41 ile sektör ortalamasının (%9,71) üzerindedir. Aktif devir hızı 2,58, sektör ortalamasına (2,56) çok yakındır ve varlıkların etkin kullanımını gösterir. Aktif kârlılığı %26,84, sektör ortalamasının (%24,89) üzerindedir. Borç kaynak oranı %64,45, sektör ortalamasına (%63,73) yakındır. Özsermaye kârlılığı %76,31, sektör ortalamasının (%72,18) üzerindedir. TTRAK, genel olarak sektör ortalamasının üzerinde bir performans sergilemekte ve yatırımcılar için çekici görünmektedir.

DOAS ve FROTO, tüm metriklerde sektör ortalamasının üzerinde performans göstererek dikkat çekmektedir. TTRAK da genel olarak sektör ortalamasının üzerinde bir performans sergilemektedir. ASUZU, OTKAR, TMSN ve TOASO bazı metriklerde sektör ortalamasının altında kalmaktadır, ancak performansları farklılık göstermektedir. KARSN, net kâr marjı ve özsermaye kârlılığında negatif değerlerle sektörün oldukça gerisindedir ve genel olarak olumsuz bir tablo çizmektedir.

Tablo 7. BİST'de İşlem Gören Otomotiv Şirketlerinin 2023/12 Dönemi Dupont Analiz Sonuçları

Şirketler	Net Kâr Marjı (%)	Aktif Devir Hızı	Aktif Kârlılık (%)	Borç Kaynak Oranı	Özsermaye Kârlılığı (%)
ASUZU	10,64	0,83	8,81	56,78	20,51
DOAS	13,15	2,54	33,41	38,34	54,06
FROTO	11,91	1,94	23,14	66,36	72,60
KARSN	8,43	0,60	5,08	58,54	12,85
OTKAR	7,22	0,85	6,15	74,44	24,48
TMSN	9,04	1,00	9,08	42,65	15,86
TOASO	11,82	1,55	18,36	53,12	44,18
TTRAK	15,99	1,84	29,49	52,56	69,30
Sektör Ortalama	**12.18**	**1,77**	**21.53**	**59.09**	**55.42**

2023 yılında ASUZU'nun net kâr marjı %10,64 olup, sektör ortalaması olan %12,18'in biraz altındadır. Aktif devir hızı 0,83 ile sektör ortalaması olan 1,77'nin oldukça altındadır. Bu durum, ASUZU'nun varlıklarını etkin bir şekilde kullanamadığını göstermektedir. Aktif kârlılığı %8,81 ile sektör ortalaması olan %21,53'ün çok altında kalmaktadır. Borç kaynak oranı %56,78, sektör ortalaması %59,09'un altındadır. Özsermaye kârlılığı %20,51, sektör ortalaması %55,42'nin oldukça altındadır. ASUZU'nun performansı, 2022 yılına kıyasla net kâr marjında bir iyileşme gösterse de, genel olarak sektördeki diğer firmalara kıyasla zayıf kalmaya devam etmektedir.

DOAS, 2023 yılında net kâr marjı %13,15 ile sektör ortalaması %12,18'in üzerinde performans sergilemektedir. Aktif devir hızı, sektör ortalamasının üzerindedir ve varlıkların etkin kullanımını göstermektedir. Aktif kârlılığı %33,41 ile sektör ortalamasının (%21,53) oldukça üzerindedir. Borç kaynak oranı %38,34, sektör ortalamasının (%59,09) oldukça altındadır, bu da firmanın borç yönetiminde etkin olduğunu göstermektedir. Özsermaye kârlılığı %54,06, sektör ortalamasının (%55,42) biraz altında kalmıştır. DOAS, güçlü performansını büyük ölçüde sürdürmekle birlikte, özsermaye kârlılığında küçük bir gerileme yaşamıştır.

FROTO'nun 2023 yılında net kâr marjı %11,91 olup, sektör ortalaması olan %12,18'e yakındır. Aktif devir hızı 1,94, sektör ortalamasının (1,77) biraz üzerindedir. Aktif kârlılığı %23,14 ile sektör ortalamasına (%21,53) yakın olup, sağlam bir performans sergilemektedir. Borç kaynak oranı %66,36, sektör ortalamasının (%59,09) üzerindedir. Özsermaye kârlılığı %72,60, sektör ortalamasının (%55,42) oldukça üzerindedir. FROTO, genel olarak iyi bir performans sergilemekte ve sektördeki güçlü konumunu korumaktadır.

KARSN, 2023 yılında net kâr marjı %8,43 ile sektör ortalamasının (%12,18) altında kalmaktadır. Aktif devir hızı 0,60, sektör ortalamasının (1,77) oldukça altındadır. Aktif kârlılığı %5,08, sektör ortalamasının (%21,53) oldukça altındadır. Borç kaynak oranı %58,54, sektör ortalamasına (%59,09) yakındır. Özsermaye kârlılığı %12,85, sektör ortalamasının (%55,42) çok altındadır. KARSN, performansını 2022'ye kıyasla artırmış olsa da, genel olarak sektörün gerisinde kalmaya devam etmektedir.

OTKAR, 2023 yılında net kâr marjı %7,22 olup, sektör ortalamasının (%12,18) oldukça altındadır. Aktif devir hızı 0,85, sektör ortalamasının (1,77) altındadır. Aktif kârlılığı %6,15, sektör ortalamasının (%21,53) çok altında kalmaktadır. Borç kaynak oranı %74,44, sektör ortalamasının (%59,09) üzerinde olup, daha yüksek bir borç kullanımını işaret etmektedir. Özsermaye kârlılığı %24,48, sektör ortalamasının (%55,42) altındadır. OTKAR, net kâr marjı ve aktif kârlılıkta sektör ortalamasının altında kalmakta ve genel performansı düşük seviyelerde seyretmektedir.

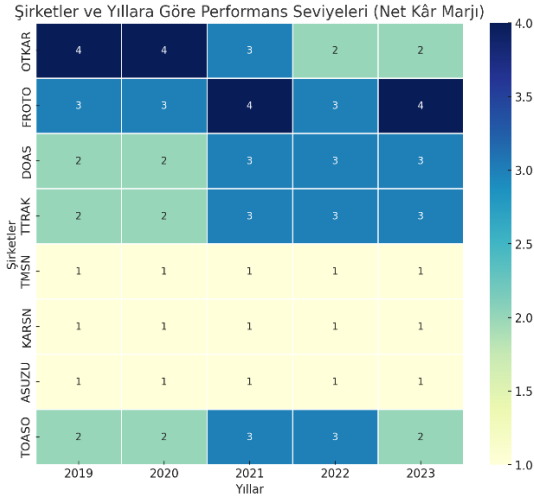
TMSN'nin net kâr marjı %9,04 ile sektör ortalamasının (%12,18) altında kalmaktadır. Aktif devir hızı, sektör ortalamasının oldukça altındadır. Yine aktif kârlılığı %9,08, sektör ortalamasının (%21,53) oldukça altındadır. Borç kaynak oranı %42,65, sektör ortalamasının (%59,09) oldukça altında olup, daha az borç kullanımı göstermektedir. Özsermaye kârlılığı %15,86, sektör ortalamasının (%55,42)

oldukça altındadır. TMSN, genel olarak sektördeki diğer firmalara kıyasla düşük performans göstermektedir.

TOASO'nun 2023 yılında net kâr marjı %11,82 olup, sektör ortalamasının (%12,18) biraz altındadır. Aktif devir hızı 1,55, sektör ortalamasının (1,77) altındadır. Aktif kârlılığı, sektör ortalamasının altında kalmaktadır. Borç kaynak oranı %53,12, sektör ortalamasının (%59,09) altında olup, firmanın borç kullanımında daha düşük bir oranı işaret eder. Özsermaye kârlılığı %44,18, sektör ortalamasının (%55,42) altında kalmaktadır. TOASO, performansını büyük ölçüde sürdürmekle birlikte bazı alanlarda sektör ortalamasının altında kalmaktadır.

TTRAK'ın net kâr marjı %15,99 ile sektör ortalamasının (%12,18) üzerinde olup, güçlü bir performans sergilemektedir. Aktif devir hızı 1,84, sektör ortalamasına (1,77) yakındır. Aktif kârlılığı %29,49, sektör ortalamasının (%21,53) oldukça üzerindedir. Borç kaynak oranı %52,56, sektör ortalamasının (%59,09) altındadır. Özsermaye kârlılığı %69,30 ile sektör ortalamasının (%55,42) üzerindedir. TTRAK, genel olarak sektör ortalamasının üzerinde performans sergileyerek güçlü bir konumda yer almaktadır.

ASUZU, 2022'ye göre bazı rasyolarda iyileşme göstermesine rağmen, genel olarak sektör ortalamasının altında performans sergilemeye devam etmektedir. DOAS ve FROTO, sektör ortalamasının üzerinde performanslarını büyük ölçüde sürdürmektedir, ancak DOAS'ın özsermaye kârlılığı sektör ortalamasının biraz altında kalmıştır. KARSN, 2022'ye göre performansını iyileştirmiş olsa da, genel olarak sektör ortalamasının oldukça altında kalmaktadır. OTKAR, 2023'te de zayıf performansını sürdürmekte ve sektör ortalamasının oldukça altında kalmaktadır. TMSN, borç kaynak oranı haricinde sektör ortalamasının altında bir performans sergilemektedir. TOASO, bazı alanlarda sektör ortalamasının altında kalmakla birlikte, genel performansı ortalama düzeydedir. TTRAK, genel olarak sektör ortalamasının üzerinde güçlü bir performans sergilemekte ve yatırımcılar için çekici bir seçenek olmaktadır.

Şekil 1. BİST'de İşlem Gören Otomotiv Şirketlerinin Dupont Performansları

2019-2023 yılları arasında Otomotiv sektöründeki şirketlerin finansal performanslarına bakıldığında, FROTO'nun net kâr marjı, aktif kârlılık ve özsermaye kârlılığı açısından en yüksek performansı gösterdiği ve borç kaynak oranının da yüksek olduğu görülmektedir. OTKAR ise 2019 ve 2020'de güçlü performans sergilerken, sonraki yıllarda bu rasyolarda ortalama değerlere gerilemiştir. DOAS, 2021 ve 2022'de yüksek performans gösterirken, 2023'te bazı rasyolarda ortalama değerlere düşmüştür. TTRAK ise genel olarak yüksek performansını sürdürmüş ve borç kaynak oranında dengeli kalmıştır. TMSN, KARSN ve ASUZU'nun performansı genel olarak düşük olup, borç kaynak oranlarında farklılıklar göstermektedir. TOASO ise borç kaynak oranı yüksek olmasına rağmen, diğer metriklerde genellikle ortalama veya yüksek performans sergilemiştir. Bu analiz, FROTO'nun sektörde en güçlü performansı gösterdiğini, OTKAR ve TTRAK'ın da istikrarlı bir şekilde iyi performans sergilediğini ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Otomotiv sektörü, modern ekonomilerin gelişiminde kilit bir rol oynayan, çok katmanlı ve dinamik bir yapıya sahip bir endüstridir. Türkiye'nin otomotiv sektörü de bu küresel ekosistemin önemli bir parçası olarak gerek yerli üretim kapasitesi gerekse uluslararası pazarlar ile olan bağlantıları sayesinde stratejik bir öneme sahiptir. Bu çalışmada, Türkiye'deki otomotiv şirketlerinin 2019-2023 dönemindeki finansal performansları DuPont analizi ile değerlendirilmiş ve sektörün güçlü ve zayıf yönleri ele alınmıştır. Çalışma kapsamında yapılan hesaplamalar, sektör genelindeki dinamiklerin yanı sıra literatürdeki benzer çalışmalarla karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

Çalışmada elde edilen sonuçlar, literatürde DuPont analizi ile yapılan benzer çalışmalarda dile getirilen bazı temel bulgularla uyum göstermektedir. Örneğin, Saunders (2000) ve Nissim & Penman (2001) tarafından yapılan çalışmalar, DuPont analizinin kârlılık ve etkinlik rasyoları arasındaki ilişkileri vurgulayarak şirket performansını değerlendirmede etkili bir araç olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmada da, net kâr marjı, aktif kârlılık ve özsermaye kârlılığı gibi rasyoların sektör liderlerini belirlemede önemli rol oynadığı ortaya koymaktadır.

Ford Otosan (FROTO) ve Otokar (OTKAR) gibi şirketlerin yüksek net kârlılık ve özsermaye kârlılığına sahip olması, bu şirketlerin sektörde lider pozisyonlarını korumasını sağlamıştır. Bu durum, literatürde yüksek performans gösteren firmaların güçlü finansal yapı ve etkin kaynak kullanımıyla ilişkilendirildiği bulgularla uyumludur. Benzer şekilde, Doğuş Otomotiv (DOAS) ve Türk Traktör (TTRAK), yüksek aktif devir hızları ve kârlılık oranlarıyla dikkat çekmiş, bu bulgular literatürdeki Prendergast (2006) ve Gopi (2018) gibi çalışmalarla paralellik göstermiştir.

Öte yandan, literatürde bazı çalışmalarda düşük performansın genellikle yüksek borç oranları ile ilişkilendirildiği belirtilirken, bu çalışmada Tümosan (TMSN) ve Karsan (KARSN) gibi düşük performanslı şirketlerin düşük borç oranlarına rağmen yetersiz kârlılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu farklılık, sektörel rekabet gücü, pazar stratejileri ve operasyonel etkinlik gibi borç dışı faktörlerin önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca, literatürde yüksek borcun sürdürülebilirliği tehdit ettiği yönündeki yaygın görüşe karşın, Ford Otosan gibi yüksek borç oranlarına sahip şirketlerin lider konumlarını koruyabildiği gözlemlenmiştir. Bu yapı, borcun nasıl yönetildiğinin sektörel başarı üzerinde belirleyici olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, Türkiye otomotiv sektörüne liderlik eden ve geri kalan firmalar arasındaki ayrımları finansal rasyolar aracılığıyla ortaya koyan bu çalışma, sektör liderlerinin başarı hikayelerini ve düşük performanslı şirketlerin geliştirilmesi gereken alanlarını vurgulamaktadır. Sektördeki genel performansın artırılması için AR-GE yatırımlarının artırılması, borç yönetiminin etkinleştirilmesi ve operasyonel verimliliğin artırılmasına yönelik stratejik adımlar atılması gereklidir. Bu tür çalışmalar, Türkiye otomotiv sektörünün uluslararası rekabet gücünü artırma ve sürdürülebilir bir büyüme sağlama yolunda önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Arditti, F. (1967). Risk and the required return on equity. The Journal of Finance, 22(1), 19-36.

Başbuğ, A.K., Evlimoğlu, U. (2020). Otomotiv Sektörünün Türkiye Ekonomisini Makroekonomik Olarak Etkileme Mekanizmaları ve Sektöre Yönelik Bir Analiz, Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 55(1), ss. 134-154.

Bhagyalakshmi, K., & Saraswathi, S. (2019). A study on financial performance evaluation using DuPont analysis in select automobile companies. *International Journal of Management, Technology and Engineering*, *9*(1), 354-362.

Bilici, N. (2019). Turizm sektörünün finansal performansının oran analizi ve Topsis yöntemiyle değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23*(1), 173-194.

Black, A.; Roy, P.; El-Haddad A.; Yilmaz. K. (2020). The political economy of automotive industry development policy in middle income countries: A comparative analysis of Egypt, India, South Africa and Turkey, ESID Working Paper No. 143.

Burja, V., & Mărginean, R. (2014). The study of factors that may influence the performance by the Dupont analysis in the furniture industry. *Procedia Economics and Finance*, *16*, 213-223.

De Wet, J.H.v.H., & Du Toit, E. (2007). Return on equity: A popular, but flawed measure of corporate financial performance. S.Afr.J.Bus.Manage., 38(1), 59-69.

Gopi, K. T. (2018). Financial Performance of Cement Industry in India Using Extended Dupont Approach. *Asian Journal of Managerial Science*, *7*(2), 16-20.

Griffin, J.J., & Mahon, J.F. (1997). The corporate social performance and corporate financial performance debate. Business and Society, 36(1), 5-31.

https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/tr/pdf/2023/08/otomotiv-sektorel-bakis-2023.pdf (Erişim Tarihi:2.06.2024).

https://www.osd.org.tr/saved-files/PDF/2022/02/02/OSD_Kuresel_Degerlendirme_Raporu_2020.pd (Erişim Tarihi:18.05.2024).

https://www.osd.org.tr/saved-files/PDF/2022/02/02/OSD_Kuresel_Degerlendirme_Raporu_2020.pdf

McClure, B. (2005). ROA and ROE Give Clear Picture of Corporate Health. Retrieved from http://www.investopedia.com/articles/basics/05/052005.

Merkezi Kayıt Kuruluşu (MKK), www. mkk.com.tr (Erişim Tarihi:15.05.2024).

Moyer, Ch., McGuigan, J., & Rao, R. (2007). Fundamentals of Contemporary Financial Management. USA: Thomson South-Western.

Osteryoung, J., & Constand, R. (1992). Financial ratios in large public and small private firms. Journal of Small Business Management, July, 35-47.

Otomotiv Sanayii Derneği (OSD) (2020). Otomotiv Sektörü Küresel Değerlendirme Raporları, https://www.osd.org.tr/saved-files/PDF/2024/11/20/2023%20K%C3%BCresel%20De%C4%9Ferlendirme%20Raporu.pdf (Erişim Tarihi: 20.11.2024).

Polat, M. A. (2020). Türk Otomotiv Sektörünün Ekonomik Büyümeye Etkisi: Karşılaştırmalı Bir Ekonometrik Analiz, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 19(73), ss. 504-521.

Prendergast, P. (2006). Financial analysis: How a "modified DuPont approach" to ratio analysis can be used to drill down to the true cause of financial performance problems. Financial Management, Paper P8, 48-49.

Ross, S., Westerfield, R., Jaffe, J., & Jordan, B. (2008). Modern Financial Management (8th ed.). New York: McGraw Hill.

Santhi, P., & Amruthavarshini, T. S. (2021). Financial Performance of Automobile Companies in India using Extended DuPont Approach. *Anvesha-a Multidisciplinary E-Journal for all Researches*, *2*(2), pp. 82-84.

Sarıaslan, H., & Erol, C. (2008). Finansal Yönetim. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Sheela, S. C., & Karthikeyan, K. (2012). Financial Performance of Pharmaceutical Industry in India Using Dupont Analysis. *European Journal of Business and Management*, *4*(14), pp. 84-91.

Slater, S., & Olson, E. (1996). A value-based management system. Business Horizons, September/October, 48-52.

Soliman, M. (2008). The Use of DuPont Analysis by Market Participants. Retrieved from http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1101981

Thorpe, R., & Holloway, J. (2008). Performance management – multidisciplinary perspectives. New York: Palgrave MacMillan.

Vanniarajan, T., & Samuel Joseph, C. (2007). An Application of DuPont control chart in analyzing the financial performance of banks. The Management Accountant, 614-617.

Ham Petrol Fiyatlarını Etkileyen Faktörler: Teorik Çerçevede Genel Bir Değerlendirme*

Fuat Lebe[1] & Müge Akyürek[2]

* Bu çalışma, Tezsiz Yüksek Lisans Öğrencisi Müge AKYÜREK'in 12.02.2024 tarihinde kabul edilen "Ham Petrol Fiyatlarını Etkileyen Faktörler" adlı Dönem Projesinden türetilmiştir.

[1]Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0003-4633-8376
[2] Öğret., Şehit Sefa İzbudak Ortaokulu, Pozantı/ANDANA

Giriş

Petrol organik maddelerin yıllar içinde toprak altındaki yüksek ısı ve tazyik ile ayrışması ve dönüşmesi neticesinde meydana gelen bir fosil yakıttır. Dünya genelinde en yaygın kullanılan fosil yakıt olan petrol, elektrik üretiminden ulaşıma kadar birçok endüstriyel uygulamada kullanılır. Petrol, hidrokarbon bileşiklerinden oluşan bir kaynaktır ve rafinelerde işlenerek benzine, dizel yakıta, jet yakıtına ve diğer petrol ürünlerine dönüştürülür.

Ham petrol, dünya ekonomileri için stratejik bir kaynak olup, enerji talebinin büyük bir bölümünü karşılasa da petrolün kullanımı çevresel etkileri nedeniyle eleştirilmektedir. Fosil yakıtlardan petrol, atmosfere karbondioksit ve diğer sera gazlarının salınımına yol açarak iklim değişikliğine neden olur.

Petrol rezervleri sınırlıdır ve sürekli bir kaynak olmadığı için alternatif enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve kullanılması önemlidir. Bu yüzden sürdürülebilir enerji kaynaklarına yönelme ve enerji verimliliğini artırma önemlidir. Yenilenebilir enerji kaynakları, nükleer enerji ve enerji depolama gibi alternatif çözümler, petrol bağımlılığını azaltmaya ve çevresel etkileri en aza indirmeye yardımcı olabilir.

Ham petrolün fiyatları, küresel ekonomik dengelerin belirlenmesinde önemli bir rol oynamakta ve enerji sektörüne yön vermektedir. Petrol fiyatları küresel ekonomik dengeleri önemli ölçüde etkileyen dinamik bir değişken haline gelmiştir. Bu bağlamda, ham petrol fiyatları üzerinde etkili olan bir dizi faktör, enerji sektörü ve dünya ekonomisi açısından büyük öneme sahiptir. Petrol fiyatları, arz ve talep dengesinin karmaşıklığı, jeopolitik faktörlerin etkisi, finansal piyasalardaki dalgalanmalar ve enerji politikalarındaki değişiklikler gibi birçok faktörün etkileşiminden kaynaklanan dinamik bir yapıya sahiptir. Bu faktörler arasındaki ilişkilerin açıklanması, enerji piyasasının geleceğini anlamak ve sürdürülebilir enerji politikaları geliştirmek için önemlidir.

Çalışmanın amacı, ham petrol fiyatlarını etkileyen temel faktörleri sistematik bir şekilde inceleyerek, bu faktörlerin birbirleriyle nasıl etkileşimde bulunduğunu ve petrol fiyatları üzerindeki etkilerini incelemektir. Bu amaçla çalışmamız 3 bölümden oluşmaktadır. Giriş niteliğindeki birinci bölümün ardından, ikinci bölümde ham petrol fiyatlarını etkileyen faktörlerden söz edilecektir. Üçüncü ve son bölümde ise sonuç, tartışma ve öneriler yer almaktadır.

2. Ham Petrol Fiyatlarini Etkileyen Faktörler

Ham petrol, dünya genelinde enerji üretiminde ve endüstride ana kaynaklardan biridir. Ham petrol, yer altındaki petrol rezervuarlarından çıkarılır ve rafinerilerde işlenerek çeşitli ürünlere dönüştürülür, bu da benzin, dizel, kerosen ve diğer petrokimyasalları içerir.

Petrol fiyatları, bir dizi faktörden etkilenir ve bu faktörler, küresel ekonomik koşullar, jeopolitik olaylar, enerji talebi, stok seviyeleri, spekülasyonlar ve teknolojik gelişmeler gibi çeşitli unsurları içerir. Bu faktörler bir araya geldiğinde, petrol fiyatları üzerinde karmaşık etkileşimlere neden olabilir. Üretici konumundaki ülkelerin bütçelerinde önemli bir yer tutmaktadır (Nyangarika, 2019: 123). Uzun ve kısa vadede petrol fiyatlarını etkileyen unsurlar vardır. Bunları birincil ve ikincil olarak isimlendirebiliriz. Kısa vadede etkisini gösteren faktörler uzun vadede de etki göstermektedir (Yan, 2012: 41). Bu sebeple, petrol piyasası genellikle volatiliteye açıktır ve fiyatlar kısa vadeli dalgalanmalar gösterebilir.

Petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar, enerji maliyetleri, tüketici harcamaları, endüstriyel üretim ve diğer ekonomik göstergeler üzerinde geniş bir etkiye sahiptir. Bu nedenle, finans, enerji ve endüstri sektörleri için önemli bir gösterge olarak kabul edilir. Aşağıdaki Tablo 1'de küresel Brent petrol fiyatları 2008-2022 dönemi için aylık olarak sunulmaktadır.

Tablo 1: 2008-2022 Döneminde Brent Petrol Fiyatları (Dolar)

YIL	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
2008	92,18	94,99	103,64	109,07	122,8	132,32	132,72	113,24	97,23	71,58	52,45	39,95
2009	43,44	43,32	46,54	50,18	57,3	68,61	64,44	72,51	67,65	72,77	76,66	74,46
2010	76,17	73,75	78,83	84,82	75,95	74,76	75,58	77,04	77,84	82,67	85,28	91,45
2011	96,52	103,72	114,64	123,26	114,99	113,83	116,97	110,22	112,83	109,55	110,77	107,87
2012	110,69	119,33	125,45	119,75	110,34	95,16	102,62	113,36	112,86	111,71	109,06	109,49
2013	112,96	116,05	108,47	102,25	102,56	102,92	107,93	111,28	111,6	109,08	107,79	110,76
2014	108,12	108,9	107,48	107,76	109,54	111,8	106,77	101,61	97,09	87,43	79,44	62,34
2015	47,76	58,1	55,89	59,52	64,08	61,48	56,56	46,52	47,62	48,43	44,27	38,01
2016	30,7	32,18	38,21	41,58	46,74	48,25	44,95	45,84	46,57	49,52	44,73	53,31
2017	54,58	54,87	51,59	52,31	50,33	46,37	48,48	51,7	56,15	57,51	62,71	64,37
2018	69,08	65,32	66,02	72,11	76,98	74,41	74,25	72,53	78,89	81,03	64,75	57,36
2019	59,41	63,96	66,14	71,23	71,32	64,22	63,92	59,04	62,83	59,71	63,21	67,31
2020	63,65	55,66	32,01	18,38	29,38	40,27	43,24	44,74	40,91	40,19	42,69	49,99
2021	54,77	62,28	65,41	64,81	68,53	73,16	75,41	71,63	78,31	83,72	69,23	77,35
2022	89,26	97,97	104,71	107,14	115,6	109,03	103,97	95,64	85,14	94,83	85,43	-

Kaynak: Investing, 2023.

Tablo 1'de görüldüğü gibi, 2000'li yılların başından itibaren petrol fiyatları önemli hareketlilik görülmektedir. Örneğin, 2008'de finansal krizin etkisiyle petrol fiyatları rekor seviyelere ulaşmış, ardından kriz sonrası talep düşüşüyle birlikte fiyatlar 43 dolarlara kadar gerilemiştir. Daha yakın dönemde, Covid-19 pandemisinin dünya çapındaki etkisi ile petrol talebinde keskin bir düşüş yaşanmış (% 10 yakın) ve bu da petrol fiyatlarını 18 dolara kadar düşmesine yol açmıştır (Tablo 1).

2.1. Petrol Piyasası

Petrol piyasası, dünya genelinde enerji kaynağı olarak kullanılan ham petrolün alım-satımının gerçekleştiği bir finansal piyasadır. Bu piyasa, enerji şirketleri, finansal kuruluşlar, yatırımcılar ve diğer katılımcılar arasında petrol ve petrol türevleriyle ilgili işlemlerin yapıldığı bir ortamı ifade eder. Petrol alım-satım işlem-

leri genellikle borsalarda gerçekleşir. New York Ticaret Borsası (NYMEX), Kıtalararası Değişim (ICE), Londra Metal Borsası (LME) gibi borsalar[3], dünya genelinde önemli petrol ticaret merkezleridir. Petrol piyasası, küresel ekonominin önemli bir parçasıdır ve enerji tüketiminin büyük bir kısmını karşılamaktadır. Bu nedenle, petrol piyasasındaki gelişmeler, dünya genelinde ekonomik ve finansal trendleri etkileyebilir.

Günümüzde genel enerji kullanımının % 20'sini ulaştırma sektörü oluşturmaktadır. % 75'ini karayolu ulaşımı oluşturur. Dolayısıyla petrol kullanımındaki artışın sebebi de ulaşıma ait giderlerin fazla olması kaynaklıdır (Bayraç, 2005: 11).

Dünya petrol üretiminde söz sahibi ülkeler, enerjinin daha verimli kullanılmasında önemli yere sahip olmakla birlikte, tüketici rolünde olan bazı ülkeler geri planda kalmaktadır (Yan, 2012: 42).

2.1.1. Arz ve Talebin Etkisi

Petrol fiyatları, arz ve talep faktörlerinin karmaşık bir etkileşimiyle belirlenir. Bu faktörler, küresel ekonomik koşullar, jeopolitik olaylar, enerji politikaları, doğal afetler, teknolojik gelişmeler ve diğer birçok unsuru içerir. Ancak, arz ve talep, petrol fiyatlarını belirlemede temel rol oynayan önemli faktörlerdir.

Petrol İhraç Eden Ülkeler (OPEC), fiyatlardaki değişimin baş aktörleridir ve bu konuda çok etkili olurlar (Yan, 2012: 42). Bazı yıllarda yaşanan krizlere rağmen, petrol şirketleri piyasa üzerindeki egemenliklerini korumuştur.

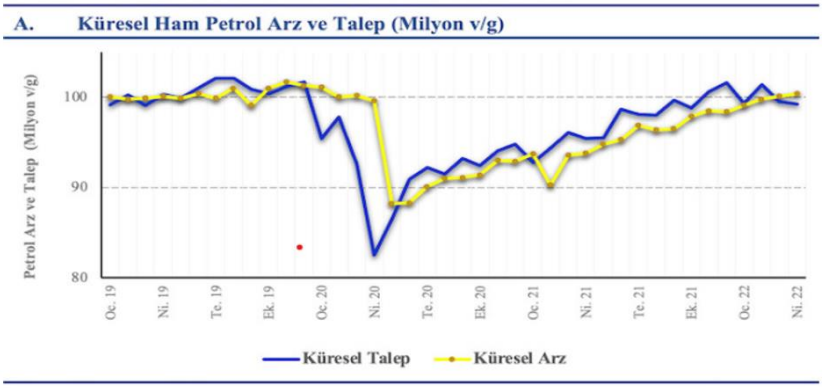
Arz ve talep dengesi, petrol fiyatlarını belirlemede temel bir faktördür. Talep, dünya genelinde enerji talebinin artmasına veya azalmasına bağlı olarak değişir. Ekonomik büyüme, endüstriyel üretim ve taşıma ihtiyaçları gibi faktörler, petrol talebini etkileyebilir. Arz, petrol üreticisi ülkelerin politikaları, üretim kapasitesi, jeopolitik durumlar ve doğal afetler gibi faktörlere bağlı olarak değişir. Üretimin artması veya azalması, arz ve talep dengesini etkiler ve bu da petrol fiyatlarını etkiler.

Geçmişten günümüze farklı farklı dönemlerde petrol fiyatlarında çok fazla iniş çıkışlar olmuştur. Buna en önemli sebep olarak petrole talebin sürekli yükselmesi ve buna karşın petrol arzının stabil olmayan bir yol izlediği gösterilebilir. Tüketimin günde 80 milyon varilin üzerine çıkması, üretimde olan azalma sebebiyle de dünyayı tehdit altına almıştır. Kısacası fiyatların yukarı yönlü seyretmesinin sebebi olarak üretimin düşmeşi gösterilebilir (Suleiman, 2013: 21).

[3] NYMEX: New York Mercantile Exchange, ICE: Intercontinental Exchange, LME: London Metal Exchange

Petrol üretici ve tüketici ülkeler arasındaki jeopolitik gerilimler, arz ve talep üzerinde doğrudan etki yapabilir. Örneğin, Orta Doğu'da gerçekleşen siyasi olaylar, petrol tedarikini olumsuz yönde etkileyebilir, bu da fiyatların yükselmesine neden olabilir.

Petrol üreten ülkelerin enerji politikaları ve üretim kararları, arz tarafındaki dinamikleri etkiler. OPEC gibi petrol üretici ülkelerin üretim kotaları, küresel arz ve talep dengesini şekillendirir. Küresel ham petrol talebi ile petrol arzı 2019-2022 dönemindeki göstermiş olduğu seyir aşağıdaki Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1: Küresel Petrol Talep ve Arzı

Kaynak: EIA, 2023; OECD, 2023.

Şekil 1'de görüldüğü üzere küresel petrol talebinin 2020'nin ortalarından itibaren toparlandığını görmekteyiz. Ayrıca sonraki aylarda petrol tüketimi genel olarak petrol üretiminin üzerinde seyrederken (talep fazlası) aradaki fark stoklardan karşılandığı görülmektedir (Şekil 1).

Alternatif enerji kaynaklarına geçiş ve enerji verimliliğiyle ilgili teknolojik gelişmeler, petrol talebini azaltabilir. Bu durum, arz ve talep dengesini etkileyerek petrol fiyatlarını etkiler. Küresel ekonomik büyüme, endüstriyel üretim ve ticaret aktiviteleri, petrol talebini etkiler. Ekonomik krizler veya durgunluklar ise talebi azaltabilir. Gelişmekte olan ülkelerdeki petrol ihtiyacının artması pozitif yönde gelişmekte olmanın ifadesidir (Barunik ve Malinska, 2016: 2). Bu faktörlerin birbiriyle etkileşimi, petrol piyasasının karmaşıklığını arttırır.

2.2. OPEC Etkisi

Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC), petrol üreticisi ve ihracatçısı olan bir örgüttür. Bu örgüt arz ve fiyatların ortaya çıkmasında ve bu piyasayı yönlendirmede büyük bir role sahiptirler. Bu ülkeler dışındaki üreticiler, petrollerini ancak yerel pazarlarda kullanabilirken, OPEC ülkeleri ise ellerinde mevcut bulunan petrolleri dışa satmaktadır (Yan, 2012:42; Solak, 2012: 120). Mevcut petrol rezervlerinin dörtte üçlük bir kısmına sahip olan OPEC, ellerindeki güç sebebiyle petrol fiyatlarında istedikleri dalgalanmaları yapabilmektedirler (Göktaş, 2021: 18). Gerekli gördükleri durumlarda da piyasanın dengelenmesi rolünü üstlenmektedirler.

OPEC'in petrol fiyatlarına etkisi, örgütün üye ülkelerinin toplu bir şekilde üretim miktarını ve pazar stratejilerini belirleyebilme yeteneğinden kaynaklanır. OPEC'in petrol fiyatlarına etkisi aşağıdaki şu şekillerde gerçekleşir (Yan, 2012:42; Solak, 2012: 120; Göktaş, 2021: 18):

Üretim kotaları ve üretim kararları: OPEC üye ülkeleri, dünya genelindeki petrol arzını etkilemek amacıyla üretim kotaları belirler. Toplu bir şekilde üretim kısıntısı yaparak veya artırarak, örgüt, arz ve talep dengesini değiştirebilir ve bu da petrol fiyatlarını etkileyebilir.

Piyasa dengelemesi: OPEC'in amacı, petrol piyasasındaki arz ve talebi dengede tutarak fiyatları belirli bir seviyede tutmaktır. Eğer piyasa aşırı arz durumundaysa, OPEC ülkeleri genellikle üretimi kısarak fiyatları desteklemeye çalışır. Tam tersi durumda, piyasadaki arz sınırlıysa, üretimi artırarak fiyatları stabilize etmeye çalışabilirler.

Jeopolitik faktörler: OPEC ülkeleri genellikle jeopolitik durumları ve siyasi gelişmeleri göz önünde bulundurarak üretim kararları alır. Bölgesel çatışmalar veya krizler, OPEC'in üretim stratejilerini etkileyebilir ve bu da petrol fiyatlarını dalgalanmaya neden olabilir.

Piyasa algısı ve güven: OPEC'in açıklamaları ve üye ülkelerin politikaları, piyasadaki oyuncuların algısını etkileyebilir. OPEC'in birlikte hareket etme güveni ve tutarlı bir strateji izleme yeteneği, piyasadaki belirsizliği azaltabilir ve fiyatların daha istikrarlı olmasına katkıda bulunabilir.

Alternatif enerji kaynaklarına karşı tepki: OPEC, dünya genelinde alternatif enerji kaynaklarına olan talebin artması ve enerji politikalarındaki değişikliklere karşı tepki olarak üretim stratejilerini yenileyebilir. Bu, petrol talebinin azalmasına ve fiyatlar üzerinde etkilere neden olabilir.

OPEC'in petrol fiyatlarına etkisi karmaşık ve birçok değişkenle ilişkilidir. Örgütün üretim politikaları, küresel petrol piyasasında önemli bir faktör olarak kabul edilir ve dünya genelindeki enerji dengelerini etkileyebilir. Ancak, unutulmamalıdır ki, OPEC dışındaki diğer önemli petrol üreticileri, küresel piyasada etkili bir şekilde rekabet edebilir ve fiyatları etkileyebilir.

2.3 Petrol Yatırımları

Petrol yatırımları, enerji sektöründe önemli bir yer tutan ve ekonomik, çevresel ve stratejik etkilere sahip olan karmaşık bir konudur. Bu yatırımlar, genellikle petrol arama, çıkarma, rafinaj, dağıtım ve ticaret faaliyetlerini içerir.

Dünya üzerindeki birçok ülke ellerindeki mevcut petrollerini, ekonomik getiri haline dönüştürmek düşüncesindedir. Bu noktada bir pazara ve finansal kaynağa ihtiyaç duyarlar. Bunu yapabilmek için yabancı sermayenin düzenlenen kanunlar yoluyla ülkeye girmesi teşvik edilir (Gülçin, 2015: 4). Üretim yapan ülkeler, bu faaliyetler sürecinde yaptıkları yatırımların yüksek finansal yüklerinden dolayı petrol fiyatlarının yükselmesine neden olmaktadırlar. Bu finansal yükler, petrol fiyatlarının değişimine sebep olurlar. İlerleyen zamanlardaki fiyatların ne olacağı ile ilgili belirsizlikler, fiyat artışlarına yol açarak aynı zamanda yatırımları da sonraki zamanlara bıraktırmaktadır (Kliesen, 2005: 515).

Küresel çapta petrolün değerindeki yükselme, ülke içindeki fiyatları da yükseltmektedir. Bu sebepten ötürü, yerli ürünlerin yerini yurt dışından gelen ürünler almaktadır. Fiyattaki artışlar ekonomiyi durgunlaştırır ve yatırım isteğini azaltır (Schneider, 2004: 34–35).

Petrol yatırımları, ekonomik büyüme, enerji güvenliği ve çevresel sürdürülebilirlik gibi bir dizi faktörü etkileyen karmaşık bir konudur. Bu alandaki yatırımların etkilerini değerlendirmek, enerji politikalarını şekillendirmek ve sürdürülebilir bir enerji geleceği için stratejiler geliştirmek önemlidir.

2.4 Jeopolitik Riskler

Ham petrol fiyatlarını etkileyen jeopolitik riskler çeşitli faktörlere dayanır ve enerji piyasalarında büyük dalgalanmalara neden olabilir. Konumları gereği bulunduğu yerdeki önemi aynı zamanda stratejik güçlerini ve egemenliklerini içinde barındırır. Konumlarının avantaj ve dezavantajları yadsınamaz bir gerçektir (Sevim, 2012: 4379). Bu ülkelerdeki sürekli karmaşa hali, komşu ve uzaktaki ülkeler üzerinde güven problemi oluşturmaktadır. Bu durum, istikrarlı bir petrol alışverişi yapılamadığından azalan güvenin de etkisiyle fiyatlarda hızlı iniş çıkışlara ortam hazırlamaktadır. İşte ham petrol fiyatlarını etkileyen bazı önemli jeopolitik risk faktörleri (Sevim, 2012: 4379):

Orta Doğu Gerilimleri: Orta Doğu, dünya petrol rezervlerinin büyük bir kısmına ev sahipliği yapmaktadır. Bu bölgedeki politik gerilimler, tedarik kesintilerine ve fiyat dalgalanmalarına yol açabilir. Özellikle, Suudi Arabistan, İran, Irak ve diğer Ortadoğu ülkelerindeki siyasi belirsizlikler ve çatışmalar petrol piyasasını etkileyebilir.

OPEC Riski: Üye ülkeler arasındaki anlaşmazlıklar, petrol üretim kotalarının belirlenmesinde sorunlara yol açabilir. Üretim miktarındaki ani değişiklikler, piyasadaki arz-talep dengesini etkileyebilir ve fiyatların dalgalanmasına yol açabilir.

Jeopolitik Gerginlikler ve Savaş Riskleri: Jeopolitik gerginlikler ve savaş tehditleri, özellikle stratejik öneme sahip bölgelerde (örneğin, Hormuz Boğazı) enerji nakliyatını tehlikeye atabilir, bu da fiyatları etkiler. Bölgesel çatışmalar, petrol tesislerine ve üretim bölgelerine yönelik saldırılar, tedarik kesintilerine ve fiyat artışlarına neden olabilir.

Doğal Afetler ve İklim Değişikliği: Jeopolitik riskler arasında, doğal afetler (örneğin, kasırgalar, depremler, vb.) ve iklim değişikliği etkileri de bulunmaktadır. Bu olaylar, enerji altyapısına zarar verebilir, üretimi etkileyebilir ve fiyatları artırabilir.

2.5.Döviz Kuru/Dolar Etkisi

Değişen döviz kurları ve petrol fiyatları, özellikle ABD doları, arasında benzer bir bağ bulunmaktadır. Petrol fiyatları genellikle Amerikan doları cinsinden belirlendiği için, doların değeri petrol fiyatlarını etkileyebilir. Bu nedenle, doların değerindeki değişiklikler, petrol fiyatlarını etkileyebilir. Kurlardaki değişim, petrol fiyatlarına direkt etki etmektedir. Özellikle de petrol satan ülkeler için fiyatların artmasına yol açar (Aydın ve Şahin, 2010: 51).

Yurt dışından ürün alan bazı ülkelerde doların düşmesiyle birlikte alınan malların fiyatları da düşer. Bu durum Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün ürün alma gücünü azaltır. Bununla birlikte döviz kurlarındaki aşağı yönlü hareket, dışarıdan petrol alan ülkelerin petrol alma isteğini yukarı yönlü hareket ettirecektir. Böylece petrol ihraç eden ülkeler örgütü güç kazanacak ve dolayısıyla petrolün parasal değeri artacaktır (Barsky ve Kilian, 2004:126). Genellikle, doların değeri arttığında, petrol fiyatları düşmekte; doların değeri düştüğünde ise petrol fiyatları artabilmektedir. Bu zıt yönlü ilişki, petrolün uluslararası ticaretinde doların yaygın bir rezerv para birimi olmasından dolayıdır.

Yakın dönemde döviz kurlarındaki dalgalanmalar bazı para birimlerini öne çıkarmıştır. Bundan dolayı Çin ve ABD bu süreci hafif etkilerle atlatmaktadır.

Aldıkları bu kısmi olumsuz etkileri telafi etmek için petrol fiyatlarındaki artışları devam ettirmektedirler (Pamir, 2008: 2).

2.6 Ekonomik Krizler ve Mali İstikrarsızlıklar

Ham petrol fiyatları, ekonomik krizler ve mali istikrarsızlıklar tarafından etkilenebilecek önemli bir ekonomik gösterge olarak kabul edilir. Petrol fiyatlarındaki yukarı yönlü hareketin çok sayıda sebebi ve sonucu vardır. Petrol değerindeki ani iniş çıkışlar, stabil bir seyire göre daha büyük ekonomik çıkmazlara sebep olacaktır (Kumar, 2009: 25).

Artışların en önemli sebebi hiperenflasyondur. Fiyatlardaki yükseliş, insanların ekonomik yönelimlerini olumsuz yönde etkiler. Enflasyonun yükselmesinin ana sebebi fiyat artışlarının doğrudan alış giderlerini yükseltmesidir (Kumar, 2009: 17).

Petrol fiyatlarındaki yukarı yönlü hareketin devletlerin ekonomik politikaları, enerjiyi kullanma yetileri, alternatif kaynaklara ne şekilde yöneldikleri gibi birçok alanda etkisini hissettirir (Schneider, 2004: 33).

Genel olarak, ekonomik krizler ve mali istikrarsızlıklar genellikle ham petrol fiyatlarını aşağı yönlü etkiler. Ancak, bu etkiler, krizin özelliklerine, üretici ülkelerin politika tepkilerine ve küresel enerji talebindeki değişikliklere bağlı olarak değişebilir.

2.7 Spekülasyonlar

Ham petrol fiyatlarını etkileyen faktörlerden biri de spekülasyonlardır. Spekülasyonlar, piyasadaki gelecekteki fiyat hareketlerini tahmin etme ve bu hareketlere göre yatırım yapma amacıyla yapılan ticaret faaliyetleridir.

Petrolün bir ekonomik getiri kaynağı olarak görülmesinin ortaya çıkardığı sorun kısa vadede oluşan fiyat değişim olasılıklarıdır (Göktaş, 2021: 18). Sonucunda kazanç sağlamak olan hemen hemen bütün yatırımlar fiyatların değişiminde önemli rol oynamaktadırlar.

Büyük bir öneme sahip olması sebebiyle petrol fiyatları sadece arz talep kriterleriyle sınırlandırılamaz. Ekonomik piyasalar bu kriterlere oranla daha fazla öneme sahiptir. Bunun sonucunda petrol değerinin belirlenmesinde bazı kurguların olabileceğini göz önünde bulundurmak gerekir (Yeğin, 2010: 17). Olası ihtimaller, önümüzdeki dönemde piyasalara nakit para akışı sağlarlar. Bu ihtimaller petrol isteğinin negatif olarak etkilenmesine ve dalgalanmalara ortam oluşturmaktadır (Yeğin, 2010: 23).

Spekülasyonlar, piyasa katılımcılarının beklentilerini ve tahminlerini içerdiğinden, ham petrol fiyatlarının gelecekteki hareketleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Ancak, spekülasyonların etkisi karmaşık ve öngörülmesi zor olabilir, çünkü birçok faktör, piyasa dinamikleri üzerinde etkileşime girer.

2.8 Petrol Stokları

Petrol stokları, ham petrol fiyatları üzerinde önemli bir etkiye sahip olan kritik bir faktördür. Petrol stokları, enerji piyasalarındaki arz ve talep dengesini yansıtarak fiyatları etkiler. Arz ve talep dengesi, petrol stokları, mevcut arz ve talep dengesini yansıtarak fiyatları etkiler. Eğer stoklar yüksekse ve talep düşükse, arz talepten fazla olduğu için fiyatlar genellikle düşer. Tam tersi durumda, stoklar düşükse ve talep yüksekse, arzın talepten az olduğu durumda fiyatlar genellikle artar.

Önemli noktalarda petrol rezervlerine sahip olan ülkelerin stok yapması, petrol fiyatlarının düşmesindeki en büyük engeldir. Çünkü stoklananlar ihtiyaç anında piyasaya sürülmez. Orta Doğu'da cereyan eden bazı politik olaylar, gelecekte yaşanacak olası sıkıntılar sebebiyle daha çok stoklama eğilimini arttıracaktır. Bunun devamında planlı stokların artması, piyasaya olan inancı olumlu yönde etkileyerek piyasanın daha makul oranda hareketlilikler yaşamasına ortam oluşturur (Bayraç, 1999: 16).

Dünya genelinde petrol stoklarının bulunma aşamasında nicelik, spesiyalite ve ehemmiyet petrol fiyatlarında önem arz etmektedir. Yapılan stoklar meydana gelebilecek istem dışı aksaklıkların oluşumunu önler. Kısacası stoklar azalırsa fiyatlar yukarı yönlü seyreder (Öktem ve Demirkul, 2011: 8-9).

Ülkelerin kullandığı enerji miktarı petrol ürünlerine olan yönelimi arttırır. Artan bu yönelim sonucunda petrol fiyatları yukarı yönlü hareket gösterir. Devletler petrol ihtiyaçlarından dolayı yaşadıkları fiyat artışlarını stabil hale getirebilmek için bazı önlemler alırlar (Solak, 2012: 122).

Petrol stokları, piyasa katılımcılarına gelecekteki arz ve talep dinamikleri hakkında bilgi verir. Bu nedenle, stoklardaki değişimler genellikle ham petrol fiyatları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir ve enerji piyasalarındaki arz-talep dengesini yansılar.

3. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, ham petrol fiyatlarını etkileyen bir dizi faktörü inceleyerek enerji piyasasının karmaşıklığını anlamayı amaçlamaktadır. Yapılan genel değerlen-

dirme sonucunda, ham petrol fiyatlarının belirlenmesinde birden çok etmenin etkili olduğunu ve bu etmenlerin birçoğunun birbirine bağlı olduğunu ortaya konmuştur.

Örneğin, Petrol Üretimi Yapan Ülkeler Örgütü, kuruluş amacının da denge getirmek olması münasebetiyle, denge politikası işlevi gerçekleştirmektedir. Bundan ötürü, bu örgüt tarafından alınan her hüküm önem arz eder. Bazen negatif bazen de pozitif yönde petrol fiyatlarını değiştirebilecek hakimiyete sahiptir. Ayrıca petrol piyasasının çok önemli yatırımlara gereksinim duyduğu kaçınılmaz bir gerçektir. Eğer yapılan yatırımlar beklenen doğrultuda olmazsa, fiyatların yukarı yönlü hareketi yüksek bir olasılıktır. Diğer yandan, dolardaki yükseliş petrol fiyatlarında geri manevralar oluşturur. Arz-talep açısından, üretimdeki oranlar makul ölçüde farklılaşmazken, talepteki çoğalma petrolün fiyatlarını artırır. Tam ters durumda ise petrol fiyatlarında azalma görülecektir. Bununla birlikte, küresel ekonomik büyüme, jeopolitik olaylar, arz-talep dengesi ve petrol stokları gibi birçok faktörün ham petrol fiyatları üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuştur. Mesela jeopolitik olayların, özellikle Orta Doğu'daki gerginliklerin, petrol arzına yönelik belirsizlikleri artırdığı ve fiyatları etkilediği gözlemlenmiştir.

Sonuç olarak, içinde bulunduğu zaman dilimine göre değişiklik gösteren petrol fiyatları birbirinden farklı birçok etmenden etkilendiği söylenebilir. *Kısa vadede* savaşlar, stok değişiklikleri, döviz kurundaki farklılaşma, jeopolitik konum, politik gerilimler, vb. olaylar petrol fiyatlarının iniş ve çıkış yaşamasında rol oynamaktadırlar. *Orta vadede* ülkelerin finansal büyüme hızı, yatırımın farklılaşması ve Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün uyguladığı politikalar etkili olurken, *uzun vadede* ise alternatif enerji kaynakları, elde bulunan rezervlerin şartları, finansal olarak büyüme ve iklim değişiklikleri etkili olmaktadır. Jeopolitik riskler, ham petrol piyasasında belirsizlik yaratır ve fiyatların dalgalanmasına neden olabilir. Bu faktörler arasındaki karmaşık ilişkiler, ham petrol fiyatlarını öngörmeyi zorlaştırmaktadır. Bu risklerle başa çıkmak için enerji politikalarının ve piyasa oyuncularının stratejik planlamaları önemli olacaktır. Bu yüzden gelecekte, enerji piyasasında yaşanan değişikliklere uyum sağlayan esnek politika ve stratejilerin ülkelerin karar birimlerince benimsenmesi hayati öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

Aydın, A. F.. ve Şahin, L. (2010). Küresel Krizlerin Petrol Tüketimi ve Petrol Fiyatları Üzerindeki Etkileri, Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-1 Küresel Krizler ve Ekonomik Yönetişim Bildiriler Kitabı (ss.37-55).

Barsky, R. B. and Kilian, L. (2004). "Oil and Macroeconomy Since the 1970s", Journal of Economic Perspectives, 18 (4), pp. 115-134.

Barunik, J., and Malinska, B. (2016). "Forecasting the term structure of crude oil futures prices with neural networks", Applied Energy, 366-379.

Bayraç, H. N. (2005). Uluslararası Petrol Piyasasının Ekonomik Analizi. Finans-Politik ve Ekonomik Yorumlar, (42)499: 6-20.

Bayraç, H.N. (1999). "Dünyada ve Türkiye'de Doğalgaz Piyasasının Ekonomik Analizi", Dış Ticaret Dergisi, 15, ss.1–29.

Göktaş, S. (2021). Petrol Fiyatlarının Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bartın.

Gülçin, K. (2015). Türkiye'de Petrol Endüstrisi ve Finansal Yatırım Kararları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

Investing (2023). "Brent Petrol" https://tr.investing.com/commodities/brent-oil (Erişim Tarihi: 15.12.2022).

Kliesen, K.L. (2006). "Rising Natural Gas Prices and Real Economic Activity", Federal Reserve Bank of St. Louis Review, November/December, ss. 511-525.

Kumar, S. (2009). "The Macroeconomic Effects of Oil Price Shocks: Empirical Evidence for India", Economics Bulletin, 29(1), pp.15-37.

Nyangarika, A. (2019). International Journal of Energy Economics and Policy. Dıgıtal Archiv, 149-159.

Öktem, E. ve Demirkul, Z. (2011). "Petrol Fiyatının Dinamikleri ve Geleceği", http://www.emo.org.tr/ekler/44154d24b30c881_ek.pdf?tipi=2&turu=X&sube=7 (Erişim Tarihi: 25.01.2024).

Pamir, N.; "Yükselen Petrol Fiyatları ve Türkiye", http://www.dektmk.org.tr/Elektronikbulten/6.sayi/NecdetPamir.doc (Erişim Tarihi: 03.01.2024).

Schneider, M. (2004). "The Impact of Oil Price Changes on Growth and Inflation", Monetary Policy and the Economy, 2, pp. 27–36.

Sevim, C. (2012). Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği. Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 7(26), 4378-4391.

Solak, A. O. (2012). Petrol Fiyatını Belirleyici Faktörler. Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 4(2), 117–124.

Suleiman, M. (2013). Oil Demand, Oil Prices, Economic Growth and The Resource Curse: An Empirical Analysis. (The Doctoral Thesis), University of Surrey School of Economics, United Kingdom.

Yan, L. (2012). Analysis of the International Oil Price Fluctuations and Its Influencing Factors. American Journal of Industrial and Business Management, 39-46.

Yeğin, F. (2010). Petrol Fiyatlarını Etkileyen Faktörler. Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Dairesi, Ankara.

Örgütsel İletişim ve Örgütsel Bağlılık Dinamikleri: Teorik Bir Bakış

Volkan Akgül[1] & Itır Hasırcı[2]

[1]Öğr. Gör. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Balıkesir/Turkey, Orcid: 0000-0002-1248-1425
[2] Dr.., Bağımsız Araştırmacı, Balıkesir/Turkey, Orcid: 0000-0002-5449-2640,

1. GİRİŞ

Modern organizasyonların başarısı, yalnızca hedeflerini gerçekleştirme özelliğine değil, aynı zamanda bu hedeflere ulaşırken örgüt çalışanlarının tutum ve davranışlarını etkili bir şekilde yönlendirmesine bağlıdır. Bu bağlamda örgütsel iletişim ve örgütsel bağlılık kavramları, organizasyonların sürdürülebilir başarısını ve içsel dayanıklılığını destekleyen iki kritik unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. İletişim, karşılıklı anlayış olması koşuluyla insanlar veya işletmeler arasında bilgi, duygu ve fikirlerin dönüşümü olarak tanımlanmıştır (Şimşek, 2001). Örgütsel iletişim ise, örgüt içerisinde bireyler ve gruplar arasında bilgi, duygu ve düşüncelerin aktarımını sağlayan temel süreçlerden biridir. Bu iletişim süreci, örgütsel yapıların işlerliğini artırmak, çalışanların uyumlu bir şekilde hedeflere ulaşmasında etkili bir araç olmak gibi kritik roller üstlenir (Katz ve Kahn, 1978). Örgütsel iletişim, yalnızca bilgi aktarımını değil, aynı zamanda örgüt üyeleri arasında güven, aidiyet ve ortak bir anlayış geliştirilmesini de içerir (Robbins ve Judge, 2017). Dolayısıyla, iletişim kalitesinin yüksek olduğu örgütlerde çalışanlar arasında daha güçlü bir bağlılık görülmesi olasıdır.

Örgütsel bağlılık ise, kişinin örgütüne olan duygusal, normatif ve devamlılık boyutlarıyla bağlılığını ifade eder (Meyer ve Allen, 1991). Meyer ve Allen'ın üç boyutlu bağlılık modeli, bu kavramın çok yönlü yapısını anlamada sıkça başvurulan bir çerçeve sunmaktadır. Duygusal bağlılık, çalışanın örgütüyle olan duygusal bağını; normatif bağlılık, çalışanın örgüte karşı duyduğu etik sorumluluğu; devamlılık bağlılığı ise, örgütte kalmanın fayda-maliyet analizini ifade eder. Bu üç boyutun her biri, çalışanların örgüt içindeki davranışlarını, motivasyonunu ve performanslarını etkileyebilir. Örgütsel bağlılığı neyin yönlendirebileceğini anlamak için iş ve çalışan bağlılığını incelemek bu nedenle önemlidir (Schaufeli, 2013).

Yapılmış olan araştırmalar, örgütsel iletişim ile örgütsel bağlılık arasında güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, açık, samimi ve etkili iletişim kanallarının, çalışanların örgüte duyduğu aidiyet ve bağlılık duygularını artırdığı belirtilmiştir (Guzley, 1992). Çalışanların fikirlerine önem verilmesi, onların örgütle olan bağlarını güçlendirirken, benzer şekilde iş tatmini ve motivasyon düzeylerini de artırabilir (Clampitt ve Downs, 1993). Buna karşın, iletişim eksikliği ya da doğru kurulmayan bir iletişim, örgüt içinde çatışmalara ve çalışanların bağlılık düzeyinde azalmaya yol açabilir. Örgütte ast ve üstler arasında verimli ve kaliteli bir iletişim olduğunda, çalışanlar yüksek düzeyde iş tatmini ile kendilerini örgüte daha bağlı hissederler, olumlu tutum nedeniyle iş gücü devir hızı azalır ve etkili iletişim biçimleri sayesinde sorunları çözerler (Taplin ve Winterton, 2007).

Bu çalışma, örgütlere yönelik çeşitli stratejik öneriler sunmaktadır. Birincisi, yöneticilerin iletişim sürecini bir liderlik aracı olarak etkili bir şekilde kullanmaları gerekmektedir. Liderler, çalışanlarla açık ve samimi bir iletişim kurarak, onların örgüte olan bağlılıklarını güçlendirebilirler. İkincisi, örgütlerde geri bildirim mekanizmalarının etkin bir şekilde çalışması sağlanmalıdır. Çalışanların fikirlerini özgürce ifade edebileceği bir örgütsel iklim yaratılması, hem iş tatminini artıracak hem de çalışanların örgütle daha güçlü bağlar kurmasına olanak tanıyacaktır. Bu bağlamda, örgütsel iletişim ve bağlılık arasındaki ilişkiyi incelemek, hem akademik literatürde hem de pratik uygulamalarda önemli bir yere sahiptir. Bu çalışma, örgütsel iletişimin niteliği ile çalışanların örgütsel bağlılık düzeyleri arasındaki dinamikleri ele almayı ve bu ilişkinin örgütsel etkinlik üzerindeki etkilerini anlamayı amaçlamaktadır. Ayrıca, örgütsel iletişim ile örgütsel bağlılık arasındaki etkileşim mekanizmalarını inceleyerek, bu ilişkinin farklı sektörlerde ve örgütsel yapılardaki şekillenme durumunu analiz etmek de amaçlanmaktadır. Çalışma, hem literatürdeki teorik tartışmalara katkı sağlamayı hem de yöneticiler için stratejik uygulamalara ışık tutmayı hedeflemektedir. Çalışmanın kapsamı, örgütsel iletişim ve bağlılık arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Literatür taramasıyla da desteklenen çalışma, kavramsal çerçeveyi genişletmekte ve ilgili kavramlar arasındaki dinamikleri anlamaya dair temeller sunmaktadır. Dolayısıyla, bu çalışmanın sonuçları, sadece akademik literatüre katkıda bulunmakla kalmayacak, aynı zamanda yöneticilere iletişim ve örgütsel bağlılık süreçlerini daha etkin bir şekilde uygulayabilmeleri için yol gösterici bir kaynak niteliğinde olacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Örgütsel İletişim

Bir süreç olarak iletişim, bir bireyin diğer bireye yaptığı etki ve paylaşma eylemidir. Bu nedenle iletişim tek yönlü değil, iki yönlü bir süreçtir. Bu süreç, gönderici, mesaj, kanal, gürültü, alıcı, algılama-değerleme ve geri besleme aşamalarından oluşmaktadır. Örgütlerde iletişimin açık, güvenilir ve saygı çerçevesinde olması beklenmektedir. Bu şekilde gerçekleşen iletişim, hem örgütsel hem de bireysel açıdan olumlu neticeler meydana getirecektir (Karcıoğlu vd., 2009). Etkin iletişim, bireysel tatmin ve başarı için önem arz etmektedir. İletişim aracılığıyla çalışanlar, zihinlerindeki kavramları ve düşünceleri açıklığa kavuşturmaktadırlar. Temel olarak iletişim, istenen şekilde anlaşılmayı, mesaja istenen karşılığı almayı, kişilerle iyi ilişkiler kurmayı amaçlamaktadır (Halis, 2000). İletişimin yeterli olduğu örgütlerde, örgütün amaçlarının doğru anlaşılmış olduğu, çalışanların bu amaçlar doğrultusunda işbirliği içinde eşgüdümlü davrandıkları belirtilebilir (Durğun, 2006).

Örgütsel iletişim, örgütün belirlenen hedeflerine ulaşabilmek adına, örgüt içinde, üyeleri ve dış çevresi arasında süren bilgi aktarımı ya da örgütün bölümlerinin arasında ilişkilerin kurulması sürecidir (Çetinkaya ve Akkoca, 2021). Örgütsel iletişim, bir örgütün içindeki iş sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır. Bir örgütte çalışanlar ve yönetim arasında bilgi ve fikirlerin nasıl paylaşıldığını ifade eder (Wagner vd., 2015). Ayrıca, bir çalışanın iş sürecini, kendisinden ne beklendiğini ve üstlerinin işini nasıl değerlendirdiği iletişim yoluyla öğrenilebilir (Fultz vd., 2018). Dolayısıyla bir çalışma ortamında örgüt içi iletişimin kalitesi ve çalışanların bundan algıladıkları memnuniyet, farklı çalışan tiplerinde iş memnuniyetini etkilemede önemli rol oynamaktadır (Vermeir vd., 2017).

Örgütsel iletişim, örgüt üyeleri arasındaki işbirliğini, bilgi alışverişini, sosyal etkileşimi ve uyumu ifade etmektedir (Wanzer vd., 2004). Örgütlerde etkileşimin merkezinde iletişim yer almaktadır. İletişim, örgütlerde yönetim süreçlerinin etkili ve sağlıklı bir şekilde yönetilmesinin en temel koşuludur. Ayrıca iletişim, örgütlerin amaçlarına ulaşması ve başarılı olabilmesi için önemli bir araç olarak görülmektedir (Günbayı, 2007). Örgütlerin hem iç hem de dış çevresiyle ilişkilerini yönlendiren iletişim, örgütsel sonuçlara da etki etmektedir. Çalışanlar örgütlerde iletişimi amaçlarına ulaşmak için kullanmaktadırlar. Bu nedenle iletişimin birden fazla amaç taşıdığı ifade edilebilir. İletişimin özellikleri arasında (Halis, 2000);

- Bilinçli veya bilinçsiz şekilde gerçekleşebilir.
- İletişim meydana geldiği ortamdan etkilenmektedir.
- İletişim geribildirime ihtiyaç duymaktadır ve çift yönlüdür.
- İletişimde nicelik değil, kalite ve yeterlilik sorunları çözmektedir.
- Sözel olmayan iletişim duyu organlarıyla algılanmaktadır.

Örgütsel iletişim, yöneticilerin ve çalışanların bir amaç etrafında toplanmasını ve birlik olarak hedeflerine ulaşma yolunda verimli bir sistemle çalışabilmelerini, birlik olarak gerçekleşmesi beklenen işbirliğini ve çevreleriyle uyumlarını sağlayan, biçimsel olan yapılar ve biçimsel olmayan yapılardaki anlamı ifade eden bütün çalışan etkinliklerinin paylaşılmasıdır (Ünüvar ve Bilge, 2007). Örgütsel iletişimin yöneticiler ve çalışanlar için önemi ve sağladığı yararlar şu şekilde sıralanabilmektedir (Tutar, 2009);

- Yönetimin emirlerini, çalışanlara iletir.
- Yönetimin karar almak için ihtiyaç duyduğu bilgiyi sağlar.

- Yöneticilerin kararlarını uygulama aşamasında çalışanlara bilgi aktarımını sağlar.
- Çalışanların örgüte olan bağlılıkları ve verimliliğin artırımını sağlar.
- Çalışanların davranışlarında olumlu etkiler yaratır, böylece performans artar.
- Stratejik planların uygulanmasına ve karlılığı artmasına katkı sağlar.
- Çalışanlar arası paylaşım artar.

Örgütsel iletişimde kaynağın alıcıyı etkileme isteği mesajların iletilmesinde önemli rol üstlenmektedir. Örgütler büyüdükçe ve yapıları karmaşık hale geldikçe iletişim zorlaşmakta ve çalışanların iletişimin kalitesine olan ihtiyaçları da artmaktadır. Örgütler için yaratılacak etkin ve verimli bir iletişim kültürü hedeflere ulaşmada önemli bir rol oynamaktadır (Albayrak ve Tiyek, 2024).

2.2. Örgütsel Bağlılık

Örgütlerin güçlenip, büyümesi çalışanların örgütlerine duydukları güçlü bağ ile ilgilidir. Dolayısıyla çalışanların, işin gerektirdiği bilgi ve beceriler ile beraber işe ve çalışma alanına karşı olumlu tutum geliştirmeleri gerekmektedir (Bolat ve Bolat, 2008). Örgütsel bağlılık, çalışanların örgüt yararına çaba sarf etmelerini, örgütte kalma isteklerini, örgütün hedef ve değerlerini kabul etmelerini sağlayan bir dizi davranışı kapsamaktadır. Bir diğer tanıma göre örgütsel bağlılık, bireyin bir örgüte psikolojik olarak bağlanma eğilimini ifade etmektedir. Bu nedenle örgütsel bağlılığı yüksek olan çalışanlar görevlerini özenle yerine getirme eğilimindedirler (Örücü ve Zeybek, 2022). Örgütsel bağlılık, bir örgüte karşı duygusal sadakat olarak da tanımlanabilir (Woo vd., 2017). Çalışanların ve yöneticilerin çalıştıkları örgütün değerlerine sadık kalması şeklinde de tanımlanan örgütsel bağlılık ile çalışanlar örgütün menfaatlerini kendi menfaatlerinin üstünde tutmaktadırlar (Örücü vd., 2021). Örgütsel bağlılık üç farklı açıdan incelenebilir;

Duygusal Bağlılık: Duygusal bağlılık, çalışanın örgüte karşı duygusal bağlılığını ve bu bağ aracılığıyla örgütle bütünleşerek kendisinden beklenen performansın üzerinde çaba sarf etmesi anlamına gelmektedir. Çalışanlar duygusal bağlılık ile çalıştıkları örgütte zorunluluklardan kaynaklı olarak değil istedikleri için kalmayı tercih etmektedirler (Örücü vd., 2022). Duygusal bağlılığın diğer bir adı ise tutumsal bağlılıktır. Duygusal bağlılık, örgüt çevresiyle ilgili duygusal tepkilerle yakından ilgilidir. Kendini işe adama, diğer çalışanlarla kurulan arkadaşlıklardan, işten ve mesleğe bağlılıktan sağlanan doyumla alakalıdır (Örücü vd., 2021).

Duygusal bağlılık, çalışanların duygusal olarak ve kendi tercihleri ile örgütte kalma isteği olarak tanımlanmaktadır (Meyer ve Allen, 1997). Üst düzeyde duygusal bağlılığa sahip çalışanlar, ekonomik unsurları düşünmeden, yalnızca örgütünün amaçlarına katkı sağlamayı hedefledikleri için örgütlerinde çalışmaya devam etmektedirler. Bu şekilde düşünen çalışanlar, örgütün başarısını önceliği belirlemektedirler (Yıldız, 2019).

Devam Bağlılığı: Bir çalışanının devam etme isteği o örgütten ayrıldığında katlanmak zorunda olduğu maddi manevi yükümlülüklerle ilgilidir. Devamlılık bağlılığını, çalışanın örgütten ayrılmayı düşündüğünde maliyetlerinin yüksek olduğunu düşünerek o örgütte varlığını sürdürmeye zorunlu hissetmesi olarak tanımlanabilir (Örücü ve Kışlalıoğlu, 2014). Devam bağlılığında çalışanlar ile örgüt arasında karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır. Mevcut ilişki fayda-zarar denklemi ile ilişkilendirilmektedir. Çünkü çalışanlar mevcut işlerinden ayrıldıklarında alternatif iş aramasının maliyetli olduğuna inanmaktadırlar (Kendir ve Arslan, 2018). Devamlılık bağlılığı boyutunda çalışanlar, örgütte uzun süre çalışmaları sonucunda para, emek, kıdem, statü gibi birikimler elde etmektedirler. Çalışan, tüm bu birikimlerden oluşturduğu kazançların, örgütten ayrıldığı zaman maliyetin fazla olacağı düşüncesiyle, örgütüne mecburi bağlılık hisseder. Bağlılığı yüksek olan çalışan yüksek bir dönüşüm geçireceğinden, örgüte olan bağlılık düzeyide daha yüksek olacaktır (Balay, 2000). Örgüt çalışanlarında devam bağlılığının oluşmasını etkileyen bazı bireysel veya örgütsel etkenler bulunmaktadır. Devam bağlılığını etkileyen bu etkenler yetenekler, iş değiştirmek, eğitim, yatırımlar, emeklilik, toplum ve diğer seçenekler olarak bahsetmek mümkündür (Allen ve Meyer, 1990).

Normatif Bağlılık: Örgütsel bağlılığın üçüncü boyutu olan normatif bağlılık, çalışanların kendi istekleri doğrultusunda değil ahlaki sorumluluklarına bağlı olarak oluşmaktadır. Çalışan örgüte ve diğer çalışanlara bağlı kalmakla sorumlu olduğunu hisseder, işten ayrılma durumda diğerlerinin hakkında olumsuz düşüneceğine inanır ve buna göre örgüte bağlı kalmaya devam eder. Normatif bağlılık çalışanların örgütte kalmayı devam ettirme ile alakalı sorumluluk hislerini yansıtmaktadır. Örgütte çalışanlar yüksek bir normatif bağlılık duygusu içerisinde, örgütte kalmaya ihtiyaç duymaktadırlar (Meyer ve Allen, 1991). Normatif bağlılık, çalışanın hem örgütte işe başlamadan önceki hem de örgütte işe başladıktan sonraki yaşantılarının bir sonucu olarak örgütte çalışmaya devam etme konusunda hissettiği baskıdan etkilenmektedir (Allen ve Meyer, 1990).

Belirtilen bu üç boyutun temel özellikleri arasında psikolojik durumunu yansıtması, çalışan ve örgüt arasında gelişen ilişkileri incelemesi, iş gücü devir hızını

azaltması ve örgüte olan üyeliği devam ettirme kararının verilmesine katkı sunması yer almaktadır (Örücü vd., 2021). Örgütsel bağlılık seviyesini artması için çalışanların örgütün değerlerini kabul edip içtenlikle inanmaları, örgüte hizmet etmek için çaba göstermeleri ve örgütün bir üyesi olmaktan keyif almaları önem arz etmektedir (Wahn, 1998). Örgütsel bağlılığın örgüte ve örgüt normlarına değer katan bir duygu olduğu bilinmektedir. Bireyselliğin de öne çıktığı rekabet ortamında örgüte bağlılığı yüksek olan çalışanlara sahip olmak önemlidir (Uzun vd., 2023). Örgütsel bağlılığı yüksek olan çalışanların, diğer çalışanlarla işbirliği içerisinde olma eğilimleri artmaktadır. Bu çalışanlar, olası sorunların çözümüne katılmakta, örgüte ilave faaliyetlere dahil olmak istemektedirler. Örgütlerde bağlılık seviyesinin arttırılması için yöneticilerin, çalışanları örgüte bağlayan unsurları dikkatli okuyup, değerlendirmeleri önemlidir (Boz vd., 2021).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Örgütsel iletişim ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişki, örgütlerin başarısı ve çalışanların motivasyonu üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olması nedeniyle literatürde geniş bir şekilde ele alınmıştır. Bu iki kavramın etkileşimi farklı teorik çerçeveler ve ampirik çalışmalar ışığında incelenmiştir. Literatürde örgütsel iletişim ve örgütsel bağlılık ilişkisi sosyal değişim teorisi perspektifinde ele alınmıştır. Bu teori, çalışanlar ile örgüt arasındaki ilişkinin karşılıklılık ilkesine dayandığını savunmaktadır (Van Knippenberg ve Sleebos, 2006). Etkili örgütsel iletişim, çalışanların örgüte yönelik bağlılıklarını arttıran güven, aidiyet ve karşılıklı fayda hissini güçlendirmektedir.

Varona (1996) tarafından Guatemala'da 3 farklı kuruluştan 370 örneklem ile yapılan çalışmanın amacı organizasyonda örgütsel iletişim memnuniyeti ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırma sonucunda iletişim memnuniyeti ile çalışanların örgütsel bağlılıkları arasında açık bir pozitif ilişki olduğunu göstermiştir. Bektaşoğlu ve Şengün (2020) 118 sağlık çalışanı ile hazırladıkları çalışmada örgütsel iletişim arttıkça örgütsel bağlılığında arttığı sonucuna ulaşmışlardır. Baltacı vd. (2016) sosyal hizmet işletmelerinde çalışan 379 personelle hazırladıkları çalışmada örgütsel iletişim ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu belirlemişlerdir. Çöllü ve Summak (2010), ise örgütlerin etkili bir örgütsel iletişim ortamı kurmadan örgütsel bağlılığı elde edemeyeceklerini vurgulamaktadırlar. Saltık vd. (2015), devlet üniversitesinde çalışan 350 akademisyen ile hazırladığı çalışmasında örgütsel iletişim düzeyinin artmasıyla birlikte örgütsel bağlılığın da arttığını ifade etmektedir. Uludağ (2022), bir kahve firması zincirin İstanbul'da bulunan 6 şubesinde çalışan 157 personeliyle hazırladığı çalışmasında kaliteli iletişim ortamında çalışanların da örgütsel bağlılık seviyelerinin arttığını belirtmektedir. Öncü vd. (2023), 234 öğretmenin

katılımı ile hazırladıkları çalışmada örgütsel iletişimin yükselmesi ile öğretmenlerin çalıştıkları kuruma olan bağlılık seviyelerinin de arttığını belirtmektedir. Çelik ve Uslu (2022), örgütsel iletişimin örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Farahbod vd. (2013), ise İran'da bulunan bir özel bankanın 263 çalışanıyla örgütsel bağlılık, iş tatmini, örgütsel iletişim ilişkisini inceleyen bir çalışma hazırlamıştır. Araştırmanın sonuçları, iletişimin yüksek olduğu kurumlarda iş tatmini ve bağlılığın arttığını ifade etmektedir.

Literatürde yer alan bu çalışmalar, örgütsel iletişim ve örgütsel bağlılık arasındaki güçlü ilişkiyi vurgulamakta ve etkili iletişim stratejilerinin çalışan bağlılığını arttırmada kritik bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

4. SONUÇ

İletişim, insan yaşamının temel bir gereksinimi olarak hayatımızın büyük bir bölümünde ihtiyaç duyulan bir olgudur. İletişim; sözlü, yazılı veya kitle iletişim araçları yoluyla gerçekleşir. İletişimin bir süreç içerisinde ilerlediğini ve bu sürecin işleyiş yapısının kuralları çerçevesinde somutlaştığını anlamak önemlidir. İşte bu noktada, bilgi ile iletişim arasındaki fark ortaya çıkar. Bilgi, daha çok bilginin kendisiyle ilişkiliyken, iletişim, çift yönlü geri bildirimle tamamlanan bir süreçle ilişkilidir. Çalışanlarla iletişim kurarken, örgütlerin özellikle iş bağlılığını artırmaya katkı sağlama potansiyeline sahip olan iletişim faktörleri olarak bilgi akışı, bilgi yeterliliği ve etkileşim desteğini göz önünde bulundurması gerekmektedir (Rhee ve Moon, 2009). Marliza vd. (2022), Açık ve iyi işleyen bir iletişimin, çalışanların bağlılık seviyelerini etkilediği sonucuna varıldığını belirtmişlerdir. İletişim tarzı, iletişim sürecinde çalışanların yanlış anlamaları üzerinde artan ya da azalan bir etkiye sahip olabilir. Buna göre, iletişimin özellikle örgütün yöneticileri tarafından yapıcı bir şekilde kurulması durumunda, çalışanların örgütsel bağlılıkları etkilenebilmektedir. Aynı zamanda, yıkıcı bir iletişim tarzı varsa, zıt ve olumsuz fikirler gelişecektir. Bu yönüyle yapılan çalışmalar, iletişim tarzının örgütsel bağlılık üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Etkili bir örgütsel iletişim sistemi, çalışanların örgütle olan duygusal bağını güçlendirmekte ve onların işlerini daha motive bir şekilde yapmalarına katkı sağlamaktadır. Örgüt içindeki şeffaf ve açık iletişim kanalları, çalışanların kendilerini değerli hissetmesine, liderlerine duyduğu güvenin artmasına ve örgütün hedeflerine olan inançlarının pekişmesine neden olur. Örneğin, Vries vd. (2010) tarafından yapılan çalışmada, liderlerin iletişim tarzlarının bilgi paylaşımı davranışları, ekip bağlılığı ve çalışanların lider performansına ilişkin algıları üzerinde belirleyici olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde, iletişim doyumu yüksek olan örgütlerde çalışanların, örgütsel bağlılık düzeylerinin anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Guzley, 1992).

Örgütlerde iletişim eksikliğinin sonuçları şu şekilde ortaya çıkmaktadır; iletişim eksiklikleri veya yetersiz iletişim uygulamaları, çalışanların örgütle olan bağlarını zayıflatabilir ve iş tatmininde düşüşe neden olabilir. Özellikle iletişim tarzının olumsuz algılandığı durumlarda, çalışanların işten ayrılma eğilimleri artmaktadır. Bu durum, özellikle genç çalışanlar ve yeni işe başlayan bireyler için daha belirgin bir sorun oluşturmaktadır. Barutçugil (2004), yeni çalışanların iletişim tarzını soğuk, resmi veya yetersiz bulduklarında örgütlerden hızla ayrılma eğiliminde olduklarını belirtmiştir. Bu durum, çalışan devri oranını artırarak örgütlerin hem maliyetlerini yükseltmekte hem de uzun vadeli performansını olumsuz yönde etkilemektedir. Kariyerlerinin henüz başında oldukları için bu tür işlerden kolayca ayrılabileceklerini belirtmiştir. Örgütlerin, çalışan devri oranını minimumda tutarak bütünleştirici bir yapı sağlaması, hem ekonomik hem de örgütsel faktörler ve hatta sosyal çevre açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu nedenle, örgütsel bağlılığı sağlamak yüksek düzeyde ve ciddi bir çaba gerektirir. Bu çalışmada, örgütsel iletişimin niteliği ile çalışanların örgütsel bağlılık düzeyleri arasındaki dinamikleri ele almayı ve bu ilişkinin örgütsel etkinlik üzerindeki etkilerini gösterilmektedir.

Örgütsel iletişimin örgütsel bağlılık ilişkisinde örgütler yönelik sunulan çeşitli stratejik öneriler şe şekildedir. Birincisi, yöneticilerin iletişim sürecini bir liderlik aracı olarak etkili bir şekilde kullanmaları gerekmektedir. Liderler, çalışanlarla açık ve samimi bir iletişim kurarak, onların örgüte olan bağlılıklarını güçlendirebilirler. İkincisi, örgütlerde geri bildirim mekanizmalarının etkin bir şekilde çalışması sağlanmalıdır. Çalışanların fikirlerini özgürce ifade edebileceği bir örgütsel iklim yaratılması, hem iş tatminini artıracak hem de çalışanların örgütle daha güçlü bağlar kurmasına olanak tanıyacaktır. Sosyal hayatta kullanılan iletişim tarzının, örgütsel süreçlerde etkili ve yeterli bir şekilde kullanılamayabileceği göz önünde bulundurularak, kurumlara yönelik bir öneri olarak kurumsal eğitimlerin düzenlenmesi gerektiği belirtilebilir. Ayrıca, yöneticilerin, iletişimin çift yönlü bir süreç olduğunu unutmamaları ve geri bildirim ile uygun iletişim tarzının yüksek derecede önem ve gereklilik taşıdığını her zaman akılda tutmaları gerektiği bir diğer önemli noktadır. Benzer şekilde, Azman vd. (2012), iletişim stillerinden biri olan iletişim açıklığını uygulama becerisinin bir mentor açısından akademik başarıyı anlamlı bir şekilde öngören önemli bir unsur olduğunu ortaya koymuştur.

Son olarak, örgütsel iletişimin örgüt kültürünün ayrılmaz bir parçası haline getirilmesi, uzun vadede çalışan bağlılığını artıracak ve bu durum örgütün performansına olumlu şekilde yansıyacaktır. Örgütler, çalışanlarına yönelik iletişim eğitimleri düzenleyerek ve yöneticilere iletişim liderliği becerileri kazandırarak, bu alanda somut adımlar atabilirler.

Örgütlerin, çalışanların bağlılık düzeylerini artırmak için iletişim süreçlerini etkili bir şekilde yönetmesi gerekmektedir. İletişim süreci, bireylerin sorunlara çözüm üretebilmeleri ya da sosyal ilişkiler geliştirebilmeleri için önemli bir araçtır; Bu nedenle organizasyonlar içerisinde en önemli ihtiyaçtır. Bu nedenle, her yeni iyi iletişim uygulamasının örgütsel bağlılığa ve diğer gelişim alanlarına katkıda bulunacağı düşüncesiyle iletişim becerileri en iyi şekilde sürdürülmelidir. Bu sayede çalışanların duygusal bağlılıklarını pekiştirerek, örgütlerin sürdürülebilir başarısına katkıda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

Albayrak, H. M., & Tiyek, R. (2024). Eğitim sektöründe örgütsel iletişim ve iş tatmini ilişkisi. Uluslararası Bankacılık Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 7(1), 112-132.

Allen, N. J., & Meyer, J. P. (1990). Organizational socialization tactics: A longitudinal analysis of links to newcomers' commitment and role orientation. Academy of Management Journal, 33(4), 847-858.

Azman, I., Asniah, A., and Ahmad Fahimi, A. (2012). Mentors' communication styles as predictors of mentees' academic performance. Studies in Business & Economics, 7(3), 14-26.

Balay, R. (2000). Özel ve resmi liselerde yönetici ve öğretmenlerin örgütsel bağlılığı (Ankara ili örneği), Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Eğitim Yönetimi ve Planlaması Ana Bilim Dalı, Ankara.

Baltacı, A., Tiyek, R., & Burgazoğlu, H. (2016). Examination of the relationship between organizational communication and factors of organizational commitment, employee performance and motivation in terms of social service organizations. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18(1), 49-77.

Barutçugil, İ. (2004). Stratejik insan kaynakları yönetimi. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.

Bektaşoğlu, A., & Şengün, H. (2020). Sağlık sektöründe örgütsel iletişimin örgütsel bağlılık üzerine etkilerini belirlemeye yönelik bir araştırma. Aydın Sağlık Dergisi, 6(2), 155-182.

Bolat, O. İ., & Bolat, T. (2008). Otel işletmelerinde örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(19), 75-94.

Boz, M., Eşitti, B., & Özkan, Ç. (2021). Turist rehberlerinin iş-aile ve aile-iş çatışması, kişilik özellikleri ve örgütsel bağlılık düzeyleri arasındaki ilişkileri belirlemeye yönelik bir araştırma. TroyAcademy, 6(2), 697-711.

Clampitt, P. G., & Downs, C. W. (1993). Employee perceptions of the relationship between communication and productivity: A field study. The Journal of Business Communication, 30(1), 5-28.

Çelik, M., & Uslu, T. (2022). İstanbul Gençlik ve Spor İl Müdürlüğünde stratejik insan kaynakları yönetiminin örgütsel iletişim, örgütsel bağlılık ve örgütsel performansa etkisi. Fenerbahçe Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi, 2(3), 31-52.

Çetinkaya, F. F., & Akkoca, Y. (2021). Stratejik liderlik ile örgütsel çeviklik arasındaki ilişkide örgütsel iletişimin aracı rolü. Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty, 8(1), 66-84.

Çöllü, E. F., & Summak, M. E. (2010). Örgütsel iletişimin örgütsel bağlılığa etkisi: Konya'da bulunan mali müşavir çalışanları üzerine bir araştırma. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 13(1-2), 273-288.

Durğun, S. (2006). Örgüt kültürü ve örgütsel iletişim. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 3(2), 112-132.

Farahbod, F., Salimi, S. B., & Dorostkar, K. R. (2013). Impact of organizational communication in job satisfaction and organizational commitment. Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business, 5(4), 419-430.

Fultz, A. R., Walker, M., Lengerich, A., & Bugajski, A. (2018). Radiologic technologists' job satisfaction: A look at work environment, communication, and leadership. Radiologic Technology, 89(6), 536-540.

Guzley, R. M. (1992). Organizational climate and communication climate: Predictors of commitment to the organization. Management Communication Quarterly, 5(4), 379-402.

Günbayı, İ. (2007). The Organizational Communication Process in Schools. Educational sciences: Theory & Practice, 7(2), 787-797.

Halis, M. (2000). Örgütsel iletişim ve iletişim tatminine ilişkin bir Araştirma. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 14(1), 217-230.

Karcıoğlu, F., Timuroğlu, K., & Çınar, O. (2009). Örgütsel iletişim ve iş tatmini ilişkisi–bir uygulama. İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadi Enstitüsü Dergisi-Yönetim, 67.

Katz, D., & Kahn, R. L. (1978). The social psychology of organizations. Wiley.

Kendir, H., Arslan, E., & Bozkurt, H. Ö. (2018). Devam bağlılığı, presenteeism ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki: Beş yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma. İşletme Araştırmaları Dergisi, 10(4), 1029-1046.

Marliza, Y., Nyoto, & Sudarno. (2022). Leadership style, motivation and communication on organizational commitment and employee performance in the Rokan Hulu Regional General Hospital. Journal of Applied Business and Technology, 3(1), 40-55.

Meyer, J. P., & Allen, N. J. (1991). A three-component conceptualization of organizational commitment. Human Resource Management Review, 1(1), 61-89.

Meyer, J. P. (1997). Commitment in the workplace: Theory, research, and application. Sage.

Öncü, E., Yalçın, S., & Özpolat, A. R. (2023). Okul yöneticilerinin liderlik stilleri ile öğretmenlerin örgütsel bağlılık ve örgütsel iletişim düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. Mehmet Akif Ersoy University Journal of Education Faculty, 65, 415-425.

Örücü, E., & Kışlalıoğlu, R. S. (2014). Örgütsel bağlılık üzerine bir alan çalışması. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 10(22), 45-65.

Örücü, E., Hasırcı, I., & Turhan, G. (2021). Örgütsel bağlılık ve üretkenlik (verimlilik) karşıtı iş davranışı ilişkisi: bir alan araştırması. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 35(4), 1383-1404.

Örücü, E., Tokyay, M., & Hasırcı, I. (2022). İş motivasyonu-örgütsel bağlılık ilişkisi: Bir alan araştırması. Akademik Hassasiyetler, 9(18), 177-198.

Örücü, E., & Zeybek, F. (2022). Dönüşümcü liderlik ile inovatif davranış eğilimleri arasındaki ilişki: Örgütsel bağlılığın aracılık etkisi. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(45), 962-981.

Rhee, Y., & Moon, B. (2009). Organizational culture and strategic communication practice: Testing the competing values model (CVM) and employee communication strategies (ECS) model in Korea. International Journal of Strategic Communication, 3(1), 52-67.

Robbins, S. P., & Judge, T. A. (2017). Organizational Behavior. Pearson.

Saltık, B., Ünsar, A. S., & Oğuzhan, A. (2015). Örgütsel iletişimin örgütsel bağlılığa olan etkisi: bir alan araştırması. Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar, 600, 47-58.

Schaufeli, W. B. (2013). What is engagement? In C. Truss, K. Alfes, R. Delbridge, A. Shantz, & E. Soane (Eds.), Employee engagement in theory and practice (pp. 15–35). London, UK: Routledge.

Şimşek, M. Ş. (2002). Yönetim ve organizasyon. Konya: Günay Ofset.

Taplin, I. M., & Winterton, J. (2007). The importance of management style in labour retention. International Journal of Sociology and Social Policy, 27(1/2), 5-18.

Wagner, J. D., Bezuidenhout, M. C., & Roos, J. H. (2015). Communication satisfaction of professional nurses working in public hospitals. Journal of Nursing Management, 23(8), 974-982.

Wahn, J. C. (1998). Sex differences in the continuance component of organizational commitment. Group & Organization Management, 23(3), 256-266.

Wanzer, M. B., Booth-Butterfield, M., & Gruber, K. (2004). Perceptions of health care providers' communication: relationships between patient-centered communication and satisfaction. Health Communication, 16(3), 363-384.

Tutar, H. (2009). Örgütsel iletişim. Ankara: Seckin Publishing.

Ünüvar, Ş., & Bilge, F. A. (2007). Örgütsel iletişimin bir unsuru olan örgüt içi iletişimin konaklama işletmelerindeki etkinliği: Örnek Bir Alan Araştırması. Journal of Azerbaijani Studies, 12(1), 55-72.

Vermeir, P., Degroote, S., Vandijck, D., Mariman, A., Deveugele, M., Peleman, R., ... & Vogelaers, D. (2017). Job satisfaction in relation to communication in health care among nurses: A narrative review and practical recommendations. Sage Open, 7(2), 1-11.

Woo, H. R. (2017). Exploratory study examining the joint impacts of mentoring and managerial coaching on organizational commitment. Sustainability, 9(2), 181.

Uludağ, C. Ç. (2022). Örgütsel iletişim kalitesinin örgütsel güven ve örgütsel bağlılık üzerindeki yansımaları. İşletme Araştırmaları Dergisi, 14(3), 2501-2515.

Uzun, H., Çakmak, A. F., & Esen, Ş. (2023). Liderlik tarzları ve örgütsel kültürün örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi: İletişim sektöründe bir uygulama. Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25(2), 700-718.

Van Knippenberg, D., & Sleebos, E. (2006). Organizational identification versus organizational commitment: self-definition, social exchange, and job attitudes. Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior, 27(5), 571-584.

Varona, F. (1996). Relationship between communication satisfaction and organizational commitment in three Guatemalan organizations. The Journal of Business Communication (1973), 33(2), 111-140.

Vries, R. E., Bakker-Pieper, A., & Oostenveld, W. (2010). Leadership = communication? The relations of leaders' communication styles with leadership styles, knowledge sharing and leadership outcomes. Journal of Business and Psychology, 25(3), 367-380.

Yıldız, P. (2019). Örgütsel bağlılık üzerinde örgütsel güven ve örgütsel iletişimin etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

BÖLÜM 36

Göçün Çevre Sağlığı ve Eğitim Ekseninde İncelenmesi

Ümit Gözel[1] & Tarık Özdemir[2]

[1]Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı, Aydın, Türkiye
ORCID:0000-0002-6391-0998
[2] Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi,Öğrenci İşleri Daire Başkanlı-ğı, Aydın, Türkiye
ORCID: 0000-0002-3553-5705

GİRİŞ

Göç, tarih boyunca insanlık için önemli bir sosyal, ekonomik ve kültürel olgu olmuştur. Ancak, modern çağda göçün etkileşim alanları genişleyerek çevre sağlığı ve eğitim gibi temel yaşam alanlarını da kapsar hale gelmiştir. Göçün çevre sağlığı üzerindeki etkileri, yerinden edilen toplulukların yaşadığı bölgelerdeki ekosistemlerin ve doğal kaynakların durumu üzerinden incelenirken; eğitim boyutu, göçmenlerin yeni yerleşim alanlarındaki toplumsal entegrasyonunu ve bireylerin kalkınma fırsatlarını ele alır.

Göç, çevreye olan etkileri açısından hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar doğurabilir. Artan nüfus baskısı, doğal kaynakların aşırı kullanımı ve kirlilik gibi çevresel sorunlar, göç eden toplulukların yaşam kalitesini ve çevre sağlığını tehdit edebilir. Diğer yandan, göçmenlerin eğitimle buluşması, toplumsal eşitsizliklerin giderilmesi ve bireysel gelişimin sağlanması açısından kritik bir öneme sahiptir. Eğitim, göçmenlerin uyum süreçlerini kolaylaştıran, istihdam fırsatlarını artıran ve sosyal katılımı destekleyen önemli bir araçtır.

Bu bölümde, göçün çevre sağlığı ve eğitim ekseninde nasıl bir etki yarattığı detaylı bir şekilde ele alınacak ve bireylerin yerinden edilme olasılıklarını asgariye indirmek amacıyla sürdürülebilir ve toplumsal refahı gözeten bir göç yönetimi için öneriler sunulacaktır.

Göçle İlgili Temel Kavramlar

İnsanların yer değiştirme süreçlerini ve bu süreçlerde karşılaşılan farklı nedenleri ve buna bağlı olarak ortaya çıkan çeşitli statüleri anlamak için kullanılan temel kavramların bir kısmı bu bölümde açıklamaktadır.

Göç

Göç, insanların ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel nedenlerle bulundukları yerden başka bir yere hareket etmeleri anlamına gelir. Bu, evrensel bir olgu olarak kabul edilebilir (Koçak ve Terzi, 2012). Uluslararası Göç Örgütü'ne göre ise göç, bir kişinin veya bir grup insanın, uluslararası bir sınırı geçerek veya bir ülke içinde yer değiştirerek hareket etmeleridir. Göçün süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun, insanların bulundukları yerden başka bir yere gitmesi anlamına gelir. Bu kapsamda, mülteciler, zorla yerinden edilmiş kişiler, ekonomik sebeplerle göç edenler ve aile birleşimi gibi farklı nedenlerle göç edenler de göç kapsamına girer (Perruchoud ve Redpath, 2013).

Göçmen

Göç hareketine katılan kişilere "göçmen" denir (Şantaş, 2019). Bir başka deyişle, göçü gerçekleştiren kişi de göçmen olarak tanımlanabilir.

Ekonomik Göçmen

Yaşam kalitesini iyileştirmek amacıyla kendi ülkelerinden ayrılan ve başka bir ülkeye yerleşen kişilere denir. Bu terim genellikle, kendi ülkelerinde zulme uğramayan, ama daha iyi bir yaşam arayışında olan göçmenleri, zulümden kaçan mültecilerden ayırt etmek için kullanılır. Ayrıca, bu kişiler bazen yasal izinleri olmadan ya da gerçek bir zorunlulukları olmadan başka bir ülkeye girmeye çalışabilirler (Perruchoud ve Redpath, 2013).

Çevresel Göçmen

Çevresel göçmenler, çevredeki ani ya da yavaş gelişen değişikliklerin (örneğin, doğal afetler, iklim değişiklikleri) olumsuz etkileri nedeniyle yaşam koşulları kötüleşen ve bu nedenle evlerini terk etmek zorunda kalan ya da terk etmeyi isteyen kişilerdir. Bu kişiler, geçici ya da kalıcı olarak, ülke içinde veya ülke dışına göç ederler (Warner vd., 2008).

Mülteci:

Mülteci, 1951 tarihli Birleşmiş Milletler Mültecilerin Hukuki Statüsüne Dair Sözleşme'sine göre, ırkı, dini, milliyeti, belirli bir toplumsal gruba ait olma durumu veya siyasi görüşleri nedeniyle zulme uğrayacağından korkarak kendi ülkesini terk eden kişidir. Mülteciler, bulundukları ülkede bu korku nedeniyle koruma talep ederler ve kendi ülkelerine geri dönemezler (Barkın, 2014).

Sığınmacı

Sığınmacı, bir ülkeye mülteci olarak kabul edilmek isteyen ve bu başvurusunun sonucunu bekleyen kişilere denir. Yani, mülteci statüsü için başvurmuş ancak henüz resmi olarak bu statü tanınmamış olan bireyler sığınmacı olarak kabul edilir. (IOM,2009).

Ülke Dışında Yerinden Edinme

Yerinden edilmiş kişiler, zulüm, yaygın şiddet, silahlı çatışmalar veya diğer insan kaynaklı felaketler nedeniyle ülkelerini terk etmek zorunda kalan kişilerdir. Bu kişiler çoğunlukla topluca, büyük gruplar halinde göç ederler (Perruchoud ve Redpath, 2013).

Geçici Koruma

Geçici koruma, bir kişinin kendi ülkesinden kaçmak zorunda kalıp, gittiği ülkede kalmaya devam edemeyecek durumda olduğu ve geri dönmesinin mümkün olmadığı hallerde sağlanan bir koruma türüdür. Bu kişiler, acil bir şekilde ve genellikle toplu olarak ya da bir kitlesel göç sırasında, belirli bir ülkeye giriş yaparlar. Bu durumda, her başvuru bireysel olarak incelenemeyecek kadar büyük bir göç hareketi olabilir. Geçici koruma, bu tür kişiler için geçici bir çözüm sunar (Geçici Koruma Yönetmeliği Madde 3).

Göçlerin Sınıflandırılması

Göçler, **iç göçler** ve **dış göçler** olmak üzere iki ana kategoride sınıflandırılabilir.

İç Göç

İç göç, bir kişinin veya bir grubun, aynı ülke sınırları içinde bir yerleşim biriminden başka bir yerleşim birimine yerleşmek üzere yaptığı göçtür. İç göçlerin yönü ise genellikle şu şekildedir: kırsaldan kente, kentten kente, kentten kıra ve kırdan kıra. Türkiye'de iç göçler genellikle kırsaldan şehre doğru olmaktadır (Kocataş, 2016).

Dış Göç

Dış göç, bir kişinin, bir ülkenin sınırları dışına uzun süreli yerleşim, çalışma veya yaşam amacıyla yaptığı göçtür (Kocataş, 2016).

Düzenli Göç ve Düzensiz Göç

Göçler ayrıca **düzenli** ve **düzensiz** göç olarak iki şekilde de sınıflandırılabilir:

Düzenli Göç

Düzenli göç, yabancıların yasal yollarla bir ülkeye giriş yapmalarını, o ülkede yasal olarak kalmalarını ve yasal yollarla o ülkeden çıkmalarını ifade eder. Türkiye'de düzenli göç, 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'na (YUKK) göre düzenlenmiştir (Akıncı & Nergiz, 2015).

Düzensiz Göç

Düzensiz göç, yabancıların yasa dışı yollarla bir ülkeye giriş yapmaları, o ülkede izinsiz olarak kalmaları, izinsiz çalışmaları veya yasa dışı yollarla o ülkeden çıkmaları durumunu ifade eder (Akıncı & Nergiz,2015).

Göç Tarihi

Türkiye, doğusundaki çatışmalı ve istikrarsız Orta Doğu ile güneyindeki Asya ülkeleri ile batısındaki Avrupa arasında bir köprü konumundadır. Bu durum, Türkiye'yi Avrupa'ya gitmek isteyen göçmenler için önemli bir geçiş yolu haline getirmiştir. Özellikle Orta Doğu'daki savaşlar, ekonomik krizler ve Türkiye'nin dağlık sınırları, Ege ve Akdeniz kıyılarındaki coğrafi yapılar, yasadışı göçün artmasına neden olmuştur. Son yıllarda Türkiye'nin ekonomik gücü ve bölgesel etkisi arttıkça, hem düzenli hem de düzensiz göç hareketlerinin merkezi haline gelmiştir. Bu süreç, Türkiye'nin ekonomik, kültürel ve demografik yapısını, ayrıca kamu düzenini ve güvenliğini derinden etkilemektedir.

Türkiye, tarih boyunca stratejik konumu nedeniyle çok sayıda göçmen ve sığınmacıya ev sahipliği yapmıştır. Aşağıda Türkiye'ye yapılan göç hareketleri tarihsel olarak özetlenmiştir (T.C. İçişleri Bakanlığı, Göç İdaresi Başkanlığı, 2024).

Cumhuriyet Öncesi Dönem

Osmanlı İmparatorluğu, din ve ırk ayrımı yapmaksızın gelen sığınmacılara hoşgörüyle yaklaşmış ve çeşitli kitlesel göçlere ev sahipliği yapmıştır. İçişleri Bakanlığı, Göç İdaresi Başkanlığı'nın resmi web sitesinde yer alan bilgilere göre, bu dönemdeki önemli sığınma hareketleri şunlardır:

- **1492**: İspanya'dan kovulan binlerce Yahudi, Osmanlı İmparatorluğu'na getirilmiş ve burada yerleşmişlerdir.
- **1672**: Thököly Ayaklanması sonrasında, matbaacılığın öncüsü İbrahim Müteferrika ve itfaiyeciliğin öncüsü Kont Ödön Seçenyi gibi önemli kişiler Osmanlı'ya sığınmıştır. Ayrıca, 1699'da Macar Kralı Thököly Imre ve eşi de Osmanlı'ya iltica etmiştir.
- **1709**: İsveç Kralı Şarl, yaklaşık 2 bin kişilik bir grupla Osmanlı'ya sığınmıştır.
- **1718**: Pasarofça Antlaşması sonrası, Macar Kralı II. Rakoczy Ferenc Osmanlı'ya iltica etmiştir.
- **1830**: Polonya İhtilali liderlerinden Prens Adam Czartorski, 1841'de Osmanlı'ya sığınmıştır.
- **1848**: Macar Özgürlük Savaşı'nı kaybeden Prens Lajos Kossuth ve yaklaşık 3 bin Macar 1849'da Osmanlı topraklarına gelmiştir.

- **1856-1864**: Rus Ordusundan kaçan yaklaşık 1.5 milyon Kafkas halkı Osmanlı'ya kabul edilerek, Balkanlar ve Anadolu'nun çeşitli yerlerine yerleştirilmiştir.
- **1917**: Bolşevik İhtilali sonrası, Rus generali Vrangel ve yaklaşık 135 bin kişi Osmanlı'dan koruma istemiştir.

Bu göçler, Osmanlı İmparatorluğu'nun hoşgörülü yaklaşımının bir yansıması olarak gerçekleşmiştir.

Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren Türkiye, çeşitli göç hareketlerine ev sahipliği yapmıştır. İçişleri Bakanlığı, Göç İdaresi Başkanlığı'nın resmi web sitesinde yer alan bilgilere göre, bu kitlesel göçlerin en belirgin örnekleri şunlardır:

- **1922-1938** yılları arasında Yunanistan'dan 384 bin kişi,
- **1923-1945** yılları arasında Balkanlar'dan 800 bin kişi,
- **1933-1945** yılları arasında Almanya'dan 800 kişi,
- **1988** yılında Irak'tan 51.542 kişi,
- **1989** yılında Bulgaristan'dan 345 bin kişi,
- **1991** yılında I. Körfez Savaşı sonrası Irak'tan 467.489 kişi,
- **1992-1998** yılları arasında Bosna'dan 20 bin kişi,
- **1999** yılında Kosova'daki olaylar nedeniyle 17.746 kişi,
- **2001** yılında Makedonya'dan 10.500 kişi,
- **2011-2019** yılları arasında Suriye'deki iç savaş nedeniyle yaklaşık 3.6 milyon kişi Türkiye'ye gelmiştir.

Bu göç hareketleri, Türkiye'nin farklı dönemlerdeki siyasi ve sosyal koşullarına bağlı olarak gerçekleşmiştir.

Savaş, Depremler ve İklim Krizi: 2024 Göç Raporu

2021 yılının sonlarında yayımlanan Dünya Göç Raporu'ndan sonra, son iki yıl içinde göçle ilgili birçok önemli değişiklik yaşanmıştır. Bu dönemde, büyük göç ve yerinden edilme olayları, ciddi sıkıntılara, travmalara ve can kayıplarına yol açmış, özellikle Ukrayna ve Gazze'deki çatışmalara ek olarak, Suriye, Yemen, Orta Afrika Cumhuriyeti, Kongo, Sudan, Etiyopya ve Myanmar gibi ülkelerdeki savaşlar nedeniyle milyonlarca insan yerinden edilmiştir. Ayrıca, 2022 ve 2023

yıllarında, Pakistan, Filipinler, Çin, Hindistan, Bangladeş, Brezilya ve Kolombiya gibi birçok ülkede iklim ve hava olayları, büyük göçlere sebep olmuştur. Şubat 2023'te ise Türkiye ve Kuzey Suriye'deki büyük depremler, 50.000'den fazla kişinin hayatını kaybetmesine ve milyonlarca insanın yerinden edilmesine yol açmıştır. Türkiye'de Mart 2023'e kadar yaklaşık 2,7 milyon kişi yerinden edilmiş ve çoğu, Suriye'deki evlerini terk etmiştir.

Öte yandan, özellikle Avrupa'da göç, siyasi bir konu haline geldi. Bazı seçim sonuçları, göçmen karşıtlığı ve artan yaşam maliyetlerini gündeme getirmiştir. Göçmen karşıtı duygular, Kuzey ve Güney Afrika, Güneydoğu Asya ve Orta Doğu gibi ekonomik zorluk yaşayan bölgelerde de artmıştır.

Göç, ekonomik, coğrafi ve demografik faktörler tarafından şekillenmekte ve bu durum, zamanla gelişen "göç koridorları" gibi belirli göç kalıplarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. En büyük göç koridorları, gelişmekte olan ülkelerden daha büyük ekonomilere, örneğin Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan ve Almanya gibi ülkelere doğru şekillenmektedir. Ayrıca, uzun süren çatışmalar ve yerinden edilme olayları da büyük göç koridorlarını oluşturmaktadır, örneğin Türkiye ve Suriye arasındaki göç yolu, dünyadaki ikinci en büyük göç koridoru olarak dikkat çektiği söylenebilir (World Migration Report, 2024).

Göç ve Çevre İlişkisi

Çevre ve göç arasındaki ilişki, günümüzde giderek önem kazanmaktadır. İklim değişikliği ve çevresel değişiklikler, yaşam koşullarını etkileyerek göç hareketlerini tetiklemektedir. Kuraklık, sel, fırtına gibi afetler ve su kaynaklarının azalması gibi sorunlar, özellikle gelişmekte olan bölgelerde zorunlu göçlere neden olduğu bilinmektedir. Bu göçler, sosyal, ekonomik ve politik zorluklar doğurur ve uluslararası işbirliklerini gerektirir. Çevre ve göç ilişkisi, küresel sürdürülebilirlik için önemli bir meseledir ve iklim değişikliğiyle mücadele öncelikli bir hedef olmalıdır.

Yakın tarihsel ve çevresel olaylar, çevresel değişimlerin göç dinamiklerini tetikleyebileceğine dair önemli bir gösterge sunmaktadır. 1930'larda, ABD ve Kanada'nın Büyük Ovalar bölgesini neredeyse on yıl boyunca etkileyen toz fırtınası serileri, ciddi ekolojik felaketlere yol açmış; bu süreç, tarımsal üretim ve arazi değerlerinde kayıplara neden olmuş ve neticesinde büyük ölçekli nüfus hareketlerini hızlandırmıştır (Gutmann vd. 2005, Hornbeck 2012). 1988 ve 1998 yıllarında Bangladeş'i etkileyen büyük seller, 2005'te New Orleans'ı vuran Katrina Kasırgası ve Sahel bölgesindeki kuraklık gibi yakın dönemdeki iklim olayları,

dışa yönelik göçü tetikleyen önemli faktörler arasında yer almıştır. İklim değişikliği konusundaki bilimsel konsensüs, aşırı hava olaylarının sıklığının gelecekte daha da artacağı yönündedir (IPCC, 2014).

Ortaya Atılan Göç- Çevre Teorileri

Uluslararası Göç Örgütü (IOM), 1992 yılı itibariyle çevresel bozulmanın, çok sayıda göçmen hareketine yol açtığını ve iklim değişikliği nedeniyle bu hareketliliğin önemli bir artış gösterme olasılığını bildirmiştir (IOM/RPG, 1992). Aynı yıl, Bilsborrow (1992), göçün çevresel boyutlarını teorik bir çerçevede ele alarak, demografik değişimlerin, özellikle nüfus artışının, arazi genişlemesi ve gıda talebindeki artışla birlikte, kırsal alanlara yönelik göç için ekonomik motivasyonlar doğurduğunu ileri sürmüştür. Çevresel kaygılar ile klasik göç teorisi arasında daha derin bağlantılar kurma çabasıyla, Hunter (2005), örneğin Wolpert'in (1966) stres eşiği modeli ve Speare'in (1974) konut memnuniyeti üzerine geliştirdiği görüşlere başvurmuştur. Çevresel faktörler, bu klasik teorilerin çoğunda önemli bir rol oynamakla birlikte, genellikle bu faktörlerin ayrıntılı bir şekilde ele alınmadığı gözlemlenmiştir. Örneğin, stres eşiği modeli, çevresel tehditlerin potansiyel yerleşim kararları üzerindeki etkisini bir stres faktörü olarak vurgularken; çevresel avantajlar ve olumsuzluklar, konut memnuniyeti bağlamında genellikle konumsal özellikler olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, Hunter, klasik göç teorisinin, çevre ve göç literatüründeki gelişen tartışmalara rehberlik etme potansiyeli taşıdığını savunmuştur (Hunter vd., 2015).

Çevresel Mülteciler

"'Çevresel mülteciler' terimi ilk olarak 1985 yılında dönemin UNEP temsilcisi El Hinnawi tarafından ortaya atılmış ve daha sonra Myers tarafından çeşitli makalelerinde (örneğin, Myers, 1997) geniş bir şekilde tanıtılmıştır. Günümüzdeki bilimsel tartışmaların büyük bir kısmı, mültecilerin yasal tanımını çarpıtmak yerine, çevresel değişimi göçü tetikleyebilecek birçok faktörden biri olarak ele almayı tercih etmektedir. Bu doğrultuda, gelecekteki çevresel göçmen akışlarını tahmin etmek oldukça güçtür. İlk olarak, El Hinnawi (1985) yaklaşık 30 milyon kişinin iklim kaynaklı göçmen olduğunu öne sürmüş, Myers (1997) ise bu rakamı 25 milyon olarak belirtmiştir. Daha yakın tarihlerde, Stern İncelemesi, 2050 yılına kadar iklimle bağlantılı olumsuz olaylardan etkilenecek yaklaşık 200 milyon kişilik bir nüfusun göç edeceğini öngörmüştür (Stern, 2007). Christian Aid adlı hükümet dışı kuruluşun yayımladığı ve sıkça alıntılanan bir raporda ise 2050 yılına kadar çevresel nedenlerden ötürü yerinden edilmesi beklenen insan sayısının bir milyara kadar çıkabileceği belirtilmiştir (Christian Aid, 2007). Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) tarafından yayınlanan beşinci değerlendirme

raporunda, göçün yüksek olasılıkla gerçekleşeceği belirtilmekle birlikte, gelecekteki göç akışlarının niceliksel projeksiyonlarına duyulan güvenin düşük olduğu ifade edilmektedir (IPCC, 2014). Bu bağlamda, çevre ve göç üzerine yapılan mevcut analizler, bazı hanelerin diğerlerine kıyasla daha savunmasız olmasının ve bazı bireylerin köken bölgelerinde kalmak veya alternatif uyum stratejilerine başvurmak yerine göç etmeyi tercih etmesinin nedenlerini açıklamaya çalışan sosyoekonomik farklılıkları ve çevresel faktörleri içermeye yönelik bir çaba içindedir.

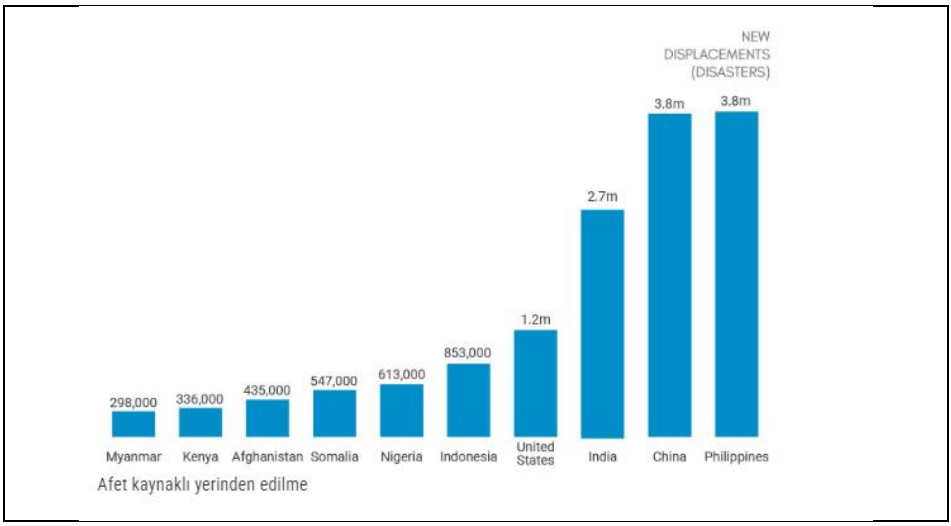
Çevresel Göçmenler

"Çevresel göçmenler kavramına ilişkin mevcut kapsamlı tanım, Uluslararası Göç Örgütü (IOM, 2009) tarafından geliştirilmiştir. Bu tanıma göre, çevresel göçmenler, yaşamlarını veya yaşam koşullarını olumsuz yönde etkileyen ani ya da kademeli çevresel değişiklikler sonucu, evlerini terk etmek zorunda kalan veya geçici ya da kalıcı olarak bunu tercih eden, iç ve uluslararası düzeyde hareket eden bireyler veya topluluklardır. Söz konusu tanım, gönüllü ve zorunlu göçü, geçici ve kalıcı göçü, iç ve uluslararası göçü kapsayan geniş bir çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda, göçle ilişkilendirilebilecek çeşitli çevresel faktörlerin varlığı kabul edilmektedir. Çevresel değişimlere bağlı göç, genellikle sel ve kasırga gibi doğal afetlerle ilişkilendirilse de, tanımda belirtildiği gibi, bu tür göçler aynı zamanda toprak erozyonu, suyun bulunabilirliği ve kalitesindeki bozulmalar gibi uzun vadeli çevresel etkileri de kapsamaktadır. Su kaynaklarının bulunabilirliği, insan yerleşimlerinin sürdürülebilirliği üzerinde ciddi sınırlamalar getiren bir faktör olarak öne çıkmaktadır. LeBlanc ve Perez'in (2008) yaptığı analiz, Afrika kıtasında yıllık yağış miktarının 900 mm'nin altında olduğu bölgelerde, yağış miktarı ile nüfus yoğunluğu arasında pozitif bir korelasyon bulunduğunu göstermektedir. Su stresi açısından en fazla zorluk yaşayan bölgeler, Doğu Afrika, Güney Sahel ve Nijer, Nijerya ve Çad sınır bölgeleridir. Bununla birlikte, doğal afetler, çevresel göçü tetikleyen faktörlerin yalnızca bir alt kümesini oluşturmakta olup, Wisner ve arkadaşlarının (2004) vurguladığı üzere, doğal afetlerin etkileri yalnızca doğa olaylarının değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve politik faktörlerin de etkisiyle şekillenmektedir.

Çevresel Afet Kaynaklı Yerinden Edilme Rakamları

Afetlere bağlı yerinden edilme olaylarının büyük bir kısmı, özellikle fırtınalar gibi hava koşullarından kaynaklanan tehlikeler nedeniyle meydana gelmiş olup, 2018 yılında bu durum 17,2 milyon kişinin yerinden edilmesine yol açmıştır. Filipinler, Çin ve Hindistan, büyük ölçüde tahliye yoluyla gerçekleşen tüm yeni yerinden edilme olaylarının yaklaşık %60'ını oluşturmuştur. 2018 yılında, 148

ülke ve bölgede çatışma ve afetlerle ilişkili olarak 28 milyon yeni yerinden edilme olayı yaşanmıştır. Bu yılki toplam iç yerinden edilme olaylarının yaklaşık üçte ikisi (%61) afetlerden kaynaklanmıştır. (Global Report on Internal Displacement, 2019).

Kaynak: Global Report on Internal Displacement, 2019

Göç ve Eğitim

Göç ve eğitim, çağdaş toplumların karşılaştığı en önemli sosyal olgular arasında yer almaktadır. Dünyada hızla artan insan hareketliliği, yer değiştiren bireylerin eğitim süreçleri üzerinde derin etkiler yaratmaktadır. Göçmenlerin eğitim düzeyleri, entegrasyon süreçleri ve eğitim sistemleriyle olan ilişkileri, sadece bireyler değil, aynı zamanda toplumlar ve devletler için de büyük bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, göç ve eğitim arasındaki ilişkiyi anlamak, göçmenlerin eğitimde karşılaştıkları zorlukları aşabilmesi için gerekli stratejilerin belirlenmesi açısından kritik bir rol oynamaktadır (Chiswick & Miller, 2002; Dustmann & Kirchkamp, 2002).

Göç olgusunun eğitim üzerindeki etkisi, farklı bağlamlarda ve farklı göç türlerine göre değişkenlik göstermektedir. Zorunlu göç (savaş, çevresel felaketler) ile ekonomik göç arasındaki farklar, göçmenlerin eğitim deneyimlerini ve eğitim politikalarına yönelik ihtiyaçlarını şekillendiren başlıca faktörlerdir. Eğitim, göçmenlerin sosyal entegrasyonunun temel bir unsuru olup, onlara daha iyi bir yaşam standardı ve toplumsal uyum sağlamada yardımcı olabilir. Ancak göçmen öğrenciler, genellikle dil bariyerleri, kültürel uyumsuzluklar, düşük gelir seviyeleri ve

daha önceki eğitim sistemlerinde karşılaştıkları zorluklar nedeniyle akademik başarısızlıklar yaşayabilmektedirler (Kao & Tienda, 1995; Portes & Rumbaut, 2001).

Birçok ülkede göçmen öğrencilere yönelik eğitim politikaları oluşturulmuş olsa da bu politikaların etkinliği genellikle yetersiz kalabilmektedir. Göçmen çocuklarının çoğu, yerleştikleri ülkelerdeki ana dilde eğitim görememekte ve eğitim süreçlerinde başarısızlık yaşayabilmektedirler. Bu durum, eğitim sisteminin göçmenlere uyum sağlamadığını ve bu öğrencilerin daha fazla desteklenmesi gerektiğini gösterir (Tienda & Haskins, 2011; OECD, 2018).

Göç ve eğitim ilişkisini inceleyen pek çok akademik çalışma, bu sorunun çözülmesi için çok disiplinli bir yaklaşımın ya da disiplinler arası bir yaklaşımın gerekliliğine işaret etmektedir. Göçmen öğrencilerin eğitimine yönelik stratejiler geliştirilirken, kültürel duyarlılığın artırılması, öğretmenlerin eğitimde çeşitliliği kabul etme konusunda desteklenmesi ve daha esnek eğitim programları oluşturulması gibi adımlar önem kazanmaktadır. Ayrıca, göçmen çocuklarının ailelerinin eğitim sistemine entegre edilmesi, göçmenlerin daha iyi bir eğitim alabilmelerine yardımcı olacak önemli bir faktördür (Chiswick & Miller, 2002; Dustmann & Kirchkamp, 2002).

Göçün, Toplumlar ve Göçmenler Üzerindeki Etkisinin Eğitim Odağında İncelenmesi

Göç, bireylerin yaşamlarını ve toplumsal yapıları dönüştüren karmaşık bir olgudur. Toplumlar ve göçmenler üzerinde derin etkiler bırakan bu süreç, özellikle eğitim alanında önemli sonuçlar doğurur. Göçmenlerin eğitim deneyimleri, yerleştikleri toplumlarla entegrasyonlarının ve toplumsal uyumlarının şekillenmesinde kritik bir rol oynar. Göçün eğitim odağında incelenmesi, göçmenlerin karşılaştığı fırsatlar ve engellerin yanı sıra, bu süreçteki toplumsal dinamiklerin anlaşılmasına katkı sağlar.

Göçmenlerin eğitime erişiminde, genellikle dil engelleri, kültürel farklılıklar ve ekonomik zorluklar gibi bariyerler etkilidir (Chiswick & Miller, 2002). Eğitim sistemleri, göçmen öğrencilerin ihtiyaçlarına uyum sağlamakta ya da çözüm bulmakta zorlanabilir. Bu durum, eğitimde fırsat eşitsizliğine yol açabilir ve göçmenlerin toplumsal entegrasyonunu zorlaştırabilir. Ancak, eğitim aynı zamanda göçmenlerin uyum süreçlerini destekleyen güçlü bir araçtır. Eğitim, göçmenlerin yerleştikleri toplumla kültürel bağlarını kurmalarına, dil becerilerini geliştirmelerine ve iş gücüne katılımlarını artırmalarına yardımcı olabilir (Dustmann & Kirchkamp, 2002).

Toplumlar için ise, göçün eğitimle ilişkisi çok daha geniş bir boyutta incelenmelidir. Göçmenlerin eğitimine yönelik stratejiler, toplumların daha kapsayıcı, çeşitliliği kabul eden yapılar haline gelmesini sağlar. Bu bağlamda, eğitim politikaları, göçmen çocuklarının eğitimde başarılı olabilmeleri için esnek, destekleyici ve kültürel duyarlı bir yaklaşıma sahip olmalıdır (Tienda & Haskins, 2011). Göç ve eğitim ilişkisi, sadece bireylerin eğitim düzeyini etkilemekle kalmaz, aynı zamanda toplumların sosyal uyumunu ve ekonomik gelişimini de doğrudan etkiler.

Sonuç olarak, göçün eğitim odağında incelenmesi, hem göçmenler hem de yerleşik toplumlar için önemli fırsatlar ya da zorluklar sunabilir. Eğitim, göçmenlerin toplumsal uyumunu sağlamak, fırsat eşitliğini artırmak ve daha adil toplumlar yaratmak için güçlü bir araçtır. Göçün eğitimle olan etkileşimi, daha kapsayıcı ve eşitlikçi bir toplum inşa edilmesine katkı sağlayabilir.

Türkiye'deki Göçmenlerin Eğitimde Yaşadıkları Sorunlar

Dünya düzenindeki değişiklikler, savaşlar, ekonomik zorluklar ve daha iyi bir yaşam sürme arzusu, bireyleri yer değiştirmeye, yani göç etmeye yönlendiren başlıca sebepler arasında yer almaktadır. Bu göç hareketlerinin tamamı zorunluluk sebebiyle olmamakta bazı zamanlarda da farklı kültürleri tanıma ve daha kaliteli bir eğitim alma isteğiyle olabilmektedir. Göçün eğitim üzerindeki sosyolojik etkilerini ele alırken, bu olgunun göçmenler ve göç alan toplumlar bağlamında incelenmesi gerekmektedir. Bu bölümde, göçün göçmenler açısından eğitimde oluşturduğu sorunlara odaklanılmakta ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri sunulmaktadır.

Türkiye, coğrafi konumu nedeniyle hem bir ticaret yolları üzerinde yer almakta hem de jeopolitik açıdan stratejik bir konumda bulunmaktadır. Bu durum Türkiye'yi göçmenlerin tercih ettiği önemli bir ülke haline getirmiştir. 2000'li yıllarının başından itibaren Ortadoğu'da artan siyasi ve askeri karışıklıklar, Afganistan'daki siyasi otorite boşluğu ve Rusya-Ukrayna savaşı gibi faktörler, milyonlarca insanı etkilemiştir. Bunun sonucu olarak Türkiye'ye yönelik göç dalgası artmış ve ülke, yoğun bir göç akışıyla birlikte milyonlarca göçmene ev sahipliği yapmaya başlamıştır. Bu durum, hem Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısını hem de eğitim sistemini ciddi şekilde etkilemiş, eğitimde bir dizi sorun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Göçmenlerin eğitimde karşılaştıkları başlıca zorluklar arasında dil engelleri, psikolojik ve sosyal sorunlar, kültürel uyumsuzluk ve ayrımcılık, eğitim kaynaklarının yetersizliği, erken yaşta evlilik ve çalışma gibi çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bu sorunlar, göçmenlerin eğitim süreçlerine yönelik ciddi engeller oluşturmakta ve toplumsal entegrasyonu zorlaştırmaktadır.

1. Dil Engelleri ve İletişim Sorunları

Göçmenlerin eğitimde karşılaştıkları en önemli sorunlardan biri, Türkçe dilinde yaşadıkları yetersizliklerdir. Özellikle Suriyeli göçmen çocukların büyük kısmı Türkçeyi yeterince bilmemekte, bu durum hem eğitim hem de sosyal uyum süreçlerini olumsuz şekilde etkilemektedir. Türkçe bilmeyen öğrenciler, dersleri anlamak, öğretmenleri ve akranlarıyla etkili iletişim kurmakta zorluklar yaşamaktadır. Dil engeli, göçmen çocuklarının eğitimdeki başarılarını doğrudan etkileyerek, öğrenme süreçlerini aksatmaktadır (Kirişci, 2014). Ayrıca, dil bariyerleri nedeniyle ortaya çıkan sosyal uyum sorunları, arkadaşlar ve öğretmenlerle iletişim eksiklikleri ve anlaşmazlıklar göçmen çocuklarının okulları terk etmelerine yol açabilmektedir.

2. Psikolojik ve Sosyal Sorunlar

Özellikle savaş ve çatışma bölgelerinden gelen göçmen çocukları ciddi travmalar ve psikolojik sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Savaşın ve zorla yerinden edilmenin yol açtığı stres, kayıplar, belirsizlik ve güvenlik endişeleri, çocukların psikolojilerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu psikolojik zorluklar, çocukların okulda akademik başarılarını ve sosyal uyum süreçlerini önemli ölçüde zorlaştırmaktadır. Göçmen çocuklarının yaşadığı psikolojik sorunlar, okulda görevli öğretmenler ve danışmanların bu çocuklara yeterli destek sağlama kapasitesini aşmakta, bu da eğitimin kalitesinin düşmesine neden olmaktadır (MÜSEV, 2016).

3. Kültürel Farklılık, Uyumsuzluk ve Ayrımcılık

Kültürel farklılıklar, göçmenlerin eğitimde karşılaştıkları önemli bir diğer engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Göçmen çocukları, Türkiye'deki okullarda zaman zaman yerli öğrenciler tarafından dışlanmakta veya ayrımcılığa uğramaktadır. Bu kültürel uyumsuzluk, öğrencilerin psikososyal gelişimlerini olumsuz yönde etkileyebilir. Ayrıca, öğretmenler ve okul yönetimleri, göçmen öğrencilerin kültürel bağlamlarını tam anlamakta ve bu farklılıkları göz önünde bulunduran eğitim stratejileri geliştirmekte zorlanabilmektedir (Yılmaz, 2017).

4. Eğitim Kaynaklarının Yetersizliği

Türkiye'deki okullarda, göçmen çocuklarının eğitimine yönelik özel eğitim materyalleri, öğretmen eğitimi ve psikolojik destek hizmetlerinin yetersizliği, önemli bir sorun olarak öne çıkabilmektedir. Göçmen çocukları için uyarlanmış eğitim programları ve ders materyalleri, genellikle hem içeriği hem de şekli bakımından eksik kalmakta, bu durum öğrencilerin öğrenme süreçlerini olumsuz

yönde etkilemektedir. Özellikle dil desteği sağlayacak öğretmenlerin sayısının sınırlı olması, göçmen öğrencilerin eğitim hayatındaki en önemli engellerden biridir. Türkçeyi yeterince bilmeyen göçmen çocukları, derslerdeki içerikleri anlayamamakta ve bu durum akademik başarılarını olumsuz yönde doğrudan etkilemektedir. Eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak amacıyla, bu çocukların ihtiyaçlarını karşılayacak özel eğitim materyallerinin ve ders araçlarının geliştirilmesi gerekmektedir. Öğretmenlerin göçmen çocuklarının dilsel ve kültürel ihtiyaçlarına duyarlı bir eğitim alıp almadıkları da büyük bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğitimcilerin, göçmen öğrencilerin kültürel geçmişlerine, dil becerilerine ve psikolojik durumlarına uygun stratejiler geliştirebilmeleri için, pedagojik anlamda daha fazla desteklenmeleri ve eğitilmeleri gerekmektedir. Bu eksiklikler, hem göçmen öğrencilerin akademik gelişimini engellemekte hem de genel olarak eğitim sisteminin kalitesizleşmesine neden olmaktadır. Ayrıca, göçmen çocuklarının eğitimine yönelik sağlanan psikolojik destek hizmetlerinin yetersizliği, özellikle travmalar yaşamış çocukların okuldaki sosyal uyum süreçlerini uzatmaktadır. Eğitimde eşitlik ilkesine aykırı olan bu durum, aynı zamanda toplumsal entegrasyonu da zorlaştırmaktadır. Göçmen öğrencilerin eğitimde eşit fırsatlara sahip olmaları için, eğitim sisteminin bu eksiklikleri gidermesi ve daha kapsayıcı bir yaklaşım benimsemesi gerekmektedir (Kahraman, 2018; Kirişci, 2014; MÜSEV, 2016).

5. Erken Düğün ve Çalışma Hayatına Katılım

Göçmenlerin eğitim süreçlerine katılımını engelleyen temel faktörlerden biri, özellikle barınma ve beslenme gibi temel ihtiyaçların karşılanmasıyla doğrudan ilişkili olan ekonomik zorluklardır. Göçmen aileler, mülteci statüsünde geldikleri toplumlarda öncelikli olarak hayatta kalma mücadelesi verdiklerinden, ekonomik kaygılar nedeniyle çocuklarının eğitim hayatına başlama veya eğitimlerini sürdürme imkânları sınırlı olmaktadır. Bu durum, çocukların eğitim sürecine katılamamalarına ya da eğitimlerini yarıda bırakmalarına yol açmaktadır. Ekonomik sıkıntılar, bazen çocuk işçiliği veya erken yaşta evlilik gibi aşırı uç noktalara varabilmektedir.

Özellikle mülteci ailelerinde, çocukların erken yaşta çalışma hayatına atılmaları veya evlenmeleri, eğitimden kopmalarına neden olmaktadır. Bu tür sosyo-ekonomik baskılar, göçmen çocuklarının okuldan uzaklaşmalarına yol açarken, eğitimdeki eşitsizliği daha da derinleştirmektedir. Çocuk işçiliği ve erken yaşta evlilik gibi olgular, yalnızca bireysel eğitimi değil, genel olarak toplumsal eşitsizlikleri pekiştiren unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Şenol & Altun, 2020).

Bu ekonomik zorluklar, göçmen çocuklarına eğitimde fırsat eşitliği sağlanabilmesi için güçlü bir engel oluşturmaktadır. Bu bağlamda, eğitim politikaları ve toplumsal destek mekanizmalarının, bu tür sosyo-ekonomik engelleri aşmak için kapsamlı ve bütüncül çözümler üretmesi büyük önem taşımaktadır.

Türkiye'deki Göçmenlerin Eğitimde Yaşadıkları Sorunlara İlişkin Çözüm Önerileri

Türkiye, son yıllarda, özellikle Suriye'deki iç savaşın etkisiyle, büyük bir göç dalgasına maruz kalarak milyonlarca göçmene ev sahipliği yapmak durumunda kalmıştır. Bu büyük göç dalgası, beraberinde sosyal, kültürel ve ekonomik pek çok zorluk getirmiştir. Göçmen çocuklarının eğitim süreçlerinde karşılaştıkları temel sorunlar arasında dil engelleri, psikolojik travmalar, kültürel uyumsuzluk ve yetersiz eğitim kaynakları bulunmaktadır. Bu sorunların çözülmesi, yalnızca eğitim sisteminin iyileştirilmesiyle değil aynı zamanda toplumsal farkındalığın arttırılmasıyla da mümkün olacaktır. Çalışmanın bu bölümünde, göçmenlerin eğitime ilişkin yaşadıkları zorluklar ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri ele alınacak olup, önerilen çözümler başlıklar halinde aşağıda sunulmuştur.

1. Dil Desteği ve Eğitim Programlarının Güçlendirilmesi

Göçmen çocuklarının karşılaştığı en önemli zorluklardan biri, Türkçe dilinde yeterlilik eksiklikleridir. Dil engelinin aşılabilmesi için, göçmen öğrencilere yönelik özel Türkçe dil kurslarının düzenlenmesi ve bu kursların okullarda yaygın bir biçimde uygulanması büyük önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra, Türkçe öğrenmeye başlayan çocuklar için eğitim süreçlerinde dil gelişimlerini destekleyecek özel öğretim yöntemleri benimsenmeli ve dil becerilerinin ilerlemesi düzenli olarak izlenerek sürekli değerlendirme yapılmalıdır. Eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanabilmesi adına, dil destekli eğitimin kapsamı genişletilmeli ve sürekliliği artırılmalıdır (Kahraman, 2018).

2. Psiko-Sosyal Destek Sistemlerinin Güçlendirilmesi

Göçmen çocukları, özellikle savaş, göç ve ayrımcılıkla ilişkili olarak ciddi psikolojik travmalar yaşamaktadır. Bu bağlamda, okullarda sunulan psikolojik danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin güçlendirilmesi büyük bir önem taşımaktadır. Travma geçiren çocuklar için özel terapi programları ve destek gruplarının oluşturulması, duygusal iyileşme süreçlerini desteklemek açısından faydalı olabilir. Eğitim sisteminde psikolojik destek hizmetlerinin, yalnızca akademik başarıları hedeflemekle kalmayıp aynı zamanda öğrencilerin duygusal ve sosyal gelişim süreçlerine de katkı sağlamak amacıyla yeniden yapılandırılması gerekmek-

tedir. Bunun yanı sıra, öğretmenlerin bu alanda eğitim alması, öğrencilerin psikolojik ihtiyaçlarını anlayarak, onlara duyarlı bir eğitim ortamı sunmalarına olanak tanıyacaktır (MÜSEV, 2016).

3. Kültürel Uyum ve Farkındalık Programlarının Artırılması

Göçmen öğrenciler, kültürel farklılıklar nedeniyle hem sosyal hem de akademik uyum açısından zorluklar yaşayabilmektedir. Bu durumu aşabilmek için öğretmenlerin, kültürel çeşitliliğe duyarlı bir yaklaşım benimsemeleri ve göçmen öğrencilerin kökenlerine saygı gösteren bir pedagojik anlayış geliştirmeleri büyük önem taşımaktadır. Okullarda, kültürel uyum süreçlerini destekleyecek programlar hayata geçirilmelidir. Bu programlar, hem yerli hem de göçmen öğrenciler arasında etkileşimi artırmaya, farklılıkları anlama ve kabul etme becerilerini geliştirmeye yönelik etkinlikler sunmalıdır. Böylece öğrenciler, karşılıklı anlayış ve hoşgörü çerçevesinde birbirlerini tanıma fırsatı bulacak ve ortak değerler etrafında birleşerek daha kapsayıcı bir eğitim ortamı yaratılacaktır (Yılmaz, 2017).

4. Eğitim Kaynaklarının Artırılması ve Okul İyileştirmeleri

Göçmen çocuklarının eğitimde karşılaştığı en önemli zorluklardan biri, okul altyapısının ve eğitim materyallerinin yetersizliğidir. Bu sorun, eğitim süreçlerini olumsuz yönde etkilemekte ve öğrencilerin öğrenme deneyimlerini sınırlamaktadır. Bu bağlamda, okulların göçmen çocuklarının özel ihtiyaçlarına göre donatılması kritik öneme sahiptir. Okul ortamında, göçmen öğrencilere yönelik uyarlanmış ders materyalleri, multimedya araçları ve uzaktan eğitim imkanları gibi destekleyici kaynaklar sunulmalıdır. Ayrıca, göçmen çocuklarının eğitimine yönelik rehberlik hizmetlerinin yanı sıra, bireysel eğitim programlarının uygulanabilmesi için eğitimcilere özel eğitimler verilmesi gerekmektedir. Bu eğitimler, öğretmenlerin kültürel farkındalık ve pedagojik becerilerini artırarak, göçmen çocuklarının eğitim süreçlerini daha verimli hale getirecektir (Kirişci, 2014).

5. Erken Çocukluk Eğitimi ve Aile Destek Programları

Göçmen aileler, çocuklarının eğitimi konusunda ekonomik ve sosyal açılardan çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum, göçmen çocuklarının eğitimdeki başarı oranlarını düşürebilmektedir. Bu bağlamda, göçmen ailelere yönelik erken çocukluk eğitimi ve ebeveyn destek programlarının geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Ailelere, çocuklarının eğitim süreçlerine daha etkin bir şekilde katılabilmeleri için rehberlik hizmetleri sunulmalıdır. Böylece, çocukların eğitim süreçlerinde aile desteğinin sağlanması mümkün olacak ve okul ile aile

arasındaki işbirliği güçlendirilecektir. Bu tür destekleyici programlar, göçmen ailelerin eğitimdeki rolünü pekiştirerek, çocukların akademik başarılarını artırmaya katkı sağlayacaktır (Şenol & Altun, 2020).

6. Hukuki ve Politik Destek: Göçmen Çocukların Eğitim Hakkı

Türkiye'deki göçmenlerin eğitim haklarının güvence altına alınması, güçlü ve kapsamlı yasal düzenlemelerle desteklenmelidir. Göçmen çocuklarının eğitim hakkının ihlali önlenmeli ve eğitim süreçlerine dahil olabilmesi için yasal çerçeveler oluşturulmalıdır. Ayrıca, göçmen çocuklarının okula kayıt işlemleri ve diğer bürokratik işlemleri basitleştirilerek erişilebilir hale getirilmelidir. Bunun yanı sıra, göçmen öğrencilerin eğitim almalarını teşvik edecek kamu politikalarının geliştirilmesi de önemlidir. Bu tür politikalar, göçmen çocuklarının eğitimde karşılaştıkları engelleri aşmalarına olanak tanıyacak gerekli altyapıyı sağlayacak ve toplumsal entegrasyon süreçlerini hızlandıracaktır (MÜSEV, 2016).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye'deki göçmenlerin eğitimde yaşadığı sorunlar, yalnızca dil engelleri ve kültürel farklılıklarla sınırlı değildir; bu sorunlar, daha geniş bir sosyal, psikolojik ve ekonomik bağlamda ele alınmalıdır. Göçmen çocuklarının eğitim süreçlerinde karşılaştıkları zorluklar, bireysel öğrenme süreçlerini olumsuz yönde etkileyen çok çeşitli faktörlerin birleşiminden kaynaklanmaktadır. Dil engeli, psikolojik travmalar, kültürel uyumsuzluk, sosyal dışlanma, yetersiz eğitim kaynakları ve ekonomik sıkıntılar gibi faktörler, göçmen çocuklarının eğitimdeki başarısını doğrudan etkileyen unsurlardır (MÜSEV, 2016; Kirişci, 2014; Kahraman, 2018). Bu bağlamda, bu sorunların üstesinden gelmek için eğitim sisteminde köklü reformlar yapılması gerektiği açıktır.

Göçmen çocuklarına yönelik eğitimi iyileştirmek için devlet politikalarının yeniden şekillendirilmesi, toplumsal farkındalık düzeyinin artırılması ve uluslararası işbirliklerinin güçlendirilmesi kritik bir rol oynamaktadır. Eğitimde fırsat eşitliği sağlanması için sadece dil bariyerlerinin aşılması değil, aynı zamanda göçmen çocuklarının sosyal, kültürel ve psikolojik ihtiyaçlarına uygun stratejilerin geliştirilmesi gerekmektedir. Eğitimdeki eşitsizliklerin ortadan kaldırılabilmesi için göçmen çocuklarına yönelik psikolojik destek hizmetleri, kültürel uyum programları ve dil öğretim yöntemleri konusunda güçlü ve sürdürülebilir politikalar oluşturulmalıdır (Şenol & Altun, 2020; Yılmaz, 2017).

Göçmen çocuklarının eğitimine dair başarılı bir çözüm üretmek için eğitim kurumları, yerel yönetimler ve toplumsal aktörlerin ortak bir çaba göstermesi gerekmektedir. Eğitim kurumlarının, göçmen çocuklarının karşılaştıkları dil, kültür

ve psikolojik zorluklara duyarlı bir öğretim stratejisi benimsemeleri, öğretmenlerin göçmen çocuklarının ihtiyaçlarını anlamaları ve onlara yönelik eğitim materyalleri sunmaları büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, okullarda psikolojik danışmanlık hizmetlerinin güçlendirilmesi ve göçmen ailelere yönelik destek programlarının hayata geçirilmesi, öğrencilerin daha iyi bir eğitim alabilmelerine olanak tanıyacaktır (Kahraman, 2018; Şenol & Altun, 2020).

Sonuç olarak, Türkiye'deki göçmen çocuklarının eğitim haklarının güvence altına alınabilmesi için çok boyutlu bir yaklaşım benimsenmesi gerekmektedir. Eğitim politikaları, devlet desteği, yerel yönetimlerin işbirliği ve toplumun tüm kesimlerinin katılımı ile göçmen çocuklarının eğitim süreçleri iyileştirilebilir ve onların toplumsal entegrasyonu sağlanabilir. Bu sürecin başarısı, ancak tüm paydaşların ortak bir çaba göstermesiyle mümkün olacaktır.

Göçle ilgili temel kavramlar, göçlerin sınıflandırılması ve göçün düzenli ve düzensiz biçimleri gibi konular, göç olgusunun çok boyutlu doğasını anlamamıza olanak tanımaktadır. Göç tarihi ve günümüzün güncel olayları savaşlar, depremler ve iklim krizi gibi göçlerin artan frekansını ve karmaşıklığını gözler önüne sermektedir. Çevresel göçmenler, çevresel mülteciler ve çevresel afet kaynaklı yerinden edilme olguları, çevre ile göç arasındaki sıkı ilişkiyi ve bu sorunun boyutlarını anlamak için önemli göstergelerdir.

Elde edilen veriler, çevresel etkenlerin göç hareketlerini tetikleyici ve zorlayıcı unsurlar arasında yer aldığını ve bu durumun günümüzde daha da belirginleştiğini gösteriyor. Özellikle iklim değişikliği ve çevresel felaketler, göçün bir zorluk olmaktan çıkıp yaşamsal bir gereklilik haline gelmesine neden olmaktadır. Bu süreç, uluslararası işbirliği, politika geliştirme ve sürdürülebilir kalkınma çabalarının daha sıkı entegrasyonunu zorunlu kılmaktadır.

Öneriler

1. **Politika ve Hukuki Çerçeve**: Çevresel göçmenlerin hakları ve korunması için uluslararası hukukun güçlendirilmesi ve mevcut yasaların çevresel göçü tanıyacak şekilde güncellenmesi gerekmektedir.
2. **Sürdürülebilir Kalkınma Stratejileri**: İklim değişikliğinin etkilerini hafifletmeye yönelik yerel ve küresel düzeyde daha etkili iklim eylem planları oluşturulmalıdır.
3. **Göç Yönetimi**: Göçmenlerin entegrasyonu ve yerleşim süreçleri için düzenleyici mekanizmalar ve destekleyici hizmetler sağlanmalı, yerel ve uluslararası düzeyde dayanışma artırılmalıdır.

4. **Araştırma ve Bilgi Paylaşımı**: Çevresel göçlerin etkileri ve bu konudaki veri eksiklikleri üzerine daha fazla araştırma yapılmalı, elde edilen bilgiler uluslararası platformlarda paylaşılmalıdır.
5. **Eğitim ve Bilinçlendirme**: Göçmenlerin karşılaştığı zorluklar ve çevresel değişimlerin göç üzerindeki etkileri konusunda toplumsal bilincin artırılması için eğitim programları ve kampanyalar düzenlenmelidir.

Çevresel faktörlerin göç üzerindeki etkileri, küresel işbirliği ve uygun politikaların gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ancak, bu süreçlerin başarısı, sadece teknik önlemlerle değil, aynı zamanda uluslararası dayanışma ve adil kaynak dağılımı ile sağlanabilir. Gelecekte daha fazla insanın yerinden edilmesini önlemek için tüm paydaşların ortak ve sürdürülebilir çözümler üretmesi şarttır.

KAYNAKLAR

Akıncı, B.,Nergiz, A., Gedik, E. (2015). "Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul", Göç Araştırmaları Dergisi, 1(2),58-83.

Barkın, E. (2014). "1951 Tarihli Mülteciliğin Önlenmesi Sözleşmesi", Ankara Barosu Dergisi, (1),333-360.

Bilsborrow RE. (1992). Population growth, internal migration, and environmental degradation in rural areas of developing countries. *Eur. J. Popul.* 8:2125–48.

Christian, A. (2007). *Human Tide: The Real Migration Crisis.* London: Christian Aid.

Chiswick, B. R., & Miller, P. W. (2002). *The educational attainment of immigrants: The role of age at arrival and schooling in the home country*. *Economics of Education Review*, 21(5), 463-476.

Dustmann, C., & Kirchkamp, O. (2002). *The optimal migration duration and activity choice after re-migration*. *Journal of Population Economics*, 15(3), 375-399.

El Hinnawi E. (1985). *Environmental refugees.* Rep., U. N. Environ. Progr.

Gutmann M, Dean G, Lauster N, Peri A. (2005). Two population-environment regimes in the Great Plains of the United States, 1930–1990. *Popul. Environ.* 27:2191–225.

Global Report on Internal Displacement, (2019). https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2019/ adresinden erişilmiştir.

Hornbeck R. (2012). The enduring impact of the American Dust Bowl: short- and long-run adjustments to environmental catastrophe. *Am. Econ. Rev.* 102:41477–507.

Hunter LM. (2005). Migration and environmental hazards. *Popul. Environ.* 26:4273–302Reviews the place of "environment" in classic migration theories.

Hunter, L. M., Luna, J. K., & Norton, R. M. (2015). Environmental dimensions of migration. *Annual Review of Sociology*, *41*(1), 377-397.

International Organizaton for Migration (IOM). (2009). Göç terimleri sözlüğü, (Ed: Bülent Çiçekli). İstanbul: IOM Yayınları.

IPCC (Intergov. Panel Climate Change) **2014**. *Climate change 2014: impacts, adaptation, and vulnerability: The Working Group II contribution to the IPCC Fifth Assessment Report (WGII AR5)* Rep., IPCC.

IOM Un Mıgration, (2024). 2024 World Migration Report. https://worldmigrationreport.iom.int/what-we-do/world-migration-report-2024-chapter-1/what-has-happened-migration adresinden erişilmiştir.

IOM (Int. Organ. Migr.) **2009**. *Migration, Environment and Climate Change: Assessing the Evidence* Geneva: IOM.

Kahraman, F. (2018). *Göçmen Çocukları İçin Eğitim Politikalı ve Uygulamalar*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Kahraman, A. (2018). *Göçmen çocuklarının eğitimde karşılaştığı zorluklar ve çözüm önerileri*. Eğitim Araştırmaları Dergisi, 35(2), 45-60.

Kao, G., & Tienda, M. (1995). *Educational aspirations of minority youth*. *American Journal of Education*, 103(2), 157-184.

Kirişci, K. (2014). *Suriye'deki Krizin Türkiye'deki Göçmenler Üzerindeki Etkileri ve Göçmen Politikaları*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.

Koçak, Y.,Terzi E. (2012). **"**Türkiye'de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri", Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (3),163-184.

Kocataş, B. (2016). "Cumhuriyet Döneminde Yapılan İç ve Dış Göçler'in Toplumsal Etkileri", Sosyolojik Düşün Dergisi, 1(1),11-18.

Le Blanc D, Perez R. (2008). The relationship between rainfall and human density and its implications for future water stress in sub-Saharan Africa. *Ecol. Econ.* 66:319–36.

MÜSEV (2016). Göçmenlerin Eğitim Hakkı ve Türkiye'deki Durum. İstanbul: MÜSEV Yayınları.

Millock, K. (2015). Migration and environment. *Annu. Rev. Resour. Econ.*, *7*(1), 35-60.

Myers N. (1997). Environmental refugees. *Popul. Environ.* 19:2167–82.

OECD. (2018). *Education at a glance 2018: OECD indicators*. OECD Publishing.

OM/RPG (Int. Organ. Migr./Refug. Policy Group) (1992). *Migration and the Environment* Geneva/Washington, DC: Int. Organ. Migr./Refug. Policy Group .

Perruchoud,R., Redpath, J. 2013. Göç Terimleri Sözlüğü (İkinci Baskı). Viyana. https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf adresinden erişilmiştir.

Portes, A., & Rumbaut, R. G. (2001). *Legacies: The Story of the Immigrant Second Generation*. University of California Press.

Stern N. (2007). *The Economics of Climate Change: The Stern Review* Cambridge, UK: Cambridge Univ. Press.

Speare A. (1974). Residential satisfaction as an intervening variable in residential mobility. *Demography* 11:2173–88

Şantaş, G. (2019). "Türkiye'de İç Göçün Dağılımı", Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, (45),893-918.

Şenol, G. & Altun, S. (2020). *Erken Çocukluk Eğitiminde Zorluklar: Göçmen Ailelerin Eğitim Süreçlerine Etkileri*. Ankara: Pegem Yayıncılık.

Tienda, M., & Haskins, R. (2011). *The new Americans: A decade of immigration and changing U.S. demographics*. *The Future of Children*, 21(1), 45-64.

T.C. İçişleri Bakanlığı. (2014, 22 Ekim). *Geçici koruma yönetmeliği* [Resmi Gazete, Sayı: 29153].

T.C. İçişleri Bakanlığı, Göç İdaresi Başkanlığı, (2024). https://www.goc.gov.tr/goc-tarihi adresinden erişilmiştir.

Yılmaz, G. (2017). Kültürel Uyum ve Eğitimde Eşitlik: Göçmen Çocukların Eğitimi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Warner, K.; Afifi, T.; Dun, O.; Stal, M.; Schmidl, S. (2008). Human Security, Climate Change and Environmentally Induced Migration, United Nations University - Institute for Environment and Human Security (UHU-EHS) Report.

Wisner B, Blaikie P, Cannon T, Davis I. (2004). *At Risk: Natural Hazards, People's Vulnerability and Disasters* New York: Routledge, 2nd ed.

Wolpert J. (1966). Migration as an adjustment to environmental stress. *J. Soc. Issues* 22:492–102.

Güzellik Söylemi Çerçevesinde İdeal Beden İmajının Oluşumunda Medyanın Rolü

Seçil Utma[1]

[1] Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Atça Meslek Yüksekokulu, ORCİD: 0000-0002-5003-2137

GİRİŞ

Medya aracılığıyla benimsetilmeye çalışılan güzellik söylemi kadınlara kusursuz bir imaj sunarken, güzellik kriterlerini dayatarak kadınlara yetersiz olduklarını hissettirmekte; bunun giderilmesinin bir yolu olarak ta güzellik endüstrisinin sunduğu ürün ve hizmetlerin satın alınması gösterilmektedir Böylece tüm toplumun benimsediği normlar haline gelen güzellik söylemi; kadınların alışkanlıkları, günlük pratikleri, giyimleri ve tüketim davranışları üzerinde etkili olmaktadır. Medya kadınlara sahip olmak isteyecekleri 'ideal kadın' imajı sunarken, onlara daha iyi olabilecekleri yönünde mesajlar vermekte, çeşitli endüstriler aracılığıyla sorunlarına çözümler bulabilecekleri yönünde telkinde bulunmaktadır.

Özellikle sosyal medya mecralarında oluşturulan güzellik algısı, ideal kadın bedeni imajının oluşmasında etkili olurken, kadınları tek bir kalıba konumlandırmaktadır. İdeal kadın beden imajının oluşmasında beğenme ve beğenilme duyguları etkili olurken, reklam çalışmaları ve sosyal medyada yer alan paylaşımlar kadınları hedef almaktadır. Bu ortamlarda dolaşıma giren paylaşımlar insanlardaki güzellik algısını etkilemekte, özgüven kaybı ve depresyon başta olmak üzere birçok psikolojik rahatsızlığa neden olabilmektedir.

Yapılan çalışmalar sosyal medya bağımlılığı olan kişilerde olumsuz beden algısının gelişiminin daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Ergenlik çağındaki genç kızların medya kullanımının artmasıyla birlikte bedenleri ile ilgili baskılara maruz kaldıkları görülürken, kendi akranları dışında sosyal medya platformlarında yer alan ince-ideal bedene sahip olan diğer bireylerin paylaşımları da bu baskıyı arttırmaktadır. Bireyin bedeninden hoşnut olmaması yeme bozukluklarına neden olurken, medyada yer alan içerikler bu durumun yaygınlaşmasında etkili olmaktadır.

1.Güzellik Kavramı

Tarihsel süreçte zaman içerisinde farklılaşan güzellik algısı toplumdan topluma değişirken, günümüzde yaygın olarak benimsenen beğenilme duygusunu ön plana çıkaran bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Beden ve güzellik olgusu tarih boyunca güç ilişkileri çerçevesinde ele alınmış, teknolojinin gelişmesiyle birlikte iletişim araçlarının çeşitlenmesi ve tüketim kültürünün gelişimi neticesinde beden bir statü göstergesi olarak kabul edilmeye başlanmıştır (Torrey,2020: 93). Modern öncesi toplumlarda süslenme olgusu erkeklerin ve güçlülerin (Silverman,1986) önem verdiği bir unsur iken: 18.yüzyılla birlikte Avrupa'da sınıf ayrımını vurgulayan bir kavram halini almıştır.

İlkel toplumlarda insanların güzel olabilmek adına giriştiği acı verici uygulamalar, (boy uzattığı düşüncesi ile boyna takılan pirinç halkalar vb.) beden ve güzellik kavramlarını dönüşüme uğratmıştır. İnsanların giderek daha fazla kozmetik, moda ve güzellik harcamalarına yönelmeleri iletişim araçlarının yarattığı baskı kadar; kentleşmenin yaygınlaşması ve güzelleşme olanaklarına erişimin kolaylaşmasından kaynaklanmaktadır.

Fiziksel görünüm kişisel kimliğin önemli bir yönü olup yaşamın erken dönemlerinde önem kazanmaya başlamakta, dış görünüşlerini farklı kişilerle karşılaştıran bireyler söz konusu ideal bedenlere ulaşmak için çaba harcamaktadır. Medya aracılığıyla benimsetilmeye çalışılan güzellik söylemi kadınlara kusursuz bir imaj sunarken, güzellik kriterlerini dayatarak kadınlara yetersiz olduklarını hissettirmekte; bunun giderilmesinin bir yolu olarak ta güzellik endüstrisinin sunduğu ürün ve hizmetlerin satın alınması gösterilmektedir. Diyet, kozmetik ve estetik cerrahi endüstrileri devamlılıklarını güzellik söylemlerine ve bu endüstrilerin birincil hedef kitlesi olan kadınlara borçludur. Kalan'ın (2014:141) ifadesiyle "Sağlık, güzellik ve moda tüketimlerini sürekli kılmak için bedeni denetim altında tutan söylemler geliştirmektedir". Kadın bedeni üzerinden geliştirilen güzellik söylemi; moda, kozmetik ürünleri ve giyim ürünleri reklamları, estetik cerrahi ve benzeri güzellik endüstrilerinin pazarlama stratejileri ile kadınlara ulaştırılmakta bu süreçte aktif olarak medya kullanılmaktadır. Böylece tüm toplumun benimsediği normlar haline gelen güzellik söylemi; kadınların alışkanlıkları, günlük pratikleri, giyimleri ve tüketim davranışları üzerinde etkili olmaktadır.

Reklamlar aracılığıyla ideal beden imajına vurgu yapılırken, sorunların çözümü için tanıtımı yapılan ürünlerin satın alınması gösterilmekte; kadınların tüketim toplumu içerisinde ancak bu şekilde var olabileceklerine ilişkin söylemler üretilmektedir: "Reklamlar, kadınlara bu ürünleri pazarlarken; onlara kimlik vaat etmekte, reklamlardaki kadınlar gibi ol ya da olma demekte, diğer yandan ise kadınların narsistik duygularına seslenmekte ve onları kendilerini beğenmeye çağırmaktadır. Bu ürünler kullanılarak ekranlara ya da fotoğraf karelerine yansıyan kadınlar gibi olunacağı düşünülmektedir" (Demir ve Yiğit, 2013:463).

Beden ve bedene yönelik algılar benlik kavramı içerisinde önemli yer tutmakta, sosyal medya araçları çift yönlü yapısı sayesinde beden ve güzellik konusunda başat rol oynamaktadır. Günümüzün görselliğe dayalı kültürü beden üzerindeki vurguyu arttırırken, beden yalnızca izlenen bir unsur olmanın ötesine çıkarak, sunulan bir öğe haline gelmektedir. Popüler kültür içerisinde güzellik ve bedenin önemli bir unsur haline geldiği görülmektedir. İçinde bulunduğumuz

teknoloji çağında benlik sunumunun şekillenmesinde statü ve grup aidiyeti gibi kavramlar önemli rol oynamaktadır (Miller vd.2018). Beden kültürel bir nesne olarak karşımıza çıkarken, kültürel normlara uymaya çalışan bireyler için güzelleşmek önemli bir unsur olarak görülmektedir.

Günümüz toplumlarında medya aracılığıyla iletilen mesajlar birey ve toplum üzerinde etkili olurken, güzellik algısı da çeşitli mecralar yoluyla kitlelere benimsetilmektedir. Söz konusu mesajlar, "toplumsal değerlerden beslenmekle birlikte, her zaman gerçeği yansıtmamakta, kendi gerçeğini üretmekte (Ünlü ve Aslan,2016: 91), aynı zamanda toplumu ve toplumsal normları şekillendirmektedir". Medya araçları günümüz güzellik idealinin güçlü bir üreticisi/aktarıcısı durumundadır (Güzel,2013: 82).

Güzellik söyleminin tüketim üzerinde de etkili olduğu görülürken, Güzel'in (2013: 82) ifadesiyle tüketim ekonomisinin güdümünde tüketime yönlendirilen kadın için güzellik ulaşılması zorunlu bir hedef olarak kurgulanmaktadır: "Dergi, gazete ve televizyon başta olmak üzere medyada yer alan yazılar, reklamlar ve bu araçlarda yer alan ünlülerin beden görünüşleriyle oluşturulan görseller, ideal ve ulaşılması gereken beden hedefleri olarak sunulmakta ve izleyicide bu doğrultuda bir talep yaratılmaya çalışılmaktadır." (Sönmez, 2015: 1141) Güzel'in (2014:192) vurguladığı gibi, "Kadınlara nasıl giyinmeleri gerektiğini öğreten, televizyonlarda yayınlanan "stil" programları kadınların gündeminde yer almakta; televizyon dizilerindeki stil ikonu, "ideal güzellik" ölçütlerine uyan, pahalı ürünler kullanan zengin kadın karakterler izleyiciler tarafından taklit edilmekte, dergilerde ve gazetelerde "ünlü kadınların çantaları, evleri ya da gardıropları mercek altına alınmakta, güzellik sırları başlıklı yazılar yoluyla özendirici etkiler yaratılmaktadır".

Tüketim toplumu içerisinde medya gücünü tüketimin artırılması ve devamlılığının sağlanması için kullanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda oluşturulmuş güzellik söyleminin üzerine kurulduğu beden, bir proje olarak görülmektedir (Ersöz, 2010: 39). Güzel'in (2013: 83) ifade ettiği gibi, "Toplumsal bir projenin ürünü olarak bedene atfedilen değer yüceltilir, güzellik ve iyileşme söylemlerinin altında kadın bedeni bir metaya, bir fetiş nesnesine dönüştürülür." Medya kadınlara sahip olmak isteyecekleri 'ideal kadın' imajı sunarken, onlara daha iyi olabilecekleri yönünde mesajlar vermekte, çeşitli endüstriler aracılığıyla sorunlarına çözümler bulabilecekleri yönünde telkinde bulunmaktadır. Medya, ideolojik temsil alanını üretirken, birey var olan kültür içinde var olmaya çalışmaktadır (Adalı Aydın, 2014, s. 45) Bu durum, yaratılan ihtiyaçların, eksikliklerin ve tatminsizliğin giderilmesi için kadınları tüketime yönlendirirken, ulaşılmak istenen idealin

gerçeküstülüğü, modanın sürekli değiştirilmesi kadınları tüketim kısır döngüsü içine itmektedir

2. Benlik Saygısı ve Benlik Sunumu

Psikolojik iyi oluş açısından önemli kavramlardan biri olan benlik saygısı bireysel, sosyal ve ekonomik faktörlerin bileşenlerinden oluşmaktadır (Myers,2012:607). Toplum tarafından onaylanan ahlak, zenginlik, güzellik gibi özellikler, kültürel yapı ve kişinin benlik şeması (kişiliğin merkezinde yer alan kavramlar; dindarlık, güzellik gibi) benlik saygısını şekillendiren faktörlerden arasında yer almaktadır (Leary & Baumeister, 2000; Myers, 2012: 52).

Benlik saygısı kültürel yapı ve değerlerden yoğun olarak etkilenmekte, bu durum etkileşime dayalı bir iletişim biçimi olan sosyal medya olgusunu bir arada değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Sosyal medya; benlik sunumu ve benlik saygısı ile yakından ilişkili bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde görsel iletişim araçlarının egemenliği bedenin hatlarını ön plana çıkartırken; görüntü içeriği arka plana itmekte, biçimi ön plana çıkarmaktadır (Ellul,2004: 59). Bu nedenle görselliğe dayalı popüler kültür içinde beden ve güzellik gittikçe ön plana çıkan bir kavram olarak önem kazanmaktadır.

Çekici olmak ve beğenilmek benlik saygısının önemli bir bileşeni ilken, benlik sunumu aynı zamanda bir statü göstergesi olarak belirmektedir. Bireyler sosyal konumlarına denk gelen roller geliştirmekte ve bu rollere uygun benlik sunumlarını gerçekleştirmektedir (Macionis, 2015:138-160; Myers, 2012:72-78) Aksesuarlar, kıyafetler, eşyalar ve diğer materyal unsurlar benlik sunumunun önemli bir bileşeni olsa da bedenin kendisi daha merkezi bir konumdadır. Vücut dili, ses tonu, beden duruşu, kilo, boy gibi unsurlar beden konusunda önemli bileşenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Başta reklamcılık olmak üzere görsel iletişim kültürü özellikle kadın bedenine ilişkin normlar üreterek, beden algısını dönüşüme uğratmıştır (Mulvey, 1975; Williamson, 2000). Bu süreçte ideal bedenlere sahip olmak ya da ideal bedenli biri ile olmak sosyal statünün, saygınlığın bir ölçütü haline gelmektedir (Berger, 2014: 144).

Bireyin beden görünümü hakkındaki algısını açıklayan duygu, düşünce ve ifadelerin bütününden oluşan öznel bir kavram olan beden algısı (Güzel, 2016), kadın ve erkeklerde farklı algılanmakta, bu kavram çoğunlukla kilo ile ilişkilendirilmektedir (Ata, Vural ve Keskin, 2014; Hamurcu, Öner, Telatar ve Yeşildağ, 2015). Beden algısını etkileyen en önemli faktörlerden birisi medya olup; kişiler medyanın sunduğu imajlarla kendi imajını karşılaştırma yoluna gitmektedir (Bayköse ve Esin, 2019; Clay, Vignoles ve Dittmar, 2005). Beden algısına ilişkin

olumsuz düşünceler; yeme bozuklukları, sağlıksız ve gereksiz diyet uygulamaları gibi sorunlara yol açabilmektedir (Aslan, 2004).

Benlik saygısı bireyin kendisine yönelttiği duygu ve düşüncelerin toplamı iken; yüksek benlik saygısı bireyin kendisini olduğu gibi kabul etmesi, kendisine değer vermesi durumunda ortaya çıkmaktadır. Aile ve çevresel koşullar benlik saygısını şekillendirirken, sevildiğini, değer gördüğünü kabul eden bireylerin kendisini de beğendiği görülmektedir. Bu nedenle yüksek benlik saygısının oluşmasında anne-baba tutumları, demografik koşullar, sahip olunan kardeş saygısı gibi değişkenler etkili olmaktadır (Özdemir, 2014; Özkan, 1994; Yiğit, 2010).

Medya özellikle de sosyal medya benlik saygısını etkileyen önemli faktörlerden biri iken, beğenilmeme korkusu, sosyal karşılaştırma gibi unsurlar burada önemli rol oynamaktadır (Söner ve Yılmaz, 2020; Jan, Soomro, Ahmad, 2017). Sosyal karşılaştırma teorisine göre kadınlar kendilerini başkalarıyla karşılaştırarak başarılarını ve yetenek düzeylerini değerlendirmektedir (Festinger ve Katz, 1954). Bessenoff (2006), beden memnuniyetsizliği yaşayan veya medyanın zayıf-ideal vücut tasvirini içselleştiren kişilerin sosyal karşılaştırmaya özellikle açık olduğunu belirtmektedir. Diğer insanlarla yapılan karşılaştırmalar, bir kişinin kendisini daha olumlu hissetmesine veya bir kişinin kendisini daha olumsuz hissetmesine neden olabilmektedir (Krizan ve Gibbons,2014).Beden algısının oluşumunda medyanın dışında aile ve akran grupları gibi sosyalizasyon faktörleri ile kültürel yapı rol oynamaktadır (Sönmez ve Özgen, 2017)

3.Beden İmajı

Beden imajı terimi ilk olarak 20. yüzyılın ortalarında Schilder (1950) tarafından kişinin zihninde kendi bedeninin yansıması şeklinde tanımlanmıştır. Slade-daha beden imajının tanımını daha kapsamlı biçimde yapmış, beden imajını kişinin bedeninin boyutu, biçimi, şeklini algılayışı ve bu şekil hakkında duyguları ve düşünceleri ile beraber zihninde oluşturduğu bir resim olarak tanımlamıştır (Rudd ve Lennon,2000)

Slade (1994) benlik imajının kişinin bilişsel ve duyuşsal etkenlerinin zihne bir ayna tutması ile oluştuğunu ifade ederken, bilişsel davranışçı teoriye göre kişinin beden imajının şekillenmesinde dış uyaranlar etkili olmaktadır (Cash, 2002). Sosyal ve kültürel değişkenler beden imajının oluşmasında rol oynarken, sosyal medyada karşılaşılan ideal beden görüntülerine ulaşamama beden imajını olumsuz etkileyebilmektedir (Shaw,1995; Greenberg, Delinsky, Reese, Buhlmann ve Wilhelm. 2010).

Beden imajının bilişsel ve duyuşsal olmak üzere iki boyutu olduğunu ifade eden Altınok (2017) bireyin bedeniyle ilgili deneyim ve düşüncelerinin bilişsel boyutu; bireyin bedeninden memnun olup olmaması, sevip sevmemesi gibi öğelerin ise duyuşsal boyutunu oluşturduğunu vurgulamaktadır. Yaygınlaşan ideal beden kavramı insanları tek tipleştirirken, benzer hatlara sahip insan bedenlerini inşa etmekte, başkaları tarafından onaylanma dürtüsü bireylerin ideal bedenlere sahip olması yönünde çaba harcamalarına yol açmaktadır.

İdeal beden imajının etkisi kadınlarda daha fazla iken, kadınlar kendilerini hemcinsleri ile karşılaştırarak kendi bedenlerini değerlendirmektedir. (Keery vd.2004; Pompper ve Koenig, 2004). Tiggemann ve Zaccardo(2015), fit olmayı teşvik eden fotoğraflar ve paylaşımları gören kadınların formlarını artırmak için ilham aldıklarını, ancak aynı zamanda görünüşlerinden de memnun olmama hissine kapıldıklarını tespit etmiştir. Zayıflık ve ince olmanın çekici olarak görülmesiyle estetik kaygıların ortaya çıkması özellikle genç kızları etkilemekte, zayıflığın güzellik ölçütü olarak görülmesiyle oluşan yanlış beden algısı olumsuz bir takım tutum ve davranışlara yol açmaktadır (Ulaş ve ark.2013)

Olumsuz beden imajı depresyon, yeme bozuklukları, anoreksiya, nevroza gibi birçok sağlık sorununa yol açmaktadır. Aileden gelen zayıf olma baskıları, arkadaşların ve medyanın ince ve zayıf beden imajını içselleştirilmesi, güzellik ideali ve görünümün aşırı değerlendirilmesi gibi bileşenler, olumsuz beden imajının oluşmasında etkili olmaktadır. (Levinia ve Piran, 2004)

Beden imajının benlik saygısıyla yakından ilişkili olduğu bilinmektedir (Sarwer, Wadden, Foster,1998). Oktan ve Şahin (2010) genç kızlar üzerinde yaptığı bir çalışmada beden imajı ile benlik saygısı arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Sosyal medya üzerinden gerçekleştirilen zayıflık, güzellik kavramları ile ilgili paylaşımlar bu noktada önem taşımaktadır. Toma ve Hancock (2010) kullanıcıların sosyal medyada fotoğraf paylaşırken seçici olduklarını, fotoğraflarını daha iyi göstermek için çeşitli düzenlemeler ile uğraştıklarını ifade etmektedir.

3.1 Sosyal Medya ve Beden İmajı

Beden algısını etkileyen en önemli faktörlerden birisi medya olup, bireylerin medyanın sunduğu imajlarla kendi imajını karşılaştırdığında beden imajından memnuniyetinin azaldığı bilinmektedir (Bayköse ve Esin, 2019; Clay, Vignoles ve Dittmar, 2005). Bu durum bireylerin beden algısı yapısını olumsuz etkilemekte;(Öngören,2015) beden algısındaki bu değişime bağlı olarak yeme bozukluklarının artması, sağlıksız ve gereksiz diyet uygulamaları, yeterli beslenmeme gibi sorunlar ortaya çıkabilmektedir (Aslan, 2004). Ergenlerde de düşük beden

algısının ergeni çeşitli kilo verme yöntemlerine ittiği bilinmektedir (Uskun ve Şabaplı, 2013).

Kullanıcıların içerik oluşturmasına imkan sağlayan Web 2.0 teknolojisi bilgiye ulaşmak, saklamak ve paylaşmak gibi birçok avantaj sunarken, internet bu özellikleri nedeniyle günümüz dünyasında kullanımı giderek yaygınlaşan iletişim araçları arasında yer almaktadır (Slevin,2007). Geleneksel medya olarak adlandırılan basılı, görsel ve sesli iletişim araçları tek yönlüiletişim sağlarken tüketiciler alıcı görülmekte ve iletişim sürecinde pasif olarak yer almaktadır. Yeni medya araçları ise interaktif özelliği ile tüketicilerin aktif olarak bu süreçte yer almalarına olanak tanımaktadır. Teknolojinin gelişmesi ile birlikte dijital platformlara olan ilgi giderek artarken, sosyal medya platformları günümüzde yaygın olarak kullanılmaktadır.

Günümüzde iletişim ihtiyaçlarını sosyal medya platformları üzerinden karşılamaya çalışan bireyler (Uluç ve Yarcı,2017), bu ortamlarda giderek daha fazla vakit geçirmektedir (Mehdizadeh,2010). Internet World Stats'ın 2020 araştırmasına göre ülkemizde internet kullanıcı oranı yüzde 83,3 olup, Türkiye Rusya ve Almanya'dan sonra 3.sırada yer almaktadır (IWS, 2019). Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK, 2016) verilerine göre, Türkiye'de internet kullanan bireylerin oranı yüzde 61,2, sosyal medya kullanan bireylerin oranı ise yüzde 82,4'tür. Biyolojik, sosyolojik ve kültürel faktörlerden etkilenen beden imajının oluşmasında başta sosyal medya olmak üzere kitle iletişim araçları önemli rol oynamaktadır (Özbolat,2011). Popülerliği önemli ölçüde artan sosyal medya kullanım biçimleri Instagram, Facebook, Twitter gibi sosyal medya siteleri kullanıcıların herkese açık veya yarı açık kişisel profiller oluşturmasına, kişinin fotoğraflarını, bilgilerini paylaşmasına ve profillerindeki arkadaşlarıyla kolayca etkileşim kurmasına olanak tanımaktadır

Genel olarak bilgi edinmek, iletişim kurmak, eğitim faaliyetlerinde bulunmak gibi amaçlar doğrultusunda kullanılan sosyal medya platformları, insanların değer yargılarını, düşünce biçimlerini olumlu ya da olumsuz bir şekilde etkileyebilmektedir (Şener ve Yiğit, 2021). Sosyal medya ortamlarında dolaşıma giren paylaşımlar insanlardaki güzellik algısını etkilemekte, bireylerde depresyon, özgüven kaybı başta olmak üzere birçok psikolojik rahatsızlığa yol açabilmektedir (Öztürk, 2002).Kendilerini başkalarıyla kıyaslayan bireylerde kendini yetersiz görme sonucu intihara kadar varabilen birçok olumsuz durum görülmektedir (Öztürk, 2002).

Sosyal medya özellikle genç kızlarda ideal beden imajının oluşmasında etkili olmakta, bireylerde belirli bir vücut algısı oluşturarak, kişilerin zaman zaman fiziksel görünümlerinden memnuniyetsizlik duymalarına yol açmaktadır (Bair,2011). Genç kızların sosyal medyada karşılaştıkları modellere benzeme isteği söz konusu hoşnutsuzluğun artmasında etkili olmaktadır (Tiggeman ve Slater,2013; Croll, 2005). Rodgers ve ark.(2013) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada ideal beden imajının oluşumunda, sosyal medyada geçirilen sürenin etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sosyal medya bağımlılığı özellikle genç kızlar arasında yeme bozukluklarına yol açabilmektedir (Rodgers ve Melioli, 2016). Cohen ve Blaszczynski (2015)'nin 229 kız üniversite öğrencisi üzerinde yaptıkları bir çalışmada Facebook kullanımının daha yüksek oranda beden memnuniyetsizliğine yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır. Sosyal medya ortamlarında sıkça karşılaşılan ideal beden imajına maruz kalan genç kızların sağlıklı beslenme alışkanlıklarından uzaklaştıkları görülmektedir.

Sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla bireylerin tükettikleri yiyecekler, alışveriş ettikleri, ziyaret ettikleri mekanlar prestij ve statü unsuru olarak kabul görmeye başlamış, teknoloji çağının da etkisiyle değişen beslenme alışkanlıkları internet üzerinden paylaşılır hale gelmiştir (Kıngır ve Kardeş,2019:165). Sosyal medya aracılığıyla bilgiye rahatlıkla ulaşılabilmesi, sosyal normları ve davranışları dönüşüme uğratmıştır (Yıldırım, 2022: 1663). Günümüzde internet ortamlarında beslenme ve diyet konularında bilgi arayışı artış göstermekte, beslenme ile ilgili içerikler bireylerin davranış değişikliği sürecinde önemli rol oynamaktadır. Bu noktada beslenme konusundaki paylaşımların konunun uzmanı olan kişi veya kurumlar tarafından gerçekleştirilmesi önem taşımaktadır (Sipahi ve Demirel, 2021: 58).

Sosyal medya kullanıcıları üretilen içeriklerdeki abartı ve hileleri kolaylıkla fark edememekte, bu da diğer insanların daha mutlu, daha güzel göründüğü yargısı ile karşılaşmalarına yol açmaktadır (Chou ve Edge, 2012). Benlik saygısı, beden imajı ile yakın ilişki içinde olan sosyal medyada insanların idealize edilmiş benlik sunumları, bunlarla karşılaşan bireylerin kendi kusur ve eksikliklerine odaklanarak, olumsuz bir ruh halinin oluşmasına yol açabilmektedir (Allen vd.2022). Bu açıdan değerlendirildiğinde sosyal medya platformları, beden ve güzellik standartlarının yaygınlaştırıldığı ve normların üretildiği bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal medyada paylaşılan görseller ve paylaşımlar pazarlama çalışmalarının bir parçası olarak kullanılmakta, özellikle instagram fotoğraf düzenleme ve filtreleme özellikleri sayesinde gerçekliğin çarpıtıldığı ortamlar olarak görülmektedir (Araujo ve ark.2014). Dumenco (2012) sosyal medya paylaşımlarında dijital

olarak manipüle edilen yalanın gerçeklerden daha çekici olduğunu ifade etmektedir.

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte bireylerin yaşamının önemli bir parçası haline gelen sosyal medya platformları (Karadağ ve Akçınar, 2019), kullanıcıların iletişim ve öğrenme becerilerini geliştirmek gibi pek çok fayda sağlarken, bir takım riskleri de beraberinde getirmektedir (Hadjipanayis vd.,2019). Sosyal medyayı aşırı kullanmak neticesinde ortaya çıkan sosyal medya bağımlılığı, beden algısını olumsuz etkileyerek, gençlerin bedenleriyle ilgili olumsuz bir takım düşüncelere sahip olmasına yol açabilmektedir (Aparicio-Martinez,vd, 2019). Son yıllarda akıllı telefonların yaygınlaşmasıyla sosyal medyaya erişimin artması gençlerin bu ortamlarda daha fazla vakit geçirmelerine olanak sunmakta, bu bireylerde beden memnuniyetsizliği ve yeme bozukluklarının gelişimine zemin hazırlamaktadır (Hosseini vd.2022). Sosyal medya platformları kadınlar için zayıf olmayı, erkekler içinse kaslı vücutlara sahip olmayı bir ideal olarak sunarak, kullanıcılara bir güzellik ideali elde etmenin gerekli olduğu fikrini sunmaktadır. (Uchoa vd.2019). Yapılan çalışmalar sosyal medya bağımlılığı olan kişilerde olumsuz beden algısının gelişiminin daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Gül ve Yılmaz Akyüz'e göre (2019) genç kızlar genellikle sosyal medyada ince ve zayıf insanları takip etmekte, bunun sonucu olarak da olumsuz beden imajı kaygısı yaşayabilmektedir. Yapılan çalışmalar sosyal medyada fazla zaman geçiren bireylerin daha fazla depresif davranışlar sergilediklerini ortaya koymaktadır. Duran vd. (2019) tarafından yapılan çalışmada sosyal medyaya günlük 10 saatten fazla zaman harcayan bireylerde, hiç zaman ayırmayan bireylere kıyasla daha yüksek oranda yeme davranışı bozukluğu gözlendiği tespit edilmiştir. Chung vd.(2021), Instagram ve Facebook'un, sağlıklı yeme alışkanlıklarını (örneğin, meyve ve sebze tüketimi) etkileyen en yaygın sosyal medya platformları olduğunu ifade etmektedir.

Sosyal medya mecralarında oluşturulan güzellik algısı, ideal kadın bedeni imajının oluşmasında etkili olmaktadır. Tüketim kültürü üzerinden oluşturulan, sosyal medyanın yarattığı güzellik algısı kadınların görünüşünü etkileyerek, ideal kadın bedeni imajının benimsenmesine yol açmaktadır. Güzellik algısı üzerinden temsil edilen beden imajı, kadınları tek bir kalıba konumlandırmaktadır. İdeal kadın beden imajının oluşmasında beğenme ve beğenilme duyguları etkili olurken, reklam çalışmaları ve sosyal medyada yer alan paylaşımlar kadınları hedef almaktadır

Sosyal medya beden imajını etkileyen bir diğer medya aracı olup, son yıllarda çevrimiçi platformların yaygınlaşması ve bu araçlar aracılığıyla etkileşimin artması sosyal medyanın önemini arttırmıştır. (Hollenbeck ve Kaikati, 2012: 395) Yapılan çalışmalar Facebook arkadaş sayısı ile kişinin kendisini iyi hissetmesi arasında anlamlı bir ilişki olduğu; hatta kişinin profilinde yer alan fotoğraflara Facebook arkadaşlarının yaptıkları yorumların bireyin özgüvenini arttırdığı görülmüştür (Lee vd., 2014).

Günümüzde özellikle genç kesim arasında popüler olan sosyal medyalardan biri olan Instagram " fit olmayı teşvik eden fotoğraflar ve paylaşımlar" ile beden imajının içselleştirilmesinde etkili olmaktadır. Instagram üzerinde "fit olmayı teşvik eden fotoğraflar ve paylaşımları etiketleme üzerine bir araştırma 3.3 milyondan fazla paylaşım olduğu sonucuna varmıştır. Örneğin, fit olmayı teşvik eden fotoğraflar ve paylaşımlar arasında yaygın bir slogan olan ''Zayıf vücuda sahip olmak güçtür" görüşü savunulmaktadır. Fit olmayı teşvik eden fotoğraflar ve paylaşımlar, fiziksel ve zihinsel sağlık üzerinde etkili olmaktadır. Medya aracılığıyla yaygınlaştırılan ideal beden imgesi, genellikle gerçekçi olmadığı için, kadınların arzu ettikleri görünüme ulaşamadıkları ve bu durumun başarısızlık ve yenilgi duygularına yol açtığı görülmektedir (Myers ve Biocca, 1992; Rodgers ve diğerleri, 2015).

Gül ve Yılmaz Akyüz; yeme bozuklukları sayısının 2010-2013 yılları arasında artmasında sosyal medyanın etkili olduğunu ifade etmektedir. Yapılan çalışmalar kadınların medya aracılığıyla erkeklere nazaran daha kolay manipüle edilebildiğini ortaya koymaktadır (Gül ve Yılmaz Akyüz, 2019). Erdoğan ve arkadaşlarına göre (2019); günümüzde medya baskısı, insanları iyi bir sosyal yaşam ve iyi kişilerarası ilişkiler için güzel bir vücuda sahip olmaya zorlamaktadır. Medyada sıkça karşılaşılan zayıf ve ince olmanın çekici olma ile eşdeğer tutulması, özellikle genç kızlar üzerinde bir baskı oluşturmaktadır (Toker ve Hocaoğlu, 2009). Gençlerin medyadaki gerçekçi olmayan kişileri ve bedenleri idealize etmesi, düşük benlik saygısına ve kişilerarası iletişimin bozulmasına yol açmaktadır.

Medya sadece ideal bedeni değil, aynı zamanda bu ideallere ulaşmak için neler yapılması gerektiği konusunda mesajlar üretmekte, kendisini medyada yer alan ideal beden ile karşılaştıran bireyler o ideale ulaşmak için çaba sarf etmektedir (Warren ve Rios, 2013). Bireyin kendi bedenine yönelik yargıları onu çevreleyen dünya ile olan etkileşimi sayesinde oluşmakta ve bireyin tüm yaşam sürecini kapsamaktadır (Oğuz, 2005: 32).

Medyanın beden imajı üzerindeki etkisi çoğunlukla sosyo-kültürel yaklaşım çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu yaklaşıma göre aile, arkadaşlar ve medya başat

rol oynamaktadır. Toplumların ideal beden anlayışları bulunmakta, buna ilişkin özellikler medya aracılığıyla aktarılmaktadır. Medyada üretilen söylemler ile zayıf ve kaslı olmak, genç olmak yüceltilirken; yaşlanmak, şişman olmak kaçınılması gereken durumlar olarak sunulmaktadır. Belirli bir kültüre ait güzellik ve ideal beden anlayışı bireyler tarafından içselleştirilmekte, bunun sonucunda bireylerin kendi bedenlerine ilişkin olumlu ya da olumsuz algılara sahip olmasına neden olmaktadır (Tiggeman, 2011).Bu noktada medya araçları bedenin nasıl olması gerektiğine ilişkin imgeler gönderirken, söz konusu ideal bedene ulaşmak için çeşitli öneri ve çözümler sunan bir araç olduğu görülmektedir.

Beden imajına ilişkin ideallerin yayılmasında dergiler önemli yer tutmaktadır. Yapılan çalışmalar genç kızlar açısından dergileri takip etmenin televizyon izlemekten daha etkili olduğu ve güzellik idealinin içselleştirilmesinde etkili olduğunu göstermektedir (Tiggeman ve McGill, 2004; Levine ve Chapman, 2011). Bu etkinin oluşmasında okuyucuların ilgi alanları doğrultusunda dergi içeriklerini okumaları etkili olmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşları 11- 19 arasında değişen 500 kız öğrenci üzerinde yapılan bir araştırmada katılımcıların yüzde 69'unun zihinlerinde dergilerde yer alan kişiler ile bağlantılı olarak ideal beden şeklinin oluştuğu, yüzde 47'sinde ise bu görselleri gördükten sonra kilo verme arzusunun meydana geldiği gözlemlenmiştir (Field, vd. 2001). Genç kızların bedenlerini, moda/güzellik dergilerinde yer alan kişilerin bedenleri ile karşılaştırmaları sonucunda kendi bedenlerinden memnuniyetsizlik duydukları bilinmektedir. (Levine ve Chapman, 2011). Yaşları 18-42 arasında değişen, 150 kadın ve erkeğin dahil edildiği bir başka çalışmada, güzellik dergisi okumanın kadınların ideal beden farkındalığının artmasında ve beden memnuniyetsizliğinin ortaya çıkmasında etkili olduğu; erkeklerde ise spor dergilerinin ideal beden farkındalığını arttırdığı ve bedenlerine ilişkin memnuniyetsizlik yarattığı sonucuna ulaşılmıştır (Morry ve Staska, 2001). İdeal bedenin yaratılmasında ve kişilerin kendi bedenlerini sorgulamalarında, dergilerin etkisinin önemli olduğunu söylemek mümkündür.

Beden imajı konusunda televizyonda yer alan haber ve eğlence programlarının da etkili olduğu görülmektedir (Graydon, 2008). Medyada yer alan kişiler bu idealleri yayacak beden şekline sahip kişiler arasından bilinçli olarak seçilirken, dizi ve filmlerdeki oyuncular, müzik videolarında yer alan dansçılar ve sanatçılar, güzellik yarışmalarında yarışan adaylar ve diğer pek çok televizyon programı ideal bedenin oluşmasında ve yayılmasında önemli araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Friedman (2002) yatay toplum kitabında şöhretlerin o toplumda yaşayan halkları nasıl etkilediklerini anlatmış, toplumdaki kişilerin şöhretlere aşina olduklarını, sürekli medyada, özellikle de televizyonda yer almalarının bu aşinalığın

ortaya çıkmasındaki en önemli nedenlerden biri olduğunu ifade etmiştir. Şöhretlerin dış görünüşleri, sesleri ve yaşam tarzları toplumdaki bireylere televizyon aracılığı ile yayılmakta, bunun sonucunda bu kişilere karşı hayranlık duygusu oluşmakta ve o şöhretler birer 'idol' olarak görülmeye başlanmaktadır. Kendilerini bu kişiler ile özdeşleştiren bireyler ideal beden imajına ulaşma konusunda çaba harcamaktadır.

Bireyin beden imajını etkileyen bir diğer araç ise gazetelerdir. Gazeteler aracılığıyla özellikle ünlü kişiler aracılığıyla 'haber' adı altında zayıf ve genç olmanın önemine vurgu yapılmaktadır. İtalya'da 1985-1995 yılları arasında yayınlanan ulusal gazete ve dergilerdeki 347 yayının incelendiği bir çalışma güzellik idealinin özellikle spor, güzellik, vücut bakımı ve kozmetik cerrahi haberlerinin içinde verildiğini ortaya koymuştur (Mondini, vd., 1996).

SONUÇ

Günümüzün görselliğe dayalı kültürü beden üzerindeki vurguyu arttırırken, beden yalnızca izlenen bir unsur olmanın ötesine çıkarak, sunulan bir öğe haline gelmektedir. Popüler kültür içerisinde güzellik ve bedenin önemli bir unsur haline geldiği görülmektedir. Günümüzde beden kültürel bir nesne olarak karşımıza çıkmakta, kültürel normlara uymaya çalışan bireyler için güzelleşmek önemli bir unsur olarak görülmektedir. Görselliğe dayanan popüler kültür içerisinde beden ve güzellik giderek önem kazanmakta, görüntü içeriği arka plana iterek, biçimi ön plana çıkarmaktadır.

Medya araçları yaşamımızı şekillendirirken, özellikle sosyal medya kadınlarda ideal beden imajının oluşmasında etkili olmakta; kendilerini başkalarıyla kıyaslayan bireylerde kendini yetersiz görme sonucu olumsuz birçok durumla karşılaşılabilmektedir. Sosyal medya ortamlarında sıkça karşılaşılan ideal beden imajına maruz kalan genç kızların sağlıklı beslenme alışkanlıklarından uzaklaştıkları görülmektedir.

Günümüzde internet ortamlarında sağlıklı beslenme konularında bilgi arayışı artış göstermektedir. Bu noktada beslenme konusundaki paylaşımların konunun uzmanı olan kişi veya kurumlar tarafından gerçekleştirilmesi önem taşımaktadır. Bireylerin sağlıklı beslenme konularında bilgi düzeylerinin arttırılması konusunda toplumda medya okuryazarlığının geliştirilmesi, bu konuda gerekli eğitimlerin uygulanması önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Adalı A. G. (2014). Reklamlarda beden temsili üzerine karşılaştırmalı bir inceleme: Cosmopolitan ve Ala dergileri örneğinde. *Akdeniz İletişim,* (22),41-60. Erişim adresi: http://s3.amazonaws.com/academia.edu. (10.08.2017)

Altınok, A.K. (2017). *Beden İmajı ile Psikolojik Belirti Düzeyi ve Kişilerarası Tarz Arasındaki İlişkiler: Alternatif Modeller.* Anadolu Üniversitesi, Psikolojik Danışma ve Rehberlik Merkezi, Eskişehir.

Allen, K. A., Gray, D. L. L., Baumeister, R. F., ve Leary, M. R. (2022). The Need to Belong: a Deep Dive into the Origins, Implications, and Future of a Foundational Construct. Içinde *Educational Psychology Review* (C. 34, Sayı 2). https://doi.org/10.1007/ s10648-021-09633-6

Aparicio, M., Perea,M., Martinez, J., Redel-M. ve Vaquero, A.(2019). Social media, thin-ideal, body dissatisfaction and disordered eating attitudes: an exploratory analysis. *Int J Environ Res Public Health*.16(21):4177.

Araújo, C. S., Corrêa, L. P. D., Da Silva, A. P. C., Prates, R. O., ve Meira, W. (2014). *It is not just a picture: revealing some user practices in instagram*. 9th Latin American Web Congress (ss. 19-23). IEEE.

Aslan, D. (2004). Beden algısı ile ilgili sorunların yaratabileceği beslenme sorunları. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi,*13(9),326-329.

Ata, A.Vural, A. ve Keskin, F. (2014). Beden algısı ve obezite. *Ankara Medical Journal, 14(3),*74-84.

Bair, C. (2011). *Relations among media, eating pathology and body dissatisfaction in college women.* Boston University, Doctoral Thesis.

Bayköse, N. Ve Esin, İ. (2019). Sporda Beden İmajı ve Sosyal Medya Etkisi: Sosyal Karşılaştırma Kuramı Çerçevesinde Facebook Kullanımının Beden İmajına Etkileri Üzerine Bir Derleme. *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 2(1), 67- 80.

Berger, J. (2014). *Görme Biçimleri.* Metis Yayınları.

Bessenoff, G. R. (2006). Can the media affect us? Social comparison, self-discrepancy, and the thin ideal. *Psychology of women quarterly*, 30(3), 239-251.

Cash, T. F., Melnyk, S. E., ve Hrabosky, J. I. (2004). The assessment of body image investment: an extensive revision of the Appearance Schemas Inventory. *International Journal of Eating Disorders,* 35(3), 305–316. https://doi.org/10.1002/eat.10264

Cash, T. F. (2002). Cognitive-behavioral perspectives on body image. In T. F. Cash & T. Pruzinsky (Eds.), *Body image: A handbook of theory, research, and clinical practice.* 38–46. New York: Guilford Press.

Chou, H. T. G., & Edge, N. (2012). They are happier and having better lives than I am: The impact of using facebook on perceptions of others' lives. *Cyberpsychology,*

Behavior, and Social Networking, 15(2). https://doi.org/10.1089/cyber.2011.0324

Chung, A., Vieira, D., Donley, T., Tan, N., Jean-Louis, G., Kiely Gouley, K., ve Seixas, A. (2021). Adolescent peer influence on eating behaviors via social media: scoping review. *Journal of medical Internet research*, *23*(6).

Clay, D., Vignoles, V. L., ve Dittmar, H. (2005). Body image and self-esteem among adolescent girls: Testing the influence of sociocultural factors. *Journal of Research on Adolescence*, *15*(4), 451-477.

Cohen, R. ve Blaszczynski, A. (2015). Comparative effects of Facebook and conventional media on body image dissatisfaction. *Eat Disord;* 3(1), 23.

Croll, J.(2005). *Body Image and adolescents. Guidelines for adolescent nutrition services*, Chapter 13. http://www.epi.umn.edu/let/pubs/img/ad ol_ch13.pdf (Erişim tarihi: 13.10.2016)

Demir, N. ve Yiğit, Z. (2013). Reklam fotoğraflarinda kadın bedeninin değişimi. *International Periodical For The Languages*. 8 (6), 459-472.

Duran S, Çetinbaş A, Başaran T, Kara A, Elgün B ve Keklik N. (2019) Üniversite öğrencilerinde stres ve sosyal medya kullanımının yeme davranışları üzerine etkisi. *Euras J Fam Med*, 8(4), 149-54.

Dumenco, S. (2012). Instagram is OK, but Photoshop is evil? The truth about digital lies. *Advertising Age*, 83(22), 11.

Ellul, J. (2004). *Sözün Düşüşü.* Paradigma Yayınları.

Erdoğan, İ., Eryürek, S. ve Ünübol, H. (2019). Üniversite öğrencilerinde sosyal görünüş kaygısı ve yeme tutumu arasındaki ilişkisin incelenmesi. *International Journal of Social Science*, 2 (2), 85-94. DOI: https://der gipark.or g.tr/tr/pub/injoss/issue/47539/600497

Günindi E. A. (2010). Tüketim toplumunda "sıfır beden" söylemi: neden ve sonuçları üzerine sosyolojik bir değerlendirme. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*.27 (2), 37-53. Erişim adresi: http://www.edebiyatdergisi.hacettepe.edu.tr (12.04.2017)

Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human relations*, 7(2),117-140.

Field, A. E., Camargo, C. A., Taylor, C. B., Berkey, C. S., Roberts, S. B., ve Colditz, G. A. (2001). Peer, Parent and Media İnfluences on the Development of Weight Concerns and Frequent Dieting Among Preadolescent and Adolescent Girls and Boys. *Pediatrics*, 107(1), 54-60.

Friedman, L. M. (2002). *Yatay Toplum*, İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul

Graydon, S. (2008). How the Media Keeps Us Hung-up on Body Image. *Herizons*, 22(1), 16-19.

Greenberg, J. L., Delinsky, S. S., Reese, H. E., Buhlmann, U. ve Wilhelm, S. (2010). Body image. In J. E. Grant & M. N. Potenza (Ed.), *Young mental health.* 126-142. New York: Oxford University Press

Gül, A. ve Yılmaz Akyüz, E. (2019). Sosyal Medya Kullanımı: Yeme Bozukluğu Nedeni Olabilir Mi. *Sağlık Profesyonelleri Araştırma Dergisi*, 1 (1), 28-32. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/jhpr/issue/49226/623813.

Güzel, K. (2016). *Üniversite öğrencilerinin beden algısının depresyon ile ilişkisi: Mizacın Rolü.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi,İstanbul.

Güzel, E. (2014). Toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık ve medyanın rolü. *Global Media Journal: TR*. 4(8), 185-199.

Güzel, E. (2013). Güzellik dayatması altında tüketim nesnesine dönüşen kadın. *Global Media Journal – Turkish Edition*. 5/7, 81-96.

Hadjipanayis A, Efstathiou E, ve Altorjai P (2019). Social media and children: what is the paediatrician's role? *Eur J Pediatr*,178(10):1605-1612.

Hamurcu, P., Öner, C., Telatar, B., ve Yeşildağ, Ş. (2015). Obezitenin benlik saygısı ve beden algısı üzerine etkisi. *Türk Aile Hekimliği Dergisi,19(3),* 122-129. doi: 10.15511/tahd.15.02122

Hollenbeck, C. R., ve Kaikati, A. M. (2012). Consumers' Use of Brands to Reflect Their Actual and Ideal Selves on Facebook. *International Journal of Research in Marketing*, 29(4), 395-405.

Hosseini S. ve Padhy R.(2022). *Body image distortion.* Island: StatPearls Publishing.

Internet World Stats. (2020). Internet Stats and Facebook Usage in Europe June 2019 Statistics. Erişim Adresi: https://www.internetworldstats.com/stats 4.htm (Erişim Tarihi: 9.06.2020)

Jan, M., Soomro,S. ve Ahmad, N. (2017). Impact of social media on self-esteem. *European Scientific Journal*, 13(23), 329-341.

Kalan, Ö. (2014). Foucault'un biyopolitika kavramı bağlamında moda ve beden: Vogue dergisi üzerine bir söylem analizi. *Selçuk İletişim*. 8 (3), 140-162.

Karadağ A, ve Akçınar B.(2019). The relationship between social media addiction and psychological symptoms in university students. *Depend*.20(3):154-166.

Keery, H., van den Berg, P. ve Thompson, J.K. (2004). An evaluation of the Tripartite Influence Model of body dissatisfaction and eating disturbance with adolescent girls. Body Image: *An International Journal of Research*, (1), 236– 251

Kıngır, S.,ve Kardeş, N. (2019). Medyanın sağlıklı beslenme davranışı üzerindeki etkisi. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 163-176.

Križan, Z., ve Gibbons, F. X. (Eds.). (2014). *Communal functions of social comparison.* Cambridge University Press.

Leary, M. R., ve Baumeister, R. F. (2000). The nature and function of self-esteem: Sociometer theory. *Advances in Experimental Social Psychology*, 32. https://doi.org/10.1016/ s0065-2601(00)80003-9

Levine, M. P. ve Chapman, K. (2011). Media Influences on Body Image, (Editör Cash, T. F., & Smolak, L.) *Body Image: A Handbook of Science, Practice and Prevention*. Guilford Press.

Levine, M. P. ve Piran, N. (2004). The role of body image in the prevention of eating disorders. *Body Image, 1(1), 57–70.* doi: https://doi.org/10.1016/S1740-1445(03)00006-8

Macionis, J. J. (2015). *Sosyoloji* (13. bs). Nobel Yayıncılık.

Mehdizadeh, S. (2010). Self-presentation 2.0: Narcissism and self-esteem on Facebook. *Cyberpsychol Behav Soc Netw;* 13: 357- 364.

Miller, D., Costa, E., Haynes, N., McDonald, T., Nicolescu, R., Sinanan, J., Spyer, J., Venkatraman, S., ve Wang, X. (2018). How the World Changed Social Media. Içinde
How the World Changed Social Media. https://doi.org/10.2307/j.ctt1g69z35

Mondini, S., Favaro, A., ve Santonastaso, P. (1996). Eating Disorders and the Ideal of Feminine Beauty in Italian Newspapers and Magazines. *European Eating Disorders Review*, 4(2), 112-120.

Morry, M. M., ve Staska, S. L. (2001). Magazine Exposure: Internalization, Self-Objectification, Eating Attitudes and Body Satisfaction in Male and Female University Students. *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue Canadienne Des Sciences Du Comportement*, 33(4), 269.

Mulvey, L. (1975). Visual Pleasure and Narrative Cinema. *Screen*, 16(3), 6-18. https://doi. org/10.1093/screen/16.3.6

Myers, D. G. (2012). *Social Psychology* 12th Edition. Içinde McGraw-Hill.

Myers, P. N., & Biocca, F. A. (1992). The elastic body image: The effect of television advertising and programming on body image distortions in young women. *Journal of communication.*

Oğuz, G.Y. (2005). Bir Güzellik Miti Olarak İncelik ve Kadınlarla İlgili Beden İmgesinin Televizyonda Sunumu. *Selçuk İletişim Dergisi*, 4(1), 31-37.

Oktan,V.ve Şahin, M. (2010). Kız ergenlerde beden imajı ile benlik saygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası insan bilimleri dergisi*, *7*(2), 543-556.

Özbolat, A. 2011. Postmodern dönemde bedenin tüketim temelinde yeniden inşası. *Esosde*r, 10(38): 317-334.

Özdemir, Y. (2014). Parent-Adolescent Conflict and Depression Symptoms of Adolescents: Mediator Role of Self-Esteem. Dusunen Adam: *Journal of Psychiatry & Neurological Sciences.*27(3), 211-220.

Özkan, İ. (1994). Benlik saygısını etkileyen etkenler. *Düşünen Adam*,7(3).

Öztürk, O. (2002) *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları,* Ankara, Nobel Yayınları

Pompper, D. ve Koenig, J. (2004). Crosscultural-generational perceptions of ideal body image: Hispanic women and magazine standards. *Journal Mass Commun Q*; 81(1), 89-107.

Rodgers, R.F., Melioli, T., Laconi, S., Bui, E. ve Chabrol, H. (2013). Internet addiction symptoms, disordered eating, and body image avoidance. *Cyberpsychol Behav Soc Netw*; 16(1): 56-60.

Rodgers, R.F. and Melioli, T.(2016). The relationship between body image concerns, eating disorders and internet use, part I: A review of empirical support. *Adolesc Res Rev*; 1(2): 95-119.

Rodgers, R. F., McLean, S. A., ve Paxton, S. J. (2015). Longitudinal relationships among internalization of the media ideal, peer social comparison, and body dissatisfaction: Implications for the tripartite influence model. *Developmental psychology*, 51(5), 706.

Rudd, N. A., ve Lennon, S. J. (2000). Body image and appearance-management behaviors in college women. *Clothing & Textiles Research Journal*, *18*(3), 152– 162.

Sarwer, D. B., Wadden, T. A., ve Foster, G. D. (1998). Assessment of body image dissatisfaction in obese women: specificity, severity, and clinical significance. *Journal of consulting and clinical psychology*, 66(4), 651.

Schilder, P. (2013). *The image and appearance of the human body*. Routledge.

Shaw, J. (1995). Effect of fassion magazines on body dissatisfaction and eating pchycolopathology in adolescent and adult females. *European Eating Disorders Review*, 3 (1), 15-23

Sipahi S ve Demirel B (2021). Sosyal medyadaki beslenme ile ilgili paylaşımların yetişkin bireylerin yeme tutum ve davranışlarına etkisi. *Beslenme ve Diyet Dergisi*. 49(1), 57 – 66.

Slade, P. D. (1994). What is body image? *Behaviour Research and Therapy*, *32*(5), 497–502. https://doi.org/10.1016/0005-7967(94)90136-8

Slevin, J. (2007). *The Blackwell encyclopedia of sociology*, DOI: 10.1002/9781405165518.wbeosi061

Söner, O., Yılmaz, O. (2020). Ergenlerin sosyal medya beğenilmeme korkularının yordayıcısı olarak benlik saygısı ve benlik tasarımı. 51-68.

Sönmez, E.E. ve Özgen, Ö. (2017). Medya kullanımı ve beden imajı: Türkiye ve İngiltere örneği. *Akdeniz İletisim*; (27): 78-95.

Sönmez, E. (2015). Aesthetic product advertisements on the construction of woman body as a consumption object: an example of Cosmopolitan magazine. *International Journal Of Human Sciences*. 12/2, 1131-1144.

Şener, S. ve Yiğit, B.N. (2021) Sosyal Medyanın Gençlerin Düşünce ve Değerlerine Etkisi, *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi,* 5 (3), 529-553.

Tiggemann, M. ve Slater, A. (2013). Netgirls: the ınternet, facebook, and body ımage concern in adolescent girls. *Int J Eat Disord;* 46(6): 630-633.

Tiggemann, M. (2011). Sociocultural Perspectives on Human Appearance and Body Image. *Body Image: A Handbook of Science, Practice and Prevention*, 12-19

Tiggemann, M., ve Mcgill, B. (2004). The Role of Social Comparison in the Effect of Magazine Advertisements on Women's Mood and Body Dissatisfaction. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 23(1), 23-44.

Tiggemann, M., ve Zaccardo, M. (2015). "Exercise to be fit, not skinny": The effect of fitspiration imagery on women's body image. *Body image*, 15, 61-67.

Tiggemann, M. (2004). Body image across the adult life span: Stability and change. *Body image*, 1(1), 29-41.

Toker, D. E., ve Hocaoğlu, Ç. (2009). Yeme bozuklukları ve aile yapısı: Bir gözden geçirme. *Düşünen Adam*, *22*(1-4), 36-42.

Toma, C. L., ve Hancock, J. T. (2010). Looks and lies: The role of physical attractiveness in online dating self-presentation and deception. *Communication research*, *37*(3), 335-351.

Torrey, E. , F. (2020). *Beynin Evrimi ve Tanrıların Ortaya Çıkışı*. Paloma Yayınevi.

TÜİK(2016). Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması, 2016. TÜİK. Erişim Adresi:http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?id (Erişim Tarihi:03 Haziran 2020).

Uchôa FNM, Uchôa NM ve Daniele TM (2019). Influence of the mass media and body dissatisfaction on the risk in adolescents of developing eating disorders. *Int J Environ Res Public Health.* ;16(9):1508.

Ulaş, B., Uncu, F. ve Üner, S. (2013). Sağlık Yüksekokul Öğrencilerinde Olası Yeme Bozukluğu Sıklığı ve Etkileyen Faktörler. *İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2, 15-22.

Uluç, G. ve Yarcı, A. (2017). Sosyal medya kültürü. *DUSBD,* (52): 88-102

Uskun, E. ve Şabaplı, A. (2013). Lise öğrencilerinin beden algıları ile yeme tutumları arasındaki ilişki. *TAF Preventive Medicine Bulletin. 12 (5),* 519-528.

Ünlü, D. ve Aslan, P. (2016), Türk televizyon dizilerindeki kadın rolleri ve kadınların gözünden bakmak. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. 1, No:1, 191-206.

Yıldırım, A. F. (2022). Entelektüel Düşünme Eğiliminin Sosyal Medya Kullanım Amaçlarına Etkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Alan Araştırması. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(4), 1662-1671

Yiğit, H. (2010). *Ergenlerin Benlik Saygılarının Yaşam Doyumu ve Bazı Özlük Nitelikleri Açısından İncelenmesi.* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.

Warren, C. S., ve Rios, R. M. (2013). The relationships among acculturation, acculturative stress, endorsement of Western media, social comparison, and body image in Hispanic male college students. *Psychology of Men & Masculinity*, 14(2), 192.

Williamson, J. (2000). *Reklamların Dili.* Ütopya Yayınevi.

Aile İçi Şiddetin Yaygın Bir Türü: Çocuğa Yönelik Şiddet

İrfan Yıldırım[1]

[1] Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi, Sağ. Bil. Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, ORCID: 0000-0001-9949-7667

Giriş

Şiddet insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Genellikle kişinin arzu ve ihtiyaçlarının engellenmesi durumunda baş gösteren şiddet, kişinin kendisine, başkalarına, diğer canlı varlıklara veya nesnelere yönelik sert eylemlerde bulunması, düşmanlıkla öfke içeren duyguları yoğun ve yıkıcı bir şekilde göstermesidir (Kılıç, 2016:20). Çocukların, yetişkinlerin, hatta hayvanların istek, arzu ve ihtiyaçları yerine gelmediği takdirde şiddet davranışları ortaya çıkar. Bu tür zamanlarda görülen şiddet eylemleri, genellikle boş, anlamsız gibi görünse de amaca ulaşmaya yönelik bir çaba olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda şiddet eylemi, kişinin kendisince belirlediği amaca yönelik veya kendisince bir nedenden dolayı başkasına zarar verme, engelleme ya da neden olmaya karşılık gelir (Güleç ve Ark, 2012:113).

Çoğunlukla kişinin amacına ulaşması yolunda kullandığı bir araçtır. Hedefteki bir kişi olabildiği gibi bir canlı veya eşya da olabilmektedir. Gözdağı vermek, bilgi temin etmek veya cezalandırmak maksadıyla gerçekleştirilen şiddet, genellikle karşıdakini disipline etmek veya kontrolüne almaya yöneliktir. Çoğunlukla bireysel şekilde gerçekleştirilen işkencenin kollektif görünümleri mevcut olabilmektedir. Hedefteki kişinin genellikle bedenine yönelik fiziksel darbe, ıstırap ve eziyet çektirmeyi içermektedir.

Şiddet yer, zaman ve şartlara göre değişkenlik arz eden, kişinin amacına ulaşması yolunda veya engellenme karşısında başvurduğu bir araçtır. Gerçekleştiği mekân bağlamında şiddetin birçok türü olmasına rağmen içlerinde en dramatik olanı aile içi şiddettir. Aile kurumunun kendisine has yapı ve ilişkisi nedeniyle meydana gelen şiddetin dışarıya yansımadığı, her türden şiddete konu olduğu bir gerçektir. Ailede kadına ve çocuğa yönelik şiddetin yaygın olması, toplumsal ve kültürel temellerde şekil kazanan erkekliğin baskın bir rol oynamasından kaynaklıdır. Ancak çocuğa yönelik şiddet, güçlünün güçsüz olanı kontrol etmeye çalışması bakımından hem erkek hem de kadın kaynaklıdır.

Bu çalışmada, aile içi şiddetin tanımlanmasına, akabinde ailede şiddetin sessiz tanıkları; yaşları ve potansiyelleri itibariyle çaresiz mağdurları olan çocuklara yönelik şiddet olgusu üzerinde durulacaktır. Bu çerçevede, önce aile içi şiddet, akabinde çocuğa yönelik şiddet ele alınacaktır.

1. Aile İçi Şiddet

Aile içi şiddet, tarihi çok eskilere dayanan bir olgudur. Milattan 2500 yıl önce kocaları tarafından, kendilerine cevap veren eşlerini, üzerinde isimleri yazılı tuğlalarla dövdükleri ve cezalandırıldıkları ifade edilmektedir (Sevim ve Ataş,

2015:288). Bugün de aile içi şiddet, çeşitli kültür, sınıf, gelir düzeyi, eğitim, etnik köken ve yaş sınırlarının ötesinde, hemen her toplumda görülen önemli bir sorundur. Dünya çapında, 90 kültür üzerinde yapılan bir araştırmada, söz konusu kültürlerin hepsinde aile içinde gerçekleşen farklı türlerde şiddetin var olduğu saptanmıştır (Öztürk, 2017:94). İstatistiki bilgiler, aile içi şiddetin sadece az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde değil, gelişmiş ülkelerde de yaygın şekilde görüldüğünü göstermektedir (Şenol ve Mazman, 2014:11; Sevim ve Ataş, 2015:288; Odman ve Odman, 2017:73). Gelişmiş ülkelerde görülen aile içi şiddet görünümlerinin sebepleri, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı sebeplerden farklı olsa da aile içi şiddet, yine de sıklıkla görülen bir olgudur.

Birbirlerini kontrol etme dürtüsünden kaynaklanan aile içi şiddet, kendisini tehditten öldürmeye, cinsel saldırıdan hakarete varan kişinin fiziksel, psikolojik bütünlüğünü ve bağımsızlığını tehlikeye atan, kişilik gelişimine zarar verici birçok davranışı kapsamaktadır (Akın, 2013:29; Page ve İnce, 2008:82; Ovacık, 2018:9). Kişilerarası şiddetin bir türü olarak ele alınan aile içi şiddet, özel ilişkiler çerçevesinde oluşmasından ötürü ortaya çıkarılması çok güçtür. Aile içinde gerçekleşen şiddetin gizli kaldığı, açığa çıkarmanın çok zor olduğu, konu üzerinde çalışma yapan araştırmacıların ortak kabulüdür. Dolayısıyla aile içi şiddetin, toplumda yaşanan en yaygın şiddet türü olduğu iddia edilmektedir (Page ve İnce, 2008:82). Ailede şiddetin her türlüsünün yoğun şekilde yaşandığı gerçeğini, istenmediği halde dışarıya yansıyan olaylardan çıkarsama yapmak mümkündür. Örneğin, ölüm raporları aile içinde gerçekleşen şiddetin göstergelerinden biridir. Ancak, yine de sonu ölümle bitmeyen aile içi şiddetin gerçek boyutlarının ortaya çıkmadığı bir gerçektir.

Ailede görülen şiddetin kimlerden kaynaklanabileceğine değinen bir yaklaşıma göre aile içi şiddet; aile içinde yetişkin erkekten yetişkin kadına, yetişkin diğer erkeğe ve çocuğa; yetişkin kadından yetişkin erkeğe, yetişkin diğer kadına ve çocuğa; çocuktan diğer çocuklara, yetişkin kadın veya erkeğe yönelik sözel, psikolojik, duygusal, cinsel, ekonomik ve fiziksel her türlü yaralayıcı, hasara uğratıcı ve yıkıcı davranışlardır (Odman ve Odman, 2017:337).

Genel olarak aile içi şiddetin gayriihtiyari bir şekilde, kişinin elinde olmadan ortaya çıktığına yönelik toplumsal bir kabul olduğu yönünde görüşlere rastlanılmaktadır. Lakin aile içinde gerçekleşen şiddetin genellikle kontrol edilemeyen davranışlar sonucu geliştiği, ya da bilinçli olmadığı şeklinde yaklaşımları doğru bulmayan Öztürk, şiddet davranışını gerçekleştirenlerin bir takım taktiklerle bu eylemleri yaptıklarını, hedefledikleri eylemleri dikkatlice geçekleştirdiklerini ve zaman zaman belirgin bir iz bırakmamak için çaba gösterdiklerini belirtmektedir. Bundan dolayı, şiddet içeren davranışların aslında kontrol dâhilinde yapıldığını

ifade etmektedir (Öztürk, 2017:73). Öte yandan aile içinde şiddet davranışına yönelen bireyin her zaman için konumu ve amacı aynı olmayacağı gibi, etkileri ve kontrol derecesi de aynı olmayacağı söylenebilir. Örneğin, cinnet geçiren birinin göstereceği şiddet eylemleri, ya da ani gelişen veya tepkisel olan eylemler, bilinçli kontrolü içermeyen eylemlerdir.

Ailede gerçekleşen şiddetin nedenlerini ortaya koymaya yönelik birçok kuram söz konusudur. Aile içi şiddetin nedenini, ailede yaşanan güç ilişkilerine dayandıran çatışma kuramı, ekonomik bakımdan güçlü konumda bulunan kişinin (baba) daha çok şiddet uyguladığını belirtmektedir. Aynı şekilde ailede yaşanan çatışmaları maddi yoksunluğa, emeğin sömürülmesine ve eşitsizliği meydana getiren güç ilişkilerine bağlayan kuram, kapitalizm ile birlikte aile bireylerinin tüketim arzularının da ailedeki çatışmaları tetikleyen önemli bir neden olduğuna dikkat çekmektedir (Kızmaz, 2013:235).

Aile içi şiddet söz konusu olduğunda, birçok türü olmasına rağmen genellikle akla fiziksel şiddet gelmektedir. Fiziksel şiddet, bir aile bireyinin başka bir aile üyesinin bedensel, psikolojik ve yaşamsal bütünlüğünü tehdit eden her türlü hareket, baskı, söz, ima ve eylemine denilmektedir. Fiziksel şiddetin kapsamı, dayaktan bir şey fırlatmaya, kapalı bir mekâna kapatmaktan itmeye, cinsel saldırıdan yaralamaya kadar, aile ferdinin maruz kalmak istemediği fiillerdir. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu'nun 1994 yılında yaptığı araştırmaya göre, Türkiye'deki ailelerde en çok rastlanan şiddet türü % 84 oranında dayak ve % 78,9 oranında hakarettir (akt: Sevim ve Ataş, 2015:288). Aynı şekilde şiddete maruz kalanların % 90'ından fazlasını kadınlar ve çocuklar oluştururken, uygulayanların % 95'i ise erkeklerdir (Ayan, 2010:99).

Sözel şiddet, ailede gerçekleşen şiddetin yaygın bir türüdür. Bir aile bireyinin başka bir aile bireyini sindirmek, öfkelendirmek, ya da duygusal baskı altına almak için sözel davranışlar göstermesi, sözlü şiddet boyutuyla alakalıdır. Alaya alma, aşağılama, olumsuz anlamda kıyaslama yapma, bazı konularda eksikliğini yüzüne vurma, becerisizlikle suçlama, tehdit etme, sistematik bir şekilde eleştirme, küçümseme gibi kişinin kendisine karşı olan saygısını ve güvenini azaltan eylemlerden oluşur. Ayrıca korku duymasına sebep olan davranışların yanında, sözle ifade edilmeyen ancak ima yoluyla kişinin istemediği işaretlere maruz bırakılması da sözlü şiddet olarak değerlendirilmektedir (Ayan, 2010:97).

Ekonomik şiddet türü aile bireylerinin sıklıkla karşılaştıkları bir şiddet türüdür. Temel ihtiyaçları karşılanmaması, aile bireylerinin emekleriyle elde edilen gelirlere el konulması, harçlık verilmemesi vb. davranışlar ekonomik şiddet kapsamındadır.

Cinsel şiddet, ailede kadın ve çocukların karşılaştıkları psikolojik yönden tahribatı yüksek bir şiddet türüdür. Aile bireylerinden güçlü konumda bulunanın cinsel yönden sömürmeye yöneldiği davranışları içerir.

1. Çocuğa Yönelik Şiddet

Ailede çocuğa yönelik şiddet çocuklardan kaynaklı yönlere sahip olsa da genellikle ebeveynlerle ilgili boyutu ağır basan bir eylem türüdür. Başka bir ifade ile çocuğa yönelik şiddet, çoğunlukla ebeveynlerin kendi çocukluklarından taşıyıp ailelerinde sergiledikleri bir davranış olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla aile içinde kuşaktan kuşağa geçen şiddet davranışları, şiddetin öğrenilen davranış kalıpları olduğunu göstermektedir. Şiddetin yoğun yaşandığı ailelerde çocuklar, büyüklerden davranış kalıplarını öğrenmekte ve yaşamlarında karşılaştıkları problemlerde şiddeti bir çözüm aracı olarak görebilmektedirler. Çünkü kabul gören şiddet meşrudur (Baygal, 2016:180). Şiddet, aile içerisinde sorunları çözmenin yolu olarak kabul görmüşse, bir yaşam biçimi haline gelmişse, sorun olarak görülmez, bilakis sorun çözmenin yol ve yöntemi olarak onay görür ve kullanılır. Bu öğrenme ebeveynlerin kültürel kodlarında bulunuyorsa çocuklarına karşı şiddet uygulamayı gerekli gören bir algıya dönüşebilmektedir.

Korku ve şiddet kültürü, aile içi şiddetin yaşanmasında ve uzun süre devam etmesinde etkili olan ve onu besleyen etkili bir faktördür. Bu kültürel değer, aynı zamanda şiddetin meşruluğunu da beraberinde getirmektedir. Çünkü şiddet, korku kültürünün hâkim olduğu toplumlarda çok daha fazla görülmektedir (Odman ve Odman, 2017:156). Koku ve şiddet yoluyla sorunları çözme, çocukları terbiye ve disipline etme, gücü olmayanlar üzerinde hâkimiyet kurma, ailede en sık karşılaşılan davranış örnekleridir. Korku ve şiddetin etkili olduğu toplumların kültür anlayışında, aile içi iletişim ve etkileşimler de korkuya dayalı gerçekleşmektedir. Bu kültürel yaklaşımda ciddi, sert ve ağır duruş sergilemek bir gereklilik, uyumlu kişilik tipleri ise genellikle kılıbıklık veya kölelik şeklinde değerlendirilmektedir. Bu sebeple aile, aslında şiddetten en çok etkilenen ve aynı zamanda şiddetin ortaya çıkmasını en çok etkileyen kurum olma özelliğine sahiptir (Odman ve Odman, 2017:157).

Aile ortamı ve ilişki biçimi, çocuklara yönelik yaşanan şiddetin belirleyicisi olmaktadır. Özellikle iyi davranışlar sergileyen anne-babaların, sağlıklı toplumun oluşumunda temel şart olduğunu belirten yaklaşımlar, şiddetin önce ailede üretildiği ve sonra toplumsal yaşama dâhil edildiği varsayımına dayandırmaktadır (Solak, 2010:14). Bilindiği gibi aile büyüklerinin her davranışları, küçüklere örneklik teşkil etmektedir. Birbirlerine yalan söyleyen, küfür ve hakaret eden, fiziksel

şiddet uygulayan ebeveynler, çocuklarına dolaylı yönden şiddeti öğretmektedirler. Sevdiği ve güven duyduğu ebeveynlerinin veya aile büyüklerinin başka bir aile ferdine şiddet uygulaması, beraberinde aidiyet duygusunun zedelenmesini ve güvenin sarsılmasını getirmekle birlikte, gücü yetenin güçsüz olana şiddet uygulayabileceği modelini de sunmaktadır. Diğer taraftan büyük kardeşlerin, küçük olanlara karşı şiddet uygulamaları, ailede şiddetin süreklilik kazanmasında ve ailedeki sorunlara çözüm yolu olabileceği şeklinde bir algının oluşmasında önemli bir etkendir.

Çocukların sağlıklı gelişim göstermeleri, temel ihtiyaçlarının karşılanmasına bağlıdır. Sevilme, kabul edilme, güven, özgürlük/bağımsızlık, disiplin, başarma, takdir edilme, gruba ait olma gibi çocukların en temel ihtiyaçlarının karşılanmaması, ileride anti-sosyal kişilik özelliklerini sergilemelerinde etkilidir (Engström, 2013:90). Aynı şekilde çocukların duygusal ihtiyaçlarına cevap vermemek de, bir tür şiddet olarak görülmektedir. Çünkü ebeveynlerden gelen duygusal beslenme, çocuğun gelişimi için elzemdir ve doyurulmadığı takdirde çocuğu yalnızlık, itilmişlik, terk edilmişlik duygularına sürüklemekte ve ileride gelişecek şiddet davranışlarına zemin oluşturabilmektedir (Solak, 2016:15).

Çocuklara yönelik şiddet genellikle onları terbiye etmek amacıyla, onlara karşı sert davranışlar gösterme, onları cezalandırma şeklinde ortaya çıkmakta ve dünyanın her tarafında görülmektedir. Örneğin Kuveyt'te yapılan bir araştırmada, ailelerin % 86'sının fiziksel şiddet ve cezalandırmaların çocuğun disipline edilmesinde yeri olduğuna yönelik algıyı kabul ettiğini gösteren sonuçlara ulaşılmıştır (Aygen ve Açık, 2014:13). Türkiye'de de, benzer bir yaklaşımdan söz etmek mümkündür. Türkiye'nin aile yapısı ve çocuk yetiştirme tarzları, fiziksel şiddet ve cezalandırılmaların yaygın şekilde kullanıldığını göstermektedir. Daha çok geleneksel aile yapılarında sözel disiplin yerine fiziksel cezalara yönelimin olduğu ve şehirlerde de sıklıkla kullanıldığı belirtilmektedir (Ayan, 2010:260). Türkiye'de üniversite okuyan gençlerin görüşlerine başvurulan bir araştırmada, şiddetin çocuğun eğitilmesinde bir yöntem olabileceğini belirten erkek öğrencilerin oranı %28,1, kız öğrencilerin oranı ise 12,8 şeklindedir (Mayda ve Ark, 2006:183).

Sağlıklı birer birey olarak gelişmeleri için çocukların temel ihtiyaçlarının giderilmesi zaruridir. Bu gereksinimlerin giderilmemesi durumunda çocukların mutsuz, özgüvenden yoksun ve başarısız oldukları ifade edilmektedir (Engström, 2013:92). Sosyal yaşamda kendisini gerçekleştiren ve başarılı olan çocuklar, temel gereksinimlerinin karşılandığı çocuklardır. Araştırmalara göre, ailelerin ekonomik düzeyi yükseldikçe, çocukların nitelik açısından yetişmelerine ilişkin bi-

linç ve çocukların kendilerini gerçekleştirme düzeyleri de artmaktadır. Ancak ülkemizdeki ailelerin % 25'i gibi önemli bir kesimi, yoksullukla boğuşmakta ve bu kesimin çocuklarının temel ihtiyaçları karşılanamamaktadır (Aktaş, 2014:20). Söz konusu ihtiyaçların karşılanmadığı bu ailelerde farklı problemler yaşanmaktadır. Bu ailelerde, çocukların genellikle sindirildikleri, örselendikleri, içlerine kapandıkları, bazen de bu ihtiyaçlara sahip olmak için meşru olmayan yollara başvurdukları, bu tür davranışlara yönelmelerinden dolayı şiddet gördükleri karşılaşılan durumlardır. Bu husus aslında, çocukların maruz kaldığı şiddetin görünmeyen, ama önemli bir zemin hazırlayıcısı ve tetikleyicisidir. Çünkü temel ihtiyaçları giderme çabası, büyüklerde olduğu gibi, çocukların da peşinde olduğu bir çabadır. Bunu aşmaya çalışırken çocuklar, ailede zaman zaman şiddete maruz kalmaktadırlar.

Olumsuz şartlarda yaşayan ailelerde bireyler veya ebeveynler, psikolojik açıdan rahat olmadıkları gibi yaşadıkları şartlar olumsuz duyguların oluşmasına da kaynaklık etmektedir. Aile bireylerine karşı ilişki biçimi, diğer bireyler tarafından karşılık bulmaktadır. Bu bağlamda nefret, nefreti doğurduğu gibi sevgi de sevgiyi doğurmaktadır. Şiddete dayalı ilişkilerin bulunduğu ailelerde sorunun odağını çocuklar değil, aile bireyleri, özellikle anne-babalar oluşturmaktadır (Solak, 2016:11). Yakın çevresinden ve aile bireylerinden sevgi ve anlayış görmeyen çocuklar, doğal olarak genellikle olumsuz duygularla karşılaşmakta ve dolayısıyla saldırgan ve şiddete eğilimli olmaktadırlar.

Toplumda görülen kişilerarası şiddetin sıklığının artması oranında, özellikle çocuklara yönelik uygulanan şiddetin ürettiği duygusal, davranışsal ve bilişsel sonuçlar konunun daha yakından araştırılma gereğini hissettirmektedir. Yapılan bir araştırmanın, maruz kalınan şiddetin oluşturduğu etki bakımından iki tip travmayı ortaya çıkarttığına yönelik yaklaşım dikkat çekicidir. Burada maruz kalma biçiminin ve bireyde bıraktığı etkinin belirleyicisi, şiddet olayının gerçekleştiği süredir. Örneğin, ani saldırı, tecavüz girişimi veya şiddetli bir dayak gibi kısa zamanda meydana gelen olaylar, birinci tip travma grubunda görülürken; çocuk cinsel istismarı, sürekli tekrarlanan dayak, fiziki veya psikolojik işkenceler ikinci tip travma kategorisinde sayılmaktadır. Bireyin etkilenme derecesi bakımından, ikinci tip şiddetin onu daha fazla etkilediği ve bu etkilerin ömür boyu devam ettiğine vurgu yapılmaktadır. Travma sonrası görülen stres bozukluğu, bireyde görülen yoğun korku ve çaresizlik duygularından dolayı oluşmaktadır. Özellikle, bireyin çocukluğunda yaşamını tehdit eden bir olayı yaşamış olması veya böylesi bir olaya tanıklık etmiş olması durumunda olumsuz duyguları daha fazla deneyimlediği bildirilmektedir (Kanuri, 2009:18). Aile üyelerinin, özellikle çocukların mukavemet zayıflıkları oranında şiddete maruz kaldıkları konusunda yapılan

değerlendirmeler, aslında önemli bir gerçeğe dikkat çekmektedir. Kenya'da yapılan bir araştırma, bu iddiayı destekler mahiyettedir. Araştırmaya dâhil olan katılımcıların %40'ı, çocukların aile içinde şiddete maruz kalmalarını, onların aile hiyerarşisi içindeki güçsüz pozisyonlarından ve sosyal statülerinin düşüklüğünden kaynaklandığını belirtmişlerdir (Kanchiputu ve Mwale, 2016:3).

Ebeveynlerin çocuklara yönelik şiddet uygulamalarının çok yaygın olduğu, alanda yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır. 2001 yılında yapılan bir çalışmada, Türkiye genelinde fiziksel şiddet ve sözlü saldırının, ailelerin % 85'inde görüldüğü ifade edilmektedir (Akın, 2013:28). İstanbul Üniversitesi Çocuk Psikiyatrisine başvuran annelerden % 78'i 'arada bir', % 13'ünün 'sık sık' fiziksel şiddet uyguladıkları tespit edilmiştir (Aygen ve Açık, 2014:13). 1995 yılında yapılan "Aile İçi Şiddetin Sebep ve Sonuçları" adlı çalışmada ailelerin % 34'ünde fiziksel şiddetin görüldüğü belirtilmektedir. Söz konusu çalışmada çocuklara yönelik şiddetin oranı ise, % 46 şeklinde bulunmuştur (Ayan, 2010:216). Benzer şekilde, 2001 yılında Türkiye çapında yapılan bir araştırmada, çocuklara yönelik fiziksel şiddetin görüldüğü ailelerin oranı % 46'dır. Aynı araştırmaya göre, kız çocukları % 69, erkek çocukları % 82, ortalama % 76,69 oranında şiddete maruz kalmaktadır (Ayan, 2010:263).

Toplumda aile içi ilişkilerin ve özellikle cinselliğin tabu olarak görülmesi, alanda yeteri kadar çalışmanın yapılmamış olması, ulusal düzeyde istatistiki bilgilerin yayınlanmaması gibi bir takım nedenlerden dolayı çocuklara yönelik cinsel şiddetin yaygınlığına ve düzeyine ilişkin kesin bilgilerden söz etmek mümkün görünmemektedir. Ancak yapılan kısmi çalışmalara bakıldığında çocuklara yönelik cinsel şiddetin yaygın olduğu yönünde çıkarsamalar yapılabilir. Çocuklara yönelik şiddet ile ilgili alanda yapılan nadir araştırmalardan biri, İstanbul'da lise öğrenimini sürdüren 1955 kız çocuğunun dâhil edildiği çalışmadır. Çalışmaya göre katılımcıların % 13.4'ü cinsel istismara uğradığını beyan etmiştir. Yine İstanbul'da üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada, katılımcıların % 44.5'inin, 18 yaşından önceki yaşamlarında en az bir kere de olsa cinsel şiddete maruz kaldıkları yönünde bulgular elde edilmiştir (Keser, 2011:21-22).

1997 yılında, Türkiye genelinde yapılan bir kamuoyu araştırmasında, kadınların % 0,82'si çocukluk döneminde babalarından, % 0,77'si erkek kardeşlerinden ve % 1,97'sinin yakın akrabalarından cinsel şiddet gördüğü ortaya konulmuştur. Söz konusu çalışmanın elde ettiği oranlara bakıldığında, yaklaşık her 100 kız çocuğundan dördünün ailede cinsel şiddete maruz kaldığı yönünde bir sonuç ortaya çıkmaktadır (Bulut, 2010:51). Ancak ailede çocuklara yönelik cinsel şiddetin gerçek anlamda ortaya konulamadığını da eklemek gerekmektedir. Diğer taraftan

çocukluğu döneminde aile bireylerinden cinsel şiddete maruz bırakılan kız çocuklarının, ileriki yaşlarda yine akrabaları tarafından mağdur edildiği ileri sürülmektedir (Kahraman ve Çokamay, 2016:323). Cinsel şiddete maruz kalan çocuklar, yetişkinlik dönemlerinde bile geçmişte yaşadıkları şiddet olayları, tehdit ve şantaj yoluyla karşılarına çıkabilmekte ve bundan dolayı mağduriyet yaşayabilmektedirler.

Çocuklara yönelik şiddetin görülmesinde, aile bireyleri arasında büyük kardeşlerin daha küçük yaşta bulunanlara veya güçlü konum sergileyen kardeşlerin diğerine yönelik şiddet eylemleri önemli bir yer tutmaktadır. Kardeş şiddeti, daha çok zarar vermeyi, kontrol ve tehdit etmeyi içeren, kasıtlı şekilde yapılan fiziksel ve psikolojik yönden acı veren davranışlardan oluşmaktadır (Polat, 2017:36). Kardeşler arasındaki güç eşitsizliğinden kaynaklanan bu şiddet biçimi, fiziksel yönden güçlü olan kardeşlerin güçsüz olanlara şiddet uygulamalarını ifade etmektedir. Özellikle çok çocuklu ailelerde adeta hiyerarşik şekilde, yaşça büyük olanların kendinden küçüklere şiddet uyguladıkları görülebilmektedir. Geleneksel yaklaşım ve değerlerde erkek çocukların kız kardeşlerine "göz kulak olmaları"nın bir sonucu olarak kız çocuklarının, kendilerinden küçük erkek kardeşleri tarafından şiddete tabi tutulmaları da sıklıkla görülen bir durumdur (Öztürk, 2014:133).

Kardeşi/kardeşleri tarafından şiddet içeren davranışlara maruz kalan çocukların daha fazla depresif semptomlar gösterdikleri ve yalnızlık duygularını deneyimledikleri belirtilmektedir (Polat, 2017:35). Buradan hareketle, kardeşi ile olumsuz iletişim ve etkileşim içinde olan çocuğun, maruz kaldığı olumsuz davranış ve yaklaşımları öğrendiğini ve bazılarını pekiştirdiğini, akranlarıyla iletişimde bu davranış kalıplarını ortaya getireceğini söylemek mümkündür. Aynı zamanda kardeşler arası olumsuz etkileşim ve iletişim biçimi, çocuğun okul başarısını da olumsuz yönde etkilemektedir (Polat, 2017:35).

Öte yandan daha çok küçük çocuklara yönelik ailede gerçekleşen ihmal ve istismar, sonuçları bakımından kalıcı hasarlar bırakan muamele türüdür ve bu konuda burada ayrıntılı şekilde ele alınacaktır. Çocukların ihmal ve istismar sonucu zarar görmeleri, esasen çocuklara yüklenilen anlam ve değerle ilgilidir. Çünkü istismara uğrayan çocuklar genellikle, istenmeyen gebelikler sonucu doğan, ebeveynlerin istediği cinsiyette veya kişilikte olmayan, annenin kısa zaman sonra gebe kaldığı çocuklardır (Ovacık, 2018:18).

Çocukların ihmali ve istismarı birbirleriyle yakın ilişkili iki kavram olarak ele alınmaktadır. İhmal, çocuğa karşı yapılması gereken görevlerin yapılmaması iken istismar, yapılmaması gereken davranışların yapılması şeklinde ele alınmaktadır

(Aktaş, 2014:140; Ayan, 2010:272). İhmal, ebeveynin pasif kalmasını, yani gösterilmesi gereken ilginin gösterilmemesini ifade ederken, istismar, çocuğa yönelik aktif davranışta bulunma halidir (Bulut, 2010:28; Okumuş, 2014:92). İstismarın ortaya çıkma durumu arada birdir, ihmalin ise kronik olma özelliği taşıdığı belirtilir (Baygal, 2016:193). Toplumsal yaşamda çocuğa yönelik ihmal ve istismar olayları, aile içi mahremiyet içerisinde gizli tutulmakta ve toplumsal kabul görmesi nedeniyle kayda değer bulunmamaktadır.

İhmal, ebeveynler tarafından çocukların fiziksel yönden bakım, beslenme, korunma, ısınma, giyinme, sağlık ve eğitim gibi ihtiyaçların yerine getirilmemesi, duygusal yönden sevgi, ilgi ve yakınlığın gösterilmemesi, yalnız bırakılması veya çocuğa karşı hatalı bir tutumun sergilenmesidir (Aktaş, 2014:19; Öztürk ve Ark., 2015:135; Bulut:2010:28; Kahraman ve Çokamay, 2016:324; Mayda ve Ark., 2006:177; Güleç ve Ark., 2012:123; Ayan, 2010:272; Kaymak Özmen, 2004:32; Şahin ve Beyazova, 2001:1). İhmal, ailelerin çocuklarına yönelik güvenli ve sağlıklı şekilde büyüme imkânlarını oluşturmamalarından kaynaklanır. İhmalin önemli göstergeleri arasında çocuklara ilgi göstermemek, onların fiziksel ve duygusal ihtiyaçları ile ilgilenmemek, uygun koşullar oluşturmamak sayılmaktadır. İhmalin kökeninde ailenin karşılanmamış gereksinimleri ve çözülmemiş problemlerinin yanı sıra ebeveyn olma becerilerinin eksikliği rol oynamaktadır. Araştırmalar, çocukların ihmali ile ilgili oranın, yaşanan istismar olaylarından 10 kat daha fazla olduğunu bildirmektedir (Ayan, 2010:273). Bakımından sorumlu olanların kötü niyet taşımadığı, unutkanlık veya bilgisizlik sonucu oluşan çocuğa yönelik ihmal, bir ölçüde mazur görülebilirken, sorumlulukların kasten yerine getirilmemesi biçimindeki ihmal ise kötü muamele kapsamında görülmektedir.

Alanyazında çalışma yapan araştırmacılar, istismar kavramını, bir yetişkinin çocuğa yönelik kasten bir davranışta bulunması veya çocuğun bir davranışta bulunmasına zorlanması ya da çocuğun fiziksel ve psiko-sosyal gelişimini olumsuz yönde etkileyen bütün davranışlar şeklinde ele almaktadırlar (Aktaş, 2014:137; Tekin, 2011:33; Ayan, 2010:256; Mayda ve Ark., 2006:177; Güleç ve Ark., 2012:123). Ebeveynler veya çocuğun bakımını üstlenenler tarafından uygulanan müdahalelerle çocuklarda davranışsal, duygusal ve zihinsel bozuklukların oluştuğuna dair bulgular bulunmaktadır. Örneğin çocuğun karanlık bir odaya veya dolaba kapatılması psikolojik istismardır ve sıklıkla başvurulan bir yöntemdir. Diğer istismar örnekleri arasında çocukları çalıştırmak, erken yaşta evlendirmek, onlara yönelik fiziksel, cinsel, düşünsel anlamda suç işlemek, türlü baskılarla onları intihar etmeye sürüklemek gibi tutum ve davranışlar sayılmaktadır. Bunlarla birlikte genellikle mağdur edilen annenin hıncını çocuklardan çıkarması, eşine

saldırgan tutum sergileyen babanın çocuğa da saldırgan davranıp şiddet uygulaması istismar örneklerini oluşturmaktadır.

Çocuklara yönelik fiziksel istismar, dayak, yanık ve kaza sonucu olmayan yaralanma gibi fiziksel müdahaleler, çocuğun gelişim ve işlevlerinde bozukluğa neden olan ve çocuğa acı veren şiddetin bir türüdür (Ovacık, 2008:11; Kahraman ve Çokamay, 2016:323). Ayrıca hamilelik döneminde annenin aşırı alkol ve uyuşturucu kullanımı, çocukların kasıtlı öldürülmeleri, yakılmaları veya zehirlenmeleri de fiziksel istismar çerçevesinde ele alınmaktadır (Ayan, 2010:261). Bunların yanı sıra, "sallanmış bebek sendromu" denilen, çocuğun beş yaşına kadar hızlıca sallanmasıyla beynin hasar görmesi sonucu oluşan zihinsel sorunların oluşumu da, fiziksel istismar olarak görülmektedir (Tekin, 2011:34). Fiziksel istismar, daha çok cezalandırma, öfke boşaltma ve itaat sağlama amacıyla, çocuğa elle veya aletle vurma, onu itme, sarsma, ısırma, yakma şeklinde görülmektedir (Ovacık, 2008:11).

Her türlü istismarın belirleyici ve anahtar özellikleri arasında, söz konusu davranışın tekrar içermesi, kasıtlı olması, çocuğun psiko-sosyal, fiziksel ve zihinsel gelişimini olumsuz etkilemesi sayılmaktadır (Kahraman ve Çokamay, 2016:324). Uzmanlara göre aile içinde gerçekleşen çocuğa yönelik istismar, bütün genetik hastalıkların toplamından daha fazla insan hayatına zarar vermektedir (Ayan, 2010:94). Söz konusu çocukların yetişkinlik dönemlerinde karşılaştıkları problemler arasında alerji, astım, bronşit, ülser ve hipertansiyon gibi hastalıklar sayılmakta, diğer taraftan travma nedeniyle beyin bölgesinde oluşan hasarların çeşitli işlev bozukluklarına yol açtığı ifade edilmektedir (İbiloğlu, 2012:214).

Basına yansıyan istismar olayları üzerinde yapılan bir araştırma, fiziksel istismarın daha çok 7-12 yaş arası çocuklarda meydana geldiğini, bunu 13-18 yaş grubundaki çocukların izlediğini göstermektedir (Ayan, 2010:218). Başka bir çalışmaya göre, istismar eden annelerin yaklaşık yarısının yaşları henüz 20 ve altında olduğu bildirilmektedir. Bu annelerin çocuklarını dayakla istismar etme oranı % 61,59 düzeyinde bulunmuştur. Aynı araştırmada elde edilen dikkat çekici bir bulgu ise, kocasından dayak ile istismar gören kadınların, çocuklarını dayak ile istismar ettiklerine dairdir ve bu oran % 28,8 düzeyindedir (Ayan, 2010:221). Başka bir araştırmada, çocuklarını istismar eden babaların % 45'inin sabıka kaydı olduğu yönünde bulgular bulunmaktadır. Yine fiziksel istismarın en yüksek olduğu ailelerin, aynı zamanda geçmişte çocuk istismarının en çok gerçekleştiği aileler olduğu görülmektedir (Okumuş, 2014:79). Aynı şekilde, Amerika'da ulusal çapta yapılan ve 6000'den fazla ailenin dâhil edildiği bir araştırmada, ailede erkeklerin karıştığı ihmal ve istismar olaylarının % 50 ile % 70 arasında olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Njambi, 2014:2).

Duygusal istismar, özellikle bebeklere ve küçük çocuklara yönelik yeteri kadar ilgi ve sevginin verilmemesi ile oluşan ve bilimsel çalışmalarla psikolojik hasara uğradıkları tespit edilen istismar çeşididir (Kahraman ve Çokamay, 2016:325; Okumuş, 2014:92). Duygusal istismara aynı zamanda "zihinsel istismar" da denilmektedir. Çocuğun duygusal, sosyal ve kişilik gelişimini olumsuz etkileyen tüm davranışlar bu kapsamda değerlendirilmektedir. Çocuğa değersiz, sevilmeyen ve istenmeyen biri olduğunu hissettiren tekrarlı yaklaşımlar duygusal istismarı oluşturmaktadır. Reddetme, aşağılama, kardeşler arasında ayırım yapma, önemsememe, baskılama, ayırma, yalnız bırakma, korkutma, tehdit etme, yıldırma, suça yöneltme gibi davranışlar, çocuklarda duygusal ezilmelere yol açtığından istismar çerçevesinde görülmektedir (Baygal, 2016:193; Ayan, 2010:270). Duygusal istismarın, oldukça sık yaşanmasına, fiziksel ve cinsel istismara zemin hazırlayan bir yöne sahip olmasına rağmen, diğer istismar çeşitlerinin gölgesinde kalması dolayısıyla fark edilmesi ve kanıtlanması zor istismar türünü oluşturmaktadır (Ovacık, 2008:13).

Çocukların cinsel gelişimine gerekli özenin gösterilmemesi, istismara yönelik tehlikelere karşı korunmaması ya da ilgisiz kalınması, cinsel ihmali oluşturmaktadır (Kahraman ve Çokamay, 2016:325). Cinsel istismar ise, yaşı küçük olan ve psiko-sosyal gelişimini tamamlamayan çocukların yetişkinler tarafından cinsel doyumları için kullanılması durumudur. Ayrıca belirgin bir güç ve kontrole sahip ya da yaş farkı olan bir çocuğun, küçük çocuklar üzerinde cinsel etkiler oluşturması da cinsel istismar kapsamında sayılmaktadır (Ayan, 2010:264; Keser, 2011:10). Alanda yapılan araştırmaların bulguları farklılık arz etse de, cinsel istismarın daha çok kız çocuklarında ortaya çıktığı görülmektedir. Bu çerçevede, 1993 yılında yapılan bir araştırmada, cinsel istismara maruz kalan kız çocuklarının oranı % 58, erkek çocukların oranı ise % 42 bulunmuştur (Ayan, 2010:266).

Cinsel istismar daha karmaşık, ortaya çıkarılması ve doğrulanması zor bir istismar türü olarak görülmektedir. Daha çok okul çağı ve adölesan grubundaki çocuklarda görülen cinsel istismar, beraberinde cinsel örselenmeyi de getirmektedir (Ayan, 2010:268). Uzmanlara göre cinsel istismarla, çocukta fiziksel hasarların yanında önemli duygusal sorunlar da oluşabilmektedir. Cinsel istismara maruz kalan çocuk, kirlenmiş ve damgalanmış bir kimlik geliştirmekte ve istismarcının kötülüğünü içine atmaktadır. Bunların yanında, cinsel istismar söz konusu çocukta, dünyayı ve insanları güvenilmez görmek, hayal kırıklığı yaşamak, sosyal ilişkilerde geri çekilmek gibi sonuçlar doğurmaktadır (Güleç ve Ark., 2012:124). Bu durum, zaman içinde çocuğun kişilik yapısına sirayet edebilmektedir.

Ailedeki cinsel istismarın bir başka ismi olan ensest, aile bireylerinin çocuğa yönelik her türlü aktivitesi şeklinde tanımlanmaktadır (Ayan, 2010:265; Öztürk, 2017:65). Ayrıca çocukların alet edildiği teşhircilik, röntgencilik ve çocuk pornografisi, çocuklara yönelik cinsel istismar örneklerini oluşturmaktadır. 2000 yılında Amerika'da yapılan bir araştırmada, 88.000 çocuktan %10'unun cinsel istismara uğradığı tespit edilmiştir. Araştırmada, cinsel istismar için risk oluşturan faktörler arasında çocuğun bedensel engelli olması, yaşının küçük olması, ebeveynlerden birinin veya ikisinin olmaması gibi hususlar öne çıkmaktadır. Araştırmaya göre cinsiyetin kız olması, istismarın ortaya çıkma riskini 2,5 - 3 kat artırmaktadır (Ovacık, 2008:15).

Duygusal yıkımı yoğun olan cinsel istismarın çocuklarda, farklı sebeplerden dolayı açığa çıkarılması çok zordur. Bilindiği gibi cinsel istismar konularında, toplumsal kültür ekseriyette mağdurun değil, daha çok güçlü olanın yanında durmaktadır. Bu durumun, maruz kalınan istismarın ortaya çıkmasını zorlaştırdığı ve mağduriyetleri arttırdığı söylenebilir. Yerleşik kültürel algılardan dolayı özellikle kız çocuklarının cinsel istismara maruz kalmaları durumunda açığa çıkmasına engel olunması, istismarın uzun süre devam etmesine sebep olmaktadır (Aktaş, 2014:21). Çocuğun psiko-seksüel gelişiminde ve ileriki yaşamının cinsel yakınlaşması üzerinde olumsuz etkiler oluşturan cinsel istismar, çocuklarda cinsel örselenmeye ve cinsiyet özdeşimi kurmada sorunlara neden olmaktadır (Ovacık, 2008:22).

Çocuk ihmali ve istismarının ortaya çıkmasına yol açan nedenler arasında eğitim ve bilinç eksikliği, bireysel özellikler, düşük evlilik kalitesi, tek ebeveyn olma, zayıf ebeveyn-çocuk ilişkisi, ekonomik yetersizlikler, geleneksel değer yargıları, psikolojik sorunlar ve yasal eksiklikler şeklinde saymak mümkündür (Baygal, 2016:192; Ovacık, 2008:18; Ayan, 2010:160). Bunların yanında ebeveynlerin çocukluk döneminde ihmal ve istismara maruz kalmış olmaları, ileride kendi çocuklarına şiddet uygulama konusunda bir risk oluşturmaktadır (Ayan, 2010:199).

Ebeveynlerin çocuklarına karşı istismar edici davranışlarının bir örneği, hatalı olmadıkları durumlarda bile çocuklarını genelleştirilmiş olumsuz duygularla yargılamalarıdır (Aktaş, 2014:146). Herhangi bir kötülük yapmadıkları halde, her an kötü bir şey yapacaklarmış gibi çocuklara muamele göstermek, istismar edici davranıştır. Çocuklarına yönelik geliştirdikleri olumsuz bakış açısı ile ebeveynler, bir nevi çocuklarının şiddet davranışlarına yönelmesine zemin hazırlamaktadırlar. Aynı şekilde çocuklarıyla iletişim kurmaktan kaçınan anne-babaların olumsuz duygularla yüklü olmaları ve içinde bulundukları çalkantılardan dolayı

zaman zaman şiddete yöneldikleri söylenebilir (Aktaş, 2014:144). İletişim kurmak, çocukların karşılaştığı sorunların çözümünde kilit konumda iken, bunu beceremeyen, uygulamada güçlük çeken ailelerin şiddet dilini kullanarak iletişime geçtikleri karşılaşılan durumlardır. Çocuklar ile iletişim kurmakta yetersiz kalmak, istismar etmenin bir biçimidir ve buna maruz kalan çocuklar, genellikle iç dünyalarında yanlış anlamalar yaşayabilmektedirler (Aktaş, 2014:145).

Ailede ihmal ve istismara maruz kalan çocuklar, uyum bozuklukları, kendine güvensizlik, kaygı bozukluğu, çekingenlik, depresyon, alt ıslatma, dışkı kaçırma sorunları yaşamaktadırlar. Ayrıca bu çocuklar, zihinsel sorunlardan kaynaklı veya ruhsal örselenme nedeniyle okulda çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Bu çocukların bilişsel eğilimlerinde olumsuz etkilenmeler söz konusu olmakta ve akademik başarılarında düşme yaşanmaktadır (Kaymak Özmen, 2004:33). Söz konusu çocukların, ailede fiziksel şiddete maruz kalan çocuklardan daha fazla anti-sosyal ve saldırgan oldukları, şiddet davranışlarını daha fazla sergiledikleri, yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur (Avcı ve Güçray, 2010:59).

Özellikle küçük çocukların daha fazla istismar edilme riski altında olmaları, onların şiddet görmedikleri anlamına gelmemektedir. Küçük çocukların yaşları gereği yaşamlarına uygun olmayan, daha çok tehlikeli veya riskli durumda olmaları, onların daha fazla istismara konu olmalarına neden olmaktadır. Buradan hareketle onların suça itilmeleri, çalıştırılmaları, sokaklarda başıboş olmaları, suiistimal edilmeleri istismara açık birer risk unsuru oluşturmaktadır. Bu sebeple Unicef, koruyucu önlemlerin alınmaması durumunda çocukların istismar edilmeye açık koşullarda büyüyeceği tehlikesine dikkat çekmektedir. Örneğin, aşıları tam olsa bile, istismar edilmeye ve şiddet görmeye uygun ortamda kalan çocuğun sağlık hakkından faydalanmamaktadır.

Literatürde teorik olarak ele alınan birçok çalışmada, aile içinde şiddete maruz kalan çocukların başarı gösteremediklerine yönelik sebepler ortaya konulmuştur. Örneğin bu yaklaşımlardan birine göre, ailesinde şiddete maruz kalan veya tanıklık eden çocuklar okula devam etseler dahi genellikle diğer çocuklarla iletişime geçmekten kaçınmakta ve olumlu iletişim kurmakta sorun yaşamaktadırlar (İbiloğlu, 2012:208). Araştırmalarda, çocuklarının yanında her zaman şiddetli tartışmaya giren ve kavga eden ebeveynlerin olduğu ailelere mensup çocukların % 74'ünün, anne-babalarının bazen kavga ettiklerini beyan edenlerin % 69,7'sinin derslerinde başarısız olduğu ortaya konulmuştur. Buna mukabil, çocuklarının yanında tartışmaya girmeyen ve kavga etmeyen yetişkinlerden oluşan ailelerin çocukları ise % 68,1 oranında başarılı oldukları saptanmıştır (Arslan, 2008:82).

Sonuç:

Aile, insanoğlunun ilk gününden itibaren içinde varlığını sürdürdüğü, belirli yapı ve ilişki biçimleriyle yaşatıldığı bir kurumdur. Neslin sürdürülmesinde, bireylerin mutlu ve huzurlu olmalarında önemli bir yer tutan aile, aynı zamanda insanın kişisel bütünlüğünün tehlikeye girebildiği, daha küçük yaşlarında şiddetin farklı türlerine maruz kalabildiği bir ocaktır da. Çoğunlukla çocukluk döneminde ailedeki yetişkinlerden öğrenilen bir davranış ve eylem olarak şiddet, kültürel bir döngü şeklinde sonraki nesillere taşınabilmektedir. Ailede çocuklara yönelik şiddet, esasen bu döngünün bir yansımasıdır.

Ailede çocuklara yönelik şiddet türleri arasında fiziksel ve sözel şiddet, literatür bulgularından hareketle yüksek oranlarda olduğu görülmektedir. Ancak kalıcı sonuçları bırakması bakımından dikkat çekilen cinsel şiddetin düzeyi, eylemin gizlilik içermesi nedeniyle, net olarak tespit edilememektedir. Ebeveynlerden çocuklara yönelen bir şiddet gerçeği olduğu kardeşlerin birbirlerine uyguladığı bir şiddet te söz konusudur. Küçük yaşlardaki çocuklara yönelik ihmal ve istismar ise çoğunlukla ebeveynlerden kaynaklı oluşan, bazı durumlarda etkileri kalıcı hale gelen davranış veya eylemlerdir. Aile içi şiddete maruz kalan çocuklar ileriki hayatlarında ruhsal yönden sorunlar yaşamakta, kendilerini ifade etmede güçlük çekmekte, akademik başarı göstermede yetersiz kalmaktadırlar.

Kaynakça

Akın, M., (2013), "Aile İçi Şiddet", İÜHFM, C.LXXI, Sayı:1, ss.27-42

Aktaş, A. M., (2014), Aile İçi Şiddet: Kadının ve Çocuğun Korunması, Elma Yayınevi, Ankara

Arslan, S. (2008). Ailenin İlköğretim II. Kademe Öğrencilerinin Okul Başarısı Üzerindeki Etkisi: Ümraniye İçesi Örneği. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Avcı, R.; Güçray, S. S., (2010), "Şiddet Davranışı Gösteren ve Göstermeyen Ergenlerin Ailelerinin Aile İşlevleri, Aile Bireylerine İlişkin Problemler, Öfke ve Öfke İfade Tarzları Açısından İncelenmesi", Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi, Kış-2010, ss.45-76.

Ayan, S. (2010). Aile ve Şiddet, Aile İçinde Çocuğa Yönelik Şiddet. Ankara: Ütopya Yayınevi

Aygen, M. & Açık, Y. (2014). Elazığ ilinde gençlerde şiddete başvurma ya da maruz kalma sıklığı, etkileyen faktörler ve öfke ile ilişkisi, Kocaeli Tıp Dergisi 2014; 3:8-17.

Baygal, A. (2016). Şiddetin Aile İçi Görünümleri. Nurşen Adak (Ed.), Değişen Toplumda Değişen Aile içinde (s.177-199). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Bulut, M. (2010). Şiddet ve Çocuk. Ankara: Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti.

Engström, G. (2013). Aile İçi Şiddet: Çaresi Ne?. İstanbul: Dönence Basım ve Yayın Hizmetleri

Güleç, H.; Topaloğlu, M.; Ünsal, D.; Altıntaş, M. (2012), "Bir Kısır Döngü Olarak Şiddet", Psikiyatri Güncel Yaklaşımlar,2012 4 (1), ss.112-137.

İbiloğlu, A. O. (2012). Aile İçi Şiddet. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, Cilt:4, Sayı:2, 204-222.

Kahraman, M. S., Çokamay, G. (2016). Aile İçi Şiddet ve Çocuklar Üzerindeki Etkileri: Temel Kavramlar, Güvenlik Planı Hazırlama ve Alternatif Tedavi Model Örnekleri. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar. 2016:8. İnternet üzerinden 07.01.2018 tarihinde http://www.cappsy.org adresinden erişildi.

Kanchiputu, P. G.; Mwale, M., (2016), "Effects of Domestic Violence on Children's Education: The Case Study of Mpemba, in Blantyre District [Malawi]", Journal of Psychological Abnormalities, Volume:5, Issue:2, p.2-5.

Kanuri, M. C. (2009). Domestic Violence And Its Influence On Pupils Academic Performance And School Participation: A Case Study Of Kiandutu Slum – Thika Municipality-Kenya. A Thesis Submitted to the Graduate School in Partial Fulfilment of the Requirements for the Award of the degree of Master of Education in Guidance and Counselling of Egerton University.

Kaymak Özmen, S. (2004). Aile İçinde Öfke ve Saldırganlığın Yansımaları. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Cilt:37, Sayı:2, 27-39.

Keser, İ. (2011). Çocuk Cinsel İstismarı; Diyarbakır Örneği. Ankara: Karahan Kitabevi.

Kılıç, M., (2016), Gençlik, Şiddet ve Serbest Zaman, Doğu Kütüphanesi Yayınevi, İstanbul.

Kızmaz, Z. (2013). Modernleşme ve Suç: Kuramsal Açıdan Bir Bakış. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 23, Sayı: 1, 229-240.

Mayda, A. S., Karaçor, K., Erdem, G. U., Kırca, N., Urgan,U. (2006). Öğrencilerin Üniversite Giriş Puanları İle Aile İçi Şiddete Maruz Kalmaları Arasındaki İlişki ve Şiddete Karşı Tutumları. TAF Preventive Medicine Bulletin, 5(3), 176-186.

Njambi, N. D. (2014). Effects Of Domestic Violence On Academic Performance Of Public Secondary Schools: A Case Of Muguga Location, Kiambu County, The University Of Nairobi.

Odman, M. T., Odman, L. (2017). Erkekler de Şiddet Mağduru, Adana: Karahan Kitabevi. Okumuş, E. (2014). Doğamızdaki Şiddet. İstanbul: Siyah Beyaz Yayınları.

Okumuş, E. (2014). Doğamızdaki Şiddet. İstanbul: Siyah Beyaz Yayınları

Ovacık, A. C., (2008), Aile İçi Şiddetin Erkek Çocuğun Şiddet İçeren Suç İşleme Davranışına Etileri, (İstanbul Üniversitesi Adli Tıp enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2008.

Öztürk, E. (2017). Türkiye'de Aile İçi Şiddet, Ankara: Gece Kitaplığı.

Page, A. Z.; İnce, M., (2008), "Aile İçi Şiddet Konusunda Bir Derleme", Türk Psikoloji Yazıları, Aralık, Cilt:11, Sayı:22, ss.81-94.

Polat, O. (2017). Şiddet. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Sevim, Y., Ataş, S. (2015). Üniversite Gençlerinde Şiddet Eğilimliliği ve Öğrencilerin Aile İçi Şiddete Bakış Açıları. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 1, 285-301.

Solak, A., (2010), Aile ve Şiddet, Hegem Yayınları:29, Ankara.

Şahin, F., Beyazova, U. (2001). Çocuğun Şiddetten Korunma Hakkı. Milli Eğitim Dergisi, Sayı:151. İnternet üzerinden 02.02.2018 tarihinde http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/milli_egitim_dergisi/151/sahin_beyazova.htm adresinden erişildi.

Şenol, D., Mazman, İ. (2014). Çocuğa Uygulanan Şiddet: Türkiye Özelinde Sosyolojik Bir Yaklaşım. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 16 (26), 11-17.

Tekin, Ü. (2011). Şiddet. Ankara: Orient Yayınları.

Türkiye'de Aspir Bitkisinin İklim Üstünlüğüne Dayalı Üretim Alanlarının Belirlenmesi

Sevda Coşkun [1] ***& Muhammet Öztekinci*** [2] ***& Sıracettin Gözalan*** [3]

[1] Doç. Dr., Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü
[2] Dr.
[3] Dr.

Giriş

Ülkemizde farklı ekolojik ortamların bulunması ekosistem çeşitliliğini de birlikte getirmektedir. Doğal ortam özellikleri zengin olan ülkemiz kültür altına alınan bitkilerde de ürün desen yelpazesi oldukça geniştir. Buna göre, Türkiye'nin gelecek planları içerisinde tarımsal üretim girdisi tüketimden daha çok olması ve kendi kendine yetebilen ülkeler arasında yer almaya devam edebilmesi çok önemli bir stratejidir. Bu nedenle ithalatı yapılan tarımsal ürünlerin ülkemizin hangi yörelerinde yetişme potansiyeline sahip olduğunun tespiti, ülke ekonomisine girdi sağlayarak ülke cari açığının azalmasına bir nebze katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Belirtilen düşünceden hareketle ülkemiz çeşitli yağ bitkilerinin yetiştirilmesine sahip olmasına rağmen yağ bitkilerinin yetiştirilmek yerine ithal edilme yoluna gidilmesi yağ bitkisi yetiştiriciliğinin önemsenmediğini ya da planlamada gözden kaçırıldığını göstermektedir. Ancak bu durum sorunu çözmemekte ve her yıl yağ sıkıntısı artmakta arz-talep dengesizliği ürünün piyasada pahalıya yer bulmasını sağlamaktadır. Yaşanan sorunun giderilmesi için ülkemiz koşullarında yetiştirilebilecek bütün kültür altındaki yağlı tohumlu bitkiler çok yönlü bir program dahilinde çalışılmalıdır.

Türkiye'de üretilen en yaygın bitkisel yağ hammaddesi **ayçiçeği** (*Helianthus annuus* L.) ile **mısır**dır (*Zea mays* L.). Bunların dışında **zeytin** (*Olea europaea* L.), **fındık (***Corylus sp*.), **kanola**/kolza (*Brassica napus* L.), **soya** (*Glycine max.* L.) ve **aspir** (*Carthamus tinctorius* L.) diğer yaygın yağ bitkileri olarak öne çıkmakla birlikte **susam** (*Sesamum indicum* L.), **keten** (*Linum usitatissimum* L.), **ketencik** (*Camelina sativa* L. Crantz.), **haşhaş** (*Papaver somniferum* L.), **kenevir** (*Cannabis sativa* L.), **yer fıstığı** (*Arachis hypogaea* L.) ve **çiğit** (pamuk) (*Gossypium hirsitum* L.) bu grupta yer almaktadır (Günal, 2001; Arıoğlu, 2016). Görüldüğü üzere ülkemizin doğal ortam koşulları pek çok yağlı tohumluların üretimine uygundur (Tablo 1). Buna rağmen Pandemi sürecine ek olarak Rusya-Ukrayna savaşı nedeniyle ülkede bitkisel yağ fiyatlarında diğer tarımsal ürünlerden belirgin olarak ayrışan fiyat artışı meydana gelmiş, gıda arz güvenliğinde tehdit unsuru oluşturmaya başlamıştır. Bu durum temel tüketim ürünlerinde yurtiçi yeterliliğin önemini artırmıştır. Ancak yağlı tohumlu bitki üretiminde üretim alanlarının su potansiyeli önemli bir kriter olarak öne çıkmaktadır. Nitekim bu türlerin büyük çoğunluğunda suya olan ihtiyaç fazladır. Bu yüzden yetersiz yağışlar nedeniyle sulama gereksinimi çoktur.

Türkiye'de tarla tarımında üretimi yapılan ve yağlık olarak yararlanılabilen yaygın türlerin üretim bilgileri tablo 1'de verilmiştir. TÜİK veri tabanında ketencik bitkisinin verileri yer almadığından üretim bilgisi eklenmemiştir.

Tablo 7. Türkiye'de yağlı tohumlu bitki üretimi

Türler	Yıl	Ekili alan (da)	Hasat alanı (da)	Verim (da/kg)	Üretim (ton)
Aspir Tohumu	2020	151150	151141	141	21325
	2021	145882	144522	112	16200
	2022	262375	262344	114	30000
	2023	321298	321298	121	39000
Ayçiçeği Tohumu (Yağlık)	2020	6508696	6503947	292	1900000
	2021	8113116	8109590	273	2215000
	2022	9005177	8992542	261	2350000
	2023	8646679	8646279	227	1960000
Haşhaş Tohumu	2020	461252	350122	59	20542
	2021	516721	418921	50	21037
	2022	411591	265012	46	12240
	2023	222549	202747	39	7922
Kanola veya Kolza Tohumu	2020	349891	349891	347	121542
	2021	376017	376016	372	140000
	2022	411455	410805	365	150000
	2023	322910	322890	372	120000
Kenevir Tohumu	2020	4252	4241	64	273
	2021	317	317	63	20
	2022	1963	1943	82	159
	2023	3923	3923	83	327
Keten Tohumu	2021	10	10	100	1
	2022	95	95	84	8
	2023	245	245	131	32
Mısır	2020	6916324	6905531	941	6500000
	2021	7582370	7580318	890	6750000
	2022	9118849	9114988	933	8500000
	2023	9580171	9572618	940	9000000
Pamuk Çekirdeği (Çiğit)	2020	3592200	3592200	296	1064189
	2021	4322790	4322790	312	1350000
	2022	5731613	5732233	288	1650000
	2023	4774384	4774378	264	1260000
Soya Fasulyesi	2020	351343	351343	442	155225
	2021	438917	438852	415	182000
	2022	380090	380090	408	155000
	2023	326840	326840	421	137500
Susam Tohumu	2020	256663	255140	73	18648
	2021	254862	252491	70	17657
	2022	242857	242851	72	17366
	2023	220205	218204	74	16190
Yerfıstığı (Kabuklu)	2020	547747	547747	394	215927
	2021	579192	579192	404	234167
	2022	457016	457015	408	186340
	2023	460098	460097	402	185137

Kaynak: TÜİK, 2024: Erişim Tarihi: 30.07.2024.

Çalışmada; Türkiye'nin su potansiyeli dikkate alınarak ülkenin yağ ihtiyacının karşılanmasına katkı sağlayacağı düşünülen aspir bitkisinin iklim üstünlüğüne dayalı üretim alanlarının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Türkiye'de üretimi oldukça az olan aspir, diğer yağ bitkilerinin yetiştirilmesine uygun olmayan tarım arazilerinde de yetişen bir özelliğe sahiptir. Aspir, kurak bölgelerde tercih edilen

alternatif ürünler arasında ilk sırada gelmektedir. Bitkinin mahsul verimini etkileyen önemli faktörler tarımsal uygulamalar ve bitkinin kullanılan çeşitleridir. Aspir bitkisinin temel yetime ortamı ve ekolojik özellikleri aşağıda verilmiştir.

Composiate familyasından olan aspir bitkisinin (*Carthamus tinctorius* L.) Anadolu'da yünlü aspir (*Carthamus lanatus* L.) olarak bilinen bir türü doğal olarak yetişir (Günal, 2001). Türkiye'de yapılan bazı denemelerde yaklaşık 150 cm kadar boylanabildiği görülen (Hatipoğlu, Arslan, Karakuş ve Köse, 2012) aspir, genellikle 100 cm kadar boya ulaşan (Günal, 2001; Babaoğlu, 2007), kazık köklü, tek yıllık otsu bir bitkidir. Fazla dallanma özelliği gösterir. Sapsız olan yaprakları dar ve uzun, kenarları ince dişlidir. 2-2,5 cm çapında bir tabla üzerinde oluşan çiçekler sarı, kırmızımsı veya turuncu renklidir. Tabla üzerinde oluşan meyveleri beyaz renkli, küçük ve sert özelliktedir (Günal, 2001; Babaoğlu, 2007; İlkdoğan, 2012). Kazık kökleri edafik faktörlere bağlı olarak yaklaşık 3 m kadar derine ulaşabilmektedir. Yazlık ve kışlık ekimi yapılır, yazlık ekimde 110-140 gün arasında hasat olgunluğuna ulaşabilmektedir (Babaoğlu, 2007; İlkdoğan, 2012).

Aspir, kuraklığa dayanıklı bir tür olmakla birlikte sulu tarımda verim artışı gözlenen bir türdür. Ancak derin kazık kökleri sayesinde toprağa güçlü tutunmaktadır. Dolayısıyla rüzgâra karşı dirençli ve üretimi bulunan diğer türlere göre daha düşük su isteğine sahiptir. Ayrıca kuraklığın yaşandığı dönemlerde diğer çoğu yağlık otsu türlere göre üstün kök sistemi sayesinde derinlerde bulunan toprak suyu ve neminden beslenerek gelişimini sürdürebilmektedir. Çiçeklenme ve meyve döneminde ışık ihtiyacı artmakta su ihtiyacı azalmaktadır. Su ihtiyacı çiçeklenme döneminden önce yani filizlenerek sapa kalkma döneminde daha fazladır. Toprak isteği açısından kanaatkâr bir tür olmakla birlikte geçirimli ve kireçli topraklarda iyi gelişim gösterir. Yağış ve nemin çok yüksek olduğu bölgeler, tohum tutmada azalma ve yaprakta, kökte hastalıklar meydana getirdiği de bilinmektedir (Bayramin, 2006).

Aspir tohumlarının ekiminde tohum derinliği önemlidir. Tohumlar yüzlek ekimde daha iyi filizlenmektedir. Bu nedenle tohum derinliği 5 cm'yi geçmemelidir. Tohum hacimlerine bağlı olmakla birlikte dekara atılacak tohum miktarı 5 kg'ın altındadır. Tohumların optimum çimlenme sıcaklığının 15-16 °C olduğu görülmüştür. Bu sıcaklılarda 1-2 hafta içinde tohumlar çimlenerek toprak yüzeyine çıkmaktadır. Çimlenme 4-5 °C sıcaklık ortamlarında da gerçekleşebildiği ancak çıkışların 2-3 hafta kadar uzadığı bilinmektedir. Genç filizler türlere göre değişmekle birlikte yaklaşık -10 °C'ye kadar dayanabilir. Sapa kalktığı dönemde ise dondan zarar görmektedir. Bitkinin sapa kalkma döneminden önce yavaş geliştiği bu nedenle gerekli olması halinde yabancı ot mücadelesinin yapılması bit-

kinin gelişimi açısından önemlidir. Tane veriminde sapa kalkma dönemi ve çiçeklenmeden önceki dönem belirleyici olmaktadır. Bu dönemde toprakta yeterli su ve nem bulunmazsa verimi artırmak amacıyla sulamaya gerek duyulur. Çiçeklenme döneminde dona karşı hassaslaşır. Sapa kalktıktan sonra bitkilerin yüksek sıcaklıklara karşı direnci yüksektir. 40-45 °C'ye kadar sıcaklardan etkilenmezler. Hasat, çiçeklenmeden yaklaşık 4-5 hafta sonraya denk gelmektedir (Babaoğlu, 2007).

Materyal ve Yöntem

Araştırma konusuyla ilgili alan-yazında yapılmış çalışmalardan yararlanılmıştır. Türkiye'nin güncel yıllık ortalama sıcaklık ve yağış haritasının üretilmesinde yararlanılan veriler açık erişimi bulunan worldclim (https://www.worldclim.org /data/ worldclim21.html) sitesinde yer alan biyoklimatik verileridir. Gelecek iklim tahminlerine yönelik haritaların hazırlanması için CMIP6 sistemindeki IPSL-CM6A-LR (https://www.worldclim.org/data/cmip6/cmip6_clim30s.html) modelleme verilerinden kötümser senaryo olan ssp585 çıktılarından yararlanılmıştır. Kötümser senaryonun tercih edilmesindeki amaç ülkenin her koşulda en kötüye hazır olma zorunluluğu bulunmasından kaynaklanmaktadır. 2021-2040, 2041-2060, 2061-2080 ve 2081-2100 yıllarının ortalamaları için 20 yıllık periyotlar halinde verilere ulaşmak mümkündür.

Çalışmada kullanılan havza sınırlarında DSİ tarafından paylaşılan sınırlar dikkate alınmıştır. Havza bazlı kişi başına düşen su miktarları verisi Su Kaynakları Yönetimi ve Güvenliği Özel İhtisas Komisyonu Raporu (2018)'ndan elde edilmiştir. Bu verilerden yararlanarak Türkiye ölçeğinde iklim değişkenlerini gösteren haritalar, Coğrafi Bilgi Sistemleri (GIS) yazılımı olan ArcMap aracılığıyla üretilmiştir. Çalışmada yağlı tohumlu bitkilerin üretim istatistiklerine ait veriler Türkiye İstatistik Kurumu (https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr) tarafından paylaşılan bitkisel üretim istatistiklerinden yararlanılmıştır.

Worldclim veri setlerinden yararlanarak üretilen iklim elemanlarını yansıtan haritalar (Yıllık ortalama sıcaklık ve yıllık toplam yağış) ile havza bazlı kişi başına düşen yıllık su potansiyeli dikkate alınarak su kaynaklarının korunması amacıyla sulu tarımdan uzak durulması gereken alanların sınırları çakıştırılmıştır. Bu alanlarda sıcaklık ve yağış koşullarına göre oluşturulan iklim dağılış sınırı aspir üretimi için önerilen doğal sınırlar olarak sunulmuştur. Elde edilen veriler coğrafi bilgi sistemleri (GIS) yazılımında Ağırlıklı Çakıştırma (Weighted Owerlay) Yöntemiyle analiz edilerek sonuca ulaşılmıştır. Analizde kullanılan kriterlerin etki ve ağırlık değerleri tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 8. Ağırlıklı Çakıştırma Analizinde Kullanılan Kriterlerin Etki ve Ağırlık Değerleri

Kriterler	Alt Kriterler	Etki Değeri	Ağırlık Değeri (%)
Havzalar (DSİ)	Asi Havzası	5	**45**
	Küçük Menderes Havzası		
	Akarçay Havzası		
	Marmara Havzası		
	Sakarya Havzası		
	Burdur Havzası	4	
	Büyük Menderes Havzası		
	Gediz Havzası		
	Konya Kapalı Havzası		
	Susurluk Havzası		
	Yeşilırmak Havzası		
	Kızılırmak Havzası		
	Meriç-Erhene Havzası		
	Doğu Akdeniz Havzası	3	
	Ceyhan Havzası		
	Van Gölü Havzası		
	Kuzey Ege Havzası		
	Batı Akdeniz Havzası	2	
	Antalya Havzası		
	Seyhan Havzası		
	Fırat-Dicle Havzası		
	Doğu Karadeniz Havzası		
	Aras Havzası		
	Batı Karadeniz Havzası		
	Çoruh Havzası	1	
Yağış (mm)	>1000	5	**30**
	600-1000	4	
	450-600	3	
	350-450	2	
	246-350	1	
Sıcaklık (°C)	18-20,1	5	**25**
	14-18	4	
	10-14	3	
	5-10	2	
	(-7,6)-5	1	

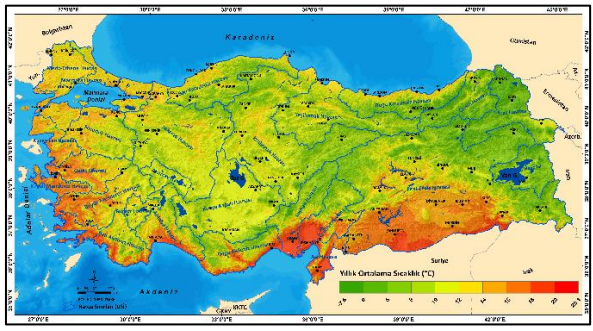
Bulgular

Araştırmada bitkisel yağlarda arz güvenliğinin sağlanması ve su kaynaklarının verimli kullanılması olmak üzere iki temel konu odağında çalışma ele alınmıştır. Bitkisel yağlarda arz güvenliğinin su kaynaklarını verimli kullanarak sağlanmasının temel yolu, yurtiçi yağlık tohumlu bitki üretimindeki yeterliliğin ülkenin doğal ortam özellikleri dikkate alınarak su potansiyeline uygun tür seçiminden geçmektedir. Bu kapsamda Türkiye genelinde tarla tarımının yaygın olduğu sahalar önemli ölçüde su fakiri veya su kısıtı konumunda olan kuru tarım alanlarıdır. Gıda güvenliğini sağlamak amacıyla daha temel bir ihtiyaç olan içme suyu kaynaklarının sulama amaçlı tüketilmesi doğru bir seçenek olarak görülmemektedir. Bu nedenle üretim periyodu boyunca kurak şartların hüküm sürdüğü ve su kısıtı bulunan sahalarda kuraklığa dayanıklı, su ihtiyacı düşük olan türlerin üretimi su kaynaklarının verimli kullanımı ve araziden yararlanma adına daha sürdürülebilir bir tercihtir. Yağlı tohumlu bitkilerin ekolojik istekleri incelendiğinde kuraklığa dayanıklı olması ve diğer türlere göre daha az su ihtiyacı nedeniyle aspir avantajlı konumda görülmektedir.

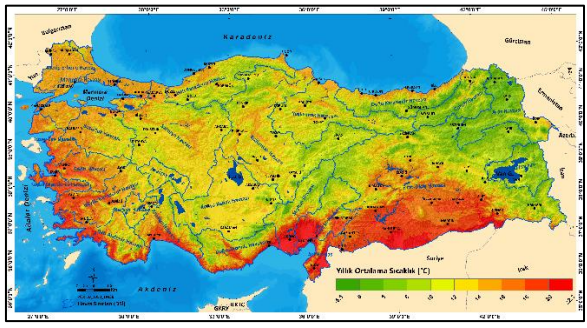
Sıcaklık

Worldclim verilerine göre Türkiye'de güncel durumda yıllık ortalama sıcaklıklar -7,6 ile 20,1 °C arasında değişmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi, Kuzey Anadolu Dağlarının Düzce doğusunda kalan kısmı ile İç Anadolu'yu çevreleyen dağlık kütlelerin yüksek kesimlerinde sıcaklık ortalamaları düşüktür. Buna karşın, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Akdeniz Bölgesi'nin kıyı kuşağı ile Ege Bölgesi'nin depresyon sahalarında sıcaklık değerleri 16 °C'nin üzerinde seyretmektedir. Ancak güncel durumda 20 °C'nin üzerinde sıcaklık ortalamasına sahip alanlar oldukça sınırlıdır (Harita 1). Modelleme verileri dikkate alındığında Türkiye'de yıllık ortalama sıcaklık verilerinde önemli artışların yaşanacağı simüle edilmiştir. 2021-2040 periyodunda Türkiye'de sıcaklık ortalamalarının -5,5 ile 22,3 °C arasında ölçümleneceği öngörülmektedir (Harita 2). Buna göre gelecek 20 yıl içerisinde yaklaşık 2 °C'lik bir sıcaklık artışı söz konusudur. Senaryo çıktılarına göre artış eğiliminin gelecek periyotlarda daha şiddetlenmesi beklenmektedir. 2041-2060 periyodunda sıcaklıkların -4,1 ile 24 °C arasında gerçekleşeceği tahmin edilmektedir (Harita 3). Günümüz koşullarına göre beklenen değişim 3,5 °C'dir. 2061-2080 periyodunda en sıcak alanlarda ölçümlenmesi beklenen yıllık ortalama sıcaklık değeri 26 °C'ye ulaşacağı öngörülmektedir (Harita 4). Öngörülen değişim ise 5,3 °C'ye karşılık gelmektedir. 2081-2090 periyodunda ise en sıcak alanlarda ölçümlenmesi beklenen yıllık ortalama sıcaklık değeri 28,6 °C'yi

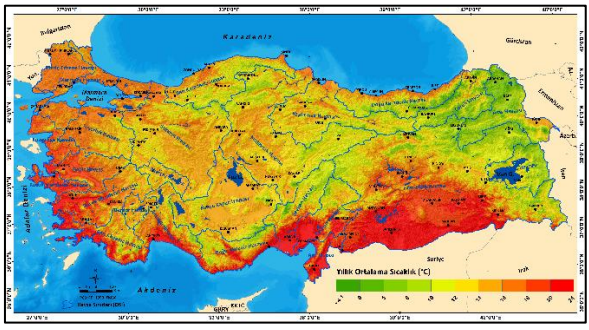
bulabileceği tahmin edilmektedir (Harita 5). Günümüz koşullarına göre ise değişim 7,7 °C'ye ulaşacağı hesaplanmıştır. Bu durum, Türkiye'nin önemli bir bölümünde tropikal bir iklime hazırlıklı olunmasını işaret etmektedir.

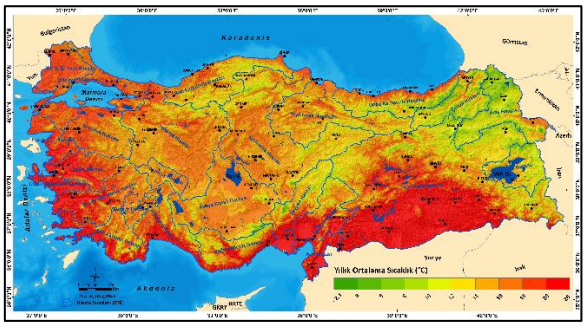
Harita 1. Türkiye Yıllık Ortalama Sıcaklık Haritası

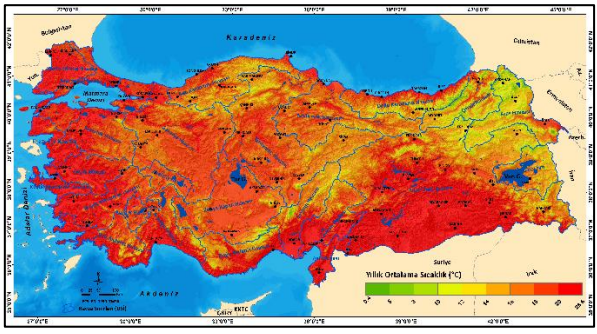
Harita 2. 2021-2040 Dönemi Yıllık Ortalama Sıcaklık Haritası

Harita 3. 2041-2060 Dönemi Yıllık Ortalama Sıcaklık Haritası

Harita 4. 2061-2080 Dönemi Yıllık Ortalama Sıcaklık Haritası

Harita 5. 2081-2100 Dönemi Yıllık Ortalama Sıcaklık Haritası

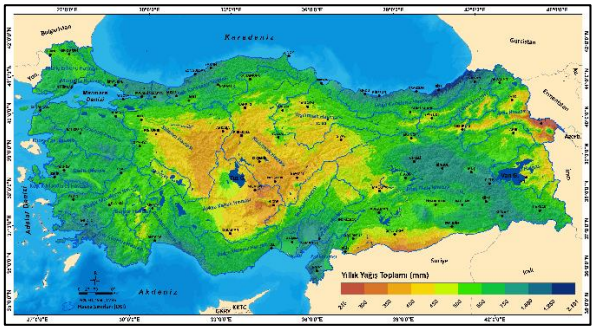
Güncel ve gelecek periyotlarda öngörülen yıllık ortalama sıcaklık değerlerinin Türkiye yüz ölçümüne göre oransal değişimi Tablo 2'de verilmiştir. Tüm periyotlarda sıcaklık grupları sabit tutulmuştur. Günümüzde 20 °C'nin üzerinde yıllık sıcaklık değerlerinin gerçekleştiği alanlar Türkiye'nin yalnızca %0,0001'ine karşılık gelmektedir. Ancak bu oran 2100'e kadar devasa bir boyuta ulaşarak %29,6'olması beklenmektedir. Günümüzde Cizre civarında yaşanılan sıcaklık koşullarının Türkiye'nin yaklaşık 1/3'üne yayılması anlamına gelmektedir.

Tablo 9. Zaman Serisinde (Günümüz-2100) Sıcaklık Gruplarının Türkiye'deki Alansal Değişimi

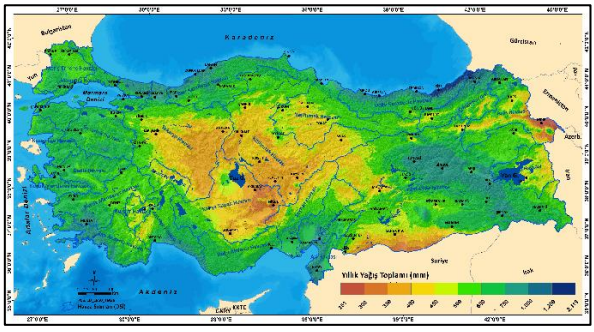
Sıcaklık (°C)	Güncel	2021-2040	2041-60	2061-2080	2081-2100
<0	0,11	0,01	0,003	0,001	-
0-5	6,3	1,8	0,56	0,07	0,003
5-8	16,0	7,8	4,0	1,2	0,14
8-10	17,6	12,4	7,5	3,4	0,76
10-12	24,8	18,5	14,1	8,0	2,7
12-14	15,5	25,1	21,3	14,8	6,5
14-16	8,6	15,7	22,8	22,9	13,6
16-18	7,6	7,7	13,1	22,7	20,5
18-20	3,4	7,8	7,7	11,0	26,2
>20	0,0001	3,2	9,0	15,9	29,6
Toplam	100	100	100	100	100

Yağış

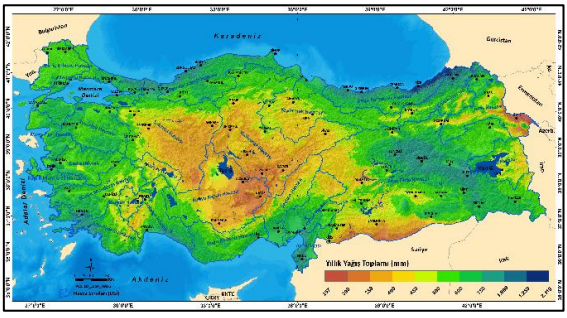
Türkiye ölçeğinde, Worldclim sitesinde yer alan biyoklimatik veriler arasında yer alan yağış (bio12) değerlerine göre oluşturulan yıllık toplam yağış haritasına göre yağışların 246 ile 2101 mm arasında değiştiği görülmektedir. Yağışın dağılımı incelendiğine Kilis, Şanlıurfa, Mardin hattının güneyi, Iğdır civarı ile İç Anadolu Bölgesi'nin önemli bir bölümünde 450 mm'nin altında yağış gerçekleşmektedir. Ordu'dan itibaren Karadeniz Bölgesinin kıyı kuşağı (Trabzon hariç), Muğla güneyi, Antalya doğusu, Nur Dağları'nın güney kesiminde Akdeniz'e bakan yamaçlarda yağış miktarı 1000 mm'nin üzerine çıkmaktadır. Maksimum yağış toplamına ise Rize civarında (2101 mm) ulaşılmaktadır (Harita 6). Türkiye ortalamasının 591,4 mm olduğu hesaplanmıştır. 20 yıllık periyotlar halinde 2021-2040, 2041-2060, 2061-2080 ve 2081-2100 yıllarının yağış toplamlarını gösteren haritalar incelendiğinde Türkiye'de minimum ve maksimum değerlerde önemli bir değişikliğin beklenmediği görülmektedir. Ancak yağış gruplarının alansal dağılışlarında önemli değişiklikler öngörülmektedir. Olası değişimlerin yağış değerlerinde azalma eğilimli olması tahmin edilmektedir. Her bir periyotta bir önceki periyota göre düşük olan yağış gruplarının alansal dağılışlarında ciddi genişlemeler beklenmektedir (Harita 7-10).

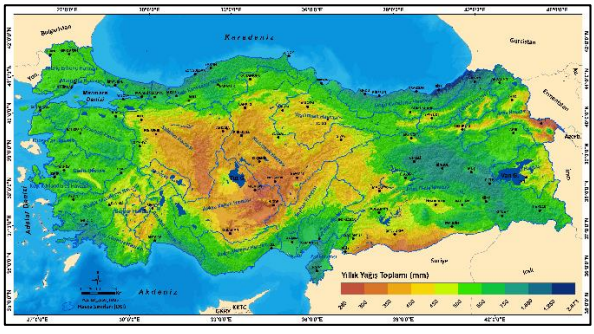
Harita 6. Türkiye Yıllık Toplam Yağış Haritası

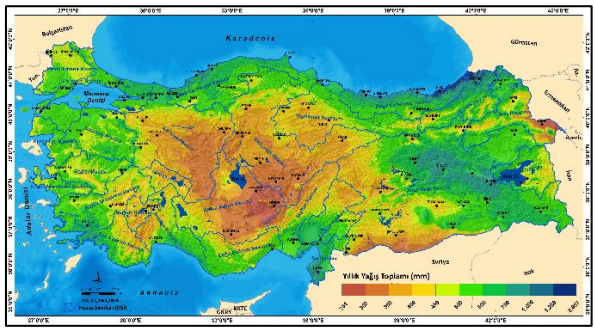
Harita 7. 2021-2040 Dönemi Yıllık Toplam Yağış Haritası

Harita 8. 2041-2060 Dönemi Yıllık Toplam Yağış Haritası

Harita 9. 2061-2080 Dönemi Yıllık Toplam Yağış Haritası

Harita 10. 2081-2100 Dönemi Yıllık Toplam Yağış Haritası

Türkiye'de güncel ve gelecek periyotlarda öngörülen yağış miktarlarının Türkiye yüz ölçümüne göre oransal değişimi Tablo 3'te verilmiştir. Tahmin edilen değişimin daha anlaşılır olarak görselleştirilmesi amacıyla tüm periyotlarda yağış grupları sabit tutulmuştur. Buna göre günümüzde Türkiye'nin yalnızca %0,55'ine 300-350 mm arası yağış düşerken 2100'de bu oranın %7,7'ye ulaşması beklenmektedir. Günümüzde 300 mm'nin altında yağış alan sahalar %0,19 civarındayken 2100'e kadar bu alanların yaklaşık 7 kat büyüyebileceği tahmin edilmektedir. Model çıktılarının olası gerçekleşmesi halinde Türkiye'de su kıtlığının yaşanması kaçınılmaz görünmektedir.

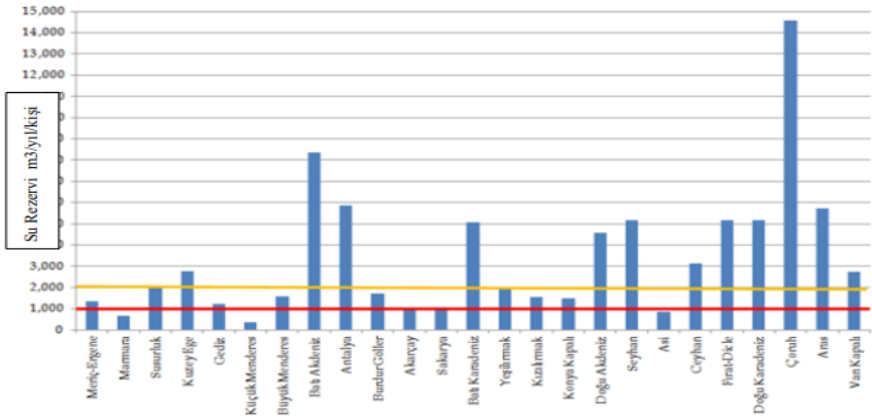
Tablo 10. Zaman Serisinde (Günümüz-2100) Yağış Gruplarının Türkiye'deki Alansal Değişimi

Yağış (mm)	Güncel	2021-2040	2041-2060	2061-2080	2081-2100
<300	0,19	0,18	0,24	0,50	1,4
300-350	0,55	1,1	2,6	4,2	7,7
350-400	5,7	7,2	9,9	10,8	12,9
400-450	12,3	12,3	12,4	12,3	14,6
450-500	11,1	11,8	13,6	13,9	16,7
500-600	24,7	26,4	28,7	30,6	27,3
600-750	31,8	30,1	24,6	20,3	14,5
750-1000	12,5	10,1	7,3	6,8	4,5
1000-1250	0,86	0,53	0,40	0,33	0,28
>1250	0,27	0,27	0,27	0,25	0,24
Toplam	100	100	100	100	100

Türkiye'nin Su Potansiyeli

Türkiye'nin su zengini olmayan, aksine yıllık düzeyde ülkemizde kişi başına düşen 1500 m^3 kullanılabilir su miktarı ile su kısıtı bulunan ülkeler arasında yer aldığı bilinmektedir. Bu değerler Devlet Su İşleri (DSİ) tarafından yönetsel açıdan belirlenen akarsu havzalarında değişmektedir. Marmara, Küçük Menderes,

Akarçay, Sakarya, Asi havzaları su fakiri kategorisindeyken Ergene, Susurluk, Gediz, Büyük Menderes, Göller yöresi, Yeşilırmak, Kızılırmak ve Konya Kapalı Havzası su kısıtı konumundadır (Şekil 1). Ayrıca 2023 yılında Türkiye'de toplam kullanılabilir suyun %64'ünün tarımsal sulama amaçlı tüketilmesi tahmin edilmektedir (Su Kaynakları Yönetimi ve Güvenliği Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2018). Bu durum gıda arz güvenliğinin sağlanması yanında en önemli doğal kaynaklardan biri olan tatlı suyun verimli kullanımını destekleyecek üretim modellerinin geliştirilmesi ve yönelimini zorunluluk haline getirmektedir.

Su kaynakları açısından ülkeler aşağıdaki şekilde sınıflandırılmaktadır:

Su Fakirliği: Yılda kişi başına düşen kullanılabilir su miktarı 1.000 m^3'ten daha az.

Su Azlığı: Yılda kişi başına düşen kullanılabilir su miktarı 2.000 m^3'ten daha az.

Su Zenginliği: Yılda kişi başına düşen kullanılabilir su miktarı 8.000-10.000 m^3'ten fazla.

Şekil 1. Havzalara Göre Türkiye'de Kişi Başına Düşen Su Miktarı

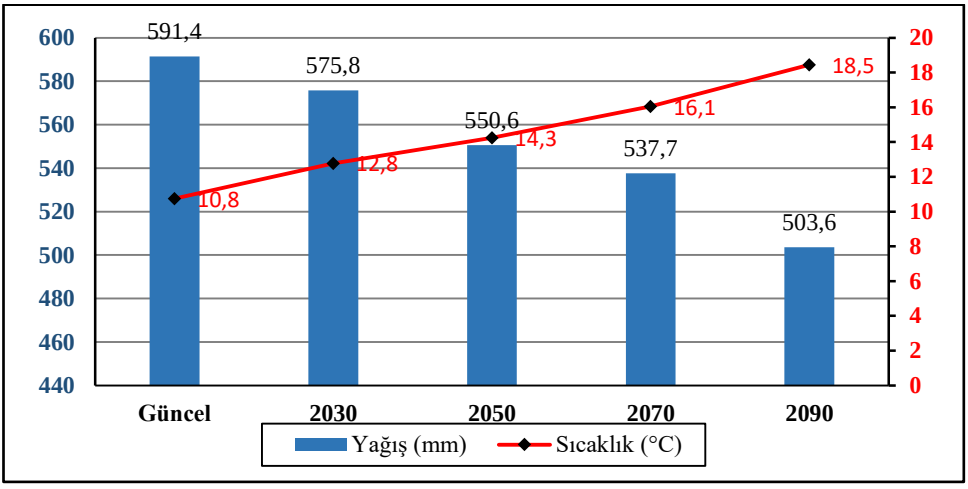
Kaynak: Su Kaynakları Yönetimi ve Güvenliği Özel İhtisas Komisyonu Raporu (2018).

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Sonuç

Türkiye'de günümüzde 10,8 °C civarında seyreden yıllık sıcaklık ortalamalarının gelecek 20 yıllık periyotlarda bir önceki döneme göre yaklaşık 2 °C artışla 2090 yılında 18,5 °C'ye ulaşması beklenmektedir. Buna karşın günümüzde 591,4 mm olan Türkiye'nin yıllık yağış ortalamasının ciddi bir azalışla 2090 yılında 503,6 mm'ye düşeceği tahmin edilmektedir (Şekil 2). Modelleme verileri Türkiye'de gelecek yıllarda sıcaklığın artışına ilaveten yağışların azalmasıyla ciddi

bir su sıkıntısına işaret etmektedir. Bu durum su fakiri olmaya doğru ilerleyen Türkiye'de havza bazlı sulu tarım uygulamalarının özellikle içme suyu temini başta olmak üzere önemli sorunlar oluşturması olası görülmektedir.

Şekil 2. Türkiye'de Yıllık Ortalama Sıcaklık (°C) ve Yıllık Toplam Yağış Değerlerinin (mm) Zamansal Değişimi (Günümüz-2100)

Tartışma

Aspir, Harran Ovası koşullarında 2010-2012 yılları arasında yazlık ekimde denenmiş ve farklı dönemlerde (Sapa kalkma döneminde- Çiçeklenme öncesi-Tohum bağlama devresinde) yapılan sulamanın verimliliği artırdığı ancak kuru tarım koşullarında da verim alındığı tespit edilmiştir. Çalışmada sulama dönemi farklı varyasyonlarda denenmiştir. Sulamada, toprak profilinin 90 cm derinliğindeki eksik nemi tarla kapasitesine getirecek miktarda deneme alanlarına ölçülü su verilmiş ve ihtiyaç duyulan su miktarları belirlenmiştir. Bu dönemdeki yağış miktarı 26 mm olmuştur. Kuru tarım koşullarında ortalama 138,07 (da/kg) verim alınmıştır. Üç dönemde yapılan sulamalı alanda verim (da/kg) %61,3 oranında artarak 222,74 kg'a çıkmıştır. Bu üç sulamada toplam 341,5 mm ek su verilmiştir (26 mm de yağış gerçekleşmiş). Buna karşın ihtiyaç duyulan suyun yarı miktarının verildiği deneme alanında 205,6 kg verim alınmıştır (Nacar vd., 2016). Ortam şartları düşünüldüğünde su açığının oldukça yüksek olduğu Harran Ovası'nda sulamayla verim artışı sağlanmakla birlikte kuru tarım şartlarında verim alınması, su açığının daha az olduğu yağışın biraz daha fazla olduğu bölgelerde daha yüksek verim alınmasının mümkün olduğunu göstermektedir.

Harran Ovası koşullarında 2009-2010 yılları arasında kışlık ekimde denenen kanolaya (kolza) yetişme döneminde 3 kez (dallanma, çiçeklenme ve olgunlaşma) su verilmiştir. Tam sulamada 2009 yılında 248,2 mm, 2010 yılında ise

298,8 mm ek suya ihtiyaç duyulmuştur. Aynı dönemlerde yağış sularıyla birlikte yetişme evresinde kanola bitkisinin toplam su ihtiyacının 2009 yılında 552, 2010 yılında ise 755 mm olduğu belirlenmiştir (Bahçeci, 2012).

Bursa koşullarında 2005 ve 2006 yıllarında soya fasulyesinin su tüketimi denenmiştir. Üretim periyotu içerisinde ilk yıl 155,8 mm, ikinci yıl ise 150,1 mm yağış gerçekleşmiştir. Tam su uygulama alanlarına ilk yıl 581, ikinci yıl ise 663 mm sulama suyu uygulanmıştır. Buna göre 2005 yılında 795, 200 yılında 823 mm su tüketimi tespit edilmiştir (Candoğan ve Yazgan, 2018). Harran koşullarında ise yağmurlama sulama yöntemiyle 1998'de 575-1295 mm, 1999 yılında ise 601-1369 mm sulama suyuna ihtiyaç duyulmuştur (Şimşek vd., 2001).

Haşhaş bitkisi ise yıllık yağışın 600-700 mm civarında olduğu ve bu yağışın 300-400 mm'lik kısmının bitkinin yetişme periyotundaki çiçeklenme öncesi dönemde gerçekleşmesi beklenir (Url- 1).

İzmir koşullarında çeşitli bitkilerin sulama periyotları ve sulama suyu miktarlarının belirlenmesi amacıyla yazılım kullanılarak yapılan araştırmada optimum suyun sağlandığı pamuk bitkisinin yıllık su tüketim miktarı 1013,7 mm olarak bulunmuştur (Gürgülü ve Ul, 2017). Kahramanmaraş koşullarında tam sulamada pamuk bitkisinin yıllık toplam su ihtiyacı 1045 mm olarak belirlenmiştir. Bu su miktarının 73,2 mm'si vejetasyon dönemi içindeki yağış suları, 921,03 mm'si ise sulama suyudur (Keten, 2016).

Susam üretim periyotu kısa olan bir bitkidir (Gerçek vd., 2002). Çukurova koşullarında birinci ürün olarak ekiminde mevsimlik su tüketimi 396.4 mm olarak belirlenirken (Derviş, 1981), ikinci ürün olarak ekildiğinde ise 464,61 mm su ihtiyacının olduğu tespit edilmiştir (Derviş, 1986). Çukurova koşullarında yapılan başka bir araştırmada 2. ürün olarak susam denenmiş ve tam sulamada 628,3 mm su tüketimi gözlenmiştir (Anğın ve Çatalkaya, 2019).

Yağlık keten tohumları %30-45 oranında yağ içermektedir (Yılmaz vd., 2021). Nemli, yarı nemli ortamlara uygun olan lif ketenlerinin aksine yağ ketenleri 450 mm'nin üzerinde yağış alan yarı kurak şartlarda yetişmektedir. Ayrıc yazlık ve kışlık çeşitleri bulunmaktadır (Koçak ve Bayraktar, 2011).

Kuraklığa dayanıklı ve su tüketimi düşük türlerden biri olan ketencik bitkisinin Arizona koşullarında yetişme periyodu içerisinde 333-423 mm suya gereksinim duyduğu belirlenmiştir (Frenç vd., 2009).

Kastamonu merkez ilçe koşullarında kenevir bitkisinin yetiştirme dönemi içindeki su ihtiyacı 381 mm'dir. Tosya civarında 413 mm, Devrekani'de ise 339 mm olarak hesaplanmıştır (TAGEM ve DSİ, 2017).

Sıcaklık isteği yüksek olan türlerden yer fıstığı (Hatipoğlu, 2014), 500-600 mm yağışa ihtiyaç duymaktadır (Kadiroğlu, 2008; Şahin, 2014). Düzce koşullarında yer fıstığı bitkisinin yetişme periyodundaki su tüketimi 655,7 mm olarak tespit edilmiştir (Sarı, 2019).

Ceylanpınar Ovası'nda birinci ürün a**yçiçeği** üretiminde toplam yağış ile birlikte ek sulamayla 843 mm, ikinci üründe ise 580 mm suya ihtiyaç duymaktadır. Birinci ürün olarak ekilen mısır üretiminde (nisan-eylül) ihtiyaç duyulan su 1017 mm, ikinci ürün olarak üretimde (temmuz-ekim) ise 586 mm suya ihtiyaç vardır (TAGEM, 2017). Trakya koşullarında 1998-2000 yılları arasında yapılan denemelerde **ayçiçeği**nde toplam su tüketimi 1998 yılında 798,84 mm, ikinci yılda 762,14 mm 2000'de 852,13 mm olarak gerçekleşmiştir. Bu tüketimlerin ilgili yıllarda sırasıyla 554,79 mm, 560,42 mm ve 689,69 mm'si sulama suyuyla tamamlanmıştır. Üç yıl ortalaması ise 804,37 mm olarak bulunmuştur (Erdem, 2001). Konya koşullarında yapılan çalışmada **ayçiçeği**nde damlama sulama uygulanmıştır. 2015 yılında tam sulamada 428 mm'ye, 2016 yılında 465,2 mm'ye ulaşmıştır (Gündüz, Gündüz, Dündar, Çağırgan ve Çay, 2018).

Eskişehir tarla koşullarında yapılan araştırmaya göre **mısır** üretimi için dekara 725 mm suya ihtiyacın olduğu bunun ise üretim periyodu içinde düşen yağış dışında 400 mm ilave sulamaya ihtiyaç duyulduğu bulgusuna ulaşılmıştır (Oylukan ve Güngör, 1975). Bolu ovası koşullarında ise **mısır** üretimi için 310-320 mm ilave sulamaya gereksinim duyulduğu hesaplanmıştır (Ayla, 1993). Aydın koşullarında ikinci ürün olarak **mısır** üretimi denemesinde 2003 yılında 488 mm, 2004 yılında ise 497 mm ek sulama ihtiyacı oluşmuştur (Dağdelen ve Gürbüz, 2008). Çukurova koşullarında, büyüme mevsimi boyunca 1993 yılında 752 mm, 1994 yılında ise 823 mm sulama yapılmış yağışla birlikte ise bu değerler ilk yıl 999 mm, ikinci yıl 1052 mm olarak hesaplanmıştır (Biber ve Kara, 2006).

Tarla tarımında üretimi bulunan bitkilerin yağ oranları türlere göre farlılık gösterir. **Susam** bünyesinde %50-60 arasında yağ içeren üretim periyotu kısa olan bir bitkidir (Gerçek vd., 2002). **Keten** tohumu %35-45 (Yılmaz vd., 2021), **ketencik** tohumları yaklaşık %42-45 (Yılmaz vd., 2021), **yer fıstığı** %44–56 oranında yağ içeriğine sahiptir (Hatipoğlu, 2014). **Aspir** tohumlarında %35-40 (Bayramin, 2006), **ayçiçeği** %22-50 (Yılmaz ve Kınay, 2015; Gül vd., 2016; Polat vd., 2017) oranındaki yağ bulunmaktadır. **Mısır** %3,5-5,5 civarında yağ içermektedir (Kahrıman vd., 2017). Bazı ıslah çalışmalarında mısırda yağ verimi %10'a yaklaşmıştır (Vartanlı ve Emeklier, 2006; Kahrıman vd., 2017). Pamuk bitkisinin tohumu olan **çiğit** %23-38 (Tekerek, 2013), **soya**nın tohumları %18-24 (Arıoğlu, 2014; Kaya, 2020) arasında yağ içermektedir (Tekerek, 2013). **Haşhaş** (*Papaver somniferum L.*) tohumlarının yağ oranları %40-50 (Yazıcı vd., 2017; Altınbaş ve

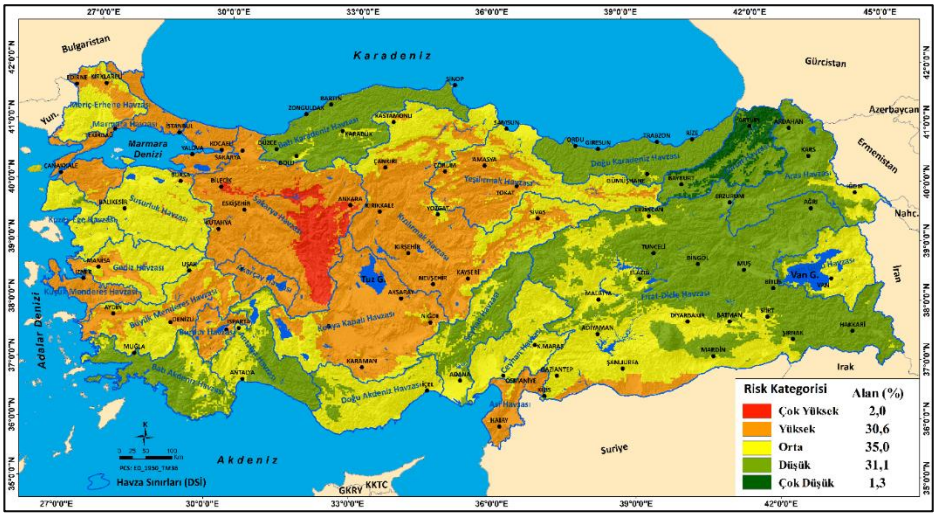
Kara, 2021) **kanolanın** (kolza) yağ oranı ise %40-50 arasında değişir (Öztürk ve Akınerdem, 2003; Bayramin, 2006). **Kenevir** tohumları ise yaklaşık %35,5 oranında yağ içermektedir (Karabulut vd., 2020). Yağ oranları açısından değerlendirildiğinde aspir, verimli türler arasındadır.

Literatür incelendiğinde su zengini olmayan Türkiye'de tarla tarımında üretimi bulunan yağlı tohumlu bitkilerin su tüketiminde aspir bitkisinin hemen her türe karşı üstünlüğü vardır. Buna karşın yağ oranı açısından da verimli türler arasında olduğu görülmektedir. Bu nedenle Türkiye'de üretilen yağlı tohumlu bitkiler arasında girdi maliyetlerinin az olması (Coşge ve Kaya, 2008) ve ekolojik istekleri bakımından aspir diğer türlerden ayrışmaktadır.

Öneri

Yapılan araştırmada yağlı tohumlu bitkiler arasından aspir, keten ve ketencik bitkisi bunlar arasında ise aspir bitkisinin su tüketimi ve suya olan ihtiyacı yetişme koşulları bakımından diğer türlere bariz üstünlüğü görülmektedir. İklim değişikliği senaryo çıktılarında iklim değişikliğinin ülkemizde kuraklık eğilimi yönünde gelişeceği tahmin edilmektedir. Bu durum su kaynaklarının önemini daha da artırmaktadır. Türkiye'de mevcut durumda su tüketiminin en fazla olduğu sektörün tarım alanında olduğu bilinmektedir. O halde tarımda su tüketimini asgari düzeye indirecek ürün seçimi öncelik kazanmıştır. Benzer niteliğe sahip veya benzer amaç doğrultusunda üretimi bulunan bitkilerden en az su tüketiminde maksimum verim verebilen türler tercih edilmelidir. Kısacası yağlı tohumlu bitkiler özelinde eğer en az su tüketiminde öne çıkan bitki aspir ise bu türün yaygınlaştırılması doğal kaynakların korunması açısından sürdürülebilir bir üretim modeli oluşturacağı düşünülmektedir.

Türkiye ölçeğinde yıllık ortalama sıcaklık, yıllık yağış toplamı ile havza düzeyinde kişi başına düşen su miktarları dikkate alınarak Türkiye'de sulu tarımın mevcut su kaynakları açısından en fazla risk oluşturduğu alanlar belirlenmiştir. Bu alanlar aynı zamanda yağlı tohumlu bitkiler arasında aspir bitkisinin yaygınlaştırılmasında önceliklendirilmiş alanlar olarak önerilmektedir. Ankara, Eskişehir ve Sakarya gibi nüfusu yüksek illerin yer aldığı buna karşın yağışın fazla olmadığı Sakarya Nehri Havzası, sulu tarım açısından en riskli alanlara sahiptir. Kızılırmak ve Yeşilırmak havzalarının orta kesimi, Marmara Havzası, Küçük Menderes, Akarçay ve Asi Nehri Havzası ikincil düzeyde risk potansiyeline sahiptir (**Harita 11**).

Harita 11. Türkiye'de Sulu Tarım Alanları Yerine Kuraklığa Dayanıklı Türler Açısından Öncelikli Alanlar Haritası

Kaynakça

Altınbaş, H. ve Kara, N. (2021). Haşhaşın (*Papaver somniferum L.)* sabit yağ ve alkaloit içeriklerine azotlu gübre formları ve hümik asit uygulamalarının etkisi. *Türk Bilim ve Mühendislik Dergisi, 3*(2), 103-107.

Anğın, N. ve Çatalkaya, V. (2019). Çukurova koşullarında 2. ürün susamın farklı gelişim dönemlerinde yapılan sulamaların verim ve yağ kalitesine etkileri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi, 24*(Özel Sayı), 112-119.

Arıoğlu H, H (2014). *Yağ bitkileri yetiştirme ve ıslahı*. Çukurova Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Yayın No:220, A-70, Adana.

Arıoğlu, H. (2016). Türkiye'de yağlı tohum ve ham yağ üretimi, sorunlar ve çözüm öneriler. Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi, *25* (2), 357-368.

Ayla, Ç. (1993). Bolu Ovasında Yetiştirilen Mısırın Su Tüketimi, T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, Ankara Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü Yayınları, Genel Yayın No: 180, Rapor Serisi No: 87, Ankara.

Babaoğlu, M. (2007). Aspir ve tarımı. Trakya Tarımsal Araştırmalar Enstitüsü, Edirne.

Bahçeci, P. (2012). *Harran Ovası koşullarında kışlık kanolada (Brassıca napus ssp. oleıfera) farklı su düzeylerinin ve sulama zamanlarının verim ve verim bileşenlerine etkisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana.

Bayramin, S. (2006). Aspir (*Carthamus tinctorius* L.)- Kolza (Brassica napus spp. oleifera L.) tarımı ve ıslahı. *Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi, 15*(1-2), 74-85.

Biber, Ç. Ve Kara, T. (2006). Mısır bitkisinin bitki su tüketimi ve kısıtlı sulama uygulamaları. *OMÜ Zir. Fak. Dergisi, 21*(1):140-146.

Candoğan, B. N. ve Yazgan, S. (2018). Bursa koşullarında soya fasulyesinin su üretim fonksiyonlarının belirlenmesi. *Toprak Su Dergisi, 7* (1), 21-30.

Coşge, B. ve Kaya, D. (2012). Performance of some safflower (Carthamus tinctorius L.) varieties sown in late-autumn and late-spring. *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 12*(1),13-18.

Dağdelen, N. ve Gürbüz, T. (2008). Aydın koşullarında ikinci ürün mısırın su tüketimi. *ADÜ Ziraat Dergisi, 5*(2);67-74.

Derviş, Ö. (1981). *Çukurova koşullarında susam su tüketimi*. Topraksu Araştırma Enstitüsü Yayınları, Yayın No:103/53, Tarsus.

Derviş, Ö. (1986). *Çukurova koşullarında buğdaydan sonra ıı. ürün susamın su tüketimi*. Topraksu Araştırma Enstitüsü Yayınları, Yayın No:117/67, Tarsus.

Erdem, T. (2001). Tekirdağ Koşullarında Ayçiçeğinin Su Tüketimi. *Tarım Bilimleri Dergisi, 7*(2), 62-68. DOI: 10.1501/Tarimbil_0000000623.

French, A. N., Hunsaker, D., Thorp, K. ve Clarke, T. (2009). Evapotranspiration over a camelina crop at Maricopa, Arizona. *Industrial Crops and Products, 29*(2-3), 289-300. https://doi.org/10.1016/j.indcrop.2008.06.001.

Gerçek, S., Şimşek, M., Kırnak, H., Uçan, K. Ve Boydak, E. (2002). Harran Ovası koşullarında susamın su tüketiminin saptanmasında en uygun bitki su tüketim yönteminin belirlenmesi. *KSÜ Fen ve Mühendislik Dergisi, 5*(2) 2002.

Gül, V., Öztürk, E. ve Polat, T. (2016). Günümüz Türkiye'sinde bitkisel yağ açığını kapatmada ayçiçeğinin önemi. *Alinteri Journal of Agriculture Science, 30*(1), 70-76.

Günal, N. (2001). Türkiye'de ekim alanı daralan bir yağ bitkisi: Aspir. *Öneri Dergisi, 4*(16), 101-105.

Gündüz, A., Gündüz, O., Dündar, M.A., Çağırgan, O. ve Çay, Ş. (2018). Konya koşullarında ayçiçeğinde farklı sulama seviyeleri ile su stresinin verim ve kaliteye etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 1. Uluslararası Tarımsal Yapılar ve Sulama Kongresi Özel Sayısı*:249-258, ISSN 1304-9984.

Gürgülü, H. ve Ul, M.A. (2017). İzmir'de yetiştirilen bazı bitkiler için bitki su tüketimi değerleri ve sulama programları. *Ege Üniv. Ziraat Fak. Dergisi, 54*(3):311-317.

Hatipoğlu, H. (2014). *Harran Ovası koşullarında yerfıstığı bitkisinin uygun ekim zamanının belirlenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Şanlıurfa.

Hatipoğlu, H., Arslan, H., Karakuş, M. ve Köse, A. (2012). Şanlıurfa koşullarında farklı aspir çeşitlerinin (*Carthamus tinctorius* L.) uygun ekim zamanlarının belirlenmesi. *U. Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi*, *26*(1), 1-16.

TÜİK (2024). Bitkisel üretim istatistikleri https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr Erişim Tarihi: 30.07.2024.

İlkdoğan, U. (2012). *Türkiye'de aspir üretimi için gerekli koşullar ve oluşturulacak politikalar* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Kadiroğlu, A. (2008). *Yerfıstığı yetiştiriciliği*. Batı Akdeniz Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü Yayınları, Antalya.

Kahrıman, F., Akgül, M., Ölmez, İ. ve Egesel, C. Ö. (2017). Seleksiyon altındaki yüksek yağlı bir mısır popülasyonunda bazı kalite ve agronomik özelliklerdeki değişim. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 34*(3), 228-236. doi: 10.13002/jafag4219.

Karabulut, A.B., Gündüz, K. ve Yanardağ, İ. H. (2020). Kenevirin fitokimyasalları. *Kenevir* (*Cannabis sativa L.)* (s.175-194). Ankara: Palme Yayınevi.

Kaya, A. R. (2020). Ana ürün olarak yetiştirilen bazı soya fasulyesi (*Glycine max.* (L.) Merrill) çeşitlerinin önemli kalite özelliklerinin belirlenmesi. *KSÜ Tarım ve Doğa Dergisi, 23*(4), 1012-1020. DOI:10.18016/ksutarimdoga.vi.691990.

Kaya, M. D., Kulan, E.G. ve Şener, A. (2015). İç Anadolu Bölgesinde Yağ Bitkileri Üretim Potansiyeli. *Ziraat Mühendisliği*, (362), 17-21.

Keten, M. (2016). *Sulama suyunda uygulanan kısıntı seviyelerinin farklı pamuk genotiplerinde su-verim ilişkilerine etkisi (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Koçak, N. ve Bayraktar, N. (2011). Türkiye'de keten tarımı. *Ziraat Mühendisliği*, (357), 13-17.

Nacar, A.S., Değirmenci, V., Hatipoğlu, H., Taş, M., Arslan, H., Çıkman, A. ve Şakak, A. (2016). Harran Ovası koşullarında yazlık aspir bitkisinde sulamanın verim ve yağ kalitesi üzerine etkileri. *Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi, 25*(2):149-154

Oylukan, Ş. ve Güngör, H. (1976). Orta Anadolu'da mısırın su tüketimi. Topraksu Araşt. Enst. Yay. Genel No. 129, Rapor Seri No. 88, sf.43, Eskişehir.

Öztürk, E., Gül, V. ve Polat, T. (2017). Yağlık ayçiçeği tanelerinin bazı karakteristik özelliklerinin belirlenmesi. *Atatürk Üniv. Ziraat Fak. Derg., 48*(2): 81-85.

Öztürk, Ö. ve Akınerdem, F. (2003). *Yağ açığının kapatılmasında alternatif bir yağ bitkisi kanola*. Türkiye I. Yağlı Tohumlar, Bitkisel Yağlar ve Teknolojileri Sempozyumu Bildirileri, İstanbul.

Sarı, F. (2019). *Düzce koşullarında yetiştirilen yer fıstığının verim ve kalitesi üzerine farklı sulama aralıklarının etkileri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tokat.

Su Kaynakları Yönetimi ve Güvenliği Özel İhtisas Komisyonu Raporu, (2018). T.C. Kalkınma Bakanlığı, On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023).

Şahin, G. (2014). Türkiye'de yerfıstığı (*Arachis hypogaea L.*) yetiştiriciliği ve bir coğrafi işaret olarak Osmaniye yerfıstığı. *Gaziantep University Journal of Social Sciences, 13*(3), 619-644.

Şimşek, M., Boydak, E., Gerçek, S. ve Kırnak, H. (2001). Harran Ovası koşullarında farklı sulama ve sıra aralıklarında yağmurlama-damla sulama yöntemleriyle sulanan soya fasulyesinin su verim ilişkisinin saptanması. *Tarım Bilimleri Dergisi, 7*(3), 88-93.

TAGEM, (2017). *Türkiye'de sulanan bitkilerin bitki su tüketimleri*. Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü, Ankara. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/118484

Tekerek, H. (2013). *Pamuk genotiplerinin yağ oranı, yağ asitleri kompozisyonu ve protein içeriği yönüyle varyasyonu* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Şanlıurfa.

TÜİK, (2023). Türkiye İstatistik Kurumu, Bitkisel Üretim İstatistikleri.

Url-1: https://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/hashastarimi.pdf Erişim Tarihi: 08.03.2023.

Vartanlı, S. ve Emeklier, H. Y. (2007). Ankara koşullarında hibrit mısır çeşitlerinin verim ve kalite özelliklerinin belirlenmesi. *Tarım Bilimleri Dergisi, 13*(3) 195-202.

Yazıcı, L., Yılmaz, G. ve Gökalp, S. (2017). Bazı haşhaş (*Papaver somniferum L.*) çeşit ve genotiplerinin alkaloid ve yağ oranlarının belirlenmesi. *KSÜ Doğa Bil. Derg., 20(*Özel Sayı), 313-317. DOI: 10.18016/ksudobil.349273.

Yılmaz, A., Yılmaz, H., Arslan, Y., Çiftçi, V. ve Baloch, F. S. (2021). Ülkemizde alternatif yağ bitkilerinin durumu. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (22), 93-100.

Yılmaz, G. ve Kınay, A. (2015). Bazı yağlık ayçiçeği (*Helianthus annuus L.*) çeşitlerinin Tokat-Kazova şartlarında verim ve verim özelliklerinin incelenmesi. *Anadolu Tarım Bilim. Derg. 30*(3), 281- 286.

Kamu Yönetiminin Hayat Boyu Öğrenme Bağlamında Sorumluluğu

Polat Tunçer[1]

[1] Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0002-7397-7758

1. GİRİŞ

Eğitim kamu yönetiminin en önemli yükümlülükleri arasında yer alır. Zira, eğitim insanların kaderini, insanlar da ülkelerin kaderini değiştirir. Müreffeh, güçlü ve huzurlu bur toplum oluşturmanın temel dayanağı nitelikli bireylerdir. Ülke ekonomisi eğitimli, bilgili, becerikli ve nitelikli insanlar sayesinde gelişip güçlenebilir Eğitimli bireyler kamu düzeninin sürdürülmesine önemli ölçüde katkıda bulunduğu gibi ülke ekonomisini de artı değeriyle destekler. Diğer yandan nitelikli insan demokratik hukuk devletinin de bir güvencesidir. Refahın bir göstergesi sayılan kişi başına düşen milli gelirdeki artış yine nitelikli bireylere bağlıdır. Bir başka deyişle, güçlü, gelişmiş ve müreffeh bir toplum ancak eğitimle mümkündür. Eğitimle vatandaşlık bilinci kazanmış bir toplumda bireyler yasalara uyduğu ve sorumluluk bilinçleri geliştiği için sosyal problemlerin yanısıra kamu yönetiminin iş yükü de azalır. Eğitimin sağlıktan üretime, güvenlikten adalete pek çok alanda pozitif yansımaları görülebilir. Günümüzde gelişmiş ülkelerin eğitime önem verdikleri milli gelirden önemli paylar ayırdıkları pek çok araştırmacı tarafından ortaya konulmuştur.

Gelişen ve hızla değişen dünyada eğitim alanı da bundan etkilenmekte ve eğitim felsefesi değişmektedir. Önceleri okulla başlayan ve biten daha sonra iş hayatında da sürdürülen eğitim ve öğretim anlayışı, uzun süre yetişkin eğitimi olarak kabul görmüştür. Günümüzde ise artık hayat boyu öğrenme kavramı benimsenmiştir. İnsan doğumundan ölümüne hayatının bütün aşamalarında (örgün, yaygın ya da kayıt dışı) sürekli öğrenmekte ve bu öğrendiklerini hayatına ve işine yansıtmaktadır. Yani öğrenme çok yönlü ve boyutludur. Sürekli öğrenen ve kendini geliştiren bireylerin hem yaşam standartları değişmekte ve yükselmekte hem de ülke kalkınmasına önemli katkıları olmaktadır. Yaşadığımız sürece sürekli öğrenmek, öğretmek, üretmek ve topluma yararlı olmak insan olmanın bir gereğidir.

Artık bilgi çağı yaşanmakta ve edinilen bilgilerin önemli bir bölümü birkaç senede eskimekte ve işe yaramaz hale gelmektedir. Bu nedenle de edinilen bilgi ve becerilerin sürekli güncellenmesi gerekir. Yani eğitim, meslek hayatı boyunca sürmelidir. Lakin, hayat boyu öğrenme anlayışı bu aşamanın da ötesinde bir anlayışa dayanır. İnsan yaşadığı sürece topluma mesleki ya da sosyal anlamda katkıda bulunur. Bu katkıların niteliği onun hayat boyu öğrendiği bilgilerin türüne ve yoğunluğuna bağlı olarak değişebilir. Bu katkıların maksimize edilebilmesi, toplumsal üretime ve gelişmeye desteğinin artırılması için insanın sürekli öğrenmeye teşvik edilmesi gerekir. Bu bağlamda insanın sadece örgün ve yaygın eğitimde değil aynı zamanda mesleki ve sosyal hayatında öğrendikleri bilgi ve becerilerin de onun hanesine yazılması, kabul edilmesi ve değerlendirilmesi kaçınılmaz hale gelmektedir.

Devletin pek çok görev ve yükümlülüğü olmakla birlikte eğitim en başta gelenler arasında yer almaktadır. Zira, eğitimin hem bireysel hem de kamusal pek çok yararı vardır. Devlet bu temel görevini yerine getirirken eşitlik ilkesine uygun davranmak ve bütün vatandaşlarına aynı nitelikli eğitimi götürmek ve eğitim imkânlarından herkesin yararlanması için gerekli şartları oluşturmakla da yükümlüdür. Uluslararası anlaşmalar bu konuda çeşitli hükümler içermekte olup imza koyan devletleri bağlamaktadır.

Güçlü, gelişmiş ve müreffeh toplumlarda sürekli öğrenen kendisini yenileyen ve geliştiren bireylerin oranı oldukça yüksektir. Bu ülkelerde devlet eğitime önemli finansal kaynaklar aktarmakta, kamu kurumları hayat boyu öğrenme felsefesinin yaygınlaşması için önemli çalışmalar yapmaktadır. Geri kalmış ya da gelişmemiş ülkelerde ise eğitime ayrılan kaynaklar oldukça düşük seviyede olup toplumun çeşitli kesimleri arasında eşitlik ilkesine uygun dağılımı da yapılmamaktadır. Bir insan hakkı olarak eğitimin adil ve eşit dağıtımının yanısıra devlet, bütün vatandaşlarını hayatlarının her aşamasında, kendilerini geliştirme, gerçekleştirme ve topluma katkıda bulunmaları için de desteklemelidir.

Hayat boyu öğrenme, yalnızca merkezi idarenin değil aynı zamanda yerel yönetimlerin de sorumluluğu altındadır. Hatta sivil toplum kuruluşları ile özel işletmeler de (sosyal sorumluluk gereği) topyekûn bu felsefenin yerleştirilmesi için işbirliği yapmalıdır. Eğitim ve öğretime ayrılan emek, zaman ve kaynaklar hem bireysel hem de toplumsal değişim, gelişim ve refah artışına yol açmaktadır. Bu nedenle bütün kamu kurum ve kuruluşları, hayat boyu öğrenme felsefesine uygun hareket etmek zorundadır.

2. Öğrenmeyle İlgili Kavramlar

2.1. Eğitim

Eğitim, kelimesi Latince "Educare ve Educatum" kelimelerinden türemiştir. Educare; yetiştirmek veya beslemek, Educatum; öğretme veya talimat verme eylemi, anlamına gelir (Taşkın, 2014: 12). Eğitim, bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla bilinçli olarak istendik yönde değişme meydana getirme sürecidir (Çakmak, 2008: 34). Eğitim, beceri, yeterlilik ve diğer üretkenliği artıran özelliklerin stoğu olarak tanımlanabilir (Grant, 2017: 2). Nelson Mandela'ya göre; "Eğitim dünyayı değiştirmek için kullanabileceğiniz en güçlü silahtır" (Sakmurzaeva, 2018: 29). Eğitim, insan tabiatında (yaratılışında) bulunan gizli bütün kabiliyetlerin geliştirilmesidir (Kant). Eğitim, ferdin bedeni, zihni ve ahlaki kabiliyetlerini ahenkli bir şekilde geliştirmektir (Danzel). Eğitim, insana en iyi olgunluğu vermektir (Eflatun) (Çelikkaya, 1991: 77).

Eğitimin amacı, bilgi seviyesi yüksek hem bireysel hem de evrensel bir kültüre sahip, sağlıklı bir toplum yetiştirmektir. Sosyo-ekonomik gelişmenin en önemli itici gücü ve verimlilik artışının en önemli unsuru, toplumun eğitim düzeyidir (Çakmak, 2008: 34). Eğitim, bireyin kişisel, zihinsel, fiziksel ve sosyal gelişim alanlarına bir bütün olarak katkı sunması, ihtiyaç duyduğu bilgi donanımını sağlaması bakımından önemlidir (Yaman ve Yazar, 2015: 1554).

Eğitimin bireysel amacı, insanı mutluluğa ulaştırmaktır. Bu amaç, aynı zamanda eğitimin toplumsal işleviyle de örtüşmektedir. Toplumsal bir varlık olan insanın birlikte yaşama sürecine uyum sağlayabilmesi ve bunun için gerekli nitelikleri kazanabilmesi için eğitilmesi zorunludur. Eğitimin diğer bir amacı; insanların davranışlarını istendik yönde değiştirilmesidir. Eğitim, bireye hem kişilik kazandırır hem de içinde bulunduğu topluma uyumunu kolaylaştırır (Ural, 2012: 12-13).

Eğitim, bireysel ve toplumsal ihtiyaç ve beklentilerin gelişip değişmesiyle, amacı, içeriği, işlevleri, süreci ve süresi değişen toplumsal bir kurumdur. Eğitim yoluyla elde edilen bilgi, beceri ve davranışlar ile bunların edinilme biçim ve yöntemleri her topluma ve çağa göre değişebilmektedir. Fakat, yeni jenerasyonun eğitilme gereksinimi her zaman mevcut olup, hangi alanlarda yetiştirilmesi gerektiğini belirleyen, bireyin ve toplumun talepleri ile evrensel ihtiyaçlardır (Taşkın, 2014: 12).

Eğitim, temel bir insan hakkıdır ve sürdürülebilir bir gelecek sağlamak ve pek çok kimseyi geride bırakmak için yapabileceğimiz en iyi yatırımdır (UNESCO, 2019: 4). Eğitim hakkı sadece kendi içinde bir insan hakkı değil, aynı zamanda güçlendirici, çoğaltıcı ve dönüştürücü bir haktır. Eğitim, sadece bireylerin fiziksel, zihinsel, ruhsal, ahlaki ve sosyal gelişimine değil aynı zamanda sosyal ve kültürel değerleri ve uygulamaları aktarmalarında önemli bir rol oynar. Eğitim aynı zamanda kamu yararına ulaşılmasına ve insan haklarının gerçekleştirilmesine elverişli bir ortam sağlayan sağlıklı, açık, şeffaf, hoşgörülü, adil, ayrımcı olmayan ve kapsayıcı toplumların geliştirilmesine ve sürdürülmesine de katkıda bulunur. Eğitim, savunmasız, marjinal ve dezavantajlı grupların toplumsal hayata karışmaları ve onun etkin ve verimli bir üyesi olarak çalışmaları için de özellikle oldukça önemlidir (Abidjan Principles, 2019: 12).

İnsanoğlu, geleceğin beklediği pek çok zorlukla yüzleşirken, barış, özgürlük ve sosyal adalet ideallerine ulaşma çabasında eğitimi vazgeçilmez bir varlık olarak görmektedir. Eğitim, kişisel ve sosyal gelişimde temel bir role sahiptir. Eğitim, bir mucize tedavi ya da tüm ideallere ulaşılacak bir dünyanın kapısını açan sihirli bir formül değil, daha derin ve daha uyumlu bir insani gelişme biçimini

teşvik eden ve böylece yoksulluğu, dışlanmayı, cehaleti, baskıyı ve savaşı azaltmaya yarayan bir araçtır (Delors, 1996: 11).

Eğitimden beklenen en yüksek faydanın elde edilebilmesi için; (1) Alınan eğitim, bireyin ilgi, istek, yetenek ve nitelikleri uygun olmalıdır. (2) Eğitim yoluyla kazanılan bilgi, beceri ve niteliklerin toplumsal ve bireysel faydaya dönüşme potansiyeli olmalıdır. (3) Bireyin eğitimi için yapılan harcamayla elde edilen fayda ve maliyet oranı pozitif yönde olmalıdır. (4) Değişen koşullara hızla uyum sağlayabilmek için öğrenme günlük hayatımızın bir parçası haline gelmelidir (MEB, 2007: 10).

Eğitim, başarının ve hayatımızda birçok fırsata sahip olmanın anahtarıdır. Eğitim, bireyin başarılarına katkıda bulunacak şekilde düşünmesine, hissetmesine ve davranmasına yardımcı olur ve yalnızca kişisel memnuniyeti değil aynı zamanda toplulukları da geliştirir. Ayrıca, eğitim insan kişiliğini, düşüncelerini, başkalarıyla ilişkilerini geliştirir ve insanları yaşam deneyimlerine hazırlar. Bireyin kendi toplumunda ve yaşadığı her yerde özel bir statüye sahip olmasını sağlar. Eğitim insanlara iyi bir kariyer, iyi bir statü ve tatmin edici bir gelir sağlamak suretiyle mutluluklarına katkıda bulunur.

Eğitim artık özümsenmesi gereken sabit bir içerikle ilişkili olarak tanımlanamaz, bunun yerine insanda bir süreç olarak kavranmalıdır, insan bu sayede çeşitli deneyimleri aracılığıyla kendini ifade etmeyi, iletişim kurmayı ve dünyayı sorgulamayı ve giderek artan bir şekilde her zaman kendini gerçekleştirmeyi öğrenir. Sadece ekonomi ve sosyolojide değil, aynı zamanda insanın tamamlanmamış bir varlık olduğunu ve kendini ancak sürekli öğrenme yoluyla gerçekleştirebileceğini gösteren psikolojik araştırma bulgularında da güçlü kökleri vardır. Eğer durum buysa, o zaman eğitim hayatın her çağında, varoluşun her durumunda ve koşulunda gerçekleşir. Gerçek doğasına, yani bütünsel ve yaşam boyu olmaya geri döner ve yüzyıllardır kendisine empoze edilen kurumların, programların ve yöntemlerin sınırlarını aşar (Grotlüschen et al, 2023: 10).

Eğitim, bireyi ve toplumu şekillendirmede, kişisel gelişim ve toplumsal ilerleme için gerekli bilgi, beceri ve değerleri sağlamada önemli bir rol oynar. Eğitim, öğrenmeyi kolaylaştıran ve entelektüel, sosyal, duygusal ve fiziksel gelişimi destekleyen çok çeşitli etkinlik ve süreçleri kapsar. Eğitim, medeniyetlerin devamlılığını ve ilerlemesini sağlayarak bilgi, değer ve becerilerin bir nesilden diğerine aktarılmasını, eleştirel düşünme, yaratıcılık, problem çözme yetenekleri ve etik karar alma becerilerinin geliştirilmesini içerir. Eğitim aynı zamanda hızla gelişen bir dünyanın zorluklarına uyum sağlayabilmek için sürekli öğrenen bireyler haline getirir.

Tüm eğitim türleri, insan kişiliğinin ve onur duygusunun tam gelişimini, tüm insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı içerir. Eğitim, bireyin topluma etkili bir şekilde katılımını, hoşgörülü olmasını, birlikte yaşamanın gereklerine uyum sağlamasını, kendi yaşam planlarını özerk bir şekilde detaylandırma ve gerçekleştirme kapasitesine ve eleştirel düşünme yeteneğine sahip olmasını sağlar (Abidjan Principles, 2019: 14). Genel olarak eğitim üç türe ayrılır; örgün, yaygın ve yetişkin eğitimi (Power and Maclean, 2013: 30).

2.2. Örgün Eğitim

Örgün eğitim; belirli yaş grubundaki ve aynı seviyedeki bireylere, amaca göre hazırlanmış programlarla, okul çatısı altında düzenli olarak yapılan eğitimdir. Örgün eğitim; okul öncesi, ilkokul, ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarını kapsar (MEB 2019-2023 Stratejik Planı, 2019: xiii). Örgün eğitim, devletin temel ilke ve hedefleri doğrultusunda ihtiyaç duyulan insan kaynağını yetiştirmek için yetkili kurum ve kuruluşlar tarafından planlanan ve hiyerarşik bir dizilim halinde yapılandırılan faaliyetlerden oluşan bir süreçtir (Duman, 2003: 7). Örgün eğitim, hiyerarşik olarak yapılandırılmış, kronolojik olarak derecelendirilmiş, ilkokuldan üniversiteye kadar uzanan ve genel akademik çalışmalara ek olarak çeşitli tam zamanlı teknik ve profesyonel eğitim için özel programlar ve kurumlardan oluşmaktadır (Tobias, 2002: 10).

2.3. Yaygın Eğitim

Yaygın eğitim; örgün eğitim sistemine hiç girmemiş ya da örgün eğitim sisteminin herhangi bir kademesinde bulunan veya bu kademeden ayrılmış ya da bitirmiş bireylere; ilgi, istek ve yetenekleri doğrultusunda ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişmelerini sağlayıcı nitelikte çeşitli süre ve düzeylerde hayat boyu yapılan faaliyetler bütünüdür. (MEB 2019-2023 Stratejik Planı, 2019: xiii). Yaygın eğitim, yerleşik örgün sistemin dışında, öğrenme alıcılarına ve öğrenme hedeflerine hizmet etmeyi amaçlayan, herhangi bir organize eğitim faaliyeti olarak tanımlanabilir. Yaygın eğitimde kullanılan pedagojik yöntemler, zorunlu olarak alışılmışın dışında olmalıdır. Ne var ki beklenenin aksine, yaygın programlarda kullanılan yöntemler bazen normal okullarda kullanılanlar kadar basmakalıptır (Tobias, 2002: 10).

2.4. Yetişkin Eğitimi

Yetişkin, genel itibariyle gerek fiziksel gerekse zihinsel belirli bir olgunluğa erişmiş kişi demektir. Yetişkin eğitimi, yetişkin bireylerin mevcut bilgi ve becerilerinin geliştirilmesi ve yenilenmesi için yürütülen faaliyetler bütünüdür. Yetiş-

kin eğitimi, mesleki ve teknik bilgileri kapsayabileceği gibi bireyin sosyal, kültürel ve ekonomik hayata uyumunu kolaylaştıracak bilgileri de içerebilmektedir. Yetişkin eğitimi bireyin, çalışmalarında başarılı olabilmesi, kariyer basamaklarını rahatlıkla tırmanabilmesi, yaşam standartlarını iyileştirebilmesi bakımından yararlıdır. Yetişkin eğitiminde üç temel amaç gözetilebilir: Bunlar; (1) Toplumsal ihtiyaca cevap verebilecek, bilgi, görgü, beceri ve niteliklere sahip bireyler yetiştirmek. (2) Bireyleri toplumsal sorunların çözümüne katkıda bulunabilecek ve kendi yaşamlarını kolaylaştıracak fikirler üretebilen insanlar haline getirmek. (3) Yetişkinlerin kendi kapasite ve yeteneklerini artırmaları, toplumsal düzende üretken, etkin ve başarılı bireyler haline gelmeleri için onları desteklemek; yeteneklerini geliştirme fırsat ve imkânları sağlamak (Yazar, 2012: 22-25).

Yetişkinlerin yaşam boyu öğrenmeye katılımının önündeki engeller genel itibariyle; bireysel, kurumsal ve eğilimsel olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Yapılan bir araştırmaya göre; zaman ve finansal yetersizlik bireysel engeller olarak dile getirilmiştir. Kurumsal engeller söz konusu olduğunda, eğitim sisteminin öğretim yöntem ve stratejileri, ders çizelgeleri ve kurslara kabul şartlarının öğrencilerin ihtiyaçlarına yanıt vermemesinin yanı sıra bunlarla ilgili yeterli bilgi ve tanıtım eksikliğinin altı çizilmiştir. Son olarak, bireyin ilgisizliği, öğrenme ihtiyacının farkında olmaması, okula karşı düşmanlık beslemesi, öğrenme için çok yaşlı olduğuna inanması ve öğrenme yeteneğine olan güven eksikliği, eğilim engelleri olarak belirlenmiştir. Bir başka araştırma tarafından yetişkinlerin yaşam boyu öğrenmeye katılımını engelleyen beş tür belirlenmiştir: (1) Kişisel ve toplumsal engeller, (2) Malî engeller, (3) Coğrafi engeller, (4) Eğitim sağlayıcıların engelleri ve (5) Kavramsal engeller (Clain, 2020: 55-57).

Bilgilerin, becerilerin hızla eskidiği ve yetersiz hale geldiği, küresel' dünyada, hangi düzeyde eğitim alınırsa alınsın, herkesin yetişkin eğitimi hizmetlerinden sürekli yararlanarak kendini yenilemesi ve geliştirmesi gerekir. Bu yüzden yetişkin eğitimi, giderek artan ölçüde insanların ve ulusların geleceğini belirleyen en can alıcı hizmetlerden biridir (Miser, 2002: 55-56). Yetişkin eğitimi hayat boyu öğrenme ile eş anlamlı olmayıp, sadece hayat boyu öğrenmenin önemli bir bileşenidir (UNESCO UIL, 2013: 57).

2.5. Öğretim

Öğretim; belli bir amaca yönelik olmak şartıyla, gerekli bilgi ve becerilerin verilmesi, öğrenmeyi kolaylaştıran yöntem ve tekniklerin uygulanması, bu bağlamda ihtiyaç duyulan araç ve gereçlerin sağlanması suretiyle yürütülen planlı, programlı bir süreçtir (https://sozluk.gov.tr/). Bir başka deyişle öğretim; belirli

bir amaca matuf, hedef kitlenin ihtiyaç duyduğu bilgilerin sınıf ortamında sunulması faaliyetidir. Öğretim, önceden belirlenen bir zaman dilimi içinde ve önceden planlanmış konuların öğretmen tarafından öğrencilerine çeşitli yöntemlerle aktarılması sürecidir. Öğretimin temel bileşenlerinden birisi de gerçekleştirilen öğretim faaliyetinin başarısının süreç sonunda çeşitli değerlendirme yöntemleriyle ölçülmesidir (Kaş ve Köktürk, 2021: 100-101). Eğitim ve öğretim sadece kelimelerden ibaret değildir; politik, ekonomik ve ideolojik amaçlara hizmet eder (Tobias, 2002: 6).

2.6. Öğrenme

Öğrenme; eğitimsel, sosyal ve kültürel kurum ve kuruluşların yanı sıra, toplu-luk içinde hem resmi hem de gayriresmi farklı bağlamlarda devam eder (Clain, 2020: 55). Öğrenmeye zaman ve mekân açısından herhangi bir sınırlama getirilemez. Öğrenme insan yaşamının her anında, yaşadığı ve iletişim kurduğu her yerde gerçekleşebilir (MEB, 2007: 7). Yaşamın geri kalanından izole edilmiş bir prosedür olmak yerine, öğrenme; canlı olmanın ve dış dünyayla bağlantılı olmanın doğal bir yan ürünüdür (Alla, 2024: 27).

Öğrenme, kültürle yakından bağlantılıdır ve kültürel gelenekler tarafsız değildir; değerleri ve güç ilişkilerini somutlaştırır. Üstelik öğrenme bir boşlukta gerçekleşmez; çeşitli sosyal bağlamlarda gerçekleşir ve çeşitli sosyal kontrol biçimleri tarafından şekillendirilir. Eğitim, ağırlıklı olarak 'organize eğitim ve öğretime' atıfta bulunmak için özel bir anlamda kullanılırken öğrenme, aktif ve kapsayıcı bir kelime olup eğitimle ilgili kavramlar tarafından kısıtlanamaz. Öğrenmek, tıpkı nefes almak gibi, farkında olmasalar bile herkesin her zaman yaptığı bir şeydir (Tobias, 2002: 6). Genellikle öğrenme bütünseldir; makul faaliyetlerle bütünleştirir; kendi içinde anlamlı ve faydalıdır. Çoğunlukla önceki öğrenmeyi kullanır, devam ettirir, yeniden etkinleştirir ve üzerine inşa eder. Tüm bu durumlar daha fazla öğrenme için bir temel olarak kullanılabilir. Ve kasıtlı öğrenme için bir başlangıç noktası olabilirler (Reischmann, 2014: 296-297).

Öğrenme; örgün, yaygın ve gayri resmi öğrenme şeklinde üçe ayrılarak incelenebilir. Örgün öğrenme; eğitim ve öğretim kurumlarında gerçekleşir, ilgili ulusal makamlar tarafından tanınır ve diploma nitelikleri gösterir. Yaygın öğrenme, örgün öğrenmeye ek veya alternatif olarak edinilen öğrenmedir. Genellikle işyerinde ve sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri aracılığıyla gerçekleşir. Tanıma, geçerli kılma ve akreditasyon süreci yoluyla, yaygın öğrenme de nitelikleri ve diğer tanımaları gösterebilir. Gayri resmi öğrenme, günlük yaşamda, ailede, işyerinde, topluluklarda ve bireylerin ilgi alanları ve faaliyetleri aracılığıyla gerçekleşen öğrenmedir. Tanıma, geçerli kılma ve akreditasyon süreci yoluyla, gayri

resmi öğrenmede kazanılan yeterlilikler görünür hale getirilebilir ve yeterliliklere ve diğer tanımalara katkıda bulunabilir (UNESCO UIL, 2012: 10). Gayri resmi öğrenme, genellikle deneyimsel öğrenme olarak adlandırılır ve bir dereceye kadar tesadüfi öğrenme olarak anlaşılabilir (Laal, 2011: 471).

Diğer yönden öğrenme planlı ve plansız şekilde olabilir. Planlı ve programlı öğrenme genellikle eğitim kurumlarında gerçekleşir. Plansız öğrenme ise gayri resmi öğrenme şeklidir denilebilir. Bu öğrenme şeklinde birey, günlük deneyimlerinden, çevresindeki eğitici etkinliklerden ve kaynaklardan (aile, komşu, pazar, dini ritüeller, kitle iletişim araçları, iş ve oyun gibi çevrede oluşan faaliyetler esnasında), bilgi, beceri, tutum ve değerler edinir ki bu tür öğrenme yaparak ve yaşayarak öğrenme olduğu için daha kalıcıdır denilebilir. Bu tür öğrenme hayat boyu sürmektedir (Tobias, 2002: 10; Reischmann, 2014: 294).

Öğrenmeye erişim tüm toplumlarda oldukça eşitsiz bir şekilde dağılmıştır. Dezavantajlı grupların doğası ülkeden ülkeye farklılık gösterse de, kadınlar, kırsal kesimdeki insanlar, etnik azınlıklar, işsizler, kayıt dışı sektörde çalışanlar ve yaşlı işçiler genellikle daha az öğrenme fırsatına sahiptir. Bu grupların karşılaştığı engeller çeşitlidir ve çoğu durumda bireyler birden fazla engelle karşılaşır. Örneğin, işgücü piyasasında kadınlara yönelik yapılan ayrımcılık, kadınların eğitime yatırım yapma veya eğitimlerini tamamlama isteklerini azaltır (World Bank, 2003: 71).

3. Hayat Boyu Öğrenme Kavramı

Hayat boyu öğrenme, okullar ile sınırlı kalmayan; evde, işte, hayatın her alanında gerçekleşebilen; öğrenmenin yaş, sosyal, ekonomik statü ve eğitim seviyesine bakılmaksızın, herhangi bir engel olmadan sürdürülebileceğini gösteren temel kavramlardan biridir (Akyazı, 2021: 40). Yaşam boyu öğrenme herkeste, beden ve zihnin (bilgi, beceri, tutum, değer, duygu, inanç) algıladığı içeriği daha sonra bilişsel, duygusal veya pratik olarak dönüştüren ve sürekli değişen bir kişilikle sonuçlanan sosyal bir süreçtir (Clain, 2020: 54). Hayat boyu öğrenme kavramı, bir bireyin yaşam seyrinin artık bir hazırlık dönemini izleyen bir eylem dönemine bölünemeyeceğini, bunun yerine öğrenmenin farklı yaşam evrelerinde tüm yaşam boyunca uzandığını ifade eder. Kavram ayrıca, öğrenmenin yalnızca resmi okul ve eğitim ortamlarında değil, aynı zamanda çeşitli öğrenme alanlarında da gerçekleştiğini ve öğrenmenin çeşitli araçlar ve yollarla sağlanabileceğini ima eder (UNESCO, 2022: 17).

Yetişkin eğitiminden yola çıkılarak hayat boyu eğitime, oradan da hayat boyu öğrenme kavramına ulaşılmıştır. Bu süreçte iki önemli rapor etkili olmuştur: Faure (1972) ve Delors (1996) Raporları. Bu raporların ilki hayat boyu eğitim,

ikincisi ise hayat boyu öğrenme kavramını benimsemiş, eğitimden öğrenmeye geçilmesine ilişkin önemli tespitler yapılmıştır (Balcı ve Yıldız, 2022: 150). Hayat boyu öğrenme ve hayat boyu eğitim arasında fark olmasına rağmen, karşılıklı olarak örtüşür veya genellikle birbirinin yerine kullanılabilir veya bütünleştirici bir şekilde kullanılır. Hayat boyu öğrenme, her türlü öğrenme ve eğitimi içine alan daha geniş bir kavramdır (IGNOU, ? : 20). Hayat boyu öğrenme, yaşam boyunca (beşikten mezara) farklı alanları işgal eden bir öğrenme ise, yaşam çapında öğrenme, aynı anda farklı alanlarda öğrenmedir (Barnett, 2010: 1). Yaşam çapında öğrenme, deneyimle ve genellikle sınıfın ötesinde gerçekleşir ve otantik ortamlarda deneyimsel öğrenmeyle ilgilidir (Clark, 2005: 55).

Hayat boyu öğrenme, öğrenme fırsatları yaratmak amacıyla tasarlanan ve uygulanan her türlü politikayı ifade etmek için kullanılır. Hayat boyu öğrenmeyi teşvik etmek, çok çeşitli öğrenme ihtiyaçları için yeni fırsatlar yaratmak amacıyla resmi eğitim sektörü ile resmi olmayan ve gayriresmi öğrenme ortamları arasında köprüler kurmaktır. Hayat boyu öğrenme, doğumda başlayan ve tüm yaşam boyunca devam eden bir süreçtir. Her yaştan ve kökenden insana (yaş, cinsiyet, etnik köken ve ulusal, ekonomik veya sosyal kökenlere bakılmaksızın ve engelli kişiler, göçmenler, yerli halklar ve diğer savunmasız topluluklar dahil) öğrenme fırsatları ve etkinlikleri sunarak, farklı yaşam ve mesleki aşamalardaki özel ihtiyaçlarına yanıt verir. Hayat boyu öğrenme, hem insan merkezli hem de insan hakları temellidir. Amacı, insanlara başlangıç noktalarından bağımsız olarak yaşamları boyunca yeteneklerini geliştirmeleri ve potansiyellerine ulaşmaları için fırsatlar sunmaktır; geniş bir yelpazedeki öğrenme ihtiyaçlarını ve taleplerini kabul etmek ve gelişmiş bir ekonomi ve kapsayıcı bir toplumun gelişimine katkıda bulunmaktır. Eşit ve kapsayıcı yaşam boyu öğrenme fırsatları sağlamak, çeşitli öğrencilerin ihtiyaçlarına yanıt vermek anlamına gelir (UNESCO, 2022: 18-19).

Hayat boyu öğrenme kavramı çağın ihtiyaçları doğrultusunda, hızla gelişen ve değişen sosyal ve kültürel hayattaki değişmelere ayak uydurabilmek amacıyla ortaya çıkmıştır (MEB HBÖ Strateji Belgesi, 2014: 9). İnsanlar beşikten mezara kadar hayatları boyunca ve hayatın her alanından öğrenir. Sınırlı kamu kaynaklarıyla bağlantılı olarak, bireyin öğrenmesinin sadece resmi eğitim kurumlarında değil, aynı zamanda tüm insan faaliyetlerinde yer alan yaşam boyu bir proje olarak görülmelidir (Ekholm and Härd, 2000: 14). Hayat boyu öğrenme, bireyin özel, aile, sosyal ve mesleki yaşamında en büyük gelişmenin sağlanabilmesi için bireyin hayatının tüm alanlarında yürüttüğü, örgün, yaygın ve algın öğrenmeyi kapsamaktadır (Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2001: 9).

Hayat boyu öğrenme felsefesi modern çağın bir düşüncesi olmaktan çok uzaktır. Dünyanın dört bir yanındaki eski toplumlar beşikten mezara kadar öğrenmenin gerekliliğini ve önemini vurgulamışlardır. Ancak öğrenmenin devlet eliyle, sistematize edilmiş bir şekilde geniş kitlelere yaygınlaştırılması hayli zaman almıştır. Bu süreç hala da sürmektedir. Zira, uluslararası kuruluşlarca belirlenen hayat boyu öğrenme hedeflerini gerçekleştirmek ciddi plan, program, çaba ve kaynak gerektirmektedir. Bugün artık beş yıl önce sahip olunan aynı yaşam ve çalışma becerilerine sahip olmak yeterli değildir (Medel-Añonuevo etal, 2001: 1).

Hayat boyu öğrenmenin amacı, bireyin bilgi toplumuna uyum sağlaması ve bu toplumdaki yaşamını daha iyi kontrol edebilmesi için ekonomik ve sosyal hayatın her aşamasına aktif katılımına imkân sağlamaktır. Eğitim kurumlarının yanı sıra işte, evde ya da başka herhangi bir yerde gerçekleşebilen hayat boyu öğrenme, yaş, cinsiyet, coğrafi alan, sosyo-ekonomik durum ve eğitim düzeyi ile sınırlandırılamaz. Bireyin yaşamı boyunca karşılaştığı ya da karşılaşacağı güçlükleri yenebilmesi ve daha nitelikli bir hayat sürdürebilmesi için sürekli öğrenmesi faaliyetidir (MEB, 2007: 7).

"Hayat boyu öğrenme, mevcut eğitim sistemini yeniden yapılandırmayı ve eğitimle ilgili olup da eğitim sisteminin dışında kalan tüm potansiyeli geliştirmeyi amaçlayan genel bir düzenlemedir" (MEB, Raporu 2022: 4). Eğitim sonlu bir şey, yaşam için bir "hazırlık" olarak düşünülemez, ancak yaşamın kendisinin bir parçası olarak görülmelidir (Collins, 2009: 614). Hayat boyu öğrenme, insanların ve toplulukların özerkliğini ve sorumluluk duygusunu geliştirmeye yardımcı olur; ekonomide, kültürde ve toplumda meydana gelen dönüşüm ve değişimlerle başa çıkma kapasitesini güçlendirir. Vatandaşların topluluklarında bir arada yaşamayı, hoşgörüyü, bilgili ve yaratıcı katılımını teşvik eder (Power and Maclean, 2013: 30).

Hayat boyu öğrenme politikası, kurumsal engelleri ortadan kaldırmaya, öğrenme için yollar açmaya ve yeni kurumsal kimlikler oluşturmaya çalışır. Hayat boyu öğrenmeye yönelik politikalar, değişime ve belirsizliğe uyum sağlamak için becerilerin ve niteliklerin birikimine odaklanır. Hayat boyu öğrenme, çağdaş yaşamdaki değişime ve belirsizliğe yanıt verilmesini sağlayan nitelikleri besleyen bir süreçtir (Tennant and Yates, 2005: 214). Çeşitli eğitim ve öğretim sistemleri tarafından desteklenebilecek tek bir hayat boyu öğrenme modeli yoktur. Çok çeşitli öğrenme süreçleri, öğrenme çıktıları ve öğrenme alanları hayat boyu öğrenmenin bir parçası olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte, kavramın potansiyel

genişliğine rağmen, son yıllarda hayat boyu öğrenmenin birçok politika bağlamında yetişkin eğitimi ve öğretimi için bir vekil terim olarak giderek daha fazla kullanılmaktadır (ILO, 2019: 7).

Hayat boyu öğrenme, özel veya profesyonel amaçlar için sürekli, gönüllü ve kendi kendini motive eden bir bilgi edinimidir. Bireysel, örgütsel ve toplumsal açılardan anlamlıdır. Hayat boyu öğrenme, yeni bilimsel ve teknolojik bilgi yaratma potansiyeline sahip bilgi toplumlarının şekillenmesinde bir başarı faktörü haline gelmiştir. Hayat boyu öğrenme, kişisel veya mesleki bilgiyi geliştirebilen, gönüllü ve kendi kendini motive eden bir araştırma biçimidir. Ayrıca, hayat boyu öğrenme, sosyal içerme, aktif vatandaşlık ve kişisel gelişimin yanı sıra rekabet edebilirliği ve istihdam edilebilirliği geliştirmektedir. Hayat boyu öğrenme; bilmeyi öğrenmek, yapmayı öğrenmek, başkalarıyla birlikte yaşamayı öğrenmek ve olmayı öğrenmek üzere dört temele dayanan bir süreçtir. Olmayı öğrenmek; kişinin zihin ve beden, zekâ, duyarlılık, estetik beğeni ve maneviyat açısından tam gelişimine katkıda bulunan eğitimdir (Cronholm, 2021: 36-38).

Hayat boyu öğrenme ilkesinin hükümetler, şirketler ve topluluklar tarafından kabul edilmesi, bireylerin günlük ve iş yaşamları için gerekli olan en son bilgi ve becerileri, ihtiyaç duydukları her zaman ve her yerde edinme ve güncelleme çabalarında desteklenmeyi bekleyebilecekleri anlamına gelir. Bu sadece öğrencilerin kişisel gelişimini kolaylaştırmakla kalmaz, aynı zamanda onların istihdam edilebilirliklerini, sosyal hareketliliklerini ve toplumdaki yaşam kalitesini iyileştirmek için tasarlanmış faaliyetlere etkin katılım kapasitelerini de geliştirir (Power and Maclean, 2013: 31).

4. Avrupa Birliği ve Hayat Boyu Öğrenme

Beşikten mezara tüm öğrenme biçimlerini kucaklayan yaşam boyu öğrenme, Avrupa Komisyonu'na göre; kişisel, sivil, sosyal ve/veya istihdamla ilgili bir bakış açısı içinde bilgi, beceri ve yeterlilikleri geliştirmek amacıyla yaşam boyunca üstlenilen tüm amaçlı öğrenme faaliyetleridir (Power and Maclean, 2013: 30).

Hayat boyu öğrenme fikrinin kökeni Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru ortaya çıkan kadınların ve işçi sınıfının vatandaşlık haklarının genişletilmesi tartışmalarının yanısıra Rusya'daki Bolşevik İhtilâlı gibi uluslararası gelişmelerden etkilenmiş, entelektüel bir filizlenmenin sonucudur. İngiltere'de resmi bir komite 1919'da yetişkin eğitiminin ne sınırlı sayıda insanlara ne de sadece kısa bir ölçekte ve genç yetişkinlere yönelik olmadığını; aksine kalıcı bir milli gereklilik, vatandaşlığın vazgeçilmez bir unsur ve bu nedenle hem evrensel hem de yaşam boyu olması gerektiğini ifade etmiştir (Field, 2013: 186).

Hayat boyu öğrenmenin başlangıcını 1919 yılında İngiltere'de silahlı kuvvetler ve kritik sanayilerde görev alan yetişkinlerin hızla, yeniden eğitimi ihtiyacının bir sonucu olarak "Dünya Yetişkin Eğitimi Derneği"nin kurulmasına ve bu derneğin 1929 yılında İngiltere-Cambridge'de "Dünya Konferansı" adını taşıyan toplantısına kadar götürmek mümkündür (Field 2001: 5). II. Dünya Savaşı'na kadar yetişkin eğitimi gönüllülük esasına dayanan ve yarı zamanlı olarak faydalanılan etkinlikler olarak algılanmıştır (Aksoy, 2013: 29). Hayat boyu öğrenme ile ilgili tartışmalar 1960'ların sonları ile 1970'lerin başlarından itibaren hızlı bir artış göstermiştir. OECD, UNESCO ve Avrupa Birliği gibi ulus üstü örgütler tarafından aktif olarak desteklenmektedir (Alla, 2024: 27).

Kanada'nın Montreal şehrinde 22-31 Ağustos 1960 tarihinde, "Değişen Bir Dünyada Yetişkin Eğitimi" temasıyla düzenlenen uluslararası konferans hayat boyu öğrenmeyi, devletlerin gelecekteki politikaları için bir amaç olarak belirleyen ilk uluslararası toplantıdır (Örs ve Kaya, 2021: 1707). 1970 yılı civarında Avrupa'da hayat boyu öğrenme tartışmaları yeni bir boyut kazanmış ve yeni aktörler ortaya çıkarmıştır. Avrupa'nın tüm ülkeleri arasında işbirliğini teşvik eden uluslararası bir kuruluş olan Avrupa Konseyi, "Kalıcı Eğitim" terimini kullanarak bir "Okul Dışı Eğitim Komitesi" kurmuştur (Reischmann, 2014: 287).

Hayat boyu öğrenme söylemi, 1990'ların ortalarından itibaren Avrupa Birliği gündeminin önemli bir parçası haline gelmiştir (Volles, 2014: 2-3). 30 Ekim 2000 tarihli "Avrupa Birliği Hayat Boyu Öğrenme Genelgesi"nde hayat boyu öğrenmenin sadece eğitimle sınırlandırılamayacağı ve bütün öğrenme süreçlerini kapsayacağı öngörülmüştür (Urhan, 2020: 29). Avrupa Komisyonu, 2001 tarihli "Hayat Boyu Öğrenmeyi Gerçeğe Dönüştürmek" başlıklı tebliğinde, hayat boyu öğrenmeyi, bilgi, beceri ve yetkinlikleri geliştirmek amacıyla örgün, yaygın veya resmi olmayan, yaşam boyunca üstlenilen tüm öğrenme faaliyetleri olarak tanımlamıştır (Clain, 2020: 54).

Avrupa Birliği'nde yaşam boyu öğrenme söylemi, AB'nin dünyadaki en dinamik bilgi tabanlı ekonomiyi yaratma ve sosyal uyumu sağlama hedeflerinden etkilenerek 2000 yılından itibaren üçüncü bir aşamaya girmiştir. 2000 yılında tasarlanan Lizbon Süreci (AB'nin ekonomik büyüme planı) eğitim ve öğretimi AB tarihinde ilk kez genel kabul görmüş bir politika alanı haline getirmiş ve Avrupa Birliği içinde ulusal yaşam boyu öğrenme politikalarının geliştirilmesine yol açmıştır (UNESCO, 2016: 4). AB Eğitim Konseyi 2001'de Avrupa'nın 2010'a kadar ulaşması gereken eğitim ve öğretim sistemlerinin kalitesi, erişilebilirliği ve açıklığına ilişkin hedefleri kabul etmiştir. Bu hedefleri 2002'de ayrıntılı bir çalışma programı ve AB Üye Devletlerini ulusal yaşam boyu öğrenme stratejileri geliştirme taahhüdünde bulunan bir kararın kabul edilmesi izlemiştir (IGNOU, ?: 13).

Avrupa Birliği'nin 2007-2013 dönemi için Hayat Boyu Öğrenme Programını başlatmasından bu yana, kavram bugün iyice yerleşmiştir (Bourdon, 2014: 3005).

AB Konseyi'ne göre; eğitim ve öğretim, sosyal uyumu, aktif yurttaşlığı, kişisel ve mesleki tatmini, uyum sağlamayı ve istihdam edilebilirliği teşvik etmek için vazgeçilmez bir araçtır. Hayat boyu öğrenme, Avrupa vatandaşları için hareketliliği kolaylaştırır ve Avrupa Birliği ülkelerinin amaç ve özlemlerine ulaşılmasını sağlar (yani daha müreffeh, rekabetçi, hoşgörülü ve demokratik olmak). Bilgi toplumunda ve işgücü piyasasında aktif vatandaşlar olarak yer almak için herkesin gerekli bilgileri edinmesini sağlar (CEU, 2002).

Avrupa Komisyonu, Lizbon Stratejisi ile 2010 yılına kadar Avrupa Birliği'ni "dünyanın en rekabetçi, dinamik ve bilgi temeline dayanan ekonomisine" dönüştürme hedefini belirlemiştir. Ancak 2008'deki küresel mali kriz nedeniyle istenilen hedefe ulaşılamamıştır. Bunun üzerine "Avrupa 2020 Stratejisi" geliştirilmiştir (Akses, 2014: 15). Avrupa Birliği'nin rekabetçi ve bilgiye dayalı ekonomiye geçişini sağlamak için, Lizbon Strateji kapsamında öngörülen önlemlerin yanısıra bilgi toplumunun geliştirilmesi, hedeflenmiştir. Bu bağlamda eğitim ve öğretim sistemleri bilgi toplumunun ihtiyacını karşılayacak şekilde geliştirilecek ve herkes için hayat boyu öğrenme teşvik edilecektir (Akses, 2014: 20-22).

Son 20 yılda, yaşam boyu öğrenme, AB üye devletlerinin demografik değişiklikler, değişen ekonomik ve sosyal koşullar bağlamında karşı karşıya kaldıkları zorlukları aşmanın bir aracı olarak kabul edilerek AB düzeyinde bir öncelik haline gelmiştir. Zira, becerilerin güncellenmesi ve geliştirilmesi için düzenli ve sürekli bir öğrenmeye ihtiyaç vardır. Bireylerin örgün, yaygın veya gayri resmi yaşam boyu öğrenme faaliyetlerine katılımını artırma ihtiyacı, AB tarafından stratejik belgelerde defalarca ileri sürülmüştür. Strateji 2010 ve müteakip Eğitim ve Öğretim (ET) Stratejisi 2020 programları uygulamaya konulmuştur. Dahası, Avrupa Birliği Konseyi 2009'da ET2020 kıyaslamasının bir parçası olarak hayat boyu öğrenme alanında üye devletlerin performansını değerlendirmek için yeni bir kriter geliştirmiştir. 2020 yılına kadar yetişkinlerin en az %15'inin hayat boyu öğrenmeye katılması gerektiğine atıfta bulunulmuştur. Ancak, en son Eurostat verileri, beş yıl içinde %15 kriterine ulaşma yolunda önemli bir ilerleme kaydedilmediğini göstermektedir (Clain, 2020: 52).

2010 yılında, eğitim ve öğretime katılan 25 ila 64 yaş arası yetişkinlerin yüzdesine ilişkin AB-27 ortalaması sadece %9,2 iken, 2014 yılında AB-27 ortalaması %10,7'ye kadar yükselmiştir. 2014'te Danimarka (%31,7), İsveç (%28,9) ve Finlandiya (%25,1) gibi bazı iyi performans gösteren ülkeler olmasına rağmen, çoğu AB üye ülkesinde yetişkinlerin katılımı hayat boyu eğitimde hâlâ %10'un oldukça

altındadır. En düşük katılım oranları Bulgaristan (%1,8) ve Romanya'da (%1,5) kaydedilmiştir. Bu nedenle, en azından şu anda, AB-27 düzeyinde %15'lik kıstasa ulaşma olasılığı, özellikle ekonomik ve sosyal krizin eğitim sistemleri üzerindeki etkisi dikkate alınırsa oldukça düşük görünmektedir (Clain, 2020: 52-53).

5. Kamu Yönetimi ve Hayat Boyu Öğrenme

Kamu yönetimi kamu düzenini, kamu sağlığını ve güvenliğini sağlamanın yanında toplumun en temel ihtiyaçlarından biri olan eğitim ve öğretim taleplerini de karşılamakla yükümlüdür. Ancak günümüzde eğitim anlayışı değişmiş ve gelişmelere paralel olarak birey merkezli ve öğrenmeyi önceleyen bir anlayışa dönüşmüş, dahası öğrenme hayat boyuna genişlemiştir. Hayat boyu öğrenme kalkınmada sürekliliği sağlamada vazgeçilemez bir konuma gelirken, kamu yönetimine de önemli sorumluluklar yüklemiştir. Kaldı ki kamusal sorunların oluşmaması ya da oluşanların kısa sürede çözümlenebilmesi de yine hayat boyu öğrenmenin bireylere ve topluma kazandırmakta olduğu niteliklerle mümkündür.

Eğitimin, yetişkin eğitiminden hayat boyuna öğrenmeye dönüşmesiyle birlikte devletin bu konudaki yaklaşımının da değişmesi ve eğitimle ilgili kurum ve kuruluşlarını yeniden yapılandırması gerekir. Diğer yandan teknolojik gelişmeler neticesinde oluşan bilişim teknolojilerinin hayat boyu öğrenme stratejilerine önemli katkılarda bulunabileceği de göz ardı edilemez. Bu gelişmeler, öğrenmeyi yer ve zaman olarak sınırlandırılmaktan kurtarmış, bütün bir güne yaymıştır. Bu nedenle de hayat boyu öğrenme felsefesinin kamu yönetimi tarafından yaygınlaştırılması daha da kolaylaşmıştır. Ancak, öğrenen, kendini geliştiren ve yenileyen bireylerin kamu yönetiminde gerek maddi gerekse de manevi yönden desteklenmesi gerekir. Öğrenen bireylerin kendi çabalarıyla edindikleri bütün bilgi, beceri ve niteliklerin resmi kurumlarca tanınması ve değerlendirilmesi bu sürece önemli destek sağlamış olacaktır. Eğitimde olduğu gibi hayat boyu öğrenme sürecinde de fırsat eşitliği ilkesinin göz ardı edilmemesi gerekir. Kaldı ki teknolojik gelişmeler fırsat eşitliğini sağlanmasını kolaylaştıran bir unsur olarak eğitimde yerini almaktadır. Ancak, bunun için hızlı, güvenli, ucuz ve yaygın bir internet ağı gereklidir. Ayrıca, iletişim ve bilişim teknolojilerine sahip olmak ya da erişmek de kolay olmalıdır.

Sürdürülebilir kalkınma eğitime bağlı olduğuna göre, eğitilmiş, bilgili ve becerili bir sermayenin ülke kalkınmasına katkısı artık yadsınamaz. Kamu yönetimi sorunlarının temelden çözümü için de nitelikli bireyler yetiştirmek olduğu artık kabul edilmektedir. Katılımcı demokrasinin ve demokratik hukuk devleti ilkelerinin işleyebilmesi, pek çok kamu yönetimi sorununun çözümü de yine iyi eğitil-

miş bireylere bağlıdır. Ekonomik, sosyal, kültürel, siyasî ve hukuki pek çok sorunun temelinde sürekli öğrenen ve kendisini geliştiren bir toplumun oluşturulamaması yatmaktadır. Hayat boyu öğrenme felsefesini içselleştirmiş bir toplumda pek çok problem minimize edilebilir ve ortaya çıkabilecek sorunlar daha doğmadan engellenebilir. Devletin eğitime ve hayat boyu öğrenmeye ayırabileceği finansal kaynağın sayılamayacak kadar çok yararı vardır. Ve en akıllıca yapılan yatırım insan eğitimine yapılanıdır.

Günümüzde devletin eğitim sağlama, finanse etme ve yönetmede daha çoğulcu bir rol oynaması kaçınılmaz hale gelmiştir. Artık devlet, eğitimin tek sağlayıcısı ve finansörü değildir; nitelikli bir eğitime ulaşmak için karşılaştırmalı avantajlar ve sinerji kullanarak özel sektör (hem kâr amacı güden hem de gütmeyen kurumlar) ve sivil toplumla işbirliği yapmak zorundadır. Özel sektör hem geleneksel yollarla (özel okullara sahip olmak ve işletmek vs.) hem de yeni yollarla (sözleşmeli devlet okulları işletmek) eğitim sağlayabilir. İşletmeler ayrıca eğitim sağlamalı, mesleki standartlar ve müfredat geliştirmeye giderek daha fazla dâhil olmalıdır. Politika yapıcıların, kamu ve özel sağlayıcılar arasında eşit bir oyun alanı oluşturması gerekir (World Bank, 2003: 63).

Hayat boyu öğrenmede eşitliği ve kaliteyi garanti etmek için hükümetler ulusal, alt-ulusal ve topluluk düzeylerinde iyi yönetim mekanizmaları sağlamalıdır. İlgili tüm aktörlerin eğitime dâhil edilmesi temel bir gerekliliktir. Farklı ulusal bağlamlar farklı çözümler gerektirir. Hayat boyu öğrenme sürecinde hükümet ve hükümet dışı aktörler arasındaki karma sorumluluk eğilimi, farklı paydaşlar arasında sürekli istişare ve koordinasyon etkili mekanizmalarla desteklenmelidir (UNESCO UIL, 2013: 73). Hayat boyu öğrenmeyi sağlamak için, hem örgün hem de yaygın çeşitli öğrenme fırsatlarına uygun fiyatlı erişimin güvence altına alınması gerekir. Bu, öğrenme sistemi ve yönetişiminin değişmesi ve daha fazla kaynağın tahsis edilmesi gerektiği anlamına gelir. Sınırlı kamu kaynakları göz önüne alındığında, eğitim sisteminin verimliliğini artırmak kritik öneme sahiptir. Bu ilkelere dayalı bir yaşam boyu öğrenme çerçevesi oluşturmak, bir ülkenin tüm öğrenme sisteminde karmaşık değişiklikler gerektirir (World Bank, 2003: 101).

Günümüzde, öğrenmenin yaşam boyu ve yaşam boyu süren bir süreç olduğu ve tüm eğitimin bu ilkeyi izlemesi gerektiği görüşü, eğitim planlamacıları ve politika yapıcıları tarafından yaygın olarak kabul edilmektedir (UNESCO, 2022: 17). Herkes, okul öncesi, ilk, orta ve yüksek öğretim dâhil olmak üzere her düzeyde ve her biçimde erişilebilir, kabul edilebilir ve uyarlanabilir yaşam boyu eğitim hakkına sahiptir. Bu, devletin uluslararası insan hakları hukuku kapsamındaki yükümlülüklerine uygun olarak gerçekleştirilmesi gereken ücretsiz eğitim hakkını da içerir (Abidjan Principles, 2019: 14).

Kamu yönetimi yeni bir anlayışa verilmiş ve birey odaklı hale gelmiş, hayat boyu öğrenme de eğitim politikalarının temel felsefesi haline gelmiştir. Birleşmiş Milletler 2030 kalkınma hedeflerinin hayat boyu öğrenme felsefesiyle gerçekleştirilebileceği düşüncesi bu konuya özel bir önem vermesine yol açmıştır. Beşeri sermayenin güçlendirilmesi ve geliştirilmesi, kalkınmanın sürekliliğini sağlayabilecek temel faktör olarak kabul edilmektedir. Sürekli öğrenmeyi hayatlarının bir parçası haline getiren bireyler, değişime uyum sağlayabilmekte, mesleki gelişmeleri takip edebilmekte, sosyal hayatlarını dengeleyebilmekte ve toplumsal üretime katkıda bulunabilmektedir.

Devletin sorumluluğu birey, şirket ve kamu aktörlerinin eğitim ve öğrenime yatırım yapmaları için koşullar ve teşvikler yaratmakla sınırlı olmalıdır. Başlangıç noktası, birey ve toplumun zaman içinde değişen farklı ihtiyaçları olduğunun kabul edilmesi ve yaşamının her anında bireyin uygun eğitim fırsatlarına erişmesini sağlamak olmalıdır. Eğitimin içeriği ve düzeyi, sadece bireyin örgün eğitim geçmişine dayandırılamaz. Sağlanan eğitim veya öğrenimin tam biçimi ikincil öneme sahiptir (Ekholm and Härd, 2000: 10).

Eğitim, kamu yönetiminin temel görevlerinden birisi olup, hiçbir ferdin zaman, mekân, yaş ve cinsiyet gibi faktörler nedeniyle bu haktan yararlanmasının engellenmesi kabul edilemez. Bunun kabulü kamu yönetimin beşeri sermayesinin önemli bir bölümünün üretime olan katkısından vazgeçmesi anlamına gelir. Bu anlayış ise ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilmesi esnasında kamu yönetimini zaafa uğratır. Bir başka deyişle, yoğun bir rekabetin yaşandığı küresel ticaret alanında devletin elini zayıflatır; bu durum üretimin ve milli gelirin düşmesine, dış ticaret açığının büyümesine yol açar ve yaşam standartlarını düşürür. Bütün bu nedenlerle hayat boyu öğrenme felsefesinin bütün toplum kesimlerinde benimsenmesi için, kamu ve özel kurum ve kuruluşların hep birlikte, kalkınma hedefleri ve vizyoner politikalar çerçevesinde, planlı ve programlı çalışmalar için yatırım yapmaları gerekir. Araştırmalar, sağlıklı, güçlü ve üretken bir toplumun temel dayanağının eğitim olduğu konusunda birleşmektedir. Önemine binaen bu alanın düzenlenmesi ve yükümlülüğü yasalarla kamu yönetimine verilmiştir.

Kamu yönetimi sorunlarının ortaya çıkmasını engelleyen, meydana gelen sorunların da çözümünü kolaylaştıran nitelikli beşeri sermayenin sürekli eğitilmesi ve teknolojik, bilimsel ve kültürel değişime uyumunun sağlanması kaçınılmaz hale gelmiştir. Kamu yönetimi her ne kadar eğitim yükümlülüğünün bir kısmını özel sektör eliyle yerine getirmekte olsa da aslında, bu alandaki sorumluluğu devam eder ve bu alanı sürekli denetlemek suretiyle görevini yerine getirir. Kamu yönetimi, eğitim bakanlığı eliyle, sadece eğitim yaşındaki bireyleri değil aynı za-

manda örgün ve yaygın eğitim süreci dışında bulunan kişilerin de eğitimiyle ilgilenmelidir. Bir başka deyişle, hiçbir kimsenin eğitim dışında kalmasına müsaade edilmez. Yani, hayat boyu öğrenme anlayışına göre, eğitimin belirli bir yaşı, yeri ve zamanı yoktur. Günümüzdeki teknolojik ve ekonomik gelişmeler de dikkate alındığında, eğitim ve öğretimin bir sınırı kalmamıştır. Diğer yandan öğretim yöntemleri de değişmiş, artık öğrencinin pasif konumda olduğu sistem terk edilmekte olup, aktif bir halde bulunduğu yöntem tercih edilmiştir.

Hayat boyu öğrenme her ne kadar toplumsal tabana henüz yayılmamış olsa da artık devletler, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmenin hayat boyu öğrenmeyle sağlanabileceğini kabul etmektedir. Her devlet bu görevini sadece eğitim bakanlığı yoluyla değil, bu konuda söz söyleyecek ve katkıda bulunabilecek bütün kurum ve kuruluşlarıyla birlikte yerine getirmektedir. Örneğin, Sağlık Bakanlığı toplumu sağlık konusunda bilinçlendirmek ve onların bu konuları araştırmaları ve sürekli öğrenmeleri için katkıda bulunmaktadır. Diğer yandan yerel yönetimlerde halk eğitim kurslarıyla aynı konuda destek olmaktadır. Kültür Bakanlığı ise bu sürece yaptığı yayın ve faaliyetlerle önemli katkılarda bulunmaktadır. Yani, devletin kurum ve kuruluşları çok yönlü ve çok yöntemli bir hayat boyu öğrenme yaklaşımına destek olmaktadır.

Eğitimde sorumluluk dağılımı değişmektedir. Yaşam boyu öğrenme, eğitim ve öğrenim sorumluluğunun kamudan, özel ve sivil alanlara kaydırılmasını ifade etmektedir. Eğitim tekelleri parçalanmakta ve yerini çeşitli öğrenme ortamları, aktörler ve başlıca düzenleyiciler almaktadır. Ancak yaşam boyu öğrenme, sorumluluğun devletten bireye kaymasını da içerir. Öğrenme, bireyin motivasyonuna ve öğrenme ortamında mevcut olan fırsatları arama ve bunlardan yararlanma becerisine bağlıdır. Hayat boyu öğrenme projesinin gerçekleştirilmesi kişiye bağlıdır ve iyi koşulların yaratılması ise devletin sorumluluğundadır. Bu açıdan hayati olan, bireylerin kendi ihtiyaçlarına, eğitime ve daha fazla öğrenmeye yönelik tutumlarıdır. Kamu yönetimi bireyin öğrenme, kendini değiştirme ve yenileme arzularını mali ya da manevi, çeşitli yöntemlerle desteklemelidir (Ekholm and Härd, 2000: 9).

Eğitim, pek çok toplumsal problemin ortaya çıkmasına da mani olur. Böylece devlet sorunların çözümü için ayırmak zorunda olduğu finansal kaynağını daha verimli alanlarda kullanabilir. Kamu yönetiminin temel görevlerinden birisi de kamu kaynaklarını etkin ve verimli kullanmaktır. Bunu gerçekleştirmenin yollarından birisi de eğitime yatırım yapmaktır. Eğitim iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmanın temelini teşkil etmektedir. Araştırmalar, gelişmiş ülkelerin önemli öl-

çüde eğitime yatırım yaptığını göstermektedir. Sorumluluk duygusunun gelişmesine katkıda bulunan hayat boyu öğrenme faaliyeti, bireyi çevreye, toplumsal ve yönetsel sorunlara karşı duyarlı hâle de getirir.

Diğer yandan, toplumsal düzenin sağlanmasında önemli bir etkiye sahip bulunan hukuk kurallarına ve yasal tedbirlere sürekli öğrenen bireylerin titizlikle riayet etmekte olduğunu araştırmalar göstermektedir. Zira hayat boyu öğrenme, bireylerin sorumluluk duygusunu geliştirdiği gibi bir vatandaşın uyması gereken kuralları içselleştirmesini sağlar. Toplumsal bir varlık olan insan, eğitim sayesinde değişir ve gelişir; aynı zamanda çevresini de değiştirir ve dönüştürür. Hayat boyu öğrenmeye önem veren ve gerekli kaynağı tahsis eden kamu yönetimi, toplumsal barışı ve huzuru sağlamada kendisini destekleyecek önemli bir kitle de yaratmış olur.

1949'daki ilk Uluslararası Yetişkin Eğitimi Konferansı'ndan bu yana, UNESCO Üye Devletleri, ülkelerindeki yetişkin eğitiminin durumunu tartışmak için her 12 yılda bir toplanmaktadır. 1976'da UNESCO Genel Konferansı Yetişkin Eğitiminin Geliştirilmesine İlişkin Tavsiye Kararını onaylamış ve "yaşam boyu eğitim bağlamında yetişkinlerin eğitime erişiminin eğitim hakkının temel bir yönü olduğunu ve bu hakkın kullanılmasını kolaylaştırdığını" doğrulamıştır. Siyasî, kültürel, sanatsal ve bilimsel yaşama katılmak şeklinde uygulanan yetişkin eğitimi politikaları çoğu ülkede mevcuttur, ancak anlayışlar büyük farklılıklar göstermektedir. Sağlıklı toplumlar ve kapsayıcı, sürdürülebilir kalkınma için hayati önem taşıyan yetişkin eğitiminin ne ulusal ne de uluslararası düzeyde yeterli yatırım almadığı açıktır (UNESCO UIL, 2013: 8).

1996'daki Eğitim Bakanları toplantısında, OECD yaşam boyu öğrenmede dört sütun ortaya koymuştur: (1) Okul öncesi eğitime daha iyi erişim, bireysel odaklı zorunlu eğitim, herkes için lise eğitimi ve yaygın eğitim için geniş kapsamlı farklı eğitim biçimleri ve düzenlemeleri yoluyla iyileştirilmiş koşullar. (2) Öğrenmenin, çalışma hayatıyla ilişkilendirmesine yönelik mekanizmalar, eğitimler arasında esnek geçişler, hizmet içi eğitimi ve çalışma hayatında yeterlilik gelişimi desteklenmeli ve teşvik edilmelidir. (3) Hayat boyu öğrenmeye daha fazla yatırım yapmaları için bireyler, işverenler ve eğitim sağlayıcılar için teşvikler yaratılmalıdır. (4) Başta yetkililer, ajanslar, işverenler ve farklı devlet daireleri olmak üzere tüm taraflar arasındaki rolleri ve sorumluluk dağılımı gözden geçirilmelidir (Ekholm and Härd, 2000: 14).

Kamu yönetiminin eğitim kurumlarından birisi de üniversitelerdir. Yaşam boyu öğrenmeye yönelik artan talebi karşılama konusunda üniversiteler çeşitli zorluklarla karşı karşıyadır. Kapsamlı bir zorluk, müfredatın nadiren yaşam boyu

öğrenme için tasarlanmasıdır. Geleneksel olarak üniversiteler, genç öğrencileri eğitimlerinin erken bir aşamasında hedefleyen lisans ve yüksek lisans derecelerine odaklanır. Daha 1997'de UNESCO Eğitim Enstitüsü, üniversitelerin kapılarını yetişkin öğrencilere açmaları ve programlarını ve öğrenme koşullarını yetişkin öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde uyarlamaları gerektiğini duyurmuştur. Genel olarak, üniversitelerin hayat boyu öğrenme sorumluluğunun çoğunu özel eğitim kurumlarına devrettiği görülmektedir. Bu kurumlar tarafından sunulan eğitim ise, genellikle iş-yaşam deneyimine sahip kişilerle yakından ilgilidir; ancak teorik perspektiflerden ve metodolojik titizlikten yoksun olabilir. Üniversiteler yaşam boyu öğrenme için modern müfredatın oluşturulmasında çekici eğitim ortakları olarak önemli bir işlev görebilir. Teknolojik ilerlemenin giderek artan hızı nedeniyle yüksek öğretim kurumları, yaşam boyu öğrenmeye erişimi genişletmek için stratejik bir zorunlulukla karşı karşıyadır (Cronholm, 2021: 36).

Hayat boyu öğrenme felsefesi yeni öğrenim ve belgeleme fırsatları sunmaktadır. Eğitim gittikçe resmi kurumların tekelinden çıkmakta ve öğrenen bireylerin kamu yönetimince belirlenen programları bireysel çabalarıyla uyguladıkları ve istenilen nitelikleri kazandıkları, bunun neticesinde de bu bilgi ve becerilerin resmi kurumlarca belgelenmesine evrilmektedir. Güney Kore hükümeti kısa bir süre önce Kendi Kendine Eğitim için Lisans Derecesi Sınav Programını güçlendirmiştir. Program, devlet tarafından yapılan sınavı geçerek normal bir kolej veya üniversiteye gitmeden bireysel çalışma yoluyla lisans derecesi almayı mümkün kılmıştır. Program, yaşam boyu öğrenme felsefesini gerçekleştirmeyi, bireysel kendini gerçekleştirmeye katkıda bulunmayı ve toplumu bir bütün olarak geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu programdan alınan bir derece, bir yüksek öğretim kurumundan alınan derece ile aynı şekilde tanınmaktadır (World Bank, 2003: 67).

Yüksek öğretim kurumlarının da mümkün olduğu kadar çok potansiyel engeli ortadan kaldırmak ve yetişkin eğitimini teşvik etmek için eğitim modellerini yetişkin öğrencilerin ihtiyaçlarına uyarlamak için adımlar atması gerekir. Örneğin daha kısa süreli çalışma programları veya her biri işverenler tarafından tanınan bir ara yeterlilik sunan daha küçük parçalara bölünmüş programları geliştirilebilir. Akşamları ve hafta sonları ders vermenin yanı sıra, üniversitelerin uzaktan eğitim ve çevrimiçi eğitim programları geliştirmeye odaklanması gerekir; böylece uzun mesafeler, aile sorumlulukları ve hatta maliyetler gibi engellerin etkisi azaltılabilir. Üniversiteler yetişkin öğrenciler için eğitim programları ile yetişkin öğrenimi fırsatları hakkında bilgi sağlama konusunda daha aktif bir role sahip olması gerekir (Clain, 2020: 61).

Pek çok OECD ülkesinde, öğrenme sisteminde hükümetin rolü, esasen kamu finansmanı ve eğitimin sağlanmasına odaklanmaktan, daha geniş bir yelpazedeki kurumsal aktörleri ve ortakları kapsayan, esnek bir politika ve düzenleyici çerçeve oluşturmaya doğru kaymıştır. Bu bağlamda yönetişimin ana zorluğu, verimli koordinasyon mekanizmalarını teşvik etmek ve bireysel öğrencilere daha fazla önem vermektir. Bu çerçevenin dezavantajlı öğrencileri içermesi, etkinleştirmesi ve öğrencilerin ihtiyaçlarına yanıt vermesi gerekir. Bu çerçevede teşvikler, katı politika direktiflerinden ve hükümetin kontrolünden daha büyük bir önem taşımaktadır. Eğitim ve öğretim faaliyetlerinde bulunan bakanlıklar ve diğer kurumlar arasında koordinasyonun sağlanmasına yönelik düzenlemeler yapmak ve öğrencilerin başarılarını belgelemek, kurumsal ve sistem performansını izlemek ve öğrenme yollarını teşvik etmek için mekanizmalar geliştirmek gerekir (World Bank, 2003: 59).

Birkaç on yıldır hükümetler, insan sermayesine yapılan yatırımların sürekli ekonomik başarı ve sürdürülebilir ekonomik büyüme için çok önemli olduğunu düşünmektedir. İnsan sermayesi uzun zamandır ekonomik sistemin en belirgin özelliği olarak kabul edilmiştir ve daha fazla çalışma eğitimin üretkenlik büyümesi üzerindeki etkisini deneysel olarak kanıtlamıştır. Daha iyi eğitim yalnızca daha yüksek bireysel gelire yol açmakla kalmaz, aynı zamanda uzun vadeli ekonomik büyüme için gerekli (her zaman yeterli olmasa da) bir ön koşuldur. Eğitimin bireysel ve toplumsal refah için kritik rolünü gösteren ampirik kanıtlar vardır. Eğitim, ekonomik büyümenin, istihdamın ve kazançların önde gelen belirleyicisidir. Eğitime harcanan her 1 ABD doları için, ekonomik büyümede 10 ila 15 ABD doları kadar gelir elde edilebilir (Grant, 2017: 2).

Küresel bilgi ekonomisinde, sürekli eğitim ve öğretime, yani yaşam boyu öğrenmeye erişim, katma değeri yüksek ve iyi ücretli işlere sahip olmak isteyen insanlar için bir zorunluluktur. Bu nedenle, bir hükümetin yaşam boyu öğrenme politikasının ana odak noktası, dezavantajlı grupların ve eğitim düzeyi düşük olanların öğrenmeye erişim becerilerini geliştirmek olmalıdır. Resmi olmayan ve yaygın öğrenmenin gerçek beceri edinmeye giden bir yol olduğunun kabul edilmesi, daha az resmi eğitime sahip kişilerin sahip oldukları becerileri göstermelerini sağlar. Diğer bir önemli politika aracı da âdem-i merkeziyetçiliktir. Sorumlulukların merkezi eğitim bakanlıklarından yerel eğitim yetkililerine, topluluklara, lise sonrası kurumlara ve okullara devri yaygın hale gelmiştir (World Bank, 2003: 71).

Hızla değişen dünyamız, bireysel gelişim, toplumsal uyum ve ekonomik refah için yaşam boyu öğrenme fırsatları gerektirmektedir. UNESCO Yaşam Boyu Öğrenme Enstitüsü (UIL), Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 4 doğrultusunda Üye

Devletlerin etkili ve kapsayıcı yaşam boyu öğrenme politikaları ve sistemleri oluşturma kapasitelerini güçlendirmektedir. Yerel ve ulusal düzeylerde kapasite oluşturarak, ortaklıkları güçlendirerek ve veri ve bilgi sunarak yaşam boyunca, her ortamda çalışan ve herkese fayda sağlayan öğrenme ekosistemleri geliştirmeyi amaçlamaktadır (https://www.uil.unesco.org/en).

UNESCO Üye Devletlerin vatandaşlarını 21. yüzyıl için gerekli yeterlilik ve niteliklerle donatacak ulusal politikalar ve stratejiler geliştirmektedir. Bu, yaşam boyu öğrenmeyle verilen, ortaya çıkan sosyo-ekonomik zorluklara stratejik bir yanıttır. Yine de günümüzün eğitim sistemleri hâlâ herkes için kaliteli yaşam boyu öğrenme fırsatları sunabilecek bir konumda değildir. Akut zorluklardan biri, birçok Üye Devlette politika yapıcıların hayat boyu öğrenmeyi kabul etmesi ile uygulanabilir politika ve stratejilerin bulunmaması arasında hâlâ bir tutarsızlık olmasıdır. Hayat boyu öğrenme politikası söylemi, ancak birçok Üye Devlette öncelik ve anlaşılır bir şekilde, uygulama için stratejiler geliştirmeye dayanmaktadır. Çok sayıda ülkede, öğrenen ailelerin, şehirlerin, bölgelerin veya toplulukların gelişimi, öğrenmeyi vatandaşların günlük yaşamlarının daha belirgin bir parçası haline getirmeye çalışan yaşam boyu öğrenmenin pratik felsefesini etkili bir şekilde somutlaştırır (UNESCO UIL, 2016: 3).

UNESCO, 2014-2021 Orta Vadeli Stratejisi ile Üye Devletleri şu hususlarda desteklemiştir (UNESCO UIL, 2016: 3-6): (1) Mevcut eğitim sistemlerinin hayat boyu öğrenmeye dayalı bir yapıya dönüştürülmesinin teşvik edilmesi, (2) Özellikle gençlerin ve yetişkinlerin öğrenimi ve eğitimi için yaygın ve resmi olmayan öğrenimi savunmak. (3) Çeşitli öğrenme sistemleri arasında sinerji geliştirmek, (4) Herkese yaşam boyu öğrenme için ulusal politika ve stratejilerin geliştirilmesini kolaylaştırmak, (5) Etkili yaşam boyu öğrenme politikaları ve uygulamaları için kapasitelerin geliştirilmesi, (6) Devlet kurumları, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör arasındaki ortaklıkları kolaylaştırmak, (7) Öğrenen şehirlerin, öğrenen bölgelerin, öğrenen toplulukların, öğrenen köylerin ve öğrenen ailelerin gelişimini desteklemek, (8) Modern öğrenme teknolojilerinin kullanımının arttırılması, (9) Yaşam boyu öğrenme politika ve uygulamalarıyla ilgili araştırmaların desteklenmesi.

Hükümet politikasına yeniden odaklanmak ve politika oluşturma sisteminde reform yapmak, çok çeşitli konularda köklü değişiklikler gerektirir. Bu değişiklikler, öğrenci merkezli bir sisteme doğru bir hareketi, kamu kaynaklarının ve çabalarının en büyük ihtiyaçlara sahip öğrenciler üzerinde konuşlandırılmasını ve öğrencilerin farklı yeteneklerine, koşullarına ve hedeflerine yanıt veren esnek bir öğrenme fırsatları sisteminin yaratılmasını gerektirir. Hayat boyu öğrenme siste-

mini gerçeğe dönüştürmek, insanlara, işletmelere ve topluluklara öğrenme hedeflerini gerçekleştirmeleri için ihtiyaç duydukları kaynakları sağlamaya bağlıdır (World Bank, 2003: 72).

Herkes için hayat boyu öğrenmeyi teşvik eden paydaşlar arasında Üye Devletler, çok taraflı kurum ve kuruluşlar, sivil toplum, profesyonel eğitim dünyası ve özel sektör yer alır. UNESCO Üye Devletlerinin hükümetleri, ulusal hayat boyu öğrenme politikaları ve stratejileri geliştirmede vazgeçilmezdir. Hükümet içinde eğitim bakanlığının yanı sıra tarım, sanayi, sağlık, istihdam ve sosyal işler gibi diğer bakanlıklar da önemli ortaklar arasında yer almaktadır. Adem-i merkeziyetçilik eğilimleri göz önüne alındığında, yaşam boyu öğrenme fırsatları sağlamada şehirlerin ve ulus altı bölgelerin etkisi giderek daha önemli hale gelmektedir (UNESCO UIL, 2016: 6).

UNESCO, her bireyin eğitim hakkını desteklemek ve kapsayıcı bilgi toplumları oluşturmak için yaptığı tüm çalışmaların merkezine herkes için yaşam boyu öğrenmeyi yerleştirmektedir. Bir toplum, öğrenen bir toplum olmadıkça barışçıl ve sürdürülebilir olmayacaktır. İnsanların yaşam boyu öğrenenler olmalarını sağlayan temel becerileri, değerleri ve tutumları geliştirmek için, mevcut eğitim sistemleri öğretmen merkezli yaklaşımlardan öğrenen merkezli yaklaşımlara doğru bir paradigma değişikliği ile dönüştürülmelidir. Yaygın ve resmi olmayan öğrenmenin sonuçlarının tanınması, onaylanması ve akreditasyonu, hayat boyu öğrenmeyi gerçeğe dönüştürmede kilit bir kaldıraçtır. "Öğrenen şehirler", "öğrenen bölgeler", "öğrenen topluluklar" ve "öğrenen köyler"in geliştirilmesi, değişimden en iyi şekilde yararlanılmasını ve daha kapsayıcı, müreffeh ve sürdürülebilir toplumlar yaratmak anlamına gelir. (UNESCO UIL, 2016: 10).

UNESCO, UIL (Hayat Boyu Öğrenme Enstitüsü) bütün üye devletlerin dikkate alması ve takip etmesi gereken ilkeler sunmaktadır. Bu bağlamda; (1) Öğrenme fırsatlarına erişimde eşitlik ve kapsayıcılığın sağlanması: Her birey, kendi ihtiyaçlarına uygun herhangi bir öğrenim biçimine erişme ve bu tür öğrenime katılma ve öğrenim çıktılarını görünür ve değerli kılma hakkına sahip olmalıdır. (2) Örgün, yaygın ve gayri resmi öğrenmenin öğrenme çıktılarının eşit değerini teşvik etmek: Her bireyin yaygın ve gayri resmi öğrenme yoluyla biriktirdiği yeterlilikler, örgün öğrenme yoluyla elde edilenlerle aynı düzeyde ele alınmalıdır. (3) Tanıma, Doğrulama ve Akreditasyon (Recognition, Validation and Accreditation / RVA) sürecinde bireylerin merkeziliğini sağlamak: Süreç, bireylerin ihtiyaçlarına saygı duymalı ve bunları yansıtmalı ve katılımları gönüllülük esasına dayalı olmalıdır. (4) Örgün eğitim ve öğretimin esnekliğini ve açıklığını geliştirmek: Eğitim ve öğretim sistemleri, öğrencilerin ihtiyaçlarını ve deneyimlerini göz önünde bulundurarak farklı öğrenme biçimlerini dikkate almalıdır. (5) Tüm RVA

sürecinde kalite güvencesini teşvik etmek: Yaygın ve örgün olmayan öğrenmenin değerlendirilmesi ve onaylanması için kriter ve prosedürlerin ilgili, güvenilir, adil ve şeffaf olması zorunludur. (6) Tüm paydaşlar arasındaki ortaklıkların güçlendirilmesi: RVA sisteminin tasarımından uygulanmasına ve değerlendirilmesine kadar ortak bir sorumluluğun vurgulanması önemlidir (UNESCO, 2012: 6):

6. Türk Kamu Yönetimi ve Hayat Boyu Öğrenme

Eğitim hakkı 1982 Anayasası (m.42) ile güvence altına alınmış ve devletin temel yükümlülükleri arasında sayılmıştır. Buna göre; öğrenim hakkının kapsamı kanunla tespit edilip düzenlenecek ve eğitim-öğretim çağdaş bilim ve eğitim ilkelerine göre devletin gözetim ve denetimi altında yapılacaktır. İlköğretim bütün vatandaşlar için zorunludur ve Devlet okullarında parasızdır. Devlet, başarılı ancak maddi imkândan yoksun öğrencilerin öğrenimlerini sürdürebilmeleri için çeşitli yol ve yöntemlerle gerekli desteği sağlamakla ve özel eğitime muhtaç bireylerin topluma yararlı hale getirilmesi için gerekli tedbirleri almakla yükümlüdür. Ayrıca, eğitim ve öğretim faaliyetlerinin herhangi bir şekilde engellenmesi yasaklanmıştır.

14 Haziran 1973 tarih ve 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'na göre eğitimin amacı: "Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmektir." (m.2/2).

1739 sayılı Kanuna göre; yaygın eğitimin amacı; örgün eğitim sistemine hiç girmemiş veya herhangi bir kademesinde bulunan ya da bu kademeden çıkmış vatandaşlara, örgün eğitimin yanı sıra veya dışında, mesleki ve bireysel gelişmeleri için gerekli bilgi ve becerileri kazandırmaktır. Bu bağlamda yapılabilecek faaliyetler şöyle sıralanabilir: (1) Okuma ve yazma öğretmenin yanı sıra, yarım kalmış eğitimlerin tamamlanması amacıyla sürekli öğrenme fırsat ve olanakları sunmak; (2). Çağdaş, bilimsel, teknolojik, iktisadi, sosyal ve kültürel gelişmelere uyumlarını kolaylaştıracak öğrenme olanakları sunmak; (3). Milli kültür değerlerinin korunması, geliştirilmesi, tanıtılması ve benimsetilmesiyle ilgili eğitim ve öğrenme fırsatları hazırlamak; (4). Toplumsal yaşamın vazgeçilmez bir parçası olan, dayanışma, yardımlaşma, birlikte çalışma ve örgütlenme anlayış ve alışkanlıkları kazandırmak, (5). Sağlıklı bir yaşam sürebilmenin ve sağlıklı beslenebilmenin şekil usullerini benimsetmek; (6). Boş zamanlarını faydalı ve üretime katkıda bulunacak şekilde değerlendirme ve kullanma alışkanlıkları edinmesini sağ-

lamak; (7). Ekonomik gelişmelere ve istihdam politikalarına uygun meslek edinmelerini sağlamak; (8). Çeşitli meslek gruplarında çalışmakta olanlara, mesleki gelişmeleri için gerekli bilgi ve becerileri kazandırmaktır (METK, m.40).

Türkiye'de de yaşam boyu öğrenmeye Kalkınma Planlarında, 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununda, Milli Eğitim Şûralarında yer verilmiştir. 1739 sayılı Kanun'a (m.9) göre; "Fertlerin genel ve mesleki eğitimlerinin hayat boyunca devam etmesi esastır. Gençlerin eğitimi yanında, hayata ve iş alanlarına olumlu bir şekilde uymalarına yardımcı olmak üzere, yetişkinlerin sürekli eğitimini sağlamak için gerekli tedbirleri almak da bir eğitim görevidir."

10 Temmuz 2018 tarihli ve 30474 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'ne göre; Eğitime erişimi kolaylaştıran, her vatandaşın eğitim fırsat ve imkânlarından eşit derecede yararlanabilmesini teminat altına alan politika ve stratejiler geliştirmek, uygulamak, uygulanmasını izlemek ve koordine etmek, Milli Eğitim Bakanlığı'nın görevlerinden birisidir.

1983-2011 yılları arasında yaygın eğitim kapsamındaki faaliyetler Çıraklık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmüştür. 2011 yılında 652 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile Çıraklık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü, Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü (HBÖGM) adını almıştır. Halk eğitimi, mesleki eğitim ve turizm eğitimi merkezleri ile olgunlaşma enstitüleri ve açık öğretim okulları bu Genel Müdürlüğe bağlıdır (Tektaş, 2021: 2).

Türkiye'de hayat boyu öğrenme kavramı yeni olmamakla birlikte hayat boyu öğrenme sisteminin oluşturulmasına yönelik çalışmalar 2000'li yıllardan itibaren hız kazanmıştır. Bu kapsamda; 9. Kalkınma Planı dikkate alınarak 2009-2013 dönemi Hayat Boyu Öğrenme Strateji Belgesi hazırlanmış ve Yüksek Planlama Kurulunun 2009/21 sayılı Kararı ile kabul edilmiştir. Okul öncesinden yaşlıların eğitimine, mevzuat düzenlenmesinden eğitimin finansmanına kadar eğitim-öğretim ile ilgili bütün konuları kapsayan 16 öncelik ve 68 tedbirden oluşan faaliyetler ilgili kurum ve kuruluşlarca uygulanmıştır (Türkiye Hayat Boyu Öğrenme Strateji Belgesi ve Eylem Planı, 2014-2018: 7).

Türkiye'de uygulanan hayat boyu öğrenme eylem planlarına ve her yıl Milli Eğitim Bakanlığı'nca açılan yüzlerce kurslara karşın, 2020 yılı adrese dayalı nüfus sayımı verilerine göre 15 yaş ve üstü 1.914.511 (%3,02) vatandaşımızın halen okuma yazma bilmediği görülmektedir (Saygın vd., 2021: 9). Bu verinin hayat boyu öğrenme felsefesinin ne denli önemli olduğunu ve tabana yaygınlaştırılması

gerektiğini göstermektedir. MEB Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü tarafından açılan kurs verileri yıllara göre bir fikir vermesi bakımından aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1: Türkiye'de HBÖ Kurs Türüne Göre Kurs ve Kursiyer Verileri

Kurs Türü	Yılı	Kurs Sayısı	Erkek Kursiyer	Kadın Kursiyer	Toplam Kursiyer
Genel Kurslar	2021	179.693	1.095.633	1.583.853	2.679.486
Mesleki ve Teknik Kurslar		121.303	694.814	1.477.617	2.172.431
Toplam		300.996	1.790.447	3.061.470	4.851.917
Kursiyer Oranı			36,90%	63,10%	100,00%
Genel Kurslar	2022	454.170	4.370.325	5.795.991	10.166.316
Mesleki ve Teknik Kurslar		174.019	1.022.632	2.395.380	3.418.012
Toplam		628.189	5.392.957	8.191.371	13.584.328
Kursiyer Oranı			39,70%	60,30%	100,00%
Genel Kurslar	2023	436.577	3.189.736	4.680.222	7.869.958
Mesleki ve Teknik Kurslar		187.011	985.125	2.732.091	3.717.216
Toplam		623.588	4.174.861	7.412.313	11.587.174
Kursiyer Oranı			36,00%	64,00%	100,00%

Kaynak: MEB, HBÖGM İzleme ve Değerlendirme Raporu, 2021, 2022 ve 2023. https://hbogm.meb.gov.tr/www/izleme-degerlendirme-raporlari/kategori/104 (26.11.2024).

Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü, açmakta olduğu kursları, genel ve mesleki ve teknik kurslar şeklinde ikiye ayırmaktadır. Tablo 1'e bakıldığında kurs sayası 2021'de 300,996 iken 2022 yılında bu sayı iki katına çıkmıştır. 2023 yılında da açılan kurs sayısı bir önceki yılla benzerlik göstermektedir. Kursiyer erkeklerin oranı %36-40 bandında iken kadın kursiyerlerin oranı %60-64 oranında değişmektedir. 2021-2023 yılları arasında kursiyer kadınlar erkek kursiyerlerden %50 daha fazladır. Diğer yandan tablo genel kurslara katılım oranının, mesleki ve teknik kurslara katılım oranından her sene daha fazla olduğunu göstermektedir. Ancak, bu fazlalık 2021'de yaklaşık %25 iken, 2022 yılında aradaki fark üç katına çıkmış, 2023 yılında da fark iki katına inmiştir. Kadın kursiyerlerin hem genel hem de mesleki kurslara katılım oranlarının erkeklerden fazla olduğunu tabloda net bir şekilde görmek mümkündür. Örneğin, 2023 yılında genel kurslara 3.189.736 erkek katılırken, 4.680.222 kadın katılmıştır. Keza 985.125 erkek meslek kurslarına katılırken, bu kurslara 2.732.091 kadın katılmıştır. Toplamda kurslara katılan erkek sayısı 4.174.861 (36,00%) iken, kadın sayısı 7.412.313'dır (64,00%). Bu tablo bize kadınların toplumsal hayata ve üretim sürecine katılmada erkeklerden daha istekli olduklarını göstermektedir. Bunu, yılların vermiş olduğu kadın ihmalkârlığının, yeni imkân ve fırsatların değerlendirilmesiyle aşılmak istenmesi şeklinde de yorumlamak mümkündür. Kadınlar artık

eğitimin ve öğrenmenin ne denli önemli olduğunu kavramış gözükmektedir. Toplumsal kalkınma bakımından düşünüldüğünde kadınların bu çabası ve azmi gelecek için umut vaat etmektedir.

Tablo-2: 25-64 Yaş Aralığı Cinsiyet Bazlı Nüfus ve Kursiyer Verileri

Kursiyer	25-64 Yaş Türkiye Nüfusu		Kursiyer Sayısı		Katılım Oranı (%)	
	2022	2023	2022	2023	2022	2023
Erkek Kursiyer	22.707.918	22.858.735	2.142.654	1.640.836	9,44%	7,18%
Kadın Kursiyer	22.435.038	22.607.164	4.467.442	4.232.604	19,91%	18,72%
Toplam	45.142.956	45.465.899	6.610.096	5.873.440	14,64%	12,92%

Milli Eğitim Bakanlığı (2023; 2024), 2022 ve 2023 Yılı İzleme ve Değerlendirme Raporu, Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü, Ankara. s.38;51. https://hbogm.meb.gov.tr/www/izleme- degerlendirme-raporlari/kategori/104 (26.11.2024).

Avrupa Birliği istatistiklerinin de esas aldığı 25-64 yaş aralığına göre oluşturulan Tablo 2 verilerine göre gerek 2022, gerekse 2023 yılı kadın ve erkek sayıları birbirine çok yakındır. Burada bir dengesizlik yoktur. Bu tabloda her iki yılda da kadın kursiyerlerin sayısı erkek kursiyerlerin sayısını ikiye katlamış durumdadır. Katlım oranlarına bakıldığında 2022 yılında erkeklerinki %9,44, kadınlarınki ise %19,91'dir. 2023 yılında ise erkeklerin oranı %7,18, kadınlarınki %18,72'dir. Bu tabloda 25-64 yaş grubu kadınların erkeklerden daha fazla kurslara katıldıklarını ve toplumsal üretime katkı için çaba sarf ettiklerini kanıtlamaktadır.

Tablo 3: 25-64 Yaş Aralığı Kurs Türüne Göre Yaygın Eğitim Kursiyer Verileri

Kurs Türü	Erkek Kursiyer		Kadın Kursiyer		Toplam		Oran (%)	
	2022	2023	2022	2023	2022	2023	2022	2023
Genel	1.529.073	1.065.317	2.679.479	2.185.612	4.208.552	3.250.929	%63,67	55,35 %
Mesleki ve Teknik	613.581	575.519	1.787.963	2.046.992	2.401.544	2.622.511	%36,33	44,65 %
Toplam	2.142.654	1.640.836	4.467.442	4.232.604	6.610.096	5.873.440		
Oran (%)	32,41%	27,94%	67,59%	72,06%	100,00%	100,00%		

Milli Eğitim Bakanlığı (2023; 2024), 2022 ve 2023 Yılı İzleme ve Değerlendirme Raporu, Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü, Ankara. s.37;52. https://hbogm.meb.gov.tr/www/izleme-degerlendirme-raporlari/kategori/104 (26.11.2024).

25-64 yaş aralığı kurs türüne göre kadın ve erkek kursiyerlerin karşılaştırıldığı Tablo 3'te, 2022 ve 2023 yıllarında gerek genel kurslarda gerekse mesleki ve teknik kurslara kadınların daha fazla katılmakta olduğu görülmektedir. Burada dikkat çeken husus kadınların oranı erkeklerin iki katıdır. Örneğin; 2022'de erkek kursiyerlerin oranı %32,41 iken kadınlarınki %67,59; 2023'de erkekler %27,94 katılım oranı gösterirken, kadınların oranı, %72,06'dır.

Ayrıca Açıköğretim okullarına kayıtlı öğrenciler de hayat boyu öğrenme bağlamında değerlendirilmektedir. 2021 yılında 569.395 erkek, 563.633 kadın, olmak üzere toplam 1.133.028 öğrenci kayıtlanmıştır. 2022'de 916.203 erkek, 821.995 kadın toplam; 1.738.198 öğrenci mevcuttur. 2023'de ise 492.560 erkek, 517.349 kadın, toplam; 1.009.909'dur. Bu verilerde dikkati çeken hususu 2022'de bir önceki yıla göre öğrenci sayısı yaklaşık %65 artış göstermiştir; ancak bir sonraki yılda bu sayı 2021'deki seviyesine gerilemiştir. Bu patlamanın ve gerilemenin nedenleri araştırılması gereken ayrı bir konudur (https://hbogm.meb .gov.tr).

Tablo 4: Türkiye'de Hayat Boyu Öğrenmeye Katılım Oranları (2013-2023)

Katılım	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
%	4,5	5,7	5,5	5,8	5,8	6,2	5,7	5,8	6,5	6,7	7,4

Kaynak: MEB HBÖGM (2024), 2023 İzleme ve Değerlendirme Raporu, Ankara, s.81. https://hbogm.meb.gov.tr/www/izleme-degerlendirme-raporlari/kategori/104 (27.11.2024).

Türkiye'nin hayat boyu öğrenmeye katılım oranı giderek artmaktadır. Ancak 2019 yılındaki COVID nedeniyle o yıl ve takip eden yıl bir düşüş yaşanmıştır. 2018'de %6,2 iken 2019'da %5,7'e gerilemiştir. Sonraki yıllarda katılım oranı istikrarlı biçimde artış göstermektedir. 2013 yılında %4,5 olan oran 2017'de %5,8'e 2023 yılında da %7,4'e yükselmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Kamu yönetimi, toplumsal ihtiyaçları karşılamakla yükümlüdür. Devletin kurulma amacı budur. İnsanın pek çok ihtiyacı bulunmakla birlikte, insan bazı temel ihtiyaçlarının kesintisiz, ucuz, zamanında, kısa sürede ve nitelikli olarak karşılanmasını ister. Devlet, bireylerin tek tek karşılamakta zorlandıkları temel ihtiyaçları teşkilatlanmış bir güçle sağlamak istemelerinden doğmuştur. Bu temel ihtiyaçlarından birisi de eğitimdir. Zira, her birey ya da aile, çok yüksek bir maliyet gerektiren bireysel eğitimin yüküne katlanacak güçte değildir. O halde bu önemli temel ihtiyacın devlet örgütü tarafından sunulması daha ekonomik ve verimli olacaktır. Eğitimin insan yaşamına sunduğu katkının ve sağladığı statünün farkına varan toplumlar bu ihtiyaçlarının karşılanmasını devlet örgütünden talep etmektedir. Ayrıca, eğitimin sağlıklı, müreffeh ve üretken bir toplum yaratılmasındaki önemini kavrayan ve benimseyen kamu yönetimi de vatandaşlarına en azından temel becerilerin kazandırıldığı bir eğitimi üstlenmiştir. Fakat hızla değişen, dönüşen ve bilgi teknolojilerinin şekillendirdiği bir dünyada bırakın temel becerilerin öğrenilmesini, öğrenilen bilgilerin ve becerilerin de sürekli yenilenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Sürdürülebilir bir kalkınma için iyi eğitimli, bilgili, becerikli

ve sürekli öğrenen ve kendisini yenileyen bireylere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu süreçte hayat boyu öğrenme, bu amacın gerçekleştirilmesine hizmet etmektedir.

Zaten insan doğumundan ölümüne ister istemez bir öğrenme süreci içindedir. Yani, öğrenme doğumla başlayan ve ölümle biten bilinçli bir süreçtir. Bu bakımdan hayat boyu öğrenme felsefesi yeni bir kavram değildir. Ancak yeni olan bu öğrenmenin devlet tarafından desteklenmesi ve bütün bireylere hiçbir ayrım yapmadan eşit bir biçimde sunulmasıdır. Bunun için devletin hayat boyu öğrenme sürecine önemli finansal kaynaklar aktarması, bu alanda yeni politikalar geliştirmesi, bütün vatandaşlarını sürekli öğrenmeye teşvik etmesi, onlara öğrenme ve kendilerini geliştirme fırsatları sunması gerekir. Bu tür bir felsefenin benimsenmesi sürdürülebilir kalkınma için de bir zorunluluk haline gelmiştir. Zira, günümüzde artık bilgi ekonomisi geçerlidir ve küreselleşen ekonomide başarılı olabilmenin yolu bilgiden geçmektedir. Bunun için de öğrenme zamana, mekâna ve kişisel özelliklere bakılmaksızın sürdürülmelidir. Kaldı ki sahip olduğumuz bilişim teknolojileri bu tür bir öğrenme sürecini desteklemekte ve kolaylaştırmaktadır.

Eğitim, insanların bütün geleceğini şekillendirdiği, yaşam kalitesini ve refah düzeyini belirlediği için son derece önemli ve göz ardı edilmesi mümkün olmayan temel bir ihtiyaç olup artık hayat boyu öğrenmeye evrilmiştir. Sürekli öğrenen bireyin bu çabası sadece kendisine menfaat ya da kolaylık sağlamaz, aynı zamanda devletin işleyişini destekler ve kurulu düzenin sürdürülmesi ile toplumsal sorunların çözümüne katkıda bulunur. Üretimin ve milli gelirin artırılması da yine sürekli öğrenmeyle sağlanabilir. Bu nedenle bütün vatandaşların bilgiye ve öğrenme araçlarına kolay ve ucuz bir biçimde ulaşmasının yolu açılmalıdır. Ayın zamanda öğrenen bireyler maddi ve manevi bakımdan desteklenmelidir. Bütün bireylerin yetenek ve kapasiteleri geliştirilmeli, bunları üretime ve toplum yararına kullanmaları sağlanmalıdır. Bir ülke ancak eğitimli, bilgili, becerikli ve nitelikli bireyler sayesinde gelişmiş ülkeler arasında onurlu bir yer edinebilir. Bu nedenle kamu yönetimi, hayat boyu öğrenme felsefesini yaygınlaştırmak, tabana yaymak ve hayatın doğal bir parçası haline getirmek için planlı, programlı ve finansal destekli projeler üretmek ve bunu titizlikle gerçekleştirmek zorundadır.

Hayat boyu öğrenmenin yaygınlaştırılması için kamu yönetiminin diğer paydaşlarıyla işbirliği yapması ve bu süreçte öğrenme ilkelerini koordineli bir biçimde uygulaması kaçınılmaz hale gelmiştir. Hiçbir başarı sadece kamu kurumlarının çalışmalarıyla sağlanamaz; kamu, özel ve sivil toplum örgütlerinin topyekûn bir iş ve güç birliği yapması gerekir. Bu koordineli işbirliği, hayat boyu öğrenme sürecinde önemli ve değerli bir sinerji yaratabilir. Kamu yönetimi, öğrenmenin bütün türleriyle elde edilen bilgi, beceri ve nitelikleri tanımalı ve insanların

kendi ilgi ve yeteneklerine uygun öğrenmelerini teşvik etmelidir. Sadece belirli bilgi ve becerilerin üstün olduğu, diğerlerinin ikinci sınıfta yer aldığı şeklindeki kültürel algı yıkılmalı, bütün meslek ve üretim biçimlerinin değerli ve önemli olduğu toplumsal bilince yerleştirilmelidir. Toplumsal kalkınma ancak, bütün bireylerin kapasitelerinin tümünü kullanmaları, katkılarının önemsenmesi ve değerlendirilmesiyle mümkündür.

Öğrenen bir şehir, toplum ya da ülke yaratabilmek için öğrenmeyi öğretmek ve desteklemek, aynı zamanda bütün bilgi ve becerilerin dikkate alındığı bir sistem yaratmalıdır. Mesleki kariyerde ehliyet ve liyakat ilkelerine uygun yapılan atamalar ve yükseltmeler, öğrenmenin önemi ve değerini artıracak, öğrenmeyi teşvik edecektir. Öğrenmenin ve kendini geliştirmenin yararlarını gören bireyler; ister istemez, öğrenmeye meyleder hâle gelecektir. Böylece hayat boyu öğrenme felsefesi bütün toplum tarafından benimsenecektir. Bilhassa, siyasi, dini, kültürel ve etnisite gibi faktörlerin atama ve yükselmelerde rol oynaması, öğrenmeye olan şevki azaltmakta, bireylerin vakitlerinin çoğunu öğrenme dışı faaliyetlere ayırmasına yol açmaktadır.

Araştırmalara göre, hayat boyu öğrenme, iktisadî kalkınmanın en temel öğelerinden birisidir. Sürekli öğrenme bireyin kültürel ve zihinsel gelişimine önemli katkılarda bulunmakta ve onun hayatı anlamasına ve yorumlamasına katkıda bulunmaktadır. Sürekli araştıran ve öğrenen birey bu pozitif değişimi çevresindeki yüzlerce insana yansıtabilmekte ve hayatın akışını değiştirebilmektedir. Yani, bir tür kelebek etkisi oluşturmaktadır. Hayat boyu öğrenme, bireylerin zihinsel ve ruhsal gelişmesiyle, değişime uyum sağlamasının temelini oluşturmaktadır. Öğrenme, gündelik işleri kolaylaştırdığı gibi toplumsal ilişkilerde daha değerli ve kıymetli bir yer edinilmesini de sağlamaktadır. Diğer yandan öğrenme, kişinin olayları daha objektif ve doğru değerlendirmesinin yanı sıra, ruhsal bir doyuma da yol açmaktadır.

Türkiye'de hayat boyu öğrenme MEB Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir. Ancak, öğrenmenin sadece bu bakanlık bünyesinde yürütüldüğü düşünülmemelidir. Diğer bütün bakanlıklar, topluma ve çalışanlarına sundukları bilgi ve eğitimlerle bu sürece katkıda bulunmaktadır. Ancak, eksik olan bu çalışmaların koordineli bir biçimde yürütülmemekte olmasıdır. Bunun da zamanla giderileceği söylenebilir. MEB'in açmış olduğu kurslar ile açık öğretim okullarında eğitim gören milyonlarca kursiyer ve öğrenci mevcuttur. Türkiye ile ilgili hayat boyu öğrenme istatistiklerine bakıldığında, her geçen yıl daha fazla sayıda insanın bu tür eğitim imkânlarından yararlandığı görülmektedir. 2021'de MEB bünyesinde açılan kurslardan toplam 4.851.917 kişi yararlanırken, 1.133.028 öğrenci de açık öğretim okullarında öğrenim görmektedir. 2021 yılı

için toplam 5.984.945 kişi hayat boyu öğrenme imkânlarına kavuşmuş demektir. 2023 yılı için bu sayı; 11.587.174+1.009.909= 12.597.083'e yükselmiştir. Keza, hayat boyu öğrenmeye katılma oranı 2013 yılında %4,5 iken 2023 yılında bu oran %7,4'e yükselmiştir.

Hayat boyu öğrenme pek çok uluslararası kuruluş tarafından desteklenmekte ve sürdürülebilir kalkınma için kaçınılmaz bir felsefe olduğu vurgulanmaktadır. Bu anlayışın bu denli önemli olmasına karşın, henüz pek çok ülke bu önemli alanda yeterli ölçüde bir ilerleme gösterebilmiş değildir. Öğrenmeyi hayatın doğal bir parçası haline getiren ülkelerin gelişmiş oldukları ve ekonomilerini bilgi temeline dayandırdıkları görülmektedir. Bu tür ülkelerde öğrenmenin, bilginin ve bilimin değeri her şeyin üstünde tutulmaktadır. Öğrendikçe hem insanın değeri hem de topluma olan katkısı artmaktadır. Bunun sonu, huzurlu, güvenli, adil ve müreffeh bir topluma çıkar.

Kaynakça

Aksoy, Mustafa (2013), "Kavram Olarak Hayat Boyu Öğrenme ve Hayat Boyu Öğrenmenin Avrupa Birliği Serüveni", Bilig, (64), 23-48.

Akses, Selen (2014). Avrupa 2020 Stratejisi, İstanbul: iktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, Yayın No: 269.

Akyazı, Alaattin (2021), "Hayat Boyu Öğrenme Kurumlarında Değerler Eğitimi Tecrübesi", Eğitime Bakış Dergisi, 17(52), 39-48.

Alla, Xhensila (2024), "Lifelong Learning", Interdisciplinary Journal of Research and Development, 11(1),27-32. Doi: 10.56345/ijrdv11n105

Balcı, Memnune Cansu ve Ahmet Yıldız (2022), "Yaşam Boyu Eğitimden Yaşam Boyu Öğrenmeye: Faure ve Delors Raporları", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (56),149-174.

Barnett, Ronald (2010), "Life-wide education: a new and transformative concept for higher education?", p.1-13. http://lifewideeducation.pbworks.com/f/RON+BARNETT.pdf (ET: 22 Ağustos 2023).

Bourdon, Muriel (2014), "Lifelong learning from the '70s to Erasmus for all: A rising concept", Procedia-Social and Behavioral Sciences, (116), 3005-3009.

CEU The Council of the European Union, (2002). *Lifelong Learning*, Official Journal of the European Communities. https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2002:163:0001:0003:EN:PDF (08.08.2023).

Collins, Jannette (2009). "Education Techniques for Lifelong Learning, Lifelong Learning in the 21st Century and Beyond, RadioGraphics, 29 (2), 613-623.

Cronholm, Stefan (2021). Lifelong learning: Principles for designing university education. Journal of Information Technology Education: Research, 20, 35-60. https://doi.org/10.28945/4686

Clain, Alexandru 2016, "Overcoming Barriers in Lifelong Learning: MovingTowards ET2020 Goals", 8(1), 51-66. Doi: http://dx.doi.org/10.18662/rrem/2016.0801.04

Clark, Terry (2005), "Lifelong, life-wide or life sentence?", Australian Journal of Adult Learning, 45(1), 47-62. https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ797638.pdf (22.08.2023).

Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (10.07.2018/ 30474 sayılı RG.).

Çakmak, Özlem (2008), "Eğitimin Ekonomiye ve Kalkınmaya Etkisi", DÜ Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, (11), 33-41.

Çelikkaya, Hasan (1991). "Eğitimin Anlamları ve Farklı Açılardan Görünüşü", *MÜ Atatürk Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Dergisi*, (3), 73-85.

Delors, Jacques (1996) *Education: the necessary Utopia*, Learning: The Treasure Within, Report to UNESCO of the Internanational Commission on Education for the Twenty first Century. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000109590 (07.08.2023).

Duman, Ahmet (2003). "Bazı Eğitim Bilimi Kavramlarına İlişkin Genel Bir Değerlendirme", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 10, (7), 1-13.

Faure Raporu 1972, Learning to be The world of education today and tomorrow, Report of the International Commission on the Development of Education, UNESCO, Paris, UNESCO 2013, Printed in France.

Field, John (2013)," Hayat Boyu Eğitim", Çev. Eyüp Şimşek, *Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 1(1), 181-204.

Grant, Catherine (2017). "The contribution of education to economic growth", Helpdesk Report, https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5b9b87f340f0b67896977bae/K4D_HDR_The_Contribution_of_Education_to_Economic_Growth_Final.pdf (22.09.2024).

Grotlüschen, Anke, Alisa Belzer, Markus Ertner, Keiko Yasukawa (2023), Adult Learning and Education within the Framework of Lifelong Learning, DVV International Institut für Internationale, Bonn Germany. https://www.dvv-international.de/fileadmin/files/Inhalte_Bilder_und_Dokumente/Materialien/IPE/IPE_81_ALE_within_Framework_04-2023_web.pdf (22.11.2024).

IGNOU (Indira Gandhi National Open University), *Unit 1: Concept and Scope of Lifelong Learning*, Ignou the peoples university. p.9-33. https://egyankosh.ac.in/bitstream/123456789/90118/1/Unit-1.pdf (9 Ağustos 2023).

ILO (2019), Lifelong Learning: Concepts, Issues and Actions, 1919-2019. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---ifp_skills/documents/publication/wcms_711842.pdf (08.08. 2023).

Kanun Hükmünde Kararname (KHK: 652/2011).

Kaş, Buğra ve Şaban Köktürk (2021). Akademik Çeviri Programları Kapsamında Eğitim, Öğretim, Eğitim Programı ve Öğretim Programı Kavramlarının Değerlendirilmesi", *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 4 (8), 9110.

Laal, Marjan (2011). "Lifelong learning: What does it mean?" *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 28, 470 -474.

Ekholm, Mats and Sverker Härd (2000), *Lifelong Learning and Lifewide Learning*, Stockholm, Stockholm.https://moodle.fct.unl.pt/pluginfile.php/32501/mod_glossary/attachment/10340/lifelong_and_lifewide.pdf (21.08.2023).

Medel-Añonuevo, Carolyn -Toshio Ohsako and Werner Mauch (2001). "Revisiting Lifelong Learningfor the 21st Century", Hamburg: UNESCO Institute for Education.

Milli Eğitim Bakanlığı (2014). Türkiye Hayat Boyu Öğrenme Strateji Belgesi ve Eylem Planı, 2014-2018. https://hbogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2015_04/20025555_hbostratejibelgesi_2014_2018.pdf (06.10.2024).

Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı (2019). 2019 – 2023 Stratejik Planı, Ankara.

Milli Eğitim Temel Kanunu (METK: 1739/ 14.06.1973).

Milli Eğitim Bakanlığı (2022), 2021 Yılı İzleme ve Değerlendirme Raporu, Ankara: Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü. https://hbogm.meb.gov.tr/www/izleme-degerlendirme-raporlari/kategori/104 (26.11.2024).

Milli Eğitim Bakanlığı (2023), 2022 Yılı Birim Faaliyet Raporu, Ankara: Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü. https://hbogm.meb.gov.tr/www/izleme-degerlendirme-raporlari/kategori/104 (26.11.2024).

Milli Eğitim Bakanlığı (2024), 2023 Yılı Birim Faaliyet Raporu, Ankara: Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü. Kurum Bilgileri, İzleme ve Değerlendirme Raporu, 2023. https://hbogm.meb.gov.tr/www/izleme-degerlendirme-raporlari/kategori/104 (26.11.2024).

Miser, Rıfat (2002), "Küreselleşen Dünyada Yetkin Eğitimi", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 35 (1-2), 55-60.

Ministry of National Education (2007), Lifelong Learning Strategy Paper Ministry of National Education, Ankara Turkey.

Örs, Mukaddes ve Havva Eylem Kaya (2021). "Yaşam boyu öğrenme bakış açısından toplumsal cinsiyet eşitliği ve sosyal adalet", *Trakya Eğitim Dergisi*, 11(3), 1703-1716

Öktem, M. Kemal ve Leyla Çiftçi (2020), "Kamu Yönetimi- Teknoloji Etkileşimi ve Türk Eğitim Sistem", *Kamu Yönetimi ve Teknoloji Dergisi*, (1), 28-40.

Power, Colin Nelson and Rupert Maclean (2013), "Chapter 2 Lifelong Learning: Meaning, Challenges, and Opportunities", s.29-42. R. Maclean et al. (eds.), Skills Development for Inclusive and Sustainable Growth in Developing Asia-Pacific, Technical and Vocational Education and Training: Issues, Concerns and Prospects 19, https://files.core.ac.uk/pdf/2612/81565041.pdf

Reischmann, Jost (2014): Lifelong and Lifewide Learning - a Perspective". In: Suwithida Charungkaittikul (ed): Lifelong Education and Lifelong Learning in Thailand. Bangkok, p. 286-309.

Sakmurzaeva, Nargiza (2018)."The Role of Education in Economic Development: A Comparison of South Korea and Kyrgyzstan", Conference: International Conference on Eurasian Economies, 29-33. DOI: 10.36880/C10.02040

Saygın, Ömer - Mehtap Erman, Sevgi Sürek Het ve Yeşim Seyhan (2021), "Tarihsel Değişim Sürecinde Yaşam Boyu Öğrenme ve Okuryazarlık: Türkiye Deneyimi", Eğitime Bakış Dergisi, 17(52), 9-20.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Uzun_Vadeli_Strateji_ve_Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-2001-2005.pdf (20.11.2024).

Taşkın, Pelin (2014), "Ortaöğretim Okulları Öğrencilerine Yönelik Disiplin Düzenleme ve Uygulamalarının Çocukların Temel Hak ve Özgürlükleri Bağlamında Değerlendirilmesi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.*

Tektaş, Esat (2021), "Türkiye'de Hayat Boyu Öğrenmenin Kurumsallaşma Süreci ve Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü", *Eğitime Bakış Dergisi*, 17(52), 1-8.

Tennant, Mark and Lyn Yates (2005) Issues of identityandknowledge in theschooling of VET: a casestudy of lifelonglearning, International Journal of LifelongEducation, 24 (3), 213-225. DOI: 10.1080/02601370500134909

Tobias, Robert (2002), Lifelong Learning in Aotearoanew Zeland Globalisation, Participation and the Education of Adults. https://www.academia.edu/63380642/Lifelong_Learning_in_Aotearoa_New_Zealand (05.04. 2023).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (2709/18.10.1982).

Türkiye Hayat Boyu Öğrenme Strateji Belgesi ve Eylem Planı, 2014-2018. https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/07/20140716-8-1.pdf (20.11.2024).

UNESCO Institute for Education, https://unesdoc.unesco.org/ark:/ 48223/ pf0000127667

UNESCO (1996), "Öğrenme-İçteki Hazine" (Delors) Raporu, OECD "Herkes İçin Yaşam Boyu Öğrenme" Raporu ve Avrupa Birliği Yaşam Boyu Öğrenme Yılı.

UNESCO UIL (2012). *Validation and Accreditation of the Outcomes of Non-formal and Informal Learning.* Guidelines 3 for the Recognition, Institute for Lifelong Learning, Printed in Germany. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000232656 (19.11.2024).

UNESCO UIL (2013), *Institute for Lifelong Learning*, Global Report on Adult Learning and Education, Rethinking Literacy 2013, Hamburg Germany.

UNESCO UIL (2016). Lifelong Learning (Technical Note). Institute for Lifelong Learning. https://uil. unesco. org/filea dmin/keydocuments/LifelongLearning/en/UNES COTe chN otesLLL.pdf (08.08 2023).

UNESCO (2016), Conceptions and realities of lifelong learning, Global Education Monitoring Report, Education for people and planet: Creating sustainable futures for all, https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245626

UNESCO (2019), *Right to education handbook*, London, United Kingdom https://www.right-to-education.org/sites/right-to-education.org/files/resource-attachments/RTE-UNESCO_Right%20to%20education%20handbook_2019_En.pdf (05.08. 2023).

UNESCO (2022), Making lifelong learning a reality: A handbook, UNESCO Institute for Lifelong Learning, Education 2030, Hamburg, Germany. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381857 (20.11.2024).

Ural, Ayhan (2012), "Örgün Eğitim İle Kazanılan Nitelikler", Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi, (28), 12-20.

Urhan, Nesli (2020), "Hayat Boyu Öğrenme: Avrupa Birliği ve Türkiye Karşılaştırması", Çalışma İlişkileri Dergisi, 1(Özel sayı), 18-45.

Volles, Nina (2014). "Lifelong learning in the EU: changing conceptualisations, actors, and policies", Studies in Higher Education, 1–21.

Yaman, Fikriye ve Taha Yazar (2015), "Öğretmenlerin Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimlerinin İncelenmesi (Diyarbakır İli Örneği)", *KÜ Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(4), 1553-1566.

Yazar, Taha (2012), "Yetişkin Eğitiminde Hedef Kitle", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(7), 20-21.

World Bank (2003). *Lifelong Learning in the Global Knowledge Economy: Challenges for Developing Countries, A World Bank Report*, Washington, D.C., 2003 The International Bank for Reconstruction and Development. https://documents1.worldbank.org/curated/en/528131468749957131/pdf/Lifelong-learning-in-the-global-knowledge-economy-challenges-for-developing-countries.pdf (21 Ağustos 2023).

https://www.unesco.org.tr/Pages/108/219/S%C3%BCrd%C3%BCr%C3%BClebilir-Kalk%C4%B1nma-2030-Hedefleri-%C4%B0htisas-Komitesi (20.11.2024).

https://sozluk.gov.tr/ (20.11.2024).

https://www.uil.unesco.org/en

https://www.unesco.org.tr

https://www.abidjanprinciples.org/ Guiding Principles on the human rights obligations of States to provide public education and to regulate private, https://static1.squarespace.com/static/5c2d081daf2096648cc801da/t/61484ef2125d785da37eb98d/1632128758265/ABIDJAN+PRINCIPLES_+ENGLISH_August2021.pdf (07.08.2023).

Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Teşkilatı ile Ticari İlişkileri

Osman Karkacıer [1] ***& Sibel Mehter Aykın***[2]

[1] Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi İİBF, Orcid: 0000-0003-0470-4374
[2] Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi İİBF, Orcid: 0000-0002-8646-0416

Giriş

Devletler; sahip oldukları ekonomik, siyasi, askeri ve kültürel pozisyonlarını daha da güçlendirmek amacıyla değişik yöntemler kullanmakta; bu bağlamda uluslararası ilişkilerini diplomasi, baskı kurma veya güç kullanma üzerine yapılandırabilmektedirler. Uluslararası arenada ağırlığını artırmak isteyen devletlerin diğer devletler ile çeşitli şekillerde işbirliğine yöneldikleri görülmektedir. Uluslararası yapılanmaların tarihsel süreçte hep "bütünleş-dağıl-bütünleş" ekseninde gerçekleştiğini söylemek mümkündür (Karagül, 2010). Nitekim, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) karşıtlığında yaşanan soğuk savaş dönemine damga vuran iki kutuplu siyasi, askeri ve ekonomik hakimiyet, 1990'lı yıllarda SSCB'nin dağılmasıyla sona ermiş ve akabinde Şanghay İşbirliği Teşkilatı'nın (Shanghai Cooperation Organization - SCO) kuruluşu gündeme gelmiştir (Khaleqi ve Oghli 2021: 107).

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde yaşanan darboğazlar ve askeri, siyasi ve ekonomik işbirliklerini genişletme çabası alternatif oluşumları ön plana çıkarmış ve Türkiye Şanghay İşbirliği Teşkilatı'na üyelik başvurusunda bulunmuştur. 2012 yılında "diyalog ortaklığı" statüsünün verilmesi ile birlikte, Şanghay İşbirliği Teşkilatı akademik camianın da dikkatlerini üzerine çekmiştir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Teşkilatı ile ticari ilişkilerinin portresini çıkarmaktır. Bu amaç doğrultusunda Teşkilatın kuruluşu, kurumsal yapısı ve işleyişi açıklandıktan sonra, taraflar arasındaki ticari ilişkilerin boyutu ele alınacaktır.

Şanghay İşbirliği Teşkilatı'nın Kuruluşu ve Genişlemesi

SSCB'nin dağılmasının ardından bölgedeki ABD gücünün yayılmasının önüne geçmek amacıyla Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin girişimi ile 1996 yılında Teşkilatın temelleri atılmıştır. İlk etapta; Şanghay Forumu kapsamında bir araya gelen Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Kazakistan Cumhuriyeti, Kırgızistan Cumhuriyeti ve Tacikistan Cumhuriyeti'nin girişimi "Şanghay Beşlisi" olarak adlandırılmıştır. 2001 yılında Özbekistan Cumhuriyeti'nin katılımı ile birlikte, beşli teşkilat Şanghay İşbirliği Teşkilatı (Shanghai Cooperation Organisation – SCO) adını almıştır. Şanghay İşbirliği Teşkilatı Şartı (the Charter of the Shanghai Cooperation Organization) 2002 yılında St. Petersburg'da düzenlenen Devlet Başkanları Konseyi toplantısında imzalanarak, 19 Eylül 2003 tarihi itibariyle yürürlüğe girmiştir. (URL 1) 2017 yılında Hindistan Cumhuriyeti ve Pakistan İslam Cumhuriyeti'nin, 2021 yılında ise İran İslam Cumhuriyeti'nin katılımı ile birlikte Teşkilat önemli bir blok haline dönüşmüştür.

Bunlara ilave olarak, SCO'da diyalog ortaklığı statüsünde 14 devlet ve gözlemci statüsünde 3 devlet mevcuttur (Tablo 1).

Tablo 1: Şanghay İşbirliği Teşkilatı'na Üye Devletler, Diyalog Ortaklığı Statüsündeki Devletler, Gözlemci Statüsündeki Devletler

Üye Devletler	Katılım yılı	Diyalog Ortaklığı Statüsündeki Devletler	Gözlemci Statüsündeki Devletler
Rusya Federasyonu	1996	Türkiye Cumhuriyeti (2012), Azerbaycan Cumhuriyeti, Ermenistan Cumhuriyeti, Bahreyn Krallığı, Mısır Arap Cumhuriyeti, Kamboçya Krallığı, Katar Devleti, Kuveyt Devleti, Maldiv Cumhuriyeti, Myanmar Birliği Cumhuriyeti, Nepal Federal Demokratik Cumhuriyeti, Birleşik Arap Emirlikleri, Sudi Arabistan Krallığı, Sri Lanka Demokratik Sosyalist Cumhuriyeti	Afganistan İslam Cumhuriyeti, Belarus, Moğolistan
Çin Halk Cumhuriyeti	1996		
Kırgızistan Cumhuriyeti	1996		
Tacikistan Cumhuriyeti	1996		
Kazakistan Cumhuriyeti	1996		
Özbekistan Cumhuriyeti	2001		
Hindistan Cumhuriyeti	2017		
Pakistan İslam Cumhuriyeti	2017		
İran İslam Cumhuriyeti	2021		

Kaynak: Shanghai Coopearation Organisation (t.y.). General Information. Erişim Tarihi: 13.11.2024, Link: https://eng.sectsco.org/20170109/192193.html

Şanghay İşbirliği Teşkilatı'nın Kurumsal Yapısı

Devlet Başkanları Konseyi (the Council of Heads of State), Teşkilatın en yüksek organıdır. Devlet Başkanları Konseyi, Teşkilatın önceliklerini belirlemek, başlıca faaliyet alanlarını tanımlamak, iç işleyişe dair kararlar almak ve güncel uluslararası meseleleri incelemekle görevlidir. Yılda bir düzenli toplanan Devlet Başkanları Konseyi'ne toplantıyı düzenleyen devlet başkanlık etmektedir. Dönem başkanlığı Rus alfabetik sıralamasına uygun olarak üstlenilir (URL 2).

Hükümet Başkanları – Başbakanlar Konseyi (the Council of Heads of Governments – Prime Ministers), sırasıyla Teşkilatın bütçesini onaylamak, başta ekonomik alanlarla ilgili olmak üzere, Teşkilat içi önemli konuları değerlendirmek ve karara bağlamak ile görevlendirilmiştir. Yılda bir düzenli toplanan Hükümet Başkanları – Başbakanlar Konseyi'ne bahse konu toplantıyı düzenleyen devlet başkanlık etmektedir. Dönem başkanlığı Rus alfabetik sıralamasına uygun olarak üstlenilmektedir. Toplantı yeri, üye devletlerin Hükümet Başkanları (Başbakanlar) arasında önceden varılacak mutabakatla belirlenmektedir (URL 3).

Dışişleri Bakanları Konseyi (the Council of Ministers of Foreign Affairs), Teşkilatın günlük faaliyetlerinden, Devlet Başkanları Konseyi toplantılarının hazırlanmasından ve Teşkilat bünyesindeki uluslararası sorunlara ilişkin istişarelerin yapılmasından sorumludur. Dışişleri Bakanları Konseyi, zaman zaman Teşkilat adına açıklamalarda bulunabilmektedir. Dışişleri Bakanları Konseyi genellikle Devlet Başkanları Konseyi toplantısından bir ay önce toplanmaktadır. Dışişleri Bakanları Konseyi toplantılarına ise, Devlet Başkanları Konseyi'nin olağan toplantısının yapıldığı üye devletin dışişleri bakanı başkanlık etmektedir. Dışişleri Bakanları Konseyi'nin olağanüstü toplantıları ise, en az iki üye devletin girişimi ve diğer tüm üye devletlerin dışişleri bakanlarının rızası üzerine gerçekleştirilmektedirr. Dışişleri Bakanları Konseyi'nin olağan veya olağanüstü toplantılarının yeri karşılıklı mutabakatla belirlenmektedir (URL 4).

Üye devletlerin Bakanlık ve/veya Ajans Başkanları (Meetings of Heads of Ministers and/or Agencies), Teşkilatın ilgi alanına giren konuları değerlendirmek üzere Devlet Başkanları Konseyi ve Hükümet Başkanları Konseyi kararları çerçevesinde düzenli aralıklarla toplanmaktadırlar. Toplantı başkanlığı toplantıyı düzenleyen devletin ilgili bakanı ya da kurum başkanı tarafından yapılmakta olup, toplantı yeri ve tarihi önceden kararlaştırılmaktadır. Toplantıların hazırlanması ve düzenlenmesi için üye devletler, önceden mutabık kalınması halinde, faaliyetlerini bakanlık ve/veya kurum başkanları toplantılarında kabul edilen yö-

netmeliklere uygun olarak yürüten daimi veya geçici uzman çalışma grupları kurabilmektedirler. Bu gruplar, üye devletlerin bakanlık ve/veya kurumlarının temsilcilerinden oluşmaktadır (URL 5).

Şanghay İşbirliği Teşkilatı Sekretaryasındaki Daimi Temsilciler (Permanent Representatives of the SCO Secretariat), devletler tarafından kendi ulusal kural ve usullerine uygun olarak, üst düzey diplomatik görevlerde bulunan kişiler arasından atanmakta ve Teşkilat Genel Sekreteri'nin atandıklarına dair yazılı bildirim almasından itibaren görevlerine başlamaktadırlar. Daimi Temsilcilerin görevleri şunlardır:

- SCO ilkelerini uygulamak ve hedeflere ulaşmak için gönderen devletlerin temsilini ve çıkarlarını sağlamak,
- SCO organlarının toplantıları için gündemlerin hazırlanması da dahil olmak üzere, SCO organlarının toplantıları için sunulan taslak belgelerin hazırlanması, gözden geçirilmesi ve koordine edilmesi için Sekretarya'nın çalışmalarına katılmak;
- SCO organlarının kararlarının uygulanmasına yönelik düzenlemelerin yapılmasına katkıda bulunmak;
- SCO Sekretaryası'nın faaliyetleri hakkında gönderen devletleri bilgilendirmek;
- SCO'nun faaliyetlerini sürdürmek için gerekli olan gönderen devletlere ilişkin bilgi bankasının oluşturulmasında Sekretarya'ya yardımcı olmak.
- Devlet Başkanları Konseyi ve Hükümet Başkanları Konseyi (Başbakanlar) kararları uyarınca, SCO'nun ve Sekretarya'nın zamanında finanse edilmesine ilişkin konularda Sekretarya'ya gerekli yardımı sağlamak;
- Sekretarya'nın gönderen devletlere iç politika, dış politika ve bölgesel güvenlik alanlarındaki en önemli olaylarla ilgili sorularını kabul etmek ve talep edilen bilgilerin sağlanmasını kolaylaştırmak. (URL 7).

Şanghay İşbirliği Teşkilatı'nın Kuruluş Amacı ve İşbirliği Alanları

Merkezi Çin'in başkenti Pekin'de bulunan Teşkilatın gelişiminde özellikle Çin'in önemli bir rol aldığı söylenebilir. Soğuk savaş sonrası ABD'nin tek süper güç olarak ortaya çıkması Çin Halk Cumhuriyeti'ni stratejik ortaklar aramaya it-

miştir. SCO, bölgede ABD etkisini kırmayı ilk hedef olarak benimsemiştir (Karluk, 1990). SCO'nun kuruluş amaçları, teşkilatın kendi sayfasında açıklandığı şekliyle şunlardır (URL 1):

- ❖ Üye devletler arasında karşılıklı güven, dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerini güçlendirmek;
- ❖ Üye devletler arasında siyaset, ticaret, ekonomi, bilim ve teknoloji, kültür, eğitim, enerji, ulaştırma, turizm, çevre koruma vb. alanlarda etkin işbirliğini teşvik etmek;
- ❖ Bölgede barış, güvenlik ve istikrarı ortaklaşa sağlamak ve sürdürmek;
- ❖ Yeni, demokratik, adil ve rasyonel bir uluslararası siyasi ve ekonomik düzeni teşvik etmek.

SCO, Teşkilat bünyesinde kendi ifadeleri ile "Şanghay Ruhu"na yakışan, yani karşılıklı güven, karşılıklı fayda, eşitlik, istişare, medeniyetlerin çeşitliliğine saygı ve ortak kalkınma arayışına yönelmektedir; Teşkilat dışında ise tarafsızlık, diğer ülkeleri veya bölgeleri hedef almama ve açıklık ilkesini benimsemektedir (URL 1). Ayrıca, SCO'nun uyuşturucu ticareti, silah kaçakçılığı, yasadışı göç ve diğer suçlarla mücadele amacını taşıdığını ve ayrıca 21. yüzyılın getirdiği ortak sorunlara ortak çözümler geliştirmek ve uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözümüne katkıda bulunmak gibi amaçlara da hizmet ettiğini söylemek mümkündür (Özgöker, 2011).

SCO, üç temel alanda işbirliğini genişletme politikası yürütmektedir. Bunlar sırasıyla;

1. Güvenlik alanında işbirliği,
2. Ekonomi alanında işbirliği,
3. Kültürel alanlarda işbirliğidir.

Güvenlik alanında işbirliği: SSCB'nin dağılması sonrasında Çin Halk Cumhuriyeti'nin sınırlarında yeni bağımsız devletler kurulmaya başlamıştır. Bir yandan, Sincan Özerk Bölgesi'ndeki Türk ve Müslüman ağırlıklı nüfusun ayrılıkçı talepleri doğrultusunda güvenlik endişesi ortaya çıkmış; diğer yandan, bağımsız Orta Asya devletlerinin ortaya çıkması pek çok başkentte parçalanma sürecini etnik ve kültürel açıdan gündeme getirmiştir. Batı Türkistan'ın bir parçası olan Doğu Türkistan'ın Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin de ayrılıp ayrılmayacağı tartışmalara konu olmuştur. SSCB'nin dağılması, Çin Halk Cumhuriyeti'nin önemli kaygılarını oluşturan Uygur, Tibet ve Moğol milliyetçilerini bağımsızlık konu-

sunda cesaretlendirmiştir (Stobdan, 1998: 403). Bu bağlamda Çin Halk Cumhuriyeti, öncelikle sınır güvenliğini arttırarak Batı Türkistan'dan bölgeye yayılabilecek istikrarsızlıkları önleme amacına yönelik bir hamle yapmıştır. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Rusya Federasyonu, Kazakistan Cumhuriyeti, Kırgızistan Cumhuriyeti ve Tacikistan Cumhuriyeti ile olan sınırlarının toplam uzunluğunu 7000 kilometredir. Bu sınır hattının güvenliği önemli hale gelmiştir. 1996 yılında Şanghay Beşlisi çerçevesinde yapılan anlaşmalarla Kazakistan Cumhuriyeti, Kırgızistan Cumhuriyeti ve Tacikistan Cumhuriyeti ile mevcut 3000 km uzunluğundaki sınır güvenliği sağlanmaya çalışılmıştır (Salman ve Özbay, 2019: 320). SCO güvenlik işbirliğini merkeze almakla birlikte, askeri bir blok veya bir ittifak olma amacı taşımamaktadır; ortak bir yardım şartından yoksundur; ortak bir askeri kuvvete veya birime de sahip değildir (Oldberg, 2007: 13). Amaç, sadece bölgede barışı korumak değil aynı zamanda siyasi rejimlerinin istikrarını da sağlamaktır.

Ekonomik alanda işbirliği: SCO'ya üye ülkelerin nüfusları dikkate alındığında Asya kıtasının büyük bir bölümünü temsil ettiği dikkatlerden kaçmamaktadır. Üye devletlerin zengin enerji kaynaklarına sahip olması ve boru hatlarının giderek gelişmesi bölgenin stratejik önemini giderek artırmıştır (Huasheng, 2013: 442). SCO güvenlik ve enerji odaklı bir teşkilat olmasına rağmen ekonomik alanda da işbirliği yapılması gündeme gelmiştir. SCO, "*Tek Kuşak Tek Yol*" projesiyle giderek çok kutuplu söylemin iktisadi boyutlarını temsil eden bir niteliğe kavuşmaktadır. Ukrayna-Rusya savaşı sonrasında, çok kutupluluk Teşkilatın siyasi hedefleri ve kabiliyetleri açısından önemli hale gelmiştir. SCO'nun batı merkezli uluslararası sisteme alternatif oluşturmak için yeterli kaynağa sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte, üye devletler arasındaki yaklaşım farklılıklarının zaman zaman kısıtlayıcı bir işlev üstlenme potansiyelinin de altını çizmekte fayda vardır (Hamzaoğlu, 2024:4).

Küresel ölçekte e-ticaretin toplam ticaret içindeki payı 2011 yılında %3,6 iken, bu rakam kademeli olarak artmış ve 2023 yılında %20,3'e ulaşmıştır. Ekonomik büyüklüğü dünya gayri safi yurt içi hasılası (gross domestic product – GDP) içerisinde yaklaşık %6'lık bir pay ile 7 trilyon dolara yaklaşmıştır. Çin Halk Cumhuriyeti dünya e-ticaretinden büyük bir pay almaktadır (Karabaş, 2018: 84; Khaleqi ve Oghli 2021: 111). SCO dünya nüfusunun %41'ine ev sahipliği yaparken, dünya GDP'sine %24 oranında katkıda bulunmaktadır (Azizi, 2024: 113). SCO, genel olarak Bağımsız Devletler Topluluğu'ndan (Commonwealth of Independent States – CIS) daha büyük bir ekonomik güce ve potansiyele sahiptir. Bunun yanı sıra, üye ve gözlemci devletlerden bazılarının nük-

leer silaha sahip olması da SCO'yu CIS'den ayırt etmektedir. Bu açıdan bakıldığında, SCO'nun ABD karşısına potansiyel bir rakip olarak çıktığı söylenebilir (Karluk, 1990).

Soğuk Savaş sonrası dönemde ekonomik alanda giderek büyüyen ve etkinliğini artıran Çin Halk Cumhuriyeti başta ekonomik ve ticari alan olmak üzere, her alanda ABD ile rekabete girişmiştir. Bu bağlamda, güvenlik kaygılarını ortadan kaldırmak ve ABD'nin bölgesel ve küresel hegemonyasını kırmak için SCO üzerinden yeni politikalar geliştirmek istemiştir. Şanghay İşbirliği Örgütü aracılığı ile dünyadaki tek kutuplu yapıya son vermek istemesi batı dünyası tarafından tepkiye neden olmuştur. Zamanla gelişip üye sayısını artıran SCO'nun artık bir Avrasya örgütü olduğunun değerlendirmeleri yapılmaktadır. Son dönemde Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (North Atlantic Treaty Organization – NATO) zirvelerinde ve 2030 Raporunda Çin konusu oldukça fazla yer almıştır (Çaylı ve Memiş 2024:104).

SCO'ya üye devletler 2003 yılında ekonomik işbirliğini genişletme amacıyla bir çerçeve anlaşması imzalamışlardır. Aynı toplantıda bölgede ticaretin geliştirilmesi ve serbest ticaret bölgeleri oluşturulması önerilmiş; hemen ardından 23 Eylül 2004 tarihinde 100 maddelik bir plan imzalanmıştır. 2005 yılında ise, Moskova zirvesinde SCO'nun ortak enerji projelerine öncelik tanıyacağı açıklanarak petrol, gaz ve su kaynaklarının ortak kullanımı üzerinde durulacağı belirtilmiştir. Ortak projelerin finansmanı için SCO şemsiyesi altında bir Interbank'ın kurulması fikri kabul edilmiştir. 30 Kasım 2006'da, Almatı'da düzenlenen SCO konferansında Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanı tarafından SCO şemsiyesi altında bir "Enerji Kulübü" kurulması konusunda planlar önerilmiş; ancak bu öneri diğer üyeler tarafından pek ilgi görmemiştir.

Kültürel alanda işbirliği: Son olarak, kültürel alanda işbirliği 2002 yılında Kültür Bakanları toplantısında gündeme gelmiştir. Kültürel işbirliğinin sürdürülmesine ilişkin ortak bir bildiri imzalanmıştır. Türkiye'nin SCO diyalog ortaklığı 6-7 Haziran 2012 tarihlerinde Pekin'de düzenlenen Devlet Başkanları zirvesinde kabul edilmiştir.

Türkiye'nin SCO ile İlişkileri

2008 yılında gerçekleştirilen Duşanbe Zirvesi'nde, SCO ile temaslarını sürdürmek arzusunda olan üçüncü ülke ve uluslararası kuruluşlarla ilişkilerin kurumsal bir çerçeveye oturtulması amacıyla, "Şanghay İşbirliği Teşkilatı Diyalog Ortaklığı Statüsü" adı altında yeni bir mekanizma geliştirilmiştir. Diyalog Ortaklığı statüsü çerçevesinde, gözlemci statüsüne sahip olmayan üçüncü ülkelerin

Teşkilatla belirli alanlarda sınırlı işbirliği yapmalarına imkan verilmektedir. Türkiye 2011 yılında SCO'ya üyelik için başvuruda bulunmuş; ancak 6-7 Haziran 2012 tarihlerinde Pekin'de düzenlenen SCO Devlet Başkanları Zirvesi'nde oybirliğiyle Diyalog Ortaklığı'na kabul edilmiştir. 26 Nisan 2013 tarihinde imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti'ne Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Diyalog Ortağı Statüsü Tanınmasına İlişkin Muhtıra" 01.05.2017 tarih ve 2017/10196 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile onaylanmış ve 24.05.2017 tarih ve 30075 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Söz konusu Muhtıra, taraflar arasında başta bölgesel güvenlik, terörle mücadele, uyuşturucu kaçakçılığı ve organize suçların önlenmesi ile ekonomik ve kültürel alanlar olmak üzere çeşitli konularda işbirliğinin geliştirmesini öngörmektedir (URL 8)

Türkiye'nin ihracatı 2023 yılı itibariyle, 255,8 milyar USD, ithalatın ise 361,8 milyar USD'dır. Aynı yıl itibariyle dış ticaret hacmi 617,6 milyar USD olarak kayıtlara geçmiştir. İhracat bir önceki yıla kıyasla %0,64 oranında, ithalat ise %-0,51 oranında değişim göstermiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı %70,7'dir. Aralık 2023 verilerine göre; Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ülkeler sırasıyla Almanya, ABD, Irak, İngiltere ve İtalya'dır. Buna karşın en çok ithalat yaptığı ülkeler ise Rusya, Çin, Almanya, İtalya ve ABD'dir (URL 9). BEC sınıflamasına göre Türkiye'nin ihracatının ana sektörler bazında dağılımına bakıldığında, %47,87'lik dilim ile hammaddelerin birinci sırada, %36,20'lik dilim ile tüketim mallarının ikinci sırada, %14,68'lik dilim ile yatırım mallarının üçüncü sırada geldiği görülmektedir. İthalatın ana sektörler bazında dağılımında ise %68,45'lik dilim ile hammaddelerin birinci sırada, %16,68'lik dilim ile yatırım mallarının ikinci sırada, %14,78'lik dilim ile tüketim mallarının üçünü sırada yer aldığı görülmektedir (URL 9).

Tablo 2'de de Türkiye ve SCO üye devletlerine ilişkin temel göstergeler verilmiştir. Karşılaştırmalarda özellikle SCO üyesi 3 büyükler (Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti, Hindistan Cumhuriyeti) ile Türkiye'nin durumunun ele alınması doğru bir yaklaşım olacaktır. SCO içerisinde en büyük nüfusa sahip ülkeler açık arayla Çin Halk Cumhuriyeti (1.412.000) ve Hindistan Cumhuriyeti (1.407.000) iken, yüzölçümü bakımından Rusya Federasyonu birinci sırada yer almaktadır (17.075.000 km^2). Gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) bakımından 17,35 trilyon USD ile Çin Halk Cumhuriyeti ABD'den (27,36 trilyon USD) sonra ikinci sırada, SCO içerisinde ise birinci sırada yer almaktadır. Ne var ki, tüm zenginliğe rağmen Çin Halk Cumhuriyeti sahip olduğu yüksek nüfusu nedeniyle kişi başına düşen gelirler bakımından Rusya Federasyonu'nun gerisinde kalmaktadır. SCO içerisinde en en yüksek kişi başına düşen gelire sahip ülke Rusya Federas-

yonu'dur (17.735 USD). İhracat rakamları açısından sıralama; Çin Halk Cumhuriyeti (3.554.000 USD), Hindistan Cumhuriyeti (678.000 USD), Rusya Federasyonu (550.000 USD) şeklinde ilerlemektedir. Türkiye'nin ihracat rakamı (226 milyar USD) Çin Halk Cumhuriyeti (3,554 milyar USD), Hindistan Cumhuriyeti (678 milyar USD), Rusya Federasyonu'ndan (550 milyar USD) sonra gelmektedir. SCO üyesi devletler ile karşılaştırıldığında, üye statüsü bulunmamakla birlikte, Türkiye'nin temel göstergeler bakımından 10 ülke içerisinde ilk 4 arasında yer aldığı söylenebilir.

Tablo 2: Türkiye ve SCO Devletlerine İlişkin Temel Göstergeler (2021 yılı)

Ülkeler	Nüfus (Milyon kişi)	Yüzölçümü (Bin km$^{2)}$	GSYİH (Milyar USD)	GSYİH (Kişi başına)	İhracat (Milyar USD)
Çin Halk Cumhuriyeti	1 412	9 600	17 735	12 560	3 554
Rusya Federasyonu	143	17 075	1 778	12 190	550
Kazakistan Cumhuriyeti	19	2 724	197	10 370	66
Kırgızistan Cumhuriyeti	7	199	9	1 280	3
Tacikistan Cumhuriyeti	10	143	9	900	3
Özbekistan Cumhuriyeti	35	447	69	1 980	17
Hindistan Cumhuriyeti	1 407	3 287	3 176	2 260	678
Pakistan İslam Cumhuriyeti	231	796	348	1 510	32
İran İslam Cumhuriyeti	88	1 648	360	4 090	82
Türkiye Cumhuriyeti	84	784	803	9 601	226

Kaynak: Balıkçıoğlu, N. (2023): Şanghay Ülkelerinde Dış Ticaret Açığı ve Döviz Kuru İlişkisi. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD), Yıl: 2023, Cilt: 14, Sayı: 4, 815-832.

Tablo 3'de, yıllar itibariyle Türkiye'nin SCO üye devletleri ile olan dış ticaretine ilişkin veriler sunulmuştur. 2002-2021 döneminde, SCO üyesi devletlere yapılan ihracat 2002'deki 2,15 milyar USD değerinden hızla yükselerek 20 yıl içerisinde 18,4 milyar USD'a ulaşmıştır. 2012 ve 2013 yıllarında Türkiye'nin SCO'ya ihracatının tepe noktasına ulaştığı izlenmektedir. Dış ticaret dengesi bakımından tüm yıllarda dengenin SCO üyesi devletler lehine olduğu görülmektedir. İhracatın ithalatı karşılama oranı yıllar itibariyle %22-%24 bandında seyretmektedir. Bu oran, Türkiye'nin genel ihracatın ithalatı karşılama oranı olan %70 rakamının oldukça gerisindedir.

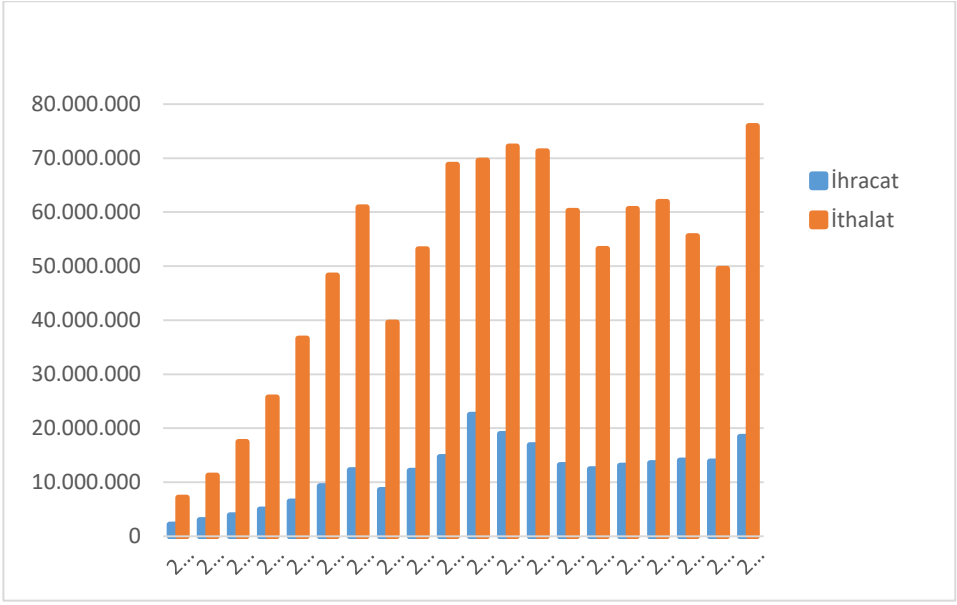
Tablo 3. Yıllar İtibariyle Türkiye'nin SCO ile Dış Ticareti

Yıllara Göre SCO İle Dış Ticaret (2002-2021) USD					Dış ticaret dengesi	Dış ticaret hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
Yıllar	İhracat	Değişim (%)	İthalat	Değişim (%)			
2002	2.158.745	17,8	7.163.573	23,4	-5.004.828	9.322.318	30,1
2003	2.990.479	38,5	11.271.184	57,3	-8.280.705	14.261.663	26,5
2004	3.903.224	30,5	17.455.459	54,9	-13.552.235	21.358.683	22,4
2005	4.994.441	28,0	25.738.450	47,5	-20.744.009	30.732.891	19,4
2006	6.426.169	28,7	36.616.425	42,3	-30.190.256	43.042.594	17,5
2007	9.317.751	45,0	48.275.561	31,8	-38.957.810	57.593.312	19,3
2008	12.243.259	31,4	60.904.162	26,2	-48.660.903	73.147.421	20,1
2009	8.565.913	-30,0	39.565.716	-35,0	-30.999.803	48.131.629	21,6
2010	12.170.392	42,1	53.154.815	34,3	-40.984.423	65.325.207	22,9

2011	14.673.466	20,6	68.790.969	29,4	-54.117.503	83.464.435	21,3
2012	22.514.409	53,4	69.543.733	1,1	-47.029.324	92.058.142	32,4
2013	18.948.525	-15,8	72.187.849	3,8	-53.239.324	91.136.374	26,2
2014	16.883.045	-10,9	71.284.656	-1,3	-54.401.611	88.167.701	23,7
2015	13.194.552	-21,8	60.257.365	-15,5	-47.062.813	73.451.917	21,9
2016	12.461.183	-5,6	53.205.912	-11,7	-40.744.729	65.667.095	23,4
2017	13.066.959	4,9	60.635.954	14,0	-47.568.995	73.702.913	21,5
2018	13.590.014	4,0	61.927.794	2,1	-48.337.780	75.517.808	21,9
2019	14.062.928	3,5	55.612.562	-10,2	-41.549.634	69.675.490	25,3
2020	13.866.451	-1,4	49.552.988	-10,9	-35.686.537	63.419.439	28,0
2021	18.423.348	32,9	75.949.628	53,3	-57.526.280	94.372.976	24,3

Kaynak: TÜİK verilerinden yazarlar tarafından derlenmiştir (URL 10).

Şekil 1'de Türkiye'nin SCO ile dış ticareti ihracat ve ithalat değerleri açısından çubuk grafik olarak gösterilmiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere, Türkiye'nin dış ticareti SCO üyeleri lehine sürekli açık vermekte olup, SCO'ya yapılan ihracatımızın ithalatı karşılama oranı oldukça düşüktür. Dolayısıyla, dış ticaret açıklarının azaltılması bakımından SCO ile ilişkilerin yoğunlaştırılması yararlı olacak gibi görünmektedir.

Şekil 1. Türkiye'nin SCO ile Dış Ticaretinin Grafiksel Görünümü

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur (URL 10).

Türkiye'nin SCO üyesi devletlerde yaptığı ticarette gerek ihracatın gerekse ithalatın ana sektörler bazında dağılımı oransal olarak sırasıyla Tablo 4 ve Tablo 5'de gösterilmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti'ne yapılan ihracatta; sanayi ürünleri (%45,40) birinci sırada yer alırken, onu benzer bir değer ile mineral ve madenler (%44,76) takip etmektedir; tarımsal ürünlerin payı (%9,85) ise görece düşük seyretmektedir. Rusya Federasyonu'na yapılan ihracata bakıldığında; sanayi ürünleri ihracatının (%68,42) birinci sırada, mineral ve madenler ihracatının (%28,26) ikinci sırada olduğu; tarımsal ürünler ihracatının (%3,02) ise sınırlı oranda kaldığı izlenmektedir. Hindistan Cumhuriyeti'ne yapılan ihracatta; benzer şekilde sanayi ürünleri ihracatının (%70,24) birinci sırada yer alırken, bu kez tarımsal ürün ihracatının (%15,47) ikinci sırada, mineral ve madenler ihracatının (%14,28) ise üçüncü sırada olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Tüm ülkeler nezdinde ortak payda, ihracatın ana sektörler bazında dağılımında sanayi ürünleri ihracatının en büyük dilimi oluşturmasıdır.

Tablo 4: SCO Üyesi Devletlere Yapılan İhracatın Ana Sektörlere Göre Dağılımı (%), (2021yılı)

Ülkeler	Tarımsal ürün-ler	Mineral ve maden	Sanayi ürün-leri	Toplam
Çin	9,85	44,76	45,40	100,00
Rusya	28,26	3,02	68,42	100,00
Kazakistan	4,70	0,64	94,66	100,00
Kırgızistan	3,28	0,13	96,19	100,00
Tacikistan	5,47	1,07	93,46	100,00
Özbekistan	4,08	0,71	95,21	100,00
Hindistan	15,47	14,28	70,24	100,00
Pakistan	5,12	2,63	75,48	100,00
İran	24,59	2,93	75,48	100,00

Kaynak: Çimen, Z. ve Kutlu, D. (2023). Türkiye Dış Ticaretinde Ülke Bazlı Yoğunlaşma (Çeşitlendirme) Analizi: Şanghay İşbirliği Örgütü, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Yıl: 2023, Cilt: 18, Sayı: 1, 210-228.

Öte yandan, SCO üyesi devletlerden yapılan ithalatın ana sektörler bazında dağılımına bakıldığında; Çin Halk Cumhuriyeti'nden yapılan ithalatta sanayi ürünlerinin (%98,48) birinci sırada, tarımsal ürünlerin (%1,12) ikinci sırada mineral ve madenlerin (%0,40) üçüncü sırada yer aldığı izlenmektedir. Rusya Federasyonu'dan yapılan ithalatta durum biraz farklıdır. Petrol ürünleri ile doğal gaz ithalatının ağırlıklı olarak Rusya Federasyonu'ndan yapıldığı gerçeğinden hareketle, doğal olarak mineral ve madenler %50,39'luk pay ile ithalatta en büyük dilimi oluşturmakta, onu sırasıyla sanayi ürünleri ithalatı (% 37,76) ve tarımsal ürünler ithalatı (%14,59) takip etmektedir. Hindistan Cumhuriyeti'nden yapılan ithalatta da sanayi ürünleri (%75,78) birinci sırada, mineral ve madenler (%22,28) ikinci sırada, tarımsal ürünler (%2,02) üçüncü sırada yer almaktadır. Rusya Federasyonu istisna olmak üzere, ithalatın ana sektörler bazında dağılımında da sanayi ürünlerinin en büyük dilimi oluşturduğu görülmektedir.

Tablo 5: SCO Üyesi Devletlerden Yapılan İthalatın Ana Sektörlere Göre Dağılımı (%), (2021yılı)

Ülkeler	Tarımsal ürünler	Mineral ve maden	Sanayi ürünleri	Toplam
Çin	1,12	0,40	98,48	100,00
Rusya	14,59	50,30	37,76	100,00
Kazakistan	4,87	17,97	77,17	100,00
Kırgızistan	33,79	4,38	61,83	100,00
Tacikistan	1,71	0,02	98,28	100,00
Özbekistan	1,99	0,64	97,77	100,00
Hindistan	2,02	22,28	75,78	100,00
Pakistan	5,84	2,28	91,88	100,00
İran	6,94	2,51	90,54	100,00

Kaynak: Çimen, Z. ve Kutlu, D. (2023). Türkiye Dış Ticaretinde Ülke Bazlı Yoğunlaşma (Çeşitlendirme) Analizi: Şanghay İşbirliği Örgütü, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Yıl: 2023, Cilt: 18, Sayı: 1, 210-228.

Sonuç

SCO, 1990'larda SSCB'nin dağılmasını takiben bölgede güvenliği tesis etmek ve ayrıca siyasi, askeri ve ekonomik alanlarda bölgede giderek etkinliğini artıran ABD'nin hakimiyetini kırmak amacıyla ortaya çıkmıştır. Soğuk savaş sonrası Çin Halk Cumhuriyeti ekonomik ve ticari alanda ABD ile yoğun rekabete girmiştir. Bir diğer ifadeyle Çin Halk Cumhuriyeti güvenlik kaygılarını ortadan kaldırmak ve ticari genişlemeyi hedef alarak ABD'nin bölgesel ve küresel hegemonyasını kırmak için SCO üzerinden yeni politikalar geliştirmek istemiştir. Nitekim, "*Tek Kuşak Tek Yol*" projesiyle giderek çok kutuplu söylemin iktisadi boyutlarını temsil eden bir yapıya ulaşmak istemektedir. Bu bağlamda, SCO'ya taraf devletler arasında güvenlik alanının yanı sıra ekonomik ve kültürel alanlarda da işbirliği başlatılmıştır.

Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerinde yaşanan darboğazlar Türkiye'nin SCO'ya yaklaşmasını beraberinde getirmiş; 2011 yılında yapılan üyelik başvurusu "diyalog ortaklığı" statüsünün verilmesi ile sonuçlanmıştır. Türkiye'nin SCO'ya yakınlaşmasında ayrıca ABD'nin kaotik ortam yaratan Orta Doğu politikalarının, anti-terör anlaşmalarının ve dış ticaret açığının daraltılması hedeflerinin de etkili olduğu söylenebilir. ABD'nin Orta Doğu'da yarattığı kaotik ortamı sürdürme konusundaki kararlılığı ve ayrıca askeri, stratejik ve ekonomik anlamda tek yanlı girişimleri, Türkiye'yi her geçen gün alternatif oluşumlara yönlendirmektedir. Bugün gelinen noktada, Türkiye'nin SCO ile siyasi ilişkilerini güçlendirmesi, ticari ilişkilerini artırması karşılıklı iktisadi çıkarların gözetilmesi ve bölgede istikrarın tesisi bakımından bir denge unsuru olacak gibi gözükmektedir.

Kaynakça

Azizi, S. (2024). China's Belt and Road Initiative (BRI): The Role of the Shanghai Cooperation Organization (SCO) in Geopolitical Security and Economic Cooperation. *Open Journal Political Science,* Year: January 2024, Vol:14, No:1. DOI: 10.4236/ojps.2024.141007

Balıkçıoğlu, N. (2023). Şanghay Ülkelerinde Dış Ticaret Açığı ve Döviz Kuru İlişkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD),* Yıl: 2023, Cilt: 14, Sayı: 4, 815-832.

Çaylı, Ş.; Memiş, E. (2024). NATO ve Şanghay İşbirliği Örgütü Üzerinden ABD ve Çin Rekabetinin Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, Yı: 2024, Cilt: 15, Sayı: 41, 102-120. DOI: https://doi.org/10.21076/vizyoner.1258993

Çimen, Z.: Kutlu, D. (2023). Türkiye Dış Ticaretinde Ülke Bazlı Yoğunlaşma (Çeşitlendirme) Analizi: Şanghay İşbirliği Örgütü. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi,* Yıl: 2023, Cilt. 18, Sayı: 1, 210 – 228. DOI: https://doi.org/10.17153/oguiibf.1258420

Hamzaoğlu, H. (2024). Bir Bölgeselleşme Örneği Olarak Şanghay İşbirliği Örgütü. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi,* Yıl: 2024, 1-20. e-ISSN: 2587-1234

Huasheng, Z. (2013*).* China's View of and Expectations from the Shanghai Cooperation Organization. *Asian Survey,* Year: 2013, Vol: 53, Issue: 3, 436-460. DOI: 10.1525/as.2013.53.3.436

Karabaş, S., (2018). E-Ticaret ve Üniversite Öğrencilerinin Elektronik Ticarete İlişkin Tutum ve İlgilenim Düzeylerinin Belirlenmesi: Bir Alan Araştırması. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi,* Yıl: 2018, Sayı: 68, 83-104.

Karagül, M. (2011). *Uluslararası İktisadi Örgütler ve Azgelişmiş Ülkeler.* (2. Baskı). Ankara: Nobel Yayınları, No: 208.

Karluk, R. (2007). *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Kuruluşlar.* (6. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları, No: 1745.

Khaleqi, Z.A.; Oghli, J.S. (2021). Şanghay İşbirliği Örgütü ve Türkiye'nin Olası İlişkileri. Pearson Journal Of Social Sciences & Humanities. Yıl: 2021, Cilt: 6, Sayı: 12, 107-116. DOI: https://doi.org/10.46872/pj.263

Oldberg, I. (2007). *The Shanghai Cooperation Organisation: Powerhouse or Paper Tiger?* Stockholm: FOI Swedish Defence Research Agency. Erişim Linki: https://foi.se/rest-api/report/FOI-R--2301--SE

Özgörker, U. (2011). *Uluslararası Siyasi, Askeri ve Ekonomik Örgütler.* (2. Baskı). İstanbul: Der Yayınları, No: 393.

Salman, Z.A.; Özbay, İ. (2019). Çin'in Orta Asya Politikası ve Kırgızistan, *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,* Yıl: 2019, Cilt: 3, Sayı: 2, 317-328.

Stobdan, P. (1998). China's Central Asia Dilemma, *Strategic Analysis,* Year: 1998, Vol: 22, Issue: 3, 399-408. DOI: https://doi.org/10.1080/09700169808458820

İnternet adresleri:

URL 1: Shanghai Cooperation Organisation (t.y.). General Information. Erişim Tarihi: 13.11.2024, Link: https://eng.sectsco.org/20170109/192193.html

URL 2: Shanghai Cooperation Organisation (t.y.). The Council of Head of States. Erişim Tarihi: 13.11.2024, Link: https://eng.sectsco.org/20220907/911928.html

URL 3: Shanghai Cooperation Organisation (t.y.). The Council of Heads of Governments (Prime Ministers). Erişim Tarihi: 13.11.2024, Link: https://eng.sectsco.org/20220810/909124.html

URL 4: Shanghai Cooperation Organisation (t.y.). Council of Minsters of Foreign Affairs. Erişim Tarihi: 13.11.2024, Link: https://eng.sectsco.org/20220907/911963.html

URL5: Shanghai Cooperation Organisation (t.y.). Meetings of Head of States. Erişim Tarihi: 13.11.2024, Link: https://eng.sectsco.org/20220810/909141.html

URL 6: Shanghai Cooperation Organisation (t.y.). The Council of Heads of Ministers and/or Agencies. Erişim Tarihi: 13.11.2024, Link: https://eng.sectsco.org/20220907/911928.html

URL 7: Shanghai Cooperation Organisation (t.y.). Permanent Representatives of the SCO Secretariat. Erişim Tarihi: 13.11.2024, Link: https://eng.sectsco.org/20220907/911976.html

URL 8: T.C. Dışişleri Bakanlığı (t.y.). Şanhay İşbirliği Teşkilatı (ŞİÖ). Erişim Tarihi: 13.11.2024, Link: https://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa

URL 9: T.C. Ticaret Bakanlığı (t.y.). Aylık Dış Ticaret Verileri Bülteni. Erişim Tarihi: 11.11.2024, Link: https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri

URL 10: TÜİK (t.y.). Dış Ticaret İstatistikleri. Erişim Tarihi: 11.11.2024, Link: https://www.tuik.gov.tr/

Cari Açığın Makroekonomik Belirleyicileri Üzerine Teorik Bir İnceleme

Yasemin Dumrul[1] & Zerrin Kılıçarslan[2]

1 Doç. Dr., Kayseri Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-5961-2931
2 Doç. Dr., Kayseri Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-0905-3067

GİRİŞ

Cari açık, bir ülkenin ödemeler bilançosundaki cari işlemler dengesinin giderlerinin gelirlerinden fazla olması durumudur. Başka bir deyişle, cari açık, bir ülkenin ekonomik faaliyetlerinin yurt içi tasarruflarla finanse edilmeyen kısmını gösterir ve ekonomiden yurt dışına yapılan net gelir transferini ifade eder. Uzun süreli cari açıkların ekonomiyi dış şoklara karşı kırılgan hale getirdiği ve hatta krizlere yol açtığı kabul edilmektedir. Bu nedenle yüksek cari açıklar, bir ekonominin performansına ilişkin önemli göstergeler arasında yer alır (Akçay, 2012).

Cari açığı etkileyen birçok makroekonomik değişken bulunmaktadır. Bu değişkenler arasında döviz kuru, ekonomik büyüme, bütçe açığı, tasarruf-yatırım dengesi, finansal gelişme, dış borç, dışa açıklık oranı, dış ticaret hadleri, dış ticaret dengesi ve enflasyon oranı gibi değişkenler yer almaktadır. Her bir değişken, cari işlemler dengesini etkileyen dinamik bir etkileşim içinde olup, ulusal para biriminin değeri ve ülkelerin rekabet gücü üzerinde önemli etkilere sahiptir. Döviz kurundaki değişmeler, ithalat maliyetlerini ve ihracatın uluslararası piyasalardaki rekabet gücünü doğrudan etkiler. Ekonomik büyüme ise, iç piyasada artan talep ile birlikte ithalatı artırarak cari açığı besleyebilir. Bütçe açığı, cari açıkla olan ilişkisiyle birlikte, mali politikaların ekonomik denge üzerindeki etkisini ortaya koyar. Tasarruf açığı, yatırımların finanse edilmesi açısından dış kaynak kullanımını zorunlu kılarken, finansal derinleşme, tasarrufların etkin bir şekilde yatırımlara dönüşümünü destekler. Dış borç, cari açığın finansmanı için başvurulan bir araçtır. Dışa açıklık oranı, dış ticaretin ulusal ekonomideki etkisini tanımlarken, dış ticaret dengesi ve dış ticaret hadleri de cari açığın boyutunu belirleyen önemli unsurlar arasında yer alır. Son olarak, enflasyon oranı, yerli ürünlerin rekabet gücünü etkileyerek cari açığı derinleştirebilir. Dolayısıyla bu değişkenler, cari açığın büyüklüğünü ve yönünü belirlemede etkili olmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, cari açığı etkileyen makroekonomik değişkenleri teorik olarak incelemek ve bu değişkenlere ilişkin literatürü sunmaktır. Bu bağlamda çalışmada cari açığı etkileyen temel makroekonomik değişkenler ele alınacak ve her birinin cari açık üzerindeki etkileri incelenecektir. Ayrıca cari açığın belirleyicilerine ilişkin uygulamalı literatüre yer verilecektir. Bu değişkenlerin cari açık üzerindeki etkilerinin anlaşılması, politika yapım sürecinde etkili stratejilerin geliştirilmesi açısından önem arzetmektedir.

1. CARİ AÇIĞI ETKİLEYEN MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER

Cari açığı etkileyen bir dizi değişken bulunmaktadır. Bu çalışmada, cari açık üzerindeki etkileri incelenen ve çalışmamızda yer verdiğimiz değişkenler şunlardır: döviz kuru, ekonomik büyüme, bütçe açığı, tasarruf-yatırım dengesi, finansal

gelişme/finansal derinleşme, dış borç, dışa açıklık oranı, dış ticaret hadleri, dış ticaret dengesi ve enflasyon oranı. Aşağıda, her bir değişkenin cari açıkla olan ilişkisini daha ayrıntılı bir şekilde açıklamak amacıyla teorik bir inceleme yapılacaktır.

1.1.DÖVİZ KURU

Döviz kuru dalgalanmaları, cari açık üzerinde önemli bir etkiye sahip olan temel faktörlerden biridir. Bir ülkenin ulusal para biriminin değeri, hem ithalat maliyetlerini hem de ihracatın uluslararası pazarlardaki rekabet gücünü doğrudan etkileyen bir unsur olarak karşımıza çıkar. Özellikle, ulusal para biriminin değer kaybetmesi, ithalatın maliyetlerini artırırken, aynı zamanda ihraç mallarının uluslararası pazarlarda daha rekabetçi hale gelmesine olanak tanır. Bu bağlamda, döviz kurunun yükselmesi, dış ticaret dengesinin iyileşmesine katkı sağlayarak, cari açığın daralması yönünde bir etki yaratabilir.

Döviz kuru ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişkiyi açıklamak amacıyla literatürde üç temel yaklaşım öne çıkmaktadır: Marshall-Lerner koşulu, J-eğrisi yaklaşımı ve S-eğrisi yaklaşımı. Bu yaklaşımlardan ilki, döviz kurundaki değişmelerin cari işlemler dengesi üzerindeki etkilerini, ithalat ve ihracat mallarının talep esneklikleri bağlamında ele alan ***Marshall-Lerner koşulu***dur. Bu koşula göre, döviz kuru üzerindeki artışın cari işlemler dengesi üzerinde olumlu bir etkisi olabilmesi için, ithalat mallarına yönelik iç talep esnekliği ile ihraç mallarına yönelik dış talep esnekliğinin toplamının 1'e eşit veya daha büyük olması gerekmektedir. Bu durumda, uzun dönemde dış ticaret dengesinde iyileşme sağlanabilir (Akbayır, 2024).

Marshall-Lerner koşulunun geçerli olduğu durumda, döviz kuru yükseldiğinde, yerli ürünler yabancı alıcılar için daha ucuz hale gelir ve bu da ihracatın artmasına yol açar. Aynı zamanda, ithalat malları yerli tüketiciler için daha pahalı hale gelir ve ithalat azalır. Sonuç olarak, döviz kurundaki artış cari açığı azaltma eğilimindedir (Benli & Tonus, 2019).

Döviz kuru ile cari açık arasındaki ilişkiyi Marshall-Lerner koşulu çerçevesinde inceleyen bazı çalışmalarda farklı bulgular ortaya konulmuştur. Boyd vd. (2001) 8 OECD ülkesi için bu koşulun geçerli olduğunu tespit ederken, Sek ve Har (2014) Malezya ve beş ticaret ortağı ülke üzerinde yaptıkları analizde Marshall-Lerner koşulunun geçerli olmadığını, Olasubomi (2019) ise Nijerya için benzer bir sonuca ulaşmıştır.

Döviz kuru ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişkiyi açıklamak için öne çıkan bir diğer yaklaşım ***J-eğrisi yaklaşımı***dır. Bu yaklaşıma göre, ulusal para biriminin değer kaybı başlangıçta dış ticaret dengesini olumsuz yönde etkiler, ancak zamanla bu etki tersine dönerek dış ticaret dengesinin iyileşmesine yol açar. Ulusal paradaki değer kaybı başlangıçta, ihraç mallarının ucuzlaması ve ithal mallarının pahalı hale gelmesi şeklinde bir etki yaratır. İhraç edilen mallar, ulusal para biriminin değer kaybı nedeniyle dış pazarlarda daha ucuz hale gelir, bu da ihraç edilen mallara olan talebin artmasına neden olur. Aynı zamanda, ithal mallar yerli para birimiyle daha pahalı hale gelir, bu da ithalata olan talebin azalmasına yol açar. Yurtiçi talep, daha ucuz hale gelen yerli mallara yönelirken, bu durum zaman içinde dış ticaret dengesinde bir iyileşmeye ve dolayısıyla cari açığın daralmasına yol açabilir.

J-eğrisinin geçerliliğini inceleyen bazı çalışmalar, bu teorinin farklı ülkelerde değişkenlik gösterdiğini ortaya koymuştur. Örneğin, Anju ve Uma (2006) Japonya üzerinde yaptıkları incelemede J-eğrisinin geçerli olduğunu tespit etmişlerdir. Nusair (2017) 16 Avrupa ülkesi üzerinde yaptıkları incelemede12 ülke için J-eğrisinin geçerli olduğunu belirtmiştir. Diğer taraftan, Singh (2004) Hindistan için, Rose ve Yellen (1989) ise ABD için yaptıkları araştırmalarda J-eğrisinin geçerli olmadığını ortaya koymuşlardır.

J-eğrisi yaklaşımının yanı sıra, literatürde ulusal paradaki değer kaybının dış ticaret dengesini önce bozup sonrasında iyileştirdiğini savunan bir diğer yaklaşım da ***S-eğrisi yaklaşımı***dır. S-eğrisi yaklaşımına göre, dış ticaret dengesi yalnızca döviz kurundaki önceki değişimlerden değil, aynı zamanda döviz kurunun gelecekteki hareketlerinden de etkilenmektedir (Bahmani-Oskooee & Hegerty, 2010). J-eğrisi yaklaşımından farklı olarak, S-eğrisinde ulusal para biriminin değer kaybı sonrasında yaşanan sürecin, söz konusu değer kaybının öncesini de kapsadığı kabul edilir. Bu bağlamda, cari reel döviz kuru artışlarının, gelecekteki dış ticaret dengesi değerleri ile pozitif bir ilişki içinde olduğu, ancak geçmişteki dış ticaret dengesi değerleri ile negatif bir ilişki gösterdiği öne sürülmektedir. Bu ilişkinin varlığı, geçmiş dönemlerde elde edilen dış ticaret fazlalarının, cari dönemde döviz kurunun düşmesine veya tam tersine yükselmesine yol açabileceği şeklinde açıklanmaktadır (Akbayır, 2024).

Döviz kuru ve cari açık ilişkisinde S-eğrisinin geçerliliğini inceleyen bazı çalışmalar, bu ilişkinin farklı ülkelerde geçerli olduğunu ortaya koymuştur. Tomić (2019) Hırvatistan, Bahmani-Oskooee vd. (2008a) 10 gelişmekte olan ülke, Bahmani-Oskooee vd. (2008b) 20 Afrika ülkesi ve Onafowora (2003) ise Doğu Asya ekonomilerinden Endonezya, Malezya ve Tayland için yaptıkları analizlerde S-eğrisinin geçerli olduğunu tespit etmişlerdir.

1.2. EKONOMİK BÜYÜME

Ekonomik büyüme, hem iç hem de dış talebin artmasına yol açarak ithalatı artırabilir. Artan gelir, dış mallara olan talebi yükselterek ithalatın artmasına neden olabilir ve bu durum cari işlemler dengesinde dengesizliklere yol açabilir. Bu görüş, Keynesyen ithalat talep fonksiyonuna dayanmaktadır. Keynesyen yaklaşımda, ithalat seviyesi milli gelirle pozitif bir ilişki gösterir. Gelir seviyesi arttıkça, hanehalkı daha fazla ithalat yapma eğilimi gösterir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, yüksek marjinal ithalat eğilimi nedeniyle, gelirdeki artış ithalatı teşvik ederek cari işlemler dengesizliğine yol açabilir. Bu bağlamda, gelişmekte olan ülkelerde ithalata olan yüksek talep, gelir artışı ile birlikte cari açığın büyümesine neden olabilir (Karahan & Akçaçakır, 2021).

İhracat miktarı sabitken, talep artışı ithalat hacminde bir artışa yol açar, bu da cari açık sorununu doğurur. Ayrıca, iç piyasa talebinin artması, fiyatların yükselmesine yol açarak dış rekabetçiliği zayıflatır. Bu durum, ihracatın düşmesine ve dolayısıyla cari işlemler dengesinde baskı oluşmasına neden olabilir. Ekonomik büyüme, ihraç mallarının üretimi için gerekli olan hammadde, yarı mamul veya sermaye mallarının ithalat yoluyla temin edilmesine bağlı olarak cari açığı artırabilir. Ancak, dış ticaret fazlası veren ülkelerde ekonomik büyüme ve reel milli gelirdeki artışlar, cari açıkta azalmaya yol açabilir (Yurdakul & Uçar, 2015).

Cari açık ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen çalışmalardan bazıları şunlardır: Yüksel (2016), Mercan (2015) ve Telatar ve Terzi (2009) Türkiye, Pacheco-Lopez ve Thirlwall (2007) 17 Latin Amerika ülkesi, Aristovnik (2006) 26 ülke, Dominguez (2005) Singapur, Calderon vd. (2000) 44 gelişmekte olan ülke, Chinn ve Prasad (2003) 18 sanayileşmiş ülke ve 71 gelişmekte olan ülke için ekonomik büyümenin cari açığı artırdığı sonucuna ulaşmıştır.

1.3. BÜTÇE AÇIĞI

Bütçe açığı ile cari açık arasındaki teorik ilişkiyi açıklayan çeşitli hipotezler bulunmaktadır. Bu ilişkiyi ele alan çalışmalar, dört farklı yaklaşıma (Keynesyen/geleneksel yaklaşım, Ricardocu denklik hipotezi, cari işlemler hedeflemesi hipotezi ve karşılıklı nedensellik /iki yönlü nedensellik ilişkisi hipotezi) göre sınıflandırılmaktadır (Darrat, 1988; Kahiloğulları & Akça, 2021; Akıncı, 2019; Ahmed & Akın, 2019).

Mundell-Fleming modelini esas alan Keynesyen/geleneksel yaklaşıma göre, genişletici maliye politikası sonucunda artan bütçe açıkları, üretim ve tüketimi destekleyerek milli geliri artırır. Gelirdeki bu artış ise ithal mallara olan talebi

yükselterek cari açığı genişletir. Mundell-Fleming modeline göre sermaye hareketliliğinin serbest olduğu ekonomilerde bütçe açığının artması, ülkelerin borçlanma ihtiyacını artırarak yurt içi faiz oranları üzerinde yukarı yönlü bir baskı oluşturur. Bu durumda yurt içi faiz oranları, yurt dışı faiz oranlarının üstüne çıkar ve sermaye akışları artar. Ulusal paranın değer kazanması, ithalatı cazip hale getirip ihracatı düşürerek cari açığı daha da genişletir. Bu nedenle Keynesyen yaklaşıma göre bütçe açığındaki artış, cari açığa yol açmaktadır. Vyshnyak (2000) Ukrayna, Utkulu (2001), Akbostancı ve Tunç (2002) ve Bolat vd. (2011) Türkiye ve Iram vd. (2011) Pakistan için *Keynesyen yaklaşımın* geçerli olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Ricardocu denklik hipotezi, sermaye piyasasında tam rekabetin olduğu, tüketicilerin likidite kısıtı yaşamadığı, sermayenin nesiller arasında aktarıldığı, maliye politikalarının belirgin olduğu ve ekonomik birimlerin rasyonel davrandığı varsayımlarına dayanır. Bu hipoteze göre, vergi oranlarının düşürülmesi, bireylerin gelecekte artacak vergi yükünü öngörerek artan gelirlerini tüketim yerine tasarrufa yönlendirmelerine neden olur. Bu davranış biçiminin, cari açık üzerinde Keynesyen etkilerin görülmesini engelleyeceği öngörülmektedir. Bilgili ve Bilgili (1998) Türkiye, Singapur ve Amerika, Kılavuz ve Dumrul (2012) ve Üzümcü ve Kanca (2013) Türkiye ve Atılgan vd. (2022) G8 ülkeleri için *Ricardocu denklik hipotezinin* geçerli olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Cari işlemler hedeflemesi hipotezi, geleneksel yaklaşımın tam tersini ifade etmektedir. Cari açıktan bütçe açığına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu savunur. Literatürde ters ikiz açıklar hipotezi olarak da bilinen bu görüşe göre cari açık veren ekonomilerde ekonomik büyüme yavaşlamakta, iç ekonomik dengede bozulmalar yaşanmakta, bu durum dış borçlanmayı ve bütçe açığını artırmaktadır. Başka bir ifadeyle cari işlemler açığının artması, dış borçlanmaya ve dış borç geri ödemesi de bütçe açığına neden olmaktadır. Bütçe açığı ve cari açık ilişkisinde Kim ve Kim (2006) Kore, Magazzino (2012) İtalya, Varol vd. (2013) Türkiye, Helmy (2018) Mısır, Ahmed ve Akın (2019) Yemen için *cari işlemler hedeflemesi hipotezinin* geçerli olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Karşılıklı nedensellik /iki yönlü nedensellik ilişkisi hipotezi, bütçe açıklarının cari işlemler açığını, Keynesyen yaklaşımdaki aktarım mekanizmaları aracılığıyla, cari işlemler açığının ise bütçe açığını eşzamanlı ya da birinin diğerini tetiklemesi yoluyla etkileyebileceğini öne sürmektedir. Bu durum, ülke ekonomisinde meydana gelen bütçe açığındaki artışın cari açığı etkileyebileceği gibi, cari açıktaki artışın da bütçe açıklarını benzer şekilde etkileyebileceğini ifade etmek-

tedir. Söz konusu etkileşimin biçimi ve düzeyi ülkeden ülkeye, dönemden döneme ve ekonomik koşullara göre farklılık gösterebilir. Kutlar ve Şimşek (2001) Türkiye, Mukhtar vd. (2007) Pakistan, Lau ve Tang (2009) Kamboçya, Barışık ve Kesikoğlu (2010) 12 yükselen piyasa ekonomisi, Banday ve Aneja (2016) Hindistan, Shastri (2019) Güney Asya ülkeleri için bütçe açığı ve cari açık ilişkisinde *karşılıklı nedensellik ilişkisi hipotezinin* geçerli olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Sonuç olarak, her bir yaklaşım, bütçe açığının cari açıkla olan ilişkisini ve bu ilişkinin ekonomik denge üzerindeki etkilerini farklı şekillerde ele almaktadır.

1.4. TASARRUF-YATIRIM DENGESİ

Cari işlemler dengesi, kamu ve özel sektörün tasarruf-yatırım farkları ile bu kesimlerin gelir ve harcamaları arasındaki farklılıklara dayanır. Tasarrufların yatırımları karşılayacak seviyenin altında kalması, tasarruf açığına yol açar ve bu yetersizliğin giderilmesi için dış kaynak kullanımına başvurulması gerekmektedir. Tasarruf yetersizliği, ayrıca ekonominin yatırıma ayırabileceği kaynakların yetersiz olmasına neden olur. Ekonomide tasarrufların az olması, finansman arayışını artırarak talebi yükseltir. Bu talep artışı, borçlanma maliyetlerinin yükselmesine ve dolayısıyla faiz oranlarının artmasına yol açar. Faiz oranları yükseldiğinde, yatırımcılar için finansman maliyetleri de artar. Yatırımcılar, projelerini finanse etmek için daha yüksek faiz ödemek zorunda kalır. Yüksek faiz oranları, yatırımcıların yeni projelere yönelmesini zorlaştırıp yatırımları azaltarak ve borçlanmayı kısıtlayarak ekonomik büyümeyi olumsuz etkiler.

Yüksek faiz oranları, ulusal para biriminin değer kazanmasına yol açar. Bu durum ihracatı ithalata göre daha pahalı hale getirerek ihracatı azaltıp ithalatı artırarak cari açığı genişletebilir. Bunun yanı sıra, döviz kurlarındaki artış, ithalat maliyetlerini yükselterek ara mal ve enerji ithalatını pahalı hale getirir. Bu da kamu ve özel sektörün dış borçlarının ulusal para cinsinden değerini artırarak, dış borç seviyesinin yükselmesine ve cari açığın genişlemesine neden olur (Kaygısız vd., 2016; Akın & Peker, 2018). Ayrıca faiz oranında meydana gelen bir artış borçlanma maliyetlerini artırarak hanehalkının ve işletmelerin yatırım kararlarını olumsuz etkiler. Yatırımların azalması, ekonomik büyümenin yavaşlamasına ve cari açığın artmasına yol açar. Bununla birlikte yatırımların azalması, üretkenlik kaybına yol açarak ihracatta rekabet gücünün azalmasına ve dolayısıyla ihracatın düşmesine neden olur.

Öztürk vd. (2023) ve Akın ve Peker (2018) Türkiye, Behera ve Yadav (2019) Hindistan, Calderon vd. (2000) 44 gelişmekte olan ülke, Park ve Shin (2009) 12 Asya ülkesi, Kim ve Roubini (2008) ve Olivei (2000) ABD için tasarruf- yatırım dengesinin cari açık üzerindeki etkisini incelemiştir.

1.5. FİNANSAL DERİNLEŞME/FİNANSAL GELİŞME

Finansal derinleşme ve finansal gelişme kavramları literatürde sıklıkla birbirinin yerine kullanılsa da, bu iki kavramın farklı özellikleri bulunmaktadır. Finansal gelişme, finansal kurumların büyümesi ve sundukları hizmetlerin kapsamının genişlemesiyle tanımlanırken, finansal derinleşme, tasarrufların etkin bir şekilde yatırımlara dönüşümünü kolaylaştıran, bürokratik engellerden arındırılmış ve ulusal/uluslararası düzeyde verimli bir şekilde işleyen finansal altyapıların varlığını ifade eder. Bu kavram, finansal baskının olmadığı bir ortamda yabancı piyasalara ait finansal araçların çeşitliliğinin ve kullanım alanlarının artışını içerir. Ayrıca, finansal derinleşme piyasa büyüklüğü, likidite, bireylerin finansal hizmetlere erişim imkânı ve kurumların maliyet etkinliği gibi faktörlerin birleşimiyle tanımlanır. Bu çerçevede, finansal derinleşme, ekonomilerin toplam yatırım ve tasarruf düzeylerini etkileyerek dolaylı yoldan cari işlemler dengesinin şekillenmesinde önemli bir rol oynar (Erarslan vd., 2021).

Cari açığın giderilmesinde önemli unsur, finansal sistemin gelişmişlik ve derinlik düzeyinin artırılmasıdır. Finansal derinleşme, tasarrufların yatırımlara dönüşümünü kolaylaştırarak ekonomik büyümeyi destekler ve bu süreç, tasarruf ve yatırım kararları üzerinde olumlu etkilere yol açar ve cari açığın azalmasına katkıda bulunabilir. Öte yandan, finansal derinleşme ulusal para biriminin değerini etkileyerek ithalatı kısıtlar ve ihracatı artırır. Ayrıca finansal piyasaların derinleşmesi, ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımların ve dış tasarrufların artmasına yol açarak, sanayi sektörünün büyümesini ve teknolojik ilerlemeyi teşvik eder. Bu gelişmeler sonucunda ihracat oranları yükselir ve cari açık azalır.

Finansal derinleşmenin cari açık üzerindeki etkileri, para arzındaki değişmelerle birlikte değerlendirilmelidir. Para arzındaki artış, faiz oranlarının düşmesine neden olarak yurtiçi harcamalarda artışa yol açabilir; bu durum cari açığı olumsuz etkileyebilir (Alper & Oransay, 2015).Sonuç olarak, finansal gelişmenin cari denge üzerindeki etkisi, para arzındaki artışın faiz oranları ve döviz kurları üzerindeki nihai etkilerinin hangisinin daha baskın olduğuna bağlıdır (Şengül, 2023).

Blanchard ve Giavazzi (2002) OECD ve AB üyesi ülkeler, Chinn ve Prasad (2003)18 sanayileşmiş ülke ve 71 gelişmekte olan ülke, Chinn ve Ito (2007) ABD ve bazı Doğu Asya ülkeleri, Gruber ve Kamin (2009) ABD, Bayraktutan ve Demirtaş (2011) 19 gelişmekte olan ülke, Allegret vd. (2014) 27 petrol ihracatçısı ülke, Alper ve Oransay (2015) 24 OECD ülkesi, Yiğitbaş (2015) Türkiye, Şengül (2023) kırılgan beşli ülkeleri için cari açık ve finansal gelişme arasındaki ilişkiyi incelemiştir.

1.6. DIŞ BORÇ

Borçlanma, borcu alanın gelecekte belirli bir dönemde anapara ve faiz ödemesi taahhüdünde bulunması anlamına gelir. Dış borçlanma, devletlerarası, uluslararası kurumlar, yabancı bankalar ve piyasalardan tahvil ihracı yoluyla gerçekleşmektedir. Gelişmekte olan ülkeler, kalkınmanın finansmanı ve dış ödemeler dengesizliklerini gidermek amacıyla dış borçlanmayı sıklıkla kullanmaktadır. Yüksek dış borç, cari açığı artırma riski taşırken, borç ödemeleri döviz çıkışına neden olmaktadır (Yıldız, 2019; Erdoğan, 2023).

Ekonomilerin gelişim aşamasında, yurt içi tasarrufların karşılamadığı yatırımların finansmanı için cari açık verme pahasına dış kaynak kullanılması yaygın bir durumdur. Ülke büyüdükçe, tasarruf ve yatırım arasındaki farkın azalması beklenir; bu da dış kaynak bağımlılığını azaltır. Ancak cari açık vererek elde edilen kaynaklar üretken yatırımlara yönlendirilmezse, artan büyüme ile birlikte tasarruf düzeyinin artmaması durumunda, borçlanma yoluyla sağlanan dış kaynakların faizini ödemek için yeniden borçlanmaya ihtiyaç artar (Akçay, 2012).

Wachtel (1994) Orta Asya, Calderon vd. (2007) Afrika, Rossini ve Zanghieri (2009) seçilmiş OECD ülkeleri, Bulut (2011) gelişmekte olan ülkeler, Çeştepe vd (2014) ve Üzümcü ve Kırpık (2015) Türkiye, Mehta ve Kayumi (2014) Hindistan, Ibhagui vd. (2018) 44 gelişmekte olan ülke, Muli ve Ocharo (2018) Kenya için cari açık ve dış borç ilişkisini incelemiştir.

1.7. DIŞA AÇIKLIK ORANI, DIŞ TİCARET HADLERİ VE DIŞ TİCARET DENGESİ

Dışa açıklık oranı, bir ülkenin toplam ticaretinin (ihracat ve ithalat) gayri safi yurtiçi hâsılaya oranı olarak tanımlanır. Dışa açıklık oranındaki bir artış, artan ithalat talepleri nedeniyle ülkelerin cari açığını olumsuz etkileyebilmektedir. Cari açık ve dışa açıklık oranı arasındaki ilişkiye yönelik net bir açıklama yapılamamaktadır.Bununla birlikte bazı ülkelerde yüksek dışa açıklık oranı, daha rekabetçi bir ekonomiye ve dolayısıyla cari açığın azalmasına yol açabilir (Chinn & Prasad, 2003; Ostry, 1997).

Dış ticaret hadleri, ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına oranı olarak ifade edilir. Bu oran, bir ülkenin uluslararası ticaretinde rekabet gücünü ve dış ticaret dengesini belirlemede önemli bir rol oynar. Dış ticaret hadlerindeki iyileşme (yani, ihraç mallarının fiyatlarının artması veya ithalat mallarının fiyatlarının düşmesi) bir ülkenin dış ticaret dengesini olumlu etkilerken; kötüleşme (yani, ihraç mallarının fiyatlarının düşmesi veya ithalat mallarının fiyatlarının artması) dış ticaret açığını artırabilir (Svensson & Razin, 1983). Şöyle ki ihracat fiyatlarının

ithalat fiyatlarına göre daha yüksek olması, ülkenin dış ticaret gelirlerini artırarak cari açığı azaltır. Dış ticaret hadlerinin yükselmesi, ihracatın ithalatı karşılama kapasitesini artırır ve dolayısıyla ticaret dengesini iyileştirir, uluslararası ticaretteki rekabet gücünü artırır (Aristovnik, 2006). Dış ticaret hadlerinin cari denge üzerindeki etkileri ilk olarak Harberger (1950), Laursen ve Metzler (1950) tarafından incelenmiş ve Keynesyen model çerçevesinde dış ticaret hadlerindeki bir artışın ticaret dengesinde iyileşmeye yol açtığı ifade edilmiştir (Bouakez & Kano, 2008). Dış ticaretin ve ticaret hadlerinin ülkenin cari dengesi üzerindeki etkisini açıklayan bu teori, Harberger-Laursen-Metzler (HLM) etkisi olarak adlandırılmaktadır.

Dış ticaret dengesi, bir ülkenin ihracatı ile ithalatı arasındaki farkı ifade etmektedir. İthalat ve ihracat arasındaki denge cari açığı doğrudan etkiler. Ülkenin ihracatının ithalatından fazla olması ülkenin döviz kazancı sağladığını, ithalatın ihracattan fazla olması ise ülkeden döviz çıkışı olduğunu gösterir. İthalatın ihracattan fazla olması cari açığı artırır.

Kouassi vd. (1999) ve Kouassi vd. (1998) Fildişi Sahili, Bouakez ve Kano (2008) Avustralya, Kanada ve Birleşik Krallık, Mercan (2015) ve Kılıçarslan ve Dumrul (2021) Türkiye, Caivano ve Coniglio (2016) AB ülkeleri, Ousseini vd. (2017) Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği Ülkeleri, Hounsou (2017) Fransız bölgesi ülkeleri ile Sahra Güneyi'nde yer alan bazı Fransız bölgesi dışındaki ülkeler, Romelli vd. (2018) 181 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke, Oke ve Adigun (2020) Nijerya, Musau ve Veka (2020) 91 ülke, Mehta ve Mallikarjun (2023) Hindistan örneğinde dışa açıklık oranı, dış ticaret hadleri ve dış ticaret dengesinin cari açık ile ilişkisini incelemiştir.

1.8. ENFLASYON ORANI

Yüksek enflasyon, ihraç mallarının rekabet gücünü azaltabilir ve ithalatı artırabilir, dolayısıyla cari açığı olumsuz etkileyebilir. Yüksek cari açık, bir ülkenin yurt dışından daha fazla mal ve hizmet ithalatı gerçekleştirdiğini gösterir; bu durum, döviz talebini artırarak döviz kuru üzerinde baskı oluşturabilir. Döviz kurundaki artış, ithal ürünlerin maliyetlerini yükselterek enflasyonist etkileri tetikler.

Enflasyon, tasarrufları olumsuz etkileyerek varlıkların spekülatif yatırımlara kaymasına neden olur. Cari açık ve enflasyon arasındaki ilişki, faiz oranları aracılığıyla yönetilen toplam talep dinamikleriyle şekillenir. Merkez bankası, enflasyonla mücadele ve cari açığı kontrol altına almak amacıyla faiz oranlarını artırma politikası izleyebilir. Artan faiz oranları, hem tüketici hem de yatırımcıların

kredi talebini azaltarak toplam talebi sınırlar ve bu durum enflasyon üzerinde baskı oluşturur (Nar, 2020; Houerou, 1995).

Bousnina ve Gabsi (2024) Tunus, Herkenhoff ve Saure (2021) 50 ülke, Kara (2023), Nar (2020), Yüksel ve Özsarı (2016) ve Çamurdan vd. (2009)Türkiye, Alawin ve Oqaily (2017) Ürdün, Kılınç vd. (2016) 12 ülke, Chang vd. (2015) Kanada, Çeviş ve Çamurdan (2008) enflasyon hedeflemesi yapan ülkeler örneğinde cari açık ve enflasyon arasındaki ilişkiyi incelemiştir.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Cari açık, bir ülkenin dış ekonomik ilişkilerinin önemli bir göstergesi olup çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. Bu faktörlerin etkileşimi, cari açığın büyüklüğünü ve yönünü belirlerken, ülkelerin ekonomik yapıları, uyguladıkları politikalar, dış ticaret ilişkileri ve ülke koşulları gibi etkenler nedeniyle bu etkiler ülkeden ülkeye farklılık gösterebilir. Gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki yapısal farklar, aynı faktörlerin farklı etkiler yaratmasına neden olabilir. Literatürde, cari açığın makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan çalışmalar, cari açığın karmaşık dinamiklerini daha iyi anlamaya yönelik önemli katkılar sağlamaktadır. Aşağıda cari açığın belirleyicilerini inceleyen söz konusu uygulamalı çalışmalara ilişkin literatür özeti sunulacaktır.

Nathaniel ve Oyeyemi (2024), Nijerya'da 1981-2022 döneminde cari açığın belirleyicilerini ARDL yöntemiyle incelemiştir. Çalışmada cari açığın belirleyicisi olarak yaşlı bağımlılık oranı, reel efektif döviz kuru, para arzı, faiz oranı, ekonomik büyüme ve yatırım alınmıştır. Çalışma sonucu yaşlı bağımlılık oranı, reel efektif döviz kuru, para arzı, faiz oranı ve ekonomik büyümenin uzun dönemde cari açığın ana belirleyicileri olduğunu göstermiştir. Gayri safi yurtiçi hâsıla ve geniş para arzı, kısa dönemde cari açığı olumlu etkileyen faktörlerken, yaşlı bağımlılık oranı ile birlikte yatırım, cari açığı olumsuz etkileyen faktörler olarak belirlenmiştir.

Abille ve Meçik (2024), 20 Afrika ülkesinde 2002-2020 döneminde panel veri analizini kullanarak cari açığın belirleyicilerini incelemiştir. Cari açığın belirleyicileri olarak ticari açıklık, reel döviz kuru, para arzı, enflasyon, sanayi üretimi, ekonomik büyüme, finansal gelişme ve yönetişim göstergeleri alınmıştır. Çalışma sonucu ticari açıklık, enflasyon, sanayi üretimi, finansal gelişme ve para arzının Afrika'daki cari açığın önemli belirleyicileri olduğunu göstermektedir.

Ascione ve Schnetzer (2022), 31 OECD ülkesinde 1972-2017 döneminde panel veri analizini kullanarak cari açığın belirleyicilerini incelemiştir. Cari açığın

belirleyicileri olarak ekonomik büyüme, nispi verimlilik, net yurtdışı varlıklar, nüfus büyümesi, yaşlı oranı, bütçe açığı, ticaret haddi, ticari açıklık, hanehalkı borcu, gelir dağılımı, gini katsayısı, ücret payı alınmıştır. Çalışmada gelir dağılımına ve hanehalkı borcuna odaklanılmıştır. Çalışma sonucunda kriz sonrası dönemde (Büyük Durgunluktan sonra), gelir eşitsizliği ile cari açık arasında sürdürülebilir bir ilişki bulunmuştur ancak aynı zamanda hanehalkı borcuyla ilişkinin ortadan kalktığı da belirtilmiştir.

Kılavuz ve Yücer (2022), Türkiye'de 2003-2020 döneminde cari açığın belirleyicilerini ARDL yöntemiyle incelemiştir. Çalışmada cari açığın belirleyicileri olarak ekonomik büyüme, para arzı ve reel döviz kuru alınmıştır. Çalışma sonucunda ekonomik büyüme ve reel döviz kuru ile cari açık arasında uzun dönemli ve negatif bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Erdinç ve Aydınbaş (2020), seçilmiş 19 ülkede 2000-2018 döneminde cari açığın belirleyicilerinin panel veri yöntemiyle analiz etmiştir. Çalışmada cari açığın belirleyicileri olarak ekonomik büyüme, portföy yatırımları, brüt sabit sermaye oluşumu, brüt tasarruflar ve ticari açıklık alınmıştır. Çalışma sonucunda cari açık ile ekonomik büyüme ve brüt tasarruf arasında pozitif; cari açık ile brüt sabit sermaye oluşumu ve ticari açıklık arasında negatif bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Bozgeyik ve Kutlu (2019), Türkiye'de 1992-2017 döneminde cari açığın belirleyicilerini MV-GARCH modelinden elde edilen dinamik koşullu korelasyon yöntemiyle incelemiştir. Çalışmada cari açığın belirleyicileri olarak döviz kuru, para arzı, petrol fiyatları, ihracatın ithalata oranı, enflasyon ve doğrudan yabancı yatırımlar kullanılmıştır. Çalışma sonucunda ihracat ve doğrudan yabancı yatırımlar ile cari işlemler hesabı arasında pozitif yönlü, diğer değişkenlerle negatif yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Kaya ve Yalçınkaya (2016), BRICS ülkeleri ve seçilmiş yükselen piyasa ekonomilerinde(Türkiye, Güney Kore, Meksika ve Endonezya) 1992-2012 döneminde cari açığın belirleyicilerini panel veri analiziyle incelemiştir. Çalışmada cari açığın belirleyicileri olarak imalat sanayi üretimi ve ekonomik büyüme alınmıştır. Çalışma sonucunda imalat sanayi üretimi ve ekonomik büyüme ile cari açık arasında pozitif ve istatistikî olarak anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Sadiku vd. (2015), Makedonya'da 1998-2013 döneminde cari açığın belirleyicilerini ARDL yöntemi ile incelemiştir. Çalışmada cari açığın belirleyicileri olarak ekonomik büyüme, bütçe açığı, döviz kuru, net yabancı varlıklar, finansal gelişme, ticaret hadleri, dışa açıklık, petrol fiyatları ve doğrudan yabancı yatırımlar kullanılmıştır. Çalışma sonucunda cari açık ile bütçe açığı, finansal gelişme,

ticaret hadleri ve dışa açıklık arasında güçlü bir eş-bütünleşme ilişkisi bulunmaktadır. Ayrıca çalışmada dışa açıklık ile cari işlemler açığı arasında negatif ilişki, cari açık ile bütçe açığı, finansal gelişmişlik, dış ticaret hadleri arasında pozitif ilişki bulunmuştur.

Yurdakul ve Cevher (2015), Türkiye'de 2003-2014 döneminde cari açığın belirleyicilerini koşullu ve kısmi Granger nedensellik testi ile incelemiştir. Bu çalışmada cari açığın belirleyicileri olarak ekonomik büyüme oranı, reel efektif döviz kuru, doğrudan yabancı sermaye yatırımı, ticari açıklık ve enerji ithalatı alınmıştır. Çalışma sonucu reel efektif döviz kurunun cari açık üzerinde en büyük etkiye sahip değişken olduğunu göstermektedir. Reel efektif döviz kurunu ekonomik büyüme oranı, enerji ithalatı ve ticari açıklık değişkenleri takip etmektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı ise en az etkiye sahip değişkendir.

Atış ve Saygılı (2014), Türkiye'de 1998-2013 döneminde cari açığın belirleyicilerini VECM ve Granger nedensellik testi kullanarak incelemiştir. Çalışmada cari açığın belirleyicileri olarak ekonomik büyüme oranı, bankacılık sektörünün toplam kredi hacmi, bütçe açığı, dış ticaret hadleri, para arzı, reel döviz kuru ve reel faiz oranı kullanılmıştır. Çalışma sonucu Türkiye'de cari açığın en önemli belirleyicilerinin ekonomik büyüme oranı ve dış ticaret hadleri olduğunu ortaya koymuştur.

Bayar vd. (2014), Türkiye'de 2000-2013 döneminde cari açığın belirleyicilerini incelemiştir. Çalışmada cari açığın belirleyicileri olarak ekonomik büyüme, enflasyon, reel efektif döviz kuru, doğrudan yabancı yatırım girişleri, ham petrol fiyatları, portföy yatırımları, kamu brüt toplam borç stoku, ihracatın ithalatı karşılama oranı ve Borsa İstanbul 100 endeksi alınmıştır. Çalışma sonucunda cari işlemler dengesindeki değişimin %78,6'sının doğrudan yabancı yatırım girişleri, portföy yatırımları, ham petrol fiyatları ve kamu brüt toplam borç stoku tarafından açıklandığı belirlenmiştir.

Kesikoğlu vd. (2013), 28 OECD ülkesinde 1999-2009 döneminde cari açığın belirleyicilerini panel VAR yöntemiyle incelemiştir. Çalışmada cari açığın belirleyicileri olarak ekonomik büyüme, faiz oranı, bütçe açığı ve döviz kuru kullanılmıştır. Çalışma sonucunda ekonomik büyümenin, faiz oranının ve bütçe açığının cari işlemler açığı üzerinde düşük bir etkisi olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca çalışma sonucuna göre döviz kurunun cari açık üzerinde herhangi bir etkisi belirlenememiştir.

Bayraktutan ve Demirtaş (2011), gelişmekte olan ülke 19 ülke için 1980-2006 döneminde cari açığın belirleyicilerini panel veri analiziyle incelemiştir. Çalışmada cari açığın belirleyicileri olarak ekonomik büyüme oranı, reel döviz kuru,

yatırımlar, nispi gelir, kamu harcamaları, finansal derinlik, bütçe açığı, dış borç, dış ticaret hadleri, dışa açıklık oranı, dünya büyüme oranı, dünya faiz oranı ve yurtiçi faiz oranı kullanılmıştır. Çalışma sonucunda ekonomik büyüme, yatırımlar ve kamu harcamaları ile cari açık arasında pozitif bir ilişki tespit edilirken dış ticaret hadlerindeki iyileşme, dışa açıklık oranı, dünya büyüme oranları ve dünya faiz oranı ile cari açık arasında negatif yönlü bir ilişki belirlenmiştir.

Aristovnik (2007), 17 Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkesinde 1971-2005 döneminde Panel GMM yöntemi ile cari açığın belirleyicilerini incelemiştir. Çalışmada cari açığın belirleyicileri olarak ekonomik büyüme, OECD ülkelerinin büyüme oranı, yurtiçi yatırım, finansal derinleşme, nispi gelir, kamu harcamaları, dışa açıklık, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, petrol fiyatları ve yabancı faiz oranı alınmıştır. Çalışma sonucuna göre ekonomik büyüme, kamu harcamaları, dışa açıklık ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları cari açığı artırırken yurtiçi yatırım, OECD ülkeleri büyüme oranı ve nispi gelir cari açığı azaltmaktadır.

SONUÇ

Cari açığı etkileyen faktörler, ülkelerin ekonomi politikalarını şekillendiren ana unsurlar olarak öne çıkmakta ve bu politikaların oluşturulmasında, uluslararası rekabet gücünün artırılmasında büyük rol oynamaktadır. Döviz kuru ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, cari açığın yönetimi açısından belirleyici bir faktördür. Bütçe açıklarının cari açık üzerindeki etkisi, mali politikadaki değişimlerin önemini vurgulamaktadır. Tasarruf açığı ve finansal derinleşme, yatırımların finansmanında ve ekonomik büyümede önemli bir rol oynarken, dış borç düzeyleri cari açığın artmasına neden olabilmektedir. Cari açığın uzun vadeli etkileri incelenirken, ekonomik büyüme ve döviz kuru gibi faktörler özellikle ele alınmaktadır. Bunun yanı sıra ticari açıklık, enflasyon ve sanayi üretimi gibi unsurların da cari açığa önemli etkileri olduğu belirtilmektedir.

Cari açığın belirleyicileri üzerine yapılan literatür taraması, çeşitli ülkelerde ve dönemlerde farklı faktörlerin etkisini inceleyen birçok çalışmanın bulunduğunu göstermektedir. Uygulamalı literatürde ele alınan çalışmalarda ekonomik büyüme, döviz kuru, bütçe açığı ve ticari açıklık gibi makroekonomik değişkenler sıklıkla dikkate alınmaktadır. Çalışmaların çoğunda ekonomik büyüme ile cari açık arasında pozitif bir ilişki tespit etmiştir, bu durum, büyümenin genellikle ithalat talebini artırmasıyla açıklanabilir. Bununla birlikte, bazı çalışmalarda cari

açık üzerinde en fazla etkiye sahip olan değişkenler arasında reel efektif döviz kurunun önemli bir rol oynadığı vurgulanmaktadır. Farklı ülkeler ve bölgeler için ise, yaşlı bağımlılık oranı, finansal gelişme, hanehalkı borcu ve gelir dağılımı gibi daha spesifik faktörlerin etkileri de ele alınmaktadır. Özellikle Afrika ve gelişen piyasa ekonomilerinde, dışa açıklık ve enflasyon gibi unsurların cari açığı etkileyen belirleyiciler olarak öne çıktığı gözlemlenmiştir. Cari açığı etkileyen değişkenlerin doğru bir şekilde anlaşılması, bu açığın yönetilebilmesi ve sürdürülebilir bir seviyeye çekilebilmesi için önem arz etmektedir. Ayrıca, cari açığın sebeplerini anlamak, uzun dönemde ülkenin ekonomik yapısını güçlendirecek ve dışa bağımlılığı azaltacak politikaların uygulanmasını sağlar. Bu kapsamda, maliye politikaları, para politikaları ve dış ticaret politikalarının uyumlu olması, cari açığın kontrol altına alınması için büyük önem taşır.

KAYNAKÇA

Abille, A. B.,& Meçik, O. (2024). Macro-determinants of current account balance performance in selected African countries. Journal of Social and Economic Development, 1-20.

Ahmed, S. H. M. & Akın F. (2019). Bütçe açığı ile cari işlemler açığı arasında nedensellik ilişkisi: Yemen uygulaması. İş ve Hayat, 5(9), 112-129

Akbayır, F. (2024). Döviz kuru ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişki: Bir literatür incelemesi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 6(1), 244-260.

Akbostancı, E.,& Tunç, G.İ. (2002). Turkish twin deficits: An error correction model of trade balance, http://www.econ.metu.edu.tr/erc/2001series/0106.pdf

Akçay, B. (2012). Yunanistan ekonomisinde devlet borç krizi-cari açık ilişkisi. Maliye Dergisi, 163, 15-35.

Akın, T.,& Peker, O. (2018). Türkiye'de tasarruf ve cari açık ilişkisi. Maliye Dergisi, Ocak-Haziran, 174, 72-91.

Akıncı, A. (2019). Türkiye ekonomisinde bütçe açığı ve cari açık arasındaki ilişki. Turkish Studies, 14(1), 23-34.

Alawin, M.,& Oqaily, M. (2017). Current account balance, inflation, industry and sustainable development in Jordan. Revista galega de economía: Publicación Interdisciplinar da Facultade de Ciencias Económicas e Empresariais, 26(3), 45-56.

Allegret, J. P., Couharde, C., Coulibaly, D., & Mignon, V. (2014). Current accounts and oil price fluctuations in oil-exporting countries: The role of financial development. Journal of International Money and Finance, 47, 185-201.

Alper, A.,& Oransay, G. (2015). Cari açık ve finansal gelişmişlik ilişkisinin panel nedensellik analizi ekseninde değerlendirilmesi. Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi, 1(2), 73-85.

Anju, G. K.,& Uma, R. (1999). Is there a j-curve? A new estimation for Japan. International Economic Journal, 13(4), 71-79.

Aristovnik, A. (2007). Short and Medium term determinants of current account balances in Middle East and North Africa Countries. The William Davidson Institute Working Paper, The University of Michigan, No: 862.

Aristovnik, A., (2006), The Determinants & Excessiveness of Current Account Deficits in Eastern Europe & The Former Soviet Union, William Davidson Institute at the University of Michigan, William Davidson Institute Working Papers Series No:827, Michigan, USA.

Ascione, F.,& Schnetzer, M. (2022). Out of balance? Revisiting the nexus of income inequality, household debt and current account imbalances after the Great Recession. Cambridge Journal of Economics, 46(1), 133-165.

Atılgan, D., İspir, T. & Uğur, B. (2022). G8 ülkelerinde ikiz açık hipotezinin geçerliliği: Panel nedensellik analizi. Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7(4), 661-668.

Atış, A. G.,& Saygılı, F. (2014). Türkiye'de cari açığın belirleyicilerinin ampirik analizi. Sosyoekonomi, 21(21), 87-104.

Bahmani-Oskooee, M.,& Hegerty, S. W. (2010). The J-and S-curves: A survey of the recent literature. Journal of Economic Studies, 37(6), 580-596.

Bahmani-Oskooee, M., Kutan, A., & Ratha, A. (2008a). The S-curve in emerging markets. Comparative Economic Studies, 50(2), 341-351.

Bahmani-Oskooee, M.,Gelan, A., & Ratha, A. (2008b). S-curve dynamics of trade in Africa. African Development Review, 20(2), 335-342.

Banday, U.,& Aneja, R. (2016). How budget deficit and current account deficit are interrelated in Indian economy. Theoretical and Applied Economics, 23(1), 237-246.

Barışık, S.,& Kesikoğlu, F. (2010). Makro ekonomik değişken olarak bütçe açığı-cari açık ilişkisi: Gelişmekte olan piyasalar örneği. İktisat İşletme ve Finans, 25(294), 109-127.

Bayraktutan, Y.,& Demirtaş, I. (2011), Gelişmekte olan ülkelerde cari açığın belirleyicileri: Panel veri analizi. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22(2), 1-28.

Bayraktutan, Y.,& Demirtaş, I. (2011). Gelişmekte olan ülkelerde cari açığın belirleyicileri: Panel veri analizi. Kocaeli Üniversitesi SBE Dergisi, 22(2), 1-28.

Behera, H. K.,& Yadav, I. S. (2019). Explaining India's current account deficit: A time series perspective. Journal of Asian Business and Economic Studies, 26(1), 117-138.

Benli, A.,& Tonus, Ö. (2019). Türkiye ekonomisinde cari işlemler açığının belirleyicileri: Dönemler arası yaklaşım. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(3), 437-460.

Bilgili, E.,& Bilgili F. (1998). Bütçe açıklarının cari işlem dengesi üzerindeki etkileri: Teori ve uygulama. İktisat İşletme-Finans Dergisi, 146. Sayı Eki, 4-16.

Blanchard, O.,& Giavazzi, F. (2002). Current account deficits in the euro area: the end of the Feldstein-Horioka Puzzle?.Brookings Papers on Economic Activity, 2002(2), 147-186.

Bolat, S., Belke, M., & Aras, O. (2011). Türkiye'de ikiz açık hipotezinin geçerliliği: Sınır testi yaklaşımı. Maliye Dergisi, 161, 347-364.

Bousnina, R.,& Gabsi, F. B. (2024). Inflation-threshold effect on current account imbalance in Tunisia: new evidence from a nonlinear approach. African Journal of Economic and Management Studies.

Boyd, D.,Caporale, G. M., & Smith, R. (2001). Real exchange rate effects on the balance of trade: Cointegration and the Marshall-Lerner condition. International Journal of Finance &Economics, 6(3), 187-200.

Bozgeyik, Y.,& Kutlu, A. (2019). Türkiye'de cari açığın belirleyicileri: 1992-2017 dönemi için ampirik çalışma. Maliye Dergisi, 176, 1-26.

Bulut, L. (2011). External debts and current account adjustments. The BE Journal of Macroeconomics, 11(1).

Calderon, C., Chong, A., & Zanforlin, L. (2007). Current account deficits in Africa: Strylized facts and basic determinants. Economic Development and Structural Change, 56(1), 191-221.

Calderon, C., Chong, A.,& Loayza, N. (2000). Determinants of current account deficits in developing countries. Policy Research Working Paper, 2398, 1-37.

Chang, W. Y., Tsai, H. F., Chu, M. L., & Chang, J. J. (2015). On the employment, investment and current account effects of inflation: A revisit. Journal of Macroeconomics, 46, 278-294.

Chinn, M. D.,& Prasad, E. S. (2003). Medium-term determinants of current accounts in industrial and developing countries: An empirical exploration. Journal of international economics, 59(1), 47-76.

Chinn, M. D.,& Ito, H. (2007). Current account balances, financial development and institutions: Assaying the world "saving glut". Journal of international money and Finance, 26(4), 546-569.

Çamurdan, B., Çevis, İ., & Kadılar, C. (2009). The interaction of the current account with its determinants and the effects of inflation targeting on current account balance: the case of Turkey. e-Journal of New World Sciences Academy, 4(2), 3C0011.

Çeştepe, H., Ursavaş, U., & Güdenoğlu, E. (2014). Türkiye'de cari açık ve dış borç arasındaki nedensellik ilişkisinin analizi, 1. Karadeniz ve Balkan Ekonomik ve Politik Araştırmalar Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Ankara: Buluş Matbaacılık, 100-109.

Çeviş, İ.,& Çamurdan, B. (2008). The determinants of the current account balance in inflation targeting countries. İktisat İşletme ve Finans, 23 (270), 111-131.

Dominguez, K., (2005), Economic Perspective in Singapore. http//www personalumich.edu/kathrynd/Singapore.

Ekinci, M. F., Erdem, F. P., & Kilinc, Z. (2015). Credit growth, current account and financial depth. Applied Economics, 47(17), 1809-1821.

Erarslan, C., Pehlivanoğlu, F. & Narman, Z. (2021). Türkiye'de finansal derinleşme ve cari açık ilişkisinin VAR modeli ile analizi. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 23(41), 238-251.

Erdinç, Z. & Aydınbaş, G. (2020). Cari işlemler açığının belirleyicileri üzerine bir araştırma: Panel veri analizi, International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, 6(36), 1704-1717.

Erdogan, S. (2023) Cari açık–dış borç ilişkisinin var analizi ile incelenmesi: Türkiye örneği. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 10(4), 660-673.

Esen, E., Yıldırım, Z., & Kostakoğlu, S. F. (2012). Faiz oranındaki bir artış cari işlemler açığını artırır mı?.Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 32(2), 215-227.

Gruber, J.,& Kamin, S. (2009). Do differences in financial development explain the global pattern of current account imbalances?.Review of International Economics, 17(4), 667-688.

Helmy, H. E. (2018). The twin deficit hypothesis in Egypt, Journal of Policy Modeling, 40, 328-349.

Herkenhoff, P. &Sauré , P. (2021), How expected inflation distorts the current account and the valuation effect, European Economic Review, 135, 103721, doi:10.1016/j.euroecorev.2021.103721.

Houerou, P. (1995). Studies of economies in transformation: Investment policy in Russia. The World Bank.

Hounsou, R. (2017). Analysis of current account deficit determinants of balance of payments in fixed and flexible exchange rate regimes: a comparative study in CFA franc and non-franc zones. Journal of Economics and Public Finance, 3(3), 447-469.

Ibhagui, O. W.,& Watson, D. (2018). External debt and current account adjustments: The role of trade openness. Cogent Economics & Finance, 6(1). https://doi.org/10.1080/23322039.2018.1446247

Iram, M. P. S., Shadid, A., Mahpara, S. & Fazli, R. (2011). Old wine in new bottles: Testing the Keynesian preposition of twin deficit in case of Pakistan. International Journal of Business and Social Science, 2(5), 209 213.

Kahiloğulları, A.,& Akça, İ. E. (2021). Cari açık ve bütçe açığı ilişkisi: Türkiye örneği. Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3(2), 137-151.

Kara, E. (2023). An empirical investigation on current account balance, inflation, and real exchange rate. Fiscaoeconomia, 7(3), 2332-2347.

Karahan, Ö.,& Akçaçakır, K. (2021). Türkiye'de cari açık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki. JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy, 6(2), 119-127.

Karaş, G. (2024). Bütçe açığı ve cari açık arasındaki ilişkinin analizi Türkiye örneği (1975-2020). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (79), 276-288.

Kaya, V.,& Yalçınkaya, Ö. (2016), İmalat sanayinin gelişimi, ekonomik büyüme ve cari açık ilişkisi: BRICS-Seçilmiş Yükselen Piyasa Ekonomileri (1992-2012). Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 30(1), 91-119.

Kaygısız, A. D., Kaya, D. G., & Kösekahyaoğlu, L. (2016). Türkiye'de tasarruf, yatırım, cari açık ve büyüme: 1980-2014 dönemi üzerine bir nedensellik ilişkisi analizi. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(1), 273-300.

Kesikoğlu, F., Yıldırım, E. ve Çeştepe, H. (2013), "Cari açığın belirleyicileri: 28 OECD ülkesi için panel Var analizi, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(2), 15-34.

Kılavuz, E.,& Yücer, E. N. (2022). ARDL sınır testi yaklaşımı ile Türkiye'de cari açığın belirleyicileri üzerine bir analiz. Doğuş Üniversitesi Dergisi, 23(2), 251-267.

Kılavuz, E.,& Dumrul, Y. (2012). İkiz açıklar hipotezinin geçerliliği: Teori ve uygulama. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 26(3-4), 239-258.

Kılıçarslan, Z.,& Dumrul, Y. (2021). Türkiye'de dış ticaret dengesi ve dış ticaret haddi ilişkisinin analizi: Rals eş-bütünleşme yaklaşımı,12. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi -Sosyal ve Eğitim Bilimleri, Ankara, Turkey, 464-471.

Kılınç, M., Tunç, C., & Yörükoğlu, M. (2016). Twin stability problem: joint issue of high current account deficit and high inflation. BIS Paper, (89z).

Kim C.,& Kim D. (2006). Does Korea have twin deficits?. Applied Economics Letters, 13, 675-680

Kim, S. ve Roubini, N. (2008). Twin deficit or twin divergence? fiscal policy, current account, and real exchange rate in the US. Journal of International Economics, 74(2), 362-383.

Kouassi, E., Decaluwe, B., & Colyer, D. (1998). Is it real? The long-run relation between terms of trade and current account deficits: the Ivory evidence. Applied Economics Letters, 5(7), 437-440.

Kouassi, E., Decaluwe, B., Kapombe, C. M., & Colyer, D. (1999). Temporal causality and the dynamic interactions between terms of trade and current account deficits in co-integrated VAR processes: further evidence from Ivorian time series. Applied Economics, 31(1), 89-96.

Kutlar, A.,& Şimşek, M. (2001). Türkiye'de bütçe açıklarının dış ticaret açıklarına etkileri, ekonometrik bir yaklaşım: 1984-2000. Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi, 16(1), 1-13.

Lau, E. ve Tang, T. C. (2009). Twin deficits in Cambodia: Are there reasons for concern? An empirical study. Monash University Business and Economics Discussion Paper, No:11/09.

Magazzino, C. (2012). The twin deficits phenomenon: Evidence from Italy. Journal of Economic Cooperation and Development, 33(3), 65-80.

Mehta, D.,& Mallikarjun, M. (2023). Impact of fiscal deficit and trade openness on current account deficit in India: new evidence on twin deficits hypothesis. EconomiA, 24(2), 172-188.

Mehta, M. B. & Kayumi, H. F. (2014). Effect of India's current account deficit on external debts and foreign exchange rates. IOSR Journal of Economics and Finance, Special Issue for 7th International Business Research Conference, 1, 54-65.

Mercan, M. (2015). Türkiye'de ticari dışa açıklığın cari açık üzerindeki etkisi: Ekonometrik bir analiz. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 16(1), 1-24.

Mukhtar, T., Zakaria, M., & Ahmed, M. (2007). An Emprical Investigtion for the twin deficits hypothesis in Pakistan. Journal of Economic Cooperation, 28, 63 80.

Muli, J. M. & Ocharo, K. N. (2018). External debt servicing and current account balance in Kenya. International Journal of Development and Sustainability. 7(5), 1688-1710.

Musau, A.,& Veka, S. (2020). Crude oil trade and current account deficits: Replication and extension. Empirical economics, 58(2), 875-897.

Nar, M. (2020). Bireysel krediler ile enflasyon ve cari işlemler açığı arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. Turkish Studies, 15(7), 3009-3024.

Nathaniel, E. T.,& Biyi Oyeyemi, O. (2024). An analysis of the determinants of current account in Nigeria (1981-2022). IIARD International Journal of Economics and Business Management,

Nusair, S. A. (2017). The J-curve phenomenon in european transition economies: A nonlinear Ardl approach. International Review of Applied Economics, 31(1), 1-27.

Oke, D. F.,& Adigun, A. O. (2020). Capital inflow, trade openness and current account balance in Nigeria. International Journal of Economics, Business and Management Research, 4(12), 40-53.

Olasubomi, A. L. (2019). Currency devaluation and trade balance nexus: A test of Marshall-Lerner condition in Nigeria. Biz Econs Quarterly, 4, 23-43.

Olivei, G. P. (2000). The role of savings and investments in balancing the current account: Some empirical evidence from the United States. New England Economic Review, 3, 3-14.

Onafowora, O. (2003). Exchange rate and trade balance in east Asia: Is there a j-curve. Economics Bulletin, 5(18), 1-13.

Ostry, J.(1997), Current account imbalances in ASEAN countries: Are they a problem?.IMF Working Paper, 97/51.

Ousseini, A. M., Hu, X., & Aboubacar, B. (2017). WAEMU trade and current account balance deficit analysis: A panel VAR approach. Theoretical Economics Letters, 7(4), 834-861.

Pacheco-Lopez, P.,& Thirlwall, A.P., (2007), Trade liberalisation and the trade-off between growth and the balance of payments in Latin America. International Review of Applied Economics, 21(4), 469-490.

Park, D.,& Shin, K. (2009). Saving, investment, and current account surplus in developing Asia. Asian Development Bank Economics Working Paper Series, (158).

Peker, O.,& Hotunluoğlu, H. (2009). Türkiye'de cari açığın nedenlerinin ekonometrik analizi. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 23(3), 221-237.

Romelli, D., Terra, C., & Vasconcelos, E. (2018). Current account and real exchange rate changes: The impact of trade openness. European Economic Review, 105, 135-158.

Rose, A. K.,& Yellen, J. L. (1989). Is there a j-curve?.Journal of Monetary Economics, 24(1), 53-68.

Rossini, G.,& Zanghieri, P. (2009). Current account composition and sustainability of external debt. Applied Economics, 41(5), 677-683.

Sadiku, L., Vehapi, M. & Berisha, N. (2015). The persistence and determinants of current account deficit of FYROM: An empirical analysis. Procedia Economics and Finance, 33, 90-102.

Sek, S. K.,& Har, W. M. (2014). Testing for Marshall-Lerner condition: Bilateral trades between Malaysia and trading partners. Journal of Advanced Management Science, 2(1), 23-28.

Shastri, S. (2019). Re-examining the twin deficit hypothesis for major South Asian economies Some insights into the transmission mechanism. Indian Growth and Development Review, 12(3), 265-287.

Singh, T. (2004). Testing j-curve hypothesis and analysing the effect of exchange rate volatility on the balance of trade in India. Empirical Economics, 29(2), 227-245.

Svensson, L. E.,& Razin, A. (1983). The terms of trade and the current account: The Harberger-Laursen-Metzler effect. Journal of political Economy, 91(1), 97-125.

Şengül, O. (2023). Cari açık–finansal gelişme ilişkisi: Kırılgan Beşli örneği. Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD), 15(28), 168-179.

Tomić, D. (2019). Empirical evidence of an s-curve in Croatia. Economic Research-Ekonomska İstraživanja, 32(1), 2212-2230.

Utkulu, U. (2001). Türkiye'de dış açıkların belirleyicileri: Ekonometrik bir inceleme. Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F.Dergisi, 16(2), 113-132.

Üzümcü, A. & Kırpık, N. (2015). Türkiye Ekonomisinde 1980-2014 Döneminde Cari İşlemler Bilançosu Açıkları Dış Borçlanma İlişkisinin Analizi. I. Uluslararası Kafkasya Orta Asya Dış Ticaret ve Lojistik Kongresi Bildiri Kitabı, 597-618.

Üzümcü, A.,& Kanca, O. C. (2013). İkiz açık hipotezi: Türkiye üzerine bir uygulama (1980- 2012). İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2(1), 17-42.

Varol İyidoğan, P.,& Erkam, S. (2013). İkiz açıklar hipotezi: Türkiye için ampirik bir inceleme (1987-2005). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15, 39-48.

Vyshnyak, O. (2000). Twin deficits hypothesis: The case of Ukraine",http://eerc.kiev.ua/research/matheses/2000/pdf/Vyshnyak.pdf,

Yıldız, F. (2019). Türkiye ekonomisinde dış borç, ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi ilişkisinin analizi. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(4), 3416-3438.

Yiğitbaş, Ş. (2017). The relationship between financial depth and current account deficit in Turkey. Journal of Management Economics and Business, 13(3), 507-520.

Yurdakul, F.,& Cevher, E. (2015). Determinants of current account deficit in Turkey: The conditional and partial Granger causality approach. Procedia Economics and Finance, 26, 92-100.

Yurdakul, F.,&Ucar, B. (2015). The relationship between current deficit and economic growth: An empirical study on Turkey. Procedia Economics and Finance, 26, 101-108.

Yüksel, S. & Özsarı, M. (2016). Türkiye'deki bireysel krediler ile enflasyon ve cari işlemler açığı arasındaki nedensellik ilişkisinin incelenmesi. EconWorld 10-12 August, UK.

Yüksel, S. (2016). Türkiye'de cari işlemler açığının belirleyicileri: Mars yöntemi ile bir inceleme. Bankacılar Dergisi, 96(27), 102-121.

Atatürk'ün Maddi Mirası: Birikimi ve Vasiyetnamesi

Ahmet Kısa[1]

1 Dr., Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
ORCID:0000-0002-2080-3228

Giriş

Maddi miras, sözlük anlamı itibariyle birine, ölen bir yakınından kalan mal mülk, para veya servet; kalıt, bırakıt, tereke; kalıtım yoluyla gelen herhangi bir özellik; bir neslin kendinden sonra gelen nesle bıraktığı şey anlamlarına gelir (Güncel Türkçe Sözlük, 2024). Bununla birlikte aslında bu dünyada en maddi olan şey bizatihi insanın kendi hayatıdır (Hoffer, 2011: 88). Mustafa Kemal Atatürk, -aşağıda detaylarından bahsedildiği gibi- bütün mal varlığını Türk halkına hibe etmekle kalmamış, bu dünyadaki en maddi olan şeyini; yani hayatını da Türk halkına adamıştır. Atatürk'ün hayatına bakıldığında, yaşamının birçok evresinde milleti için canını ortaya koyduğu görülür. Örneğin, Falih Rıfkı Atay, Çankaya adlı eserinde Atatürk'ün bir konuşma esnasında hatıralarını anlattığı sırada kendisine; Kuvayı Millîye'ye katılıp katılmamak, erken veya geç katılmak bir zamanlar Ankara'da başlıca tartışma konusu olduğunu söyleyerek, bu meselede yalnız Atatürk'ün hoş görür davrandığını, kendisine İstanbul'da cephe almış olanları bile affettiğini hatırlatmıştır. Bunun üzerine Atatürk, *"İnanmayanlar da inananlar kadar haklı idiler. Ben Erzurum'dan İzmir'e sağ elimde tabanca, sol elimde sehpa, öyle geldim,"* cevabını vermiştir (Atay, 1968: 263). Dolayısıyla Atatürk milleti için yaşamış, hayatını milletine adamış; *"Ben sizler için yaşıyorum. Gücüm karşılıklı sevgimizden gelmektedir."* diyerek bu gerçekliği ifade etmek istemiştir (Halman, 2008:49).

Atatürk maddi olan şeylere mala, mülke hiçbir zaman değer vermemiştir. Bu konu hakkında, *"Mal ve mülk bana ağırlık veriyor. Bunları, soylu milletime vermekle büyük ferahlık duyuyorum. Zenginlikten ne çıkar; insanın serveti, kendi manevi şahsiyetinde olmalıdır!"* demiştir. Mütevazi bir hayat yaşamış olan Atatürk, maddi olanakları kısıtlı bir ailede büyümüş, hayatı boyunca devlet memuriyetinden elde etmiş olduğu gelirle yaşamını idame ettirmiştir (Kobal, 2015: 299).

Atatürk'ün ev ve diğer şahsi masraflarını önceleri emir subayı ve Özel Kalem Müdürü Hayati Bey (Tezer, 2019: 48), evli bulunduğu 29 Ocak 1923 ile 5 Ağustos 1925 tarihleri arasında eşi Latife Hanım üstlenmiştir. Daha sonra Umumi Vekil sıfatıyla Hasan Rıza Soyak bu işler için bizzat Atatürk tarafından görevlendirilmiş, vefatına kadar hesaplarını Hasan Rıza Soyak tutmuştur. Dolayısıyla Atatürk'ün maddi birikimini ele alan çalışmalarda ana kaynak olarak daha çok Hasan Rıza Soyak'ın *Atatürk'ten Hatıralar* adlı eseri referans olarak kullanılmıştır. Bu çalışmanın da ana referans kaynaklarının başında Soyak'ın çalışması gelmektedir (Soyak, 2005:648; Balkaya, 2014:11; Güler, 2020:155).

Atatürk'ün Birikimi

Atatürk vefatından önce bütün mal varlığının listesini Hasan Rıza Soyak'a tanzim ettirmiştir (Soyak, 2005: 651). Dolayısıyla onun maddi mirasını vasiyetine yansıyan birikim üzerinden ele almak, konun daha kolay anlaşılması ve takip edilmesi noktasında önemlidir.

Atatürk vefat ettiğinde vasiyetnamesine yansıyan ve belli şartlarla Cumhuriyet Halk Partisi'ne devredilen para ve hisse senetlerinin toplam miktarı aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1: Atatürk'ün Cumhuriyet Halk Partisi'ne vasiyetnamedeki şartlarla devredilen nukut ve hisse senetleri

NUKUT	**LİRA**
Emekli Hesabı	19.566.80
4 numaralı şahsi hesabı	53.453.18
Toplam	**73.019.98**
2 numaralı hesap	1.446.872.03
Toplam	**1.519.892.01**
İş Bankası Hisse Senedi	119.125
Müessis Hisse Senedi	569
Toplam	**119.694**
Maden Kömürü T.A.Ş. Hisse Senedi	
Nama Muharrer	12.750
Hamiline Muharrer	12.250
Müessis Senet	125
Toplam	**25.125**
Genel Toplam	**1.664.771.01**

Atatürk vefat ettiğinde toplam birikiminin 1.664.771 lira 1 kuruş olduğu görülmektedir. Atatürk'ün birikimlerinin oluşmasında temelde iki gelir kaynağının olduğu anlaşılmaktadır. İlki Cumhurbaşkanlığı maaşıdır. 29 Ekim 1923 tarihinde cumhuriyet ilan edildiği gün, Meclis'te yapılan oylamada Atatürk oy birliğiyle cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir (Sarı, 2015: 337). Atatürk, 1927 yılına kadar ayda 5.000 lira cumhurbaşkanlığı maaşı, 7.000 lira olağanüstü ödenek olmak üzere toplam 12.000 lira maaş alıyordu. Maaşına 1927 yılında genel bir kanunla "pahalılık zammı" adı ile 2.480 lira ilave edilmiş ve toplam tutar 14.480 liraya çıkmıştır. 1927-1928 yıllarında maaşından 453 lira, 1929-1930 yıllarında 724 lira, 1931 yılında 1.293 lira vergi kesintisi yapılmış, dolayısıyla 1931 yılında vergi kesintileri sonrası net maaşı 13.187 lira olmuştur. 1932 yılında -1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin etkilerinin de bir sonucu olarak- yüksek maaş ve ücretlere getirilen İktisadi Buhran Vergisi ve Muvazene Vergisi'nden Atatürk'ün maaşı da

etkilenmiş, maaşından 5.401 lira vergi kesintisi yapılmış ve maaşı 9.078 liraya düşmüştür. Cumhurbaşkanlığı maaşından yapmış olduğu tasarruflarını 4 Numaralı Hesap'ta biriktirmiş, vefatında bu hesaptaki birikimi 53.453 lira 18 kuruş olmuştur (Soyak, 2005:655; Saraçoğlu, 2009: 137; Güler, 2013: 156; Görgülü, 2003: 120).

Atatürk'ün bir de emekli maaşı bulunmaktadır. O zamanki kanunlara göre 30 Haziran 1927 tarihinde mareşal olarak emekli olan Atatürk'ün ilk emekli maaşı 40 küsur liradır. Sonradan ordu komutanlığı ve vekillik yapanlar için bu miktar 150 lira olmuştur. Atatürk bu paraya dokunmamış, "Bakalım seneler sonra ne miktara baliğ olacak" diye verdiği emir üzerine İş Bankası'nda açılan emekli hesabında biriktirilmiştir. Atatürk vefat ettiğinde bu hesabında toplam 19.586 lira 80 kuruş birikimi olmuştur (Soyak, 2005:648).

Atatürk'ün 2 numaralı hesabında yapmış olduğu birikimleri Hindistan'dan gelen paranın bir kısmının İş Bankası'nda nemalandırılması ve Mısır eski Hidivi Abbas Hilmi Paşa'ya Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı verilmesi dolayısıyla onun Cumhuriyet Halk Partisi'ne yapmış olduğu 900.000 lira civarında bağışla oluştuğu anlaşılmaktadır (Soyak, 2005: 650; Görgülü, 2003:128; Güler, 2013: 164).

Atatürk'ün gelir kaynaklarından biri de Hindistan'dan gönderilen paradır. Millî Mücadele yıllarında Hindistan İngiltere'nin sömürgesi altındaydı. Hindistan'da Hindular ve Hint Müslümanları Millî Mücadeleyi büyük bir ilgiyle izlediler. Hindular Millî Mücadeleyi kendi bağımsızlık mücadelelerine örnek olarak gördükleri için Müslümanlar da Halifeyi esaretten kurtarmak için Türkiye'deki gelişmeleri yakından takip ettiler. Millî Mücadele'yi desteklemek için komiteler kurmuşlar, kendi aralarında toplantılar tertip etmişler, kongre kararıyla halktan yardım toplayarak değişik tarihlerde Mustafa Kemal adına Ankara'ya göndermişlerdir (Görgülü, 2003: 147; Güler, 2023: 159-160).

Hindistan'dan gelen paranın toplam miktarı ve ne zaman Ankara'ya ulaştığı Cumhurbaşkanlığı Arşivi dikkate alınarak Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı tarafından hazırlanan İdari Faaliyetler adlı eserde yer almaktadır. Hindistan'dan Mustafa Kemal Paşa adına gönderilerek Osmanlı Bankası'na gelen 6.000 İngiliz lirası karşılığı 36.300 Osmanlı lirası 30 Ocak 1920 tarihinde bankanın Ankara şubesine gönderilmiştir. Daha sonra Londra aracılığıyla 20.000 İngiliz lirası daha gönderilmiş, gönderilen 20.000 İngiliz lirasının karşılığı Osmanlı Bankası'nın Ankara şubesine aktarıldığı 16 Kasım 1921 tarihinde İstanbul'dan Hamit Bey tarafından bildirilmiştir. Osmanlı Bankası gelmesi muhtemel diğer paralara aracı olacağını, ancak para gönderilmesi devam ettiği müddetçe bunların İstanbul'da

mı saklanması, yoksa gönderilmesinin mi gerektiğini sormuştur. Hint Müslümanlarının para yardımı daha sonra devam etmiş, aşağıda yer alan tabloda gösterilen sayıya ulaşmıştır (Türk İstiklal Harbi, 1975: 175).

Tablo 2: Hindistan Hilafet Komitesi'nin Gönderdiği Paralar (26 Aralık 1921-12 Ağustos 1922)

Sıra	İngiliz Sterlini	Türk Lirası	Tarihi
1	26.000	144.400	26 Aralık 1921
2	6.000	36.300	6 Şubat 1922
3	4.000	25.320	18 Şubat 1922
4	5.000	32.300	20 Şubat 1922
5	10.000	64.600	22 Şubat 1922
6	5.000	32.300	2 Mart 1922
7	20.000	131.500	28 Mart 1922
8	5.000	33.150	18 Nisan 1922
9	5.000	32.100	2 Mayıs 1922
10	4.000	26.800	31 Mayıs 1922
11	6.000	42.100	26 Haziran 1922
12	5.000	35.500	5 Temmuz 1922
13	400	2.904	17 Temmuz 1922
14	5.000	35.900	12 Ağustos 1922
Toplam	**106.400**	**675.494**	

İsmet Görgülü, yukarıda tarihleri ve miktarı belirtilen paraların ilk partisi olan 26 Aralık 1921'de gönderilen 26.000 İngiliz lirasının daha önce gönderilen 6.000 ve 20.000 İngiliz lirasının toplamı olduğunu belirtmektedir (Görgülü, 2003:149-150). Buna gerekçe olarak da İstanbul'un işgal altında bulunduğu, Osmanlı Bankası'nın Fransızların kontrolü altında olduğunu, Fransızlarla Güney Cephesi'nde sıcak savaş devam ettiği dönemde paranın İstanbul'da tutulduğunu öne sürmüştür. Ankara'ya para akışı Fransızlarla 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara Antlaşması imzalandıktan sonra gerçekleştiğini belirtmektedir. Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanan ve yukarıda sözü edilen kaynakta böyle bir bilgi yer almamakta, paraların belirtilen tarihlerde Ankara'ya gönderildiği ifade edilmektedir. Bu durumda gönderilen paranın toplam miktarı132.400 Sterlin ya da bunun karşılığı olan 843.500 Türk Lirasıdır (Türk İstiklal Harbi, 1975: 175). Kaynaklarda 26 Aralık 1921 tarihinden önce gönderilen paraların nerelerde kullanıldığı hakkında bilgiler bulunmamaktadır; ancak o dönem iktisadi imkanların oldukça sınırlı olduğu dikkate alındığında askeri ihtiyaçlar için kullanıldığı düşünülebilir.

Atatürk Hindistan'dan gelen parayı Hilafet kaldırılıncaya kadar kullanmamıştır. Ancak paranın bir kısmı Büyük Taarruz Savaşı öncesinde kullanılmıştır. Büyük Taarruz Savaşı öncesinde bütün iktisadi kaynaklar tükenince Milli Savunma

Bakanı Kazım (Özalp) Paşa, Atatürk'ten bu parayı istemiştir. Mustafa Kemal Paşa da 200.000 lirasını Batı Cephesi ihtiyaçları için 300.000 lirasını Başkomutanlık nakliyatı için vermiştir (Soyak, 2005: 649).

Büyük Taarruz Savaşı'nın başarıya ulaşmasıyla Batı Cephesi'nde Yunan Ordusu bozulmuş, İzmir'e doğru geri çekilmeye başlamıştı. Yunan Ordusu geçtiği kentleri, kasabaları yakarak, yıkarak geri çekildi. Batı Anadolu'da halkın yoksulluğunu gören Mustafa Kemal Paşa, Hindistan'dan gönderilen paranın 110.000 lirasını halka dağıtılmasını istedi (Soyak, 2005: 649; Selek, 1987:141). Böylelikle Hindistan'dan gönderilen paradan geriye 65.000 lira kalmıştır (Görgülü, 2003: 153).

Millî Mücadele başarıya ulaştıktan sonra Bakanlar Kurulu kullanılan paranın 380.000 lirasını Mustafa Kemal Paşa'ya iade etmiştir. İsmet Görgülü'ye göre paranın tamamının iade edilmemesinin nedeni, Hint Müslümanları yardım kararı alırlarken, "İzmir'de felakete uğrayanlara" şeklinde bir amaçla bu parayı göndermiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla halka dağıtılan miktar bu kapsamda düşünülmüştür (Görgülü, 2003: 153).

Millî Mücadele başarıya ulaştıktan sonra Hindistan'dan gönderilen paradan Mustafa Kemal Paşa'nın elinde 445.000 lira kalmıştır. Atatürk bu paranın tamamını millet yararına kullanmış, kendisi için hiçbir harcamada bulunmamıştır. Bu paranın 250.000 lirası Türkiye İş Bankası'nın kurulmasında sermaye olarak kullanılmıştır. İş Bankası, Türkiye'nin ilk millî bankasıdır, 20 Ağustos 1924 tarihinde 1.000.000 lira sermaye ile kurulmuştur. Mustafa Kemal Paşa, İş Bankası'nın sadece kuruluşunda 250.000 lira Hindistan'dan gönderilen paranın kullandırılmasıyla yetinmemiş, aynı zamanda 2 numaralı hesaba 207.400 lira yatırarak kuruluş sermayesinin yaklaşık yarısını sağlamış, daha sonra parasını hep İş Bankası'nda değerlendirerek bankanın gelişmesinde de çok önemli katkılarda bulunmuştur (Bozoklu, 2003:281-282).

Mustafa Kemal Paşa Hindistan'dan gönderilen paranın 120.000 lirası ile toprak satın alarak değerlendirmiş, buralarda çiftlikler kurmuştur. O dönemde para değerli, arazi ucuzdur (Soyak, 2005: 650). Ankara'da Orman Çiftliği ve Güvercin Çiftliğini'nin oluşturduğu geniş araziyi, Silifke yakınında Tekir ve Şövalye, Tarsus'ta Piloğlu Çiftliklerini, Dörtyol'da Karabasamak Çiftliği ile büyük bir portakal bahçesini, Yalova'da Baltacı ve Millet Çiftliklerinin kurulduğu araziler satın alınmıştır (Görgülü, 2003: 114-115).

Atatürk çiftlikleri Türk halkına örnek olmak, tarımda ve hayvancılıkta modernleşmeyi başlatmak için kurmuş, bunları hiçbir zaman kendi şahsi malı olarak

görmemiştir. Belli bir olgunluğa ulaştıktan sonra hazineye devrederek yine millet yararına kullanılmak üzere bir tasarrufta bulunmuştur.

Atatürk'ün vasiyetine yansıyan toplam birikiminin bu kaynaklarla oluştuğu anlaşılmaktadır. Atatürk'ün gelirlerinin dışında harcama ve giderleri bulunmaktadır. Harcamalarını daha çok 4. Numaralı hesapta tasarruf ettiği Cumhurbaşkanlığı maaşından yapmıştır. Bu nedenle bu hesaptaki birikimi çok fazla olmamış, 53.453 lira civarındaki meblağ hastalığının ziyadeleştiği vefatına yakın aylarda gerçekleşmiştir (Soyak, 2005: 648). Atatürk her ay maaşının 2.000 lirasını İsmet Paşa'ya veriyordu. Refik Saydam'ın[2] Ekim 1937 tarihinde Sağlık Bakanlığı sona erdikten sonra ona da her ay 500 lira yardım yapmaya başlamıştır. Gerek Saydam gerekse İnönü kendilerine tahsis edilen bu paranın Kasım 1938 yılına ait olan kısmını da tahsil etmişlerdir (Soyak, 2005: 655).

Tablo 3: Atatürk'ün Her Ay Yapmış Olduğu Yardımlar

	LİRA
İsmet İnönü (1923-1938)	2.000
Refik Saydam (Ekim 1937-Kasım 1938)	500
Makbule Atadan (1927-1938)	200
Bülent Nejat Hanım (1927-1928)	100
Fehima Nejat Hanım (1930-1932)	100
Özel Hafızı Yaşar Okur (1931-1938)	100
Yüzbaşı Hüsnü Erkin (1931-1938)	100

Bunların dışında Çankaya Köşkü'nün bütün masrafları, köşkün içinde ve dışında çalışanların yeme içme giderleri Atatürk tarafından karşılanıyordu. Her günkü iaşe mevcudu sabah ve akşam misafirlerle birlikte 90-100 kişiyi bulmaktaydı (Soyak, 2005: 655-656).

Seyahatlerinde Atatürk'e devlet tarafından sadece tren ya da vapur gibi vasıtalar tahsis ediliyor, bunun dışında gerek kendisi gerekse maiyetiyle ilgili harcırah verilmesi gibi bir durum söz konusu olmuyordu. Genellikle misafiri olarak onunla seyahat eden Başbakan ve milletvekilleriyle maiyetleri için bütçeden yol masrafı ve yevmiye veriliyor olmasına rağmen Atatürk için böyle bir durum mevzu bahis değildi (Soyak, 2005: 656; Görgülü, 2003: 134).

[2] Refik Saydam, 10 Mart 1921-16 Mayıs 1921; 19 Mayıs 1921-20 Aralık 1921; 20 Ekim 1923-6 Mart 1924; 6 Mart 1924-21 Kasım 1924 ve 4 Mart 1924-26 Ekim 1937 tarihleri arasında Sağlık Bakanı olarak görev yapmıştır (Arı, 2015: 302).

Vasiyetnamesi

Medeni hukuk gereği vefat eden bir kişinin mal varlığı varisine/lerine intikal etmekteydi. Atatürk'ün isteğiyle Medeni Kanun'un bu hususu düzenleyen 452. Maddesi Atatürk için müstesna tutuldu. Bununla ilgili yapılan düzenlemeleri içeren kanun 12 Haziran 1933 tarihinde Meclis tarafından kabul edildi (Soyak, 2005: 713).

Atatürk'ün hastalığı 1938 yılında ziyadeleşti. Atatürk 4 Eylül 1938 Pazar sabahı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'ı Dolmabahçe Sarayı'nda yatmakta olduğu 71 numaralı odasına çağırdı. Atatürk, Soyak'a hitaben; *"Bu yolda konuşmak benim için de senin için de ağır bir şey; ama başka çaremiz yoktur, konuşmaya mecburuz çocuk! Hani seninle ara sıra bir işimizden bahsederdik; hatta bunun için bir de hususi kanun çıkarılmıştı. Şu vasiyetname meselesi. Bugün, yarın o işi bitirmeliyiz. Nasıl olsa bir gün karnımdan su alınacaktır; ne olur, ne olmaz. Bağırsaklardan biri delinebilir, başka bir arıza olabilir; herhalde ihtiyatlı olalım"* dedi. Bunun üzerine Soyak; *"Emrinizi sırf öteden beri düşündüğümüz bir şey olmak itibariyle dinliyorum; yoksa buna şimdi hiç lüzum yoktur. Yapılacak şey gayet basit bir ameliyedir; buyurduğunuz tehlike katiyen varit değildir,* şeklinde açıklamada bulundu. Bunun üzerine Atatürk; *"Her ne ise, şimdi lüzum münakaşasını bırakalım da bunu behemehal yapalım; mal olarak nemiz varsa derhal bir listesini yapıp bana getir!"* emrini verdi (Soyak, 2005: 712-714).

Bunun üzerine Hasan Rıza Soyak, yukarıda Tablo 1'de yer alan ve Atatürk'ün vasiyetine yansıyan birikimi bir rapor halinde tanzim etmiş ve Atatürk'e sunmuştur. Atatürk bütün nakit ve hisse senetlerini, Çankaya'daki menkul ve gayrimenkullerini belli şartlarla Cumhuriyet Halk Partisi'ne bırakmıştır. Aşağıda vasiyetname, eklerde de vasiyetname metninin Atatürk'ün el yazısıyla olan orijinal hali yer almaktadır (BCA, 30.10.0,269.808.1).

"Dolmabahçe 05.09.1938

Pazartesi

Malik olduğum bütün nukut ve hisse senetleri ile Çankaya'daki menkul ve gayrimenkul emvalimi C.H. Partisine atideki şartlarla terk ve vasiyet ediyorum:

1. Nukut ve hisse senetleri, şimdiki gibi, İş Bankası tarafından nemalandırılacaktır.

2. Her seneki nemadan, bana nispetleri şerefi mahfuz kaldıkça, yaşadıkları müddetçe, Makbule'ye[3] ayda 1.000, Afet'e 800,[4] Sabiha Gökçen'e 600,[5] Ülkü'ye[6] 200 lira ve Rukiye[7] ile Nebile'ye[8] şimdiki 100'er lira verilecektir.
3. Sabiha Gökçen'e bir ev de alınabilecek ayrıca para verilecektir.
4. Makbule'nin yaşadığı müddetçe Çankaya'da oturduğu ev de emrinde kalacaktır.
5. İsmet İnönü'nün çocuklarına yüksek tahsillerini ikmal için muhtaç olacakları yardım yapılacaktır.
6. Her sene nemadan mütebaki miktar yarı yarıya, Türk Tarih ve Dil Kurumlarına tahsis edilecektir."

Atatürk çiftliklerini daha önceden hazineye bağışlamıştı. Bununla ilgili işlemler 11 Mayıs 1938 tarihinde tamamlandı. Bu kapsamda Ankara'da Orman, Yağmurbaba, Balgat, Macun, Güvercinlik, Tahar, Etimesgut, Çakırlar Çiftliklerinden oluşan Orman Çiftliği ile Yalova'da Millet ve Baltacılar Çiftlikleri, Silifke'de Tekir ve Şövalye Çiftlikleri, Dörtyol'da portakal bahçesi ile Karabasamak Çiftlikleri hazineye bağışlanmıştır (Erdoğan, 2021:5339).

Bunların dışında Atatürk'e gittiği şehirlerde gerek halk tarafından gerekse kamu kuruluşları tarafından köşk, konut gibi gayrimenkuller hediye edilmiştir. Atatürk bunların bir kısmını hayattayken kendisine bağışlayan kurumlara iade etmiştir. Bu kapsamda Bursa Belediyesi'nin 1923 tarihinde kendisine hediye ettiği Çelikpalas Oteli'ndeki müstakil köşkünü ve söz konusu otele ait olan şirketteki 34.830 liralık hissesini Bursa Belediyesi'ne 2 Şubat 1938 tarihinde hibe etmiştir (Turan, 2004:693). Ankara'da hipodrom ve stadyum civarındaki arsalar ile çarşı içindeki bir otel ve altındaki dükkanları Ankara Belediyesi'ne, Ulus matbaasını bütün demirbaşları ve çevresindeki arsalarla birlikte Cumhuriyet Halk Partisi'ne bağışlamış, bunlarla ilgili resmi işlemler 11 Mayıs 1938 tarihinde tamamlanmıştır (Birlik, 2014:791-792).

Atatürk hayattayken daha önceden kendisine bağışlanan bazı gayrimenkulleri iade etmesine ömrü kifayet etmemiştir. Bunun için vefatıyla sonuçlanan hastalığı

[3] Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Atadan Hanım'a vasiyetname gereği ödenen paralar için bk. BCA, 490.1.0, 1598.523.3; Bardakçı, 2024: 161-213.
[4] Atatürk'ün vasiyeti gereği Afet İnan'a ödenen paralar için bk. BCA, 490.1.0, 1597.519.1.
[5] Atatürk'ün vasiyetnamesi gereği Sabiha Gökçen'e ödenen paralar için bk. BCA, 490.1.0, 1597.518.1.
[6] Atatürk'ün vasiyeti gereği Ülkü Çukurluoğlu (Doğancay)'na ödenen paralar için bk. BCA, 490.1.0, 1597.522.1.
[7] Atatürk'ün vasiyetnamesi gereği Rukiye Erkin'e ödenen paralar için bk. BCA, 490.1.0, 1597.522.2.
[8] Atatürk'ün vasiyetnamesi gereği Nebile İrdelep'e ödenen paralar için bk. BCA, 490.1.0,1597.517.2.

döneminde Ankara gelmeyi çok istemiş, Ankara'da önemli işlerinin olduğunu sık sık hastalığında dile getirmiştir. Atatürk'ün hastalığında Ankara'da önemli işler olarak bahsettiği konular vasiyetinde yer almayan ikinci sınıf gayrimenkullerin iadesiyle ilgilidir. Vefatından sonra tek varisi olan kardeşi Makbule Atadan Hanım, bu gayrimenkullerin kendisine iadesiyle ilgili büyük bir hukuk mücadelesi başlatmıştır. Çünkü Atatürk'ün vasiyetnamesinde kendisine tahsis etmiş olduğu 1.000 liralık gelir II. Dünya Savaşı yıllarında artan enflasyon dolayısıyla erimiş, 1945'te alım gücü 200-250 lira seviyelerine düşmüştür (Bardakçı, 2024: 180). Geçim sıkıntısı çeken Makbule Hanım, ağabeyinin hayattayken kurumlara devredemediği gayrimenkullerin intikalleri için başlattığı hukuk mücadelesinde başarılı olduğu Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu'nun 1950 yılında Atatürk'ün vasiyeti, nakit, menkul ve gayrimenkul malları hakkında Meclis'e verdiği soru önergesine, dönemin Adalet Bakanı Halil Özyörük tarafından 15 Aralık 1950 tarihinde verilen cevaptan anlaşılmaktadır. Atatürk'ten Makbule Hanım'a kalan gayrimenkuller ve durumu aşağıdaki tabloda yer almaktadır (Bardakçı, 2024: 173-174).

Tablo 4: Atatürk'ten Makbule Hanım'a Kalan Gayrimenkuller (Bardakçı, 2024: 174)

Atatürk'ten Makbule Hanım'a Kalan Gayrimenkuller	**Durumu**
Antalya'da Belediye'nin Atatürk'e hediye ettiği ev.[9]	Saymanlık evi daha sonra istimlak etmiştir.
Kızılca Hamam'da Belediye'nin Atatürk'e hediye ettiği ev.	Makbule Hanım tarafından 1.500 liraya Belediye'ye satılmıştır.
Bursa'da Belediye'nin Çekirge yolu üzerinde Çelikpalas'ın yanında bulunan ve eşyası ile birlikte Atatürk'e hediye ettiği köşk ile müştemilatı.	Belediye köşkü daha sonra Makbule Hanım'dan istimlak ederek hisse senedi mukabilinde Çelikpalas'a devretmiştir.
Erzurum'da Özel İdare'nin verdiği ev.[10]	Makbule Hanım evi 10 bin liraya satmıştır.
Eğridir Belediyesi'nin Atatürk'e hediye ettiği Canadası ve Unadası.	Makbule Hanım adaları 1.500 liraya satmıştır.
İzmir'de Belediye'nin Millî Emlâk'tan 53.500 liraya alıp şehir adına Atatürk'e hediye ettiği konak.	Makbule Hanım, konağı 30 bin liraya Belediye'ye satmıştır.
Konya'da Belediye'nin Atatürk'e hediye ettiği bahçe içerisindeki bina.	Makbule Hanım, konağı daha sonra satmıştır.

[9] Yenikapı semtinde tahsis edilen köşkte Mustafa Kemal Paşa 1930 ve 1935 yılarında olmak üzere iki defa kalmıştır. Atatürk'ün vefatından sonra bir ara Akşam Kız Sanat Okulu ve Kız Enstitüsü olarak kullanılmış, 1952 yılında Tarım Bakanlığı tarafından satın alınmıştır. Bina yol genişletme çalışmaları sırasında yıkılmış, yapı aynı malzemelerle Kepez Elektrik tarafından yeniden inşa edilmiştir. Günümüzde Atatürk Evi ve Müzesi olarak kullanılmaktadır (Güçlü, 2020: 57-59).

[10] Erzurum'da Atatürk'e hediye edilen ev hakkında detaylı bilgi için bk. Birlik, 2014: 795-796.

Atatürk'ün Samsun'a çıktığında kaldığı ve Belediye tarafından hediye edilen bina.[11]	Makbule Hanım, binayı Cumhuriyet Halk Partisi'ne satmıştır.
Trabzon'da Özel İdare'nin Atatürk'e eşyalarıyla birlikte hediye ettiği köşk.[12]	Belediye daha sonra eşyaları mahkeme kararıyla geri almış ve Makbule Hanım'a kalan köşkü de istimlak etmiştir.
Dörtyol'da kayıtlarda bahçe ve tarla diye geçen çiftlik	Makbule Hanım, ağabeyinden kalan gayrimenkuller içerisinde en uzun müddet burayı elinde tutmuş ve çiftlikte sık sık kalmıştır.

Sonuç

Atatürk maddî olan şeylere ehemmiyet vermemiş, insanın zenginliğini kendi manevi şahsiyetinde görmüştür. Yaşadığı müddetçe yapmış olduğu bütün birikimini Türk halkına hibe etmiş, bu konuda oldukça hassas davranarak birikiminin Medeni Hukuk gereği tek varisi olan kardeşi Makbule Hanım'a geçmemesi için özel bir yasa bile çıkarttırmıştır. Vasiyetnamesinde Türk Tarih ve Dil Kurumlarına tahsisat ayırması oldukça önemlidir. Milletler topla, tüfekle yok edilemez; ancak dilini, tarihini, kültürünü kaybeden toplumların varlıklarını sürdürmeleri mümkün değildir. Bunun farkında olan ve Türk diline, tarihine, kültürüne büyük önem veren Atatürk, Vasiyetnamesinde milletinin varlık sebebi olarak gördüğü konularda çalışma yapan kurumların, sonsuza dek çalışmalarını yürütmeleri için tahsisat ayırmış, bunu özellikle yapmıştır. Her yönüyle örnek bir yaşam süren, hayatını milletine adayan Atatürk, maddi birikimini tasarruf ederken de örnek olmuş, tüm birikimini halkına bağışlayarak yüce bir kişiliğe sahip olduğunu Türk milletine bir kez daha bu yönüyle de göstermiştir.

[11] Samsun'da Atatürk'e hediye edilen, daha önce Mıntıka Palas Oteli olarak kullanılan bina hakkında detaylı bilgi için bk. Birlik, 2014: 793-794.

[12] Trabzon'da Atatürk'e hediye edilen köşk hakkında detaylı bilgi için bk. Birlik, 2014: 792-793.

Kaynakça

Arşiv Vesikaları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 30.10, Yer No: 269.8080.1

BCA, 490.1.0, 1598.523.3

BCA, 490.1.0, 1597.519.1.

BCA, 490.1.0, 1597.518.1.

BCA, 490.1.0, 1597.522.1.

BCA, 490.1.0, 1597.522.2.

BCA, 490.1.0,1597.517.2.

Diğer Kaynaklar

ARI, K. (2015). Cumhuriyet'in Sağlık Devrimcisi: Dr. Refik Saydam, *Vatan ve Sıhhat Tıbbiyenin Yurtseverliği,* İzmir: Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği Yayınları.

ATAY, F. R. (1968), *Çankaya, Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar,* İstanbul: Pozitif Yayınları.

BALKAYA, İ. S. (2014), Atatürk'ün Eşi Latife Hanım'dan Ali Fethi Okyar'ın Eşi Galibe Hanım'a Mektuplar, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* 55:1-22.

BİRLİK, G. K. (2014). Mustafa Kemal Atatürk'ün Mal Varlığı, *Belleten*, 78(282):757-802.

BOZOKLU, D. (2003). Atatürk Döneminde Bankacılık Sistemine ve Gelişimine Genel Bir Bakış, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* 19(55):269-302.

ERDOĞAN, A. (2021). Atatürk'ün Mal Varlığı, *International Social Sciences Studies Journal*, 7(91):5336-5345.

GÖRGÜLÜ, İ. (2003). *Atatürk'ün Özel Yaşamı, Uydurmalar, Saldırılar, Yanıtlar,* Ankara: Bilgi Yayınevi.

GÜÇLÜ, M. (2020). *Antalya ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk (1919-1938),* Antalya: ATSO Eğitim Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları.

GÜLER, A. (2020). *Atatürk'ün Son Sözü Aleykümesslâm,* İstanbul:Yeditepe Yayınevi.

Güncel Türkçe Sözlük, 2024. https://sozluk.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 29.11.2024)

HALMAN, T. S. (2008), *Kendi Sözleriyle Yaşayan Atatürk,* İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası.

HOFFER, E. (2011). *Kesin İnançlılar,* çev. Erkıl Günur, İstanbul: Plato Film Yayınları.

KOBAL, Y. (2015), *Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi,* ed. Fatma Acun, Ankara: Siyasal Yayınevi.

SARAÇOĞLU, F. (2009), 1930-1939 Döneminde Vergi Politikaları, *Maliye Dergisi*, 157:131-149.

SARI, M. (2015), Atatürk Döneminde Reis-i Cumhur Seçimlerinin Türk Basınındaki Yansımaları, *Tarihin Peşinde,* 13:327-364.

SELEK, S. (1987). *Anadolu İhtilali I,* İstanbul: Kastaş A. Ş. Yayınları.

SOYAK, H. R. (2005), *Atatürk'ten Hatıralar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

TEZER, Ş. (2019). *Atatürk'ün Hatıra Defteri,* Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları.

TURAN, Ş. (2004). *Mustafa Kemal Atatürk, Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik,* Ankara: Bilgi Yayınevi.

Türk İstiklal Harbi (VII. Cilt), İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923), (1975), Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Ek 1

Dolmabahçe: 5-IX-1938
Pazar ertesi

Malik olduğum bütün menkul ve hisse senetleri ile Çankaya'daki menkul ve gayri menkul emvalimi C. H. Partisine aşağıdaki şartlarla, Terk ve Vasiyet ediyorum:

1) Menkul ve hisse senetleri, şimdiki gibi, işbu bankası tarafından nemalandırılacaktır.

2) Her senede nemadan, buna müsabetleri serefi mahfuz kaldıkça, yaşadıkları müddetçe, Makbule'ye onyedi bin, Afete sekiz yüz, Sabiha Gökçen'e altı yüz, Ülkü'ye iki yüz lira ve Rukiye ile nebiye'ye şimdiki yüzer lira verilecektir.

3) S. Gökçen'e bir ev de alınabilecek ayrıca para verilecektir.

4) Makbule'nin yaşadığı ev müddetçe Çankaya'da oturduğu ev de emrinde kalacaktır.

5) İsmet İnönü'nün çocuklarına yüksek tahsillerini ikmal için muhtaç olacaklarına yardım yapılacaktır.

6) Her sene nemadan mütebaki mikdarın yarısı yarıya, Türk Tarih ve Dil kurumlarına tahsis edilecektir.

K. Atatürk

Nufusa: 7.9.938 No: 97 Yevmiye No: 7061

Zabit Varakası (Örnek)

Bin dokuz yüz otuz sekiz yılı Eylül ayının altıncı salı günü (6. Eylül. 1938) ben aşağıda imza ve mührümü koyan ve hasan ve Türkiye Cümhuriyeti Kanunlarının verdiği salahiyetleri haiz olarak galatada Tünel yanında Lüllr sokağında Taştaş hanının altındaki dairede iş gören Beyoğlu 2ncı Noteri İsmail Kunter yapım başında iş görmekde iken vaka olan davet üzerine Dolmabahçe sarayına gittim.

İstanbul mebusu D.r Profesör Neşet Ömer irdelp ve riyaseti cümhur umumi katibi Hasan Rıza Soyak in delaletleriyle Türkiye Cümhuriyeti Reisi Atatürkün huzurlarına çıkarıldım.

Zabıt sebebini kendilerinden istizan ve istifsar ettiğimde: (Kendi elimle yazıp zarf içine koyduğum vasiyetnameyi size teslim ediyorum. Bu vasiyetnamenin muhafazasını ve kanun hükümlerinin yerine getirilmesini isterim) buyurdular. Bana kapalı olarak verilen bu zarfı alırken mumaileyhima Neşet Ömer irdelp ve Hasan Rıza Soyak hazır bulunuyorlardı. Zarfı muhafaza için aldım ve bu zabıt varakasını tanzim ederek vasiyetnameyi teslim eden ulu önderimiz Atatürke ve hazır bulunanlara imza ettirdim. ve ben de altını mühürleyerek imza ettim. 6 Eylül 1938 gündüz Saat: 12.30

D. Neşet Ömer irdelp

H. R. Soyak.

6 Eylül 1938 Cevdet Paul

imza ve mühür

(İsmail Kunter)

(imza K. Atatürk)

30 | 10 | 269 | 808 | 11.

Tıbbi Dökümantasyon ve Sekreterlik Öğrencilerinde Umutsuzluk Düzeyinin İncelenmesi

Sabiha Sevinç Altaş[1] & Gönül Konakay[2]

1 Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri, MYO Tıbbi Hizmetler ve Teknikleri Bölümü, ORCID: 0000-0003-2556-0357

[2] Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi Ömer İsmet Uzunyol MYO Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Programı, ORCID:0000-0002-4113-8992

GİRİŞ

Yaşadığımız çağa ait bilgi çağı, iletişim çağı, enformasyon çağı, dijital çağ gibi tanımlamalar yapılmaktadır. Hepsinin odağında bulunan bilgi önemini daima korumaktadır. Günümüzde teknolojik imkanların da kullanılmasıyla insanlığa hizmet etmeye devam etmektedir. Belge ise, elde edilen bilgi ve verilerin kayıt altına alındığı çeşitli kayıt ve yayın türleri olarak açıklanmaktadır. Birçok amaca yönelik olarak gerçekleştirilen çalışmalardan ulaşılan bilginin düzenli olarak kayıt altına alınmasıyla oluşan bilgi kaynakları ise doküman olarak tanımlanmaktadır (Kaplan, Köksal, 2017). Sağlık hizmetlerinde bilginin kullanılması çok önemlidir. Tüm dünyada sağlık konusunda bilginin sağlanması, kaydedilmesi ve ihtiyaç duyulduğunda kullanılmasında tıbbi dökümantasyon ve sekreterlik programı mezunları görev almaktadır.

Tıbbi Dökümantasyon ve Sekreterlik Programı mezunları Tıbbi sekreter ünvanı almaktadır. Tıbbi sekreterler görev aldıkları sağlık kurumlarında tıbbi iş ve işlemlere gerek duyulan iletişim ve yazışma hizmetlerini yürütmektedir. Sağlık kurumlarının randevu ve hasta kabul işlemlerini yapmaktadır. Hastalara ait tüm kayıtları (tıbbi ve idari) tutarak gerektiğinde bu verileri belge ve rapora dönüştürmektedir. Ayrıca hasta dosyalarının ve belgelerinin dosyalanması, arşivlenmesi tıbbi sekreterlerin sorumluluğundadır. Çeşitli sınıflandırma ve kodlama sistemlerini kullanarak görevlerini yapmaktadırlar. İstatistiklerin hazırlanması ve gerektiğinde üst yönetime sunulması, hastaların taburcu ve transfer hizmetlerinin yapılması yine onların sorumluluğundadır.

Tıbbi Dökümantasyon ve Sekreterlik eğitimi yurtdışında 1900'lu yılların başından itibaren verilmeye başlasa da Türkiye'de bu eğitim Hacettepe Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu bünyesinde bir ön lisans programı olarak 1984 yılında başlamıştır. İlerleyen yıllarda birçok üniversitede bu eğitim verilmeye başlanmış ve ilgili yüksekokullardaki toplam öğrenci kontenjanı 2015 OSYM kılavuzuna göre 13644 dür (Tengilimoğlu, Köksal,2016).

İlgili bölüm mezunlarının meslek tanımının net ve açık bir şekilde olmaması yöneticiler ile çalışanlar arasında ciddi problemler doğurmaktadır. Yeni göreve başlayan Tıbbi Dökümantasyon ve Sekreterlik mezunu kurum yöneticisinin algılamasına göre bir bölümde veya bir işte çalışmaya başlamaktadır. Kamu sağlık kurumlarında işe başlayanlara bakıldığında sayının oldukça az olduğu görülmektedir. Mezun sayısı önlisans ve lise olarak düşünüldüğünde, açılan kadroya göre oldukça fazladır. Ayrıca üniversite hastanelerinde görev yapanlar genel idari hizmetler sınıfından maaşlarını almaktadır. Oysa sağlık hizmetlerinden maaşlarını

alamamaları onları olumsuz etkilemektedir. Çeşitli kuruluşlardan alınan sertifikalar ve kurslar ile işe girenler de Tıbbi Dökümantasyon ve Sekreterlik öğrencilerinin işe girmesini engellemekte, motivasyonlarını düşürmektedir. Özel sektörde göründüğü kadar mezunlar için avantajlı değildir. Çoğunlukla asgari ücretle, düşük ücretlerle ve almış olduğu eğitimle doğrudan ilişkili olmayan konularda çalıştırılarak iş imkânı verilmektedir. İşini kaydedebileceği düşüncesi de yüksektir (Kaplan, Köksal, 2017).Öğrencilik hayatından sonra mesleğe yeni adım atan sağlık çalışanlarına hizmet içi eğitim verilmesi onların çalışacakları kurumun bir parçası olarak örgüt kültürüne alışmalarına katkı sağlayacaktır (Özişli, 2024).

Umutsuzluk geleceğe dair olumsuz beklentilerden oluşan bir set olarak tanımlanmıştır (Mınkoff ve ark 1973, Beck, ve ark 1975, Abramson ve ark 1989,akt. Durak ve Palabıyıkoğlu, 1994). Umutsuzluk geleceğe dair olumsuz beklenti, yani kötümserliktir (Kashani vd.,1991). Son yıllarda umutsuzluk intiharı anlamak için çok önemli bir psikolojik yapı olarak kabul görmektedir. Umutsuzluk, ilgili yazında çoğunlukla "öğrenilmiş çaresizlik" kavramı ile beraber incelenmekte ve depresyonun nedenleri arasında gösterilmektedir. Bu kavram, deneğin, davranışlarının olayların sonucunu değiştirmeyeceğine dair motivasyonel, bilişsel ve duygusal durumunu anlatmaktadır (Tanç, 1999). Beck ve arkadaşları, umutsuzluğu, intihar ile depresyon arasındaki bağ ve de depresyonun merkezî bir özelliği olarak kabul etmektedir (Beck vd., 1985). Kişinin hayata ve geleceğe umut duygusuyla yaklaşması, ona anlam yüklediğinin göstergesidir. Bireyin hayata dair yaşadığı anlamsızlık, umutsuzluk olgusunu beraberinde getirerek ölüm fikrini doğurur. Benjamin Wolman`ın ifadesiyle; "Hayatta bir anlam bulamama, insanın yaşamaya, mücadele etmeye, ümit etmeye değecek, hiçbir şeyi olmadığı duygusudur."(Üngüren&Ehtiyar, 2008). Amerikan Psikoloji Birliği umutsuzluğun nedenlerini ve belirtilerini aşağıdaki gibi sıralamaktadır (Tanç 1999).

Umutsuzluğun Nedenleri;

• Çeşitli etkenlere bağlı olarak kişinin etkinliklerin uzun süre kısıtlanmasını ve bunun sonucunda ortaya çıkan yalnızlık

• Fiziksel sağlığının bozulması

• Uzun süren stres

• Kendini bırakmak

• Soyut değerlere ve/ veya Allah'a olan inancı kaybetmek

Umutsuzluğun Belirtileri;

•Olumsuz içerikli konuşmalar, dilde olumsuz ifadeler

• Edilgenlik, konuşmada azalma

• Duyguların ifadesinde azalma

• İnisiyatif kullanmada azalma

• Dış uyaranlara yönelik tepkilerde azalma

• Kendisi ile konuşan kişiye karşı ilgisizlik

• Umursamaz ve aldırmaz tavırlar

• İştahta düşme

• Uyku saatlerinde artma ya da azalma

• Kişisel bakıma konusunda özensizlik

• Sosyal ortama girmeden kaçınma

1.Araştırmanın Yöntemi

Araştırma Sakarya Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Tıbbi Dökümantasyon ve Sekreterlik Programı öğrencilerine uygulanan tanımlayıcı özelliğe sahip bir çalışmadır. İlgili programda bulunan öğrencilerden 151 öğrenci araştırmaya katılmıştır.

Uygulanan ankette Beck Umutsuzluk Ölçeği (BUÖ) kullanılmıştır. Anketin ilk bölümü öğrencilerin demografik özelliklerini içeren ifadelerden oluşmaktadır. Cinsiyet, yaş, sınıf, lisede sağlık eğitimi alıp almama, staj yapıp yapmama, anne ve babanın eğitim durumu, şu anki barınma yeri, ailenin yaşadığı bölge ve yer ile aylık gelir gibi sorular yer almaktadır. Araştırmanın konusunu oluşturan Beck Umutsuzluk Ölçeği (BUÖ), 1974 yılında geliştirilmiştir. Ölçek 20 ifadeden oluşmaktadır. Amaç öğrencilerin geleceğe ait karamsar olmanın seviyesini belirlemektir. İfadeler duygusal, motivasyonel ve bilişsel durumlarla ilgilidir. Cevaplar evet ve hayır şeklinde olmalıdır. Öğrencilere "1, 3, 5, 6, 8, 10, 13, 15, 19. sorularda "hayır"; 2, 4, 7, 9, 11, 12, 14, 16, 17, 18, 20. sorulara ise "evet" yanıtı vermeleri beklenir. Bu cevaplara 1 puan verilir. Ölçekten an az 0, en fazla 20 puan alınabilir. Maalesef alınan puanın yükselmesi umutsuzluğa eğilimin yüksek olduğuna işaret etmektedir.

Araştırma 2023-24 eğitim öğretim yılı Nisan ayında öğrencilere online anket uygulanmak suretiyle gerçekleştirilmiştir. Öğrencilere araştırmanın amacı ve önemi ifade edilmiştir. Veriler SPSS 25.0 paket programı kullanılarak değerlendirilmiştir. Veriler sayı ve yüzde şeklinde ifade edilmiş, Frekans dağılımı, t-test

ve Anova testlerinden faydalanılmıştır. Anlamlılık düzeyi için p<0,05 kullanılmıştır.

2.Bulgular

2.1.Demografik Bulgular

Araştırmanın demografik bulguları Tablo 1'de görülmektedir. Yapılan değerlendirmeden öğrencilerin çoğunluğunun kız, 1.sınıf öğrencisi, 19-20 yaş aralığında, lisede sağlık eğitimi almamış, sağlık ile ilgili staj yapmamış oldukları görülmektedir. Anne ve baba eğitimine bakıldığında çoğunluğun ilkokul ve ortaokul mezunu olduğu göze çarpmaktadır.

Tablo 1 Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Sosyo-Demografik Bulguları

Cinsiyet	**n**	**Yüzde**	**Arkadaşla kalma**	**n**	**%**
Kız	126	83,4	Evet	99	65,8
Erkek	25	16,6	Hayır	49	32,5
Sınıf			**Ailenin Yaşadığı Yer**		
1	107	70,9	Köy	21	13,9
2	44	29,1	İlçe	51	33,8
Yaş			Şehir	37	24,5
19-20	112	74,2	Büyükşehir	41	27,2
21-23	30	19,9	**Kişilik Özelliği**		
24-26	4	2,6	Konuşkan-girişken	75	49,7
26-28	1	,7	Sessiz-sakin	51	33,8
29veüzeri	4	2,6	Duygusal-alıngan	21	13,9
Lisede Sağlık Eğitimi			İçe dönük	3	2,0
Alma	22	14,6	**AileninYaşadığı Bölge**		
Almama	129	85,4	Marmara	94	62,3
Sağlık Stajı			Ege	1	,7
Yapma	55	36,4	Karadeniz	21	13,9
Yapmama	96	63,6	İç Anadolu	12	7,9
Anne Eğitimi			Akdeniz	4	2,6
İlkokul	72	47,7	Doğu Anadolu	8	5,3
Ortaokul	50	33,1	Güneydoğu Anadolu	8	5,3
Lise	21	13,9	**Aylık Gelir**		
Üniversite	4	2,6	2000 ve altı	8	5,3
Yükseklisans	3	1,3	2000-4000	28	18,5
Baba Eğitimi			4000-6000	26	17,3
İlkokul	39	25,8	6000-8000	12	7,9
Ortaokul	39	25,8	8000 ve üstü	75	49,7
Lise	53	35,1	**Toplam**	151	100
Üniversite	16	10,6			
Yükseklisans	3	2,0			

Öğrenciler eğitimleri sırasında büyük ölçüde arkadaşları ile kalmaktadır. Ailelerin yaşadıkları yer ilk olarak ilçe, büyükşehir, şehir ve köy sıralamasına sahiptir. Öğrencilerin kişilik özelliklerine bakıldığında en çok konuşkan-girişken, ardından sessiz-sakin, duygusal-alıngan ve içe dönük sıralaması mevcuttur. Ailenin yaşadığı bölge incelendiğinde en çok Marmara bölgesi bulunmaktadır. Onu Karadeniz bölgesi ve İç Anadolu bölgesi izlemektedir. Son olarak öğrencilerin yarısının 8000 TL ve üzeri harcama yaptığı tespit edilmiştir.

2.2. Tıbbi Dökümantasyon Ve Sekreterlik Öğrencilerinde Umutsuzluk Düzeyleri

Tablo 2 incelendiğinde cinsiyetler açısından bakıldığında erkeklerin umutsuzluk puanı kızlara göre daha yüksektir. Fakat aralarında anlamlı bir farklılık yoktur. İkinci öğretim öğrencilerinin umutsuzluk düzeyi de birinci öğretim öğrencilerine göre daha yüksektir. Ancak aralarında anlamlı bir farklılık yoktur.

Öğrencilerin yaşları ve toplam umutsuzluk puanları karşılaştırıldığında aralarında istatistiksel olarak anlamlı derecede farklılık bulunmamıştır. 21-23 yaşındaki öğrencilerde, 19-20, 24-26, 26-28 ve 29 yaşın üzerinde olan öğrencilere göre toplam umutsuzluk puanlarının yüksek olduğu görülmektedir.

Lisede sağlık eğitimi alan öğrencilerin, almayan öğrencilere göre umutsuzluk düzeyi daha düşüktür. Ancak aralarında anlamlı bir farklılık yoktur. Sağlık alanında staj yapanların , yapmayanlara göre umutsuzluk düzeyi daha fazladır. Ama aralarında anlamlı bir farklılık yoktur.

Araştırmanın bu kısmında anne ve baba eğitimlerinin umutsuzluk düzeyi üzerindeki etkisi incelenmiştir. Lise mezunu annelerin umutsuzluk düzeyi en yüksektir. Onu sırasıyla ilkokul, ortaokul, üniversite ve yüksek lisans yapan anneler takip etmektedir. Babaların eğitim düzeyi ile ilgili sıralama farklıdır. Üniversite mezunu babaların umutsuzluk düzeyi en fazladır. Onu sırasıyla yüksek lisans, ortaokul, ilkokul ve lise mezunu babalar takip etmektedir. Ancak hem anne hem de baba eğitim düzeyi ile umutsuzluk arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

Tablo 2. Toplam umutsuzluk puanını etkileyen faktörler ve puan dağılımı

Toplam Umutsuzluk Faktörünü Etkileyen Durumlar		X	SS
Cinsiyet	Kız	8,97	3,90
T Testi p: ,669	Erkek	9	3,58
Eğitim şekli	1.Öğretim	8,56	3,62
T Testi p: ,289	2.Öğretim	10	4,18
Yaş	19-20	8,86	3,76
	21-23	9,73	4,36
	24-26	7,5	3,1
Oneway Anova	26-28	7	-
p:0,693	29veüzeri	8,25	2,5
Lisede Sağlık Eğitimi	Alma	8,55	3,66
T Testi p: ,302	Almama	9,05	3,87
Sağlık Alanında Staj	Alma	9,87	4,11
T Testi p: ,494	Almama	8,47	3,59
Anne Eğitim Düzeyi	İlkokul	9,07	3,86
	Ortaokul	8,76	4,31
Oneway Anova	Lise	9,71	2,86
p:750	Üniversite	8,25	1,89
	Yükseklisans	6,5	0,70
Baba Eğitim Düzeyi	İlkokul	8,79	3,91
	Ortaokul	9,28	3,9
Oneway Anova	Lise	8,34	3,45
p: ,289	Üniversite	10,6	4,52
	Yükseklisans	9,33	4,04
Arkadaşla Kalma	Evet	9,13	3,98
T Testi p: ,458	Hayır	8,69	3,62
Ailenin Yaşadığı Yer	Köy	8,33	2,76
Oneway Anova	İlçe	8,59	4,15
p: ,574	Şehir	9,54	4,12
	Büyükşehir	9,27	3,66
Kişilik Özelliği	Konuşkan-girişken	8,44	3,77
	Sessiz-sakin	8,92	3,87
Oneway Anova	Duygusal-alıngan	10,7	3,78
p: ,084	İçe dönük	10,6	2,08
AileninYaşadığı Bölge	Marmara	8,85	,38
	Ege	7	
Oneway Anova	Karadeniz	9,48	0,93
p: ,908	İç Anadolu	9,17	1,02
	Akdeniz	8	2,73
	Doğu Anadolu	8,5	1,48
	Güneydoğu A.	10,2	1,55
Aylık Gelir	2000 ve altı	7,13	2,949
	2000-4000	7,5	4,023
Oneway Anova	4000-6000	7,96	3,736
p: ,009	6000-8000	9,42	3,872
	8000 ve üstü	9,99	3,656

Eğitim hayatlarında arkadaşları ile kalan öğrencilerin, kalmayanlara göre umutsuzluk düzeyleri yüksek olmasına rağmen aralarında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır.

Ailesi şehirde yaşayanların umutsuzluk düzeyi daha yüksektir. Büyükşehir, ilçe ve köy ardından gelmektedir. Ailenin yaşadığı yer ile umutsuzluk düzeyi arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

Öğrencilerin kişilik özelliği olarak duygusal alıngan ve içe dönük olanların umutsuzluk düzeyi daha yüksektir. Daha sonra sessiz-sakin, konuşkan-girişken olanlar gelmektedir. Kişilik yapısı ve umutsuzluk düzeyi arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

Ailenin yaşadığı bölgeye göre umutsuzluk düzeyi en yüksek olan bölge Güneydoğu Anadolu bölgesidir. En düşük olan Ege bölgesidir. Ailenin yaşadığı bölge ile umutsuzluk düzeyi arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

Aylık gelir açısından bakıldığında 8000 TL ve üzeri geliri olan öğrencilerin umutsuzluk düzeyi daha yüksektir. Aylık gelir düştükçe umutsuzluk düzeyide düşmektedir. Aylık gelir ile umutsuzluk düzeyi arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

Demografik değişkenler açısından umutsuzluk düzeyleri incelemesinde sadece aylık gelir ile anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.

3.Sonuç ve Öneriler

Sakarya Üniversitesi'ne bağlı Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Tıbbi Dökümantasyon ve Sekreterlik Programındaki öğrencilerin umutsuzluk düzeyleri sosyo-demografik değişkenlere göre incelenmiştir. Beck Umursuzluk ölçeğinden elde edilebilecek en yüksek puan 20'dir. Öğrencilerin ortalamaları 8,97 bulunmuştur. Bu ölçeğe göre, 0- 3 puan arası "umutsuzluğun tamamen olmadığını", 4-8 arası "hafif umutsuzluk olduğunu", 9-14 arası "orta düzeyde umutsuzluk olduğunu", 15-20 arası "ileri düzeyde umutsuzluk olduğunu" göstermektedir. Bu doğrultuda araştırma sonuçlarına göre öğrenciler orta düzey umutsuzluk tespit edildiği söylenebilir.

Öğrenciler cinsiyet, sınıf, yaş, lisede sağlık eğitimi alma, staj yapma, anne ve baba eğitimi, arkadaşlarla kalma, ailenin yaşadığı yer ve bölge, kişilik özelliği ve aylık gelir açısından umutsuzluk düzeyi arasında bir farklılık olup olmadığı araştırılmıştır. Sadece aylık gelir ile anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.

Ön lisans eğitimini tamamlayan öğrenciler iş hayatına atılarak sağlık sektörünün parçası olacaktır. Sağlık çalışanlarına sağlık yöneticileri tarafından yapılan destek çalışanların kurumlarına uyumunu kolaylaştırarak onları mutlu edecektir. Sağlık yöneticilerinin sağlık çalışanlarına önderlik yaparak sorunlarını çözme çabası sağlık çalışanlarının dolaysıyla sağlık işletmelerinin başarısı için önem arz etmektedir (Özişli, 2024: 203). Aynı zamanda bu desteğin yoğun umutsuzluk yaşayan bireylere yönelik güvenin kazanılabilmesinde etkili olabileceği düşünülebilir.

Kaynaklar

Abramson, L.Y.; Metalsky G.L.; Alloy, L.B. (1989), Hopelessness And Depression: A Theory, Based Subtype Of Depression", Psychological Review,96(2), S.358-372

Beck, A.T., Lesker., D., Trexler, L. (1974). The Hopelessness Scale. Journal Of Consulting And Clinical Psychology, 42, Pp.861-874.

Beck A.T,; Kovacs, M.; Weissman, A. (1975), "Hopelessness And Suicidal Behavior", Jama, 234(11), S.1146-1149.

Beck, A. T.; Steer, R. A., Kovacks; M. Ve Garrison, B. (1985). Hopelessness And Eventual Suicide: A 10 Year Prospective Study Of Patients Hospitalized With Suicide Idetion. American Journal Of Psychology. 142. 559-563.

Durak, A.; Palabıyıkoğlu, R. (1994), "Beck Umutsuzluk Ölçeği Geçerlilik Çalışması", Kriz Dergisi, 2(2), S.311-319.

Kaplan, A., & Köksal, A. (2017). Türkiye'de Tıbbi Dokümantasyon Ve Sekreterlik Eğitiminin İncelenmesi, Mesleki Uygulamalar. Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi, 16(2), 63-68.

Kashani, J.H., Stoyls, M.S., Dandoy, A.C., Viadya, A.F. ve Reid, J.C. (1991). Correlates Of Hopelessness In Psychiatrically Hospitalized Children. Comprehensive Psychiatry. 32 (4). 330-337.

Mınkoff, K.; Bergman, E,; Beck, A.T.; Beck, R. (1973), "Hopelessness, Depression And Attempted Suicide", American Journal Of Psychiatry, 130(1), S.155-159.

Özişli, Ö. (2024). Birey Örgüt Uyumunun İş Tatmini Ve İş Performansı Üzerine Aracılık Etkisi: Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. Ekev Akademi Dergisi, (98), 196-207.

Özişli, Ö. (2024-B). Birey Örgüt Uyumunun İş Tatmini Ve İş Performansı Üzerine Aracılık Etkisi: Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. Ekev Akademi Dergisi, (98), 196-207.

Tanç, S. (1999). Benlik değeri, umutsuzluk ve kariyer beklentileri (Master's thesis, Marmara Universitesi (Turkey)).

Tengilimoğlu, D., Köksal, A. (2016). Yönetici Ve Tıp Sekreterliği. Ankara, Seçkin Yayıncılık.

Üngüren, E., & Ehtiyar, R. (2008). Geleceğin turizmcilerinin umutsuzluk tipolojilerinin belirlenmesi. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 7(24), 201-219.

Thorstein B. Veblen ve Karl Polanyi'nin İktisadi Düşünceleri

***Hilal Budak Biçer*[1]**

1 Arş. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, ORCID:0000-0003-2599-8586

GİRİŞ

Ortodoks iktisadın kabul ettiği temel varsayımlar insan davranışına yaklaşımı açısından eleştiri toplamaktadır. Thorstein B. Veblen ve Karl Polanyi Ortodoks iktisadın temel varsayımları konusunda kendi argümanlarını geliştirmiştir. Thorstein B. Veblen aylak sınıf teorisi, gösterişsel tüketim ve kurumların önemi konularındaki yaklaşımlarıyla Amerika'nın 19. Yüzyıl sonlarında etkili olan iktisat düşünürleri arasında yer almaktadır. Karl Polanyi ise Büyük Dönüşüm adlı kitabıyla piyasa sisteminin doğal olmayan bir süreç olduğu düşüncesini savunmaktadır. Thorstein B. Veblen ve Karl Polanyi heterodoks iktisat düşünürleri olarak iktisat yazınında önemli etkilere sahip olmuştur.

Bu çalışmada, Thorstein Bundy Veblen ve Karl Polanyi'nin iktisadi düşüncelerinin analizi yapmak amaçlanmıştır. Thorstein B. Veblen'in görüşleri; aylak sınıf ve gösterişsel tüketim kavramları ekseninde incelenecektir. Karl Polanyi'nin görüşleri ise piyasa sistemine bakış açısı çerçevesinde incelenmiş, Thorstein Bundy Veblen ve Karl Polanyi'nin Neo-klasik iktisada yaklaşımlarındaki benzerlikler karşılaştırılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Thorstein B. Veblen ve Karl Polanyi'nin Ortodoks iktisata yönelik düşünceleri ve bu düşünceleri temellendirdikleri kavramı incelemektir. Bu amaç doğrultusunda, Thorstein B. Veblen'in Aylak Sınıf Teorisi ve Karl Polanyi'nin Büyük Dönüşüm adlı kitaplarından faydalanarak piyasa sistemi ve rasyonel birey yaklaşımlarına değinilerek Ortodoks iktisat teorisinin mevcut durumu yansıtıp yansıtmayacağı görüşleri ele alınmıştır.

1.Thorstein Bundy Veblen (1857-1929)

Thorstein B. Veblen neoklasik iktisata karşı çıkan ve karşı çıkışıyla kendinden sonraki heterodoks iktisatçılar üzerinde önemli etkisi bulunan bir düşünürdür. Veblen, John R. Commons ve Wesley C. Mitchell ile beraber eski kurumsal iktisatın en önemli temsilcileri ve kurucuları olarak kabul edilmektedir. Ancak Veblen bu üç isim arasında neoklasik iktisata şiddetle karşı çıkan isim olarak dikkat çekmektedir. John R. Commons ve Wesley C. Mitchell neoklasik iktisata eleştiri getirmekle beraber ılımlı bir yaklaşım sergilemişlerdir. Veblen, Alman tarihçi okulundan etkilenmiş bir yaklaşıma sahiptir.

Veblen, Neo-Klasik iktisadı temel olarak bilimsel tavırı yansıtmadığı için kavramsal olarak doğru bulmamıştır. Bu nedenle iktisatın konusunun da Neo-Klasik iktisattan farklı olduğunu savunmuştur. Veblen'e göre iktisatın konusu kurumsal yapının gelişmesini incelemektir. Veblen kurum kavramını "toplumun çoğunluğu tarafından kabul edilmiş düşünce alışkanlıkları" olarak tanımlamaktadır. Bireysel

davranış güdüsü olarak kişisel çıkarın gösterilmesine itiraz ederek, insan davranışlarının oluşumunda etkili olanın kurumsal yapı olduğunu vurgulamıştır. Klasik iktisatın insan tasvirinin yapay olduğunu savunmuştur.

Veblen, Theory of The Leisure Class (Aylak Sınıfının Teorisi) adlı kitabında zenginlerin davranış ve güdülerini alışılmadık bir biçimde ele almaktadır. 1880'li ve 1890'lı yıllarda büyük ilgi çeken Amerikalı zenginlerin hayatını incelediği çalışmasında eleştirel bir dil kullanmıştır. Veblen; çalışmaktan muaf olmayı ve gösterişli harcamalar gerçekleştirmeyi zenginlerin ödeme gücünü gösterme biçimi olarak değerlendirmektedir. Amerikan iktisat anlayışına eleştirel tavrıyla ciddi katkılarda bulunmuştur. Veblen'in Amerikan diline kazandırdığı gösterişsel tüketim kavramı gerçekleştirilen harcamalarda amacın ne olduğunun tartışılmasını beraberinde getirmiştir (Galbraith, 2010: 161-163).

> *"Kutsal binalara harcanan büyük paraların yerinde harcanmadığını, bunun israf olduğunu söyleyecek pek az insan vardır. Dinsel konularda yapılan tüketim harcamalarının amacı dindar insanları rahatını, huzurunu arttırmak, ruhlarının huzura kavuşmasını sağlamaktır. Bu dindarlık kıstası, aşikâr israf şeklindeki tüketimin parasal saygınlığına dayanır ve bu da başkaları adına yapılan tüketimin, o tüketicinin konforuna neden olmaması prensibiyle desteklenir" (Veblen, 2014:98)*

Aylak Sınıfın Teorisi eseri, iğneleyici bir dille yazılan dikkat çekici bir çözümleme kitabı olarak iktisat yazınında yer almıştır. Veblen, aylak sınıfın gerçekleştirdiği aşırı harcamaların bu sınıfın reklamını yaptığını ve bu durumun toplum tarafından görülmesinin haz verdiğini ifade ediyordu. Aylak sınıfa ait olan bu tavır daha pahalı olanın daha iyi olacağı anlayışına neden oluyordu. Veblen, aylak sınıfın kendine ait olan avareliği göstermek için kullandığı araçları ve yaptığı reklamları iğneleyici bir dille ele almıştır. Bu yaklaşım tüketim kalıplarındaki değişime yaklaşımı ile ilgi çekici olmuştur.

Veblen, klasik iktisatçıların ekonomiyi statik bir sistem olarak değerlendirmelerini eleştirmiştir. Özellikle soyutlama yönteminin dinamik bir yaklaşımla örtüşmeyeceğini savunmuştur. Çünkü nesnel gerçekliğin geçirdiği değişimler içerisinde gözlemlenmesi ve ancak bunun sonucunda değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Sosyal bilim kuramlarının göreli niteliği ve değer yargılarından etkileniyor olması bu durumun nedenidir (Buğra, 2015: 167). Bu yaklaşım tarihsel yaklaşım ihmal edilmeden sosyolojik bir yaklaşımın belirlenmiş olması ile Veblen'in bakış açısını yansıtmaktadır.

Klasik iktisatçılar iktisada dair soruları, dünyayı rasyonel olarak kendi çıkarlarını korumaya çalışan bireyler açısından cevaplama çabasını göstermektedir.

Veblen ise insanlık anlayışının sadece kendi çıkarlarını korumak olup olmadığı konusunda sorgulayıcı bir tavır benimsemiştir. Çalışma kararını verme sürecinin gelişimi konusundaki yaklaşımı tercihin belirleyicilerini açıklamaya odaklanmıştır. Bireylerin çalışmamayı tercih etme eğiliminde olacağını boş zamana sahip olmanın önemini vurgulamıştır. Çünkü Aylak Sınıfa ait olabilmek için gerekli olan boş zamana sahip olmak servet göstergesidir (Heilbroner, 2008:200).

> *"Kültürel gelişme sürecince vakti bol, rahat insanlar sınıfının ortaya çıkmasıyla beraber, sahiplik kavramı da ortaya çıktı. Bunun böyle olması kaçınılmazdı, zira bu iki kurum da aynı ekonomik güçlerin sonucudur. Bunlar gelişmenin başlangıcında, sosyal yapının genel gerçeklerinin farklı görüntüleridir "(Veblen, 2014: 26).*

Veblen, aylak sınıfın ve sahiplik kavramının ortaya çıkmasının aynı ekonomik gelişmenin sonucu olduğunu savunmuştur. Aylak sınıf ve sahiplik kavramı toplumun gözünde övgüye değer olarak nitelendirilmekteydi. Aylak sınıf kavramı, işlerin ve sorumlulukların alışkanlık olarak yapılmamasını ifade etmemektedir.

> *"Çalışma gereksinmesi olmayan, parası ve boş zamanı bol olan insanlar, ya da aristokratlar, en fazla, barbar kültürünün en yüksek olduğu dönemde, örneğin feodal Avrupa ve feodal Japonya'da gelişti. Bu tür toplumlarda sınıf farklılıkları çok açık görülür ve bu sınıf farklılıklarında göze çarpan en açık ekonomik anlamın özelliği birçok sınıf iş alanları arasında devam ettirilen farklılıktır" (Veblen, 2014: 8).*

Veblen, insan davranışlarının oluşumunda etkili olan düşünce alışkanlıkları iken onun gerisinde ise içgüdüler bulunduğunu iddia etmektedir. Veblen'in düşünce alışkanlıkları olarak tanımladığı kurumlar, insan davranışlarını şekillendirmekte ve yönlendirmektedir. Bu yönlendirmenin sebebi; davranış kalıplarını belirleyen ve toplumun kültürü oluşturanın tarihsel sürecin bir ürünü olmasıdır. Veblen'in düşünce alışkanlıkları olarak tanımladığı kurumları belirleyenin ne olduğu sorusuna yanıtı ise içgüdülerdir. Veblen'e göre insanda üç farklı içgüdü bulunmaktadır. Bunların ilki ustalık içgüdüsü, ikincisi ebeveynlik içgüdüsü ve üçüncü olanı ise merak içgüdüsüdür. Ustalık içgüdüsü ve merak içgüdüsü birleşince yeni teoriler ortaya çıkmaktadır (Demir, 1996:95).

Veblen 1899'da yazdığı Aylak Sınıf Teorisi adlı kitabında, kurumların ekonomi üzerindeki etkisinin ne olduğu sorusuna yanıt aramıştır. Veblen, aylak sınıfın gösteriş duygusunu pahalı harcamalar yaparak gösterişsel tüketimi (conspicuous consumption) gerçekleştirdiğini ifade etmektedir. Veblen'e göre iyi örgütlenmiş bir endüstriyel toplum maddi güce ve söz konusu gücün gösterilmesi ile var

olacağı için gösterişsel tüketime ve aylaklığa ihtiyaç duymaktadır. Gösterişsel tüketim ve aylaklık kaynak israfı şeklinde gerçekleşerek aylak sınıfa dahil olunduğunun ispatıdır. Endüstriyel üretim biçimi artan verimlilik ile üretim için daha az emeğe ihtiyaç duyulmasını sağlamaktadır. Bu durum çalışanların daha az çalışmalarını sağlamamakta, göşterişsel tüketimi arttırmak için kullanılmaktadır. Aylak sınıf doğrudan veya dolaylı olarak toplumun geri kalanını sömürmektedir. Aylak sınıf bu işlevleri ile toplumsal yapıyı şekillendirmektedir (Sarıöz, 2005:127).

> *"Sözde barışçı dönemde yaşayan bol paralı ve zamanlı insan sadece yaşaması için gerekli olan şeyleri tüketmekle kalmadı, her zaman ondan daha fazlasını ve daha iyisini aradı, buldu ve tüketti… Yaşamını kolaylaştırmak, daha rahat ve konforlu yaşamak için ne yapılması gerekiyorsa yaptı. Fakat tüketimlerinin amacı sadece rahat, konfor içinde yaşamak değildi elbette. Yaşam standardı ve şöhreti de söz konusuydu. Lüks ve pahalı tüketim maddeleri zenginliğin belirtisiydi, ona duyulan saygıyı arttırıyor, kalitesiz ürün kullanmak ise bunun tam tersini yapıyor, onun adını lekeliyordu" (Veblen, 2014: 62).*

Veblen'e göre tüketimin tek amacı zorunlu ihtiyaçları karşılamak değildir. Tüketim, toplum içerisinde bir sınıfa ait olup olmama durumunun bir göstergesi olarak konumlanmaktadır. Harcamaları gerçekleştirmenin arkasında yatan neden zorunlu ihtiyaçlar değil, aylak sınıfa ait olmanın hazzını yaşama isteğidir. Göşterişsel tüketim kavramı bu hazzı yaşamak için gerçekleştirilen tüketim olarak kabul edilmektedir. Ekonomi ve sosyolojiyi birlikte ele alan Veblen, ekonominin işleyişinde insan davranışlarının değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu durum gösterişsel tüketim kavramını açıklar niteliktedir.

> *"Modern bir toplumda giyim eşyaları ticari açıdan, giyeni hava koşullarına göre koruma derecesinden ziyade, modaya uygun olup olmadığına göre değerlendirilir. Elbise ihtiyacı daha çok bir daha yüksek ya da ruhsal bir ihtiyaçtır. Bu ruhsal giyinme ihtiyacı tam anlamıyla, ya da başlıca, basit bir harcama yapma arzusu değildir… Genelde kıyafet harcamasında israfa giden bir alıcının bilinçli motivasyonu, yerleşmiş kullanıma uygunluk ihtiyacı, zevk ve saygınlıkta kabul edilmiş standarda uygun yaşamaktır" (Veblen, 2014:131).*

Veblen, Neo-klasik iktisadın olayları sadece ekonomik yönden ele alarak soyutlayıcı yöntemi kullanmasını eleştirmiştir. Veblen, Neo-klasik iktisadın temel varsayımlarına ve kullandığı yönteme karşı çıkmaktadır. Çünkü olaylar ekono-

mik yönlerinin yanı sıra toplumsal yönlerden de etkilenmektedir. Bu durum yapılan değerlendirmelerin eksik yönünü; somut gerçekleri göz ardı ettiğini göstermektedir. Rasyonel birey olarak kabul edilen varsayımın geçerli olmadığını, çalışmayıp ve harcamalarını gösteriş için yapabileceği düşüncesiyle reddetmektedir.

Veblen, evrimci görüşün anlaşılmamasından kaynaklanmakla beraber iktisadın statik bir yaklaşımı benimsemesini doğru bulmamıştır. İktisadi olayların değişmezliğini kabul etmemesi ve yaklaşımlarda insanın önemini kaybetmesini eleştirmiştir. Veblen, iktisat teorisinin bireysel davranışı belirleyenin kişisel zevk ve çıkarlar olduğu kabulune karşı çıkmakta iken ruhbiliminin insanın kararlarını alışkanlıkların ve içgüdülerinin yönlendirdiğine dikkat çekmektedir (Kazgan, 1991, 188).

Veblen, insan kavramına önem verilmesi gerektiği ve kabul edilen iktisadi teorilerin insanın anlaşılır bir şekilde değerlendirilmesi ile mevcutu açıklamada daha başarılı olacağı konusuna dikkat çekmiştir. İnsan davranışlarını belirleyenin ne olduğunu sorgulayan ve düşünce alışkanlıkları olarak tanımladığı kurumlar olduğuna kanaat getirmiştir. Veblen tarafından düşünce alışkanlıkları ise ustalık içgüdüsü, ebeveynlik içgüdüsü ve merak içgüdüsü olmak üzere üç içgüdüye dayandırılmaktadır (Aktan, 2018, 205).

2.Karl Polanyi

Karl Polanyi'nin 1944 tarihli Büyük Dönüşüm Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri adlı kitabı, yirminci yüzyılın sosyal biliminin önemli eserlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Küreselleşmeyle ilgili güncel tartışmaların yoğun olması ekonomik ve uluslararası politik ekonomi için Karl Polanyi ve görüşlerinin önemini muhafaza etmesine sebep olmuştur. Polanyi yerleşik iktisat geleneğini eleştiren iktisat düşünürleri arasında yer almaktadır. Polanyi'nin yerleşik iktisadı eleştirmesinin nedeni, yerleşik iktisadın toplumsal dinamiklerden koparılmış olmasıdır.

Karl Polanyi, ekonominin piyasa sistemine indirgenerek algılanmasını ve toplumdan ayrıştırılmasını eleştirmiştir. İktisat teorisinin temel varsayımı içinde insanı piyasanın bir aktörü olarak tanımlanmış ve bu varsayıma dayanarak değerlendirerek davranışsal varsayımı kabul etmiştir. Piyasa, sosyal statüden ve insanların birbirlerine karşı olan duygularında bağımsız olarak, insanların alışveriş amacıyla bir araya geldikleri yer olarak ifade edilmektedir (Buğra, 2015: 15). Polanyi, piyasa sisteminin doğal veya kendiliğinden bir düzen olduğu fikrinin doğru olmadığını savunmaktaydı. Çünkü müdahalenin olmadığı durumda piyasa sisteminin ortaya çıkacağını öngörmemekteydi.

"Laissez-faire'in hiçbir doğal yanı yoktu; işler oluruna bırakılmış olsa, serbest piyasalar hiçbir zaman ortaya çıkamazlardı. Serbest ticaret sanayilerinin önde geleni pamuk sanayiinin gümrük tarifeleri, ihracat primleri ve dolaylı ücret ve dolaylı ücret desteklemeleri yardımıyla kurulması gibi, laissez-faire'in kendisi de devlet tarafından uygulanmıştı... Tipik bir faydacı açısından, ekonomik liberalizm en çok sayıda insanın en büyük mutluluk düzeyine erişebilmesi için uygulanması gereken bir sosyal projeydi; laissez-faire bir şeyi ele geçirmek için kullanılan bir yöntem değil, ele geçirilecek şeyin kendisiydi " (Polanyi, 2011: 201).

Polanyi, ondokuzuncu yüzyıl uygarlığının çöküşünün siyasal ve ekonomik kaynaklarını ele almıştır. Ondokuzuncu yüzyıl uygarlığını dört temel kurum üzerinde durduğunu ifade etmiştir. Bu kurumlar; güç dengesi sistemi, uluslararası altın standardı, kendi kurallarına göre işleyen piyasa ve liberal devlet idi. Bu dört kurum içerisinde en büyük önemi arz eden ise kendi kurallarına göre işleyen piyasa olmuştur (Polanyi, 2011: 35). Piyasa sistemi; ekonomik faaliyetlere hiçbir müdahalenin bulunmadığı, piyasaların kendi kendini yönettiği bir sistemdir. Ancak kendi kurallarına göre işleyen piyasa sistemi insanın varoluşuyla uyumlu bir sistem değildir. Bu uyumsuzluğu Polanyi şu şekilde ifade etmektedir:

"Piyasa mekanizmasının insanların ve onların doğal çevresinin kaderinin, hatta satın alma gücünün miktarı ve kullanımının tek yönlendiricisi olmasına izin vermek, toplumun çöküşüyle sonuçlanırdı. Çünkü sözde meta emek, bu özle meta sahibi olan insanı sağa sola taşınamaz, istenildiği gibi kullanılamaz, hatta kullanılmadan bırakılamaz… Kuşkusuz emek, toprak ve para piyasaları, piyasa ekonomisi için vazgeçilmez şeyler. Ama hiçbir toplum, insani ve doğal özü ile iş düzenini bu şeytani dişlilerin hasarından korumadan, çok kısa bir süre için bile, böylesine ham hayallerden oluşan bir sistemin etkilerine dayanamazdı" (Polanyi, 2011: 120-121).

Polanyi, piyasa sistemini ve etkilerini derinlemesine incelemiştir. Piyasa sistemi olarak ifade edilen ve kendi kendine işleyeceği görüşüne şüpheyle yaklaşmış ve kurumsal bir çözümleme ile yaklaşmıştır. Kurumların ve kurumsal yaklaşımın iktisadi çözümlemeler için gerekli olduğu yaklaşımının da etkisiyle toplumsal ve sosyal düzenin sağlanması için mevcut sistemin anlaşılmasının kaçınılmaz olduğunu kabul etmiştir.

"Bizim tezimiz, dengesini kendi sağlayan piyasa fikrinin düpedüz ütopya olduğu. Böyle bir kurum toplumun insani ve doğal esasını yok etmeden yaşayamazdı; insanı fiziksel olarak yok etmeden uzun süre yaşayamazdı;

insanı fiziksel olarak yok eder, çevresinin de çöle çevirirdi. Kaçınılmaz olarak toplum kendini korumak için bazı önlemler aldı, ama alınan önlemler piyasanın kendi yasalarını bozdular; çalışma yaşamını alt üst ettiler ve böylece toplumu başka bir biçimde tehlikeye sürüklediler. Piyasa sisteminin gelişmesini belirli bir yöne sürükleyen ve sonunda bu sisteme dayalı olan sosyal düzeni yıkan bu ikilem oldu" (Polanyi, 2011: 36).

Polanyi, eserlerinde iktisadî analizin anahtar kavramının kurumlar olduğunu ifade etmiştir. Maddî ihtiyaçlarının karşılanması, modern kapitalist ekonomilerde olduğu gibi, piyasalar tarafından gerçekleştirildiği ve toplumun ekonominin egemenliği altında olduğu durumlarda, ekonomi toplumdan ayrıştırılmıştır. Ancak, insanın geçiminin sağlandığı süreçler akrabalık ilişkileri ve dinî ya da siyasi kurumlar aracılığıyla gerçekleştirildiğinde, ekonomi ile toplum iç içe geçmektedir. İktisadî ilişkiler toplumsal ilişkilerden ayrıştırılmadığında, iktisadî mantığın toplumu egemenliği altına alması mümkün olmamaktadır.

"Emeği diğer yaşam faaliyetlerinden ayırıp, piyasa kurallarına boyun eğmeye zorlamak, bütün organik varoluş biçimlerini yok etmek ve onların yerine yeni bir düzen, parçalara ayrılmış, bireyci bir düzen koymak anlamına geliyordu" (Polanyi, 2011: 231).

Polanyi'nin iktisadî ilişkiler ile toplum arasındaki bağlantıyı kurgulama şekli, temel değişken olarak değişim ilişkilerinin ele alınmasıdır. Polanyi ekonominin bileşenleri arasındaki ilişkilerin nasıl düzenlendiğini araştırmaktadır. Bir insan davranışı olarak homo economicus kavramının kabul görmesinin arkasında da değişim ilkesi kritik bir rol oynamıştır. Ancak, tarihî ve antropolojik nitelikleri haiz bir bakış açısı ile, Polanyi üç temel değişim yöntemi saptamaktadır. Bunlar, karşılıklılık, yeniden dağıtım ve (piyasada gerçekleşen) mübadele ilişkileridir. Polanyi, toplumu üç katmanlı bir kavramsal çerçeve içinde analize dahil etmektedir. Toplumsal olguları belirleyen bu katmanlar ise, ekonomik düzlem, politik toplum ve kurumsal faktörlerdir. Polanyi'nin ortaya koyduğu üç temel mübadele yönteminin her bir katman düzeyinde gerçekleştirilen ilişkilere işaret ettiği iddia edilebilir. Polanyi'nin kabul edemediği olgu ise, ekonomik düzlemin hem politik toplumun hem de kurumsal faktörlerin üstlenmiş oldukları ekonomik işlevleri ortadan kaldırmasıdır (Kızıklaya, 2002: 75-76).

"Ondokuzuncu yüzyıl tarihi iki yönlü bir hareketin sonucuydu: Piyasa örgütünün gerçek metaları içine alarak gittikçe yayılması, onun hayali metalarla ilgili olarak sınırlandırılmasıyla birlikte yer alıyordu. Bir yandan piyasalar yeryüzünün her tarafına yayılır ve içerdikleri metaların

sayısı inanılmaz düzeylere ulaşırken, bir yandan da, bir önlemler ve politikalar ağı piyasanın emek, toprak ve parayla igili etkilerini kontrol altına almak üzere düzenlenmiş güçlü kurumlarla bütünleşiyordu… Toplum kendini, kendi kurallarına göre işleyen piyasa sisteminin tehlikelerine karşı koruyordu; bu çağın tarihinin genel özelliğiydi" (Polanyi, 2011: 124).

Polanyi, insan doğası ile ilgili olarak kendine özgü inançlarını ortaya koymakta ve homo economicus'u dışlayan yaklaşımı düşüncelerini şekillendirmektedir. Temel insani dürtülerin ekonomik olmadığı düşüncesinden hareketle, formalist iktisadın temel varsayımlarından biri olan homo-economicus tipolojisini reddetmekte ve piyasa mekanizmasının doğal kabul edilmesine karşı çıkmaktadır. Polanyi, klasik iktisatçıların piyasa ekonomisini idare eden yasaları tespit ettikçe, doğanın işleyişi ile ilişkilendirdiklerini ifade etmektedir.

Çifte hareket kavramını açıklayan Polanyi bu kavramı 1930'lar ve 1940'larda yaşanan siyasi kargaşanın ve savaşların tarihsel kökenlerinin anlaşılmasını sağlamak ve piyasanın toplumda baskın örgütlenme ilkesi haline gelmesine izin vermenin doğuracağı sonuçların farkına varılması için önemsemektedir. Toplumsal değişime ve değişen tarihsel ve toplumsal koşullara kayıtsız kalmadan çağdaş kapitalist toplumları anlamak gerekmektedir (Goodwin, 2022: 694). Çifte hareket kavramının kapitalizme ait kalıpları ve yaklaşımları açıklama ve tarihsel koşullar altında toplumsal ve politik değişimin anlaşılmasına ışık tutması farklı alanda politika önermeleri açısından yararlar sağlamaktadır.

SONUÇ

Thorstein B. Veblen ve Karl Polanyi'nin Ortodoks iktisata yönelik eleştirilerde bulunan ve önemli etkileri bulunan iktisat düşünürleri olarak iktisat tarihinde rol oynamıştır. Ortodoks iktisatın bir yöntem sorunu olarak da değerlendirilebilecek yaklaşımı analizlerin güvenilirliğinden şüphe duyulmasına neden olmuştur. İktisadi insan varsayımı ve kendi kurallarına göre işleyen piyasa sistemi birer ütopya olarak değerlendirilebilecek ifadelerdir. Veblen ve Polanyi'nin bu iki konuya dair eleştirileri bulunmaktadır.

Polanyi ve Veblen'in, Ortodoks iktisadın iktisadi insan varsayımına karşı çıkmışlardır. Ayrıca kıt kaynaklar ve sonsuz ihtiyaçlar söz konusu iken herhangi bir müdahale olmaksızın oluşacak optimal denge anlayışını da eleştirmişlerdir. Homo economicus olarak adlandırılan ideal birey, çıkarını gözeterek zevk-acı hesaplamasını yapan ve piyasa düzleminde mübadele işlemlerine gerçekleştirmektedir. Homo economicus karar verirken önemli olan toplumsal fayda değil, bire-

yin kendi elde edeceği faydadır. Polanyi, piyasa sistemine dair görüşleriyle iktisadi toplumda sorunlara neden olacağını öne sürmektedir. Veblen ise, kurumsal unsurlarda yaşanan değişimler ile yerleşik iktisadın anlayışının toplumsal ilişkileri bozduğu konusunda Polanyi ile aynı görüşlere sahiptir. Veblen, gösterişsel tüketim kavramıyla yerleşik iktisadın insan davranışı analizini derinleştirmek istememektedir. Gösterişsel tüketim kavramıyla, mübadele ve piyasa odaklı anlayışın yaygınlaşmasının toplumu sürüklediği açmaza dikkat çekmeye çabalamıştır.

Polanyi ve Veblen, yerleşik iktisadın odağının tüketim ve mübadeleden uzaklaştırılmasını doğru bulmamaktadır. İktisadın asıl ilgilenmesi gereken konunun üretim olması gerektiğini savunmaktadır. Polanyi ile Veblen iktisadi düşüncelerinde o birleştikleri nokta yerleşik iktisat eleştirisinin temelinde üretim konusuna ait anlayışları bulunmaktadır. İnsan davranışlarının kaynaklandığı dürtüler nedeniyle ekonomik olmadığını kabul etmektedirler.

Veblen, kurumsal iktisadın kurucuları arasında yer alan ve iktisadi yaklaşımı eleştirerek dikkat çeken bir iktisatçıdır. Klasik iktisadın aksine, iktisadın konusu kurumsal yapının gelişmesini incelemek olarak kabul etmektedir. İnsanın birey ve toplumsal varlık olmak üzere iki yönlü olduğundan hareketle rasyonel birey varsayımını reddetmektedir. Polanyi de gerek rasyonel birey varsayımının reddi gerekse kurumlara atfettiği önem ile Veblen gibi eleştirel bir tavır sergilemektedir. Polanyi'nin kurumlara verdiği önem ise ondokuzuncu yüzyıl uygarlığının en önemlisinin piyasa sistemi olduğu dört kurum üzerinde durduğu şeklindeki açıklamalarından anlaşılmaktadır.

KAYNAKLAR

Aktan, C. C. (2018). Yeni İktisat Okulları ve İktisadi Düşünce, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

Buğra, A. (2015). İktisatçılar ve İnsanlar, İstanbul, İletişim Yayınları.

Demir, Ö. (1996). Kurumsal İktisat, Ankara, Vadi Yayınları.

Galbraith, J. K. (2010). İktisat Tarihi, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları.

Goodwin, G. (2022). Double Movements and Disembedded Economies: A Response to Richard Sandbrook, Development and Change, 53 (3), 676-702.

Heilbroner, R. L. (2008). İktisat Düşünürleri, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları.

Kazgan, G. (1991). İktisadi Düşünce Politik İktisadın Evrimi, Remzi Kitabevi, İstanbul. 21. Basım

Kızılkaya, E. (2002). "Homo Economicus Tipolojisinin Reddi: Karl Polanyi ve Thorsteın Veblen'in İktisada Bakış Açıları" H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20(2), 73-91.

Polanyi, K. (2011). Büyük Dönüşüm, Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri, İstanbul, İletişim Yayınları.

Sarıöz, Y. (2005). Aylak Sınıfın Teorisi, *Ekonomik Yaklaşım*,16 (55), 125- 130.

Veblen, T. B. (2014). Aylak Sınıfının Teorisi, Tutku Yayınevi, Çeviren: Enver GÜNSEL.

Türkiye'de Doğal Afetlerle İlgili Hazırlanan Coğrafya Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi

Güzin Kantürk Yiğit[1] & Raziye Çakıcıoğlu Oban[2]

1 Prof. Dr. Karabük Üniversitesi ORCID: 0000-0001-6137-6018
[2] Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-7659-4835

GİRİŞ

Doğal afetler tarih boyunca, olmuştur ve olmaya devam edecektir. Doğal afetler çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. Uluslararası Afet Araştırma ve Epidemiyoloji Merkezi (CRED) tarafından; jeofiziksel, hidrolojik, meteorolojik, klimatolojik, biyolojik ve Dünya dışı/ uzay kaynaklı olarak altı grupta sınıflandırılmaktadır. Bu merkezin kayıtlarına göre 1900'den günümüze 26.000'den fazla afet meydana gelmiştir (https://doc.emdat.be/#td-block-1) ve bu afetlerden milyarlarca insan etkilenmiştir (T.C. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2020:3).

Bibliyometrik analiz, bilimsel nitelikli yayınları ve bilim dallarını belirli parametrelerle inceleyerek zaman içindeki gelişim ve mevcut gelişimi tespit edilmeye çalışılmaktadır (Pritchard, 1969). Bibliyometrinin amacı, bir disiplinin veya yazılı dokümanın gelişim sürecini birtakım parametreler kullanarak analiz etmektir (Sökmen, Özkanlı, 2018: 100). Bibliyometrik çalışmalarda çeşitli belge ve yayımların özellikleri analiz edilerek, bilimsel enformasyona yönelik bulgular elde edilmekte çalışmalara olan ilgi artmaktadır (Karagel, 2020: 3590).

Üniversitelerde lisans eğitimini aldıktan sonra alanda ilerlememek isteyen öğrenciler lisans üstü eğitim yapmaktadırlar. Lisansüstü eğitimlerini tamamlarken de bir tez çalışması hazırlamaktadırlar. Lisansüstü tezler akademik yazıma uygun olarak yazılmış çalışmalardır. Tez yazarken akademik ve bilimsel bir dille, kendine özgü kurallı dizgesel bir metin oluşturulmaktadır (Kan, 2017:1038). Bilimsel araştırma yapanlar lisansüstü çalışmalara ilgi göstererek akademik dünyaya ilk adımı atarlar (Yazıcı, 2022). Türkiye'de hazırlanan lisansüstü tezler Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı'nın Tez Merkezi'nde kaydedilmektedir. Türkiye'de tezler ilgili ilk çalışma 1975 yılında TÜBİTAK Dokümantasyon Merkezi (TÜRDOK) tarafından başlatılmış, sonrasında Tez Duyuru Bülteni şeklinde devam etmiştir. 1987 yılına kadar TÜRDOK'a ulaştırılan tezler sonrasında bu tarihten sonra YÖK'e bağlanmıştır. YÖK Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) elektronik şekilde tezleri arşivlemekte, lisansüstü tezler internet ortamından dijital olarak araştırmacılara sunulmaktadır (https://tr.wikipedia.o rg/wiki/Ulusal_Tez_Merkezi). Coğrafya alanında lisansüstü tezlerinin incelenmesine ilişkin pek çok çalışma yapılmıştır. Kaya'nın (2013) "Coğrafya Eğitiminde Yönelimler: 2012 Yılına Kadar Yapılan Lisansüstü Tezler Üzerine Bir Meta-Analiz Çalışması", Şardağ'ın (2016) "Türkiye'de Coğrafya Alanında Turizm ile İlgili Yapılan Lisansüstü Tezler Üzerine Bir İçerik Analizi", Çifçi'nin (2017) "Türkiye'de Coğrafya Eğitimi Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin (2006-2017) Eğilimleri, Uzun Varnacı'nın (2018) "Beşeri ve İktisadi Coğrafya Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin Değerlendirilmesi: 2008-2017, Taş'ın

(2019) "Lisansüstü Tezlerde Türkiye'nin Kırsal Yerleşmeleri", Yazıcı'nın (2020a), "Physical Geography Education: The Postgraduate Research Trends in Turkey", Yazıcı (2020 b),"Examination of Postgraduate Theses on Teaching of Climate Subjects in Turkey", Yazıcı (2022a), "Türkiye'de Lisansüstü Araştırma Eğilimleri: Hayvan Göçleri", Yazıcı (2022 b), "Jeomorfometrinin Kullanıldığı Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi", Kayaardı ve Bozyiğit'in (2023), "Türkiye'de Coğrafya Eğitimi Alanında Nitel Yöntemle Yürütülen Lisansüstü Tezlerin Analizi (2017-2023), Investigation of Postgraduate Theses an Social Studies Teaching in Primary School Teacher Education, Çağlar Maviş and Filiz (2024), Analysis of Postgraduate Theses on Environmental Literacy in Türkiye through Meta-Synthesis", gibi çalışmalar örnek olarak verilebilir. Bir bilim dalıyla ilgili üretilmiş yazılı literatürün belli dönemlerde incelenmesi, o bilim dalındaki gelişmelerin ortaya konulması bakımından önemlidir. İncelemelerin akademik yayınlar üzerinde yapılması daha nesnel bulgu ve sonuçlara ulaşılmasını sağlamaktadır (Kozak, 2000).

Tezler bittikten sonra YÖK TEZ sayfasında yayınlanmak üzere bir form doldurularak kayıtları yapılır. YÖK Tez Merkezinde tezler; No, Tez No, Yazar, Yıl, Tez Adı, Tez Türü ve Konu başlıklarında listelenmektedir (Şekil 1). YÖK Tez Merkezindeki tez arama kısmına doğal afetlerin alt başlıkları yazılmış ve veri tabanından tarama yapılmıştır. Çalışmanın amacı, Ulusal Tez Merkezi veri tabanına doğal afetler ile ilgili ve konu kısmına "coğrafya" şeklinde kaydedilmiş tezlerin incelenmesidir.

Şekil 1: Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi Sayfası Görünümü

Bu amaca bağlı olarak, söz konusu tezlerin; "doğal afet türü", "doğal afet alt başlığı", "yılı", "cinsiyeti", "hazırlandıkları yazım dili", "akademik düzeyi", "enstitü türü", "anabilim dalı türü", "danışman unvanı", "danışman sayısı", "hazırlandığı üniversite", "araştırma yöntemi" gibi parametreler açısından ele alınmıştır "afet türü", "üniversite", "lisansüstü düzey", "enstitü türü", "anabilim dalı türü", "yazım dili", "danışman unvanı", "araştırma yöntemi" gibi parametreler açısından incelenmiştir.

Topçu ve Ataoğlu (2023) çalışmalarında afet yönetimi ile ilgili lisansüstü tezleri bibliyometrik olarak incelemişler, afet yönetimine ilişkin en fazla çalışmanın son yıllarda, özellile 2019 yılında yapıldığı, tezlerin genelde yüksek lisans tezi olduğu, deprem, risk yönetimi, AFAD, CBS, gibi kavramların kullanıldığını, profesör unvanlı danışmanların daha çok olduğu gibi tespitlerde bulunmuşlardır.

Gezer ve Dikmenli (2020), çalışmalarında Türkiye'de depremle ilgili eğitim alanına yönelik lisansüstü tez çalışmalarının genel eğilimlerini belirlemek için 42 tezi incelemişlerdir. Erkek araştırmacıların ve danışmanların daha fazla olduğu, en fazla 2019 yılında yayınlandığını tespit etmişlerdir.

Yöntem

Çalışmada nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı karma bir modelle hazırlanmıştır. Araştırma verilerinin sınıflandırılmasında nicel betimsel istatistik yöntemi (frekans ve yüzde), tabloların yorumlanmasında nitel betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Niceliksel olarak bibliyometrik verilere dayanarak belli bir disiplinin genel yapısı ve özellikleri ortaya konulabilir. Çalışmada Ulusal Tez Merkezi veri tabanında "Konu" bölümüne "Coğrafya" olarak kaydedilen lisansüstü tezler bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmiştir. Belirli bir alanda hazırlanan araştırmaların analiz edilmesi araştırmacıların bilgi ve kanıtlanmış argümanlara olan katkılarının ortaya konulması ve belirli bir akademik araştırma için var olan bilgi çeşitliliğinin yönetilmesi konularında önem taşımaktadır (Denyer & Tranfield, 2006: 216). Bogdan ve Biklen (2007)'ye göre doküman analizinde üç grup ürün kullanılmaktadır. Bunlardan biri mektuplar, günlükler, aile albümleri gibi kişisel belgeler; diğeri yıllıklar, gazeteler gibi resmî belgeler, haber programları, TV programları gibi kamusal kayıtlar ve son olarak popüler kültür kayıtlarıdır. Lisansüstü tezler de resmî belgeler grubunda değerlendirilebilir (Yazıcı, 2022a). Bibliyometri, belgelerin yazar, konu, yayın bilgisi gibi belli özelliklerin niceliksel analizi ile ilgilenir (Yozgat, Kartaltepe, 2009). Bibliyometrik analiz yöntemi kitap, makale ve tez gibi akademik çalışmaların konu, yöntem vb. özelliklerini sayısal analizler ve istatistikler yardımıyla incelemek olarak tanımlanmaktadır. Lisansüstü tezler, bilimsel bir jüri üzerinde savunulan, metodolojik ve tematik yönelimleri göstermenin yanında, geçerlik ve güvenirliği sağlanmış çalışmalardır (Ateş, 2024: 309).

Çalışma için Yükseköğretim Kurulu'nun Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yer alan tezler taranarak veri toplanmıştır. Uluslararası Afet Veri Tabanında (EM-DAT) yer alan altılı doğal afet sınıflamasının alt gruplarında yer alan afetler taranmış, bunlardan "konu" başlığı Coğrafya olarak kaydedilen tezler ele alınmıştır Çalışmada 1984-2024 (Temmuz) yılları arasında yapılmış tezler incelenmiştir.

Araştırma sorusu ve problemi, "Türkiye'de doğal afetler ile ilgili hazırlanan ve YÖK Tez'e konu olarak "Coğrafya" kelimesi ile kaydedilen lisansüstü tezlerin genel eğilimleri nelerdir?" şeklindedir. Bu doğrultuda elde edilen tezlerin;

1. Doğal afet türlerine göre dağlımı nasıldır?
2. Doğal afet türlerinin alt başlıklarına göre dağlımı nasıldır?
3. Yıllara göre dağlımı nasıldır?
4. Hazırlayanların cinsiyetine göre dağlımı nasıldır?
5. Yazım diline göre dağlımı nasıldır?
6. Akademik düzeylere göre dağlımı nasıldır?
7. Hazırlandıkları enstitülere göre dağlımı nasıldır?
8. Hazırlandıkları anabilim dallarına göre dağlımı nasıldır?
9. Danışman unvanlarına göre dağlımı nasıldır?
10. Danışman sayısına göre dağlımı nasıldır?
11. Üniversitelere göre dağlımı nasıldır?
12. Araştırma yöntemlerine göre dağılımı nasıldır? gibi sorular karşısındaki durumları incelenmiştir.

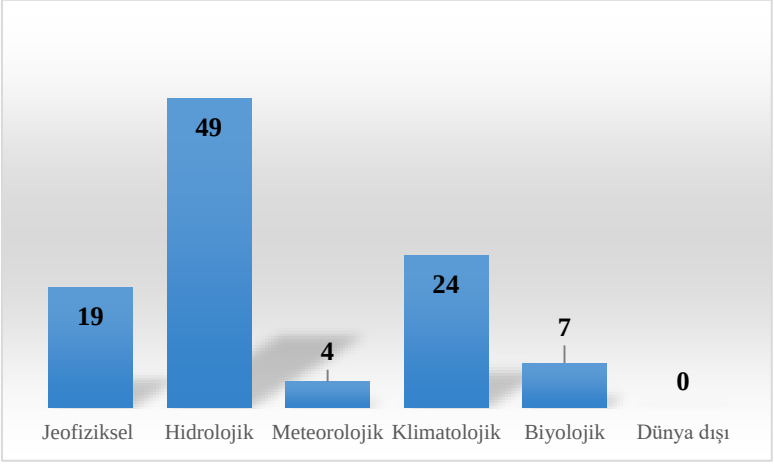
BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Çalışmanın bu bölümünde Ulusal Tez Veri Tabanında konu kısmına coğrafya olarak giriş yapılmış 103 lisansüstü tezden elde edilen bulgular tablolar halinde sunulmuş ve yorumlanmıştır.

Çalışmanın birinci problemine ilişkin veriler Tablo 1'de ve Şekil 1'de verilmiştir:

Tablo 1: Konusu Coğrafya Olarak Kaydedilmiş Doğal Afetlere İlişkin Tezlerin Afet Türlerine Göre Dağılımı

Doğal Afet Türü	**f**	**%**
Jeofiziksel	19	18,45
Hidrolojik	49	47,57
Meteorolojik	4	3,88
Klimatolojik	24	23,30
Biyolojik	7	6,80
Dünya Dışı	0	0,00

Şekil 1: Konusu Coğrafya Olarak Kaydedilmiş Doğal Afetlere İlişkin Tezlerin Türlerine Göre Dağılımı

Tablo 1'de görüldüğü gibi, söz konusu tezlerde en çok %47,57 oranla hidrolojik afet türlerine ilişkin tezler hazırlanmıştır. Onu %23,30 ile klimatolojik afet türleri, %18,45 ile jeofiziksel afet türleri, %6,80 ile biyolojik afet türleri, %3,88 ile meteorolojik afet türleri izlemiştir. Dünya dışı afet türlerine ilişkin, araştırma kriterine uygun olarak hazırlanmış bir tez tespit edilememiştir. Çevre Şehircilik

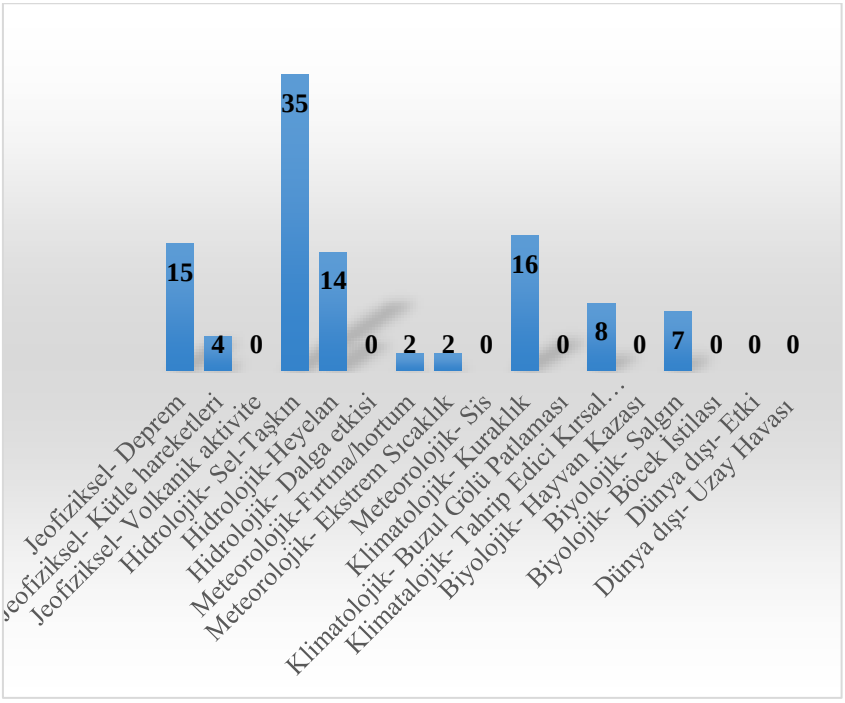
ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nün hazırladığı raporda (2021) da 2000-2019 döneminde özellikle hidrolojik afetlerin sayısında artış yaşandığı ortaya konmuştu.

Çalışmanın ikinci problemine ilişkin veriler Tablo 2'de ve Şekil 2'de verilmiştir:

Tablo 2'de ve Şekil 2'de görüldüğü üzere, en çok 35 tez ile (%34) hidrolojik afetlerden sel ve taşkınlara konularında tezler hazırlandığı anlaşılmaktadır. Onu 16 tez ile (%15,5) kuraklık afeti, 15 tez (%14,6) ile deprem afeti, 14 tez ile (%13,6) heyelan afeti, 8 tez ile (%7,8) yangın kırsal yangın afeti, 7 tez ile (%6,8) salgın, 4 tez ile (%3,9) kütle hareketleri, fırtına hortum ve ekstrem sıcaklık afetleri 2'şer tez ile (%1,9) takip etmiştir. En çok sel ve taşkınlara ilişkin tezlerin hazırlanması ülkede bu afetlerin nispeten daha sık yaşanmasıyla ilgili olabileceğini düşündürmektedir.

Tablo 2: Konusu Coğrafya Olarak Kaydedilmiş Doğal Afetler Türlerinin Alt Başlıklarına Göre Dağılımı

Afet Türü ve Alt Türü	Sayı	**%**
Jeofiziksel- Deprem	15	14,6
Jeofiziksel- Kütle hareketleri	4	3,9
Jeofiziksel- Volkanik aktivite	0	0,0
Hidrolojik- Sel-Taşkın	35	34,0
Hidrolojik-Heyelan	14	13,6
Hidrolojik- Dalga etkisi	0	0,0
Meteorolojik-Fırtına/hortum	2	1,9
Meteorolojik- Ekstrem Sıcaklık	2	1,9
Meteorolojik- Sis	0	0,0
Klimatolojik- Kuraklık	16	15,5
Klimatolojik- Buzul Gölü Patlaması	0	0,0
Klimatolojik- Tahrip Edici Kırsal Yangın/Yangın	8	7,8
Biyolojik- Hayvan Kazası	0	0,0
Biyolojik- Salgın	7	6,8
Biyolojik- Böcek İstilası	0	0,0
Dünya dışı- Etki	0	0,0
Dünya dışı- Uzay Havası	0	0,0

Şekil 2: Konusu Coğrafya Olarak Kaydedilmiş Doğal Afetlere İlişkin Tezlerin Alt Afet Türlerine Göre Dağılımı

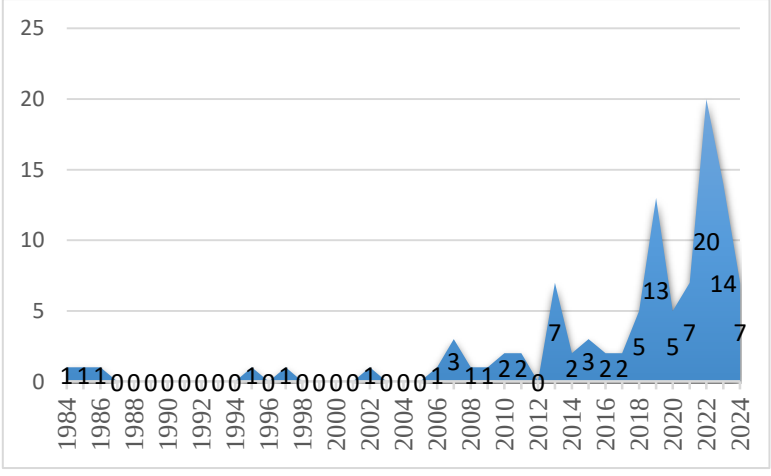
Hidrolojik afetlerden sel ve taşkın (n=35, %34) ile ilk sırada yer almaktadır. Onu kuraklık (n=16, %15,5) ile ilgili yapılmış tezler, sonrasında ise deprem (n=15, %14,6) ve heyelan (n=14, %13,6) ile ilgili yapılmış tezler izlemektedir. Tahrip edici kırsal yangınlar (n=8, %7,8), salgınlar (n=7, %6,8), kütle hareketleri (n=4, %3,9), fırtına ve ekstrem sıcaklıklar ise (n=2, %1,9) onları takip etmektedir. Volkanik aktivite, dalga etkisi, sis, buzul gölü patlaması, hayvan kazası, böcek istilası, dünya dışı etki ve uzak havası gibi afetlere ilişkin tez yapılmamış olduğu tespit edilmiştir. Türkiye bulunduğu konum itibariyle sel, taşkın, kuraklık, deprem ve heyelanlar gibi afetlerinin çok yaşandığı bir ülkedir. Deprem, kuralık ve yakın gelecekte yaşanmış olan salgın hastalıklar bu konularda nispeten daha fazla tez hazırlanmasında etkili olmuş olabilir.

Çalışmanın üçüncü problemine ilişkin veriler Tablo 3'te ve Şekil 3'te verilmiştir:

Tablo 3: Konusu Coğrafya Olarak Kaydedilmiş Doğal Afetlere İlişkin Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Tez Sayısı	Yıl	Tez Sayısı	Yıl	Tez Sayısı	Yıl	Tez Sayısı
1984	1	1994	0	2004	0	2014	2
1985	1	1995	1	2005	0	2015	3
1986	1	1996	0	2006	1	2016	2
1987	0	1997	1	2007	3	2017	2
1988	0	1998	0	2008	1	2018	5
1989	0	1999	0	2009	1	2019	13
1990	0	2000	0	2010	2	2020	5
1991	0	2001	0	2011	2	2021	7
1992	0	2002	1	2012	0	2022	20
1993	0	2003	0	2013	7	2023	14
						2024*	7

(*Temmuz 2024'e kadar kaydedilen tezler incelenmiştir.)

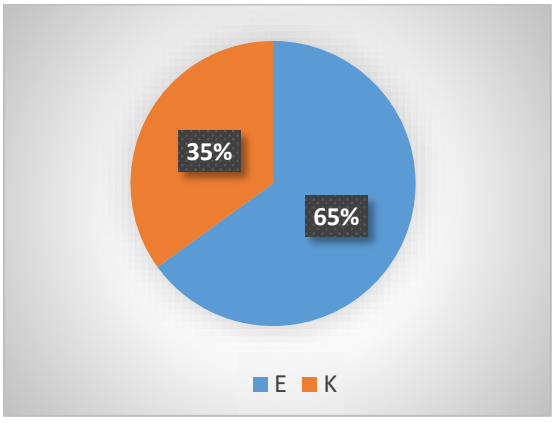
Şekil 3: Konusu Coğrafya Olarak Kaydedilmiş Doğal Afetlere İlişkin Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Tablo 3 ve Şekil 3'e göre doğal afetlere ilişkin hazırlanmış tezlerin en çok 2022 yılında (n=20, %19,4) hazırlandığı görülmektedir. Onu 2023 yılı (n=14, %3,6) ve 2019 yılı (n=13, %12,6) takip etmektedir. 2012'den önceki yıllarda bu konuyla ilgili çok fazla tez hazırlanmamışken, özellikle 2012 yılından sonra bu konuda hazırlanmış tezlerin sayısında artışlar yaşanmıştır. Nitekim 103 tezin 87'si (%84,5) 2012 yılından sonra hazırlanmıştır. Doğal afetlere ilişkin en fazla yayın yapılan 2022 yılı COVID 19 salgınının etkisinin en çok yaşandığı yıl olması nedeniyle doğal afetlere ilişkin tezlerin daha fazla yapılmasında etkili olduğunu düşündürmektedir.

Çalışmanın dördüncü problemine ilişkin veriler Tablo 4'te ve Şekil 4'te verilmiştir:

Tablo 4: Konusu Coğrafya Olarak Kaydedilmiş Doğal Afetlere İlişkin Tezleri Yapanların Cinsiyetine Göre Dağılımı

Cinsiyet	**Sayı**	**%**
Erkek	67	65
Kadın	36	35

Şekil 4: Konusu Coğrafya Olarak Kaydedilmiş Doğal Afetlere İlişkin Tezleri Yapanların Cinsiyetlere Göre Dağılımı

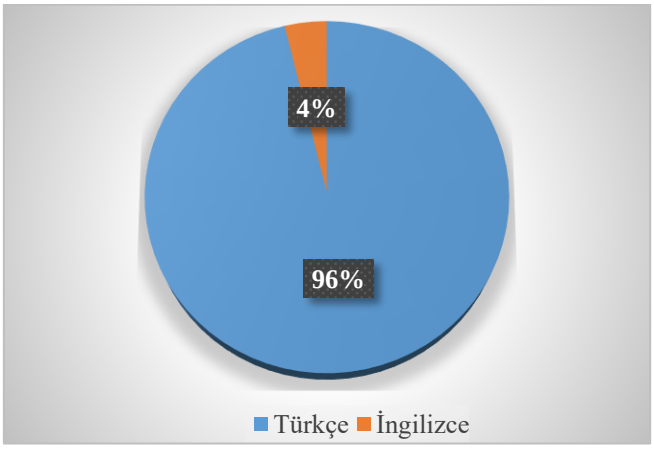
Tablo 4 ve Şekil 4'e göre, çalışmanın kriterine uygun olarak tespit edilmiş, tezlerin büyük bir kısmını (n=67, %65) erkekler hazırlamışken, yaklaşık üçte birini kadınlar (n=36 %35) hazırlamıştır. Akademik yaşamda erkeklerin daha fazla yer aldığı düşünülürse böyle bir sonuç normal karşılanabilir.

Çalışmanın beşinci problemine ilişkin veriler Tablo 5'te ve Şekil 5'te verilmiştir:

Tablo 5: Konusu Coğrafya Olarak Kaydedilmiş Doğal Afetlere İlişkin Tezlerin Yazım Diline Göre Dağılımı

Yazım Dili	Sayı	%
Türkçe	99	96,1
İngilizce	4	3,9

Tablo 5 ve Şekil 5'e göre bu konuda yapılmış tezlerin 99'u (%96,1) Türkçe, 4'ü (%3,9) İngilizce dilinde hazırlanmıştır. İngilizce dilinde yazılan tezlerin tamamı yüksek lisans tezidir. İngilizce yazanlardan üçü yabancı uyruklu iken, bir tanesi de Türk vatandaşıdır.

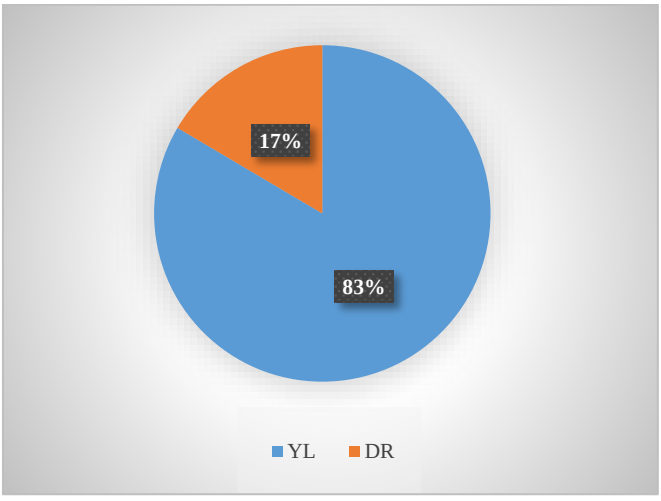
Şekil 5: Konusu Coğrafya Olarak Kaydedilmiş Doğal Afetlere İlişkin Tezlerin Hazırlandıkları Yazım Diline Göre Dağılımı

Çalışmanın altıncı problemine ilişkin veriler Tablo 6'da ve Şekil 6'da verilmiştir:

Tablo 6 ve Şekil 6'ya göre incelenen tezlerin 86'sı (%83,5) yüksek lisans, 17'si de (%16,5) doktora tezidir.

Tablo 6: Konusu Coğrafya Olarak Kaydedilmiş Doğal Afetlere İlişkin Tezlerin Akademik Düzeyleri

Akademik Düzey	Sayı	%
Yüksek Lisans	86	83,5
Doktora	17	16,5

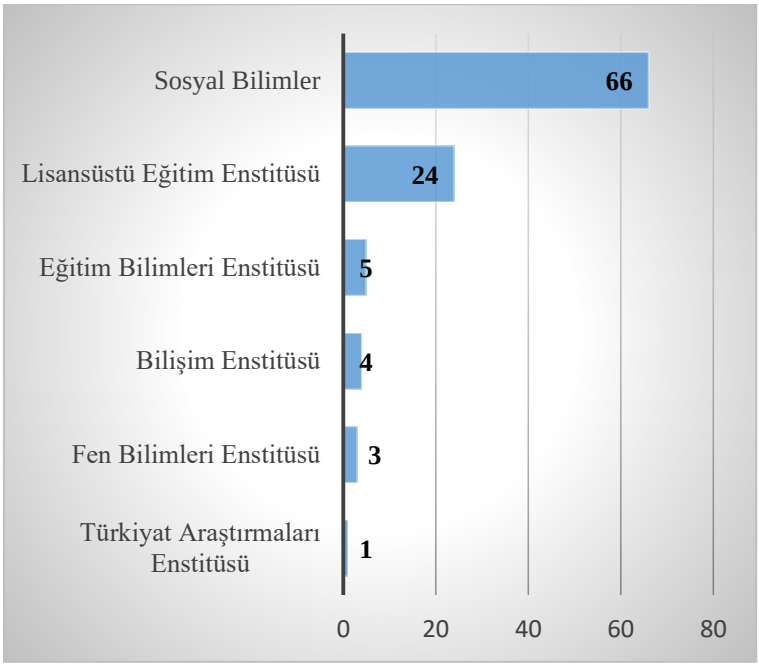
Şekil 6: Konusu Coğrafya Olarak Kaydedilmiş Doğal Afetlere ilişkin Tezlerin Akademik Düzeyleri

Çalışmanın yedinci problemine ilişkin veriler Tablo 7'de ve Şekil 7'de verilmiştir:

Tablo 7: Konusu Coğrafya Olarak Kaydedilmiş Doğal Afetlere İlişkin Tezlerin Enstitülere Göre Dağılımı

Enstitü Türü	Sayı	%
Sosyal Bilimler	66	64,1
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	24	23,3
Eğitim Bilimleri Enstitüsü	5	4,9
Bilişim Enstitüsü	4	3,9
Fen Bilimleri Enstitüsü	3	2,9
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü	1	1,0

Tablo 7 ve Şekil 7'ye göre bu konuda yazılmış tezlerin 66'sı (%64,1) gibi büyük bir bölümü Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanmıştır. Onu 24 tez ile (%23,3) Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 5 tez ile (%4,9) Eğitim Enstitüsü, 4 tez ile (%3,9) Bilişim Enstitüsü, 3 tez ile (%2,9) Fen Bilimleri Enstitüsü ve 1 tez ile (%1,0) Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü takip etmektedir. Doğal Afetler konusunun ve coğrafya biliminin genelde sosyal bilimler enstitüsünde yer alması, Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde de bölüm ve eğitim tezlerinin yer aldığı düşünüldüğünde ikinci sırada yer alması şaşırtıcı olmamıştır.

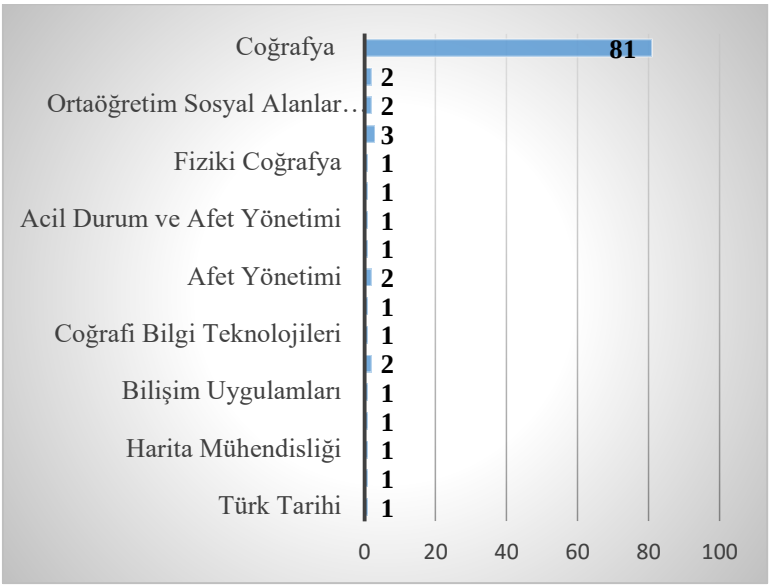
Şekil 7: Konusu Coğrafya Olarak Kaydedilmiş Doğal Afetlere İlişkin Tezlerin Enstitülere Göre Dağılımı

Çalışmanın sekizinci problemine ilişkin veriler Tablo 8'de ve Şekil 8'de verilmiştir:

Konusu Coğrafya olarak kaydedilmiş, doğal afetlere ilişkin tezlerin anabilim dallarına bakıldığında, 81 tanesinin Coğrafya Anabilim Dalı olduğu, içinde coğrafya eğitimi olan (Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi) anabilim dallarında yapılan tezlerin toplam 6 tane olduğu ve 1 tezin de Fiziki Coğrafya Anabilim Dalında hazırlanmış olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 8: Konusu Coğrafya Olarak Kaydedilmiş Doğal Afetlere İlişkin Tezlerin Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

Anabilim Dalı	**Tez Sayısı**	**%**
Coğrafya	81	78,6
Coğrafya Eğitimi	2	1,9
Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi	2	1,9
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi	3	2,9
Fiziki Coğrafya	1	1,0
Doğal Afetlerin Risk Yönetimi	1	1,0
Acil Durum ve Afet Yönetimi	1	1,0
Afet Eğitimi ve Yönetimi	1	1,0
Afet Yönetimi	2	1,9
Uzaktan Algılama ve CBS	1	1,0
Coğrafi Bilgi Teknolojileri	1	1,0
Bilişim	2	1,9
Bilişim Uygulamaları	1	1,0
Geomatik Mühendisliği	1	1,0
Harita Mühendisliği	1	1,0
İnşaat Yapı ve Altyapı Mühendisliği	1	1,0
Türk Tarihi	1	1,0

Şekil 8: Konusu Coğrafya Olarak Kaydedilmiş Doğal Afetlere İlişkin Tezlerin Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

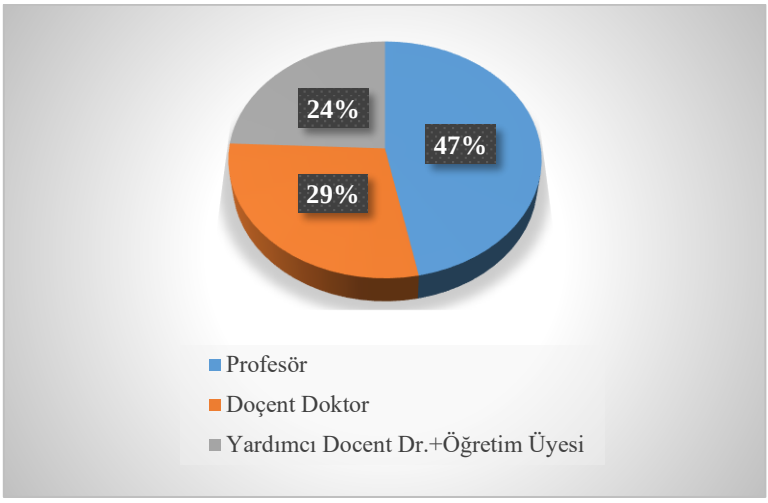
Coğrafya dışında afetler ile ilgili anabilim dallarında (Doğal Afetlerin Risk Yönetimi, Acil Durum ve Afet Yönetimi, Afet Eğitimi ve Yönetimi, Afet Yönetimi), bilişim anabilim dallarında (Uzaktan Algılama ve CBS, Coğrafi Bilgi Teknolojileri, Bilişim, Bilişim), mühendislik anabilim dallarında (Geomatik Mühendisliği, Harita Mühendisliği, İnşaat Yapı ve Altyapı) ve bir tane de Türk Tarihinde konuyla ilgili tez hazırlanmıştır. Coğrafya alanda bu tür çalışmaların 81 tane (%78,64) gibi yüksek bir şekilde yaygın olması hem coğrafya bölümlerinin coğrafya eğitimlerine göre daha çok olması ve bu alanda daha çok çalışma yapılmasıyla ilgilidir. Bölümlerden sonra Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi ile Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi anabilim dalları olan coğrafya eğitimi alanında çalışmalar takip etmektedir. İlginç olarak mühendislik, afetler ile ilgili anabilim dalları, bilişim ve Türk tarihi gibi coğrafya dışındaki anabilim dallarında hazırlanan tezlere de konu olarak coğrafya kelimesinin girildiği görülmektedir.

Çalışmanın dokuzuncu problemine ilişkin veriler Tablo 9'da ve Şekil 9'da verilmiştir:

Tablo 9: Konusu Coğrafya Olarak Kaydedilmiş Doğal Afetlere İlişkin Tezlerin Danışman Unvanına Göre Dağılımı

Unvan	Sayı*	%
Profesör	52	47,3
Doçent Doktor	32	29,1
Yardımcı Doçent Dr.+ Öğretim Üyesi	26	23,6

*Bazı tezlerde birden fazla danışman olması dolayısıyla sayı artmıştır.

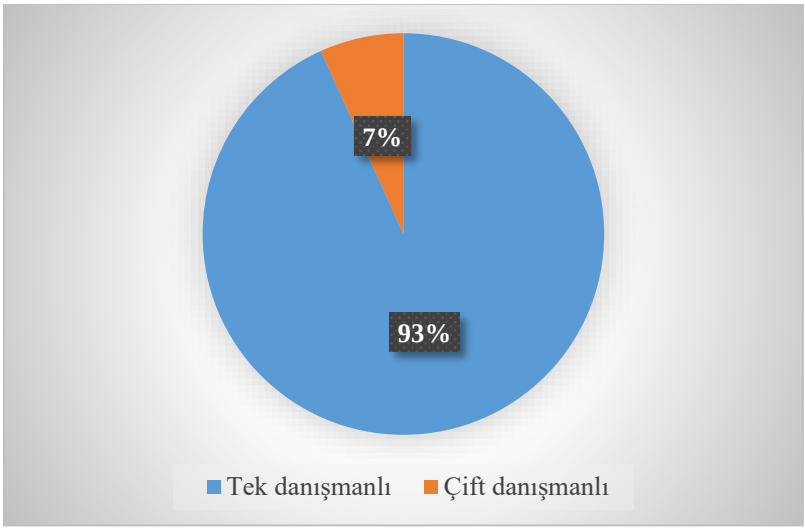
Şekil 9: Konusu Coğrafya Olarak Kaydedilmiş Doğal Afetlere İlişkin Tezlerin Danışman Unvanı

Tablo 9 ve Şekil 9'dan anlaşıldığı gibi, çalışma konusuyla ilgili daha çok profesör unvanlı akademisyenler danışmanlık yapmıştır. Bu durum profesör kadrolarındaki akademisyenlerin daha çok tez danışmanlığı yaptıklarıyla ilgili bir durum olabilir.

Çalışmanın onuncu problemine ilişkin veriler Tablo 10'da ve Şekil 10'da verilmiştir:

Tablo 10: Konusu Coğrafya Olarak Kaydedilmiş Doğal Afetlere İlişkin Tezlerin Danışman Sayısına Göre Dağılımı

Danışman Sayısı	Sayı	%
Tek danışmanlı	96	93,2
Çift danışmanlı	7	6,8

Şekil 10: Konusu Coğrafya Olarak Kaydedilmiş Doğal Afetlere İlişkin Tezlerin Danışman Sayısına Göre Dağılımı

Tablo 10 ve Şekil 10'a bakıldığında; tezlerin büyük bir kısmının (n= 96, %93,2) tek danışmanlı olarak hazırlandığı, sadece az bir kısmının (n=7, %6,8) çift danışmanlı şekilde hazırlandığı tespit edilmiştir. Ulusal Tez Merkezi'nde de görüleceği üzere tez danışmanlıkları genel olarak tek danışmandan oluştuğu için bu durum normal sayılabilir.

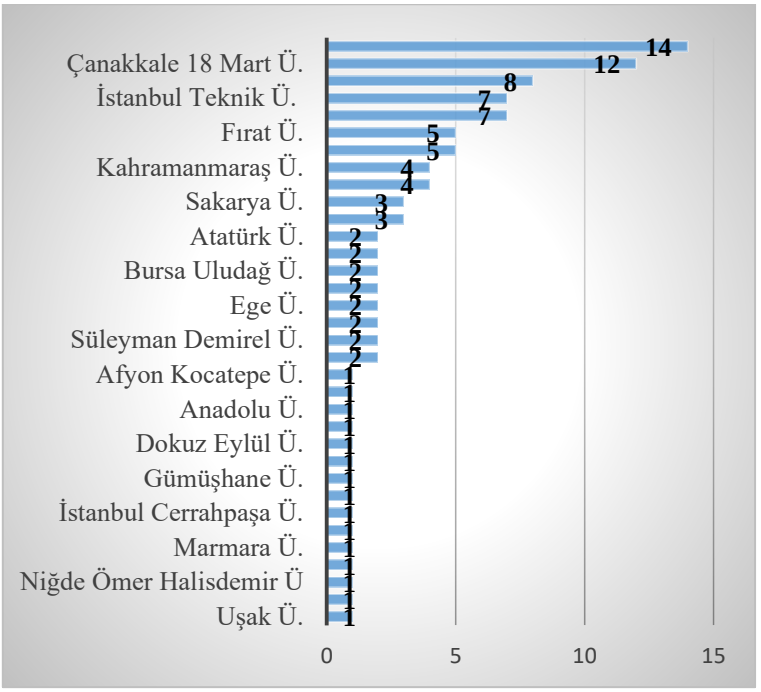
Çalışmanın on birinci problemine ilişkin veriler Tablo 11'de ve Şekil 11'de verilmiştir:

Tablo 11: Konusu Coğrafya Olarak Kaydedilmiş Doğal Afetlere İlişkin Tezlerin Hazırlandığı Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite Adı	**Tez Sayısı**	**%**
İstanbul Ü.	14	13,6
Çanakkale 18 Mart Ü.	12	11,7
Ankara Ü.	8	7,8
İstanbul Teknik Ü.	7	6,8
Ondokuz Mayıs Ü	7	6,8
Fırat Ü.	5	4,9
Gazi Ü.	5	4,9
Kahramanmaraş Ü.	4	3,9
Karabük Ü.	4	3,9
Sakarya Ü.	3	2,9
Van 100. Yıl Ü.	3	2,9
Atatürk Ü.	2	1,9
Bilecik Şeyh Edebali Ü.	2	1,9
Bursa Uludağ Ü.	2	1.9
Çankırı Karatekin Ü.	2	1,9
Ege Ü.	2	1,9
Hatay Mustafa Kemal Ü.	2	1,9
Süleyman Demirel Ü.	2	1,9
Tokat Gaziosmanpaşa Ü.	2	1,9
Afyon Kocatepe Ü.	1	1,0
Akdeniz Ü.	1	1,0

Anadolu Ü.	1	1,0
Balıkesir Ü.	1	1,0
Dokuz Eylül Ü.	1	1,0
Fatih Ü.	1	1,0
Gümüşhane Ü.	1	1,0
Harran Ü.	1	1,0
İstanbul Cerrahpaşa Ü.	1	1,0
Karadeniz Teknik Ü.	1	1,0
Marmara Ü.	1	1,0
Nevşehir Hacı Bektaş Ü.	1	1,0
Niğde Ömer Halisdemir Ü	1	1,0
Samsun Ü.	1	1,0
Uşak Ü.	1	1,0

Tablo 10 ve Şekil 10'a bakıldığında; İstanbul Üniversitesi ilk sırada (n=14, %13,6) yer alırken, onu Çanakkale 18 Mart Üniversitesi (n=12, % 11,7) izlemektedir.

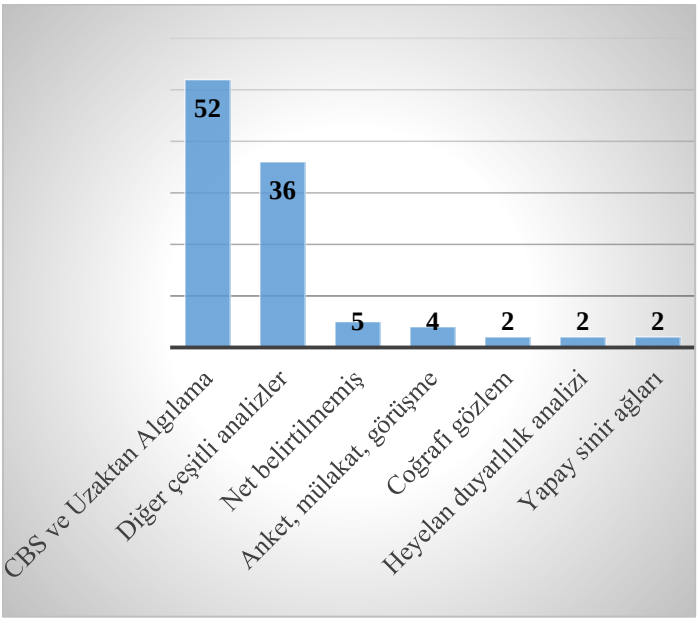
Şekil 11: Konusu Coğrafya Olarak Kaydedilmiş Doğal Afetlere İlişkin Tezlerin Hazırlandığı Üniversitelere Göre Dağılımı

Çalışmanın on ikinci problemine ilişkin veriler Tablo 12 ve Şekil 12'de verilmiştir:

Tablo 12: Konusu Coğrafya Olarak Kaydedilmiş Doğal Afetlere İlişkin Tezlerin Kullandıkları Yöntemlere Göre Dağılımı

Kullanılan Metotlar	**Sayı**	**%**
CBS ve Uzaktan Algılama	58	54,3
Anket, mülakat, görüşme	4	3,9
Coğrafi gözlem	2	1,9
Diğer çeşitli analizler	36	35,0
Net belirtilmemiş	5	4,9

Tablo 12 ve Şekil 12'e göre çalışma konusuna uygun olarak hazırlanan tezlerin büyük bir kısmı (n=58, %54,3) gibi büyük bir kısmı CBS ve Uzaktan Algılama yöntemini kullanmıştır. Anket, mülakat, görüşme (n=4, %3,9), coğrafi gözlem (n=2, %1,9), diğer tezler çeşitli analizler başlığında toplanan 36 tez (%35), arşiv kayıtları incelemesi, homojenlik analizleri, dijital yükseklik modelleri, fenomenoloji, örnek olay, mülakat, korelasyon analizi, regresyon analizi, SPSS, tarama modeli gibi yöntemlerin kullanıldığı tezler diğer analizler başlığı altında ele alınmıştır. Bazı tezlerde ise (n=5, %4,9) yöntem konusu net olarak belirtilmemiştir.

Şekil 12: Konusu Coğrafya Olarak Kaydedilmiş Doğal Afetlere İlişkin Tezlerin Kullanıldığı Metotlara Göre Dağılımı

Son yıllarda CBS ve Uzaktan Algılama gibi teknolojilerden yararlanarak pek çok çalışmanın yapılmış olması teknolojinin coğrafya ve doğal afetler konularında oldukça yaygın şekilde kullanıldığını göstermektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Doğal afetler son yıllarda sıkça karşılaşılan ve sayısı giderek artan afetler grubudur. Yapılan lisansüstü tezler incelendiğinde, afetler konusuna ilişkin çok sayıda tez hazırlandığı görülmektedir. Bu tezlerin bir kısmı doğal afetler ile ilgilidir ve coğrafya başta olmak üzere pek çok anabilim dalında hazırlanmıştır.

Çalışmada, YÖK Ulusal Tez Merkezine doğal afetler konusunda yapılan, konu kısmına "Coğrafya" olarak kaydedilen 103 tez incelenmiştir. Bu incelemelere göre en çok hidrolojik afetlere yönelik (n=49, %47,57) tez yapılmıştır.

Hidrolojik afetlerden de en çok sel, taşkın ve heyelan alt başlıklarıyla ilgili tezlerin hazırlandığı görülmüştür. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nün hazırladığı raporda (2021) sel, fırtına, ekstrem sıcaklık, kuraklık, kırsal yangın ve heyelan sayılarında önceki dönemlere göre artış yaşandığı tespit edilmişti. Bu çalışmada da sel, taşkın, kuraklık ve kırsal yangınlarla ilgili tezlerin yoğunlaştığını tespit etmesi bu durumun paralelinde bir sonuç olmuştur. Dünya dışı doğal afetler grubunda ise konuya uygun herhangi bir teze rastlanılmamıştır. Bu alanın nispeten yeni ve az çalışılan bir alan olmasından kaynaklanmaktadır.

Konuyla ilgili tezlerin en çok 2022 yılında (n=20, %19,41) hazırlandığı tespit edilmiştir. Bu durum 2022 yılının doğal afetler açısından yoğun bir yıl olmasından kaynaklıdır. Çalışılan konuda hazırlanan tezlerin büyük bir kısmının (n=67, %65,05) erkek araştırmacılar tarafından yazılması dikkat çekici bir diğer sonuç olmuştur. Bu konunun daha çok erkek araştırmacıların dikkatini çektiğini göstermektedir.

Tezlerin neredeyse tamamının (n= 99, %96,1) Türkçe yazılması ve önemli bir kısmının (n=86, %83,5) yüksek lisans tezi olması da elde edilen sonuçlar arasındadır. Genel olarak lisansüstü öğrencileri arasında doktora öğrencilerinin sayısı, yüksek lisans öğrencilerinin sayısında daha azdır. Yapılan benzer çalışmalarda da doktora tez çalışmalarının yüksek lisans tez çalışmalarından daha az olduğu belirtilmiştir. Doktora programlarının akademik açıdan daha seçici olması, uzmanlaşma sağlaması, daha fazla emek gerektirmesi gibi zorluklardan kaynaklandığı belirtilmiştir Ayrıca doktora aşamasında öğrencilerin yabancı dil barajını geçememesi, sürekli bir işe başlaması, evlenmesi veya çocuk sahibi olması gibi durumlar da doktora tez sayılarının az olmasında etkili olmaktadır (Yazıcı, 2020a, 2020b, 2022a).

Söz konusu çalışmalar genelde coğrafya bölümü ve coğrafya ile ilgili bölümlerin tezleri olduğu için enstitü olarak sosyal bilimler enstitüsünde (n=66, %64,1)

bir yoğunluk olduğu tespit edilmiştir. Bu alanla ilgili tezlerin Coğrafya ve Coğrafya ile ilgili anabilim dallarında, Afetler ile ilgili anabilim dallarında, Bilişim ve Mühendislikle ilgili ana bilim dallarında yapıldığı tespit edilmiştir. Bu anabilim dalları içinde Coğrafya Anabilim Dalı (n=81, %78,6) en çok konuyla ilgili çalışma yapan anabilim dalı olmuştur. Söz konusu tezlerin genelde profesör unvanlı akademisyenler (n=52, %47,3) tarafından yönetildiği ve tek danışmanlı (n=96, % 93,2) olarak hazırlandığı ulaşılan bir diğer bulgudur. İncelenen konuya ilişkin en çok tez İstanbul Üniversitesi bünyesinde (n= 14, %13,6) hazırlanmıştır. Araştırma konusuna uygun şekilde yapılan tezlerde en çok CBS ve Uzaktan Algılama yöntemleri (n=58, %54,3) kullanılmıştır. Bu da konudaki lisansüstü tezlerde teknoloji ve yeni yöntemlerin yaygın bir şekilde yararlanıldığını göstermektedir.

İncelenen bu lisansüstü tezler değerlendirildiğinde, sunulabilecek öneriler şunlardır;

- Doğal afetlerin çok yaşandığı bir ülke olan Türkiye'de afetler ve doğal afetlere ilişkin akademik çalışmalar artırılması,
- Ülkede farkındalık oluşturma açısından müfredatlara, özellikle Eğitim fakültelerindeki müfredatlara afetler ve doğal afetlere yönelik derslere yer verilmesi,
- Öğrencilerin küçük yaşlardan itibaren afetler ve doğal afetler konusunda bilinçlendirilmesi bu tür çalışmaların yaygınlaşarak davranış haline getirilmesi fayda sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Ateş, N. B. (2024). Post-Truth üzerine YÖK tez veri tabanında yer alan lisansüstü tezler bağlamında bibliyometrik bir analiz. *Erciyes İletişim Dergisi,* 11(1), 305-323 https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.

Bogdan, R. C. & Biklen, S. K. (2007). *Qualitative research for education: An introduction to theory and methods*, Fifth Edition. Boston, MA: Pearson Education Inc. Allyn & Bacon.

Çağlar, Maviş, A.N., Filiz, Ş.H. (2024), Meta-sentez aracılığıyla Türkiye'de çevre okuryazarlığı konusunda yapılmış lisansüstü tezlerin analizi, *Sınırsız Eğitim ve Araştırma Dergisi,* Cilt: 9, Sayı:1, s. 79-106.

Çifçi, T. (2017). Türkiye'de coğrafya eğitimi alanında yapılan lisansüstü tezlerin (2006-2017) eğilimleri. *Journal of History Culture and Art Research,* 6(4), 864-887. doi:http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v6i4.1060.

D. Denyer and D. Tranfield, "Using qualitative research synthesis to build an actionable knowledge base," *Management Decision,* Vol. 44, No. 2, 2006, pp. 214-227. doi:10.1108/00251740610650201

EM-DAT Documentation. Erişim adresi: https://doc.emdat.be/#td-block-1

Gezer, E., Dikmenli, Y. (2020), Türkiye'de depremle ilgili eğitim alanına yönelik lisansüstü tez çalışmalarının analizi: bir içerik analizi, *Ahi Bilge Eğitim Dergisi (ABED),* Cilt:1, Sayı:1, s. 33-55.

Kan, M.O. (2017), Türkiye'de akademik yazma alanında yapılan lisansüstü tezler, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,* Cilt:6, Sayı: 2, s. 1037-1048.

Karagel, H. (2020). Türkiye'de coğrafyacıların sağlık coğrafyası çalışmaları üzerine bibliyotektik bir analiz. *Turkish Studies- Social*, *15*(8), 3585-3610. https://dx.doi.org/10.47356/TurkishStudies.46311.

Kaya, M.F. (2013), Coğrafya eğitiminde yönelimler: 2012 yılına kadar yapılan lisansüstü tezler üzerine bir meta-analiz çalışması, *Marmara Coğrafya Dergisi,* Sayı: 27, s. 282-313.

Kayaardı, F., Bozyiğit, R. (2023), Türkiye'de coğrafya eğitimi alanında nitel yöntemle yürütülen lisansüstü tezlerin analizi (2017-2023), *Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ereğli Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5/2, s. 403-425.

Kozak, Nazmi (2000), "Türkiye' de akademik turizm literatürünün gelişim süreci üzerine bir inceleme", *DAÜ: Turizm Araştırmaları Dergisi,* Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 15-55.

MGM. (2020). 2019 Yılı meteorolojik afetler değerlendirmesi. T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Meteoroloji Genel Müdürlüğü. Erişim Tarihi: 7 Eylül 2024, https://mgm.gov.tr/FILES/genel/raporlar/2020MeteorolojikAfetlerDegerlendirmesi.pdf

Pritchard, A. (1969) Statistical Bibliography or Bibliometrics. *Journal of Documentation*, 25, 348-349.

Sökmen, C. & Özkanlı, O. (2018). Gastronomi turizmi alan yazının gelişimi: Journal of Tourism and Gastronomy Studies Dergisinde yayımlanan makaleler üzerine bir inceleme. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*. 6(2), 99-127.

Şardağ, A. (2016), Türkiye'de Coğrafya Alanında Turizm ile İlgili Yapılan Lisansüstü Tezler Üzerine Bir İçerik Analizi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Taş, B. (2019), Lisansüstü Tezlerde Türkiye'nin Kırsal Yerleşmeleri, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* Cilt: 17, Sayı: 34, s. 695-725.

Topçu, T. Ataoğlu, A. (2023), Türkiye'de afet yönetimi ile ilgili yapılmış olan lisansüstü tezlerin bibliyometrik Analizi, *Afet ve Risk Dergisi*, 6 (4), 1388-1400, DOI: 10.35341/afet.1301195.

Ulusal Tez Merkezi. Erişim adresi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Ulusal_Tez_Merkezi

Uzun, Varnacı, F. (2018), Beşeri ve iktisadi coğrafya alanında yapılan lisansüstü tezlerin değerlendirilmesi: 2008-2017, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 16, s. 253-281.

Yazıcı, Ö. (2020 a), Physical geography education: the postgraduate research trends in Turkey, *Review of International Geographical Education (RIGEO),* 10 (2), p.205- 245.

Yazıcı, Ö. (2020b), Examination of postgraduate theses on teaching of climate subjects in Turkey, Krystev, V., Dinu, M.S., Efe, R., Atasoy, E. (Ed.), Advances in Social Sciences Research, içinde (308-342 ss). Sofia: Bulgaria, St. Kliment Orhidski University Press. ISBN 978-954-07-5048-4

Yazıcı, Ö. (2022 a), Türkiye'de Lisansüstü Araştırma Eğilimleri: Hayvan Göçleri, International Paris Conference on Social Sciences, VII, July, 6-7, Paris.

Yazıcı, Ö. (2022 b), Jeomorfometrinin Kullanıldığı Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi, Özomay, Z., İnan, U. (Ed.), *Sosyal & Beşeri Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler – 1* içinde Bölüm 19 (361- 380), Ankara: Gece Kitaplığı, ISBN: 978-625-430-550-4

Yozgat, U., Kartaltepe, N. (2009), Ulusal yönetim ve organizasyon kongre kitaplarında yer alan bildirilerin bibliyometrik profili: Örgüt teorisi ve örgütsel davranış bildirileri üzerine bir araştırma, *Eskişehir Osmangazi University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 4 (1), p. 149-165).

Teşekkür: Bu çalışma, VI. Coğrafya Eğitimi Kongresi'nde (19-22 Eylül 2024, İstanbul) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Tagallüp Nazariyesi, Umran İlmi ve Asabiye Kavramları Ekseninde İbni Haldun'da İnsan, Toplum ve Şehir

Murat Genç[1] & Sevda Aktoklu[2]

1 Dr. Murat GENÇ (ORCID.: 0000-0003-0335-0762)
[2] Öğr. Gör. Sevda AKTOKLU, Avrasya Üniversitesi (ORCID: 0000-0002-9051-1394)

1. Giriş

Şehir ve medeniyetleri anlamaya yönelik arayışlar, toplumların geçmişini inceleyen çalışmalarda tarih bilimiyle kol kola ilerlemiş ve bugüne ilişkin pek çok konunun anlaşılmasına katkı sunmuştur. Batılı entelektüel cephede disiplinler arası yaklaşımla şehre dair nitelikli çalışmaların oldukça geniş hacim kapladığı görülürken, Batı dışı coğrafyada bu tip çalışmalara çok nadiren rastlanmaktadır. Sosyoloji, tarih ve coğrafya gibi bilim dallarının katkılarıyla şekillenen bu teoriler, şehri Antik Yunan'dan günümüze bir kronoloji içinde ele almakta ve genellikle coğrafi, ekonomik ve siyasal faktörlerle ilişkilendirmektedir. Coğrafi etkenler kapsamında deniz, nehir ve dağ gibi fiziki manialarla iklim şartları yer alırken, ekonomik unsurlar olarak tarım, sanayi ve ticaret gibi üretim ilişkilerine yer verilmektedir. Siyasal faktörlerle kastedilen ile devletlerin iç ve dış dinamikleri ile güç ilişkileri kayıt altına alınarak değerlendirilmektedir. Ancak bu çalışmalarda ağırlıklı olarak Sosyalist ve Marksist düşüncelerin yer alması, şehir ve medeniyet çalışmalarında İbni Haldun gibi farklı düşünürlere de yer açmak gerekliliğini ortaya koymaktadır. Çünkü İbni Haldun, zaman ve mekân sınırlarını aşan çalışmalarıyla sadece kendi çağına değil, sonraki yüzyıllara da ışık tutmuş önemli bir fikir insanıdır. Kitab'ul-İber isimli yapıtı ve bilhassa da bu yapıtın ilk iki cildini oluşturan Mukaddime, şehirlerin toplumsal, ekonomik ve siyasal yönlerini analiz etmede önemli bir kaynak olarak literatürdeki yerini almıştır. Hastalık ve salgının kol gezdiği, savaşların tüm yıkıcılığıyla hüküm sürdüğü bir çağda, bilime katkı yapacak ilim yuvalarının, güvenlik eksikliği nedeniyle yaşamını sürdüremeyeceği ve dolayısıyla bilim hayatının üretkenliği adına bir beklentide bulunulamayacağı, İbni Haldun'un eserini yazdığı dönem için oldukça makul bir düşünce olarak kayda geçmektedir. Ancak tüm bu olumsuz şartlara tezat biçimde ortaya koyduğu eserler sayesinde İbni Haldun, tarih biliminin kurucuları arasında zikredilmesi yanında, sosyoloji, siyaset ve iktisat bilimlerinin öncülerinden kabul edilmektedir.

2. İbni Haldun Düşüncesinde İnsan ve Toplum

Devletlerin varlık sebebini insan yaşamının varoluşuyla ilişkilendiren İbni Haldun, tanrısal ve doğal düzen yaklaşımını reddederek Hobbes, Locke, Rousseau, Montesquie ve Kant'a uzanan insan eksenli devlet anlayışına öncülük etmiştir (Coşkun ve Cankatar, 2018, 88-89).

İbni Haldun'a göre toplumsal yaşamın sürdürebilirliği temin eden insan, Locke'un kendisinden yüzyıllar sonra meşhur ettiği bir kavram olan tabula rasa

benzetmesinde olduğu gibi boş bir zihin ile yerküreye gelmektedir. Akabinde insan kendisine bahşedilen akıl ve öğrenme yetisi sayesinde yaşamı anlamlandıracak olgunluğa ulaşır. Bu anlam arayışında ihtiyaç duyduğu kavrayış setini temyizi akıl sayesinde, toplumsal ilişkiler geliştirmede yararlandığı fikir setini tecrübi akıl ile algısını aşan konularda ihtiyaç duyduğu anlamlandırmayı da kendisine bahşedilen nazari akıl sayesinde yapmaktadır (İbni Haldun, age: 765-767).

İbni Haldun'a göre toplumun temelini oluşturan bireylerden sonraki en önemli unsur ailedir. Üç tür aile sınıflandırması ortaya koyan yazara göre bunların ilki, birbirine soy ya da kan bağıyla bağlı olan bedevi ailedir. Diğer aile türleriyle kıyaslandığında gerçek aile yakıştırmasına en uygun düşen bu aile çeşidinde aile bağları en gerçekçi ve güçlü haliyle bulunur. Çalışmanın ilerleyen bölümünde detaylı şekilde yer verilen asabiyeye kaynaklık eden aile türü de asıl itibarla bedevi aile türüdür. Bu noktada yaşamın bedevi umranda daha zorlu koşullarda gerçekleşmesi, bedevi aileyi birbirine kenetleyen en önemli unsurdur. Diğer yandan ikinci aile türü olan şehirli aile ise yaşamanı kentlerde devam ettirmeleri nedeniyle bedevi umrandakinden farklıdır. Zira birbirine kenetlenme ihtiyacı hissetmediği gibi güvenliğini bile kendisi gerçekleştirmeyen şehirli aile, güç bakımından bedevi aileye kıyasla daha zayıftır. Şehirli ailedeki asabiyenin bedevi umrandaki aile ile karşılaştırıldığında daha zayıf oluşu, bu tür ailelerin İbni Haldun tarafından "mecazi aile" olarak tanımlanmasına yol açmıştır. Sözleşmeler yoluyla meydana gelen üçüncü tür aileler ise aralarında kan bağı bulunan ailelerden de güçsüzdür. Ancak suni akrabalık bağları ne kadar uzun süredir devam ediyorsa oluşan geniş ailenin bağlılığı ve asabiyenin kuvveti o denli artacaktır. (İbni Haldun 2009: 341'den aktaran Çiçek, 2023: 328).

Bu noktada İbni Haldun'un için çok önemli bir diğer kavram olan asabiye kavramına ilişkin daha detaylı bilgi vermek yerinde olacaktır. Asabiye kavramı "tutmak, bağlı olmak" anlamına gelen "asabe" kökünden gelmektedir. Çok farklı tanım ve bu tanımlar kadar farklı kullanımı bulunan kavram hakkında düşüncelerini ifade eden Hassan'a göre "kimileri onu en güzel karşılayacak kavramın halk ruhu, kimileri coşku, kimileri başarı güdüsü, kimileri aşk, kimileri kendiliğindenlik, kimileri ihtiras, kimileri tasdik, kimileri eyleme geçiren sinerjik güç, kimileri manevi ekoloji, kimileri kolektif aksiyon gücü, kimileri ise milliyetçiliktir" (Hassan, 1998: 4). İbni Haldun'a göre asabiye kavramı o kadar önemlidir ki devleti meydana getiren ve devamını sağlayan kurucu öğe bu kavramda gizlidir. Çünkü asabiyenin gerektirdiği şekilde dayanışma ve ortak ruha sahip toplumlar daha uzun ömürlüdür.

"Asabiyenin yüksek olduğu tabiat ve ortamlarda gelişme, canlılık, yaşama sevinci, teşebbüs azmi ve gayreti, yüksek düzeyde dinamizm, sabır ve sebat ve başarı

tutkusu gözlemlenirken; onun zayıfladığı, yabancılaşmanın kol gezdiği ve derinleştiği ortamlarda ise durağanlık, yeknesaklık, atalet, yılgınlık, heyecansızlık, bencillik, gerileme, kinizm ve anomi yaygınlaşmaktadır. İşte gerek tarihin ve gerekse umranın temel yasasını bu teşkil etmektedir. Güçlü asabiye her türlü gelişmenin, asabiyenin yokluğu ya da diğer bir ifadeyle yabancılaşma ise her türlü kriz ve çöküşün gerçek nedenidir, çünkü asabiye özdür; şahsiyet, kültür ve medeniyet ise surettir" (Nişancı, 2005: 6).

İbni Haldun literatüründe merkezi öneme sahip asabiye kavramının iki türü ile karşılaşılmaktadır. "İlki nesep asabiyesidir ki kan bağı ve hısımlık bağlarıdır. Diğeri olan sebep asabiyesi ise ikincil bağlarla bağlanan daha çok bilinç ürünü olan tutku ve bağlılıkları içeren maşeri, soyut ve tinsel kuvvettir" (Fındıkoğlu ve Ülken, 1940: 62). İbni Haldun'a göre devlet yönetimi asabiye maliki bir grubun tekelinde bulunur ve bunun sahipliği ancak kuvvet ve galebeyle mümkündür. Bu nedenle başkan olmaya namzet kişi diğerlerinden daha güçlü ve nüfuz sahibi olmalıdır. Çünkü devlet başkanı, devletin problemlerini çözmekle ve gelebilecek tehlikeleri bertaraf etmekle mükellef kişidir. Bu kişi kendi toplumuna ilgi göstermeli ve adil davranmalıdır. Aksi takdirde koltuğunu koruması mümkün değildir.

İbni Haldun'a göre toplumsal bir varlık olan insanın içinde bulunduğu toplumsal yaşam türlerinin birbirinden farklı olmasının sebebi, insanların hayatlarını idame ettirmek için geçimlerini sağladıkları yöntemlerin birbirinden farklı olmasıdır. Bedevi ve hadari olmak üzere iki grup şeklinde yaptığı bu ayrışma, O'na göre kaçınılmaz ve tabii bir durumdur ki İbni Haldun bu durumu "umran" ilmi ile açıklamaktadır.

> "Kelime olarak mamurluk, imar etme, şenlendirme, abad ve bayındır olma, gelişme anlamlarına gelen umran, sınırları bütün sosyal faaliyetleri kapsayan kurumları, geçmişi ve hali içine alan bir ilim dalıdır. Yani bu ilmin konusu, toplumların yaşayışı ve bu yaşayışı etkileyen her tür olaydır. İbni Haldun'un kavramlarıyla bunlar, bedevilik, şehirleşme (hadarilik), aile ve kabile dayanışması (asabiye), devletlerin ve hanedanların kuruluşuna yol açan sosyal farklılaşmalar, insanların hayatlarını kazanmak için giriştikleri faaliyetler (meslekler, zanaatlar), ilimler, güzel sanatlar ve diğer toplumsal yaşam şekilleridir" (Meriç, 1972: 271).

Umran ilminin odağına insanı ve insanların birbiriyle etkileşiminden oluşan sosyal ilişkileri yerleştiren İbni Haldun, umranın içeriğine örgütlü toplum başta olmak üzere müşterek yaşamla serpilen kurumları yerleştirmektedir. Dolayısıyla İbni Haldun açısından umran, sosyal yaşamın kendisi olduğu kadar medeniyetin

de temel belirleyicisidir. Umran ilmi, teritoryal bir alanda iskân edilen insan topluluğunun, ekonomik ilişkilerini de kapsamaktadır (Ergül, 2021: 54). Umranı oluşturan kavramlardan ilki olan bedevilik, şehirlerden önce de var olan, genellikle dağ, çöl gibi geniş ve açık alanlarda yaşayan insanların oluşturduğu topluluktur. "Bedeviler geçimlerini ziraat ve hayvancılıkla sağlayanlar olarak mecburen badiyelere (çöl-bedevilik hayatına) yönelirler. Çünkü ekebilecekleri ve hayvanlarını otlatabilecekleri geniş alanları kentlerde değil ancak badiyelerde bulabilir". Bu özellikleri sebebiyle İbni Haldun "herhangi bir şehir halkının geçmişine göz atmak, bedeviliğin şehirlerin temeli olduğu ve onlardan daha önce geldiği gerçeğini teyit etmek için yeterli olacaktır" (İbni Haldun, age: 157) der.

O'na göre insan ne zamanki ekonomik olarak belli bir seviyenin üzerine çıkar ve ihtiyacından fazlasını üretir, o zaman şehre meyletmeye başlar. Oysaki şehirde yaşayan için çöle dönmesini gerektirecek fakirleşme gibi zorunlu bir hal ortaya çıkmadıkça çöle dönme gereksinimi hissetmez. İbni Haldun bu durumu "geçimlerini bu badiyeden sürdürenlerin durumları düzelir ve zaruri ihtiyaçlarının üzerinde bir bolluğa ve refah seviyesine ulaşırlarsa bu durum onları yerleşik düzene geçmeye, kentsel hayatın özellikleri olan beslenmede, giyim kuşamda daha iyisini elde etmek için yardımlaşmaya, geniş evlerde oturmaya ve şehir ve kentler oluşturmaya yöneltir" (İbni Haldun, age: 158) diyerek açıklamaktadır.

3. İbni Haldun'da Şehir ve Yönetim

İbni Haldun, kendisinden önce kurgulanan siyasal ütopyacı filozofların devlete ilişkin görüşlerini reddeder. Zira bu tarz kurgusal tasarımları gerçek yaşamın doğasında görmek mümkün değildir. Bunun yerine Mukaddime'nin muhtelif bölümlerinde doğrudan olmasa da birbirinden farklı beş yönetim biçimini tasnif eder. Bu biçimler, riyaset (reislik), doğal mülk, siyasal mülk (akli siyaset), dini siyaset (hilafet) ve siyaseti medeniyedir (ütopik siyaset). İbni Haldun'a göre farklı zaman dilimlerinde ve farklı koşullar altında ortaya çıkıp, sonra koşullar değiştiği için yok olan bu sistemlerin ilk üç tanesi toplum yararını önceliediği için insan tabiatına daha uygun düşmektedir. Diğer ikisi ise yöneticinin faydasını maksimize eden ve muhtemelen tiranlığa kadar sürüklenme riski olan yöntemlerdir. İbni Haldun tasnifindeki sistemlerin ilki olan riyaset (reislik) bedevi umrana, diğer ikisi olan doğal mülk ve siyasal mülk (akli siyaset) ise hadari umrana daha uygundur. Toplumlar arası farklılıkların belirleyici olduğu bu sistemlerden riyaset bedevilikten hadariliğe geçişle birlikte yerini doğal mülke, doğal mülk ise yerini akli siyasete bırakacaktır. İbni Haldun, devletin ortaya çıkışını da bedevi topluluklarla başlatmaktadır. Zaman içerisinde devlet formuna dönüşme becerisi gösteren ilkel toplulukların riyaseti, beylik ya da şeflik tarzı bir kılavuzluk sergi-

ler. Kabile ya da klanın başındaki bey veya reis, toplum içinde iktidar sahibi olmakla birlikte, buyruğunu baskı yoluyla hiyerarşik biçimde ve zor kullanarak uygulama yoluna gitmez. Bu tarz daha çok eşitler arası birincilik şeklinde ifade edilebilir. Bu yetkide topluma önderlik eden kişi, İslam'ın da arzu ettiği şekilde istişare yoluyla karar alır ve ortak akılla yönetir. Bu noktada akla gelebilecek ilk soru Hz. Peygamber'in önderliğini yaptığı İslami yönetim biçiminin neden bu beş yönetim biçimi arasında yer almadığıdır. Kılınç bu soruya İbni Haldun perspektifinden cevap verir. Buna göre Hz. Peygamber, kendisine vahiyle gelen ve vahiy ekseninde kurduğu sistem bir başkası tarafından idare edilemeyecek kadar eşsiz bir liderlik sergilemiştir. O döneme benzer koşullar, yaşamın hiçbir zaman diliminde tekrar edemeyeceğinden ve Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi bir sistem, otorite ve liderlik hiçbir zaman sergilenemeyeceğinden bu tarz bir yönetsel anlayış İbni Haldun'un öne sürdüğü beş sistem arasında yer almaz (Kılınç, 2022: 317-318).

İbni Haldun'a göre şehir, bedevi hayat ile ortaya konan üründen artanla lükse meyletmenin, yüksek, geniş ve süslü binalar inşa etmenin ve şatafatlı giyeceklere alışmak gibi çölde yaşayanlara kıyasla son derece yüksek konfor ve zaruri ihtiyaçların üzerindeki kazanç ve tehlikelere karşı birlik oluşturmanın bir sonucu olarak çöl hayatının ağırlık ve zorluklarından kurtulmak üzere bedevilikten evirilen bir aşamadır. Bu aşamaya geçişin ya da diğer bir tabirle yeni bir şehir kurma çabasının (yakın coğrafyada bir şehir bulunmuyorsa) altında iki neden yatabileceğini öne sürer. Bunların ilkine göre insanlar umranlarını tamamlayıp, çöl hayatının ağırlık ve zorluklarından kurtulduğunda yeni şehirler kurmak ister. İkincisine göre de kendi asabiyelerinden olup kendilerine itaat etmeyenleri kontrol altına almak, insanları yeni şehirler kurmaya yönelten motivasyondur (İbni Haldun, age: 163).

Arzu edilen refah ve bolluğa ulaşmış, artık huzurlu bir yaşamı tercih eden toplumların istikrar yeri olarak tanımlanan İbni Haldun tasavvurunda şehir, güvenliği kolayca sağlanabilecek, düşmanlarca ulaşımı zor ve korunaklı surlarla çevrili olmalıdır. Zira surlar hem toplu yaşama uygun ve kontrolü kolay yerlerdir hem de şehri zapt etmek isteyenlere karşı caydırıcılık sunmaktadır. Şehirler açısından bir başka hayati konu, şehrin coğrafi konumudur. Çünkü iyi bir coğrafyada seçilecek şehir, hava koşulları, su kaynakları, tarım ve hayvancılık yapılarak yiyecek ihtiyacının giderilmesi ve ekilebilir alanların bolluğu bakımından hayatidir. Şehrin su ihtiyacının karşılanması için şehrin konumlandığı yerin su kaynaklarına yakınlığı da önemlidir çünkü su, insanın en zaruri ihtiyacıdır. Şehrin etrafında tarım yapılabilecek alanlar yanında otlak, mera ve ormanların bulunması, şehrin

beslenmesi, hayvancılığın yapılabilmesi, yakacak ihtiyacı ile şehirleri geliştirmede kullanılmak üzere bina yapımında ihtiyaç duyulan tahtanın elde edilmesi açılarından değerlidir. Şehrin yeri bu saydığımız ihtiyaçların karşılanabileceği yerlere yakın bir şekilde konumlandırılmazsa, insanlar büyük zorluk ve meşakkatlere katlanmak durumunda kalırlar. Diğer yandan şehirler kurulurken yukarıda sayılan ihtiyaçların hepsi doğal olarak aynı anda karşılanamayabilecektir. Böyle bir durumda ihtiyaçların önem sıralaması ne yönde olmalıdır? İbni Haldun'a göre bu sorunun cevabı, şehirde yaşayacak toplumun ihtiyaç önceliklerine ve mecburiyetlerine göre değişecektir. Burada üzerine görev düşen şehrin ileri gelenleri, en önemli ihtiyaç hangisi ise onu göz önüne alarak şehri kurarlar ancak bu belirlenimde esirgenecek dikkat, şehirleri ilerde harap ve yok olmaya en aday konumunu getirir ki bu da şehir yerinin seçimi ile şehrin ömrü arasındaki doğrudan ilişkiyi göz önüne serer (İbni Haldun, age: 210-214).

İbni Haldun tasavvurundaki şehirle ilgili verilecek kararlarda önemli bir diğer belirlenim noktası da şehre hâkim olan iklimdir. Zira iklimi mutedil olan kuşaklarda yaşayanlar, iklimin kendilerine sağladığı uygun şartlardan dolayı diğer insanlardan daha mükemmel duruma kavuşurlar. Bu insanların evleri, giyecekleri, yiyecekleri ve uğraştıkları sanatlar en münasip özelliktedir. Böylesi insanların taştan yüksek evler bina ettikleri, alet ve gereç icat etmede ileri düzeye ulaştıkları görülür. Diğer yandan ılıman şartlardan uzak iklimlerde yaşayanların ahlakları, ılıman iklimlere uzaklığı nispetinde yaban hayvanlarına yakın bir seyir izler. Gölet ya da bataklık yakınlarına kurulacak şehirler hastalıklara yol açar. Keza hava sirkülâsyonunun olmadığı, nemli ve rutubetli yerlerde yaşayan insanlar, kokudan rahatsız olur ve böyle şehirler veba, humma gibi hastalıklara davetiye çıkarır. Güneşi az alan soğuk yerlerde deriler beyazlaşır, saçlar sararır ve gözler mavileşir. Aksine, güneş ışınlarının bol ve direk geldiği, şiddetli hararete maruz kalan iklim kuşaklarındaki insanlar ise siyah olur. Ve siyah ırka mensup bu kimseler yaşadıkları sıcak kuşağın ve hararetin etkisiyle gevşeyerek eğlenceye düşkün bir tabiata sahip olurlar. Oysa soğuk iklimin hüküm sürdüğü yerlerde yaşayanlar daha hüzünlü ve işlerin hep sonunu düşünerek tedbir almaya çalışmaktadır (İbn Haldun, age: 267-269)

De Planhol'a göre İslam dini kent hayatını ön plana çıkarmaktadır (De Planhol, 1986: 399). Dinin daha kolay yaşandığı mekân olan şehirler, ilk kurulmaya başladıklarında hane sayı bakımında az ve yetersizdir. Bu şehirlerde yaşayan insanlar da nispeten kötü malzemelerden yapılmış binalarda ikamet eder. Şehir büyüyüp, içinde yaşayan insan sayısı arttıkça hem evleri inşa etmede ihtiyaç duyulan işgücü hem de kullanılan malzemenin kalitesi daha ileri seviyeye taşınır. Ya

da tam tersi olur. Nüfus azalır, meslek erbapları ve ustalık geriler, işgücü ve istihdam azalır ve buna bağlı olarak gerekli malzemeler artık bulunmaz hale gelir. İbni Haldun refah seviyesi ve çarşıların canlılığı açısından şehirleri birbirleri ile karşılaştırırken, nüfus oranlarını da göz önüne alır. Çünkü kalabalık olan şehirler, sanayi, ekonomi, mimari başta olmak üzere birçok alanda daha gelişmiş ve üstün durumdadır. Öyle ki nüfusun çok oluşu, şehirlerde sebze, meyve ve diğer gıda ürün arzının yüksek olması sebebiyle, çarşı pazar fiyatlarını bile belirler hale gelir. "Eğer bir şehir geniş ve büyük, nüfusu da çok olursa, gıda gibi zaruri ihtiyaçların fiyatları ucuzlar, katık olacak şeyler, meyveler ve bunlar gibi tamamlayıcı maddelerin fiyatları ise yükselir. Eğer şehrin nüfusu az olursa durum tersine döner" (İbni Haldun, age: 498).

İbni Haldun anlayışında şehirlerin nasıl el değiştirdiği sorusunun cevabı ise tagallüp nazariyesinde gizlidir. Çünkü şehirde yaşayan insanlar, elde etmeye ve tatmaya alışageldikleri dünya nimetlerine olan aşırı düşkünlüklerinden ve nefislerini tatmin etmeye uğraştıklarından, kendileri kadar lükse bulaşmamış bedevilere oranla zayıf durumdadırlar. Surlarla korumalı hale getirilmiş şehir yaşamının bolluk içindeki rahat ve lüks hali, onları can ve mal güvenliklerini hiçbir endişe duymadan başkalarına devretmelerini mümkün kılar. Bunun aksine bedeviler ise lüks yaşamın zayıflatıcı etkisinden ve kendini güvende hissedecekleri surlardan çok uzakta yalnız başlarına yaşarlar. Bu uzaklık, kendilerini ve aile efradını koruma sorumluluğunu bizzat yerine getirme ve bu nedenle sürekli tetikte, cesur ve güçlü olmak zorunluluğunu doğurur. Bu sebeple İbni Haldun'a göre bedeviler, şehirlilere üstün ve galip olmaya daha muktedirlerdir. "Toplumların galip gelmesi ve üstünlük sağlaması (tagallüp), cesaret, yiğitlik ve gözü karalık sayesinde olduğuna göre, sayıları ve güçleri birbirine yakın olan toplumlardan bedevilik, ilkellik ve yabanilikte en ileri noktada olanların galibiyete en yakın olacakları açıktır" (İbni Haldun, age: 187). Birbirine bağlı ve kenetlenmiş bir topluluk olarak bedeviler şehirli rakiplerine karşı galip gelirler ve ellerindeki her şeyi alırlar. Fakat bu bedevi kabileler de zamanla rahat, konfor ve lükse düşkün hale gelerek cesaret, fedakârlık, yiğitlik, gözü karalık, hırçınlık gibi değerlerini kaybederler. Akabinde onlar da tıpkı kendileri gibi asabiyesi kendilerinden daha kuvvetli başka bir toplum tarafından yer değiştirilirler. Nihai olarak asabiyesi zayıf olan şehirleri yıkan güçlü asabiye sahipleri de gelecekte kaçınılmaz olarak aynı sonu paylaşarak yıkılırlar. Tagallüp nazariyesindeki bu döngü, bugün bilhassa Ortadoğu gibi coğrafyalardaki güç değişimlerinin izini takip etmede önemli bir dayanak noktası sunmaktadır (İbni Haldun, age: 188-190).

Öztürk'e göre asabiyenin örgütlenme şekli, asabiye mülk ilişki yanında güç mücadelelerinin ürünüdür. Buna göre birbirinden farklı asabiyeler arasından diğerlerinden daha kuvvetli asabiyeye sahip olan iktidarı ele geçirerek diğerlerini kendisine boyun eğmeğe iter. Bu arada asabiyenin güçlü olması, dayanışma ve yakınlık duygusunun kuvvetiyle doğrudan orantılıdır. Kendisinden daha güçlü bir asabiyenin ortaya çıkmasıyla birlikte mevcut asabiye yerini güçlü olana bırakır (Öztürk, 2016: 68). İbni Haldun'un şehre bakışından bahsederken değinmeden geçemeyeceğimiz bir diğer husus da şehir ve devlet arasındaki ilişkisidir. İbni Haldun'a göre içtimai hayat üç safhadan meydana gelir. Bu safhaların ilki yukarıda kısaca değinilen bedevilik yaşantısıdır. Bunun tekâmülü olan ikinci aşama ise devlet olma halidir. Nihayetinde şehirleşme üçüncü ve son aşamayı oluşturur. Burada dikkatlerden çakmayacağı üzere şehirler devleti değil, devlet şehirleri doğurur. Dolayısıyla İbni Haldun'a göre devlet olmaz ise şehirden de söz edilemez (İbni Haldun, age: 201-203).

İbni Haldun'a göre her devlet doğar, büyür, gelişir ve akabinde yıkılır. Tüm bu süreç son derece doğal ve doğal olduğu kadar kaçınılmazdır. Buna göre bir devletin doğum aşaması asabiyesi güçlü olan bir grubun askeri bir üstünlük kurmasıyla yani galebe çalmasıyla başlar. Kurulan devletin yönetimine aday olan kişi de yine güç ve üstünlük sahibi olmalıdır. İktidarı ele geçiren kişi devletin refahını artırmak için çabalar. Akabindeki süreçte yönetsel istikrarın sağlanması bağlamında elde edilen refah ve zenginlik korunmaya çalışılır. Bu süreç yeni bakış açılarının kazandırılamadığı, geçmişin tekrarı ya da taklidi olan süreçtir. Akabinde kaçınılmaz son olan çöküş dönemi başlar. İktidar sahiplerinin iktisadi ve içtimai konularda keyfi uygulamaları ile birlikte devlet gün geçtikçe kan kaybeder ve sonunda yıkılır. İbni Haldun'a göre devletlerden sonraki aşama olarak ortaya çıkan şehirler de devletler gibi fanidir. Tıpkı diğer organizmalar gibi doğarlar, yaşarlar ve nihayetinde ölürler. Anarşi, kaos, otoriterlik, ekonomi ve ahlak konuları başta olmak üzere yapılan çok sayıda hata yüzünden saygı ve gönüllü birliktelik tahrip olarak toplumun sadakat duygusu sona ermekte ve kaçınılmaz olarak şehirler yıkılabilmektedir. "Bir şehir, onu planlayıp kuranın bakış açısına, bulunduğu yerdeki iklim ve coğrafi şartların gereklerine göre kurulup tamamlandıktan sonra içinde yer aldığı devletin ömrü, o şehrin de ömrünü oluşturur. Eğer devletin ömrü kısa olursa devletin sonra ermesiyle şehirde de hayat durur, umran geriler ve şehir harap olur" (İbni Haldun, age: 463-469). Bunun yanında tarihte kurulan devletlerin gelişme ve yıkılmasına neden olan faktörlerin anlaşılması için o devletin iktisadi faaliyetleri incelenmelidir. Siyasi istikrar devletlerin ekonomileri üzerinde önemli bir faktördür. Mevcut devletlerin siyasi çizgileri ile iktisadi

çizgileri birbirini teyit eder nitelikte olmalıdır. Siyasi çatışmaların yaşandığı dönemlerin ilk olumsuz yansıması iktisadi faaliyetler üzerinde olmuştur (Özkılıç, 2007: 6).

İbni Haldun'a göre umran teorisi denen toplum ve medeniyet tasavvurunun temelinde ihtiyaç olgusu yer alır. İster hadari ister bedevi olsun tüm uygarlıklar ihtiyaç düzeylerine göre bir yöneliş takip ederler. Başlangıçta yeme içme, giyim ve barınacak yer gibi ihtiyaçların giderilmesi sonrasında güvenlik ve kendini ait hissetme, ilişki kurma, dayanışma gibi yaşamın diğer rutin gereksinimleri gelir ki bu gereksinimlerin karşılanması ile toplum bedevi umrandan hadari umrana geçerler. Bir medeniyetin inşası ya da çöküşü, toplumların ekonomik, siyasi ve dini ihtiyaçlarının karşılanması ile doğru orantılıdır. Öyle ki devletler kendilerini inşa ederken elde ettikleri güzel sanatlar ile bilim ve teknikteki müspet kazanımlarını yıkılış sürecinde kaybedebilirler. Bunun devamında günlük yaşamda ihtiyaç duyulan değerler kaybedilir. Sonunda da insan güruhunu toplum yapan akıl, mal, hayat, nesil ve din yitirilerek yaşamsal değerler ortadan kalkar (Pekcan, 2003: 532).

Belge de benzer şekilde insanların toplumsal yaşam inşa etmelerinin temelinde ekonomik gereksinimlerin başat bir rolü olduğunu ifade eder. Zira İbni Haldun'a göre birey, çevresiyle ilişki kuran sosyal bir karaktere sahiptir ve ihtiyaç duyduğu tüm maddeleri kendi başına temin etmesi mümkün değildir. Bunun için diğerleriyle ilişki kurup iş bölümü yapması zaruridir. Bu iş bölümü, bir grubun tahıl üretip çiftçi olması, diğer bir grubun ağaç oyma işleri yaparak marangoz oluşu, bir diğer grubun da hayvan yetiştirmesi gibi örneklerle mümkündür. Bu sayede gereksinim duyulandan fazla üretim elde edilir ve toplumun diğer bireylerinin faydasına sunulur. Böylece de şehir ve umran zenginleşir. Hatta bu zenginlikten diğer şehirler bile fayda sağlar (Belge, 2018: 271). Öte yandan bu zenginleşme aynı zamanda o medeniyeti oluşturan insan sayısıyla doğru orantılıdır. Eğer toplumu oluşturan bireyler nüfus olarak az ise bundan umran ve onu teşkil eden toplumun ekonomisi olumsuz etkilenir. Hatta böyle toplumlarda yoksulluk baş gösterir. Zira nüfusun kıt olduğu yerlerde toplumun mal ve hizmet üretip tüketme potansiyeli daha kısıtlıdır. Bunun tersi durumunda yani ilgili toplumun nüfusu fazla ise orada üretkenlik ve iş bölümü artar, farklı sektörlerle hizmet alanları ortaya çıkar ve piyasa genişler (Onur, 2022: 46).

İbni Haldun muhayyilesindeki şehir yaşamı ve toplumsal ihtiyaçlar, o coğrafyada hayatlarını sürdüren insanları çeşitli meslekleri icra etmeye yönlendirir. Lakin bu bir anda olup bitmez. Çünkü mesleklerin arka planında yatan ihtiyacı doğuran fikirler, geniş bir zaman diliminde ve nice nesiller alan uzun bir süreçte

ortaya çıkmaktadır. Gerek ilgili mesleği doğuracak ihtiyacın hissedileceği coğrafya, gerekse bu mesleğin içinde yeşereceği evrimsel ortamın bulunmayışı, küçük şehirlerin bu alanda geri kalmasına yol açar. Çünkü küçük şehirler ancak zaruri ihtiyaçlardan kaynaklı basit zanaat tarzının hayatta kalabileceği yaşam alanlarıdır. Bedevilikten hadariliğe geçişle birlikte ihtiyaçlardaki çeşitlilik artacağından, düşünceden eyleme dönüşen farklılaşma ve mükemmellik derecesi kaçınılmaz şekilde artacaktır. Bu noktada meslekleri basit, karmaşık ve bileşik olarak üçe ayıran İbni Haldun'a göre bu ayrımı doğuran en belirleyici faktör ihtiyaçların karmaşıklığıdır. Zaruri ihtiyaçlara karşılık gelen zanaatlar basit zanaatlar olarak tanımlanırken, lüks ihtiyaçlara karşılık gelen zanaatlar ise farklı muhtevaların kullanıldığı bileşik zanaat olarak ifade edilmektedir (İbni Haldun, age: 627-634).

İbni Haldun'a göre İslam ekonomisi günümüz Batılı iktisadi sistemde olduğu gibi sermaye üzerinden değil emek üzerinden temellendirilmiştir. Yani emek, insan geçiminin ve üretiminin başlıca kaynağı olarak görülür. Dolayısıyla bir toplum, refahını artırmak ya da gelirlerini çoğaltarak zenginleşmek istiyorsa, iş bölümünü ve emeğini artırması gerekmektedir. Bu uğurda gayret gösterip çalışması son derece değerli bir çabadır (İbni Haldun, age: 761). Weiss de benzer şekilde İbni Haldun anlayışında bir medeniyetin sahip olduğu zenginlik ve refahın temelinde insan emeği olduğunu ileri sürer. Çalışmak ve emek sarfetmek insanın elde ettiği her şeyin asli unsurudur. Öyle ki emek sarfetmek yalnızca bireylerin değil, kentlerin ve medeniyetin de serpilmesine olanak sağlar (Weiss: 1995: 31-32).

İbni Haldun, meslekleri zaruri ihtiyaçlara dayanan basit (sade) ve lüks olmak üzere iki temel kategoriye ayırır. Basit zanaatlar, bireylerin temel yaşam gereksinimlerini karşılamaya yönelik faaliyetlerdir. Dokumacılık, marangozluk, demircilik gibi meslekler, bu zanaatlara örnek teşkil eder. İbn Haldun'a göre bunlar, toplumların erken gelişim evrelerinde ortaya çıkar ve doğrudan hayatta kalma motivasyonuyla ilişkilidir. Öğretimi ve aktarımı ileri düzey bilgi ve teknik beceri gerektirmediği için İbn Haldun bunları basit sanatlar ya da "eğitim açısından eksik" ve "aşağı derecede" olarak sınıflandırır. Ancak diğer yandan, toplumların ekonomik ve sosyal düzenlerinin temel yapı taşlarını oluşturan bu mesleklerin kritik bir öneme sahip olduğunu da unutmaz. Buna karşın karmaşık zanaatlar, zaruri ihtiyaçların ötesine geçerek bireylerin estetik, lüks ve entelektüel gereksinimlerini karşılamaya yönelik faaliyetleri kapsar. Bunlar daha gelişmiş bilgi birikimi, ileri teknik uzmanlık ve yüksek toplumsal refah düzeyi gerektirir. Müzik, şiir, kitap istinsahı ve ciltleme gibi alanlar, İbni Haldun'un karmaşık zanaatlar kategorisinde değerlendirdiği faaliyetlerdir. Karmaşık zanaatların gelişimi, toplumların ekonomik ve kültürel düzeylerindeki ilerlemelerine bağlıdır. Ayrıca, bunların oluşumu ve yaygınlaşması, bireylerin düşünsel derinlik kazanması ve

estetik anlayışlarının olgunlaşmasıyla mümkündür. Dahası İbni Haldun, zanaatların gelişimini, toplumların ekonomik, siyasal ve kültürel koşullarına bağlı bir süreç olarak ele almaktadır. Ona göre bu gelişim süreci zamana yayılır ve nesillerin birikimli katkısıyla ortaya çıkar. Özellikle karmaşık sanatların gelişimi, bilgi ve becerilerin "kuvveden fiile" dönüşmesi süreciyle yakından ilişkilidir. Bu bağlamda, küçük şehirlerde genellikle yalnızca basit sanatların varlık göstermesi, o bölgelerdeki toplumsal refah ve estetik taleplerin sınırlı olmasına bağlanabilir. Ancak toplumsal refah düzeyi yükseldiğinde ve adalet sağlanarak refah düzeyleri zanaatların gelişimine olanak sağladığında, karmaşık zanaatlar da gelişim gösterir (İbni Haldun, age: 710-722).

İbni Haldun düşüncesinde mesleklere ilişkin bir başka ayrım da geçime mahsus olanlar, düşünceye dair olanlar ve siyasete ilişkin olanlar şeklinde yapılan üçlü tasniftir. Geçime mahsus mesleklerden kasıt demircilik, dokumacılık, marangozluk, ipekçilik gibi uğraşlardır. İbni Haldun'un düşünsel eylemlerine mahsus olan zanaatlar olarak nitelendirdiği meslekler ise sahaflık, musiki, şiir, ilim talim etmek gibi uğraşlardır. Son tasnifte askerlik, şehir idaresi ve yöneticilik gibi uğraş alanları ise siyasete mahsus olan meslekler olarak ön plana çıkmaktadır (İbni Haldun, age 723-724).

Hadariyet ve onun getirisi olan şehir teşkilatlanmasındaki tekamülün bulunmadığı topluluklarda halkın sadece zaruri ihtiyaçları için kaygı duyacağını ifade eden İbni Haldun, kentleşmenin artmasıyla birlikte emek gücünün de arttığını, zaruri ihtiyaçların karşılanmasının ardından lüks tüketim ve sair başkaca ihtiyaçların ortaya çıkacağını öne sürmektedir. İnsanları sanat ve ilme sevk eden düşünce yapısının, insanın sanata olan ihtiyacının arka planını teşkil ettiği fikrini benimseyen İbni Haldun, bedevi toplumlarda gıda maddelerinin ve beslenmenin daha önemli olduğunu, dolayısıyla da zaruri ihtiyaçların, ilim ve sanattan çok önce geldiğini öne sürmektedir. Bu düşünceye göre nüfusun sayısal olarak az ve gelişmişlik bakımından geride olan toplumlar marangozluk, demircilik, kasaplık gibi zanaatları benimseyecektir zira bunlar temel ihtiyaçlara dayalı basit zanaatlardır. Bu zanaat kolları elbette diğer toplumlarda da vardır ancak henüz mükemmel hal almadığından başka safhalara geçiş için vasıta olmak durumundadır. Toplumların hadariyet seviyesi arttıkça lüks tüketime olan talebin artmasıyla birlikte kalite ve zarafet artacaktır. Dolayısıyla hadariyetin gelişimi sayesinde zanaat ve meslekler de daha gelişmiş bir forma kavuşacaktır (İbni Haldun, age 512-516).

İbni Haldun'a göre kişi emeğinin boşa harcanmasına razı olamaz. Çünkü emeği, insanın geçimini sağladığı en önemli araçtır. Buradan hareketle zanaatlar insanların yalnızca estetik tatmin duygusunu tatmin etmekle kalmayacak aynı zamanda temel bir kazanç aracı olacaktır. Kentsel yoğunluğun artmasıyla birlikte

çoğalan ihtiyaçlardan kaynaklı olarak insan, emeğiyle kendine fayda sağlayacak uğraşlara yönelecektir. Bu yönelimin istikameti, daha fazla getiri elde edeceği ve mümkünse revaçta olan bir meslek koluna olacaktır. Bir meslek koluna rağbet var ise onun gelişmesi, ilerlemesi mümkün olurken rağbet görmeyen ya da tatmin edici getirisi bulunmayan meslekler onu öğrenmeye istekli insanlar olmayacağından hareketle gelişim gösteremeyecektir (İbni Haldun, age: 555).

Diğer yandan İbn Haldun'a göre bazı meslekler vardır ki bunlar hem bedevi hem de hadari umran için önem arz etmektedir. İbni Haldun'un zaruri olarak gördüğü ve mesleklerin en eskisi olarak değerlendirdiği çiftçilik tam da böyle bir uğraştır. Çiftçilik özü itibariyle hiç de kolay bir uğraş değildir. Çünkü çiftçiler mahsulü önce ekmekte, sonra olgunlaşıncaya kadar sulayarak bakım yapmakta, nihayetinde de hasadını gerçekleştirerek insan yaşamının devamlılığı için en gerekli yiyecek olan ekmeği temin etmektedir. Bu nedenle buğday üretimini üstelenen çiftçiler çok önemli ve hatta şerefli görülen bir uğraş olarak İbni Haldun düşüncesinde merkezi bir konum elde etmektedir. Ancak bu noktada çiftçiliğin bedevi umrana has bir uğraş olarak görüldüğü de belirtilmelidir. Işık'a göre bedevi kavramının buradaki kullanımı ile kastedilen husus, çevresinin fiziksel koşullarına ayak uydurmayı başarmış, göçebe asabiyeden kaynaklı ünsiyetin kuvvetli olduğu fakat aynı zamanda toplum içinde güçlü bir hiyerarşinin tekamüle ermediği toplumlardır. Böylesi toplumların idaresi, katı bir hiyerarşinin olmaması nedeniyle devinimini toplum tarafından geliştirilen ortak değerlerden alır ve çoğunlukla liyakat unsurunu merkeze alarak özgür bir yaşam ortaya çıkmasını sağlar (Işık, 2022: 24).

İbni Haldun tarafından ele alınan konulardan biri de gastronomidir. Ona göre yeme içme doğrudan hastalıklarla ilişkilidir ve birçok hastalık fazla yemekten kaynaklanmaktadır. Sıhhat bulmanın en önemli yolu ise perhiz yapıp az yemek ve hareketli olmaktır. Hadari toplumlarda yaşayan insanların geçimleri bol, yiyecekleri çoktur. Bu insanlar yemek için herhangi bir zaman beklemeden, gün içinde çeşitli baharat ve terbiyelerle hazırladıkları et ve sebze yemeklerini, kanaat de göstermeden tüketirler. İhtiyacından fazla tüketen ve hareket etmeyen insanlar nedeniyle hadari toplumlarda hastalıklar daha çok görülür. Oysa bu hastalıklar bedevi toplumlarda görülmez. Çünkü gıdanın azlığı nedeniyle bedeviler az yiyip çok aç kalırlar. Hatta açlık haline o kadar alışmışlardır ki bu durum bedevi insanların adeta mizacı haline gelmiştir. Ayrıca bedevilerin tükettiği gıdalar daha sade ve basittir. İbni Haldun'a göre bedevilerin karmaşıklıktan uzak ve sade bir şekilde beslenmeleri, aldıkları gıdalarla beden yapıları arasında bir uygunluk oluşturur. Bedevilerin teneffüs ettikleri hava da hadarilere göre daha temizdir. Havanın temiz ve rutubetli olmaması, bedevi ruhlara neşe ve güç verir. Bu neşe ise harareti

önleyerek hazım üzerinde kolaylık sağlar. Ayrıca bedeviler hadarilere göre çok daha hareketli ve aktiftirler. Avlanmak ve günlük yaşamsal ihtiyaçlarını temin etmek için koşturmak onlar için adeta spor yerine geçer. (İbni Haldun, age: 74).

İbni Haldun'a göre insan, içinde yaşadığı fiziksel çevre ve şartların sonuçlarını rasyonel bir varlık olmanın doğası gereği düşünmek durumundadır. Bu sebeple nerede ikamet edeceğini, hangi şartlarda yaşayacağını ve nasıl bir konutta barınacağını bilmek ister. Çünkü insan için sıcaktan ya da soğuktan korunmak önemli olduğu gibi dış çevreden gelebilecek zararlardan emin olmak da önemlidir. Bu önem bizi, İbni Haldun düşüncesinde hadari umranın ilk ve en eski sanatlarından olan mimarlığa götürmektedir. İnsanların yaşadığı şehi çeşitlilik, şehirlerde yaşayan halkın inşa edeceği evin mimari özelliklerini belirleyen en temel etmendir. Bunun dışında aile yapısı, maddi durum ve sosyal statüye göre konutlar çeşitlilik göstermektedir. Büyük ve varlıklı ailelerin evleri daha incelikli düşünülmüş ve daha gösterişli şekilde yapılmıştır. Bu evlerde hizmetli olarak çalışan kişiler için ayrıca müştemilat yapılmaktadır. Yine bu evlerde çocuklarının ikamet etmesi için müstakil haneler inşa edilebilmekte, gıda maddelerini muhafaza etmek için kiler, ambar ve yeraltı depoları yapılmaktadır. İbn Haldun'a göre mimarinin gelişebilmesi, hükümdar ve hanedanların büyük şehirler kurmasıyla mümkün olabilmiştir. Çünkü hadari umranın gelişmesiyle birlikte mimariye ihtiyaç artmakta, ulu abideler yapılmaya ve yeni şehirler kurulmaya başlanmaktadır. Hükümdar ve hanedanların olduğu şehirlerde (hadari toplumlarında) binaların, planca mükemmel ve muazzam bir şekilde yapılması gereklidir. Oysa bedevi toplumlarda böylesi gelişmiş ve nitelikli mimariye ihtiyaç duyulmaz zira amaç barınmak ve hayatta kalmaktır. Bu nedenle bazen çamurdan ya da kerpiçten çevirdikleri duvarlarla yetinmekte ya da çadırları barınak olarak kullanmaktadırlar. İbni Haldun mimari sanatını icra edenlerin, geometri ilminin inceliklerini dikkate alan ilim ve sanat ehli insanlar olmaları gerektiğini salık vermektedir. Mimari ile ilgili olarak bir başka zanaat marangozluktur. Hadari umranın gelişmişlik düzeyi arttıkça marangozluk sanatı artık zaruri olma ihtiyacından çıkarak zarifleşen ve kibarlığa bürünen bir zanaat haline gelmiştir. Temelde bu zanaat büyük ölçüde geometri bilgisine dayanmaktadır (İbn Haldun, age: 735-739).

Tıpkı barınma, yeme içme gibi önemli bir ihtiyaç çeşidi olan dokuma ve dikiş zanaatı da insan hayatında önem arz eder. Yünü, pamuğu eğirerek ip elde eden insan bunlardan kumaş yapmış ve kumaş sayesinde bedenini sıcak ve soğuktan korumuştur. İbni Haldun'un bedevi-hadari toplum ayrımı bu sanatta da kendini göstermektedir. Bedeviler herhangi bir estetik kaygı duymadan sadece zorunluluktan, sıcak ve soğuktan korunmak için elde ettikleri kumaşla yekpare şekilde vücutlarına sararlar. Hadari toplumlarda ise kumaşlar dikiş kullanılarak ve vücut

kıvrımları dikkate alınarak uygun şekilde kesilerek iplik yardımıyla sağlam şekilde dikilmektedir. Bedene uygun ölçülerde sağlam dikişlerle dikilen işlemeli ve süslü kıyafetler, hadari toplumlarda terziliği bir uğraş olmaktan sanata dönüştürmektedir (İbn Haldun, age: 746-747).

4. Sonuç

Çağdaşlarının aksine günümüze ulaşan eserleri sayesinde hakkında detaylı şekilde bilgi sahibi olduğumuz İbni Haldun, savaşlarla şekillenen geniş bir coğrafyada, siyasal, yönetsel ve entelektüel bir figür olarak göçebe ve yerleşik Kuzey Afrika kabilelerinin yaşamlarını gözlemleme şansı elde etmiştir. Tarım ve hayvancılığa dayalı geçim olanakları, küçük ölçekli sanayi ürünleri ve Akdeniz havzasıyla sınırlı ticaretin olduğu bir yaşam süren İbni Haldun, toplumsal dayanışma, konsolidasyon ve disiplin kavramlarını içeren asabiye kavramı yanında güç mücadelelerini dikkatle analiz etmiş ve bunu tagallüp nazariyesiyle kapsamlı şekilde ortaya koymuştur.

İbni Haldun'un eserlerinde insan, medeniyetin kurucu öznesine olarak temel başlangıç noktasıdır. İbni Haldun, tıpkı Aristoteles gibi insanın toplumsal bir varlık olarak doğası gereği sosyal olduğu görüşündedir. Hayatını devam ettirebilmek, güvenliğini sağlamak ve yakınlık kurmak gibi gerekçelerle insanlar diğer insanların varlığına ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle topluluk halinde yaşam, İbni Haldun'a göre vazgeçilmez bir zorunluluktur. Bunun aksi halinde insan neslinin devam edemeyeceğini öne süren İbni Haldun, insanların bir arada yaşamaları şeklindeki bu zorunluluğun getirilerini huzur, rahatlık ve tehlikelere karşı korumalarını sağlayan ortak güvenlik olarak sıralamaktadır. Bu dürtülerle birbirinin desteğine ihtiyaç duyan ve hemen her çağda olduğu gibi refah seviyesi artırmak isteyen toplumların iskân edilebilecekleri yegâne yerler de şehirlerdir. Dolayısıyla yaratılışsal ihtiyaçlardan biri olarak başkasının dostluğuna duyduğu düşkünlükten kaynaklı sosyal gerekçelerle beslenme ihtiyacından kaynaklı fizyolojik gereksinimlerin daha kolay karşılandığı fiziksel mekânın şehir oluşu, insanların bir kent ya da mıntıkada toplu olarak iskân edilmesini olanaklı kılmıştır (İbni Haldun, 2009: 75).

Diğer yandan insanların bir arada yaşaması ve devletlerin oluşumuyla birlikte güç mücadelesinin ortaya çıkışı ve akabinde iktidar elitinin oluşumu da kaçınılmazdır. Bu mücadeleler neticesinde yönetimi ele geçiren kişi tarafından iyi yönetilen topraklarda refahın artacağını savunun İbni Haldun, zamanla lüks ve israfın ortaya çıkacağını, doyuma ulaşarak kibirlenen insanların yeni şeyler üretmeyi bırakıp atalarını taklit etmekten öteye gidemeyeceğini fark etmiştir. İbni Haldun'a göre geçmişi taklit etmekle yetinip, katma değerler üretmeyen toplumlar

gerçeklikle olan ilişkisini koparmakta ve nihayetinde yıkılmaktadır (İbni Haldun, age: 189).

KAYNAKÇA

BELGE, R. (2018), İbni Haldun Mukaddimesi'nde İktisadi Coğrafya. Marmara Üniversitesi Dergisi, Cilt 13(50), 266-287.

ÇİÇEK, F. (2023), İbn Haldun'un Umran İlmi ile Auguste Comte'un Sosyolojisinin Karşılaştırmalı Analizi, İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 12(2), 327-351.

Coşkun, A. ve Cankatar M.A. (2018), Mukaddime'de İnsan, Toplum ve Toplumsal Yaşam Üzerine İnceleme, Medeniyet Araştırmaları Dergisi, Cilt: 3(6) 85-101.

De Planhol, Xvaier (1986), *İslam Toplumu ve Medeniyeti* (The Cambridge History of Islam-III İçinde), Çev.: Kahraman, Kemal. İstanbul: İrfan Yayınevi.

ERGÜL, E. (2021), İbn Haldun'un Temel Kavramlarının Devlet Teorisi Işığında Çevirisi. *Ombudsan Akademik* 8 (15). 43-81.

GÜRKAN, Ü. (1967), "Hukuk Sosyolojisi Açısından İbni Haldun". auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1967-24-01-04/AUHF-1967-24-01-04-Gurkan.pdf

HASSAN, Ü. (1998), *İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

IŞIK, V. (2022), Medeniyet Tartışmalarına Umran Ekseninden Bakmak, *Lale Kültür, Medeniyet ve Sanat Dergisi* 2022/2.

İBNİ HALDUN. (2009), *Mukaddime* (2 Cilt) 6. Baskı Yayına Hazırlayan: Uludağ, S. İstanbul: Dergah Yayınları.

KILINÇ, Z.A. (2022), İbni Haldun'un Yönetim Biçimleri Tasnifi Çerçevesinde Kutadgu Bilig'de İdeal Yönetim Modeli, *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(3), 310-323.

NİŞANCI, E. (2005), Umran Anlayışı Perspektifinden Günümüz Türkiye'sinde Yaşananlar Üzerine Analiz, İstanbul: Doğuş Üniversitesi Dergisi, 6 (2), 237-252.

ONUR, M. (2022), İbni Haldun'un İslam Ekonomisi ile İlgili Görüşleri, *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 2022, 6 (1), 37-59.

PEKCAN, A. (2003), İhtiyaç Kavramı ve İbni Haldun'un Umran Teorisine Etkileri. *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt:4 Sayı:16, 524-532.

ÖZKILIÇ, İ. (2007), İbn Haldun'da İktisadî Kalkınmanın Dinamikleri ve Girişimcilik, *Akademik Bakış,* (10), 1–14.

ÖZTÜRK Armağan. (2016). İbn Haldun ve Machiavelli'de Siyasetin Niteliği: Karşılaştırmalı Bir Doğu-Batı Analizi. *Muhafazakâr Düşünce*, Sayı: 45-46, 65-77.

ÜLKEN, H. Z; FINDIKOĞLU Z. (1940), *İbn Haldun*, İstanbul: Kanaat Kitabevi.

MERİÇ, Ümit (1972), *Cevdet Paşanın Toplum ve Devlet Görüşü*, 3. Baskı. İstanbul: Ötüken Yayınları.

WEISS, D. (1995). Ibn Khaldun on Economic Transformation. International Journal of Middle East Studies, Vol.27 (1), 29-37.

Wittgenstein'da Dil Oyunları ve Aile Benzerliklerinin Dil-Düşünce İlişkisindeki Yeri

Mehmet Selim Bor[3]

Giriş

3Ögr. Gör. Dr., Hakkari üniversitesi, Orcid: 0000-0002-8854-8550

Wittgenstein'ın dil üzerine yaptığı çalışmaları incelediğimizde, öncelikle kullandığı kavramlara odaklanmak gerekmektedir. Genel olarak dil çözümlemeleri üzerinde durarak, dilin toplumsal işlevini sorgulamakta ve felsefi sorunların kökeninde dilin rolü olduğunu vurgulamaktadır. Bu çalışma, dildeki çeşitli oyunları ve bu oyunların aile benzerlikleri ile olan ilişkisini ele alacaktır. Bu bağlamda, dil oyunlarının aile içindeki dil-düşünce birlikteliği ile nasıl bağlantılı olduğu üzerinde durulacaktır. Çalışmanın içeriğini daha ayrıntılı bir şekilde incelemeden önce, Wittgenstein'ın kullandığı kavramları açıklamak faydalı olacaktır.

Oyun, belirli kurallar çerçevesinde iki veya daha fazla oyuncunun kazanma odaklı stratejiler geliştirdiği bir etkinliktir. Bu süreç, belirli bir zaman diliminde karşılıklı olarak oynanır. Bazı oyunlar tamamen rastlantısaldır, örneğin talih oyunları; bazıları ise hem rastlantısal unsurlar içerir hem de oyuncunun bilgi, beceri ve öngörüsüne dayanır, tıpkı tavlada olduğu gibi. Diğer yandan, bazı oyunlar yalnızca oyuncunun bilgi ve becerisine bağlıdır; satranç buna en iyi örnektir.[4] Wittgenstein çalışmalarında sıklıkla bu oyunlar üzerinde durmaktadır. Bu oyunlar üzerinden örnekler vererek, oyunların içindeki ilişki ağı ile diğer oyunlar arasında bağlantılar kurmaktadır. Oyunların ortaklaştıkları ve farklı düştükleri noktaları dil ile benzerlikleri yönüyle ele almaktadır. Bu açıdan dil oyunları kavramına bizi götürmektedir.

"Dil oyunu" terimi, dilin konuşma, etkinlik veya yaşam biçimi gibi birçok farklı yönünün önemli bir parçası olduğunu vurgulamak amacı taşır. Dil oyunlarının çeşitliliği, çeşitli örneklerle gösterilebilir. Örneğin, emirler vermek ve bu emirlere uygun şekilde hareket etmek; bir nesneyi görünümüne veya belirli ölçülerine göre tarif etmek; bir betimlemeden yola çıkarak bir nesne oluşturmak (bir kroki hazırlamak); bir olayın açıklamasını yapmak; bir olay hakkında spekülasyonlarda bulunmak; varsayımlar oluşturup bunları test etmek; bir deneyin sonuçlarını tablolar ve grafiklerle sunmak; bir hikâye yaratıp onu paylaşmak; tiyatro performansı sergilemek; şarkı söylemek; bilmeceler çözmek; şaka yapmak ve bunu anlatmak; pratik bir aritmetik problemi çözmek; bir dili diğerine çevirmek; soru sormak, teşekkür etmek, hakaretler edinmek, selamlaşmak ve dua etmek gibi pek çok etkinlik, dil oyununun birer örneğidir."[5]

Yukarıda da belirtildiği gibi, dil oyunları farklı tasarımlar içermektedir. Wittgenstein, felsefi problemleri çeşitli "dil oyunları" arasındaki karmaşıklıktan kaynaklandığını göstermek amacıyla bu kavramı geliştirmiştir. O, tüm felsefi prob-

4Altun, Mustafa. (2003). Dil Oyunları ve Oyun Teorisi Üzerine, 8 Ağustos 2003, http://www.dilbilimi.net/diloyunlariveoyunteorisi.pdf

5 Hadot, Pierre.(2004). Wittgenstein ve Dilin Sınırları, Çeviren: Murat Erşen, Ankara: Doğubatı Yayınları.

lemleri dil problemlerine indirgeyerek, dilin önermelerden oluştuğunu ve bu anlamlı önermelerin gerçekliğin resimleri olduğunu savunmuştur. Wittgenstein'a göre dil ve gerçeklik benzer bir yapıya sahiptir; bu nedenle dilin analizi, gerçekliğin de analizini içerir. Dil, dış dünyayı yansıtır ve bu sebeple önermeler, olguların tasvirleri ve resimleridir. Bir resmin anlamı ile göndergesinin uyumlu olması durumunda, o resmedilen şeyi (yani cümleyi) doğru kabul ederiz. Mesela "Türkiye'nin başkenti Ankara'dır." cümlesinde anlamı ile onun göndergesi uyumlu olduğu için bu cümle doğrudur. Yani ona göre gerçeklik, dil ve düşünce arasında birebir uygunluktur."[6] Dil oyunlarını bu çerçevede ele alan Wittgenstein aslında dil ve kesinlik noktasına *Tractatus* eserinde değindiği şekilde ortak paydada olma durumuna göre değerlendirmektedir.

Wittgenstein, "Kesinlik Üstüne" ve "Felsefî Araştırmalar" adlı eserlerinde, dili genel anlamda bir satranç oyunu gibi tasvir ederken, kelimeleri de bu oyundaki taşlar olarak görür. Modern zamanlarda dilbilimcileri de Saussure'un etkisiyle dili bir sistem olarak değerlendirmeye yönelmişlerdir. Noam Chomsky ise Kartezyen bir yaklaşımı benimseyerek bu düşünceyi daha da ileriye taşıyarak, biyolojik bir perspektiften yola çıkarak insanlığı kapsayan bir dil sistemini temel alır ve kuramını buradan şekillendirir. John Nash'le zirvesini bulan Oyun Teorisi'nde de sistem yaklaşımıyla karar verme mekanizmalarını betimleyen stratejik bir oyun düzeneği üzerine matematiksel hesaplamaları da içeren bir tutum sergilenir. Hayatın bizatihi kendisinin oyun olduğu gerçeğinden hareketle tiyatro da Oyun Teorisi'ne benzer biçimde hayatı modelleyen bir görüntü arz eder."[7]

Wittgenstein'ın dil üzerine ortaya koyduğu görüşlerde, dili satrançtaki taşlara benzettiği dikkat çekicidir. Benzer bir yaklaşım Saussure ve Noam Chomsky'de de görülmektedir; her ikisi de dili sistematik bir yapı olarak değerlendirmektedir. Bu düşünürler, hayatı bir oyun olarak tanımlarken, oyun içindeki figürlerin işlevlerini ne denli yerine getirdiğine odaklanmaktadır. Wittgenstein'ın yaklaşımında aile içindeki benzerliklerin gözlemlenmesi de mümkündür. Oyun kavramını ele alırken bazı kuralların da altını çizmek önemlidir. İlerleyen bölümlerde bu kurallar çerçevesinde dil ve düşünce bütünlüğünün aile içindeki etkileşimini inceleme fırsatı bulacağız. Wittgenstein, "dil oyunları" ve "aile benzerlikleri" kavramlarını sunarak, düşünce ve dilimizin gerçek varoluşlarla bağlarını ortaya koymanın yollarını arar. "Aile benzerlikleri", dil oyunları aracılığıyla belirginleşir ve bunlar bağımsız bir şekilde var olamaz. Örneğin, "oyunlar" dediğimiz çeşitli süreçleri

[6] Wittgenstein, Ludwig, (2003), *Tractatus Logico-Philosophicus*, Çeviren: Oruç Aruoba, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
[7] Altun, Mustafa. (2003). *Dil Oyunları ve Oyun Teorisi Üzerine,* 8 Ağustos 2003,

ele alalım; tahta oyunları, kart oyunları, top oyunları, sportif oyunlar gibi. Bu örneklerin ortak noktası nedir? "Ortak bir şeyin olması gerekir, yoksa onlara 'oyunlar' denmez," demek pek isabetli olmaz. Önemli olan, bu oyunlara bakarak aralarındaki benzerlikleri ve ilişkileri, dolayısıyla onların bir bütün olarak oluşturduğu diziyi görmektir. Denildiği gibi: "Düşünme, ama bak! " Daha sonra ise şöyle der: "Bu benzerlikleri 'aile benzerlikleri' olarak ifade etmekten daha uygun bir terim bulamıyorum; zira bir ailenin üyeleri arasındaki benzerlikler —boy, yüz hatları, göz rengi, yürüyüş biçimi, mizaç gibi— iç içe geçmiş ve örtüşmüştür. Sonuç olarak, 'oyunlar' bir aile oluşturur. "[8]

Wittgenstein, dil oyunlarını önceki bölümlerde olduğu gibi birçok örnekle açıklamaya çalışmaktadır. Bu oyunların temelini satranç oyunu oluşturur; taşlar arasındaki ilişkiler, daha önce Wittgenstein hakkında yazılan makalede de görüldüğü gibi, aile yapısıyla bir paralellik taşımaktadır. Eğer satrançtaki taşları aile bireyleriyle özdeşleştirirsek, durumu daha iyi anlayabiliriz. Aralarındaki benzerlikler ve ilişkilerin boyutu incelendiğinde, mesele daha da netleşmektedir. Ailenin fertlerindeki durum ile oyun/oyunlardaki durum yukarıda da vurgulandığı gibi oyun kavramı temelinde bir oyunlar ailesini açığa çıkarmaktadır. Wittgenstein da dil oyunları ve aile benzerliklerini oyun, dil oyunu, aile benzerlikleri kavramlarını verdikten sonra bir de bu oyunlardaki kurallara değinmek gerekmektedir. Bu kurallar temelinde de aslında asıl mesele olan dil-düşünce ilişkisindeki yerine değinmiş olacağız.

Wittgenstein, "oyunlar" bağlamında "kuralları izlemenin" ne anlama geldiğini açıkça ortaya koymakla kalmaz; aynı zamanda bu olguyu araştırabileceğimiz bağlamlar olarak da ele alır. Buradan, "kurallara başvuru"nun bir "dil açıklaması" olmanın ötesinde bir anlam taşıdığı anlaşılmaktadır; asıl mesele, kurallara başvurmanın kendisini açıklamaktır. Konuşurken belirli kurallara uyduğumuzu varsaydığımızda, kendiliğinden şu soruyu gündeme getiririz: "Bu kurala nasıl uyabiliyorum? " Dili bu açıdan incelediğimizde, iki ana unsurla karşılaşırız: Bir yanda kurallara dayanan belirli hareketler veya pratikler, diğer yanda ise bu kuralların kendisi. Kurallar, bir dil oyununun etkinliklerini yöneten temel unsurlar olarak görünmektedir. Ancak, her zaman etkinlikler kurallar tarafından sınırlandırılmış değildir. Sorun, kural bilgisi (kuralı anlama) ile kurala uygun eylem arasında tam bir örtüşmenin olmamasından kaynaklanır. Kurala uygun her eylem, bir yorum olarak değerlendirilebilir. Ancak her zaman kuralı farklı şekillerde yorumlama olanağımız vardır. Bu durumda, hangi yorumun doğru olduğunu nasıl

[8] Panova, Elena, *Wittgenstein'ın Felsefi Metamorfozu,* Çeviren: Fikret Osman (Doktora Öğr., U. Ü. İlahiyat Fakültesi)

belirleyeceğiz? Bir kaç defa kuraldan ayrıldığımızda, etkinliğin niteliğini belirlemenin imkansız hale geldiği aşikardır. Kuralı bilmek ile kurala göre eylemek arasındaki bu uçurum, kuralların bir oyunun merkezinde neyi temsil ettiğine dair daha radikal bir anlayışa yönlendiriyor bizi. Bu durum, kuralların eksiksiz bir listesinin oluşturulmasıyla oyun oynamanın açıklanamayacağını ve oyunda ya da dilde kurallar tarafından belirlenmiş ortak bir niteliğin bulunmadığını ortaya koyuyor. Kural, kendini zihinsel bir şekilde aktardığında, kurala göre eylemek tamamen bizim bu zihinsel bildirimi sonraki eylemlerimizde nasıl değerlendireceğimize, yani nasıl uygulayacağımıza bağlıdır."9

Wittgenstein'ın dil oyunlarında kurallara uyma meselesi daha önce ele alınmıştı. Aslında, dil ve düşünce arasındaki ilişkiyi en iyi şekilde anlamak için bu kuralların üzerine düşünmek gerekmektedir. Burada, Thomas Kuhn'un fikirleri akla geliyor; Atwood'un makinesi ile yapılan ölçümlerin geçerliliği, aslında prensiplerin yazılmasıyla doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda, teori ve pratik birlikteliğine baktığımızda, pratiklerin teoriyle uyumu ve bu uyumun önemi de açıkça ortaya çıkmaktadır. Yani bir dilin kurallarının aslında her ne kadar askıya alınma durumu söz konusu olsa da, birtakım durumlarda kurallar kendini işlevsel kılma yoluna gitmektedir. Örneğin, yukarıda bahsedilen metinlerde aile benzerliklerine vurgu yaparken, dil oyunları arasındaki ilişkinin de bu bağlamda olduğunu belirtirken, aslında teori ile pratik arasındaki uyumun çift dillilik durumunu nasıl canlandırdığını düşündüm. Kendi deneyimlerim üzerinden ifade edecek olursam, Kürtçe düşünüp Türkçeye aktaramadığım ya da tersi şekilde Türkçe düşündüğümde Kürtçe ifade edemediğim durumlarla sıkça karşılaşıyorum. Bu sorun, oldukça küçük yaşlarımda yaşadığım bir durumdu ve hâlâ zaman zaman devam ediyor. Aile içinde Kürtçe konuşurken, okulda ve dışarıda Türkçe kullanmak durumundayım. Bazen aile arasında Kürtçe konuştuğum bir anda, Türkçe düşündüğüm ve tam olarak tasarladığım bir düşünceyi Kürtçe ifade etme konusunda zorluk yaşıyorum. İfadeyi aktarırken aslında tam olarak neyi kastettiğimi bilemediğim veya karşımdaki kişinin anlatmak istediğim durumu anlamadığı durumlarla sıkça karşılaşıyorum. Aynı şekilde, yaşanan bir durumu Türkçeye aktarma sürecinde de benzer sıkıntılar yaşıyorum. Aslında bu durumu farklı birçok örnekte görmek de mümkün. Mevcut çeviri metinlerine bakıldığında, bu durum daha belirgin bir hal alıyor. Bahsettiğim mesele, Wittgenstein'ın erken dönem felsefesinin izlerini taşısa da, aile benzerlikleri çerçevesinde de bu deneyimin yaşandığını vurgulamak önemlidir. Oyunlar arası benzerlikler söz konusu olduğunda, bu du-

9 Altuğ, Taylan. (2001). *Dile Gelen Felsefe,* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
http://www.foruminci.net/felsefe-122/dil_oyunlari_ludwig_wittgenstein-13596/

rumun aslında bize kurallar ile olan bağını göz önünde bulundurarak yarattığı etkinin, benzer bir duruma nasıl yol açtığını da belirtmek gerekir. Wittgenstein'in ele aldığı bu dil oyunları ve aile benzerlikleri ilişkisinden yola çıkarak kendisinin Tractatus'da çözüm olma noktasında değindiği son sözlerine yer vermekte yarar var. "Kitabım felsefe sorunlarını ele alıyor ve —sanıyorum— gösteriyor ki, bu sorunların soru olarak ortaya çıkmaları, dilimizin mantığının yanlış anlaşılmasına dayanır. Kitabın bütün anlamı, şuna benzer bir sözde toplanabilir: Söylenebilir ne varsa, açıkça söylenebilir; üzerine konuşulamayan konusunda da susmalı... Burada bildirilen düşüncelerin doğruluğu bana sorgu sual edilemez ve kesinkes görünüyor. Böylece, şu kanıdayım ki, sorunları özlerinde sonuna dek çözdüm."[10] Bu temelde Tractatus'ta derinlemesine incelemeden ziyade kendisinin de son sözlerinde değinmiş olduğu gibi aslında sorunları özlerinde çözme noktasında bir çabanın olduğu ancak bu durumda da derinlemesine bir uğraş alanı oluşturmadığı ve iddialı bir sözle açıklamaya çalıştığı durumu sonlandırırken aslında çözüme ulaştırdığı sorunun aslında tam da bu noktada başlatıcısı olduğu kanaatindeyim.

Sonuç

Çalışmanın özet bölümünde, yukarıda bahsedilen konular etrafında dil çözümlemeleri, dil oyunları ve bu oyunların aile kurumu ile olan benzerliklerine odaklanılmıştır. Mevcut ve bilinen dil oyunları üzerinden örnekler vererek, bu oyunların ortak ve farklı yönleri incelenmiştir. Ayrıca, Wittgenstein'ın dil oyunu ve benzeri kavramları nasıl ele aldığı ve bu kavramlara yüklediği anlamlar üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda, dil oyunları ile aile içindeki benzerliklerin Wittgenstein'ın düşüncelerinden hareketle nasıl değerlendirildiği açıklanmaya çalışılmıştır.

Wittgenstein'ın bahsettiği dil oyunları ve aile benzerliklerine dayanarak, aile içindeki ortak noktalar ya da farklılıklar üzerinden dil oyunlarındaki benzerlikler ve farklılıklar vurgulanmıştır. Bu durum, Wittgenstein'ın belirttiği kurallar çerçevesinde, dil ve düşünce arasındaki ilişkide bir birlikteliğin varlığına işaret etmektedir. Asıl mesele, Wittgenstein'ın örneğiyle ifade edecek olursak, "Türkiye'nin başkenti Ankara'dır. " cümlesinin doğruluğunun anlam ve gerçeklikle uyumlu olup olmaması konusudur. Wittgenstein'a göre, gerçeklik, dil ve düşünce arasında birebir bir uyum gerektirir. Ancak, mevcut dil-düşünce birlikteliği durumu sıkıntılıdır. Bu sorunun üstesinden gelmek için dilde gerçekleştirilen oyunların hangi arayışları doğuracağı ise sorgulanması gereken önemli bir meseledir.

[10] Wittgenstein, Ludwig, (2003), *Tractatus Logico-Philosophicus*, Çeviren: Oruç Aruoba, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Kaynakça

Altu, Taylan. (2001). *Dile Gelen Felsefe,* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

http://www.foruminci.net/felsefe-122/dil_oyunlari_ludwig_wittgenstein-13596/ Erişim tarihi: 09.01.2016 sa: 11.20

Altun, Mustafa. (2003). *Dil Oyunları ve Oyun Teorisi Üzerine,* 8 Ağustos 2003 http://www.dilbilimi.net/diloyunlariveoyunteorisi.pdf , Erişim tarihi: 09.01.2016 sa:11.00

Panova, Elena, *Wittgenstein'ın Felsefi Metamorfozu*, Çeviren: Fikret Osman (Doktora Öğr., U. Ü. İlahiyat Fakültesi)

Hadot, Pierre.(2004). *Wittgenstein ve Dilin Sınırları*, Çeviren: Murat Erşen, Ankara: Doğubatı Yayınları.

Wittgenstein, Ludwig. (2003), *Tractatus Logico-Philosophicus*, Çeviren: Oruç Aruoba, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

BÖLÜM 49

Paleoekolojik ve Paleoortamsal Koşulların Belirlenmesinde Ostrakod Analizleri

Aziz Ören[1]

1 Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, ORCID: 0000-0002-9256-7164

Giriş

Ostrakodlar, zaman aralığı Ordovisyen'den günümüze 450 milyon yıldan fazla bir süreyi kapsayan mikroskobik, çift kabuklu canlılardır (Lord, 2020). Bu süre zarfında, deniz ortamları ile çok çeşitli tuzluluk ve sıcaklık koşullarını kapsayan su ortamlarında kolonileşerek sayıları artmıştır. Bu nedenle göller, göletler, akarsular, nehirler, haliçler ve okyanuslar gibi çoğu su ortamında yaygın olarak bulunurlar (Griffiths & Holmes, 2000). Bazıları belirgin ekolojik tercihlere sahiptir ve bu nedenle yararlı paleoortamsal göstergelerdir.

Stratigrafik araştırmaların çoğu, deniz ostrakodlarının araştırılmasına odaklanmıştır, bununla birlikte acı ve tatlı su taksonlarının stratigrafik oluşumu ve ekolojik tercihleri hakkında veriler giderek artmaktadır (Altınsaçlı vd., 2020; Pokrajac vd., 2024). Ostrakodların çoklu veriye dayalı paleolimnolojik araştırmalarda kullanımı, güncel ekoloji hakkında daha fazla bilgi toplandıkça son yirmi yılda belirgin bir şekilde artmıştır (Domingo vd., 2007; D'Ambrosio vd., 2017; Ion vd., 2022). Ostrakodlar göl seviyesi değişimlerinin ve sıcaklık kayıtlarının belirlenmesinde kullanılırken (Beck vd., 2021), hem denizel olmayan hem de denizel ostrakodlar deniz seviyesi değişimi çalışmalarında kullanılmıştır (Cronin, 2015). Son zamanlarda, ayrıca ostrakod kabuklarının izotopik oranları ve eser element içeriklerinin analizi, paleoortamsal koşullar hakkında çıkarım yapmak ve özellikle tuzluluk koşullarını ayırt etmek için kullanılmıştır (Rodriguez vd., 2021a).

Bu çalışmanın amacı, ostrakodlar ve bunların Kuvaterner araştırmalarındaki kullanımları hakkında güncel araştırma ve yöntemlerine genel bir bakış açısı sağlamaktır. Bu akış açısıyla gerçekleştirilecek yeni araştırmalar sayesinde paleoekoloji, paleojeomorfoloji, paleolimnoloji ve paleohidroloji konularına önemli katkılarda bulunulacağı düşünülmektedir.

Ostrakodların Temel Özellikleri

Ostrakodlar, düşük magnezyumlu kalsitten kabuklar salgılayan küçük, çift kabuklu su canlılarıdır (Şekil 1; Lord, 2020). Ostrakodların çoğunluğunun yetişkin uzunluğu genellikle 0,2 ila 2 mm arasındadır, ancak istisnai olarak 30 mm'ye kadar çıkabilir (Smith & Delorme, 2010). Bir ostrakodun yumuşak yapıya sahip vücudu tamamen kalkerli bir dış kabuk veya karapaksın içine hapsedilmiştir (Kesling, 1949). Kabuk genellikle oval veya fasulye şeklindedir ve vücudun sırt bölgesinde birleşen iki kapakçıktan oluşur. Güncel ostrakodların biyolojik sınıflandırması büyük ölçüde yumuşak vücut bölümlerinin özelliklerine dayanmaktadır, ancak bu özellikler sedimanlardaki fosil formunda çok nadiren korunduğun-

dan, soyu tükenmiş taksonların taksonomik sınıflandırması, nispeten kolay fosilleşen kabuğun yapısına dayanmaktadır (Henderson, 1990). Ostrakodlar, nötr ila alkali pH değerine sahip her tür suda yaygındır. Göl sedimanlarında genellikle bol miktarda bulunurlar ve iyi korunmuşlardır. Ostrakodlar hafif asidik sularda da oluşabilir, ancak kabukları bu tür ortamlardaki sedimanlarda çoğunlukla korunamaz (Matzke-Karasz & Smith, 2022).

Şekil 1. Ostrakod örneklerinin mikroskop altındaki görüntüsü (Ölçek değeri: 1 mm) (Rahman vd., 2022)

Yaşayan ostrakod topluluklarının dağılımı, su sıcaklığı, tuzluluk ve substratın (ostrakodların yaşadığı yüzey) özellikleri gibi fiziksel parametreler ile besin zincirleri, parazitlik ve doğal birlikler gibi biyolojik faktörler de dahil olmak üzere çok çeşitli faktörler tarafından yönetilir (Mesquita-Joanes vd., 2012). Bununla birlikte, herhangi bir kontrol faktörü her durumda baskın değildir. Çünkü birçok araştırmacı, özellikle deniz ostrakodları üzerindeki en önemli faktörün, su sıcaklığı olduğunu, diğerleri ise tuzluluğun olduğunu savunmaktadır. Tatlı su ostrakodlarında ise substratın özellikleri baskın bir faktör olabilir (Holmes & Chivas, 2002). Bununla birlikte, ostrakod dağılımlarını yöneten temel parametrelerin ekolojik çalışmalarla güvenle belirlenebildiği durumlarda, bu taksonlar paleoortamsal değişimlerin belirlenmesine değerli katkılarda bulunur.

Ostrakod Analizi Yöntemi

Fosil ostrakodlar genellikle göl ve deniz sedimanlarından elde edilir (Matzke-Karasz & Smith, 2022). Kuvaterner sedimanlarından ostrakodların elde edilmesi, sedimanın ayrıştırılmasını, boyut sınıflamasını ve toplanmasını içerir (Danielopol vd., 2002). Kullanılan yöntemler arasında suda dağıtma, ardından kurutma ve rehidrasyon, doymuş tuz çözeltisi ile dondurma-çözme, dondurarak kurutma, hidrojen peroksit işlemi ve Calgon (sodyum heksametafosfat) işlemi bulunmaktadır (Smith, 1991). Bunlardan hangi yöntemin kullanılması gerektiği sediman yapısına göre belirlenir. Kurutma ve rehidrasyon genellikle zayıf pekişmiş sedimanların ayrıştırılmasında etkiliyken, dondurma-çözme işlemi, organik açıdan zengin

olmayan marnların ve diğer sedimanların ayrıştırılmasında etkilidir. Bu fiziksel ayrıştırma tekniklerinin hiçbiri ostrakod kabuklarına zarar vermemektedir. Hidrojen peroksit (%5-10) organik maddeyi giderir ve marnın ayrışmasına yardımcı olur. Calgon ise killerin dağılmasında etkilidir, ancak mikrofosillerin aşınmasına neden olabilir (Szlauer-Łukaszewska & Radziejewska, 2013).

Ayrıştırmanın ardından, sediman genellikle 125-500 μm boyutlarına sahip olan hem ince hem de kaba gözenekli eleklerden geçirilerek yetişkin ve yavru taksonlar ayrılır. Elekten geçirilen malzeme fırında veya dondurularak kurutulur. Bireysel ostrakodlar daha sonra bir lam üzerine konulur ve bir mikroskop altında incelenir (Horne & Siveter, 2016). Karapakslar, kapsamlı fırfır ve diken süslemeleri, kas izleri ve gözenek kanalları gibi iç detaylar da dâhil olmak üzere tanımlamaya yardımcı olan çok çeşitli morfolojik özelliklere sahiptir. Tanımlamalar güncel takson koleksiyonlarına, fotoğraflara ve mikropaleontolojik el kitaplarındaki açıklamalara dayanmaktadır (Lord, 2020). Sedimanın kuru ağırlığı kaydedilirse ve elekten geçirilen örneklerin oranı bilinirse, hem toplam hem de her bir takson için yoğunluk değerleri tahmin edilebilir (Holmes, 1998). Kırık karapakslar genellikle sayımların dışında tutulur, ancak paleoortamsal önemi (kırılmaya sebep olan ortamsal etkiler nedeniyle) olduğu için, bolluk değerleri genellikle not edilir (Matzke-Karasz & Smith, 2022). Fosil ostrakod verileri, çoğunlukla Tilia Graph gibi bir yazılım programı kullanılarak kronolojik olarak çizilir (Grimm, 1991). Taksonlar, çalışmanın amaçlarına bağlı olarak taksonomik sıraya, ilk görünüş sırasına göre listelenebilir veya ortamsal tercihlerine göre gruplandırılabilir. Tüm bu aşamaların ardından elde edilen veriler Kuvaterner paleoortamsal koşulların belirlenmesi amacıyla değerlendirilerek yorumlanır.

Ostrakodların Paleoekolojik ve Paleoortamsal Araştırmalarda Kullanımı

Hızla evrimleşen bazı ostrakod taksonları, özellikle deniz biyostratigrafi serilerinde yararlı belirteçlerdir (Tesakova & Glinskikh, 2020). Ostrakodlar tuzluluk, sıcaklık, hidrodinamik denge, substrat özellikleri, deniz seviyesindeki değişimler, oksijen seviyeleri ve besin mevcudiyeti gibi paleoortamsal koşulların belirlenmesinde son derece önemlidir.

Su sıcaklığının güncel taksonların oluşumunu, büyüme hızını, büyüklüğünü ve yaşam süresini etkilediği bilinmektedir (Mesquita-Joanes vd., 2012). Bu nedenle ostrakod topluluklarından elde edilen bazı paleoklimatik rekonstrüksiyonlarda gösterge takson yaklaşımı kullanılmıştır (Frenzel & Boomer, 2005). Bazı araştırmalar denizel olmayan ostrakod taksonlarının güncel iklim değişkenlerine

göre ortak dağılım modelleri gösterdiğini ve bu durumda ortak sıcaklık aralıklarının hesaplanabileceğini ve paleosıcaklıkların tahmin edilebileceğini göstermektedir (Wang vd., 2021). Örneğin, sadece orta Holosen'de kuzey Danimarka'ya kıyısı olan denizlerde bulunan iki güncel Akdeniz ostrakod taksonu olan *Aurila arborescens* ve *Callistocythere badia*, o dönemde en soğuk aydaki deniz yüzeyi sıcaklıklarının bugünkü değerlerin 5-6 °C üzerinde olduğunu göstermektedir (Vork & Thomsen, 1996). Benzer şekilde, Bennike vd. (2010), termofil (Arktik olmayan) ostrakod taksonu *Ilyocypris bradyi*'nin bu döneme ait kayıtlarla sınırlı olması nedeniyle, Holosen sırasında batı Grönland çevresindeki denizlerin optimum sıcaklığına 7 ila 6,5 bin yıl arasında ulaşıldığı sonucuna varmıştır. Daha uzun bir zaman ölçeğinde, güney-orta Illinois'teki 130 bin yıllık sediman serisindeki buzul ve buzul arası dönemler, soğuk koşulların göstergesi olarak *Limnocythere friabilis* ve sıcak koşulların göstergesi olarak *Candona caudata* ve *Heterocypris punctata* ostrakod taksonları kullanılarak tanımlanmıştır (Curry & Baker, 2000).

Su derinliği özellikle büyük göllerde önemli bir kontrol faktörüdür. Mourguiart & Carbonel (1994), Peru'da Bolivya Altiplanosu'ndaki büyük göllerde ostrakodların derinlik dağılımını ostrakod-su derinliği transfer fonksiyonları geliştirmek için kullanmıştır. Buna göre taksonların net bir derinlik bölgelerine sahip olduğunu belirtmiş ve bu ilişkiyi Kuvaterner dönemindeki su derinliği ve göl seviyesi değişimlerini belirlemek için kullanmıştır. Böylece bu kriterler kullanılarak Titicaca Gölü'nün paleo göl seviyesi değişimleri belirlenmiştir (Mourguiart vd., 1998). Holmes (1998), Jamaika'daki küçük bir karstik göl olan Wallywash Great Pond'un derin ve sığ su evrelerinin sırasıyla *Cypretta brevisaepta* Furtos, 1936 ve *Candonopsis* ostrakodları tarafından temsil edildiğini belirlemiştir. Bu ilişki, inorganik jeokimya ve fasiyes değişimlerinden elde edilen kanıtlarla iyi bir uyum içinde olan gölün niteliksel olarak birbirini izleyen derin ve sığ dönemlerini tanımlamak için kullanılmıştır.

Birçok örihalin (geniş bir tuzluluk aralığını tolere edebilen) taksonu olmasına rağmen, ostrakodlar toplam çözünmüş iyonlar açısından tuzluluğa duyarlıdır (McCormack vd., 2019). *Cyprideis torosa* gibi bazı ostrakod taksonları tuzluluk değişimlerine karşı özellikle hassastır ve bu nedenle tuzluluk göstergeleri olarak kullanılmaktadır (Pint vd., 2012). Diğer ostrakodlar, tuzluluk, ışık, oksijen derecesi gibi özelliklerin günlük döngü boyunca belirgin bir şekilde değiştiği gelgit arası bölgelerde hayatta kalabilmektedir ve bunlar deniz seviyesindeki değişimlerin belirlenmesi için önemli gösterge taksonlarını oluşturmaktadır (Cronin, 2015). Bununla birlikte, genel olarak, hem denizel hem de denizel olmayan gün-

cel ostrakod taksonlarının çoğunun bolluğu ve dağılımı hem sıcaklık hem de tuzluluk ile birlikte değişir ve bunlardan hangisinin baskın kontrol değişkeni olduğu her zaman net değildir. Sonuç olarak, çok değişkenli istatistiksel yöntemler ve güncel veri setleri, güncel ostrakod topluluklarının takson kompozisyonu ile seçilen ortamsal faktörler arasındaki ilişkiyi belirlemek için kullanılır ve sonuçta ortaya çıkan transfer fonksiyonu fosil topluluk verilerinin yorumlanmasını sağlar (Viehberg & Mesquita-Joanes, 2012; Altınsaçlı vd., 2020). Bu yaklaşım, mevsimsel veya uzun vadeli buharlaşma döngülerine duyarlı bölgelerde göl seviyesi ve tuzluluktaki değişimleri belirlemek için kullanılmıştır.

Çok değişkenli istatistiksel yöntemler, ostrakod topluluklarına dayalı deniz seviyesi değişimleri çalışmalarında da yaygın olarak kullanılmaktadır. Örneğin, Reeves vd. (2007) Avusturalya'nın kuzeyinde yer alan Carpentaria Körfezi'ndeki denizel, gelgit, haliç ve denizel olmayan tortu fasiyesleriyle ilişkili karakteristik faunal toplulukları tanımlamak için küme analizini kullanmış ve ardından sonuçları, düşük deniz seviyesi zamanlarında Avustralya ile Yeni Gine arasında bir kara köprüsü oluşturan sığ şelf alanında paleo deniz seviyelerini belirlemek için kullanmıştır. Ostrakod topluluklarının taksonomik bileşimine dayanan benzer bir yaklaşım, Boomer vd. (2010) tarafından geç Kuvaterner boyunca periyodik olarak Akdeniz'le birleşen ve Akdeniz'den ayrılan Karadeniz'in karmaşık tarihini belirlemek için kullanılmıştır.

Ostrakod oluşumu ile tuzluluk arasında genellikle ilişki olsa da iki faktör arasında basit bir ilişki bulunmaması, birçok araştırmacının, suyun iyonik bileşiminin tuzluluktan daha önemli bir kontrol olabileceğini düşünmesine neden olmuştur. Örneğin Forester (1983), bazı tuzlu göl ostrakodlarının benzer tuzluluk toleranslarına sahip olmalarına rağmen doğada bir arada bulunmadıklarını belirtmiştir. Burada anyon bileşiminin önemli bir kontrol faktörü olduğunu göstermiş ve belirli taksonların oluşumunun anyon üçlü faz diyagramlarında gösterilebileceğini önermiştir. Ostrakod taksonlarının hem tuzluluk toleransını hem de iyonik tercihlerini göstermenin bir yolu, bunların oluşumunu tuzluluk ve suyun alkalilik/Ca (kalsiyum) oranının bir fonksiyonu olarak çizmektir (Wang vd., 2022). Birçok ostrakod taksonunun özellikle alkalilik/Ca oranına duyarlı olduğu görülmektedir. Ostrakodların iyonik tercihlerinin bilinmesi, göllerin uzun vadeli çözünen madde geçmişlerinin belirlenmesi için önemlidir (Smith vd., 1992). Deniz sularından elde edilen ostrakod taksonları, Na (sodyum) ve Cl'nin (klor) baskın olduğu farklı bir iyonik bileşime ve düşük bir alkalilik/Ca oranına sahip olduğundan, denizel olmayan suların çoğundan farklıdır (Barik vd., 2022). Ostrakodlar bu nedenle denizel olmayan kıyı göllerine ve sulak alanlara deniz işgalinin hassas göstergeleri olabilirler.

Alternatif ve önemi giderek artan bir paleoortamsal yaklaşım, fosil ostrakod kabuklarının kimyasal bileşimindeki değişimlerin analizidir. Araştırmalar, güncel ostrakod kabuklarındaki kimyasal elementlerin (örneğin Ca bolluğuyla orantılı olarak ölçülen Mg, Sr, Ba) oranlarının ortamsal gradyanlarla tahmin edilebilir şekilde değiştiğini göstermiştir (Rodriguez vd., 2021b). Göl karbonatlarının jeokimyasal analizi, geçmişteki su sıcaklığı, tuzluluk ve gölün karbon döngüsü gibi değişkenler hakkında bilgi verir. Belirli koşullar altında, jeokimyasal çalışmalarda bir karbonat tabakasını kullanmak yerine ostrakod kabuğu karbonatı kullanmanın önemli avantajları vardır (Rumney vd., 2022). Birincisi, ostrakod kabukları kullanılarak analiz edilen mineral madde tespit edilebilir. Genellikle ostrakod kabuğu karbonatıyla birlikte çökelen eser elementler ana suda üretilir ve bu nedenle su içindeki konsantrasyonların bir göstergesidir (Börner vd., 2013). İkincisi, ostrakodların kullanımı analize herhangi bir kırıntılı karbonatın dâhil edilmesini önler. Üçüncüsü, bir ostrakod kabuğu çok kısa bir süre içinde salgılandığı için, bileşimi su koşullarının zamansal olarak spesifik bir yansımasıdır. Bu nedenle, söz konusu taksonun mevsimsel büyüme döngüsü hakkında bilgi sahibi olunması halinde, karbonat oluşumunun zamanı belirlenebilir. Son olarak, derinlik tercihleri bilinen gösterge taksonlar sayesinde, karbonat oluşumunun yeri tespit edilebilir. Ostrakod kabuklarının kimyasal bileşimi, Kuzey Amerika'da Geç Kuvaterner sırasında göl seviyesi değişimlerinin tarihini ve modelini (Bright vd., 2006), güney İspanya'daki göl sistemlerine verilen su kaynaklarını (Anadón & Gabàs, 2009) ve orta Avrupa'daki Constance Gölü havzasında çözünmüş yük akışı ve ayrışma oranlarını belirlemek için kullanılmıştır (Kober vd., 2007).

Ostrakod kabuklarının eser element (özellikle Mg ve Sr) içeriği ve kararlı izotop ($^{18}O/^{16}O$ ve $^{13}C/^{12}C$) oranları su sıcaklığı, su kimyası ve verimlilik gibi önemli limnolojik değişkenleri yansıtır (Rodriguez vd., 2021a; 2021b). Bazı çalışmalarda aynı ostrakod kabukları üzerinde birleştirilmiş eser element ve izotop analizleri kullanılmıştır (Börner vd., 2017). Ayrıca, ostrakod kabukları kullanılarak, radyokarbon tarihlendirmesi (Taylor vd., 1994), uranyum serisi tarihlendirmesi (Bischoff vd., 1998), amino asit rasemizasyon çalışmaları (Ortiz vd., 2013) ve stronsiyum izotop analizi (McCullough vd., 1989) gibi ek jeokimyasal çalışmalar da yapılmıştır. Ostrakod karbonatının $^{18}O/^{16}O$ oranı, yaşamsal etkilerle birlikte su sıcaklığının ve kabuk oluşumu sırasındaki suyun $^{18}O/^{16}O$ oranının bir göstergesidir. Dolayısıyla, göl suyunun $^{18}O/^{16}O$ oranı, drenaj havzası üzerindeki ortalama yağış oranı, havza hidrolojisi ve gölün buharlaşma evrimi ve gölün kalış süresi gibi faktörlerin bir sonucudur (Bright vd., 2006). Gölsel sedimanlardan elde edilen ostrakodların eser element içeriği, nemli ve yarı kurak bölgelerde ve deniz

kıyısı ortamlarında paleotuzluluğu ve paleo su sıcaklıklarını belirlemek için başarıyla kullanılmıştır (Börner vd., 2017; McCormack vd., 2019). Ostrakod karbonatının $^{13}C/^{12}C$ oranı, kabuğun oluştuğu çözünmüş inorganik karbonun (DIC) $^{13}C/^{12}C$ oranını yansıtır. Ostrakodlardaki DIC'nin izotopik bileşimi, atmosferle CO_2 alışverişinin derecesinin, CO_2 ve diğer inorganik karbon türlerinin sucul fotosentez için alım oranının, göldeki organik maddenin çürüme oranlarının, mikrobiyal süreçlerin ve havza içindeki karbonatların çözünmesinin bir fonksiyonudur (Decrouy vd., 2011).

Fosil ostrakod toplulukları Kuvaterner araştırmalarının diğer alanlarında da kullanılmıştır. Örneğin, tsunami depolarının incelenmesinde (Mischke vd., 2012) ve hem deniz hem de tatlı su ortamlarındaki kirlilik geçmişlerinin belirlenmesinde (Tan vd., 2021) kullanılmıştır. Ayrıca, insanlar tarafından iskan edilen veya kullanılan alanların ortamsal özellikleri hakkında faydalı arkeolojik bilgiler de sağlamıştır (Quante vd., 2022).

Bir taksonu tanımlamadan da önemli miktarda paleoortamsal bilgiler elde edilebilir. Bir popülasyonun genel yaş yapısı (yani yetişkinlerin ve bir taksonun farklı evrelerinin göreceli bolluğu) taşınmanın varlığına işaret edebilir. Eğer bir ostrakod topluluğunda yetişkinler ve tüm yavru evreleri mevcutsa, ölüm sonrası önemli bir taşınmanın gerçekleşmiş olması pek olası değildir. Ancak, bir toplulukta yetişkinlerin ya da yavruların bulunmaması, taşınma olduğunu gösterir (Mao vd., 2021). Yetişkin ostrakodların ölüm sonrası parçalanması daha yüksek enerjili ortamlarda meydana gelirken, düşük enerjili koşullarda ve hızlı gömülmede (yüksek sedimantasyon oranlarında), kapakçıklar eklemli olarak kalır. Çok sayıda yavru karapaksının varlığı, elverişsiz bir ortamın hızlı başlangıcından kaynaklanabilecek yavru ölümlerine işaret eder. Son olarak, çözünme, mekanik kırılma ve kabuklarda aşırı büyümenin varlığı sedimanın yeniden işlenmesi ve diyajenezi gösterir (Matzke-Karasz & Smith, 2022).

Sonuç ve Öneriler

Ostrakodlar, çoğu su ortamında yaygın olan küçük çift kabuklu canlılardır ve Kuvaterner sedimanlarında genellikle iyi korunmuş olan kalsit kabukları salgılarlar. Ostrakodlar birtakım ekolojik faktörlere duyarlıdır ve ostrakod kabukları, eser elementler ve kararlı izotoplar da dâhil olmak üzere jeokimyasal analizler için bir karbonat kaynağıdır. Geçmişte ostrakodların paleolimnolojide yeterince temsil edilmemesine rağmen, biyolojileri, taksonomileri, ekolojileri ve kabuk kimyalarının anlaşılmasındaki son gelişmeler, diğer göstergelerin yanı sıra paleoortamsal koşulların belirlenmesinde yaygın olarak kullanılmalarına yol açmıştır.

Ostrakodlar gösterge takson yaklaşımı sayesinde tuzluluk, sıcaklık, hidrodinamik denge, substrat özellikleri, deniz seviyesindeki değişimler, göl seviyesi ve derinlik değişimleri, oksijen seviyeleri ve besin mevcudiyeti gibi paleoortamsal koşulların belirlenmesini sağlamaktadır. Ostrakodlardan sıcaklık verilerinin elde edilmesi paleoklimatik özelliklerinin, ostrakod-su derinliği transfer fonksiyonları kullanılarak göl suyu derinliği ve seviye değişimlerinin, tuzluluk göstergeleri sayesinde tuzluluk, ışık, oksijen derecesi, buharlaşma oranı ve deniz seviyesi değişimlerinin, iyonik bileşim verileri kullanılarak göl ve sulak alanlar üzerindeki deniz işgalinin, jeokimyasal analizler sayesinde suyun ve ostrakod kabuklarının kimyasal madde konsantrasyonlarının belirlenmesini sağlar. Bu zengin veri çeşitliliği nedeniyle fosil ostrakodlar Kuvaterner paleoortamsal değişimlerinin belirlenmesinde büyük bir önem taşımaktadır.

Güncel ostrakodların ve bulundukları ortamların araştırılması, taksonomik çalışmalar yoluyla fosil verilerinin daha doğru bir şekilde değerlendirilmesini sağlayacaktır. Bunun yanı sıra, fosil ostrakod verileriyle paleoortamsal değişimlerin belirlenmesine yönelik araştırmaların sayısının arttırılmasına ihtiyaç vardır. Bu yapılacak çalışmalar sayesinde veri bankasının artmasıyla birlikte diğer ortamsal verilerle karşılaştırma yapma imkânı doğacak ve böylece küresel çapta gerçekleşen paleoortamsal değişimler daha doğru bir şekilde belirlenecektir.

KAYNAKÇA

Altınsaçlı, S., Perçin-Paçal, F., & Altınsaçlı, S. (2020). Ecological interactions and the distribution, abundance, and diversity of ostracod species associated with some coastal brackish karstic springs in southwest Turkey. *Regional Studies in Marine Science, 35*, 101204.

Anadón, P., & Gabàs, M. (2009). Paleoenvironmental evolution of the Early Pleistocene lacustrine sequence at Barranco León archeological site (Orce, Baza Basin, Southern Spain) from stable isotopes and Sr and Mg chemistry of ostracod shells. *Journal of Paleolimnology 42*, 261–279.

Barik, S. S., Singh, R. K., Hussain, S. M., Tripathy, S., & Zarikian, C. A. A. (2022). Spatial and seasonal distribution of Ostracoda in a lagoonal environment along the northeastern coast of India: Implications to assess coastal ecology and paleoenvironment. *Marine Micropaleontology, 174*, 102082.

Beck, C. C., Feibel, C. S., Mortlock, R. A., Quinn, R. L., & Wright, J. D. (2021). Little Ice Age to modern lake-level fluctuations from Ferguson's Gulf, Lake Turkana, Kenya, based on sedimentology and ostracod assemblages. *Quaternary Research, 101*, 129-142.

Bennike, O., Anderson, N. J., & McGowan, S. (2010). Holocene palaeoecology of southwest Greenland inferred from macrofossils in sediments of an oligosaline lake. *Journal of Paleolimnology, 43*, 787-798.

Bischoff, J. L., Bullen, T. D., Canavan, R. W., Forester, R. M., & Bischoff, L. (1998). A test of uranium-series dating of ostracode shells from the last interglaciation at Owens Lake, California, core OL-92. *US Geological Survey Open File Report, 98-132*, 180-186.

Boomer, I. A. N., Guichard, F., & Lericolais, G. (2010). Late Pleistocene to Recent ostracod assemblages from the western Black Sea. *Journal of Micropalaeontology, 29*(2), 119-133.

Börner, N., De Baere, B., Akita, L. G., Francois, R., Jochum, K. P., Frenzel, P., ... & Schwalb, A. (2017). Stable isotopes and trace elements in modern ostracod shells: implications for reconstructing past environments on the Tibetan Plateau, China. *Journal of Paleolimnology, 58*, 191-211.

Börner, N., De Baere, B., Yang, Q., Jochum, K. P., Frenzel, P., Andreae, M. O., & Schwalb, A. (2013). Ostracod shell chemistry as proxy for paleoenvironmental change. *Quaternary International, 313*, 17-37.

Bright, J., Kaufman, D. S., Forester, R. M., & Dean, W. E. (2006). A continuous 250,000 yr record of oxygen and carbon isotopes in ostracode and bulk-sediment carbonate from Bear Lake, Utah–Idaho. *Quaternary Science Reviews 25*, 2258–2270.

Cronin, T. M. (2015). Ostracods and sea level. *Handbook of Sea-Level Research*, 249-257.

Curry, B. B., & Baker, R. G. (2000). Palaeohydrology, vegetation, and climate since the late Illinois Episode (~ 130 ka) in south-central Illinois. *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology, 155*(1-2), 59-81.

D'Ambrosio, D. S., García, A., Díaz, A. R., Chivas, A. R., & Claps, M. C. (2017). Distribution of ostracods in west-central Argentina related to host-water chemistry and climate: implications for paleolimnology. *Journal of Paleolimnology, 58*, 101-117.

Danielopol, D. L., Ito, E., Wansard, G., Kamiya, T., Cronin, T. M., & Baltanás, A. (2002). Techniques for collection and study of Ostracoda. *Geophysical Monograph-American Geophysical Union, 131*, 65-98.

Decrouy, L., Vennemann, T. W., & Ariztegui, D. (2011). Controls on ostracod valve geochemistry, Part 1: Variations of environmental parameters in ostracod (micro-) habitats. *Geochimica et Cosmochimica Acta, 75*(22), 7364-7379.

Domingo, L., López-Martínez, N., Soler-Gijón, R., & Grimes, S. T. (2007). A multiproxy geochemical investigation of the early Paleocene (Danian) continental palaeoclimate at the Fontllonga-3 site (South Central Pyrenees, Spain). *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology, 256*(1-2), 71-85.

Forester, R. M. (1983). Relationship of two lacustrine ostracode species to solute composition and salinity: implications for paleohydrochemistry. *Geology, 11*(8), 435-438.

Frenzel, P., & Boomer, I. (2005). The use of ostracods from marginal marine, brackish waters as bioindicators of modern and Quaternary environmental change. *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology, 225*(1-4), 68-92.

Griffiths, H. I., & Holmes, J.A. (2000). *Non-Marine Ostracods and Quaternary Palaeoenvironments*. Technical Guide 8, London: Quaternary Research Association.

Grimm, E. C. (1991). *TILIA and TILIA-GRAPH*. Springfield: Illinois State Museum.

Henderson, P. A. (1990). *Freshwater ostracods*. Synopses of the British fauna (new series) No. 42, London, Oegstgeest: Universal Book Services/Dr. W. Backhuys, 228 pp.

Holmes, J. A. (1998). A late Quaternary ostracod record from Wallywash Great Pond, a Jamaican marl lake. *Journal of Paleolimnology, 19*, 115-128.

Holmes, J. A., & Chivas, A. R. (2002). *The Ostracoda: Applications in Quaternary Research*. Geophysical Monograph 131. Washington, DC: American Geophysical Union.

Horne, D. J., & Siveter, D. J. (2016). Collecting and processing fossil ostracods. *Journal of Crustacean Biology, 36*(6), 841-848.

Ion, G., Briceag, A., Vasiliu, D., Lupaşcu, N., & Melinte-Dobrinescu, M. (2022). A multiproxy reconstruction of the Late Pleistocene-Holocene paleoenvironment: New insights from the NW Black Sea. *Marine Geology, 443*, 106648.

Irizuki, T., Takahashi, J., Seto, K., Ishiga, H., Fujihara, Y., & Kawano, S. (2022). Response of bay ostracod assemblages to Late Holocene sea-level, centennial-scale climate, and human-induced factors in northeast Beppu Bay, Japan. *Marine Micropaleontology, 174*, 102002.

Kesling, R. V. (1949). *The morphology of ostracod molt stages*. University of Illinois at Urbana-Champaign.

Kober, B., Schwalb, A., Schettler, G., & Wessels, M. (2007). Constraints on paleowater dissolved loads and on catchment weathering over the past 16 ka from $^{87}Sr/^{86}Sr$ ratios and Ca/Mg/Sr chemistry of freshwater ostracode tests in sediments of Lake Constance, Central Europe. *Chemical Geology 240*, 361–376.

Lord, A. (2020). Towards objectivity in Ostracoda species definition. *Bulletin de la Société géologique de France, 191*(1).

Mao, X., Liu, X., Li, J., Feng, S., Jiang, G., & Liu, L. (2021). Population age structure of ostracods in lake sediment and its implication for within-lake transport of microfossils. *Ecological Indicators, 131*, 108182.

Matzke-Karasz, R., & Smith, R. J. (2022). A review of exceptional preservation in fossil ostracods (Ostracoda, Crustacea). *Marine Micropaleontology, 174*, 101940.

McCormack, J., Viehberg, F., Akdemir, D., Immenhauser, A., & Kwiecien, O. (2019). Ostracods as ecological and isotopic indicators of lake water salinity changes: the Lake Van example. *Biogeosciences, 16*(10), 2095-2114.

McCulloch, M. T., De Deckker, P., & Chivas, A. R. (1989). Strontium isotope variations in single ostracod valves from the Gulf of Carpentaria, Australia: a palaeoenvironmental indicator. *Geochimica et Cosmochimica Acta, 53*(7), 1703-1710.

Mesquita-Joanes, F., Smith, A. J., & Viehberg, F. A. (2012). The ecology of Ostracoda across levels of biological organisation from individual to ecosystem: a review of recent developments and future potential. *Developments in Quaternary Sciences, 17*, 15-35.

Mischke, S., Schudack, U., Bertrand, S., & Leroy, S. A. (2012). Ostracods from a Marmara Sea lagoon (Turkey) as tsunami indicators. *Quaternary International, 261*, 156-161.

Mourguiart, P., & Carbonel, P. (1994). A quantitative method of palaeolake-level reconstruction using ostracod assemblages: an example from the Bolivian Altiplano. *Hydrobiologia, 288*, 183-193.

Mourguiart, P., Corrège, T., Wirrmann, D., Argollo, J., Montenegro, M. E., Pourchet, M., & Carbonel, P. (1998). Holocene palaeohydrology of Lake Titicaca estimated from an ostracod-based transfer function. *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology, 143*(1-3), 51-72.

Ortiz, J. E., Torres, T., & Pérez-González, A. (2013). Amino acid racemization in four species of ostracodes: taxonomic, environmental, and microstructural controls. *Quaternary Geochronology, 16*, 129-143.

Pint, A., Frenzel, P., Fuhrmann, R., Scharf, B., & Wennrich, V. (2012). Distribution of Cyprideis torosa (Ostracoda) in Quaternary athalassic sediments in Germany and its application for palaeoecological reconstructions. *International Review of Hydrobiology, 97*(4), 330-355.

Pokrajac, J., Stojanović, K., Stamenković, S., & Karan-Žnidaršič, T. (2024). Diversity and ecology of freshwater Ostracoda (Crustacea) in Central Serbia. *Aquatic Ecology*, 1-24.

Quante, E., Pint, A., & Frenzel, P. (2022). Nonmarine Ostracoda as proxies in (geo-) archaeology—A review. *Geoarchaeology, 37*(5), 711-732.

Rahman, M., Chaplin, J., & Pinder, A. (2022). The biology of giant ostracods (Crustacea, Cyprididae), a review focusing on the Mytilocypridinae from Australian inland waters. *Marine and Freshwater Research, 74*(1), 1-19.

Reeves, J. M., Chivas, A. R., Garcia, A., & De Deckker, P. (2007). Palaeoenvironmental change in the Gulf of Carpentaria (Australia) since the last interglacial based on Ostracoda. *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology, 246*(2-4), 163-187.

Rodriguez, M., De Baere, B., François, R., Hong, Y., Yasuhara, M., & Not, C. (2021a). An evaluation of cleaning methods, preservation and specimen stages on trace elements in modern shallow marine ostracod shells of Sinocytheridea impressa and their implications as proxies. *Chemical Geology, 579*, 120316.

Rodriguez, M., Doherty, J. M., Man, H. L. H., Wang, R., Xiao, W., Zhou, B., ... & Not, C. (2021b). Intra-Valve Elemental Distributions in Arctic Marine Ostracodes: Implications for Mg/Ca and Sr/Ca Paleothermometry. *Geochemistry, Geophysics, Geosystems, 22*(2), e2020GC009379.

Rumney, B. M., Morgan, S. R., Mosselmans, J. F. W., Malik, F. T., Holden, S. J., Parker, A. R., ... & Meek, K. M. (2022). Characterisation of carapace composition in developing and adult ostracods (Skogsbergia lerneri) and its potential for biomaterials. *Marine Biology, 169*(6), 78.

Smith, A. J. (1991). *Lacustrine ostracodes as paleohydrochemcial indicators in Holocene lake records of the North-Central United States*. (Unpublished PhD Dissertation). Brown University, USA, 306pp.

Smith, A. J., & Delorme, L. D. (2010). Ostracoda. In: *Ecology and classification of North American freshwater invertebrates*, pp. 725-771. Academic Press.

Smith, A. J., Delorme, L. D., & Forester, R. M. (1992). A lake's solute history from ostracodes: comparison of methods. In: *International symposium on water-rock interaction*, pp. 677-680.

Szlauer-Łukaszewska, A., & Radziejewska, T. (2013). Two techniques of ostracod (Ostracoda, Crustacea) extraction from organic detritus-rich sediments. *Limnologica, 43*(4), 272-276.

Tan, C. W. J., Gouramanis, C., Pham, T. D., Hoang, D. Q., & Switzer, A. D. (2021). Ostracods as pollution indicators in Lap An Lagoon, central Vietnam. *Environmental Pollution, 278*, 116762.

Taylor, D. M., Griffiths, H. I., Pedley, H. M., & Prince, I. (1994). Radiocarbon-dated Holocene pollen and ostracod sequences from barrage tufa-dammed fluvial systems in the White Peak, Derbyshire, UK. *The Holocene, 4*(4), 356-364.

Tesakova, E. M., & Glinskikh, L. A. (2020). Callovian ostracods of Central Dagestan: Biostratigraphy, paleoecology, and chorology. *Stratigraphy and Geological Correlation, 28*, 402-415.

Viehberg, F. A., & Mesquita-Joanes, F. (2012). Quantitative transfer function approaches in palaeoclimatic reconstruction using Quaternary ostracods. In: *Developments in Quaternary Sciences,* Vol. 17, pp. 47-64. Elsevier.

Vork, K. A., & Thomsen, E. (1996). Lusitanian/Mediterranean ostracods in the Holocene of Denmark: implications for the interpretation of winter temperatures during the postglacial temperature maximum. *The Holocene, 6*(4), 423-432.

Wang, C., Kuang, X., Shan, J., Zhang, Q., Zhou, Z., Tong, Y., & Zou, Y. (2022). Recent ostracods as ecological indicators and its applications: An example from the southern Tibetan Plateau. *Ecological Indicators, 143*, 109326.

Wang, C., Kuang, X., Wang, H., Guo, G., & Song, G. (2021). Ostracods as a proxy for paleoclimatic change: an essential role of bioculture experiment taking Limnocythere inopinata (Crustacea: Ostracoda) as an example. *Ecological Indicators, 121*, 107000.

Seçilmiş Ülkelerde Küresel Isınmayla Mücadelede Yeşil Vergileme*

Zeynep Arslan[1] & Güngör Özcan[2] & Pelin Mastar Özcan[3]

* Çalışma; "Küresel Isınmayla Mücadelede Yeşil Vergiler: Seçilmiş Ülkeler ve Türkiye Değerlendirmesi" isimli Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

1 Bilim Uzmanı, Ege Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-6422-624X
[2] Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-5966-5582
[3] Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-9103-4131

Giriş

Yeşil vergileme günümüzde nesilden nesille büyük bir risk oluşturan küresel ısınmayla mücadelede önemli bir maliye politikası aracıdır. Her ülke kendi dinamikleri içerisinde küresel ısınmayla mücadele etmektedir. Bu açıdan ülkelerin gelişmişlik seviyeleri de uygulamalarını etkilemektedir. Çalışmada gelişmekte olan ülkeler kapsamında Güney Afrika, Endonezya ve Meksika inceleme konusu yapılırken gelişmiş ülkeler kapsamında Finlandiya Hollanda ve Almanya incelenmiştir. Çalışma ile amaçlanan bu ülkelerdeki küresel ısınma ve yeşil vergileme arasındaki ilişkiyi değerlendirmektir.

A. Seçilmiş Gelişmekte Olan Ülkelerde Yeşil Vergileme

Gelişmekte olan ülkeler kapsamında Güney Afrika, Endonezya ve Meksika'da uygulanan yeşil vergiler inceleme konusu yapılmıştır.

1. Güney Afrika

Genel olarak Afrika ülkelerinde fosil yakıt tüketimlerinin artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Bunun sonucu olarak karbondioksit emisyonu da artış göstermektedir. Güney Afrika dünya sıralamasında global kömür rezerv ve yatakları bağlamında ilk on ülke arasında yer almaktadır. Güney Afrika'da enerji türleri bakımından fosil yakıt kullanımı %80 ve üzerinde seyretmektedir. Ülkede kömür bazlı santrallere bağımlılık oranı %70'leri bulmaktadır. Güney Afrika elektrik arz güvenliği çelişkisi ve çıkmazı nedeniyle yük temelli kömür ile kalorisi düşük linyit menşeili güç santralleri işletmeleri önem kazanmıştır. (Taner, 2018: 1)

Güney Afrika'nın en ciddi problemleri; şehirleşme, ormanlık alan tahribatı, hava kirliliği ve kıtlıktır. Bu sebeple çevresel problemlere engel olmak ve önleyici tedbirler almak için bazı uluslararası sözleşmelere ve anlaşmalara taraf olmuştur. Örneğin; "*Birleşmiş Milletler Çevre Programı*" altında "*Toprak Yıkımının Küresel Değerlendirmesi (1997)*", "*Birleşmiş Milletler Sözleşmesi (1997)*", "*Birleşmiş Milletler Çölleşmeyle Mücadele Antlaşması*", "*Biyolojik Çeşitlilik Kongresi*" bulunmaktadır. (Artun & Bakırcı, 2012: 370)

Güney Afrika çok büyük kömür rezervlerine sahiptir ancak su kıtlığı yaşamaktadır. Bu ülkenin neden olduğu emisyonların çoğunluğu enerji üretimi aşamasından kaynaklanmakta olup ülke genelinde elektrik enerjisinin %80'i kömüre bazlı elektrik santrallerince karşılanmaktadır. Bu ülkede karbon vergisi uygulanmaktadır. Enerji yelpazelerini ise güneş ve rüzgâr kaynaklı olacak şekilde tasarlamaya çalıştıkları için 2030 senesine kadar kömürlü termik santrallerden bazılarını devre dışı bırakmaya hazırlanmaktadırlar. (İklim Haber, 2021)

Dünya geneline bakıldığında Güney Afrika 14. büyük sera gazı salınımı yapan ülke konumundadır. İlk olarak 2013 senesinde Güney Afrika ulusal parlamentosuna kanun tasarısı olarak Karbon vergisi sunulmuştur. 2017 senesinde yürürlüğe girmesi planlanmış olsa da 2019'da yasalaşmıştır. Emisyon yoğun sektörler bu karbon vergisi önemlidir. Bu verginin birim fiyatı ilk aşamada 8 Amerikan Doları olarak tespit edilmiş fakat değişik sektörlerdeki vergi muafiyetlerinin %60 - %90 bandında değişmesi Güney Afrika için karbon vergisi birim fiyatının 0.4$- 3$ aralığındaki seviyelere kadar düşürmektedir. (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2019: 57)

Güney Afrika'da vergi gelirlerinin önemli çoğunluğu gelir vergisinden meydana gelmektedir. Bu bağlamda Güney Afrika'da elde edilen vergi gelirlerinin önemli kısmı dolaylı vergilerden oluşmaktadır. Kişisel gelir vergisi ise kademeli olarak uygulanmaktadır. Çalışanların ödemesi gereken vergiyi ise işveren çalışanlara ödeyeceği ücret üzerinden kesmektedir. (Özcan & Bucak, 2021: 73)

Güney Afrika'da uygulanan karbon vergileriyle ilgili olarak, iki ana vergi söz konusudur. Bunlardan ilki, motorlu taşıtların CO2 emisyonlarına ilişkin çevresel vergidir. İkincisi ise belirli öngörülen faaliyetlerden kaynaklanan karbon emisyonuna ilişkin vergidir. Güney Afrika trafiğinde çok sayıda motorlu taşıt olduğundan, motorlu taşıtlara uygulanan CO2 emisyon vergisinin amacı, sürdürülebilir enerji ve çevre dostu motorlu taşıtların kullanımını teşvik etmektir. Bu vergi, gidilen km başına, CO2 emisyonu miktarına ve gidilen km başına 120g CO2'nin üzerindeki belirli bir oranda uygulanır. CO2 emisyon vergisi 2010 yılında 75 Rand oranında uygulamaya konuldu ve yıllar içinde önemli ölçüde artarak 2020'de 120 Rand'a ulaştı. Gram başına 160 Rand tutarında bir miktar uygulandığından bu oran çift kabinli araçlar için farklılık göstermektedir. (Ambareen, 2023, s. 1046). Buradan elde edilen gelirin " *Bağımsız Güç Üreticileri Programı*", "*Elektrik Talep Tarafı Yönetim Programı*", "*Geliştirilmiş Ücretsiz Temel Enerji Programı*" ve "*Karbon Yakalama*" ve "*Depolama İndirimi*" gibi küresel ısınmayı azaltma amacına yönelik önlemlerin oluşturulması ve yönetilmesi için kullanımı planlanmaktadır. (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2019: 57)

Güney Afrika hükümeti, uluslararası standartlara ayak uydurmak amacıyla plastik poşet vergisi, elektrik üretim vergisi, elektrikli filamanlı lambalar vergisi, motorlu taşıt karbon emisyon vergisi, karbon emisyon vergisi olmak üzere altı ana türde yeşil vergi uygulamaktadır. Ayrıca, yeşil vergi politika önlemi olarak ülke, yenilenebilir enerji varlıklarının kullanımına yönelik sermaye indirimleri yapmaktadır. Güney Afrika, çevre vergilerinden elde ettiği gelir tabanını artır-

mada başarılı olmuştur ve bu durum, ülkenin çevre vergilerinin GSYH'nin yüksek bir kısmını oluşturan 34 OECD ülkesi arasında 18. sırada yer almasını sağlamıştır. (Ambareen, 2023:1045)

Güney Afrika ülkesinde küresel ısınmayla mücadele kapsamına alınacak diğer bir uygulama da Plastik Poşet Vergisi uygulamasıdır. Bu vergi ülkede 2003 senesinde yürürlüğe girmiştir. 24 mikrondan fazla 24 litrelik plastik poşet başına vergi konulmuştur. Plastik poşetlerin nominal fiyatlarını 0,46 Rand'da (maliyet fiyatı + KDV + 2-4 sent vergi) sabitlemiştir. Uygulama ile poşet tüketimi ilk başlarda gelir seviyesi yüksek kesimlerde %57, düşük kesimlerde ise %50 düşmüştür. Fakat plastik poşet kullanım tutarı hane halkı bütçesinin çok küçük bir bölümünü oluşturduğu için çok etkili olduğu söylenememektedir. Kısa vadede plastik poşet vergisi etkili olmuş gibi gözükse de uzun vadede durum aynı kalmamıştır. Güney Afrika Çevre Bakanlığınca başlatılan "Buyisa-e-Bag" tarafından yönetilen plastik poşet uygulaması çevre kirliliğini önlemek amacına yönelik olsa da Hazine elde edilen gelirin bu amaca hizmet etmesi için paraların ayrı olarak toplanmasına izin vermemiştir. (Kılıçer, 2018: 61)

Güney Afrika yenilenemeyen fosil yakıtların veya çevreye zarar veren diğer nükleer kaynakların kullanımı yoluyla elektrik üretimi kirliliğe neden olmakla suçlanmaktadır. Bu amaçla Güney Afrika 2009 yılında, ülkede üretilen elektrik için Kilovatsaat başına Rand cinsinden 2 sent oranında elektrik üretim vergisi olarak bilinen bir vergi uygulamaya koymuştur. Bu vergi 2012 yılında Kilowattsaat başına Rand cinsinden 3,5 sente çıkarılmıştır ve istatistikler bu vergiden elde edilen gelirin hükümete fayda sağladığını göstermektedir. (Ambareen, 2023: 1045)

2. Endonezya

Endonezya 57 ülke ve AB içerisinde İklim Değişikliği Performans Endeksi 2021'e göre 24. sırada yer almaktadır. Küresel sera gazı emisyonlarının ise %90'dan fazlasından sorumludur. Buna göre Endonezya dünya çapında en çok sera gazı emisyonuna sebep olan 8. ülkedir. Sera gazı emisyon artışı da küresel ısınma üzerinde ciddi etkilere sahiptir. Endonezya'nın coğrafi ve sosyoekonomik koşulları, onu aşırı hava ve iklim de dahil olmak üzere doğal afetlere karşı savunmasız kılmaktadır. Bu sebeple küresel ısınma kaynaklı zararı 2060 senesine kadar GSYİH'nın yaklaşık %2,3'üne ulaşması öngörülmektedir. (Hartono, Indriyan, Iryan, Komarulzaman, Nugroho, & Kurniawan, 2023: 2335)

2004 senesinde Endonezya'daki kötü yönetim, yatırımların yetersizliği gibi nedenlerden dolayı net petrol ithalatçısı konumuna düşmüştür. Sübvanse edilen

fosil yakıt talebi ciddi ölçüde artış göstererek bu sübvansiyonlar ekonomik anlamda sürdürülemez bir duruma gelmiştir. (Chelminski, 2018: 196)

Endonezya'daki fosil yakıt sübvansiyonlarının sebep olduğu negatif etkiler şu şekilde sıralamıştır: (Mourougane, 2010)

i. Ucuz enerji kaynaklı gerçekleşen aşırı tüketim enerjiye olan bağımlılığını artırmaktadır.

ii. Yeni altyapı ile üretim aşamalarına yönelik olarak yapılacak yatırımları düşürmektedir.

iii. Sosyal amaçlara erişilmesi için kullanılacak kaynaklara engel teşkil edebilmektedir.

iv. Bozulmuş fiyatlar sebebiyle rekabet ve teknolojik yeniliklere yönelik motivasyonu düşürüp, belli bir enerji modeline ve teknolojilerine odaklanan sübvansiyonlar etkin olmayan teknolojilerin kullanılmaya devam etmesine sebep olabilmektedirler.

v. Yakıt tüketimi gelir seviyesine kıyasla daha çok arttığı için yüksek gelire sahip kesimler ucuz enerjiden daha fazla yararlanırken, maliyet toplum geneline yayılmaktadır.

vi. Yakıt mamullerinin komşu ülkelere kaçaklığının yapılmasını veya fiyatların görece daha yüksek olduğu sübvanse edilmeyen sektörlere aktarılmasına ve rüşvete neden olmaktadır.

Endonezya; Paris Anlaşmasını, Endonezya Cumhuriyeti Cumhurbaşkanını temsilen Çevre ve Orman Bakanı olarak görev yapan Siti Nurbaya aracılığıyla imzalanmıştır. Bu anlaşma uyarınca Endonezya hükümeti, 2016 tarihli ve 16 sayılı Kanunu ile 2030 yılına kadar sera gazı emisyonlarını %29 oranında azaltma taahhüdünde bulunmuştur. Endonezya, Vergi Düzenlemelerinin Uyumlaştırılması Hakkında Kanun'da net sıfır emisyon aracı olarak düzenlenen karbon vergisi politikası yoluyla sera gazı üretimini baskılama sözü veren ülkelerden biridir. Küresel ısınmanın olumsuz etkilerini azaltmak için Endonezya Cumhuriyeti Hükümeti, 2060 yılına kadar Net Sıfır Emisyona ulaşma hedefi için ciddi ve kararlı olduğunun göstergesi olarak 2020-2024 ile ilgili 2020 tarihli 18 Sayılı Başkanlık Yönetmeliğinde yer alan hükümler gösterilebilir. Hükümet Orta Vadeli Kalkınma Planında sera gazı emisyonunun neden olduğu dışsallıkları azaltmak için karbon vergisi gibi bir pigouvian vergi uygulayarak düşük emisyonla kalkınmayı sağlamak konusunda ciddi bir adım atmıştır. (Matheus, Frisca Delicia, & Rasji, 2023: 93)

Endonezya iklim krizi sebepli yaşanan olumsuzlar sebebiyle birçok düzenlemeye gitmiştir. Örneğin, 2022 tarihli 1 Sayılı Kanun'da yer alan Surface Water Tax (Yüzey Suyu Vergisi) ve Grand Water Tax (Yeraltı Suyu Vergisi) bunlara örnektir. 2021 Tarihli 7 Sayılı Kanun ise Karbon Vergisi ve elektriksiz motorlu araçlara yönelik teşvikleri içermektedir. Küresel boyutta bir problem olan plastik atık kirliliğine yönelik de 2007 tarihli 39 Sayılı Kanun'da plastik ürünlere özel tüketim vergisi getirilmesi tartışmalara yol açmıştır. Yapılan bu düzenlemelerdeki çeşitlilik sorunlara açmıştır. Birçok farklı düzenleme uygulamada çakışmalara ve uyumsuzluğa sebep olmaktadır. Tüm bu çevresel düzenlemelerin 1982 tarihli 4 Sayılı Kanun'a uygun olarak sorunsuz bir şekilde yürütülebilmesi için kanunlar arasında uyum sağlanması gerekmektedir. Ayrıca Endonezya'da yeşil vergilerin daha etkin hale gelmesi için küresel ısınmanın olumsuzlukları konusunda kamuoyu farkındalığının arttırılması gerektiği düşünülmektedir. Daha hassas emisyon ölçüm teknolojisi geliştirilmesi ve sera gazı emisyonlarını düşürmeye yönelik kararlı bir şekilde sektörel bazda teşvik politikaları ve destek gerekmektedir. (Leonard, Heriyanti, Pakpahan, & Fenitra, 2023: 389-395)

3. Meksika

Meksika'da çevre kirliliği verileri incelendiğinde, CO2 salınımı 1971 senesinde 87,8 milyon ton olarak gerçekleşirken 2015'de %548 oranında artarak 481,4 milyon tona ulaşmıştır. Diğer yandan kişi başına düşen CO2 salınımı 1971 senesinde 1,6 milyon ton olarak gerçekleşirken 2015'de %231 oranında artarak 3,7 milyon tona ulaşmıştır. (Yurtkuran & Terzi, 2018: 268)

1991-2023 yılları arasında Meksika'da küresel ısınmanın etkilerine bakıldığında, her 10 senede yaklaşık 0,3 °C ile bölgedeki en hızlı ısınan ülkesi olmuştur. 2023 senesi sonunda ise Meksika'nın %76'sında kuraklık gözlemlenmiştir. (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2023)

Meksika için çevresel politika uygulamalarının başlangıcı olarak 1992 senesinden itibaren çevre dostu teknolojileri kullanan şirketler için mali teşvik uygulamaları sayılabilir. Bu uygulama çevresel farkındalık arttırıcı etkiye sahiptir. 2013 yılında onaylanan ve 13 Temmuz 2018 tarihinde yeniden düzenlenen İklim Değişikliği Kanunu'nun 2. maddesinde yer alan birinci bölümde temel amaçlar düzenlenmiştir. Buna göre, sağlıklı bir çevre hakkının garanti altına alınması ve federasyon ile federal hükümetin yetkilerinde birliğinin sağlanması, iklim değişimine uyum ve sera gazı emisyonlarının azaltılmasına yönelik kamu politikalarının geliştirilmesi ve uygulanmasında iş birliği yapılması amaçlanmıştır. (Galvez, 2024: 90)

Meksika Kongresi, 2014 senesinin ocak ayında çevreye zarar veren faaliyetleri caydırmak, hava kalitesini iyileştirmek ve solunum yolu hastalıklarını azaltmak amacıyla fosil yakıtların yakılmasından kaynaklanan CO2 emisyonlarına karbon vergisi uygulayan bir mali reformu kabul etmiştir. Bu verginin gerekçesi, fosil yakıtlardan kaynaklanan CO2 emisyonlarının negatif dışsallıklarının sosyal maliyetlerini içselleştirmek ve temiz yenilenebilir enerjilerin kullanımını teşvik etmektir. Bu bağlamda enerji reformu müzakereleri hızlandırılmış bir şekilde gerçekleşmiştir. Ülkenin enerji sektörünü düzenleyen yasalar bir yıldan kısa bir sürede oluşturulmuştur. Yasama yetkisindeki çıkar çatışmalarına rağmen mevcut yönetim başta enerji, maliye, çalışma ve eğitim reformları olmak üzere birçok önemli reformu geçirmeyi başarmıştır. Bu başarılar, küresel ekonomide ve ülkedeki sosyal durumdaki zorluklarla birlikte gelmiştir. Tüm bu reformlar Meksika'da yaşayan 121 milyon insanı, özellikle de yoksulluk içinde yaşayan 55,3 milyon insanı etkilemektedir. (Díaz & Gutierrez, 2018: 240)

Meksika 2015 Paris İklim Değişikliği Anlaşmasına taraf olarak 2030 yılına kadar CO2 azaltım hedeflerini belirleyen iklim planını yasal olarak kabul etmiş bulunmaktadır. Bu doğrultuda 2030 yılına kadar ulaşım için CO2 emisyonunda %18'lik bir azalma ve elektrik üretim sektörünün CO2 emisyonlarında %31'lik bir azalmayı öngörmektedir. Taşımacılık sektöründe ise elektrikli araçlar teşvik edilecektir. Elektrikli araçlar uzun vadede ulaştırma sektöründe sera gazı emisyonlarını ortadan kaldırmaya yardımcı olabilecektir. Meksika sera gazı emisyon azaltımlarını aşağıdaki hedeflere uygun olarak farklı sektörlerin taahhütleri ile sağlayacaktır. Bunlar: (Bonilla, Soberon, & Galarza, 2022: 2)

Ulaştırma Sektörü: %18 ,Elektrik Üretimi: %31, Konut ve Ticari: %18, Petrol ve Gaz: %14, Sanayi:%5, Tarım ve Hayvancılık:%28, Atık: %28.

Meksika 2013 Aralık ayında başlattığı enerji reformu Meksika standartlarına göre çok geniş kapsamlıydı ve PEMEX (Meksika Petrolleri)'in tekelinin ortadan kaldırılmasının yanı sıra benzin üzerindeki vergi oranlarını belirleyen mekanizmanın değiştirilmesi gibi Meksika'da daha önce imkansız olduğu düşünülen adımları içeriyordu. Ayrıca fosil yakıtlara karbon vergisi de getirilmiştir. Fakat bu vergi davranış değişikliğini tetikleyemeyecek kadar düşük bir orandadır. (Labandeira, Labeaga, Lopez-Otero, & Sterner, 2022: 139)

Meksika karbon vergisi büyük bir reform paketinin parçası olarak kabul edilmiştir. Siyasi muhaliflerin ve basının gözünde Başkan Enrique Pena Nieto tarafından başlatılan bu girişim sadece iklim değişikliği önlemi olarak değil, aynı zamanda gelir artırıcı bir önlem olarak da değerlendirilmiştir. Karbon vergisinin karbon azaltıcı etkinliği ve karbon vergisinin yoksullar üzerindeki etkileri yasaya

dahil edilmemiştir. Bunun yerine vergi, koruma sağlayacak şekilde değiştirilmiştir. (McCoy, 2015: 17)

B. Seçilmiş Gelişmiş Ülkelerde Yeşil Vergileme

Gelişmiş ülkeler başlığında Finlandiya, Hollanda ve Almanya'da uygulanan yeşil vergiler inceleme konusu yapılmıştır.

1. Finlandiya

Finlandiya, dünya genelinde karbon vergisini uygulayan ilk ülkedir. İlk uygulaması 1990 senesindedir. Finlandiya'daki karbon vergisi ısınma ve ulaşım için kullanılan fosil yakıtlara uygulanan tüketim vergisi ile uygulanmıştır. Yeşil vergi, benzin, dizel, akaryakıt, jet yakıtı, kömür ve doğal gaz üzerinden alınmıştır. Karbon vergisinden, ticari gemiler, havacılık sektörü ve elektrik sektörü için kullanılan yakıtlar muaf tutulmuştur. Elektrik üzerinden de vergi tahsil edilmektedir fakat vergi oranı kilovatsaat başına ve vergi içeriğine göre değişmemektedir. İstisnai olarak yenilenebilir elektrik için geri ödemeye tabi tutulabilir. Finlandiya Boulder şehrindeki rüzgar enerjisi alımlarını karbon vergisinden muaf tutulmaktadır. (Sumner, Bird, & Dobos, 2011: 928) Finlandiya'nın 1990 senesinde çevre vergisi sistemini geliştirmesinin siyasi sebepleri, Avrupa Birliği politikalarına uyum süreci ile uluslararası ticaret anlaşmalarını ihlal etmemek gibi kaygılardır. (Withana, Brink, Kretschmer, & Mazza, 2013: 3)

Finlandiya ilk zamanlarda karbon vergisini sadece karbon içeriğine göre alıyordu. Daha sonrasında ise %60 karbon bileşeni ve %40 enerji bileşeni içerecek şekilde değiştirmiştir. Enerji içeriğinden tahsil edilen vergi, karbon içeriğinden ziyade MWh (megawatt) cinsinden enerji kullanımına dayalı bir vergiydi. 1997 yılında tekrardan saf karbon vergisi uygulamasına geri dönülmüştür. 2000 senesinde yeşil vergi uygulaması sebebiyle CO2 emisyonlarında 1990-1998 seneleri aralığında 4 milyon metrik ton düşüş tahmini yapılmıştır. 1998 senesinde ölçülen toplam emisyonun %7'sine denk düşmektedir. Karbon vergisi en son 2008 senesinde metrik ton CO2 başına %13 arttırılarak 30 $'a çıkarılmıştır. (Sumner, Bird, & Dobos, 2011: 928) 2020 senesi için CO2 başına 68$ iken 2022 senesinde 77$ olarak belirlenmiştir. (Kovancılar & Ercoşkun, 2023: 616) Finlandiya'da karbon vergisinden elde edilen bütün gelirler herhangi başka bir yere tahsis edilmeksizin direkt olarak merkezi hükümet genel bütçesine aktarılmaktadır. (Sumner, Bird, & Dobos, 2011: 928)

Karbon vergisi Finlandiya'da temel yeşil vergi olsa da enerji vergisinin içerisinde ek bir görevi yerine getirdiği düşüncesi vardır. Çevre koruma anlamında en önemli birincil vergi olsa da Finlandiya'da sadece çevre gelirlerinin %10'unu

oluşturmaktadır. Finlandiya için enerji vergisi, vergi reformlarında aktif bir role sahiptir. Örnek verecek olursak, 1997 yılında kişisel gelir vergilerindeki düşüşün sebep olduğu olumsuzlukları dengelemek için enerji vergisi oranları arttırılmıştır. Enerji vergileri üretim değil tüketim aşamasında tahsil edilmektedir. Örneğin çevre vergileri elektrik alanında tüketim üzerinden alınmaktadır. (Gago & Labandeira, 2010: 31-32)

OECD, Finlandiya'da karbon vergisi oranlarının çok düşük olması sebebiyle bu vergilerin iklim değişikliğine etkisinin çok az olacağı sonucuna varmaktadır. OECD ayrıca vergilemede istikrar amacının karşılanmasıyla ilgili problemleri de tanımlamıştır. Bu bağlamda OECD yeni araçların gerekli olduğu sonucuna varmaktadır. (Andersen, Dengsøe , & Pedersen, 2002: 31)

Finlandiya, uzun dönemde 2050 yılına kadar emisyonlarını %80-%90 aralığında düşürerek karbon nötr bir ülke olmayı amaçlamaktadır. Finlandiya hükümetinin yeni stratejisi 120 ana başlık altında toplanmıştır. Bunlar, 2020 senesi sonrası enerji ve iklim politikası, sera gazı emisyon azaltımı, enerji verimliliği, tüketicileri yönlendirme gibi konuları içermektedir. Bu stratejilerde vurgulanan temel noktalar maliyet etkin sürdürülebilir enerji üretimi ile tedarik güvenliğidir. 2025 senesine kadar enerji üretmek için kullanılan madeni yağ oranını %17'nin aşağısına çekmek için bir plan oluşturmak da hedefler arasındadır. (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Vergi Konseyi, 2023: 116)

Finlandiya'da enerji ve karbon vergileri, AB üye ülkelerinde enerji ürünlerinin vergilendirilmesine ilişkin asgari oranları belirleyen 2003 (AB) Enerji Vergisi Direktifi çerçevesinde alınmaktadır. Bu çerçevede, 1 Temmuz 2018 itibarıyla Finlandiya'da enerji kullanımına ilişkin başlıca vergiler; Enerji İçeriği Vergisi (ton CO2 başına 62 Euro nominal oranlı) Karbon Vergisi ve Arz Güvenliği Ödemesi (sıvı, katı ve gaz halindeki fosil yakıtlar ve biyoyakıtlara uygulanır), elektrik tüketimi için Enerji Vergisi, Atık Yağ Ücretidir. (OECD, 2019: 1)

Karbon ve enerji vergilerinin oranları uluslararası standartlara göre yüksektir. Bununla birlikte, karbon fiyatlandırmasını güçlendirme olanağı mevcuttur. Karayolu taşımacılığından kaynaklanan emisyonlar yüksek karbon fiyatlarıyla karşı karşıyadır ancak diğer sektörlerdeki emisyonların yarısından azı fiyatlandırılmaktadır. Bu kısmen vergilendirilmeyen biyokütle kullanımının yaygınlığından kaynaklanmaktadır. Dizel, benzine göre daha düşük bir enerji vergisiyle karşı karşıyadır. Belirli enerji kaynaklarına veya sektörlere yönelik vergi indirimleri ve muafiyetleri (tarım ve madencilik gibi) enerji tasarrufu veya daha temiz yakıtlara geçiş teşviklerini zayıflatıyor. Turba üzerindeki vergi oranı 2021'de neredeyse

iki katına çıkmıştır. Ancak turba, kaldırılması gereken faydalı bir vergi rejiminden yararlanmaya devam ediyor. (OECD, 2021: 12-14)

Finlandiya'da uygulanan enerji vergilerine yönelik düzenlemelerdeki temel amaç çevre ile ilgili amaçlara hizmet etmesi için tasarlanmış ve gerçekleştirilmiştir. Devlet bütçesine gelir elde etme amacının ötesinde teşvik edici ve özendirici bir özelliğe sahiptir. Finlandiya'da karbon vergisi oranı zamanla kademeli şekilde artmış buna bağlı olarak da verginin kapsamı genişletilmiştir. (Kovancılar & Ercoşkun, 2023: 615)

Finlandiya'da araç ve yakıt vergileri, biyoyakıt zorunlulukları ve elektrikli araçlara verilen destek, daha düşük emisyonlu araçlara ve yakıtlara geçişi teşvik etmektedir. Bu, emisyonların azaltılmasına yardımcı olmaktadır. Buna rağmen karayolu taşımacılığı önemli bir sera gazı kaynağı olmaya devam etmektedir. Hava kalitesi OECD'nin en iyileri arasında yer almaktadır. Bazı şehirler örneğin Helsinki, enerji, ulaşım ve malzeme talebini azaltmak için daha kompakt olmayı istemektedir. Helsinki ayrıca, sel riskini azaltmak, karbon depolamak ve yaşanabilirliği artırmak için yeterli yeşil alanı korumayı amaçlayan yapılı çevre için yeşil faktör yöntemini de uygulamaktadır. Su kalitesi genel olarak iyidir, ancak tarımdan kaynaklanan yaygın besin kirliliği yüzey su kütleleri üzerinde baskı oluşturmaktadır. Bazı nehirler, göller ve kıyı sularının çoğu iyi bir ekolojik duruma ulaşamamaktadır. Finlandiya, yol tozundan kaynaklanan emisyonları azaltmak için çivili lastiklerin kullanımını düzenlemeyi düşünmektedir. Sınırlı finansman, Ulusal Hava Kirliliği Kontrol Programı 2030'un uygulanmasını yavaşlatmıştır. Nispeten eski araç filosu ve kömür, turba ve biyokütle yakmanın yüksek payı, nitrojen oksitlerin ana kaynaklarıdır. Kentsel atık su arıtmanın verimliliği yüksektir. Hükümet, COVID-19 krizine yanıt olarak sürdürülebilir ulaşım, temiz enerji altyapısı ve enerji verimliliği, biyolojik çeşitliliğin korunması ve araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) yatırımlarına büyük miktarda fon sağlamıştır. Sürdürülebilir Büyüme Programı 2021-2026'nın yeşil geçiş ayağını da içermektedir. (OECD, 2021: 12-14)

2. Hollanda

Hollanda'da yeşil vergi uygulamaları ilk olarak 1970'li yılların başında su kirliliği harcı ile uygulamaya konulmuştur. 1985 yılında ise sektörel bazda beş tane daha çevresel kirletici tespit edilmiştir. Fakat bu girişimlerin birçoğu idari verimsizlik sebebiyle sürdürülebilir olmamıştır. 1988 senesinde genel anlamda bir akaryakıt vergisi uygulamaya konulmuştur. Buradan elde edilen gelirler çevresel faaliyetlere tahsis edilmiştir. 1990'lı yılların başları itibariyle yeşil vergi uygulamaları daha da önemli bir hale gelmiştir. (Gago & Labandeira, 2010: 31)

Hollanda hükümeti, yeşil vergileri üretim ve tüketim kalıplarını değiştirmek için bir araç olarak kullanmaktadır. Enerji vergisi ve motorlu taşıtlar vergisi yeşil vergilere örnektir. Hollanda'da yeşil vergilerin alınış sebeplerinin ne olduğu ile ilgili farklı düşünceler vardır. Bunlar: (DIS, 2020)

i. Kirleten öder ilkesi gereği yeşil vergilerin toplanması

ii. Verginin yükünü emekten kirleticiye kaydırmak

iii. Gelir elde etmek

iv. Olumlu davranış geliştirmek

Avrupa Birliği üye ülkelerinin 2022 yılı itibariyle tahsil ettiği toplam çevre vergisi gelirleri 320.823.83 milyar euro iken Hollanda hükümetinin 2022 yılı toplam çevre vergisi geliri, 22.756 milyar euro olarak gerçekleşerek ülke sıralamasında en çok çevre vergisi geliri elde eden 4. ülke olmuştur. (Eurostat, 2024)

Hollanda'da yeşil vergilerin en büyük kaynağı kömür ve fosil yakıtlar gibi enerji ürünleridir. Bu ülkede enerji üzerinden alınan vergi oranlarının yüksek olmasına rağmen enerji ürünlerinin tüketimini kısıtlama da etkili olmadığı gözlemlenmiştir. Bunun sebebi vergi yükünün büyük bir kısmının hane halkı ve küçük işletmeler üzerinde kalmasıdır. Azalan oranlı vergi yapısı nedeniyle, daha yüksek gaz ve elektrik tüketimine sahip büyük şirketler daha düşük bir oranda vergilendirilmektedir. Bu uygulamanın sebebi ise uluslararası vergi rekabetidir. Hollanda'da su vergisi sistemi hem etkili hem de verimli olması sebebi ile uygulanmaktadır. Bu vergi hem genel kirliliği azaltmak hem de su temizliğini korumak için temel işleve sahiptir. (DIS, 2020)

Hollanda enerji üretiminden kaynaklanan CO2 emisyonları için de bir taban fiyat uygulamaktadır, ancak bu taban fiyat tüm emisyonlar için geçerlidir ve sanayiye göre çok daha düşük oranlardadır. Taban fiyat, ilk olarak Haziran 2019'da sunulan bir yasa teklifinin nihai olarak kabul edilmesinin ardından 5 Nisan 2022'de yürürlüğe girmiştir. CO2 sanayi vergisinde olduğu gibi, hedef oran ile AB ETS (Emisyon Ek Ücreti) fiyatı arasındaki farka eşit bir ücret uygulamaktadır. (Chen, et al., 2023:12)

Hollanda'da sanayi sektörü en büyük sera gazı kaynağıdır. Bununla ilgili hükümet işletmelerle emisyon azaltımını teşvik etmek için innovasyoni hidrolik enerji, karbon vergisi, SDE++ (Sustainable Energy Transition Scheme -Sürdürülebilir Enerji Geçiş Planı) uygulamaktadır. (Wang, Dong, & Mei, 2023: 7)

Hollanda'da yeşil vergi uygulamasına örnek olarak havacılık vergisi verilebilir. Hollanda Senatosu, 15 Aralık 2020'de, ticari veya ticari olmayan uçuşlarda

Hollanda'daki bir havalimanından ayrılan yolcular için yeni bir havacılık vergisi (Vliegbelasting) getiren ve 1 Ocak 2021'de yürürlüğe giren Hava Yolcusu Vergisi Kanunu'nu kabul etmiştir. Hollanda Havacılık Vergisi, maksimum kalkış ağırlığı 4 tondan fazla olan Hollanda havaalanından uçakla ayrılan yolculara uygulanır. Mevcut vergi oranı, yolcunun nihai varış noktasına bakılmaksızın, ücrete tabi yolcu başına 29,05 €'dur. En yüksek kalkış ağırlığı 4 tondan az olan uçaklar muaftır. (FCC Aviation)

Hollanda'nın 2030 senesi hedefleri arasında, emisyon oranlarını 1990 seviyelerine göre %55 azaltmak vardır. 2050 yılında ise iklim nötrlüğü hedefini taahhüt etmiştir. Hollanda enerji fiyat artışları fosil yakıtlardan uzaklaşmanın aciliyetini gerektirmiştir. Ayrıca ülkenin dörtte biri deniz seviyesinin altında olduğundan sel gibi doğal felaketlere karşı daha savunmasızdır. Yüksek sıcaklık ve aşırı hava olaylarının sıklığındaki değişikliklerin Hollanda için mevcut yüzyılın ortasına kadar daha ılımlı gözükse de ilerleyen dönemlerde küresel ısınma senaryolarına bağlı olarak belirsizlik söz konusudur. Uluslararası Enerji Ajansı'na (IEA) göre, elektrik ve doğalgaz tüketici fiyatları Ocak 2020 ile Kasım 2022 arasında üç kattan fazla artmıştır. Fakat benzinin pompa fiyatları yalnızca yüzde 5 artmıştır. Bu fiyat şokları ortalama Hollandalı hane halkına tüketiminin %12'si kadar bir yük getirmiştir. Enerji fiyat artışları hem küresel ısınmaya çözüm bulmak hem de güvensiz enerji kaynaklarına bağımlılığı azaltmak, fosil yakıtlardan uzaklaşmanın hızlandırılması düşüncesini güçlendirmiştir. Yani daha yüksek enerji fiyatları küresel CO2 emisyonlarında ılımlı bir düşüşe neden olmuştur.(Chen, et al., 2023: 3)

Hollanda'da bireysel amaç için alınan binek araçların ilk defa tescili esnasında CO2 emisyonuna dayalı vergilendirme yapılmaktadır. Bu vergilendirmeye yönelik tarife cetveli, otomobilin her bir gram/km CO2 emisyonunu dikkate almaktadır. (Aykın, 2017: 2)

Hollanda ekonomisinin %47'si doğalgazla, %14'ü kömürden, rüzgarla %15, biyokütleye göre %10 ve %10'u güneş enerjisiyle sağlanmaktadır. Şu anda düşük karbonlu bir ekonomi olan Hollanda'nın iklim politikalarının odak noktası 2050 yılına kadar %95 sera gazı azaltım hedefine ulaşmaktır. İklim değişikliği, karbon emisyonu azaltma hedeflerini belirleyerek planlanan enerji politikası çerçevelerinin merkezini oluşturmaktadır. Hollanda'da 2020 yılında çevreyle ilgili vergilerden elde edilen gelir GSYH'ye oranla %3,55 ile AB ortalamasının (%2,37) üzerinde gerçekleşmiştir. Hollanda'da bu gelirin en büyük kısmı, enerji bazlı vergilere (GSYH'nin %2,09'u) aittir. Hollanda'da elektrikli otomobil ve bisiklet sayısının artması sayesinde, 1994'ten 2020'ye kadar GSYİH'nin yüzdesi olarak ulaşımla ilgili vergilerde bir düşüş eğilimi vardır. (Kirikkaleli, 2023: 57482)

3. Almanya

Almanya 1999 senesinde kapsamlı bir yeşil vergi reformu başlatmıştır. Bu reformun içeriği şu şekildedir: (Heine, Norregaard, & W.H. Parry, 2012: 19)

i. Ulaşım kaynaklı yakıtlar üzerindeki vergilerin kademeli olarak arttırılması

ii. Doğal gaz, ısıtma amaçlı yakıtlar ve konut elektrik tüketimi üzerindeki % 85'i işveren ve çalışanların maaş bordrosu vergilerinde eşit indirimler yoluyla geri dönüştürüldü (yaklaşık % 13'ü bütçe konsolidasyonu için kullanıldı ve % 1'i yenilenebilir enerji dağıtımına ayrıldı). Ancak reform, kamuoyunda ciddi bir memnuniyetsizliğe sebep olmuştu.

Almanya'nın yeşil vergi reformu yapmasında en büyük itici güç, Kyoto Protokolü emisyon hedeflerine ulaşmak ve II. Dünya Savaşı'ndan o zamana kadar (1999) eşi benzeri görülmemiş bir işsizlik seviyesini azaltırken aynı zamanda gelirin yeniden kullanımı yoluyla kamu bütçesi üzerindeki yükten kaçınmaktı. (Kühnhenrich, 2024: 71) Almanya 1999 ve 2003 seneleri aralığında çift temettü elde etmek yani enerji ile ilgili emisyonları azaltmak ve istihdamı arttırmak amacıyla yeşil vergi reformu uyguladı denilebilir. Reform, enerji kullanımına daha yüksek vergiler koyarken, işverenin sosyal güvenlik katkı paylarının azaltılması yoluyla ek enerji vergisi getirisinin geri dönüştürülmesini sağlamıştır. Almanya'nın yeşil vergi reformunun, diğer OECD ülkelerindeki yeşil vergi reformları ile genelleştirilebilecek temel özelliği, enerji yoğun firmalar için önemli enerji vergisi indirimleri içermesidir. (Anger, Böhringer, & Lange, 2006: 8)

Almanya enerji talebi ve karbondioksit emisyonlarını ekonomik büyümeden ayrıştırmıştır ve en yüksek enerji verimliliğine sahip G20 ülkelerinden birisidir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının payı son on yılda kayda değer bir büyüme kaydetmiştir. 2020 tarihli "Kömürle Çalışan Elektrik Santrallerinin Kullanımdan Kaldırılmasına İlişkin Kanun", Almanya'ya 2038 yılına kadar kömürü aşamalı olarak sonlandırmayı taahhüt etmiştir. Buna ek olarak, federal hükümet süreci hızlandırmayı ve kömür çıkışını ideal olarak 2030 yılına kadar tamamlamayı taahhüt etmiştir. Yenilenebilir kaynakların toplam enerji arzındaki payı %17 gibi daha düşük oranda seyrederken, elektrik üretimindeki pay 2021 yılında %41'e ulaşmıştır. 2010'lu yılların başından bu yana ülke genelinde güneş enerjisi kullanımı artmıştır. Geçtiğimiz on yılda ülke ticari, kamu hizmetleri ve konut sektörlerinde enerji verimliliğini önemli ölçüde artırmıştır. Özel haneler, özellikle teknolojik gelişmeler sayesinde enerji tüketimini %10'un üzerinde azaltmıştır. Ancak, birincil enerji tüketiminin mutlak seviyeleri, artan enerji talebinin teknik verimlilik kazanımlarını dengelemesi nedeniyle yalnızca hafif bir düşüş göstermiştir ve enerji tüketim seviyelerinden kopuk, zamana bağlı destek yoluyla yüksek

enerji maliyetlerini azaltmak için sosyal açıdan adil bir transfer sistemi oluşmuştur. Federal düzeyde daha uygun bir nakit transfer sistemi geliştirilmektedir. Almanya, Avrupa'nın en büyük kara rüzgâr enerjisi kapasitesine sahiptir. Toplam kurulu kapasite 2022'de karada 57 gigawatt (GW) ve denizde 7,8 GW olmuştur. Federal hükümet, 2030'da karadaki rüzgâr kapasitesini ikiye katlayarak 115 GW'a çıkarmayı ve deniz üstü rüzgar hedefinde 30 GW'a ulaşmayı hedefliyor. (OECD, 2023: 14)

Almanya'nın sera gazı emisyonları 1990 ile 2019 yılları arasında üçte birden fazla azalırken, trafik kaynaklı emisyonlar neredeyse aynı kaldığı gözlemlenmiştir. Bunun temel nedeni SUV'lara ve yakıt tüketimi yüksek diğer araçlara olan talebin artmasıdır. Almanya'daki sera gazı emisyonlarının büyük bir kısmı ulaşım kaynaklı olduğundan, bu sektördeki azaltımlar Paris Anlaşması'nda belirtilen iddialı hedeflere ulaşmak için hayati önem taşımaktadır. İklim değişikliğinin yanı sıra hava kirliliği Almanya'da 73.900'den fazla insanın erken ölümüne yol açtığı tespit edilmiştir. Haziran 2021'de AB Adalet Divanı, Almanya'nın 26 bölgesinde hava kalitesi ile ilgili nitrojen dioksite ilişkin düzenleyici sınırların sürekli olarak ihlal ettiğine karar vermiştir. Berlin, Darmstadt, Hamburg ve Stuttgart şehirleri kirlilikten yoğun şekilde etkilenen cadde ve bölgelerinde kirliliği azaltmak için çeşitli kısıtlamalara gitmiştir. (Kühnhenrich, 2024: 72)

Almanya, Avrupa Birliği ülkeleri arasında en yüksek çevre vergisi gelirlerine sahip ülkedir. 2022 yılında toplam çevre vergisi geliri toplam 63.336 milyar eurodur (Eurostat, 2024)

Almanya AB ülkeleri içinde yeşil maliye politikası araçlarını yaygın olarak kullanan ülkeler arasında en üst sıralardadır. Almanya'da 2021 yılında çevre vergisi geliri toplamı 57,2 milyar euroya ulaşarak çevre vergileri 2021 yılında toplam çevre vergisi gelirlerinin %7,5'ini oluşturmuştur. (Erdogan , 2024: 2)

Almanya'da karayolu taşımacılığı, ulaşımla ilgili emisyonların neredeyse tamamından sorumludur. Binek otomobiller ulaşımla ilgili emisyonların %60'ını oluşturuyor. Buna önlem olarak Elektrikli araçların payı hızla artıyor ancak toplam araç stoku içinde görece daha düşük kalmaktadır. 2020 ile 2021 yılları arasında elektrikli araç satışları iki katına çıkmış ve 2021 sonu itibarıyla yeni satın alınan araçların yaklaşık %25'ine ulaşmıştır. Almanya, Avrupa'da satılan elektrikli araç sayısı açısında en büyük pazardır. Aynı zamanda en yüksek sübvansiyonlardan bazılarını da sunmaktadır. Ülke, 2020 hedefinden iki yıl sonra, 2022'de (hibrit araçlar dahil) 1 milyon elektrikli araç sınırını aşmıştır. Buna rağmen ülkenin, federal hükümetin 2030 yılına kadar 15 milyon elektrikli araç ve 1

milyon şarj noktası hedefine ulaşması için kat etmesi gereken bir yol vardır. Mayıs 2022'de Almanya'nın yaklaşık 60.000 şarj noktası bulunmaktadır, bu da yaklaşık 300 yeni şarj noktası inşa etmesi gerektiği anlamına gelmektedir. (OECD, 2023: 16-19)

Almanya iklim politikası, Paris Anlaşması'nın belirlenen hedefleri doğrultusunda şekillenmiştir. Alman federal hükümetinin Emisyon Koruma Yasası'nda yer alan Sera Gazını Azaltma Kotası uygulaması bu amaca hizmet etmek için tasarlanmıştır. Bu kota yasal olarak fosil yakıt distribütörlerine, piyasaya sürdükleri dizel ve benzinli yakıtların ortalama sera gazı emisyonlarını belirli bir yüzde oranında azaltma yükümlülüğü getirmektedir. Bu yükümlülüğü yerine getirmek için distribütörlerin fosil yakıtlara ek olarak düşük emisyonlu yakıtlar da satması veya fosil yakıtları düşük emisyonlu yakıtlarla değiştirmeleri için diğer taraflara ödeme yapması gerekir. 2023'te %8 olan kota düzeyi 2030'da %25'e çıkarılacaktır. Ayrıca Avusturya ve diğer bazı AB üyesi ülkeler, Almanya'daki Sera Gazını Azaltma Kotası ticaretine benzer araçlar uygulamaktadır. (Liepold, Fabianek, & Madlener, 2024: 2)

Almanya 2030 yılına kadar emisyonların 1990 seviyelerine göre %65 azaltılması ve 2050 yılına kadar elektriğin %80'inin yenilenebilir kaynaklardan üretilmesi de dahil olmak üzere iddialı hedefler belirlemiştir. Bu hedefler ülkenin iklim değişikliğiyle mücadele konusundaki kararlılığını yansıtmaktadır. Almanya'nın uyguladığı Energiewende (temiz enerjiye geçiş sistemi) girişimine dayanan enerji politikası karbon emisyonlarının azaltılması ve yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş konusunda bir yaklaşım sunmaktadır. İklim Eylem Planı 2050 politikaları Almanya'nın sürdürülebilir ve rekabetçi bir ekonomiyi teşvik ederken uzun vadeli iklim hedeflerine ulaşma konusundaki kararlılığını daha da güçlendirmektedir. Almanya için yenilenebilir enerji kullanımının genişletilmesi, altyapı şebekelerini düzenleyen kanunlarda yapılan revizyonlar ve 2022 Temmuz'da kabul edilen önemli enerji önemli enerji politikası değişiklikleri, düşük karbonlu bir enerji geleceğine geçişini hızlandırmaya yönelik süregelen çabalarını yansıtmaktadır. (Chen C.-C., 2024: 3550-3553)

Sonuç

Küresel ısınma ile mücadelede yeşil vergileme açısından bakıldığında gelişmekte olan ülkelerden birisi olan Güney Afrika, küresel kömür rezervleri açısından dünya sıralamasında ilk onda yer almaktadır. Aynı zamanda da su kıtlığı çekmektedir. Bu ülkede karbon vergisi uygulanmaktadır. Enerji yelpazelerini ise güneş ve rüzgâr kaynaklı olacak şekilde tasarlamaya çalıştıkları için 2030 senesine

kadar kömürlü termik santrallerden bazılarını devre dışı bırakmaya hazırlanmaktadırlar. Güney Afrika ülkesinde küresel ısınmayla mücadele kapsamına alınacak diğer bir uygulama da Plastik Poşet Vergisi uygulamasıdır.

Endonezya küresel sera gazı emisyonlarının ise %90'dan fazlasından sorumludur. Buna göre Endonezya dünya çapında en çok sera gazı emisyonuna sebep olan 8. ülkedir. Endonezya, Vergi Düzenlemelerinin Uyumlaştırılması Hakkında Kanun'da net sıfır emisyon aracı olarak düzenlenen karbon vergisi politikası yoluyla sera gazı üretimini baskılama sözü veren ülkelerden biridir. Endonezya iklim krizi sebepli yaşanan olumsuzlar sebebiyle birçok düzenlemeye gitmiştir. Örneğin, 2022 tarihli 1 Sayılı Kanun'da yer alan Surface Water Tax (Yüzey Suyu Vergisi) ve Grand Water Tax (Yeraltı Suyu Vergisi). 2021 Tarihli 7 Sayılı Kanun ise Karbon Vergisi ve elektriksiz motorlu araçlara yönelik teşvikleri içermektedir. Ayrıca Endonezya'da yeşil vergilerin daha etkin hale gelmesi için küresel ısınmanın olumsuzlukları konusunda kamuoyu farkındalığının arttırılması gerektiği düşünülmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerden Meksika, küresel ısınmanın olumsuzluklarından en çok etkilenen ülkelerden birisidir. 2023 senesi sonunda Meksika'nın %76'sında kuraklık gözlemlenmiştir. Meksika'da karbon vergisi uygulanmakta ancak bu vergi davranış değişikliğini tetikleyemeyecek kadar düşük bir orandadır. Bulgaristan diğer AB ülkelerle kıyaslandığında hem en fazla enerji yoğun ekonomisine sahip olup hem de birim GSYİH başına en büyük sera gazı emisyonu yapan ekonomidir. Sektörel bazda karbonsuzlaştırma politikaları kömür yakıtlı enerji santrallerinin kapatılması ve yaklaşık 40.000 iş kaybı anlamına gelmektedir. Belirlenen riskler; enerji maliyetlerinin yüksek olması ve enerji maliyetinin toplam gelir içindeki payı nedeniyle yoksulluk ve enerji yoksulluğu düzeylerinin artması, ısıtma veya soğutmanın yeterli düzeye getirilememesi, bununla bağlantılı olarak insanların sağlık ve refahına yönelik olumsuzluklardandır. Bu durum iklim politikalarına direnç yaratmaktadır.

Gelişmiş ülkelerden Finlandiya, dünya genelinde karbon vergisini uygulayan ilk ülkedir. İlk uygulaması 1990 senesindedir. Finlandiya'daki karbon vergisi ısınma ve ulaşım için kullanılan fosil yakıtlara uygulanan tüketim vergisi ile uygulanmıştır. Finlandiya'da uygulanan enerji vergilerine yönelik düzenlemelerdeki temel amaç çevre ile ilgili amaçlara hizmet etmesi için tasarlanmış ve gerçekleştirilmiştir. Devlet bütçesine gelir elde etme amacının ötesinde teşvik edici ve özendirici bir özelliğe sahiptir. Hollanda'da yeşil vergi uygulamaları ilk olarak 1970'li yılların başında su kirliliği harcı ile uygulamaya konulmuştur. Hollanda hükümeti, yeşil vergileri üretim ve tüketim kalıplarını değiştirmek için bir araç olarak kullanmaktadır. Enerji vergisi ve motorlu taşıtlar vergisi yeşil vergilere

örnektir. Bu ülkede enerji üzerinden alınan vergi oranlarının yüksek olmasına rağmen enerji ürünlerinin tüketimini kısıtlama da etkili olmadığı gözlemlenmiştir. Bunun sebebi vergi yükünün büyük bir kısmının hane halkı ve küçük işletmeler üzerinde kalmasıdır. Azalan oranlı vergi yapısı nedeniyle, daha yüksek gaz ve elektrik tüketimine sahip büyük şirketler daha düşük bir oranda vergilendirilmektedir. Bu uygulamanın sebebi ise uluslararası vergi rekabetidir.

Almanya için ise, 1999 senesinde kapsamlı bir yeşil vergi reformu başlatmıştır. Almanya'nın yeşil vergi reformunun, diğer OECD ülkelerindeki yeşil vergi reformları ile genelleştirilebilecek temel özelliği, enerji yoğun firmalar için önemli enerji vergisi indirimleri içermesidir.

Küresel ısınmayla mücadelede seçilmiş ülkeler incelendiğinde yeşil vergilemenin hayati önem taşıdığı görülmektedir.

Kaynakça

Ambareen, B. (2023). A critical analysis of environmental taxes in Mauritius; Acomparative study with South Africa. *Development Southern Africa, 40*(5), 1038–1052.

Andersen, M. S., Dengsøe , N., & Pedersen, A. B. (2002). *An Evaluation of the Impact of Green Taxes in the Nordic Countries.* Copenhagen: Centre for Social Research on the Environment at Aarhus University in Denmark.

Anger, N., Böhringer, C., & Lange, A. (2006, January 17). Differentiation of Green Taxes: A Political-Economy Analysis for Germany. *Centre for European Economic Research (ZEW)*(06-003), 1-23.

Artun, H., & Bakırcı, H. (2012, Mayıs). Ülkelerin Çevre Eğitimine Etki Eden Faktörlerinin Değerlendirilmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 20*(2), 365-384.

Assessing Recent Climate Policy Initiatives in the Netherlands. Washington: IMF Selected Issues Paper.

Aykın, H. (2017). *Binek Otomobilde Çevreci Vergileme Örneği: Hollanda.* 07 30, 2024 tarihinde https://vergidosyasi.com/: https://vergidosyasi.com/wpcontent/uploads/2017/01/binek-otomobilde-c3a7evreci-vergilemec3b6rnec49fi-hollanda.pdf

Bonilla, D., Soberon, H., & Galarza, O. (2022). Electric vehicle deployment & fossil fuel tax revenue in Mexico to 2050 . *Energy Policy*(171), 1-14.

Chelminski, K. (2018). Fossil Fuel Subsidy Reform in Indonesia: The Struggle for Successful Reform. The Politics of Fossil Fuel Subsidies and their Reform. Cambridge University Press, 193-211.

Chen, C., Kirabaeva, K., Massetti, E., Minnett, D., Parry, I., Tim, T., et al. (2023).

Çevre, şehircilik ve iklim değişikliği bakanlığı meteoroloji genel müdürlüğü. (2023). *Dünya meteoroloji örgütü (wmo) 2023 latin amerika ve karayipler iklim durumu raporunu açıkladı.* 07 18, 2024. www.mgm.gov.tr: chromeextension://Efaidnbmnnnibpcajpcglclfindmkaj/https://www.mgm.gov.tr/fıEs/haberler/2024/wmo-latin.pdf

DIS. (2020). *EU Environmental Taxes: An Overview-Netherlands.* 07 22, 2024, https://canvas.disabroad.org/: https://canvas.disabroad.org/courses/4391/pages/netherlands

Díaz, O. A., & Gutierrez, C. E. (2018, June 1). Competing Actors in the Climate Change Arena in Mexico: A Network Analysis. *Journal of Environmental Management, 215*, 239-247.

Erdogan , S. (2024). Linking green fiscal policy, energy, economic growth, population dynamics,and environmental degradation: Empirical evidence from Germany. *Energy Policy , 189*, 1-12.

Eurostat. (2024, 02 13). *Environmental Tax Revenues.* 07 22, 2024 https://ec.europa.eu/eurostat:https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/env_ac_tax/default/table?lang=en&category=env.env_eta

FCC Aviation. (tarih yok). *Dutch Aviation Tax*. 07 24, 2024 www.fccaviation.com:https://www.fccaviation.com/regulation/netherlands/dutch-aviation-tax

Gago, A., & Labandeira, X. (2010). Towards a Green Tax Reform Model. *Journal of Environmental Policy & Planning, 2*(1), 25-37.

Galvez, R. (2024). Environmental Taxation and Sustainable Development in Digital Pollution in Mexico. *Science Frontiers , 5*(2), 88-95.

Hartono, D., Indriyan, W., Iryan, B. S., Komarulzaman, A., Nugroho, A., & Kurniawan, R. (2023). Carbon tax, energy policy, and sustainable development in Indonesia. *Sustainable Development*, 2332-2346.

Heine, D., Norregaard, J., & W.H. Parry, I. (2012). *Environmental Tax Reform: Principles from Theory and Practice to Date.* IMF.

İklim Haber. (2021, 04 01). *Güney Afrika İklim Hedefini Güçlendirdi*. 05 10, 2024. www.iklimhaber.org: https://www.iklimhaber.org/guney-afrikaiklim-hedefiniguclendirdi/

Kılıçer, E. (2018). Plastik Poşet Vergisi ve Örnek Ülke Uygulamaları. *Vergi Sorunları Dergisi*(357), 55-64.

Kirikkaleli, D. (2023, March 25). Does environmental tax matter for environmental degradation in the Netherlands? Evidence from novel Fourier-based estimators. *Environmental Science and Pollution Research, 30*, 57481– 57489.

Kovancılar, B., & Ercoşkun, S. (2023). Nordik Ülkelerinde Karbon Vergisi Uygulamalarının Değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi, 30*(3), 611- 631.

Kühnhenrich, D. (2024). The German Environmental Tax Reform: a difference-indifferences analysis of its impacts in European comparison. *Environmental Economics and Policy Studies, 26*, 71-99.

Labandeira, X., Labeaga, J., Lopez-Otero, X., & Sterner, T. (2022). Distributional İmpacts of Carbon Taxation in Mexico. *Cuadernos Económicos de ICE*(104), 137-167.

Leonard, T., Heriyanti, H., Pakpahan, E. F., & Fenitra, R. M. (2023). The Influence of Green Tax Regulations on New Renewable Energy Funding in Indonesia. Bestuur, 1(2), 384-405.

Liepold, C., Fabianek, P., & Madlener, R. (2024). A critical evaluation of the 2022 greenhouse gas mitigation quota in Germany from an environmental economics and policy perspective. *Energy Policy, 191*, 1-11.

Matheus, J., Frisca Delicia, N., & Rasji. (2023). Implementationof the Carbon Tax Policy in Indonesia:Concepts and ChallengesTowardsNet ZeroEmissions 2060. *Jurnal Ilmu Hukum, 7*(1), 91-114.

McCoy, B. (2015). The Price of Carbon: Politics and Equity of Carbon Taxes in the Middle Income Countries of South Africa and Mexico. Student Scholarship and Creative Work.

Mourougane, A. (2010, October 26). Phasing Out Energy Subsidies in Indonesia. *OECD Economics Department Working Papers* (808), s. 1-25.

OECD. (2019). *Revenue Statistics. Special feature: Identifying Environmentally- Related Tax Revenues in Revenue Statistics*. 02 14, 2024 www.oecd-ilibrary.org: https://www.oecd-ilibrary.org/sites/52465399-en/index.html?itemId=/content/component/52465399-en

OECD. (2019). *Taxing Energy Use 2019: Country Note – Finland.* 07 30, 2024 www.oecd.org: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/topics/policy-sub-issues/carbonpricing-and-energy-taxes/taxing-energy-use-finland.pdf adresinden alındı

OECD. (2021). *OECD Environmental Performance Reviews FINLAND 2021*. 07 30, 2024, www.oecd.org: https://www.oecd.org/en/publications/oecdenvironmental-performance-reviews-finland-2021_d73547b7-en.html

Özcan, G., & Bucak, H. (2021). Seçilmiş Ülkelerde Ücretlerin Vergilendirilmesi: Vergi Adaleti Açısından Bir Değerlendirme. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5*(1), 61-82.

Sumner, J., Bird, L., & Dobos, H. (2011). Carbon Taxes: a Review of Experience and Policy Design Considerations. *Climate Policy*, 922-943.

T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2019). İklim Değişikliği ile Mücadelenin Makroekonomik Yüzü . *İklim Değişikliği Eğitim Modülleri Serisi 9*. Ankara: T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Vergi Konseyi. (2023). *Yeşil Vergileme: Uluslararası Gelişmeler Sorunlar Ve Çözüm Önerileri Çalışma Grubu Raporu.* 5. Ankara: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Vergi Konseyi.

Taner, A. C. (2018). *Afrika Ülkeleri Baz Yük Kaynakları Fosil Yakıt Yakan Termik Santraller Üniteleri ile Acil Çözüm Bekleyen İklim Değişiklikleri ve Bölgesel Kuraklık Sorunları.* 05 10, 2024. www.fmo.org.tr: chromeextension:// efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.fmo.org.tr/wpcontent/ uploads/2018/04/Afrika-Ulkeleri-Baz-Yuk-Kaynaklari-Fosil-Yakit- Yakan-Termik-Santraller-Uniteleri-ile-Acil-Cozum-Bekleyen-Iklim- Degisiklikleri-ve-Bolgesel-Kuraklik-Sorunl

Wang, D., Dong, L., & Mei, J. (2023). An Advanced Review of Climate Change Mitigation Policies in Germany, France, and the Netherlands. *Environmental Research Letters, 18*(10), 1-18.

Withana, S., Brink, P. T., Kretschmer, B., & Mazza, L. (2013). *Evaluation of Environmental Tax Reforms: International Experiences.* Affiliation: A report by the Institute for European Environmental Policy (IEEP) for the State Secretariat for Economic Affairs (SECO) and the Federal Finance Administration (FFA) of Switzerland, Brussels.

Yurtkuran, S., & Terzi, H. (2018). Çevresel Kuznets Eğrisinin Ampirik Olarak Analizi: Meksika Örneği. *International Journal of Economic and Administrative Studies* (20), 267-284.

Bir Evlilik Nasîhat-Nâmesi:

Penc Nasîhat-i Cenâb-ı Mehmed Beg Berây-ı Maslahat-ı İzdivâc

Aysun Çelik[1]

1 Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-4734-1676

GİRİŞ

Türk edipleri; bireyin iyiliğine ve toplumun faydasına dair hemen her hususu, bazen edebiyatın amacı bazen de sonucu olarak ortaya koymuşlardır. Bu nedenle, Türk edebiyatı ürünlerinin önemli bir kısmına nasihat üslubu hâkimdir. İslamiyet öncesi Türk edebiyatının bilinen en temel metinlerinden Orhun Abideleri'nde olduğu gibi, İslami dönemin aruzla yazılan ilk eserlerinden Kutadgu Bilig'te olduğu gibi, Cumhuriyet'in kuruluş belgelerinden Nutuk'ta olduğu gibi; hitap edilen topluma, nasihatler aracılığıyla daima bir misyon yüklenmiş ve bir vizyon çizilmiştir.

Klasik Türk edebiyatında nasihatnameler, tek bir konuya veya ideolojiye yönelik olmamakla birlikte daha çok "ahlaklı insan, huzurlu toplum" hedefini güdüleyen metinler şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu nasihatnamelerde dikkat çeken bir konu da, evliliktir. "Erkekle kadının, aile kurmak için yasaya uygun olarak birleşmesi" (Türkçe Sözlük, 2005: 668) olarak tanımlanan evlilik, psikolojik ve sosyolojik birçok bakımdan tesiri yaygın ve yüksek bir mesele; bireyin hayatını başka bir safhaya taşıyan ve toplumun bekasını temin edecek olan önemli bir müessesedir.

Klasik Türk edebiyatında, evliliğe dair düşünceler, inanışlar, adetler, merasimler ve eğlenceler; başta sûr-nâmeler ve sûriyye kasideleri olmak üzere, çeşitli manzumelerde karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda; Aydın'ın (2015) "Klasik Türk Edebiyatında Evliliğe Dair Menfî Düşünceler" başlıklı makalesi, Kazan Nas'ın (2019) "Klasik Türk Şiirinde Şairlerin Gözüyle Evlilik ve Düğün" başlıklı yazısı ve Öngel'in (2023) "Klasik Türk Edebiyatındaki Nasihatnamelerde Aile" başlıklı tezi önemli bilgiler sunmaktadır.

Yûsuf Hâs Hâcib'in Kutadgu Bilig'teki "Ewlik negü teg almaknı ayur" (Kaçalin, 2019: 234-235) başlığıyla "nasıl evlenilmesi" gerektiğine dair kaleme aldığı bölüm, Nâbî'nin Hayriyye'sinde "Der Beyân-ı Şeref-i Sabr u Şekîb" (Kaplan, 2008: 262-264) başlığıyla "kiminle evlenilmesi/evlenilmemesi" gerektiğini anlattığı bölüm, Sünbül-zâde Vehbî'nin Lutfiyye'sinde "Der-Emr-i İzdivâc" (Beyzadeoğlu, 1994: 142-148) başlığıyla verdiği bölüm; Türk-İslam toplumunun evlilik hakkındaki telakkilerini ve şairlerin bu konuya olan ilgilerini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Ancak edebiyat tarihimizin her zamanında ve zemininde çok rağbet gören bir edebî tür olmasına rağmen nasihatnamelerde, evlilik konusunun çok az işlendiği de bir gerçektir.

Bu çalışmada ele aldığımız "Penc Nasîhat-i Cenâb-ı Mehmed Beg Berây-ı Maslahat-ı İzdivâc" adlı küçük risale, yukarıda saydığımız manzum eserlerden farklı olarak mensurdur. 20. yüzyılın başlarında evliliğe dair telakkilerin yazılı

bir kaydı olması bakımından eseri tanıtmaya ve incelemeye değer buluyoruz. Eserin devamında "Hasta ve Felâket-zedelere Müjde-Büyük Hayrât Büyük Tebşîrât" başlığıyla bir metin daha yer almaktadır. Bu bölümde ise Mehmed Beg, ruhani ve manevi hastalıkları bulunanların durumundan bahsetmekte, kendisine bu konularda müracaat edenlere destek vereceğini söylemektedir. Ancak bu iki metnin de müellifi olarak kaydedilen Mehmed Beg hakkında, elimizdeki risaleden hareketle edindiğimiz bilgiler; Mehmed Beg'in bir mürşit veya muallim olarak nitelendiği, evlilik konusunda canının çok yandığı, eşinin ve kayınvalidesinin bulunduğu ve "Beşiktaş, Serince Beğ Yokuşu, Tek Selvi Sokağı, Nu. 52"de ikamet ettiğidir. Meüllif hakkında, bu malumattan başka bir bilgiye erişilememiştir.

A. ESERİN ŞEKİL VE MUHTEVA ÖZELLİKLERİ

Mehmed Beg'in evliliğe dair nasihatlerini içeren "Penc Nasîhat-i Cenâb-ı Mehmed Beg Berây-ı Maslahat-ı İzdivâc" başlıklı eseri; "Ber-güzâr-ı Hazret-i 'Alî Kerremallâhu Vecheh İlm-i Ketif Esrâr-ı Dest" isimli kitabın içinde bulunmaktadır. Kitabın kapağında nâşiri olarak "Asya Kütüb-hânesi Sâhibi İhsân Rahmî" ifadesi yer almaktadır. Kitabın basım yeri, Mahmûd Beg Matba'ası olarak belirtilmiş olup basım yılı H. 1332/M. 1913-14'tür.

Penc Nasîhat'in devamında ise "Hasta ve Felâket-zedelere Müjde-Büyük Hayrât Büyük Tebşîrât" başlığıyla müellifin; ruhani ve manevi hastalıklara dair tedaviler verdiğini, rüya tabir ettiğini, el falı baktığını ifade ettiği bir bölüm bulunmaktadır.

Kitap, İstanbul Belediyesi Kütüphanesi Osman Engin Kitapları Bölümünde Nu. 659 etiketi ve mührüyle kaydedilmiş olup içindeki mezkûr nasihatname, pembeye dönük renkteki iki sayfaya yazılmıştır. Bu iki sayfanın ortasına ise "Ber-güzâr-ı Alî" olarak anılan el falının resmi ve metninin bulunduğu sayfa, katlanarak yerleştirilmiştir.

Ele aldığımız nasihatname, "Penc Nasîhat-i Cenâb-ı Mehmed Beg Berây-ı Maslahat-ı İzdivâc" başlığıyla verilse de nasihatler, beş parça halinde sıralanmamış; bütün nasihatler birbirinin peşisıra yazılmıştır. Sadece beşinci nasihat, metnin içerisinde özel olarak zikredilmiştir. Oğula veya kıza seslenmek ya da her ikisine birden hitap etmek üzere; metin, paragraflara ayrılmıştır.

"Penc Nasîhat-i Cenâb-ı Mehmed Beg Berây-ı Maslahat-ı İzdivâc" başlıklı bölümün muhtevası, tabiatiyle, evliliğe dair tavsiyelerle ilgilidir. Mehmed Beg, ilk paragrafta, "oğul" hitabıyla muhatabına; yirmi yaşından önce ve kırk yaşından sonra evlenmemesini; ekonomik durum, güzellik ve tahsilde kendisine denk bi-

rini bulmasını; fitneci, kıskanç ve kötü şöhretliler arasından kız almamasını; sırrını karısına söylememesini, karısını hoş tutmasını, karısının üzerine başkasıyla evlenmemesini, karısına ihanet etmemesini, karısının soyuna laf söylememesini tavsiye etmektedir. Yine bu paragrafta, evliliğin ilk ayları hariç, cinsî münasabette aşırılık ve eksiklik göstermemesini, kadının hakkına dikkat etmesi gerektiğini söylemektedir. "Boşamak" sözünü ağza alışdırmamak gerektiğini, çok kadın boşayanın rezillik ve sefillik çekeceğini, aynı anda iki evlilik yapanların da gönül azabından kurtulamayacağını bildirmektedir.

"Oğul" hitabıyla başlayan ikinci paragrafta ise; talip olunan kadının soyuna sopuna dikkat edilmesini; annesi, kız kardeşi ve erkek kardeşi ahlaksız olanlara yanaşılmamasını, erkeğin eli ekmek tutmadan evlenmemesini, kalabalık ailelere iç güveyi olarak girilmemesini, görmeden ve araştırmadan kadın almamasını, aldığı kadınla iyi geçinmesini, onunla yüz göz olmamasını, dullara dikkat etmesini tavsiye etmektedir.

"Ey kızım" hitabıyla başlayan üçüncü paragrafta; kalabalık ailelere ve kumalığa gitmemesi gerektiğini, dullara varırken iyice düşünmesini ve araştırmasını, kocasının cüzdanına el sürmemesini, gezmesine tozmasına karışmamasını, her duyduğuna yüz vermemesini, kıskançlık ve bıkkınlık göstermemesini, kocasının istemedikleriyle görüşmemesini, kocasının ailesine hürmet etmesini, küstürmemesini, kıskandırmamasını, bıktırmamasını, boşamayı kocasına düşündürtmemesini, kocası israf ederse başının çaresine bakmasını, sarhoş, dayakçı, düzenbaz erkekten kendisini kurtarmasını, evliliğinin sürdürülebilirliğinden emin olana kadar çocuk doğurmamasını, israftan kaçınmasını, evinin ve kocasının sırrını kimseye vermemesini öğütlemektedir.

"Ey oğul ve kerîme" ifadesiyle erkek ve kız evlada birlikte seslenilen paragrafta ise bu nasihatnamenin asıl yazılış amacı ortaya konulmaktadır. Müellif burada, evlenilecek kişinin iyice araştırılması gerektiği üzerinde durmaktadır. Aday kişiyi araştırma sürecini genellikle, annelerin, ablaların yönettiğini belirten müellif; bu işlere zaman zaman hamamcıların, tellalların, falcıların, bohçacıların, dedikoducu kadınların karıştığını, bunun ise bir hüsrana sebep olacağını vurgulamaktadır. Bununla birlikte evlilik adayını araştırmak hususunda kendisine müracaat edenlere yardımcı olacağını söyleyen müellif, bunu, kendisini vatan evlatlarının manevi bir babası olarak görmesine ve evlilik konusunda canının çok yanmasına bağlamaktadır. Kendisi tarafından yapılacak aday araştırmasının ise üç haftadan altı aya kadar sürebileceğini ancak isabetli bir karar önereceğini bildirmektedir. "Taḥḳīḳāt içün mürāca'at ideceklere maṣraf da itdirmem" cümlesiyle de kendisine gelenleri maddi bir külfete sokmayacağını söylemektedir. Milletin ve memleketin istikbali için; devletin de artık aile ve evlilik kurumu üzerinde

daha ciddiyetle durması gerektiğini, hatta hükümet tarafından bu konuya bakan yarı resmî kurumlar açılmasını lüzumlu gördüğünü söylemektedir. Mehmed Beg, bu işe hayattayken kendisinin bakabileceğini, vefatından sonra da muhakkak bu konuda kendisi gibi bir mürşidin zuhur edeceğini ifade etmektedir. Bu cümlelerden Mehmed Beg'in de bir şeyh yahut mürşid olduğu anlaşılmaktadır. Çarşamba günleri erkeklere, perşembe günü de kadınlara aileleriyle birlikte zaman ayıracağını söyleyen Mehmed Beg, bunun bir vatan hizmeti olması gayesiyle Allah'ın lutfunu dileyerek nasihatnamesini tamamlamıştır.

Bu nasihatnamenin devamında "Hasta ve Felâket-zedelere Müjde-Büyük Hayrât Büyük Tebşîrât" başlığıyla verilen bölümde ise Mehmed Beg, ruhani ve manevi hastalıkların, bedensel hastalıklara göre daha zor tedavi edildiğini vurgulayarak kendisinin bu sahada da gelenlere destek vereceğini bildirmektedir. Gelemeyenlerin ise mektupla müracaat edebileceklerini ifade etmektedir. İhtiyaç duyanlara, Hz. Ali'nin yadigârı olan el falı ilmi üzerinden yardım edeceğini belirtmektedir. "İlm-i ketif" olarak anılan ve el içindeki çizgilere bakılarak ortaya konulan değerlendirmelerle; müracaat edenlerin durumunu, geleceğini, hayatının uzunluğunu, talihini, sırlarını ve kaderini keşfedebileceğini söylemektedir. Bu konuda makamına gelen kadınların, büyük bir kolaylığa kavuşacaklarını belirtmekte ve hanımlara, kendi hanımının ve kayınvalidesinin eşlik edeceğini vurgulamaktadır.

B. ESERİN METNİ

Metinde sayfa numaraları, neşreden tarafından verilmemiş olup, tarafımızdan [1], [2] şeklinde satır başında belirtilmiştir. Okunamayan yerlerde ilgili yerin resmi verilmiş, okunuşundan şüphe edilen yerlerde (?) işareti konulmuştur. Sayfanın yırtık olduğu yerlerdeki metin tamirlerimiz için [] işareti kullanılmıştır. Anlam akıcılığını sağlamak için, metindeki cümlelerin arasına zaman zaman tarafımızdan nokta işareti konulmuştur.

[1] Penc Naṣīḥat-i Cenāb-ı Meḥmed Beg Berāy-ı Maṣlaḥat-ı İzdivāc

Ey oġul, yigirmiden evvel ḳırḳ veyā elliden ṣoñra evlenme. Mālda ḥüsnde 'ilmde dengini ara. Fesād, ḥase[d] beyne'l-aḳrān (?) sū-i şöhret aṣḥābından ḳız alma. Sırrını ḳarına söyleme. Anı ḫoş[2] ṭut. Üstine evlenme. Ḫıyānetlik[3] itme. Ẕürriyet[i] içün tażyīḳ itme çünki anuñ elinde bir şey'i yoḳdur. İlk aylar müsteḍnā olmaḳ üzere otuz yaşına ḳadar pazarirtesi cum['a] ḳırḳa ḳadar yalñız cum'a andan

[2] ḫoş: Eserde yanlış imla edilmiştir.
[3] Ḫıyānetlik: Eserde yanlış imla edilmiştir

ṣoñra her ayıñ yalñız bir gicesi anuñ ḥaḳḳ-ı meşrū‘ıdır, ifrāṭ veyā ziyāde imsākden ḥaẕer it. Öyle boşamaḳ sözine aġzını alışdırma. Büyük bir sebebden dolayı da boşar iseñ bir daha almaḳda pek çoḳ te’ennī eyle. Çoḳ ḳarı boşayan ẕillet ve sefāletden iki evliler de göñül ‘aẕābından ḳurtılamazlar.

Ey oġul, alacaġıñ ḳadınıñ ṣoyuna ṣopuna diḳḳat it. Vālide ve hemşīresi yolsuz ise rezīl sefīh bir de erkek ḳarındaşı var ise o gibilere yanaşma. Eliñ ekmek ṭutmadan evlenme. Ġalebelik yire iç güveysi girme. Görmeden iyice ṣormada[n] alma aldıḳdan ṣoñra da ḳaderine rāżı ol. Güzel geçin faḳat zinhār yüz göz olma. Nikāhını yüksek/bu kesiñ ([illegible]) (?) ḳıydırmaġa ıṣrār iderlerse muṭlaḳā saña mużırr bir sebeb vardır hemān vazgeç. Maḥkeme ḳuḳlası icrā ḳumḳuması ḳarılardan ḥayr görülmez. Dullar hele çocuḳlı dullar ba‘żen tehlikelidirler çoḳ diḳḳat eyle.

Ey ḳızım, pek ġalebelik eve veyāḫūd ortaḳ üstine gelin gitme. Evliler görümceler ne ḳadar çoḳ ise rāḥatıñ da o ḳadar az olur. Öksüzleri olana ḳarı boşayana varırken iyi düşün. Mümkünse eski ḥaremini ara bul ṣor ḳoca[ya] varmış ise artıḳ çekinme. Zevciniñ kīsesine el sürme. Gezmesine tozmasına ḳarışma. Her işitdigini yüzleme. Kısḳanclıḳ uṣanclıḳ gösterme. Zevciniñ istemedikleriyle görüşme evine uġratma. Aḳrabālarına ri‘āyet it. Gücendirme ḳışḳandırma uṣandırma. Ḥülāṣa ḫāṭırına boşamaġı getirme. Bir def‘a da boşarsa ṣabr it ‘aleyhinde bulınma. Nikāh tāzelemege ḳalḳarsa nāzlan. Ṣaḳın sen yalvarma. Sevüp dostına boşanup ḳocasına varan iflāḥ olmaz. Ḳocan mālını yiyüp isrāfa ḳalḳarsa hemān çārene baḳ. Eger parañı ḥayırlı işde ḳullanacaḳsa esirgeme. Serḫoş dayaḳçı düzenbāz erkekden hele zügürt ise bir ān evvel cānını ḳurtar. Erkeginiñ her ḥālini ögreninceye geçinecegini ‘aḳlıñ kesinceye ḳadar kendini ḳullan doġurma. Perīşānlıḳdan isrāfdan ḳocanıñ sırrını eviniñ ḥālini ḳomşuna ifşādan ḥaẕer eyle.

Ey oġul ve kerīme; bu beşinci naṣīḥati ikinize birden söylüyorum cān ḳulaġıyla diñleyiñiz mūcibince ‘amel idiñiz. Te’ehhülde insān alacaġını ya kendi bulur yāḫūd bulurlar. Vālideler ifrāṭ-ı muḥabbetlerinden nāṣī te’ehhülde dā’imā ifrāṭa varurlar ālāyişe ḳapılurlar. Böyle ṭūl-i emel ḥırṣ-ı ðervet veyā iḳbāl netīcesi evlādlarını perīşān itmiş nice anneler ablalar görilmişdir. Eger araya ḥammām ustaları muḥabbet dellālları fālcılar boḫçacılar ayaḳ ḳavāfı ḳarılar da girmiş ise vāy o genciñ ḥāline. Bunlar aḳçe ve menāfi‘ ḥasīse ([illegible]) (?) muḳābili her şey irtikāb iderler. Beyāżı ḳara giceyi gündüz yaparlar. Zinhār ġaflet itmeyiñ doġrı bańa ḳoşuñ. Üç hafta kifāyet itmezse dört nihāyet altı ay taḥḳīḳāt-ı mükemmelem içün kāfīdür. Bir iki görici göziyle ḳızıñ ne ḥüsni ne de ḥāli añlaşılur. Hele deliḳanlılar ḥaḳḳında ḥafī celī taḥḳīḳāt biraz da ta‘ḳībāt muṭlaḳā lāzımdır. Kendimi

sāde siziñ degil bütün evlād-ı vaṭanıñ bir peder-i ma‘nevīsi gibi telaḳḳī eyledigimden ve te’ehhül ḫuṣūṣında cānım da çoḳ yanmış idüginden taḥḳīḳāt içün mürāca‘at ideceklere maṣraf da itdirmem. Bir mülk şehirlerden şehirler de ebniyye ve ḫānelerden müteşekkildir bir eviñ

[2] ṭamı altına ṣığınmış olanlar baḫtiyār olmaz ise o mülkden o ḥükūmetden de ḫayr ḳalmaz teraḳḳī durur tedennī başlar. İşte şarḳıñ inḥiṭāṭı esbābınıñ eñ büyüklerinden biri de şübhesiz ṭarz-ı ḳadīmdeki ‘ā’ile teşkilātıdır. İhmāli mużırr devletce cidden muḫtāc-ı te’emmüldür. Binā’en-‘aleyh evlenecegiñiz zamān ben ḫayātda bulınmazsam vaṭanımıñ bu vādīdeki iḫtiyāc-ı ‘aẕīmini derk itmiş benim degerimde bir mürşid-i kāmil elbette ẓuhūr ideceginden ve belki tekāmül ve teraḳḳīyāt netīcesi ḥükūmetce nīm-resmī teshīl-i te’ehhül idāreleri de açdırılacağından hemān mürāca‘at idiñiz. Gencligiñize ‘ömr-i ‘azīze acıyıñız çünki cihānda tażmīn ve telāfīsi ġayr-ı mümkin bir şey var ise o da genclik, genclik yine genclikdir. Binā’en-‘aleyh faḳīr maḥżā tekδīr-i nüfūs-ı İslāmiyye ve teshīl-i evāmir-i İlāhiyye maḳṣad-ı merġūbıyla te’ehhül idecek evlād-ı vaṭana delālet-i meşrū‘a-i pederānede bulınmaġı; çehārşenbe güni ẕükūr pencşenbe güni de inādı velīleriyle berāber ögleden evvel ḳabūl ve muḳadderāt-ı ātiyyelerini te’mīn iderek du‘ā-yı ciriyyelerini (?) ḳazanmaġı; vaṭan-ı muḳaddesime bir ḫiẕmet-i ‘aẕīme īḳāsı fikriyle mebde’ fāl-i ḫayr ittiḫāẕ eyledim; Haẕā min faḍli Rabbī[4]

Ḥasta ve Felāket-zedelere Müjde-

Büyük Ḥayrāt Büyük Tebşīrāt

Bu fānī dünyāda insān ne ḳadar ẕevḳ u ṣafā itse mes‘ūd ve baḫtiyār olsa yine bir ṭaḳım felāketlerden ḳurtılamıyor. Felāketleriñ eñ müdhişi ḫastalıḳlardır ki rūḥānī ve cismānī olmaḳ üzere ikiye ayrılur. Emrāż-ı cismāniyye eṭibbāniñ tedāvīsiyle geçiyorsa da emrāż-ı rūḥāniye ve nefsāniyye öyle olmuyor. Ġaraż sefāhat ḥırṣ cimā‘ ve cināyet ve bā-ḫuṣūṣ ḫād ḫālinde iken ḫālāt-ı ‘aşḳ u sevdā inhimāk-i ‘işret ü ġaybūbet ‘aḳāmet u ẕürriyyetden maḥrūmiyet dā’ü’l-merāḳ netīcesi ḫavfü’l-mevt meyl-i intiḫār ve her yaşa maḫṣūṣ ḫırçınlıḳ ve geçimsizlikleriñ ve ara sıra uġranılan māliḫūlyā ve sebebi mechūl iç ṣıḳındılarınıñ tedāvīsini ‘acabā düşünüyor mısıñız aṣlā! Bütün gün bunlara çāresiz bir beliyye (?) () naẕarıyla baḳup derdiñizi birbiriñize yanmaḳla iktifā eyliyorsuñuz eyvāh ki: Bu yüzden nice nice ‘ā’ileler perīşān nice cānlar sönüp gidiyor. ‘Arab ve Hind-i ḳadīm uṣūliyle eski Mıṣr ve Aδurīleriñ ṭarz-ı tedāvīlerini mezc ve ḳısmen de taṭbīḳ iderek kütüb-i dīniyye ve müteḳaddimeden me’ḫūẕ ed‘iyye-i me’δūre tilāvetiyle ve ba‘żı fennī ve ‘amelī uṣūller telḳīniyle bi-iẕn-i Ḫudā bunlarıñ ve bu

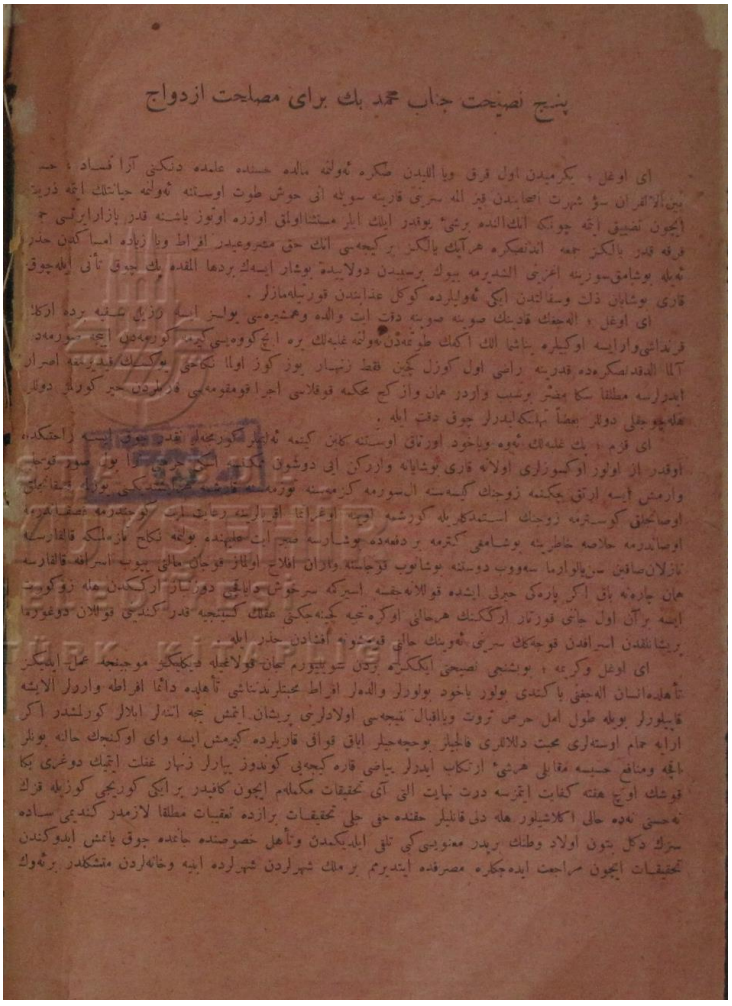
[4] “Haẕā min faḍli Rabbī”: Bu Rabb’imin lutfundandır. (Neml Sûresi, 40)

gibi ‘avārıż-ı ma‘neviyyeniñ izālesine çalışmaḳ da ve bu ḫıdmet-i iḫvān-ı vaṭana meccānen -ḥasbeten lillāh- īfā idilmekdedir. Giceleri gördigiñiz ru’yālar da birer āyinedir. Siz anda kendiñizi aḳrabālarıñızı aḥbāb ve sevdikleriñizi ba‘żen de hīç bilmedikleriñizi görür ḥāṣā i‘tiḳādsız bile olsañız ‘acabā bu neye çıḳar diye az çoḳ merāḳa düşerseñiz. Muḫtelif lisānlarda yazılmış eski ve mu‘teber ta‘bīrnāmelere baḳaraḳ bu müşkiliñiz de ḥall ü faṣl olunabilür. Li-sebebin gelemeyenler ve uzaḳda olanlar tafṣīlātlı mektūbla mürāca‘at idebiliyorlar.

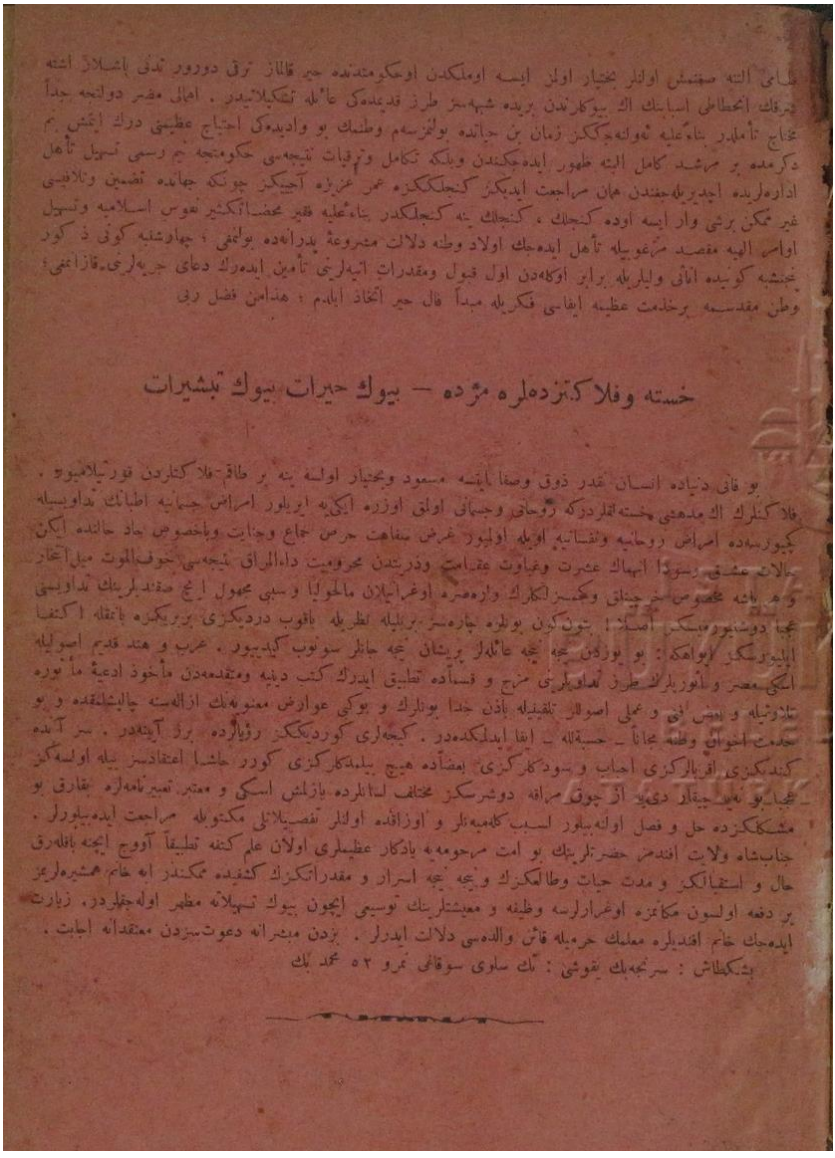
Cenāb-ı Şāh-ı Velāyet Efendimiz ḥażretleriniñ bu ümmet-i merḥūmeye yādigār-ı ‘aẓīmleri olan ‘ilm-i ketife taṭbīḳen avuç içine baḳılaraḳ ḥāl ü istiḳbāliñiz ve müddet-i ḥayāt ve ṭāli‘iñiziñ ve nice nice esrār ve muḳadderātıñızıñ keşfi de mümkindir. Ebe () (?) ḫanım hemşīrelerimiz bir def‘a olsun mekānımıza uġrarlarsa vaẓīfe ve ma‘īşetleriniñ tevsī‘i içün büyük teshīlāta maẓhar olacaḳlardır. Ziyāret idecek ḫanım efendilere mu‘allimiñ ḥaremiyle ḳā’in vālidesi delālet iderler. Bizden mübeşşirāne da‘vet, sizden mu‘tekidāne icābet.

Beşiktaş: Serince Beg Yoḳuşı: Tek Selvi Soḳaġı Numero: 52 Meḥmed Beg

C. ESERİN TIPKIBASIMI

پنج نصیحت جناب محمد بك برای مصلحت ازدواج

بلای الته صقلمش اولنلر بختیار اولز ایسه اوملکدن اوحکومتدنده خیر قالماز ترقی دورور تدنی باشلار اشته بوفلاکتلرك اسبابندن بریده شهرستر طرز قدیمه‌دن عائله تشکیلاتیدر . اهالی مصر دولتجه جداً محتاج تأملدر بناءعلیه نهوله‌جککز زمان ین جیالنده بولنورسهم وطنمك بو وادیده‌کی احتیاج عظیمی درك ایتمش ایم دکرمده بر مرشد کامل الته ظهور ایده‌جکندن وبلکه تکامل وترقیات نتیجه‌سی حکومتجه جم رسمی تسهیل تأهل اداره‌لریده اجدیرلهجندن همان مراجعت ایدیکز کنجلککزه عمر عزیزه آخیکز چونکه جهانده تضمین وتلافیسی غیر ممکن برشی وار ایسه اوده کنجلك ، کنجلك یه کنجلکدر بناءعلیه فقیر محضاتکثیر نفوس اسلامیه وتسهیل اواسر الهیه مقصد مرغوبیله تأهل ایده‌جك اولاد وطنه دلالت مشروعهٔ پدرانه‌ده بولنمق ؛ چهاردنیه کونی ذکور نخبشه کویده انائی ولیلریله برابر اوکلهدن اول قبول ومقدرات انیه‌لرینی تأمین ایده‌رك دعای خیریه‌لرینی‌قازانمق ؛ وطن مقدسمه برخدمت عظیمه ایفای فکریله مبدأ قال خیر اتخاذ ایلدم : هذامن فضل ربی

خسته وفلاکتزده‌لره مژده — بیوك حیرات بیوك تبشیرات

بو فانی دنیاده انسان قدر ذوق وصفا بایسه مسعود ومختار اولسه یه بر طاقم فلاکتلردن قورتیلامیوب . فلاکتلرك اك مدهشی خسته لقلردرکه روحانی وجسمانی اولق اوزره ایکیه ایریلور امراض جسمانیه اطبانك تداویسیله کیدیرمده امراض روحانیه ونفسانیه اولیلور غرض منفاهت حرص طمع وجنایت وبالخصوص حاد حانده اکن حالات عشقی رسوذا انهماك عشرت ومحاوت عقرابت وذریتدن محرومیت داءالمراق نتیجه‌سی خوف‌الموت میل انتحار وهم باطنه مخصوص خرجیانق وکسیر لکلرك وارهمرده اوغرایانلر مالمولیا وسبی مجهول ایچ صقلدیرمك تداویسی عجبا دوشنیورمسکز اصلا ! بتون کون یوزلره چاره‌سز برنیلیه نظریله باقوب دردیکزی برریکزه یانقله اکتفا ایلیورسکز بواهمکه : بو یوزدن بحه بحه عائلهلر پریشان بحه جانلر سونوب کیدیپور . غرب و هند قدیم اصولیله اسکی مصر و آموریلرك طرز تداویلرینی مزج و قسمآده تطبیق ایدرك کتب دینیه ومتقدمه‌دن مأخوذ ادعیهٔ مأثوره تلاوتیله و بعض فنی و عملی اصوللر تلقینیله باذن جدا یونلرك و یوکی عوارض معنویه‌یك ازالهسنه چالیشلمقده و یو خدمت انسانی وطنه مجاناً ـ حسبةالله ـ ایفا ایدلمکده‌در . کیچه‌لری کوردیکنکز رؤیالرده برز آیتهدر . سر آینده کندیکزی اقربالرکزی احباب و سودکارکزی بعضآده هیچ بیلمدکارکزی کورر جاشما اعتقادسز بیله اولسه‌کز بحابو یه جیقار دیمیه از چوق مراقه دوشرسکز مختلف لسانلرده یازلمش اسکی و معتبر تعبیرنامه‌لره بقارق بو مشکلکزده حل و فصل اولنه‌بیلور لسبب کلمیه‌نلر و اوزافده اولنلر تفصیلاتلی مکتوبله مراجعت ایده‌بیلورلر . جنابشاه ولایت افندمز حضرتلرینك بو امت مرحومه‌یه یادکار عظیملری اولان علم کنه تطبیقاً آووج ایچه باقلدرق حال و استقبالکز و مدت حیات وطالعکزك وبحه اسرار و مقدراتکزك کشفیده ممکندر ایه خانم همشیره‌لریز بر دفعه اولسون مکاتیزه اوغرارلرسه وظیفه و معیشتلرینك توسیعی ایچون بیوك تسهیلاته مظهر اولهجقلردر. زیارت ایده‌جك خانم افندیلره معلمك خرمیله قاش والده‌سی دلالت ایدرلر . یزدن مبشرانه دعوت‌سزدن معتقدانه اجابت .

بشکطاش : سرتجه‌بك یقوشی : تلك ساوی سوقاغی نمرو ۵۲ محمد بك

SONUÇ

Bu çalışmada H. 1332/M. 1913-14 yılında İstanbul Maḥmûd Beg Maṭba'asından "Ber-güẕār-ı Ḥażret-i 'Alī Kerremallāhu Vecheh İlm-i Ketif Esrār-ı Dest" adıyla çıkan kitabın içerisinde bulunan ve Mehmed Beg'e ait olduğu belirtilen evliliğe dair nasihatleri içeren "Penc Naṣīḥat-i Cenāb-ı Meḥmed Beg Berāy-ı Maṣlaḥat-ı İzdivāc" başlıklı eser ile "Ḥasta ve Felāket-zedelere Müjde- Büyük Ḥayrāt Büyük Tebşīrāt" başlıklı metin, transkripsiyonlu olarak Latin harflerine aktarılmış ve incelenmiştir. Kitap, "Asya Kütüb-hânesi Sâhibi İhsân Rahmî" tarafından neşredilmiştir.

Mehmed Bey'in "Penc Nasîhat-i Cenâb-ı Mehmed Beg Berây-ı Maslahat-ı İzdivâc" adlı eseri, 20. yüzyıl başlarında Osmanlı toplumunda evliliğe dair hâkim olan görüşleri yansıtması bakımından dikkate değerdir. Eserdeki nasihatler, geleneksel aile yapısına ve toplumsal cinsiyet rollerine uygun olarak şekillenmiştir. Bu nasihatlerin o dönemin kültürel ve sosyal yapısıyla uyumlu ve o dönemde uygulanabilir olduğu söylenebilir. Kadınlara yönelik nasihatlerde, erkeklere hizmet etme ve itaat etme gibi konular ön plana çıkarken, erkeklere yönelik nasihatlerde ise ekonomik ve sosyal güç gibi konular vurgulanmıştır.

Müelllif, nasihatlerinde iki kere oğula, bir kere kıza, bir kere de ikisine birlikte hitap etmektedir. Müellif, kızlara hitaben yazdığı nasihatlerde, onlara, kocalarının refahını sağlayacak tavsiyelerde bulunarak aslında; ancak pasifize edilmiş bir kadın figürünün evliliği, dirliğe dönüştüreceğini telkin etmektedir. Esasen; Mehmed Bey'in nasihatlerini günümüz evlilik anlayışı ile karşılaştırdığımızda ve değişen zaman ile medeniyet dikkate alındığında; ilgili nasihatnamedeki tavsiyelerin bir kısmının günümüzde de geçerli olduğu söylenebilir. Fakat bazı nasihatlerin günümüzde eşitlikçi bir bakış açısıyla kabul edilemeyeceği de aşikârdır. Özellikle kadınlara yönelik nasihatlerde yer alan itaat ve hizmet gibi kavramlar, modern evlilik anlayışıyla bağdaşmamaktadır.

Eser, Osmanlı döneminde evliliğin sadece bireysel bir tercih değil, aynı zamanda toplumsal bir kurum olarak görüldüğünü göstermekte; bunun için müellif, devletin de evlilik süreçlerine dâhil olması gerektiğini söylemektedir. Öyle ki evlilik adayını araştırma sürecini yöneten annelerin ve ablaların zaman zaman hata yaptıklarını; bazen de bu sürece hamamcıları, tellalları, falcıları, bohçacıları, dedikoducu kadınları dâhil ederek yanlışa yanlış kattıklarını vurgulayarak; evlilik müessesesi tesis edilirken hiç olmazsa devletin yarı resmî bir kurumla bu sürece dâhil olmasını beklemektedir.

Mehmed Bey'in evlilik konusunda bir uzman olarak konumlanması, bu konuda danışmanlık hizmeti veriyor/verecek olması ve bunu bir nasihatname aracılığı ile duyurması oldukça dikkat çekicidir. Öyle ki 20. asrın başlarında, kendisini "mürşid-i kâmil" olarak niteleyen bir kimsenin; "eş adayı araştırılır, rüya tabir edilir, fal bakılır" kabilinden bir mesajla kişileri makamına mezkûr nasihatname ile davet etmesi, tartışmaya açık bir yaklaşımdır. Bu işleri, vatana ve vatan evlatlarına bir hizmet olarak üstlendiğini söyleyen müellif Mehmed Beg hakkında, elimizdeki risaleden hareketle edindiğimiz bilgiler; Mehmed Beg'in bir mürşit veya muallim olarak nitelendiği, evlilik konusunda canının çok yandığı, eşiyle ve kayınvalidesiyle birlikte "Beşiktaş Serince Beg Yokuşu Tek Selvi Sokağı Nu. 52"de ikamet ettiğidir.

Bu eser, Osmanlı dönemi evlilik anlayışı üzerine yapılan çalışmalara katkı sağlaması ve nasihatname konularının çeşitliliğini göstermesi bakımından kayda değer bir kaynak sunmaktadır. Aynı zamanda, toplumsal cinsiyet rollerinin tarihsel süreç içinde nasıl değiştiğini ve evlilik kurumunun nasıl evrildiğini inceleyecek olan çalışmalar için de anlamlı bir materyaldir.

KAYNAKLAR

AYDIN, A. (2015), Klasik Türk Edebiyatında Evliliğe Dair Menfî Düşünceler, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 15, 103-132.

BEYZADEOĞLU, S. A. (1994), *Sümbülzâde Vehbî,* Lutfiyye, İstanbul: Bedir Yayınları.

İstanbul Belediyesi Kütüphanesi Osman Engin Kitapları Bölü-mü Nu. 659.

KAÇALİN, M. S. (2019), *Yûsuf Hâs Hâcib Kutadgu Bilig Metin,* Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

KAZAN NAS, Ş. (2019), Klâsik Türk Şiirinde Şairlerin Gözüyle Evlilik ve Düğün, (ed.: E. G. NASKALİ ve A. GÜNEŞ), *Gelin Kitabı* (109-181) İstanbul: Kitabevi Yayınları.

KAPLAN, M. (2008), *Hayriye-i Nâbî (İnceleme-Metin),* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Kur'ân-ı Kerîm ve Meâl-i Âlisi, (Hazırlayan A. F. YAVUZ), İstanbul: Sönmez Neşriyat.

ÖNGEL, E. (2023), Klasik Türk Edebiyatındaki Nasihatnamelerde Aile. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Türkçe Sözlük (2005), Ankara: TDK Yayınları.